

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

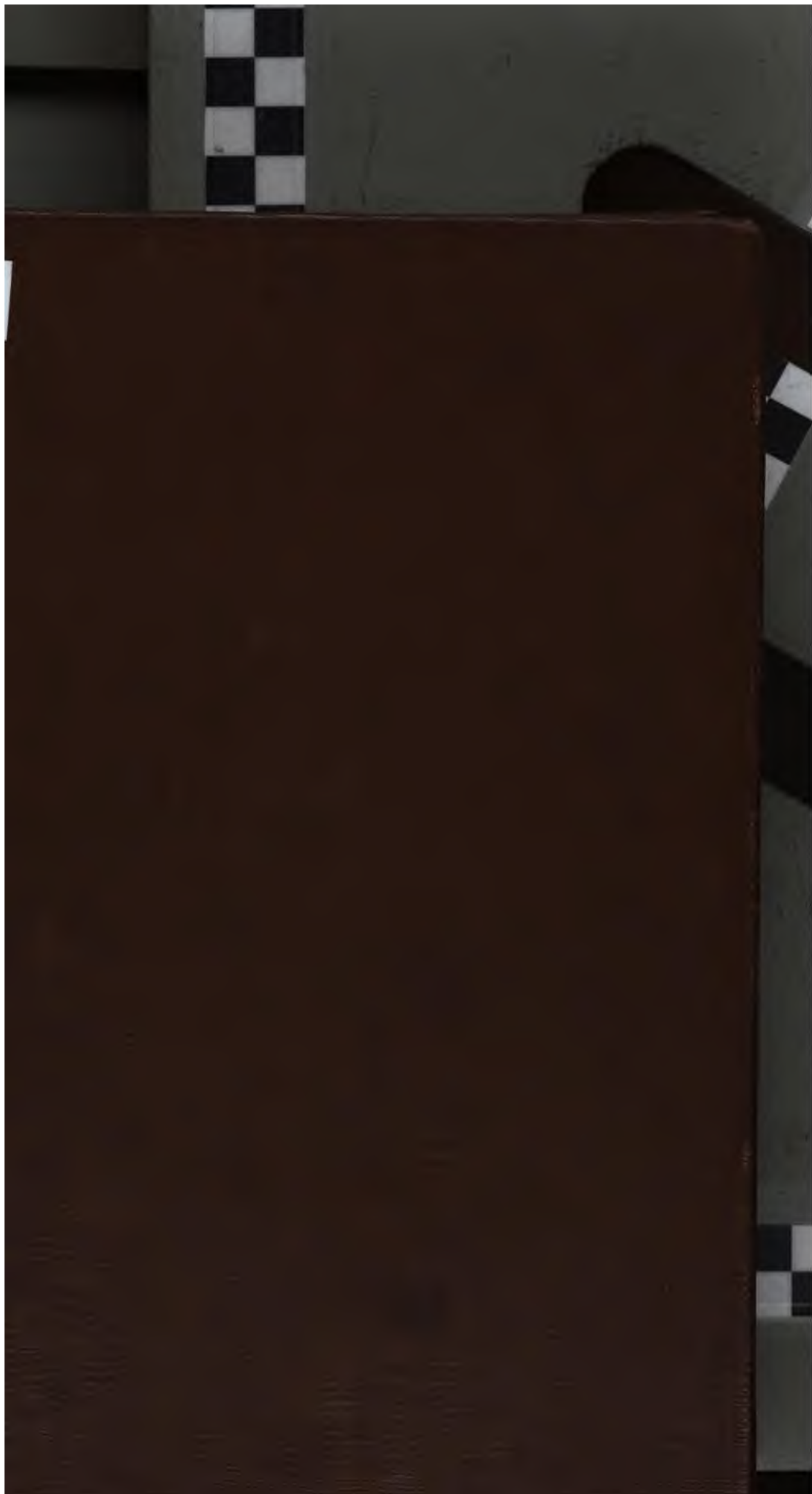
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ANNEX

Corpus

207

CORPUS REFORMATORUM

EDIDIT

CAROLUS GOTTLIEB BRETSCHNEIDER,

PHILOS. ET THEOL. DOCTOR,

CONSIST. SUPREMI GOTHANI CONSIL. INTIM. ET MINISTRORUM VERBI DIVINI IN DUCATU GOTH. ANTISTES
PRIMARIUS,

ORDINIS DUC. SAX. ERNESTIN. EQUES,

SOCIETATIS LATINAE IENENSIS ET SOCIETATIS HISTORICO-THEOLOGICAE LIPSIENSIS SODALIS.

V O L U M E N I.

HALIS SAXONUM

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.

1834.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

PHILIPPI MELANTHONIS

OPERA

UAE SUPERSUNT OMNIA

EDIDIT

CAROLUS GOTTLIEB BRETSCHNEIDER.

VOLUMEN I.

HALIS SAXONUM

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.

1834.

**FRIDERICO GUILIELMO III.
BORUSSORUM REGI**

**SERENISSIMO POTENTISSIMOQUE PRINCIPI AC DOMINO
EVANGELICAE ECCLESIAE TUTORI AUGUSTISSIMO**

HAEC

PHILIPPI MELANTHONIS

PRAECEPTORIS GERMANIAE

OPERA NUNC PRIMUM COLLECTA

CORPORIS REFORMATORUM

VOLUMEN PRIMUM

DD. DD. DD.

VENERABUNDI

SCHWETSCHKII PATER ET FILIUS

BIBLIOPOLAE HALENSES.

PHILIPPI MELANTHONIS
EPISTOLAE, PRAEFATIONES, CONSILIA,
IUDICIA, SCHEDAE ACADEMICAE.

ACCESSERUNT

CASP. CRUCIGERI EPISTOLAE ET IUDICIA, ALIORUMQUE ETIAM EPISTOLAE
AD VITAM MELANTHONIS ILLUSTRANDAM SPECTANTES.

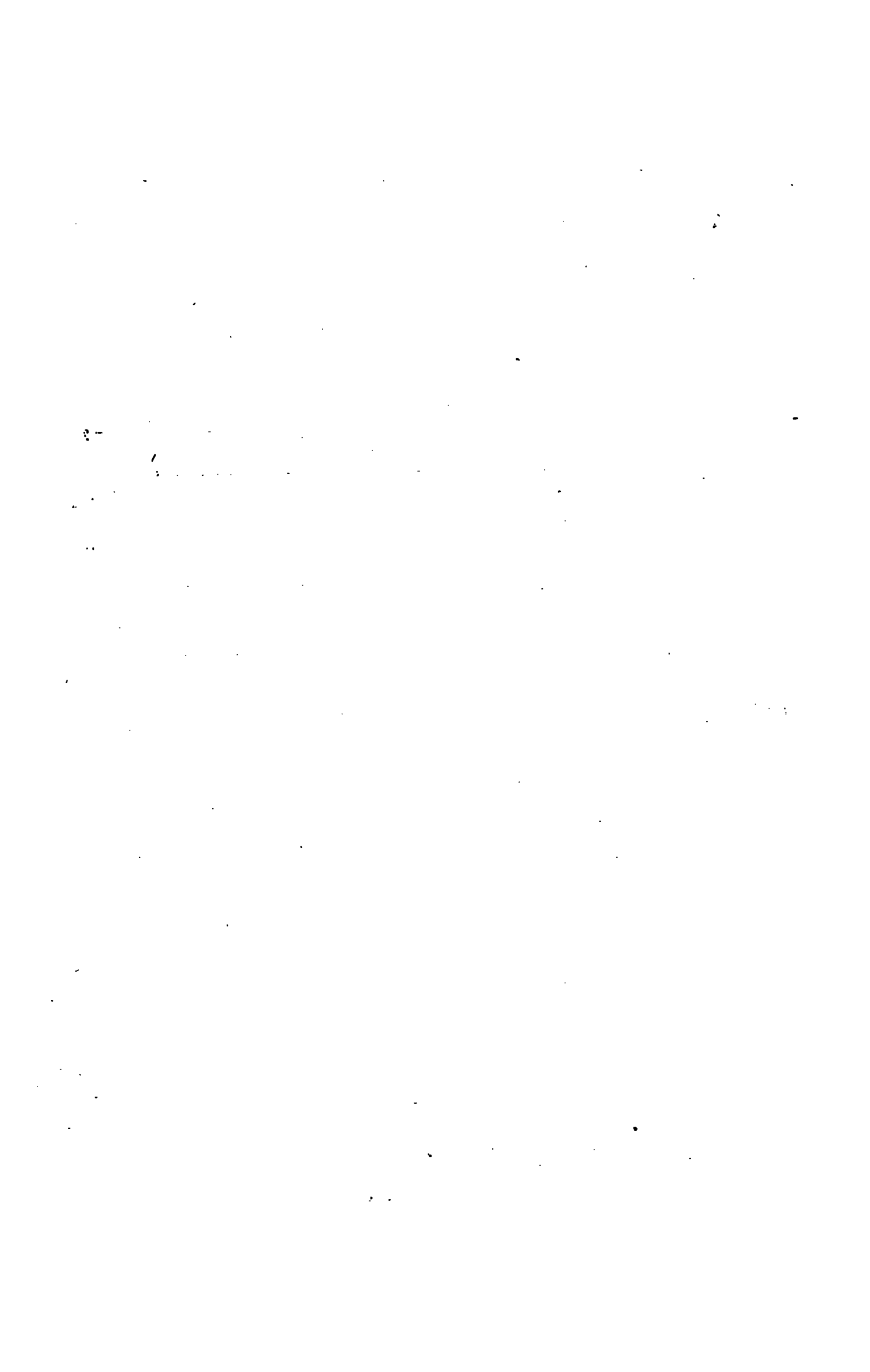
UNDIQUE EX LIBRIS EDITIS COLLEGIT,

EX MANUSCRIPTIS EMENDAUIT ET AUXIT, ET SECUNDUM SERIEM ANNORUM

DISPOSUIT

CAROLUS GOTTLIEB BRETSCHNEIDER.

V O L U M E N I.

PRIMUS NUNCIUS

de edendo Corpore Reformatorum, abhinc quinquennium viris doctis missus.

Divenditis omnibus exemplaribus operum M. Luther, cura b. Walchii olim editorum, et Halae Saxon. a. 1740 et sqq. apud Gebauerum, nunc SCHWETSCHKIUM, venalium, cum bibliopola de iis iterum typis describendis cogitaret, eiusque rei provinciam mihi demandaret, dissuasi quidem consilium, quippe non ignarus eorum, quae in Walchii opere minus commoda nostrisque temporibus non satis apta videantur, sed idem ego suasi, ut potius, si velit, opera omnium scriptorum, quos Reformatores vulgo dicere solent, parvo venalia, denuo et accurate edenda curaret, fere sic inscribenda:

„*Corpus Reformatorum*, seu opera, quae supersunt, omnia scriptorum sec. XVI, qui de sacrorum Christianorum emendatione optime meriti, pro patribus et auctoribus Ecclesiae Evangelicae habendi sunt; M. Lutheri, Phil. Melanthonis, Huldar. Zwinglii, Io. Calvini aliorumque, qui in hoc genere secundi ordinis putandi sunt, et ante annum 1555 floruerunt, ut Hutteni, Oecolampadii etc.”

Utique enim convenire videtur haec res nostris temporibus. Desideratur enim eiusmodi commoda et quae parvo emi possit, collectio operum illorum virorum immortalium, quorum scripta, quae ab omnibus historiae, pietatis, et divinarum litterarum amicis et cultoribus studiosissime legantur, releganturque, dignissima sunt. Non solum enim spirat in iis scriptis summa auctorum pietas et ingenium, sed eadem etiam fontes historiae ecclesiae evangel., sec. XVI. natae, principes habenda, simulque nostratibus ea quoque de causa valde commendanda sunt, quod iisdem fere societas Evangelicorum ab adversariis denuo impugnatur argumentis, quae ab iis viris summis suo iam tempore videmus strenue et feliciter refutata. Et quis est, qui contendat, praeter hos libros, si a libris divinis discesseris, fuisse alios, qui tam late pro-

MELANTH. OPER. VOL. I.

pagati fuerint, tantam in animis populorum vim habuerint, tantamque rerum publicarum mutationem effecerint? At tamen desideratur usque ad hunc diem accurata, satis emendata et quae omnia contineat, collectio illorum librorum cum Lutheri scripta perquam pervulgata quidem, nec tamen satis accurate recensita et emendata sint, caeterorum vero opera non solum rarius habentur, sed etiam magno pretio emanant. Non autem putaverim, fore, qui nos reprehendant, quod utriusque ecclesiae evangelicae doctores, Saxones cum Helvetiis sociare velimus, cum utramque ecclesiam non solum sciamus in iis, quae scriptura s. docet, tanquam communi christianae doctrinae fundamento, consentire, sed eandem etiam in tot urbibus regionibusque in unum corpus nuperrime coaluisse, haud sine magna voluptate videamus.

Bibliopola igitur, qui in litterarum utilitatem magna conari non facile recusat, cum ad rem suscipiendam exsequendamque promptum paratumque animum declarasset, et consilium a me captum a viris doctis, quos consulueram, probatum laudatumque vidissem, simulque subsidiariorum necessariorum, cum editorum, tum manuscriptorum, largissimam copiam in bibliothecis nostrae urbis et vicinarum reperissem, non dubitavi, quin rem ipsam aggrederer.

Ratio autem edendorum scriptorum, quos supra diximus, haec erit:

Primum scripta eorum omnia, in lucem emissa et fide digna, dabimus, exceptis iis, quibus libros sacros in Latinam vel vernaculam linguam transtulerunt. Quae in bibliothecis, quibus uti nos licet, habentur paginae manu propria a scriptoribus nostris exaratae, (quarum, potissimum Lutheri et Melanthonis, haud exiguus est numerus, maxime epistolarum) eas, si editae iam sunt, conferemus ad menda in libris impressis obvia tollenda, non editas ac-

(b)

simis Indiae regionibus Europam et Germaniam invasit, et Halam quoque, ubi hic liber parabatur, diu et diutius quam alias urbes depopulata est. Illa autem mora cessit in rei commodum. Interea enim haud pauca Melanthonis, quae latent in bibliothecis et tabulariis, data occasione reperta et ad nos missa sunt.

Quae igitur Tibi, lector benevole, iam offeruntur primitiae laborum nostrorum, eas ut benevolo animo accipias rogamus oramusque. Reliqua quam primum fieri poterit sequentur.

P R A E M O N E N D A.

§. 1.

De epistolis Phil. Melanthonis univ- erse.

Epistolas illustrium hominum dignas esse, quae colligantur et vindicatae ab interitu posteris tradantur, non est quod multis doceamus. In primis autem omnes docti illorum, qui sec. XVI. in litteris restituendis, sacris emendandis et rebus publicis agendis bene meriti sunt, epistolas magni fecerunt, utpote quorum litterae tantum luminis historiae illius temporis affundant, quantum ex ullo alio fonte derivari vix unquam possit; quare nunquam defuerunt tum qui eiusmodi reliquias diligenter colligerent, tum vero etiam qui eiusmodi studium collaudarent atque omni modo iuarent. Ephemeridibus enim sive nunciis publicis de novis rebus in re publica et re litteraria, quibus nostrum aevum fere obruitur, homines seculi XVI. caruerunt. Quae enim quasi agminibus iunctis hodie prodeunt scripta, ut *Litteraturzeitung*, *Journal*, *Jahrbücher*, *Magazine*, *Zeitung* etc., ea isto tempore nulla conspiciebantur, sed vices eorum gerebant privatae hominum doctorum epistolae, quae igitur ad historiam seculi XVI. recte cognoscendam sunt utilissimae. Itaque cura, in colligendis eiusmodi litteris posita, non spernenda est alto supercilio, quasi in re minuta et inutili occupata sit, sed potius laudanda iuvandaque.

Nemo autem omnium doctorum sec. XVI. eiusmodi cura dignior videtur, quam *Philippus Melanthon*, graecarum litterarum simulque theologiae in Academia Vitebergensi doctor, *Reuchlini* discipulus felicissimus illustrissimusque. Non solum enim in iis fuit, qui de restaurandis litteris, imprimis graecis, optime meriti sunt, sed etiam in philosophia, historia, astronomia, litteris elegantioribus et fere in omnibus, quae ad subtiliorem doctrinam spectant, tum ipse satis eruditus

fuit, tum vero alios feliciter instituit vel eorum studia iuivit. Prae caeteris autem praestitit in theologia, in qua Lutherum si non superavit, certe aequavit. In sacris enim emendandis quanquam *Luthero*, ut emendationis auctori fortissimo felicissimoque eiusdemque statori immoto intrepidoque, nemo unquam eripiet palmam, *Melanthon* tamen tanto opere Lutherum adiuvit, tanto post huius mortem consensu omnium primum occupavit locum, tantaque apud suos et externos fuit auctoritate, ut, cui plus meriti tribuas, fortasse nescias, et utriusque hominis nomina et merita in re maxima, quam iunctis quasi manibus pegerunt, ita coniuncta esse putes, ut separari prorsus nequeant. Ut enim familia domestica nunquam florebit felicitate, moribus, virtute, nisi coniuncta utriusque parentis, et patris et matris, virtute, diligentia, sapientia: sic etiam sacrorum emendationem neutro illorum debuisse carere, fatendum est. Accedit quod *Melanthon*, quum *Lutherus*, quippe ab Imperatore proscriptus, commode mitti non posset, in conventibus publicis et in colloquiis cum Pontificiis primum ubique tenuit locum primariasque egit partes. Praeterea etiam Duces Saxoniae Electores et Principes in conventibus, ubi negotia cum Imperatore et exteris Principibus per litteras peragenda erant, *Melanthone* usi sunt interprete, ita ut quasi os esset, per quod cum regibus Galliae et Angliae loquebantur.

Quae quum ita sint, nemo, puto, negabit, tanti viri litteras dignissimas esse, quae colligantur et posteris serventur. Sunt enim quasi commentarii perpetui vitae *Melanthonis*, emendationis sacrorum, rerum publice gestarum et historiae litterarum. Multis enim maximisque rebus ex his epistolis lux affunditur. Solebat *Melanthon* in litteris ad familiares liberius loqui, et multa alioqui ignota narrare, quae rerum gestarum naturam et causas, hominumque consilia et mores

egregie illustrant, et cuique, qui historiam illorum temporum bene cognoscere et *πραγματικῶς* narrare voluerit, scitu sunt necessaria. Praeterea etiam consilia sive iudicia, quae Melanthon modo domi, modo in conventibus publicis, modo principibus et urbium Senatibus, modo hominibus privatis conscripsit, non solum per se lectu sunt dignissima, sed etiam docent, quatenus res ecclesiasticae, a quibusnam, quoniam modo quibusque rationibus gestae vel promotae fuerint. Quibus bene perpensis quisque, Melanthonis epistolas non minoris pretii esse quam Lutheri, facile iudicabit, neque nos a vero multum aberrabimus, si statuamus, Melanthonis epistolas vel maioris in cognoscenda rerum historia esse momenti. Multum etiam superant Lutheri epistolas numero. Melanthon enim, epistolarum ab amicis accipiendarum cupidissimus et singularem voluptatem ex hoc cum absentibus colloquio capiens, ipse quoque ad scribendum semper promptus et in respondendo diligentissimus erat; unde factum est, ut maior epistolarum eius esset numerus, quam vix ullius hominis docti illius temporis.

Si vero in *Lutheri* epistolis animi fortitudinem, ingenii praestantiam, sententiarum splendorem et fulgura miraris, in *Melanthonis* contra conspicis animi aequabilitatem, ingenii subtilitatem, sententiarum perspicuitatem et lumina. Si in illius epistolis nervos et aculeos habes, saepeque tonitrua audire putas, in huius litteris mirationis elegantia, simplicitate, perspicuitate et in iudicando humanitate ac prudentia oblectaris. Quanquam enim Melanthon ad familiares saepe negligentius scripsit, et potissimum epistolae, quae vernaculo sermone scripsit, elegantia carent: plerumque tamen in scribendo magnam adhibuit diligentiam, multaque eius epistolae tanta splendent stili elegantia, ut exemplorum loco, in suo genere imitandorum, haberi possint. Qui enim Melanthonem levi manu et quasi corrente calamo sua effudisse opinatus fuerit, et simplicitatem orationis eximiam non arte acquisitam, sed ex quadam negligentia vel ingenii exilitate ortam esse putaverit, a vero profecto longe aberrat. Supersunt adhuc haud paucae chartae, in quibus Melanthon epistolas, consilia, narrationes delineavit, quarum permultas ipse vidi et contuli, in quibus quam multa Melanthon rursus deleverit, mutaverit, emendaverit, ii vix credant, qui eiusmodi chartas non viderint ipsi. Quod ut exemplo comprobem,

partem aliquam epistolae ad Academiam Francoford., anno 1542 d. d. 18. Nov., ut in charta Codicis Gothani manu Melanthonis delineata est, hic subiunxi *).

Agnoverunt vero etiam homines seculi XVI. epistolarum Melanthonis praestantiam, coeperuntque, dum ipse adhuc in vivis esset, eius epistolas colligere et sibi describere, unde orta sunt Volumina apographorum (Copierbücher), quorum haud pauca, ut ex indice codicum apparet, adhuc supersunt. Post Melanthonis autem obitum maiore

*) Autographon Melanthonis, in quo concepit iudicium Academiae Francofordiensi datum, quod legitur in Consil. a Pezel. editis, l. p. 523. e codice Gothano in fol. no. 401. p. 83. accurate descriptum. Quae maiusculis litteris impressa sunt, ea delevit Melanthon.

S. D. Magnifice D. Rector, viri clarissimi. Et Basi Memini Basilium dicere, dextra. Non tam sinistrae opus esse dextra, q̄: Ecclesiae docen concordia docentium. Itaq; etsi mihi nihil arrego qualiscunq; sum, tamen meo loco dedi operam et hortator fui multis in nostris ecclesiis ad tuendam concordiam cōm, in veris et ipse controversias ut non pa et aliquid studii ad ad ac diligentiae ad eos coniungendas voluntates nostri ordinis contuli. maximeque optarim nostrae eas Academiae praecipue eas Academiae quae coelestem doctrinam pro in quibus non tantum tru disciplinae humanae sed etiam ecclesiae doctrina traduntur, sed etiam ecclesiae doctrina de Deo sonat vere esse est vera et aeterna concordia inter se devinctas esse. Et quanquam cetera non n. . . qu. Quare et eam partem litterarum vestrarum legi libenter, in qua ostenditis, nos vobis curae esse, ut Si quid igitur istic na Si quae igitur istic controversiae natae ortae sunt. Dicere nolim in Nolim in dissensiones extiterunt non sunt ortae me autore. dissi quaedam pat Credo multas istic fere scire Omnia sunt Quae Quis sit Germaniae status quam exulceratae Quae sit Germani

Nec vero dubito aliquid utilitatis profuturum Academiae consensum ad publicam Germaniae pacem, aut si satis impedimur, tamen ecclesiae erunt tranquilliores, si nost Academiae glutinari inter se poterunt inter sese cohaerebunt. Si quae igitur istic dissensiones exortae sunt, non solum antea nec nec aut antea aut modo, vere adfirmare possum, nullius a me volun animum unquam meis dictis aut literi a me incitatum esse, cohibere potius hortatus sum, ut acul. certe Alesium, ut aculeos suos cohiberet, saepe rogavi. ac intelligo Etsi autem propositiones, quarum summa erat a Magistratu Nec moleste feram, omnes meas epistolas ad omnes proferri quod Epistolae meae prolatae testabuntur.

Etsi autem s Nec Et quanquam Alesi i propositiones iudico nihil renatis Nec mihi sumo iudicium de . . . controversiis quae etsi vestrae reipublicae etsi de negotiis quae istic acciderunt. de propositionibus non dissimulo m̄hi ingenue fateor me sed de propositionib. ingenue fateor non dissimulo

Quomodo res Quo ordine acciderint ea, de Quid quisque dixerit apud vos Nec ego de cuiusquam facto cuiusquam ex vestris iudicavi

etiam studio in eius epistolas inquisitum est, quarum multas primum *Manlius*, postea *Peucerus*, *Camerarius*, *Pezelius*, *Saubertus* aliique ediderunt. Qua in re autem profecto dolendum est, quod iusta debitaque fide ac religione non versati sunt. Non solum enim alia mutarunt, alia prae-termiserunt ex suo arbitrio, sed etiam scripta Melanthonis germanica prorsus neglexerunt, ita ut crederes, Manlium, Peucerum, Saubertum aliosque opinatos esse, ne licere quidem aliquid patria dialecto a Melanthoni scriptum ab interitu servare vel operibus eius inserere. Unus Pezelius collegit volumen consiliorum a Melanthoni vernacula lingua conscriptorum.

Iam vero de iis, qui epistolas et consilia Mel. ediderunt, copiosius dicendum est.

§. 2.

De syllogis epistolarum et Consiliorum Melanthonis editis seculo XVI.

Postquam vivente adhuc Melanthoni multae eius epistolae quae gravioris momenti erant, itemque multa consilia separatim edita fuerant, et Melanthoni rebus humanis erepto, desiderium colligendarum eius reliquiarum in multis exarserat, primus huic operi manum admovit *Ioannes Manlius*, discipulus Melanthonis, in libro:

1) *Epistolarum D. Philippi Melanthonis Farrago, in partes tres distributa: Prima varias materias theologicas continet. Secunda familiares epistolas habet, quibus plures cum domesticas, tum publicas res exponuntur. Tertia ex diversis doctorum ac praestantium virorum epistolis constat, quibus non solum privata, sed etiam ecclesiastica et politica negotia tractantur.*

etiamsi quod ad rei summam attinet videt videtur Alesius arcte de doctrina etiamnum id sentio, quod arbitrator vobis omnibus probari, quodque video velle Alesium scortationem publicam perlegit a Magistratibus et posse et debere puniri, etsi discrimina sunt poenarum discrimen est inter adulterii poenas et scortationis. Non Et quam multa in hanc sententiam vere et graviter dici possint, disputare apud homines doctissimos fer suerit ineptum. Nec eo multae sed ut Alesi. Ut autem Alesium sepe hortatus sum ad puris stud ut aculeos suos cohiberet, ita vicissim nunc vos pro etsi vobis me monitore etsi pro vestra prudentia et gravitate ipsi et intelligetis communes esse tales morbos maximam nullas poenas connivere magistratum necesse est, quia legitur non sit expressa poena iure Romano. etc. etc.

A Ioanne Manlio passim collecta, et in communem studiosorum atque piorum usum nunc primum publicata. Basileae, per Paulum Queckum. M.D.LXV. 8. (In fine: Basileae: per Paulum Queckum, mense Martio, anno M.D.LXV.) 554 pagg.

Monendus vero est lector de errore typographi in numero paginarum. Paginam enim 384 ex errore non insequitur p. 385, sed p. 345. 346 etc. usque dum numerus altera vice iterum pervenit ad p. 385. Bis igitur paginae 345 — 384 habentur, primum iusto loco, postea vero post pag. 384. Repetitum numerum litterula *b* signavimus (ut p. 345^b etc.), quare quisque epistolam, hoc modo signatam, apud Manlium facile reperiet. Habetur hic liber in rarioribus.

Manlius, Onolsbacensis, ut putant *) de hoc suo opere ipse in epistola nuncupatoria data

*) Vid. Hummelii Neue Bibliothek von seltenen und sehr seltenen Büchern, Vol. II. p. 310. — Ad vitam eius spectat testimonium ei datum ab Academia Basileensi, quod inseruit Farragini epistolarum Melanthonis, ubi legitur p. 366^b, hic subiungamus.

Publicum Testimonium ab Academia Basileensi *Ioanni Manlio* datum, anno 1563.

Nos Rector et quatuor ordinum Decani Academiae Basiliensis notum facimus omnibus literas praesentes perlecturis, quod *Ioannes Manlius*, liberalium artium Magister, a nobis discedens vitae actae eo, quo hic vixit, tempore, studiorumque testimonium petivit: ut quemadmodum coram Deo, cordium actionumque inspectore oculatissimo, conscientiae bonitas responderet, ita (quod Apostolus in Christo servo requirit) exterorum etiam apud eos, quibuscumque vitam esset deinceps acturus, suffragiis notae melioris approbaretur. Quare cum eam petitionem honestam et aequam esse censuerimus, testificamur liquide, cum novem fere mensibus apud nos egerit, veri timoris Dei pietatisque signa conspicua in eo eluxisse: ut qui sinceram Christi fidem professione oris cultuque sacro testatus sit, nullo infectus sinistralo, cumque fide Ecclesiarum quae cum Augustana confessione sentiunt pugnante, dogmate. Deinde innocentia integritateque vitae talem se praestitisse, ut esse magis quam videri bonus voluerit: id quod de Aristide poeta testatur. De studiis nihil necessum multa dicere, ut quorum nomine ab inclityae Vitebergensis Academiae doctoribus et praceptoribus testimonium amplissimum retulit, et dati in publicum laborum sedulitatisque ipsius fructus abunde probant. Conversationem eius gratam habuimus, et piam eius voluntatem Ecclesias studiaque quantum in ipso est iuvandi laudamus: atque precamur; ad quoscunque venturus est, ut haud ignavum Dei organum, propter Dominum, favore suo complectantur, consiliis auxiliisque iuvent. Rogamus interea patrem aeternum Domini nostri Iesu Christi, ut in his postremis difficillimisque temporibus respicere Ecclesiam misericorditer dignetur, tempestatemque exitium Ecclesiam et Rebuspublicis minantem verbo, quo perficit omnia, compescat: et largiter pacem, sanctamque in ipso *ἀμύνοται*, quo incorrupta doctrina piaque studia excoli, provehi, adque posteros lux veritatis salvificae propagari queat: idemque servet, regat et confirmet docentes et discentes, ad sui nominis gloriam. Valet. Datae Basileae, sexto Calendis Februariarum: Anno salutis partae 1563.

Lypsiæ 1564. 4. Non. Augusti, ad *Christophorum Ionam, Thomam Matthiam et Christophorum Meienburgerum*, consiliarios Principum, Electoris Brandenb., Ducum Borussiae et Marchionum Brandenburgensium haecce praefatur:

„*Sciat igitur Lector, nos quosdam Epistolas a diversis manibus, interdum quoque ex autographis subito scriptas mutilate et mendose invenisse, quae propter eruditae ac utiles iunioribus adhortationes, aut alias insignes doctrinas in illis comprehensas, non omnino abiiciendae fuerunt. Huic etiam nostro iudicio adstipulantur plurimi honesti et docti viri, quibus idem consultum videtur, ne mutilata vel vitiosa loca, ubi ambiguitas maius taedium quam utilitatem aliquam legentibus adferret, hic insereremus. Idque in paucis a nobis observatum esse, ipsi autographorum possessores testabuntur. Si qui vero hac in parte, aliisque sequentibus, plura videbunt et intelligent quam nos: hos amanter rogatos volumus, ne nobis suo fidelissimo consilio deesse velint. Sed hoc tempore, prohi dolor, multo plures reprehensores, quam fideles adiutores aut fautores cum publicorum, tum privatorum laborum inveniri et existere experimur, qui meliorem partem semper vincere student, sibi que tantum prodesse volunt. Deinde huic libello adiecimus multas epistolas clarorum et doctorum virorum, ubi certa eorundem nomina curiose inquirere non licuit. At si quidam se offerrent, qui haec aliaque similia a nobis bono animo et studio collecta, et ab honestissimis ac optimis viris recepta improbarent, ac variis artibus nos oppugnare pergerent (quia nullus est cavillationum finis) horum consiliis (si nos prius docuerint, quid correctione in his materiis indigeat, idque qua ratione commodissime corrigendum sit, ne ipsorum consilium a quoquam evertatur et reiiciatur) obtemperare decrevimus: non aliter quam ut milites tubam et consilia ducum, iuxta quae acies oppugnationesque instruuntur atque diriguntur, sequi consueverunt.*”

„*De meis autem studiis in hoc Opusculo susceptis, nihil aliud dicere volo, quam quod mihi a multis praeclaris viris persuasum sit, qui hactenus gustum harum materiarum perceperunt, et nunc propter iuventutis commodum et utilitatem evulgari exoptarunt, meam operam non inutiliter collocatum iri.*”

Collegit Manlius epistolas 422, sed non omnes Melanthonis sunt, quum in libro tertio addiderit haud paucas epistolas discipulorum Melanthonis aliorumque, quae ei ad manus erant, nihil cogitans, an etiam earum argumentum ita sit comparatum, ut dignae sint quae colligantur. Omnino enim fatendum est, Manlium collegisse neque cum iusto delectu, neque ex limpidissimis fontibus. Primum enim epistolae, quanquam in tres partes dispositae, fere nullo leguntur ordine, nisi quod eae, quae ad Reges et Principes scriptae sunt, prima loca tenent. Caeterae ita sequuntur, ut editori in manus inciderunt, quare ne eae quidem, quae eidem inscriptae sunt, ut Buchholzero, invicem iunctae sunt.

Porro ne verbum cuiquam epistolae adscripsit ad illustrandas res singulares, quarum Melanthon passim fecit mentionem, quum tamen eo, quo edidit librum tempore, facillime ea potuerint quaerendo cognosci, quae nos quidem difficillime investigamus, vel etiam prorsus ignoramus. Multo minus, quod aequae commode fieri poterat adeoque debebat, quaesivit quo anno epistolae, quibus annus non adscriptus est; exaratae fuerint, neque adeo in eo elaboravit, ut accurate cognosceret, ad quosnam Melanthon scripserit, imo saepius nomen eorum, quibus inscriptae fuerunt litterae, dici vix potest qua de causa, consilio tacuit, nomina propria passim etiam corrupit.

Quod vero omnium maximum est, nec fidem et religionem praestitit in describendis epistolis. Non solum enim multa sunt praetermissa, alia misere depravata, sed etiam nomina propria saepe non perscripta, sed eorum loco nota N. posita, et multa etiam loca mendis typographicis deformata. Illum autographa Melanthonis parum curasse, magnamque partem mendorum, quibus liber eius scatet, ex impuris fontibus, ex quibus hausit, profluxisse, ipsius verba in praefatione, „se epistolas a diversis manibus, interdum quoque ex autographis subito scriptas mutilate et mendose invenisse,” satis produnt.

Nihilominus tamen Manlio gratias debemus. Non enim solum multas epistolas (fere 200) nobis servavit, quas *Peucerus* in sua collectione non curavit, quasque ex solo *Manlio* cognovimus, sed etiam *Peucerum* permovit, ut consilium edendarum litterarum Melanthonis non diutius differret. Prodiere enim eodem anno:

2) *Epistolae selectiores aliquot Philippi Melanthonis editae a Casparo Peucero. Cum gratia et privilegio. Witteb. excudeb. Joh. Crato. 1565. 8.*

Duplex habetur editio, eodem anno facta et in eadem Cratonis officina. Utriusque paginae accurate conveniunt usque ad pag. 559, ubi in altera addita est p. 560 — 575 „defensio Phil. Mel. contra Io. Eckium Theologiae professorem,” (quae epist. separatim olim prodierat, Witteb. 1519). Habet igitur altera editio paginas 559, altera pp. 575. Utramque eodem quidem anno, sed diverso tamen mense typis exscriptam esse collatio utriusque docet. Habet sua quaeque menda typographica, quae in altera non leguntur, neque ubique paginae singulae conveniunt sibi, ut pag. 192 et 193, neque eadem servant ubique compendia scribendi, ut p. 192 in altera legitur *monasticam*, in altera *monasticā*. Disputatur, utra prius fuerit edita, et *Strobelius* eam habuit primam, in qua defensio contra Eckium addita est. At putaverim, eandem posteriorem esse, quum, cur *Peucerus* illam defensionem prius additam postea eiecerit, nulla cogitari possit causa, contra vero verisimile sit, illum alteram editionem ista defensione auxisse. Ille etiam liber, quem nos priorem habemus, chartam nitidiorem habet quam alter.

Insunt huic collectioni epistolae Melanthonis 144, quarum fere quinquaginta iam ediderat *Manlius*; 28 inscriptae sunt *Luthero*, 19 *Georgio Principi Anhaltino*, 18 regibus et Principibus, 12 Nobilibus et viris aulicis, reliquae viris quibusdam claris et concionatoribus. Plures earum, fere 18, antea separatim editae fuerant. Ordinem in locandis epistolis nullum *Peucerus* servavit, sed singulas epistolas, utcumque ad manus erant, typographo excudendas tradidit, ita ut epistolae ad *Lutherum* non in una serie, sed quatuor in locis dispersae legantur. Epistolae, quas dedit, fere omnes sunt longiores et gravioris momenti et eius generis, quarum *Melanthon* solebat exempla sibi servare et aliis describere. Omnes igitur *Peucero* iam ad manus erant, quippe vel separatim editae, vel in chartis a *Melanthone* relictis obviae, vel ex vicinis locis facile colligendae, ut epistolae ad *Lutherum* et *Georgium Anhaltinum*. Sed audiamus *Peucero* ipsum in epistola nuncupatoria ad *Georgium Fridericum Marchio-*
MELANTH. OPER. VOL. I.

nem *Brandenburgensem* de hoc suo libro haec praefatum:

„Hoc tanto Dei beneficio quantum abutatur hoc seculum nostrum, et ante oculos atque in conspectu est, et pii ac boni omnes ubique deplorant. Impletur et turbatur Ecclesia libellis contentiosis et maledicis. Vetera utilia et elaborata scripta excutiuntur e manibus hominum, et paulatim abolentur. Peccant autem utrique, et autores scriptorum, quae premi praestaret, et Typographi in his edendis avaritiae suae, non commodis publicis servientes, cumque malis, quae inde redundant in Ecclesiam, occurri privatorum consiliis nequeat, considerare ea Principes decebat, et dare operam, ut coërceatur licentia ista, et prohibeantur promiscuae divulgationes quorumlibet libellorum.”

„Hac de re ut quererem, causam mihi, imo necessitatem attulit editio Epistolarum *Philippi Melanthonis*, nuper publicata a *Manlio*, apud quem si prior mea commonefactio eum reperisset locum, qui debetur gratiae optimi Praeceptoris memoriae, cuius manibus parcendum erat, non mihi nunc nova et iterata querela fuisset opus. Prioris farraginis *) inspectio, etsi his, qui virum audiverunt, et pleraque ut fuerunt ab ipso prolata, declarata, accommodata, meminere, fortasse non ingrata est, tamen quo eam affectu et quocum de autore iudicio leget posteritas, cum sit consarcinata stolidissime et plerisque in locis mutila, depravata, hians, aberrans ab eo scopo, quem ipse spectavit, falsa etiam, et cum a veteribus, tum recentibus historiis discrepans? An plus his tribuet posteritas, quam facietis *Bebelianis*, aut similibus scriptis?”

„Fateor fuisse me farragine illa **) graviter offensum, et auxit dolorem meum, quod cum magna aviditate expeti eam viderim prae aliis optimis et sanctissimis atque elaboratissimis scriptis, nequiverim aliter mecum constituere, quam obrepisse hominibus fastidium rerum bonarum.”

*) Loquitur hic *Peucerus* de alicuius libro a *Manlio* 1563 iam edito, inscripto: *Locorum communium collectanea* etc. Basil. per Io. Oporinum, ubi *Manlius* ea collegerat, quae vel ipse *Melanthonem* in scholis loquutum audiverat, vel ab aliis acceperat. Uberius de his collectaneis dicitur suo loco.

**) *Collectaneis*.

„Sed addidit ad priorem dolorem plurimum publicatio epistolarum, cum quod sine iudicio et sine delectu contractae congestaeque sunt, tum quod ita expressae sunt typis, ut cum nulla pene sui parte constant atque cohaereant, Manlium vix sibi constare ostendunt. Adeo enim nihil pene integrum inest, nil congruum, nil cohaerens, sed lacerum, imperfectum, dissonum, a latinitate alienum omne est, in iis praecipue, quae continent res maximi momenti, ut impossibile sit cuiquam mentem auctoris assequi. Extorsit mihi hanc querelam Manlius invito; quare docti et boni omnes iusto dolori meo ignoscent.”

„Etsi autem constitueram editionem Epistolarum differre eo usque, donec ex magno numero per amicos hinc inde collecto liceret cum iudicio excerpere selectissimas, et in eum digerere ordinem, quo scriptae sunt, tamen consilium hoc me Manlius mutare, et suae farragini hunc libellum opponere coegit, in quo si quibus ordo non satisfecerit, ii me hoc tempore et in hac festinatione alium instituere non potuisse sciunt. Oro autem, et, si fas est, obtestor viros doctos et bonos, ut si quas habent Philippi Melancthonis Epistolas, illas ad me potius mittant, quam vel ad istum, vel ad alios huius similes erroneos. Quae enim posteritati prodesse debent, quod nobis in his editionibus consilium propositum est, ea cum iudicio et discrimine edi oportet, et quidem ad eum modum, ut legi et intelligi possint. Pro hoc officio singulis suo loco et ordine promitto gratitudinem debitam.”

„Hanc vero nostram editionem, Illustrissime Princeps, Domine clementissime, cur ad Tuam Celsitudinem mittendam censuerimus, re deliberata, Reverendus Dominus Pastor Ecclesiae nostrae D. Paulus Eberus et ego, id nos movit, quod agnoscimus debere nos omnes Celsit. Tuae subiectissimam gratiarum actionem. Accepimus enim nuper autoritate et mandato Cels. Tuae Manlio severissime interdictum esse, ne quid tale posthac tentet. Dignissimum Celsitud. Tua consilium hoc censemus, quod si in similibus exemplis imitarentur alii, plus quietis, plus consensionis atque concordiae, plus sincerae puritatis in doctrina esset habitura Ecclesia. Quod ergo hac in parte consulere praesentibus rebus et posteritati Celsit.

Tua voluerit, gratias Celsitud. Tuae subiectissima voluntate agimus.”

Ex libro igitur et ipso Peuceri testimonio intelligitur, Peucerum, antequam Manlii farraginem vidisset, plane nihil eorum parasse quae ad edendas Mel. epistolas spectarent. In tanta igitur festinatione Peucerum in constituenda vera lectione aliquid praestare vix potuisse quisque videt, neque vero etiam haec res ei curae fuit. Imo, ut postea videbimus, epistolas non solum negligentius edidit, sed ipse etiam eas mutare et mutilare pro suo arbitrio conatus est.

Editis epistolis selectioribus, Peucus inde ab anno 1565 coepit epistolas Melanthonis ab amicis colligere, ita ut anno 1570, quo epistolae selectiores recudendae erant, alterum epistolarum libellum addere posset. Prodierunt videlicet

3) *Epistolarum Philippi Melanthonis liber primus editus a Casparo Peucero. Witebergae anno M.D.LXX. (In fine: Witebergae excudebant Clemens Schleich et Anthonius Schoene, anno M.D.LXX.) 8. pagg. 524.*

4) *Alter libellus epistolarum Philippi Melanthonis editus [a Casp. Peucero] Witebergae. Anno M.D.LXX. (In fine: Witebergae excudebant Clemens Schleich et Anthonius Schoene. Anno M.D.LXX.) 8. pagg. 590. — Recusa et quidem emendatio Witebergae ap. Io. Cratonem 1574. 8.*

Liber primus est nova editio „Selectarum epistolarum,” eadem etiam epistola nuncupatoria instructa, una tantum epistola in fine p. 522 ad Paulum Eberum aucta, quam Manlius antea iam ediderat. Ordinem vero epistolarum hic Peucus in quibusdam mutavit, et primo loco posuit epistolas ad Lutherum omnes, secundo ad Reges et Principes scriptas, quas denique reliquae sequuntur ad homines inferioris ordinis et lectores scriptae.

Alter libellus epistolarum inscriptus est „Georgio Mehl a Strolitz domino in Gravenstein, Imperatoriae Majestatis Consiliario, et Regni Bohemiae Procancellario.” De epistolis ipsis in praefatione (data Viteb. d. 16. Apr. 1570) Peucus nihil dixit nisi haec:

„quae vero fuerit Melanthonis erga ecclesiam affectio, quae de tuenda atque conservanda doctrinae puritate sollicitudo, quis erga Rem-

publicam amor, quod concordiae studium, ostendunt cum caetera eius scripta publica, tum vero et privatae epistolae ad amicos, quarum aliquas etiam huic libello aspersimus, etsi plurimae familiares sunt, et de rebus privatis scriptae."

Iniunt in altero libro epistolae 622 hoc ordine et numero: 1 ad Carolum V., 1 ad Granvellum [quae etiam in libro primo leguntur]; 1 ad praesides Colloquii Wormatiensis, 3 ad Lutherum, 2 ad Ionam, 1 ad Conr. Cordatum, 92 ad Matthesium, 4 ad Schnepfium, 6 ad Strigelium, 1 ad Francisc. Burckhardum, 53 ad Paulum Eberum, 102 ad Georgium Principem Anhaltinum, 3 ad Io. Draconitem, 3 ad Melch. Iunium, 2 ad Andr. Iunium, 3 ad Seb. Stibarum, 20 ad Hieron. Wellerum, 12 ad Guil. Hausmannum, 24 ad Hencelium, 23 ad Mithobium, 7 ad Cummerstadtium, 32 ad Cracovium, 2 ad Tettelbachium, 1 ad Guilielmum Ducem Cliviae, 15 ad Heresbachium, 18 ad Peucerum, 17 ad Stathmionem, 42 ad Iacobum Milichium, 7 ad Aug. Schurfium, 14 ad Barth. Schallerum, 2 ad Clammerum, 46 ad Ioach. Mollerum, 1 ad Garcaeam, 2 ad Aepinum, 4 ad Matth. Delium, 1 ad amicum, 2 ad Theophilum, 5 ad Languetum, 4 ad Clausium, 18 ad Georg. Agricola, 3 ad Fusium, 6 ad Siberum, 1 ad Schellenbergium, 15 ad Iohannem Melanthonis ministrum.

Ex hoc epistolarum indice satis videt quisque, *Peucerum* inde ab anno 1565 usque ad 1570 parum studii posuisse in colligendis epistolis socii sui, et contentum fuisse iis, quas facillimo negotio habere, quas videlicet conquirere poterat ab Ebero, Matthesio, Principe Anhaltino, Wellerero Fribergensi, Hausmanno et Hencelio Augustae Vindelicorum degentibus, Mithobio, Milichio, Schallero, Georgio Agricola. Nihil curavit epistolas ad Ionam, ad Meienburgos, Myconium, Hardenbergium, Georgium Maiorem, Georg. Fabricium, Baumgartnerum, Vitum Theodorum et ad multos alios scriptas, quum tamen eum fugere non potuerit, quot epistolas Melanthon his viris miserit. Caeterum Peucerus prorsus neglexit ea exponere, quae editioni fidem facere solent. Nihil dixit, habuerintne autographa an apographa, fuerintne ipsi ab aliis autographa missa, an tantum apographa. De fide vero eius omnino praeclare statui non potest. Ausus enim est; non solum quaedam in epistolis rescindere, quae Me-

lanthonem dixisse nolebat, sed alia etiam in aliam sententiam mutare. Sic in epist. ad Eberum d. d. 25. Decbr. 1546 rescidit dicta de Menii scripto *von der Nothwehr*, quae in Manlio et in eod. leguntur. Alia rescidit in epist. d. 26. Maii et 2. April. 1547, d. 15. Decbr. 1540 scriptis, mutavit vero in epist. d. 15. Apr. 1537, d. 23. Nov. 1546, d. 23. Apr. 1539, d. 29. Mart. 1541 et passim. Illum denique nullam fere curam habuisse, ut verba genuina Melanthonis in epistolis ederentur aut restituerentur, quisque intelliget ex iis epistolis, quarum vel autographa vel apographa hodie supersunt.

Denique neque in ordine epistolarum constituendo elaboravit. Coniunxit quidem eidem viro scriptas, sed neque eas secundum seriem annorum disposuit, neque, quod illo tempore facilius fieri poterat, annum earum epistolarum definivit, quibus annus, ut plurimis ad amicos, non adscriptus fuit a Melanthonem. Sic, ut exemplo utar, epistolae ad Matthesium in altero libello inde a pag. 67. usque ad pag. 106., hac annorum serie scriptae sunt: anno sec. XVI., 57. 56. 57. 56. 59. 59. 56. 51. 51. 51. 51. 55. 52. 52. 52. 52. 57. 58. 58. 56. 56. 56. 57. 55. 53. 53. 50. 59. 59. 54. 52. 59. 53. 54. 56. etc. Dolendum est etiam, Peucerum in describendis inscriptionibus epistolarum nullam fere adhibuisse curam, quum tamen, quo fere tempore epistola scripta sit, haud raro ex inscriptione intelligi possit, et lectori utique sciendum sit, epistola, ut exemplo utar, utrum Ionae, praeposito Vitebergensi, an Superintendenti Halensi, utrum Georgio Anhaltino, Principi, an Episcopo Merseburgensi scripta fuerit.

Anno proximo antequam Peucerus alteram epistolarum selectarum editionem adornaverat camque libello secundo auxerat, prodierunt epistolae Melanthonis ad *Camerarium*:

5) *Liber continens continua serie epistolas Philippi Melanchthonis scriptas annis XXXVIII ad Ioach. Camerari. Pabep. nunc primum pio studio et accurata consideratione huius editus, curante eum exprimendum Ernesto Koegelino. Lipsiae, cum privilegio imperatoriae Maiestatis ad ann. V. (In fine leguntur: „absolvebantur haec mense Octobri anno Christi Iesu M.D.LXIX.” Atque sunt chartae octuplices omnes praeter unam γ. et alteram Eεε quadruplices.) 821 pagg. 8 maj.*

Insunt 912 epistolae secundum seriem annorum et dierum dispositae, omnes *Camerario* inscriptae, praeter unam ad Erasum, item ad Goclenium, Academiam Tubingensem, Matthiam Walenrodum, Georgium Anhaltinum, Io. Hummelium, Valentinum Papam, et duas ad Gelenium et ad Hieronymum Camerarium, Ioachimi fratrem, scriptas. Praeterea duae epistolae Crucigerum, una Heltium auctorem habent. Graeca, quae Mel. suis epistolis, et prae caeteris illis ad Camerarium datis, saepius inseruit, in fine libri latine versa leguntur p. 769—817. De editione ipsa et fide, qua facta sit, neque Camerarius in praefatione ad Augustum, Ducem Saxon. Electorem neque typographus aliquid exposuerunt *). Epistolas omnes

ex autographis Melanthonis editas esse, dubio quidem caret, quis vero eas descripserit, an Camerarius, an typographus, an alius, et an Camerarius apographa cum autographis contulerit,

*) Prooemium Camerarii meretur quod hic legatur, quum non solum de praestantia et utilitate epistolarum Melanthonis, sed etiam de eiusdem summi viri doctrina, sinceritate, virtute, pietate praecclare loquatur. Subiunximus igitur hic illud integrum:

„Operis subiectarum epistolarum ad Illustr. Princ. et Dom. D. Augustum, Ducem Saxon. etc. Septemvirum creandis Imperatorib. Romanis, Princip. opt. atque clementiss. prooemium Ioachimi Camerarii Pabepergensis.”

„Cum et mihi in hoc seculo scriptionum tam feraci libuerit nonnihil vel nullum potius inearum cogitationum caris, illinere et divulgare, necnon aliorum quoque lucubrationes mea opera exornatas proferre in lucem: In nullo omnium opere quod elaboraretur ad editionem studio meo, vel dubitationis tantum oblatum, vel metus incussum, vel inter considerandum haesitationis et morae illatum est, quantum in hoc epistolarum, quas modo curavimus tandem exprimendas, Philippi Melanthonis ad me, libro. Quae etsi illae quidem me auctorem non habent, meae tamen sunt, ad me nimirum ab ipso misae. Putavi autem huius facti rationem esse reddendam, et de tota re aliquid praenarrandum, ut demonstraretur, quid maxime me ad edendas istas epistolas impulsisset, et si qui (id quod praevidebam fore) malevoli reprehendendo editionem, has etiam in parte a malitia non recederent, us quasi responsione mea non satisfaceret quidem illis (quorum nulla oratio reprimere posset audaciae improbitatem) sed opponeretur tamen ea defensio, quae Veritate nitens et per se consisteret, et ad bonos omnes plurimum haberet momenti ac ponderis. Praecipuum autem est, quod me hoc tempore, veluti calcariibus admotis, instigavit, ut has epistolas ederem, Ingravescentis aetatis, et valetudinis minus firmas animadversio. Qui enim nullo modo haec scripta perimenda, ac conservanda potius omnibus modis esse statuissem, non duxi illa relinquenda aliorum quorumcunque arbitrio, vel abiecta ut obsolescerent, vel alieniore fortasse tempore editioneque ut proferrentur in medium: Ac potius emittendum, ut me adhuc vivente et mediocriter valente communicaretur cum omnibus lectio horum, quicumque illam non aspernarentur. Quid enim fieret cernebam, et erat ante oculos quorundam temerarius impudentia, in divulgandis quibusdam hoc in genere, quibus neque legentibus utilitas ulla conciliatur, et infamantur nomina honesta, quae ibi perscribendo ingeruntur. Iam illi etiam mea referre putabam, ut ista edita haberent non quasi advocatum quemvis alium: sed me ipsum patronum, et ubi opus esset,

assertorem atque vindicem: Cuius omne proprium futurum esset periculum, et qui, si quo forte invidia extitisset, ipse eam sustineret, denique cuius caussa esset sua, neque alterum crimine oneraret. Persuasum autem mihi fuit, fructuosam fore lectionem harum epistolarum, sive aliqui cognoscere multarum rerum atque casuum superioris aetatis seriem vellent, sive erudite sapientiae doctrina delectarentur. Num et plurima in his epistolis luculente sunt de studiis opt. disciplinarum ac artium (quae Graeco Philosophiae nomine significantur) tam explicata quam indicata: Et quas annis retro XXXVIII. occiderunt (quod est tempus unam hominum aetatem u Graecis triginta annis definitam superans) attinguntur, notantur, exponuntur, enarrantur. Ut autem illae liberales disputationes, sic haec quoque narrationes elegantes, liberae, disertaeque et verae epistolae potissimum continentur. Nam ex animi sententia maxime ac simpliciter cuncta hoc pacto et commemorantur et communicantur. Cum sit autem in rebus humanis et hac in terris vita, nihil pulcrius, praeclearius, honestius, iucundius, Amicitia, quam inter aliquos pietatis Virtutisque simile studium iunxit, et animorum inclinatio, voluntatumque consensio copulavit: In epistolis huius inprimis conspicitur illustris effigies et expressa imago. Quam contemplantes non agrestes neque inhumani, maiore efficiuntur voluptate, quam ullius picturae venustatem atque artificium attendentes. Ut autem Apellis Zeuxidosve, aut alterius eximii pictoris tabulae, non solum propter artis excellentiam, sed paucitatem quoque, in aliorum multitudine, magni factae sunt atque fiunt: Sic quo Amicitiae veluti designata adumbrataeque etiam species rarior, eo spectatu dignior atque preciosior est, iudicio bonorum omnium. Cuius nomen hoc turbulento saeculo, propemodum obliteratum est, nedium rei appareat efficacia et operis perfectio. Mihi sane ignotae non sunt desertiones complurium, qui a Philippo Melanthonis et summa benevolentia comprehensi, et non vulgaribus beneficiis affecti, quosque credidit ille sese amicos habere, desciverunt, et pro debita grati animi memoria, rependerunt odium atque maledicta: Aliqui adorando palam, aliqui occultius atque insidiose, praetendentes etiam, homines scilicet religiosi, praetermissioni officii studium veritatis, et perquam nugatorie, de us, quae ipsi proferunt maxime dubia ac fallacibus, commemorantes Aristotelicum dictum: Amicus Pluto, amicus Socrates. Verum ubique iam fere, si quod adhuc restat:

Nomen Amicitiae est, nomen iuane fides:

Quemadmodum ait poeta Suavissima quidem est in animo meo recordatio familiaritatis coniunctionisque cum duobus in meae vitae curriculo. Quorum me alter maior aetate, alter minor fuit. ii sunt Philippus Melanthon et Danielus Stiber. Antecessit enim ille annis totis tribus, hic paulo pluribus me fuit posterior. Uterque autem vera affectione animi me dilexit, et carum habuit amoris magnitudine singulari. Et nihil esse simulatum aut fictum, difficultibus adversisque rebus (quibus periculum hac in parte fieri solet) declaravit. Atque de Danielo nobilitate generis, virtute, dignitateque et honoribus praestanti viro, alibi nonnihil a me dictum est. Philippi autem admirabilis erga me benevolentia, et multos adhuc superstites testes habet, et his epistolis perspicue ostenditur. Atque erunt (in quo me non puto falli) qui ad celebrandum me, magis quam aliam ullam ob causam, nunc in medium proferri haec suspicentur, aut praedicent quoque. Neque (ut verum fatear) quae praec-

non liquet. Errata quaedam invenimus quidem, sed pauca. An porro *Camerarius* omnes, quas habebat, epistolas ediderit, an vero quasdam retinuerit, an editas integras ediderit, an vero ea

suppresserit, quae ipsi viderentur potius in commodum nominis Melanthonis eiusque amicorum tacenda quam divulganda? de ea re quanquam certi quid dici hodie, quum autographa illa omnia

conia de me fieri possent speciosiora, video. Fortasse etiam perhibebuntur quaedam asseverando perscripta, quas aliter sese habere postea compertum sit. Et aliqui obtreptando consensum nostrum arguent, de impendentium calamitatum metu, praesentium malorum dolore, cura quietis ac concordiae, et odio distractionis atque turbarum, et studio cupiditateque avertendi causas infelicitatis universas. Non etiam nulli hoc aut illud carpendo, quasi minus fortiter, constanter, recte factum dictumve notabunt. De qua nimis licenter exultante levitate inflatorum hominum opinione et sibi et Reipublicae perniciose, et qui suis vociferationibus excitato vento popularis applausus, plenis velis provehuntur miscendo sacra et profana: aliis locis compluribus deploratae sunt a me iustissimae querelae, in sensu praesentium aerumnarum, et sollicitudine in posterum de salute Reipublicae et patriae communis, quae est eximia in fide Iesu Christi consociatio. De his igitur modo plus verborum non faciemus, neque omnino faciendum est. Qui quid moliantur, et quorum machinationes quo tendant, prudentes intelligunt, ut ad hoc iam commonefactione opus non sit, cum illi utilibus et salutaribus monitis non solum non meliores, sed deteriores quoque reddantur, et rabies eorum irriteretur. Neque mihi quasi collatis signis dimicare cum quoque veluti hoste congregientem, animus est ac libet. Id quod suo saeculo furiose factum fuisse conqueritur Gregorius Theologus, eo ille quidem dolentius, quo in altercationibus de rebus divinis, et doctrina veritatis celestis, ista vesania importunius frequentaretur. Quemadmodum et nunc fieri cum maxima tristitia animorum suorum pietatis et religionis amantes conernunt. Non autem alienum duxi et verus querelae Gregorianae ascribere, factos Latinos qualicumque interpretatione meo:

Atque etiam ipsi
 Ceu structa infestis certantes cominus armis
 Stant acie: divina et Zelus vincula rupit
 Contra fas exardescens; Dissolvit Amoris
 Concentum et simul omuem, et nomina sola reliquit.

De perscriptis vero affirmative iis, quae dubia fuisse nonnunquam reperiretur, hoc dici posse existimo: Non multum referre, qua forma orationis aliquid efferatur. Philippus autem Melancthon assuefecerat sese ad loquendum plane et asseveranter. Id quod servabat etiam scribendo, cum ipse quidem nihil comminisceretur aut fingeret, sed comperta auditive referret, quae quidem enunciationem habitura non inutilem viderentur. Et per omnia:

Verax vir ille ubique, non duplex erat,

Sicut Hector de se apud Euripidem inquit. Audiui et hoc aliquando nomine accusari Philippum Melancthonem, quod familiaris uti quibusdam videretur, et non ostenderet inimicum illis sese esse, vel alienatione, vel etiam oppugnatione, quorum rationes et sententiae de rebus divinis neque ipsi probarentur, et a veritatis celestis pars doctrina crederentur discrepare: De quibus mentionem quoque fieri paulo commodiorem, intolerabile duceretur. Sed hoc crimen inferri apparet ab imperitis bonarum artium, et in factae pietatis ostentatione, humanitatis sensus omnis expertibus. Et doctrina enim Christiana praecipit pacificam cum omnibus mortalibus pro cuiusque parte consuetudinem, et exempla habemus maximorum, et religionis pietatisque laude clarissimorum virorum Basilii ac Gregorii, qui nequaquam concordibus illius acta-

tis eruditus et doctis quibusdam litteras familiariter scriptas miserunt. Neque me fugit, delorqueri contra haec quaedam alicunde sacrarum litterarum dicta. Sed columniatores ubique inveniri student, quo depravatio in iis, quae lacerant, asperso veluti juco aliquo ac pigmento reconcinnetur. Quos contenti et conscientia bona, et imitatione excellentium pietate et religione virorum, etiam ad ista latrando obstrepere sinamus, et non violantes sanctitatem fidei, placere Deo aeterno lenitatem ac mansuetudinem, Et displicere credamus feritatem atque truculentos mores. Quod quidem frequentes insunt in his epistolis deplorationes querelarum de miseris publicis atque privatis (nam hoc quoque vix effugiet sycophantarum morsus) et crebra indicia aegritudinis, moestitiae, anxietatis de publicarum privatarumque rerum statu: Enumerat nimirum miles vulnera, secundum postam. Quod vero ad mei nominis famaeque celebrationem attinet: Cur de me bonum optimi Viri existimationem, et laudatum me fuisse ab laudato non gaudeam, causam nullam esse puto. Aurum optant, inquit Pindarus, alii immensi spacii campos: Ego vero civibus acceptus atque gratus sim, donec corpus meum terrae mandem. Neque ego diligi cognoscoque sententiam iudiciumque de ingenio et studiis meis, eorum, quos constat integros et probos, bonarumque litterarum ac artium principes fuisse, non expectandum censeo, cum praesertim istud testimonium mihi sic tribuatur, ut nemo aliter, quam esse hoc sincerum atque grave, suspicari possit. Quid enim commodi emolumentive a mea fortuna aut conditione sperari potuit? propter quod assentando adulandoque, de me, contra animi sententiam ab ullo, nedum a Philippo Melancthone, praedicaretur aliquid splendidius. Hoc sane non negaverim: Vel naturali quadam bonitate, vel voluntatis erga me propensione, vel sensu humanitatis singulari, carius aestimasse eum in me nonnulla, quam fortasse mererentur, et pluris fecisse, quam fieri severa consideratione deberent, summoque erga me amori indulgentem (quem erga illos quos complectitur, coecum esse solere Plato scripsit) non tam exquisitae verum, quam opinionem interdum suam nar-rasse. Quod cuiusmodi sit expendendum, et hoc in parte censuram permitto aliis, et in cogitatione de benevolentiae, humanitatis, amoris erga me Philippi Melancthonis significatione, facile et libenter acquiesco. Nam mihi de me ipso hoc in animo est: Quorum tecta sunt peccata. Cum autem subiectissima consideratione, peculiari studio quasi dedicationis, harum epistolarum librorum tuae, Illustrissime Princeps Auguste, inclitae excelssitati putaverim esse mittendum: De Philippo quidem Melancthone tuam Illustrissimam virtutem et aequitatem de cognitricem, de me fero iudicem. Adversus enim malevolorum omnium criminationem abs te ille absens praeclare defendetur, apud omnes, qui de ipso sententiam dicere debent et possunt. Mihi autem, quicquid tua Illustris, clementia decreverit de isto facto meo et aliis omnibus, iustissime pronunciatum, ex animo videbitur. Exploratam enim et notam habeo Illustrissimae clementiae erga Philippum Melancthonem tuae sinceram constantemque affectionem: Et quicquid Illustris, excelssitas tua statuerit, illud, ut veritate fundatum, in omnem partem, sine ullius alterius appellatione, comprobando amplectar. Nam id pronunciatum certe Illustris, amicitiae tuae incorrupta sententia, quod nemo bonus ~~et dignus~~, neque (quemadmodum olim locuti fuere) ~~deus~~ ~~debet~~ ~~esse~~ ~~debetur~~ sit. Philippum omnino Melancthonem ~~et propter per-~~ ~~spectam~~ ~~probitatem,~~ ~~constitui~~ ~~nam~~ ~~Illustris.~~

petierint, neque multa apographa in codicibus habeantur, vix potest: tamen quisque sibi facile persuadebit, Camerarium certe non multa delevise, quum in aliis ullis Melanthonis epistolis

tot iudicia liberiora et ingenua de regibus, principibus, aulicis et aliis vix legantur quam in *Camerarii* hac in re fidem testari etiam videtur altum *Peuceri* silentium de his epistolis,

elacientiam magnificasse, et dilaxasse propter ingenii doctrinaeque excellentiam scio, experiendo illius solertiam rebus dubiis, et difficilibus animi praesentiam, et periculosam fortitudinem. Quibus benignitas Dei aeterni felicitatis aliquid etiam aspersit, ardentissimis precibus ipsius impetratum. Quibuscumque enim rebus et negotiis hic vel praefuit, vel interfuit, eorum omnium exitus modicam habere prosperitatem, contra plerorumque saepe opinionem ac multorum voluntatem. Nunquam ita ille cessit, ac veritatis patrocinium desereret, aut proderet causam. Neque sic tamen restitit, proque sua parte propugnavit, ut temere, proterve, immoderate, per contumaciam cupiditatem atque contumaciam faceret quiesquam. Et constat tractationum earum, quibus ipse adhibitus non fuit, nequaquam similem fuisse fortunam. Culpent sane lenitatem eius et obtrectent moderationi, et timidum appellent, et tanquam labassenti interdum aspergere conentur vehementes aliqui et importuni, audaces, feroces, dummodo Dei aeterni odium, ea consuluerit et egerit *Philippus Melanthon*, quae et Republicae profuerunt, et Ecclesiam Iesu Christi, huicque servientia opt. disciplinarum et artium studia, sustentarunt, ornavunt, auferunt: et ubicumque ipse affuit, ibi vel fructuosa fuerint consilia et conducentes actiones illius, vel non nocuerint certe aut detrimentum attulerint. Cum ista nomini *Philippi* infesta cohors, tanquam tempestatis aut incendii saevitia quacunq; pervasit, ibi vastitatis et stragis ingentia damna, sibi que ipse adeo afflictionis causas dederit. Quod neque esset ea animorum firmitas, ut alicubi ipsi consistere turbidis temporibus auderent, neque incitatum tamen furorem vellent coherere, et conscientia mala atque vecordia timidi, et improbitate ac petulantia effrenati. Atque incitant ostentantque gloriosi isti quoddam robur animorum invictorum mirificum. Qui non nisi in spe fortunae prosperae exultare, et multitudinis commotae duces esse, et illa minus arridente, fugiendo subtrahere sese, malaque evitare conueverunt, similes prorsus Atheniensis, et Apellionis, et Lysiae Tarsensis, et Aristionis, et si qui alii aliquem principatum, quiete et praesente statu conturbando concupiverunt. Ut quidnam ista Gigantea ac Cyclopea soboles spectet, et quorsum tendat, considerandum tamen providendumque, et quousque etiam progredi forte possit, coniectura prospiciendum esse videatur. In hoc autem genere inprænis loquae, cum audacia illud abundet, neque prorsus hebes sit, superat impudentia, et calliditas cernit cavillando. Quae audierunt a sapientioribus et doctioribus, eorum nonnulla vendicare ipsi sciunt, et his uti tanquam suis. Quae vero non potuerunt quasi comprehendendo, ut ita loquer, conoquere, et sua quodammodo facere, ea obtrectando everti student, et declamando, et libellos varios emittendo vulgus infatuantes. Cum Veritatis intelligentia paucis contenta sit. Sed nihil est omnium, quo magis freti sint, quam maledictorum conviciorumque et insectationum apparatus. Quem terrorem obtineunt statim omnibus, qui ipsi adversantur, vel non omnino assentiuntur. Etsi ille vero terror nimis est tanquam Gorgonis, ut magnopere metui debeat, sed eius instat, quae in *Morbo Graeci* vocant, speciem quandam ad percellendum puerorum animos idoneam, et huius aetatis terribilior, ridiculorum caeteris: fit tamen, ut verecundiores istam quousque petulantiam, veluti mulieris procacis et meretriculae fugientes, cum eis congredu disputando verentur. Sane, quia non solum nihil fere est pudoris in ulla aetate his temporibus reliquam, sed procacis audaciae et protervae temeritatis fluctibus vita

tanquam mare commotum agitur, ideo vix aliter potest, quam ut per summam licentiam haec dissoluta perditae degatur, exultante procurrendo uniuscuiusque fidentia immodice, postquam et libertas maxima con et quasi vinculis vel solutis vel ruptis praesens laetitia prioris servitutis indignitatem elatior fit, et cumulat cundia. Itaque nescio quo pacto omnes propemodum si non insolenter atque indomite, minus certe verecose gerunt, in subita improvidi cursu concolatione, eundem similitudinem *Homericae*:

In stabulo ut quem forte diu ad praesepe ligatum
Taedet equum pastus, ruptis hic fertur habenis,
Et latum ingrediens campi procurrit in aequor,
Dum petit undantis sibi nota fluentia lavacri,
Eminet elataque caput cervice superbum,
Sed iuba per diffusa humerum iactatur utrumque.
At specie ipse sua gaudens ac robore fretus,
Insullans alacrisque solo communia quaerit
Pabula, et in cognatum inhiat proprii gregis agmi

Quae est imago concessae libertatis nimiae, vel arreptae per occasionem licentiae, cum non ratione auidine aut consideratione ulla vel suscipitur vel agitur, sed impetus et inconsulta vehementia, et effre praecipueque animi impotentia, cupiditatemque insti, dominatur in factis atque dictis. Sunt autem talia vera gravia et magnis difficultatibus referta. Quid potest in isto tanquam procellarum fragore, et tanta ligine veluti nimborum, prudentiae, moderationi, pdis admonitionibus, et omnino salutarium praecipue odium esse loci? Istis autem societatis humanae iudiciis sublatis, exposita est nimirum vita communis vultu et exilio, per barbariae immanitatem, in religioanciam et civilem necessitudinem grassantis. Pnem ferunt interrogatum, qua tandem accessione hon suae aetatis aucti essent? Respondisse: Eo, quod in bitatis pudere neminem. Quod malum est extremu ultimum in hominum miseria. Nam oraculum existidum, id, quod paedagogus *Plautinus* ait: Eum pericui perit pudor. Quod si quando non modo per pudoris, vel interitus quoque hominum vitam depravat conturbat etiam temeraria dementiae pertinacia, indu ipsa sibi in omnibus: Quis aliud pietatis veritat amantibus, et studiosis virtutis bonarumque artium cendum est? quam ut sibi videant, in Dei aeterni veneratione, et ita ab ipsius misericordia protecti, quam proelio commisso et dissipata acie, ab exitu in nentis periculo seducentur. Verum de isto hominum nere nunc locum non esse mentioni copiosiori, neque o no opus, ut verba fiant, supra dicti: De rebus qu longior est habita oratio, quam fortasse debuerit, saltim oportuerit in hoc quidem scripto. Itaque disceptando haecenus compellationi *Illustrissimae* *Esitatis* tuae, ista me inseruisse, satis habeatur, et detur, si quis forte est dictum immansuetus. Re est bona spes mea, *Illustrissimae* elacientiae tuae, tas ob causas non iniucundam fore *Epistolarum* hlectionem, in quibus non tam omnia et perpolitata accurquisito studio elegantis et verustae compositionis, e pura, distincta, perspicua, usitata oratio, et rebus quibus habetur, conveniens, non poterit non honestis blanditiis legentes delinire. Quod si quis forte tanotidiana ac trita minusque speciosa forma alicubi edatur: Is neque tempus quasi ad eliminandum fuis licium auctori cogitet, et in epistolis nequaquam re

ipsum in publicum mitteret alterum epistolarum Mel. libellum, multa quidem in praefatione questus est de calumniatoribus Melanthonis, ne verbo autem mentionem fecit epistolarum a Camerario paulo ante editarum. Si ipsi placuisset haec editio, de ea haud dubie loquutus fuisset; displicuit igitur, et fortasse propterea, quod aegre fe-

rebat, tam multa edita esse, quae calumniatoribus Melanthonis novam accusandi praebere possent occasionem, ut epistola Melanthonis de Lutheri nuptiis et multa alia. Attamen non dixerim, Camerarium plane nihil praetermississe et mutasse, cum ex quibusdam apographis intelligatur, id in aliquibus saltem epistolis factum esse. Vid. ep.

curam sollicitae elaborationis, sciatque adeo Philippum voluntatis inclinatione ad hoc genus, certo quodam consilio, propendisse. Precationum quidem piarum non modo sententiae repetitae, sed verba quoque usurpata, quae essent intrducta consuetudine atque nota: Et anxietatem indicant in miseris animi, et affectionem veram mentis, in ea, quorum considerationem comprehendisset, intentae atque defecae. Res autem profecto, de quibus scribitur, eiusmodi sunt, ut quamvis leves quaedam exilesque videantur, non tamen liberali cognitione sint indignae. Quaedam vero attendentibus utilitatem haud contemnendam poterunt offerre. Et incidit nostra aetas in ea tempora, quibus untra multis saeculis remotiora casuum admirabilem eventa, ad nostras terras accessere propius, inque adeo has incubuerunt: Mutatis moribus, studiis, sententis hominum, totiusque penitus vitae rationibus. Appuruerunt detecta multa antehac latentia et occulta vitia in Re Ecclesiastica, et patefacti errores sunt doctrinae: Gubernationibus publicis magnae allatae difficultates: Externorum intestinorumque bellorum clades ac formidines obiectae horribiles atque tristes. Ac privatae quoque res plurimorum incommodis novis affectae, et hominibus curae datae negotiorum gravium et improvisorum anxiae atque formidulosae. Quibus omnibus variis et multiplices sermones excitari, et suppeditari litterarum argumenta diversa necesse est. Atque scimus in hoc genere tantam libertatem fuisse saeculi huius, ut illa ad licentiam animadvertendam redundaret. Quae autem ad sese et proprium quandam respectum pertinere Philippus Mel. arbitretur (ea erant Duo potissimum: Religio et studia sapientiae) De illis et scripsit et est locutus utilia ac bona. Neque ego infior non aliquid aliquando minus caute ipsum protulisse, et mandasse litteris confidentius, non attendentem aut curantem eorum quibus praesentibus verbis fierent, et de iis, quibus litterae mittebantur, haud male suspicantem, non admittentem quoque interdum admonitionem amicorum, ut esset aliquanto circumspectior. Sit hoc vitium. Vitium certe est hominis probi et simplicis et aperti, et alieni ab omni simulatione ac dolo, et ideo nullis suspicionibus locum relinquentis. Ea enim fere suspicari de aliis homines consuevere, quorum ipsi sibi sunt consci. Nam quod ad librorum scripta de utrisque attinet: Religionis et pietatis doctrinam ille in dissimilitudine tractatum et disputationum varietate dissipatam minusque cohaerentem collegit, et coagmentatam unius quasi corporis compage devinxit: Neque supervacanea admiscens, neque omittens non modo necessaria, sed quaequam etiam eorum, quibus additis opus esset ad cognitionem fructuosam, et explicationem fidelem, secundum sanctae Ecclesiae Christi catholicae et orthodoxae consensum. Haec ipsius diligentia atque elaborativ doctrinam Religionis ac pietatis nunc quoque fulcit, et impedimento est multorum conatibus turbulentis, qui rursus illam distrahendo et confundendo, et commenta sua ingerendo, per dissidia ad vulgus auctoritatem et magisterium sibi quaerunt. Nam secundum veteris Graeci versus sententiam: Seditione orta, improbisimisque quoque atque deterrimis honos habetur. Studia autem bonarum litterarum atque artium iacientia ac squalida, et crevit Philipp. Mel. sublevando, et detergendo expurgavit. In quo etsi negotiorum innumerabilium occupationes neque cogitationibus neque sermionibus otium neces-

sarium concessere: Id tamen ille praestitit, ut et veritas exquiretur studiosius, et ad hanc via apertior magisque directa, inque litterarum ludis ratio institutionis minus et inepta esset et laboriosa. Restituta facies est quaedam honesta disciplinae liberali, deformitatis quibusdam maculis eluendo deletis: et ex spinis atque salebris barbariae et argutarum, in planum et expeditum iter deductae operae scholasticae, ut discipuli et comprehendere aliquod intelligendo, et certas, firmas, illustres, utiles sententias oratione perspicua et non horrida neque absurda possent exponere. Quod illius inchoatum et ad medicrem altitudinem eductum aedificium, non modo non absolutum aut sartum tectum praestari quidam student, sed in convellendo ac destruendo occupari videntur, neque simplicitatem illam neque elegantiam probantes, et renovantes versutias imperiti rudisque saeculi prioris, quasi rerum sua ista, non verborum cura, et singulare in hac affectata perversitate acumen insit. Quid quid quidam praecepta artium quoque, quarum Philippus Mel. diligentissimus Magister extitit, iam spernunt, et ne pueris quidem recte et congrue emendateque loquendi ac scribendi, et sermonis disertis atque consentanei rationem atque viam docendo demonstrari debere perhibent. Hae enim certe sunt artes praeclarae, et ad omnem doctrinam eruditio-nemque necessariae, Grammaticae ac dialecticae. Quorum illi praecepta nugae ineptiusque appellando derident, delubre scilicet in eos nescio unde cognitione singulari, et facultate eximia intelligendi dicendique in ora hiantium ultro involante. Quos veluti delicias facientes in sordibus et vanitate opinionum suorum, quae arident, ea complecti et magnificere et grata habere patiamur: Nos autem vera, recta, laudabilia pro virili tueamur, praesertim non solum pulchritudinem habentia, sed utilitatem quoque coniunctam: Habentes tuam, Illustriss. Princeps, clementissimam excelsitatem eam, quae et velit tota mente, et viribus divinitus tributis valeat defendere, et omni iniuria ac periculo prohibere, cupientes amplecti a Philippo Melanch. religionis et pietatis conformatam simul ac confirmatam doctrinam, necnon bonarum litterarum et artium introductam et demonstratam rationem ac viam ingredi atque persequi: Neutiquam passura, ut in hos studiosissime cultos sanctitatis et humanitatis hortos, tanquam apri vastatores immittantur, et strages edantur evellendo praeclare consita, et fructuose enata excindendo. Nos autem, quibus in hoc curriculo propositum est et Deum aeternum caste venerari, et placide, tranquille, apposite, ad publicam utilitatem, et commoditates privatas vitam degere, precibus piis non desinimus implorare misericordiam Dei aeterni, orantes totis pectoribus, ut propitio illius favore tua Illustriss. excelsitas, totaque Illustriss. domus vestra, salva incolumisque ad Rei publicae et proprietarum terrarum tutelam atque custodiam benigne conservetur, et felicitate perpetua augeatur, usque hoc praesidium toti reipublicae, et inprimis suae ditioni potestatique subiectis populis stabilitur, praepotente manu ipsius omnia adversa, nocentia, tristitia depellente, et conciliante immensa benignitate eiusdem secunda prospera, Ineta: tuoque Illustriss. pietatis atque virtutis consilia actionesque semper et omnibus in rebus ac negociis fortunante."

d. 15. Iul. 1528, ex qua intelligitur, Camerarium utique passim mitigasse verba Melanthonis. Quod etiam in aliis epistolis factum esse, dubitari vix potest.

Quantumvis autem Camerarius de editis his epistolis laudandus sit, tamen de eo querendum est, quod praeterea nihil eorum fecit, quae praestare poterat et debebat. Multa enim, quae nunc vix intelligi possunt, vel certo definiri nequeunt, vel etiam prorsus inextricabilia manent, poterant paucissimis verbis adpersis illustrari et exponi, potissimum ubi Melanthon respondit ad Camerarii epistolas. Sed ne unum legitur verbum adiectum a Camerario, quo obscura illustrentur. Praeterea vero etiam ordo epistolarum non Camerarium, sed Papam typographum vel discipulum Camerarii habet auctorem, qui potissimum vitam Melanthonis, a Camerario scriptam et paulo ante (anno 1566) editam, sequutus esse videtur, sed haud raro in definiendis annis lapsus est. Etenim epistolis suis ad Camerarium, ut fere omnibus ad amicos, Melanthon annum non adscripsit, et quanquam in prima epistola cuiusque anni in hac editione annus legatur in fine epistolae, tamen hunc non Melanthon, sed Papa typographus adscripsit. Quare interdum in anno addito error reprehenditur, ut in ep. d. 2. Ian. 1523, d. 22. Ian. 1525, d. 1. Ian. 1525, d. 23. Oct. 1527, d. 21. Febr. 1543, d. 4. Mart. 1543, d. 25. Maii 1557, d. 8. Oct. 1559, d. 22. Mart. 1559 scriptis. Neque vero epistolae unius anni secundum menses accurate dispositae sunt; imo Papa adeo negligens fuit dierum, ut epistolas VI vel VII Calend. praeponeret epistolis X, XI Calend. scriptas, quasi VI Calend. esset sexto die post Calendas. Denique etiam hoc intelligitur, Camerarium dies, quibus datae sunt epistolae, in autographis transscripsisse in formam dierum indicandorum, quae Romanis usitata fuit. Melanthon enim fere in omnibus epistolis autographis, quas unquam viderim, ut etiam in epistolis editis, calendarium ecclesiasticum sequutus est, et dies mensis vel numero indicavit vel nomine sanctorum vel dierum festorum Ecclesiae. Quod vero in epistolis ad Camerarium fere ubique Calendas, Nonas, Idus Calendarii Romani leguntur, id correctioni Camerarii ipsius vel cuiusdam eius discipuli debemus, qui ea in re non magna cura versatus esse, ideoque interdum errorem commisisse videtur, ut in epist. d. 21. Apr. 1529, d. 7. Febr.

1534, d. 24. Maii 1535, d. 6. Aug. 1535, d. 30. Oct. 1536, d. 22. Iul. 1538.

§. 3.

Continuatio.

Dubitandum non est, quin Peucerus in colligendis edendisque Melanthonis epistolis perstitisset, nisi anno 1574 propter helveticas de sacra coena sententias cum Cracovio, Stoesselio, Schuetzto a Duce Saxoniae Electore captus et diu in carcere detentus esset. Excitatum est simul tantum nominis Melanthonis odium in Saxonia, ut nemo facile consilium edendarum epistolarum capere posset. Suscepit igitur hanc curam in se Theologus Bremensis, *Christophorus Pezelius*, qui edidit binam epistolarum syllogen sic inscriptam:

6) *Philippi Melanthonis ad Doctorem Albertum Hardenbergium *) epistolae, primum nunc in lucem editae opera et studio Christophori Pezelii, Theologiae Doctoris. Breae, excudebat Bernhardus Petri, M.D.LXXXIX. (102 pagg.) 8.*

7) *Ad Epistolarum Philippi Melanthonis librum primum et secundum, ante annos complures editos a viro clariss. Casp. Peucero, libellus tertius, primum nunc in lucem editus opera et studio Christophori Pezelii, Theologiae Doctoris. Pertinet ad hunc libellum epistolae D. Phil. Mel. ad D. Albertum Hardenbergium, seorsim paulo ante excusae. Breae ap. Bernh. Petri, anno M.D.XC. (271 pagg.) 8.)*

Prior liber continet 76 epistolas, omnes ad *Hardenbergium* scriptas, praeter duas ad *Cranmerum*, unam ad *Nicol. Buscoducensem* et unam ad *Io. Amsterdamium*. Ordinem temporis Pezelius prorsus neglexit, et eas ita, ut ei ad manus essent, descripsit et edidit, neque ulli earum aliquid adscripsit ad illustrandas res minus cognitae. Qua vero fide versatus fuerit in edendis epistolis infra videbimus. Dicavit hanc collectionem Consulibus Bremensibus, *Danieli Burenio* et *Hermanno Schumackero*, et data est epist. nuncupa-

*) Sic in titulo libri, sed in inscriptionibus epistolarum dedit, *Hardebergium*, omissa littera *n*. An Melanthon hanc litteram praeteriverit in autographis, definiri nunc non potest.

toria Bremæ mense Iun. 1589. Praetermissis laudibus Hardenbergii, tum iam defuncti, et Melanthonis eiusque epistolarum, illa tantum huc transcribere liceat, quae spectant ad historiam libri. Scribit autem Pezelius: „*Melanthonis ad Albertum epistolas diversis temporibus scriptas, cum ante multos annos amici mecum communicassent, ex autographis descriptas, honestis de causis publici tandem iuris facere visum est, quia et hoc fine ad me missae iam pridem fuerunt, ut ederentur, et ego eas dignas semper iudicavi, quae lucem publicam adspicerent, et lectionem harum bonis et candide iudicantibus utilem et suavem fore confido.*” — „*Quanquam vero non difficile mihi fuisset, plerasque has epistolas ad ordinem seu seriem annorum, quibus scriptae sunt, accommodare: tamen quia et varietas materiarum in hoc genere librorum iucundior esse solet, et cuique iudicium liberum relinquendum est aestimandi de tempore scriptae uniuscuiusque epistolae, cui ab authore aut nunquam aut raro ascriptus est numerus anni: retinendam eam seriem putavi, quae erat in exemplari ad me misso ab amicis. A quibus cum expectem plures alias epistolas Dom. Philippi, quarum selectiores peculiari opera deinceps colligere decrevi: visum est nunc ab his ad Doct. Alb. Hardenbergium litteris ordiri, ut institutum meum innotesceret cum aliis, qui forte simile aliquid aggredi in animo habent, tum Clariss. inprimis D. Casp. Peucero. — Huic institutum illud meum vel probari, vel hac ipsa occasione excitari atque impelli eum posse opto, ut — epistolas Melanthonianas (quas iure suo ab amicis postulare et auctoritate sua impetrare facile potest) collectas, cum φιλοσοφίαις et, si qua futura est, posteritate communicelet.*”

Cognito hoc libro Peucerus, tum Dessaviae versatus, rescripsit Pezelio d. 8. Febr. 1590, se de eius opera epistolis Melanthonis navata valde gavisum esse, ei pro suscepto in se onere curaque editionis epistolarum Philippicarum gratiam habere, simulque optare, ut eum viri boni, si quid talium scriptorum inter χειμήλια sua habeant reposita, ad hunc laborem perficiendum instruant, quum ipse omnem cogitationem de colligendis reliquis epistolis abiecerit. — Edidit Pezelius hanc

MELANTH. OPER. VOL. I.

epistolam Peuceri in fronte alterius collectionis, quam *librum tertium* epist. Mel. inscripsit.

Insunt vero *libro tertio* a Pezelio collecto epistolae 198, ad principes, nobiles, aulicos, episcopos, variosque homines illustres illius seculi et amicos Melanthonis scriptae, quarum 19 iam in Manlii farragine editae fuerant. Sunt vero scriptae 19 ad Schnepfium, 18 ad Vitum Theodorum, 13 ad Victorinum Strigelium, 12 ad Casp. Crucigerum, 9 ad Io. Hessum, 9 ad Iust. Ionam, 8 ad Paul. Eberum, 6 ad Lutherum, 5 ad Ambros. Moibanum etc. Omnem huius libri historiam exposuit Pezelius ipse in praefatione ad Christianum Principem Anhaltinum, d. Fabirani Saxonum (i. e. Bremæ) 5. Martii (1590), hisce verbis usus:

„*Dederat autem, paulo ante tristem ac lugendam illam Academiarum in Misnia dissipationem, Clarissimus D. Peucerus negotium, Doctissimo Viro M. Wolfgango Crello genero meo, tertii quoque libri Epistolarum Philippicarum colligendi: Suppeditatis ipsi, partim autographis, partim antigraphis litterarum Melanthonis, quas ex diversis locis Viri docti liberaliter cum D. Peucero, in hunc usum, ut ederentur, communicaverant.*”

„*Sed cum operam hanc publicae utilitati ille navare coepisset, incidit (proh dolor!) calamitas illa fatalis Academiarum.*”

„*Ea calamitate, tum haec, tum aliae operae susceptae propter publicam utilitatem, interruptae atque impeditae fuerunt: Academiis duabus omnium florentissimis in Germania disiectis ac disturbatis: Et Viris doctis multis, ac Theologis inprimis, in exilium pulsis, incitatione quorundam ex hostibus atque inimicis Philippi Melanthonis, de cuius demortui capite et doctrina, tanto iam tempore ab inquietis et turbulentis istis hominibus potissimum agitur.*”

„*Ex quibus tanta aliquorum ὕβρις tantaque odii acerbitas, ut ad Philippum aeterna oblivione obruta liqua eius scripta iam ante manibus discentium eripere saltem que ne typis quidem imprimi auctum, quae manu scripta, necdum chartas eruditorum restabant,*”

(d)

2) *Mirror*

ac delere in universum, haud obscure conati fuerint. Cuius rei vel unum hoc Exemplum commemorabo."

„Intellexerant aliqui ex ζαζοιθων istorum numero, in vasis, in quibus suppellex libraria M. Wolfgangi Crellii erat, mediocre acervum latere, cum Epistolarum Philippi Melancthonis, tum iudiciorum eius de Variis controversiis. Quaesito ergo vanissimo praetextu, non quieverunt prius, quam Vasis iam Witeberga avehendis reclusis atque apertis, pleraque prope parata ad editionem, pro libitu suo eximerent, sibi que reservarent."

„Erant autem multa ex his deprompta ex Bibliothecis, cum aliorum, tum vel maxime ex Reverendi, et doctrina, ac pietate eximia praestantis Doctoris Henrici Molleri, collegae mei veteris, cuius recentem obitum Ecclesia Christi nunc merito luget."

„Hic enim, ut domestico convictu ultra annos decem familiariter D. Philippo coniunctus fuerat, sic insigniora pleraque, quae tota hoc temporis spacio a Praeceptore privatim scripta erant, manu sua voluminibus duobus complexus erat. Quorum iacturam irreperabilem memini illum saepe multumque in literis ad me scriptis deplorare, et audaciam ac proterviam τῶν φιλιππομαστίγων detestari, qui contra ius et fas, absentum scrinia spoliare, et fructu laborum suorum privare exules, et publicae utilitati surripere monumenta utilia veriti non fuissent."

„Cuius ego iniuriae atrocitatem exaggerare nunc non constitui, ne dolori meo, quanquam iustissimo, indulgere videar, praesertim fati iam pridem sublatis illis, qui iniuriae eius auctores fuerunt."

„Nec vero, quo thesauri illi librarii, per plagium erepti, pervenerint, aut quid de iis actum sit ex tot annorum intervallo, resciscere quam potuimus. Sed vel amissis illis, vel si illi supersunt, iniuste occupatis ab iis, qui velut canes in praesepe publicae utilitati eos invident: reliquias quasdam Epistolarum et iudiciorum Melancthoniorum conservarunt nobis Rhapsodiae Viri venerandi M. Abrahami Bucholceri piae memoriae. Quas ab hoc adhuc superstite, una cum aliis libris chartaceis emerat Vir et Poeta optimus

M. Ioachimus Meysterus, qui ad munus Rectoris in Scholam Bremensem Gorticio vocatus, secum eas ad nos attulit, et sic quidem attulit ut cum inspiciendas ac perlustrandas mihi ultro offerret, saepe mihi hortator fuerit, ut quae editione digna viderentur, deligerem atque in ordinem certum reducta publici iuris facerem."

„A quo instituto cum non abhorrerem, et plura tamen, eaque accuratiora requirerem eamque ob causam in aliud tempus hunc laborem reiicerem: Opportune accidit, ut vir clarissimus Dn. Iacobus Monavius de instituto hoc certior a me factus, se quoque significaret Epistolas Melancthonis ab amicis hinc inde a multis annis conquisivisse, et tanquam tabulas fractae navis collegisse: Eaque in re neque labori neque sumptui se percipisse, et in obtinendo eo, quod ferventi studio propositum sibi habuerit, haud infelicem operam navasse."

„De editione ergo Epistolarum Melancthoniarum cum inter nos deliberaretur, intervenit optatissima Doctoris Peuceri liberatio. Qui cum boni ominis loco accepisset, reliquias istas Philippicarum Epistolarum non prorsus interiisse: Coram D. Monavio ostendit, non abhorrere se a consilio editionis illarum."

„Verum haec cum diutius voto ac desiderio nostro differretur propter graviores illius occupationes: mihi que ab adversariis Ecclesiae Bremensis causa afferretur peculiariter edendi Epistolas D. Philippi ad D. Albertum Hardenbergium, quarum pleraeque ad negotium Eucharisticum seu Dipniacum spectare videbantur: Eo libentius saltem iis ipsis Epistolis edendis manum admovi, ut calcar adhiberem Viro Clariss. D. Peucero ad maturandam editionem iusti alicuius voluminis Epistolici: Eamque ut per se, vel alios curare dignaretur, privatim ac publice ab eo petii."

„Is igitur et propter publicum bonum, et propter singularem ac perpetuam ipsius erga me benevolentiam, summa cum voluntate mihi potestatem fecit curandae editionis, et ut eam primo quoque tempore instituerem, serio me monuit atque hortatus est. Quod cum ex utroque nostrum cognovisset D. Monavius, pro amore suo in nos, et communi studio tuen-

dae ac conservandae memoriae et nominis *Philippi Melancthonis*, sponte sua, quae secum ipse haberet, mihi pollicitus: interea donec commode ea mitteret, volumen *Epistolarum haud aspernandum*, a *Viro Doctissimo* et utriusque nostrum amico *M. Martino Mylio*, sive ex *Monavianis* et *Bucholcerianis* descriptum, sive proprio labore et industria aliunde auctum facile mihi impetavit: ut cum iis, quae ex optimi et integerrimi *Viri M. Meisteri*, et *Bucholceri* collectaneis mecum habebam, conferrem, atque editionis tandem initium facerem."

"Quare et sponte mea incitatus, et consensu aut iussu potius praestantissimi nostri *Peuceri* fretus, et subsidiis *D. Monavii* et *M. Mylii* ἀπὸ μηχανῆς adiutus, manum tandem Deo iuvante huic operi admovi: Et quantum hoc tempore *Typographus*, nondum satis ab adminiculis operarum necessariis instructus absolvere potuit, quomocumque congeffi, quasi specimen futurum sequentium aliquot libellorum, in quibus *Epistolas Melancthonias* nondum editas, et fragmenta iudiciorum de controversiis multis, quae quidem habere ad manum potero, colligere ac publici iuris facere decrevi."

"Quod si quid nunc minus accurate in hoc libello curari a nobis potuit: in eo ut veniam festinationi huic dent *Lectores candidi*, amanter rogo, daturus Deo iuvante operam, ut quod desiderabitur, id in posterum, iudicio, delectu, et diligentia exactiori compensetur. Nam et propterea exiguum hunc libellum, pagellis *Epistolarum ad Hardenb.* seorsim ac recens excusum submittere volui, ut et precio minori comparari, et bonorum ac *Doctorum virorum* qui nominis *Philippici* studiosi atque amantes sunt, iudicia de hoc labore explorari facilius possent."

Ex hac proluxa narratione quisque facile videt, quos habuerit *Pezelius* fontes, e quibus sua hauserit. Dolendum vero est, illum de his fontibus accuratius non exposuisse, neque quid autographis, quid apographis debuerit, indicasse, neque in singulis epistolis adscripsisse, e cuiusnam voluminibus eas descripsit. Neque epistolas disposuit secundum seriem annorum sed secundum dignitatem externam eorum, quibus scriptae fuerunt, quare epistolae ad Reges primum locum

tenent, epistolae ad *Duces* et *Principes* secundum, ep. ad *Nobiles*, *Proceres* et *Episcopos* tertium etc. An ubique fidem servaverit in edendis epistolis et veritatem verborum sequutus fuerit, dubitari potest. Non solum enim multa habentur menda sed etiam saepius nomina tacuit, alia praetermisit; alia etiam mutavit, cuius rei testimonia facile reperies, si eas epistolas, quae in hoc libro leguntur, cum nostra editione contuleris, ut epist. ad *Regem Angliae* mense Aug. 1535, ad *Io. Hesium* d. d. 28. Oct. 1546 et d. 17. Apr. 1570, ad *Ionam* d. aequinoct. verno 1547.

Sequitur liber a *Snegassio* editus:

8) *LXVI selectiores clarissimi viri D. Philippi Melancthonis ad D. Frid. Myconium conscriptae quondam epistolae, in communem ecclesiae usum prolatae et editae a Cyriaco Snegassio, Myconii progenero. Annexa est eiusdem studio et opera oratio funebris de Myconio a Pancratio Sussebachio habita: Rerum item ac Personarum index. Ienae, typis Tobiae Steinmanni, 1594. 4.*

Cyriacus Snegass, Parochus in oppido *Gothano* *Friedrichroda*, progener *Myconii*, epistolae *Melancthonis* ad *Myconium* scriptas ex bibliotheca *Lindemanni*, socii sui, *Rectoris* olim scholae *Gothanae*, iure haereditario acceperat simul cum aliis epistolis a *Luthero*, *Lango*, *Crucigero* etc. ad *Myconium* scriptis. Ex hac copia epistolarum anno 1598 iam sedecim ediderat epistolas:

"*XVI selectiores vereque theologicae clarorum virorum, una Mart. Lutheri, 4 Phil. Mel., 5 Basilli Monneri, 1 Iusti Menii, 1 Io. Marcelli, 1 Matthiae Ratzenbergeri, 1 Casp. Crucigeri, 1 D. Iohann. Langi, 1 Aeg. Moechleri ad D. Frid. Myconium, magni nominis theologum quondam epistolae, nunc demum in communem ecclesiae usum evulgatae a M. Cyriaco Snegassio, Pastori et Sup. Vinar. Adiuncto. Schmalkaldiae.*" (s. a.) 3½ pl. 4.

Quem libellum, quum in rarissimis sit, nec nobis videre contigit, neque multis aliis praeter *Ballenstadium* et *Strobelium*, qui illum aut habuerunt aut certe viderunt. Ex collectaneis *Ballenstadtii* didicimus, quatuor *Melancthonis* epistolae, hic editas, illas esse, quae incipiunt verbis:

1) *Laudabunt dominum, qui* etc. 2) *Miror*

(d) *

non redditam tibi esse etc. 3) *Opto ex animo ut Deus etc.* 4) *Saepe me haec dulcissima vox etc.* Eisdem vero Snegassius altera vice edidit in libello LXVI epistolarum Melanthonis ad Myconium, de quo nunc quidem loquimur. Non vero omnes Melanthonis ad Myconium epistolas dedit Snegassius, sed, ut ipse in praefatione dixit, „*ex pluribus selectas*“, quas omnes ex autographis, praeter duas, descripsit. Quum autographorum, quae habuit Snegassius, quaedam adhuc supersint, quae cum textu Snegassii contulimus, intellectum est, illum diligenter et fideliter quidem descripsisse, sed tamen passim nomina hominum deleyisse et pro iis *N.* scripsisse, passim etiam ausum esse, ex suo ingenio quaedam mutare, ubi Melanthon non bene loquutus esse ipsi videbatur. In eo vero reprehendendus est, quod non investigavit annos, quibus epistolae scriptae sunt, neque eas dedit secundum ordinem temporum dispositas, neque, quod haud dubie facere potuisset, eas res, quae posteris minus cognitae esse possunt, illustravit.

Denique ultimo saeculi XVI. anno prodierunt duo libri a *Pezelio* editi:

9) *Philippi Melanchthonis τοῦ ἐν ἀγίοις Consilia, sive iudicia theologica, itemque responsiones ad quaestiones de rebus variis ac multiplicibus secundum seriem annorum digestae. Una cum fragmentis narrationum historicarum pertinentium ad acta plurimorum conventuum theologorum, aliarumque tractationum publicarum in causa religionis. Ad refutandas calumnias plerasque φιλιππομασίγων, et ad formanda iudicia discentium, et ad memoriam conservandam eorum, quae superioribus annis in ecclesiis Germaniae acciderunt. Collecta et nunc primum edita studio et opera Christophori Pezelii, Theologiae doctoris. Neustadii apud haeredes Wilhelmi Harnisii. M.D.C. 8. (Pars I. 670 pagg. P. II. 416 pagg.)*

10) *Christliche Berathschlagungen und Bedenken, auch andere nützliche und heylsame Erinnerungen und Antworten dess weyland Hoherleuchten gelehrten Manns Philippi Melanthonis, in Teutscher Sprach gestellet, von vielen fürnemmen Religionssachen. Getreuwlich zusammen ge-*

bracht, durch D. Christophorum Pezelium, jetzt erst in den Druck gegeben. Gedruckt zu Newstadt an der Ilardt, durch Wilhelm Harnischs Erben, Im Jahr M.D.C. 8. 792 pagg. (Recusa ibid. 1603. 8.)

Consilia latina carent praefatione; germanico libro vero praemissa est epistola ad *Ioachim* et *Henricum Comites Ortemburgenses* (Grafen zum Ortemburg), data Bremae mense Martio 1600, ex qua ea huc transscripsimus, quae ad historiam litterariam spectant:

„Gleichwie ich mich (scribit Pezelius) vor dieser Zeit beflissen — Phil. Melanthonis Lateinische Schriften mit guter Erklärung auf die Nachkommen zu bringen, wie ich unlängst auch seine Explicationes Evangeliorum Dominicalium und Consilia et Iudicia Theologica in Ordnung gebracht, und durch den Druck ausgehen lassen; also habe ich nicht unterlassen wollen, etliche fürneme Bedenken von allerhand theologischen Sachen nicht ohne Mühe und Unkosten zu sammeln, in Ordnung zu bringen und durch den Druck dem gutherzigen Leser mitzuthelen. — — Unter denen ist auch das Schreiben Doct. Martini Lutheri an den Churfürsten zu Sachsen [d. 17. Aug. 1535], dessen viduirte Copeyen Euer Gnaden Graf Joachim unter ihrem Petschaft mir vor etlichen Jahren zukommen lassen, dessen Autographon oder erste Handschrift bei Ew. Gn. verwahrt wird. — — So wird auch E. E. G. G. zu lesen lieb seyn, was wegen des Schmalkaldischen Kriegs in Teutschland und vielen denkwürdigen Handlungen, auf den im Reich angestellten Colloquiis und Reichstagen vor Bedenken vom Herrn Philippo vielen hohen Häuptern der Christenheit getreulich angezeigt worden sind. Sonderlich aber wird E. E. G. G. wohlgefallen die Beantwortung auf die Fragen, so vom Kaiser Maximiliano dem II durch dero Hofprediger vorgestellt, darin der Grund evangelischer Lehre fein kurz gefasset, und die vornehmsten Irrthum der Papisten angezeigt worden sind. In massen auch die unterschiedene Theil der Antwort von den Päpstischen angemaster Herrschaft, und der kaiserlichen Hochheit im Teutschen Reich, *derer Autographa, wie auch vieler ander Bedenken, ich bei mir*

„*habe*, wiewol das letzte Theil nicht ganz, dar-
 „von ich werde berichtet, dass Herr Philippus
 „durch den Todt übereilet, solches nicht gänz-
 „lich habe zu Ende bringen können.“

Posteriora verba, quae accurate descripsimus, obscuriora sunt. In *autographis* autem vix autographa manu Philippi scripta intelligenda sunt, sed prima exempla typis exscripta (die ersten Drucke), quae tum autographa nominabantur. Hunc utrumque librum vero ex iisdem fontibus haustum esse, ex quo librum tertium epistolarum edidit, ex ipsa praefatione ad hunc librum, quam supra dedimus, satis perspicitur.

Collegit autem Pezelius in Volumine latino non solum consilia et iudicia Melanthonis, sed etiam epistolas permultas, in quibus Mel. sententiam suam de rebus ecclesiasticis et sacris exposuerat. Maximam vero epistolarum partem hausit ex libris editis, potissimum ex epistolis a Peucero, Manlio et Camerario editis. Raro autem dedit epistolas integras, sed plurimas tantum excerptis. Perpaucae fuerunt, quae antea nondum erant cognitae. Praeter epistolas, Consilia et iudicia latina, inseruit suo Volumini etiam *Quaestiones Academicas*, quas *Paulus Eberus* iam anno 1557 (Viteb. ap. haered. Georgii Rhan. 8.) ediderat, qua in re autem ita versatus est, ut praetermissis exordiis et mutata forma oratoria, argumenta contraheret, quo formam orationum iis exueret et formam iudiciorum iis indueret. Putavimus autem illas quaestiones forma sua nativa a nobis repetendas esse, quare nolimus eas epistolis et consiliis inserere, sed decrevimus, eas ex Eberi libro alio loco integras et forma nativa dare. Excepimus solum modo eas, quae in Ebero non leguntur, sed tantum in Pezelio, quorumque forma propria restitui nunc non potest. Eas, quum semel habeant formam iudiciorum, hic quoque dedimus. Caeterum liber latinus habet duas partes, quarum prior exhibet consilia et iudicia usque ad ann. 1548 scripta, posterior ea, quae ad ann. 1548 et sequentes spectant. In fine libri adiectus est index epistolarum, consiliorum et iudiciorum secundum seriem annorum.

Volumen germanicum consiliorum, quod in rarissimis libris habetur, continet aliquas epistolas germanice scriptas, et iudicia et consilia, quae Melanthon lingua vernacula exaravit inde ab anno 1535 et seqq., et quae Pezelio ad manus fuerunt.

Multa, imo plurima consilia et iudicia in utroque Volumine iam antea separatim edita fuerant; minor eorum pars a Pezelio primum in lucem missa est. Quot vero eorum Pezelius vel non cognoverit vel non habuerit, quisque intelligit, qui consilia et iudicia a nobis hic collecta perlustraverit.

Quod si quaeritur, quid Pezelius in edendis Consiliis praestiterit et quantam curam et fidem adhibuerit, ei vix aliquid tribuere possumus praeter laudem diligentiae in congerenda materia. Etenim nunquam aut raro dixit, utrum Consilium antea iam editum fuerit, et ubi et quomodo, an vero ex manu scripto illud hauserit; fere nihil praemisit singulis Consiliis et scriptis, quo indicaret vel illustraret causam et occasionem scripti; denique verborum incorruptam veritatem minime curavit; varias lectiones nullas dedit, imo ausus est passim quaedam delere et expungere adeoque etiam verba Melanthonis mutare in mitiorem sententiam, ita, ut fere malae fidei incusandus sit. Qua in re nos durius quam licet de eius fide non iudicasse, quisque intelliget, qui consilia a nobis edita accuratius inspicere voluerit. Exemplo sit iudicium d. 23. Aug. 1531 scriptum de bigamia Regis Angliae.

§. 4.

De syllogis epistolarum et consiliorum Mel., quae seculo XVII. usque ad nostra tempora factae sunt.

Primo statim anno sec. XVII. prodiit series epistolarum Melanthonis ad *Io. Stigelium*, quem tenero et fere paterno amore complexus est Melanthon, cuique saepissime misit litteras. Prodiit videlicet

11) *Poëmatum Io. Stigelii Volumen III., praeter caetera libro adoptivo epistolarum a Philippo Mel. ad Stigelium scriptarum adductum. Ienae 1601. 8.*

Continet hic liber, qui in rarissimis est, quanquam duo priora volumina poëmatum Stigelii facile haberi possunt, in appendice epistolas 98 a Melanthonem ad Stigelium scriptas, duas vero aliis inscriptas, videlicet Baronibus in Tautenberg et Vargula et Io. Webero pastori Neapolitano, et unam Stigelii ad Melanthonem, datam Cal. Dec. 1555. — Edidit hoc tertium Volumen poëma-

tum cum epistolis non *Stigelius* ipse, sed alius, *Mag. Iacobus Rosenfelder*. Ex hac editione transcriptae sunt in cod. Goth. 188. An a *Rosenfeldero* integrae et debita fide descriptae fuerint, nunc dici non potest, quum autographa perierint, apographa in Codd. non legantur. Certe sine iusta diligentia typis exscriptae sunt. „Squalent enim (ut *Danzius* dicit) non solum mendis typographicis, sed et typorum tanta est deformitas, „inaequalitas et omnino ingratitude, ut lectores „longe facilius abigere, quam allicere possint.” Hac ipsa de causa, et quod Volum. III. poematum *Stigeli* vix adhuc in bibliothecis reperiatur, S. V. *Danzius*, Doctor Theologiae in Acad. Ienensi, curavit, „ut a mendis purgatae (ut eius verbis in „praefat. utar) typis elegantioribus expressae, in „iis locis, qui ex aliis autoribus allati sunt, accuratae, et ordine chronologico dispositae prodirent” iisque addidit epistolam Mel. ad *Christophorum Hofmannum*, nondum editam. Fecit hoc in libello academico:

„Epistolae *Philippi Melanchthonis* ad *Ioannem Stigelium*, multo emendatius et accuratius quam antehac editae, a *D. I. T. L. Danz.* Jenae 1824. 4. (48 pagg.)

Quum multae harum epistolarum, imo plurimae fere nihil habeant, ex quo annus, quo scriptae sint, cognosci possit, perdifficile profecto est, eas secundum annos disponere, quare etiam *Danzius* postea haud pauca in ordine epistolarum mutavit. Nos quidem ea in re *Danzium* sequuti sumus, sed tamen, quum nobis agmen epistolarum nondum editarum ad manus fuerit, causam habuimus mutandi passim ordinis et discedendi a sententia *Danzii*. Neque omisimus, quod *Danzius* non fecit, singulis locis afferre lectiones ex prior editione, quas *Danzius* mutandas esse censuit, exceptis solum modo manifestis mendis typographicis.

Quum paulo post *Davidus Chytraeus*, filius, ederet epistolas ad patrem et a patre scriptas:

12) *Io. Dav. Chytraei*, theologi ac historici eminentissimi Rostochiana in Academia Professoris quondam primarii, epistolae, editae a *Dav. Chytraeo* autoris filio. Hannoveriae 1614. 8.

edidit simul inde a pag. 1213 — 1246 quinquaginta epistolas *Philippi Melanchthonis* ad *Chytraeum*, patrem, scriptas, antea non cognitae, bona, ut

videtur, fide, praeterquam quod quaedam verba hebraica a typographo misere deformata sunt. Neglexit vero inquirere in annum, quo quaeque epist. scripta sit, neque quidquam adscripsit ad illustrandas res privatas minus cognitae, quarum in epistolis fit mentio.

Postea multum meruit de epistolis *Melanchthonis Io. Saubertus*. Prodiit enim eius cura primum:

13) *Epistolarum Philippi Melanchthonis liber Quartus: postquam primum et secundum D. Caspar Peucerus, tertium vero D. Christoph. Pezelius olim vulgaverunt, iam primum in lucem editus, studio et cura Iohannis Sauberti, ecclesiae Norimbergensis ad D. Sebaldi Pastoris.*

Praeteriti seculi privata et publica gesta, Crede mihi, Lector, hinc sibi lumen habent.

Norimbergae, typis et sumptibus Wolfgangi Endteri. M.DC.XXXX. 207 pagg. 8. — In fine addita est versio eorum, quae graecae in epistolis leguntur.

Insunt epistolae CXX omnes ad *Vitum Theodorum*, (sic enim in autographis *Melanchthonis* hoc nomen constanter scribitur, nunquam *Theodoricus*, ut *Saubertus* saepius et alii,) *Norimbergensem*, inde ab anno 1535 scriptae, secundum seriem annorum dispositae. Dicatus est liber (Cal. Maii 1640) *Augusto*, *Duci Luneburgensi* et *Brunsvicensi*, atque de eo haec scripsit *Saubertus*:

„Bibliothecae urbis nostrae praefectus exoptatissimam nactus sum occasionem, antiquitatem „litterariam aliquanto studiosius investigandi. „Inter has curas feliciter mihi obtigerunt epistolae MSS. *Philippi Melanchthonis* ad *Vitum Theodorum* olim missae, quas viri huius „optimi in Parochia nostra *Sebaldina* quondam „Antistitis laudatissimi; haeredes tam diu latere ideo voluerunt, opinor, quod ab aliis „iam editas crederent. — — Confestim igitur id operae mihi sumsi, ut omnes omnium „editiones, quotquot reperire licebat, diligenter „conferrem, donec liquido appareret, quae „nam *Philippi* epistolae lucem antehac aspexissent, quae non item. Nihil ex nostris habebat liber primus. Nihil secundus. Tertius „continebat octodecim, etiam in Codice nostro „scriptas, quas in hac evulgatione consulto „omisimus. Manliana aliis invisae, mihi non-

„dum visa, in censum hic non veniunt. Se-
„legi autem epistolas centum et viginti, uni
„Theodoro inscriptas, et publici iuris feci.”

Ex epistola Georgii Richteri, Procancellarii
Altorfini d. 13. Cal. Mart. 1640 huic volumini
epistolarum praemissa, intelligitur *Vitum Bur-*
gerum, Rectorem scholae ad aed. div. Laurentii,
fuisse, „*qui has epistolas manu sua ab interitu*
sindicaret”, quae Strobelius *) de eo intelligit,
quod Burgerus sua manu apographa descripsisset.
Postea enim ipse hoc volumen apographorum a
Burgero scriptum a Dietelmeyero dono accepit.
Autographa autem, certe plurima, nunc sunt in
Cod. Monac. I. in folio. Ex his, ut etiam ex
Strobeltii libris, qui apographa cum libro Sauberti
contulit, videmus Saubertum passim quaedam
consilio non edidisse, quae ex sua opinione po-
tuisset Melanthoni vitio verti, ut in epist. d. 24.
Aug. 1540, item Cal. Septbr. 1540, d. 16. Mart.
1543, qua in re Saubertus non adeo vituperan-
dus videtur quum eo, quo edidit epistolas, tem-
pore Melanthon apud vulgus theologorum Lu-
theranorum adhuc in odio esset, adeoque Sauber-
tus sibi ipsi ab hoc vulgo metueret; ut intelligitur
ex epistola nuncupatoria, ubi solerter sibi cavit,
ne quis putaret, se omnia, quae Melanthon in his
epistolis scripserit, probare et vera habere. Nec
vanum fuisse metum docet vel epistola *Antonii*
Reiseri (in Schellhornii amoenit. litt. T. XIV.
p. 609 sq.) scribentis: „ex ore celeberrimi cuius-
„dam viri de beati etiam *Sauberti* in edendis dua-
„bus epistolarum Melanchth. partibus labore olim
„audivi, non adeo laudabiliter eum de orthodoxia
„esse meritum, qui eius viri ob non unas ratio-
„nes, apud *Huttenum* prolixius legendas, suspec-
„ti epistolas tutius aeternis sepelivisset tenebris,
„quam in lucem cum non plane nullorum scan-
„dalo traxisset publicam.”

Dum ita numerus editarum epistolarum Mel.
augebatur, primum Londini vir quidam doctus
epistolas editas Mel. cum Erasmi Roterodami epi-
stolis denuo recudi curavit. Prodiit enim:

14) *Epistolarum D. Erasmi Roterod-*
dami libri XXXI et P. Melanchthonis
libri IV, quibus adiiciuntur Th. Mori et
Lud. Vivis epistolae. Londini, excudebant

*) Literarische Nachricht von Mel. Briefen p. 81. et Idem in
Miscellan. P. I. pag. 169.

M. Flesher et R. Young. M.DC.XLII.
Sumptibus Adriani Ulacq. fol. — (Legun-
tur primum epist. Erasmi p. 1—2146, quibus
acced. 18 pagg. indicis.) — Epistolae Mel-
anthonis, quae iam sequuntur, duplicem ha-
bent inscriptionem, alteram generalem, ut pars
totius libri, sic se habentem: „Epistolae Phi-
lippi Mel., Thomae Mori et Ludovici Vivis.”,
alteram specialem, ita ut epistolae Melanthonis
etiam separatim vendi possent, et quidem hanc:
„*Epistolarum Melanchthonis li-*
bri IV. Quibus, auctarii loco, accesserunt
Thomae Mori et Ludovici Vivis epistolae.
Cum indicibus locupletissimis. Londini.
Excudebant M. Flesher et R. Young.
M.DC.XLII. Sumptibus Adriani Ulacq.”
fol. (Epist. Melanth. pagg. 968. Epistolae
Mori et Vivis 116 pagg. et 16 pagg. indic.) —
Erravit igitur Baumgartenus, qui (Nachrichten
von merkwürdigen Büchern, Vol. VI. p. 172.)
putabat duplicem editionem epp. Melanth. illo
anno Londini prodiisse.

Continet librum primum et secundum epist.
Mel. a Peucero et librum tertium a Pezelio editum,
et epistolas Mel. ad Camerarium, quae hic liber
quartus dictae sunt. Desiderantur ergo epistolae
ad Hardenbergium a Pezelio, ad Myconium a
Snegassio, ad Stigelium a Rosenfeldero, et ad
Vitum Theodorum a Sauberto editae, itemque
illae, quae passim in Iudiciis et Consiliis Mel. a
Pezelio editis leguntur. Recusae autem sunt epi-
stolae eodem ordine et modo, quo leguntur in libris
Peuceri, Pezelii et in ep. ad Camerar., praeter-
quam quod non dedit ex Peucerianis libellis prae-
fationem ad Acta in Conventu Ratisbonensi, quae
etiam legitur in opp. Mel. Viteberg. T. IV. p. 696,
neque epist. ad Cordatum: „*Meministi quae fue-*
rit” etc., et ex libro tertio epist. de Morte Helti et
de philosophia apum, quia iam in libro 1. epist.
leguntur. Caeterum a mendis typographicis haec
Londinensis editio non est omnino pura.

Prodiit porro cura Sauberti:

15) *Appendix libri quarti epistola-*
rum Phil. Melanchthonis, complectens
epistolas XXXVI, annis 1544. 45. 46. 47.
48. ad Vitum Theodoricum (Theodorum
scripsit Melanthon) scriptas et hactenus non-
dum editas, nunc bono publico ex multorum
rogatu donata et libro quinto praemissa, a

Ioh. Sauberto, Eccles. Norib. ad D. Sebaldi Pastore. Noribergae, typis et sumptib. Wölf. Endteri. M.DC.XLV. 8: (54 pagg.)

Insunt epistolae XXXVI ad Theodorum, quarum autographa sunt in Cod. Monac. I. in folio. Graeca epistolis passim inserta latine versa habentur in fine libri. Dicavit Saubertus librum Rudolpho Augusto, Duci Brunsvic. et Luneb.

Anno sequente autem prodiit liber quintus:

16) *Liber quintus et ultimus epistolarum Philippi Melancthonis, hactenus quidem nondum editarum, sed a viris doctis multos annos desideratarum et ad illustrandam superioris seculi historiam apprime utilium, accurante Iohanne Sauberto, ecclesiae Norinbergensis ad Div. Sebaldi Pastore. Accessit rerum memorabilium index. Typis Noricis Wolfgangi Endteri. M.DC.XLVI. 8. (736 pagg. et 36 pagg. indic.)*

Insunt fere 514 epistolae, quarum 74 inscriptae sunt Iusto Ionac, 11 Ioanni Praetorio, 49 Ulricho Mordeisen, 25 Hieronymo Besoldo, 43 Christophoro Pannonio, 14 Georgio Maiori, 30 Marco Crodelio, 42 Georgio Fabricio, 23 Laurentio Mollero, 143 Michaeli Meienburgio etc. Verba graeca epistolis inserta non, ut in libro IV in fine, sed statim in margine latine versa leguntur. Praeter epistolam nuncupatoriam ad Augustum, Ducem Brunsvic. et Luneburg. legitur in fronte libri epistola *Andreae Senflebbii*, Vratislaviensis Doctoris, ad Saubertum, et epistola *Sauberti* ad lectorem, e qua ea, quae ad historiam huius voluminis spectant, huc transscripsimus. Narrat itaque Saubertus, ante quinquennium sibi ab Andrea Senfleben scriptum esse, cum habere epistolas Melancthonis ex bibliotheca *Iacobi Monavii*, in quas *Peucerus* et *Pezelius* (vid. praefat. Pezel. ad librum tertium epist.) multo studio sed frustra inquisivissent, quum Monavius eis pauca tantum exhibuisset, plurima vero sibi reservasset, quippe qui ipse epistolas Mel. colligere et edere voluisset. Post Monavii mortem multos annos has litteras delituisse, eas autem nunc a Senflebio sibi dono missas esse, ut publici iuris eas faceret, quod a se nunc factum sit summa fide. „Si, inquit, quis est, qui de fide „nostra in edendis his epistolis subdubitet, huic „sancte affirmo, sic Lectori me *nudas et integras*

„offerre, ut *Monaviana manus* dedit. Sententiae Philippi nihil addidi, nihil detraxi: imo, „ne quid olim muniendae famae adversus calumniam deesset, ipsum exemplar, quod vocant, „in bibliotheca publica deposui” [quod Strobelius se diligenter inquisivisse, at non reperisse adfirmat in d. litter. Nachrichten von Mel. Briefen p. 94.]. „Unum illud vehementer doleo, quod „editio in morbi mei tempus inciderit, ubi cum „relegere non possem, errata irrepserunt non „pauca. — Denique, ne nesciat lector, totum „hunc epistolarum ideo vocari a nobis *ultimum*, „quod de reliquis multis non constet: nisi appendicem quandam ex Nobiliss. *Camerariorum Bibliotheca* expectemus; ubi haec rerum pretia latent; quamvis et hic cruta nuper pars non exigua et ultro mihi ac liberaliter concessa est, quae videas olim (si vix ero), quae de superiori seculo, cum primis vero de ecclesia Vratislaviensi „*Ioh. Hesus*, et ad hunc *Lutherus, Philippus*, „aliique viri gravissimi scripserunt.”

Saubertus autem postquam sua typographo excudenda dederat accepit etiam epistolam *Nicolai Henelii ab Henefeld*, Caes. Mai. et Ducis Lignicensium Consiliarii, et Vratislaviensis Syndici, scribentis, se habere duodetriginta Melancthonis autographa nondum edita, quae ei, si placuerit, sit descripturus *). Has epistolas Saubertus suo

*) Totam epistolam hic subiunximus sic se habentem:

„Ex literis tuis, Vir Reverende, atque Clarissime, quas ad Bibliopolam nostrum, Christophorum Iacobum, nuperrime scripsisti, Epistolarum Philippi Melancthonis, totam et ultimam Partem iam nunc sub praeco versari cognovi, eo quidem maiore cum voluptate, quo minorem constat esse illorum numerum, quibus Fama huius Viri aequae ac Tibi sit sacrosancta. Indicium instituti tui primus omnium mihi fecerat Andreas Senfleben, Vir, dum vixit, et optimus, et doctissimus: cui cum significarem, penes me quoque esse aliquot Epistolas Philippicas, *αὐτογράφους*, ipse autem me rogaret, ut legendas sibi, ac describendas quoque, si inter reliquas non essent, communicarem, libenter id me facturum respondi, sed quod ille tamen morte praepeditus, effectum dare non potuit.”

„Sunt ea numero duodetriginta *), ad Fridericum Lignicensium Ducem una, ad Martinum Lutherum duae, ad Iohannem Calvinum una, ad Erhardum Schneppium duae, ad Casparum Aquilam sex, ad Iustum Ionam duae, ad Georgium Spalatinum una, ad Vitum Vinsbemiunum una, ad Iacobum Bordingum una, ad Davidem Vogtum una, ad Vict. denique Strigelium quatuor, etsi haud paucae absque die et Consule. Quod si tute has quoque fortean desideras, vel tribus verbis indices, velim: nulla in me mora erit, quin in tuae spem gratiae, et ab homine docto describi, et primo quoque tempore Tibi transmitti curem.”

*) tantum 22 epistolas numerantur.

operi inserere quidem non potuit, at opinor, eas venisse in bibliothecam Rhedigerianam, quae nunc est Vratislaviae, cuiusque autographa descripsimus suo loco, ubi de codicibus egimus, quibus sumus usi.

Quae igitur Saubertus in hoc quinto libro dedit, ea omnia ex apographis quae sibi fecerat *Monavius* hausta sunt; *Monavius* autem adscripserat: se omnes epistolas ex autographis descripsisse. Omnes epistolae, paucis exceptis quae in Manlii farragine leguntur, et una, quam Peucerus iam habuerat, nondum erant editae. Quod autem attinet ad fidem, qua hae epistolae aut a *Monavio* ex autographis, aut a *Sauberto* ex *Monavii* codice descriptae sunt, fatendum est, eam minime laudandam esse. Non solum enim pro nominibus hominum saepius legitur *N.* suppresso nomine, sed etiam in quibusdam locis legitur *etc.*, unde iam *Strobelio* suboluerat, *Saubertum* quaedam passim non dedisse, quae calumniandi occasionem videbantur praebitura esse. Nos vero ex supplementis manu vetusta exemplo huius libri in bibliotheca Dresdensi Regia ex *MStis* adscriptis, quae indicavius signo: *A. D.*, intelleximus, haud pauca esse, quae aut *Monavius* aut *Saubertus*, nescimus enim uter incusandus sit, vano timore impeditus dare non ausus est. Videantur ex multis epist. ad *Ionam* d. 21. *Iun. 1537*, ad eundem

„Ex iisdem tuis literis intelligere mihi fuit, missa Tibi ex *Hollandia* a *Ludovico Camerario* scripta quaedam *Ecclesiam*, et *Politiā* inclytā huius urbis, ac praesertim primum illius *Evangelistam Iohann. Hesium* concernentia: Quorum quidem copiam si me impetrare abs Te, idque meis impensis passus fueris; magno utique beneficio me affeceris. Eoimvero verbis exprimere nequeo, quanto illarum desiderio teneor: dum praesertim hoc ipsum nunc ago, ut *Breslographiam* meam curis secundis innovatam, magnaue sui parte locupletatam, typographo mittam; cui fortassis istae, quarum abs te facta est mentio, mantissae loco, sed non sine honorifica, qua *Camerariorum*, *Avi* et *Nepotis*, qua *Tui* quoque nominis praedicatione, possent subnecti. Quod cupio, vehementer cupio, inquebat olim *M. Brutus*: Id cum eo commune habeo: cuius flagranti desiderio omnis mora longa, imo lenta est ipsa etiam celeritas. Quo magis mihi veniam dabis, *Domine honorande*, quod tam non dico audacter, sed familiariter ad Te scribo, tametsi nec unquam mihi visum, nec amicitiae foedere palam contracto iunctum. At enim facile inter bonos hic nodus stringitur boni amoris: quo absentium etiam animi, sine corporis impedimento, coeunt, atque, ut licet *Luciliana* uti eloquentia, congerminant. Eam autem sicut Tibi absque furo, et fallacia promitto, sic ἀντίφωτα mihi tuum certo certius polliceor: Teque cum *Tuis* omnibus quam felicissime valere ex animi sententia voveo. *Raptim Vratislaviae, a. d. VII. Februarii 1646.*

Reverendae Dig. T.
studiosissimus

Nicol. Henelius ab Henersfeld, D.

MELANTH. OPER. VOL. I.

d. 20. Decbr. 1527, ad *Ulr. Mordisin* d. 5. April 1557, ad eundem d. 11. *Iun. 1559* et d. 14. *Nov. 1559*, ad *Meyenburgium* d. 1. Decbr. 1548, d. 29. *Iun. 1549*, ad *Laur. Mollerum* d. 29. *Nov. 1548*, d. 28. *Maii 1548* etc. Caeterum *Saubertus* in tempus, quo quaeque epist. scripta sit, inquirere hic omisit, et epistolas sine ullo ordine, ut ad manus erant, vel ut legebantur in *Monavii* collectione, dedit, nisi quod eas, quae eidem inscriptae essent, coniunxit.

Mox vero novum volumen (*liber sextus*) epist. Mel. prodiit hoc:

17) *Ph. Melanchthonis epistolarum liber, continens praeclara multa cum ecclesiastica tum politica et historica cognitione dignissima, antehac nunquam editus. Lugduni Batavorum ex officina Bonaventurae et Abrahami Elzevir, Academ. Typograph. CICLOCXLVII. (mendose pro CICLOCXLVII. 1647) 8. (517 pagg.)*

Insunt huic libro, quem *librum sextum* epistolarum *Melanthonis* nominare solent, vel etiam *librum Lugdunensem*, 446 epistolae; quarum 196 *Hieronymo Baumgartnero* inscriptae sunt; 10 *Placotomo*, 24 *Iohanni Hesso*, 22 *Ioh. Brentio*, 13 *Io. Lango*, 14 *Georgio Sturz*, 58 *Vito Theodoro*, aliae aliis, vel principibus vel hominibus illustribus vel amicis; omnes antea nondum editae exceptis novem, videlicet p. 15 ad *Stibarum*, p. 27 ad *Wallerodum*, quae in epp. ad *Camerarium* leguntur; p. 17 ad *Oberburgerum*, p. 361 ad *Bohemos* et p. 371 ad *Brentium*, quae *Peucerus* iam ediderat; p. 309 ad *Lutherum*, quam habes in libro tertio epp.; p. 20 ad *Carlovicium*, iam edita a *Manlio*; p. 474 ad *Vitum Theodorum*, quae in app. lib. IV. epp. legitur; et denique p. 321 ad *Ziglerum*, quae olim iam prodierat in *Tabul. Aesop.* a *Camerario* editis.

Editus est hic liber VI. ex autographis et paucis apographis, quae nunc fere ad unum omnia servantur in *Cod. Monac. I.* in fol. Ea cum textu libri VI. accurate contulimus et epistolas integritati suae restituimus. Qui enim hunc librum edidit in describendis epp. satis quidem religiosus fuit, simulque ut sine mendis typis exscriberentur curavit, sed tamen in aliquibus locis quaedam ex arbitrio mutavit, ut in epist. ad *Baumgart.* d. 26. *Iul. 1528*, nomina propria saepius suo more scripsit, et ex suo arbitrio latina fecit, et, ubi in legendo verbo aliquo erravit, reliqua ex arbi-

(e)

trio ita mutavit, ut verbo male intellecto iam convenirent. Porro in fine epistolarum annos, quibus fere omnes epistolae Melanthonis ad amicos in hoc libro editae in autographis carent, suo iudicio ductus autographis ipsis adscripsit et edidit, quasi a Melanthane adscripti fuissent. Inscriptiōnem, item plerumque nomen subscriptum non edidit. Denique, quum a Baumgartnero et ab aliis quoque in inscriptione saepius adscriptum sit, quo die et per quem epistola allata fuerit, hunc diem in fine epistolarum saepe addidit, quasi epistola eo scripta, et dies a Melanthane adscriptus fuisset. Haec omnia ex autographis emendavi correxique, annos et dies, a Melanthane non scriptos, delevi, nomina propria dedi ut in autographo scripta sunt, et inscriptiones adieci, exceptis in epistolis ad Baumgartnerum et Vitum Theodorum inde ab anno 1540 scriptis, quia ab illo tempore inscriptiones eandem fere formam semper servant.

Praemisit is, qui hunc librum sextum edidit, epitaphia duo Melanthoni a Theodoro Beza scripta, laudes Mel. ex Thuano, et denique epistolam egregiam ad lectorem, in quibus non solum de epistolis Mel., sed etiam de eius pietate, doctrina, meritis tam praeclare scripsit, ut eam hic subiungendam putaverimus *). Incerti autem fuerunt

*) „Quantus vir fuerit *Philippus Melancthon*, ὁ πανάριστος ἐκείνος καὶ πάνσοφος, cum scripta ipsius doctissima et sanctissima, atque ad omnem posteritatem duratura publice loquantur, tum praeclaris encomiis testificati sunt Viri complures pii, graves ac eruditi, cum superiori tum hoc nostro saeculo. Postquam certe vir maximus, et heroico plane spiritu praeditus *Martinus Lutherus*, beatae memoriae, vocatus ab alto Antichristi, in templo Dei sedentis tyrannidem et Romanae Synagogae abominations Orbi Christiano patefacere ausus est, fidelis illi profecto, et utilis semper *Philippus παραστάτης* fuit, praecipue autem in publicis congressibus et cunctis fere contra Pontificios Doctores habitis disputationibus et colloquiis primam aciem sustinens Evangelii puriorem religionem constanter defendit et victoriam cum laude sempiterna ab adversariis retulit. Universam denique illo tempore spinuosam Theologiam Scholasticorum philosophicis officii et sophisticis Elenchis intricatam, aut alioqui renascente Evangelii luce nonnihil diffusam et dispersam, in certam methodum et corpus quasi perspicue et sanae solidaeque doctrinae collegit, ut solam quidem accuratam veritatis caelestis curam in simplicitate fidei Christianae, veluti cynosuram quandam, ante oculos habuerit, in summo et perpetuo tranquillitatis et pacis publicae desiderio, atque ita in bona et sincera conscientia coram Deo et hominibus. Cunctis vero bonis artibus liberalibus, disciplinis ac scientiis sua aetate ita iuventutem imbuit, ut suo merito communis omnium in Germania illo aevo Praeceptor appellatus fuerit.

Sed necesse non est, haec a me uberius recenseri, cum Clarissimus et celeberrimus Vir, Dn. *Ioachimus Cameraarius*, ὁ μακαρίτης, qui ipsi per omnem vitam atque adeo per annos XL et quod excurrit, coniunctissimus fuit, to-

viri docti, quis fuerit ille, qui hunc librum VI. ediderit. *Saligius* putavit fuisse *Saubertum* (vid. Hist. der Augsb. Confess. III. p. 554.); at Sau-

tum *Philippi* vitae curriculum, eiusque mores, studia, et de Ecclesia simul ac Republ. bene merita accurato libro complexus sit: Cuius lectionem amplissimus Praeses Dn. *Thuanus* lib. XXVI. suae historiae, ut iucundam sibi fuisse affirmat, ita censet, non inutile fore cognoscentibus eam cunctis, qui Ecclesiae paci consultum cupiunt.

Etsi autem optimo *Philippo* in omnibus consiliis, actionibus et officiis suis continuo

*Hic scopus unus erat, cunctis prodesse, nocere
Nemini, amare bonos, et tolerare malos:*

eius tamen dicta, et facta fere omnia, quasi signum quoddam proposita fuerunt, ad quod dirigeret veluti sagittas suas calumniis et obtreccionibus malorum hominum usus *Satanas*. Multi igitur ingrati eius discipuli paternam illius institutionem et perpetuam beneficentiam et hospitalitatem ingratisimo animo pessimis machinationibus compensarunt, excitationis in Ecclesia turbis. Ex quibus facti etiam aliqui Apostatae et Haeretici, non tantum famae ipsius, sed etiam vitae nefarie insidiati fuerunt. Distinxerunt Graeci Theologi posteriores Martyres et Homologetas seu Confessores, ut illos appellarent, qui interfecti essent a tyrannis propter professionem veritatis Christianae, atque ita morte sua, ut S. Scriptura loquitur, Deum glorificassent: hos, qui voce aut scriptis non minus, quam illi Christi et Apostolorum doctrinam constanter testificati, citra tamen effusionem sanguinis, in lectulis suis beate fuissent mortui. Sed veteres Graeci sine distinctione Martyres dixerunt etiam illos, qui etsi occisi non fuerunt, cruciatum tamen aliquid propter veritatis professionem pertulerunt. Unde *Constantinus Magnus* Imperator in Synodo Nicaena exosculatus fuisse legitur cicatrices vulnerum, quae quidam ex Patribus in illa congregatis accepissent ab Arianis inflictis. Haec cum ita sint, optimo *Philippo* Martyris nomen (nam Confessoris illi inter primos denegari nullo iure potest) merito tribuetur, qui a Sycophantis et Sophistis infinita vulnera perpassus est, ex quibus procul dubio mors etiam illi accelerata fuit. Non itaque praeter decorum accommodari in defunctum possunt memoria dignissimi ab ipso *Philippo* alicubi suis Epistolis non sine omine inserti Euripidis versus, quos post Socratis necem in Tragoedia de Palamede Athenis exhibita, expressit:

*Ἐκάνετε ἐκάνετε τῶν Ἑλλήνων ἄριστον
Καὶ μηδένα βλέπονσαν ἀφ' ὄνα.
Occidistis, occidistis, Graecorum optimum
Et lusciniam neminem laedentem.*

Quoties autem innocentiissimus ille Vir in scriptis suis exoptavit, et petiit, ut nefarii illi sicarii cito se interficerent, quo pulcherrima veri martyrii corona honorari potuisset? Nec tamen hodieque desunt obscoenae volucres, milvii, corvi, bubones, qui luscinae illi dulcissimae et lenissimae diro ululatu obstrepunt, vel potius detestabiles hyaenae, quae sepulchrum eius turpi et execrabili ausu effodiunt. Caeterum si quis serio scire velit, ex qua parte sit bonitas causae, veritatis patrociniū, religionis sinceritas, is et *Philippi*, et adversariorum eius scripta vel parum evolvat ac inter se citra affectum et praeeconceptam opinionem conferat. In illis nihil reperiet, nisi pietatem, fidem, sanctimoniam, tolerantiam, benignitatem, lenitatem, candorem, singultus et lacrymas pro Ecclesia, humilitatem et caeteras virtutes, quae ab homine Christiano exiguntur. In his nihil nisi vaniloquentiam, amaritudinem, livorem, odia, invidiam, maledicentiam, iactantiam, suspiciones malas, obstinationem in propugnandis manifestis erroribus, calumnias et convitia. Quo spiritu igitur, Christi an serpentis antiqui vel haec vel altera pars acta fuerit, cuius pio et prudenti fa-

bertus iam anno 1646 mortuus est. Plurimi putant fuisse *Fridericum Spanhemium*, cui *Ludovicus Camerarius* (filius Ioachimi), Consiliarius Principis Electoris Palatini, dum in Hollandia versatus sit, autographa dedisset. Sic *Strobelius* (literär. Nachricht von Melanlh. Briefen, p. 111.), *Colomesius* (in opp. a Io. Alb. Fabricio edit. Hamb. 1709. p. 807.), *Schelhorn* (in Commercio epistol. Uffenbach. p. 322.), quorum sententiam ego quoque sequutus eram, quare etiam in notis criticis, quae epistolis huius libri subiunctae sunt, editorem litteris *Span.* (Spanhemii) insigni-

cile iudicare licet. Hoc inter omnes bonos constat, et res ipsa loquitur, *Philippum* aliud fundamentum non posuisse praeter id quod positum est, Iesum Christum. Super hoc fundamento illum aedificare studuisse, quantum Deus ei concessit, aurum, argentum, et lapides pretiosos. Quod si forte, quod quibusdam iniquioribus videtur, ligna, foenam, stipulas, scorias admiscuit, certe nec volens illud fecit, et si fecit, ignis afflictionum et persecutionum, quibus per totam vitam suam misere exagitatus fuit, omne illud exussit. Apud Persas quidem lex humanitatis plena fuit, ut si quis in iudicio argueretur contra Rempublicam fecisse, etiamsi liquido constaret, eum reum esse, non tamen damnaretur, nisi inquireretur, plurane laudabilia et ex virtute, quam vitiose egisset, et si honesta et bona praeponderarent, absolveretur, ut autor est Diodorus Siculus. Quae sane observatio etiam inter Theologos vel maxime locum habere deberet, cum Apostolus ipse iubeat, probare omnia, retinere quae proba, recta et pia sunt.

Quanto igitur praeclearius et sincerius sanctissimi viri *Theodori Bezae* de Philippo iudicium fuit, quod legimus in eius ad *Christophorum Pezelium* Epistola? Sic enim scribit: Singulare illum hominem exemplar fuisse, erudiendis plurimis ad fortitudinem animi cum moderatione coniungendam, id est, veram in quibusvis difficultatibus sapientiam praestandam. Deinde ut illa, quam vocare solent, *εὐθρα* vel morum facilitas, interdum in eo nimia fuisse videatur, publico etiam non semel aliquo damno, quis tamen non deosculetur ἦθος illud *εὐκρινές καὶ πάντως ἀκέρδηλον*, in homine praesertim, quem et summa doctrina et *φύσει μαντικόν* ingenium, et tantus rerum usus, vel maxime vastrum ac versutum efficere potuisset, nisi Dei Spiritus ipsum gubernasset? Summus sane Theologus, *Iohannes Calvinus*, cum quo Philippus sinceram semper amicitiam coluit, maius in eo robur animi, et praesertim in exorto dissidio Eucharistico, ut etiam postea in aliis quoque controversis tum fidei articulis pleniorum ab eo mentis suae explicationem expetiit, ne atramento testari publice dubitaret, quae tot ex medio grege martyres quotidie in Gallia sanguine suo obsignata relinquerent. Sed non dissimulavit *Philippus* suae sive *εὐφροσύνης*, sive *ἀπορίας* graves causas: noluit in Ecclesiis Saxonis intempestive ignem gladio fodere, aut ad maiorem distractionem oleum camino ardenti infundere. Igitur reiecit causae disceptationem cum Flaccianis et aliis *ἐρασιτικοῖς* ad doctorem virorum congressus et Colloquia. Inprimis ardentem expetiit semper communem inter sanctos, qui ab Antichristo Romano secessionem fecerant, Synodum, in qua non dubitavit accedentibus etiam exteris Doctores per piam *συγκατάθεσιν* tolli posse excitatam a diversis sentientibus discordiam. Sed nunquam his tam salutare consilium placuit, immo ne hodie quidem placet aut probatus praefractis ingeniis inflatorum hominum, qui divisiones ex professo alunt, concordiam et pacem in Ecclesia fugiunt, et pascuntur verborum pugnis, quae nullam af-

veram. Sed nunc re accuratius perpensa non *Spanhemium*, sed *Ludovic. Camerarium* ipsum velim habere editorem libri. Ioachimum Camerarium enim habuisse multas epistolas Melanthonis, ipse professus est *), easque pervenisse ad

ferunt utilitatem, sed auditores potius subvertunt, a quibus ut sibi caveat tam crebro et serio Timotheum suum monet ac obtestatur S. Apostolus. Nam profecto ex continuis illis et profanis clamoribus, atque ita nimium altercando veritas tandem amittitur, charitas autem Christiana prorasa exiit, quae tamen est *σύνδεσμος τῆς τελειότητος*. Nec vero negari potest, ex istis continuis inter Protestantis Theologos rixis et acerbis distractionibus occasionem datam Pontificiis, ut in commune illorum exitium et excidium hoc plus quam civile in Germania bellum conflatum fuerit, qua illa in omnimoda *πανελευθρία*, proh dolor! nunc fere corrui. His igitur tantis malis, ut in futurum saltem occurrant pii Reges, Principes ac Magistratus Evangelici, Deus autor pacis, nobis exorandus est, sine qua nemo videbit Dominum.

Verum de his satis nunc dictum sit. Hoc vero omnibus bonis agendum et promovendum esse videtur, ut quidquid adhuc a sancta illa anima *Philippi*, quod nondum lucem publicam aspexit, scriptum alicubi reperiat, ab illis, qui ea inter *χειμήλια* sua possident, protrahatur e tenebris, nec publico diutius invadeatur. Atque utinam adhuc multa eius generis, quae Gener ipsius Cl. Du *Peucerus* ad eum finem collegerat, ac fidei deposito boni viri commiserat, sed harpyiarum nescio quarum plagio intercepta fuerunt, (ut vir optimus Dn. *Christophorus Pezelius* in Epistola sua ad Illustriss. Principem Christianum Anhaltinum in libello suo tertio Epistolarum Philippi dedicata conqueritur) adhuc bona fortuna alicubi eruerentur et posteritati consecrarentur.

Interim, dum hoc fiat, nunc *sextam Epistolarum Philippi partem* Reipubl. literariae bono publicamus. Eas sive a maioribus suis, sive ab amicis acceptas Vir Illustris quidam *γλιππόγυλος* nunquam antea, quod scire possimus, editas nobis benigne credidit, ut publica communicatione omnium bonorum iuris fierent. Asservat autem ille pleraque Philippi autographa, pauca apographa, quae tamen illo aeo a fidei descripta, sunt *ἀξιόπιστα*. Praestaret autem, ut publicatae iam ante ab aliis, et nunc nostra cura prodeuntes, et si quae adhuc aliae alicubi reperiri possent Philippi Epistolae, secundum temporum, rerum et personarum, quibus inscriptae sunt, seriem, uno volumine certo et exquisito ordine comprehensae in publicum aliquando venirent. Quod fortassis, ubi meliora erunt tempora, aliquis Reipubl. literariae studiosus perficiet. Nos quidem in his edendis nullum delectum adhibuimus, sed sine discrimine omnes publici iuris facere voluimus. Nulla enim est Philippi tam exigua aut etiam properata Epistola, (nam in hoc genere descriptionis nullam curam aut elegantiam adhibere aut voluit, aut propter negotiorum multitudinem potuit) quae non humilitatis, candoris, miserationis erga pauperes, caritatisque Christianae spiritum exprimat, ut non tam dictionis ornatus aliquis requirendus, quam adeo rarae et insignes pii animi virtutes in optimo viro omnibus bonis imitandae sint. Tu vero, benevole Lector, hanc editionem in optimam partem accipiens in usum tuum converte, et fave illis, qui studiis suis publicam utilitatem promotam cupiunt."

*) In epistolis Huberti Langueti ad Ioach. Camerar. (Lips. 1685. 12.) ubi leguntur haec Camerarii verba: „habeo penes me inter eiusmodi *χειμήλια quadringentas* aut forte *plures* sanctissimi et de republica tam literaria quam ecclesiastica optime meriti viri, Phil. Melanthonis ad varios tam Theologos quam Politicos scriptas epistolas nondum in publicum editas."

filium, Ludovicum Camerarium aequè concessum est. Illas epp. autem nunc coniunctas haberi in Cod. Monac. l. dubio prorsus caret. Cognovi autem ex annis ab editore autographis adscriptis, ex mutatis ab editore nominibus propriis in autographo aliisque mutationibus eo consilio factis, ut autographa in usum typographi instruerentur, librum non ex apographis, sed ex autographis ipsis typis exscriptum esse. Accedit vero etiam hoc, quod in inscriptione codicis leguntur verba: „*Editae a parente Lugdun. Batav. anno 1647 cum praefatione suppresso nomine.*“ Haec inscriptio sine dubio auctorem habet filium Ludovici Camerarii, qui hoc volumen autographorum iure hereditario accepit, quod deinde, ut etiam Strobelius l. l. p. 111. testatur, emtum et repositum est in bibliotheca Palatinensi Manhemiae, unde haud dubie tandem perlatum est in bibliothecam Regiam Monacensem. *Parens* igitur, qui epistolas edidit, vix Spanhemius esse potest, sed potius Ludovicus Camerarius. Neque, quod dicunt Strobelius et alii, Ludovicum Camerarium, dum versatus sit in Hollandia, epistolas Spanhemio dedisse, probari potest. Eae epistolae, potissimum ad Baumgartnerum, quas Camerarius edere noluit, continent Melanthonis severiores sententias de Helveticis et de Zwinglii doctrina de sacra coena. Inde collegerunt, aliquem ex Helveticorum partibus, ergo Spanhemium, eas edidisse; sed et Lud. Camerarius, suo loco suisque hominibus hac in re eodem iure indulgendum esse, consultum habere potuit.

Seculo XVIII. pauca tantum spicilegia epp. Mel. edita sunt, videlicet

18) *Io. Arnold. Ballenstedt (Rect. Scholae Helmstadt.) progr. Epistolarum Melanthoniarum numquam ante hunc diem editarum decas. Helmst. 1755. 4. — Epp. etc. decas altera, Helmst. 1760. 4.*

Insunt XX epp. Melanthonis, quarum XVII ex codd. Gothanis descriptae sunt, quas Ballenst. edidit ut spicilegium epistolarum nondum editarum, quas collegerat, quasque una cum epistolis passim in libris editis rarioribus dispersis in publicum edere constituerat. Vid. quae in Codd. indice de Ballenstedtii Voluminibus collectis diximus.

19) *Io. Anton. Niemeyeri progr. Philippi Mel. epistolarum adhuc nondum editarum Pentas. Halae 1761.*

Non contigit nobis hoc programma videre, nam nemo, neque filius (Io. Aug. Herm. Niemeyer) habuit exemplum. Sed descripsimus autographa ipsa, asservata in bibl. Orphanotroph. Halensis.

20) *Epistolae quaedam Phil. Mel. e summi viri autographo editae et illustratae a Io. Frid. Koehlero, ad aedem Mauritii Taurinensis diacono. Lips. 1802. 8.*

Insunt octo epp. Melanthonis. Ubi fuerint autographa, quibus usus est, non dixit Koehlerus.

21) *Philipp Melanthon's Briefe an Albrecht, Herzog von Preußen. Von den Originalien im geheimen Archiv zu Königsberg. Mit historischen Anmerkungen erläutert und zum dritten Reformation's-Subilao herausgegeben von Carl Faber, Königl. Geheimen Archivar. Königsberg 1817. 8.*

Insunt LXVIII epp. Mel. ad Albertum Ducem, et IV ad alios scriptae. De autographis Faber in praefatione satis copiose exposuit, cuius narrationem hic legere lectores iuvabit *).

*) „Von der Verbindung Melanthon's mit Preußens erstem Herzog, Albrecht, ist bisher nur wenig im Allgemeinen und ins Besondere von seinen Briefen beinahe noch nichts bekannt geworden. Einiges über Melanthon's Einwirkung auf das Kirchenthum in Preußen hat der fleißige Partnoch in seiner Preussischen Kirchen-Geschichte gesammelt und dazu Auführungen in Melanthon's Briefen an andere Gelehrte, als Camerarius, Aurifaber, Sabin. u. benutz. Die Correspondenz zwischen Melanthon und dem Herzog selbst ist aber allen frühern Geschichtschreibern verborgen geblieben.“

Von dem vielseitigen Interesse dieser Briefe überzeugt, gebe ich das Vorhandene mit dem Wunsche, daß solches die Erwartung befriedigen möge, und mit dem Bedauern, daß Einiges durch nachlässige Aufbewahrung bereits verloren gegangen ist. In der Einleitung zu Luthers Briefen habe ich mich darüber ausgelassen, welches Schicksal die Briefe der deutschen Gelehrten an den Herzog Albrecht gehabt haben. Ratten und Marder haben eine beträchtliche Anzahl verzehrt. Die meisten Defecte hat das Jahr 1544; aus diesem fehlen drei Briefe Melanthon's, auch ein Brief Luthers. —

Diese dennoch beträchtliche Sammlung, aus zwei und siebenzig Briefen bestehend, wird eine bedeutende Lücke in der Preussischen Kirchengeschichte ausfüllen, auch zu Melanthon's und Albrecht's Lebensgeschichte neue Data liefern. Die Archiv-Quellen habe ich zu Andeutungen über den Inhalt der verloren gegangenen Stücke und zu Erläuterungen in Bezug auf die Verbindung Melanthon's mit Albrecht, sorgfältig benutz, und hoffe so, was an mir lag, genügend erfüllt zu haben.

Das Privat-Archiv des Herzogs Albrecht enthielt in einem Band-Repository mit Schließaden mehrere unter der Aufschrift: „Allerlei Brief der Städte und einzelner Personen des Röm. Reichs“, und in diesen eine beträchtliche Anzahl Briefe deutscher Gelehrten an den Herzog, von den

22) Progr. — *Praemissae sunt Philippi Melanchthonis epistolae XI ex autographis nunc primum typis descriptae. Edidit et annotationibus illustravit I. A. L. Wegscheider, Ph. et Theol. D., huiusque P. P. O. Halae 1824. 4.* — Einsd. program. inscriptum A. H. Nirmeyero, memoriam ante hos L annos sibi collatorum Philosophiae Doctoris etc. honorum — celebranti. „*Subiectae sunt Philippi Melanchthonis epistolae XIII ex autographis nunc primum typis descriptae et annotationibus illustratae.*“ Hal. Sax. 1827. 4.

Jahren 1525 bis 1568. — Den Briefschaften lagen genau, schon zur Zeit des Herzogs gefertigte, Verzeichnisse bei. — In einigen dieser Schiebladen hatten sich Mäuse oder Ratten eingenistet, an den Papieren zu zehren angefangen und durch Nässe sie verdorben. In späterer Zeit erhielt dieses Zimmer eine andere Bestimmung, man mochte sich von den aufbewahrten alten, zum Theil verdorbenen, Briefschaften, — leider ungeprüft, — nichts Ruhbares versprechen: die Wand-Repositorya wurden weggebracht und der Inhalt der Schiebladen wurde in einem Winkel aus- und übereinander geworfen. — In diesem Zustande traf ich bei Antritt meines Amtes im Jahr 1808 diesen Theil des Archivs an. Unter einem Haufen brauchbarer und wirklich unbrauchbarer Papiere habe ich erstere sorgfältig hervorgezogen. Die Ausbeute besteht, außer Luthers und Melanthon's Briefen, in Briefen von Andreas Kurfaber, Kanzler D. Joel, Caspar Aquila, Bugenhagen al. Pomer, Bäuerlein, Brentius, Joh. Carion, Joach. Camerarius, Casp. Creuziger, Joh. Dotschel, Weit Dietrich, Joh. Draconites, Paul Eber, Joh. Funck, Valerius Fiedler, D. Hess, Peter Hege- mon, Sebastian Keller, Casp. Hebio, Christoph Jonas, Julius Jonas, Math. Iliricus, D. Kethwig, Martin Kemnitz, Martin Listerius, Jacob Metius, Georg Mator, Joach. Körlein, D. Medler, Andreas Pfander, D. Peuser, Abbas Pratorius, Erasmus Reinhold, Andreas Samuel, Math. Stotus, Georg Sabinus, Georg Spalatinus, Victorin Striegel, Friedrich Staphilus, Georg Benediger, David Wolt u. a. m.

Bis zum Jahr 1538 sind keine Briefe von Melanthon vorhanden. Bei dem Jahr 1534 ist ein Brief Melanthon's verzeichnet, fehlt aber und hat das Schicksal gehabt, von den Mäusen ganz verdorben zu werden, da er als der sechste und letzte im Püchchen ihren Beschädigungen ganz ausgesetzt war. (Argumentum huius epistolae dedimus d. 4. Jun. 1536.)

Die Jahre 1535, 1536 und 1537 liefern keine Briefe von Melanthon an den Herzog. Dieser hat aber bei folgenden Veranlassungen an ihn geschrieben:

1. Er ersucht Melanthon, den Sohn des Achatus von Zemen, Kastellan von Danzig, Hauptmanns auf Stuhm i. c., den der Vater zum Studiren nach Wittenberg schicken und am liebsten in Melanthon's Hause wissen wolle, zu sich in Unterricht und Kost anzunehmen. D. D. den 14. Febr. 1535.
2. Der Herzog empfiehlt Melanthon die nach Wittenberg zum Studiren abgehenden Söhne seiner Diener und Rätthe, „den Christoph Albrecht von Kunheim, Georg Truchses und Georg Benediger, „damit sie einem gelehrten, christlichen und frommen Präceptor, der sie in Gehorsam und gebührenden Zwang hält, untergeben werden.“ i. c. D. D. Königsberg, den 18. Febr. 1537.
3. Der Herzog empfiehlt Melanthon abermals diese drei Knaben, (besonders aber den von Kunheim, der sein Pächter ist,) zur Anleitung in aller Lehre, Tugend und Ehrbarkeit. D. D. Danzig, den 21. Sept. 1537.“

Hausit Wegscheiderus has epist. e Cod. Seid. Dresdensi, beneficio Clariss. Eberti, bibliothecae praefecti.

23) *Epistolae Phil. Melanchthonis ad Nicolaum Medlerum, maximam partem ineditae cum aliis ad Medlerum spectantibus collectae, emendatae, editae a D. Io. Traug. Leb. Danz. Ienae 1825. 4.*

Epistolas Melanthonis aliorumque ad Medlerum scriptas, sibi descripsit in duo Volumina, amicus Medleri, *Bavarus Numburgensis*, cuius Volumina sunt in bibl. Gothana. Ex his Bavari voluminibus epistolas et aliorum et Melanthon. ad Medlerum, quarum sunt 89, simul edidit *Danzius*. Haud paucae antea iam ex eodem codice editae fuerant a *Schlegelio*, *Ballenstedtio* et *Zeichselio*, non sine mendis, quorum vero etiam haud paucae in Danzii editione deprehendimus, quanquam incerti sumus, sintne menda ex errore in legendo et describendo orta, an vero mutationis consilio factae a Danzio. Nam nullo in loco lectorem monuit, se alia dare ac codex habeat. Nos omnes illas epistolas ex Codice Bavari iterum et accurate descripsimus.

§. 5.

De epistolis et consiliis Melanthonis passim in aliis libris editis.

Finito iam catalogo eorum, qui epistolarum Melanthonis seriem ediderunt, restat, ut etiam de iis dicamus, qui in libris suis passim quaedam Melanthonis ediderunt, quae non in syllogis continentur.

Hoc primum factum est ab editoribus *operum Melanthonis* in editionibus Basileensi et Vitebergensi, item in Melanthonis *Declamationibus*, quae omnia suis locis commemoravimus. Neque est qui ignoret, *operibus Lutheri*, Vitebergae, Ienae, Altenburgi, Islebii, Lipsiae et potissimum Halae editis permulta Melanthonis inserta esse, quae hic singula recensere non necesse est.

Scripta Melanthonis in Comitibus Augustanis, anno 1530, edita habes a Coelestino, Chytraeo, Müllero, Webero, de quibus ad ann. 1530 uberius diximus.

Permulta Melanthonis edita leguntur in libris, qui de emendatione sacrorum agunt, ut in *Abr. Sculteti* annalibus Evang. (Heidelb. 1618. 8.),

Hermanni von der Hardt historia literaria Reformationis (Francof. et Lips. 1717. fol.), *Dan. Gerdessii* introductione in historiam Evang. sec. XVI. renovati (Groening. 1744—52. 4.), Eiusdem scrinio antiquario, s. Miscellaneis Groeningensibus (Groen. 1748—63.), in *Wilh. Ernst Tenzels* historischem Bericht vom Anfang und Fortgang der Reformation Lutheri — — nebst Urkunden mitgetheilt von *E. S. Cyprian* (dritter Druck), Leipz. 1718; — der andere Theil nützlicher Urkunden zur Erläuter. der Reform.-Geschichte, — — aus den Originalien ans Licht gestellt von *E. S. Cyprian*, ib. 1718, ubi etiam editi sunt *Ge. Spalatini* annales Reformationis, vernaculo sermone scripti, quibus etiam haud pauca Melanthonis inserta sunt. Porro in *Val. Ernst Löschers* Reformati-Actis und Documentis (3 Tomi, 1720—29. 4.), *J. E. Kappii* kleiner Nachlese zur Reformati-geschichte nützlicher Urkunden (Lips. 1727—1733. 4 P. 8.), in Denkwürdigkeiten aus der Würtemb. u. Schwäb. Reformati-geschichte von *J. E. Schmidt* und *Pfister*, in *Io. Ribbini* memorabilibus Augustanae Confessionis in Hungaria (1787. 8.), aliisque libris similibus, ut ubique suo loco diximus. Prae caeteris autem multa Melanthonis ex tabulariis publicis, potissimum Wimariensi in lucem prodixerunt *Frid. Hortleder* de bello germanico, s. von den Ursachen des deutschen Kriegs Kaiser Karls des fünften wider die Schmalcaldische Bundesoberste (2 Voll. 1645. fol.), et *Vitus Ludov. a Seckendorf* in historia Lutheranismi, sive in commentario historico et apologetico de Lutheranismus etc. (2 Tomi, 1692. fol.), cuius versionem germanicam dedit *El. Frickius*.

Porro epistolae Melanthonis haud paucae editae sunt passim in ephemeridibus litterariis, e quibus hic nominasse sufficit „*Unschuldigen Nachrichten* von alten und neuen theol. Sachen“ etc., quae ab anno 1701—1750 prodierunt; *Io. Schelhornii* amoenitates litterarias (14 Tomi, 1725—31. 8.); Eiusd. Ergötzlichkeiten aus der Kirchengeschichte und Literatur (Ulmae et Lips. 1762—64.); *J. B. Riederers* nützliche und angenehme Abhandlungen aus der Kirchen-, Bücher- und Gelehrten-geschichte (Ahd. 1768 sq. 4 Part.); die Dänische Bibliothek, Tom. IV., unde *S. V. Danzius*, et Destinata litteraria Lusatica T. VIII., unde *Clar. Gersdorffius* Melanthonis epistolas nobis descripsit.

Fuerunt iam sec. XVI. multi Melanthonis discipuli et amici, qui si librum ederent, etiam unam vel aliquas epistolas, a Melanthane acceptas adiicerent, non quidem ut Melanthonis scripta aervarent ab interitu, sed ut rem suam ornarent, seque lectoribus commendarent. Horum libros suis locis commemoravimus.

Restat igitur, ut indicem illorum librorum subiungamus, qui vel minus noti sunt, vel in quibus plura Melanthonis primum edita sunt, quosque, ut brevitati consuleremus, paucis plerumque verbis laudavimus. Sunt autem hi:

1) „Scripta quaedam in Academia Witebergensi a Rectoribus, Decanis et aliis eruditis quibusdam viris publice proposita ab anno M.D.XLIII. usque ad finem anni quadragesimi quinti. Wittenb. 1545.“ (ap. Ios. Klug.) 8. (sine praef. et sine paginis.) — Secundus liber quorundam scriptorum publice propositorum a Rectoribus, Decanis et Professoribus in Acad. Witebergensi, Witeb. ap. Ios. Klug. 1548. 8. — Tertius liber scriptorum, quae a gubernatoribus et professoribus Acad. Wit. publice proposita sunt. Impressus Viteb. apud Ios. Klug. 1549. 8. — Iohannes Marcellus hanc syllogen edidit, cui insunt schedae publicae, quae dicuntur akademische Anschläge, doctorum Viteberg. et etiam Melanthonis, cuius etiam carmina quaedam hic leguntur, inde ab anno 1540 usque ad ann. 1549. — Postea vero aucta prodiit haec sylloge:

„Scriptorum publice propositorum a Professoribus in Academia Witebergensi, ab anno 1540 usque ad ann. 1553. Tom. I. 1560. 8. (edit. a Paulo Ebero); — Tom. II. complectens ann. 1553 et tres sequentes, Witeb. 1562. 8. (ed. a Mich. Maio); — Tom. III. complectens ann. 1556 et tres sequentes, Witeb. 1568.; — Tom. IV. complectens ann. 1559 et duos sequentes, Witeb. 1561 [1571]. 8. (ab eodem Maio edit.)“

Non solum schedae Melanthonis publice affixae hic leguntur, sed etiam testimonia quaedam, epistolae commendaticiae, ut dicuntur, variaque carmina eiusdem. Schedas has academicas cum epistolis coniunxi quum eiusmodi scheda vix aliud sit quam brevis epistola ad cives academicos, quibus et eas addidi, quas vel certo ex epistolis cognovi a Melanthane scriptas, vel quarum genus di-

cendi et argumentum Melanthonem auctorem manifeste indicare mihi videbatur. Multas adeoque plurimas schedas academicas in his libris, et potissimum eas, quae nomine Rectoris Academiae affixae sunt, a Melanthonem scriptas esse, et verum utique esse, quod *Strobelius* nescio quo loco dixit: Melanthonem fuisse „perpetuum programmatarium Academiae Vitebergensis,” persuasum quidem habeo, sed tamen nolui largiore manu carpere ex hac sylloge, quare praeter illas, quae sine ullo dubio Melanthonis esse putabam, paucas tantum descripsi eas schedas, quae historiam huius Academiae externam simulque vitam Melanthonis illustrant.

- 2) Scholasticorum Academiae Viteb. ad omnes pios cives ecclesiarum, quae — amplectuntur et confitentur doctrinam ex scriptis prophetis et apostolicis repetitam in libro confessionis Augustanae, et reliquis publice approbatis, epistolae duae, tertia et quarta, quarum priore explicantur initia, fundamenta et progressionis incendii Flaciani — altera recitatur vera narratio de actionibus legatorum Saxonior. et Megalensium. Addita sunt responsa, quae dedit legatis Phil. Melanthon. Witteb. 1558. (14 $\frac{1}{2}$ pl.)
- 4.) Continet potissimum acta inter Mel. et legatos Flacianos, mense Ian. 1557.

3) *Acta synodica*, ut breviter dici solent, sic inscripta: „Ex actis synodicis et aliis diligenter „et fideliter collecta Expositio eorum, quae „Theologi Academiae Vitebergensis et harum „regionum alii, qui his adiuncti fuerunt, in „deliberationibus provincialibus et alioquin extra has, de rebus ad religionem pertinentibus, „monuerint, suaserint, docuerint, responderint, concesserint illo tempore, quo et de his „ipsis et de libro Augustano, qui nominatur „*Interim*, qualis esset quaesitum fuit et tractatum. Et edita de sententia professorum Academiae Vitebergensis.” Witteb. Excudebant haeredes Georgii Rhaw. anno M.D.LIX. 4. — Etiam germanice: *Gründlicher und wahrhaftiger Bericht aller Rathschläge und Antwort, so die Theologen zu Wittenberg — — gestellt etc.* ibid. 1559. 4. *)

*) Alius liber: „Summa und Auszug aus den Actis synodicis aller Handlungen der Synodoren halber wider Murricum und Gallum” (Wittenb. 1560. 4.) est tantum excerptum, a stu-

Narrarunt hic doctores Vitebergenses ea, quae libri *Interim* causa acta sunt anno 1548, et historiam conventuum Lipsiae mense Iul. 1548, Misniae mense Iulio, Pegaviae mense Aug., Torgae mense Oct., Cellae mense Novembri, Interboci mense Decembri, Lipsiae exeunte anno, porro Merseburgi, Torgae et Grimmae anno 1549, simulque in lucem protulerunt scripta Melanthonis in his conventibus conscripta, quibus adiunxerunt epistolas, quas Melanthon anno 1549 de libro *Interim* scripsit ad theologos Hamburgenses, Marchicos, Mansfeldenses et Francofordanos. Omnia, quae dederunt, hauserunt ex fontibus publicis, videlicet actis illorum conventuum eaque ediderunt, quantum scimus, bona fide.

- 4) *Io. Botticheri* de arte disserendi oratio, habita sub initio praelectionis dialecticae Rev. Viri D. Phil. Mel. Ad finem adiectae sunt epistolae quaedam [quinque] D. Phil. Mel. [ad Botticherum]. Witteb. 1563. 8.

Leguntur hae epistolae etiam in Manlii sarragine, ubi vero desideratur inscriptio. Dedi eas ex *Botticheri* libro.

- 5) Epistolae aliquot consolatoriae, piae et utiles, maxime iis, qui propter confessionem veritatis persecutionem patiuntur. Cum praef. M. *Cyriaci Spangenbergii*. Argentorati 1565. 8. (Insunt quaedam etiam Melanthonis.)
- 6) Phil. Mel. argumenta s. dispositiones rhetoricae in eclogas Virgilii. Item paraphrases — in eadem auctore Mag. *Stephano Riccio*. Leucopetrae 1565. 8. — Annexa sunt appendicis loco huic libro: „Miscellanea Steph. Riccii in quibus variae historiae et fabulae lectu dignae recitantur.”

Collegit Riccius in appendice breves narrationes, quas in scholis doctorum Viteb. audiverat et litteris mandaverat, eorundem doctorum varias sententias, parvas studiosorum orationes in disputationibus habitas, et schedas doctorum publice affixorum, ut cognovi ex indice harum „miscella-

diosis quibusdam factum adversus Nicol. Gallum, Ratisbonensem. — Liber primarius Flacianorum adversus Acta synodica est *Ioannis Wigandi* et *Matthiae Iudicis*, sic inscriptus: De adiaphoristicis corruptelis in magno libro actorum *Interimisticorum* sub conficto titulo Professorum Vitebergensium, edito repetitis, admonitiones apologiae vice scriptae. Witteb. 1559. 4. — Etiam germanice postea edita.

neorum", quam mihi ex hoc libro, qui in rarioribus est et in bibliotheca Berolinensi habetur, descripsit Cl. *Foerstemannus*. Habent miscellanea numeros CV, quorum fere XXXVII Melanthonem habent auctorem, partim edita iam in aliis libris partim hic primum edita (nobis a Foerstemanno descripta). Puto autem multo plura, etiam quae non signum *Ph. M.* habent, a Melanthonem profecta esse, quum in aliis codd. quasdam narrationes et alia, quae hic nomine auctoris carent, Melanthoni auctori adscripta iuvenim. Caeterum in bibl. Goth. codicem in folio esse, inscriptum Miscellanea Steph. Riccii, qui alia habet atque haec sylloge, in indice codicum dixi.

7) „Historia von der Augsbürgischen Confession, wie und in welchem Verstande sie vorlängst von Dero Genossen und Verwandten im Artikel des h. Abendmals nach der Wittenbergischen Concordiformul anno 36 ist angenommen — worden. Item Acta Concordiae zwischen Hn. Luthero und den evangelischen Stätten in der Schweiz im Jahr 38 -- erstlich durch M. Ambrosium Wolf gestellt und zusammen getragen, jezund — von neuem mit vielen andern Acten — — Sendbriefen Hn. Phil. Melanthonis — — gemehrt. Neustadt an der Hardt. 1581.“

4. — Hand pauca Melanthonis epistolae et consilia, ut etiam *Crucigeri* epp. quaedam ad Vitum Theodor. hic primum prodierunt. — Huic libro opposita est:

8) „Gründliche und wahrhaftige Historia von der Augsbürgischen Confession, wie die anno 1530 übergeben, und — — im Artikel vom heil. Abendmal je und allwege verstanden — — wider Ambrosii Wolfii gefälschte Historiam zc. Leipz. 1584.“ Fol.

Scriptus est hic liber auctoribus Tim. Kirchnero, Nic. Selneccero et Mart. Chemnitzio, et haud pauca Mel. scripta, etiam epistolae, vel integrae vel ex parte hic primum edita sunt, et, ut videtur, ex autographis et tabulariis publicis. Solet hic liber saepius sic breviter laudari in libris theologorum: *Historie des Sacramentsstreits*.

9) „Poematum *Ioh. Schosseri* Aemiliani — Libri XI. Accessit Epistolarum cum ipsius Schosseri tam amicorum eius maxime illustrium libri III. Francof. ad Viadr. 1585.“ 8.

Insunt etiam VIII epp. Melanthonis, scriptae d. 5. Mart. 1555, 12. Aug. et 25. Nov. 1557; d.

21. Apr., 10. Maii 1558; d. 28. Maii 1559, 20. Febr. 1560.

10) *Io. Iac. Grynuei* Theol. Theoremata problemata, aliaque capita de quibus in Basil. Acad. 1588 disputat. institutae fuerunt, P. II. (Basil. 1588.) — Tres epp. ad Eutyrium Musculum hic primum prodierunt.

11) Centuria epistolarum theologiarum ad *Io. Schwebelium*, ante annos LXXV ecclesiarum Ducatus Bipontini praesidem a Phil. Melanthonem, Bucero, Gapitone, Hedione — ab anno Chr. 1519 usque ad ann. 1540 etc. Bipont. 1597. 8.

Leguntur hic decem epistolae Mel., quarum novem antea nondum prodierant.

12) Tractatus historicus de Phil. Melanthonis sententia de controversia coenae domini a *D. Casparo Peucero* ante plures annos scriptus, sed iam primum separatim exesus cum appendice selectarum epistolarum et iudiciorum aliquot Philippi, aliorumque praestantium virorum [Lutheri, Crucigeri, Eberi, Peuceri] de eadem materia veritatis illustrandae gratia subiuncta. Studio *M. Quirini Reuteri*, Mosbac. Palat. Ambergae anno MDXCVI. 4.

Appendix habet XXXVIII scripta Melanthonis, quorum quaedam vero non sunt integra sed excerpta tantum, eadem fide edita, qua Peucerus etiam in aliis scriptis Mel. edendis versatus est.

13) *Conradi Schlüsselburgii* studium ecclesiae Dei inserviendi posthumum, hoc est epistolarum quorundam theologorum volumen. Rostoch. 1624. 8. (Misi mihi huac librum Danzius ex bibl. Ienensi. Insunt octo epist. Mel., quarum sex etiam in aliis scriptis editae sunt.)

14) Epistolarum ab illustribus et Claris viris scriptarum centuriae tres, quas passim ex autographis collegit ac edidit *Simon Abbas Gabbema*. Harlingae Frisorum 1663. 8.

Habet XIX epistolas antea non editas Melanthonis, quarum XII Petro Medmanno, tres Nicolao Buscoducensi, reliquae Hardenbergio, Aepino, Sturmio, Ionae, Bucero inscriptae sunt.

15) Historiae Ecclesiast. sec. XVI. supplementum, edid. *Io. Fecht*. Durlaci 1684. 8.

Insunt XVI Melanthonis epistolae ad *Erasmus Marbachium* et *Philippum Marbachium*, antea non editae.

- 16) Clarorum virorum epistolae CXVII e bibliothecae Gothanae autographis; ed. *E. S. Cyprian*. Lips. 1714. 4. — Insunt p. 16 — 29. sex epistolae antea nondum editae, quinque ad Io. Piscatorem, sexta ad Philippum Landgr. Hassiae.
- 17) *Thom. Crenii* animadversiones philologicae et historicae. P. XIV. Lugdun. Batav. 1715. p. 57 sqq. ubi leguntur plures epistolae Mel.
- 18) *Io. Chph. Beckmanni* accessiones historiae Anhaltinae. Zerbst 1716. fol. — Leguntur hic 109 epp. Mel. ad Georgium Pr. Anhalt., et 25 ad Ioachimum Princ. Anhalt., quas S. V. Danzius ex hoc libro sibi descripserat. Nos denuo contulimus Beckmannum. Quaedam Mel. epistolae etiam leguntur in eiusdem Beckmanni *Historie des Fürstenthums Anhalt*. VI Tomi. 1710. fol.
- 19) *Ioh. Backmeister*, Acta Philippica. Sive Theologorum Saxoniorum et legatorum Megapolensium frustra tentata pacificatio inter Melancthonem et Matthiam Flacium Illyricum. E scriniis maiorum iterum recollecta — notis etiam quibusdam historicis illustrata. Tubingae 1719. 100 pl. 4. (Insunt scripta et epistolae quae ad actionem inter Mel. et Flacium Illyricum a. 1557 spectant, simulque epp. ad Flacium et Hubertum Languetum. Addita etiam sunt iudicia Mel. de matrimonio Regis Angliae 1551, et de polygamia Landgravii Hassiae. Afirmat Backmeister, se sua ex manuscriptis maiorum hausisse. Est hic liber in rarioribus.)
- 20) *Christ. Schlegelii* initia reformationis Coburgensis in vita *Ioh. Langeri*. Gothae 1727. 4. Edidit e codd. Gothanis, maxime e cod. Bavari 38 epistolae antea non editae, quarum 25 sunt Melancthonis.
- 21) *Io. Henr. a Seelen*, philocalia epistolica, sive centum epistolae ex MS. edidit etc. Lubecae 1728. 8. — Eiusdem deliciae epistolicae, sive centum epistolae — ex autographis editae. Lubecae 1729. 8. — (In utroque habes quasdam etiam Mel. epistolae.)
- 22) Arcana bibliothecae Annaebergensis in partes III divisa, epistolae LXXII summorum quorundam principum clarissimorumque sec. XVI. et XVII. virorum nondum editae, nec non annalium typogr. usque ad annum M.D. specimen complexa, luci publicae exposuit *Chn. Gotthold Wilisch*. Lips. 1730. 8. Ex cod. Ienisiano in bibl. Annaeb., cui insunt 198 autographa, edidit 4 epistolae Mel. et 2 Lutheri.
- 23) *Chph. Aug. Heumann*: de confessionis August. lenitate, disput. Goett. 1730. 4. Adiecit in appendice Lutheri et Mel. aliquas epp. Gottingam missas, quae etiam leguntur in *Heumanni* Sylloge dissertationum T. I. P. I. p. 54. Insunt duae epp. Mel. d. 10. Sept. 1541 datae.
- 24) Commercium litterarium claror. virorum e Museo *Noltenii*. Brunsvigae 1738. 8. — Insunt p. 212 — 218. sex epp. Mel. ad Chph. Fischerum ex autographis Gothanis.
- 25) *Paul. Iac. Eckhardi* viudiciae Lutheri et Melancthonis ab infanti pictura commendatariorum Iuterbocensium. Iuterboci 1738. 4. (Annexae sunt quaedam epp. Melancthon. ex MSto Iuterboc. editae, quas sibi descripsit Cyprianus in sylloge epp. Melancthon.) — Librum ipsum non vidi.
- 26) *Zscheichsel*, Pastor Ecclesiae in pago Ruhla, XXX epistolae Mel. ad Medlerum e cod. Bav. descripsit et edidit in den Unschuldigen Nachrichten, Jahrg. 1739. S. 261 und 396.; Jahrg. 1740. S. 130.
- 27) Preussische Zehenden allerhand geistlicher Gaben von mancherlei in die Gottesgelahrtheit Kirchen- und Gelehrten-Geschichte laufenden Materien etc. VI Stücke, Königsb. 1740. 8. (edid. *Mich. Lilienthal*.) Ex hoc libro aliquas epp. Mel. nobis descripsit Cl. Foerstemannus.
- 28) *Martin Luthers, Philipp Melancthonis und Justus Jonas Briefe an Markgraf Joachim II. zu Brandenburg, auch derselben und Johann Bugenhagens Brief an Pr. Buchholzern zu Berlin, M. Solinus zu Langermünde und Doct. Conrad Cordatus zu Stendal, betreffend die Märkische Kirchenreformation, und des Markgrafen zween Kriegszüge gegen den Türken, auß M. S. L. [Samuel Lenz] historia Marchica genommen. Halle 1740. 40 pl. 8.* (Inveni hunc librum laudatum in nescio quibus Ephemeridibus litterariis, sed quantum quaeaverim, tamen eum invenire alicubi non contigit. Neque est in bibliotheca Berolinensi, neque Halis Sax., ubi prodiit, potuit inveniri. Fortasse, ut Lenzii historia Marchica, non editus est, sed manu Lenzii scriptus. Caeterum

omnes epp. Mel., quae hic commemorantur, videntur iam editae.)

29) *Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dänemark, vom Jahr 1522 bis 1663 zum Druck befördert von Andreas Schumacher. 3 The. Kopenhag. u. Leipz. 1758. 1759. 8.* — Insunt XXXV epp. Mel., quae leguntur P. II. p. 1—98. quarum plurimae antea nondum editae fuerant. Pars III. habet tres epp. Mel. ad Augustum Ducem Sax. Elect., et articulos a Mel. scriptos.

30) *Monumenta inedita rerum Germanicarum, praecipue Cimbricarum et Megapolensium, cura et studio E. Io. de Westphalen. T. IV. Lips. 1745. fol. p. 1269 sqq., ubi quaedam de Mel. epistolis, quae nobis descripsit Clar. Foerstemannus.*

Nemo autem omnium theologorum saeculi proximi in Mel. libros eiusque epistolas studiosius inquisivit quam *Georgius Theodorus Strobelius*, Pastor in Wöhrd, prope Norinbergam, cuius scripta, in quibus etiam Melanthonis epistolas vel edidit vel editas illustravit, sunt haecce:

31) *Melanchthoniana, oder Sammlung einiger Nachrichten zur Erläuterung der Geschichte Philipp Melanchthons nebst verschiedenen noch ungedruckten Briefen desselben, herausgeg. von G. Th. Strobel. Altdorf 1771. 8.*

32) *G. Th. Strobels Nachricht von Mel. öfterm Aufenthalt und Verrichtungen in Nürnberg. Nürnberg. 1775. 8.*

33) *Miscellaneen litterarischen Inhalts, größten Theils aus ungedruckten Quellen herausg. von G. Th. Strobel. 6 Sammlungen, Nürnberg. 1778—1782. 8.*

34) *Beiträge zur Litteratur, besonders des 16ten Jahrhunderts, von G. Th. Strobel. 2 Bände, Nürnberg. 1784—1787. 8.*

35) *Neue Beiträge zur Litteratur, besonders des 16ten Jahrhunderts, von G. Th. Strobel. Nürnberg. u. Altd. 5 Bände, 1790—1794. 8.*

36) *Adiecit Strobelius quaedam scripta Melanthonis, pleraque autem iam antea edita libro: Ioach. Camerarii de vita Phil. Mel. narratio; — ed. G. Th. Strobel. Hal. 1777. 8. (pag. 399—486.)*

37) *Stimmen aus der Zeit der Reformation über die Einrichtung guter Schulanstalten. Nebst einigen ungedruckten Briefen Melanchthons. (Program.*

in saecular. August. confess. auct. Hertelio, Rect. Scholae Zwiccaviensis.) Zwickau 1830. 4. (Quinque hic editae sunt epp. Melanthonis, quarum una tantum antea edita fuerat a Sauberto in libro V. epistolarum p. 567.)

Qui praeterea sunt alii libri, in quibus una alterave epistola Melanthonis edita est, eos hic recensere nimis longum est. Suis autem locis commemorati sunt in fontibus, e quibus epistola quaeque est hausta.

§. 6.

De iis, qui epp. Melanthonis omnes recentiore tempore colligere voluerunt, et de difficultate huius rei.

Ex hactenus expositis satis perspicitur, quanto in pretio fuerint Melanthonis epistolae apud homines doctos omnium temporum, quot docti in edendis litteris Mel. elaboraverint, at vero etiam quantus labor sustinendus sit ei, qui omnia haec tantopere dispersa sibi comparare et in ordinem redigere velit. At tamen si commode et feliciter uti velimus epistolis Melanthonis, istum laborem non metuendum sed manum operi admovendam esse, omnes, qui ex his epistolis haurire voluerunt, intellexerunt. Nunc enim, ut sunt dispersae et prorsus disiectae neque in ullum ordinem redactae illae reliquiae, similes sunt rudi indigestaeque moli, parum commodae historiae sec. XVI. cognoscendae. Quis enim evolvat fere ducentos libros libellosque, magnam partem incognitos, rarissimos, in quibus epistolae Mel. leguntur dispersae? Sed quid dico evolvat? imo quis eos modo noverit? Qui enim Manlii farraginem, epistolas ad Camerarium et sex libros epp. simul cum duobus voluminibus Consiliorum a Pезelio editis, possidet, is vix dimidiam earum habet partem. Neque adeo facile haberi possunt hi libri; Manlii farrago est in rarioribus, volumen vero consiliorum germanicorum in rarissimis. Quod si vero etiam hos libros habeas, iam alii tibi comparandi sunt, multo rariores, ut epistolae ad Hardenbergium, scripta publica acad. Viteb., epistolae ad Myconium a Snegassio editae, acta synodica, aliique multi. Colligendae vero etiam sunt praefationes, quas Mel. aliorum libris saepissime praemisit, quas nemo, puto, usque ad hunc diem omnes vel noverit. Primus, qui prae-

fationes Mel. collegit, *Mylius* in chronologia librorum Mel., quanquam se supra centum collegisse profitetur, tamen multas non novit, certe in libro suo non indicavit. Item *Strobelius*, qui totam fere vitam scriptis Melanth. impendit, et in bibliotheca Melanthoniana omnes etiam, quos novit, libros commemorat, in quos Mel. praefatus est, tamen multos non novit, alios nunquam vidit. Nullus enim usque ad hunc diem habetur *κατάλογος* omnium omnino librorum, in quibus epistolae et consilia Melanthonis leguntur. Ne enim putes *Strobelii* libellum *) eiusmodi indicem esse. Nam Strobelius tantum de Manlii faragine, de epp. ad Camerarium, epp. lib. I—VI, item a Snegassio, Ballenstedtio et Niemeyero editis egit, et in fine quasdam a Melanthon, dum vivebat, separatim editas epistolas commemoravit, magis versatus in excerptis ex epistolis faciendis ad refutanda Goetzii (Hamburgensis) inepta de Melanthon iudicia, quam in describendis et iudicandis libris ipsis. Qui autem indices universales librorum conscripserunt, ii, ut eorum consilium ferebat, in syllogis epistolarum nominandis acquieverunt, epistolas vero dispersas non curarunt **).

Iam vero si vel habeas plenissimum indicem epistolarum, consiliorum, praefationum, quamvis magnus labor sit haec omnia nosse, tamen multo difficilius est, illa scripta ipsa invenire. Multa enim in rarissimis sunt, neque ulla, vel maxima, est bibliothecarum, in qua omnia omnino reperiantur. Neque ego affirmare ausim, me omnium notitiam mihi comparavisse, neque, certe dum haec scribo, contigit, omnia, quae mihi nota sunt, colligere, quanquam pauca tantum etiam nunc desidero.

*) Literarische Nachricht von Melanthon's sämtlichen Briefen, — von Georg Theod. Strobel. Nürnberg. u. Altdorf 1784. 8., quod scriptum etiam insertum est eiusdem Beiträgen zur Literatur, besonders des 16ten Jahrs. 1. Bd. 1. St. (Nürnberg. u. Altd. 1784. 8.)

***) Praeter antiquiores, ut *Fabricium* in histor. bibl. Fabricianae T. I., *Morhofii* Polysist. T. I., *Thomasium* in historia sapientiae, *Vogtium* in Catalogo libror. rarior., Appendix ad Lac. Osiandri librum de studiis verbi divini, *Baumgartnerum* in: Nachrichten von merkwürdigen Büchern, P. VI., et *Salgium* in hist. Aug. Conf. T. III., pleniorum *κατάλογος* epistolarum habes in *Strobelii* bibliotheca Melanthoniana, et, qui Strobelium sequutus est, *Rotermundi* supplementis ad Lexicon loecherianum sub *Melanthon* (de quibus alio loco dicendum est), et in *Eberti* lexico bibliographico, Nr. 13650.

Quantumcunque autem sustinisset laborem is, cui contigisset, omnes epistolas, consilia, praefationes nosse et ex libris editis colligere, tamen nullo modo rem absolvisset, nisi etiam codices manuscriptos, autographa Melanthonis et autographa scripta in bibliothecis publicis et privatis, et tabellariis Principum et Urbium perlegisset. Non solum enim magna copia epistolarum et consiliorum nondum est edita, sed quae prodierunt, ea saepe tanta negligentia in lucem missa sunt, tot mendis, erroribus, mutationibus etiam consilio factis deformata et mutilata, ut fere nihil praestitisse videretur, qui epistolas editas cum manuscriptis non contulisset; quod nemo negabit, qui hanc nostram editionem accuratius inspicere voluerit. Quantus autem labor sit in manu scriptis libris cognoscendis, inspiciendis, conferendis, describendis, vix quisquam nisi qui ipse tale quid fecerit, satis aestimare potest.

Superatis vero his laboribus omnibus, cuivis epistolas et consilia Mel. edituro, nova eaque gravissima difficultas oritur in *ordine epistolarum recte constituendo*, qua de re infra copiosius diximus.

Ut vero multi semper fuerunt homines docti, qui epistolas Melanthonis omnes collectas et iusto ordine dispositas habere valde cuperent, et ad hunc laborem doctos excitarent, ut Morhofius, Iacobus Thomasius (in praef. ad Boxhornii epistolas), Noesseltus, Strobelius aliique haud pauci: ita etiam seculo praeterlapso quidam extiterunt, qui huic operi manum admoveere conati quidem sunt, at vero etiam, haud dubie defatigati magnitudine laborum et difficultatum, ab incepto iterum destiterunt omnes.

Ern. Salom. Cyprianum, Gothanum, iam collegisse epistolas Melanthonis, quae Manlius, Camerarius, Peucerus, Pezelius in syllogis non dederant, cognovi e codd. Goth. no. 188 et 189., de quibus infra diximus. Idem consilium ceperat quondam Mag. *Georg. Mart. Raidelius*, Diac. Norinh. ad D. Seibaldi, praematura morte, quo minus rem perficeret, abreptus *), et *Ballen-*

*) Scripsit de eo Saligius in epist. ad Schminckium d. 1788. haec: „Von Lutheri und Melanthon's Episteln sind alle, die hier in MSto vorhanden gewesen, die ersten dem Hn. Pastor Wolfen in Hamburg, die andern dem Hn. Raidelino in Nürnberg communicirt worden, welche selbe, der erstere Lutheri, der andere Melanthon's Briefe zusammen editen wollen.“ Vid. G. F. S. Haas Vermischte Beiträge zur Gesch. der Literatur, Nürnberg. 1784. 8. p. 209.

stedtius, Rector Scholae Helmstadiensis, de quorum syllogis in indice codicum plura dicta sunt. Ante Ballenstedtium editionem omnium omnino epp. Melanth. paraverat *Knoch*, concionator aulicus Brunsvigae, ut intellexi ex eius epistola quadam ad Ballenstedtium scripta d. 6. Jul. 1752 *).

Post Ballenstedtium *Noesseltus*, Theologus Halensis clariss., operi manum admovit, et collegit epistolas Mel. tum editas tum non editas, ut etiam ipse testatus est in praefatione praemissa Vitae Melanthonis a Camerario scriptae et a Strobelio denuo (Hal. 1777. 8.) editae. Illum sibi comparasse in hunc usum ea, quae *Raidelius* et *Ballenstedtius* collegerant, alio loco diximus. Quenam autem habuerit, nescimus quidem, sed ex eius epistola ad Ballenstedtium **) intelligitur, eum tantum fere ducentas epistolas nondum editas habuisse. Quare non valde dolendum videtur, quod eius sylloge nunc uti non potui: nam praeter collectanea Ballenstedtii nihil ex eius litteris ad hanc rem spectantibus iuventum est. Audivi enim a viro quodam fide digno, nescio nunc quo, *Noesseltum* syllogen suam vendidisse homini *Batavo*, *van der Velden*, *Lovaniensi*, qui fere anno 1807 et seqq. itinera per Germaniam fecit, bibliothecas publicas et privatas inspexit, codices descripsit in hunc solum finem, ut omnes omnino epistolas et consilia Melanthonis, ut etiam libros Melanthonis rariores sibi compararet. Huius hominis sylloge amplissima videtur fuisse, si verum est, quod scribit, se plus quam DCCC epistolas Mel. non editas collegisse. Suspicio autem, illum non omnes editas novisse, et etiam epp. ad *Medlerum*, ad *Weinlaubium* scriptas non editis

adnumerasse. Diu etiam *Gothae* commemoratus et codicibus bibliothecae ibidem usus est *). Diem autem abiit *van der Velden* prius quam res collectas in ordinem redigere et edere poterat. Quo nuncio accepto non omisi in eius syllogen inquirere, sed frustra. Scripsit enim, qui hac in re precibus nostris satisfacere benigne studuit, *D. G. W. Rassmannus*, Professor Gandaviensis, bibliothecam *van der Veldianam* relictam perturbato ordine iacere, nullum eius haberi indicem, et haeredes defuncti constituisse eam simul cum manuscriptis publice sub hasta vendere, adesse vero etiam *Anglos* bibliomanos, qui omnem *van der Veldii* supellectilem litterariam simul emere conarentur. Promisit nobis *Rassmannus*, se indicem librorum, si typis descriptus foret, esse misurum; sed nihil accepimus, neque legimus eiusmodi κατάλογον editum esse. Nescimus igitur, quid reliquiis illius *Batavi* evenerit, et suspicamur, fortasse omnia a *van der Velden* relictia adhuc iacere dispersa. Quod quomocunque se habeat, tamen non putaverim, me multa nova in hac sylloge habiturum fuisse, si licuisset ea uti, quum, si vel DCC habuerit *van der Velden* utique non edita, hic earum collecta habes fere MCCC, nisi numerando erravi.

Eodem tempore, quo *van der Velden*, colligendis epistolis Mel. operam dedit etiam *Lunzius*, *ὑποδιδάσκαλος* scholae ad aed. *St. Nicolai* Lipsiae, maxime in id intentus, ut epistolas editas et praefationes libris aliorum a Mel. praemissas colligeret. Quae collegit, ea ad *Danzium*, Theolog. *Ienensem* Clariss., pervenerunt et hunc

*) Legitur in Collectan. Ballenstedt. T. III., ubi *Knochius* ad Ballenst. haec: „Da ich schon viele Jahre her ein Sammler der Melanthonischen einzelnen Schriften, besonders aber seiner raren Episteln gewesen, die ich auch, obwohl mit vieler Mühe und Kosten, nicht hier, sondern aus andern Ländern zusammengebracht, — so habe auch keine geringe Lust bei mir verspürt, eine neue Ausgabe aller und jeder Episteln Mel., tam editarum quam ineditarum, so viel der letzten noch hier und da zusammen zu treiben seyn möchten, zu besorgen. — Mein Vorhaben war, alle Collectiones durcheinander zu werfen, und die Episteln ordine chronologico, so viel ihrer diem et consulem bei sich führen, zu rangiren.“

**) Vidi illam in Collect. Ballenstedt. T. III. Data est d. 27. Mart. 1776, et scribit ibidem: „eben diesen Entschluß (Mel. Briefe herauszugeben) hatte auch ich schon längst gefaßt, da ich selbst einen Borrath von etwa 200 noch ungedruckten Briefen besitze, und durch manche Umstände ist es mir gelungen, einen Beleger zu bekommen.“ Haec scripsit antequam emerat Ballenstedtii collectanea.

*) In epist. ad Fr. *Iacobsium*, praefectum bibliothecae *Gothanae* data *Bevern* d. 2. Sept. 1816 scribit: „Vous jugerez bien, qu'à l'âge de 74 ans il m'est devenu impossible d'exécuter le projet, que j'avois formé, de publier une collection complète des lettres de Melancthon, accompagnés des notes critiques, historiques et littéraires. Tout ce que je pourrois faire, c'est de mettre en ordre le grand nombre des matériaux, que je possède en ce genre, afin qu'un autre, plus heureux que moi, s'en puisse servir avec le tems. Comme une grande partie de ces matériaux est due à la bibliothèque Ducale de Gotha, voudriez-vous bien permettre, que je vous communique après quelque tems au moins l'aperçu de ce travail“ [quod non fecit *van der Velden*]; „car cette rédaction ne sera ni aisée, ni de nature à être exécutée sans beaucoup de détails, que ne manqueront pas de rendre le tableau fort considérable. Il faudra faire connaître les sources, dans les quelles j'ai puisé, et dont le résultat n'est rien moins que de copies fideles et exactes de plus de 800 lettres, que n'ont jamais paré, outre une infinité de corrections et d'additions aux lettres déjà imprimées.“

excitarunt, ut consilium Lunzii exsequi et omnes epp. Mel. editas, ut etiam consilia et praefationes, colligere et uno corpore complecti studeret. Quum publico nuncio a nobis emisso de edendo Corpore Reformatorum, Danzius item mense Iulio 1827 per litteras publicas indicasset, se editionem parasse et iam paratam habere, tandem res eo deducta est, ut Danzius omnia, quae collegerat, pretio a bibliopola Schwetschkio iusto accepto, nobis traderet simul cum litteris a Lunzio descriptis. Quae ab eo accepimus aut littera *D.*, aut littera *L. s. Lunz.* notavimus, ut quisque statim intelligere possit, quae istis viris debeamus. Multa invenimus collecta ex variis iisque rarioribus libris, pauca vero, videlicet fere octoginta, nondum edita, eaque fere omnia hausta e codicibus Gothanis.

Denique quum certiores facti essemus, *Ols-hausenium*, Theologum Regiomontanum meritisimum, coepisse colligere epistolas Mel. dispersas necdum editas, etiam hic permotus est, ut nobis venderet quae collegerat. Usus fuit is codicibus et manuscriptis Hamburgensibus, potissimum codice Wolfiano, cuius epistolae vero maximam partem e codd. Gothanis haustae sunt, et quibusdam aliis, ita ut ei quoque quaedam nobis non cognita debeamus, quae signo *O.* notavimus. Ab eodem acquisivimus manuscriptum Manlianum, de quo suo loco diximus, et indicem satis copiosum librorum, in quibus quaedam Mel. litterae sint editae.

Hoc modo apparatu satis copioso iustructus et curis doctissimorum hominum adiutus, (nam etiam Ballenstedtii sylloge uti licuit), difficultates maximas in colligendis edendisque epistolis et iudiciis Melanthonis me superare posse sperabam, eandemque curam ponebam in editis undique colligendis, quam in non editis mihi comparandis, ideoque codicibus, autographis et apographis epistolarum iudiciorumque conquiendis.

§. 7.

Index codicum manuscriptorum, quibus usus sum.

Longissimum est, omnes omnino et singulas, quas contuli epistolas manuscriptas enumerare. Sufficere videbatur eos codices commemorare, qui plura continent; singula autographa aut apographa suis locis indicavi.

Duplicis autem generis codices esse intellexi; primum volumina, quae autographa Melanthonis vel etiam apographa singula collecta complectuntur; deinde volumina apographorum (Copier-Bücher), inde orta, quod quidam docti, potissimum sec. XVI. sibi epistolas, dicta, carmina Melanthonis describerent in volumina collecta. Haec volumina minoris sunt pretii, quum plerumque negligentiores fuerint, qui describerent, et modo aliquid praetermiserint, modo in scribendo erraverint, modo etiam non autographis sed aliis apographis non iusta cura factis usi fuerint, quare inutile nobis videbatur, omnem omnino diversitatem scribendi ex his litteris notare.

In indicandis autem his codicibus non sequuti sumus eorum dignitatem, sed, ut lector eo facilius quemque codicem inveniret, ordinem alphabeticum, nisi quod codices Gothanos, quippe numero plurimos, et auctoritate maxime conspicios primo loco posuimus.

A) CODICES GOTHANI.

a) *In bibliotheca Gymnasii Gothani:*

1) *Codex Cypriani*, cui praeter alia insunt XII autographa Melanthonis, maxime *Ioanni Piscatori* et *Frider. Myconio* inscripta, a Cypriano coëmta et bibliothecae Gymnasii donata.

b) *In bibliotheca Ducali Gothana.*

2) *Cod. Bavari*, in quart. num. 15 et 16., cuius Volumen I. ita inscriptum est:

„Rapsodiae *) et dicta quaedam ex ore Doct.
„Martini Lutheri in familiaribus colloquiis
„annotata; eiusdem epistolae, consilia, alia-
„que pulchra et necessaria aliquot illustrium
„virorum scripta, quae omnia *Valentinus*
„*Bavarus* suo labore et manu propria sibi
„in hunc librum transscribendo comparavit.”

Comprehendit p. 1095. nitida Bavari manu scriptas, et conglutinatum est hoc primum Volumen anno 1548, ut legitur in libri tectura. Continet dicta Lutheri eiusque epistolas, et vero etiam Melanthonis quasdam epistolas et consilia. — Volumen II. inscribitur:

*) Sic *Bavarus* pro *Rhapsodiae*.

„Secundus Tomus Rapsodiarum, sive actorum, quae temporibus Valentini Bavari in Germania aliisque nationibus acciderunt, et ad suas manus pervenerunt. Unde posterius aliquo modo colligere possent, quod seculum et qui homines tum temporis fuerint. Non sine magno labore, studio et diligentia congestus, et in hunc librum manu propria conscriptus. Inceptus anno domini 1549. 14. Ianuarii.”

Ut Vol. I. continet scripta ante annum 1549, sic hoc Vol. habet scripta maxime post annum 1548, et permulta Phil. Melanthonis. Constat 1104 paginis manu Bavari accurate scriptis. Intelligitur Valent. Bavarum (i. e. *Bayer*), qui fuit vir haud indoctus Numburgi, quem Victorinus Strigelius in epistola Valentino scripta, appellat *civem Naumburgensem*, haec in suum usum collegisse eo tempore, quo adhuc nullus fortasse collegerat epistolas Lutheri et Melanthonis. Est igitur codex antiquissimus, idemque fide satis dignus, quum ea, quae *Peucerus* et *Pezelius* postea in epistolis Melanthonis ab ipsis editis mitigarunt, mutarunt, deleverunt, ex hoc codice saepissime restitui poterint. Dolendum vero est, Bavarum autographa satis accurate non semper descripsisse, neque omnia recte intellexisse, et fere rudem fuisse linguae graecae, quare graeca passim aut prorsus praeterivit, aut misere depinxit et depravavit. Hauserunt ex hoc codice *Seckendorfius* in hist. Lutheranismi, *Schlegelius* eas, quas in vita *Langeri* edidit, epistolas, et *Danzius* epistolas Melanthonis ad Nicol. Medlerum (amicum Bavari), quas solus hic codex servavit. Nam non solum, quas *Zscheiselius* epistolas ad Medlerum edidit in d. *Unschuld. Nachrichten*, ex hoc codice haustae sunt, sed ex eodem etiam transcriptae sunt in cod. *Wolfii Hamburgensem*. Nihilominus inveni in hoc codice haud pauca, quae nunc primum in lucem prodierunt.

3) Cod. Goth. num. 19. in 4to satis antiqua manu scriptus, praeter alia etiam Melanthonis epistolas haud paucas et quaedam eiusdem consilia habet. Descripta sunt non satis religiose, quum saepe in epistolis desideretur vel inscriptio vel subscriptio, et quaedam magis excerptae quam ad verbum descriptae videantur. Insunt tamen quaedam, quae nunc primum in lucem prodierunt.

4) Cod. Goth. num. 20. in 4to manu antiquissima scriptus, cui insunt quaedam epistolae Lutheri et Melanthonis descriptae, ad unam omnes iam antea editae.

5) Cod. Goth. num. 23. in 4to, non una manu, sed tamen sec. XVI. scriptus. Praeter epistolas Mel. hic descriptas, quarum quaedam antea non editae fuerunt, continet etiam enarrationem libri quinti Quintiliani, a Melanthonem in schola Viteb. traditam.

6) Cod. Goth. num. 25. in 4to, paucas tantum habet Melanthonis epistolas olim iam editas, seculo XVI., ut videtur, descriptas.

7) Cod. Goth. num. 26. in 4to, antiquissima manu scriptus. Insunt epistolae Lutheri, Spalatini et Melanthonis, quae ante annum 1527 scriptae sunt. Nihil enim habet, quod ad annum posteriorem pertineat. Est fide dignissimus et videntur omnia descripta esse ex autographis.

8) Cod. Goth. num. 28. in 4to, ubi descriptae leguntur haud paucae epistolae Melanthonis, etiam Lutheri, Camerarii aliorumque, simulque consilia quaedam Melanthonis. Scriptus est codex manu recentiore.

9) Cod. Goth. num. 46. in fol. Insunt acta conventus ordinum et Theologorum Misnensium mense Decbr. 1548 Lipsiae a *Mauritio Electore habiti*, descripta antiqua manu legatis urbis *Allenburgi*. Sequuntur in fine acta eorum, quae mense Ianuario 1557 inter Melanthonem et legatos Flacii Illyrici Vitebergae gesta sunt, manu recentiore descripta.

10) Cod. Goth. num. 70. in fol. habet apographa quaedam ad Colloquium Wormatiense, anno 1557 habitum, spectantia.

11) Cod. Goth. num. 91. in fol. In hoc libro, eadem manu scripto, prolixè narratur, quae controversiae de sacra coena fuerint Augustae Vindelicorum inde ab anno 1533 usque ad annum 1539, item, quid egerint legati a Senatu Augustano ad Lutherum missi mense Iulio 1535, et denique sequitur defensio a Ioh. Forstero scripta, qui, commendatus a Luthero, mense Iulio 1535 Augustam se contulerat, ut ibi evangelium doceret, sed propter rixas cum collegis a Senatu anno 1538 dimissus est. Adiectae sunt et insertae epistolae Lutheri et Melanthonis, quae nunc quidem primum in lucem prodierunt.

- 12) Cod. Goth. num. 94. in fol. Insunt acta ecclesiastica inde ab anno 1558, et adiecta aliqua Mel. et Lutheri iudicia et duae Melanthonis epistolae. Satis antiqua manu scriptus est.
- 13) Cod. Goth. num. 114. in fol. Continet *Matthaei Ratzebergeri*, Doct. Medic. et Medici aulici apud Ioann. Fridericum Electorem, brevem historiam de gestis Lutheri, Ioannis Friderici, Melanthonis, et eorum, quae post captivitatem Electoris evenerunt. Nullas quidem dedit Melanthonis epistolas, et unum tantum eius iudicium *Mauritio*, Electori, factum, sed quae de Melanthere narrat, quanquam non omnino fide digna, tamen ita sunt comparata, ut ignorari non debeant. — Extat haec narratio manuscripta etiam in alio cod. Gothano. Eam edidit *Godofr. Arnoldus* in d. Kirchen- und Ketzehistorie p. 82 sqq. Item in Parte II. der Hallischen auserlesenen Anmerkk. über allerhand wichtige Materien, p. 237 sqq.; denique *Strobelius*: D. Matthaei Ratzenbergers geheime Geschichte von den Chur- und Sächsischen Höfen und von den Religionsstreitigkeiten seiner Zeit, — — herausg. von Ge. Theod. Strobel. Altorf 1774. 8.
- 14) Cod. Goth. num. 123. in fol. est spissum volumen epistolarum *Paulo Ebero*, Vitebergensi, ab hominibus doctis sui aevi scriptarum, inter quas etiam sunt quaedam Melanthonis nondum editae.
- 15) Cod. Goth. num. 188. et 189. in 4to, sunt duo volumina epistolarum, maxime Melanthonis (paucae enim in Vol. 189 sunt aliorum), quas *Celeb. Cyprianus* ex libris editis et manuscriptis sibi describendas curavit. Volumen 188 habet epistolas Mel. ad varios scriptas, fere omnes iam editas, et seriem CIII epistolarum ad *Stigelium*, e tertio Volumine Carminum *Stigelii* descriptarum, Volum. 189 vero epistolas Mel. ad *Chytraeum*, a *Chytraei* filio editas, et ad alios quosdam.
- 16) Cod. Goth. num. 190. in 4to sic est inscriptus:
 „Farrago epistolarum *Philippi Melanthonis*,
 „et quorundam aliorum virorum clarorum,
 „*Paulus Richter*, Professor, descripsi et
 „nactus sum haec scripta 1553.“ —
 Margini adscriptum est aliena manu: *ex autographo Lauterbachiano*. Insunt epistolae
- Melanthonis, ut videtur, omnes, *Antonio Lauterbachio*, Pastori *Pirnensium*, missae, nondum editae, simulque litterae Mel. ad alios, quarum etiam pars quaedam non fuit edita. Omnes videntur descriptae ex autographis, et est hic codex fide dignissimus.
- 17) Cod. Goth. num. 191. in 4to, cui insunt duo fasciculi epistolarum Melanthonis, sec. XVI. descriptarum. Uterque fasciculus fere easdem habet epistolas, quarum plures nunc primum in lucem prodierunt. Manu *Cypriani* inscriptus est hic codex: „Farrago epistolarum Melanthonis.“
- 18) Cod. Goth. num. 212. in 4to est sylloge epistolarum, carminum et historiarum, conscriptarum a quodam discipulo *Georgii Fabricii*, tunc gubernantis scholam *Misnensem*, et annexae sunt quaedam epistolae Melanthonis et Lutheri descriptae.
- 19) Cod. Goth. num. 213. in 4to continet haud paucas epistolas Melanthonis, satis antiqua manu descriptas, maxime vero orationes et scripta *Strigelii*, *Flacii* et doctorum *Ienensium*.
- 20) Cod. Goth. num. 240. in fol. inscriptus est:
 „Sex libri *Miscellaneorum*, in quibus multa
 „digna lectu et scitu recitantur, recogniti et
 „aucti auctore *Stephano Riccio* (Rectore
 „scholae *Leucopetrensis*). M.D.LXXV.“
 Continet etiam orationes academicas Mel., quaedam eius carmina et unum iudicium.
- 21) Cod. Goth. num. 262. in fol. Continet colloquia Lutheri, quibus vero etiam inserta sunt pauca iudicia et dicta Melanthonis. Est satis antiqua manu scriptus.
- 22) Cod. Goth. num. 263. in fol. varia continet quae *Sigismundus Schoerkelius*, Mel. discipulus, Doct. *Rostochiensis* vel ipse scripsit, vel descripsit. Praeter Lutheri etiam Melanthonis et epistolas quasdam et consilia descripsit, quae vero edita leguntur a *Peucero* et *Pezelio*.
- 23) Cod. Goth. num. 379. in fol. Sunt in eo XVII autographa Melanthonis, quorum maior pars nunc primum edita est, praeterea etiam quaedam folia disiecta, in quibus Melanthon loca quaedam Patrum eccl. sibi notavit.
- 24) Cod. Goth. num. 380. in fol., cui praeter alia insunt decem epistolae manu Melanthonis

scriptae, duoque carmina minora autographa, quae nunc primum prodierunt.

- 25) Cod. Goth. num. 384. in fol., cui insunt virorum clarorum sec. XVI. epistolae ad Iustum Menium, et in iis sex autogr. Melanthonis et tres Crucigeri, quae nunc primum editae sunt.
- 26) *Codex Langi*, Goth., num. 399. in fol. Habet folia 277 una eademque manu ubique scripta. Notavit aliquis in prima pagina, hunc cod. a *Ioanne Lango*, theologo Erfordiensis, amico Lutheri et Melanthonis, scriptum esse; sed erravit. Eadem enim manu etiam descripta sunt haud pauca post mortem Langi. Imo qui eum conscripsit primis certe litteris p. 35. professus est suum nomen, videlicet *I. S. A.* Est autem hic cod. amplissima sylloge epistolarum maxime Io. Lango inscriptarum, quas haud dubie ex autographis ipsis omnes in unum sibi volumen transscripsit homo quidam doctus. Leguntur in eo 1) LXVIII epistolae Melanthonis tempore exilii sui (an. 1547) scriptae, quarum multae nunc primum editae sunt, p. 1—21; 2) quaedam alia, etiam carmina, p. 22—31; 3) decretum Synodi Tridentinae de Iustificatione, adversus quod Melanthon scripsit, p. 32—42; 4) admonitio paterna Pauli III., Romani Pontif. ad Carolum V., Caesarem cum scholiis, quae, ut adscriptum est margini, *Io. Calvini* esse putabantur, p. 42—54; 5) epistolae variorum, etiam aliquae Lutheri et Melanthonis, pag. 55—65; 6) acta Colloquii Wormatiensis, p. 65—78; 7) carmina et varia, p. 79—85; 8) scripta varia Lutheri, Melanthonis, Galli, Amsdorfii etc., p. 85—113; 9) epistolae Lutheri, Myconii, Melanthonis, Camerarii, Marcelli, Erasmi Roter., Eob. Hessi, Stigeli, Ionae, Spalatini, aliorumque, fere omnes Io. Lango inscriptae, quarum minima pars edita esse videtur, p. 114—277. — Conscripserunt est codex seculo XVI., sed auctor autographa non ubique satis accurate descripsit.
- 27) Cod. Goth. num. 400. in fol. Est mappa, cui inclusa sunt XI autographa Melanthonis, *Georgio Agricolae*, gubernanti scholam Ambergensis inscripta, et edita a Peucero in altero libro epistolarum Phil. Melanth.
- 28) Cod. Goth. num. 401. in fol. sic inscriptus:
„Epistolae D. Philippi Melanthonis in exilio
„scriptae, cum Sarepta Theologorum Vite-

„berga cingeretur obsidione a *Carolo* Imperatore et *Mauritio*, duce Saxoniae. Item „Colloquium *Marpurgense* cum aliis quibusdam epistolis D. Philippi Melanth. Item „collectanea ex lectionibus Philippi, contentia quoque itinera Pauli. Item Catalogus Cometarum *Pauli Eberi*, et alia quaedam pulcherrima. J. C. V. MDXLVIII.”

Plurimae epist. Melanth., quae in hoc codice habentur, editae iam sunt, fuitque qui eas descripsit nec satis religiosus, quum haud raro quae ipsi parvi momenti viderentur, praetermisit, nec satis doctus, et graecarum litterarum parum gnarus, quare graeca aut prorsus praetermisit, aut misere depinxit et deformavit. In fine, inde a pag. 237. alia manu descripta leguntur quaedam Melanthonis, Lutheri, Alesii, Strigelii, Flacii, aliorumque.

29) Cod. Goth. num. 402. in fol. antiquissima manu scriptus et inscriptus:

„Farrago litterarum ad amicos et colloquiorum in mensa Rev. Patr. D. Mart. Lutheri, „sacrae theol. doctoris.”

Complectitur 474 folia sive 948 paginas, in quibus leguntur dicta et iudicia Lutheri secundum locos (ut dicunt) disposita, quibus passim etiam quaedam epistolae Mel. insertae sunt, et quaedam eius iudicia. Pauca eorum nunc primum edita sunt. Codex vero ob antiquitatem fide dignissimus.

30) Cod. Goth. num. 404. in fol. est sylloge praestantissima epistolarum autograph. Calvini, Bezae, Bullingeri, aliorumque. Insunt etiam quinque autographa et duo apographa Melanthonis.

31—35) Codices IV Gothani, num. 451. 452. 453 et 454. in fol., quos Seckendorffianos dixerim. Continent enim apographa omnis generis, quae Clar. Seckendorffius ex bibliothecis et tabulariis sibi describenda curavit, quum scripturus esset historiam Lutheranismi. Leguntur hic omnia Lutheri et Melanthonis scripta, quae Seckendorffio missa sunt ex tabulario Viniariensi, suntque accurate descripta, et, ut docent emendationes Seckendorffii manu factae, a Seckendorffio cum autographis collata. Haud pauca Melanthonis ex iis dedimus, quae Seckendorffius, nimis intentus in Lutheri scripta, minus curavit, vel quorum tantum argumentum recensuit.

36) Cod. Goth. num. 647. in fol. continet 1) autographa reformationis Vitebergensis, et germanicum et latinum, quibus theologi sua quisque manu subscripserunt. 2) Acta quaedam colloquii Ratisbonensis anno 1541, videlicet scripta, quae Mel. composuit adversus articulos in libro Ratisbonensi ab Imperatore proposito collocutoribus. In fine legitur scriptum quod inscribitur: des Buceri gestalte Reformation 45.

c) *Codices Mehneri, nunc Gothani.*

Comparati sunt nuperrime in usum bibliothecae Gothanae beneficio Serenissimi Ducis Coburgo-Gothani, *Ernesti*, quatuor codices a Mag. Mehnero, Lipsiensi, qui ipse quondam colligendis epistolis Melanthonianis operam dederat, videlicet:

37) Cod. Mehn. num. 1. in fol. continet 304 epistolas Lutheri, Melanthonis, Myconii, Corvini, Alesii, Ionaë, Bugenhagii aliorumque theologorum sec. XVI., quarum pars manu Frederici Myconii scripta vel descripta est. Prior enim et dimidia pars continet apographa epistolarum ad Myconium et a Myconio potissimum scriptarum, quas Myconius ipse sibi describendas curasse intelligitur ex iis quae passim sua manu margini adscripsit. Insunt LVI epistolae Melanthonis descriptae, ut videtur ex autographis, quarum haud paucae nunc primum editae sunt. Eae, quas Melanthon ad Anglos Francofurti anno 1539 scripsit, a Myconio ipso, qui in eodem conventu aderat, descriptae sunt, et reliquis apographis additae.

38) Cod. Mehn. num. 2. in 4to ita inscriptus: „Consilia et iudicia, item varii sermones domesticus ex ore Lutheri, Philippi, aliorumque eruditorum excepti, et in unum librum congesti, cum indice capitum totius libri „annexo.”

Scriptus est hic codex medio sec. XVI., una manu usque ad folium 278., ubi habetur nova inscriptio haec: „historiae eximia Philippi Melanthonis exceptae ex ipsius ore in Academia Vitebergensi,” quae continuantur usque ad libri finem.

39) Cod. Mehn. num. 3. in 4to, complectens 586 paginas, in quas conscriptae sunt epistolae, consilia, orationes academicae Phil. Mel. ab homine sec. XVI. vivente. Certe prior huius

MELANTH. OPER. VOL. I.

codicis pars, quae non nisi Melanthonis scripta continet, manu antiquissima, altera autem pars, etiam aliorum quorundam scripta exhibens, recentiore manu exarata est. Haud paucae epistolae Mel. nondum editae, quas ex aliis Codd. Gothanis collegeram, etiam in hoc codice leguntur.

40) Cod. Mehn. num. 4. in 8vo fere 130 pagg. complectens, inscriptus: „Epistolae manuscriptorum theologorum sec. XVI.” duabus partibus constat, quarum prior, scripta fine sec. XVI., habet epistolas XVII Melanthonis, posterior recentiori manu scripta habet epistolas XVI Melanthonis, quae descriptae sunt, ut vidi, e cod. Seidleri Dresdensi. Fere omnes nunc primum prodierunt.

(Invenies, Lector benevole, et alios codd. Gothanos passim laudatos, qui hic non recensentur, quia unum tantum vel alterum scriptum Melanthonis in iis legitur, neque igitur operae pretium videbatur, de illis plura dicere.)

B) CLASSIS ALTERA,

Codices externos complectens.

41) Manuscripta *Argentoratensia* epistolarum. Sunt *Argentorati* XIX autographa et tria apographa manu *Buceri* descripta, videlicet XIV autographa in tabulario ecclesiastico Evangelicorum, et V autographa et III apographa in bibliotheca Academiae. Non nisi tres earum epistolarum iam olim editae fuerunt, et XX nunc primum in lucem prodierunt. Novem eorum Bucero inscriptae sunt, duae Oecolampadio, una Erasmo, duae Senatui Argentoratensi. Nuntium ea de re accepi primum a Cl. *Richardo*, Theol. Doct. et Profess. Argentor., operam vero describendi in se suscepit pro sua humanitate Cl. *Adamus Waltherus Strobilius*, docens in Schola ad aed. S. Petri Argent. — Idem mihi dedit catalogum epistolarum Melanthonis, quae descriptae sunt in Epistolis sacramentar. Vol. I. (in bibl. Argent.), quas collegit et descripsit olim Paroch. Andreas Schadaeus, quarum etiam octo hic, a Strobilio nobis descriptae, primum editae sunt.

42 — 46) *Codices Basileenses* quinque.

a) Cod. Basil. in fol. qui signatus est littera F. et numero 101. Continet hic praestantissimi

(g)

mus liber CXVII autographa epistolarum Melanthonis ad *Georgium Spalatinum*, quarum ne una quidem antea lucem vidit. Centum earum sunt scriptae inde ab anno 1518 usque ad annum 1530, reliquae postea.

b) Cod. Basil. XXXIX inscriptus:

„Intimationes, orationes et epistolae Philippici Melanthonis et aliorum doctorum „virorum.”

Is qui sibi has res descripsit, fuit, ut ex prima pagina conicere licet, *M. Andreas Fulda*. Quisquis vero fuerit, certe sua manu (eadem, qua totus codex scriptus est) adscripsit haec: „anno M. D. XXII. a nativitate Christi natus „sum die Martis post Laetare; anno 33 fui „Schleusingae, 36 Isenaci. Vitebergam sum „profectus anno 39.” — Caeterum ab eiusdem manu adscripta sunt haec: „anno XXXV „pestis Vitebergam infestavit, non tamen „valde grassabatur. Anno XXXVI die solis „Iubilate fundata sunt *Stipendia Vitebergensis Academiae* ab illustriss. Principe „*Ioanne Friderico*, et statutum est, ut in „theologia praelegerent tres doctores, quorum unus epist. ad Romanos, seu Psalmos, „unus Augustinum de spiritu et litera, tertius Genesin, Deuteronomium seu Esaiam, „Ieremiam praelegeret. Pastori dantur centum et octoginta fl. Alteri In iure 4 „Doctores, quorum summus 200 fl. In Medicina 3 Doctores, quorum summus sesquicenta (?). In quadrante anni in una qualibet facultate publica disputatio fieri debet.” — Praeterea in prima pagina legitur, dono accepisse hunc codicem anno 1558 ab *Andrea Fulda Ionam Tydemannum*, a quo iterum eum accepisset anno 1560 *Christianus Socrinus*. — Leguntur in eo 1) orationes academicae, epistolae, et quaestiones academicae Melanthonis, p. 1 — 52. 2) „Sequuntur iam quaedam orationes et intimationes Philippi”, fol. 53 — 80. Denique leguntur epistolae, orationes Lutheri, Melanthonis, Ionae, aliorumque. Conscriptus igitur videtur hic codex anno 1539 et sequentibus.

c) Cod. Basil. Vol. XXIII, quinque apographa epistolarum continet, quarum una, descripta mihi a S. V. *de Wettio*, nunc primum prodit.

d) Cod. Basil. Vol. XXV ubi leguntur VI apographa epistolarum Mel., nondum antea editarum, quas mihi S. V. *de Wettio* descripsit.

e) Cod. Basil. LXXVII habet tria autographa Melanthonis, mihi etiam a *de Wettio* descripta, quae nunc primum edita sunt.

47) Septem autographa *Badensia*, quae servantur in bibliotheca *Μεγαλόαρχοντος* Badensis in urbe Karlsruhe, descripta mihi sunt a *Clar. Moltero*, bibliothecae praefecto summo. Proderunt nunc primum in lucem.

48) Manuscripta *Baehrii*. Sunt VIII autographa epistolarum Melanthonis, quinque Matthaeo Collino, Pragensi, unius Benedicto Paulo, Mich. Dillero et Mich. Carolostadio scriptarum, et duo apographa epistolae Academiae Heidelbergensis ad Melanthonem, et Melanthonis ad Academiam, mihi descripta a possessore, Pl. Rev. *Baehrio*, Pastore in Eichstetten prope Friburgum. Una tantum harum epistolarum edita iam olim est a *Buttingshausenio*.

49) Manuscripta *Berolinensia*. Sunt XIII autographa in bibliotheca regia Berolinensi, et alia quaedam in bibliothecis privatorum, quae mihi descripserunt *Cl. Foerstemannus* et *Friedlaenderus*. Omnes fere hae epistolae antea non editae erant.

50) *Abrahami* (non *Georgii*, ut ex errore passim scripsimus) *Buchholzeri* emendationes libro Manliano adscriptae, qui habetur in bibl. regia Berolin. Descripsit nobis eas *Foerstemannus*.

51) *Ballenstaedtii Collectanea*. 3 Voll. 4. Collegerat *L. A. Ballenstaedt*, Rector Scholae Helmstad., magna diligentia epistolas Melanthonis cum dispersas in libris rarioribus, tum vero maxime non editas, easque paravit edendas, quare etiam tertium volumen sua manu sic inscriptis: „*Epistolarum Philippi Melanthonis Tomus novus, complectens eas epistolas, quae in Peuceri, Pezelii, Manlii, Camerarii collectionibus non reperiuntur, ex editis et ineditis monumentis collectas a L. A. B. 1736.*” Legitur in Vol. III. etiam praefatio, quam huic novo Tomo praemittere volebat. — In Vol. I. leguntur 157 epistolae Melanthonis, quas *Ballenst.* nondum editas putabat, quasque collegerat e cod. Wolfiano Hamburgensi et e

cod. Langii Gothano, ut etiam ex aliis fontibus. Dolendum est, illum fontes non ubique adscripsisse. Quod ad me attinet, hausi ex hoc volumine XL epistolas, quum reliquas editas iam post Ballenstaedium (ut omnes ad Medlerum) deprehenderim. — Vol. II. habet 127 epistolas, iam editas, ut ad Chytraeum, Hardenbergium, Marbachios, quasdam vero etiam ex libris rarioribus descriptas, quas huic Volumini debeo. — Vol. III. habet indicem omnium epistolarum, quas Ballenst. cognoverat et praeterea quasdam Ballenstaedtii et aliorum virorum epistolas, e quibus intellexi, Ballenst. propterea collectas Melanthonis epistolas non edidisse, quod bibliopolam invenire non poterat, qui sumptus in hanc rem facere vellet, et haec Ballenst. volumina pretio postea emptas esse a b. *Noessello*, Theologo Halensi clarissimo, qui etiam in consiliis habebat Melanthonis epistolas colligere et denuo edere. Cum Noesselti libris venerunt haec volumina in bibliothecam *Tinii*, quondam Parochi pagi *Poserna* prope Leucopetram, et postea in manus *Clariss. Guentheri*, Dresdensis, P. Regis Saxoniae a consiliis de legationibus, qui pro ea, qua fuit humanitate, tria haec volumina ultro mihi misit inspicienda. Erant enim mihi haec volumina prorsus incognita. — Ex epistolis, quae habentur in tertio volumine, vidi, Ballenstaedium VII epistolas nondum editas ad Staphylum accepisse descriptas ex autographis a *Clar. Schelhornio*, alias vero a Magistro *Raidelio*, Pastori quondam Noribergensi, qui etiam collegerat epistolas Melanthonis non editas, cuius scripta postea pervenerunt ad *Clar. Gebauerum*, Göttingensem, a cuius haeredibus (anno 1576) ea emere studuit Noesseltus; quod an factum fuerit nescio *).

52) Autographa in tabul. secreto *Casselano*. Ea contulit et descripsit nobis Praefectus tabellarii, *Clariss. Rommelius*, a quo fere VIII epistolas

* Scribit Noesseltus d. 8. Iun. 1776 ad Ballenstaedium: „Des sel. Pastor Raidels Sammlung ist meines Wissens an den sel. Geheim. Justizrath Gebauer in Göttingen verkauft worden, wo ich nach seinem Tode zweimal mich vergebens erkundigte, da man mir stets antwortete, sie sey unter dem Nachlass nicht zu finden.“ In sine epist. addit: „So eben wird mir die Hoffnung gemacht, daß ich die Raidelsche Sammlung der Briefe Melanthonis von der Frau Justizräthin Gebauer erhalten könne.“

nondum editas Melanthonis ad Philippum Landgravium Hassiae accepi.

53—56) *Codices Dresdenses* in bibliotheca regia. Quinque ibi sunt codices in quibus Melanthoniana habentur, quae contulit et magnam partem descripsit *Cl. Gersdorffius*, custos bibliothecae, nunc praefectus bibliothecae academiae Lips. Videlicet

a) Cod. *Seidleri*, LXXVIII epistolas Mel. continens, omnes manu Philippi scriptas praeter tres; collectas a Mart. Frider. Seidlero, consiliario Elect. Brandenb., et ex bibliotheca Boerneriana a. 1754 emptas et bibl. regiae Dresd. insertas. Ex iis olim IV editae fuerant, et XXIV earum, maxime ad Weinlaubium scriptas anno 1824 et 1827 edidit *Wegscheiderus*, Theol. Halensis, in duobus scriptis academicis. Quasdam earundem collegeram iam ex apographis Gothanis, sed XXIV nunc ex illo codice primum in lucem prodeunt. Omnes autem, etiam editas, contulit *Gersdorffius*, mihi quae varietatem lectionum descripsit.

b) Cod. *Zeltneri*, Dresd. — Sunt in illo XXXIV epistolae Melanthonis, manu satis antiqua descriptae, quarum aliquas olim Schelhornius in amoenit. litter. ediderat, XIII vero nunc primum prodierunt.

c) Cod. Dresd. scrin. C. 140. Continet multa apographa (inter alia etiam epistolas Melanthonis ad Spalatinum, a *Chiliano*, socero Spaladini descriptas), quorum LV nunc primum in lucem prodierunt. Questus est *Gersdorffius* de pessima cod. scriptura sic: „die Briefe sind größten Theils so unleserlich, und, was das Griechische anlangt, unrichtig geschrieben, daß ich nicht selten nur der größern Wahrscheinlichkeit gefolgt bin.“

d) Emendationes et potissimum supplementa e codd. adscripta exemplari quinti libri epistolarum a Sauberto editi, quod est in bibliotheca regia Dresdensi, descripsit mihi idem *Gersdorffius*. Dedimus illa supplementa sub signo *A. D.* (Anonymi Dresdensis). Ex codd. et, ut videtur, autographis ipsis anonymum sua hausisse dubio quidem caret, non autem potui cognoscere, ubinam manuscripta illa nunc lateant.

Praeterea *Clariss. Gersdorffio* debeo catalogum scriptorum autographorum Melanthonis, quae in

Actis Tabularii regii Dresdensis habentur, et ad annos 1548 et sequentes pertinent. Ea volumina actorum, quorum accuratiorem descriptionem nondum habeo, suis locis indicabuntur.

57) *Francofordiae* ad Moenum IV epistolae autogr. Melanthonis Hartmanno Beiero inscriptae habentur in bibliotheca senatus Francof., mihi descriptae a Clariss. *Bochmero*, Doct. Iuris Francof.

Codd. *Galli*, vid. in Monacensibus.

58) Autographa duo *Goettingensia* in Tabulario Senatus Goett., mihi descripta a Clar. *Holzhausen*, biblioth. regiae custode.

59. 60) *Codices Guelpherbytani*. Catalogum eorum simul cum brevi indice argumenti dedit Saligius in der Historie der Augsb. Confession T. III. p. 555 sqq. Quae aut autographa aut apographa passim aliis manuscriptis in biblioth. Guelphb. sunt inserta, ea, quatenus nondum edita erant, mihi descripta sunt, quae reperies suis locis indicata; duo autem codd., in quibus multa sunt Melanthonis, mihi missi sunt, videlicet

a) Cod. in folio, inscriptione carens, in tergo signum habens: 7. 9. MS. — Praeter alia multa ad Melanthonem non spectantia, hic leguntur scripta ad Synodum Naumburgensem (1554), conventum Francoford. 1558, Wormatiensem 1557, et epistolae et scripta de controversia adiaphoristica.

b) Cod. in folio, signatus in tergo: nr. 11. 10. ubi habes descripta praeter multa singula ad controversiam adiaphoristicam spectantia, reformationem (ut vocatur) Vitebergensem (a. 1545), apographa epistolarum Lutheri et Melanthonis fere 130, descriptarum a discipulo Ioannis Matthesii, et, ut videtur, ex autographis, quum non solum in Melanthonis sed etiam in Lutheri quibusdam epistolis legantur quaedam ab editoribus epistolarum deleta; epistolae ad controversiam inter Cordatum Crucigerum et Melanthonem pertinentia, ut etiam alia quaedam suis locis indicata. Is qui epistolas Lutheri et Melanthonis descripsit saepius inscriptionem, subscriptionem aliaque, quae ipsi non videbantur memoratu digna, praetermisit.

61) *Halae Saxon.* in bibliotheca Orphanotroph. decem Melanthonis epistolae autogr. habentur,

olim quidem editae a *Niemeyero*, nunc vero ex autographis, mihi missis a Io. Aug. Herm. *Niemeyero*, viro beatae memoriae, denuo descriptae.

62) Cod. *Suevo-Halensis*, in bibliotheca urbis Sueviae, *Halae*, continens apographa duarum epistolarum Melanth., 29 epp. Lutheri, 18 epp. Brentii, quas mihi descripsit Celeb. *Tafelius*, praefectus bibl. Stuttgartard. — Epistolae Brentii ad Isenmanum, quae habes anno 1530 in Comitibus Aug., ex hoc codice sunt haustae. Incepit has epistolas edere auctor libri: *Idune und Hermode, eine Alterthums-Zeitung für 1814 und 1815*, herausg. von F. D. Gräter. 3r u. 4r Jahrg (Schillingfürst 1815. 8.) Sed, quantum scio, non nisi tres illarum epp. hic prodierunt.

63) Autographa et MSta *bibliothecae regiae Hannoveranae*. Nuncium de iis ultro mihi dedit praefectus bibliothecae, Clar. *Pertz* (Potentiss. Regi Angliae a consiliis aul.), et manuscripta ipsa paulo post mihi petenti, benigniter annuentibus ministris et amicis Regis, missa sunt; videlicet: tres epp. autogr. Lutheri iam editae, XI epp. autogr. Melanthonis nondum editae, oratio eiusdem autogr., quae iam prodiit in Eberi quaestionibus p. 109, duo fragmenta scriptorum Mel., et tres epist. Melanthonis apogr.

64) *Autographa Landshutiana*. Habentur in bibliotheca Landshut. in Silesia duo volumina epistolarum virorum sec. XVI. summorum, ut Calvinii, Camerarii, Oecolampadii, Ionaee etc., et etiam XIV Melanthonis, quas mihi pro summa, quae in eo est, humanitate descripsit S. V. *Schulzius*, Theologus Vratislaviensis clariss., per quem etiam notitiam primam harum epp. accepi. Tres earum epp. nunc primum prodierunt.

65) Cod. *Lipsiensis* in 4to, non nisi apographa habens. Fuit *Lunzii*, quondam *ὀποδιδασκάλου* Scholae ad aed. St. Nicolai Lipsiae, nunc vero est in bibliotheca Academiae, cuius praefectus clariss. facile permisit, ut mihi mitteretur. Insunt epistolae Lutheri, Melanthonis, Crucigeri aliorumque, descriptae, ut videtur, ex autographis ipsis a quodam homine sec. XVI, graecarum litterarum vero parum perito, quare graeca, latino sermone inserta, vel prorsus praetermisit, vel pessime depinxit et mire de-

formavit. Caeterum fide dignus est codex, ex quo *Lunzius* octo epistolas Melanthonis et sex Crucigeri edidit in dem Intelligenzblatt der neuen Leipz. Litt.-Zeit. ann. 1809. Nr. 10. 29. 37. et anno 1810. Nr. 7.

66) *Manuscr. Manlianum.* A S. V. *Olshausenio* cum aliis, quae collegerat, accepi etiam exemplar Manlii farrag. epistol., cui adscriptae sunt epistolae Melanthonis satis antiqua manu, quarum plurimae iam editae sunt, et tantum quatuor nunc primum prodierunt. Reliquae omnes habentur in epp. a Peucero editis, cum quibus ita conveniunt, ut ex libro edito descriptae videantur.

67) Volumen epistolarum *Meiningense*, quod possidet Cl. *Hartmannus* a Consiliis Camerae, mihi benevole missum a S. V. *Calmburg*, ministro verbi div. in Eccles. Meining. Leguntur in illo volumine CLXXII epistolae, maximam partem autograph. Spalatini (34), Crucigeri (8), Monneri, Mutiani, Eob. Hessi, Georg. Maioris (11), Eberi (2), Viti Theodori (3), Nicol. Medleri (17), Hieron. Welleri (6), Antonii Ottonis (11), Ioach. Camerarii (2), Myconii (3), Io. Spangenbergii (10), Antonii Corvini (10), aliorumque; unum vero tantum apogr. epist. Melanth.

Codd. Mehneri, vid. in codd. Gothanis.

68) *Codices Monacenses XIII*, quinque in folio, novem in quarto, in bibliotheca regia (Königl. Hof- und Staatsbibliothek) Monaci asservata. Primam horum praestantissimorum codicum notitiam ultro mihi dedit Clariss. *Muffat*, custos illius bibliothecae; ut mihi mitterentur beneficio virorum summorum, qui Potentissimo Regi Bavariae sunt a Consiliis intimis, pro sua humanitate effecit praefectus illius bibliothecae, Clariss. *Lichtenthaler*. Diu antea quaesiverat Clariss. *Veesenmeyer*, ubi nunc sint sex volumina apographorum, epistolas Lutheri, Melanthonis et aliorum virorum sec. XVI continentia, quae *Hummelius*, praefectus Scholae Altorfinae, olim habuerat, sed postea vendiderat *Seemüllero*, professori Ingolstadiensi, quorumque indicem *Veesenmeyerus* ex bibliotheca *Hummelii* acceperat, et *Olshausenio* miserat (a quo ad me pervenit). Quum ex eo intellexissem, legi in illis voluminibus haud paucas Melanthonis epistolas nondum cognitae,

ipse in ephemeridibus publicis (Allgemeinem Anzeiger der Deutschen und dem Intelligenzblatte der Allg. Lit.-Zeit.) omnes litterarum peritos rogavi, ut in illa Volumina inquirerent. Ex iis autem, quae mihi Clariss. *Muffat* de codicibus Monacensibus scripserat, statim intellexi, ista ipsa volumina esse in bibliotheca Monacensi, suntque sex illa volumina in 4to, quae hic accuratius descripta sunt.

A) Codd. Monacenses VI, in quarto, olim *Hummeliani*.

a) Primum volumen, in quo secundum indicem *Hummelii* sex epistolae Melanthonis, nondum editae, leguntur, invenire in bibliotheca Monacensi Clariss. *Muffatio* non contigit. Insunt huic codici, secundum Catalogum *Hummelii*, quinque epp. Melanthonis, quae nondum editae videntur et quas suis locis notavimus.

b, c, d, e, Codices quatuor, quibus iam usi sunt, qui epistolas Lutheri ediderunt, eosque dixerunt codd. *Thomasii*; videlicet:

b) Cod. Monac. 37. no. V., 236 pagg. inscriptus: „*Dicta et facta R. D. D. Martini Lutheri et aliorum 1550.*“ Conscriptus videtur a *Georgio Steinhart*, quum primae paginae inscripta legatur, hoc volumen a *Steinharto* Idibus Iunii 1564 Ioanni Tettelbachio, Pastori et Superint. Chemnitzensi, donatum esse. Interiori parti tecturae pictura (quae dicitur *Vignette*) ope glutinis addita est, referens imagines Religionis et Minervae, cum symbolo: $\varphi\theta\omega\rho\epsilon\iota\nu\ \epsilon\lambda\varsigma\ \tau\omicron\ \sigma\omega\varphi\theta\omega\rho\epsilon\iota\nu$, et subscriptione: „*Godefredi Iac. F. Thomasii, Philosophi et Medici.*“ — Paginae secundae adiectum est nomen possessoris posterioris in pagella typis exscripta et agglutinata, haec habente: „*Comparavit P. Stephanus Wiest*, ordinem Cisterciensium Professor in Altersbach, Philos. et Theol. Doctor, Sereniss. Principis et Elect. Palatino-Bavarici Consiliarius Ecclesiast. actualis, Theologiae dogmaticae et historiae litterariae theolog. in alma catholica universitate Ingolstadiensi Professor publicus ordinarius.“ — Insunt varii sermones Lutheri e cathedra, in disputationibus publicis etc. dicti, et calamo a discipulis excepti, insertis paucis quibusdam Lutheri epistolis. Tantum inde a ~~anno~~ 1771 leguntur quaedam Melanthonis epi-

stolae, omnes vero iam editae, praeter iudicium adiectum epistolae ad Matthesium d. 6. Ian. 1547.

- c) Cod. Monac. 87. no. III., 181 pagg. etiam, ut ex inscriptione in primo folio intelligitur a *Steinharto* donatus eidem *Tettelbachio*, et, ut Cod. sub b. descriptus, signis *Thomasii* et *Wiestii* auctus. Insunt etiam huic varii sermones Lutheri a discipulis calamo excepti, praeterea vero etiam epistolae tum Lutheri tum Melanthonis. — Una manu fere totum volumen scriptum est, sed ab homine non satis docto, neque in describendo satis religioso. Scatet enim mendis, et multa in epistolis ex arbitrio describentis praetermissa sunt. Supervacaneum igitur mihi videbatur in singulis epistolis ea, quae mendose vel plane non hic leguntur, indicare.
- d) Cod. Monac. 89. no. VI., duas partes complectens, primam pag. 1 — 459., alteram p. 1 — 138., totus una manu scriptus, et quidem manu *Iohannis Molitoris*, cuius nomen, ut possessoris, primae paginae inscriptum est. Postea fuit *Thomasii*, et denique *Wiestii*, ut ex eorum signis glutinis ope iniectis intelligitur. Tectura habet annum 1557, quo anno igitur hoc volumen absolutum est. In parte priori p. 1 — 459. leguntur disputationes publicae sub praesidio Lutheri, Melanthonis et aliorum habitae a studiosis de propositionibus ab ipsis ad disputandum publice propositis. Omnes hae disputationes a studiosis quibusdam statim in publico certamine calamo exceptae videntur, neque mihi visae sunt satis dignae, quae edantur. Praeterea etiam pauca tantum sunt, quae praesides data occasione sermonibus discipulorum addiderunt. — Altera autem pars p. 1 — 138. continet collectionem epistolarum, etiam poematum quorundam Melanthonis, quibus vero is, qui descripsit, nomen Melanthonis rarissime tantum adiecit, paucas vero aliorum epistolas, passim insertas, nomine auctorum semper insignivit. Magna epistolarum pars iam edita est, sed XL earum nunc primum prodierunt.
- e) Cod. Monac. 90. no. VII., 742 pagg., est alterum Volumen, ab eodem qui codicem, quam sub littera d. descripsimus, conscripsit collectum, eiusdem manu totum conscriptum,

et, ut tectura docet, etiam anno 1557 conatum. Ex signis *Thomasii* et *Wiestii*, descriptis, intelligitur, hos huius Voluisse seriores possessores. Insunt prae multae Melanthonis epistolae, lectu raro difficiles, quarum permultae iam sunt editae; porro quaedam orationes Melanthonis; collectio dictorum Lutheri; disputationes quaedam sub praesidio Melanthonis habitae, in ipso certamine exceptae, neque dignae, quae in lucem deant; dicta quaedam Melanthonis et aliorum doctorum Viteberg., sic inscripta: „historiarum et apophthegmatum illius et praestantium virorum tum prisca tum praesentis saeculi, quae ex ore Ph. Melanthonis sunt in publicis lectionibus, Vitebergae habitas per me, *Iohannem Spon*, Augustivivumque Noribergensem;” pag. 535 — Non digna haec sunt, quae describanda edantur. — In fine leguntur epistolae Spalatini.

- f) Cod. Monac. 86. no. II. in 4to, 244 signum *Wiestii*, possessoris habens manu fere totus conscriptus, sed secunda demum, ut, ex scriptura conicio. In acta inter Melanthonem Flacium et Flacium acta anno 1557, p. 1 — 28.; acta Coloniensis anno 1557, pag. 29 — scriptum Vinariensium adversus Melanthonem (an. 1558) et quae contra ab utraque parte scripta sunt, p. 90 — 204., et de (p. 205 — 244.) narratio de conventu Noribergensi anno 1561 et quaedam alia.
- g) Cod. Monac. 88. no. IV. in 4to, 351 a tribus conscriptus, primo p. 1 — 319 secundo et tertio p. 319 — 351. Melanthoniana hic leguntur collecta partim ex *Thomasianis* partim ex aliis, et secunda demum, ut puto, conscripta. Praeterea stolas, haud raro mendose descriptas, etiam breviores orationes academicae Melanthonis, quae vero omnes, quae hic Melanthoni nominatim tribuuntur, praeterea orationem iam editae sunt in Eberici quibus Academicis.

His codd. Hummelianis adiungenda sunt alia volumina apographorum; videlicet:

- h) Cod. Monac. 65. in 4to, 274 pagg., apographorum conscriptus anno 1567,

simum sermones Lutheri ore prolatos continens, sed vero etiam aliquas epp. Melanthonis, mihi vero iam antea cognitae.

- i) Cod. in 4to, 235 plagg. numero carens, quem signavi no. 66. non nisi epp. Mel. continens, quarum quatuor nondum habebam. Est accurate scriptus, et sec. XVI.
- k) Cod. Monac. 87. in 4to, pl. 281., cui insunt parva scripta edita, hic descripta, quarum plurima post ann. 1560 prodierunt.
- B) *Codices Monacenses V* in folio.
- a) Cod. *Hummelbergii*, cuius notitiam mihi dedit Cl. *Muffat*. Insunt epistolae ad Michaelem Hummelbergium, praefectum scholae in oppido Ravensberg, scriptae a Reuchlino, Henrico Bebelio, Rhenano, Peutingero, Melanthonis et aliis viris doctis. Octo epistolas Melanthonis mihi descripsit Cl. *Muffat*.
- b) Cod. Monac. no. I. (in fol.); codex omnium praestantissimus, nam insunt 522 autographa Melanthonis, quae edita sunt partim in libro VI. Epistolarum Melanthonis, qui Lugduni Batavorum prodiit, partim epistolae ad Vitum Theodorum, a Sauberto lib. IV. epistolarum Melanthonis et in appendice libri IV. editarum. Inveni vero etiam XXXII epistolas Melanthonis nondum editas. Inscriptus est hic codex: „Insunt epistolae ad Principem Wolfgangum Palatinum, Dan. Stibarum, Hier. Baumgartnerum, Lutherum, Vitum Theodorum, Alios. Editae a parente Lugdun. Batav. anno 1647 cum praefatione suppresso nomine. Quaedam ab aliis, Sauberto libro 4to, quaedam ineditae notatae „Lit. N.“ — Quo modo editores libri IV et VI epist. Mel. in describendis his autographis versati fuerint, alio loco diximus. Sufficiat hic indicasse, legi hic epistolas (lib. VI editas) ad Principem Wolfgangum Palatinum, *Danielem Stibarum* et *Hieronymum Baumgartnerum*. Hae ad Baumg. eodem ordine leguntur ut in libro VI. editae sunt, in fine autem habentur XII epp. ad eundem, quas editor noluit publici iuris facere, quaeque nunc primum prodierunt. Unum autographum periit ex codice, videlicet epistola d. 24. Ian. 1528 ad Baumgartn. scripta, quod etiam inde intelligitur, quod epistola, num. 45. insignita, in codice desideratur. Autographa epistolarum ad Baum-

gartnerum d. d. 28. Nov. 1540 et d. 24. Febr. 1543 in codice non habentur, nec ex hoc codice hausta videntur. Sequuntur epistolae ad Lutherum sex, ex comitiis August. 1530 scriptae, a Peucero et Pezelio iam editae, sed non iusta fide, ideoque hic ex autographis de novo descriptae. Porro epp. ad *Fridericum* Abbat. S. Aegidii Norimb. octo, editae in lib. VI; epistolae ad *Brentium* (in lib. VI et lib. III epp. editae); porro epp. ad *Vitum Theodorum*, „dum esset in arce Coburg apud Lutherum 1530“, editae in libro VI et epp. ad eundem editae a Sauberto in libro IV epp. et in appendice libri IV, quarum tantum duae non a Sauberto editae sunt; neque vero etiam omnium a Sauberto epistolarum ad Vit. Theod. hic habentur autographa.

- c) Cod. Monac. no. II. (in fol.), cui insunt praeter XI epp. Lutheri etiam 53 epistolae et Consilia Melanthonis, plurimae apographa, quaedam Crucigeri, Brentii aliorumque et denique varia folia autographa Melanthonis, in quibus vel epistolas vel consilia vel narrationes primum delineavit (Concepte, ut dicuntur), collecta a Ioachimo Camerario, quod inde intelligitur, quod Camerarius his foliis iterum inscripsit varia, quae ipse concepit, et in iis etiam partes aliquas vitae Melanthonis ab ipso editae. Hausi ex hoc volumine XXX inedita Melanthonis, Crucigeri et Flacii.
- d. e) Codices *Galli* Vol. I., 475 pagg. Vol. II. 392 pagg. in folio. Inscriptione haec duo volumina carent, quae in catalogo Bibliothecae Monacensis nominantur „*Miscellanea Galli*“, neque inveni in iis aliquid, unde colligi possit, Nicolaum Gallum, olim Theologum Ratisbonensem et Melanthonis adversarium, ea conscripsisse. Omnia, exceptis paucis, una eademque manu in utroque volumine scripta sunt, et descripta non solum bona fide, sed etiam ex optimis fontibus, vel ex autographis vel ex apographis fide dignis. Multa sunt haud dubie hausta ex tabulariis Principum, praecipue, ut puto, Marchionum Onolzbacensium, legunturque in his voluminibus haud pauca, quae praeterea non descripta inveni ullo in codice. — Vol. I. habet acta colloquii Ratisbon. ann. 1541; narrationem de colloq. Wormat. 1557; varia scripta Lutheri et Melanthonis ad ann. 1545 et 1540 pertinentia, reformationem

- Vitebergensem (cum autographo fideliter convenientem); acta cum legatis pontificiis de concilio habendo, anno 1533, 1535 — 1537; brevem historiam (germanice scriptam) belli Schmalcaldici; acta Conventus Numburg, 1554; varia scripta ad controversiam adia-phoristicam spectantia; Acta Cosvicia, sive de actione inter Flacianos et Melanthonem a. 1553; acta conventus Francoford. a. 1557 et quae sequuta sunt; acta colloqui Wormatiensis a. 1557, et denique Acta Comitiorum Ratisbonens. anno 1559. — In Vol. II. leguntur iudicium Mel. de synodo; articuli in Conventu Francof. et scripta ad lites inde natas a. 1558 pertinentia (in quibus etiam „Refutatio Samaritani Interim per Matth. Flac. Illyric.” p. 16 — 87.); scriptum Turicensium ad Landgravium Hassiae a. 1560, cum refutatione huius scripti per Flacium; Varia Strigelii et Flacii scripta a. 1560; Melanthonis consilium de foedere et synodo; variae epistolae et scripta Nicol. Galli, et epistolae ad Gallum; „Philippica”, i. e. variae epistolae Melanthonis et ad Melanthonem, et denique quaedam scripta Flacii, Galli aliorumque.
81. 82) Manuscripta *Norinbergensia*. Post ea, quae *Saubertus* et *Strobelius* ex manuscriptis Norinbergensibus hauserant, nihil quod non editum esset, Norinbergae inveniri putabam in manuscriptis, quorum indicem videram in bibliotheca Dillherriana a Clar. de Murr editum. Sed quum praefectus bibliothecae Norinbergensis, Clariss. *Ranner* rogatus a me, accuratius rem inquireret, inventae sunt XX epistolae nondum editae Melanthonis ad Eberum, quas Rannerus mihi benevole descripsit ex autographis. — Postea etiam repertum est Volumen epistolarum, a legatis Norinbergensibus ex Comitibus Augustanis a. 1530 ad Senatum Norinb. scriptarum, quod beneficio Senatus Amplissimi Norinberg. mihi missum est. Quae ex hoc volumine hauserim, ea leguntur in epp. anni 1530, ubi etiam de hoc volumine epistolarum in indice fontium ad Comitibus Augustana spectantium copiosius dictum est.
- 83) Cod. *Obenandri* in 4to, quem ex bibliotheca *Christiani Frid. Eberhardi* Lips. comparavit Schwetschkius in usum Corporis Reformatorum. Inscriptus est in prima pag. „*Thesaurus Theologiae. Christophorus Obenandri studio. Wittem. 44.*” Eadem, quae scripsit, manu totum volumen, paucissimicepsis, scriptum est. Senior manus, Obenandri, inscriptioni praeponit haec: „loquia Lutheri inscripta a quibusdam et quaedam addita sunt.” Insunt potissimum mones et dicta Lutheri, sed etiam epistolae Lutheri, quaedam Melanthonis, Brentii aliorumque, fere omnes iam editae.
- 84) Codex Palatinus no. 435. in fol., est volumen apographorum in bibliotheca Academiae Heidelbergensis, Lutheri, Melanthonis et quorundam epistola et iudicia contra summa fide conscriptum. Habet plagg. 210 a duobus scriptum est, ab altero a p. 1 — ab altero autem p. 126. usque ad finem.
85. 86) Codices duo *Rehdigerani* in bibliotheca *Vratislaviensi*, quorum alter no. III. cem, alter num. V. sexaginta et octo epistolae Melanthonis habet, illas decem quidem scriptas, has vero 68 manu Melanthonis in exaratas, collectas a *Thom. Rehdiger* (natus Dec. 1540 Striessae, 1558 discipulus Melanthonis, de quo vid. „Thomas Rehdiger und Büchersammlung zu Breslau; ein biographisches litterar. Versuch von Albr. Wachler. I. 1828.” 8.). Eas epp. omnes accurate scripserat Clariss. *Dav. Schulzius*, Theologus Vratislav. praeclariss., qui mihi sua apographa liberaliter utroque misit et edenda tradidit.
- 87) Autographa in *Suecia*. Habentur in illa regio Suecico epp. et Lutheri et Melanthonis, quas mihi ex autographis descripsit *I. A. A. Lüdecke*, Pastor Eccles. Luth. in Holmens. Sunt tres epp. Melanthonis ad mannum, Secretarium Gustavi I., Regis Sueciae, et quinque Lutheri. Idem vir dedit mihi etiam illas epistolae (cum autographis nunc collatas) descripsit, quae in Suecia iam editae fuerant.
- 88) Cod. *Servestanus*, in bibl. Servestana, notitiam mihi dedit Cl. *Sintenis* Scholae Mariae Servest. Inspector. Est cod. foliis quadrata sec. XVI. conscriptus, in quo manus diversae, lectu saepe difficillimae, spiciuntur, ligatus, ut habet tectura, 1548, in catalogo bibl. Serv. inscriptus: *schriebene Briefe von Luther und Melanthon. No. 1665. B.* Insunt epp. et Consilia Lutheri.

Geor. Maioris, Cordati, Camerarii, aliorumque, Melanthonis autem LX, plurimae ad Georgium Anhaltinum scriptae. Decem Mel. epistolae et quinque eiusdem consilia nondum prodierant. Ea nobis descripta misit Cl. Sintenis.

89) *Autographa Suerinensia*. Ex libro: „monumenta inedita rerum Germanicar., praecipue Cimbric. et Megapolensium, cura et studio E. Io. de Westphalen“ T. IV. (Lips. 1745. fol.) p. 1269 sqq. opera *Foetstemanni*, qui hunc librum in bibl. Reg. Berol. inspexit, didiceram, quae epistolae Mel. nondum editae sint in tabulario Megapol. Suerini. Rogatus igitur S. V. *Wiggers*, Theologus Rostoch. eximius, curavit, ut mihi, quae non haberem, describerentur, quod negotium benigne in se suscepit *Clar. Evers*, Tabularii praefectus, clementer id permittente Principe Illustr. Epistolae numero sunt octo, quae nunc primum prodierant.

Vratislaviens. autographa; vid. Cod. *Rehdig.*

90—101) *Autographa Vinariensia* ex tabulario Vinariensi, quod Sereniss. Ducibus Saxoniae commune est. Quot in Actis huius tabularii sint scripta autographa Lutheri et Melanthonis, diu iam notum est ex Seckendorffii historia Lutheranismi, qui ex his actis praecipue hausit. Duces Saxoniae Serenissimi qui nunc in regimine sunt, aequae ac inclyti eorum maiores doctrinae Evangelicae amantes et litterarum patroni summi, precibus meis, ut mihi mitterentur acta, quae vellem inspicere, clementer annuerunt. Sic plus quam centum Volumina actorum evolvi, et ea, quae ad Melanthonem vel ad acta publica, quibus Mel., ut theologus primarius, interfuit, pertinent, fideliter descripsi. In his multa sunt, quae Seckendorffius non vidit neque habuit; at quaedam etiam, quae Seckendorffius olim habuit, nunc reperiri non potuerunt. Longum est, singula volumina omnia recensere. De paucis igitur dicam. De aliis suo loco dictum est, ut de quinque Voluminibus ad comitia Ratisbon. anno 1541, et colloquium ibi habitum pertinentia.

a) Registr. O. Litt. LL. fol. 97. item Litt. M. fol. 99—101.; et denique Litt. NN. fol. 101—104. Insunt scripta de abrogatione *Misissae* in Ecclesia Vitebergensi et in Collegio St. *Cruceis* ann. 1521 et 1522. Pauca tantum in *MELANTH. OPER. VOL. I.*

scripto: „ernstliche Handlung der Universität Bittenb. die Mess betreffend“, edita sunt, et paucis tantum rem attigit Seckendorff. in historia Lutheran.

b) Registr. H. fol. 97. no. 41 et 42. Insunt 1) epist. de concordia Vitebergensi Lutherum inter et Bucærum anno 1536. 2) Acta ad legatum pontificium, Paulum Vergerium, et concilium ab eo indictum pertinentia, a Spalatino scripta et in ordinem redacta. Quaedam ex his in germanicam linguam transtulit et in opp. Lutheri Isleb. edidit Aurifaber, quae etiam Walchius opp. Lutheri T. XVI. pag. 2292. inseruit ex Aurifabri editione. Quum vero Lutherus in hac cum Vergerio actione nihil egerit, sed potius Spalatino et Melanthon partes in ea habuerint, ea Melanthonis potius quam Lutheri operibus inserenda esse censeo. 3) Scripta ad iter Melanthonis in Galliam, quod anno 1535 ingredi volebat, et ad actionem regis Gallorum cum Principibus foedere Schmalc. coniunctis exeunte anno 1535, pertinentia, plurima a Spalatino scripta, quaedam etiam in linguam germanicam, haud dubie in usum Principis Electoris, versa. 4) Scripta ad actiones legatorum Anglicorum cum theologis Viteberg. et Principe Electore spectantia, anno 1535 et sq. Habetur in hoc fasciculo etiam scriptum longissimum legatorum Angl., in quo suam sententiam de singulis articulis Augustanae Confessionis aut probandis aut non probandis proferunt, sed integrum tantum in versione germanica; nam apographon latinum partim a Spalatino, partim ab alio quodam scriptum non integrum est. Propter scripti longitudinem, et quia omnis omnino actio effecta prorsus caruit, illud edere nolui. Singula quae Mel. hac data occasione composuit scripta edita sunt in operibus eius.

c) Registr. O. Litt. JJJ. fol. 155—157. Inscriptus quidem est hic fasciculus: „Philippi Melanthonis Schriften an die Churf. zu Sachsen“, sed tantum quatuor epp. Mel. insunt, et quaedam Electorum ad Melanthonem, et multa ex hoc fasciculo aliis voluminibus serius iuncta esse videntur.

d) Registr. H. fol. 99. no. 24., cui insunt acta de concilio a Romano Pontifice indicto, anno 1535—1537, de legatione Anglorum, (h)

- de conventu Schmalcaldiae 1537 habendo, itemque de Melanthonis itinere in Galliam faciendo anno 1535.
- e) Registr. H. fol. 603—608. no. 194. Inscriptio Voluminis: „Gregorii Bruckens Schriften, so er an den Churf. zu Sachsen allerley Sachen halben, die Religion und Verständniss belangende an S. Churf. Gnaden gethan, sampt darauf ihm gegebene Antwort, 1544. 1545.“ — Dedimus ex hoc volumine ea, quae ad Melanthonem et eius scripta spectant.
- f) Registr. N. fol. 452., cui insunt XIII autographa Melanthonis, quorum XI nunc primum prodierunt, et aliqua apographa eisdem.
- g) Registr. E. fol. 37. no. 2. Acta comitorum August. 1530, cui insunt multae epistolae et scripta Melanthonis aliorumque in Comitibus Augustanis, variaque scriptorum folia, ab eo, qui hunc fasciculum collegit, non bene disposita. Disiuncta enim sunt saepe singula folia eiusdem scripti et diversis locis iniecta. Proh dolor plura scripta Pontani, levi calamo celeriter exarata, nescio quis eo deformavit, quod sua manu singula verba exscribere conatus est, ita, ut plerumque scriptura Pontani non satis cognosci possit. Inpar autem fuit negotio, et multa manifeste male intellexit, quae nunc restitui vix aut plane non possunt.
- h) Registr. N. fol. 97. no. 37. Insunt huic volumini primum ea, quae cum Iacobo Schenkio, primum concionatori in Aula Fribergensi, postea in Aula Wilmariensi, acta sunt. Deinde acta spectantia ad historiam et interrogationem Anabaptistarum, in praefectura Leuchtenburg captorum, quos Melanthon tum Leuchtenburgi tum Ienae iussu principis Electoris interrogavit et ab erroribus suis revocare studuit.
- i) Registr. N. fol. 536. no. 8. Volumen inscriptum: „des Bischoffs von Meissen Reformation belangend“; in quo non solum forma emendandae Ecclesiae ab Episcopis Misnensibus tradita legitur, sed etiam iudicia theologorum Vitebergensium (vid. Iul. 1539), quorum unum tantum, Lutheri, lucem viderat.
- k) Registr. H. fol. 295—300. no. 121., cui volumini insunt acta conventus Schmalcaldici mense Martio et Apr. 1540, et quaedam de conventu Haganoense.
- l) Registr. H. fol. 329. no. 133. Scripta Lutheri, Melanthonis et aliorum ad Colloquia Wormat. et Ratisbon. 1540 et 1541 spectantia.
- m) Registr. H. fol. 663. no. 203. Acta colloquii Ratisbon. 1546.
102. 103) Duo Codd. apographorum *Vindobonenses*, alter cod. 908., alter cod. 925., quos accurate descripsit Denisius (Codd. Manuscripti theologici bibliothecae Palatinae Vindobonensis latini etc. — recensuit Mich. Denis. Vol. I. part. II. p. 1914. et p. 1952 sq.). Quatuor tantum epp. insunt, quae nec editae erant, nec mihi notae, quas debeo humanitati Illustr. V. *Kopitar*, qui ea descripsit.
- 104) Codex apographorum *Wernsdorfii*, s. sylloge epistolarum Lutheri, quas sibi descripsit *Wernsdorfius*, quondam Prof. Theol. Viteberg., cui etiam insunt quinque epistolae Melanthonis. Fuit hic codex postremo in libris van der Velden, Batavi, unde mihi quinque Mel. epp. descriptae sunt beneficio Clariss. Rassmanni, Profess. Gandaviensis.
- 105) Codex apographorum *Zittaviensis* in bibliotheca senatus Zittaviensis, epistolas Melanthonis ex autographis, ut videtur, descriptas sec. XVI., continens, plerasque ad *Georgium Fabricium*, gubernatorem Scholae Misniensis, quarum XVIII nunc primum prodierunt; reliquae antea iam editae fuerant a *Sauberto* in libro V. epistolar. Quae ex hoc codice hausta sunt, unice debeo viro iuveni optimo M. *Io. Georg. Heldio*, Zittaviensi, cuius benevolentiam satis laudare non possum, quum non solum ex hoc codice mihi omnia dederit, sed etiam in Bohemia studiose inquisiverit in autographa Lutheri et Melanthonis. Proh dolor vir maximae spei praematura morte rebus humanis ereptus est d. 23. Oct. 1828. Debeo ei epist. Melanthonis Pragae descriptam. Caeterum in Bohemia nil autographorum esse scripsit mihi praefectus bibliothecae regiae Pragensis Illustr. *An. Spiek* *).

* Scripsit mihi in litteris d. d. 28. Aug. 1829, haec: „Ein ehrenvolles Vergnügen würde es gewiß für mich seyn, Ew. r.“

106) Autographa *Zofingensia*. Septem habet Senatus ampl. urbis *Zofingen* in Helvetia autographa Melanthonis in bibliotheca urbis, quae mihi benevole descripsit Pl. Rev. Io. Iac. *Frikartus*, Pastor *Zofing.*, unum ad Bucerum, quatuor ad Eutychem Musculum, unum ad Wulf. Musculum, unum ad Eoban. Hessum, quae epistola postea Psalmis Hessi praemissa est. Tres epistolae nondum editae erant.

§. 8.

Ratio qua versatus sum in epistolis Mel. edendis.

Postquam consilium ceperam edendarum epistolarum Melanthonis, primum, quod instruxi, fuit index omnium omnino litterarum et consiliorum Mel. alphabeticus secundum verba prima, quibus quaevis epistola incipit, ut cognoscere statim possem, an aliqua epistola et ubi edita sit, et an eam iam in mea sylloge habeam nec ne, et ut vitarem, ne eadem epistola his daretur, quod in epistolis Mel. facillime fieri posse res ipsa docet, quum fere omnes hoc modo peccaverint, qui epp. Mel. ediderunt. Sed nec sic res est sine omni difficultate. Saepe enim variat lectio codicum in ipsis primis verbis epistolarum, saepe una eademque epistola pluribus inscribitur et in libris editis et in codicibus; saepe annus et dies, quo scripta dicitur, non sunt iidem in libris editis et non editis, saepe multae epistolae iisdem prorsus verbis, eodem dicto, eadem sententia incipiunt, quod imprimis in epistolis germanicis factum est; saepe denique epistolae non sunt integrae, sed ex parte tantum vel editae vel in codicibus descriptae, quare facillime fieri potuit, ut eadem epistola bis daretur, quod eo difficilius vitandum, quum plurimis annis, quo scriptae sunt, non adscriptus sit. Accedit, quod Melanthon aliquoties eidem viro,

Wünsche in Betreff der Briefe und Bedenken Luthers und Melanthonis zu erfüllen; allein an der Prager Universitätsbibliothek findet man von beiden durchaus keine Handschrift. Im Schlosse zu Schlackenwerth zweifle ich sehr, daß noch etwas vorhanden sey; eher in Gottesgabe oder in Joachimsthal. Ich habe deshalb schon Nachforschungen veranlaßt, und sollten sie ohne Erfolg seyn, so würde ich mich bei dem betreffenden Glaboguer Kreisamte um eine gütige Auskunft verwenden. Sobald ich eine bestimmte Antwort erhalte, bin ich so frei, Ew. x. die Mittheilung zu machen." Quum nihil praeterea acceperim, haud

eodem die et de eadem re bis scripsit, et, ut una certe traderetur, binas epistolas per diversos nuncios misit, quae itaque sibi quidem simillimae et tamen diversae sunt; quod potissimum tum fecit, ubi dubitabat, an prior nuncius litteras fideliter sit perlaturus et traditurus. Exempla habes aliqua in epp. anni 1546 et 1547 tempore belli Schmalcaldici scriptis. Quare utique vituperandi sunt isti morosi iudices, qui magno crimini verterunt *de Wettio* aliisque qui, epist. Lutheri et Mel. collegerunt, quod in hac re aliquoties lapsi sint. Produunt isti, qui putant eiusmodi errorem committi plane non posse debita adhibita cura, se difficultates rei non expertos esse.

Deinde summopere elaboravi, ut cognoscerem omnes libros, in quibus epistola aliqua sive praefatio Mel. legatur, in quo labore ab hominibus doctis ubique ita adiutus sum, ut beneficia eorum laudare non satis possim. Utiles hac in re mihi fuerunt indices epistolarum a *Ballenstaedio*, *Olshausenio*, *Danzio* facti, quibus uti potui. Non minore cura vero etiam epistolas manu scriptas ex bibliothecis et tabulariis publicis congerere studui, qua in re summa humanitate ab iis, qui auctoritatem habent in tabularia publica, ut etiam a doctis omnium locorum sum adiutus, ut ex indice codd. manifestum est. Precibus hac in causa meis tantum Senatus *Hildeshemiensis* non annuit, in cuius tabulario est iudicium Melanthonis et Bugenhagenii, a *Lauensteinio* editum, quod vid. d. 2. Apr. 1549. Item Senatus *Vitebergensis*, quod profecto mirum videtur, quum Melanthon ornamentum praecipuum urbis et Academiae *Vitebergensis* fuerit. Postquam enim audiveram in tabulario Senatus *Viteberg.* esse quaedam autographa Melanthonis, statim scripsi quidem ad Senatum *Viteb.*, sed responsum nunquam accepi.

Liberalitate autem summa, nunquam satis praedicanda, qua in inspiciendis, describendisque codicibus manu scriptis adiutus sum, evenit, ut non solum magnam multitudinem epistolarum nondum editarum, fere MDCCC, describere, sed et editas epistolas et consilia cum autographis et apographis fide dignis conferre, et menda, errores et mutationes, quibus libri editi laborant, remove et verba Melanthonis suae integritati restituere possem. Hoc enim duplex consilium in edendis scriptis Melanthonis aliorumque summorum theologorum sec. XVI. nobis proposuimus, ut hoc Corpore Reformatorem (ut vocant) non

solum omnia omnino a patribus nostrae ecclesiae scripta coniungerentur, sed etiam ut vera eorum verba veraeque ab iis scriptae sententiae darentur, sive ut textus, quem vocant, esset genuinus. Quae textus cura praesertim in Melanthonis scriptis necessaria est, quum vix credibile sit, quanta levitate, ne dicam audacia, potissimum in epistolis et consiliis alia perperam scripta, alia mutata, alia praetermissa fuerint.

Curam vero integritatis et veritatis verborum eo usque intendere nolui, ut omnem scribendi rationem, qualem habent vel autographa vel archetypa, servarem, ita ut scripta hic edita primam formam scripturae Melanthonis ne litterula quidem vel lineola excepta apprime referrent.

Quod enim primum ad *interpunctionem* attinet, ea in autographis saepe est manca et neglecta, in archetypis vero saepe falsa, interdum inepta. Si eam religiose servassem, lectores in legendo fere semper offenderentur, et interpunctionem cogitando mutare cogerentur, quod profecto molestissimum et vix tolerandum fuisset. Interpungendi igitur rationem meliorem, quam nunc habemus, sequutus sum, et manifestos interpungendi errores et menda delevi. Sed sciat lector, me ex autographis Melanthonis, quorum fere mille perlegi, id cognovisse, Melanthonem ne uno quidem loco usum esse signo (;) quod semicolon dicitur, neque signo duorum punctorum (:), neque signo exclamandi (!), et nulla legi signa interpunctionis praeter comma, punctum et signum interrogationis. Ubi nos ponere solemus semicolon vel etiam duo puncta, ille scripsit comma, sed litteram primam sequentis verbi forma maiori notavit, vel etiam posuit punctum et sequenti verbo dedit litteram minorem, vel etiam nihil habet nisi comma simplex. In scriptis germanicis inveni etiam in multis nil nisi commata, adeo in fine totius periodi, ubi nova lineola incipit, et in fine totius epistolae, ita ut ne unum punctum conspiciatur. Curam recte interpungendi nullam habuit, sed magna hac in re negligentia versatus est. Signum interrogandi denique non, ut nos solemus, in fine interrogationis scripsit, sed post prima verba interrogationem inchoantia, ut: *Quis est? qui negel* etc. Iam vero non solum inutile, sed adeo ineptum mihi videbatur, eiusmodi interpunctionem tam inconstantem et imperfectam religiose servare.

Item vero etiam valet de *orthographia*. Sunt qui putent, etiam orthographiam Melanthonis,

Lutheri etc. religiose esse retinendam atque conservandam, ita ut ne minimum, si vel manifeste sit mendosum, mutetur et in nostram formam scribendi transferatur, sed potius forma scripturae prorsus eadem, quae est in autographo, conservetur, ut ii solent facere, qui codicem graecum vel latinum accurate depingunt ita, ut liber editus loco codicis haberi possit. Recte ita versantur ii, qui formam codicis ipsam lectori per typos repraesentare volunt. Nos vero, quibus non propositum est formam scripturae Melanthonis vel Lutheri repraesentare, sed verba et sententias eorum exhibere, si eadem voluissemus ratione uti, nec recte nec commode facturos fuisse iudicamus.

Facilis quidem est res in scriptis latinis, quum scribendi genus Melanthonis a nostro in paucissimis tantum sit diversum. Nam diversitas eo redit, ut Melanthon constanter scripserit *aeditus*, *aedere* pro *editus*, *edere*; porro *foelix*, *foelicitas*, *autoritas*, ut pro diphthongo *ae*, nisi verbum incipit, ubique posuerit *e*, proprie quidem *ε*, ut interdum scriptum legitur, maxime vero ex negligentia quadam scribendi tantum *e* simplex pro *ε*; ut semper scripserit *paene* (*paene*), *quero* (*quaero*), *cepi* (*coepi*), *ledo* (*laedo*), quam scribendi rationem in archetypis alias reperies servatam, alias vero etiam mutatam. Typothetae enim illius aevi neque orthographiam neque interpunctionem autographorum servarunt, sed suo arbitrio et iudicio in hac re versati sunt. Porro verba desinentia in *tiam*, ubi *t* ut *c* pronuntiat, ut *etiam* et similia, Melanthon fere ubique in scribendo pronuntiationem sequutus scripsit: *eciam*, *racio*, *contacio*, *precium*, *dispacio*, *pacior* etc., quam scribendi rationem typographi modo sequuti sunt, modo mutarunt, in qua vero etiam ipse Melanthon sibi non constitit, quamque grandior aevo factus in multis verbis deseruit. Denique quod attinet morem in quibusdam verbis utendi litteris initialibus, ut dicunt, in autographis ubique scriptum inveni *Evangelium*, *Evangelicum*, *Ecclesia*, *Romani*, *Flaciani*, ita, ut cum nostro scribendi more fere ubique consentiat, sed ne uno quidem loco vidi scriptum *Deus*, imo constanter scripsit *deus*, *d* minore usus.

Haec sunt, quae de scriptura *latina* Melanthonis monenda sunt, quae a nostra in paucissimis tantum differt.

Multo maiores vero difficultates affert scriptura *germanica*, quum a nostra, quae hodie est,

multum differat, et diversitas non tantum in orthographia, sed etiam in formis verborum grammatica et syntaxi deprehendatur. Estne hic scriptura autographorum et archetyporum accurate servanda ita, ut ne littera quidem mutetur, an potius mutanda in nostram scribendi rationem? — Ipse diu dubitabam, utrum praefendum; sed re diligenter perpensa, et autographis et archetypis pluribus collatis, tandem mihi persuasum est, illud neque commodum neque utile esse, sed hoc praefendum; quare etiam in primo nuncio de Corpore Reformatorum edendo in publicum misso haec ea de re dixi: „*Quae lingua vernacula nostri exararunt vel ediderunt, ea transcribentur quidem in scribendi formas nunc usu receptas, servata tamen prisca loquendi ratione.*” Legem videlicet mihi scripseram hanc, ut eam linguae formam sequerer, quae est in *Lutheri* versionibus scripturae sacrae germanicis nostri temporis, ubi servata quidem prisca est loquendi ratio, et tamen forma loquendi satis apta, ut facile ab hominibus nostri aevi et exterarum etiam gentium intelligatur. Confirmabar in hac sententia exemplo *Walchii*, qui *Lutheri* libros germanicos hoc modo edidit, neque ab ullo, quod sciam, propterea reprehensus est. Praeterea autem his ea in re permotus sum rationibus.

Primum omnium, quum Corpus Reformatorum non tantum in usum Germanorum sed etiam exterarum gentium, quae sacra emendarunt, ut Suecorum, Danorum, Anglorum etc. edatur, necessarium visum est, scripta germanica in nostram loquendi rationem transcribere, quia alioqui nemo eorum haec scripta legeret, multo minus intelligeret. Nam quum adeo nobis, Germanis, archetypa, quae anno 1518 et seqq. prodierunt, propter obsoletam et horridam loquendi scribendique formam sint molestissima, et ut intelligantur repetitis vicibus perlegenda, quanto magis exteris, huius obsoletae loquendi rationis prorsus ignaris, eiusmodi scripta lectu essent molestissima, intellectu vero difficillima? *) Ferrent fortasse exteri obscuritatem sermonis, si *Melanthon* et *Lutherus* pauca

tantum vernaculo sermone scripsissent; at quum in *Melanthonis* operibus magna, in *Lutheri* scriptis maior pars lingua vernacula scripta sit, profecto exteri suo iure queri possent de nostra religione in servandis formis obsoletis. Quod si quis fortasse dicat, servandas esse illas formas obsoletas, ut sint specimina linguae sec. XVI., et inservantur historiae linguae vernaculae cognoscendae, recte responderi potest: nos haec *Mel.* et *Lutheri* scripta non denuo edere, ut demus specimina grammatica, sed ut illa scripta ipsa a nostri aevi hominibus, Germanis et exteris, sedulo legantur, ideoque ita edenda esse, ut facile legi et intelligi possint. In usum enim Grammaticorum non opus est tantorum voluminum, quum et manu scripta et libri impressi sec. XVI. ubique locorum in bibliothecis privatis et publicis habeantur. Et profecto, quis non offendatur in legendo, si ex *Lutheri* autographis servassemus *ynn* (in), *Birkeit* (*Obigkeit*), *Stull* (*Stuhl*), *juuor* (*juvor*), vel ex *Ionae* autographis *dyffe* (*diese*), *dy* (*die*), *Lewthen* (*Leuten*), *nytt* (*nicht*), vel ex *Melanthonis* *Radt* (*Rath*), *sweeren* (*schwören*), *than* (*tann*), *yn* (*ihnen*), *solden* (*sollten*), *Suacheit* (*Schwachheit*), et similia?

Porro nostris temporibus verba similiter sonantia sed tamen diversa distinguuntur orthographia. Eiusmodi distinctiones *Lutherus*, *Melanthon* alique illius temporis nec habuerunt nec servarunt, quare, si eorum orthographiam servassemus, lector vel germanus in legendo perturbatus, exterus autem haud raro in errorem inductus fuisset. Sic *wæren* in *Melanthonis* scriptis est pro *wären*, *währen* et *wehren*; *stet* pro *stets* et *stehet*; *wer* pro *wer* (quis) et pro *wäre* (esset); *war* est *war* (erat), et *wahr* (verum); *wider* est *wieder* et *wider*; in pro praepos. *in* et pro *ihn* (eum); *Weisen* pro *weisen* et pro *Waisen*; *daß* est et relativum *daß*, i. e. *welches*, et etiam coniunctio *daß*; *ehr* pro *er* (ille) et pro *Ehre*; *des* pro *des* et pro *des* s. *dessen*; *Worschrift* dicit *Mel.* pro *Fürschrift*, (commendatio) et iterum *Fürschrift* pro *Worschrift*, ut praeterea fere ubique scribit *für*, ubi nos dicimus *vor*, ut *fürgeben*, *fürreden*, *fürgehen* etc.; *dann* pro *denn* et *dann*, et quae sunt his similia.

*) Lege modo initium scripti *Mel.* „Ein kurzer begriff der ernewten Christenlichen leer, an den Durchleuchtigen Fürsten Landgraffen zu Hessen. *Philipp Melanthon.* M.D.XXIII.” 4. ex archetypo hic accurate descriptum: „Man hat allweg auf mancherlan weis geurtaylt von dem Gottsdienst oder Evangelio, wie dann *Paulus* bezeügt, da er sich beklagt, das es die Juden für ein ergeruß, vnnnd die Heyden für ein narckhalt halten.

Zu dem auch, sein jr vil under denen, die scheynen als weren so gaisstlich, vnd doch dem Gennuß des Bauchs nachfolgen, dann der manke Teyl der Bischoffen vnnnd Fürsten vertheidigen den *Papst*. von eigens nutz wegen” etc.

Porro in scribendo et in forma verborum nulla, certe apud Melanthonem, est constantia, ita ut quisque videat, suum scribendi modum non niti rationibus certis, sed potius definiri per pronuntiationem. Hanc enim tanquam unicam sequutus esse videtur legem, sed neque illam ubique servavit. In omnibus, quae vidi, autographis germanicis constantia in scribendo est praecipue in his verbis, *Jhesus, diseß, dise, daß* (pro *daß*, quod vix aut rarissime invenies), *Son, Bevehl, Bleiß, wirdig, Empter*; pro diphthongo *ae* ubique scribit *e* simplex, etiam ubi origo vocis necessario requirit *ä*; sic constanter: *unterthenig, Predicanten, Stende, were, unsfletig*, quod idem et fecit Lutherus. — Saepissime Mel. scribit in, *ihn* pro *ihnen*, *ettwa, hatt, vff* (*auf*), *Batter, trevlich*. Saepissime littera *e* in fine verborum ab eo non scribitur, ita ut fere semper legas *Schul, Kirch, Sach, Lauff, Leut, Lehr, Sünd*; etiam in adiectivis et in verbo *einer, eine, eines*, ut: *ein schwer Sünd, ein heilig Kircken*; haud raro quibusdam substantivis in *e* desinentibus ex vulgari sermone addit litteram *n*; ut: *der Frieden, die Kircken* pro *der Friede, die Kirche*, et in verbo *Kirche* hunc modum loquendi fere semper sequitur, quum in aliis rarius, in multis etiam nunquam deprehendatur. Plerumque autem variat in scribendo, etiam in eodem scripto; ut in autographo apologiae pro Iacobo Schenkio legis *leien* et *laien*; *kein* et *Kein*; *mit* et *mitt*; *nit* et *nicht*; in scriptis autographis de interrogatione Anabaptistarum ineunte anno 1536 *konne* et *thonne* (pro *könne*); *kein* et *Kein*; *weren* et *wehren*; *sollt* et *sold*; *not* et *nott*; *halben* et *halten*; *viel* et *vilen*. Similiter habes *Lahr* et *Lehr*; *nöttig* et *nöttig*; *Bevehl* et *Bevelch*; *thun* et *thuen*; *gut* et *guet*; *nit* et *nicht*; *soddert* et *fordert*; *Güter* et *Gütter*; *yhren* et *ihren*; *kan, than, thann* et *kann*; *hatt* et *hat*; *wirt* et *wird*; *selb, selbs* et *selbst*; *seer* et *ser*; *newe* et *neue*; *Heiligkeit, Seligkeit* et *Heilikeit, Selikeit*; *Swachheit* et *Schwachheit*; *denn* et *dann*; *konne* et *thonn*; *streitig* et *stريتig*; *Gefahr, Gefährlichkeit* et *Fahr, Fährlichkeit*; *Glawben* et *Glauben*; *Unterschied* et *Unterscheid*; *Forch* et *Furch*: *nieman* et *niemand*; *inn, ynn* et *in*; *nun* et *nu*. Supina et participia saepius brevius scribit, ut vulgo pronuntiantur, sed saepe etiam iusta sua forma; legimus enim *geacht* et *geachtet*;

gered et *geredt* (*geredet*); *gericht* et *gerichtet*; *unverblend* et *unverblendt* (*unverblendet*); *gemeldem* et *gemeldtem*. Similiter habes in autographis: *er ist kommen* et *gekommen*; *hat geben* et *hat gegeben*; *ist geweest* et *ist gewesen*, *ausgangen* et *ausgegangen* *).

Potissimum vero inconstantia scribendi deprehenditur in scribendis diphthongis, ubi mox alterius vocalis notam habes additam, mox vero eam desideras. Fuerunt, qui putarent scribendi modum in autographis hac in re accurate servandum esse, quum veteres multa verba aliter pronuntiassent ac nos, ideoque scripsissent, ut exemplo utar, *Fürsten, trosten, horen, Türken, gegrundet, offentlich, konnen*, etc., quia sic haec pronuntiassent, nec dixissent *Fürsten, trösten, hören, Türken, gegründet*, etc. Quomodo veteres haec et eiusmodi verba pronuntiaverint, de eo nunc non disputo, eo contentus, quod satis demonstrari potest, ex hac scribendi ratione certo non posse definiri pronuntiationem. Primum enim in autographis Lutheri et Melanthonis, ut etiam aliorum sec. XVI., summa est in scribendis signis super vocales negligentia. Sic in longa epistola Lutheri, data *Mittwoch nach Invocavit 1522*, in epistola eiusdem data *Freitag nach Pfingsten 1523*, porro *Donnerstag nach trium Regum 1528*, domin. Indica 1541, d. 9. Ian. 1546, et iudicio anno 1539 scripto, quarum autographa mihi, dum haec scripsi, ad manus fuerunt, littera *i* fere ubique caret puncto, et littera *u* caret parva nota quia a littera *n* distinguitur, et scribitur *u*. Idem saepissime, prae caeteris in littera *u*, conspicitur in Melanthonis autographis, ita ut fere semper nec *Fürsten* nec *Fursten* legas, sed *Fursten*. In iisdem autographis vero habes vocales sine signo diphthongi, ubi tamen diphthongum pronuntiatam esse dubio caret et ex aliis locis satis constat. Sic Lutherus scripsit *göttlich, höflicher, nöttig, bösem Gewissen*, Melanthon autem *konne, von noten, mogen, Konig, Volker, bösen Geiße*, et similia, quum tamen in aliis locis legas *göttlich, höflich, nöthig, böß, könne, mögen* sive *mügen, Kö-*

*) Nullius Vitebergensium tunc doctorum scribendi ratio ad hodiernam propius accedit quam *Crucigeri*. Lutherus sibi magis quidem constat quam Melanthon, sed tamen non ubique; legitur enim in eius autographis *Gülf* et *Hilf*, *also* et *also*, *zu* et *zu*, *geben* et *gegeben*, *oder* et *oder*, *Befelh* et *Befelch*, *dieser* et *dieser*, *wirt* et *wird*, et similia.

nig etc., et Lutherus in uno eodemque loco scripsit *lören* et *lören*, Melanthon *gehört* et *gehört*, Cruciger *hören* et *hören*. Denique, quod profecto maximi est momenti, Lutherus, Melanthon et alii saepius nullum faciunt discrimen inter parvum unicum, quem nos imponimus litterae *u* et inter duo puncta, quibus latentem litteram *e* indicamus. In Luthero enim legis *dürch* et *durçh*, *Hulf* et *Hilf*, *Leüt* et *Leut*, *Münd* et *Mund*, *aüßer* et *aüßer*, porro: *gebraüchen*, *nü* (*nun*), *nür*, *daüon* (*davon*), *Münciüm*, *Aufrühr* et *Aüfrühr*, *Chüß*, *Christüm*, *zum*, *zū*, *zūüor* (*juvor*). In epistolis autographis Lutheri vidi nomen auctoris subscriptum non solum *Luther*, sed etiam *Lüther*. In epistolis legatorum Norinbergensium ex comitiis Augustanis 1530 scriptum est *nöthen*, *möcht*, *Fursorg*; in Melanthonis epp. *Ruhnheit*, *Gutter*. Quid igitur certi ex hac negligentia et varietate concludi potest? — Sequitur ubi scriptum habes *Fursten*, necessario pronuntiatum esse *Fürsten* et ubi habes *trosten* non pronuntiatum esse *trösten*, similiter *Gutter*, *fonne*, *nothig*, quum alii scribant, ut legati Norinbergenses saepissime scripserint *Fürsten*, *Churfürsten*, Melanthon et Cruciger *trösten*, *hane*, *Güter*?

Denique si voluissem accurate retinere orthographiam et totam scribendi formam Melanthonis et Lutheri, immensus profecto labor sustinendus fuisset, qui tamen, ut ex hactenus dictis manifestum est, nullum attulisset commodum. Facili negotio ii, qui aliquas decurias vel etiam centuriam brevium epistolarum ex manuscriptis edunt, scripturam autographi premere et accurate reddere possunt. At vero, tantam multitudinem epistolarum, consiliorum adeoque librorum ita describere, ut aut in manuscriptis aut in archetypis legantur, immensus profecto labor est. Tunc enim non describenda scripta fuissent, sed potius depingenda, et litterae in describendo singulatim effereandae. Quem impedit scribere: *du sollst nicht in der Welt jämmerlichen Aufruhr wider die Obrigkeit stiften?* Quis vero non saepius haesitabit et scribendo errabit, si ei pingendum est: *du sold nitynn der welt iemerlichen Aufruhr widder die Wbirkeit stiefften?* Et iam cui bono talis immensus labor? Caeterum etiam neminem, qui ex autographis quaedam ad litteram edere constituit, id sine omni errore unquam perfecisse potaverim. Certe archetypa, quae typis descripta sunt ex autographis,

non autographi sed typhothetae scripturam referunt. Idem intellexi in apographis sec. XVI. factis, quae non Melanthonis sed describentis formam loquendi et scribendi referunt, ut etiam in iis libris, qui autographa accurate sequuta esse prae se ferunt. In iis legitur, ut exemplo utar, *sindt*, *Leutt*, *benen*, quas formas in nullo legi autographo.

His igitur rationibus permotus sum, ut scribendi formas autographorum et archetyporum non superstitione servarem, sed eas nostris temporibus accommodarem, ita tamen, ut vetusta loquendi ratio non periret, eaque, quae ad naturam linguae illius aevi a nostra diversam pertinerent, retinerentur. Non igitur verba obsoleta commutavi cum recentioribus, non, ut exemplis utar, pro *erlauben* dedi, *beurlauben*, pro *Sorgfältigkeit* *Besorgniß*, pro *Werbung* *Anbringen*, pro *Verstand* *Sinn*, pro *unterstanden* *versuchen*, pro *Glimpf* *guten Ruf*, pro *Spän* *Zwistigkeiten*, pro *erholet* *wiederholet*, pro *Fahrt* *Gefahr*, pro *Wiederweg* *Rückweg*, etc. Servavi etiam formam verborum grammaticam, iis tamen locis exceptis, ubi servata forma nativa lector in errorem facile induci posset, ut pro *woll*, ne commutetur cum *wolle*, scripsi *wohl*, pro *daß*, ubi est coniunctio, *daß*; pro *deß*, ubi non est articulus, *deß* s. *dessen*; pro *wider* *wieder*, ubi est *iterum*; pro *Solt* *Sold*, pro *mehr* *Meer*; pro *Ryß* *Risse*. Item *für* et *vor*, ubi lectorem offendere posse videbatur, mutavi in *vor* et *für*; formas supinorum plenas, ubi necessarium videbatur, dedi pro contractis, ut *gerettet* scripsi pro *gerebt*, *zerrütet* pro *zerrüt*, *antwortet* pro *antwort*, *unterrichtet* pro *unterricht*, etc. Ut vero in eiusmodi verbis omnibus rarius a forma Melanthonis discessi et tantum in iis locis, ubi retenta forma autographi lector offenderetur et in legendo perturbaretur, sic in orthographia omnia illa mutavi, quae lectori nostri aevi molestiam creare, oculos perturbare, lectionem impedire videbantur. Ubi igitur simplex *e* habetur pro *ae*, diphthongum dedi, ut *gnädig*, *wäre*, *thäte*, *kräftig*, pro *gnedig*, *were*, *thete*, *kräftig*. Pro *y* scripsi *i* in *rein*, *ihn*, *Reise* et aliis. Litteram *h*, ubi desideratur addidi, quod potissimum factum est in *hernach*, *Che*, *Chre*, *ohne*, pro *ernach*, *Ge*, *Er*, *on* s. *one*; eandem litteram autem delevi ubi prorsus abundat, neque igitur dedi *Jhesus*, *Rhein*, *Rhomen*, *Rhonnen*, *ehr*, *ahn*, sed *Jesus*, *kein* etc. Terminationem substantivorum in *uss* i. e. *üs*, mutavi in *iss*, ut *Betrübniß*, *Rüm*

metris. Nominibus substantivis, quae in autographis saepissime littera minori incipiunt dedi ubique litteram maiorem, ne, ut exemplo utar, lectores haberent *ee*, et pro *Che*, *Che*. Pro littera *S* in *Bevehl*, *Bleiß*, dedi litteram *ſ*; litteram *e* addidi in *dieser*, *diese*, *dieses*; pro *uff* scripsi *auf*. Litteram *b* in *umb*, *ſertthumb*, praetermisi; supervacaneas litteras delevi, ut in *ettwaß* pro *etwaß*, *Bergt* pro *Berck*, *hatt* pro *hat*, alias praetermissas addidi, praecipue in verbis *ſollen*, *wollen*, *können*, ita ut scripserim *wollte*, *ſollte*, *konnte*, pro *wolde*, *ſolde*, *konne*; etiam *wohl* pro *woll*, *Schwachheit* pro *Schwacheit*. Potissimum vero in diphthongis *ü* et *ö* sequutus sum nostrum scribendi modum, quia in his scribendis, ut pluribus ostendimus, ex autographis certa lex et consuetudo cognosci non potest.

§. 9.

Continuatio.

(De difficultate ordinis epistolarum).

Labore colligendarum et describendarum epistolarum peracto alius aequae difficultis mihi sustinendus fuit in ordine epistolarum constituendo. In eo haud dubie omnes consentiunt, omnes omnino epistolas ex omnibus syllogis et libris uno corpore esse complectendas, dispersas coniungendas et secundum seriem annorum disponendas. Duplici vero ratione versari poteram, ut aut epistolas eidem viro, ut Spalatino, Theodoro, una serie secundum annos et dies darem, aut nullam hominum, quibus scriptae sunt epistolae, rationem haberem, sed unice sequerer temporis ordinem, omnes epistolas, cuicumque demum inscriptae sint, suis annis, mensibus et diebus adsignarem. Prior ratio id commodi habere videbatur, quod quale commercium Melanthoni cum aliquo fuerit facile perspici potuisset ex epistolis. Sed quum idem commodum ex indice epistolarum haberi possit, aliaque multo graviora incommoda extitissent, illam rationem mox reieci et cognovi, quae unice seriem temporum sequatur, esse aptissimam et utilissimam. Non solum enim epistolae eodem tempore scriptae se invicem ita illustrent, ut fere nulla illustratione egeant, sed etiam cuicumque, qui historiam illius temporis cognoscere studet, omnia simul offerunt, quae ad res gestas unius anni spectant.

Nulla autem in hoc ordine epistolarum instituendo fuisset difficultas, si Melanthoni placuisset, omnibus epistolis et consiliis addere annum et diem. Id vero saepissime omisit; multis diem, plurimis annum non adscripsit, quem quidem adiectum habent epistolae ad reges et Senatus urbium, raro vero epistolae ad amicos et homines doctos, ita ut putaverim, vix quartam litterarum partem anno signatam esse. Quarum annos ut investigarem et recte constituerem, ~~primum~~ omnium utendum esse putabam epistolis ad Camerarium, ad Vitum Theodorum, iam secundum seriem annorum editis, et illis epistolis, quae in libris editis, praecipue libro sexto, anni signum habent. Has itaque perlegi omnes et ex illis excerpti indicem copiosum rerum et hominum ibi commemoratorum, adscriptis ad singula anno, mense et die. Postea coniunxi ea, quae in epistolis Lutheri, in Vita Melanthonis a Camerario edita et in aliis libris inveneram, ita ut haec excerpta in spissum Volumen excrescerent, quo iam summa fiducia me uti posse putabam. Iam vero operi manum admovi, multum adiutus per indicem a *Danzio* conscriptum, qui iam periculum rei fecerat, epistolas, quas cognoverat, secundum seriem annorum et dierum disposuerat, et magna subtilitate annum multarum litterarum cognoverat.

At vero constituta sic magna epistolarum mole in ordinem, ut putabam, immotum, intellexi tandem, me fere inutilem laborem perfecisse, omnia cum molestia congesta abiicienda, et rem denuo a principio retractandam esse. Quum enim epistolas, ingenti labore sic in ordinem redactas, omnes secundum dierum ordinem perlegissem, vidi, in annis, qui in libris editis adscripti sunt, esse multos gravissimosque errores. Re iam ~~diu~~ et diligenter investigata, apographis et autographis multis inspectis et collatis, intellexi ~~tandem~~, annum in permultis epistolis non a Melanthoni adscriptum fuisse, sed vel serius adscriptum ab alio, vel ab editore ex sua opinione adiectum, praecipue autographa ad Camerarium nullos habuisse annos, ordinem epistolarum ad Camerarium non profectum esse a Camerario ipso, sed a Papa bibliopola, vel alio rerum non satis gnaro, denique annos in libro VI. epistolarum alia manu autographis adscriptos esse, minime vero a Melanthoni.

At nè sic quidem omnia expediebantur; alia etiam obstabant. Miram deprehendi ordinis perturbationem in epistolis d. 25 — 31. Dechr. singulorum annorum scriptis, quae cum aliis Melanthonis et Lutheri litteris conciliari non poterant. Tandem causam cognovi, videlicet Vitebergenses annum novum die natali Christi, non d. 1. Ianuarii incepisse, ita ut igitur, ut exemplo utar, litterae quae habent d. 26. Dechr. 1540, non anno 1540, sed 1539 scriptae sint.

Denique pro certo habueram, Melanthonem eandem annorum praeteritorum rationem semper retinuisse. Quum igitur in permultis epistolis annum ipsum non adscripserit, sed tantum dixerit quoto anno post mundum conditum, post primum Pascha, post Noachi introitum in arcam etc. scripserit, ex illis epistolis, quarum annus ex argumento satis cognoscebatur, has rationes transferendas esse putabam ad eas litteras, quarum annus simili modo significatus est. Sed etiam hic denique errores cognovi. Re diligenter pervestigata intellexi, non solum Melanthonem ipsum eandem rationem annorum non semper servasse, sed etiam in libris editis numeros ex arbitrio editorum, et in apographis ex opinione describentium mutatos esse, eamque rem tam esse perturbatam, ut fere optimum sit, ab hoc adminiculo in cognoscendis annis epistolarum prorsus abstinere.

Abieci igitur quae tanto labore confeceram, quippe tot erroribus referta *), totamque rem deo institui, adiutus nunc aliis notis, quae cum legendo tot epistolas, tum vero inspiciendo tot autographa inveneram. Cognovi enim, in epistolis Melanthonis, quas fere iuvenis scripsit, inde ab anno 1518 — 1522 saepius legi formas verborum obsoletas, ut *labos*, *quom*, *volt*, *adulescens*, et affirmationes et exclamationes ex ethnicis scriptoribus repetitas; epistolas vero post annum 1522 magis christianum colorem, ut ita dicam, habere, et tanto manifestius prode theologum et Christi discipulum, quanto seriore anno scriptae sunt. Inde ab anno 1540 in quovis decennio phrases et sententiae quaedam saepe recurrunt, ita ut in iis certe decennium facile agnoscas, cui adscribenda est aliqua epistola. Sic in decennio quinto saepe

legitur sententia, urbes maiores imperii fore et manere sedes doctrinae et litterarum, si Turcae campum Germanicum devastaturi fuissent. Post bellum Schmalcaldicum familiaris est nostro sententia haec: exilia usitata esse ecclesiae ut nos commonefaciant de primo exilio parentum post lapsum, et de exilio filii Dei, qui nostra causa sede aeterna deserta in terram descenderit. Item, Deum, ut Noam servaverit in diluvio, sic etiam ecclesiae suae servaturum esse aliquas reliquias in imperiorum ruinis. Decennio sexto saepe legitur votum: Deus faciat ut unum simus in ipso; et in voto, quo desinunt epistolae, saepissime repetita sunt haec verba: *der Sohn Gottes, der ihm durchs Evangelium eine ewige Kirche sammet, und nicht anders*. Saepissime leguntur: „In hac ultima et delira senecta mundi.”

Porro ex autographis cognovi, nostrum usque ad ann. 1526 epistolis unam litteram S. (Salutem) praefixisse, sed ab anno 1527 constanter S. D. (salutem dicit), quas litteras in omnibus autographis inde ab illo tempore scriptis vidi, et quidem positas non in inscriptione, sed in principio epistolarum. Ubi in libris editis inscriptioni statim sunt annexae aut etiam plane praetermissae, ibi id ex arbitrio editoris factum est.

Porro tempus epistolae aliquo etiam potest cognosci modo ex manu Melanthonis sive ex scripturae ratione. Triplex litteras pingendi ratio in autographis conspicitur. Melanthon iuvenis scripsit penna acuta, pinxit litteras minutas et exiles, et verba arcte coniunxit. Sic autographa comparata sunt inde ab anno 1518 — 1531. Altera periodus est quasi medii aevi, ab anno 1531 — 1541, ubi pennis minus acutis usus, litteras maiores, minus elegantes et crassiores pinxit, longiore etiam spatio verba ipsa distinxit. Denique ultima scripturae forma inde ab anno 1541, quo in itinere ad conventum Ratisbonensem dextram ita laeserat, ut nunquam postea perfecte restitui posset. Ab illo tempore, potissimum vero ultimo vitae suae decennio litterae sunt crassae, penna quasi truncata scriptae, et verba singula magnis intervallis a se distant. Quo seriores epistolae sunt, eo crassior est etiam scriptura, et eae, quas 1558 — 1560 exaravit, stylo ligneo potius quam penna scriptae videntur.

Denique nomen Melanthonis ipsum epistolis et consiliis subscriptum aliquo modo temporis iudicium est. Etenim usque ad annum 1531 in

*) In quantos errores, ut exemplo utar, inducat lectorem vel una ad Camerarium epistola id. Septbr. 1534 scripta, non, ut editum est, 1535, si vere scripta habetur anno 1535, quisque videt.

autographis nomen suum ubique scripsit *Melan-
chthon*; sed inde ab anno 1531 et 32 legitur *Me-
lanthon*, eiectis litteris *ch*, quae scribendi ratio
conspicitur in omnibus, quae vidi, autographis
ab illo inde tempore, et persuasum habeo, No-
strum etiam in iis epistolis, ubi in libris editis le-
gitur *Melanchthon*, scripsisse *Melanthon*, et
editores *ch* ex arbitrio addidisse. Quanquam
enim *Melanthon* nomen suum, semel facta muta-
tione, constanter scripsit sine *ch*, tamen haud
pauci eius amicorum, ut *Camerarius*, retinuerunt
formam priorem. In paucissimis autographis,
fortasse tribus, et ni fallor anno 1531 vel 32, in-
veni scriptum *Melantho*, abiecta littera *N* in
fine verbi. Quid vero *Melanthonem* permoverit,
ut nomen suum ita mutaret, ignoramus quidem,
sed vix alia de causa id factum puto, quam propter
εὐφωνίαν, et ad vitandum concursum quinque con-
sonantium. Si liceat hac in re coniecturam facere,
equidem quaesiverim occasionem mutationis in
commercio *Melanthonis* cum exteris hominibus in
conventu Augustano mollius nomen pronuntian-
tibus, quod *Melanthoni* fortasse non displicuit.
Quidquid vero causae fuerit, tamen putavi, nos
nunc sequi debere *Melanthonis* ipsius voluntatem
et auctoritatem *). Quanquam enim nomini ger-
manico, *Schwarzerd*, utique convenit forma *Me-
lanchthon*, tamen hoc nomen ei inditum est ab alio,
videlicet *Reuchlino*; ipse autem postea sic vocari
noluit, neque retinuit formam *Reuchlini*. Et
profecto quum cuivis concedatur hoc, ut nomen
suum, si velit, mutare possit, nescio quidni *Me-
lanthoni* idem concedatur, et quidni eius auctori-
tatem hac in re sequi velimus, ut in *Osiandri*,
Agricolae aliorumque nominibus scribendis feci-
mus. Equidem habeo persuasum, *Melanthoni*
formam *Melanchthon* nunquam placuisse. Ra-
rius etiam ea usus est, et in epistolis priorum an-
norum plurimum nil nisi *Philippus* s. *Φίλιππος*
simpliciter legitur. Eam vero formam *Melan-
thon*, ut molliorem, elegisse, neque eiusmodi
mutationem illicitam habuisse, satis intelligitur ex
epistola, quam nomine *Georgii Oehmleri*, cuius
nomen mutaverat in *Aemilium*, scripsit, quam-
que infra anno 1536 exeunte legis.

*) Disputatum est ea de re in scripto: „*Melanthon* und *Me-
lanchthon*. Aufsatz im Braunschweig. Magazin. 1824. 49. Stück.
p. 770 sq. — *Io. Mart. Wenck* in *Winckleri* anecdolis hi-
storico-ecclesiasticis novantiquis, pl. 7. p. 57 sqq. — *All-
gemeiner literär. Anzeiger*, J. 1800. p. 1326.

Habes igitur in nomine subscripto subsidium
cognoscendi, sitne epistola ante conventum Au-
gustanum scripta, an post illum. Attamen
quantacunque sint subsidia definiendi annos
epistolarum, quantaque fuerit mea ea in re
diligentia, tamen me omnem errorem feliciter
vitasse affirmare non ausim. Neque omnibus
mihi contigit epistolis certum assignare annum;
quare eas, quarum annum definire non potui, re-
liquis in appendice adieci.

§. 10.

Continuatio.

In epistolis et consiliis *Melanthonis* edendis
iustam etiam habuimus curam inscriptionum, quas
editores priores plurimi non curarunt et plerum-
que non descripserunt. Sed inscriptio non solum
est pars epistolae ipsius, sed etiam saepe mani-
festum facit tempus quo scripta est epistola, saepe
etiam illustrat vitam eius cui inscripta est. Re-
stituimus igitur inscriptiones non quidem ex arbi-
trio, sed e codicibus, exceptis iis epistolis, quas
Mel. inde ab anno 1542 et sqq. scripsit ad *Baum-
gartnerum* et *Vitum Theodorum*, quia ab illo
tempore hae inscriptiones eandem constanter ha-
bent formam.

Haud raro in apographis et in libris editis
eadem epistola diversis in scripta dicitur, in alio
codice, ut exemplo utar, *Ionae*, in alio *Luthero*,
iterum fortasse in libro edito *Bugenhagio*. Causa
huius rei non una fuit. Quasdam epistolas, po-
tissimum ex conventibus, ipse pluribus simul in-
scripsit, ut narrationem de conventu *Ratisbonensi*,
quam non solum amicis *Vitebergensibus*, *Luthero*,
Ionae, *Bugenhagio*, sed etiam *Alberto Duci Bo-
russiae* misit. Porro epistolas multas, quae gra-
viores ipsi videbantur vel ipse descripsit vel ab
alio descriptas misit amicis. Quod si igitur ad-
scripserit eiusmodi apographo: „*Ionae*,” et postea
apographon in *Ionae* litteris ab haeredibus vel aliis
inventum est, facile potuit aliquis opinari, epi-
stolam *Ionae* inscriptam fuisse. Item, alii viri
docti sec. XVI. sibi descripserunt epistolas *Lutheri*,
Melanthonis, unde facile fieri potuit, ut postea
his ipsis viris scriptae fuisse putarentur.

Habentur etiam quarundam epistolarum *bina
autographa*. Id duplici ratione evenit. *Melan-
thon* enim nonnunquam sua manu suas epistolas

et descripsit et descriptas aliis quoque amicis misit, ita ut utique duplex autographon epistolae servari potuerit. Deinde vero etiam epistolas, quae maioris essent momenti, primum concepit, et postea iterum vel ipse descripsit vel a scriba describendas curavit, et sic bene descriptas misit. Fieri igitur potuit, et vere factum est, ut et prima scriptura, quales plures adhuc in Voluminibus Gothanis et Vinariensibus, et vero etiam alio loco epistola ipsa per nuncium missa servarentur. Fatendum vero etiam est, homines doctos, qui ex autographo, ut ipsis videbatur, aliquam Mel. epistolam dederunt, nonnunquam ex errore apographon pro autographo habuisse. Quod facilius fieri potuit, quo propius quorundam istius aevi virorum scriptura ad Melanthonis manum accedit. Simillima est manus Crucigeri, praesertim latina, quam etiam aliquoties Seckendorffius, Cyprianus, quam initio et ego aliquoties ex errore pro Melanthonis habui. Similis quoque est manus *Schoerkelii*, discipuli Melanthonis et doctoris in Academia Rostochiensi. Eo facilius vero est hac in re error, quo dissimilior est manus Melanthonis ipsius. Nam si confers quae scripsit ann. 1518 — 1580 cum iis quae ann. 1550 — 1560 exaravit, nullo modo putes eandem manum utrumque scripsisse.

Porro quaedam dicenda sunt de Mel. epistolis, quae iniuria temporis et negligentia hominum perierunt. Multas periisse dubio caret, et vel ex ipsis epistolis Nostri satis manifestum est. Saepe enim loquitur de suis litteris, quae tamen nunc non habentur. Legimus aliquoties, se brevius scribere, quia iam quinque, sex, septem epistolas scripsisset eo die, quarum nobis tamen una tantum servata est. Sic scribit d. 8. Mart. 48 „*hanc hodie scribo decimam epistolam.*” Vid. etiam ep. d. 30. Mart. 1521, d. 23. Febr. 1544. *Arnoldus Burenus* habuit satis grandem fasciculum epistolarum sibi a Melanthonem scriptarum, qui autem tristi casu perit. (Vid. R. H. Rollii memoriae Philosophor. pag. 147. Strobelsii Melanthoniana p. 138.) Has deperditas epistolas notare in serie epistolarum inutile nobis visum est, quum nulla sit spes eas unquam habendi. Eas autem suo loco notavimus, aut de quarum argumento aliquid adhuc constat, aut quas in libris vel editis vel manuscriptis adhuc servatas esse cognovi, quanquam eae nunc vel haberi vel inveniri non potuerunt.

Etiam hoc monendum est, Melanthonem fere quovis anno Lipsiam ad nundinas profectum esse, et ibi multas scripsisse epistolas, haud pauca etiam consilia; omnino autem illum solitum fuisse in itineribus otium libenter consumere in scribendis epistolis, orationibus, consiliis, poematibus *). Nemo igitur offendatur, si intelligit, Melanthonem eo die, quo Principibus, amicis vel epistolas, vel etiam suam de rebus gravissimis sententiam scripsit, non domi, sed Lipsiae aut in itinere fuisse. Eiusmodi epistolis, praesertim iis, quas in nundinis scripsit, urbem, ubi datae sunt, non semper addidit, quare factum est, ut aliqui in edendis eiusmodi epistolis et consiliis, offensi quod locus, quo datae sint, non adscriptus sit, expleturi (ut opinabantur) id quod negligentia aliqua a Melanthonem omissum videbatur, temere addiderunt in fine: „*Vittebergae.*”

Denique ratio etiam reddenda est, cur ea coniunxerim, quae hic coniunctim edita legis. Habes enim non solum epistolas Melanthonis, sed etiam consilia eius, simul schedas publice affixas, epistolas etiam aliorum virorum, eorumque quaedam consilia.

Separatim utique dare potuissem epistolas solas; alio loco testimonia, viris doctis data; alio praefationes in libros suos et aliorum; alio schedas publice affixas; alio consilia; alio scripta publica in conventibus publicis; alio loco denique scripta aliorum, quae ad eiusmodi conventus pertinerent. Quam commoda autem cuidam videatur haec separatio, antequam periculum eam perficiendi fecerit, tam incommodam tamen eam mox deprehendet, ubi rem tentaverit. Haec omnia enim tam arcte inter se cohaerent, se invicem ita illustrant, ut separatio eorum non minus inutilis quam incommoda videatur. Deinde testimonia non solum sunt litterae publicae ad lectorem, sed saepius etiam formam epistolarum habent. Praefationum plurimae vere sunt epistolae; schedae publice affixae eodem iure epistolae habentur ad iuvenes academicos, quo schedulas amicis, saepe sine die et consule, missas litteris adnumeramus. Quod autem ad consilia attinet, multa, etiam longiora, epistolarum naturam ita servant, ut nulla, cur velimus ea ab epistolis separare, profecto causa

*) Ipse causam adfert in epist. ad Vitum Theodorum d. d. 20. Apr. 1545 hanc: „minus enim interpellor, cum domo absum et animo sum magis vacuo.”

adsit nisi longitudo scripti, ex qua tamen iudicium, an scriptum sit epistola nec ne, minime pendere potest, id quod quisque facile concedet. Haud dubie igitur eiusmodi separatio saepe ad libitum tantum et absque iusta causa facta fuisset, quod olim *Pezelio* in colligendis Mel. consiliis, et nuper *de Wettio* in edendis epistolis Lutheri evenit. Quum vero hoc modo magna consiliorum multitudo *epistolis* attribuenda fuisset, reliqua scripta huius generis, quae formam epistolarum non habent, quorumque non sunt adeo multa, quo iure tunc „*sylloge consiliorum*” dici potuissent, quisque videt. Accedit vero et hoc, quod plurima consiliorum, epistolarum forma destitutorum, tamen cum epistolis arctissime sunt coniuncta et ex epistolis illustranda, quare incommodum fuisset, ea ab epistolis separare. Aut enim nobis ad eiusmodi consilia excerpta ex epistolis iterum adscribenda fuissent, aut lectorem in legendo oportuisset volumen epistolarum iterum consulere. Videantur, ut exemplo rem illustrem, epistola Mel. ad Ducem Sax. Elect. d. 19. Ianuar 1537 et scriptum de anabaptistis quod epistolae annexum est; item epistolae et iudicia de missa abroganda Vitebergae quae habes 1521 et 1522. Optimum igitur mihi videbatur omnia consilia et iudicia simul coniungere, quia separatio nec commode fieri potuisset nec ullam habuisset utilitatem.

Iisdem ex causis neque Melanthonis scripta publica in conventibus commode separanda videbantur ab epistolis hominibus privatis scriptis. Plurima enim eiusmodi scripta, ut ad Caesarem, Principes, Ordines, sunt profecto epistolae, quae igitur ex serie epistolarum eiicere temerarium fuisset. Praeterea epistolae ad familiares in conventibus scriptae fere sunt instar commentariorum de rebus gestis. Si igitur litteras ad familiares a litteris et consiliis aliisque scriptis in conventibus voluissemus divellere et diversis in locis dare, profecto disiecissemus ad incommodum lectorum ea, quae loco, tempore, natura, argumento arctissime coniuncta fuerunt.

Alia autem, praeter Melanthonis, scripta publica in Conventibus, sive acta conventuum dare, quae iam in singulis libris edita sunt, ut acta in comitiis Augustanis a Chytraeo, Coelestino et Muellero, acta in Conventu Wormatiensi a Roedero, non commodum nobis visum est. Tantum passim quaedam consilia et scripta aliorum, nondum edita, et visa digna, quae publici fierent iu-

ris, inseruimus. Nil autem dubitavimus adiungere epistolas, praesertim nondum editas, vel dispersas in aliis libris, aliorum etiam theologorum et politicorum, qui, simul cum Melanthonem in conventibus versati, partes egerunt in publicis negotiis. Dedimus igitur hic epistolas Ducis Saxon. Electoris, Pontani, Spalatini de missa Vitebergae abroganda, epistolas Brentii et Legatorum Norinbergensium in comitiis Augustanis a. 1530, epistolas Ducis Saxon. Electoris et eius Consiliariorum in conventu Ratisbon. 1541, epistolas Georgii Maioris de conventu Ratisbon. anno 1546, epistolas Flacianae partis in colloquio Wormatiensi anno 1557, et similia. Quantum enim lucis ex iis affundatur rebus gestis, res ipsa satis superque docet. Neque a Corpore Reformatorem illa scripta Theologorum, Principum, Politicorum etc. aliena videntur, quum et ipsi illi viri haud exiguas partes in emendatione sacrorum et constitrenda familia Evangelicorum egerint, et haec Ducum Saxoniae Electorum, haec Pontani, Myconii, Crucigeri, Brentii, aliorum scripta in sectione quinta Corporis Reformatorem edendae erant.

Simul hic edidi paucas epistolas aliorum quae ad illustrandam vel Melanthonis vitam vel historiam eius librorum multum faciunt, ut nonnullas epistolas Ducum Sax. Electorum, Pontani, familiarium Melanthonis etc. — Quod ad epistolas *ad Melanthonem* datas attinet, quae a Lutheroy Calvino, Oecolampadio scriptae sunt, eae in operibus eorum quaerendae sunt; aliorum autem hominum ad Nostrum epistolas eas tantum hic adiunximus, quae vel responsa a Mel. data multum illustrent, vel ad vitam Melanthonis pertinere videntur.

Ne vero quis putet, me sine delectu omnia arripuisse, quae huius generis vel in codicibus vel in actis Tabulariorum in manus mihi incidissent; imo delectum feci, plurima non descripsi, ea tantum, quae ad Melanthonem spectant, selegi, alia ad Lutherum spectantia huius scriptis inserenda servavi.

Unius *Casp. Crucigeri* epistolas omnes, quot supersunt, simul cum Melanthonis litteris edendas esse censui. Paucas enim Crucigerus scripsit, paucae certe supersunt; quarum plurimae ad familiares ex conventibus publicis scriptae sunt, ideoque iam hac ex causa hic non praetermittendae; epistolae ad Cordatum scriptae sunt in causa,

quae Melanthoni cum Crucigero communis fuit, et in qua uterque in magnam venerat criminatorem. Aliae ad Vitum Theodorum de clandestinis dissidiis inter Melanthonem et Lutherum, aliae de statu Academiae scitu dignissima narrant, ita ut paucissimae tantum superfuissent, quae non propter argumentum iam hic in Melanthonis litteris edendae erant. Crucigeri autem reliquias epistolarum cum Nostro iunctim edere eo minus dubitavi, quo maior inter illum et Melanthonem fuit familiaritas et necessitas. Nemo enim omnium Vitebergensium magis adhaesit Melanthoni, nemo omnium in dissidiis internis vestigia eius pressius sequutus est quam *Cruciger*, fidelissimus Nostri discipulus idemque amicus.

Praeterea leguntur in syllogis epistolarum Mel., potissimum in Manlii farragine, aliorum quorundam epistolae, ut Georgii Anhaltini, Spangenbergii etc., quae hic quoque edidimus, ne quid ex illis syllogis in nostra editione desideretur, et quisque istis libris, praecipue Manlii farragine, prorsus carere possit.

§. 11.

De explicatione rerum in epistolis Mel.

Quaeri denique potest, an nostri officii etiam fuerit, de rebus, libris, hominibus et aliis, de quibus Melanthon in epistolis passim loquitur, uberius exponere, et epistolas ope historiae in usum lectorum explicare?

Hic primum monendum est, omnes omnino qui epistolas et iudicia Melanthonis ediderunt, paucis ex recentissimis exceptis, nihil, ne verbum quidem, addidisse ad explicandas res a Melanthon commemoratas. Neque Manlius, neque Peucerus, neque Camerarii, neque Pezelius, neque Saubertus, Chytraeus, Snegassius aliique id fecerunt, sed nuda tantum verba Melanthonis dederunt. Una solummodo res aliquorum studium explicandi excitavit. Nimirum in epistolis ad familiares, inprimis in epistolis ad Camerarium pro veris et propriis hominum ac rerum nominibus Melanthon saepe usus est fictis, res et personas obscure indicantibus, ab amicis vero facile intellectis. Hoc genus loquendi in epistolis ad Vitum Theodorum et alios rarius, sed in epistolis ad Camerarium ubique conspicitur, quare haec lo-

quendi ratio Camerarium potius quam Melanthonem habuisse videtur auctorem, neque longe absum ab opinione, Camerarium ipsum in autographis Melanthonis, antequam typographo tradebantur, nomina propria delevisse, et ficta chartae inscripsisse, ut eo facilius offensionem hominum tum viventium vitaret. Eiusmodi nomina ficta ut interpretarentur et difficultatem, quae lectoribus oriri posset, removerent, aliqui docti *clavem* (ut loqui solebant) epistolarum Melanthonis conscripserunt, quod primus fecit *Iacobus Thomasius*, qui ea de re ipse haec dixit: „se eorum tantum nominum, quae sibi *tumultuaria* „lectione subinde per has epistolas vaganti se obtulerint, catalogum alphabeticum consignasse, „plerisque etiam interpretationem sive ab ipso, „sive ab aliis antea inventam addidisse.” Hunc catalogum, *clavem* appellatum, *Christianus Thomasius*, filius Iacobi, edidit in: „Historia sapientiae et stultitiae”, T. I. p. 1—13. Sunt autem scholia satis exilia in epistolas ad Camerarium, quae multa, quae explicatione egent, intacta relinquunt. — Ut Thomasius, sic etiam alii viri docti, dum legerent epistolas Melanthonis ad Camerarium, vera nomina hominum in margine adscripserunt. Eiusmodi exemplar habuit quondam *Imman. Weberus*, Doctor Giessensis, cuius scholia, descripta ab *Uffenbachio*, denique pervenerunt ad *Wolffum*, Hamburgensem, in cuius „supellectili” edita sunt *). Putaverat quidem Weberus, Ioachimum Camerarium ipsum illa scholia margini sui libri adscripsisse; at in eo, ut recte vidit is, qui scholia edidit **), erravit. Non solum enim res notissimae, quae explicatione non egent, quasque Camerarius nunquam explicandas putavisset, illustrantur, sed interdum etiam in explicando sic erratum est, ut Camera-

*) Conspectus supellectilis epistolicae et litterariae manu exaratae, quae extat apud *Ioh. Christoph. Wolffum*, Pastor. ad D. Cathar. Hamb. Accedit in calce *clavis epistolarum Phil. Melanthonis ad Io. Camerarium*, et index epistolarum B. Lutheri latinarum, tum editarum omnium, tum aliquot ἀνεκδότων. Hamburgi 1736. 8.

***) Is enim haec: „Observationes has ipsi Ioach. Camerario „in acceptis tulit Weberus ex eo, quod scriptura Camerarii „manum referret. Fidem huic argumento, quamvis saepe „fallaci, detrahere nolim, pro certo tamen simul affirmans, „saltem non omnes a Camerario esse profectas. Ut enim „de aliis nonnullis non dicam, illa certe, quae de Rudolphi „epitaphio in Nathanis Chytraei deliciis itinerum legendo, „monentur, a Ioachimo scribi non potuerunt. Hic enim „liber prodit primum Herbordae anno 1594, cum Camera- „rius iam anno 1578 diem obiisset.”

rius ipse nullo errare potuisset modo. Quae ex hac scholiorum sylloge epistolis ad Camerarium a me addita sunt, ea signum habent C. W. (clavis Wolf.)

Simili modo denique exemplum epistolarum ad Camerarium illustraverat scholiis *Balth. Kademann*, quae edita sunt a *Graeffio*, Theologo Regiomontano *), exigui autem pretii, e quibus vero etiam quaedam scholia hausi, quae habent notam *K*.

Quum de utilitate eiusmodi clavis (ut dicunt) quorundam verborum dubitandum non sit, ipse copiosorem epistolis additurus sum; praemittere enim nolui, quia veritas explicationis saepius ex epistolis ipsis probanda est, non autem commodum erat, ea in re lectorem reducere ad Cameraarii, Peuceri, Sauberti vel aliorum libros.

Quod autem ad reliquas res in epistolis a Melanthe commemoratas attinet, eas omnes ex historia, antiquitate, re litteraria explicare, meum esse non putavi, nec eiusmodi quasi commentarios historicos addere volui, nec me daturum esse promisi, neque vero etiam ut darem necesse habui. Plurima enim quae antequam epistolae secundum temporis seriem dispositae erant, vix intelligebantur, nunc ex serie et argumento epistolarum facili negotio recte cognoscuntur. Ea autem, quae ex scriptoribus historicis, vel ex Lutheri operibus, Seckendorffii et Sleidani libris aliisque notissimis fontibus facile possunt cognosci, multis explicare, vel ex illis libris multa epistolis Melanthonianis adscribere, supervacaneum mihi est visum, quum illi libri hominibus doctis in manibus sint et a quovis facile in usum vocari possint. Omnia autem ac singula, quae Melanthon passim attigit, pervestigare, et etiam in hominum ignotorum nomina, scripta et facta, quae

obiter commemorantur in epistolis, alte inquirere, id profecto non unius hominis est labor, sed omnium, puto, doctorum. Qui enim unus hoc peragere voluerit, is multos annos, ne dicam vitam, eiusmodi negotio impendere debeat. Praeterea etiam fatendum est, haud pauca, a Melanthe commemorata, ita esse comparata, ut earum explicatio nostris iam temporibus bono quodam fato potius, quam consilio et studio inquirentis debeatur, quum Manlius, Peucerus, Camerarius, Pezelius ea in re nihil prorsus praestiterint. Nostrum in edendis operibus Melanthonis aliorumque consilium tantum fuit hoc, ut omnia scripta, tum edita, tum non edita, in unum colligerentur corpus, et ut verba Melanthonis in nativam restituerentur veritatem. In quo eo magis nobis acquiescendum erat, quo solertius cavendum erat, ne in maiorem, quam par esset, volumina Melanthonis excrescerent molem. Neque volebamus de iis, quae explicatione aut egerent aut non egerent, ex nostro arbitrio statuere.

His igitur de causis parvus fui in explicandis rebus, et sequutus sum ea in re exemplum de Wettii in editis epistolis Lutheri. Ne autem quis putet, me in edendis iis, quae hoc primo fasciculo comprehenduntur, huius consilii oblitum esse, necesse est, ut pauca denique dicam de partibus, quas Clariss. *Foerstemannus* in edendis scriptis Melanthonis egit. Bono nimirum aliquo fato contigit Schwetschkio, bibliopolae, Clarissimum *Foerstemannum* (nunc Bibliothecae Academicae Halens. custodem) permovere, ut curam regendorum typographorum, qui libros Melanthonis Halae formis descripturi erant, in se susciperet. Quum viri praeclarissimi eximiam litterarum sec. XVI, cognitionem eiusque harum rerum ardentissimum studium cognovissem, eique haud pauca etiam, quae ex bibliothecis collecta et descripta mihi miserat, debuissim, pergratum id mihi fuit, ideoque facile etiam hoc concessi, quod optabat, ut nimirum eum socium in edendis scriptis Melanthonis mihi adiungerem. Mox autem, postquam fere primae viginti plagulae e prelo prodierant, cognitum est, hominem doctissimum hac in re sequi consilia, quae cum legibus, quas nos, bibliopola et ego, nobis scripseramus, non convenirent. Quum enim meum consilium non fuerit, hic, in Melanthonis epistolis, de Lutheri libris aliorumque scriptis, quae Melanthon verba aliquo attigerit, docte exponere, vel ex scriptoribus histo-

*) *Io. Hartmann, Clph. Graeff*, Theol. D. et Prof. in Academia Regiomont. programma: „supplementa clavis Thomasiae in epistolas Mel., maximam partem ex Kademannii reliquiis quibusdam descripta.” Regiomonti 1803. 4. — De *Kademanno* ibid. p. 7. leguntur haecce: „natus fuit Ortrandi, — studia litterarum et imprimis theologiae sequutus est Lipsiae, duce Ioachimo Camerario, deinde Vitebergae, duce Phil. Melanthe. Summos Philosophiae honores adeptus est anno 1557.” Fuit postea doctor in schola Liebenwerdensi, rector scholae Budissinae, Diaconus in urbe patria Ortrand, 1566 pastor in pago Langenhensdorf, porro per octo annos Pastor in oppido Chemnitz in Bohemia, 1579 concionator aulicus Dresdae, denique 1587 Pastor et Superintendens Pirnae, ubi d. 17. Oct. 1607 mortuus est.

riarum sec. XVI. multa adscribere, vel partes vitae Melanthonis in epistolis passim narrare etc.; quum porro non meo iudicio vel voluntate factum fuerit, ut scripta, quae hic leguntur num. 86. 103. 110. 117. *) epistolis inserta sint, quae potius ad libros Melanthonis pertinere putaverim;

quum denique et in aliis sententia Viri clarissimi a meis et bibliopolae consiliis discesserit: evenit tandem, ut haec cum eo societas laborum rursus solveretur. Quod quanquam propter Foerstemanni doctrinam et ardens rei litterariae studium ex animo dolui, tamen quo modo impedire non habui.

*) No. 86.: „Thomae Rhadini in Lutherum oratio.” — No. 103.: „Didymi Faventii adversus Rhadinum pro Luthero oratio.” — No. 110.: „Determinatio theologorum Parisiensium super doctrina Lutheri.” — No. 117.: „Me-

lanthon adversus theol. Paris. decretum pro Luthero apologia.”

COMPENDIA QUAEDAM SCRIBENDI.

A. D. i. e. Anonymus Dresdensis, de quo vid. praemon. §. 7. no. 54. d.

Acta synodica, vid. praem. §. 5. no. 3.

C. B. i. e. Codex Bavari, vid. praem. §. 7. no. 2.

C. Cypr. i. e. Codex Cypriani, vid. praem. §. 7. no. 1.

C. Langi, vid. praem. §. 7. no. 26.

C. Mehn., vid. praem. §. 7. no. 37 sqq.

Cod. Seid., vid. praem. §. 7. no. 53. a.

Cod. Zeltn., vid. ib. §. 7. no. 54. b.

C. IV. (clavis Wolf.), vid. praem. §. 11.

Ed. Londin., vid. praem. §. 4. no. 14.

Epistolae Scholastic., vid. praemon. §. 5. no. 2.

Epist. lib. I. II., vid. praem. §. 2. no. 3. 4.

Epist. lib. III., vid. praem. §. 3. no. 7.

Epist. lib. IV. V., vid. praem. §. 4. no. 13. 16.

Epist. lib. VI., vid. praem. §. 4. no. 17.

Historie des Sacramentsstreits, vid. praem. §. 5. no. 7.

K. (Kademanni clavis), vid. praem. §. 11.

Manuscript. Manl., vid. praem. §. 7. no. 66.

[*O.*] indicat, epistolam haustam esse ex sylloge Olshausenii.

Peucer. tract. histor., vid. praem. §. 5. no. 1.

Snegass., vid. praem. §. 3. no. 8.

Th. (clavis Thomas.), vid. praem. §. 11.

† in fronte epistolarum et consiliorum indicat, eiusmodi scripta nunc primum edita
(Hoc signum in epistolis no. 1 — 143. desiderari, non mea culpa factum est.)

†—” in media oratione, indicant, verba inter † et ” posita praetermissa esse in libris
tis et addita ex manuscriptis.

ANNALES VITAE PHILIPPI MELANTHONIS.

ANNO 1497.

d. 16. Febr. minut. 6 post horam pomeridianam nascitur *Philippus Schwarzerd* in oppido Palatinatus ad Rhenum *Bretten*, patre *Georgio Schwarzerd*, armorum magistro Principis Palatini Electoris, matre *Barbara*, filia *Ioannis Reutheri*, qui et praefecturae oppidi munere per aliquot annos functus est. — Scribit Philippus in epistola ad *Matthesium*: „ante sexaginta annos meus pater mihi describi *γενέθλια* curavit a Palatini Mathematico, viro ingenioso, *Hasfurto*, amico suo. In ea praedictione diserte scriptum est, itinera me ad Boream periculosa habiturum esse, et me in mari Baltico naufragium esse facturum. Saepe miratus sum, cur mihi nato in collibus Rheno vicinis praedixerit pericula in Arctoo Oceano. Nec volui eo accedere vocatus in Britanniam et in Daniam. Metuo tamen fata, etiamsi non sum Stoicus.”

ANNO 1507.

d. 27. Oct. moritur pater Philippi ea de causa, ut ferebatur, quod a. 1504. Monheimii, ubi arma ad bellum parabat, ex puteo veneno infecto bibisset. Reliquit *Georgius*, praeter Philippum, filium *Georgium*, Philippo minorem annis non proorsus quatuor, et tres filias, quos patre orbatos avus *Ioannes Reuther*, qui eodem quoque anno obiit, apud se educari voluit.

ANNO 1508.

„Quum in ludum publicum mitterentur pueri illi fratres, coepit tum lues foeda passim homines in Germania primum invadere, et miserum in modum non solum exoruciando, sed mutilando et membra depascendo affligere, quam *Hispanicam* nonnulli, plerique *Gallicam* nominabant. Quo malo quum Magistrum ludi avus puerorum maternus laborare rescivisset, contagionem metuens, nepotes domi apud se retinendos duxit.” (Camerar. in Vita Mel. p. 6.). Praeceptores habuit nunc *Ioannem Hungarum* et *Georgium Simlerum*, ludis Phorcensis Magistrum. De Hungaro (mortuo anno 1553) Melanthon in *Explicat. Evangel. Dom.* p. 804. P. III. haec testatus est: „Ego habui praecceptorem, qui fuit excellens grammaticus. — Ille adegit me ad Grammaticam, et ita adegit, ut constructiones facerem: cogebat reddere regulas constructionis per versus Mantuani 20 aut 30. Nihil patiebatur me omittere; quoties errabam dabat plagas mihi, et tamen ea moderatione, quae erat conveniens. Ita me fecit Grammaticum. Erat vir optimus, dilexit me ut filium, et ego eum ut patrem.”

De indole et studiis Philippi hoc tempore Camerarius in vita Melanthonis haec: „Eminuit statim in Philippo praestantia ingenii, quod et celeriter perciperet atque comprehenderet quae tradebantur, et fideliter meminisset, et liquido exponere illa sciret. Utque fit in generosis animis, in puerili tum etiam aetate admodum quiescere non poterat, sed quaerebat ubique aliquem, cum quo de auditis disputaret. Ea erant nimirum praecipuae grammaticae et initia sermonis latini. — Ferventior incitatorque in eo animus immitis aut saevus non fuit, cumque esset ad iracundiam pronior, nihil tamen fecit unquam commotus, quod insignem haberet deformitatem, aut omnino magnopere culpandum esset. Pronunciatio nonnihil balbutiens non modo tanquam prava colloquentibus molesta et iniucunda non fuit, sed puerilem loquacitatem visa etiam est decere. Quod vitium tamen procedente aetate attentione et cura sic emendavit, ut vix tenuissima illius vestigia, verba praesertim eo accurate faciente, apparerent atque deprehenderentur.” — Graeca didicit a *Simlero*. — Mortuo avo vivebat cum fratre *Georgio* et *Iohanne* avunculo apud sororem *Iohannis Reuchlini*, quod *Reutheri* et *Reuchlini* familiae cognatione coniungerentur; quo factum est, ut *Reuchlinus* pueri indolem et studia cognosceret. Hic libellos quosdam, inter quos plenior Grammaticae Graecae tractatus et *Lexicon Graeco-Latinum* fuit, ei donavit, simulque auctor fuit, ut more doctorum illius aevi, nomen suum *Schwarzerd*, quod lingua latina exprimi vix potest, in graecum *Melanchthonis* mutaret, quo Philippus postea constanter usus est, quanquam, dum in Suevia vivebat, se etiam haud raro a patria Philippum *Brettanum* no-

minabat. Illum vero postea, et quidem inde ab anno 1531. mutasse *Melanchthonem* in *Melanthonem*, ut *καροζω-
νίαν* vitaret, et postea non nisi posteriore forma usum esse, alio loco dixi.

ANNO 1509.

Cura matris et propinquorum Philippus missus est Heidelbergam, ut ibi studia prosequeretur. Albo Academico sic inscriptus legitur: „In Rectoratu II Mag. Iohannis Wysers de Oberspach, Iurium Licentiati, intitulatus est d. XIII. Oct. 1509 *Philippus Schwartzerd de Bretten.*” (Cf. Büttinghausen Beiträge zur Pfälz. Gesch. P. I. p. 38.) — Vixit ibi apud Doctorem illo loco et tempore clarissimum, *Pallantem Spangelium*. Ibi, quum nuptiae Georgii, Ducis Pomeraniae et filiae Palatini Electoris celebrarentur, Philippus, adolescens, (ut ipse narrat in epist. d. d. 14. Apr. 1560) portabat vina hospitibus Pomeranicis apud suum doctorem. Quod ne quis miretur, cogitet, illo tempore Academiae a Gymnasiis non, ut nunc sunt, satis distinctas fuisse, sed simul Gymnasiorum loco Academiae fuisse, ideoque discipulos etiam iuniores, non, ut nunc, per tres vel quatuor annos in Academiae vixisse, sed plerumque per plures annos, imo per sexennium vel decennium.

ANNO 1511 sq.

Anno 1511 d. 11. Iun. Philippus, iuvenis fere XIV annorum, Baccalaureus factus est. — Operam dedit instituendis duobus filiis Comitis *Ludovici a Loewenstein*.

Postea titulum Magistri liberalium artium ab Academia petiit, qui vero ei non datus est, quod doctores quidam illum honorem iuvenili aetati tribuere nollent. Quod aegre ferens, et a crebris tentationibus febrilibus vexatus, Philippus locum mutare decrevit.

ANNO 1512 sq.

Anno 1512 d. 17. Septb. adiit Academiam Tubingensem, in qua usque ad abitum suum in Saxoniam (1518) semper est versatus, primum discipulus, mox vero ipse doctor aliorum. Operam dedit potissimum litteris graecis latinisque, philosophiae, historiae, eloquentiae, dialecticae, mathematicae, simulque audivit Theologos (praecipue *Lempum*, scholasticam theologiam tradentem), Iurisconsultos, et praecipue Medicos, quorum Galenum studiosissime legit, adeo ut plura memoriae posset recitare. Inter philosophos et bonarum litterarum doctores praecipue audivit *Franciscum Stadianum*, *Ioannem Stoflerum*, *Henricum Bebelium*, *Io. Brassicanum*.

ANNO 1514.

d. 25. Ianuarii, Decano *Io. Kress*, bonarum artium Magister factus est.

Habebat illo tempore Tubingae officinam typographicam *Thomas Anshelmus*. Hic opera *Melanthonis* usus est, ut libri, qui a se ederentur, correctiones prodirent. Quum mense Martio clarorum virorum epistolas ad *Io. Reuchlinum* missas ederet, *Melanthon* huic libello praefationem praemisit de stylo epistolari. Porro quum eodem anno *Anshelmus Naucleri* chronicon exprimendum suscepisset, Philippus multa, quae corrupta essent, emendavit, mutila complevit, supervacanea praecidit, confusa in ordinem redegit.

Ipse in iuvenes docere.

ANNO 1515.

In controversia, quae hoc tempore *Reuchlino* fuit cum *Mouachis*, Philippus *Reuchlino* „assidue et fideliter „praesto fuit, describendo potissimum ea, quibus defensio causae continebatur, et quae ad iudicium mittenda erant, „et quicquid omnino ad *Capnionis* innocentiam declarandam et conservandam salutem dignitatemque pertineret, omnibus modis adiuvando. Neque Philippus ad *Capnionem* modo *Stuggardiam*, ubi hic habitabat, crebro accessit, sed „*Capnio* quoque ipse saepe venit *Tubingam* ad Philippum.” (Camerar. in vita Mel.)

Erasmus Roterodamus in suo Commentar. ad *Thessal.* (1515) de *Melanthone* haec praedicavit: „At Deum im- „mortalem, quam non spem de se praebet admodum etiam adolescens ac paene puer *Ph. Melanchthon*, utraque litera- „tura paene ex aequo suscipiendus! Quod inventionis acumen! Quae sermonis puritas et elegantia! Quanta recondi- „tarum rerum memoria! quam varia lectio! quam verecundiae regiaeque prorsus indolis festivitas!”

ANNO 1516.

mense Martio de Tragoedia et Comoedia Romanorum et Graecorum praefatur in Terentii Comoedias, in officina Anshelmi editas. — Priscianum edere illo tempore in animo habebat.

D. 13. Cal. Septb. odam graecam scribit praemissam Epigrammatibus Erasmi Roterodami.

Mense Novembr. praemittit brevem praefationem Dialogo Mythologico Bartholomaei Coloniensis, qui illo tempore ex officina Anshelmi prodiit.

ANNO 1517.

Praefatur in „Osci et Volsci dialogum, ludis Romanis actum”, ad Hermannum comitem de Nuenar.

Habet orationem „de artibus liberalibus”, quae Tubingae mense Iulio apud Anshelmmum prodiit, in scripta Ioanni Stoflero.

Vertit in linguam latinam et edidit Plutarchi quaestionem de nota Pythagorica, eamque dicat Bernardo Mauro. Interpretatur Aratum, et partem operis reddit latino carmine.

ANNO 1518.

Mense Ian. vertit Plutarchi libellum: quomodo oporteat adolescentem audire poemata? in latinam linguam, quae autem versio nunquam prodiit in lucem.

Wilibaldo Pirkheimero sese commendat, eique mittit odam graecam in eius laudem scriptam. Respondet Pirkheimerus perquam humaniter et hortatur Philippum, ne vires corporis exhauriat nimium se dando studiis.

Primum edit „institutiones grammaticae graecae”, Bernhardo Mauro dicatas. Commentarios de syntaxi non simul edidit, sed scriptos Comiti Novae Aquilae misit.

Versabatur eo tempore in studio philosophiae Aristotelicae.

D. 26. April. Reuchlinus accipit epistolam Friderici Ducis Saxon. Electoris, tum Augustae Vindelicorum in comitiis versati, in qua ab eo petit, ut nominet aliquem virum doctum, qui posset litteras graecas in Academia sua Vitebergensi docere.

D. 7. Maii Reuchlinus Principi Electori respondet et Philippum Melanthonem commendat.

D. 12. Iul. Philippus, ea de re certior factus, scribit Capnioni, se libenter iturum esse Vitebergam. Multorum enim doctorum Academiae invidiam aegre ferebat. Etenim in epistola ad Reuchlinum Academiam ergasterion nominat, dicitque se inter pueros repuerascere. Metuisse sibi videntur quidam doctores, ne sua nomina a Philippi doctrina superarentur. Hic enim in ep. ad Baumgartnerum d. 1. Nov. 1524 hoc ipse indicavit his verbis: „Eram (Tubingae) in ea schola versatus, ubi capitale erat, attingere melius litteras.” Editum habemus (in den Unschuldigen Nachrichten a. 1730. p. 355.) epigramma, quod ab inimicis Philippi hoc tempore factum dicitur hoc:

Phy nota foetoris. *Lippus* nocet omnibus horis.

Phy nocet et *Lippus*: nocet omnibus ergo *Philippus*.

Quod si vel videatur potius Flacii venenum esse, quam doctoris Tubingensis, tamen certum est, Reuchlinum iudicasse, invidiam doctorum Philippo futuram esse impedimento, quo minus ad locum altiore evehatur, ideoque suavis, ut Vitebergam migraret.

D. 24. Iul. Reuchlinus Philippo mittit Electoris litteras, quibus vocatur Vitebergam, ut doceat litteras graecas, eumque hortatur, ut migret.

Mittit Frobenio, bibliopolae Basileensi Plutarchi quaedam, quae latine reddiderat, in scripta Bernardo Mauro, quae mense Sept. prodierunt.

Mense Augusto Philippus iter ingressus est eques, et primum Augustae Vindelicorum Ducem Saxoniae Electorem, et eius concionatorem, *Georgium Spalatinum*, salutavit. Ibi sollicitatur a Bavaris, ut in Academiam Ingolstadianam potius quam in Vitebergensem veniat. Inde proficiscitur Norinbergam, ubi cum *Bilibaldo Pirkheimero* et *Christophoro Scheuerlino* notitiam amicitiamque iuuxit.

D. 20. Aug. venit Lipsiam ibique vidit primum *Petrum Mosellanum*, et *Andream Francum Camitianum* tunc iuvenem optima spei, postea consiliarium *Georgii, Henrici et Mauricii, Ducum Saxoniae*. „Solebat narrare „*Philippus*, quid accidisset Lipsiae in convivio, quo hospitem eum Collegium primum Academiae illius honori causa acceperat. Quum enim cibi crebro inferrentur, et quoties hi apponerentur, unus quispiam meditata orationem „ad ipsum verborum aliquid faceret, animadversa re *Philippus*, postquam semel atque iterum respondisset, tandem „obsecro vos, inquit, viri clarissimi, patiamini me auditis orationibus cunctis ita denique semel respondere; nam r „improvisa non accessi ad toties dicendum necessaria varietate instructus. Atque ita aiebat tum pompam eam super- „vacaneae compellationis deinde adhiberi desiisse.” (Camerar. in vita Mel. p. 26.) — Commoratus est Lipsiae us- que ad d. 24. Aug., et Lipsienses omni modo studuerunt, eum Lipsiae retinere, male loquuti de Viteberga, e- largiora stipendia promittentes. Sed *Philippus*, quanquam ipse veritus est, ne non posset Vitebergae se alere, tamen promissis stetit, et abiit Vitebergam.

D. 24. Aug. in oppido Düben pernoctavit.

D. 25. Aug. hora prima pomeridiana Vitebergam intrat.

„D. 26. Aug. sub Rectoratu *Nicolai Gingelm*, artium Magistri, intitalatus est *Phil. Melanthon* artium Magi- „ster Tubingensis de Bretta, graecarum litterarum lector primus.” (Haec scripta leguntur in cod. Bavari T. I. pag. 1003.)

D. 29. Aug. auspicatur munus academicum oratione publica: „de corrigendis adolescentiae studiis.” — *Lutherus* in ep. ad *Spalatinum* d. 31. Aug. ea de re haec: „Habuit (*Melanthon*) orationem quarto die postquam ve- „nerat, plane eruditissimam et tersissimam, tanta gratia omnium et admiratione, ut iam non id tibi cogitandum sit, „qua ratione nobis eum commendes: abstraximus cito opinionem et visionem staturae et personae, et rem ipsam in „eo gratulamur et miramur: verum id potius curandum est, quoniam studio eum reddas Principi nostro commenda- „tissimum. Ego plane graecum praecceptorem, illo salvo, alium non desidero. Unum timeo, ne forte victum no- „strae regionis non satis ferat teneritudo eius; deinde quod audio, nimium parco stipendio eum conductum, adeo „ut Lipsiensibus iam gloriabundis spes sit, fore, ut nobis eum quantocius auferant. Nam et iam sollicitatus ab eis „fuit, antequam ad nos perveniret.”

D. 2. Septb. *Lutherus* ad *Spalatinum*: „*Philippus* auditorium habet refertum auditoribus; in primis omnes „Theologos, summos cum mediis et infinis, studiosos facit Graecitatis.”

D. 9. Septb. *Lutherus* ad *Io. Langum*: „Eruditissimus et graecanicissimus *Philippus Melanthon* apud nos „Graeca profitetur, puer et adolescentulus, si aetatem consideres, caeterum noster aliquis, si varietatem et omnium „fere librorum notitiam spectes, tantum valet non solum in utraque lingua, sed utriusque linguae eruditione: „Ebraeas quoque non incognitas habet litteras.”

Mense Septb. *Spalatio* affirmat, se Vitebergam non deserfurum neque Lipsiam, ut fama ferebatur, iturum esse. Simul scribit quibus in studiis versetur. Quum non adesset doctor hebraicarum litterarum, ipse illo tempore grammaticam hebraicam docuit.

Eodem tempore edidit *Luciani* de calumnia orationem, eamque dicavit *Friderico*, Principi Electori.

D. 15. Octb. scribit *Spalatio* de studiis suis: „Doceo; in chalcotypis laboro, ut habeat iuventus; audior „in frequenti schola, ubi sese exerceat. Iam excuditur ἡ ἐπιστολή πρὸς Τίτον (graecum textum edidit). „*Dictionarium* (graecum) fere absolvimus. (Non prodiit in lucem.) — Accedunt *Rhetorica*. — Posthac phi- „losophiam purgabimus, ut apti ad theologica accedamus, in quibus, si τῷ δωτῆρι ἐάων placeat, nonnihil effi- „ciemus olim.”

D. 16. Oratio de corrigendis adolesc. studiis Vitebergae excuditur, *Beckmanno* dicata, et aucta in fine car- mine graeco in laudem *Lutheri*.

Mense Nov. praefatur in *Boschensteinii* grammaticam hebr.

D. 14. Dec. *Lutherus* ad *Reuchlinum*: — „*Philippus* noster *Melanthon*, homo admirabilis, imo paene „nihil habens, quod non supra hominem sit, familiarissimus tamen et amicissimus mihi.”

D. 16. Dec. praedicat Principis Electoris munificentiam, vel quod donum ab eo accepit, vel quod stipendium ei auctum fuit, promittitque ardentissimum studium, ut docendo scribendoque Academiae Viteb. splen- dorem augeat.

ANNO 1519.

- Jan. 5. Erasmo scribit et avertere studet calumniam, quod notare voluisset Erasmi commentarios in N. T.
25. Lutherus ad Spalatinum: „Hebraicas litteras Philippus noster tractat. — Nimia est hominis et fides et diligentia, ut vix tempori quicquam cedat.”
Mense Ianuario „libros tres de Rhetorica” edidit et dicavit Bernardo Mauro; in praefatione loquitur de falsa philosophia sui aevi et de neglecta arte rhetorica. cf. ep. Mel. d. 3. Apr. h. a.
- Febr. 7. Lutherus Spalatinum hortatur, ut curet, ut Melanthoni stipendium augeatur.
Mense Febr. Orationem funebrem de Maximiliano Caesare (mortuo d. 17. Ian.) habet et edit, eamque dicat Iordani Herzheimero.
- Mart. Mense Martio praefatur de pretio verae Theologiae et de studio sacrarum litterarum in Lutheri „operationes in Psalmos”; item in Plutarchi libellum de institutione puerorum, quem graece in usum discentium edidit. — Oratio de corrigendis adolesc. studiis Basileae a Frobenio iterum excusa est, addita oda graeca in laudem Lutheri.
28. Lutherus ad Spalatinum: „Philippus Melanthon prospere agit, nisi quod vix tantum efficere possumus omnes, ne litterarum nimia insania valetudinis acceleret iacturam: ardet pro aetatis calore omnia omnibus simul fieri et facere.”
- April. 3. Enarrat Psalterium hebraicum, et Homeri Iliad.
Mense Aprili edit Plutarchi commentarium *εἰ καλῶς εἴρηται τὸ λάθε βιώσας*, dicatum Barthol. Veldkirchio, Academiae Rectori.
- Iun. D. 24. Iun. Melanthon cum Luthero venit Lipsiam ad colloquium.
- Iun. et Iul. Diebus inde a 27. Iunii usque ad 16. Iul. fuit colloquium Lipsiense inter Eckium et Carolostadium et Lutherum. — Melanthon publicas quidem in eo partes non egit, id est, non fuit in numero eorum, qui publice disputarent, at tamen disputationi non solum interfuit, sed saepe etiam Carolostadio, impari Eckio, argumenta clam tum voce tum schedis porrectis suggestit. Quare Eckius fertur in haec verba prorupisse: „Tace tu, Philippe, ac tua studia cura, ne me perturba.” — Philippum suos in disputando adiuvisse ipse testatus est postea in ep. ad Camerarium, quam dedi infra d. 1. Iul. 1550. Praeterea vid. quae Cl. Foerstemannus infra p. 88 sq. in epistolis Mel. ea de re scripsit. Caeterum Lipsiae aliquam familiaritatem contraxit cum Adamo Krafft (Cratone), a quo summo opere laudatum Ioachimum Camerarium, qui tunc Erfordiae erat, audivit, ita, ut Melanthon Camerarium magna complecteretur benevolentia. (Post colloquium Philippus statim rediisse Vitebergam videtur.)
- Iul. 21. Narrat in epistola ad Oecolampadium quid in colloquio Lips. actum sit.
26. Eckius, epistolam Mel. ad Oecolampadium, quae statim prodiit typis exscripta, aegre ferens, Philippo satis acerbè respondet.
- Aug. Edit Melanthon „defensionem suam contra Eckium.” Augetur Philippi stipendium a Principe Electore. Per aetatem interpretatur epistolam Pauli ad Romanos.
- Sept. Edit Lutheri commentarium in ep. ad Galatas, et praefatur nomine Ottonis Germani.
Eodem mense edit theses de fide in rebus divinis.
19. Philippus et Io. Agricola facti sunt baccalarei in bibliis.
- Nov. Enarrat mense Nov. et Dec. Evangelium Matthaei. — Accipit munus quoddam a Principe Electore, quod autem quale fuerit, non constat, nisi quod Lutherus d. 29. Nov. scribit ad Spalatinum: „Placet Philippo mandatum esse a Principe, ut *gestet* sibi donata.” Ad hoc donum referenda est epist. Mel. ad Electorem, quam exeunte anno legis.
- Dec. 11. Mittit Schwebelio quaedam, quae in Scholis dictaverat in epist. ad Romanos.
Edit hoc anno Luciani orationem adversus calumniam, eamque dicavit Henrico Birco a Duben.
Hoc anno *Iohannes Koch*, Heilbronnensis, commendatus ab Hieron. Baumgartnero, fit Melanthonis famulus. et summa fide apud eum mansit usque ad mortem, i. e. ad annum 1553.
Post colloquium Lips. pestis Lipsiam invadit, quare multi scholastici Vitebergam migrarunt, inter quos etiam fuit *Caspar Crucigerus*, fidelissimus postea Philippi amicus.

ANNO 1520.

- Ian. 25. Die conversionis Pauli habet orationem de adhortatione ad doctrinam Paulinam, mox typis descriptam et Camitiano dicatam. — Postero die Lutherus scribit ad Io. Langum: „Hispaniarum Legatus apud Principem nostrum est, cum quo heri ego et Philippus certavimus splendide invitati.”
- Febr. „Declamatiunculam in divi Pauli doctrinam” edit et dicat Bronnero, quam ipse in ep. ad Hessum d. 17. Apr. h. a. appellat duriusculam orationem et infeliciter excusam.
- Ioanni Hesso scribit et reprobatur transsubstantiationem, distinguit inter theologiam biblicam et scholasticam, defendit suam docendi rationem ab adversariis notatam, et contendit, scripturam sacram solam condere articulos fidei, eam Conciliis esse superiorem, neque contra eam audiendum esse Pontificem Romanum, neque audiendam traditionem ecclesiasticam.
9. Lutherus ad Spalatinum: „*Philippo* memini me optasse uxorem suis moribus aptam, nec adhuc poenite „optati: metuo homini casum, qui magna ingenia ferme persequitur, tum quod homo est rei familiari „suique corporis incuriosissimus; necdum tamen video hominem ad id genus vitae propensum.”
- Mart. 18. Reuchlinus, Ingolstadium vocatus, volebat, Philippum in suum succedere locum, quod vero hic quamquam se aliquam valetudinis iacturam in Saxonia fecisse fatetur, non vult, at tamen sequuturum se esse promittit, si Reuchlino placuerit.
- Prodiit primum *Dialectica*, dicata *Schwertfegero*.
- Exeunte Martio Melanthon Mansfeldiam profectus esse videtur, ut Martinum Seligmannum, Heilbrouna oriundum, videret. Huic enim Lutherus scribit d. 25. Mart.: „*Ex Philippo omnia accipies.*”
- April. 11. Explicat Spalatino dictum: *sine me nihil potestis facere.*
17. Versatur in explicatione libri I. Mosis. Matthaei explicatio nondum est absoluta. — Versatur in explicanda epistola Pauli ad Romanos, cuius textum graecum ediderat in usum auditorum, Io. Bugenhagio inscriptam. De enarratione sua scribit: „non, ut coeperam, annotationes, sed locos communes scripturus sum de legibus, de peccato, de gratia, de sacramentis etc.” — „*Martini conciones conabor singulis festis dictas adornare sic, ut excudi possint.*”
- Parat editionem nubium Aristophanis.
- Maior. Nomine Ioann. Feldkirchii respondet Augustino Alveldio, Franciscano, qui summam Romani Pontificis auctoritatem defenderat.
- Iun. 2. Edit Epistolam ad Monachum Carthusianum de votis Monachorum, videlicet de castitate, obedientia et paupertate.
13. Plinium ex mandato Principis Electoris enarrat. Qua de re Lutherus ad Spalatinum d. 13. Iun.: „De Philippo nostro nec ipse statuo, quod ad Plinium pertinet: Paulum ad Romanos legit longe maiore utilitate quam Plinii multi valeant.”
25. Rogat Spalatinum ut liberetur a Plinii enarratione. Idem petit a Spalatino eodem die Lutherus, simulque scribit: „De uxore ducenda, maxime quam tu nominas, nescio quid futurum sit. Opto homini (*Philippo*) uxorem, sed quamnam accipiat nec auctor, nec consul esse volo: nec video hominem in rem uxorem festinare. Quanquam spero Philippum ad Bavaros [i. e. Ingolstadium, ubi iam Reuchlinus erat] non aspirare, id tamen est, quod semper optavi, ut honestiore magnificatus stipendio spem illis adimeret, quam concipiunt, quod vilis eum haberi sciunt, quam apud eos futurus esset.”
- Iul. Agit cum Spalatino de Academia melius instituenda.
22. Lutherus ad Spalatinum: „*Wittenbergensis Magister Eislebius* uxorem ducit, ut fama est: *Philippo* „nescio, quid famatur facturum. Vellem homini stipendium auctum, ne sit necesse eum alia sequi pro „familiari.”
- Aug. 1. Dominicum Schlepnerum commendat Episcopo Vratislaviensi. — Hesso scribit: „*Noster Isleben* uxorem duxit, — ducturos nos quoque vulgo aiunt, cum nunquam magis frixerimus.”
15. Lango scribit: „Uxor datur mihi Catharina Krappi (filia Hieronymi Crapp, consulis Viteberg., nata 1495 mortua d. 11. Oct. 1557), „non dico, quam non sperata, aut quam frigenti, sed iis puella moribus, et „animi indole, qualem a diis immortalibus optare debueram. — Secutus sum amicorum consilium.” — Lutherus eodem die ad Spalatinum: „*Philippo* ducitur Catharina Crappin, quod me autore agi clamam

- ego homini, si qua sunt, optima facio, nihil moratus universorum clamorem: Deus bene vertat." — Amicorum consilia se ea in re sequutum esse ipse profitetur in epist. d. 14. Sept. h. a., ubi dixit: „Uxorem duxi puellam, quam vidisti, dignam certe meliori viro. Sed ita Deo visum esto. Ego meis me studiis, mea me voluptate fraudo, dum amicorum consiliis et voluntati obtempero.”
- Sept. 8. Lutherus ad Spalatinum: „De stipendio Philippi nihil scribo ad Principem, si tu non satis fueris. — Ut „uxore ducta diutius viveret, egi propter Evangelii incrementum; — timeo eum hoc vitae genere non diu „superstitem.”
10. Nuptiae Io. Agricolae, Islebii, ad quas Princeps Elector cervum donat.
- Nov. Ineunte Nov. cum Luthero Eilenburgum proficiscitur. Vid. ep. Lutheri d. 1. Dec. h. a., et causam itineris in eiusd. ep. d. 13. Nov.
13. Lutherus ad Spalatinum: „Philippus respondet, sub nomine Faventini Didymi, Thomae Rhadino. Nuptiae Philippi altera Catharinae (die 6. Nov.) erunt: ita festinare cogit linguarum malarum periculum.” — De eadem re Melanthon ad Spalatinum: „Nuptias meas ego quam impense volebam dilatas, sed amicorum consilium aliud fuit, quibus ego obtemperans passus sum rem maturari.”
25. Nuptiae Melanthonis. — Lutherus ad Spalatinum d. 29. Nov. h. a.: „Parentes mei cum sororibus nuptias honorarunt Philippi, aliis honestissimis viris adiunctis imo et eruditissimis.” — Auditoribus suis Philippus nuptias his versibus annuntiavit:
- A studiis hodie facit otia grata Philippus,
Nec vobis Pauli dogmata sacra leget.
- De Catharina, coniuge Melanthonis, Camerarius in vita Mel. p. 38. haec: „ — cum ea vixit in matrimonio „castissimo annos XXXVII, et utriusque sexus liberos suscepit quaternos, filios duos et totidem filias. „Desiit autem parere illa anno coniugii duodecimo. Fuit foemina haec religiosissima et viri amantissima, „materfamilias assidua atque diligens in primis, liberalis et benefica in omnes, pauperum ita studiosa, ut „et dando sine discrimine, et deprecando pro illis, et conciliando quibus aliquid posset commodi, non „modo suarum rerum facultatumque minus rationem habere, sed interpellatione et compellatione pro his „ad alios uti soleret nonnunquam intempestiva. Summa vitae morumque integritate, inque perpetua cura „religiosae pietatis honestatisque, et victus et cultus negligens. Neque hoc Philippus Mel. offendebar, „qui nullis deliciarum blanditiis caperetur, et voluptatum omnes illecebras fugeret.”
- Dec. Prodierunt Nubes Aristophanis, Nicolao Amsdorfio inscriptae. Grammatica graeca denuo editur. Nomine Lottheri, typographi, praefatur in Erasmi interpretationem epistolae Pauli ad Romanos.

ANNO 1521.

- Febr. 20. Hortatur Io. Hessum ad constantiam in profitenda vera doctrina. Pauli Epist. ad Romanos adhuc enarrat, et tractat cap. X.
- Exeunte Februario excuditur Melanthonis liber: *Didymi Faventini adversus Thomam Placentinum pro Luthero oratio.*
- Mar. Exeunte Febr. Io. Bugenhagius Pomeranus, exul, venit Vitebergam.
2. Lipsienses Luthero eiusque rei sunt infesti. — Scribit Spalatino, se in id ab annis iam aliquot intentum esse, ut ecclesiasticarum rerum historiam undique diligenter conquirat.
21. Aurogallum Spalatino commendat, ut eligatur doctor linguae hebraicae in Academia.
30. Rex Daniae favet Luthero.
- April. 2. Lutherus proficiscitur Wormatiam ad Comitum.
- Post Pascha excuduntur Melanthonis loci theolog.
- Prodit liber Mel. adversus Thomam Rhadinum s. Placentinum.
16. Lutherus iter ingreditur Wormatiam simul cum Iona, Amsdorfio, Petro Suavenio, Hieronymo Schurfio, et cum Euricio Cordo, doctore Erfordiensis.
26. Lutherus Wormatia iter ingreditur rediturus in patriam.
- Mai. 4. Lutherus abducitur in arcem Wartburg.
- Mense Maio Melanthon epist. Pauli priorem ad Corinthios edidit graece in usum scholasticorum.

- Jun.
6. Iustus Ionas fit Praepositus Vitebergae.
7. Melanthon Ionam Spalantino multis commendat. De eodem scribit ad Io. Langum.
11. Valde dolet absentiam Lutheri.
14. Decretum Parisiense adversus Lutherum Vitebergae procurditur. Spalantino scribit de studiis Academiae dandis.
Hoc mense prodit Mel. apologia pro Luthero adversus theologorum Parisinorum decretum.
- Iul.
6. Mittit ad Spalatinum libros ad Lutherum Wartburgi sedentem transmittendos, et valde sollicitus est de valetudine.
18. Intercedit simul cum Carlostadio et Io. Agricola pro Iacobo Seydlero apud Episcopum Misniensem. Hoc mense scribit apologiam pro Bartholomaeo Bernhardio Feldkirchio, qui sacerdos uxorem duxerat.
- Aug.
18. Exspectatur reditus Lutheri quotidie a Vitebergensibus.
Mense Aug. iam sparsus erat rumor, *Erasmum* aliquid scripturum esse adversus Lutherum. — *Io. Camerarius*, qui ex academia Erfordiensis propter pestem abierat, iter facit Vitebergam ad visendam. — Melanthoni Principi Electori scribit responsum, dandum Franciscoanis Vinariensibus Principem adversus Lutherum excitare conati erant.
- Sept.
9. Lutherus ad Spalatinum: „Valde vellem, ut Philippus et vulgo concionaretur alicubi in oppido diebus post prandium loco computationum et ludorum, ut fieret consuetudo libertatis introducendae et in Ecclesiae faciem et morem restituendae.”
30. Lutherus exspectatur et desideratur Vitebergae.
Hoc mense Melanthon per Spalatinum Luthero iterum mittit varios libros. — *Pestis Vitebergae* metui. Edit *alteram Pauli ad Corinthios epistolam* graece, in usum scholae. — Eduntur dictata in scholis *praecepta rhetorica*, quae dicavit Io. Agricolae.
- Oct.
Augustiniani monachi in conventu decreta faciunt de minuendis missis, de tollenda mendicatione, de denda libertate deserendi vitam monasticam.
10. Elector iubet, ut *Pontanus* agat cum Academia et cum Capitulo August. de intermisso ritu quotidianarum; quam actionem paulo post Princeps Elector commendavit *Christiano Beyero*.
18. Fere hoc tempore legati Moguntini, *Fabricius* et *Stromerus* conveniunt Melanthonem Vitebergae, ut cum eo, ne Lutherus scriptis publicis vehementius invehat in Archiepiscopum Moguntinum, iterum Saxon. indulgentias dividendem.
20. Melanthon et Academiae Doctores Principi Electori respondent de missis abrogatis.
- Nov.
Cum aliis Academiae Doctoribus sententiam suam dicit de missis abrogatis et ceremoniis ecclesiasticis mutatis. Prodeunt Mel. *propositiones de missa*.
Exeunte Novembri Lutherus clam venit Vitebergam, ibi aliquot dies commoratus.
- Dec.
Loci theologici primum prodeunt, inscripta *Tilemanno Plettnero*.
12. Academia respondet Electori de ritibus ecclesiasticis Vitebergae mutatis.
27. Scribit ad Principem Electorem de prophetis, qui Cygnea advenerunt, eodemque die de eadem re ad Spalatinum. Hoc anno prodeunt *Arati Phaenomena* dicata *Hier. Baumgartnero*; — *Canones apostolici* dicati *Spalati Plutarchi* sermo convivalis dicatus *Hermanno Tulichio*. *Demosthenis orationes* duae, *Io. Draconi* ptae; — *Lutheri liber de bonis operibus* cum praefatione *Melanthonis*. — *Melanthonis scriptum* publici iustitia.

ANNO 1522.

- Jan. 1. Princeps Elector, Lochae versatus, per Hauboldum ab Einsiedel et Georgium Spalatinum ex Amsdorfio et Melanthonem, in oppidulum Prettin vocatis, quaerit, cur tanta sollicitudine ad ipsum scripserint de prophetis Cygneensibus et de revocando ea de causa Luthero? — Postero die per eosdem mandata Principis Electoris Melanthoni et Amsdorfio nunciuntur.
30. Nuptiae Carlstadii.
Melanthon sententiam suam de missae ritu perscriptam tradit Einsiedelio.
31. De Academia, de *Camerario* et *Bugenhagio* scribit ad Spalatinum.
- Febr. 2. Einsiedelius Melanthonem rogat, ut Gabrieli Zwillingi furorem in mutandis ritibus reprimat.
5. Einsiedelio scribit de motibus a Carlstadio excitatis et de Ioniae nuptiis.
8. Conventus Consiliariorum Pr. Electoris Eulenburgi propter sacra perturbata.
12. Melanthon et doctores Witebergenses vocantur Eulenburgum.
13. Actio Eulenburgi cum vocatis de ritibus mutatis.
- Mart. Mense Febr. Princeps Elector per Io. Oswaldum consulit Lutherum de turbis Witebergensibus.
7. Lutherus venit Witebergam, revocatus a suis (vid. ep. d. 12. Mart. h. a.).
25. Io. Hessum, Vratislaviensem, hortatur, ut cautus sit in ritibus mutandis.
30. Cum Luthero elaborat in recognoscenda Lutheri versione germanica N. Test.
Lutherus ad Spalatinum: „Totum Testamentum novum in pathmo meo verteram; verum omnia nunc eliminare coepimus Philippus et ego.”
Reciduntur loci theologici.
- April. 7. Inceperat scribere epistolam de veteris Test. usu, sed mediam abruptit. (Ea de re scripsit postea, anno 1543.)
Hesiodum enarrat.
- Mais. 1. sq. Toto hoc mense in recognoscenda Lutheri versione germanica N. T. occupatur.
Consulit Spalatinum, Sturtzium, Hessum, Cordam de numis in scriptura sacra commemoratis.
5. Lutheri versio germanica N. T. absoluta et typographis tradita est.
10. Loci theologici (nunc *hypotyposes* inscripti) absoluti sunt, et mittuntur Spalatino, cui scribit Melanthon, quid in libro mutaverit.
- Jan. De dignitate poëseos scribit ad Io. Hessum.
Homeri Iliad. enarraverat in scholis.
- Jan. 4. Lutherus ad Spalatinum: „Quam vellem, ut curares aliquando, Philippum a grammatica lectione amoveri, ut theologicis vacaret! Indignissimum est, ipsum centum aureos pro grammatica mereri, cum interim „duas theologicas inestimabilis pretii legat.”
Melanthon hoc Lutheri consilium improbat, et Spalatino exponit, quam misere philologiae studium in Academia iaceat.
29. Lutherus edit Melanthonis annotationes in Pauli ep. ad Romanos.
- Sept. 4. Luther. ad Spalatinum: „Philippo nata est *Hanna* [Anna], elegans filia.”
- Oct. Proficiscitur Melanthon cum Luthero Erfordiam, et prolixè scribit Spalatino quid ibi actum fuerit.
- Nov. Valde laudat Lutheri versionem N. T. in epist. ad Crutigerum.
29. De studiorum ratione in Academia scribit Spalatino.
- Dec. Componit Principi Electori responsum ad Adrianum Papam.
Hoc anno praefatus est in librum: Hieronymi eploga de locis hebraicis, et edidit themata circularia de regimine spirituali et corporali.

ANNO 1523.

- Jan. 2. Incipiunt epistolae Mel. ad *Camerarium*. — Veteris Test. versio germ. excuditur, in qua recognoscenda Melanthoni negotium est.
Enarrat Evangelium Ioannis.
Edit enarrationem monstri *Papavalli*.

- Febr. 8. Sententiam suam dicit: an liceat in causa religionis armis resistere Imperatori.
23. De studiis in Academia pluribus scribit ad Spalatinum.
- Mart. in. Spalatio dicit, quomodo factum fuisset, ut theologica doceret, et quod malit ad philologica redire.
- April. Enarrationem Evangelii Ioannis absolvit, quam Lutherus Gerbelio excudendam mittit. Prodiit mense Maio.
- Mittit Spalatio rationem constituendae Academiae.
- Eobano Hesso scribit, Theologum carere non posse studio elegantiorum literarum.
- Mai. Annotationes Mel. in Evang. Ioannis prodeunt.
- Iul. Incipiunt epistolae ad Hieron. *Baumgartnerum*.
14. Spalatio iterum scribit de Academia melius instituenda.
31. Valde queritur in epistolis mens. Iul. et Aug. scriptis de Hutteni acerbitate in Erasmus Roterod.
- Aug. 7. Princeps Elector iubet, ut Melanthon et Schwertfeger agant cum Luthero, ne missam Canonicoorum impedi neque ulterius mutet caerimonias.
24. Iustus Jonas Principi Electori de rituum mutatione prolixè scribit.
- Oct. Mel. praefatur in Lutheri commentarium in Ep. Pauli ad Galatas.
4. Princeps Elector mandata de mutatione rituum dat Capitularibus Witebergensibus.
- Prodierunt hoc anno: Mel. annotationes in obscuriora aliquot capita Geneseos; eiusdem Commentar. in Methaeum, in Ep. ad Romanos et Corinthios; ei. ensomium eloquentiae. — Spalatinus locos theologicè germanice interpretatus est.

ANNO 1524.

- Ian. 1. Lipsiae est Melanthon.
3. Queritur de controversiis theolog., et scribit: „video, video, in publica causa privatis affectibus nimis indulgeri.”
- Mart. 23. Lutherus ad Fridericum Pr. Electorem: „Ich hab an M. Philippus gehalten, weil er von Gottes sondern Gnaden reich begabt ist, die Schrift zu lesen, auch besser denn ich selbst, und ob ich schon gern thät, die Bil zu verdeutschten, mußte nachlassen, daß er anstatt seiner gräcken Lection der heiligen Schrift Lection sich unterwunde, weil die ganze Schule und wir alle das hochlich begehren: so sperret er sich mit dem einigen Weh Wort, er sei von Ew. R. F. G. bestellet und besoldet auf die gräckische Lection, die müßte er warten, u möge sie nicht lassen. Ist derhalben mein von Aller wegen unterthänigs Bitten, E. R. F. G. wollt das sehen, obs zu thun wäre, daß ihm solcher Sold auf die heil. Schrift zu lesen gedeuet würde. — Ditt i E. R. F. G. wolle dasselb dem genannten Philippus mit Ernst einbinden, der Schrift mit Fleiß zu warten und sollt man ihm auch noch mehr Solde geben, so soll und muß er hieran.” — In alia ep. (apud Wett. T. II. p. 508.), quae fortasse mense Oct. scripta est, Lutherus queritur: „*Philippus*, pertinac factus, renuit lectionem theologicam.”
- April. Melanthon insomnia valde laborat. — *Wilhelmus Nasenus*, Melanthonis amicus, cui Francofordiam proficiscendum est, invitat Philippum, ut eum comitetur et in Palatinatum excurrat.
10. Philippus commeatum impetrat a Pr. Electore.
17. Ingreditur iter in patriam cum comitibus Ioach. Camerario, Wilh. Nissenno, Francisco Burchhardo et Io. Silberbornio.
19. Lipsiae est, et cum Camerario accedit ad Petrum Mosellanum moribundum.
22. Isenaci est, ubi (ut videtur ex mandato vel Lutheri vel Spalagini) egit cum Strauss, urbis pastore, qui contenderat, usuras non esse solvendas.
- Fuldae est apud Crotum Rubeanum et Adamum Cratonem.
- Maii. Post triduum venit Francofordiam.
6. Brettiae est Philippus apud matrem, quae iterum nupserat Iohanni Hoehelio. — Donatur Brettiae scypl argenteo ab Academia Heidelbergensi.
- Rogatus a Nausea, secretario Campegi Cardinalis, ut scribat aliquid de doctrina Lutheri, Campegio Stuttgartiam mittit „summam doctrinae christianae.”
- Iun. In reditu non longe Francofordia obviam factus est Melanthoni *Philippus*, Landgrav. Hassiae, qui ab eo petit, ut, domum reversus, de quaestionibus theologicis tum inter Lutherum et Catholicos agitatis si

- aliquid scriberet. Simul iter Melanthonem facere inissit per Hassiam et mandata dedit de usitata deductione in suo territorio.
- Jan. 15. Melanthon hoc die iterum Witebergae est. (Vid. ep. Luth. ad Capitonem.)
- Jul. 5. Wilhelmus Nissenus inter lavandum suffocatur in Albi.
- Aug. Mense praefatur in Psalterium Davidis a Bugenhagio editum, Praefatur in Obsopaei versionem libri Lutheri germanici de constituendis scholis.
- Sept. 30. Hoc mense Amsdorfus et Camerarius discedunt ex schola Witebergensi. Excusat Lutherum Erasmo Roterodamo.
- Oct. Spalatino scribit, se nolle amplius legere theologica.
31. A Senatu Norinbergensi per Hier. Baumgartnerum vocatus erat Philippus Norinbergum, ut ibi scholae, a Senatu instituendae, praeeset. Respondet Baumgartnero, se fidem datam Principi Electori Sax. fallere non velle, et commendat ei Eobanum Hessum. Scribit simul lectu dignissima de studiis suis. (Quum Camerarius in vita Melanthonis §. 31. hanc vocationem Melanthonis anno 1524. factam non commemoraverit, sed tantum iter Melanthonis in auctumno an. 1525. Norinbergam factum narraverit, editores epistolarum Mel. iis epistolis, quae in auctumno 1524. hac de re scriptae sunt, adscripserunt annum 1525. Sed quum Melanthon d. 31. Oct. scribat, se pietate erga *Fridericum* Pr. Electorem, a quo Witebergam vocatus fuerit, permoveri ne discedat, hic vero d. 5. Maii 1525. mortuus sit, satis patet, Melanthonem in auctumno anni 1524. vocatum esse Norinbergam. Anno 1525. tantum eo consilio vocatus fuit et venit, ut scholam institueret.)
- Dec. 3. Quauquam Mel. sua conditione Witebergae miuime laetabatur, tamen Baumgartnero declarat, se Norinbergam non esse migraturum.
26. Spalatino rem suam familiarem exponit, et de inopiae, qua laboret, fama scribit. Hoc anno: Demosthenis Olynthiacam primam latine vertit; scribit epitomen renovatae doctrinae ad Philippum Landgr. Hassiae; edidit Commentarium in Epist. ad Colossenses; enchiridion elementorum puerilium; scholia in Decalogum qui habetur Exod. XX., et praefatur in Ciceronis Topica, in monotessaron, in Asconii Pediani commentar. in aliquot Ciceronis Orationes.

ANNO 1525.

- Jan. 1. Queritur de sua valetudine. — Norinbergensibus suam scribit sententiam de redditibus ecclesiasticis bene collocandis et de rituum ecclesiasticorum mutationibus.
22. Camerario mittit prologum in Terentii Euauchum.
- Febr. 20. Nascitur Melanthoni filius, *Philippus*, non sine periculo matris. — De die quo natus sit hic filius contradicunt sibi epistolae Lutheri et Melanthonis. — Lutherus in epist. ad Io. Langum (apud de Wett. T. II. p. 628.), data „*feria post Sexagesimam*” (i. e. d. 20. Febr.) scribit: „*Philippo heri dedit Deus Philippulum.*” Filius igitur natus esset d. 19. Februarii. At Melanthon in ep. ad Camerarium de 6. Mart. haec habet: „*Ante ferias Saturnalium vulgi, Is dies nuptiarum Camiciani fuit, Die Hilarii, filiolus mihi natus est.*” — Dies Hilarii autem est d. 13. Ianuarii. Hoc die filium non natum fuisse inde clarissime probari potest, quod Melanthon in epistolis post d. 13. Ian. scriptis huius rei nullam fecit mentionem. Neque vero etiam, ut visum est homini docto (in der Allgem. Literatur-Zeit. 1829. no. 141. p. 1127.), dies Hilarii est d. 21. Februar. — Res vero haec sic se habere videtur. In Lutheri epistola desideratur *quota feria post Sexagesimam scripta sit, et excidit numerus. Si putas, Lutherum scripssisse: „feria 3 post Sexagesimam (i. e. d. 21. Febr.), puer natus iam fuisset d. 20. Febr., qui est dies Eucharii. Facile autem editor epistolarum ad Camerarium, vel typhotheta potuit pro Eucharii legere Hilarii. „Saturnalia vulgi” autem, quae Mel. in ep. ad Camerar. commemorat, sunt haud dubie dies, qui dicuntur Fastnacht, qui anno 1525. fuerunt d. 26 — 28. Februarii.*
24. Scribit Hittorpio de Plinio edito et edendo.
- Mar. 12. Lutherus ad Spalatium: „*Philippus insomniae paene extinctus esset. Adhuc satis aegrotat eo morbo.*”
23. Melanthon ad Camerar.: „*ancipiti aliquamdiu valetudine conflector, videlicet implacabili propemodum insomnia. — Nemo sodalium aut amicorum est, in cuius sermonibus magnopere acquiescere possum.*” Excipit Lutherum et addit: „*reliqui aut non vacare mihi possunt aut vulgus sunt.*”

- April.
10. Spalatino duas scribit epistolas de auctoritate legis mosaicae.
12. „Ego bonam Dioscoridis partem percurri; *ἐτυμολογίαν* latinam pueris absolvi. Mihi medici interdixerunt usum librorum.”
16. Adhuc laborat insomnia. — Propter motus rusticorum in Germania, qui Melanthonis animum valde ex-cruciant, differtur iter, quod Norinbergam ad inaugurandam scholam facere constituerat. Iter facit cum Luthero Islebiam ad scholam ibi instituendam, unde exeunte Aprili rediisse videtur.
- Maior.
18. Ineunte Maio cum Crucigero Magdeburgum proficiscitur, et postea Torgam exspatiatur.
19. Ludovicus Palatinus Elector scribit Philippo, ut de articulis rusticorum suam sententiam dicat.
19. Erfordiam vocatus est cum Luthero; quod vero iter non factum esse videtur.
- Iun.
7. Miserat confutationem articulorum rusticorum. — De Muenzero scribit ad Camerarium.
7. Mense Iunio praefatur in librum Lamberti Schafnaburgensis.
Wenceslaum Linckium invitat ad nuptias Lutheri.
27. Nuptiae Lutheri et Catharinae.
Iul.
24. Graecam scribit ad Camerar. epistolam de Lutheri nuptiis.
- Aug.
Hoc mense Ioach. Camerarius cum Iacobo Fuchsio iter facit in Prussiam, unde ineunte Oct. rediit Witebergam.
- Sept.
Invitatur Norinbergam ad scholam ibi instituendam.
- Oct.
9. Ineunte Oct. Camerarius advenit ex Prussia.
9. Sententiam suam dicit de Carlstadii doctrina de sacra coena.
Parat se ad iter Norinbergense.
Norinbergam proficiscitur ad scholam instituendam cum Camerario, itineris socio. Ea de re Camerarius in vita Melanthonis: „Illud iter huius anni (1525) auctumno ingressus est, et nos sumus una profecti, eo-que itinere Papebergae apud meum patrem habui hospitem Philippum Mel. Norimbergae autem hoc factum est, ut proximo anno rediret illuc Philippus Mel., et adduceret Eobanum Hessum, cum iam convenisset, ut Michaëlus Rottingus et ego ibidem illo tempore adessemus.” — Ex epistola ad Starzium ineunte Ian. 1526. intelligitur, Melanthonem in reditu Erfordiam venisse.
Hoc anno iudicium scribit de iure reformandi sine episcopis, et de Somniis. Praefatur in Euricii Cordi duos libellos et in Terentii comoedias a Camerario editas.

ANNO 1526.

- Ian.
Ineunte Ian. Lipsiam proficiscitur in nundinas.
Hoc mense augetur stipendium Melanthonis, eique dantur 200 floreni mistic, ut theologia quoque doceat in Academia. Melanthon mavult, ut potius Io. Agrioola Witebergam vocetur.
- Febr.
9. Lutherus ad Principem Electorem: „Es hat E. R. F. S. in der Ordnung der Universität befohlen lassen, M. Philippsen 200 fl. jährlich zu geben. Nu beschweret sich der Mensch, solchs zu nehmen, aus der Ursache, denn, weil er nicht vermag so steif und täglich in der Schrift zu lesen, möchte ers nicht mit gutem Gewissen nehmen, und meinet, E. R. F. S. foddere solch gestrenge Lesen von ihm. So hilft mein Sagen und Deuten gar nichts bei ihm; ist derhalb meine Bitte, E. R. F. S. wollte ihr Gemüthe selbst gegen ihn läutern und deuten, als daß sie zufrieden sey, daß er die Theologie helfe handhaben mit der Disputation und Lesen, wie vorhin geschehen, doch so viel er vermag, es sey gleich die Wochen nur einmal, oder wie er kann.”
20. Lipsiae est aliquot dies.
- Mart.
10. Promittit, se Norinbergam venturum esse ad scholam inaugurandam.
- April.
2. *Vitum Theodorum* commendat Baumgartnero.
(10.) Valde dolet de controversia inter Erasmus et Lutherum exorta.
Torgam proficiscitur, ut comitatum ad iter Norinbergense sibi petat.
- Maior.
Ineunte Maio proficiscitur Norinbergam cum Mica et Secerio, ibique divertitur ad Aegidianum monasterium. —
Oratio Mel. ibi habita legitur in eiusd. Declamationibus.
- Iun.
4. In reditu iterum est, et Coburgi colloquitur cum sacerdote de sacra coena.
Medio Iunio fere venit domum.

- Jan. Enarrat Demosthenis orationem contra Aristogitonem, quam vertit latine et postea edidit.
 2. „Ego meam *διαλεκτικὴν* perpolio; nunc enim pueris meis trado.” Enarraturus est Theocritum.
 4. Psalmum quintum, qui incipit „*Iubilate*”, latine vertit.
 8. Libellus officiorum prodit.
 12. Misere valet.
 Aug. 2. „Decubai summo cum periculo dies plus XII, deque mea vita non ipse tantum sed et medicus iam desperarat.”
 Sept. 7. De dodrante prolixè scribit ad Camerarium, eidemque narrat, cur Io. Agricola sibi tam infestus sit. Scribit ad Philippum, Landg. Hass., de emendandis sacris.
 30. Philippus Lipsiam ad nundinas profectus, inde mense Octobri Nordhusiam, Mansfeldiam et Islebiam profiscitur, cum comitibus Milichio et Sabino.
 Oct. Hoc mense in illo itinere versatur.
 31. Est Islebiae. Agricola studuit videre, qui vero abierat, neque cum Mel. convenisse videtur.
 Nov. Lutherus Fr. Electorem hortatur, ut curet, ut Ecclesiae visitentur.
 22. Hoc anno Mel. praefatur in Georgii Maioris Iustinum editum, et Iudicium scribit de Missa et coelibatu.

ANNO 1527.

- Jan. Ineunte Ian. profiscitur Lipsiam.
 Hoc mense Georgium Maiorem commendat Spalatino.
 23. Pertenui valetudine utitur et diligentia ac *τῆ λεπτῆ διαίτη* se sustentat.
 Febr. 26. Camerario fatetur, se in Saxonia nec commode nec inter amicos vivere.
 Mart. 14. In aniam properat, ut intercedat pro fratre Camerarii, Hieronymo, ab Episcopo Bambergensi in carcerem coniecto.
 Maio. 6. Roma expugnatur ab exercitu Caroli Imperatoris. — *Pomeranus* periculose aegrotat.
 12. Profiscitur Lipsiam in nundinas.
 Iun. 2. Torgae est in nuptiis Ioannis Friderici, Ducis Saxon. et Sibyllae. Ibi vidit primum *Heresbachium*, ad quem postea saepe scripsit, ibidemque a Georgio, Duce Sax., impetravit literas ad Episcopum Bambergensem pro Camerarii fratre captivo scriptas.
 18. Incipiunt epistolae ad *Myconium*.
 Edit scholia in epist. ad Colossenses, antea dictata in scholis, eaque dicat Drachstadtio.
 Praefatur in librum Iac. Fontani de bello Rhodio ad Arohiop. Moguntinum, quem simul graviter admonet de concordia in Germania facienda et de componendis controversiis ecclesiasticis.
 Iul. 5. Profiscitur Melanthon in Thuringiam ad visitandas ecclesias iussu Principis Electoris. Secum ducit pueros, quos instituebat, Erasum Ebnerum et Iohannem Vangionem.
 Mense Iulio et ineunte Augusto versabatur in inspectione. Uxor eum liberis manserat Vitebergae, quae urbs a peste graviter vexabatur, a qua etiam ancilla uxoris Mel. correpta extincta est.
 Aug. 9. Academia Vitebergensis ob pestem dissolvitur. Multi scholastici Ienam veniunt.
 20. Lutherus ad Hausmannum: „Philippum expectamus omni die.” Videtur Melanthon familiam suam accersere voluisse, idque fecisse diebus d. 25 — 27. Aug. Nam Lutherus ad 1. Septb. ad Viscampton scribit: „*Philippi uxor cum ipso abest cum Academia.*” Sic enim legendum est, non, ut editum (apud de Wett. T. III. p. 200.): „*Philippi uxor cum ipso. Abest nunc Academia.*” Etenim mense Iulio et Aug. Melanthonis coniux cum liberis manserat Vitebergae, ut epistolae Lutheri et Mel. docent. Ienam igitur abiit Philippi familia exeunte Augusto.
 31. Lutherus in ep. d. 81. Aug. (apud de Wett. T. III. p. 197.) monet Ioannem Agricola, ne adversus librum visitatorum, ne quidem typis exscriptum, disputet, quod iam fecerat.
 Mense Aug. prodeunt Domosthenis orationes duae contra Aristogitonem. — Enarrat Philippus Ienae proverbialia Salomonis.
 Sept. Hoc mense videtur iterum occupatus fuisse visitatione ecclesiarum.

- Oct. Comperit, Agricolam valde reprehendere librum visitationis, cuius quaedam forma invito Melanthoni prodierat. Fama erat Lutherum sententiam suam de poenitentia retractasse.
12. Lutherus liberum visitatorum cum sua censura mittit ad Principem Electorem.
19. Mittit Melanthon Spalatino commentarium in Colossenses, et imaginem suam a quodam artifice expressam.
27. Melanthon cholica aegrotat.
- Nov. Ineunte Nov. Melanthon scribit epistolam ad Agricolam, illamque ei mittit per Lutherum, in qua refutare studet ea, quae Agricola contra Mel. doctrinam de poenitentia monuerat. Eadem de re sententiam suam scribit Casp. Aquilae.
12. Adversus Anabaptistas scribere decernit.
17. Controversiam de coena sacra, Coburgi ortam, componere studet.
18. In aulam vocatur propter inspectionem Ecclesiarum.
- 20-30. Torgam proficiscitur Melanthon ad recognoscendum librum visitationis. Eo venerant Lutherus quoque et Agricola. Colloquuntur Melanthon et Agricola de doctrina de poenitentia et de iis quae Agricola in libello parvo, quod inscio Melanthoni paulo ante prodierat, taxabat. Totam rem narrat Melanthon ipse in epistolis d. 10. 18. 20. Decb. ad amicos, in primis ad Ionam et Camerarium scriptis. — Manifeste autem errant ii, qui putant hunc conventum Torgaviensem fuisse mense Septbri. Eius erroris causa una tantum est, videlicet epistola Melanthonis ad Camerarium, quam dedi d. 20. Decb. Illa enim data esse dicitur in fine „X. Calend. Novbr.“, i. e. d. 23. Octobris. Quum autem in ea Melanthon dicat: „Fui Torgae proximo mense“, conventus ille mense Septb. fuisse putabatur. At in illis verbis „X. Cal. Novemb.“ manifestus error agnoscendus est, ut docet series et argumentum epistolarum Melanthonis, potissimum epistola ad Ionam d. 20. Decb., quae cum ea ad Camerarium data in plurimis convenit, et haud dubia eodem tempore scripta est. Idem intelligitur ex epistolis Lutheri. Neque enim Lutherus neque Philippus verbum habent de conventu Torgaviensi mense Septb., et Lutherus eius mentionem demum facit in ep. d. 10. Decb. ad Ionam scripta. Si conventus ille iam mense Septb. fuisset, Lutherus nullo potuisset modo d. 27. Oct. ad Melanthonem scribere: „Scribis te flagitari a quodam, quod poenitentiam a timore „domini incipi docueris in visitatione vestra. Scripsit similia fere Magister Islebius.“ Loquitur igitur haec de re quasi Melanthoni nondum nota, quod vero post conventum Torgensem non potuisset. Denique rem conficit, quod Melanthoni eo tempore, quo Torgae esset, ab uxore, Ienae versata, filius, Georgius, natus est, et quidem die Catharinae, d. 25. Novembris. Verba igitur in epist. ad Camerar. „d. X. Cal. Novbr.“ vel ab editore ex arbitrio addita sunt, vel mendose lecta et edita, vel etiam, si editor diem datae epistolae Romanorum more significare voluit, ex errore in alium diem mutata. Similitudo epistolarum ad Ionam et Camerarium docet, utramque eodem fere die scriptam esse, videl. d. 20. Decb.
- Nov. Filiolus nascitur Melanthoni Ienae, ipso absente, Georgius nominatus. cf. etiam ep. ad Menium infra d. 2. Septb. 1529., et ad Camerar. d. 7. Ian. 1528.
- Decb. 20. Narrat amois, quid Torgae inter ipsum et Agricolam et Lutherum actum sit. Exeunte anno scribit contra Anabaptistas. Hoc anno praefatur in Nonni paraphrasin in Evang. Ioannis et in Iac. Micylli metricam.

ANNO 1528.

(Mensibus Ianuar. Febr. et Mart. Melanthon Ienae est.)

- Jan. 7. Audit Melanthon, fratrem Camerarii liberatum esse ex carcere.
23. Vitum Winshemium, qui in schola Ienensi versatur, commendat Norinbergensibus, ut stipendio alatur. Hoc mense Lutherus librum „Unterricht der Visitatoren“, quem scriptum a Principe Electore acceperat, ut illum perlegeret, Principi Electori remittit, suamque sententiam perscribit.
- Febr. 10. Liber visitationis excuditur. Medio Febr. Melanthon iter facit ad Reiffensteinium Stolbergam, quo venerat Caesarus Colonia.
28. Med. Mart. Ienae.
- Med. Mart. diocem Hippocratis a Camerario. per Principem Elect. Sax. et Landgravium Hassiae, ut sibi caveant a Romano-Catholicis, quos foedus solvendo Evangelicos clam inivisse, Otto Packius denunciaverat Landgravo Hassiae.

- Mart.**
22. Erasmus scribit de lite eiusdem cum Luthero de libero arbitrio.
Liber visitationis a typographo absolutus est.
25. **April.**
6. Remissi erant studiosi in Saxoniam. Melanthon adhuc commoratur Ienae ob quaedam negotia ecclesiastica.
In aulam vocatur. Absolvit disputationem adversus Anabaptistas.
10. Lipsiae, est rediturus Witebergam.
- Mai.**
15. Exeunte Apr. iudicium de Anabaptistis Secero bibliopolae excudendum mittit.
Cum Luthero et Pontano Torgae est in aula, et dehortatur, ne bellum suscipiatur adversus Catholicos.
18. Graviter hortatur Ioannem Pr. Elect., ut pacem tueatur.
- Iun.**
8. Bembi et Pici epistolas mittit Camerario, cui scribit, se nunc elaborare in recognoscenda Lutheri versione
Iesariae, in enarrandis proverbii Salomonis et in scholiis addendis Ethicae Aristotelis.
Hoc mense simul cum Luthero Principem Electorem assidue hortatur, ne bellum moveat.
- Iul.**
16. Prolixe scribit Camerario de ineliminibus Principum, potissimum Landgravii, bellum minitantium.
- Sept.**
13. Faber ex Bohemia ad Melanthonem scripsit eumque hortatus est, ut a causa evang. deficiat, simulque promisit praemia.
27. Valetudine misera utitur.
- Oct.**
15. Sentit vires corporis quotidie deficere. Scribit annales de rebus hoc anno gestis.
15. Proficiscitur in Thuringiam ex mandato Principis Electoris, ut Ecclesias ibi inspiciat. Socios laboris habet
Ioannem a Planitz, Hieron. Schurff, Erasmus ab Haugwitz, Fridericum Myconium et Iustum Menium.
Hoc mense Lutheri epist. ad Wenceslaum Linckium de Georgio Duce Saxoniae aulam valde movet.
- Nov.**
2. Scribit Ioanni ministro de differenda editione dialectices.
- Dec.**
Myconio suam scribit sententiam de Lutheri epistola adversus Georgium Ducem Sax.
Versatur hoc mense in visitandis Ecclesiis in Thuringia, imprimis Gothae et Isenaci.

ANNO 1529.

- Iun.**
1-6. Occupatus est in visitandis Ecclesiis.
6. Per Erfordiam redit Wimariam.
9. Accipit Lutheri libellum: von heimlichen gestohlenen Briefen.
Hoc fere tempore respondet ad quaestionem: an liceat Christianis litigare.
24. Witebergam iterum proficiscitur,
30. Spalatino suam dicit sententiam de eucharistia.
- Febr.**
14 sq. Philippum Eberbachium Coburgensem graviter hortatur.
20. Wimariam venit profecturus cum Principe Electore Spiram ad comitia.
- Mart.**
13. Spiram venit.
15. Exponuntur in Comitiiis Caesaris mandata.
24. Queritur Melanthon, homines doctos viris politicis et principibus Spiraе despectui et derisui esse.
30. De coena sacra ad Coburgenses scribit.
- April.**
8. Ioach. Camerarius venit Spiram.
8. Praefatur in Dispositionem Orationis in ep. Pauli ad Romanos.
8. Oecolampadio scribit de sacra coena epistolam, separatim editam.
- Mai.**
4. Praefatur in Danielis vaticinia ad Regem Ferdinandum.
4. Lutherus scribit: „expectamus quotidie Melanthonem.“ Advenisse videtur d. 5. Maii; certe d. 7. Maii iterum fuit Witebergae.
14. De colloquio cum Zwinglio habendo scribit ad Ioannem Fridericum Saxoniae Ducem.
17. Camerario, Spenglero, Baumgartnero narrat historiam comitiorum, quorum eventu valde est perturbatus.
23. Recognoscit Lutheri versionem germ. libri Sapientiae. (vid. Luth. epp.)
28. Enarrat epistolam ad Romanos. (vid. Luth. epp.)
- Iun.**
10. Novum testamentum germanicum recognoscit cum Luthero. Emendat suam dialecticen. Scribit paginas de
mensuris et de re numaria veterum, postea editas.
11. Ienae narrat, quanto impedimento concordiae fuerint Zwingliani in comitiis Spirensibus.

- Jun. 14. Lutherus scribit: „Philippus sese macerat cura rei ecclesiasticae et reipublicae usque ad periculum va-
tudinis.”
20. Opiat, ut coniunctio cum Zwinglianis impediatur, et mori mavult, quam Lutheranos societate Zwinglian-
causae contaminari.
21. Invitatur ad colloquium Marburgense.
22. Dissuadet hoc colloquium.
- Jul. 1. *Dialecticam* suam dicat Wilh. Reiffensteinio. (cf. etiam ep. ad Eob. Hessum d. 24. Jul. h. a.)
8. Promittit, se venturum esse Marburgum ad colloquium.
15. Incipit enarrare dialecticam.
26. Nuncium de morte matris accepit. — Institui (scribit Camerario) Enchiridion dogmatum christianorum,
quid de omnibus fidei articulis senserimus posteritas iudicare possit.” Hoc scripto, non edito, postea fe-
tasse usus est in conscribenda Augustana Confessione.
- Hoc mense mittit amicis dispositionem orationis in epist. Pauli ad Romanos.
- Aug. 15. Moritur Georgius, Melanthonis filius, Ienae natus.
28. Propter anglicam pestem (sudorem anglic.) dimittit discipulos, quos secum habebat. — *Nova scholia*
Proverbia Salomonis dicat Magno, Duci Megapolitano.
28. Mittit Camerario *commentarium in duos libros Ethicorum Aristotelis.*
- Sept. 2. Myconio mittit commentarium in *Ethica* Aristot.
20. Fere d. 20. Sept. et sq. cum Luthero proficiscitur Marburgum.
30. Marburgum advenit.
- Oct. 1—8. Colloquium Marburgi Lutheri et Melanthonis cum Zwinglio et Oecolampedio.
5. Melanthon Reutlingenses monet, ne Zwinglii sententiam de sacra coena admittant.
- (10.) In reditu Erfordiae a Langio accipit Epiphani liberos *περὶ αἰρεσεων*, ex quibus volebat excerpere epitomen.
12. Ienae est cum Luthero in reditu.
19. Torgae est cum Luthero apud Principem Electorem.
26. Lutherus ad Hausmannum: „M. Philippus et Ionas edunt libellum in eandem causam” (i. e. adversus Turcas)
- Nov. 7. Lutherus ad Myconium: „Philippus abest; nuptias honorat Dn. Dudleben in Freyberga una cum Amadorico
14. Camerario scribit, se gravissime animo commoveri propter res ecclesiasticas, neque ultum abire diem, quod
non optet ex hac vita discedere. Porro, Ionam componere *libellum de Turcis*, citius operis silvulam ipsi
Melanthon congererit. Simul petit a Camerario explicationem quarundam vocum obscurarum in N. Test.
- Decb. 1. Camerario suam scribit sententiam de Epiphani libris.
- Secundum Stephani Riccū Miscellanea (de quibus vid. praemonenda p. LXXVIII sq.) T. I. p. 32. 72. et 15
Melanthon hoc anno in scholis interpretatus est Ciceronis orationes pro Marcello, Archia et Murena.
epistolis Melanthonis nihil ea de re legitur.
- Mylius* in chronologia librorum Melanth. habet quidem haec: „Duae praefationes in Vetus Testamentum
„Philippo scriptae, et nomine Lutheri editae. Prior incipit: *Cum ante sexcentium*. Altera: *Quamquam*
„conveniebat hunc librum etc.” — Sed haec Mylii coniectura de auctore harum praefationum, praemi-
sarum versionis latinae quorundam librorum V. T., quae a. 1529. Witebergae prodit, iustis destituit
argumentis, ut copiose et docte docuit Walehius in opp. Lutheri Halens. T. XIV. p. 51 sqq., ubi etiam
ipsa illa versio latina denuo excusa est. Suo etiam iure homines docti monuerunt, Mylii librum erroribus
refertum esse. Ipse enim cognovi, illum in permultis errasse, neque ei omnino fidem esse habendam.
Quare nec hic in annalibus vitae Melanthonis Mylium nos sequuti sumus, sed ea ad quemque antrum scri-
pta Mel. tantum notavimus, de quibus aliunde constat, quo anno prodierint.

PHILIPPI MELANTHONIS
EPISTOLARUM, PRAEFATIONUM, CONSILIORUM
LIBER PRIMUS,

COMPLECTENS EA, QUAE MELANTHON AB ANNO 1514 USQUE AD ABITUM
IN SAXONIAM, MENSE AUGUSTO A. 1518, SCRIPSIT.

Lectori.

Prooemium alterum *) libri „Clarorum Virorum Epistolae Latinae Graecae et Hebraicae variis temporibus missae ad *Ioannem Reuchlin* Phorcensem LL. doctorem. Tubingae per Thomam Anselmum Badensem, Mense Martio, Anno M. D. XIII. fol. 51. in 4to. Ita et inscripta est editio tertia libri primi, quae Tiguri apud Christophorum Froschouerum a. M. D. L. VIII. pagg. 78 in 8vo prodiiit. Editioni secundae, in qua tres priores editionis principis epistolae ad Reuchlinum non leguntur, inscriptum est: „Illustrium Virorum Epistolae, Hebraicae, Graecae et Latinae, ad Ioannem Reuchlin Phorcensem virum nostra aetate doctissimum diversis temporibus missae, quibus iam pridem additus est Liber secundus nunquam antea editus. Hagenoae ex Officina Thomae Anselmi. Anno — M. D. XIX. Mense Maio.” plagg. 28 7/8 in 4to. F.

Philippus Melancthon Bretthanus
Lectori S. D. P.

Solent inter genera literariorum monumentorum egregie probari, quae natura facilius, quam arte fluunt. Illis enim plane, quid in cuiusque sit ingenio situm, spectari potest; uti natura natam artem Pythagorica disciplina constat. Inter illa praecipuum est epistolare, quod familiaritate sua calorem subitum ostendit, multa laude celebratum a gravissimis autoribus. Epistolis enim res maximae plerunque aguntur. quare ut de plurimis quam elegantissime scribi dicique possit, literas ad *Ioannem Reuchlin*, summa integritate summaque prudentia virum, scriptas multiunga eruditione prodire volumus, quod Germaniae nostrae clarius contingere nihil possit, quam si autore *Ioanne Reuchlin*, quem ζῶσε δὲ καὶ κόσμησε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη, exterarum gen-

tium monumentis laudetur splendide: hoc namque epistolae fere omnes argumento notantur. Caeterum qui sit, epistolae character, rectissime cerni potest; nam familiaritate tegunt artificium, ne sermoni epistolari satisfacisse negentur, qui *Libanio* sophistae placet. Finitur enim a *Libanio* epistola: „ὁμιλία ἐγγράμματος ἀπόντος πρὸς ἀπόντα γινομένη καὶ χρωδῶδη σκοπὸν ἐκλήρουσα· ἐρεῖ δὲ τις ἐν αὐτῇ ὡςπερ ἀπόντι πρὸς ἀπόντα,” quod ita videtur expressisse *M. Cicero* eleganter quidem et, uti suis ingenii moribus solet, foelicissime ad *Curionem*: „unum illud certissimum epistolarum genus, cuius causa res ipsa inventa est, ut certiores faceremus absentes, si quid esset, quod eos scire aut nostra, aut ipsorum interesset.” Epistolas igitur contextas sermone puro, qui lumen rebus adhibet, ac emendato, quem *Cicero* latinum vocat, familiari, dilucido ac brevi, quod hoc sermonum genus dialogo simillimum putetur, denique proprio, ut res effingi quam explicatissime videatur, habetis, adolescentes optimi, ut artem imitando discatis: magna enim pars artis imitatione continetur, ut est apud *Quintilianum*. Neque, quo studia vestra magis adiuvari queant, video, quam iunctis exercitii ac imitationis viribus; graecas sententias latinis verbis, latinas vero lectis verbis aliis pronunciate 1). Idque frequentissime, ut profuisse vobis *Ioannes Reuchlin*, Germanorum studiorum antesignanus, dicatur. Illis enim si vos eruditos viderit, ut antea dedit plurima, graviore vos munere donabit. Valet.

*) Alterum huius libri prooemium *Ioh. Hillebrant* Suecigenis, Melancthonis praceptor, scripsit. F.

1) *Pronunciate*] Ita et editio secunda. In editione tertia legitur: „pronunciare.” F.

1515.

No. 2.

1. Ian.

Ambrosio Blauro.

Ex autographo, quod Melanthon rubro liquore exaravit, in cod. Monac. I. p. 328. Epistola et in Lib. VI. p. 422. legitur.

Docto et religioso viro, *Ambrosio Blarer Albarosbachum* *), *Monacho suo.*

Iamne? homo eloquens infami puero τῷ ἔρωτι dabis, esse, qui ament, οἱ οὐδ' ἂν ἔχοιεν εἰπεῖν, ὃ τι βούλονται σφισι παρ' ἀλλήλων γίνεσθαι, ἀλλὰ μαντεύεσθαι ὃ βούλονται καὶ αἰνίττεσθαι, ut ait ille apud *Platonem* elegans profecto et *Atticus* vir. Sic enim est amoris quoque nostri ludus, ut in summa rerum copia, puto, quam virtutes administrent tuae, simul argumento ac oratione deficiam, neque satis intelligam, qua te mihi parte probari magis velim, eruditione an humanitate? Sed allubet tamen, quae nostro in-

genio propior, humanitas. Huic me quasi cui-dam regulae affingam. Id enim de eruditione pene ἀζήλω dicere nimium quam audax fuerit. Ea est ergo humanitas tua, ea in habendo amico facultas, ut quidvis gratum habeas, καὶ μικρὸν δῶρον, tenuem ac ieiunam *Philippi* epistolam, sed pulcherrimo emtam pretio. Sic enim carior tibi erit merx nostra, elegantissimis scilicet literis tuis. Sed de his alias. Et sunt in nobis non vilia, quae amari longe¹⁾ merentur prima, recta constansque voluntas, bene sentio, bene dico de *Ambrosio*. Eam si tu umbraticam atque adeo personatam vocas amicitiam, vide ne iniuria bonas mentes καὶ φιλανθρωπούς²⁾ afficias. Audacter haec ego, ut probem tibi nostra aequalis amicitiae munia. Vale, et *Philippi* memor esto. σχεδιαστικῶς. Ex Tubinga, Cal. Iannariis³⁾.

Philippus Melanchthon.

1) Lib. VI: *longius*.

2) Melanthon scripsit: „γιλάνους,” i. e. φιλανθρωπούς. In libro VI. male: ψιλάνους.

3) Lib. VI. addit: „anno 1515.”

*) i. e. *Alpersbach* s. *Alpirsbach*, monasterium Ord. S. Benedicti Wurtembergense. F.

1516.

No. 3.

(m. Martio.)

Paulo Geraeandro.

Praefatio in *Terentium*, quem Melanthon edidit ita inscriptum: „Comoediae *P. Terentii* metro numerisque restitutae. Tubingae in aedibus Thomae Anshelmi Badensis, Mense Martio Anno M. D. XVI.” in 4to. Recusae sunt cum eodem Melanthonis prooemio Lipsiae a. 1518 et 1519. in 4to. In fronte editionis principis Melanthonis, si quid video, autore haecce leguntur:

„AD LECTOREM.

Quisquis es, cui Romani sermonis elegantia est cordi, hortamur, in *Terentii* fabulas animis incumbito. Usus esto librorum, qui nostris formulis excusi spectantur. Hi si studiis intercesserint, frugem tibi, *Thomae Anshelmo* gratiam, utrisque laudem pariunto. Id meretur labos, qui vel nobis quantus fuerit, non praedico. *Ἀπὸ δεξιῶν.* Modo lector faueto, emitto, versato. Tibi Musae *Terentii* Comoediam dicarunt. H. et L. S. Tübingen.” F.

Philippi Melae Brettani ad Paulum Geraeandrum Saloburgensem in Terentii Comoedias Praefatio.

Qui mores olim publicae privataeque vitae constituerunt viri graeci (nam ab illis velut humanarum artium primis autoribus auspicandum censeo), partim apologis, quales feruntur *Aesopei*, partim aenigmatis, ut scrupi sunt *Cleobuli Lyndii ἐπιγράμματα* conscripti, partim sacris quibusdam Deorum, ut ferebatur, oraculis rem absolverunt. Mox prima philosophorum aetas, hominum studia sententiis pauculis, etiam a poeta quopiam acceptis, composuit. Adde posteriori seculo praeter philosophorum vulgus, exempla morum *Socraten* et *Diogenem*, quorum uterque non tam vitae usu spectatus foris, quam scholae studio domi probatus est, tametsi aliis longe finibus utriusque rationes constitere. *Socrates*, ut vivendi modo civilior, oratione fuit modestiae ac humanitatis plena, contra *Diogenes* et vita et sermone asper, rigidus, carpendo acer, quamvis ab illa, quae tum coepit, rixatorum disciplina maxime alienus, nugas puto, quales in illum iactabantur *ἄπερ εἰμι ἐγὼ, οὐκ εἰ μὴ ἄνθρωπος δέ εἰμι, σὺ ἄρα οὐκ ἄνθρωπος.* Quod ego sum, tu non es; homo ego sum, tu igitur homo non es. Accessit ad instituta sapientum sophistica, non illa nugatoria, sed quae posthac cum historia copulata est, utilis apprime moribus hominum formandis. Et ante poetis opinione artis cesserat longe maxima pars instituentium vitae, e quibus plerique principum aucti gra-

tia laudes illis tantum heroicis velut exempla dedere. Homericos reges puto et Tragicas conciones. his Pindaricum poema non addetur inepte. Reliqui in communibus versati causis familiae curam civitatisque statum descripsere. illis Comoedia se debet praecipua. Praetereo quae plurima etiam versu suis interdum amici tradiderunt, *Hesiodi ἔργα καὶ ἡμέρας* ad fratrem opus tale forsitan habebitur. et qui *Pythagorae* dicuntur aurei versiculi, autore non malo, sed tamen ignobili, et *Theognidos Phocylidae*que carmen cum *Solomonis* hebraei sententiis collatum. et innumerae *Solonis* Attici paraeneses. quicquid id est, quod publico favore plausuque caruit, solo privatorum usu laudem promeruit non modicam. Ad ista redeo, quae frequentibus exhibita spectaculis vitam omnem quasi suis depictam vicibus ostentantur, ea ut ordine referamus, paulo altius petenda videntur. Olim composito Athenarum statu, cum et pacis et otii studia, ceu fato, coepissent excoli, priusquam esset illa communis philosophorum appellatio; Poetae se quidam ingenii viribus extulerunt, magni homines, vivendi formam gratiis adhibitis eleganter exprimentes, et prodesse bonis mentibus et delectare afficereque virtutis argumento populum conati. Tragicis vocabantur, qui faciliore aliquanto pede, quamvis heroes Homericos imitati, orationem numeris vixere. pedestri ea habita est non absimilis. Primum fuisse ferunt *Thespia* Atticum, qui multitudinis animos edita Tragoedia personatus in se convertit, vel eo clarus, quod extrema aetate Solonem spectatorem habuit. Quo etiam tempore accessit artibus incrementi tantum, ut *Pisistratus*, Atheniensium princeps, *Homeri* poema mox digeri probe curarit. quisquis ille fuit (nam *Aristarchum* posterior aetas tulit), qui rem tyranni mandato aggressus Homericis et Rhapsodis magna versuum volumina dedit. Solebant tum illi vagabundi partem Homerici poematis allekti, vel mercedis, vel gloriae cupidine decantare. Crevit aemulatione studium, paucisque post annis, praeter autores Tragoediae multos, suae cuique privato causae dramate vario comprehensae passim agebantur, donec poetis negotium datum est, qui paulo festivius pro ingenii elegantia stultas vulgi contentiones huderent, certis interim nominibus non tacitis. Qui ioci,

perinde atque Tragoediae, publicis celebrati spectaculis, magnam poetae laudem, maiorem auditori componendae vitae rationem pepererunt. Atque haec sunt comoediae initia, haec est etiam finis, ut ea ceu regundae vitae speculo utamur. id quod adeo accepimus illis observatum temporibus, ut nunquam postea annos multos non frequens fuerit in Atheniensium oculis Comoedia, sed minore aliquanto licentia, quando et reliqua vatum opera iam audiebantur undique. Nam induxerat, ut scribit *Athenaeus*, in Theatra, et quidem primus *Demetrius* ille *Phalereus* Homericus seu Rhapsodos, et *Aristarchi* diligentia isto fere seculo libri Homericus habebantur integri. Feruntur item opera *Demetrii*, poemata *Hesiodi*, *Archilochi*, *Phocylidae* primis honoribus publicata. De Graeca comoedia dictum est hactenus, uti morum causa coeperit, ut ingenti primum admiratione res nova sit edita. De scena reliquave agenda fabulae specie, qui plura praeter caeteros volet, *Athenaei* dissertationes et *Iulii Pollucis* commentarios petat. Nunc quom de latino, *Terentiano* scilicet poemate agitur, tametsi a *Donati Benedictique* *) praefationibus accipi nonnulla possunt, referre tamen putavi, quo sit modo in urbem Romam invecta comoedia. Nam si ad primam urbis originem quasi postliminio redeas, in Indis et his quidem paucis, nominantur e stans circenses, et nescio quae sacra, praeter venerandam antiquitatis consuetudinem nihil est, quod admirare. Sed illa tamen ad posterum usque deducta, puto quod ea pietas videretur, ut urbis Romae opes, ita ludorum celebritatem frequentiore reddidit. Hinc et numeri non pauci ad gesticulationem veluti Dithyrambi compositi, et artes hetruscae suis decorae ludiis excipiebantur. Has *Andronici Livii* studium postea expoliit, qui cum graeca scientia disciplinae hetruscas coniunxerat. Primus in urbe spectaculis varium carmen edidit, epos, Comoediam, Satyram, veteris comoediae imaginem, Tragoediam. Successerunt *Q. Ennius*, *M. Plautus*, *Cn. Nevius*, *M. Pacuvius*, *Stattius Caecilius*, *L. Accius*, partim comoedia, partim tragoedia illustres, plerique carminum alia specie laudati. At nescio, num cuique scriptorum generi suus decor apud illos manserit.

*) cf. „*Benedicti Philologi Florentini praefatio super P. Terentii Comoedias ad Petrum Crinitum*,” praemissa Terentii Comoediarum editioni, quae Florentiae studio et impens. Phil. de Giunta a. 1505. in-8vo prodit. F.

nam in *Plauti* comoedia desyderari nonnunquam *πρέπον* aiunt. Et qui statim secuti sunt illos, *Terentius* atque *Lucilius*, arte superiores habentur *Quintiliano* teste. Sed in nostrum omne totius comoediae ingenium conferunt. Itaque summam de latina comoedia diximus; de Terentiana longe pluribus agerem, nisi aliorum in manu essent commentarii. Neque vero de poetae artificio aliud, quam quod *Erasmus Roterodamus*, Opt. Max. literarum praeses, ait, esse optimum dicendi artificem *Terentium*. Non dissero, quibus ille figuris, qua elegantia, quo decore orationem supra communem ingeniorum aemulam extulerit, quam primae comoediae iuvenes ament sancte, contra quam sint inepti secundae fabulae *Phaedria*, *Chaerea*, milesque *Thraso*, quam sese imprudenter in tertia *Menedemus* excruciet a filio non bono desertus, quam probet urbane *Mitio*, quid in instituenda iuventute possit liberalitas, quid clementia. Mitto multiplicem in *Ecyra* mulierum, et si dici potest stultam calliditatem. Mitto quam vulpinetur improbe parasitus *Phormio*. Multa sunt eiusmodi apud hunc poetam, quae vitae moribusque parandis, quae dictionis elegantiae conveniunt, ita rei natura introspecta, ita personae habitus, aetas et conditio observata est. Id an graecorum aemulatione constet, anne latina arte, vel ingenio potius Africo, fortassis ambigi nonnihil potest. Sed dicam libere, quando et ingenio sua laus est, partem esse *Menandri*, quem autorem habuit, in illis multam. Eius hae virtutes inter summam a *Plutarcho* laudantur: „*ἀλλὰ Μένανδρος οὕτως ἔδειξε τὴν λέξιν, ὥστε πάση καὶ φύσει καὶ διαθέσει καὶ ἡλικίᾳ σύμμετρον εἶναι.*” Quo fit, ut *Menandrum* et arte suis placuisse credam, quando talis est in eo oeconomia, et exemplo praecipuum nostro fuisse, quod cura et studio imitaretur. Caeterum in hoc poemate spectabis et libero dignas sententias, et iocos lepidos facilesque et sales urbanos, elegantes, non ineptos, non invidiosos, planeque *Menandrios*, id quod Graecus ait: „*αἱ Μένανδρου κομῳδίαὶ ἀφθόνων ἀλῶν* *) *καὶ ἱερῶν μετέχουσιν, ὥσπερ ἐξ ἐκείνης γεγονότων τῆς θαλάττης, ἐξ ἧν Ἀφροδίτη γέγενεν.*” Ad eam elegantiam peculiari gratia facit numerus Iambicus *Terentio* familiaris. Trimeter potissimum constat, et longiore interdum versu, ne a pedestri oratione videatur alienus.

*) Ed. Lips. post *ἀλῶν* addit: „*γε.*” F.

Atque ut dignosci carminis ratio possit, modi cuique scenae sunt inscripti, distincti, dispositique versus, ut lex postulat, quae diligentia primum Philologi *Benedicti* laudibus cessit. Utinam et nostris libellis gratiae tantum comparetur, ut exemplari collato indicentur numeri, nam reliquum diligentiae etiam sine monitore spectabitur. Est et *Benedicti* compendium de pedibus annexum, ut in promptu sit carminis absoluta ratio. Qui locupletiores huius penum desyderat, *Aldi Manutii* commentarios metricos requirat. Olim fortasse dabuntur, quae de Iambico carmine *Priscianus* composuit *), siquando a nobis edentur paulo emendatiores vulgaribus, qui usque adeo depravati leguntur, ut quae *Pius* etiam *Baptista* **) *Plauti* codicibus addidit, ex illo de Iambis descripta, nulla videantur. ibi nescio quae locis Homericis noctua supposita, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Verum illa copiosius alias. Hic *Terentius* est Poeta Comicus, in quem ora latini, in quem oculos referunt. et orationis et vitae magister, omni pene legendus aetati, sed omni plane studio. Hic auspiciis, optime mi *Paule*, tuis exit in publicum laetus, cum quod opera sibi tua castigatior videtur, tum quod foelicissimo tuo studio princeps colitur unicus, eoque decore, ut omnem illi humanitatem, τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, coniunctam habeas. Et iuventus Germanica velim, exemplo tuo in poetam istum incumbat, imaginem habitura studiorum, quam a *M. Cicrone* reliquisque magnis viris accepisti, quibus adeo Terentianae fabulae fuerunt in manibus frequentes, ut gravissimas interdum causas Terentiano carmine vel illustrarent, vel tentarentur. Opinor, quod ita quondam oratores Graeci multas bonorum poematum partes

et ingenii probandi et honestandae rei gratia soliti fuerant ἀποστοματίζοντες dicere. Vale mi *Paule Geraeander*, et Poetam *Terentium* vere tuum putato. Ex Tubinga, Anno M. D. XVI.

H. et L.

No. 4.

(m. Novembri.)

Studiosis adolescentibus.

Praefatio libelli inscripti: „Dialogus Mythologicus *Bartholomaei Coloniensis*, dulcibus iocis, iucundis salibus concinnisque sententiis refertus atque diligenter elaboratus. Hagenav apud Thom. Anahelimum mense Novembri M. D. XVI.” plagg. 5½. in 4to. L.

Studiosis adulescentulis *Philippus Melancthon S. D.*

Venit in manus nostras fabula haec et lepida et elegans: quam cum obiter perlegissem, ne decset studiis vestris, optimi adulescentes, statim chalcographis commendavi, quod iuventute commoddissima videretur. Nam dialogo, quod sermonum genus est familiaritate et puritate commendatum, rerumque varietate gratum, conscripta est, facietque ad excolendam adulescentiam vestram plurimum, si ea rerum et verborum gratia caetera quaeque studia exornaveritis, ut quibusdam pigmentis venusta, iucundiora reddantur. Siquidem fabellis elegantioribus tam vitae, quam orationis regula praescribitur, Plutarcho auctore in libro, quem de audiendis poetis inscripsit. Alunt enim et fovent animos teneros, atque illis ipsis ingenia ad severiora veluti amne comite ad mare duci solent. Fieri autem id putatur eo dicendi filo rectissime, quo contextus est hic sermo nitidus profecto et castigatus, ac ad comparandam eloquentiam, quae donum est deorum, apprime utilis. Ad quam uti debetis certe totis animi conatibus est enitendum. Fertur enim a Diis data, ut eorum magnificentia ab hominibus intelligeretur: id quod Mercurius, sermonis auctor, significare videtur, a maioribus deorum nuntius veneratus, quod τὸ βούλημα τῶν Θεῶν γινώσκωμεν ἐκ τῶν ἐνδεδομένων ἡμῶν κατὰ τὸν λόγον ἐνεργειῶν, ut apud *Pharnutum* legitur. Caeterum vos bonorum praemium, laus expectat. Valet.

*) Melancthon locis quibusdam ex *Prisciano* in fine huius editionis ita praefatus est: „Ad Lectorem. Haec loca, ut in epistola nostra monuimus, e *Prisciano* excerpta sunt. Quae si copiosius et, ut dici solet, ad unguem nosse velis, ad volumen *Prisciani* recurras, necessum est. Nam numerus primus, quem unicuique loco adiectum vides, librum significat, subsequens vero chartam vetustiorum exemplarium. Quae si forsitan non undequaque nostra cum tuo *Prisciano* supputatio congruerit, poteris labore omnia assequi. Quid enim non evincit labor. Vive foeliciter.” F.

**) cf. „Annotamenta *Ioannis Baptistae Pii* in *Plautum, Scaenium, Fulgentium*. Bononiae ap. I. Aut. a *Benedictis* Anno M. D. V.” fol. F.

1517.

No. 5.

(hoc anno.)

Hermanno Comiti de Nuenar.

Prooemium libelli: „Osci et Volsci Dialogus, ludis Romanis actus.” S. l. et a. plagg. 2½ in 4to. In fronte huius editionis, quae ducibus *Strobelio* et *Schnurrero* a. 1517. prodiiit, hoc *Melanthonis* distichon legitur:

φιλιππου τοῦ μελά.

Ταῦτα δὲ τῶν Μουσῶν χαριδῶτα Ἐρμῆς ἔθηκεν,
Ἐδλόγιον μῦθον, στέμματα δεινολόγοις.

De Dialógo eiusque autore *Mariangelo Accursio* cf. *Hummelii* Neue Bibliothek I. Bd. S. 101—105., ubi et *Melanthonis* praefatio recusa est, et *Adelungii* Fortsetzung zu Jöcher's Gelehrte. — Lex. I. Bd. S. 146. F.

Illustri Dn. Hermanno Comiti Novae Aquilae, Ecclesiae Metropolitanae Coloniae et Cathedralis Leodien. Canonico, Archiepiscopi Coloniensis Legato, Philippus Melanchthon se commendat.

En! Romanam illam de loquendi consuetudine verbisque deligendis Princeps, lepidam certe ac festivam disceptationem, quod nuper in Germaniam reversus *Ioanni Reuchlin*, consanguineo nostro, munus, *δόσιν ὀλίγην τε φίλην τε* dedisti. Libellum is et benevolentiae in se tuae ac singularis studii, et gratitudinis suae planeque officii testimonio nobis excudendum tradidit, quem celeberrimi nominis tui argumento litterarum studiosi communem amplecterentur. Quando virtus hoc etiam tua splendore natalium tanto et mira fortunae gratia illustrata meretur, ut omni studiosorum ardore Musageta quidam, veluti communis inter Musas Hercules, colare. Itaque tuis libellum, munus tuum *κατὰ τῶν ἀντιδώρων χάριτας* adscriptum, Ornatiss. litterarum Patrone, libens accipe, quo simul intelligam, officium tibi nostrum recte probatum iri, et quam in te studiorum spem colloco, non inanem prorsus arbitrer. Tubingae.

No. 6.

(m. Iulio.)

Ioanni Stofflero.

Praefatio orationis inscriptae: „De artibus liberalibus Oratio a *Philippo Melanchthone* Tubingae habita. Ex *Charisio* Thomae Anshelmi Mense Iulio.” a. a. 2½ plagg. in 4to. In fronte orationis *Casparis Churrerii*, qui et in fine hymnum in Musas Orphei et graecum et latinum addidit, distichon legitur sequens:

Δεῦτε νέοι σπουδαζόμενοι, καὶ ταῦτα πονεῖτε
παίγνια τῶν μουσῶν. ὁ γλύκυσ ἐστὶν ἀγών.

Melanthonis oratio eiusque prooemium legitur etiam eiusdem *Declamatt.* ed. *Gerbelii* (Argentorati 1541. h. pag. 77., ed. Argentorat. a. 1558. T. I. p. 324. et in *itione Richardii* T. I. p. 1. F.

*Egregia Virtute Viro Ioanni Stoffler stingensi, Mathematicum professori *)*, *Philippus Melanchthon S. D.*

Sermonem de liberalibus Artibus habui in vir clariss., pro more istorum, qui in philosophorum scholis rhetoricantur; eum dicere vobis est tibi, cum quod eiusmodi sit argumentum quod adserere nomini ipse tuo iure queas, quod hoc munere pietatem tibi meam pro contendam. Etenim debeo humanitati tuae, quantum agnosco, sed quantum agnosce me pro. Cupio autem, quantum decet. Iam quod non decent omnium insignia laudum, qui totum nos *), tanto studio mathematicum abstrusa reddis, qui tanto studiosos omnes atque adeo favore complecti, eoque ceu stimulo ad gloriam excitare soles. Id quod sensi tacitus, cum in pretandi *Arati* munere nos onerares. Nihil indubitanter, nihil maiore voluptate unquam coep spero, rem casuram non infoeliciter, modo tu spires porro. Vertimus aliquantum operis in carmine, neque vero quo veteres modo, qui tati potius quam interpretati videntur. Terim, dum illud absolutum fuerit, hanc oraciunculam officiosi animi testem. Fortiorem voles et magis elegantem, sed fieri quibat, is est rerum acervus, brevibus cop plurima, et vereor, ne non decora sit var perinde atque id est, quod *Lucianus* ait, *Κάμ ἐν Αἰγυπτίοισιν*. Vale. Tubingae.

No. 7.

(26.)

Paulo de Belsberg (s. de Welsperg)

Ex Epp. lib. VI. pag. 11.

Nobili Viro Dn. Paulo de Belsberg amico suo.

Salve Paule imaginibus ac virtute nobilis. E tibi adeo videor inofficiosus, ut absentis ami

*) Tubingensi. F.

**) *Melanthon* nomen huius gentis ita recte scripsisse videtur. Scribendum puto: „de *Welsperg*.” F.1) *Gerbelius*: annis.

praesentis non eandem habeam rationem? Immo vero rationem habemus virtutum tuarum, longe quam ante licuerit, absentis honestiorem, quas ceterisque familiaribus aliquot conversationibus deo adeo iunximus ordine, iunctas admirati sumus, ut nephas fuerit in ullo alio tantum specimen requiri. Scilicet ita sunt humana, ut unus non semper vivat singulis honore virtutis, quae vel ad ambitionem crebrius, quam vitae usum utatur. Tu contra singulas ad singula ingenia contulisti, hunc urbanitate, illum magnificentia, ne certe caritate devinxisti, ut ne quid interim gloriosius dicam de reliquis. Ergo te quaeso, mi *Paule*, sinas ut aliqua nos parte tui fruamur: hoc est, mutuis gratis eum, quem pectoribus S. sanctus infudit nostris, amorem alito, amantem amare. Fortassis erunt conditiones meae, ut spirare aliquid *Pauli* nomine dignum queam. Vale, et ne commendatum habe. Tubingae, XXVI. Iulii MDXVII.

No. 8.

(hoc anno, ut videtur.)

Eidem Paulo de Belsberg.

Ex Epp. lib. VI. pag. 12.

(Nobili Viro Dn. Paulo de Belsberg amico suo.)

Salve mi *Paule*. Nihil omnium aegrius desideramus, o *Paule*, spes ac decus eximiae nobilitatis, quam literas tuas et *Franciscus* *) noster et ego. Sic amat ille te amice, sic ego colo non te modo, quanquam te maxime, sed illam ipsam quam usque eo spiras, virtutem. Quoties non mentione nominis tui propemodum sensu aliarum rerum excidimus? Quando non ob ora, ob oculos *Paulus* delitiae nostrae? Spes una, unicum decus nostrum? O *Paule*, fac sciamus omnia nos tua. Quid usque rerum apud te? Interim *Francisci*, non dubium, amice atque adeo pro ingenio tuo, memineris. Forsan aliqua parte *Philippus* intercedit. Futurus si per fata liceat et virtutum ve-

*) i. e. *Franciscus Stadianus*, Professor Tubingensis et Melanthonis praceptor, de quo Melanthon in sermone de corrigendis adolescentiae studiis (a. 1518.) haec scribit: „Amicus mihi quispiam est non vulgaris, sub quo primum puer praceptore in Suevis Tubingae dialecticis merui annum unum aut alterum hactenus ut fratre semper familiaris: usus, *Franciscus Stadianus*, eruditione ac vitae genere tali, ut a bonis ac doctis omnibus certatim diligi mereatur.” etc. F.

strarum comes, et praeco nominis tui, si quem studia mereantur honorem quondam. Cui enim vel omnia mea debeam potius, si qua sunt modo, quam ei, qui me perpetua beneficentia, perpetuo amore candide adeo infimum de plebe hominem passus est? Dein qui ita sit *Francisci*, ut nephas sit existimare ullum uspiam ulli esse devinctum magis. Cui adeo cum *Philippo* amice conveniat non ullo merito meo, ut longe debeam omnia *Francisci* nomini? cur non omnia tibi quoque? unus est *Francisci*, unus *Pauli* animus. Obsecro committite vestrae humanitati *Philippum*. Vale foelix. *Ioannes Merzger* te salvum esse cupit.

No. 9.

(s. d.)

Bernardo Mauro.

Prooemium versionis Latinae „ex octavo convivalium quaestionum libro *Plutarchi* de nota Pythagorica, qua hospitem Hirundinem recipi volebant. *Phil. Melanthon* interprete.” Quae quidem versio una cum *I. Oecolampadii* oratione ad Clerum et Epistola *Lysidis* ad Hipparchum, a *Casp. Churrerio* latinitate donata, Hagenoae ap. Thom. Anshelmum M. D. XVII. in 4to prodit. (cf. *Panzeri* Annal. typogr. VII, 83. 131.) Recusa est et in *Plutarchi Chaeronensis* opusculis quibusdam, *Des. Erasmo Roterodamo*, *Stephano Nigro*, *Angelo Barbato*, *Bilibaldo Pirckheymero* et *Philippo Melanthon* *Brettano* interpretibus (Basileae ap. Ioannem Frobenium Mense Septembri M. D. XVIII. plagg. 214 in 4to), et in *Phil. Melanthonis* de arte dicendi declamatione etc. Hagenoae s. a. 8vo plag. G 3 seqq. (cf. *Panzer* l. c. VII, 116. 405.) et in *Plutarchi* ethicis s. moralibus opusculis. (Parisii 1544. fol.) fol. 335 seqq. F.

*Philippus Melanthon Bernardo Mauro *) S.*

Plutarchi convivalem quaestiunculam, qua sacras aliquot Pythagorae notas ceu *ισογλυφα* interpretatur, latio utcunque vindicavi, plane *αὐτοσχέδιον προοίμιον*, quo aliis, quae frequens in manibus habeo, praeluderem. Eam tibi, *Bernarde* elegantissime, dicare visum est, et illi, quo iam tyro exerceris, declamandi aptam generi, sive graece, sive latine voles, et obeundae adulescentiae tuae necessariam *παράγειν*. Quid enim tam praestes oportet, quam τὸ τοῖς ἀγαθοῖς καλῶς ξυνομιλεῖν, ut *Platonis* utar ver-

*) Discipulo suo Tubingae, quod ipsius *Bernardi* distichon graecum docet in fronte libri: „Isagogicon I. *Cellarii Gnostopolitae* in Hebraeas literas” (Hagenoae 1518. in 4to), ita inscriptum: „*Bernardus Maurus Philippi Brettani discipulus*.” F.

bis, hoc est, ne qua uspiam hirundinum trahere consuetudine. Mihi crede, nihil est validius ad fingendos mores, ad formandam eruditionem, honesto bonorum commercio. Meministi, quos ad *Dionysium* versiculos *Theognidis* scripsit *Diogenes*, omni vulgatos, ut inquit, Graeciae:

Ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλὰ μαθήσεαι ἢν
 δὲ *) κακοῖσι
 Συμμιγῆς, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα
 νόον.

Vale.

*) „δὲ“ deest in exemplari Hagenoae formis octonis edito. F.

1518.

No. 10.

(m. Ianuario.)

Ioanni Reuchlino.

Ex illustr. virorum epp. ad Reuchlinum miss. ed. secunda (Hagen. 1519. 4to) Lib. II. fol. C. 3b. Qui quidem epistolarum liber secundus libro primo neque in editione a. 1514, neque in editione a. 1558 accedit et nunquam postea recusus est. F.

Philippus Melanchthon Brettanus Suevus Ioanni Reuchlin, Cognato suo, Salutem.

Serius quam volebam ad te scribo, expectandae enim erant sarcinae Bibliopolarum nostrorum, si quos hi forte libellos *Astarothae* *) adferrent, aut alia, quorum nostra in re quis usus esset. Nihil afferunt: id ut egerrime patiar, qui coepi argumentum, quod sum pollicitus ludere *ἐλεγκτικῶν κατὰ τῶν ἀστροφθῶν*. Fortasse coniciis de amore, studio ac pietate in te mea. Non deseram, ne dubita, signa nostra, *μήποτε οὐρασις εἰσόμενος*. Excuditur piscator *Bilibaldi* cum *Nazareni* libellis **), mittam eum ad te: *παράφρασιν Erasmus* in epistolam Pauli edidit ***), quam si vis mittam quoque, *ὦ Ζεῦ*, exclames, *ὦ βροῦταί*. Habes rursus *Simplicium* tuum, et *Ammonium* ac *Philoponum*. Gratia tibi, qui nostro tantisper usui tam bonos libros indulseris. Quaeso te, si qua habes *Alberthi*, quorum nullus est usus tibi, mitte ad me. *Plutarchi τὸ περὶ ἀκούειν* †) a me versum cui vis dicabo. *Franciscus* ††) sese tibi noster nexum scribit, et vin-

*) i. e. *Jacobi Hochstrati*, de quo *Hermannus Comes Nuenerius* Cal. Mai. a. 1518 ex Colonia Agrippina scribit Reuchlino: „qui plura dicit mendacia, quam alius quisquam comminisci queat, ut ex *Hostrato Astarothus* natus videatur. De quo recte Samuel (lib. I. c. 7. v. 8.) Auferte, inquit, deos alienos de medio vestri et *Astaroth*, qui mendax est” etc. cf. v. d. *Hardt* hist. litt. reform. P. II. p. 140. F.

**) „*Luciani* Piscator interprete *Bilibaldo Pirkheimero*. Ad dita est defensio Io. Reuchlini per *Georgium Benignum (Nazarenum Archiepiscopum)* scripta.” S. I. M. D. XVIII. Mense Ianuario, in 4to. F.

***) Sine dubio *Erasmii* paraphrasis in epistolam Pauli ad Romanos intelligenda est, quae primum in aedibus Frobenianis apud Basil. Mense Ianuario An. M. D. XVIII. in 4to prodit. F.

†) Intelligendum est *Plutarchi* opusculum, *quomodo oporteat adolescentem audire poemata*. De eodem *Melanthon* m. Septemb. a. 1519 *Spalatino* scribit: „Prodibunt hoc anno et statim haec mea: — *περὶ ἀκούειν Plutarchi*” etc. Hic libellus a *Melanthone* in latinum translatus nunquam, ut videtur, typis exscriptus est. F.

††) *Franciscus Stadianus*. F.

dicari vult, non ceu in gregem tuum immissus aries, ut Iuricons. inquit, sed ceu arbuscula, quae in agrum aliquando tuum radices egit. Vale et *Philippum* ne desere. Tubingae.

No. 11.

(s. d.)

Wilibaldo Pirkheimero.

Ex *Bilibaldi Pirkheimeri* operibus collectis a Melch. *Goldasto* Halminsfeldio. (Francof. ad M. 1610. fol.) p. 312. cf. *Strobelii* Vermischte Beitr. p. 86.

Magnifico viro, D. Bilibaldo Pirkheimero, Iuriconsulto, Patri Patriae, Domino suo S. D.

Debemus tibi, magnifice vir, omnino omnes, qui litteras profitemur, ceu communi, ut aiunt, Mercurio vel Herculi, ut ad illud Senis Lyrici alludam

κωφὸς ἀνὴρ τις, ὅς Ἡρακλεῖ στόμα μὴ παραβάλλει.

Quare salutandus mihi videbare, qui soleo alioqui nihil habere prius, quam ordinis tui hominum favorem, quo et alantur studia nostra, et alita foveantur. Ergo te quaeso, boni consulas, quod excidit quasi *σχεδίως*, pro simplicitate scribendi, quodcunque animo flagrante in laudes videlicet tuas, collidit. Olim, si nos litterario aliquo munere excitaris, daturi sumus vel magis elegantia, vel certe magis meditata. Vale. Ex Tubinga.

Εἰς Βιλλέβαλδον τὸν Νορικὸν. Φίλιππος.

*Ἐμοῦ πάλαι κυλληγίου
ἀγοντος εἰς Γερμανίαν
τὴν εὐμάρειαν, ἤλθοσαν
λυγρὴν ἐν νοῦν *) Ἑλλάδος
Μοῦσαι γε πότνι ἀλεύσασαι.
τὰς δὴ μέγιστος ἀτόθι
πλανοῦντας εἰσήνεγξε Ζεὺς*

*) „ἐν νοῦν” haud dubie mendosum est; puto scribendum esse: *ἐς γαῖαν*. (*Ritschlius* Vir doctissimus, quem consului, haec benevole mecum communicavit: „v. 4. *Ἀλεύσασαι* si, ut videtur, tantundem voluerit poeta esse atque *ἀλώμεναι*, probabile est huiusmodi quiddam eum scripsisse: *λυγρὰ τὸν νοῦν ἐξ Ἑλλάδος* vel *λυγρὰ κατὰ νοῦν Ἑλλ.* vel *λυγρὰ νοοῦσαι Ἑλλ.*; sin posuerit pro *ἀλεύσασαι*, *ἀλευόμεναι*, commodius etiam *λυγρὴν ἔγνοιαν* eruere licet ex scri-

εἰς Βιλλεβάλδου Νορικοῦ
τοῦ ὀλβίου. Μοῦσαι δέ τε
ξενιζόμεναι σὺν τῷ χορῷ
τῶν εὐμενῶν χαρίτων θεαί,
τῇ πουλυμύθῳ πειθοῖ,
ἧ νέκταρ ἐν τοῖς χεῖλεσιν
κ' ἀμβροσία εἴβει πλήσμον', ἐ-
κέλευσαν ὑμνεῖν τὸν ξένον
ἐν ὀλυμπίοις τοῖς δώμασι.
Μουσῶν δὲ καὶ χαρίτων χοροὶ
ὑδδουσιν οἴκοι γ' εὐπρεπῶς
τὸν Βιλλεβάλδον, τὸν ξένον.

Phil. Melanchthon.

No. 12.

(s. d.)

W. Pirkheimerus Melanthoni.

Ex *Strobelii* Verm. Beiträge p. 86. *Strobelius* epistolam, quae non ita multo post antecedentem scripta esse videtur, ex *Pirkheimeri* apographo edidit. F.

(*M. Philippo Melanthoni Bilibaldus Pirckheimerus.*)

S. Et quis te, Philippe optime, Rhetorem et acerrimum quoque esse negaret, cum res tam inopes ita ornare ac extollere scias, ut plane ἐκ μυίας ἔλέφαντα ποιεῖν videaris, aut si mavis, ἐκ τοῦ πιθήκου σοφιστήν? Tantis enim me praeconiis ornare, ita ubertim laudare conaris, ut si et impudentissimus essem, minime tamen τοσοῦτον ἀγαθῶν σῶρον agnoscere possem. Addis nescio quae beneficia in te collata esse. Ego vero non tam hebes sum, ut potius tuis laudibus, quam meis credam officiis, quae tamen non ideo multa sunt, quia ea praestare noluerim, sed quod nulla hucusque mihi oblata est occasio, qua animum in te meum ostendere potuissem. Nam quod *Oecolampadium* et *Capnionem* tanquam in illos beneficis fuerim, refers οὐδὲν πρὸς ἔπος. οὐ γὰρ καὶ οὗτοι ἀγαθὸν τι παρὰ ἐμοῦ εἰλήφασι, μαλίστα δὲ ὁ ἐνδοξότατος Καπνίων, nisi tu magis voluntantem, quam rei effectum considerare velis. Desine igitur ea tanquam officiosa laudare, quae nisi facerem, plane inhumanus videri possem; ac ita habe, te non solum illorum gratia, sed et propter studium, eruditionem et

ptura tum ad numeros vitiosa tum ad sententiam: ut tristes cogitationes Musae dicantur arcuisse ac non invitae ex Graecia migrasse in Germaniam." — Idem V. D. verbis, quae subsequuntur, haec adscripsit: „v. 7. Graece quidem sic scribendum erat poetae: πλαγωμένος ἤνεγκε Ζεὺς. — v. 14. Haec intelligi nequeunt. Fortasse: ἀμβροσίας εἴβει πλήσμονη. — v. 18. Voluit, opinor, ὑδδουσιν vel ὑδοουσιν." F.)

proprias animi tui dotes mihi carissimum esse, si enim vel mediocriter peritos diligere consuevimus, cur non ubertim doctos vehementer amemus? Non igitur solum in amicorum, ut petis, grege dehinc connumeraberis, sed inter potissimos et principes ipsos iam pridem collocatus es. Et ut certius, quanti te faciam, cognoscere possis, etiam de salute tua nonnunquam sollicitus esse cogor. Audio enim te in studiis neque modi neque temporis rationem habere; id quam periculosum sit, iam pridem cum maximo bonae valetudinis meae detrimento expertus sum. Etenim cum iuvenis nimio discendi studio arderem, nec tamen ob negotiorum multitudinem desiderio meo satisfacere possem, omne tempus, quod publicis et privatis supererat negotiis, absque delectu, literarum studio impendebam, adeo ut nec corpori curando mentem adhibuerim*), sed die noctuque in libris, praecipue legalibus, versabar, et quamvis illud: *Quod caret* etc. subinde ab amicis mihi decantaretur, minime tamen eorum obtemperabam admonitionibus, nam et aetas et corporis robor mihi animum suppeditabant, adeo ut nec — — mihi nocere posse existimarem, sed tum incautius negotior, et potius mihi ipsi, quam amicorum consilio obsequi studeo, minime salutare, sed perniciosissimas retuli merces, animi vires detrivi, optimam podagram — — id ne tibi accidat — —.

No. 13.

(m. Maio.)

Bernardo Mauro.

Dedicatio grammaticae graecae, cui *Melanthon* hunc titulum praescripsit: „Institutiones Graecae Grammaticae. Accentuum exquisita ratio. Etymologia. Ex Homero, Thersita, et Chelii cum scholiis. PHILIP. MELANCTHON. Proderunt haec non solum graeca discentibus, sed iis etiam, qui non turpissime latina tractare conantur. Tubingae." (In fine: „Hagenoae ex Academia Ansbelmiana. Anno M. D. XVIII. Mense Maio.") plagg. 15½ in 4to. Fol. 1b. *Ioannis Setzerii*, qui a. 1519 Hagenoae officinam typographicam instituit, distichon legitur: „Hoc iter ad Musas, hic graeca latinaque discas, Aurea cui cordi virgula Mercurii est." cf. et *Strobelii* commentationem: „von *Melanthon's Verdiensten um die Grammatik*" in eiusdem N. Beitr. III, 2. pag. 1—54., ubi et *Melanthonis* literae dedicatoariae quae iam sequuntur, recusae sunt. F.

Philippus Melanthon Bernardo Mauro S.

Sive hoc nostro vitio, sive errore, quem quasi per manum a maioribus accepimus, fieri solet,

*) *Strobelius* verba: „studio impendebam — adhibuerim" per errorem bis scripsit. F.

certe passim Germani homines neque ordine aliquo, neque modo bonas artes adestmus. Dicendi ratio, atque adeo illa ipsa, quae cum iudicio animos, tum fingit humanitate mores, negligitur. *Cyclica* deserta est. Quam isti vocant philosophiam, inania quaedam e trivio commenta invalidi mollesque arripimus, litium ac simultatum rudimenta. Quae vera est sapientia et ad componendos hominum affectus coelo demissa exulat. Dii melius, *Bernarde*, nobiscum puer iis habere literis, quibus instructus rite paratum ad primi studia nominis animum afferes. Latina graecis, graeca latinis temperas, quod et sciri latina sine graecis nequeant prorsum, et graeca splendoris capiant plurimum, si Romanis opibus adornes. Proinde aptum habes hoc instituto munus, ea, quae de re grammatica *αὐτοσχεδιασάμενοι* tuo nomine volgamus. In hoc enim, quidquid est commentarii mei, scripsi, ut iuventus accuratior iudicio et maiore cura divites grammaticorum thesauros occupet. Primum omnium, quo ad fieri potuit, cuncta regulis vinxi, id quod ex officio grammatici debebam. Ita enim, quae alias vaga et propemodum arte soluta vix perpetuo sudore discuntur, sigillatim adsequere, dum quaeque perinde atque e censu in suas digesta tabulas *κατὰ τὴν ἀναλογίαν* referas, et melioribus adhibitis studiis commodum *πρὸς τὸ τῆς σοφίας μεθοδικώτερον* adsuesces. Id videlicet ordo praestat. Deinde nihil ambitioni, nihil pompae datum. Hic unus est operi genius, ut prosit. Libuit accentus arte comprehendere, quo una cum linguae usu maiore diligentia tonos pueri captent, collaturi vocum *προσωδίας* cum regulis, vidi enim, et quos professores graecarum literarum salutabamus indiscriminatim, nulloque delectu toto voces armamentario, arcu, sagittis, pilis observare, quod non admodum acri studio tonos observarant. Constat enim res observatione, observationem vero adiuvant regulae. Haec est prosodiae meae summa. In declinando saepe latino-rum, saepe lectionis alicuius graecae admonui, idque paucis. Nam *εἰσαγωγάς* condo. Quam docendi rationem spero non male probatum doctis iri. Si qui sunt alii, qui minutiora me sectatum calumniabuntur, quam pro nomine grammatici, *ὁ φροντὶς ἐπιοκλείδη*. Nolebam pluribus onerare nondum aliquo usque provectos, alioqui et *συντάξεων* commentarios addidissem, quos *περὶ ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων* ad inclitum *Novae Aquilae*

Comitem, verae nobilitatis specimen, conscripsi *). Tu modo perge puer, macte ingenio, aude, incumbe. Nos enitemur, si foeliciter his praelusum fuerit, pari studio et graecorum atque adeo sinceram *καὶ γνησίην φιλοσοφίαν* instaurare, ne perpetuo bona ingenia *τοῦτο τὸ χαρικὸν θῦμα τῶν ἀφιλοσόφων σοφισμάτων* patientur. Vale. Hagenoae Francorum **). M.D.XVIII.

In fine institutionum plag. p5^a haecce leguntur:

Pauca haec de rei grammaticae praeludiis obiter egimus, commodaturi studiosis graecarum literarum pueris. Quae si quo bonis usu esse intellexero, edam posthac studiorum meorum non pauca exempla, nec contemnenda. Accingimur enim non vano conatu ad instauranda *Aristotelica* ***) , quo vel tandem nostri homines hac laudem parte cum aliarum gentium philosophis comparari recte queant. Nam quae in *Aristotelem* hactenus apud Germanos scripta sunt, a nescio quibus, veluti in stipem emendicata, adeo non referunt *Aristotelem*, ut indignum sit nobile *περίπατον* in hos rapsodos incidisse. Habemus ceu subsidiarios laboris huius nostri clarissimos Germaniae viros, *Capitonem*, decus nostrum, *Bibaldum Pyrchaimer*, *Georgium Simler*, *Wolfgangum* †) *Hagenoum*, *Ioannem Icolampadium* ††), omnes externarum quoque literarum adsertores. *Franciscum* item *Stadianum* †††),

*) Qui quidem commentarii nunquam prodiisse videntur cf. *Strobilium* l. c. pag. 12.

**) Melanthon maximam quidem harum institutionum partem *Hagenoae* scripsit. ita enim plag. e 2. locum Psalmodum explanans loquitur: „Est enim *ἐλλειπτική* oratio, in hunc exposita modum a Rabi Salomone, id quod e *Raphaele* hebraeo, *quom haec Hagenoae scriberentur*, accepi, homine οὐτ' ἀμούσῳ οὐτ' ἄχαρι." Item plag. n b.: „Cum adnotarem τοῦ παράκλητος tonum, venit in mentem magni cuiusdam Disputatoris, qui nuper, cum *Hagenoae essemus*, dii boni, quo supercilio pro concione falsi, dein et impietatis criminabatur pronuntiantem latino modo paracletus, oblitus opinor grammaticae, dum intensiones formarum argutatur, quas mirum ut ridicule plebi vulgabat." F.

***) cf. quae Melanthon eadem de re in sermone hab. ap. iuventutem Acad. Witteb. de corrigendis adulescentiae studiis (a. 1518. m. Augusto) latius et uberius disserit. F.

†) „*Fabricium*” [*Capitonem*] recte quidem addit ed. gramm. gr. secunda, quae Hagenoae a. 1520 in 8vo prodiit. F.

††) *Oecolampadius* ipse eandem nominis sui pronuntiationem olim sequutus est. Id quod compertum habemus ex libro ita inscripto: „*Declamationes Io. Icolampadii* de passione et ultimo sermone — Iesu Christi” etc. (n. Argentorat. Matthias Schurerius Selestensis exscripsit. Mense Decembri Anno M.D.XII. fol. 37 in 4to.) F.

†††) cf. quae Melanthon de *Stadiano*, amico summo et philosophiae omnis novae ac veteris probe perito, in gr. gramm. institut. plag. o 2 scribit. F.

ut ingenio ad omnia studia habili, ita iudicio accurato et incredibili diligentia in philosophorum sententiis excutiendis. Fortasse his authoribus nonnihil profecero. Tu, Mi *Bernarde*, quandoquidem nomini tuo hoc, quidquid est, opusculi dicavimus, capesse recta studia, fac, apud te nonnihil virtutis amor valuisse videatur. ἀλλυμος ἔσσο, ἵνα τίς σε καὶ ὀπιγόνων εὖ εἴπη. Vale. TUBINGAE.

No. 14.

7. Maii.

I. *Reuchlinus Friderico Electori.*

Ex autographo *) in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 134. — cf. *V. L. a Seckendorf commentarium de Lutheranism. Lib. I. p. 43.*

(*Friderico, Saxoniae Duci, Principi Electori.*)

Durchlauchtigster, hochgeborner Fürst, Gnädigster Herr! E. Chf. G. sey meine gehorsame Dienstbarkeit schuldiges Willens allzeit von mir demüthiglich bereit. Gnädigster Herr und Churfürst! An mich hat gelangt durch Schrift, am Sanct Marxtage **) mir nächst überantwortet, euer fürstlich Gemüth und löblicher Wille, die Universitát Wittenberg zu erhöhen mit gemeinem Nutz, Ehre und Lob des ganzen teutschen Landes in lateinischer, griechischer und hebräischer Zunge. Das wird stehen Gegenwärtigen und Künftigen in allem Guten zu ewigen Zeiten nimmer zu vergessen, und übertrifft meines Bedünkens unter allen tugendreichen Uebungen alle adeliche Thaten eines solchen großmächtigen Churfürsten, wie gar ritterlich die geachtet möchten werden.

Hercules der alten Welt, wie viel standhafter, mannlicher Siege er ist obgelegen, noch käme es ihm zu keinen Ruhme, hátt er nicht in allen Sprachen gelehrte Leute gemacht, die ihm seine gut Werk könnten zu Feld bringen und ausbreiten, wie das noch

*) Iam qui naturali quodam sensu epistolae dictionem Germanicam iudicat, non poterit, quia facile sibi persuadeat, *Reuchlinum* epistolam *latine* scripsisse eamque a quodam aequali in linguam patriam translátam, minime vero autographam in tabulariis Vinariensibus asservari. Accedit, quod praescriptio, quae ab autographo abesse nequit, in exemplari Vinariensi desideratur. Quum vero exemplum, ex quo *Bretschneiderus* V. D. epistolam transscripsit, meis oculis videre non licuerit, pro certo affirmare non possum, quae mea quidem fert coniectura. F.

**) die 25. m. Aprilis. F.

Luciani Sage, die steine Sul¹⁾ Hercules Bildung, genannt Dgmion²⁾, in teutschen Landen erfunden, anzeigt. Was hat den langwierigen in ewig Gedächtniß gebracht anders, denn daß er durch die hohe Schul, von ihm im Parnasso gestiftet, aus groben Steinen und ruhen Felsen hat Menschen erschaffen? Der Großfürst in Assyria Prometheus hat aus allen fürstlichen Werken nichts davon erlangt, denn daß er schriftlicher Lehre und redspracher Kunst ein Anfänger gewesen ist. Darum wird ihm zugelegt, daß er habe aus Erde Leute gemacht.

So nun, durchl. Churfürst, lange Jahre und viel Zeit teutsche Land von andern Landen für ein barbarisch, viehisch geschágt worden ist, und nicht unbillig; denn wenig Aufsehens ist von unsern Vorfahren auf die menschliche, höfliche Zierde der Rede und adeliche Sitten der nothdürftigen Sprachen gehalten worden, sondern haben uns die Sophisten bisher mit ihrem unnützen Geschwáz nicht ohne Schaden der Kirche am Narrenfeil geführt, durch das wir zu rechter Verständnis der alten Weisen, aus Mangel der lateinischen, griechischen und hebräischen Zungen, nie haben mögen kommen, und aber jetzt durch sonderliche Schickung Gottes Ew. Fürstl. Gn. nach Stiftung der hohen Schule zu Wittenberg eine sondere Betrachtung hätte, wie man gründlicher Weise möchte erobern die obgemeldten drei Sprachen, so Christo nicht ohne Ursache ob dem Kreuz geschrieben erfunden sind, durch die dann menschliche Vernunft unsrer Altvordern Erfahrung und Weisheit eigentlich verstehen und zierlich reden, auch künstlich schreiben mag: ist ungezweifelt auf die Bahn gerichtet, die immerwährend im Gedächtniß Eurer, als neuen Stifter der Menschlichkeit in teutscher Nation. Was Euch und uns allen Gutes daraus erwachsen möge, gnädigster Herr, könnet ihr daß bedenken, denn ich reden. Darum wenig noth gewesen wäre, an mich so hoch zu begehren, daß ich wollte diesem E. F. G. lobwürdigen Vornehmen zween trefflich gelehrte Mann, einen der griechischen, den andern der hebräischen Sprache erfahren, zuschicken; denn ich des nicht allein selbst willig, sondern auch zu thun zwiefach schuldig bin, eines, daß es gemeinen Nutz betrifft, das andere, so mir täglich Einbildung gibt ergangener Gnaden bei Euch befunden, daß ich E. F. G. von Natur und Recht zu getreuen Wiedergelt verbunden bin.

Darum hab ich nicht kleinen Fleiß angekehrt, damit ich solche Leute bekommen möchte, und nach einen

1) i. e. steinerne Säule.

2) Ὀγμιος, cognomen Herculis Galliae.

gesandt, hebräischer Sprache nicht ungeschickt, heißt Scolampadius, Prädicant zu Weinsberg; aber die von Basel haben mir denselben aus den Händen gerissen, dahin er sich hat lassen bestellen, also daß er uns diesmal nicht werden mag. Sonst weiß ich fürwahr keinen Weltlichen mehr in hochteutschen Landen, der da könnte einen Doctorstuhl in hebräischer Lehre versehen, es wäre denn D. Paulus Riccius, meines E. F. Cardinals von Gurck Leibarzt. Dem bin ich aber zu klein, daß er mir zu erwägen sey, denn er stehet fest und wohl. Aber E. F. G. möchte durch meinen gnädigen Herrn von Gurck denselben Mann ohne Zweifel wohl aufbringen. Jedoch wo das nicht würde seyn, so ist noch ein Barfüßer von der Observanz vorhanden, Conradus Pelicanus *) genannt, der hält sich, als ich meine, zu Rufach im Elß, daher er gebürtig ist, könnte gar wohl zu hoher Schule im Hebräischen lesen und lehren. Den möcht Er. F. G. anders nicht zu der Hand bringen, denn durch der Barfüßer Oberrn dieser Lande. Ich glaube, sie würden Er. F. G. ihn nicht versagen; was Ihr wiederum zu Gnaden darum thätet, das hätte seinen Bescheid. Man finde vielleicht sonst getaufte Juden, wer des gute Erfahrung hätte; aber fürwahr, wenn sie nicht in lateinischer Zunge gelehrt sind, so könnten sie uns künstlicher Weise durch Regeln nicht lehren; denn in teutschen Landen empfangen die Juden ihre Sprach allein aus gewöhnlichen Brauch, wie so unser einer welsch lernt, das aber uns nicht so möglich ist, sondern wir müssen das Hebräische erstlich durch Regeln, und darnach durch viel Lesen der Bücher, gleichwie die lateinischen und griechischen Zungen, überkommen.

Der andern Sprach halben, griechisch genannt, habe ich mich unterfangen zu vollbringen Euer besonderes Getrauen, das ihr gnädiglich zu mir habt, und bin in Willen, meinen gesippten Freund, den ich von seiner Jugend auf solche Sprach unterwiesen und gelehrt habe, an das Ort zu schicken, wie gern ich ihn noch bei mir behalten wollte. Aber Gott wollte, daß ich es in eigner Person, Leibes und Alters halben, zu thun vermöchte, so wollte ich Er. F. G. zu Ehren und Gefallen in beiden Sprachen, griechischer und hebräischer, selbst den Anfang und den Zulauf aus andern Ländern machen. So mir aber der Weg zu fern und zu schwer ist, will ich Er. F. G. und die löbliche Universität nichts desto minder mit meinem lieben Wetter obgedacht, Meister

Philipp Schwarzherd von Bretten sehr wohl versehen, den ich doch der hohen Schule Ingolstadt versagt habe, denn er ist zu Tübingen ehrlich und wohl, auch seines Solbs halben nützlich gehalten und versehen, und hat daselbst ein ehrbar Auskommen. Aber des alles unangesehen er mir bewilligt, in dieser Sache zu thun, was ich ihm heiße. Darum wird er auf E. F. G. gut Vertrauen und meinen Befehl gen Wittenberg kommen, der Hoffnung Nuß zu schaffen, und Ehre einzulegen der Stadt und der hohen Schule.

Der Bestallung halb, in E. F. G. Brief gemeldet, kann ich mit ihm keine Abrede thun, denn ich hab des kein Wissen, wie einer mit einem Diener zu Wittenberg möge Haushalten. Aber das hab ich von E. F. G. wegen mit ihm beschloffen, werde er nicht angenommen, daß er sich dann wieder zu mir füge, so werde doch E. F. G. ihn dieses Wegzugs halben hin und her schadlos halten.

Nun, gnädigster Fürst und Herr, ist wohl noth, daß sich Magister Philippus zu dem Hinziehen rüste, und alle seine Bücher mit ihm bringe, denn ohne viel Bücher besonders in der hohen Schule kann niemand recht weder lehren noch lesen. Darum hat er ihm vorgenommen, in nächstkünftiger Messe zu Frankfurt mit den Kaufleuten Eures Landes seine Bücher hinein gen Wittenberg zu verfertigen, und mit den Kaufleuten zu reuten, nachdem er des Wegs und der Orte unbekannt ist. Von deswegen geht an E. F. G. meine Bitte, sie wolle einen Kaufmann, Euch verwandt, den Befehl geben, sich des Mannes in E. F. G. Namen zu unterfangen, und in Gesellschaft des Wegs anzunehmen, auch ihn und seine Bücher wohl versorgen, daß er mit dem Seinen möge sicher zu E. F. G. kommen. Man wird ihn die nächst kommende Frankfurter Messe daselbst um des heiligen Kreuzes Erhöhungstag in der Büchergasse bei Meister Thomam Anshelm, Druckherrn und Buchverkäufers von Hagenau, finden. Wesen sich aber dieselbe E. F. Gnade unter der Weile würde bedenken und berathen, das wollet mir zeitlich zu wissen thun bei gewisser Bottschaft, uns beiden darnach wissen zu richten.

Fürder als E. F. G. mich fragen läßt, wie meine Sache der Predigermönche halber gestellt sey, schick ich hiermit Verzeichniß aus dem Gerichtshandel gedruckt *),

*) *Pelicanus* a. 1501 *Reuchlini* scholam Tubingae frequentavit. cf. Epp. ad Reuchlinum ed. tertiam fol. 28 b. F.

*) „Acta Judiciorum inter F. Iacobum Hochstraten Inquisitorem Coloniensium et Iohannem Reuchlin LL. Doc., ex Registro publico, authentico et sigillato. Hagenoae in aedibus Thomae Anshelmi Anno MDXVIII. Mense Februario.“ plagg. 11 1/2 in 4to. Leguntur et in *Hm. v. d. Hardt* hist. lit. reform. P. II. p. 94 — 130. F.

darbei ihr werdet merken, daß meine Sach zu Rom vor zweien Jahren zu Recht gesetzt ist, und ich kann noch bisher keinen Endurtheil bekommen. Also haben die Predigerbrüder das Rad gestellt, auf daß ich unter der Weilen sterbe, und damit die Sache auß sey. Es mag mich nicht helfen, daß Kaiser, Churfürsten, Fürsten, Bischöffe, Aebte, Städte den Papsst gebethen haben, daß seine Heiligkeit mir lasse fürderlich Recht geben. Ich bitte Gott, daß er uns Gnade verleihe, daß wir Unterthanen uns selbst bessern, damit wir besser Häupter würdig werden.

Ich schick auch E. F. G. hiermit, dem löblichen Anfang der hebräischen Lectur zu Steuer, was ich in derselben Sprach geschrieben habe *), auf daß nicht Mangel an Büchern sey. Das wolle E. F. G. von mir zu einer kleinen Gabe und Schenk gnädiglich annehmen; denn ich kann nicht daß. Ich wollt viel lieber, daß ich euch könnt ein Königreich geben.

Gnädigster Churfürst und allerliebster Herr, Euer Leib, Seel, Ehre und Gut wolle der allmächtig gütige Gott, zu dem ich allezeit Hoffnung trage, gnädiglich beschützen, beschirmen und bewahren, und in Gnaden lang aufhalten, mir und allen Liebhabern zierlicher Künste zu sondern Trost. Geben zu Stuttgart am VII Tag des Mayen im 1518 Jahr.

Johannes Reuchlin Phorcensis, LL. Doc.

No. 15.

12. Iul.

I. Reuchlino.

Ex epographo in Cod. Dresd. epistolam descripsit Lunsius.

Summo Viro D. Ioanni Reuchlin, Iuris Doctori, Domino suo.

Salve Suavissime, mi Capnio, mi Pater. Ut anxius sum, ne diutius in hoc me ergasterio **) agi, inde cruciari oporteat! libenter alioqui in Suevis inter amicos, quos multo iam usu exploratos habeo, mansurus, ni exhausto tandem tot mihi malis, nescio quid saevius metuam: et ut

*) „I. Reuchlin Phorcensis ad Dionysium fratrem suum germanum de Rudimentis hebraicis Libri tres. Phorce in aedib. Th. Anselmi, Sexto Kal. Apriles Anno MDVI.“ Forma max. F.

**) Ita et Melanthon Baumgartnero d. 1. m. Novembr. a. 1524 scribit: „Eram in ea schola (Tubingae) versatus, ubi capitale erat, attingere melius literas.“

caetera sint facilia, repuerasco inter pueros. Malim in aliquo Heracliti specu deliterè, quam heic nihil agendo occupatus esse. Principem Saxoniae audio Augustam pridem venisse. Ni sunt irati mihi superi, non dubito, quin sit scripturus ad nos. Tu de me quidquid feceris, tantum abest, ut frustrere, ut ante hanc animam sim perditurus manibus, quam te fallam. Ita stat sententia, veluti Marpesia cautes, te sequi, tibi parere. Quorsum me cunque gentium miseris, aut ablegaris, eundum est. Literis, ingenio, virtute mea confisus decori etiam tibi faturus. Sunt enim hae artes, quibus me traduco: quamquam, ut verum fatear, nihil gravius animo sedet, quam in populo diutius versari, et auram vulgi longius obstrepere Musis meis. Cupiebam καὶν τρόπον ἀπανθρωπότερον vitam in otio literario degere inter sacra silentia τῆς φιλοσοφίας, ὅτι τοῦτο ἡδιστόν ἐστι καλοῖς, ut Plato ait. Verum quando id per fortunam nondum licet, βιωτέον, ὡς δυνάμεθα, οὐχ ὡς θελούμεθα: sequamur plausum hominum et istam popularem aleam. Forsan erit olim, ut gratius ac iucundius ex labore otium contingat. Vale, mi Suavissime Pater, iterum vale! Tubingae XII. Iulii 1518.

Philippus.

No. 16.

(24. Iul.)

I. Reuchlinus Ph. Melanthoni.

Ex Helii Eobani Hessi Epp. Libro III. ed. a Io. Camerario. (Lips. 1561. 8vo) plag. E. 8. Epistola inde repetita est in Io. Camerarii de vita Ph. Melanthonis narratione rec. Strobelius. (Halae 1777. 8vo.) pag. 400.

Erudito bonarum artium Magistro Philippo Melanthoni, propinquo.

Ecce adsunt literae piissimi Principis, manu ipsius subsignatae, quibus pollicetur tibi beneficium, et propitium se fore. Quare nunc haud affabor te poëtica, sed vera utens Dei promissione Abrahae fidei facta: egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam monstravero, faciamque te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen tuum, erisque benedictus. Haec Genesis XII. Ita mihi praesagit animus, ita spero futurum de te, mi Philippe, meum opus et meum

solatium. Veni igitur animo laeto et hilari. Sed prius omnia tua per aliquem vectorem in bigis ad me *Studgardiam* transferri facias. Ibi namque seligemus, quae tibi sunt opus futura *Vuitenbergae*, et me ordinante fient omnia. Quod si voles, (id enim consulo,) vade prius ad matrem *) per *Phorcen*, ut salutatis tuis omnibus redeas ad me. Sed tamen in tempore quantum potes brevissimo, ne optima conditione itineris Principis frustreris. Ego illi omnino rescripsi, te venturum. Atque ut videas, quantum te aulici et cubicularii illius nobiles viri faciant, mitto etiam literas D. *Spalatini*, qui cum Principe in cheda sive lectica solitus est ferri. Haec summa rerum est. Omnia prius, quae ad rem attinent, collige, vel in capsam, vel in vas aliquod conveniens include, et curru cum uno equo *Studgardiam* vehenda committe. Idque quantocyus. Deinde omnibus amicis *Tubingae* valedicto corripias te in patriam ad matrem, et in itinere transi per *Phorcen*, et *Augustino* atque sorore mea **) salutatis a matre confestim ad me non tardigradus veni, sed advola. Principum res sunt mobiles; ne forte recedat princeps ab *Augusta* sine te. Haec consulo, et ut sis infracto animo, non mulier, sed vir. Non est acceptus Propheta in patria sua. Vale feliciter. *Studgardiae* in vigilia Iacobi Apostoli. Anno M.D.XVIII.

*) *Barbaram*, Ioannis *Reuteri Brettani* filiam et I. *Reuchlini* propinquam, quae marito *Georgio Schwarzerd*, Philippi patre, a. 1507 orbata est. A. 1519 *Christophoro Kolbe*, civi *Brettano*, eoque mortuo c. a. 1526 *Melchiori Hechel* nupsit; a. 1529, aetatis anno quinquagesimo tertio *Brettiae* vita excessit. Cf. quae de gente Melanthoniana exposui in: *theolog. Studien u. Kritiken*, herausg. von *Ullmann* u. *Umbreit*. Jahrg. 1830. 1. Heft. S. 119 — 134. F.

**) *Elisabeth*, unica *Reuchlini* sorore, quae *Phorcae* vitam debebat. Quis autem *Augustinus* ille fuerit, nescio. F.

(*Melanthon*, studiorum *Tubingensium* pertaesus, laeto animo gratum professoris in *Academia Vitebergensi* munus, quod ei *Fridericus*, Saxoniae Dux et Princeps Elector, *Capnione* intercedente obtulerat, suscepit. Initio igitur mensis Augusti iter *Vitebergense* ingressus est. Doctores *Tubingenses* plerique omnes *Philippi* abitum non magnopere dolebant; apud omnes quidem amicorum desiderium sui quam maximum Praeceptor Germaniae reliquit. *Iac. Heerbrandus* in „oratione funebri in obi-

MELANTH. OPER. VOL. I.

No. 17.

(25. Iul.)

I. *Reuchlinus Friderico Principi Electori* *).

Ex autographo in *Tabul. Vinar. Reg. O.* fol. 134. Epistola et in cod. *Goth.* 452. p. 32. transcripta est.

(*Friderico, Duci Sax., Principi Electori*.)

Durchlauchtigster, hochgeborner Fürst, gnädigster Herr! Ew. F. G. Begehren soll gewillfahrt werden, und euer Schreiben will ich Meister Philippsen Schwarzerd gen *Lübingen* zuschicken, der E. F. G. zu gehorsamen Diensten geneigt, und wird gen *Augsburg* mit seiner Liberei kommen, auf E. F. G. warten, und wird der hohen Schul, und E. F. G. zu Ehren, Lob und Nutz dienen. Daran sollt ihr keinen Zweifel haben. Denn ich weiß unter den Teutschen keinen, der über ihn sey, ausgenommen Herr *Erasmus Roterodamus* **), der ist ein Holländer. Derselbige übertrifft uns alle im Latein. Wie gern ich wollte auch zu E. F. G. gen *Augsburg* kommen, so steht es dieser Zeit so wild, daß ich mich wohl bedenken will, ob ich komme, wiewohl ichs sic. (?) *** in meiner Sache fast nothdürftig wäre. Aber *Augsburg* ist unsern Landtleuten eines Theils übel erschossen. Wo aber mein gnädiger Herr, Herzog *Ulrich* zu *Württemberg* auf den Tag würde kommen, so wollt ich auch kommen. Hiermit befehl ich mich in Euer Gnad allwege. Dat. *Stuttgart*, S. *Jacobstag* 1518.

D. Johannes Reuchlin.

*) *Fridericus* Elector tum per comitia *Augustae Vindelicorum* versabatur. — *Reuchlinus* et hanc ep. fortasse latine scripsit. F.

**) Quantum et ipse *Erasmus* Melanthonem iam a. 1516 observavit et coluerit, videmus ex iis, quae cap. II. ep. Pauli ad *Thessal.* prioris in N. T. *Basileae* a. 1516. primum edito p. 555. adscriptis: „At Deum immortalem, quam non spem de se praebet admodum etiam adolescens ac paene puer, *Phil. Melanthon*, utraque litteratura paene ex aequo suspiciendus! quod inventionis acumen! quae sermonis puritas et elegantia! quanta reconditarum rerum memoria! quam varia lectio! quam verecunda regiaeque prorsus indolis festivitas!“ cf. *Camerarii* de vita *Melanthonis* narratio ed. *Strobelius* p. 24. F.

*** Puto, scribendum esse: „sust“ i. e. sonst. F.

tum incomparabilis viri D. *Philippi Melanthonis*, habitati in *Academia Tubingensi* d. XV. Maii 1560.” (*Viteb. excud.* I. Crato 1560. 4to) haec narrat: „Discedente D. *Philippo* *Tubinga Simlerus* praceptor, vir eruditione praestans, deplorandum esse toti civitati eius abitum dixit, et subiecit, Quotquot ibi essent docti homines, non esse tam doctos, ut intelligerent, quanta esset doctrina eius, qui inde evocatus discederet.” De *Melanthonis* rebus *Tubingensibus* *Ch. F. Schnurrer*, vir his litteris doctissimus,

a. 1797 orationem satis accuratam Tubingae habuit, quae in *Eiusdem* oratt. academ. delectu posthumo ed. *H. Eb. Glo. Paulus* (Tubingae 1828. 8.) pag. 45 — 58 legitur, eamque adeas, Lector, quicumque illarum rerum cognitionem tibi parare cupis. *Melanthon* eques hoc itinere *Augustae Vindelicorum Fridericum Electorem* et *Spalatinum*, qui ad comitia eo profecti erant, salutavit. Inde *Norimbergam* se contulit ibique *Bilibaldum Pirkheimerum* ipsum novit. cf. *Strobelii* libellum „von Melanchthons Aufenthalt u. Verrichtungen in Nürnberg“ (Nürnb. 1775. 8.), quem et *Eiusdem* commentationum sylloge: „verm. Beiträge zur Geschichte der Litteratur“ (Nürnb. 1775. 8.) exhibet. *Lipsiam* attingit *Melanthon* die 20. m. Augusti. Quod *Melanthon* ipse *Cp. Pannonio* a. 1546 (*Epp. Lib. V. p. 95*) ita narrat: „Die 20. Augusti, quo ante annos 28. primum veni *Lipsiam* adolescens ignarus, quam dulcis sit patria. Sed ducunt volentem fata, nolentem trahunt!“ Constat, *Melanthonem* Lipsiae tum primum inter alios *Petrum Mosella-*

num et *Andream Francum Camicianum* cognovisse. cf. *Io. Camerarii* de vita *Melanthonis* narratio ed. *Strobelius* pag. 26. Die Bartholomaei *Thebis Saxonis (Düben)* pernoctavit et die sequenti, qui fuit d. 25. m. Augusti, *Vitebergam* venit. Iam quarto post adventum die (28. Augusti) oratione sollemni de *corrigendis adolescentiae studiis* munus auspicatus est. cf. *I. Cp. Coleri* epistolam, qua memoria saecul. adventus Ph. Melanchthonis in Acad. *Witeberg.* celebratur, in *Cp. A. Heumanni Actis Philos. P. X. p. 603* seqq. *Lutherus Spalatino* d. 31. Aug. 1518 (op. *de Wette* I, 134.) haec scribit: (*Philippus*) „habuit orationem quarto die, postquam venerat, plane eruditissimam et tersissimam, tanta gratia omnium et admiratione, ut iam non id tibi cogitandum sit, qua ratione eum nobis commendes: abstraximus cito opinionem et visionem staturae et personae, et rem ipsam in eo gratulamur et miramur, gratiasque illustrissimo Principi, tuo quoque officio agimus“ etc. Sed haec haecenus. *F.*)

PHILIPPI MELANTHONIS
EPISTOLARUM, PRAEFATIONUM, CONSILIORUM

LIBER SECUNDUS,

QUO CONTINENTUR, QUAE MELANTHON POST ABITUM IN SAXONIAM A MENSE
SEPTEMBRI A. 1518 USQUE AD FINEM A. 1521 SCRIPSIT.

No. 18.

(in. Septembri.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. no. 101. ep. 5.

Optimo omnibus modis viro, D. Georgio Spalatino, Cano. Aldenburg., Domino ac Patrono suo observantissimo,

S. Erras ἄττα, mi Spalatine, si quid putas me gratius abs te potuisse accipere quam litteras tuas proxime ad me scriptas, quibus, quanquam aliis non paucis idem, te plane ex animo mihi insinuasti, magisque quam, quod dici solet, ἐν κατ'όπτῳ benevolentiam erga me tuam persensi. De calumnia *) non loquor, quae tum mihi probari iure potest, quom tu eam lectione doctorum censueris dignam. Equidem quantum ad traducientis munus attinet, videor mihi posse ferri a vestris. Sed haec alias. De Lypsensibus **), item reliquis, quae de me finguntur, sic habe: omnia me tecum, ut cum patre filium, acturum, qua parte, si quid mentiar, si quid fallam, edant in me impietatis exempla etiam ipsi κόρακες. Nam ita de te sentio, ut permissa tibi omnia volim mea, adeoque ipsum me, ac salutem meam. Sed ad rem.

Ad vos veni Augustam iniquissimo tempore a Capnione ac subito excitus, qui nihil iam tum minus sperabam, quam e Suevis me abiturum. Veni tamen, ne non gratificarer amico. Discedens primum sensi, quibus essem privatus amicis, hoc est, ut recte me intelligas, cum praesentia fere omnia sordescant, tamen ea tum cara fiunt,

*) Melanthon Luciani orationem in Calumniam significat, quae ab ipso in latinum translata hoc mense Lipsiae typis exscripta est. cf. No. 21. F.

***) Lutherus Spalatino pridie Cal. Septemb. 1518 de Melanthonae haec scribit: „audio, nimium parco stipendio eum conductum, adeo ut Lipsiensibus iam gloriabundis spes sit, fore, ut nobis eum quantocius auferant. Nam et sollicitatus iam fuit ab eis, antequam ad nos perveniret” etc.

cum aliena experiri oportet. Sunt in Suevis, quos ita complexus sum ut animum ipsum meum, ac tum demum obliviscar amorum, quom volet dominus, qui est et mentium nostrarum auctor, et affectuum auriga, ut cum Platone loquar. Quare de Tubingensibus si quid pecco, condonabis amori; τούτω γὰρ πάθει συγγνωστόεον, ut Nazianzenus vester ait. Sollicitabar Augustae vehementius, quam pro re, a Bavaris *), sed respondi, priusquam a vobis conducerer, secuturum me voluntatem Optimi Principis Nostri. Tantum abest, ut conductus animum mutarim. Tunc putas, adeo me insanire, qui post honestatem omnia duco semperque cum impendio rei familiaris meae habui, ut non intelligam, quid Principi Opt. D. Fr. **) debeam, deinde, quid tibi? Atque ea parte nescis, quam me acerbe laeserit, quod scribis, inductum me, ut voluerim manere Lipsiae. Primum ex usu ac statu rerum Lipsiae ***) non sunt. Quid enim istheic mihi, qui sola vestra causa patriam deserueram? Deinde ego, nisi magna mea infamia atque amicorum meorum voluntati dissentiens, Lipsiae esse non potuissem. Qui sunt ergo illi tam audaces διάβολοι, quibus ego sum eo usque aptus visus, cui illuderent? De stipendio nihil sum conquestus, indicavique uni Mosellano, optimo iuveni, ac amicissimo mihi, quem sic amice complector, ut virtutibus eius, deinde propenso in me studio aliquid officii rependam. Hoc tamen veritus, ne non possem hic me alere; id quod iam mitius videtur. Interim Lipsenses et potissimum amici mei omnia mihi hic male ominabantur, tamen semper in

*) i. e. ab Academia Ingolstadiensis, quae Melanthoni iam eo tempore, quo Tubinga abiturus erat, conditionem obtulerat. cf. Reuchlini ad Fridericum Principem Electorem epistolam, quae supra pag. 27—31 legitur. F.

***) i. e. D. Friderico.

***). Vox quaedam hic deleta est. Puto, scribendum esse: „illa,” vel simile quid. [Quid? si ita scribas: „Primum enim usus ac status rerum Lipsiae grati non sunt.” F.]

proposita perstiti. Nunquam alius a me factus sum. *Wittembergam* concessi. Ibi, quod ais, caussari me, nescio quae? Homo philosophus sum. An me putas magni facere, quam amoeno loco agam? Hoc magni pendo, ut honesto loco queam. Ac quomodo sim futurus *Wittembergae*, nemo de me pronunciet, anteaquam expertus sit studium meum. Scis, quid moliar, scit universitas studiorum, qua fide doceam. Pleraque *Martinus* *) fortasse, optimus ac doctissimus vir, tecum meo nomine. Omnes tui superi ac inferi eant perditum, si non omnibus hoc unum horis agam, quo commodem gloriae Academiae Principis Optimi. Iam nunc iterum ludus quidam prodibit non inutilis rei, atque ideo hac parte ad te parcius scribo, quod velim re magis, quam verbis probari. Valeant, qui de nobis secus sentiant, ac debent.

Te quaeso, me ne deseras. Quantum ad pecuniam attinet, ne dubita, Op. Principis liberalitate nolo abuti. Didici gratiam metiri gratia. Optime vale, decus ac praesidium meum. *Wittembergae* *αὐτοσχεδιαστικῶς* **).

Philippus tuus.

Cupio mea in Suevos mitti, ut scripsi; nam modo aliter fieri nequit.

No. 19.

(m. Septemb.)

G. Spalatino.

Ex Melanthonis autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 76. Chirographi praescriptio desideratur eiusque subscriptio deleta est. *Melanthon* epistolam sine ulla dubitatione *Spalatino* misit. (Quae sequuntur, cuiquam Melanthonis ad *Spalatinum* epistolae inclusa fuisse videntur, ita ut praescriptione, quam V. D. *Bretschneiderus* desiderat, ne opus quidem sit. F.)

Habemus hebraica biblia, quae feci ex *Lipsia* afferri. Libri duo sunt, alter cum commentariis aureorum XIII pretio aestimatus, alter sine commentario. Prodibunt hoc anno et statim haec mea:

*) *Lutherus*, qui *Melanthonem Spalatino* tribus litteris, scr. prid. Cal. Septembr., 2. Septembr., et altera octavae nativ. Virg. (d. 9. Septbr.) h. a. iterum atque iterum commendat. F.

**) *Spalatinus* adscripsit: „ann. 1518.“

Calumnia *); iam in incudem missa est, Dictionarium;

περὶ ἀκούειν Plutarchi **);

περὶ ἀδολεσχίας Plutarchi;

Hymnus in angelos graecus;

Athenagoras;

Liber de successu studiorum;

Platonis symposium: et alia fortasse ***)

Diis iuvantibus et auspicio Principis felici. Obsecro te, mi *Spalatine*, *Philippum* in fidem sinusque tuos commendatum habe. Vale felicissime.

Commendari tibi meis litteris vult diligenter *Iohannes Gravendorff* ****), salutemque plurimam nunciat. Magister *Vitus* †), collega tuus, Suevus, sese tibi commendat, salutemque meis verbis nunciat. Item et *Iohannes Misnerus* ††) ac *Huldenrichus* †††) volebant tibi mandari meis litteris, ut essent quam commendatiss. tibi.

Ipse ego coepi *Proverbia Salomonis* mihi meditare reddere; in eis assiduus versor ††††). Itaque, cum *Boschenstain* †††††) venerit, la-

*) cf. quae de hac translatione litteris anteced. et ep. 21. adscripsi. F.

**) *Melanthon* iam m. Ianuario h. a. *Reuchlino* scripsit: „*Plutarchi τὰ περὶ ἀκούειν* a me versum cui vis dicabo. cf. supra pag. 21. F.

***) *Annales* typographici nimirum libros, quos *Melanthon* hic enumerat, excepta *Luciani* oratione, ad unum omnes praetereunt. Nam satis superque constat, ne *Panseri* quidem *annales* plene cumulateque esse perfectos, ita ut vix dubitarim, quin unus et item alter horum librorum typis exscriptus sit. Quare ab iis, qui talem librum deprehenderint, etiam atque etiam peto, ut eum mecum benevole communicent. F.

****) *Ioanni a Gravendorff*, cuius nomen vulgo *Greffendorff* scribitur, non ita multo post *Vinariae* munus *Camerarii* ducalis mandatum est. F.

†) Magister *Vitus Warbeck*, Iurisconsultus et *Canonicus* *Altenburgensis*, de quo cf. *Ch. Schlegelii* historiam vitae *G. Spalatin* (*Ienae* 1698. 4to), cui multae *Spalatin* ad *Warbeckium* epistolae annexae sunt. F.

††) Doctoris *I. Misneri* in *Spalatin* ad *Warbeckium* epp. aliquoties mentio fit. F.

†††) Cui quidem *Huldenricho* (*Ulrico*) nomen *Pindero Nordlingensi* fuit. Pater eius, *Ulricus Pinder*, *Nordlinga* oriundus, *Vitebergae* non multo post fundatam *Academiam* per aliquot annos publica auctoritate medicinam tradidit. Deinde *Norimbergam* medicus publice constitutus migravit, ibique mortuus est. Filius, iuris utriusque Doctor, tum temporis *Vitebergae* versabatur. cf. *Lutheri* epp. ed. *de Wette* 1, 58. 62. et 280. F.

††††) *Melanthonis* scholia in *proverbia Salomonis* autore inscio primum *Hagenoae* a. 1524 octonis formis excusa sunt. Autor ipse nova scholia *Hagenoae* a. 1529 iisdem formis edidit. Sententiae *Salomonis* iuxta hebr. veritatem redditae sut. *Melanthone* primum a. 1524 prelum subierunt. cf. *Strobelii* *Nachricht von Melanthon's Verdiensten um d. heil. Schrift* p. 35 seqq. F.

†††††) *Lutherus* *Augustae Vindelicorum* initio m. Octobr. 1518 *Ioannem Böschenstein Eslingensem* ad linguam hebrai-

borem ei delegabo, ut annotet interdum aliquid, et edemus scholia in Proverbia, adiunctis simul tribus lectionibus hebraica, graeca et latina. Cura tu per Noricos, id quod et ego ago, ut habeamus graeca biblia. Adiuuabo diligenter *Boschenstain*, ut ipse quoque scribere et edere non parum multa possit*). Vale felicissime, decus et praesidium meum.

No. 20.

(14. Septemb.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 2.

Domino Georgio Spalatino, Patrono suo.

Postquam hodie scripsissem epistolam, tuam accepi. De *Boschenstain* omnia perplacent. Et fides mihi tua, tam multis argumentis perspecta, addit animum. Omnia tibi mea devoveo, immo vero ipsum me. Scire cupio, num *Lypsiam* sis petiturus. Est quod istheic tu nobis queas tua opera gratificari. Quare cum *Lypsiam* veneris, scribito ad me, aut ante, ut literis meis cognoscas, ubi tua dexteritate mihi sit opus. *Ἀσπάζονται σε τὸν μουσηγέτην Veitus Warbeck, Iohannes Misnerus, et Huldenrich noster Musarum Decus**), Lindena noster***). Εὐτύχει ἐν τῷ σταύρῳ ζωοποιῷ****).*

Philipp.

cam Vitebergae docendam conduxit, eique d. 11. Octobris literas commendaticias ad Melanthonem dedit. cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 145. De *Böschensteinii* in litteras hebraicas meritis *I. F. Köhlerus* in commentationum, quas inscripsit „Beiträge zur Ergänzung der deutschen Litt. u. Kunstgeschichte“, Parte secunda (Lips. 1794. 8vo) p. 1 — 23. accurate et copiose disputavit. F.

*) *Böschenstein* iam m. Novembri huius anni hebraicae grammaticae institutiones (Wittenburgii ex officina I. Grunenbergii M.D. XVIII. 4to) edidit. cf. infra No. 27. F.

**) *Ulrich Pinder*. F.

***) *Henricus a Lindenau*, de quo Spalatinus in Annalibus a. 1524 haec scribit: „Cal. Novbr. — sub serum diei *Henricum* nostrum a *Lindena* cum *Gertrudi Schellenbergera* apud *Grauschwitium*, Babylonica captivitate *Nimptzschensis* coenobii liberata, — coniunxi *G. Spalatinus*.” cf. Scriptores rerum germ. ed. *I. Bch. Mehekenius* T. II. p. 638. A. 1546 *I. Garzoni* Bononiensis Chronica *Friderici I. Landgr. Thuringiae* in linguam Germanicam transtulit. cf. *Nachlese d. Historie v. Obersachsen von Schöttgen u. Kreisig* I, 338. F.

****) Quaeritur, num ita recte hic locus distinctus sit. Puto, scribendum esse: *Ἀσπάζονται σε* — — et *Huldenrich noster, Musarum decus. Lindena noster εὐτύχει ἐν τ. στ. ζ. Bretschneiderus* V. D. colligens, ut opinor, verba *ἐν τῷ σταύρῳ ζωοποιῷ* capienda esse de die memoriae crucis ere-

No. 21.

m. Septemb.

Friderico, Saxoniae Duci et Electori.

Litterae, quibus Melanthon Principi Electori dedicat orationem *Luciani* in Latinum translatae atque ita inscriptam: „*Luciani* Sophistae Oratio in Calumniam a *Philippo Melancthone* Latina facta.” Haec sequitur insigne Saxonicum ligno incisum et subscriptum: „D. FRIDERICO SAXONIAE PRINCIPI ELECTORI.” In orationis fine haecce leguntur: „Lipsiae apud Melchiorum Lottherum. Anno a natali Christiano Millesimo quingentesimo decimo-octavo.” (plagg. 1½ in 4to.) F.

Illustriss. Principi ac Domino, D. Friderico, Ro. Imp. Hyperipparcho, Electori, Saxoniae Duci, Marchioni Mysiae, Praesidi Provinciae Tyringiae, Philippus Melancthon S. D.

Vere ac sapienter aestimaverunt maiores nostri, atque adeo consensu mirabili, si qua modo celeberrimarum gentium literis fides est habenda, Deorum immortalium exempla et simulachra in terris reges agere, veracissima quidem, qui animi virtute deum sint quam maxime similes. quando quidem et reliquo hominum vulgo persuasum est, virtute divinitatem comparari. Quanto magis illud de Regibus dicere fas est, per quos, veluti suos interpretes, autoritate, iure ac legibus, communi mortalium generi virtutem superi commendatam publice volunt. Quo ordine si quisquam e Germaniae Principibus recte censeri potest inter primos, tu sane citra controversiam omnem, Opt. Princ. *Friderice*, tanto praestas omnibus intervallo, quanto maiora sunt egregiis aliorum facinoribus, quae vel publice in universo Germanico imperio, vel privatim in ditione tua perpetua quadam foelicitate et plane, quod aiunt, divina virgula, geris. Quis enim non summa putet ea, quibus tot modis humano generi commodatur? Atque cum fere ita res habeant, ut bellicam gloriam primo loco Principes alii dignentur, tu pro sapientia tua nusquam non primas studiis pacis, hoc est, pietati, clementiae, literis provehendis, corrigendis populi moribus, servandis maiorum bonis institutis dare soles. In haec, ut nihil foedum, crudele, barbarum, cruentum intercudit, ita nemo est ex omni vulgo, qui non aliqua ex parte iuvetur. Adeo satius est,

ctae sacro, adscripsit d. XIV. m. Septembris: sed, ut mea fert sententia, ad tempus aliquod haec referenda non sunt. F.

Solonem, aut *Aristidem*, aut *Catonem*, quam vesanos *Philippos*, *Alexandros*, *Iulios*, agere. Hae vero laudes, quamquam propriae tuae sunt, nempe virtuti tuae debitae, tamen haud temere videri possunt fato et singulari quadam benignitati superum per te in Saxonicum nomen transfusae, ut quanta olim haec ditio armis fuerit, tanta modo rerum civilium cultu spectetur. Nam si memoria repetamus omnium Germanicorum Principum eximia belli decora, post extinctos *Carolos*, post fractum luxu Francum non memorantur aliorum alia maiora, quam sint illa vestrae familiae. Nam turbato undique seditionibus Imperio Ro., *Henricus Saxo*, Caesar designatus, Germaniam pacavit in ipso statim regni sui vestibulo. Adobritos et Nortmannos in Christi nomen ac sacra traxit. Verum hic, nescio, plusne gloriae e sua virtute, ane filii *Othonis Magni* nomine referat. Is Hungaros, dein Italiam tyrannide Berengariorum oppressam recepit; a Berengariis victis mira et insolita clementia manum abstinuit. Urbis Romae et sceleratas Pontificiae sedis turbas composuit. *Otho secundus* Siculos Appulosque armis pressit, et, quo non aliud illustrius a Ro. Imp. fieri potuit, illa ipsa urbe Roma, omnium gentium domina, pro familiari ac patria aula usus est. Horum tu nimirum, ut reliquos maiores tuos taceam, aemulatus gloriam, deinde multo etiam foeliciores negotio Saxones evehis. instaurantur urbes aedificiis, muniuntur operibus arces, iura sua civitates emendant ac restituant. sacra cura et religione summa coluntur, augentur sacerdotia, monasteria pleraque nova conduntur, alia vetusta et prope collapsa instaurantur. Denique, quod ad pietatem moresque bonos apprime necessarium est, bonae literae foveantur, ac mire coalescunt. Exterarum gentium linguae, sine quibus et manca est Philosophia, et omnino res theologica tractari synceriter non potest, leguntur. Haec tibi, foeliciss. heros, omnia debent, hoc ego item nomine privatim tibi, ὦ Ἡρακλῆϊ μουςαγέτα, sum obnoxius. Proinde *Luciani* orationem, qua calumniam ἐξοστραξίζει, e graeca latinam factam nomini Cels. T. inscribo ac dico, primitias studiorum, quae in *Vuittenbergam* tuam conferimus. Quanquam et hoc in caussa erat, quod titulis tuis libellum prodire in vulgus voluerim, quod tibi mansuetissimo et acqui servantissimo Principi gratum videbar facturus Calumniae προπαλαξισμῶ. Quod vicium pesti-

lentiss. non potes non acerbe odisse. Ut enim iusticia proxime sedem Iovis apparet, hoc est, prima et summa rei publicae administrandae ratio est, ita nihil a conservanda civitate longius esse semotum iniusticia debet. Ita vero cum iniusticia Calumnia convenit, ut non aliunde graviora scelera, deinde saeviores clades, quam ex illa nascantur. Vive ac Vale, Illus. Princ., et hoc quaecumque est studium nostrum pro singulari tua bonitate proba. Ita enim fiet, ut posthac gratia fretus tua, maiora melioraque sim conaturus. Vuittenbergae, Mense Septemb. Anno M.D.XVIII.

No. 22.

d. 24. Septemb.

Christophoro Scheurlio.

Ex autographo in Cod. Monac. I, in appendice.

Clarissimo viro D. Christophoro Schurlin Norico, Iuriscons., Domino ac patrono literarum, amico suo S.

Videor mihi meo iure facturum, si te, clarissime ac optime vir, in re universitati nostrae necessaria appellem. Graeca profiteri coepi in Saxonibus; iungentur eis hebraea, quod spero non infeliciter et singulari Deum favore. Statui autem primo quoque tempore quaedam sacra hebraea, graeca, latina, scholiis illustrata edere. Quare te quaeso, vel hoc communibus studiis, vel Principis optimi Saxoniae *Friderici* honori, vel Academiae nostrae laudibus dederis, et nostris sumptibus ad nos cures per *Koburgos* *) Bibliopolas mittere Biblia graeca; nam Hebraica, eaque longe pulcherrima habemus **). Ipse intelligis quam ea res ad laudem Principis nostri, universae Saxoniae, nominis etiam tui factura sit, et illud ipsum ego pluribus declararem, ni testem haberes honoratum optimum ac doctissimum et omnino verae christianaepietatis κορυφαῖον *Martinum* ***). De me, velim sic existimes, quandoquidem humana studia profiteor, me plane tuum esse, quem intelligo καὶ τῶν μουσῶν καὶ τῶν

*) *Antonium* et *Ioannem Kobergeros* (s. *Koburgeros*), bibliopolas et cives Norimbergenses. F.

***) Biblia hebraica cura Melanthonis paulo ante Lipsia Vuittenbergam allata erant. Vid. supra pag. 43. F.

****) *Lutherum*. F.

χαρίτων πάντα ἐνοργιάζεσθαι. D. Doct. *Carlostadius* hisce meis literis tibi salutem dicit. *Αὐτοσχεδιάσας* et praepropere scripsi, quaeso ignoscas. Vale. Vuittembergae XXIII. Septemb. M. D. XVIII. Philippus MelanchthoN.

No. 23.

d. 2. Oct.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. ep. 1.

Eximia pietate ac doctrina Virō D. Georgio Spalatino, Canon. Aldenburgens. domino suo observando.

Salve, *Spalatine* suavissime. Reditum tibi felicem in Saxonas gratulor, eoque pleniore animo, quo diutius es a me expectatus. Ita ex uno te totus omnino pendeo, ut in te veluti in portu conquiescam. Etenim quando ita diis visum superis, ut ad vos proficiscerer, etiam rebus alibi meis minime in subitam profectionem paratis, quaeso te per deum immortalem, velis in fidem tibi tuam me commendatum benigne, quo es ingenio τῆς τῶν μουσῶντε καὶ χαρίτων ἀπασῶν εὐπαθείας ὀζόντι, accipere. Adeo te vel pueritiae meae ratio tangat, quae cum per se multis est obnoxia malis, tum ita mihi male conciliata, ut nesciam, quid de illa tandem statuam. At vero in literis versor; ibi faxo, ut per me multis ac variis exemplis *Wittembergae* clareat. Accipisti chartam nuper operum meorum *); iam nunc in alia etiam *παρέργως* trahor. Omnino toto pectore connitar, ne defuisse studio in me vestro ac officio meo videar. Quem quaeso animum meum si probas, ita vero pro amicitiae iure debes, optimo ac felicissimo Principi declares aliquando. Vale. II Octobris.

Philippus tuus.

No. 24.

d. 15. Oct.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. no. 101. ep. 4.

Pietate ac literis egregie colendo D. Georgio Spalatino, Cano. Aldenburg., Domino ac Patrono suo

S. D. Nihil ad te literarum mearum *Lypsiam* missum est, partim quod nolim te toties obtur-

* *Charta operum Melanthonis* index librorum typis exscribendorum esse videtur, qui in Melanthonis ad Spalatinum epistola supra pag. 44. legitur. F.

MELANTH. OPER. VOL. I.

bari nugis meis, partim quod res mea per *Petrum Myρόνυλον* nostrum curari minore impendio potuit. Vidisti autem, opinor, in Nondinis libellos nostros, mera certe *λεπτολογήματα*. Sed de iis velim sic sentias: bibliotheca mea carebam, adornari, rebus meis nondum in hunc statum compositis, nihil poterat. Tamen faciendum erat aliquid, ut et tu de nobis non pessime sentires, et haberes, quo aliis nomen meum insinuare posses. Obiter et levi, quod aiunt, brachio τὴν διαβολὴν lusi, in qua quid fecerim nimirum ipse intelliges, si cum graecis latina nostra contuleris. Atque ita plane velim ea videri, ut spem mei Opt. et Clementiss. Principi, P. Patriae, τῷ Μουσηγέτῃ, aliquam faciant. Habeam male propitios deos, si vel unum diem vacem, quo non aliquam lineam Saxoniae illustrandae ducam. Doceo; in chalcotypis laboro, ut habeat iuventus; audior in frequenti schola *), ubi sese exerceat. Iam excuditur ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Τίτον **), scis, quam elegans, et moribus apta purgandis. Reliquum de Dictionario ***), quem fere absolvimus, et omnino faxo, ut ad Novemb. Calend. *Thomas* ****) emendatum, auctum typis committat. Accedunt Rhetorica †), quae omnia tum mihi probabuntur, si tu ea non reiicias. Conor prodesse bonis, et scholam vestram utili argumento evehere; alioqui fumosum illud *δοξοκομπάζειν* semper de geniis meis odi. Tuum erit igitur τὰ τοῦ πατρὸς καθήκοντα non deserere. Posthaec philosophiam purgabimus, ut apti ad theologica accedamus, in quibus, si τῷ δατῆρι ἐάων placeat, nonnihil efficiemus olim. Mitto autem libellos duos, alterum Op. ac Relss. ††) Principi donatum, immo auctoramen-

*) Idem Spalatino scribit Lutherus d. 2. Septb. 1518.

**) Et hanc *epistolae Pauli ad Titum* editionem *Panzeri* annales typographici silentio praetereunt. Re vera autem epistolam a. 1518 Vitebergae, ex Grunenbergii, ut videtur, officina prodiisse, docent *I. F. Köhler's Beiträge* etc. Th. I. pag. 205. F.

***) Dictionarii, cuius Melanthon hic et alias mentionem facit, hucusque notitiam habemus nullam. F.

****) *Thomas Anselmus Badensis*, typographus et bibliopola et Hagenoae et Tubingae, in cuius officina Tubingensi *Melanthon* per aliquot annos typographorum errores notavit. F.†) *Ph. Melanthonis* de rhetorica libri III. prodierunt Vuitenburgii in off. I. Grunenbergii M. D. XIX. 4to. F.

††) i. e. optimo ac religiosissimo.

tum mei, alterum tibi dedicatum *). Nolebam eos eleganter instruere, nempe minutos. Alia parabuntur Principis manibus digniora. Sed et tu eos adornabis, et Princeps Opt. ipse tali est ingenio, ut proficisci ab studiosis nihil queat, quod non vehementer gratum habeat. Obsecro te, *Philippum* ne desere. Plane, si quis sum, tuus sum. In libellos meos pauca *προελογισάμην*, ne parvo corpori colossum immodicum imponerem. Optime vale, optime amicorum, praesidium meum. Altera *Burcardi* **). Salutant te nostri, *Lindena* et alii.

Philippus.

No. 25.

d. 16. Oct.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 11.

Omnibus modis optimo viro D. Georgio Spalatino, Canon. Aldenb., patrono ac domino suo.

Salve suavissime mi *Spalatine*, Praesidium meum. Per gratias ac per fidem te meam quaeso, ita de me sentias, ut videor iudicio bonorum, tuique similium. Omnia moliar, omnia conntar, ne Principi, omnium gentium consensu optimo, ulla parte defuisse videar; ut *Wittembergam* literatis ac bonis omnibus, si quid Musae poterunt nostrae, conciliem, si quis olim indulgentia superum futurus sum. Ita tuum literis meis nomen comparem, ut saltem significatione aliqua grati erga te animi declarasse studium meum credar. Atque adeo ni haec mihi sedeant animo, quosvis orcos iniquissimo et sceleratissimo homini imprecamini. Quid enim scelestius

*) Certo dici non potest, Melanthonem hic de Luciani oratione in calumniam in Latinum translata et Principi Electori dedicata agere, quippe quae iam m. Septembri prodierat. cf. praeterea epp. antecedd. Neque vero libri, quem Melanthon tum temporis Spalatino dedicavit, cognitionem consequuti sumus. Canones enim apostolici, quos Melanthon Spalatino dedicavit, *Wittembergae* An. M. D. XXI. primum typis exscripti sunt. F.

***) Sequuti sumus *Ant. Pilgramium*, qui in calendario affirmat, *Burcardum*, Episcop. Herbipolensem, d. 14. Oct. a. 983 inter Sanctos esse relatum. Secundum alios, ut *I. H. Waserum*, dies *Burcardi* est dies anni 284 i. e. dies XII. m. Octobr. F.

homine dubiae fidei, et quem sacrae literae *άνδρα δύνυχον* vocant?

De pecunia volo fieri ut scripsi, non quod consilium optimi ac amiciss. hominis tum adspernerer, sed quod aliter fieri nequeat modo, et ego mihi aliunde quaesiero *βιωφελήματα*. Oratio quaedam mea *) iam excuditur *Wittembergae*, quam vellem si fieri potuisset, antea abs te iudicatam, digna ne videretur Eruditorum lectione. Mihi certe videtur famam nostrorum auctura. Nam simul posthac cum Rhetoricis meis, et *όνομαστικῶ* denuo *εκτυπώσεται*. In summa neque fides, neque studium, neque amor neque labos deerit, quin omnia *Wittembergae* mea, si qua aut modo possum, aut olim per fata potero, conferam. Fortasse sunt homines quidam, qui simplicitate mea abusi sic me traduxere populo, ut riderer. Omnia patiar, quae domino libitumst **) pati; modo ille ipse conscientiae meae rationes salvas velit. Quaeso te, id quod facis, ipsi studio meo, Universitatis *Wittemberg.* iudicio de me credas, non sycophantis illis. Vale, et me serva, *σωτέρ μου. Wittembergae* XVI Octobr.

Philippus.

Salutant te Nostri, *Vitus* ***), *Misnerus*, *Hulderich* ****), *Lindenav.*

No. 26.

m. Octobri.

Ottoni Beckmanno.

Litterae, quibus *Melanthon Beckmanno* orationem professionis adeundae causa *Vitebergae* d. 23. m. Augusto cum omnium plausu recitatam dicat. Oratio ita inscribitur: "*Philippi Melanthonis* sermo habitus apud Inventum Academiae *Wittemberg.* de corrigendis adolescentiae studiis. *Vuittenburgii* in officina Ioannis Grunenbergii. Anno M. D. XVIII." plagg. 2 in 4to. cf. *Strobelii* N. Beiträge IV, 2. pag. 77 seqq. Inter omnes libros, qui *Vitebergae* typis exscripti sunt, haec primum oratio litteras hebraicas exhibet. Oratio in "*Elegantiss. quibusd. opusculis a Philippo Melanthono Brettano editis. Hagenoae* ex Off. Anshelmiana, Mensae Ianuario salutis anno M. D. XIX." (in 8vo) repetita est, et una cum *Rudolphi Agricolae* de formandis studiis epistola Parisiis a. 1527 in 8vo excusa est. Legitur etiam carmine graeco ad *Martinum Lutherum*, quod in fine orationis additum est, praetermisso in *Melanthonis* Declamatt. ed. *Gerbelli* p. 851 seqq., ed. *Servest.* T. I. (a. 1587.) p. 439 seqq., ed.

*) Oratio de corrigendis adolescentiae studiis. (cf. ep. sequentem. F.)

***) i. e. libitum est.

****) *Vitus Warbeck.* F.

*****) *Udal. Pinder.* F.

Richardii T. I. p. 14 seqq. et in *Melanthonis* opp. ed. Basil. Vol. V. p. 2. In Lutherum carmen Melanthonis, quod et *L. Alb. Fabricius* in Centifolio Lutherano (Hamb. 1722. 8.) p. 824 exhibet, eiusdem poematis inseremus *). F.

Eximia pietate ac doctrina viro, Domino Othoni Beckman, Iuris., Canonico Vuittemberg., Philippus Melancthon Sal. D.

Non parum refert ad vitae tuendae rationes, quo genere literarum rudis aetas initio formetur, cum ob alia multa, tum hoc ¹⁾ maxime, quod nihil efficacius est ad mutanda ingenia moresque hominum literis. Nam fere semper talis est unusquisque, qualem studia faciunt. Nec mihi bonae literae, nisi quae mentis bonae sunt, videntur. Itaque praestat optimis iuventutem erudiri: mores enim optimos optimae literae conserunt. At videas hodie passim in Germania tale quoddam genus iuvenilium studiorum tractari, quod non modo sit ad omnem reliquam vitam inutile, sed omnino etiam perniciosum. Etenim deserta paedia ²⁾ nescio quibus nugis ingenia, ceterum felicia, occupantur ac franguntur: philosophiam ipsi vocant ³⁾. Non hoc dico, quo a Philosophia studiosos avocem, sed hunc philosophandi ordinem ac ductum non probo. Nec enim angustis adeo finibus circumscripta est Philosophia, ut philosophari nihil aliud sit, quam nugari. Maxima eius pars contempta iacet, ea videlicet, quae sola humanitatis nomine maioribus nostris digna visa est. Adulescens quispiam ad *Xenocratem* adductus, percipiendae Philosophiae gratia, cum nondum quidquam Cyclicorum attigisset, sapien-

*) *Ioannes von der Osten*, Canonicus Caminensis, qui *Vitebergam* ad litterarum studium se contulerat, sermone hoc carmen praemisit:

„IO: DE OS:

Pomeranus eques Iuventuti Saxonicae.

Quisquis es hoc vanas populo qui suscipis arteis,

Et sequeris longa res sine fruge mora:

Flecte ratem, mediis male cautus mergeris undis,

Emicat ante oculos perfida Leda tuos.

Approperas Scyllae, vastae approperasque Charybdi

Imprudens rabidis deperiturus aquis.

Barbarico deflecte sinu, pete mitius aequor,

Fac tua stet tutis anchora iacta vadis.

Flecte ratem, puppisque novum prosequere magistrum

Quaere tibi, melius qui sciat artis opus.

Quaere ducem, placidis qui det tua lintea ventis,

Ad tutos portus qui tua transtra vehat." F.

1) hoc in Declamatt. Edd. deest.

2) i. e. *paidea*.

3) Ed. prima mendose vocat.

tiae sacris prohibitus est. Sic enim ait *Xenocrates*:

Ὀὔτος παρ' ἐμοῦ πόκος οὐ κνάπτεται ⁴⁾.

O nos felices, si recte studia Deum favore renascantur, quae iam fere caput exerere in Saxonibus coeperunt. Proinde iuventutem nostram sermone nuper habito inhortatus sum, ut ad bonas literas lactis animis adspiret. Atque hoc unum egi paucis, ut intelligat, quanam sit barbaricorum, quae bonorum studiorum ratio. Neque dubito, cui satis utrumque genus cognitum est, conaturum totis viribus, ut ea parte praestet, quae et optima est, et ab optimis sola probatur. Quae enim vesania fuerit, immenso labore, cura, nugae emere? Orationem tuo nomini, *Otho* doctissime, dedico, *ὄσων ὀλίγηντε φίληντε*. Debemus enim tibi, quicumque literas profitemur, atque adeo ego multis sane nominibus, quem pluribus quotidie soles officiis cumulare. Hoc igitur munus, quaecumque est, si de animo aestimes meo, amplissimum et pulcherrimum accepisti. Vale. *Vuittenbergae*. Mense Octobri. Anno M.D.XVIII.

No. 27.

(in. Novembri.)

Lectori.

Litterae commendaticiae, quibus *Melancthon* „*Hebraicae grammaticae institutionibus Studiosis sanctae linguae a D. Ioanne Boschenstain, C. M. C. *) collectis*“ (*Vuittembergii* in officina Ioann. Grunenbergii, anno Dom. M. D. XVIII.) praefatus est **). (Autor librum, qui modo quaternario excusus est, *Friderico* Principi Electori Saxoniae m. Novembri dedicavit. cf. *I. F. Köhler's* Beiträge etc. P. II. p. 20. Institutiones Coloniae p. I. Soterum m. Octobri a. 1521 in 4to recusae sunt. F.)

Philippus Melancthon lectori S.

Consensu eruditorum omnium, studiose Lector, probatur, neminem quidquam insigne conari in

4) In Declam. *κναγθήσεται*.

*) *Ioh. Böschenstein*, qui m. Octobri a. 1518 *Vitebergam* venerat, ut hebr. litteras profiteretur, iam Mense Aprili a. 1519. *Augustam Vindellicorum* discessit. cf. *Epp. Lutheri* ed. *de Wette* I, 254. Anno 1521 primus linguae hebr. professor *Heidelbergae* per aliquot menses fuit; nescio, ubi terrarum deinde usque ad mortem vixerit. Nomen gerebat: „*Kaiserl. Maiestat gefreierter hebraisch. Zungenmeister*,” quod sine dubio litteris C(aesareae) M(aiestatis) C. in fronte instituit. indicatur. F.

***) Verba hebraica in his institutionibus primum editis typis non exscripta sunt. Ubique vides chartam vacuum

rectis studiis posse, nisi qui simul latinis graeca et hebraea coniunxerit. Habes igitur hic apprime vile libellum docti viri *Ioannis Boschenstain*, singularis amici et praeceptoris nostri *), quem assiduo censeo tibi manibus volvendum. Brevitas laborem minuet; brevitatem utilitas commendabit. Vale. *Willebergae*.

No. 28.

16. Decembr.

G. Spalatino.

Ex apogr. in Cod. Dresd. (C. 140. p. 26^b. ep. 82.) epistolam descripsit Clar. *Gerardorf*.

Integrae fidei viro D. Georgio Spalatino amico suo summo

S. Ego vero, mi *Spalatine*, et agnosco pleno pectore optimi principis erga me munificentiam **), et studium tuum ita complector, ut sanctius non possit. Nam immerenti mihi opt. Princeps tam larga sese manu prope effudit iam nunc, quam est alioqui bonus ipse, ut qui nihil tale sperare debebam, officium scilicet meum aestimans; modo vehementer sum sollicitus, qui me comparem, ut tantae beneficentiae rationem habuisse pientissimus princeps agnoscat. Te per Deum testem et autorem *καὶ δαδοῦχον* studiorum meorum quaeso, efficias, tuus enim sum, ut intelligat optimus princeps, me bonitatem suam non *καταβαρβαρῶσαι*. Iis sum natus fatis, sic institutus, ut gra-

verbis hebraicis, quae deinde manu scripta sunt. Quod sane mirandum. *Grunenbergius* enim, typographus *Vitebergensis* clarissimus, ex cuius prelo *Böschensteinii* institutiones prodierunt, iam m. Septembri in *Melanthonis* sermone de corrigendis adulescentiae studiis, quem excudendum curavit, typis hebraicis usus est. F.

*) *Köhler* qui l. c. satis accuratam de vita *Böschensteinii* narrationem scripsit, et *Panserus* in *Annal. typogr.* Vol. VI. p. 385. n. 340. opinantur, *Melanthonem* h. l. dicere, se *Böschensteinii* esse discipulum. At „*Praeceptor noster*” idem esse videtur, ac si dixisset: praceptor nostrae iuventutis s. civium *Academiae Vitebergensis*. F.

**) Fuerunt, qui dicerent, fore, ut *Melanthon* parvo stipendio offensus *Lipsiam* migraret. Princeps igitur Elector *Melanthoni* munus magnificum dedit, ne *Viteberga* discederet. *Melanthoni* usque ad a. 1524 salarium annuum centum florenorum aureorum constitutum erat. Id quod ex *Spalatini* *Annalibus* apud *Menckenium* II, 647. compertum habemus, ubi haec scribit *Spalatinus*: „In mense Septembri (1524) misit Illustr. Princeps noster, Dux *Iohannes*, Sax. Elector, me *G. Spalatino* *Vuittenbergam* ad augendam *Ph. Mel.* mercedem centenis annis aureis, ut posthac sit habiturus CC. aeris quotannis.” F.

tiis nihil neque prius, neque religiosius ducam. Quare ne dubita, vehementer angunt me *τὰ ἀντίδωρα καὶ τὸ ἀντιχαρίζειν*, verum sic faxo quandoquidem nihil queo felicius, ut proficiant nostro Marte, quorum olim fortasse sit aliquis usus futurus Saxoniae, atque eo me nomine addico, devoveo et consecro opt. principi, et permitto dedoque in fidem tuam totum *σπονδαῖς τ' ἰ) ἀκρήτοις καὶ δεξιαῖς*, ut cum *Homero* poeta dicam. Ut primum grammaticam absolvero, duabus publicis lectionibus docebo, quarum altera rem grammaticam perpetuo scholis tradat, altera in autoribus bonis linguam exerceat. *Phaedonem Platonis* in animo est praelegere. Nam *τὸ συμπίσιον* innocentes aures vereor ne ferant, aut fortasse *Thucydidis* aliquid *χαλκοτυπίωσαι* *). Iam ad Principem Pomeranum **) prodibunt quaedam, absolvi enim *τὸ λέξικον*, tuo quoque nomine insignitum. *Tyrium* habebis et spero aliquando pleniorum. Audio *Lypsicus* interceptisse mihi *τὰ ἑλληνικὰ βιβλία*, gravatim id quidem, sed modeste tamen fero. En tibi Hebraica grammatica, Principi D. opt. alterum e libris offeres, alter tibi muneri mittitur. Vale, mi *Georgi*, et bene de nobis spera. grati animi voces. Vale. *Willebergae*. Salutant te nostri. XVI. Decemb.

Phil. tuus.

No. 29.

(m. Decemb., ut videtur.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Bas. F. no. 101. ep. 3.

Eximio viro D. Georgio Spalatino, Patrono ac Domino suo.

Salus ad te, mi *Georgi*. Misi ad te hebraica grammatica **), item *Huttenicum*, ut opinor, carmen,

*) *Melanthonis* cura non ita multo post typis graece exscripta sunt: „E *Luciano* Hercules Gallicus. Ex *Thucydis* oratio quaedam contra leges.” *Willebergae* (p. Meleb. Lottherum iun.) s. a. 8vo. F.

**) *Barnimian*, *Stetin*. Pomeran., *Cassubiae Slavorumque Ducem*, Principem *Rugiae* etc., qui tum *Vitebergae* studiis operam dabat et a primo die m. Maii a. 1519 usque ad diem *Lucae* h. a. Acad. *Viteberg.* Rector erat. Quale vero *Melanthonis* lexicon *Pomeraniae Duci* dicatum et *Spalatini* quoque nomine insignitum fuerit, nescio. F.

***) *Ioannis Böschenstein*.

1) Apogr. *σπόνδων*, mendose. Vid. *Homeri Iliad.* II, 341.

utrumque dignum te munus, alterum, quod Principi optimo sit consecratum, alterum quod *Capnionem*, commune Germaniae decus, et Principis Illustrissimi studiosissimum, dignis celebret laudibus, et sceleratis sophistis, quod debetur, pendat *). Quae ut grata sint, volo cum *Thomae* **) nomine, tum meo. Alioqui vobis omnia debeo, ut non hoc officium, si quod erat, ego plurimi

*) Intelligendus est, ut mihi quidem videtur, „Triumphus Doc. Reuchlini. Habes, studioso lector, Ioannis Capnionis, viri praestantissimi, Encomion: Triumphanti illi ex devictis Obscuris Viris: id est Theologistis Colonien. et Fratibus de Ordine Predicatorum: ab *Eleuthero Bizeno* decantatum.” s. l. et a. (Hagenoae? 1518) plagg. 5½ in 4to. cf. *Panzeri* Ulrich von Hutten in litter. Hinsicht p. 54 seqq. et quae *Zappus* et *Panzerus* in ephemeride litteraria „allgem. litter. Anzeiger” (ed. *I. Ch. F. Roch*) a. 1799. pag. 1219 et a. 1800. p. 1499 de Capnionis triumpho scripserunt. F.

**) *Thomae Anselmi*.

faciam, sed quod a vobis, quae est vestra humanitas, plurimi fieri credam. Ecce hic quoque mitto *Martini ἀπολογητικόν* *), nec est, ut tam male metuas, ne Rhomani saeviant; hoc videlicet illud genus hominum solet, nisi tyrannos agunt, non videntur sibi imperare, quanquam, Dii boni, quid debebat in christiano populo esse aliud imperare, quam τὸ οἰκονομεῖν? Sed omnia prodit ambitio et avaricia. Purgat se *Martinus* aperte satis, ut illi novum crimen confingere non queant. Nam et haec in prioribus alicubi inciderunt, illaesa tum a Romanis. Deus Opt. Max. servet plebem suam. Vale et me commendatum habe. *Wittenberg*.

Philippus tuus.

*) Appellatio *F. Martini Lutheri* ad Concilium (scripta „Wittenbergae die Solis, XXVIII. m. Novembr. 1518.”) s. l. et a. plag. una in 4to. F.

1519.

No. 30.

5. Ian.

Desiderio Erasmo.

Epistola legitur in Epp. Melanthonis libro III. (op. *Cp. Pezelii*. Breae 1590. 8vo) p. 133. ed. Lond. Lib. III. ep. 64. p. 539. et in *Erasmii* epp. ed. Lond. Lib. V. ep. 87. p. 339. (Epistola primum excusa est in farragine nova epp. Des. Erasmi Roterodami ad alios et aliorum ad hunc etc. [„Basileae apud Io. Frobenium Mense Octobri. Anno M.D.XIX.” forma maxima.] pag. 126., ex qua epistolam huc transcripsi. Recusa est et in *Strobelii* commentatione inscripta: „Freundschaftlicher Briefwechsel zwischen Erasmus und Melancthon, mit litterarischen Bemerkungen erläutert,” quam exhibet ephemeris theologica „Magazin für Religionsphilosophie, Exegese u. Kirchengeschichte, herausg. von D. H. Ph. Cr. Henke” II. Bd. 2. St. Helmst. 1794. 8vo. p. 197. Erasmus Melanthoni d. X. Cal. Maias h. a. respondit cf. infra ep. 40. F.)

(*Desiderio Erasmo Roterodamo Philippus Melancthon*)

Salutem in Christo Iesu. Dolet mihi vehementer, *Erasme* clariss., in eam venire tibi suspicionem nebulonis cuiusdam *) calumnia, qui ¹⁾ notare velim καὶ κατοβελίζειν nobiles illos commentarios tuos sacrorum. Ridiculum sane, τὸν ἐρεβίνθειον Διόνυσον velle summo Iovi obstrepere: deinde iniquum, de optime merenti male mereri. Hic vero tuum ipsius animum appello, tamne esse credas malis imbutum moribus? adeone scelerata detrahendi libidine? qui sit tibi antea iudicio bonorum virorum probatus atque id dextere ²⁾? Quaeso te per pietatem, ita putes, et illum δολό-

*) *Ioannis Eckii*, qui et „in excusatione ad ea, quae falso sibi *Melancthon* super theol. disput. Lips. adscripsit,” ita in *Melancthonem* invehitur: „Audaculus non est reveritus, D. *Erasmus* iudicare in N. T. editione.” cf. *Strobelium* l. c. pag. 199. et eiusdem N. Beiträge I. Bds I. St. p. 54. *Petrus Schade Mosellanus* die sequenti feriis trium Magorum i. e. die 6. m. Ianuarii, *Erasmo* ex *Lipsia* haecce scripsit: „Illud magnopere te rogo per ipsum etiam CHRISTUM, ne inducas animum credere illis, qui apud te *Philippum Melancthonem* deferunt. Cave quidquam sinistrum de homine suspiceris: est adolescens optimus, ad summam eruditionem natus, nec pietatem minorem.” Cui *Erasmus* respondit: „*Philippus Melancthon* apud me patrono non eget aut deprecatore: faveo iuveni, ut cui maxime. Plusquam atrox iniuria sit oportet, quae apud me dirimat amicitiam.” Utraque epistola legitur in *Erasmii* epp. farragine nova (Basil. 1519. fol.) p. 128 seqq. et in *Erasmii* Epp. ed. Lond. Lib. VI. ep. 1. et 2. pag. 341 seqq. F.

1) qui] *Melancthon* epp. Lib. III. in utraque ed. et *Strobelius*: „quasi.” F.

2) Verba „atque id dextere” non nisi in ep. primum edita leguntur. F.

τεχνον ³⁾ quadruplatorem, satis enim ⁴⁾ conicio qui sit, mea simplicitate iniquiter abusum: et accepta nos tibi ferre studia omnia nostra, si qua sunt, auctori ⁵⁾ et parenti. Scio rem tibi leviolem videri, quam ut pluribus agatur; alioqui testes candoris mei allegaro fortasse ⁶⁾, quibus fidem habeas. Quanquam hoc sane non pernego, primum visa in paraphrasi mihi quaedam διεξοδικώτερα: sed altius perpendenti aliter videtur. Hinc ille, sat scio, Tragoediae argumentum duxit. Verum iudicia studiosorum ut recta, ita libera esse decet. Caeterum nullius mihi rei conscius sum; ignosce si quid hac parte peccavi, per Iesu Christi. Nec enim tam oscitans *Erasmii* lector sum, ut ex illo ipso nondum didicerim, quid praeceptori, quid fratri in *Christo* debeam. Haec paucis, nam et magno animi mei dolore, et quod aiunt, αὐτοσχεδιαζόμενος, iniquo etiam tempore scripsi. *Martinus Luther*, studiosiss. nominis tui, per omnia tibi probari cupit. Vale vir clariss. Ex *Lipsia*. nonis Ianuarii ⁷⁾, Anno M.D.XIX.

No. 31.

20. Ian.

Christophoro Scheurlio.

Ex autographo in appendice Cod. Monac. I. Epistola legitur et in *Strobelii* Miscellaneen. Sammlung II. p. 64. (*Strobelius* epistolam repetit ex *Cp. A. Reichelii* programme de meritis Phil. Melancthonis in rem publicam Norimbergensem. Norimbergae 1760. plag. 1½ in fol. F.)

Magnifico Viro D. Christophoro Schurlin, Norico Civi, Iuricons., Domino suo observando.

Et virtus tua, et eruditio singularis ita nostris hominibus celebratur, ut apud Saxones ⁸⁾ nemo

3) δολότεχνον] *Mel.* epp. ed. Lond.: δηλότεχνον. F.

4) „enim” deest in *Erasmii* epp. ed. Lond. F.

5) auctori] *Mel.* epp. Lib. III. utraque editio et *Strobelius*: „ut auctori.” F.

6) allegaro fortasse] Ita et *Erasmii* epp. ed. Lond.; *Melancthonis* epp. lib. III. utraque editio et *Strobelius*: „allegare posse.” F.

7) nonis Ianuarii] *Mel.* epp. libri tertii utraque editio, item *Erasmii* epp. ed. Lond. et *Strobelius*: „IX. Ianuarii.” F.

8) *Scheurlium* ab a. 1507 usque ad a. 1512 *Vitebergae* Professorem iuris fuisse, non est, quod moneamus. F.

sit, qui non velit multis etiam nominibus tibi commendari. Qua causa nexum me tibi plane scribo ac dico, modo hoc indulgeas *κατὰ τὴν σοῦ φιλοανθρωπίαν*, cum adserto *ἐπιεικῶς* agito, et ad mediocritatem nostram *τὴν τοῦ δικαίου Ἀσβίαν σιάθμην* adhibe. Nam in nobis tale nihil est, quo vel gratificari tibi tanto viro, vel officium declarare meum satis possim, atque adeo hac parte bonitatem estimo tuam; qui sic nos in amicitiam receperis, ut libere, nulla officii spe, habendum duxeris. Ego mihi contra videor functus officio meo recte satis, qui hoc agnoscam. Alioqui in rebus humanis primum est, buccae mensuram nosse suam ¹⁾; non potest igitur in amicitia non plurimum fieri. *Ἐπιτάφιον* tuum sermonem ²⁾ accepi; placet, nam et historia ipsa pulcherrimum viri boni specimen edit, et tu, quantum desyderabat eloquentiae res honesta, addidisti.

Ioannem Boeschenslain ³⁾ egregie doctum in hebraicis meo privatim, dein et publico Universitatis nomine tibi commendo. Bonus vir est. *Martinus* noster, Deo gratias ⁴⁾, adhuc spirat. Tu homini non deesto, ipsi enim ⁵⁾ certum est, hos Ecclesiae *ὀλοπιήτας*, desierunt ⁶⁾ enim *ὀλόνομοι* esse, *אִיבֵי צַדִּיק* ⁷⁾ forti animo ferre. Bene vale, vir magnifice. XX. Ianuarii MDXIX.

Huldenrichi ⁸⁾ nostri studii provehendis non deesto.

Philipp. Melanch.

¹⁾ Non dubito, quin intelligenda sit „Vita Rev. patris Domini *Anthonii Kressen* (ab *Kressenstein*) I. V. D. et praepositi S. Laurentii Nurenberg. per *Christophorum Scheurl* iur. utr. Doctorem condita.” (Nurenb. 1515. 4to.) Quae quidem vita recusa dicitur in *Wills* Nürnberg. Gelehrten-Lexicon II, 361. et III, 519. Legitur etiam in *Pirkheimeri* opp. p. 351 seqq. F.

²⁾ Quid *Böschenslein* tum temporis ex Norimbergensibus petierit, vix dici potest. F.

³⁾ *Ulricum Pinderum* Nordlingensem, „hominem mire doctum et probum”, et *Lutherus* d. 20. Febr. 1519 *Scheurl* commendat. *Melanthon* eum iterum *Scheurl* et *Pirkheimero* commendat in epist. scr. d. 21. m. Febr. 1519. *Ulricus* a senatu Norimbergensi beneficium studiorum causa petiisse videtur. F.

1) suam] Reichel et Strobel: suae.

2) gratias] Reichel et Strobel: gratia.

3) enim] Reichel et Strobel: cum.

4) desierunt] Reichel et Strobel: desinunt.

5) Sine dubio scribendum est: *אִיבֵי צַדִּיק* i. e. *hostes iustitiae*; *Melanthon* litteras hebraicas male exaravit, quo factum esse videtur, ut Reichelius et Strobelius ederent: *אִיבֵי צַדִּיק*. (Utrumque, si sensum spectas, ferri potest. F.)

Bernardo Mauro.

Litterae, quibus *Melanthon Mauro* de Rhetorica libros tres dedicavit. Primum typis exscripti sunt „Vuittenburgii in officina Ioannis Grunenbergii M. D. XIX.” plagg. 9 in 4to. Epistola, quae et in Epp. Melanchthonis Farragine a I. Manlio collecta pag. 303—310 legitur, hic ex *Lunzi* transcripto repetita est, quod editionem horum librorum tertiam (Coloniae ap. Heronem Alopecium ¹⁾ M. D. XXI. m. Augusto. plagg. 8 in 8vo) sequitur. (Satis superque constat, quantum plerumque inter librorum legitime typis exscriptum et librum ab alio quodam typographo furtim repetitum intersit. Quare in quaerendo librorum *Philippi* de rhetorica primum editorum exemplo, ex quo epistola elegans hic denuo typis exscriberetur, conquisitum sum. Sed operam perdidit. — Apud *Manlium* epistola inscribitur: „Ad Dialecticae et Rhetoricae studium, item *Erasmii* de Copia et Chiliadum lectionem hortatoria.” F.)

Philip. Melanchthon Bernardo Mauro S. ¹⁾

Faecunda fuit epistola tua, mi *Bernarde*, quae senas unica literas hactenus apud me tibi peperit. Illas vero sive tuarum literarum elegantia emerebatur, sive amicitia nostra, plurimi quidem fiet utrumque: hoc, quod ab amici officio absens non cecideris: illud, quod in literis adhuc tuis, hoc est bonis, quibus ante solebas, cum tecum agerem, versari videris. Quod cum re ipsa dignum est laude, tum pro usu studiorum tuorum difficile. Sic enim existimo, magna ex parte ad impuras istas et indoctas literas animum cogi tuum, quae solae hoc tempore dicuntur philosophicae. Vincit enim persuasio hominum nostrorum, ut *προγύμνασμα* bonorum studiorum degenerem quandam et dilutam philosophiam praescribant. Ibi si ingenio non voles abuti tuo, et id, quidquid est vel otii, vel temporis, lucri facere reliquis studiis tuis, necesse admodum erit, acri iudicio rem adeo insinceram temperes et astu quodam hanc Lernam adoriare. Nam crede mihi, alia est literarum ratio, qua ingenium, qua mores, qua rerum communium sensum erudias. Et paulum quaeso avoca animum a vulgi opinionibus, suoque literas pede metire: tum intelliges, et impuras illas multis profecto modis noxias esse, et his honestis vere illud ipsum *τὸ καλόν* sua et nativa facie percipi, quam fere res bonae aliae nube quadam tegunt, et nescio in quam *αἴδος κινέειν* claudunt; solae literae sub lucem, sub bonorum

¹⁾ i. e. Fuchs. F.

1) *Manlius*: S. D. F.

oculos ἀκίβδηλον et non adulteratam, tantum non undique conspicuam exponunt. Dolet animo, eas iacere literas, quibus devictis sacra omnia et profana conspurcari coeperunt: quod ut intelligas, ab ipsis pueritiae rudimentis coniecturam cape. Publicus quondam mos fuit, percepta re grammatica rhetorum curae pueros commendare, quibus auctoribus omni genere humanorum studiorum alebantur. Sic universa tractari solebant, ut eorum esset usus aliquis dicendo, iudicando. Exercebatur iuventus pulcherrima ratione, cum propositis thematis declamaret: qui labor et animum et vires augebat. Ibi suis literis honos constabat, ibi fructum literarum sentiebant scholae. Quid enim refert commemorare, quam multa, quam felicia monumenta ex illis usque scholis nostra aetas habeat? Rhetoribus successerunt, qui iuventutem Dialecticis illis inconditis, ut modeste dicam, imbuunt: quod ²⁾ sane probaturus eram, si aliquem ipsi usum eorum agnovissent. Nam et Dialectica amo, et sic mihi de illis videtur, neminem recte erudiri posse, qui non et illa discat. Sed nugae horum temporum nolo, quibus factum est, ut pro Apostolicis literis Sophisticas habeamus, *Nazianzenis* ³⁾, *Augustinis Lyranos, Carrucanos* ⁴⁾, *Sententiariorum* sex millia. Quos ut non est meum nec in ordinem cogere, nec eximere numero: ita hoc, quanquam et fortiter et audacter satis ausim dicere, parum admodum in iis esse, quod cum spiritu illo Evangelico recte conveniat. Ex quo grege sunt, quibus nondum satis *Erasmus* probatur, qui primus, etiam doctorum iudicio, Theologiam ad fontes revocavit. *Capnionem* factio ista non est passa, a flammis, ab incendio pulcherrimas bibliothecas asserentem. *Martinum Lutherum* ferre non potest, quod recta moneat. Adeo ex vere doctis nemo est, cui non fuerit hactenus ab audaci imperitia periculum. Sed reflorescunt favore superum bonae literae et erigunt sese passim: quamquam adhuc partes egregie suas tutantur, qui vulgo scholis ἀκροάματα philoso-

phica pendunt. Quae si qua fortuna possent castigari et purgari, magna fieret accessio (sic enim videtur mihi) bonis studiis. Ac nisi me fallit opinio mea, ex Dialectica pendent omnia, quae ut sunt initia studiorum; reliqua ex suo modo temperant. Vigebant literae quondam, cum et illa esset salva, hoc est, cum paribus officiis Dialectica et Rhetorica iuventutem erudirent. Iam explosa ex ⁴⁾ scholis Rhetorica, vide, quam sit exigua, quam sit manca, quam sit inutilis Dialectica! ut vel hinc agnoscas, quanti referat σύντε δὲ ἐχομένω. Est apud nos in *Saxonibus* vir quispian iuxta bonus ac literatus, cui crebra est de rectis literis mentio, qui per iocum rogans quendam ex isto genere professorum, quam ⁵⁾ sibi frugem videretur ex Analyticis posterioribus *Aristotelis* fecisse: Tum ille, *Architectona factum, qui nescio quas illic Geometricas demonstrationes didicerat*. Ridicule quidem, sed vere. Quid enim aliud peteret ex hoc tam coeco et inadito specu, ut ne ad limina quidem tuto pervenire liceat? Id genus exempla, si voles, a tuis ⁶⁾ pete. Perpauci enim sunt, qui hoc ipsum genus studiorum intelligant, quo aluntur: sic enim abutimur Musis. Quare visum est mihi paucis, idque obiter tantum notare, qui Dialecticorum, qui Rhetoricorum usus sit, et illa quomodo e suis auctoribus peti commode possint. Fortasse videbor nugari aliquibus, sed veniam mereor, qui hisce qualibuscunque nugis in viam revocare studiosos conitor: alioqui satius fuerit interim, si quid erat otii, felicioribus nugis impendisse. Primum omnium, ut Dialectica non ulla ratione alia discuntur, quam ut horum temporum moribus satisfiat: ita sunt, qui Rhetoricam arbitrantur modum epistolarum scribendarum, aut falsas principum laudes: ipsorum enim verbis utor. Ubi te quaeso, quid istis facias hominibus? Equidem haec inuitus ὡς ὑπερ οὐσαν et praeter decorum attingo: sed admonitos oportet studiosos, et interim mei rationem non habebo, dum illi sapere incipiant. Nam ut scias, quae sit ratio studiorum, de quibus dico, commune argumentum est et Rhetori et Dialectico. Hic intra fines propositi negotii velis paulum contractioribus navigat; ille evagatur liberius: huius ad docendum, illius ad

⁴⁾ Quos homines *Melanthon* hoc nomine irridendos proposuerit, nescio. In glossario ad scriptores mediae et infimae Latinitatis auct. *Car. Dufresne* et in *Adelungii* glossario manuali verbum „*Carrucanus*” desideratur, et quae ibidem de varia *carrucae* potestate afferuntur, nostro loco ita non conveniunt, ut inde vera, quae hic valet, *carrucanorum* significatio certe deduci possit. F.

²⁾ quod] *Manlius*: quam. F.

³⁾ *Manlius*: pro *Naz.* F.

⁴⁾ *Manlius*: e. F.

⁵⁾ quam] *Lunzius* male: quem. F.

⁶⁾ a tuis] *Manlius*: et a tuis. F.

movendum 7) est accommodata oratio. Quem in modum fertur *Zeno*, quicumque is fuit, cum Dialectica Rhetoricam contulisse. Proinde Dialectica primum tradenda sunt, in quibus iudicium artis et τῆς μεθόδου fines, inventionis loci, argumentorum figurae, collocandi ratio facilius cernitur. Est enim Dialectica cuiusque thematis propositi exacta et artificiosa pervestigatio, ut si de officio dicendum sit, exigit ars, ut primum finitione declares officium; deinde subiicias partes; quas si inter se compares, erunt quaedam officio affinia, quaedam contraria. Quo exemplo si, quidquid omnino inciderit agendum, tractes, Dialectici munere fungeris. Fuit haec quondam exercendae iuventae consuetudo. Unde sunt adhuc in scholis nostris 8) congressus illi, quos disputationes vocant. Tum si iecerit fundamenta διαλέξεων usus, omnino ad communes causas perducendum adolescentem censeo. In his locos communes vitiorum, virtutum, fortunae, mortis, divitiarum, literarum, et similes exercent. Quo futurum est, ut animum ad summas disciplinas instructum adferat 9), de aliorum scriptis non improbe iudicet, ipse commentari nova possit. Ad hoc plurimum conducet, formas locorum communium diligenter notatas in manibus habere, ut, si quam sententiam, si quod adagium, si quod ἀπόφθεγμα dignum, quod in tabulas referatur, exceperis, suo recondas loco. Accedunt fabulae, quae, ut plurimum possint, allegoriae praestant: cuius generis *Plato* et qui ad illum proxime accedunt, artifices sunt. An potuit explicari *Homerum moly* *) prudentius, quam est a *Maximo*

Tyrio expositum? Et vides, quantus in *Silenis Alcibiadae* *) sit *Erasmus*, ut in aliis admirandus, sic ea declamatione, nescio quomodo, se ipso mihi maior videtur, ac plane γνήσιον τῆς πείθους, et ut *Sophocles* ait, δεινὸν πρόσωπον referre. Interim e manibus tuis ut excidant *Erasmii* de *Copia* **), *Chiliades* adagiorum, ne committe. Dici non potest, quam iis operam sis locaturus utilem. In hoc studiorum veluti campo qui iuventam exercuerit, virium sane multum ad sublimia feret. Organon Dialectica ministrabit, ut, si qua inciderint forte, habeat ceu silvam orationis et artificium, quo argumenta recte dispenset. Augebit splendore Rhetorica, quae omnium sibi artium ornamenta asserit. Atque ex his est demonstratio, quam in Dialecticis docet *Aristoteles*, id est, evidens et ordinata rei cuiusque expositio, unde omnium argumentorum rivi, ut e fonte, ducuntur, amplissima disserendi materia. In hoc *Aristotelis* Dialectica debebant legi. In hoc a *Cicerone* multa, multa a *Fabio* scripta sunt, quae partim imperitia nostrorum hominum iacent neglecta, partim indoctis commentariis obscurata sic discuntur, ut praestiterit ea non attigisse. Sed haec ego fortasse longius: quamquam ita sit conditio rei, ut, nisi obtundas et frangas hoc hominum vulgus, nihil agas. Ego vero de Rhetoricis pauca, neque per otium, ob hoc potissimum scribo, ut doceam, qui sit Dialecticae usus, neque 10) probari mihi ulla ex parte nostri seculi commentarios: tum si qui recta via literas aggredi volent, ad Rhetorum praecepta statim se conferant, nihil in ullo genere studiorum promoturi, nisi haec meditata teneant. Tu quoque e re tua feceris, *Bernarde*, si e nostro consilio studia comparaveris tua. Vale *Wittenbergae* in Saxonibus, Mense Ianuario, Anno M. D. XIX.

7) *Manlius*: monendum. F.

8) *Manlius*: in nostris scholis. F.

9) *Manlius*: efferat. F.

*) „Μώλυ, *Moly*: Herba, de qua Diosc. S. 54. Plin. 25. 4. Laudatissima herbarum est Homero, quam vocari a diis putat *Moly*, et inventionem eius Mercurio assignat, contraque summa veneficia demonstrat. Nasci eam hodie circa Pheneum et in Cyllene Arcadiae tradunt, specie illa Homerica, radice rotunda nigraque, magnitudine caepae, folio scillae: effodi autem difficulter. Graeci auctores florem eius luteum pinxere, cum Hom. candidum scripsit. Locus Homeri est Od. K, 305, ubi *Ulysses* dicit, sibi contra *Circes* veneficia a Mercurio datum pharmacum e terra effossum, declarata simul eius natura, subiungens, Πλεῖν μὲν μέλαν ἴσχε, γάλακτι δὲ εἶκελον ἄνθος. Μώλυ δὲ μιν καλέουσι θεοί. χαλεπὸν δὲ τ' ὄρυσσειν Ἀνδράσι γε θνητοῖσι.” cf. Thesauri Graecae Linguae ab *H. Stephano* constructi (ed. Lond.) Vol. VI. pag. 6278. F.

10) *Manlius*: nec. F.

*) *Melanthon* loquitur de libro inscripto: „*Sileni Alcibiadis per Des. Erasmum Roterodamum*. Cum Scholijs *Ioannis Frobenij* pro graecarum vocum et quorundam locorum apertiori intelligentia ad calcem adiectis.” (Basileae apud Io. Frobenium Mense Aprili AN. M. D. XVII.) plag. 4 1/2 in 4to. F.

**) *Des. Erasmi Rot.* liber de duplici copia verborum, qui primum Argentorati per *Matthi. Schurer* m. Ianuario M. D. XIII. forma quaternaria typis exscriptus est. F.

No. 33.

21. Febr.

Wilibaldo Pirkheimero.

Ex *Bilibaldi Pirkheimeri* operibus, collectis a *Goldasto*.
(Francof. ad M. 1610. fol.) pag. 312. *)

In omni genere laudis summo viro Bilibaldo Pirkheimero, Norico, communi literarum praesidio, Domino suo.

Εὐ πράττειν. Τὸ ἔμμουσον, ὃ χοραγὲ μουσῶν, αἰεὶ φιλόχαρι εἶναι, πολλὰ μὲν δεικνύμενά εἰσι, μάλιστα δὲ τό σου φιλόκαλον, καὶ παρὰ πᾶσι τὸ τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς παρὰ τῷ ποιητῇ ἐπίστροφον ἀνθρώπων, ὃ ἐμὲ τὸ νήπιον ἀσαύτως ἀξιωσάμενος τοῦ τῶν φίλων σου δήμου. Ἄρ' οὖν μὲν φιλῶ σε, ὁμῶς τοῖς μενοεικεστάτοις, σέβομαι δὲ ὁμῶς τοῖς ὡς παναδεκαστάτως κηρυζόμενος, ὡς εὐχῆς ἔργον ἐμοὶ, διαπρύσιον, οὐ μόνον τὸ τῆς σοφίας σου ἀφθαρτον κλέος, ἀλλὰ καὶ τῆς σου φιλοφροσύνης ἐράσμια θελκτήρια. Σὺ δὲ τὸ εὐχὸς μου, ὡς τάλλα εἴωθας, εὐμείλιχος ἀσπάζου, μηδὲ μνηκτριζόμενος ὁ τῶν τὸ ἀκριβὲς σοφῶν κορυφαῖος. Νῦν δὲ σου διὰ τοῦ ὀμαιμόνος ἡμῶν χριστοῦ δεομαι, τὸν Οὐλλδεριγκὸν, ὃ φιλάνθρωπος, χρεῶ γὰρ αὐτὸν, σῆς φιλάνθρωπίας, ἐκδέξαι τε καὶ τοῖς σῆς εὐνοίας πτερυγίοισι σκέπασον. Καί γε τοῦ ἐμοῦ φίλου, μηδὲ σικινουῦ, ὃ φίλτατε, μετατρέψαι τε καὶ ἀλέγισον. σῆ γὰρ οὐδεμία ἀλαοσκοπία. ἔρῃωσο. Ἀπὸ νῆπτεμβέργης τῶν Σαξόνων. τῆ κα. τοῦ φεβρουαρίου, M.D.XIX.

Meo nomine multam *Geudero* **) tuo salutem dices. *Spalatini* item verbis tibi salutem nuntio. Amicissime tu quoque *Capnioni* me, si quando ad illum scribes, commendabis. Interim da veniam ἀδοσχεδιασαμένῳ.

Philippus Melancthon
Tuus.

*) Non ubique clara sententia sub verbis graecis subiecta est. In medio relinquo, qua ratione depravatis locis recte mederi possit. Pravitatis culpa maximam partem *Goldasto*, qui epistolam primum edidit, attribuenda esse videtur. F.

**) Patri fortasse fratrum *Geuderorum*, qui *Vitebergae* a. 1539 peste absumti sunt. Cf. *Melanthonis* ep. ad *Cameraarium* scr. V. Cal. Decbr. 1539 et *Lutheri* epp. ed. de *Wette* P. V. pag. 218., ubi scriptura depravata est. Male enim scribitur: „Ex vestris *Creuderis* haesit haec plaga,” pro: ex vestris *Geuderis* haesit h. pl. — De nobilibus *Geuderorum* *Norimbergensium* gentis historia cf. *Andr. Häntlin's* *Leichpredigt auf Hrn. Ant. Geuder*. *Amberg* 1611. 4. F.

No. 34.

21.

Christophoro Scheurlio.

Ex autographo in appendice Cod. Monacensis.

Clariss. viro, D. Christophoro Scilicet, Iuris. Norico, Domino suo observa-

S. Quam vellem, eam esse vel virtutem nos quam digne tu favore tanto complecti posses fortunam aut eruditionem, qua grati animi monium aliquod exhibere cum tibi, tum hoc doctis omnibus studii erga me tui, daretur: omnia sic contingere, ut pudeat etiam a tantis viris. Fortuna semper inimica contra me; eruditio, ut hac aetate vix me ausim amantes studiorum ingerere. virtutis certe a te profiteor, et vestra audacem benignitas tibi, qui soletis non nisi bonos vestris nominibus dignari. In quibus equidem sic esse cupio nulla arte alia compensem beneficentiam tibi quam hoc uno titulo, quod nexus tibi per scriptum ac dici volo. Planeque potestatem meam factam, cum haec literae testes sint, tum etiam alia, quibus me nomini tuo publice aliquo sum asserturus. Modo contingat utcumque conditio talis, qualem ferant Musae vestrae; vix enim dico, quae apud vos sibi solos delegerint modo domicilium perpetuo florens, sed etiam deatrum oikouμενικόν. Vicissim quae virtutem tua, nos interim in turba salutatorum tuorum pati. *Huldenricum* *) tibi multis nominibus ante commendatum, ego quoque videlicet tua usque benignitate, commendo, quod eo nemo in hac Academia ex iuventute carior sit dignusque quem tu complectare, et propter singularem eruditionem raramque virtutem, sese bonis universis ipse apud nos insimul amice, et propter studia nostrorum *Martini Othonis* **), ut alios taceam, quos per omnes faventissimos et amicissimos habet. Quid igitur illi officii dederis, nobis universis deponere puta. Fac igitur, te per christon quae so,

*) *Huldr. Pinderum*, cuius *Melanthon* et in anteced. ad *heimerum* ep. mentionem facit. F.

**) *Mart. Lutheri*. F.

***) *Othonis Beckmanni*, Iurisconsulti et Canonici *bergensis*, cf. supra ep. 26. F.

tiat profuisse sibi nostras apud te literas. Vale vir clarissime. XXI Februarii M. D. XIX.

Philippus Melanchthon.

Idem te *Spalatinus* rogat, multamque salutem nunciari iubet.

No. 35.

(in Febr.)

Jordani Herzhaimero.

Litterae dedicatoriae orationis inscriptae: „ORATIO FVNEBRIS DICTA DIVO Maximiliano Cæs. Vuittembergæ a Philippo Melanch. Anno M. D. XIX. MEN: FEBRVARIO.” (In fine: „Vuittembergij in edib. Ioann: Grunenbergj. Anno dñi. M. D. XIX.”) plag. 1½ in 4to. Oratio cum epistola legitur etiam in Melanthonis declamatt. ed. *Gerbelii* p. 431—442., ed. *Servestana* T. II. (a. 1587.) pag. 558—573. et praetermissa epistola in declamatt. ed. *Richardii* T. II. p. 653—663. Exemplari huius orationis, quo bibliotheca mea ornata est, aequalis cuiusdam manu haec adscripta sunt: „Pronunciavit (*Melanthon*) hanc orationem in choro ecclesie omnium sanctorum praesentibus dominis de Universitate et duce Pomeranij.” F.

Jordani Herczhaimero *) *Philipp. Mel. S.*

Illustriss. et pientiss. princeps Saxoniae, *Fridericus*, Vuittembergæ *Maximiliano* Caesari iusta fecit XVIII. die mensis Februarii pro more christiano, quas inferias, uti scis, oratione extemporanea prorsum dicavi. Eam ad te mitto, non quod tam probari velim tibi illam, quam studium erga te meum, qui compertum habeam, eximiam *Maximiliani* virtutem longe aliis celebrandam praeconibus. Dignus enim princeps fuit excellentiam ingeniorum conatu, atque ut *Alexandrum* nephas erat, nisi a *Lysippo* et *Apelle* fingi: ita in hoc non liceat, nisi summis ingeniis periclitari. Quibus, quae mea est ratio¹⁾, cum accenseri nequeam, nolo videri Caesarem laudasse, sed vestris tantum studiis hoc, quidquid est, officii dedisse. Nam sive id fati, sive literis debeo, in omni prope cursu vitae meae nihil prius

*) *Ioannes Jordanus Hertzhaimerus* eques in aula *Alberti*, Cardinalis et Archiepiscopi Moguntini, munere praesidis fisci principalis fungebatur. Quum a. 1536 d. 6. Novemb. *Georgius Sabinus Annam*, *Philippi* nostri filiam primum genitam, in matrimonium duceret, *Albertus* Archiepiscopus *Jordanum*, *Christophorum Turcum* Cancellarium, et *Philippum Buchheimerum*, quo medico utebatur, Vitebergam legatos misit, qui *Sabino* nuptias suo nomine gratularentur. cf. *Strubelii* N. Beitr. III, 1. pag. 66. F.

1) Gerbelius: oratio.

excolendis amicis habeo. Quanquam quid ista nimium sollicitus? qui probare mea, nisi candidis et alioquin amantib. mei non admodum contendo. Vale. Vuittembergæ.

No. 36.

in Martio.

Theologiae Studiosis.

Prooemium, quod *Melanthon Lutheri* in psalmos commentario praemisit ita inscripto: *Mart. Lutheri* pie ac doctae in Psalms operationes. Anno M. D. XXI. Basileae 1521. fol. *) *L.* Legitur etiam in *Lutheri* opp. ed. Viteberg. T. III. p. 120. (In linguam Germanicam translata in *Lutheri* opp. ed. Viteb. T. III. fol. 72 b., ed. Altenburg. T. II. p. 520 a. et ap. *Walchium* T. IV. p. 267 i—267 o. F.)

Theologiae Studiosis Philip. Melanch. salutem.

Gratulator vobis, Theologi, immo vero universo nomini Christiano, literas, easque potissimum, quae ad pietatem pertinent, mirum in modum felici successu brevi auctas, nedum renatas, stre-

*) Constat, *Lutheri* in Psalms operationes a. 1521. prelum *Ad. Petri*; typographi Basileensis, bis subisse. Ac primum quidem mense Martio commentarius in Psalms I—XIII. cura *Udalr. Hugualdi Durgei* prodiit; deinde mense Augusto *Conradi Pellicani* opera „operationes in duas Psalmsurum decades, iam secundo recognitae” Basileae typis exscriptae sunt. Vid. et *Panzeri* Annalium typogr. Vol. VI. p. 226. no. 396 et 397. et *I. Bm. Riedereri* Nachrichten etc. P. I. p. 184—191. et *Eiusdem* V. D. commentationem accuratissimam: „Die Verdienste des selig. D. Luthers um den Psalter” ibidem P. II. p. 442—479. cum additamento P. IV. p. 484. Cf. item *Lutheri* ad Pellicanum de operatt. Basileae primum editis epistolam apud *de Wette* I, 553. ep. 290. *De Wette* V. D., qui *Lutheri* epistolas cum summa et bene merita omnium, apud quos his de rebus iudicium est, laude edidit, librum Basileae primum editum a libro non ita multo post ibidem typis exscripto non probe distinxit, et repugnantiam induxit, quae videtur, non quae re vera est. Quo etiam factum est, ut V. D. *Lutheri* epistolam vel mense Februario vel mense Martio exaratam esse non ita recte opinetur. cf. quae hac de re in Actis litterariis: „Allgem. Litt.-Zeitung” a. 1829. No. 4. p. 27 et 28. monui. — Restat, ut difficultatis singularis breviter mentionem faciam. Vides, lector, *Melanthonem* prooemium iam in Martio a. 1519 scripsisse, et *Lutheri* in Psalms operationes Basileae primum in Martio a. 1521 excusas esse. Id quod aliter fieri non potuit, atque ut iam a. 1519 *Lutheri* operationes et *Vitebergae* typis exscriptae essent. *De Wette* V. D., meminit quidem (Vol. I. p. 240) operationum *Vitebergae* primum editarum, quas ipse cognoverit; quae vero *Melanthon* ad theologiae studiosos praefatus est, silentio praetermisit. Neque tamen dubitarim, quin haec editio *Melanthonis* praefatione adornata sit. Nihilominus *Riederer*, qui in parte secunda commentationum, inscriptarum: „gelehrte Nachrichten” etc. pag. 468. operationes *Vitebergae* a. 1519 primum excusas attingit, aperte dicit haecce: „Hingegen *Lutheri* Zuschrift an den Churfürsten zu Sachsen und *Melanthonis* Vorrede finden sich hier nicht, welche darnach

nue interim¹⁾ reclamantibus, ac ferro flammisque obruentibus²⁾ iis, quibus et literarum casum et adulterinam istam opinionum Theologiam debemus. Atque adeo beneficium coeleste piis mentibus agnoscamus ac adoremus, quo Ecclesia mihi, cum annos prope quadringentos Babylonica captiva servierit, spem libertatis Christianae iam tandem aliquam concipere videtur.

Etenim nisi me fallit animus, nullum fuit in Ecclesia neque praesentius, neque vulgarius malum, quam hoc ipsum, quod prope desertis Evangelicis literis, Sophisticas didicimus, in traditionibus, formulis casuum et summis, ut vocant, tantisper versati, ut ne senibus quidem otium ad Christi doctrinam fuerit. Neque enim audeo dicere, quam ex Apostolico vivendi genere multa scholae antiquaverint, ut saluberrima praecepta ac vere Christianae pacis symbola, ceu ordine mota, in consiliorum numerum coegerint, et id genus alia.

Verum ab iis benignitate Opt. Max. Dei asserunt nos, qui sinceram³⁾ ac nativam Theologiam in mediam lucem revocant. *Erasmo Rotterodamo* debemus cum Graecae, tum Latinae linguae studium: debemus item, ut pleraque omittam, illustratam Novi Testamenti lectionem⁴⁾:

wol erst bei der wiederholten Auflage darsu gekommen sind. Quam vero editionem iteratam intelligendam esse putas? num Vitebergensem, an Basileensem? Sine ulla dubitatione Vitebergensem, eamque et ignorat *Riederer* et nemo, quantum equidem scio, hucusque commemoravit. Quod si ita est, Lutheri operationes Vitebergae a. 1519 his excusae sint, necesse est, ac primum quidem missis iis, quae *Lutherus* et *Melanthon* praefati sunt, deinde vero utroque prooemio addito. Dolendum igitur est, quod mihi non licuerit, ex libro Vitebergae edito *Melanthonis* praefationem hic repetere. Si quando illius exemplar nancisci contigerit, quae fortasse ab editione Basileensi differunt, postea dabuntur. Titulus libro Vitebergae edito, in quo et Lutheri ad Electorem epistola et *Melanthonis* ad theologiae studiosos praefatio desideratur, hic praescribitur: „Operationes F. Martini L. in Psalmos, Vittenbergensib. theologiae studiosis pronuntiatae.“ Autor librum commentario in psalmum quintum absolvit. Dein haec leguntur: „Wittenbergae anno domini. M. D. XIX.“ Haec sine ulla inscriptione excipit commentarius in psalmos 6—10, in cuius fine *Iohannes Viridimontanus s. Grunenberg*, Typographus, haec addidit: „Wittenbergae per Iohan. Grunen. Anno Domini M. D. XX.“ Denique sequitur commentarius in psalmos XI—XX, cui typographi postscriptum deest. Liber forma quaternaria excusus est. cf. *Ponzeri* Annalium typogr. Vol. IX. p. 75. no. 68. F.

⁴⁾ N. T. ab *Erasmo Rot.* recognitam et emendatum primum Basileae a. 1516 prodiiit. F.

1) In opp. Luth.: interea.

2) In opp. Luth.: obruentibus.

3) Luth. opp.: qui in sinceram. F.

debemus et *Hieronymum* *). *Capioni* p. multa cedunt Hebraica. Suae cum in *Gratum Hebraeis* *), laudes sunt *Wolfgango Ficio* **) et *Ioanni Icolampadio* ***). A frigidis scholae sententias *Andreas Carolus* †) pari fide et cura confutavit⁵⁾. Et singulas⁶⁾ commemorato? Passim ab optimibusque multa scribuntur, quibus bonae et revocari ad Evangelica studia possint.

Plurimum puto efficiunt, qui in divinis scripturis enarrandis versantur, et in his praeter eos qui eos libros interpretantur, qui vulgo necessarii, minime intelliguntur. Non hoc quod e sacris et canonicis libris non sint pari me loco omnes: sed quia vulgo quidam fretius leguntur, et quorundam talis est conditio in reliquos vel Elenchi, vel Commentarii vic possint; ut in Paulinis epistolis eius, quae a manus scripta est, scopus, velut *Atticus Marius*, ad reliquas iter indicat: ita alios libros

*) „Opera omnia D. *Eusebii Hieronymi Stridonensis* cum argumentis et scholiis *Des. Erasmi Rotterodami* opera potissimum emendata sunt, quae antehac erant vatissima, et instaurata ea, quae prius erant mutila“ I ab a. 1516 usque ad a. 1518. (Voll. IX. forma max.) sunt. F.

**) *Capito* instituit. hebr. libros II. scripserat, qui cum Psalterio hebr. Basileae a. 1516, tum separatim a. 1518 et denique Argentorati a. 1525 prodierunt. F.

*** Intell. *I. Oecolampadii* dragmata Graecae Litterae (Basileae 1518. 4to.) De quibus et *Capito* in institut. cap. I. haec scribit: „*I. Oecolampadius* graecae grammaticae libellum concinnavit, redolentem nimium eam nem minime vulgarem“ etc. F.

†) Referenda haec sunt ad *Andr. Bodenstein Carolostadum* intentionibus opusculum compilatum ad S. emulorum me commoditatem²⁾ (Lips. 1507. plagg. 12 in 4to) et malitibus Thomistarum Lib. I. — *Cp. Scheurlii*, qui Vitebergae Professor iuris erat, oratio attingens lit praestantiam, nec non laudem Ecclesiae Colleg. Witt. hab. a. 1508 (Lips. 1509. 4to) de his *Carolostadii* libris habet: „Qualem etiam nominavimus *Andrcom Bonum Carolostadinum*, vitum latine, graece et hebraice hementer eruditum, magnum Philosophum, maiores logum, maximum Thomistam, quod facile ostendunt monumenta sua, quae in laudem Gymnasii nostri *de irribus et formalitatibus Thomisticis* edidit. et cum amicitiae sit, de altero bene loqui: et summa petita instar fumi, non nisi in altum penetrantis: ipse quod Egregius, alienae virtuti non invidet, sed potius veritati detrahit, sed potius omnibus bene loquitur. passim omnes eum vna mecum amant atque colunt, si multos *Carolostadii* haberemus, facile puto in Parisiensibus manum posse conserere atque pedem re.“ cf. *I. Bm. Riederer* Abhandlungen etc. p. 48.

4) Lutheri opp. et tum in Hebraeis. F.

5) *Aliquot frigiditas* . . . confutavit, in opp. Lutheri terminata sunt. (Apparet, quo consilio hoc sit. F.)

6) Lutheri opp.: singulos. F.

cum vulgi usus, tum argumentorum series praefert; caeterum auctoritas eadem omnibus est. In eum modum reliquis fere scripturae libris Psalmi anteferuntur, non modo ob publicum Ecclesiae usum, sed hoc etiam, quod universam prope sacram historiam passim perstringunt: deinde vaticinia de Iesu salvatore, de vocatione gentium, de Ecclesia Christi, adeo perspicuis carminibus celebrant, ut hac laude multo etiam David antecedit reliquos prophetas: demum, ut ex literis historicis rerum gestarum legisque scientia petitur: ita ex Davide vis et energia historiae, quae animos nostros per harmoniam Psalmorum expergeficit, et impetu quodam percitos rapit ad coelestia. Atque hoc habent Psalmi veluti *γῆσιον*, ut exempla sacrae historiae omnibus nostris affectibus tranquillandis componant. Quid enim prodest scire, mundum a Deo conditum esse, ut Genesis indicat, nisi conditoris misericordiam et sapientiam adores? Deinde, quid profuerit scire misericordem et sapientem Deum, nisi in animum inducas tuum, tibi misericordem, tibi iustum, tibi sapientem esse? Atque id est vere novisse Deum: neque vero extremam hanc cognoscendi Dei rationem assecuta est Philosophia: Christianorum propria est. Verum hanc suavitatem distillat in pios animos Psalmorum spiritus, et haec ⁷⁾ illa coelestis harmonia, quam Spiritus Dei temperat. Nihil est quod vetustas gentilium epodas mihi suas, aut Orphei hymnos iactet: longe sunt huius citharae voces aliae, quae hominum animos ita coelo sociant, ut plane in divina transforment. Proinde *Martinus Luther* sacra carmina Commentario illustravit, quem vel hoc studiosis commendatiorem volumus, quod cum in Davidem ab aliis alia scripta sint, pauca referant tamen illius faciem. Hic quid praestiterit, periculum faciet, qui diligenter cum veteribus, iisque optimis, omnia conferet. Interim ⁸⁾, Lectores, vestrum erit, *Martini* ⁹⁾ fidem ac diligentiam boni consulere, ac eo eniti, ut ad lectionem horum puras mentes afferatis, humanis affectibus imperatis: in summa, ut Christi literas Christo duce legatis. Valete. *Wittenbergae* in Saxonibus, Mense Martio. Anno M. D. XIX.

7) Lutheri opp.: et haec est. F.

8) Lutheri opp.: interea.

9) *Martini*] Luth. opp.: Lutheri.

No. 37.

m. Martio.

Civibus Academiae Vitebergensis.

Praefatio libri *Plutarchi Chaeronei* de liberorum institutione, quem Melanthon graece edidit. Repetitur hic ex *Lunzii* apographo, qui exemplum Coloniae Agrippinae ad Intersignum Monocerolis a. M. D. LXVIII. octonis excusum secutus est. (Quamvis Annales typographici nec huius libri primum editi mentionem faciant, nulla unquam in dubitatione versari potest, eum Melanthonis cura *Vitebergae* primum a. 1519 typis exscriptum esse. Liber m. Julio a. 1519 Coloniae Agrippinae ab *Eucharrio Cervicornio* typographo praeter ius fasque iterum excusus est. cf. *Panzeri* Annal. typogr. Vol. VI. pag. 382. no. 315. F.)

Philippus Melancthon
iuventuti Vuitenbergensi S.

Qui Graeca Germaniae scholis profitentur, magna ex parte eos autores interpretari solent; qui ad excolendam orationis *εὐμουσίαν* plurimum conducunt, interim animis erudiendis parum vacant. Nobis autem consilium videtur e media Graecia deligere optimaе notae classicos, qui et ad linguae cultum, et ad vitae rationes formandas pertinent. Quo consilio aliquot sacras epistolas, aliquot item philosophicos libellos praelegi, et modo *Plutarchi* librum de institutione liberorum interpretabor. In quo autore nihil non est summum: deinde in hoc libello adeo vobis conciliandae virtutis ratio praescribitur, ut dubitem, an a philosophis uspiam melius quiddam traditum sit literis. Proinde vestrum erit in hoc libello sic versari, ut eius lectionem non modo utilem linguae, sed omnino etiam vitae emendandae frugiferam putetis. Dii boni, quantum praestiterit has *Plutarchi* breves institutiones didicisse, quam aliquot interim centurias sophisticarum conclusionum, ipsis etiam Sicularum nugis nugaciores? Valete, et operam linguis discendis felicem locate. *Wittenbergae*, mense Martio: Anno M. D. XIX.

No. 38.

13. Martii.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. no. 101. epist. 10.

Eximio viro D. Georgio Spalatino, domino suo ac patrono carissimo.

Salve doctissime Georgi. D. doctor *Martinus* spondit se *Eckii* literas missurum *);

*) *Lutherus* eodem die *Eckii* ad ipsum litteras de disputatione Lipsiae instituenda (scr. Ingolstadii d. 19. m. Febr. 1519.)

Paulo absoluto *); nam in illo iam totus est, scripturus meditationem dominicae passionis **). Pridie accepimus ex Basilia literas ***) et libros. De causa nostra optime optimus quisque sentit. Misit *Frobenius* libellum *Erasmii*, methodum theologiam †), in qua ille vir praeclarus multa cum *Martino* convenientia videtur ideo attigisse, quia convenirent, eoque liberior est, quia comitem habet Sacrae veraeque disciplinae. Missa item oratio mea de studiis, Basileae *ἐπιτετυπομένη* ††). Mittemus ad te omnia, neque enim sciebam, an ad te istae literae essent perventurae.

De Physicis quod scribis, mihi sic videtur: si sit legendus *Aristoteles* plus frugis fecero in dialecticis, quae instaurare queam, et omnino nova isti universo orbi artium dare coniuncta cum rhetoricis, ut debent, id quod opinor non est in proclivi cuiusvis facere. Sed Physicorum Aristotelicorum adeo frigida sunt *ὑπομνήματα*, ut nihil possit incommodius legi †††). Praestiterit interim, aliquid *Galenii* de natura, sive *Hippocratis* tradidisse. Tamen, ut videtur, vobis faciam. Habeo quod dignum de illis etiam dicam, modo rem ipsam *φυσικῆς σχέψεως*, non umbram sequamur. Vale, et me commendatum habe. Omnia tibi debeo mea, quare officium meum nec scholae, nec tibi

defuturum est. *Wittenb.* Valere bene iubent amici. Sonntags invocavit.

Philippus.

No. 39.

3. April.

Ioanni Langio.

Ex autographo in Cod. Monac. I. p. 335. Apographum in Cod. Goth. 399. p. 191. exstat. Legitur et in Epp. Lib. VI. p. 408.

Reverendo Patri D. Langio, Theologo, Decori literarum et religionis, Vicario Augustinianorum Saxoniae, patrono suo.

Salve in Christo Iesu, Reverende et mihi carissime Pater. Videar cum tibi, tum aliis tuis praeter officium fecisse, qui quom auctus es honore publico, eoque literis parto, non affuerim *). Verum, credes mihi, multo hac parte ipsi mihi molestior data res est, quam tibi potuerit fieri. Nam ut sancte literas amo, ita honorem literarum benigne amplector, atque id maxime, cum iis contingit, qui non sibi solis τὸν ἀπανθρωπώτατον τρόπον, ut *Plato* ait, sed universis bonis 1) literas tractant. E quorum numero nisi tu esses, tam carus mihi esse non posses. Expetant in me universas faces illae ipsae Erinnyes, si Gratias fallo. Multa vero in causa fuerunt, quo minus venire potuerim. Non scripserat *Mosellanus* noster. Ex nostris nemo comes iturus erat. Urgebar cum graeca, tum hebraea lectione; quibus tibi satisfactum volo. Sin est ut expiari religiosius debeat, facio tibi plane copiam mei. Rhetorica mea **) mitto Dialecticis iudicanda. Simplicius scripsi. Habenda erat ratio vulgi. Pleraque depravata sunt nostri χαλκότηπου socordia.

En et *Martini* nostri ψαλτήριον dignum lectione doctorum ***). Reliquum quom para-

Spatatino misit. cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 239. *Eckli* Epistola legitur in *Lutheri* opp. lat. ed. Ienensi T. I. p. 365 b. et in Reform. — Act. et Docum. ed. *Löscher* P. III. p. 283. F.

*) i. e. in epistolam Pauli ad Galatas commentario, qui primum m. Septembri h. a. (Lipsiae ap. Melch. Lottherum) typis exscriptus est. F.

**) Prodiit non ita multo post: „Eyn Sermon von der betrachtung des heyligen Leydens Christi D. Martini Luther.“ (Gedruckt zu Wittenberg 1519. 4.) cf. *Lutheri* epp. l. c. F.

**) sc. *Frobenii*, cuius epistola ad Lutherum, scr. Basileae 14. Febr. 1519, legitur in *Lutheri* opp. ed. Ienensi T. I. fol. 367 b. et in *Cp. A. Heumannii* sylloge dissertat. p. 970. cf. quae scripsit *Veesenmeyer*, omnium qui nunc quidem apud nos ad haec studia se contulerunt, facile princeps, in ephemeridibus: „theolog. Studien u. Kritiken, herausg. von *Ullmann* u. *Umbreit*.“ Bd. I. (Hamb. 1823. 8.) l. 365. F.

†) „Ratio seu Compendium Verae Theologiae, Per *Erasmus Roterodanum*.“ (Praemissa est *Beati Rhenani* epistola ad *I. Fabrum*, pontificii iuris Doctorem, Constantiensis Episcopi in spiritualibus Vicarium et Canonicum Basileensem, scr. Basileae IV. Id. Ias. 1519.) Basileae ap. *I. Frobenium* Mense Ianuario. Anno M. D. XIX. 4to. F.

††) „*Phil. Melancthonis* Sermo hab. ap. iuventutem Acad. *Wittenb.* de corrigendis adolescentiae studiis. etc. *Basileae* apud *I. Frobenium* Mense Ianuario. Anno M. D. XIX.“ 4to. F.

†††) Ita et *Lutherus* hac de re eodem die *Spatatino* L. c. scribit. F.

*) *I. Langio* mense Februario huius anni summi in theologia honores delati sunt. cf. *Lutheri* quam scripsit epistolam „*I. Lango* —, Theologiae designato Doctore novo“ die S. Blasii (3. Febr.) a. 1519. ap. de *Wette* I, 217. F.

**) i. e. De rhetorica libros tres, cf. supra pag. 62. F.

**) i. e. „Operationes *F. Martini L.* in Psalmos“ etc. quas *Lutherus* die VI. Cal. April. *Friderico* Saxoniae Principi Electori misit. cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* T. I. p. 240. et quae supra p. 70. dixi. F.

1) Lib. VI: bonas.

bitur mittam. Ego Hebraicum *ψαλτήριον* praelego. Simul connitimur ut illa *דמציח מוסיב* evertatur aliquando. Rescribe.

Yehementer opus est mihi *Hesiodo* meo, mitte cum poteris. Prohibent pleniora *σχόλια* aliquot Epistolarum *Pauli* et *Iacobi* tibi inscripta *). Prope XX. Iliados attigimus *Esticamp.* **) et ego. Cum absolutum fuerit, si voles, mittetur integrum ab eo, qui scripsit diligenter ***). Omnibus tuis fac ita sim commendatus, uti tuos, ut adeo meos esse intelligam. Salutant de nostri. 3. Die Aprilis. Anno MDXIX.

Philippus tuus.

No. 40.

22. April.

Des. Erasmus Phil. Melanthoni.

Epistola primum edita est in Farragine nova Epistolarum Des. Erasmi Roterodami ad alios et aliorum ad hunc etc. (Basileae ap. J. Frobenium Mense Octobri Anno M. D. XIX. forma max.) pag. 127. Hinc eam repetii. Legitur etiam in Erasmi epp. ed. Londin. Lib. V. ep. 38. pag. 340., unde repetita est a *Strobelio* in ephemeride theolog.: „Magazin für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengeschichte, herausgeg. von Henke.“ II. Bds 2. St. pag. 200—203. Erasmus ad Melanthonis, quas ex Lipsia Nou. Ianuarii miserat, litteras respondit. cf. supra pag. 59. F.

Erasmus Roterodamus Philippo Melanthoni S. D.

Qui me submonuit de tuo iudicio ****), neque nebulo est, neque quadruplator, verum in paucis candidus amicus, utriusque nostrum bene volens. Nec est, quod adversus illum tantopere stomacheris, cum ipse fatearis verum esse, quod ille non in tui invidiam, sed quod forte sic inter confabulandum incidere 1), retulit: quanquam ille non aiebat, tibi displicuisse quicquam in Paraphrasi, sed in Novo testamento, in quo citius admissurus eram tuum iudicium, quam in Paraphrasi: de qua nemo facile pronuntiabit, nisi qui vigilantissimis oculis veterum omnium com-

mentarios excusserit. Cave vero me putes aut amicum tam inconstantem, ut ob quamlibet offensam amicus esse desinam: aut tam parum assuetum *τῷ κακῶς ἀκούειν*, ut huius aut illius liberiori iudicio magnopere commovear. Nec obsto, quo minus libera sint studiosorum iudicia, modo recta sint. Proinde rectius tu quidem hoc ordine mihi dicturus fuisse videris: *iudicia studiosorum ut libera, ita recta esse decet*: at ipse iudicium istud tuum rescindis, et calculum revocas. Ad haec eruditorum iudicium, horum praesertim, qui Musarum sacra colunt, non solum rectum, verum et aequum et candidum esse decet. Vides quantis odiis conspirent quidam adversus bonas literas. Aequum est, nos quoque *συγκρητίζειν*. Ingens praesidium est concordia. Caeterum illud tibi persuadeas velim, me *Philippum* ex animo diligere, et illius felicissimo ingenio non vulgari-ter favere. Dicit vix potest, quantum arriserit hymnus, quo tu veterem illum Orpheum nobis referens, angelos celebras *). Legi et praefationem **), qua veterem eruditionem praedicas, fortiter quidem ingentique spiritu, quemadmodum et iuvenem decet, et Germanum. Verum si pateris *Erasmus* monitorem, malim te plus operae sumere in asserendis bonis literis, quam insectandis harum hostibus. Digni quidem illi, quos eruditi omnes, omni conviciorum genere discerpant: sed hac via 2), ni fallor, plus promoverimus. Praeterea certandum est nobis 3), ut non solum eloquentia, verum etiam modestia morumque lenitate superiores illis videamur. *Martini Lutheri* vitam apud nos nemo non probat: de doctrina variant sententiae: ipse libros illius nondum legi. Quaedam admonuit recte, sed utinam tam 4) feliciter, quam libere. Scripsi de illo clarissimo 5) Duci *Friderico*, simul gestiens

*) Indices quidem typographici ad unum omnes haec Melanthonis scholia Langio dicata praetereunt. Quare quaeritur, num unquam typis exscripta sint. F.

***) i. e. *Ioannes Rhagius s. Raok, Aesticampianus*, quippe qui Sommerfelda oriundus erat. Vitebergae ab anno 1516. publica auctoritate graecas literas tradebat. F.

****) „Diligenter“ deest in libro VI. F.

1) *I. Eckius*. cf. quae supra pag. 59. dixi. F.

2) Ed. Lond. et Strobel: incidere. F.

*) Sine ulla dubitatione Erasmus intelligit Melanthonis hymnum in angelos graecum, cuius Melanthon in epistola ad Spalatinum a. 1518 (supra pag. 44) mentionem facit. Ex Erasmi igitur epistola compertum habemus, hymnum re vera prelum subiisse. Qui factum sit, ut *Strobelius* l. c. ad Melanthonis carmen de angelis sapphicum a. 1543 scriptum (cf. Epigrammatum librum I. ed. Viteb. 1560. 8vo. plag. D 5), relegare potuerit, equidem non video. F.

**) *Strobelius* l. c. putat, hic intelligendum esse Melanthonis sermonem hab. apud Iuventutem Acad. Wittemb. de corrigendis adolescentiae studiis, quo Melanthon scholis suis praefatus est. Recte quidem, nisi intelligenda sunt, quae Melanthon fortasse ipse hymno graeco praefatus est. F.

2) „via“ deest ap. *Strobelium*. F.

3) est nobis *Strobelius*: nobis est. F.

4) ap. *Strobelium* deest: tam. F.

5) *Strobelius*: clarissimo. F.

cognoscere, quonam animo acceperit Caesarum vitas a me sibi dicatas *). Bene vale *Melancthon* eruditissime, totisque viribus adnitere, ut spem, quam optimam de tuo ingenio tuaque pietate concepit Germania, non aequas modo, verum etiam superes. Lovanii X. Calend. Maias. Anno M. D. XIX. 6).

Moderare studiorum labores, quo diu iuandis literis suppetere possis: nam audio tibi valetudinem esse non prorsus adamantinam **). Postremo vel in hoc vitam cura, ne gratum facias τοῖς βαρβάρους τουτοιού. Rursum vale.

No. 41.

(m. Aprili.)

Bartholomaeo Bernhardi Feldkirchio.

Litterae dedicatoriae libri inscripti: „*Et καλῶς εἰρηται τὸ λάθε βιώσας. Σύνταγμα τοῦ Πλουτάρχου.* Rectene dictum sit an secus, sic vive, ut nemo te vixisse sentiat, *Plutarchi* commentarius. *Ἐκ τῶν τοῦ Πινδάρου ὀλυμπίων εἶδος* ἰδ' α. τ. λ. Ex *Pindari* vatis olympicis Ode XIII. In *Gratiam* Asorichi Orchomenii, qui puer vicit olympia. *Ἐτυπώθη ἐν τῇ Ἀψίδι ὑπὸ τῶν περὶ Οὐαλέντινον τὸν Σκούμαννον* ***). *ὄμο καὶ δεκάτη θαρρηλιῶνος ἱσταμένον, ἔπει-α φ' ἰδ'.* Plagg. 2 in 4to. Exemplar huius libri, ex quo literas dedicatorias descripsi, in Bibliotheca Regia Berolinensi inveni. Hucusque nemo litterator libri mentionem fecit. F.

Magnifico Viro D. Bartholomeo Veldkirch, Academiae Wittenb. Rectori †)
Philipp. Melan. S. D.

Vetus certamen est, utrum vitae genus praestet, idne quod πολιτικὸν vocant, an umbratile illud,

6) Anno M. D. XIX. J. Strobelius: 1519. F.

*) Haec ad Historiae Augustae Scriptores spectant, quos Erasmus a. 1518 edidit ita inscriptos: „*Ex recognitione Des. Erasmi Rotterodami. C. SVETONIVS TRANQVILLVS. DION CASSIVS NICAEVS. AELIVS SPARTIANVS.*” etc. (Basileae ap. I. Frobenium Mense Iunio. Anno M. D. XVIII. 4to.) Princeps Elector Erasmo nummum aureum ficta ipsius imagine significatum misit, quo gratiam redderet. cf. Strobelium l. c. et quae Erasmus Principi Electori respondit III. Cal. Iun. 1519. in epp. ed. Lond. pag. 389. Quae ibidem pag. 1687. Erasmi in Suetonium litterae dedicatoriae ad Federicum sacri imperii electorem eiusque patruelem Georgium (scr. Antverpiae Non. Iun. 1517) leguntur, cum posterioribus ad Fridericum litteris non confundendae sunt. F.

**) Erasmus haec Lutheri rogatu scribit. Qui quidem ad Erasmus quinto Cal. April. a. 1519 haec refert: „*Philippus Melancthon prospere agit, nisi quod vix tantum efficere possumus omnes, ne literarum nimium insania valetudinis acceleset iacturam. Ardet pro aetatis calore, omnia omnibus simul fieri et facere. Tu officium feceris, si per literas hominem monueris, ut se nobis et bonis literis servet. Nam hoc capite salvo, nescio, quid maius spe nobis pollicemur.*” cf. Farraginem Novam Epp. Des. Erasmi Rot. (Basil. 1519.) pag. 135. Erasmi epp. ed. Lond. p. 348. Epp. Lutheri ed. de Wette I, 246. F.

***) i. e. typis *Valentini Schumanni*, typogr. Lipsiensis. F.

†) Barthol. Bernhardi de Veldkirchen, S. Theologiae Bacca-

quo a civilibus negotiis vacamus. Multa in tuncque partem a philosophis dicta sunt, quaedam argutius quam verius. De hac re *Plutarchi* sententiam, classici videlicet authoris, certum est legere scholae nostrae. Prodit igitur tuis ciis, Mag. Rector, cui cum studiosi omnem bare sese debent, tum ego maxime. Nam privatim ac publice virtutis ac humanitatis exempla pulcherrima statuisti. Quia cum liber inscribitur, studiosis nostrae academiae versus vendicatur, non hoc tantum, quod praefectus es magistratus, sed ideo quoque ut literas, ita studiosissimum quemque famissime soles complecti. Vale. Wittenb.

No. 42.

21.

G. Spalatio.

Ex apographo in Cod. Dresd. C. 140. p. 98^a. ep. 11^a dorffius epistolam descripsit.

Ad Spalatinum.

Salve Spalatine mi carissime in domino. Vne non sit otium tibi nugas nostras audire. tiam facies magnam homini sedulo loquapaulum nimiae. *Erasmi* epistolam legin Deo gloria, qui Illustrissimi principis virtalem dederit praeconem, et causae Martingregarium, vel, ut Iurisconsulti dicunt, suotorem pedarium. Tuum erit, nos omnes Ediligenter commendare. Heri nobiscum fibraicus quidam **) mediocriter eruditus,

laureus, a die XVIII. m. Octobr. 1518. usque ad pri-
Maii a. 1519. Academiae Vitbergensis Rector erat.

*) Quae quidem *Erasmi* epistola (scripta Antverpia Cal. Maias 1519) deinde excusa est in libro, quod bitur: „Contenta in hoc libello. *Erasmi Rot* Epistola ad illustr. Principem ac Ducem Saxoniae dericum. Positiones *Ioannis Eckii* scholasticae. nes *Martini Lutheri* theologicae. Conclusiones *Carolostadii* theologicae.” S. l. et a. (Lipsiae typi Lottheri a. 1519.) Plag. 1½ in 4to. cf. *Lutheri de Wette* I, 277.

**) *Ioannes Cellarius Gnostopolitanus*. A. 1^a dem Isagogicon in hebraeas literas Hagenoae excu cui Melancthon ipse prooemium scripsit. cf. *Panze* typogr. Vol. VII. p. 86. no. 152. A. 1519 scriptis quod de disputatione Lipsiensis infamia quidem flagravit; postea sententiam suam mutavit. Summus sacrorum Dresdae mortem occubuit a. 1542. Quae *Melancthon* isagogae praefatus est, hic quidem praetermissa sunt. tur postea, si unquam liber mihi in conspectum cecit

quamdiu in negotio grammatico versatus *Heydelbergae*, antea professus elementa *ἑβραϊκά*, et iam *Lipsiae* praelecturus, ad nos concedet, si operam eius princeps optimus volet. Idem cum D. Doct. *Martino* contulimus *). Utrique mediocris videtur, et qui usu melior redderetur. Quidquid in ea re voles fieri, fac ut sciamus, ut vel ille advocetur, *Ioanni Cellario* nomen est, vel ego pergam. Crede mihi, quidvis malim quam iuventutis studia non adiuta. Interim enim ego psalterium praelego, dum doctior aliquis conducitur. Mitto ad te sermonem *περὶ δικαιοσύνης* **). *Riccus Eckium* invasit ***). Suis vis homo sibi cum Iurisconsulto *Zasio* ****), cum

Luthero Theologo, cum *Riccio* Philosopho negotium esse gloriatur, ut unus Hercules iam non duobus tantum, sed tribus par siet. Viden? quorsum modestia *χριστιανὰ* et ad haec pontifices, theologi, principes, plebs oscitabunda tacet. Hic furor est domini. Me miserum, quoties haec cogito. Obsecro te, mi *Spalatine*, primum per tuam operam. *Martinus* domini miles hanc *Camarinam* movit *), persta, et vigila nobiscum. Id quod ego tam ardens scribo, quam graviter animo crucior, cum flagitia ordinis theologici volvo animo. Mag. *Vitus* **) rogat suum negotium maturari. Diligenter cepimus D. *Martini* dictata tibi notare *Isleben* ***) et ego, et spero, bonum habebimus una nos omnes in illo librum. Primum iam exsplendescet argumentum. Salutamus te omnes tui. *Wittenbergae Sambstag vor Cantate*.

Philippus tuus.

Putabam paratum a *χαλκοτύπω* sermonem de matrimonio ****), sed fecellit me hominis strenua inertia.

*) cf. Lutheri ad Spalatinum litterae scr. Dom. Cantate (d. 22. m. Maii) a. 1519 ap. de *Wette* I, 278. F.

**) Haec referenda sunt ad Lutheri sermonem de duplici iustitia, qui primum mendis scripturae scatenens autore inscio excusus est. cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 256. Deinde ipse Lutherus eodem anno hunc sermonem „castigatum“ edidit. cf. *Panzeri* Annal. typogr. IX, 73. 48. F.

***) Haec spectant ad *Pauli Riccii* s. *Riccii* librum, qui paulo ante prodierat inscriptus: „Naturalia et prophetica de anima coeli omni attentione digna adversus Eckium examina.“ (Aug. Vindel. M. D. XIX. XIII. die April. 4to.) Haec refutare conatur „ad D. Pauli Riccii de anima coeli examina *I. Eckii* amica responsio.“ (scr. Ingolst. XXVII. Martii hora prima MDXIX.) in 4to. Quam m. Novembri h. a. sequuta est: „Ad Generosum D. *Maximilianum* ex baronibus *Zellenbergi* — Caroli V. — Oratorem *I. Eckii* defensio adversus invectiones *Ritianas*“ (scr. Ingolstadii die Eckii natali XIII. Novemb. 1519) 4to. cf. *J. Bm. Riederer's* Beitrag zu den Reformationssurkk., betreffend d. Handel, welche D. Eck — 1520 erregt hat (Altdorf 1762. 4.) p. 180. et *Eiusdem* Nachrichten etc. T. III. p. 444. F.

****) Anno 1518 prodit „*I. Eckii* Theologi Ingolstadii Pro-cancellarii ac Canonici Eistetensis de materia Iuramento acutiss. decisio ad *Georgium Kunzspergium* Augustanum.“ (— *Sigismundus Grimm* Medicus et *Marcus Vuysung* Augustae in officina sua typis excuderunt Anno — M. D. XVIII. 4to.) Quod opusculum *U. Zasio* non ita multo post refutavit libro, qui inscribitur: „Apologetica defensio contra *Ioannem Eckium* theologum super eo, quod olim tractaverat, quo loco fides non esset hosti servanda. Videbis lector Eckium iura civilia non perspecte intellexisse. Ba-

sileae ap. I. Frobenium mense Martio anno M. D. XIX. 4to. Vid. quae *V. Zasio* epistolis (Ulmae 1774. 8vo) *Ios. Ant. Riegerus* praefatus est pag. 160 et 167., et quae ipse *Zasius* in epp. pag. 324 et p. 490 hac de re scribit. F.

*) De Graecorum proverbio *κινεῖν Καμαρτὸν*, *Camarinam movere*, i. e. ultro ad se malum accersere cf. Totius Latin. Lexicon cons. et cura *Iac. Facciolati*, op. et stud. *Aeg. Forcellini* T. I. pag. 364. F.

**) *Vitus* Warbeck. F.

***) *M. I. Agricola*, *Islebia oriundus*. F.

****) *Melanthon* intelligit Lutheri sermonem: „Eyn Sermon von dem Elichen stand Doctoris Martini Lutter,“ qui primum *Luthero* inscio et *Lipsiae* et alibi mendose, deinde ab ipso autore emendatus („vorendert vnd corrigiret“) excusus est („*Wittenburgk* Nach Christ geburt Tausentfünfhundert vnd Neunzehnden iar.“ plag. una in 4to). cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 256. et *G. Wfg. Panzer's* Zusätze zu den Annalen der ältern deutschen Litteratur etc. (Leipz. 1802. 4to) pag. 155 et 156. F.

(Liceat mihi, non longam a re degressio-nem facere de iis, quae *Melanthon Lipsiae inter disputationem egerit*. *Melanthon* cum *Vitebergensibus* die XXIV. mense Iunii *Lipsiam* venit. *Sb. Fröschelius*, qui disputationi interfuit, inter ea, quae libro „vom Priesterthum der rechten wahrhaften christl. Kirche“ (*Wittenb.* 1565. 4to) praefatus est, haec habet: „Den Freitag nach Corporis Christi kamen MELANTH. OPER. VOL. I.

die von Witteberg eingezogen, (als ich selber gesehen habe) und fuhren zum Grimmischen Thor in der Stadt *Leipzig*, und ihre Studenten lieffen neben den Wagen daher mit Spiessen und Helleparten, und begleiteten also ihre Herren; und *D. Carlstadens* fuhre voran, darnach *D. Martinus* und *Philippus* selige auch in einem Rollwagen, und hatten alle kein behangen oder bedeckten Wagen. Und wie sie also zum Grimmischen Thor ein-

zogen und kamen für die Thüre am Kirchhoff der Paulerkirchen, da zubricht dem D. *Carlstad* sein Wagen, das er, der Doctor, herab in den Kot fiel. Aber Doctor *Martinus* und Dominus *Philippus Melanthon* fuhren fürüber, daß also die Leute sagten, die solches sahen: Dieser wird obliegen (meinten Doctorem *Martinum Luther* seligen), und der andere wird unterliegen, Doctor *Carlstad*, als auch geschahe und bisher geschehen ist." Autorem h. l. non dicere, *Carolostadium* Lipsiae victorem ex pugna non discessisse, apparet. Spectant haec ad ea, quae deinde pro dolor inter ipsum *Lutherum* et *Carolostadium* acta sunt. *Fröschelii* prooemium recusum est in ephemeridibus theolog.: „Unschuld. Nachrr.“ a. 1717. p. 12 seqq. et quae ad disputationem Lipsiensem pertinent, *Löscherus* in Reform. - Acta u. Docum. T. III. p. 276 seqq. exhibet. De partibus, quas *Melanthon* inter disputationem sustinuerit, magna est virorum doctorum dissensio. Fuerunt, qui dicerent, *Melanthonem* vel ipsum cum *Eccio* disputasse vel *Carolostadio*, quae inter disputandum in scidas coniecisset, clam suppeditasse. Quo factum est, ut *Strobelius*, de illustranda *Melanthonis* vita optime meritis, his repugnet in commentationibus, quas inscripsit: „Neue Beiträge z. Litteratur“ etc. P. II. pag. 131 — 136. Necesse igitur est, fontes, unde illa manabant, aperiamus. *I. Eckius* *Iacobo a Hoogstraten* d. XXIV. m. Iulii a. 1519 scribit: „Verum in multis me obruerunt“ (*Vitebergenses*), „Primum, quia libros secum attulerant —; Secundo, quia Disputationem semper habebant in scriptis et postea conferebant domi —; Tertio, erant eorum plures, quia ipsi Doctores duo“ (*Carolostadius* et *Lutherus*), „Dominus *Langius* Augustinianorum Vicarius“ (probe distinguendus a *I. Langio Lembergensi*, qui disputationi die XVI. m. Iulii oratione solemnii finem imposuit), „duo Licentiati Theologi“ (alter *N. Amsdorfus*), „unus nepos *Reuchlin*, multum arrogans“ (*Ph. Melanthon*), „tres Doctores Iuris, Magistri plurimi, qui et privatim et publice iuvabant, etiam in ipso facto Disputationis. At ego solus aequitate comitatus; astabam.“ cf. *Löscherum* pag. 223. Fortasse huc referenda sunt quae *I. Cellarius Gnostopolitanus* in epistola inscripta: „Ad Wolfgangum Fabritium Capitonem Theologiae Doctorem. et Concionatorem Basileensem Joannis Cellarii Gnostopolitani. Lipsiae Hebraice Linguae professoris De vera et constanti Serie Theologicae Disputationis Lipsiae Epistola“ (Lips., typ. Val. Schumanni a. 1519. 4to) prid. Cal. Aug. scribit: „*Carolostadius* autem librorum ex Scheda cum adminiculo argumenta et solutiones proferre solebat.“ Vid. *Löscherus* pag. 226. Item quae *Ioannes Rubeus Longipolitanus* in libro, qui inscribitur:

„Solutiones ac Responsa Wit. Doctorum in publica disputatione Lipsica contra fulmina Eckiana parum profutura“ etc. (Lips. 1519. plagg. 2 in 4to) narrat: „Quaeque autem Witten. ex librorum oodicibus frequenti lectione domi praelecta lectitarunt ista, pueri recitando pulverulentis magistris ex libris suas lectiones eis impositas. Ob quam causam egregius D. D. *Eckius* intrepida voce ad Witt. ait: „res vestras quidem pueriliter tractatis; disputatoris sane est munus peculiare, nullo chartarum beneficio argumenta atque spicula Ecclesiastica assumere“ etc. — „Cum *Karol.* illorum verborum ignavia sua tenuerat, cur *Philippum Melanct.* citra pudorem non consuluit? *Miror* equidem vehementissima *Philippum, cum multa Doctoribus*“ (*Luthero et Carolostadio*) „inspirasset, quid et non totaliter et principaliter eis aperuit? sed *Philippum* excusatum habeo ac volo, opinatus est forte, tantum virum *Karol.* et leviuscula et puerilia in Philosophia diu perscrutasse.“ — „*Miror* profecto atque *miror, Philipp. Melanct.*, ut fertur vulgari adagio, currus bovem trahit atque aquis ranam propinat, (quod tamen intelligere noluit, cum *Eckius* semel illum carpendo admonuit, „Spiritus spirat ubi vult,“ iterum eum taxando reprehendit nativa voce: „Philippe sagt mir auch einmahl etwas,“) non dedisse et aperuisse has tritas atque vulgares solutiones —, quamvis pueriliter forte ille bonus *Philippus* eas oblivioni tradidit ex horrore ac terrore *Eckianae* vocis.“ cf. *Löscherum* p. 257. 269 — 271. *V. Ortelius Winsheimius*, artis medicae Doctor, in oratione funebri, quam post mortem *Philippi* die XXI. m. Aprilis a. 1560 *Vitebergae* habuit, disputationis Lipsiensis in hunc modum mentionem facit: „Is“ (*Eckius*) „tandem et *Lipsiam* venit anno 1519, cum quo *Lutherus* ut congregaretur *Lipsiam* vocatus fuit, qui secum adduxit et *Achaten* suum *Philippum*, cum propter eam, quae inter ipsos erat, conjunctionem, tum et propter linguarum cognitionem, ex quibus, tanquam ex ipsis fontibus de testimoniis scripturae et antiquitatis, certa diiudicatio fieri posset, et nauavit tunc *Philippus* in illa disputatione eam operam *Luthero*, atque ita interpellavit ac refutavit *Eccium*, ut ille sicut erat impatiens, tandem in haec verba prorumperet: „Tace tu *Philippe*, ac tua studia cura, ne me perturba.“ Praesagii tunc *Eccio*, credo, animus, qualem illum adversarium aliquando esset habiturus.“ cf. Oratt., Epitaphia et Scripta, quae edita sunt de morte *Ph. Melanthonis* (*Viteb.* 1561. 8vo) plag. H 2^b. Et *Io. Camerarius* in narratione de vita *Ph. Melanthonis* rec. *Strobelius* (*Halae* 1777. 8vo) pag. 35 scribit: „Congressui isti atque certamini destinatus fuit locus *Lipsia*, vbi quasi commit-

terentur duo athletae *Carolostadius* et *Eccius*, eodemque placuit venire *Martinum* quoque *Lutherum*, quem est secutus *Philippus Melanchthon*, et operam subsidiariam in eo praelio nauavit, admirabilem omnibus, *Eccio ingratis et nocentem.* Quae quum ita sint, *Strobelius* non ita recte simpliciter negat, *Melanthonem* nulla ex parte disputationem attigisse. Ipse quidem *Melanthon* in defensione contra *I. Eckium* scribit: „Praeter officium caussatur *Eckius* factum, quod publicarum capita quaedam disputationis” (in epistola, quam *Melanthon* *Oecolampadio* misit), „quod inter partes convenerit, ne evulgetur disputatio priusquam de summa iudices decreverint. Primum quod inter partes convenit, vides, ad me non pertinere. Neque enim quidquam mihi cum *Eckio* rerum unquam fuit, et *Lipsiae* pugnae ociosus spectator in reliquo vulgo sedi.” Haec autem ita intelligenda esse videntur, ut *Melanthon* inter disputandum taciturnus linguae quidem faveret, at quantum fieri poterat, utrique *Doctori Vitebergensi* praesertim se ad pugnam praeparanti ubique adiutor gratus exspectatusque esset. Et quomodo-ocunque res sese habet, hoc quidem certissimum est, disputationem *Lipsiensem* quam maximam vim ad *Melanthonis* studia theologica augenda atque promovenda habuisse, itemque idoneam optimamque fuisse causam, quae sanctae amicitiae vinculum inter *Lutherum* et *Melanthonem* arctius necteret. *Lutherus Spalatino* die XV. m. Augusti in „Resolutionum super propositionibus suis *Lipsiae* disputatis” proemio (ap. de *Wette* I, 305.) scribit, quae sequuntur: „Sed redeo ad *Philippum*, quem tantum abest, ut ullus *Eccius* mihi reddere possit invidiosum, ut in omni mea professione nihil ducam antiquius *Philippi* calculo, cuius unius iudicium et autoritas mihi stant pro multis millibus sordidorum *Ecciorum*. Neque me pudet, etsi magistrum artium, philosophiae et theologiae et omnibus paene *Eccii* titulis insignem, si huius mihi grammatae dissenserit ingenium, meo sensu cedere. Quod et saepius feci et quotidie facio ob divinum donum, quod Deus in hoc fictile vasculum (*Eccio* quidem contemptibile) larga benedictione infudit. *Philippum* non laudo, creatura est Dei, et nihil, sed opus Dei mei in ipso veneror.” Vid. et *Camerarium* l. c. pag. 37. Ita haec disputatio et ansa fuit amicitiae sempiternae inter *Melanthonem* et *Camerarium*, qui hac de re l. c. p. 36 haec narrat: „Hoc tempus occasionem dedit notitiae nostrae, quae coniunctione necessitudinis deinde eximiae acta, amicitiae peperit memorabilis usum, quem ut spero, posteritas non ignoratura est. Nam cum

fama promulgatae disputationis *Lipsicae* multi excitati eo profiscerentur, contulit se eodem ex *Academia Erphordiana*, vbi tunc ego degebam, *Adamus Craphthus*, quem *Cratonem* nominabamus. Hic quod inter nos totius vitae et studiorum omnium esset dulcissima communitas, aliis sermonibus, quos haberet saepe cum *Philippo Melanthonem*, in cuius paene familiaritatem iuuenis ille optimarum artium studiosissimus se insinuasset, vltro mei nominis et studii fecerat mentionem, et hortando effecerat, ut aliquid ille ad me scriberet. Attulitque *Adamus* mihi compositos exaratosque a *Philippo Melanthonem* in charta parva versus graecos quatuor, quorum vltimo hoc compellabar:

ὃ μέγα Γερμανῶν δῶμα παλαιγενέων.

Reliquorum non memini. Et dum testimonio eius, qui in tam praeclara esset existimatione, mihi placens, ostento chartam istam omnibus, ita nescio, quomodo ibi illa mihi euolavit, secundum *Plautum*, ut fuerit amissa. Siue autem commode vel etiam prolixo loquendo de me *Adamus* benevolentiam mihi tum *Philippi Melanthonis* conciliauit, seu opinione et spe bona de me, et ut redderet alacriorem in studiorum liberalium cursu, seu etiam naturae quadam inclinatione ille complexus me talia scripsit: hoc certe est effectum, ut *Philippus* currentem me, quemadmodum dicitur, incitarit, stimulosque admouerit pungentes diu noctuque animum, neque sinentes cupiditatem praeclarissimi, quemadmodum arbitrabar, studii optimarum disciplinarum et artium languescere. Ex eo tempore videndi ipsum opportunitatem semper quaesivi. Quam tandem nactus fui post triennium” etc. Quo die m. *Iulii Melanthon* cum suis *Vitebergam* redierit, certe dici non potest. *Löscherum*, qui l. c. pag. 557 die XIV. m. *Iulii* hoc factum esse opinatur, errasse, facile apparet. Die enim XVI. m. *Iulii* disputationis solemniter finita est. Equidem puto, *Vitebergenses* d. XVII. m. *Iulii Lipsiae* abiisse. Quae omnino a. die XXVII. m. *Iunii* usque ad d. XVI. m. *Iulii* a. 1519 *Carolostadius* et *Lutherus* cum *Ioanne Mayer von Eck Lipsiae* disputarunt, V. L. a *Seckendorf* in historiae *Lutheri*. Libro I. pag. 72 seqq., *Löscherus* in T. III. Actorum et document. Reform. (Lips. 1729. 4to), *K. Glo. Hofmann* in libro: „Ausführl. Reformationsgeschichte der Stadt und Universität Leipzig” (Leipz. 1739. 8vo) et *Walchius* in Luth. opp. ed. T. XV. pag. 954 — 1637. tam plene ac diligenter exposuerunt, ut fere nihil admodum sit, quo historia disputationis illustrari recte possit. F.)

No. 43.

21. Iul.

Ioanni Oecolampadio.

Singulatim edita est *Melanthonis* „EPISTOLA DE LIPSI-CA DISPVTATIONE.” Hic libellus ita inscriptus a. 1519: minimum bis excusus est, uterque plag. una in 4to constat, et in utroque neque officinae typographicae, neque anni, quo excusus sit, mentio facta est. Alterum cognovi in bibliotheca regia Berolinensi, alterum in bibliotheca Ecclesiae b. Mariae Virg. Halensis, isque, quod ex typorum constructione certissimum est, e prelo *Ioannis Grunenbergii*, typographi Vitebergensis, prodiit. Ex quo iam probabiliter conici potest, *Melanthonem* ipsum hanc epistolam edidisse. *Melanthon* ipse *Spalatio* d. 29. m. Iulii aperte haecce scribit: „Ego de disceptationis eventu epistolam publicavi.” *Strobelius* igitur cum aliis, qui dicunt, epistolam ad *Oecolampadium Melanthonem* inscio et invito typis esse exscriptam, errore vagatus est. cf. *Strobelii* N. Beitr. Bd. II. p. 133. Deinde eodem a. 1519 una cum *Eckii* responsione excusa est, qui liber inscribitur: „*Philippi Melanthonis* Epistola de Theologica disputatione Lipsica. Excusatio *Eckii* ad eandem.” (In fine epistolae *Eckii*: „ex Lipsia M. D. XIX.”) 4to. cf. *Panzeri* Annal. typogr. Vol. VII. p. 211. no. 733. Recusa est in *Lutheri* opp. ed. Viteberg. T. I. (a. 1545.) fol. 336 et 337., ed. Ienens. T. I. (a. 1564.) fol. 341 b. — 343 b. et in „Vollständ. Reform. — Act. u. Document. ausgefertigt v. *Fal. E. Löscher*. T. III. (Leipz. 1729. 4to) pag. 215 — 221. In *Melanthonis* operibus praetermissa est. In germanicam linguam a *I. Friki* translata est ap. *Walchium* T. XV. p. 1442 — 1451. Epistolae exemplar Halense cum exemplo Berolinensi, *Lutheri* operibus et *Löscher* diligenter contuli, et lectionis varietatem ubique adscripsi. F.

Iohanni Oecolampadio Theologo Philippus Melancthon S. in Christo 1).

Neque referre multum puto, neque tu magno-
perè desideras, studium ac voluntatem animi erga
te mei pluribus verbis declarari. Nam eiusmodi
auspiciis animos nostros optimus ille sinceræ ca-
ritatis spiritus conciliavit, ut amicitiam nostram
neque labefactari ullo casu in tam varia omnium
rerum humanarum vicissitudine posse sperem,
neque vulgaribus illis et per gratias 2) pedaneis
suffragiis id genus literarum, qualibus 3) fere alun-
tur amicitiae, altius acturam radices. In utrum-
que spiritus incumbit pariter, ut inadita 4) sit
amicitia tum simultati 5), tum nugacibus istis
blandiciis. Atque utinam illius queam grato
pectore beneficium agnoscere, qui talem non dico
Thesea, sed Christiana fide amicum nobis iun-

- 1) In *Lutheri* opp. et apud *Löscherum* epistola inscribitur: „Amico N. Philippus Melancthon Salutem in Christo.” F.
- 2) per gratias] *Lutheri* opp. et L.: profecto.
- 3) qualibus] *Löscherus*: quibus.
- 4) inadita] Ita et *Lutheri* opp.; *Löscherus*: inaudita.
- 5) simultati] *Luth. opp.* et L.: simulatis.

xerit. Nemo enim plane mortalium est,
praesentior in me iam inde a puero usque
beneficentia, quam tua, eaque vere liber-
prorsus τὸ γυμνὸν τῶν χαρίτων referens,
que enim rationes nostrae sinebant aequare
fictum beneficio; Qua parte quandoquid
praestas, quaeso, permitte vincere nos ama-
Aristoteles eum, qui beneficio quempiam
cerit, ab illo tantum vult amari, quantum
tur 7) beneficium, aut certe beneficii gratia
gute ille quidem, sed non omnino probe.

enim nobis scopus est amoris nostri ben-
ullum tuum, sed ille auctor amicitiae
Christi spiritus. Tu interim quidquid offic-
co dedisti, communi charitatis iure debet.
cissim in nominibus tuis nos quoque sumu
defuturi officio, si quando casus aliquis fer-

Iam vero, quod attinet, nolui, quan-
dem reliqua fere in studiis literarum con-
habemus, frustrari te iis, quae expectatio-
iore quam pro re Lipsiae de ambiguis quib-
Theologorum, ut videtur, locis acta sunt.
opinor nihil referre tua, qui et pro theol-
nominis dignitate in illo Sueviae theatro
Augusta sacrum Panegyristen agis 8), et ut
gicae literae pure simpliciterque 9) doceant
niteris. Haec vero disceptandi provincia p-
non ob aliud suscepta est, nisi ut palam
inter veterem et Christi theologiam ac no-
et Aristotelicam quantum intersit. Verum
profectum sit, aut quorsum inclinarint res
sane non est in proclivi iudicare. Quo d-
tius omnia prosequar, quae ad causam at-
ut non nihil certi ex iis 11) tu queas oculatio
qui. varia procul dubio fama ad vos p-
qua propter fide historica, et quae 12) simp-
me subnotatis capitibus disceptationis ag-
intelligas, quid de quoque 13) controversum

Atque ut inde ὡσπερ ἀπὸ γραμμῆς
superiore 14) anno sententias, quas *Mart.*

- 6) amando] *Löscherus*: modo.
- 7) meretur] *Luth. opp.*: mereretur.
- 8) theologici] *Löscherus*: Theologi.
- 9) simpliciterque] *Luth. opp.* et *Löscherus*: ac simp-
- 10) quid] *Luth. opp.* et L.: quidquid.
- 11) iis] *Luth. opp.* et L.: his.
- 12) quae] *Lutheri* opp.: quam.
- 13) quoque] *Opp. Luth.* ed. Viteb. et *Löscherus*: ut-
- 14) superiore] *Löscherus*: superiori.
- 15) *Martianus*] *Luth. opp.* et L.: *Lutherus*.

*) *Oecolampadius* tum *Augustae Vindellicorum* locu-
ris sacri in ecclesia primaria ad breve tempus obtin-

de indulgentia ^{15b)} proposuit disputandas, *Eckius* obelis notavit ^{*}), amarulentius est scriptum, quam ut hinc aliquid proferam. Ex illis revellit aliquot *Carlostadius* in conclusionibus suis, quae extant ^{**}). *Carlostadio* respondit *Eckius* per apologiam ^{***}), in qua iam pleraque mitius, quam ante in obelis. Apologiam edito libello *Carlostadius* confutavit ^{****}); longa est iniuria, lon-

gae ambages. Placuit ad summum, cetera ¹⁶⁾ praeteream, disputare; dies dictus est. Lipsiam confluent ¹⁷⁾ *Iohannes Eckius Ingolstadiensis*, *Andreas Carlostadius* et *Martinus Luther Vuittembergenses*. Rerum summa in conclusiones coacta erat pauculas, quo certius id proponeretur, de quo disputandum esset ^{*}). Satis opinor

15b) de indulgentia] Exemplum Berolinense: de indulgentiis.

*) Haec ad *I. Eckii* obeliscos, quos appellat, referenda sunt. cf. quae *Lutherus* I. Sylvio Egrano d. 24. m. Martii a. 1518 scribit epp. ed. de *Wette* Vol. I. p. 100. et quae *I. G. Walchius* Lutheri opp. T. XVIII. p. 50. praefatus est. *Eckius* metuens, ne quid adversus obeliscos typis exscriberetur, mature *Carlostadio* litteras d. 28. m. Maii 1518 misit, quibus se excusaret. Leguntur cum *Carlostadii* responso d. d. 11. Iulii 1518 in *I. Gf. Olearii* scrinio antiquario p. 64 seqq. Vid. et *Löscheri* Reform. - Act. etc. T. II. p. 62 seqq. et *I. F. Köhleri* de vita *Carlostadii* narratio in eiusdem „Beiträgen“ etc. P. I. p. 46 seqq. F.

**) *Carlostadii* conclusiones ita inscribuntur: „D. *Andree Carolstatini*, Doctoris et Archidiaconi Wittenburgensis CCCLXX.“ (sic per errorem typographicum p.: CCCLXXX.) „et Apologeticae Conclusiones pro sacris literis et Wittenburgens. ita editae ut et lectoribus profuturae sint. Puerulo legitime docente palinodiam cano.“ („D. *Nicasius Claii* Herczbergens. philosophiae Mgr. pro baccalaureatu in Theologia respondebit, et alii.“ — „Datae Vuittembergae causa exercendi ingenii. Die vero IX. Mensis Maii. AN. Domini M.D.XVIII.“) His accesserunt Theses XXVI. de libero arbitrio, in quarum sine typographus adscriptis haecce: „Impress. Vuittembergii per Ioannem Viridimontanum. Anno salutis, M.D.XVIII.“ plagg. 5 in 4to. Inde recusae sunt ap. *Löscherum* l. c. P. II. p. 78 — 104. Proderunt etiam una cum *Carlostadii* adversus *Eckii* monomachiam defensione et eiusdem epitome de impii iustificatione Basileae (ut *Riedererus* conicit, apud *Andr. Cratandrum*) a. 1519. plagg. 15½ in 4to. In linguam Germanicam ab *Aug. Tittelio* translatae in *Lutheri* opp. ed. *Walch* T. XVIII. p. 656 seqq. leguntur. Deinde Theses 102 — 215 separatim prodierunt ita inscriptae: „A. *Carlostadii* Theses contra Io. *Eccium*.“ (D. d. „Ex Vuittembergae cursium 7. die mensis Iulii. Anno Domini M.D.XVIII.“) Quae quidem recusae sunt in *Lutheri* lucubrationibus ab a. 1518 usque ad a. 1520 quinque editis (cf. quae *V. C. Fesselmeyer* de iisdem proposuit in „Theolog. Studien u. Kritiken herausg. von *Ullmann* u. *Umbreit*“, Bd. I. p. 360 seqq. et quae addidi in iisdem ephemeridibus T. II. p. 776 seqq.). Ex editione altera, quae a. 1519 prodit, *Löscherus* theses repetiit l. c. pag. 66 — 77. cf. *Riedereri* Abhandlungen (Aldorf 1768. 8vo) pag. 481. F.

***) Apologia inscribitur: „Defensio Ioan. *Eckii* contra amarulentos D. *Andree* *Bodenstein* *Carolstatini*, doctoris et Archidiaconi *Vuittembergens.* inuentiones amatoribus veritatis D. D.“ (scr. Cal. Augusti a. 1518.) In fine defensionis haecce leguntur: „Excusum in Augusta vrbe *Vindellicorum* *Sueuica* — M.D.XVIII. Die XIIIj. Mensis Augusti.“ 4to. F.

****) Quae quidem confutatio inscripta est: „Defensio *Andree* *Carlostadii* adversus eximii D. *Ioannis* *Eckii* Theologiae doctoris et ordinarii *Ingolstad.* Monomachiam. Patitur *Carlostadius* non modo sedis Apost. studiique Rom. in Italia, *Pariens.* in Gallia, sut *Coloniensis* in Germania iudicium, sed etiam singulorum et omnium qui dialogos adversus *Pelagii*, *Hieronyni* atque *Augustini* de peccatorum meritis — libros caeterorumque Ecclesiasticorum — volumina, non ex cauda, sed ab exordio ad finem usque assumi-

tae materiae et legerunt et intellexerunt.“ (Litteras dedicatorias ad *Henningum Göde* Praepositum et *Laurentium Schlamau* Decanum *Eccles.* Colleg. omnium, Sanctorum *Viteberg.* Iurium Doctores et Professores autor die 28. m. Augusti a. 1518 scripsit). In fine libri: „*Vuittembergae* in aedibus *Ioannis* *Grunenbergii* Anno M. D. XVIII“ etc. plagg. 7½ in 4to. Inde *Löscherus* librum repetiit l. c. pag. 108 — 170. — *Melanthon* mentionem facit nullam duorum plaustrorum ligno incisorum, quae *Carlostadius* imitans *Ioannis von Leonrodt* librum „*Hymelwag — Hellwag*“ (a. 1517) adversus *Eckium* iisdem vehementer offensum a. 1518 edidit, quorum alterum viam ad coelum, alterum viam scholasticorum perversam exhibent. Utrique versus germanici adscripti sunt. Haec a. 1519 sequuta est *Carlostadii* explicatio, quae inscribitur: „*Aufßlegung vñnd *Levterung* eplischer heiligen geschribten, So dem menschen dienstlich vñnd erschicklich sein zu Christlichem lebē. Kurzlich berurth vñnd angezeiget in den figur vñnd schribten der was gen, d. d. *Wittenberg* *Montags* nach *Palmarū* Anno rir.*“ (*Viteb.*, typ. *Melch. Lottheri* jun. 1519. plagg. 6½ in 4to.) cf. *Löscherum* l. c. p. 104 et 105., *Riedererum* l. c. p. 482. et *Panzeri* Zusätze zu d. *Annalen* d. ältern deutschen Litteratur p. 163. no. 954 c. Quae vero post *Carlostadii* defensionem adversus *Eckii* monomachiam usque ad disputationem Lipsiae a. 1519 institutam inter *Eckium* et inter *Carlostadium* et *Lutherum* acta sunt, *Melanthon* in epistola, quam *Oecolampadio* misit, non tangit. Longum est, haec omnia hoc loco enumerare. Discendi studiosos relego ad *Seckendorffium* (Lib. I. §. LIV. pag. 72 seqq.) et *Löscherum* (T. III. p. 203 seqq.). F.

*) *Eckius* Theses XIII. circiter mensem *Februarium* a. 1519 edidit inscriptas: „Contra *F. Lutter* et *D. Bodenstein* in *Lipsei.* Studio has disputabit Positiones *Eccii* 27. Iunii.“ Recusae sunt in „Disputatione et excusatione *Domini* *Iohā. Eccii* Aduersus criminationes *F. Martini* *Lutter* ordinis *Eremitarum*“ (*Lips.* p. *Wolffg. Stöckel* 1519. 4to.) Item in *Lutheri* opp. ed. *Viteb.* T. I. fol. 241 b. et ap. *Löscherum* T. III. p. 210. His respondit *Lutherus* *Antithesibus* XIII., quae inscribuntur: „Contra novos et veteres errores defendet *D. M. Lutherus* Positiones sequentes in Studio *Lipsiensi.*“ Leguntur etiam in *Lutheri* lucubratt. (*Basil.* 1520 forma max.) pag. 290. et in *Eiusdem* opp. ed. *Viteberg.* T. I. fol. 241 a. et ap. *Löscherum* T. III. p. 212 et 213. Iisdem *Eckii* positionibus oppositae sunt „Conclusiones *Carlostadii* contra *D. Ioannem* *Eccium* *Lipsiae* XXVII. Iunii tuendae“ (*Vitebergae* a. 1519 his excusae, plagg. una in 4to), quos recudi curavit *Löscherus* l. c. p. 284 — 291. Theses *Eccii*, una cum iis, quae *Lutherus* et *Carlostadius* opposuerunt, iam a. 1519 typis expressae sunt. Qui quidem liber inscribitur: „Contenta in hoc libello. *Erasmii* *Roterdami* Epistola ad illustr. Principē ac Ducē *Saxoniae* etc. *Friderici.*“ (scr. *Antverpiae* XVIII. Cal. *Maia* M. D. XIX.) „Positiones *Ioannis* *Eckii* scholasticae — Positiones *Martini* *Lutherij* theologicae. Conclusio *Andree* *Carlostadii* theologicae.“ (*Lipsiae* p. *Melch. Lottherum* 1519. plagg. 1½ in 4to.) — Huc etiam referendus est libellus: „Disputatio *D. Ioannis* *Eccii* et *P. Martini* *Lutheri* in studio *Lipsiensi* futura. An. M. D. XIX.“ 4to. cf. *Panzeri* *Annal.* typogr. Vol. VII. p. 211. No. 731 et 732. F.

16) cetera] Exempl. Berol. et Luth. opp.: ut caetera.

17) confluent] Luth. opp. et L.: ueniunt.

constare tibi, quid de disceptatione convenerit, videlicet, ut ageretur caussa excipientibus notariis, atque id scriptum evulgaretur¹⁸⁾, essetque iudicium penes optimum quenque. Primum *Eckius* caussatus est apud eos, qui designati erant ab Illustr. Principe GEORGIO, Saxoniae duce, Maecenate humanorum¹⁹⁾ studiorum, praefecti disputationis, contra quam condixerat, videri sibi ex iure disputantium esse, ne dictaretur, gliscentem eorum vim, qui congregantur pugnaturi, sensim per styli moram deservere, impetu augeri animos, contando labascere²⁰⁾. Id ego nescio an e simplicitate theologica videri possit, ubi nihil tam praestandum est, quam ut ne quid impetu, ne quid temere, ne quid immodico animo dictum videatur. Et ut²¹⁾ in studiis literarum, ac potissimum in negotio pietatis, nihil puto neque prius neque salutaris congressu familiari doctorum ac bonorum, ubi sententia cum sententia placidis ac tranquillis, minimeque pertinacibus animis confertur, ubi neque vinci indecorum est²²⁾, neque vincere plausibile: ita vix aliud censeo perniciosius popularibus illis disceptationibus, ubi non potest quantumvis bonis non obstrepere victoriae cura. Scis tu quam multa prudenter in hanc sententiam scribat *Nazianzenus*²³⁾, quam multa item *Erasmus* noster²⁴⁾. Iam vero convenerat de Notariis, neque enim aliter persuaderi poterat *Carolostadius*, qui, cum primum susceptum est certamen, ibi certos quoque iudices designari²⁵⁾ voluit *Eckius*, non recusavit *Carolostadius*. Itaque die XXVII. Mensis Iunii congregantur *Iohannes Eckius* et *Carolostadius*. De libero arbitrio propositum est, an sit aliquod nobis *αὐθαίρετον*²⁶⁾, bonum opus, hoc est, ut ipsi dicunt, an de²⁶⁾ congruo emereamur²⁷⁾ gratiam, cum facimus, quod in nobis est. Utor enim ipsorum verbis. Hoc cum agi deberet,

18) evulgaretur] Löscherus: divulgaretur.

19) humanorum] Löscherus: humaniorum.

20) labascere] Löscherus: labescere.

21) ut] Löscherus: ut ne.

22) Löscherus praeteriit verba: neque vinci indecorum est.

23) *Nazianzenus*] Exemplum Hal. et Berol. et Lutheri opp.: *Nazianzenus*.

24) designari] Löscherus: designare.

25) *αὐθαίρετον*] Opp. Luth. ed. Ienens.: *ἀνταίρετον*.

26) „de” Löscherus omisit.

27) emereamur] Lutheri opp. et L.: mereamur.

* *Erasmus* in epistolis amicos hortatur quidem saepissime pacem; at ipse quantum saepius a pace discesserit, quis est, quem fugiat? F.

vide, quorsum contentione rapti sint, et in quos scopulos impegerint. Agi debebat, quid per sese citra gratiam posset voluntas nostra; ipsi quaestionem alio rapiunt, et quatuor credo continuos dies²⁸⁾ in eo disceptant: *an voluntas tantum recipiat bonum opus, ipsumque bonum opus sola efficiat gratia*. In has *Symplagadas*²⁹⁾ coegerunt caussam non ita multum necessariam²⁹⁾, et plane alienam²⁹⁾ ab instituto *Carolostadii*. Dedit *Eckius*, in voluntate nostra non esse vim genuinam, qua opus bonum producat, sed ascititiam³⁰⁾ tantum, eamque quam foeneret gratia, id quod primum videbatur oppugnare. Deinde a *Carolostadio* rogatus, largireturne totum opus bonum esse a deo, respondit, totum quidem, non autem totaliter. Ecce autem, ut argutum hoc commentum, dignum maiestati^{30b)} theologi nominis, adeo *λόγους κυβίζειν* cuius hodie liberum est. Primum fatetur *Eckius*, voluntatem a deo moveri, deinde, ut consentiamus, in nostra esse potestate, inquit. Id *Carolostadius* oppugnavit aliquot *Augustini* locis, et hoc *Pauli* fortissime: *deus efficit in nobis velle et perficere*, atque haec, ni fallor, sententia salva *Carolostadio* mansit. Quaedam pro dogmate suo ex *Bernardo* transcripserat *Eckius* ad rem parum attinentia. Atque haec fere sunt, quae cum *Carolostadio* *Eckius*. Integram credo hebdomadam perdidimus in his, quorum capita *συντόμως* notavi. His autoribus primum didici, quid sit, quod veteres *σοφιστεύεσθαι*³¹⁾ dixerunt. Mirum haec omnia quo tumultu, quam tragice tractata sint, quo minus mirum est, parum profectum esse; sua enim silentia amat spiritus, per quae nobis illabitur, seque insinuat cupidis non gloriae, sed cognoscendae veritatis. Non prostat in porticibus sponsa illa dilecta Christo, sed in domum matris suae sponsum introducit. Immo neque ulli nos sapientiae

28) *Symplagadas*] Luth. opp. et L.: *symplegadas*.

29) necessariam — alienam] Luth. opp. et L.: *necessarias — alienas*.

30) ascititiam] Löscherus: *adscitiam*.

30b) maiestati] Exempl. Berol.: *maiestate*.

31) *σοφιστεύεσθαι*] Lutheri opp. et L.: *σοφιστεύειν*.

* d. 27. et 28. m. Iunii, et die 1. et 3. m. Iulii. *Lutherus* rogante *Barnimo*, Pomeraniae Duce et Academiae *Viteberg*. Rectore, die festo Petri et Pauli (29. Iunii), quo non disputatum est, eundem locum *Lipsiae* in aedibus palatinis explicavit. Die vero sequenti, Pauli commemorationi sacra, (30. Iun.) et octava, quam dicunt, festi Corporis Christi, non disputarunt. Idem d. secundo m. Iulii factum est, quo *Visitatio B. Mariae Virginis* celebratur. F.

coelestis radii pellucet³²⁾, nisi iam ante cruce perpuratos, mortuosque pristinis mundi elementis, ut cum *Paulo* dicam.

Sub haec et *Martinus*³³⁾ in harenam descendit³⁴⁾, nam hactenus non satis certum erat congre-
gredi, cum³⁵⁾ caussae invidiosae iudices designare commode non posset, pro iure appellationis suae; tamen cum de eo convenisset, agi coeptum est de Ro. Pontificis auctoritate, controversumque est, an iure divino probari posset oecumenici pontificis autoritas. Esse oecumenicum pontificem ingenue fatetur *Martinus*³⁶⁾. In hoc disputat: an iure divino probari eius autoritas possit. In hunc locum quandoquidem paulo asperior est, dies quinque³⁷⁾, ni fallor, impensi sunt. Ibi multa acerbe *Ekius*, multa incivilter, breviter omnia eiusmodi, ut invidiam apud vulgus *Martino*³⁸⁾ conflaret. Argumentum primum erat *Eki*, ecclesiam ἀξέφαλον esse non posse, cum civile corpus sit; esse igitur Papam iure divino caput ecclesiae. Tum *Martinus*³⁹⁾, Christum se fateri caput esse, cum ecclesia sit regnum spiritus, non desiderare aliud caput, ut ad Colossen. I. Ad haec locos aliquot ex *Hieronymo* et *Cypriano* addidit *Ekius*, qui quantum de iure divino probent, ipse viderit. Iam et quidam loci manifeste apud eosdem scriptores⁴⁰⁾ in dubium vocabantur, quos ipse pro certis proferebat. *Bernardi* auctoritatem ad *Eugenium* seu πανοπλίαν Achilleam iactabat, cum tamen et in eodem libro ad *Eugenium* sint, quae non omnino nihil ad institutum *Martini*⁴¹⁾ faciant. Ceterum *Bernardo* in hoc negotio quid debeat, quis est tam stupidus, qui non intelligat? Ex Evangelio usus est loco Matthaei⁴²⁾: *tu es Petrus, et super*⁴³⁾ *hanc petram* etc. *Martinus*⁴⁴⁾ confessionem illam fidei esse voluit, *Petrum*que ibi personam universae ecclesiae gerere, seque Christum petram vocare, id-

que ex ipsius sententiae ordine pluribus coniecturis coarguit. Item loco, *pasce oves meas*, quod proprie ac privatim *Petro* dictum est, respondit *Martinus*⁴⁵⁾, post parem Apostolis omnibus auctoritatem traditam: *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis* etc. (haec enim verba sunt demandati officii), Christum docuisse, quid sit pascere, et qualem voluerit esse, qui pasturus sit. Ad haec *Ekius* Concilii Constantiensis auctoritatem allegavit, ubi inter damnatos articulos⁴⁶⁾ Hussitarum et hic⁴⁷⁾ de necessitate salutis est⁴⁸⁾, credere Romanum Pontificem oecumenicum esse. Ibi iactatum varie, Concilium errare non posse. Prudenter ad haec *Martinus*, non omnes articulos pro haereticis damnatos, et reliqua, quae hic omnia molestum est referre; neque huius est loci tractare, quae sit Conciliorum auctoritas. Hoc palam est, non posse Concilium novos articulos fidei condere. Male audiit ob haec *Martinus*⁴⁹⁾, quod videbatur obstrepere conciliis, quom ille nihil maiore religione praestaret, quam ut sua conciliis esset auctoritas, ibi haereses, Bohemicae factiones, et id genus crimina alia obiiciebantur. *Largitus*⁵⁰⁾ est *Ekius*, aequalem omnium Apostolorum auctoritatem fuisse, nec consecaneum esse, ut sint aequales Episcopi. Interesse enim inter ἀποστολήν et administrationem, cum non sit ἀποστολή aliud nisi legatio εἰς ὑπακοήν πίστεως, *Paulo* ad Ro. auctore. Neque inter ἀποστολήν et administrationem quid intersit, video. Intolerabile visum *Eki* alicubi recedere a pontificiis decretis, aut a quilibuscunque verbis alicuius e sanctis patribus. Verum sententiam suam de pontific. loco ad Galatas *Martinus*⁵¹⁾ munit non ἀπροσχώρῳ⁵²⁾, quantum video: *Ab iis, qui videbantur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest; Deus enim personam hominis non accipit, mihi autem qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.* Interim *Ekius* opinatur a *Christo* Apostolos lectos esse, sed a *Petro* ordinatos episcopos; ex his aestimes reliqua. Ad

32) pellucet] Luth. opp. et L.: illustrent.

33) Martinus] Luth. opp. et L.: D. Martinus Lutherus.

34) cum] Exempl. Berol.: qui.

35) Martinus] lidem: Lutherus.

36) Martino] Luth. opp. et L.: Lutbero.

37) Martinus] lidem: Lutherus.

38) scriptores] Luth. opp. ed. Ienae: Scripturus.

39) Martini] lidem: Lutheri.

40) Luth. opp. et L. addunt: 16.

41) super] Löscherus: supra.

42) Martinus] lidem: Lutherus.

43) die quarto mensis Iulii. F.

44) d. 4. usque ad diem 8. m. Iulii. F.

42) inter damnatos articulos] Luth. opp. et L.: contra articulos.
43) et hic] Exempl. Berol.: est et hic. Lutheri opp. et L.: pronunciatum est.

44) est] Löscherus: esse.

45) Martinus] Luth. opp. et L.: Lutherus.

46) Largitus] Luth. opp. ed. Ienens.: Largius.

47) Martinus] Luth. opp. et L.: Lutherus.

48) ἀπροσχώρῳ] Ibidem: alieno.

constitutionem, quae recensetur in decretis: Ne Romanus pontifex universalis Episcopus nominetur, respondit: non quidem universalem episcopum nominandum esse, sed universalis ecclesiae Episcopum.

Post haec de purgatorio agi coeptum ⁴⁹⁾, cuius quaestionis arbitror scopum ne attigisse quidem. Nam cum disserendum esset, quam in purgatorium potestatem habeat Papa, coepit *Ekius* aliam cantilenam, esse purgatorium, probari ut possit; Id quod receptius est, quam ut necesse sit, toties in scholas vocare. Locus est in Maccabaeis vulgatus, quo sententiam suam muniebat *Ekius*. *Martino* ⁴⁹⁾ visum est in contentione, iuxta *Hieronymi* sententiam, non valere Maccabaeos. Contra ille, tantum deberi Maccabaeorum libro, quantum Evangelio, digna scilicet theologo vox, et omnino id mordicus tenuit. Additus *Pauli* locus ad Corinthios: *Salvus erit, sic tamen quasi per ignem*, de quo scis, ut varient interpretes. Iam et hoc *Matthaei*: *Esto consentiens adversario tuo* etc. de carcere, et quo dicitur, donec solverit ⁵⁰⁾ extremum quadrantem, huc detorsit, quod vides unde petatur, et in quam sit dictum sententiam; Nephastum est putare, eo loci carcerem de purgatorio intelligi; Vellem Christi plebeculam feliciter erudiri quam id genus interpretationibus ⁵¹⁾. pleraeque longius a fontibus ducunt scripturam, quam ut nativam vim retineat. Iam et hoc in psalmo pro purgatorio produxit: *Transivimus per ignem et aquam*, et nescio, quae pari fide alia. De indulgentiis minore contentione disputatum est ⁵²⁾, immo ipsi *Ekius* iocum et ludum ciebat. Ad summum de poenitentia actum est ⁵³⁾, eius quaestionis scopum *Ekius* enthymemata nescio an attigerint, poenas aliquas satisfactionis probabant, quas admittebat *Martinus* ⁵²⁾. Ceterum pro singulis peccatis ad singulas poenas deposci poenitentem ⁵³⁾ a iustitia divina, quas in potestate hominis sit re-

mittere, mihi per illas ratiocinationes ⁵⁴⁾ non apparebat. Atque haec quidem sunt potissima, quae in contentionem istam universam incidere, pleraeque alia magis ridicula sunt, quam ut iis te onerare possim, alioqui foeliciter occupatum. Duo reliqui dies ⁵⁵⁾ dati sunt *Carolostadio*: altero, de obice, ut vocant, gratiae actum est, quem largitur *Ekius* non tolli natura, sed gratia; altero, an in quolibet bono opere peccemus. De quo plerisque cum ab *Ekius*, tum a *Carolostadio* egregiis scripturae locis pugnatum est, mihi sane visus est *Paulus* VII. Cap. ad Romanos nonnihil adjuvare sententiam *Carolostadii*. Plura scripturus, alio ad necessarias operas avocabar, quamquam ⁵⁶⁾ haec fortasse immodicus ⁵⁶⁾; sed placuit nugari tecum amicissimo, eaque de re quam expectatione maiore, quam fructu agi ipse vidi. De huiusmodi disceptationibus plausibilibus quid alii sentiant, nescio, mihi quidem *ἀπροσχηστοί* ⁵⁷⁾ videntur. Ingenia, eruditionem variam et multiplicem doctrinam hoc theatro ostentarunt isti, ex quibus ad pietatem ut plurima fieret accessio, optarim. Caeterum, apud nos magnae admirationi plerisque fuit *Ekius* ob varias et insignes ingenii dotes. *Carolostadium* e ⁵⁸⁾ scriptis, credo, novisti. Bonus est vir et rara doctrina, planeque nonnihil extra vulgi aleam eruditus. In *Martino* ⁵⁹⁾, longo iam usu mihi familiariter cognito, vivax ingenium, eruditionem et facundiam admiror, sincerum et pure Christianum animum non possum non deamare. Amicis communibus ex nobis salutem dicito. Scis quod dici graecis solet, *πολέμιου* ⁶⁰⁾ *κενὰ* ⁶¹⁾ *πολλά*, Quare non est, ut de huius disceptationis eventu, neque famae, neque iis, qui in ea famae studuerant, omnia credas. Vale, Vuittembergae XXI. IULII ⁶²⁾.

49) Martino] lidem: Luthero.

50) solverit] Löscherus: solveret.

51) quam id genus interpr.] Luth. opp. et L.: nam talis interpretationes.

52) Martinus] lidem: Luthero.

53) poenitentem] Löscherus: poenitentiam.

⁴⁹⁾ *Lutherus* et *Ekius* de purgatorio die VIII. et IX. m. Iulii disputarunt. F.

⁵²⁾ d. XI. m. Iulii. F.

⁵³⁾ d. XII. et XIII. eiusdem mensis. F.

54) ratiocinationes] Löscherus: rationes.

55) quamquam] Löscherus: quamvis.

56) immodicus] Luth. opp. et L.: prolixiora sunt.

57) *ἀπροσχηστοί*] Luth. opp.: periculosa. Löscherus: periculosae.

58) e] Luth. opp. ed. Ienens.: de.

59) Martino] lidem: Luthero.

60) *πολέμιου*] Ed. Ienens.: *πολέμ.*

61) *κενὰ*] Luth. opp. et L.: *κενὰ*.

62) Luth. opp. ed. Vitebergae: XXII. Iulij. — Luth. opp. ed. Viteb. et Ien. et Löscherus addunt: Anno 1519.

⁴⁹⁾ d. XIV. et XV. m. Iulii. F.

No. 44.

25. Iulii.

I. Eckii excusatio.

Titulus excusationi huc praescribitur: „Excusatio Eckii ad ea, quae falso sibi Phil. Melancthon Grammaticus Wittenb. super Theologica Disputatione Lipsica adscripsit.” S. I. et a. (Lipsiae 1519.) plag. una in 4to. Ex libello primum edito repetita est excusatio ap. *Löscherum* l. c. T. III. p. 591., eumque hic sequuti sumus. Legitur etiam in *Lutheri* opp. ed. Viteb. T. I. fol. 338 et 339., et ed. len. T. I. fol. 343b — 345. Eckius his verbis refutare conatus est, quae *Melancthon* *I. Oecolampadin* de disputatione Lipsica scripserat. (Excusatio Eckii in linguam germanicam a *M. A. Tittelio* translata est in *Lutheri* opp. ed. *Walch*. T. XV. p. 1495 — 1501. — Equidem et hic scripturae discrepantiam notavi. F.)

Iohannes Eckius candido lectori Salutem dicit¹⁾.

Dum in felici Lipsensi gymnasio cum *P. Martino Lutter* et *Andrea Carlestadio*²⁾ super arduis rebus theologicis disputassem, atque actum esset per illustrissimi principis *D. Georgii* Saxoniae Ducis etc. et Universitatis Lipsens. consiliarios, ne quis disputata nostra per calcographum disseminaret, antequam per deligendos iudices esset decretum, quis nostrum fidei Christianae consentanea aut pugnancia diceret: ausus est tamen grammaticus *Wittenbergens.* *Philippus*, graece et latine sane non indoctus, epistolam edere, me lacescere, et pluribus nominibus causam non meam, sed fidei obscurare, et officium, quod in *Parrhisiense* conatulum *Studium*³⁾, sibi usurpare: Cui ut re-

spondeam, opus est, non mea quidem causa, sed simplicium, ne mellitis verbis seducantur, aut in errores praecipitentur. Percurram autem epistolum eius per notulas obiter. Non gravabere, mi lector, et tantillum temporis eis ponderandis impende.

1. Scribit *Philippus*, me caussatum coram Illustriss. principis designatis, videri mihi ex iure disputantium esse, ne dictaretur: in hoc mihi falsus³⁾ ascribit, quoniam huius nunquam memini apud designatos; semper dixi, mihi non displicere, ut notarii exciperent. Privatim, fautor, dixi, languescere animum disputantis morastilli, et aciem mentis non adeo conari, sicut disputationis fervor exigeret. Testes sunt designati ab illustrissimo duce et totius universitatis consilium.

2. De libero arbitrio ait propositum, *an de congruo emereamur gratiam*. Hoc cum agi deberet, impingit mihi, quod⁴⁾ ad aliam materiam plane alienam ab instituto *Carlestadii* eum traxerim, an se⁵⁾ sola gratia efficiat bonum opus. Quam autem impudenter hoc faciat, cuilibet est obvium legenti *Conclus. meam VII: Errat, qui lib. arb. hominis negat Dominum actuum hominis, ex eo, quia ipsum habet se active ad malam, ad bonum vero tantum passive*⁶⁾. Et nulla conclusio sonuit de merito congrui; quid autem fieret de homine faciente quod in se est, in fine quasi disputavimus. Audaculus tamen sicut

1) Salutem dicit] *Lutheri* opp.: „S.” F.

2) *Lutter* — *Carlestadio*] *Luth.* opp.: „Luthero — *Carlostadio*.” Et sic *Bodensteini* nomen in *Lutheri* opp. ubique scribitur. F.

3) *Eckius* *Iacobo a Hoogstraten* die XXIV. m. Iulii de hac re scribit: „Lutherus nolebat sumere iudicem primo aliquam Vniuersitatem totius mundi; Sed Christianissimus Dominus *Georgius*, Dux Saxoniae, noluit admittere aliquam Disputationem de fide, nisi et fidei nostrae Magistros pateretur iudicare. Coactus ergo tunc fuit *Lutherus* a fautoribus suis stimulatus; nisi enim disputaret et iudicem ferre posset, iam omnes ab eo essent discessuri. Vnde cum ei omnes obtulissent Vniuersitates, elegit *Parisiis* et *Erphordiam*. Quare cum *Parisiense* non agorim, vestrum autem *Studium*” (i. e. *Academia Coloniae Agrippinae*), „magnam habet cum eo” (sc. studio i. e. *Academia Lutetiae Parisiorum*) „familiaritatem, Rogo tuam paternitatem plurimum, ut fide Christi velit scribere sibi notis, vel etiam, si videbitur, toti Vniuersitati, ut dum optimus Princeps *Georgius* scripturus sit et missurus Disputationem, ac petituros iudicium, quod tunc illud non recusent, sed propugnatores fortiter adorianur, cum nos ambo in eos tanquam iudices consenserimus” etc. *I. Cellarius* *Copitoni* prid. Cal. Aug. a. 1519 in hunc modum scripsit: „Qua (disputatione) finita suggestit *Eckius* Illustrissimi Principis consiliariis, ut praesente adhuc Duce *Georgio* (quia

Illustrissimus Princeps saepe disputationi interfuerat), iudices deligerentur. Itaque *Martinus Parrhisiensem* et *Ertphurdensem* obtulit, quos quoque *Eckius* acceptavit, modo confratres *Martini* Heremitaee in *Ertphurdia* non interessent. Abeunte autem Duce voluit *Martinus* totum consilium Vniuersitatis debere iudicare, siue essent Iuris civilis prudentes, Medici vel Philosophi, vel quod patres ordinum sancti *Dominici* et *S. Francisci* non interessent. Sed id iniustum visum est *Eckio*, Medicos aut alterius professionis homines de altissimis Theologiae locis iudicare; res tamen utriusque consensu in Illustrissimi Principis manus data est.” cf. *Löscherus* l. c. pag. 223 et p. 231. F.

4) Cf. *Löscherus* l. c. pag. 210. Liber Lipsiae typis *Wolfg. Stöckelii* a. 1519 excusus, qui inscribitur: „Disputatio et excusatio Domini *I. Eckii* aduersus criminationes *M. Lutter*,” exhibet et has *Eckii* conclusiones (cf. supra p. 90.). Quem quidem librum *Eckius* „*Domino Caspari abbati fontis Suessionis et Domino Iohani Pollingi* praeposito” dedicavit. Litteras dedicatorias *Eckius* scripsit: „ex *Ingolstadt* *Baioariae* 14. Marcii 1519.” F.

5) falsus] *Lutheri* opp.: falsum. F.

4) quod] *Luth.* opp.: quomodo. F.

5) se] Ita quidem *Löscherus*, fortasse per errorem typographicum p. „scilicet,” quod verbum et *Luth.* opp. exhibent. F.

non est reveritus D. *Erasmus* iudicare in novi testamenti editione ⁶⁾, ita et hic iudicis partes assumit, diffiniens ⁷⁾, stetisse salvam *Carlenstadio* sententiam. Hoc scio, demum admisisse *Carlostadium*, voluntatem habere activitatem ad bonum opus. At ego nihil decerno, etenim pars sum, non iudex; tamen audaculus non veretur dicere, me attulisse impertinentia ex S. *Bernh.* Olim cum publicabitur ⁷⁾ disputatio, manifestum erit, an verum dixerit grammaticus.

3. Cum bonum opus dixissem totum esse a Deo, non totaliter, irridet grammatista hoc velut commentum indignum maiestate theologica, cum in disputatione clare me exposuerim. Nescit essentiam Dei videri totam a beato, at quia non comprehenditur a beato, non videtur totaliter. Quidditas generis est tota in una specie, sed non totaliter, cum etiam sit in alia. Sic anima est tota in manu, non sic, quin etiam sit in pede: sic bonum opus est totum a Deo, non tamen sic, quin etiam sit ab lib. arb., quia simul agunt, non vicissim; mixtim, non sigillatim: id expresse ait *Bernh.* pertinentissime ad propositum.

4. Improperat, quod multa incivilter dixerim contra *Lutterum*, et breviter omnia eiusmodi, ut invidiam *Martino* ⁸⁾ conflarem apud vulgum. Hoc, inquam, falsum esse noverunt candidi auditores, et truncate meam affert rationem contra *Lutterum* de capite Ecclesiae.

5. Ponit *Hieronymi* et *Cypriani* locos pro certis a me prolatis, qui tamen in dubium vocabantur. Vide censorem. *Hieronymum* adduxi lib. 1. contra *Iovianum* Col. 18. *Cyprianum* in epistola ad *Pupianum*, lib. 4. epistolarum. Legat studiosus lector, et iudicet, an locum dubium protulerim de primatu *Petri*, cum aliis locis concordantibus. Immo syngrapha *Martini* ⁹⁾ probavi, *Cyprianum* eo loco arbitrari Ecclesiam fundatam super *Petro*. Sed haec ad iudices.

6. Invidiose satis dicit, me iactasse *Bernhardi* auctoritatem ad *Eugenium*, cuius tamen tacite derogat auctoritati. Plus ego tribui uni S. *Bernhardo*, quam *Philippo* et omnibus suis asecclis. Si *Bernh.* eo libro aliqua dixit pro sententia *Lutteri*, imputet sibi, cur non attulit: cer-

tum est, *Bern.* adversari per omnia sententiae *Lutteranae*.

7. De illo *Matthaei*: tu es *Petrus*, et super hanc petram etc. vere proponit sententiam D. *Lutteri* pluribus coniecturis monstratam; sed reticet, quod hanc petram esse *Petrum* ex *Augustino*, *Hieronymo*, *Ambrosio*, *Leone* et aliis produxi. At hoc ad iudices. Sed hoc mirum, quod nedum mihi, sed et D. *Luttero* falsum imponit, eum sc. respondisse, *Christum*, dum *Petro* dixisset, *Pasce oves meas*, post hoc Apostolis parem potestatem traditam, *Accipite S.S.* ¹⁰⁾ etc., cum *Martino* ¹¹⁾ pro sua eruditione non tam foede lapsus esse possit. Sed ita evenit, dum sutor ultra crepidam iudicat. Hoc loco excuso D. *Martinum* ¹²⁾, errorem illum per eum non admissum.

8. Pungit, quod haereses, Bohemicae factiones, et id genus alia crimina fuerint D. *Martino* ¹³⁾ obiecta. Sed reticet, quod pro fide christiana id facere sum coactus, dum ipse assereret, aliquos articulos *Ioannis Huss* haeretici Constantien. Concilio ¹⁴⁾ damnatos esse Christianissimos et Evangelicos, quod quam prudenter fecerit, ut *Philippus* ait, iudices statuent.

9. Imponit mihi, ut ¹⁵⁾ Apostolos aequales in apostolatu dixerim, sed non aequales Episcopos; hoc autem est somnium grammatici, non dictum Eckianum. Dixi aequales fuisse apostolatu, ordine sacerdotii et episcopatus, sed non in commissione et administratione regiminis. Id, quod S. *Leo*, *Hieronymus* et *Cyprianus* voluerunt. Unde literatoris ratiunculam parvipendo.

10. Opinari me scribit, a *Christo* Apostolos lectos esse, sed a *Petro* ordinatos Episcopos. Hoc crudius proponit, quam ego expresserim. Sententia mea fuit ista, non memini me legisse, ubi Apostoli fuerint ordinati Episcopi; tamen communis sententia habet, eos ordinatos in sacerdotes in coena novissima. Quare possem referre ordinationem ¹⁶⁾ in Episcopos in *Petrum* su-

6) diffiniens] Luth. opp.: definiens. F.

7) publicabitur] Luth. opp. ed. len.: publicatur. F.

8) Martino] Luth. opp.: Luthero. F.

9) Martini] Luth. opp.: Lutheri. F.

cf. supra pag. 99. F.

10) S. S.] Lutheri opp. recte quidem: spiritum sanctum. F.

11) Martinus] Luth. opp.: Lutherus. F.

12) Martinum] Luth. opp.: Lutherum. F.

13) Martino] Luth. opp.: Luthero. F.

14) Const. Concilio] Luth. opp.: in Constantiensi Concilio. F.

15) ut] Luth. opp.: quod. F.

16) ordinationem] Lutheri opp.: ordinationem *Apostolorum*. F.

premi Hierarcham, cum multa sint facta, quae non sunt scripta.

11. De universali episcopo truncate meam adfert solutionem, quoniam verba decreti sunt B. Gregorii, qui opposuit se contra Imp.¹⁷⁾ ob hanc causam, ut scribit Platina; sed hoc ad iudices.

12. Conviciatur denuo grammaticus, quod scopum quaestionis de purgatorio non attigerim, sc. de potestate Papae in purgatorium, sed aliam cantilenam inceperim. Hic, inquam, egregie nugatur grammatellus, quoniam scopus quaestionis erat conclusio sexta, sc. *animas in purgatorio non satisfacere pro peccatorum poenis*. Hoc saxum tuncolvebam; in conclusione vero XII. vertitur quaestio^{*)}, cuius meminit grammaticus. Fateor, dum conclusioni intenderem, dixit D. Martinus¹⁸⁾, non probari ex sacris scripturis, purgatorium esse, quamvis sciret, esse purgatorium: Assumsi onus probandi purgatorium ex sacris literis.

13. Ridicule dicit, dignam Theologo vocem, sc. tantum deberi Macchabaeorum libro, quantum evangelio. Sed et hic falsum imponit mihi grammaticus. Nam ad contentionem valere libros Maccab. adduxi, quia S. Augustinus Lib. 18.¹⁹⁾ de civitate Dei, et Hieronymus in Prolog. ac in decretis dicant, librum illum non fuisse in canone apud hebraeos, sed Ecclesiam recepisse in Canonem: modo sicut nescimus, cum plura fuerint scripta evangelia, quae sint indubiae veritatis, nisi ex approbatione Ecclesiae approbantis quatuor Evangelia, et alia reiicientis: ita et ex approbatione Ecclesiae liber Maccab. apud Christianum debet esse indubitatae veritatis. Vulgatum est illud Augustini: *ego Evangelio non crederem*²⁰⁾.

14. Quod Matthaei 5. per carcerem dixi posse intelligi purgatorium; sed illud nefas esse

17) i. e. Imperatorem. F.

18) Martinus] Luth. opp.: Lutherus. F.

19) Löschner non ita recte: Lib. 118. Quod Tittelius ap. Walchium in peius detorquet: „Lib. II. c. 8.“ Augustinus de librorum Maccab. auctoritate loquitur in cap. 86. libri XVIII. de civitate Dei. F.

20) In Luth. opp. additur: „etc.“ Desunt verba: „nisi me catholicae Ecclesiae commoveret auctoritas.“ cf. Augustini contra Epistolam Manichaei Lib. in eiusdem opp. (ed. Antverpiae 1700) T. VIII. p. 111. F.

*) Conclusio Eclii XII. ita se habet: „Papam non posse remittere poenam pro peccato debitam per indulgentias, error. Imo erroneum est, cum non posse absolvere animas in Purgatorio existentes. Omnium autem maxime non recipimus, quod morituri, infirmi, legitime impediti, non crimina publica habentes, Indulgentiis non egent.“ F.

censet grammaticus, et optat, plebeculam feliciter erudiri, quam id genus interpretationibus²¹⁾. Sed dic, tu pulverulente scholae Magister, an nefas arbitraris, interpretari sacras literas, velut S. Ambrosius fecit, qui locum similem apud Lucam sic accipit? Anne S. Ambrosio ita insultas, quod meliorem te interpretem poscis Christianis iam, quam S. Ambrosius? Si intra pellem te contineres et in tuo numero, haberes quidem tuum album; at iam totum te obscurum reddis.

15. Denuo calumniatur, me scopum de poenitentia non attigisse. Vide procacem iudicem, nec rogatum. Immo ipse ex toto non attigit, quid de poenitentia disputavimus. Hoc actum fuit, *an poenitentia incipiat vel ab amore Dei vel a timore*, iuxta conclusionem tertiam^{*)}. At dum ad quartam et quintam conclusiones venimus, actum fuit de remissione poenae post culpam dimissam; an autem recte firmarim nostra, vel D. Martinus rectius defenderit sua, iudices erudissimi Parrhisiens. studii iudicabunt, non attento quid grammatico apparuerit.

16. Scribit, quod indulgentiae mihi iocum et ludum ciebant: et hoc quidem falsum est, quoniam serio egi, poenitentias²²⁾ esse utiles, quod et Martinus²³⁾ admisit; egi et ipsas non esse vitium boni operis. Demum conabar, ut per indulgentias fieret remissio poenae pro peccatis debita; ubi D. Martinus²⁴⁾ fortiter mihi contraxit, indulgentias esse remissiones bonorum operum. Sed de hoc refero me ad scripta notariorum universitatis^{**)}. Concordavimus tamen ambo, abu-

21) interpretationibus] Luth. opp.: interpretationis. F.

22) poenitentias] Luth. opp.: indulgentias. F.

23) Martinus] Luth. opp.: Lutherus.

24) Martinus] lidem: Lutherus.

*) Cuius conclusionis haec sunt verba: „Astruentem poenitentiam non recte inchoari a detestatione peccatorum, recogitando gravitatem peccati et poenae, et quod faciat magis peccatorem, tanquam Evangelio et sanctis Patribus contrarium, non dicimus audiendum.“ *Quarta* conclusio ita se habet: „Dicere, Deum remittendo culpam remittere poenam et non commutare in poenam aliquam temporalem satisfactoriam per Canones et sacerdotis iniunctionem, in parte vel toto declaratam, ut sacrae Scripturae et usui Ecclesiae repugnans, existimamus.“ Item *quinta*: „Quemlibet sacerdotem, nullo Praelato demto, suo subdito petenti posse remittere, aut debere poenas et culpas, ita, quod Praelatus non plenarie absolvens a poena et culpa peccet, velut usui sanctae matris Ecclesiae adversum, non acceptamus.“ F.

**) Quae quidem scripta tunc nondum excusa erant, cf. exordium huius epistolae (p. 99. No. 2.) et Lutheri epp. ed. de Wette I. 320. Brevi post prodierunt haec acta disputationis ita inscripta: „Disputatio excellentium. D. doctorum Iohannis Ecc. Andreae Carolostadii, quae cepta Lipsiae XXVII. Iunii A.“

sus declamantium indulgentias esse reprehendendos.

Haec sunt, Iucundissime lector, quae videbantur mihi ex re fore partim Christiana, partim mea, ut scires, si disputationi non fuisses praesens, ut, quemadmodum plurimum cavet *Philippus*, ne famae credatur, aut his, qui famae student, ita nec ei credas, qui non veritus est, pleraque mihi ascribere, nec quidem a me cogitata. Et quamvis non sit is *Philippus*, quod Theologus cum eo congregiatur in Theologico studio, tamen ne agnoscere viderer silentio haec, quae mihi imponit, omnino volui ei occurrere, quod et *B. Augustinus* non dubitaverit contra *Crescon.* *) grammaticum scribere. Tu vero, mi lector, his crede, qui praesentes disputationi fuerunt, et humanis affectibus, et usu familiaritatis, sicut *Philippus*, non distinentur; nostram vero expurgationem boni consule. Deus est mihi testis, quod in hoc negotio veritatem fidei Christianae quaero et Dei honorem. Vale et salve. Ex *Lipsia*, XXV. Iulii. Anno gratiae M.D. XIX.

No. 45.

29. Iul.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. no. 101. epist. 7.

Integerrimo viro Georgio Spalatino, Domino ac Patrono suo observandissimo

S. Quo minus in tempore literae ad te nostrae, mi *Georgi*, pervenerint, non est, quod vitio nobis veritas. Ipse iniquissimo animo tuli, tam diu frustrari te iis, quae plurimum referebat te non ignorare. Inviderunt te nobis tabelliones. Iam,

M.D. XIX. Disputatio secunda. D. Doctorum *Iohannis Eccii* et *Andree Carolostadii*, quae cepit XV. Iulii. Disputatio eiusdem. D. *Iohannis Eccii* et D. *Martini Lutheri* Augustiniani, quae cepit. IIII. Iulii." (Lipsiae 1519.) plagg. 15 in 4to. cf. *Punzeri* Annal. typogr. Vol. VII. p. 211. no. 735. Mendose typis exscripta sunt in *Lutheri* opp. ed. Viteb. T. I. fol. 242 b — 291 a., ed. Ienae T. I. fol. 228 b — 276 b. *Ibscherus* acta disputationis manuscripta, quae in bibliotheca publica Freybergensi asservantur, diligenter contulit. Ad quorum fidem emendata exhibentur ap. *Lbscherum* T. III. p. 292 — 507. Acta in linguam german. a *M. A. Tittelio* translata *Walchius* *Lutheri* opp. (T. XV. p. 1015 — 1840.) inseruit. F.

*) i. e. *Cresconium*, Grammaticum Donatistam. cf. *Augustini* opp. ed. Antverp. T. IX. p. 265 seqq. *Tittelius* male: *Crassonium*. F.

quod attinet ad nos, proficiscuntur Iurisconsulti nostri, ex quibus nolo *) audias quid gestum, qua fortuna, quibus auspiciis pugnatum sit. Uterque praesens pugnae **) spectator praesentis fuit, e quibus solis opinor disces, quam verum sit, quod ille dixit: τῶν πραγμάτων ὑπόνοιαν ὑπὸ ἀληθείας βλαφθῆναι, minui veritate famam. Neque est, ut illud gloriae, quod venditat *Ekius* ***) homini invidias, nempe fructum laboris sui. In hoc enim disputavit, non ut vera esse sua doceret, sed ut Sycophantia, calumniis, et id genus artibus aliquid gloriolae suae adiceret, immo uti nos fastus sui, ut sic dicam, umbra obscuraret. Christus suis non deerit. Oportet rectam doctrinam invidiosissimam esse hypocritis et humana sapientibus. Ego de disceptionis eventu epistolam publicavi ****), brevioram quam oportebat, sed quae utcunque longioribus praelusura sit. Omnia post modestiam habeo, quominus nolui quemquam laedere. Et nos nostra manent tempora.

Habes hic et *Martini* resolutionum librum †), ut tibi videbitur, acerbum, ut mihi, non imprudenter scriptum. Vides ut amolitur invidiam, transferatque in auctorem καὶ πρῶτόγον huius totius belli. Sed ut spero pleraque minus iam scribet in resolutione omnium conclusionum, quam tuo dicabit nomini.

De hebraico ††), quod scripsi in prioribus literis, hoc habe: qui apud nos est †††) profiteri

*) Nonne scribendum est: „volo“? — F.

**) i. e. disputationis Lipsiensis. F.

***) *Ekius* sui iactatorem non pudebat gloriari, se victorem ex pugna discessisse. *Lutherus* I. Langio die 26. m. Iulii 1519 scribit: „*Ekius* triumphat ubique, ductus a Duce *Georgio* ad montem S. Annae, forte indulgentias ibidem resuscitaturus.“ cf. *Lutheri* opp. ed. de *Wette* I, 290. F.

****) Oecolampadio scriptam. (die XXI. m. Iulii a. 1519. cf. supra p. 87 seqq. F.)

†) Qui liber inscribitur: „RESOLVTIO LVTHERIANA SVPER PROPOSITIONE SVA TERCIA DECIMA DE POTESTATE PAPAEE.“ (Viteb. 1519.) Plagg. 5 in 4to. Eodem anno haec resolutio emendatior prodit, quae inscripta est: „Resolutio lutheriana super propositione decia tertia: de potestate pape: per auctore[m] completata.“ In fine: „Lipsiae, apud Melchiorum Lottherum. Anno a natali Christiano M.D. XIX.“ plagg. 6½ in 4to. Anno sequenti (1520) Lipsiae typ. Val. Schumanni plagg. 6½ in 4to recusa est. F.

††) i. e. de praeceptore linguae hebraicae. F.

†††) *Ioannes Cellarius*. [*Ioannes Böschenstein* iam pridem Viteberga abierat. Eum sequutus est *Bartholomaeus Caesarius*, Vorchhemio oriundus, qui *Böschensteinii* institutione usus erat. Quem *Caesarius* dicit *Lutherus* in ep. ad *Spalatinum* scr. XI. Ian 1519 (ap. de *Wette* I, 210.) his verbis: „Veni Wittembergam et inveni hominem Hebraice

non vult, absterritus credo Psalterii difficultate, quod ego publice iam annum *) auspicatus sum. Qui grammatica queant legere sunt ad manum; ab ipsis linguae auctoribus nescio quid abhorreant. Si videbitur interim *ἔβρατῆζειν*, libenter hoc quidquid laboris Illustrissimo Principi et tibi, Carissime *Georgi*, dedero. Omnem movebo lapidem, ne quid studiis nostris desit. Vale. Freytag nach Jacobi M. D. XIX.

Philippus tuus.

No. 46.

11. Aug.

Ioanni Langio.

Ex Epp. lib. VI. pag. 409.

Reverendo Patri ac Dm. Iohanni Langio vere christiano theologo, amico et patrono suo.

Salve Pater *θεοφιλέστατε*. *Petro Mosellano*, communi amico nostro eidemque vere candido, gratulor restitutam valetudinem **). De tua causa doleo; e febribus enim laborare te accepimus. In hoc non facies aliud, nisi ut praestes dignam Deo mentem. Quippe hoc unum nobis in isto tot malorum pelago superest solatium, idemque efficax et praesentaneum. Neque quidquam lon-

professurum (adolescens paene est) satis eruditum. Nam qua hora ingressus sum" (hora octava ante meridiem d. XI. m. Jan.) „mox orationem habuit Latinam Hebraicis interornatam, et placuit: ideoque nobis visum est, quando ille veteranus" (*I. Büschenstein*) „omnino maturat recessum, hoc assumto in vicem illius, recessus eius feratur" etc. cf. quae *Carolostadius* eodem die Spalatio scripsit in *Dn. Gerdensii* introductione in historiam evang. saeci XVI. T. I. p. 318., et quae in actis litter.: „Allgem. Litt. - Zeitung" 1829. p. 20. dixi. Quae quum ita sint, vix crediderim, h. l. mentionem fieri *Ioannis Cellarii Gnostopolitani*. Qui quidem iam a. 1518 *Lipsiae* primi professoris linguae hebraicae munus gerebat et illo tempore in *Eckii* partes transierat. F.]

*) annum] „an" habet autographum. (Compendium tritum „an" et hoc loco ita solvendum esse videtur, ut scribatur: „ante," neque vero: annum. Accedit, quod *Melanthoni*, si per compendium verbum „annum" significare voluisset, scribendum fuisset: „an." F.)

***) *Petrus Mosellanus*, quum disputatione Lipsiensi finita rem familiarem causa ad Treviros proficisceretur, *Erfordiae* gravi morbo per dies XIV. affectus est. cf. *Mosellani* litteras, quas *Pirkheimero* sanitate nondum restituta *Erfordiae* V. Non. Augusti a. 1519 scripsit, in *Pirkheimeri* opp. pag. 322. F.

gius ¹⁾ ab animo Christiano abest, quam quod ille dixit *πρὸς τὰς ξυμφορὰς καὶ τὰς γνώμας τρέπεται*. Praeter spem nostram ad te *Augustinus* ²⁾ abit, alioquin apparassem nuncio probae fidei ad te perferenda quae debeo. Tamen ne nihil habeas, ecce hic ³⁾ reliquum *τοῦ ψαλτηρίου*, quousque scilicet interim per tot occupationes *Martino* procedere licuit. Habes item epistolam quandam meam cum *ἀπολογία* **), In quibus si quid videbor tibi scripsisse *ἀπρόσχριστον*, fac officium amici, nosque quamprimum admone, obiurga, immo etiam sub furcas age. Ut quisque amicorum apertissimus est et liberrimus, ita mihi multo maxime carus. Nam eo, ut scis, ingenio sum, ut, quum *ἔρωτεύεσθαι* ipse non didicerim, personatos amicos non alio ducam loco, quam quo digni sunt. Quin ut Christiana caritas est *ἀπερπερευτική τε καὶ ἀπερπέρευτος*, ita faxis, ut liberum nobis monitorem, atque ob id amicum praestes.

Inciviliter *Eckius* in nos multis conviciis debacchatus est, sive quod animo indulserit, sive quod laesum se ³⁾ putarit, atque adeo iniuriam non inferre, sed rependere: Certe omnia duriter. Ego contra respondi et paucis, et quanta potui modestia, nullo prorsus, ita me Deus amet, animi morbo. Licuissent fortasse quaedam, sed temperavi mihi, ut facerem non quod illo, sed quod nobis est dignum. Proscidit post abitum nostrum *Lipsiae Martinum* inhumanissime, hoc est ementitis falsisque innumeris calumniis apud Principes viros ***). Tu illi quid facias? Ego enim et *Martini* studia et pias literas et *Martinum*, si omnino in rebus humanis quidquam, vehementissime diligo et animo integerrimo complector. Omnibus nos tuis commenda, *Ionae* ****), *Eo-*

1) quidquam longius] Lib. VI.: longius quidquam.

2) hic] Lib. VI.: tibi.

3) Lib. VI. addit: esse.

*) Quis *Augustinus* ille fuerit, me quidem fugit. F.

***) *Melanthonis* ad *Occolampedium* epistolam eiusque defensionem contra *Eckium*.

****) cf. *I. Eckii* aliorumque epp. ap. *Läscherus* l. c. T. III. p. 602 seqq. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* T. I. p. 307 seqq. F.

*****) *Iusto s. Iodoco Ionae*, populari meo divinitus de sacris per *Lutherum* emendatis merito, de cuius vita nuper *G. Ch. Knappius* accurate scripsit. (Liber primum excusus est Hal. Sax. 1817 in 8vo; ed. secunda „multis partibus auctior atque emendatior separatur

bano *) deliciis *) Musarum, *Cordo* **), *Draconi* ***). Vester omnino ex animo sum. Wittenbergae. Vale feliciter, et crucem Christi fortiter perfer. Altera post Laurentii, M. D. XIX.

Philippus tuus.

No. 47.

(c. d. 15. m. Aug.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. no. 101. epist. 6.

Γεωργίω τῷ Σπαλατίνῳ τῷ Ἡρακλείῳ
Μουσηγέτῃ.

Salus, mi Spalatino. Transmitto tibi librum disputationis Lypsicæ universæ ****), iudicaturus, non utri vicerint, sed utrorum causa probior ac sincerior sit. Item resolutionem Concl. de potestate pontificia †). Item epistolam docto-

altera scriptorum varii argumenti editione typis descripta" prodiit ibidem a. 1823 in 8vo.) Quae Knappius praetermisit, iam satis multa collegi, eaque quam primum potero, edere cogito. F.

*) *Helio Eobano Hesso*, poetae clarissimo. cf. *Io. Camerarii Paderpurgensis* „narratio de Helio Eobano Hesso, comprehendens mentionem de compluribus illius aetatis doctis et eruditis viris" etc., quae primum prodiit Norimbergae a. 1553 in 8vo. F. *Bd. Carpsovius* a. 1696 eam Lipsiae recudendam curavit. Denique *Eobani* vitam *Kp. F. Lossius* in libro narravit, qui inscribitur: „*Helius Eoban Hesse und seine Zeitgenossen*. Ein Beitrag zur Erfurthischen Gelehrten- u. Reformationsgeschichte." (Gotha 1797. 8vo.) Plura in hoc *Lossii* libro desunt, quae describenda concinnum auctorem manent. F.

***) *Euricio Cordo Simtshusano*, *Eobani* populari et poetae ingenioso. cf. *Wigandi Kahléri* vita *Euricii Cordi*. Rinteliae 1744. 4to et *F. W. Strieder's* Grundlage zu einer Hessischen Gelehrten- u. Schriftsteller-Geschichte Bd. II. (Götting. 1782. 8.) p. 282—294. V, 580—581. XIII, 334. F.

****) Intelligentus est *Ioannes* ille *Draco* s. *Draconites*, *Carolostadii* popularis, cuius vitam *G. Thdr. Strobelius* in commentationibus suis: „N. Beitr. z. Litteratur" Vol. IV. p. 1—156, quam diligentissime scripsit. F.

*****) „Disputatio excellentium D. Doctorum *J. Eccii* et *Andr. Carolostadii*" cet. (Lips. 1519. 4to), quo libro disputationis acta continentur. cf. supra pag. 102. Quaeritur, num haec disputatio iam m. Augusto a. 1519 excusa fuerit. *Melanthon Spalatino* fortasse exemplum manuscriptum misit. *Lutherus* in ep. Spalatino ante diem XVIII. m. Augusti a. 1519 scripta, ut *de Wette* V. D. recte dicit, haec habet: „Caeterum una omnes rogamus, ut exemplar Lipsiae disputationis huic tabellario reddas: est quo egeamus illo, ut suo videbis tempore." F.

†) Intelligentus est: *Resolutio Lutheriana* super propositione sua tercia decima de potestate papae. cf. supra p. 104. F.

4) deliciis] Lib. VI.: delicio.

Martini praefigendam libro resolutionum tibi dicando *), et epistolam meam **). Ex his spero de causa nostra nonnihil cognoscas. Quaeso te per Christum, quoad fieri potest, cura nobis χαλκότηπον. Multum nobis ab usu studiorum per hunc cadit. Vale in Domino. *D. Martinus* iubet salutare te suo nomine. Ille, ille vere ex animo καὶ χριστιανῶς tuus, hoc est bonorum omnium.

Philippus tuus.

Ἀωτθῆρος ***)) characteres adornat.

No. 48.

(m. Augusto.)

Contra I. Eckium Defensio.

Ex libro primum edito: „DEFENSIO PHILIPPI MELANTHONIS CONTRA IOHANNEM EKIVM THEOLOGIAE PROFESSOREM." S. l. et a. (Viteb. 1519. plagg. 2 in 4to.) Defensionem, qua *Melanthon Eckii* excusationi (scr. d. 25. m. Iulii a. 1519) respondet, primum editam accurate descripsi. F. — Lipsiae p. *Vuolff*, Monacensem A. 1519 in 4to recusa est. Legitur etiam in *Melanthon* epp. lib. I. p. 309 ****) (ed. Lond. Lib. I. ep. 106. p. 127—133.), in *Lutheri* opp. ed. Viteb. T. I. fol. 339b—342a, ed. Ien. T. I. fol. 345a—347b., et ap. *Löscherum* T. III. p. 596—604. (Defensionem, quam *Melanthon* iam d. XI. m. Aug. Langio misit ineunte m. Aug. scriptam et editam esse, apparet. cf. p. 100. Quare ratione habita temporis locum inter ep. XLV. et ep. XLVI. oblinet. — In Germanicum a *M. A. Tittelio* conversa est in *Lutheri* opp. ed. *Waleh*. T. XV. p. 1501—1518. Scripturae varietatem ex *Lutheri* opp. et maximam partem ex *Löschero* equidem addidi. F.)

Philippus Melanthon Candido Lectori
Sal.

Evolgata est superioribus diebus forte fortuna epistola quaedam ad *Oecolampadium* †) mea, in

1) *Peucerus* hic et infra pro *Oecolampadii* nomine scripsit: „N." (Ita et ante *Peucerus Lutheri* opera; quare non dubitatum, quin fortasse *Melanthon* ipse eorum, quae a defensione primum edita discrepant, auctor sit. F.)

*) i. e. Literas *Lutheri* ad *Spalatino* dedicatorias, quibus *Lutherus* resolutionibus die assumpt. *Mariae* (die 15. m. Augusti) praefatus est. cf. *Lutheri* epp. ed. *de Wette* T. I. p. 290—306. Recusae sunt et in *Lutheri* lucubrationibus (ed. Bas. 1520 fol. p. 291 seqq.). Resoluciones inscribuntur: „RESOLUTIONES LVTHERIANAE SVPER PROPOSITIONIBVS SVIS LIPSIAE DISPVTATIS." (In fine: „Impressum Wittenbergae Anno Domini M. D. XIX" in 4to.) Eodem anno 1519 et Augustae Vindelicorum et Lipsiae („et Aedibus Iluolffgangi monacensis. 1519." plagg. 4 in 4to) recusae sunt. Anno 1520 prodierunt inscriptae: „Resoluciones lutherianae super propositionibz suis lypsicæ disputatis: emebatae." (In fine: „Lipsiae, apud Melchiorum Lottherum, Anno M. D. XX." plagg. 5 1/2 in 4to. F.)

***) Epistolam de disputatione Lipsiensi ad *Oecolampadium* missam. F.

****) *Melchior Lottherus* iunior, typographus Lipsiensis, qui exeunte anno 1519 cum officina Vitebergam migravit. Anno 1524 Lipsiam rediit. F.

*****) Epistolarum *Ph. Melanthonis* liber primus, editus a *Casp. Peucero*, *Vitebergae* ter typis exscriptus est. Ac primum

qua amico et integerrimo viro et veri amantissimo paucis tantum capita quaedam Lipsicae disputationis adumbravi magis quam descripsi, neque enim a necessariis operis vacare id temporis diutius dabatur, et pleraque eius certaminis eiusmodi fuerant, quae citra invidiam persequi non licebat. Iam et quaedam leviora videbantur, quam ut iis amicis longe foelicius occupatum onerarem. Atque in his praesente animo cavi, ne quenquam offenderem, qui in omni cursu vitae meae nihil habeo prius, nihil duco antiquius bonorum gratia. Et ut Christianum non est, male merito par referre, ita inhumanum censeo, nil male merentem laedere, quo nomine cum culpa tum suspitione culpae liberari facile spero. Iam et perspecta eorum, qui disputaverunt, virtus ac eruditio admonere mei me potuit, ac persuadere, ne quemquam incivilius perstringerem; neque enim tam stupidus sum, ut non intelligam, quanto id meo periculo fieret. Breviter, sanctiore apud me loco ²⁾ *Oecolampadius* est, quam ut eius nomine ad calumniandum quemcunque abuti velim. Proinde quaecunque complectitur epistola ad illum mea, simpliciter et fide historica, ita me deus amet, scripsi, nihil minus futurum putans, quam gravatim laturos omnino quicumque essent lecturi. Verum hanc iniquo fert animo *Ekus*, qui adeo non laesus est, ut gravius multo queant ³⁾ succensere mihi *D. Andreas* ⁴⁾ *Carolus* et *Martinus Luther* ^{4b)}, si nostra maligne velint interpretari, ad quos non minus quam ad *Ekium* pertinet, quod de hoc toto genere ⁵⁾ disputandi, imo de plerisque, quae in disceptationem ἀθεόλογα inciderunt ⁶⁾, dixi. Neque arbitror *Ekium* ipsum

adeo perfricta fronte esse, ut neget multa huius disceptationis Lapithas istos lucianicos, quam theologos propius retulisse. Fateor, de *Ekio* paulo plura a me commemorantur, nempe, quod ipsius in hac tota fabula primae partes per omnia fuerint, ut qui unus cum duobus animo plus quam herculano congressus sit. Atque ea vel ob hoc a me accuratius observata sunt, quod ⁷⁾ fere aut egregie arguta sunt et vafra, aut tale quiddam prae se ferunt, quod nescio quomodo visum est mihi a theologica maiestate nonnihil ablutere.

Quid enim referebat volgaria notare? insignia quaedam utcunque inter disserendum excepta commemini. *Ekium* tantum abest, ut carere voluerim, ut non parum argutiarum etiam belle mihi arriserit. In quasdam fortasse liberius lusi, quod ut facerem, magis impulit studium et anxia quaedam religio, qua videor mihi sacris literis obnoxius esse, quam morbus animi, cum audacius illas nonnunquam interpretaretur *Ekus*, quam patitur ratio. Neque enim refert, quod magnis se autoribus tuetur, quorum sententiam sequi tutum sit; nam et hos qua ⁸⁾ fide secutus sit, postea docebimus, et non statim probare nos necesse est, si quid quacunque ratione *Ambrosius* aut *Hieronymus* dixerit. Plane eo sum in sanctas literas animo, ut nihil indignius censeam, quam ipsas pro more humanarum fabularum in varios sensus diripi ac ⁹⁾ dilaniari ^{9b)}, imo ut *Penelopes* telam texti et retexi, ut sua cuiusque fert libido, ut interim taceam, quam sit impium, scripturam rapi ad humanos affectus, et sancta ¹⁰⁾ sanctorum prophanis manibus, imo Idolothyti violari; quo nomine ipse scit *Ekus*, quid DEPLORATAE quaestionum THEOLOGIAE debeamus, quae tam clementer affectibus indulget humanis, quamquam huius se patronum et assertorem velit haberi. Habes, candide lector, epistolae meae consilium et rationem, in qua si quid peccavi, veniam merebitur vel imprudentia vel casus, certe fraudi dare non licet, quando ¹¹⁾ ipse mihi conscius sum non malignitate, non odio, id quidquid est,

quidem librum „Witebergae excudebat *Iohannes Crato*. Anno M. D. LXV.” pagg. 559 in 8vo, non computatis pagg. *Peuceri* praefationis et indicis. In hoc libro primum edito *Melanthonis* contra *I. Eckium* defensio desideratur. Eodem anno 1565 liber ex eiusdem typographi prelo iterum prodit pagg. 575 in 8vo, ubi pagg. 560—575 *Melanthonis* defensio primum inter eius epistolas excusa est. Tertio librum primum „Witebergae excudebant *Clemens Schleich* et *Antonius Schön*. Anno M. D. LXX.” pagg. 524 in 8vo, in quo defensio pagg. 309—323 exhibetur. cf. *Strobelii Beiträge* etc. I. Bds 1. St. p. 50 et 56. *Strobelius* librum a. 1565 primum editum et eodem anno iteratum confudit. F.

2) sanct. ap. me loco] Löscherus: sanctiore loco apud me. F.

3) „quesni” Löscherus praetermissit. F.

4) „Andreas” deest in Lutheri opp. et in Melanthonis epp. libro I. F.

4b) Mart. Luther] Lib. I. et Luth. opp.: „D. Martinus Lutherus.” F.

5) de hoc toto genere] Luth. opp. et Lib. I.: „de toto hoc genere.” F.

6) quae in discept. ἀθεολ. inciderunt] Peucerus haec ita mutavit: „quae in disceptatione intempestive acciderunt.”

(Haec et Lutheri opp. exhibent, ita ut conversio in Peucerus vix cadere possit. F.)

7) quod] Löscherus: quae. F.

8) qua fide] Löscherus: quos fide. F.

9) „diripi ac” desunt in libro I. (Item in Lutheri opp. F.)

9b) dilaniari] Liber I.: „dilacerari.” F.

10) sancta] Löscherus: sancte. F.

11) quando] Löscherus: „quin.” In libro primum edito scribitur: „qn”, i. e. „quando”, neque vero „quin.”

a me scriptum esse, vehementerque doleo in hanc rapi aleam, et in ea harena, ut *Pauli* verbo utar, *θαρρίσασθαι*, in qua ut causam fortiter tuear, auctoritate tamen adversarii premor, et ut omnia alia feliciter cedant, tamen id quod longe infestiss. est, subinde calumnias alias aliae serunt, et perpetuo, quod graeci dicunt, *ἔρις ἔριον ἀντιφρονεῖν*. Proinde consultum mihi videbatur surda aure, nempe *κωφὸν βέλος* calumnias *Ekian*as praeterire, cum quod¹²⁾ eiusmodi fere sint, quas si conferas cum epistola mea, facile videas responderi quid possit, tum quod ipse liber actorum publicis satis nobis patrocinetur; Tamen, quia sic est amicis quibusdam visum, purgabo paucis falsi crimen, quod dissimulare, ut putant, non est satis pium. Interim ita temperabo argumentum, ne quid uspiam petulanter, aut immodeste in *Ekium* dictum videri possit. Omnino enim pluris est *Christus* mihi, quam haec tam frivola calumnia.

1. Praeter officium caussatur *Ekius* factum, quod publicarim capita quaedam disputationis, quod inter partes convenerit, ne evolgetur disputatio, priusquam de summa iudices decreverint. Primum, quod inter partes convenit, vides ad me non pertinere. Neque enim quidquam mihi cum *Ekio* rerum unquam fuit, et Lipsicae pugnae ociosus spectator in reliquo volgo sedi. Deinde de evolganda disputatione cautum est, at ego obiter et pauculas¹³⁾ tantum sententias decerpsi, e quibus magis argumenta disputationis cognoscerentur¹⁴⁾, quam vel aestimaretur eventus, vel iudicaretur causa. Obsecro, de victoria pronuncio, cum dico, non actum esse inter *Ekium* et *Carolostadium* de humana iustitia, seu¹⁵⁾ de merito congrui, Sed, an voluntas bonum opus tantum recipiat. Quid controvertatur indico, non pronuncio uter vicerit. Iam quod ait, iudicis officio me defunctum, satis me liberat epistola, in qua haec insunt, *quorsum inclinarint res, mihi sane non est in proclivi iudicare.*

2. Voluisse *Ekium*, ne dictaretur, testes sunt graviss. et integerrimi viri, qui coram designatis eam causam partim ipsi egerunt, partim

studio factionum praesentes agi viderunt. Iam ut dem¹⁶⁾, apud designatos non id actum esse, palam est, displicuisse consilium excipiendi; porro, quid oportuit detrectare universi orbis iudicium, idque in paucos, nescio quos, reicere, si fidei causam, ut vocat, obscurari noluit?

3. Susceperat *Carolostadius* defendendam conclusionem suam XI., *Liberum arbitrium ante gratiam non valere, nisi ad peccandum*¹⁷⁾: hanc oppugnabat *Ekius*, quam vides de humanis viribus propositam, atque adeo de iusticia humana seu merito congrui: neque iam disputo: accedat peculiare auxilium, nec ne; variant enim et ipsi quaestionum magistri. Certe magno consensu scholae id peculiare auxilium gratiam *Iesu Christi* esse non permittunt. Atque id erat, quod avidi auditores expectabamus. Quod lectorem ad suam conclusionem relegat, nemo tam stupidus est, qui putet *Carolostadium* *Ekianam* conclusionem defendendam suscepisse. Ab illo instituto in angustias quasdam, an recipiat voluntas tantum, causa sensim tracta est, cum in *Carolostadii* conclusionibus unica est, quae obiter caussatur, totum opus bonum a deo esse, atque eam ipsam *Ekius* largitus est, modo non sit opus divinitus totaliter. Ego vero certum habeo, *Carolostadio* nunquam in mentem venisse, causam in hasymplegadas cogere. Credo, permovit eum, ut diceret, atque id recte, totum opus bonum a deo esse propter *Ekii* prophanam scholam, quae gratiae et naturae opera non distinguit, nisi respectu rationis, ut vocant, planeque eadem specie censet actus, quos cum natura citra¹⁸⁾ gratiam, tum voluntas et gratia efficiunt. Hic vero tutandus seu excusandus erat Barbarus ille *Heraclitus Scotus*^{*)}, quem meministis in rhapsodiis suis quam Christiana hac de re doceat.

Quod subiecit de *D. Erasmo*, principe studiorum pietatis, vides, mi lector, non alio pertinere, nisi ut optimo viro, deinde bonis omnibus invidiosus reddar. Valeat¹⁹⁾ *Ekius*, et traducat nos et triumphetur parvulos²⁰⁾. Ad id genus ca-

12) cum quod] Defensio primum edita mendose: „cumque.” (Ita et Löscherus, per errorem; nam in libro primum edito recte scribitur: „τῆς”, i. e. „tum quod.” F.)

13) pauculas] Löscherus: paucas. F.

14) cognoscerentur] Löscherus: cognoscentur. F.

15) seu] Lib. I.: sed.

16) dem] Löscherus: idem. F.

17) peccandum] Lib. I.: precandum. F.

18) „citra” deest Libro I.

19) Post „valeat” Peucerus addit „et.” (Duntaxat in epp. Lib. I., qui a. 1570 prodiit, et in libro Londini edito. F.)

20) triumph. parvulos] Peucerus mutavit: et triumphos agit de parvulis. (Eadem iam Lutheri opp. exhibent. F.)

*) i. e. σκοταῖος s. σκοτεινός. F.

humiliarum satis animi praestabit *Christus*; ipse agnosco, quantum *Erasmus* debeant cum studiosi omnes, tum maxime ego, tot beneficiis privatim ac publice ab eo auctus²¹⁾, quae postquam intelligere coepi, coepi autem *Christo* duce, scio, quam grato pectore complexus sim; reliqua debeo isti malarum mentium auctori scholae²²⁾.

4. Non displicuit argutia de toto et totaliter, nempe festiva, eoque ipso gratior, quod²³⁾ nova est et digna *Ekkii* professione, penes quam hodie cum rerum, tum verborum arbitrium est. Iam quod docet, inter illa quid intersit, non est ingratum amici studium, quanquam iam²⁴⁾ olim *Porphyrimum* didicimus, et nunc ad id genus nugalia theoremata revocari molestum est. Porro, quid necesse erat, novis glossematis et plane fictitiis asserere vim liberi arbitrii, qua bonum efficiat, cum receptissimum sit et apud scholasticos vel summae notae, nempe *Occamicos*, quosdam voluntatis actus tantum recipi.

5. *Martinus*²⁵⁾ Oecumenici pontificis auctoritatem veneratur ac tuetur. De iure divino disputari voluit, quod in eo probat *Ekius* ex *Matth.*, *Tu es Petrus, et super hanc petram* etc. Quem locum, quandoquidem de *Petri* primatu exposuerunt S. patres, Academiae et concilia, valere ad auctoritatem oecumenici pontificis constituendam *Ekius* censet. Sed haec qua modestia et qua fide diluerit *Martinus*, res ipsa declarabit olim. Tamen²⁶⁾ quando *Ekius* sanctorum patrum auctoritatem tam fortiter iactat, et in eis spem omnem ponit victoriae, vide, quid efficiat.

Primum non est cordi mihi cuiusquam auctoritati quidquam derogare, veneror et adoro tot ecclesiae lumina, celeberrimos vindices Christianae doctrinae. Deinde, puto non temere fieri, sicubi sententiis S. patres variant, quemadmodum solet, ut iudice scriptura recipiantur; non ipsorum, nempe variantibus iudiciis, scriptura vim patiat. Quandoquidem unus aliquis et simplex scripturae sensus est, ut et coelestis veritas sim-

plicissima est, quem collatis scripturis e filo ductuque orationis licet assequi. In hoc enim iubemur philosophari in scripturis divinis²⁷⁾, ut hominum sententias, decretaque ad ipsas ceu ad Lydium lapidem exigamus. Deinde ut omnino ad iudicandas scripturas adhibendi sint S. patres, satius est ex his locis scripturae sententiam colligere, ubi hoc ipsum agunt, ut enarrent, quam iis, ubi vel rhetoricantur, vel affectibus suis quocumque modo indulgent. Quemadmodum hoc et ipsi vere experimur, varie nos scripturam intelligere, quia varie afficimur; iam hic, iam ille arridet sensus, quia quo quaque rapit affectus, in id incumbit, in eo se multiplici animi cogitatione oblectat; et ut polypus cuicumque petrae adhaeserit, eius colorem imitatur, ita nos, quorsum propensum animi studium rapit, id omnibus viribus effigiare studemus. Iam quoties evenit, ut excipiat vim alicuius sententiae propriam et sinceram mens nostra, oblectetque in ea se paulisper mirabili quodam modo, quem revocare postea elapsam prorsus nequit. In eum modum sancti patres et affectu quodam rapti in sensum non malum quidem, sed impertinentem, saepenumero scripturae sunt abusi. Quod ut non damno, sic tamen recipio, ut in controversia parum²⁸⁾ valere arbitrer. Nam ut graeci dicunt, *καλῶς τρέχουσιν, ἀλλὰ ἐκτὸς ὁδοῦ*, immo ausim et hoc dicere, nonnunquam sensu quodam S. patres interpretatos esse scripturas, quem suggererat et inspirabat vivax aliquis affectus, qui sensus et verus sit, et non impertinens, quem tamen nos homunculi ad litteram quadrare non videmus; nempe alio nos alius spiritus²⁹⁾ rapit. Est enim eiusmodi quaedam tacita³⁰⁾ mentis alimonia et manna quoddam, quod puto *Paulum* intellectum spiritalem³¹⁾ vocare, quae facilius sit percipere, quam verbis delineare.

Iam vero quis non videt veteres liberrime scripturis abusos, pleraque temporibus, pleraque dissensionibus haereticorum data sunt; quod genus exempla liceat innumera producere. Neque raro accidit, praesertim in recentioribus, ut pugnet

21) auctus] Peucerus: affectus. (Item Luth. opp. F.)

22) reliqua debeo — scholae] Peucerus praetermisit. (Desunt iam et in Lutheri opp. F.)

23) quod] Löscherus: quae.

24) „iam” Löscherus transmisit. F.

25) *Martinus*] Peucerus hoc loco et ubi prae-nomen primum scriptum erat, edidit: Lutherus. (Quod iam in Lutheri opp. factum est. F.)

26) tamen] Löscherus: tantum.

MELANTH. OPER. VOL. I.

27) philosoph. in script. div.] Peucerus: discere scripturas divinas. (Ita et Lutheri opp. F.)

28) parum] Löscherus perperam: patrum. F.

29) alius spiritus] Peucerus: nostra mediocritas. F.

30) tacita] Lib. I. ed. Lond.: tacitae. F.

31) spiritalem] Peucerus: spiritualem. (Ita et Luth. opp. F.)

cum origine sua expositio quaequam. De scholasticis non est ut multis agam, quibus divinae litterae quidvis sunt potius, quam simplices, immo nescio quem *Proteum* fingunt, dum eas in allegoricos, tropologicos, anagogicos, literales, grammaticales, historicos sensus transformant, et transfundunt in nescio quas lacunas³²⁾.

Ad veteres redeo, quos hactenus dixi scriptura abuti: iam vero et errare saepenumero dico. Quaeso, quoties lapsus est *Hieronymus*, quoties *Augustinus*, quoties *Ambrosius*? Nec enim tam ignoti mihi sunt, ut non hoc libere ausim dicere, immo fortasse notiores aliquanto sunt mihi, quam *Ekio* suus *Aristoteles*. Quoties ipsi inter se dissentiant, quoties suos errores retractant? et quid multis? una est scriptura coelestis spiritus, pura, et per omnia verax, quam canonicam vocant.

Proinde, quid piaculi est, si *Martinus* alicubi a quibusdam ambiguis veterum expositionibus dissentit? et cur non dissentiat? Locum *Matthaei*: *Tu es Petrus, et super hanc petram Martinus* enarrans sequitur *Origenem*, qui unus pro multis est, idque eo loco, ubi hoc ipsum agit *Origenes*, ut enarret³³⁾, *Augustinum* in homilia, videlicet Evangelii³⁴⁾ exegesi, *Ambrosium* in lib. VI. in *Lucam*, reliquos praetereo. Esto, muniit *Ekios* sententiam suam aliquot patrum auctoritatibus, *Hieronymi* et *Cypriani*, quibus maxime nititur. Nam *Bernardo* et *Leoni* parum iuris in hoc negotio erit: vides et diversam s. patrum auctoritatibus munitam. Quid igitur? Ipsi secum pugnant. Quid mirum? Inde consecranum³⁵⁾ est, sanctos patres non probare locum *Matthaei* ad Oecumenici auctoritatem pertinere; patribus enim credo, quia scripturae credo, cui vim fieri non licet propter varias illorum sententias. Itaque ex ipso scripturae ductu, ex argumenti ordine colligenda fuit *Martino* firma et stabilis sententia, quam adiuvant optimi quique, qui eum ipsum locum integrum enarrant.

32) et transfundunt — lacunas] Haec verba Löscherus praetermisit.

33) Lutheri opp. ed. Viteb. posterior, Peucerus et Lib. I. ed. Lond. post verbum „enarret” signum interrogationis, et Luth. opp. ed. Viteb. prior signum interpunctionis maximae ponunt. Löscherus signum interpunctionis minimum recte habet. F.

34) Evangelii] Peucerus et Lib. I. ed. Lond.: Evangelium. F.

35) consecranum] Löscherus et Lutheri opp.: consecranum. F.

Iam vero vides, a qua parte stent copiae s. patrum instructiores; a *Martino* stant qui integrum locum enarrant, ab *Ekio* qui utcumque alieno argumento³⁶⁾ *Matthaei* loco abusi sunt. Et haec si libet oculatius videre, cernes in dubium vocari ab ipsis auctoribus. *Hieronymus* castigatione quadam sententiam suam temperat, sic inquit: *at dicis, super Petrum fundatur ecclesia, licet id ipsum in alio loco super omnes³⁷⁾ apostolos fiat, et cuncti claves regni coelorum accipiant, et ex aequo super eos ecclesiae fortitudo solidetur, tamen propterea inter duodecim unus eligitur, ut scismatis tollatur occasio*. Vides interpolatam castigatione *Hieronymi* sententiam. Doceat ergo *Ekios*, quomodo ex aequo super omnes ecclesias³⁸⁾ fortitudo solidetur, et tamen unus eligatur³⁹⁾ Schismatis caussa. Et huic unico *Hieronymi* loco, quot liceat alios eiusdem opponere? *Cypriani* locus ad *Pupianum* plane huc pertinet, *oportere unum esse, cui audiat populus, non quidem totius orbis, sed singularum dioecesium*; Epistolam qui volet diligenter excutere, ni fallor, non aliter iudicabit.

6. Non est in Epistola nostra, *Christum, quum⁴⁰⁾ Petro dixisset, pasce oves meas, post hoc Apostolis parem potestatem traditam etc.* Sed sic, *post parem potestatem traditam, id est, postquam per potestas tradita est, accipite etc.* Deinde dictum *Petro: pasce oves meas⁴¹⁾ etc.* Hic si vel grammatistas, quos dicit, consulisset *Ekios*, epistolam nostram non adulterasset⁴²⁾. Vides, *Eki*, redire me ad crepidam. Neque periculum est ullum, ne hoc loco *Martino* invidiosi per te reddamur, qui tam probe de nostris iudicaveris.

7. Maccabaeorum libris⁴³⁾ *tantum esse auctoritatis, quantum est Evangelio⁴⁴⁾*, palam

36) alieno argum.] Luth. opp. ed. Viteb. prior et ed. Ien.: in alieno argum. F.

37) omnes] Luth. opp. ed. Viteb.: eos.

38) ecclesias] Löscherus et Luth. opp. ed. Viteb.: ecclesiae. F.

39) eligatur] Lutheri opp., Peucerus et Lib. I. ed. Lond.: eligitur. F.

40) quum] Löscherus, Luth. opp. ed. Viteb. prior et ed. Ien.: dum. F.

41) Verba „oves meas” Löscherus non habet. F.

42) adulterasset] Peucerus: corripisset. (Sic iam in Luth. opp. F.)

43) „libris” Löscherus praetermisit. F.

44) Evangelio] Peucerus: Evangelico. (Tuntaxat in epp. Mel. lib. I. qui a. 1570 prodiit. F.)

dixit, nec est, ut inficiari possit, quanquam nescio quor⁴⁵⁾ dissimulat; et nemini obscurum est, quam recte id dictum sit, qui modo *Hieronimum* viderit, qui sic ait: *sicut ergo Iudith et Tobiae et Maccabaeorum libros legit quidem⁴⁶⁾ ecclesia, sed inter canonicas scripturas non recipit, sic et haec duo volumina, scilicet Sapientiam⁴⁷⁾ et Ecclesiasticum, ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam.* Est ergo inter libros ecclesiae discrimen, quae alios libros aliter recipit, ut non sit consecraneum⁴⁸⁾: hic liber est in numero nostrorum, igitur est scriptura Spiritus sancti.

8. Temere nos *Ambrosium* invadere accusat *Ekus*, sane hoc loco dignus, quem paulo durius tractarem. Equidem de *Matth.* loco dixi, tum quem ille interpretatur *Lucae* est. At vero primum constat alium esse adversarium apud *Lucam*, nempe a quo curandum est, ut liberemur, alium apud *Matthaeum*, qui cum convenire nos oportet, in quem asperius dixi propter eos, quibus placabile, et ut dicunt, veniale videtur negare inimico benevolam animum. In summa, in eos, qui ita nobis praecepta consiliis temperarunt, ut longe inferius sit Christianum esse, quam probum ethnicum; quanquam et ille apud *Matth.* locus amplius quiddam prae se ferre mihi videtur, eo quod sit in graecis ἀντίδικος. Deinde carcerem, per tenebras exteriores apud *Matth.* exponit *Ambrosius*, quae inferorum procul dubio descriptio est. Denique quod videtur patrocinari *Ekio*, simpliciter figura quadrantis significari vult culpae compensationem, et sicut textus dicens: *donec reddas extremum quadrantem*, non ait, aliquando reddi extremum quadrantem, ita *Ambrosius* dicens, *figura quadrantis significari culpae compensationem*, non addit, fieri eam in mortuis compensationem; immo refragantur quaedam aperte, si ad compensationem poenarum in mortuis trahere velis. Brevius expediero locum, si iuxta crebram figuram cum graeci, tum hebraici sermonis verbi *donec*, exponam, *id quod oportet.* *Ambrosio* nihil, ut vides, adimo. Quanquam ab eo, sicubi a germano sensu variat,

45) quor] (i. e. cur. Ita et Lutheri opp. et Peucerus. F.)
Löscherus: quos.

46) Macc. libros leg. quidem] Löscherus: Maccabaeorum legit quidam. F.

47) scilicet Sapientiam] Löscherus: S. Sapientiam. F.

48) consecraneum] Peucerus: consentaneum.

dissentire credo non est flagitium. Porro et in eo apud *Lucam* capite *de quadrante* multa philosophatur, cum in graecis non sit nisi λεπτόν ἔσχατον, quod *partem quadrantis* dicunt. Quid? quod ille de diabolo disserit, ne ipsi quidem *Hieronimo* probatur? Hic, quod ait, *obscurari me*, bene habet. Nam non ingratum est sub umbra *Ekiani* nominis delitescere.

9. Obiter ad pauca respondimus. Sunt et alia in *Ekii* libello, quae ut verbis excusem, puto non magnopere referre, nempe quae res ipsa in notariorum commentariis descripta declarabit. Nam et haec, si licuisset, silens malueram praeterire. Immodeste a me in illum ne verbum quidem ullum dictum est. Proinde vicissim obtestor: causa pugnet, non contumeliis; debemus enim charitati, quam cupio, ita me deus amet, ex animo inviolatam illaesamque.

Quod vero crassiores nos putat, quam ut de sublimibus theologorum quaestionibus aliquid attingamus, non displicet. Modo permittat ut⁴⁹⁾ vulgus Christianum de piis nonnunquam quaestionibus colloqui, atque adeo nos, qui a theologiae studiis non omnino abhorremus, id genus sacris deliciis animum nonnunquam pascere. Quanto satius erat parvulos, in quibus nos quoque sumus, favore ac studio animare ad pias literas, immo etiam, si quid delinquerent per imprudentiam, connivere, quam huiusmodi tragicis vocibus deterrere.

Vale, mi Lector, et defensionem nostram boni consule. Nam et ipse testis erit *Ekus*, potuisse me hanc causam plerisque locis invidiosius agere, si animo liberius indulgissem. Iterum vale.

Ex inclyta Saxoniae Vuitemberga⁵⁰⁾.

No. 49.

(m. Augusto.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. no. 101. ep. 9.

Optimo viro, D. Georgio Spalatino, Musarum asylo, patrono suo.

Salve Spalatine, praesidium nostrum. Ut salva sint omnia Illustriss. Principi, Deus optimus ma-

49) ut] Lutheri opp. et Löscherus: et. F.

50) Lib. I., Luth. opp. et Löscherus addunt: „Anno M. D. XIX.” F.

ximus faxit! Et libellos tuos et quasdam epistolas meas, opinor, te accepisse, et si pluribus indiges, fac sciam; curae mihi futurum est, ut ex sententia habeas. Ecce tibi apologiam meam qualemcunque *), credo non immodestissimam, de qua iudicium tuum exspecto, cuius calculis probari ἀσπερ ψήφω Ἀθηναῖς, satis est. Heri ad *Erasmum* transmisimus cum *Eki*, tum nostros libellos **). Neque periculum ullum esse censeo, ne ex *Eki* de nobis male sentiat *Erasmus*, cui ille non est ignotissimus.

De chalcotypo: principes academiae nostrae iuvandi χαλκοτύπου, quicumque ille futurus est, studio tenentur. Proinde perge cum ipsis quoque rem communicare. Der glaidstun sagt, et fonde thain futer bestellen; sic iubet scribi, rem credo tu intelligis. Pecunia mea adhuc apud Noricos sita est; fac transmittatur in patriam. Vale, et nos tibi commendatos et in sinum tuum ne desere. Wittembergae.

Philippus.

No. 50.

(m. Aug.?)

Friderico Principi Electori.

Ex apogr. in Cod. Dresd. 140. f. 20^b.

Illustrissimo Principi ac Domino, D. Friderico, inelyto Saxoniae Duci, Elect., Interregi, Thuringiae Landtgravio, Mysiae Marchioni, Domino ac Principi Clementiss.

Salutem optat in Christo. Illustrissime princeps ac Domine Clementissime, rursum novo exemplo Illustrissima Celsit. V. beneficentiam erga me suam aucto stipendio declarat, quae munificentia Illustriss. Celsitudinis V. hoc nomine gratissima est, quod nonnihil hinc intelligo, Illustriss. Celsit. V. studia mea probari. Nam quod ad donum ipsum attinet, ut longe id amplius est, quam quod unquam vel meritum me putem, vel ambire poterim, ita me vehementer sollicitum habet, qua parte mei gratitudinem animi tester. Sed vere heroicum est, donare non tam qui officio, quam

*) Defensionem contra *I. Echium*, Theologiae Professore. cf. ep. anteced. *F.*

***) Epistola, quam *Melanthon* una cum libellis *Erasm* sine dubio misit, interiit. *F.*

qui votis animi et studio beneficium agnoscat. Et studia mea ac animum adeo non deside Illustriss. Celsit. V., ut mire etiam cupiam, quod quid est quod probari a bonis in me potest, Illustrissimae Celsit. Vestrae vendicari. Valeat Illustrissima Celsitudo V. Wittembergae (1519) Illustriss. Celsitudinis V.

dediticius

Philippus Melanchth

No. 51.

(m. Septem)

Lectori.

Lutherus iam d. 18. m. Aprilis a. 1519 *I. Langio* scribit: simul commentaria ad Galatas Lipsiae excudenda. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 256. M. Septembri: commentarium e prelo prodiisse, eidem *Langio* Lu d. 8. m. Septembris his verbis narrat: „Epistola latas hodie finita mihi dicitur” cf. *Lutheri* epp. I. c. Liber primum editus inscribitur:

„IN EPISTOLAM PAV-
LI AD GALATAS
F. MARTINI LV-
THERI AVGV-
STINIANI,
COMMENTARI-
TARI-
VS.”

Haec pigmento rubro excusa sunt. Iam sequuntur sticha quatuor, quae *Melanthon* scripsisse videtur:

„LIBER AD LECTOREM.

Plus satis est actum, sano modo iudice, sanum Ad stomachum facio, caetera turba vale. Si sophiae pupis, mundi dominisque placerem, Certum est, me domino displicuisse meo. Prima mihi laus est, nullis mea sacra probari, Qui temere a sacra religione tument. Caetera turba vale, sola est mihi spesque salusque Vel soli CHRISTO me placuisse, vale.”

Dein post verba rubro pigmento excusa: „CVM F LEGIO,” haec scripta sunt: „Nolite timere deos a quia oves meae vocem meam audiunt.” In parti primi aversa *Philippi* nostri, qui *Othonis Germani* mine se appellat, prooemium exstat. Quatuor foquentibus *Lutheri* ad *Pi. Lupinum Radhemium* e *Bodenstein Carlstadium* litterae dedicatariae con- tur. (cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 329 seqq. pagina folii sexti superiori sunt duo in *Lutheri* grammata; alterum inscribitur: „HARTVICI SI ROGGII” (Consulis Luneburgensis a. 1491— „epigramma, quo Martinum facit alloquentem Cismum” (dist. IX.), alterum: „IOANNIS PVC HEXASTICHON, quo Lutherum facit loquentem.”) I quenti et Commentarius „AD GALATAS” et foliorum merus incipit. Commentario absoluto „FOLIO LXI excusa sunt, quae „PAVLVS COMMODOVS BRIVNS” (i. e. *Phil. Melanthon*) ad Lectorem scripsit. forma quaternaria excusum est. Neque typographum quae urbis, ubi liber editus est, mentio fit; terarum autem notis et figuris ligno incisus, libri frons adornata est, apparet, librum prim

Melchioris Lottheri, typographi *Lipsionis*, prelo prodiasse. Iisdem enim figuris ligno incisus excusa est Lutheri oratio instripta: „Eyn Sermon von dem sacrament der pusz D. M. Lu. Aug. zu Vuittē.“ („Gedruckt czu *Leipsick* *Melchior Lotther* Nach Christi gepurt. Tausent funfshundert. im neunzehēden iar.“) plagg. 2 in 4to. Et Lutherus ipse in epistola supra laudata testatur, librum primum *Lipsiae* excusum esse. Commentarius iam a. 1520 Selestadii per Lazarum Schurerum, ut mihi quidem videtur, forma quadruplicata recusus est. Cuius libri exemplar in bibliotheca Gothana asservatur. Constat foliis sex omissis numeris et pagg. 246., quibus numerus adscriptus est. Praetermissis *Stoteroggii* et *Pucherii* carminibus commentario a. 1520 iterato *Io. Sapidii*, Selestadii bonas literas docentis, epigramma (distich. VII.) antecedit. A. 1523 Lutheri commentarius uberior in Pauli ad Gal. ep. editus est. (In libri fronte post poematum, quod hic recusum est, haec scripta sunt: „Wittemberge 1523.“ In fine autem: „ANNO M. D. XXIII. MENSE AVGVSTO.“ plagg. 19½ in 8vo.) Pro iis, quae *Melanthon* commentario a. 1519 et a. 1520 edito praefatus est et quae in fine eiusdem scripsit, commentarius a. 1523 prooemium *Melanthonis* breve exhibet, quod infra suo loco (m. Aug. a. 1523) inseretur. Lutheri quoque ad *Lupinum* et *Carlostadium* literae dedicatariae et *Stoteroggii* et *Pucherii* carmina a. 1523 praetermissa sunt. Ita et commentarius Lutheri, qui et a. 1535 (in fronte: „VITEBERGAE M. D. XXXV.“ in fine: „EXCVSVM VITEBERGAE PER IOANNEM LVFT.“ in 8vo.) et m. Augusto a. 1538 (in fronte: „VITTEBERGAE. M. D. XXXVIII.“ in fine: „EXCVSVM VITEBERGAE in officina Iohannis Luft. Anno M. D. XXXVIII.“ in 4to) prodit, quae *Melanthon* scripsit, non habet. Neque in *Lutheri* opp. lat., neque in commentario in Germanicum a *Vicentio Heydnecker Bavaro* (Vinc. Obsopoe?) translato, cui *I. Bugenhagius* praefatus est (Wittemberg 1525. 8.), exhibentur. Utrumque descripsi ex libro primum edito, cuius exemplar ex bibliotheca regia Berolinensi *Wilkenius*, Vir summus, mecum benignissime communicavit. F.

OTHO GERMANUS PIO LECTORI S.

Non dubium est, quin ea philosophia Christiano vel maxime conveniat, in qua et citius promoveat, et synceram foelicitatem propius contingat. Quales est nimirum, quae ex sacris literis, in primis Evangelicis Apostolicisque petitur. Hac etenim ¹⁾, sive facilitatem ²⁾, sive beatitudinem ³⁾, sive utrumque sequaris, nihil est expeditius, nihil efficacius. Quippe quae omnibus omnium ingenii ita se attemperet ⁴⁾, ut neque difficultate quenquam deterreat, neque simplicitate in sui contemptum adducat, neque sanctos aculeos, aeternae vitae desyderium excitantes, in animis non relinquat. quo quid potest in hac mortalitate aut pervestigari salubrius, aut optari sanctius?

1) Hac etenim] Seck.: hanc enim.

2) facilitatem] Seck.: felicitatem.

3) beatitudinem] Ita quidem in libro primum edito: „btitudinē.“ Liber a. 1520 editus: alitudinem, F.

4) attemperet] Seck.: attemperat.

Quo ⁵⁾ magis eorum requiro prudentiam, qui hac sacra philosophia, christiano maxime necessaria, vel prorsus neglecta, vel leviter transmissa, in gentilium philosophorum libris macerantur et senescunt. Quotus enim quisque hoc seculo, non prius magno sudore, longo temporis spacio, *Aristotelis* volumina censet ⁶⁾ excutienda, atque memoriter tenenda, quam ad hanc divinam sapientiam se tranferat? quasi Peripatetica philosophia, non magis praepediat ad *Christi* doctrinam, quam expediat viam. An semper christiani ignorabimus, mundi sapientiam apud deum esse stulticiam? An nunquam credemus, suave esse iugum domini ab adolescentia portare? Quod quo minus fieri possit, quid magis officit, quam prophanæ disciplinae perpetua nimisque curiosa tractatio? Nec est, quod hic imperitiae pariter et invidiae me insimules, tanquam ⁷⁾ omnium philosophorum principi, naturae miraculo, quin etiam cum iniuria *Platonis*, deo sim parum aequus. Non sum adeo stupidus, pie lector, atque malignus, ut ei philosopho in suo Albo non plurimum tribuam. Verum id ⁸⁾ conqueror, istius seu ⁹⁾ miraculi seu monstri, imo christianae philosophiae vere hostis, tricas magis involventes quam expedites, tanto temporis ac ¹⁰⁾ fructus dispendio christianum sectari ¹¹⁾. Deinde quicquid in eo lectum est, sine iudicio in sancti spiritus oracula convehere atque inculcare ¹²⁾. Unde necessarium est, vel nullum vel admodum parvum locum verae theologiae in nobis esse reliquum. Quodsi quis paulo cordatior admonet, pro officio, tanquam schismaticus damnatur et haereticus. Quemadmodum nuper accidit *Luthero* ¹³⁾, homini, quod ad vitae genus attinet, satis spectato, et in divinis literis non vulgariter erudito. Is, cum themata quaedam in scholis disputanda, propter eorum licentiam retundendam ¹⁴⁾, qui pro libidine sacris literis, praetextu religionis, abutebantur, necessario pro-

5) Quo] Seck.: Quanto.

6) censet] Lib. a. 1520 editus: censeat. F.

7) tanquam] Lib., qui a. 1520 prodit: „quasi.“ F.

8) „id“ Seck. praetermisit.

9) „seu“ adest ap. Seck.

10) ac] Seck.: et.

11) sectari] Lib. a. 1520 ed.: sectare. F.

12) inculcare] Lib. a. 1520 ed.: inculcari.

13) Luthero] Ed. a. 1520: „Martino Luthero.“ F.

14) retundendam] Deest libro a. 1520 edito. F.

posuisset, atque non nihil ab indulgentiariis Aristotelicisque theologis variasset, primum citatus est *Rhomam* *), scilicet propter tam grave haereseos periculum. Deinde, ubi itineris difficultatem causatus esset **), ad amicorum preces *Augustam* ***). quo cum venisset, variis artibus petitus, ita tandem dimissus est, ut adhuc pene nesciat, quatenus illic sit profectum. Hoc ¹⁵⁾ sane constat, hominem de christiano nomine bene ¹⁶⁾ meritum a seria et frugifera scripturae tractatione, non sine frequentis auditorii iactura, in nescio quae deliramenta quorundam Trossulorum factione esse detrusum. quod in sequenti epistola si non gratis querelis, certe ¹⁷⁾ necessariis, prosequitur magis quam expostulat. Caeterum in ¹⁸⁾ tanta omnium rerum turba famae et vitae periculo laboranti, inter alia non infoelicia opuscula, et hic, qualiscunque est, in epistolam *Pauli* ad Galatas excidit commentarius. quem quia per impotentiam aemulorum non satis recensuit ¹⁹⁾, commentarii nomine fuit dedignatus, quo tamen vel invito autore per amicos involgatus est. In quo si quando tibi videbitur vehementior, cogitare debetis Primum, omnes homines esse mendaces et proinde peccatores; Deinde, *Christi* verbum esse aeternum, nec de maioribus tantum nostris accipiendum; Postremo, quod haec *Pauli* epistola, paulo concitator, occasionem praebuerit, perversos mores, studium, leges, superstitionem, luxum, libidinem ac tyrannidem, salubri severitate vellicandi. Posthac, ubi locus non exegerit, libenter taciturus ²⁰⁾. habet et in omnes reliquas

annotationes, quae ²¹⁾, si hic bene cesserit ²²⁾, non supprimentur. In Psalterium quod scripsit, quantum per adversarios licet, strenue prodit ²³⁾. Tu interim hoc frui et vale. Data Vuittenbergae, trium linguarum studio ²⁴⁾ clarae. 1519 ²⁵⁾.

(In libri fine Melanthon hunc epilogum scripsit:

PAULUS COMMODUS, BRETTANUS,
LECTORI S.

Suscipe ²⁶⁾, candide lector, in epistolam S. PAULI ad Galatas, Fratris *Martini* Augustiniani, quicquid est commentarii, instituti potius quam perfecti cum propter amicorum quorundam plus aequo efflagitantium preces, tum propter importunam et iniquam otiosorum hominum malitiam, cotidie eius Autorem citra ullam causam vexantium, ac nugis subinde, nescio quibus, a seriis gravibusque studiis alio rapiendum, per quos stetit, ut nec commentarium satis ipse cognosceret, nec pro dignitate elaboraret. In quo tamen si quid fuerit, quod ad Christianam pietatem facit promovendam, soli deo, universae bonitatis auctori, gratias age, atque ad tuam spectante commoditatem pro voluntate utere. sin quippiam offenderit, candide pro Christiana professione submone. qua re *Martino* neque quicquam fuerit gratius, neque te, ipsius fratre ac Christiano, dignius, praemium a *Christo* centuplum recepturus. Quid enim iniquius, quam pro beneficio maleficium reponere? contra, quid aequius, quam studio bene merendi cum eo certare, cui unicus scopus est, quorumcunque vel gratia vel invidia contempta, de te totoque Christiano nomine optime mereri? Porro, id unum *Martinus* semper spectavit, ut deliriis quorundam reiectis sacras literas pure tractares ²⁷⁾, atque ad id, post *Erasmus*, unus omnium maxime contendit. Iam si forte alicubi, ut homo est, a recto itinere

15) Hoc] Lib. a. 1520 ed.: „Illud.” F.

16) „bene” Seck. praetermisit.

17) certe] Lib., qui a. 1520 excusus est: profecto. F.

18) „in” deest Seck.

19) recensuit] Ed. a. 1520: expolivit.

20) Posthac — libenter taciturus] In libro, qui a. 1520 typis exscriptus est, hic locus ita se habet: „libenter taciturus, ubi locus non exegerit.” F.

*) *Luthero* litterae, quibus in iudicium *Romam* vocatus est, die VII. m. Augusti a. 1518 allatae sunt. cf. *Seckendorffii* Comment. de Lutherismo Lib. I. p. 41 seqq. *Löscheri* Reform. — Acta u. Documenta T. II. p. 372 seqq. F.

***) cf. *Lutheri* epp. ad Spalatinum ap. *de Wette* I, 131 et 132. F.

****) *Augustam Vindelicorum*, quo *Lutherus* die VII. m. Octobris a. 1518 venit. *Vitebergam* die XXXI. m. Octobris ex itinere reversus est. De *Lutheri* et *Thomae de Vio*, Cardinalis, *Caietani* actis Augustanis cf. *Seckendorffii* l. c. p. 45 seqq. *Löscherum* l. c. p. 435 — 492. F.

21) taciturus — quae] *Seckendorffius*, compendium „b3” (i. e. habet) „non intelligens, locum ita mutavit: taciturus est et annotationes in omnes reliquas.” F.

22) si hic b. cesserit] *Seck.*: „si haec b. cesserint.” F.

23) prodit] *Seck.*: prodibit.

24) studio] Lib. a. 1520: „professione.” F.

25) „1519” deest in libro, qui a. 1520 prodit. F.

26) Suscipe] *Seck.*: „Suspice.” F.

27) tractares] *Seck.*: tractaret.

deflexit, tuae est humanitatis deerrantem ²⁸⁾ ad rectam viam revocare. Quod si pro tuo Christianismo et communi omnium utilitate et in deum amore feceris, *Lutherum* tuum ad hos commentarios accuratius retractandos, et in reliquis quoque d. PAULI epistolas diligentius scribendum, non mediocriter animabis. Atqui ²⁹⁾ id te in primis velim spectare, orationem veritatis tanto esse meliorem quanto simpliciore. Tu in nomine *Iesu Christi* vale, ac vita potius *Christum*, a quo nomen habes, quam verbis exprime. Data in Academia Vvittenbergensi, ubi prudentissimi omnium studiosorum Moecenatis *Friderici* Principis et Electoris etc. munificentia recta studia in tribus linguis Latina, Graeca et Hebraica gratis docentur. Iterumque vale. Anno a ³⁰⁾ natali Christiano supra sesquimillesimum XIX ³¹⁾.

No. 52.

(c. m. Septembrem.)

Theses de fide in rebus divinis etc.

Theses Philippi, quae anno 1521 publice affixae fuisse dicuntur in d. Unschuld. Nachrichten a. 1705. pag. 658, scriptae sunt anno 1519, et ad easdem referenda verba Lutheri in ep. ad Staupitium d. 3. Oct. 1519: „*Philippi* positiones vidisti aut nunc vides audaculas, sed verissimas. Ita respondit” (in disputatione scilicet publica) „ut omnibus nobis esset id quod est, scilicet miraculum: si Christus dignabitur, multos ille *Martinos* praestabit, diabolo et scholasticae theologiae potentissimus hostis, novit illorum nugas simul et Christi petram: ideo potens poterit. Amen.” ²⁸⁾ — (Quaeritur, num ita recte hae *Philippi* theses XVIII ad a. 1519 referri possint. *De Wette* V. D. putat, *Lutherum* l. c. Melanthonis defensionem contra Eccium significare. Nec hoc crediderim. Dubitandum non est, quin *Lutherus* b. l. *positiones* dicat *Melanthonis* sententias controversas et singulatum tunc editas, quae vero aetatem non tulerunt. Easdem ipse *Melanthon* in epistola, quam *I. Hesso* mense Februario a. 1520 misit, manifesto intelligendas esse voluit. Cumque theses ibi expressis verbis commemoratae ab hisce thesibus XVIII omnino discrepent, luculenter apparet, *Lutherum* l. c. de thesibus XVIII agere non posse. Eodem iure theses XVIII ab aliquo ad a. 1520 referri possint, quum *Lutherus* d. 3. m. Aug. a. 1520 *I. Voigtio* scribat: „Per vos mitto reverendo Patri Provinciali” (*Staupitio*) „et *positiones Melanthonis*, mirabiles valde, sed veraces.” ap. *de Wette* I, 475. — Theses, quae subsequuntur, primum excusae sunt in libro, qui inscribitur: „Insignium theologorum D. *Martini Lutheri*, D. *Andree Carolostadii*, *Ph. Melanthonis* et aliorum conclusiones” etc. S. l. et a. (c. 1520.) plagg. 3 in 4to. Tum in libro: „Christianissimi Wittenbergensis Gymnasii multarum Disputationum paradoxa et plane enigmata

in Papistica illa mendacis confusissima Ecclesia: — Auctores sunt *M. Lutherus*, *And. Carolostadius*, *Ph. Melanthon* &c.” (In fine: „Excusae Anno Domini M. D. XXI. Mense Septembri.”) plagg. 2 in 4to. Ex quo libro, quem possideo, theses exscripsi. Inde etiam excusae sunt in ephemeridibus theolog.: Unschuld. Nachr. l. c. Denique theses insunt libro inscripto: „LVTHERI, Melanch., Carolostadii etc: Propositiones, Wittenbergae uiua uoce tractatae” etc. „BASILEAE. M. D. XXII.” plagg. 7 in 8vo. cf. *Riedereri* commentationem „Von den verschiedenen, sonderlich ältesten Sammlungen von Disputationen der wittenbergischen Lerer bey dem Anfange d. Reformation” in Eiusdem „Nachrichten” P. IV. p. 50 seqq. et p. 69. F.)

Philippi Melanthonis Themata circularia.

1. Iustificationis principium est per fidem.
2. Fidei charitas opus est.
3. Fictitium est de formata et informi fide discrimen.
4. Nam informis fides, quam vocant, non est fides, sed fallax opinio.
5. Necessario enim fidem charitas sequitur.
6. Dei opera sunt, non naturae, Fides et Charitas.
7. Siquidem Sabbatum et absoluta libertas Christianismus est.
8. Consequitur, non esse poenitentiae partem satisfactionem.
9. Consequitur item ¹⁾, nullum esse in Christianismo externum sacrificium.
10. Ergo Missa non est sacrificium.
11. Nec eiusmodi opus est Missa, cuius fructus in alterum vulgari possit.
12. Perinde atque baptismus non prodest, nisi ei, qui lavatur, nec missa prodest, nisi vescenti.
13. Sicut enim baptismus, ita et Missa sacramentale signum est, quo Dominus testatur remissionem peccatorum donatum esse.
14. Quia summa iustificationis nostrae fides est, nullum opus meritorium dici potest.
15. Adeoque omnia ²⁾ hominum opera sunt vere peccata.
16. Siquidem pariter omnibus Christianis claves datae sunt, non potest *Petri* primatus iure divino adseri.
17. Quam finxit *Aristoteles* beatitudinis formam, ea non modo cum Christiana doctrina, sed ne cum communi quidem hominum sensu convenit.

28) deerrantem] Seck.: deviantem.

29) Atqui] Seck.: Atque.

30) „a” deest ap. Seck. F.

31) Seckendorffius: decimo nono.

²⁾ ap. *de Wette* I, 341. F.

1) item] Unsch. Nachr.: „idem.” F.

2) omnia] Liber a. 1521 excusus per errorem typogr.: „omnio.” Unde Unsch. Nachr.: „omnino.” F.

18. Satius ergo erat, beatitudinis et similibus locorum rationem e sacris literis adeoque e fontibus petere, quam ex indoctis vanissimi Sophistae nugis.

No. 53.

29. Novembr. *

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 58.

D. Georgio Spalatino, patrono suo

S. Ego, mi Spalatino, anxie responsum tuum de *Quintiliani* praelectione et de tota schola expecto. Nam nisi collegia bene constituuntur, mihi crede, parum promoverimus **) praelectionum quamvis magno numero. Ego *Planicius* ***) non potui in aedes recipere; negabat enim, in turba et frequentia posse se intendere animum studiis satis acriter. Fecit pater potestatem, ut extra aedes meas habitaret; et tamen ille iuvenis habebat opus domestico praeceptore et adsiduo. Nullos referebat magis, quam tales, bene institui. Idque collegio recte constituto facilius obtineremus. Vale. Pridie div. Andreae.

Philippus.

No. 54.

11. Decemb.

Ioanni Schwebelio.

Ex Centuria epistolar. theologiar. ad Ioannem Schwebelium p. 1. („Ex typogr. *Bipontina* per *Casp. Wittelium* 1597.” 8vo. F.)

Philippus Melanthon Ioanni Schwebelio, Sacerdoti sancti Spiritus †), Fratri suo carissimo.

Salve frater in Domino carissime. Mense Iunio hic vobiscum nuntius meus fuit, qui reddideritne

*) a. 1519? F.

**) Melanthon primum scripserat: „sedulitatem praelectionum,” deinde verbum „sedulitatem” delevit quidem, sed genitivum „praelectionum” non mutavit. Voluit scribere: „promoverimus praelectiones.” (Quod non putarim, quum Melanthon aperte dicat, se praelectionum numero quamvis magno parum promoturum esse, nisi scholae bene constituantur. F.)

***) Fortasse filium *Ioannis von der Planitz*, Equitis et Praefecti (Amtshauptmann) Grimmensis, de quo cf. *Magazin d. Sachs. Geschichte* Th VI. p. 103. F.†) *I. Schwebelin* tunc Phorcae, oppido patrio, in hospitio S. Spiritus, quo pauperes publice alebantur, orator sacer erat.

aureos quatuor, non significasti. Velim igitur certiore me reddas; id enim, si nondum persolutum est, persolvetur. Studiorum nostrorum forte aliquid desideras. Per aestatem hanc interpretati sumus epistolam ad Romanos *Pauli*, omnium longe gravissimam et ceu scopi vice fungentem in universam scripturam sacram, quam vellem te exactissime tenere. Proinde in illam *Commentarios* meos missurus eram *), ni et temere abiisset nuntius, et ego vererer, ne evolarent; dictavi ex tempore multa. Idem nunc in *Matthaeum* agimus, et forte *Commentarios* in *Matthaeum* publicabimus **). Toti in sacris literis sumus, et huc te volo totum quoque accommodes. Mirabilis in iis voluptas, immo *Ambrosia* quaedam coelestis, animum his occupatum lactat. De Romanorum epistola, si sciero, quid sentias, ego quoque mea ad te transmittam. Video iam non solum impura *Maiores* nostros (de scholis loquor) docuisse, sed etiam perniciose. O utinam liceat aliquando coram colloqui. Nuntio meo, si usus fuerit, ne desis. Saluta *Capnionem* et amicos omnes, inprimis saluta *Casparem* ***) nostrum, καὶ παραμυθοῦ· δόξα γὰρ χριστιανῶν ὁ σταυρός· τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς σταυρὸν ἀράτω. Habet famulus meus ****) quaedam in *Romanos*, quibus utere; nam, ut spero, erunt adminiculo tibi mirum in modum. *Witebergae* XI. Decem: Anno MDXIX.

Epistolam, cui titulus praescribitur „*Ermanung zu den Queffroncken*” (S. l. et a. in 4to.) *Schwebelin* Phorcae die 1. m. Decemb. a. 1522 ita inscripsit: „Den — Herrn, So von wegen der armen vnd Epitalen queff halten oder almosen samlen, Wünschet *Joanes Schwebelin*, diener der armen quab vñ friden gottes.” Prodiit etiam „*Ein Sermon gethon zu Phorphen im Epital*, geprediget durch *Joan Schwebelin*, Ecclestassen zu *Wernbrud*, Am Sontag *Misericordia domini* 1524.” Plag. 1½ in 4to. *Schwebelin* a. 1524 *Bipontum* migrasse videtur. F.

*) Melanthonis in epp. *Pauli* ad Romanos et *Corinthios* annotationes primum a. 1522 excusae sunt. cf. *Strobelii* libellum: „*Histor.-litter. Nachricht* von *Ph. Melanthon*s Verdiensten um d. heil. Schrift” (*Altdorf* u. *Nürnberg*. 1773. 8.) pag. 96 seqq. F.**) Qui quidem commentarii primum a. 1523 prodierunt cf. *Strobelium* l. c. p. 66 seqq. *Philippi* praelectiones de *Matthaei* evangelio *Lutherus* in ep. ad *Langium* die 18. m. Decembr. a. 1519 his verbis laudat: „doleo, me non posse vel omnes fratres ad lectionem theologicam *Philippi* in *Matthaeum* hora sexta matutina mittere. Superat iste *Graeculus* me quoque in ipsa theologia.” ap. *de Wette* I, 380. F.***) Puto *Casp. Churrerum*, *Philippi* discipulum, de cuius vita *Veesenmeyer* V. D. in suis collectaneis: „*Sammlung von Aufsätzen*” etc. (*Ulm* 1827. 8.) p. 67 seqq. quaedam narrat. F.****) *Ioannes Koch*, *Helfeld*a prope *Heilbronn*am oriundus, *Philippi* famulus fidelissimus fuit. Eius vitam enarrat *Strobelius* in *Riedereri* „*Abhandlungen*” pag. 424 — 428. cf. eiusdem *Strobelii* *Miscell.* IV, 74. F.

No. 55.

a. 1519.

Friderico Principi Electori.

Ex apographo in Cod. Dresd. C. 140. f. 13^b. descripsit Clar. *Gersdorffius*. Spalatinus epistolam in Germanicum convertit. Translatio, cui Spalatinus haec inscripsit: „Magister *Philippus* verteutschte unterthonig Dancksagung. 15.20.“ *), inest tabulariis Vinar. Reg. O. fol. 156. litt. JJJ.

Illustrissimo principi ac domino, D. Friderico, Saxoniae Duci, Electori VII., Thuringiae Landtgravio, Misniae Marchioni, Principi ac domino suo clementissimo

Salutem in Christo. Illustrissime ac sapientissime princeps. Accepi Illustrissimae Celsit. Tuae donum, per sese quidem ut amplissimum ita gratissimum, multo vero gratius etiam, quod eo ipso ceu teste iudicii sui Illustrissima Celsitudo Tua vitae meae institutum candide probare videtur; si quidem hoc unice opto, Illustrissimae Celsit. Tuae, cui accepta refero, si qua omnino sunt mea studia, rationes omnes vitae meae prolixè probari. Quapropter cum iam ante toties, tamque gravibus exemplis sim expertus Illustrissimae Celsit. Tuae beneficentiam, tamen hoc eam tempore multo maxime incundum fuit experiri. Deus opt. max. faxit, ut haec vitae meae conditio publicis nobiliss. Academiae Tuae studiis commodet. Id quod opto tam ardentè, quam sollicitè cupio parte aliqua animi mei gratitudinem Illustriss. Celsitudini Tuae decla-

*) Fortasse igitur epistola post d. 25. m. Decemb. a. 1519 et ante diem 1. m. Ianuarii a. 1520 scripta est. Constat enim, tunc primum ineuntis anni diem fuisse festum nati Christi. (Si Spalatinus a die 25. m. Dec. 1519 usque ad 1. Ian. 1520 scribendum erat „a. 1520,“ nonne et ipsi Melanthoni et cuique eiusdem aetatis idem mos observandus erat? Equidem puto, epistolam a. 1520 exaratam esse, et eo quidem tempore, quo Melanthon uxorem ducturus erat. cf. quae Lutherus hac de re Spalatinus a. 1520 scripsit ap. *de Wette* I, 459. 471. 485. Quis a. 1519 apographo adscripserit, nescio. F.)

rare. Valeat eadem Illustriss. Celsit. Tua in Christo. Witebergae Tuae 1519.

Illustriss. Celsitudinis Tuae
dediticius

Phil. Melanthon *).

No. 56.

(hoc anno.)

Henrico Birco a Duben.

Litterae, quibus Birco missa est „*Luciani oratio adversus calumniam mire elegans. Vuittembergae.*“ a. a. 8vo. (Oratio graecae in *Melchioris Lottheri* typographeo excusa est, ut *Strobelius* in N. Beitr. Vol. II. p. 125 affirmat. Translationem eiusdem orationis latinam Melanthon a. 1518 edidit. cf. supra p. 46. *Strobelius* l. c. ad *Bircum* epistolam recudendam curavit. F.)

*Generoso adolescenti Henrico Birco a Duben **)* Phil. Mel. S. D.

Inter graecae linguae scriptores tum propter multijungam eruditionem, tum propter sermonis elegantiam et miram quandam venerem, nemo, ut opinor, *Luciano* praefereendus est. Quae nobis caussa est, cur aliquot eius commentarios enarrare videatur. Ex quibus hunc tui nominis auspicio in lucem edimus, *Henrice*, ut exemplo tuo iuventutem ad graecas literas invitemus, quibus tu hactenus tam pertinaciter et faves et incumbis. Idque quanta cum laude facias, non sinit modestia tua dicere. Perge vero gentilicium decus litterarum scientia augere, tanto maiore cura studioque, quanto verius virtus bonaeque artes, quam ullae imagines, ulla stemmata nobilitant. Vale.

*) Scribendum est sine dubio: „*Melanthon.*“ F.

***) Fortasse idem est, qui c. a. 1522 Lipsiae una cum *Cp. a Carlowitz* et *Iulio a Pflug* studiis operam dedit, cf. *Pt. Albinus Meissn. Land-Chronik* pag. 368. Historia nobilis gentis *Birkorum von der Duba* (s. *von der Eiche*), Dominorum in *Mühlberg*, quam autor anonymus (J. G. B.) in (*J. Ch. Huschke's*) *Magazin der Sächs. Geschichte* P. IV. et V. proposuit, huius *Henrici* mentionem facit nullam. F.

1520.

No. 57.

20. Ian.

Ulr. de Hutten Melanthoni.

Epistola ex apographo eiusdem aetatis primum edita est in „*I. Erh. Kappens* kleiner Nachlese einiger zur Erläuterung der Reformations-Geschichte nützlicher Urkunden,” P. II. (Leipz. 1727. 8.) pag. 425. Inde recusa est in *U. de Hutten* opp. ed. *E. Ios. Hm. Münch.* T. III. p. 337. In Germanicum a *I. Frickio* translata est in *Lutheri* opp. ed. *Walch* T. XV. p. 1946. F.

Ulr. Huttenus Philippo Melanthoni S.

Fortasse iam notum habes, ut vi sua, meoque instinctu liberaverit a nebulonibus barbaris *Capnionem* nobis *Franciscus* *), quem ita illi dimittent, ut pecuniam quoque soluturi sint. At nunc scribere *Luthero* ipse Heros iubet **), si quid in caussa sua patiaturs adversi, nec melius aliunde

*) *Franc. a Sickingen.* Huttenus hoc loco de commodis agit, quae Reuchlino orta sunt ex libello inscripto: „Eruoderung vnd verkündung; des Edeln vñ vesten *Francisco vñ Sickingen*, zu Eberbürg, an vnd wider Provincial-prioren vnd Conuenten Prediger ordens teutscher nation vñ sunderlichen Bruder Jacoben von der hochstraten, auch prediger ordens, von wegen vnd namen des hochgelehrten vnd weiterümbten hern Johann Reuchlings, baiden Rechten doctor, seiner erlangten Executori halben ic.” (scr. „Freitag negst nach sant Jacobs, des heillgen Apostels, tag” i. e. die 29. m. Iulii, „Anno etc. XLX.”) Plagula una in 4to. Quae quidem expositulato recusa est in *Iac. Burckhard* de *U. Hutteni* vita comment. P. III. p. 158—163. „Quantum ponderis,” *Burckhard* l. c. ait, „hoc fortissimi *Fr. Sickingii* Edictum habuerit, inde colligi potest, quod initio insequentis anni Fratrum Praedicatorum Provincialis, ut adpellari solet, Ingolstadium, vbi Reuchlingus tum docebat, duos legatos misit, qui pacis conditiones huic offerrent, indicarentque Ordinem Praedicator. in gratiam denique cum eo esse rediturum. quod ipse Sickingius medio anno *Reuchlinum* litteris certiorum fecit, *opera sua exstinctam demum esse Litem, quae inter Praedicatores et eum tam diuturna fuerit; idque cum eius honore Praedicatorum expensis eaque prorsus forma, quae ipsi ac amicis posset placere.* quod denique anno nondum exacto, ex quo Edictum illud promulgatum fuerat, expensarum Litis summa a Praedicatoribus Reuchlino in bono auro est persoluta.” F.

***) cf. *Lutheri* epp. ed. *de Wette* I, 451. 470. 475. *Huttenus Luthero* II. Non. Iunii a. 1520 haec scribit: „Iubet” (*Franciscus a Sickingen*) „ad se venire N.” (i. e. *Naustallum*) „te, si tutus istic satis non sis, habiturus pro tua dignitate liberaliter et adversus omnis generis inimicos defensurus strenue. Hoc ter aut quater iussit ad te scriberem.” Vid. *Burckhard* l. c. II, 65. *Hutteni* opp. ed. *Münch* III, 576. Cf. etiam quae *Huttenus Melanthoni* infra II. Cal. Martii 1520 scribit. F.

remedium sit, ad se ut veniat, effecturum pro eo quod possit, potest autem tantum, pro *Capnione* quantum perfecit. Id multis et necessariis de causis non facio, tibi autem scribo hoc nomine, illum ut *) moneas, protectorem suum, tanta qui se benignitate ultrò offert, scriptis ut salutet. Crede mihi, vix aliunde certior salus erit. Utinam videres, quae scripsit Monachis. Nudius quartus ab illo descendi *Naustallo*, ubi agit nunc. Curabo *Erasmi* quoque negotium ibi, qui magnas mihi tragoedias de suis aemulis scribit. Primum conciliandus nobis *Ferdinandus* est, quo de *Franciscus* mereri bene gestit. Post facile erit exagitare improbos. *Lutherum* amat *Franciscus*, primum quia bonus sibi, ut ceteris videtur, et ob id invisus illis, deinde quia eum ex Comitibus *de Solmis* quidam *) commendavit literis. Confestim mone ipsum, ne ignoret, et unde spes sit, et unde salus, ac vale. Ex Mogunziaco XIII. Calendas Febr. Anno 1520.

No. 58.

1. Febr.

Bartholomaeo Schallero.

Ex Epp. lib. V. pag. 528.

(*Bartholomaeo Schallero fratri suo Annaebergae.*)

Salve *Bartholomaeae*. Ut vestra omnia laeta sint, opto. Quod ad te attinet, si quid sinistri acciderit, animum concipe Christianum, h. est, qui et rebus adversis gaudeat, et occasionem sibi oblatam rei melius gerendae sciat. Omitto enim nunc frigidas consolationes hominum Philosophorum, ut cogites animo, res humanae omnes quam incertae, quam fluxae, quam caducae sint. Una nobis eademque efficacissima consolatio ex *Christo* est, quem meditari te putabo, si hac parte Christiani aliquid dederis, non putabo, si frangi te, si a statu tuo deiici, intellexero. Passus est *Telemachus* Ho-

1) „ut” *Münch* praetermisit. F.

*) Fortasse *Philippus*, Comes *de Solms*, sulicus *Alberti* Archiepiscopi Moguntini. cf. *Kappium* l. c. p. 424. F.

mericus mederi sibi τὸ νῆπενθές, quanto magis nos, qui praesentem *Christum* habemus, patiamur coelestem Spiritum medicantem, cui si te permiseris, πάντα καλῶς ἔσται. Spiritus gaudii est et pacis: Gaudium et pacem animo inseret, nisi ipse reiicias. Matrem, rem domesticam tibi commendo, neque quidquam magis pium feceris, quam quod in domum tuam contuleris. Mihi fratres hic tui *) curae erunt, erudiendi huic nascenti seculo. Tu ipse scis, quid de me sentire debeas, ut pluribus tibi non sit opus, studium erga vos meum commendare. Si per nuncios licebit scribito, vehementer enim cupio scire, quid agatur tecum, aut qua spe tu vivas, num in literis acturus sis vitam reliquam, id quod vellem. Nam ut his annis Musas statim deseras 1), ipse intelligis, quam probari non possit. Vale, mi frater. Calend. Feb. Anno M.D.XX.

Philippus tuus.

No. 59.

(m. Febr.)

Andreae Camiciano.

Litterae, quibus Camiciano missa est *Melanthonis* „Ad Paulinae doctrinae studium adhortatio. Basil. ap. Ad. Petri.” 1520. plag. 1 $\frac{1}{2}$ in 8vo **). Inde recusae sunt in Strobilii Miscell. V, 145. Eadem *Melanthonis* adhortatio cum epistola annexa est libro inscripto: „Epistola Pauli ad Romanos D. *Erasmus* interprete, rerum theologiarum et summam ***). methodum continens. Wittenb.” (s. a. plagg. 4 $\frac{1}{2}$.) ****) Hinc *Melanthonis* epistolam Cl. *Muffat* descripsit. Quae *Melch. Lottherus* huic libro praefatus est, a. 1520 scripta sunt. (Adhortatio et litterae dedicatoriae insunt etiam libro: „*Ph. Melanthonis* declamatiunculae duae in d. Pauli Doctrinam. Eiusd. epistola ad Hesium Theologum. Argent. ap. Heringium m. Decembr. M.D.XXII.” in 8vo. cf. No. 61.

1) deserat] Lib. V.: „deseres.” F.

*) *Casparus* et *Hieronymus*, qui medicina clarus-Noribergae vita excessit. *Hieronymi* filius, cui etiam *Hieronymo* nomen fuit, Vitebergae professor medicinae erat et Zittaviae c. a. 1586 mortem occubuit. *Casparis Peuceri*, *Philippi Melanthonis* generi, filiam *Martham* uxorem duxit, ex qua duos filios habuit *Hieronymum* et *Casparum*, quorum alter Heidelbergae theologiae, alter Altdorfii medicinae operam dedit. Mater *Martha* post *Hieronymi* mariti mortem I. *Cp. Naevio* medico nupsit. cf. *Peuceri* epp. in Strobilii Miscell. IV, 89 seqq. et epp. XI. ad Hi. *Schallerum* in *Riedereri* Nachrr. I, 232 seqq. et 361 seqq. F.

**) Liber, cuius exemplar in bibliotheca ecclesiae B. Mariae Virg. Halensis est, inscribitur: „AD PAULINAE DOCTRINAE STUDIVM ADHORTATIO. AVCTOR EST PHILIPPVS MELANCHTHON. Basileae apud Adamum Petri.” Annum, quo excusus sit, typographus praetermisit. Qui quidem liber sine dubio librum Vitebergae editum sequutus est, ita ut primum locum obtinere non possit. F.

***) Fortasse scribendum est: „summam et.” F.

****) Quanam forma? F.

Item libro: „Annotationes Philippi Melanthonis in Epistolam Pauli ad Rhomanos et ad Corinthios duas, diligentissime recognitae, adiecto indice. Item Adhortatio eiusdem ad Paulinae doctrinae studium.” s. l. 1525. 8. pag. 154 seqq. Litteris dedicatoris praetermissis exhibetur adhortatio in *Melanthonis* Declamatt. T. I. p. 1.; in ed. *Gerbelii* p. 1. et in ed. *Richardii* T. III. p. 28. Recusa est adhortatio et in *Iac. Sadoleti* libro de laudib. philosophiae. Basil. 1541. p. 329 seqq., ubi *Melanthon* „*Theophilus Neccomenis*” appellatur. F.)

Andreae Camiciano *) suo *Phil. Melanch. S.*

Praefationem **), qua Divi Pauli doctrinam piis ac studiosis iuvenibus commendavimus, ad te, suavissime *Andrea*, mitto, non ut nostris te nugis ad sacras literas adhortemur, ardes enim ipse et flagras optimarum rerum studio, sed ut pignus aliquod amoris in te mei et amici pectoris testimonium habeas. Iam olim enim opto, animum tibi meum honesto aliquo exemplo testari. Verum id hac lege mitto, ut officium ex animo meo ἐπιεικῶς aestimes: nam ita non dubito, amplissimum fore munus. Sin ipso operis habitu metiare, iam desperavi gratiam: neque enim a me quicquam tale scribi potest, quod ingenio iudicioque tuo satisfaciat. Vehementerque vereor graecum illud ὑν Ἀφροδίτη ***) , qui tam pingua delicatissimo homini dedico: quanquam ita optarim, te praefationi meae succensere, ut eam graviore oratione vinceres adeoque nobilitares. Id ut facias hortor, etiam non tam mea, quam piarum litterarum causa, quas decet nos, quanta maxima possumus opera ab impiis Sophistarum scholis adserere. Me sane casus magis quam consilium ad hoc argumentum tulit. Quod in causa fuit, cur brevius, quam pro rei dignitate, scripserim. Vale. Vuittembergae.

*) Cui quidem *Andreae* nomen gentilium *Franci* erat, *Camicianus* appellabatur, quippe qui oppido *Camenzia* oriundus esset. Tunc publica auctoritate scholas in academia Lipsiensi habebat. F.

**) Ut ex *Lutheri* epistola ad Spalatinum d. 26. Ianuarii intelligitur, habita est oratio d. 25. Ianuarii. (*Lutheri* ad Spalatinum epistolam d. 26. Ian. a. 1520 scriptam ignoro. Fortasse haec referenda sunt ad *Lutheri* epistolam, quam I. *Langio* d. 26. Ian. b. a. misit. cf. quae *Melanthonis* ad *Bronnerum* litteris (No. 61.) adscripsi. Cave autem putes, *Lutherum* h. l. de *Melanthonis* adhortatione agere. Spectant enim ad *Melanthonis* declamatiunculam in d. Pauli doctrinam ab exhortatione illa probe distinguendam, quam coram Hi. *Bronnero*, Caroli V. legato, die Pauli apostoli festo, i. e. die 25. m. Ianuarii, habuit. Magna igitur est quaestio, num *Melanthon* ad *Camicianum* epistolam mense Februario scripserit. F.)

***) „Suillum genus invisum *Veneri* prodiderunt Poetae ob interfectum ab spro *Adonium*, quem diligebat dea” etc. *Festus* in *Suillum*. cf. *Facciolati* et *Forcellini* tot. latin. Lexicon T. IV. p. 296. F.

No. 60.

(m. Februario *.)

Barthol. Schallero.

Ex Epp. lib. V. pag. 581.

*(Bartholomaeo Schallero fratri suo
Annaebergae.)*

Salve, mi frater. Occupatio sum, quam ut plura scribere possim. Patri felicem mortem, adeoque transitum ad immortalitatem ex animo gratulor. Quid enim vel ille Christianius pati potuit, vel ego Christianius optem, aut dicam? Tuum erit, familiae, ut res postulat, consulere. Mire vellem, multa tecum de studiis fratrum, quid censeam, coram agere. Proinde huc maturabis quam primum, transacturus mecum, quidquid hic superest negotiorum. Non consulo, ut ad studia redeas, nec te a familiari cura avoco, sed hoc volo, ut paucos dies non mihi, sed fratribus hic tuis dones. Intelliges, quae velim. De fide mea ne dubita. Vale Witenbergae.

Philippus tuus.

No. 61.

(m. Februario.)

Hieronymo Bronnero.

Litterae dedicatoriae libelli, qui inscribitur: „DECLAMATIVNCVLA IN D. PAVLI DOCTRINAM. Epistola ad *Iohannem Hessum* Theologum.” Hunc titulum excipit insigne Electoris Saxoniae ligno incisum, cui subscripta sunt haecce: „Vuittenbergae apud Melchiorum Lottberum iuniorum. Anno M.D.XX.” Plagg. 3½ in 4to. Ex exemplari declamatiunculae Vitebergae primum editae, quod in bibliotheca academiae Ienensis asservatur, litteras ad Bronnerum descripsi. Libellus recusatus est „BASILEAE, APVD ANDREAM CARTANDRVM **). MENSE IVNIO, ANNO M.D.XX.” plagg. 4½ in 4to. Tum oratio edita est in libro inscripto: „IN D. PAVLI THEOLOGIA ET CONTRA PERNICIOSAS THEOLOGORVM AETATIS NOSTRAE SCHOLAS PHILIPPI MELANCHTHONIS DECLAMATIVNCVLA. ET QVAEDAM ALIA LECTV DIGNISSIMA.” S. l. et a. plagg. 3½

*) Quo iure dicatur, hanc epistolam m. Februario scriptam esse, nescio. Equidem puto, *Melanthonem* epistolam prius, quam litteras ad Schallerum d. 1. m. Febr. scriptas (cf. supra p. 132) exarasse. *Schalleri* enim pater, de cuius morte *Melanthon* hic scribit, iam ante m. Febr. a. 1520 ex vita discessisse videtur, quoniam *Melanthon* die 1. m. Febr. patris nullam mentionem faciat, et matrem remque domesticam, patre mortuo, Bartholomaeo commendat. Epistola igitur fortasse iam a. 1519 scripta est. F.

**) Sic per errorem typographicum pro: „Crotandrum.” F.

in 4to. Deinde exstat in libro, cui praescribitur: „*Ph. Melanchthonis* declamatiunculae duae in d. Pauli Doctrinam. Eiusdem Epistola ad *Hessum* Theologum. Argentorati apud Ioannem Hervagium mense Decembris M.D.XXII.” 8vo. (Alteram declamatiunculam *Melanthon Andreae Franco Cambotano* dedit. cf. No. 59.) Denique *Strobelius Philippi* declamatiunculam cum epistola ad Bronnerum Miscellaneorum Part. III. (p. 239—252) inseruit. F.

D. HIERONYMO BRONNER, Divi Caroli Caes. Aug. a secretis, Philipp. Melanchthon S.

Solennem divi Pauli Apostoli *) diem, pro Academiae nostrae ritu, declamatione qualicumque nuper dedicavimus. Quam ad te, *Hieronyme*, mittimus, cum, quod passim de literatis atque adeo de literis ita meritis praedicaris, ut gratiae loco, quicumque literas profitemur, studia tibi nostra debeamus, tum, quod id temporis forte fortuna, quo diximus, Vuittenbergae apud illustriss. Principem *D. Fridericum*, Saxoniae ducem Electorem, heroem omnium seculorum memoria dignum, Divi Caroli Caes. Legatum egeris **). quae vel una ratio hunc tibi sermonem adserat. Nam cum publico more, et qui iam prope iuris vim obtinet, sua Regum legatis studia vulgo professores literarum commendent, par est, et nos officium tibi nostrum honesta aliqua ratione testari. Proinde declamationem, in quam casu incidisti, tibi, adeo literarum amanti, nuncupamus †): in qua si nihil aliud eruditi probaturi sunt, studium tu certe nostrum, quae dexteritas, qui candor tuus est, probabis. Ampliora sane virtus tua merebatur. Sed boni consules, quod sors dedit. Quod ad argumentum attinet, orationi patrono opus est. diximus enim de Pauli

*) i. e. diem 25. m. Ianuarii, quo d. Pauli conversio celebratur. F.

**) *Spatatinus* in Annalibus ap. *Menckenium* II. 599. de Bronnero haec narrat: (Servestam) „venit *Hieronymus Bronner*, a secretis et consiliis Caroli V. electi Ro. Regis ad Principem nostrum pietissimum et opt. Ducem *Fridericum* Sax. Elect., cum variis ipsius et officialis et luculentissimis gratiae singularis regiae testibus. Inde abeuntem” (principem Electorem) „rheda comitatus *Vuittenbergam*: ubi diem conversionis S. Pauli sollemniter, quo die Mag. *Ph. Melanchthon* de more in omnibus Divis C. e. in aedibus Vitebergae omnibus Sanctis dicitur” „de doctrinae verae et scholasticae christianissime oravit” „Et *Lutherus Langio* die 26. m. Ian. a. 1520 scribit: „Hispaniarum Legatus” (*Hieronymus Bronner*) „apud Principem nostrum est, cum quo heri ego et *Philippus* certavimus” (pro: „certavimus” „una dubio scribendum est: *conversio*) „splendida invitati. Orationem heri habitam a *Philippo* videbis. statim excusam.” ap. de *Vette* I, 396. F.

†) nuncupamus] *Strobelius*: inscribimus. F.

theologia, adeoque contra perniciosas Theologorum aetatis nostrae scholas, adversum quas non uno nobis, ut ita dicam, Hercule opus est. Suscipies igitur non modo orationis nostrae, sed omnino sacrarum literarum, quarum causam egimus, patrocinium, dignam profecto rem nomine tuo. Nam et literas tueri praeclarum est, et sacras vindicare pium. *Martinum Lutherum, virum iuxta pium atque eruditum, vereque theologum, tibi commendo. Vale. Vuittenbergae Saxonum M.D.XX.*

No. 62.

(in. Februario.)

Ioanni Hesso.

Philippi ad Hessum epistola una cum declamatiuncula in D. Pauli doctrinam primum Vuittenb. ap. Melch. Lottherum ian. Anno M.D.XX. forma quadruplicata excusa est. (cf. ep. anteced.) Ex quo libro litteras exscripsi. *Melanthon a. 1519 axiomata proposuerat, quibus probaret, iudicium de rebus divinis ex bibliis sacris, neque vero ex humanarum traditionum auctoritate petendum esse. Indeque concluderat, „contra haereseos arimen esse, non credi transsubstantiationem aut characterem aut similia.“* *Eckius*, ut videtur, haec refutare conatus est. *Melanthon* enim in hac ad Hessum epistola scribit: „Atque utinam certius aliquid hac de re profert *Eckius*, cui adeo discipulenta nostra.“ Fortasse haec ad *Eckii* libellum „de praesentia corporis et sanguinis Christi“ spectant. His iam respondet *Melanthon*, cuius quidem axiomata, de quibus h. l. agitur, interuisse videntur. cf. quae supra pag. 125 dicta sunt. F.

D. IOHANNI HESSO, NVRENBERGEN. THEOLOGO PHIL. MEL. S.

Vide, mi *Hesse*, quae tu nuper pro animi tui candore axiomata a nobis Vuittenbergae disputata *) tantopere probabas, ea nunc censors quidam dogmatum Christianorum ordine movent. In primis autem sententiam de transsubstantiatione, quam inter articulos fidei numerare posse non puto: Nam eo loco nostris temporibus literae Christianae sunt, ut pium vocare nemo ausit, nisi quod vulgo receptum scholae profitentur. Quo errore non facile perniciosior alius fuerit: nempe quo fieri videmus, ut magis quid scholae recipiant, quam quid Christus doceat, spectetur. **Mihi sane, qui nolim Christianas literas, unicum**

in terris pignus pacis, contentionibus prophanare, nihil prius fuerit, quam suffragari scholis, nisi Christo tot modis refragarentur ipsae. Proinde visum est, paucis tibi sententiae meae rationem reddere, ut habeas alicubi quod amicis meo nomine respondeas. Neque hoc ago, ut censoribus meis satisfaciam: quos morosiores esse scio, quam ut ulla omnino ratione placari possint. Tibi, ut spero, paucis satisfecero, homini et pure Christianas literas erudito et iudicii in rebus sacris minime vulgaris. Primum vero admoneo, sententias me aliquot scholis proposuisse disputandas, de quibus consilium fuit audire, quid optimus quisque ac doctissimus sentiret. Male affecta corpora quondam in publica exponebantur compita, communiter ab omnibus visenda civibus, ut si quis morbi vim compertam haberet, aut remedium nosset, indicaret. Quid vetat idem in literis fieri? Non liceat sicubi dubites, ad aliorum iudicium provocare? Proposuimus exploraturi, de sententia nostra quid sentiretur a doctioribus ¹⁾. Nobis sane non temere probabatur: sed si quis rectius aliquid moneret, aequo animo calculum revocaturis. Scholae et certissima in dubium vocant: ego de incertis et de quibus iam tot seculis inter paucos adeo convenit, non disputem? Antiquari scholarum morem oportet, si disputare rebus dubiis non licet, nisi solis Saxonibus non licet, quod et Boiis et Ubiis, et omnibus ubique scholis permissum est. Et proposuimus quidem, ut disputarem, retractaturi, si quis rectius moneret. At censors isti, cum nihil moneant, calumniantur tamen, et suum illud quiritantur, Haeresis, immo nova haeresis. Sed excutiamus rem ipsam paulo accuratius. In numero axiomatum nostrorum duo quaedam sunt, e quibus tertium de Transsubstantiatione et caractere ceu e fonte derivatur. *Quod Catholicum, praeter articulos, quos scriptura probat, non sit necesse alios credere. Deinde conciliorum auctoritatem scripturae auctoritate vinci. E quibus fit contra haeresis crimen, non credi Transsubstantiationem aut Characterem, aut similia.* Postremum axioma convelli non potuit, nisi prioribus duobus refutatis. Porro, neque ad Transsubstantiationem tantum aut Characterem, sed ad omnia eius generis,

*) *Thesaurus circularis* in. Septembri 1519. (cf. supra p. 125. Quam vero eorum, quae *Melanthon* hic profert, in XVIII illis thesibus mentio fiat nulla, mihi quidem probari videntur, quae l. c. conieci. F.)

1) doctioribus] Ep. Basil. ed.: „Doctoribus.“ F.

quibus vulgo divini iuris titulus praetextitur, pertinebat axioma. Quid igitur in solo Transsubstantiationis articulo quiritantur? maxime quando et Sententiarum commentarii non modo de Characterē, sed et Transsubstantiatione variant. Mihi non liceat quod illis, qui ad sacras literas fortasse instructor accedo, quam illorum vulgus: atque ut consilium disputationis tibi meae aperiam, videbam passim humanis decretis auctoritati sacrarum literarum derogari, neque conferri modo, sed et anteferri humana divinis: articulos fidei dici iam, non modo quae sanctorum patrum conciliis decreta sunt, aut Pontifices sanxerunt, sed et quidquid *Thomas*, quidquid *Scotus* arguantur, et in iis non modo incerta multa pro certis defendi, sed et male Christiana pro piis tradi. Ad haec cum tanti fierent humanae fabulae, iudicium de sacris rebus, non e divinis literis, sed humanis traditionibus peti, neque tam spectari, quid Evangelicae literae doceant, quam quid ex Evangelicis probent homines. Christus docet non esse vindicandum. Probare hoc nemo audebat, sed ad scholas ferebatur, ubi consilium esse, non praeceptum, ne quis vindicet, audiebamus. O impiam vocem, *Paulus* delinqui censet, si quis iudicio Christianus cum alio contendat: recipere hoc impietas erat, quod hac parte *Paulum* non probabant neque Canones, neque scholae Theologorum. Et baculo Pontificibus *Christus* interdixit, Hodie piaculum est, non armare duobus, quos vocant gladiis, pontificem. Praetereo innumera, adeoque multo maxima: in quibus, magno procul dubio rei Christianae malo, aliud homines atque *Christus* docent. Denique, ut paucis dicam, Ipse e iurisconsultis audivi, disputationes ad Theologos relegari; caeterum iudicium rerum Theologicarum apud sese esse, qui ecclesiae placita profiteantur. Scilicet his arbitris probe consultum est sacris rebus. Iam hac ratione, quot putas, *Hesse*, ab Evangelicis literis hactenus avocatos esse? qui sacra non e *Christo*, sed ex commenticiis hominum traditionibus petenda esse viderunt. Obsecro, studiosis inepte commendo sacras literas, cum a traditionibus humanis avoco? cum admoneo, iudicium rerum sacrarum ex Evangelicis literis, non e quibusvis lacunis petendum esse? Haec admonebant, cur de humanis constitutionibus proponerem, vulgaribus opinionibus refragari coepi, argumentum a scriptoribus aliis per incredibiles labyrinthos

ductum duobus omnino pronunciatis absolvi, *Catholico solam scripturam credendam esse, et conciliis superiorem esse scripturae auctoritatem*. Quod genus scholastica nugalia utinam certatim omnes adniteremur quam paucissimis explicare. Dii boni, quot capitula, quot leges, quot titulos confertim chartis illeverunt, ut sursum deorsum omnia versarunt, qui hac de re antea disseruerunt. Factioni quisque suae studuit. Huic pontificia maiestas, illi ius conciliorum curae fuit. Sacrarum literarum, perinde ut Megarensium, nulla habita est usquam ratio. Quid multis? Ipse videas licebit, quam importune in negotio per sese plano minimeque scrupuloso rhetoricentur: et ut ipso disputandi filo declarent, quam non hoc agant, ut explicent, sed ut impediunt trichis quibusdam studiosorum animos. Ego contra summam rei duobus versibus perstrinxi. In quibus si quid erratum est, cur non monent amanter isti? Humanarum traditionum auctoritatem minuo, sed ut divinarum literarum auctoritas ea ratione commendatior fiat. Sunt qui compendiarium viam ad Theologica existimant non sacros libros, sed summas quasdam, ut vocant: e quibus cum didicerint, de quavis re vulgo quid sentiantur, ad eas, ceu ad regulam, sacros libros exigunt. Hos nonne retulerit in viam revocari? ne quid receptum sit, sed quid recipi debeat, observent. Aut si apud alios minus promovero, certe operae precium est, a vulgari opinione ipsum me liberari. Nam per humanas deuteroseas quid profectum sit hactenus, non videmus? per quas tam multa e Christianis placitis antiquata sunt. Bella, foenus, vindiciae et alia id genus probantur, quibus cum *Christo* non video quomodo conveniat. Sacramentorum rationes, quas isti prodiderunt, Iudaicas plane caerimonias spirant. Gratia Christi ignoratur. *Plato* Aegyptiacam legem fuisse scribit, ne quod in sacra novum carmen reciperetur. Quanto minus committendum erat a nobis, ut doctrina sacrorum divinitus, ipsoque dei filio autore prodita, commenticiis hominum traditionibus mutaretur. Et nusquam non incalcat *Christus*, nusquam non monent Apostoli, quorum literae divino beneficio ad nostra usque tempora propagatae sunt, hominum traditiones cavendas. Horum auctoritas vide quam nihil istos moverit, qui tot sanctionibus ecclesiam illaqueant, tot nugis gerrisque scholas Theologicas innectunt. Te adpello, *Hesse*, qui oceanum infelicium

quaestionum navigasti, nunc autem, velut e naufragio receptus, divinarum literarum deliciis securus frueris, de humanis traditionibus et ficticiis scholis quid sentis? Nonne in alio nunc tibi mundo esse videris? nonne aliter nunc te format *Christi* spiritus, atque illae quondam scholae? Nonne Christianismi et sacrarum literarum, ut ita dicam, excidium doctrinis humanis debemus? quanto magis iis, qui quidvis malunt, quam redire nos ad Evangelica studia? Divinus vates *Esaias* futurum cecinit, ut obsignatus liber coelestium mysteriorum tradatur legendus iis, qui literas non didicerunt, ubi de traditionum humanarum doctoribus loquitur: quod intelligis²⁾, quam apte quadret ad nostra tempora, quibus, cum humanis commentis tantum tribuitur, plane sacrarum literarum autoritas extincta est. Explico nonnihil ex traditionibus humanis animum, ut vel mihi ipsi, si in aliis minus profecero, divinas literas efficacius commendem: a quibus certe olim absterrebat, quod videbam non tam probari, quod ipsae docent, quam quod vulgus scholarum aut fasciculi receperunt, quos palam est plerisque locis a scriptura dissentire. Iam hoc ago, ut omnium rerum sacrarum iudicium e solis divinis literis, non ex hominum placitis petatur. Sua sit autoritas traditionibus, sed penes *Christum* earum iudicium esto. In quo si erro, nunquam erraverim equidem honestius. Sed iis tantum errare videor, qui praeter humana somnia nihil didicerunt, quibus divinae literae non hoc olent, quod sunt, sed quod ad eas ipsi, pravis infecti opinionibus, adferunt. Iam quale est, quod iactant, ad se solos pertinere scripturae interpretationem, quasi vero haec ita prodita sit, ne nisi a *Magistris* nostris intelligatur. Immo hoc benignitas *dei* spiritus agebat, ut ab omnibus piis quanto minimo negotio intelligeretur. Quaeso te, ne patiamur ex divinis literis Aegyptia hieroglyphica fieri. Delapsus est in carnem *dei* filius, ne ignoraretur, quanto magis per literas cognosci voluit, quas ceu effigiem sui perpetuo duraturas nobis reliquit. Quid, quod ea scripturae enarratio, quam iactant, intra annos primum quadringentos nata est, ante id tempus, quaeso, haec ad quos pertinebat? ad omnes certe Christianos communiter, cum theologica professio nondum ad

scenam, ad theatra, ad factiones compararetur, sed eadem omnium Christianorum esset. *Christum* profitemur quotquot eius sanguine abluti sumus, e quo numero, quae est malignitas, ab illius doctrina aliquos arcere? Proinde sacras literas et nobis tractare liceat, qui qualescunque sumus, certe hoc nomine digni videmur, quibus hoc studii sublimes isti *Magistri* nostri permittant, quod Christiani sumus. Nusquam non sedulo *Christus* noster praecipit, summa fide et cura doctrinam suam evulgari, devovet modis dictu horrendis, qui doctrinam suam non sunt audituri. Quae nos ratio non invitet ad Evangelicas literas? Neque vero ille hominum traditiones, sed suam doctrinam propagari voluit, quid igitur peccati est? sicubi animos nostros nonnihil a commenticia hominum deuteriosi avocamus. Hoc, *Hesse*, consilio axiomata disputanda proposui, admoniturus, ne quis aliunde, quam e sacris literis rerum sacrarum iudicium petat. Multi pontificum constitutiones, multi summas, multi argutas disputationes Theologorum evolvunt, ut inde Christianismi formam petant: neque in tam varia expositione, quam solis istis³⁾ nugatoribus theologis debemus, sacris libris confidere tutum existimant, hominum commentis tantum tribuunt, ut ad eas ceu ad regulam exigant et sacras literas. A quo errore, ut vel ipse me liberem, censeo non referre, si quis non credat, nisi quod scriptura docet. Primas itaque sacris literis damus, et ex iis censemus iudicium omnium rerum ecclesiasticarum petendum esse, vel *Paulo* teste, qui ad *Timotheum* scribens, *Exemplar*, ait, *habeto sanorum sermonum, quos a me audisti*; iubet sacram Doctrinam exemplaris et archetypi vice esse: id quod et plerisque locis admonet. At conciliorum auctoritas ita pendet e divinis literis, ut contra eas non liceat quidquam decernere. Sic enim *Paulus Galatis*: *Si quis vobis evangelisaverit praeter id quod accepistis, anathema sit*. Deinde, nisi quod decretum est, ad scripturam exigere potest, in certis et de quibus ambigi non debeat, non recipio. Error est, quod contra scripturam decretum est; Ambiguum est, quod scriptura non communit, ut Peccatum est, quod contra legem fit, Medium, quod praeter legem fit. Qui plurimum tribuunt conciliis, aiunt errari

2) intelligis] Ep. Basil. ed.: „intelligas.” F.

3) solis istis] Ep. Basil. ed.: „istis solis.” F.

non posse in fidei causa ab iis, quos spiritus sanctus convocavit. Iam hos, unde certum erit, autore spiritu sancto convocatos esse, nisi ea decernant⁴⁾, quae certum est a spiritu sancto prodita esse, atque adeo quae scriptura probat: nisi frustra *Paulus Timotheum* ea tueri iubet, quae sciat, unde didicerit. Scimus spiritus sancti doctrinam esse, quae est canonicis libris prodita. Non scimus spiritus sancti esse, quod conciliis statuitur, nisi cum scriptura conveniat. si quidem ex fructibus arborem aestimandam Christus monet, maxime cum non constet, quatenus se conciliis impertiat divinus spiritus, cum compertum sit ea toties errasse. Ad *Corinthios* scribit Apostolus de Christiana doctrina, *Fundamentum aliud poni non posse, praeter id quod positum est, Caeterum, superstrui posse aurum, argentum, lapides preciosos, ligna, foenum, stipulam, quae dies domini declaraturus sit.* Qua sententia significat, inter ambigua, et quod aiunt, in medio relinquendum esse, si quid canonicae doctrinae, quae fundamentum est Christianismi, addatur, nempe quod dies domini aliquando declaraturus sit. *Non contemnendi sunt spiritus, aut prophetiae*, ut ad *Thessalonicenses* scriptum est, *sed probandi.* Index vero seu lydius lapis, ad quem exigi prophetiae possint, nonne scriptura est? Quod volgo receptum est, concilia in fidei causa errare non posse, non paulo liberius dici puto, nempe praeter scripturae auctoritatem, quanquam hoc ipsum frivolo per Charites commento, nunc ita temperant quidam, ut dicant concilium errare non posse, verum si erret, non esse concilium, sed conciliabulum, quod quale sit, quis est qui non intelligat? Si errari vel per concilia vel per conciliabula, quae vocant, potest, Certe iudice scriptura opus est, quae quod decretum est, aut confirmet, aut refellat. Alioqui, quomodo sciremus, concilium fuerit, an conciliabulum, quo definitum est, quod forte fortuna in quaestionem vocatur. Divus *Augustinus* contra Donatistas ait, *Scripturam Canonicam veteris ac novi testamenti omnibus posterioribus Episcoporum literis ita praeponi, ut de ea dubitari ac disceptari non possit, utrum verum, vel utrum rectum sit, quidquid in ea scriptum esse constiterit.* Et paulo post: *Concilia, quae per singulas regiones vel provin-*

cias fiunt, plenariorum Conciliorum auctoritati, quae fiunt ex universo orbe Christiano, sine ullis ambagibus cedere, ipsaque plenaria saepe priora posterioribus emendari. Vides quid scripturae, quid conciliis tribuat *Augustinus*, haec enim labi posse fatetur, de illa vero dubitare nefas censet. Nuper eo usque processit audacia, ut et Pontificem labi negarent. *Sergii* temporibus fuisse feruntur, qui nec errare, nec damnari posse Pontificem Max. voluerunt. Id quod non modo a scriptura, sed et a communi hominum sensu abhorret. Et in Pontificis⁵⁾ legibus non modo conciliorum constitutiones cum Evangelica doctrina comparantur, sed et Pontificum Canones. Sic enim *Leo* inquit verbis plus quam *Tragicis*: *Quam ob causam luculentius et magna voce pronunciare non timeo: quia qui illa, quae praediximus, S. Patrum statuta, quae Canones dicuntur, sive sit Episcopus, sive Clericus, sive Laicus non indifferenter recipere convincitur, nec catholicam, nec Apostolicam fidem, nec sancta quatuor Evangelica utiliter et efficaciter ad effectum suum retinere vel credere probatur.* Quam impudentiam quis ferat? Leges suas bene constitutae civitates aequitate naturae metiuntur: sua placita non exigat ad scripturam Ecclesia? si errari conciliis non potest in fidei causa, nihil refert in synodos docti an indocti evocentur. Quod si refert, quid obstat, cur errare posse synodos negemus? Nonne in dubium vocat auctoritatem concilii Pontifex, qui ab eo sedem Romanam iudicari nefas censet? In morum disputationibus in componendis litibus quoties erratum est a memorabilibus synodis, a quibusdam et in fidei causis. Proinde, cum errari posse conciliis usu compertum sit, non posse nondum probatum sit, cur articulos fidei dicam hominum placita? Quaeso te *Hesse* huc animum adcommoda, et rem ipsam propius contemplare. Divinitus prodita est scriptura, quae sit, ut Pauli verbo utar, Hypotyposis ac exemplar fidei, contra quam Conciliis nihil statuere fas est. Neque satis constat errari synodis non posse. In his si quid decretum est, quod ad scripturam exigi nequit, articulum fidei vocari patieris? Sane demiror quibus primum autoribus vulgatum sit, Concilia errare non posse. Memorabilibus veterum synodis citra scripturae suffragium, nihil

4) decernant] Ep. Basil. ed.: „cernant.“ F.

5) Pontificis] Ep. primum ed.: „Pontifici.“ F.

quod sciam, decretum est. Hodie transsubstantiatio decreta est. Decretum est et de Romani Pontificis primatu, quae inter opiniones probabiles numero, quoad scripturis vincar, lactabantur et Lipsica disceptatione articuli *Constantiae* damnati, neque plausibiliore alio argumento *Eckius Martinum* oppugnabat. Sed his par est tantum esse autoritatis, quantum per scripturas licet. Equidem sententiam de transsubstantiatione haud gravatim amplector, sed inter articulos fidei non temere numeraverim. Verum Christi corpus manducari, fidei articulus est: quocumque tandem modo sacrosanctum corpus figuram panis induat. Itaque quam disputavi sententiam de transsubstantiatione, non patiar haereticam dici, donec fides fiat, concilia errare non posse, Catholica inter articulos fidei habenda esse, quae scripturae suffragiis probari nequeant, Conciliorum auctoritatem parem esse scripturae. Caeterum non ignoro, quanta licentia haereses vocent scholae. Haeresis est, de translatione Ro. Imperii secus loqui, atque Canones. Haeresis est, speciem, *Marci Ciceronis* exemplo, vocare formam. Haeresis est, non tribuere utrumque Pontifici gladium. Haeresis est, de numero sacramentorum aliter, atque *Longobardus* scribit, sentire. Haeresis est, bullis indulgentiarum refragari. Tantum hodie licet quibusdam, ut quidvis pro sua libidine damnent, aut probent. Paucis exposui tibi consilium ac rationem sententiae meae, quam nolim ita putes a me arreptam mordicus, ut si quis rectius moneat, non cessurus sim. Publica scholarum gymnasia disputari pleraque experiundi gratia permittunt, in quo studio nonnihil et nobis liceat. Deinde disputationis meae capita a multis scriptoribus iam olim controvertuntur, ne quis meum hoc exemplum putet. Atque utinam certius aliquid hac de re proferat *Eckius*, cui deo displicent nostra. Nec in his esse stomacho locum convenit, expendatur caussa, et conferantur sententiae iudicio et cura quadam. Nolo te legendis nostris diutius pulcherrimis studiis tuis fraudare; pluribus ⁶⁾, si videbitur, haec alias acturus. Ab *Eckio* interim quom abes, adversus nostros libelli tres editi sunt, qui adeo *Eckium*

referunt, ut vel sine titulo auctori vindicari queant. De *Martino* calumnias calumniis retaliare non videtur, quare nihil hactenus responsum est. Declamatiunculam ad te mitto in *D. Paulum* dictam pro more Academicarum in sacro, quam ne edem, monebat argumenti difficultas, tractavimus enim locum minime plausibilem, in quo explicando, ne ipsi quidem animo nostro satisfacimus. Sed amicorum voluntati obsecuti sumus, qui publicari iusserunt. In eo si quid peccatum est, sarcinemus iacturam, brevi, ut spero, copiosius eandem fabulam acturi. Dabis legendam amicis, si quorum aures ferre queant. Quotquot hic sumus studiosi tui, miramur tantisper nihil ad nos scribi. Ego sane propemodum adducor, ut verum putem, quod de *Loto* Poetae finxerunt, quando tu adeo amicorum, quos hic reliquisti, oblitus videris. Id utrum Slesiae tuae deliciis, an amicis, quibus illheic frueris, imputem, ignoro. certe conveniebat et nostri rationem haberi. Salutant te omnes tui, inprimis *D. Dominicus Schleupner* ^{*)}, *Iohannes Apellus* ^{**)}, *Huldrichus Pindarus* ^{***)}, *Hermannus Tulichius* ^{****)}. Vale feliciter, mi Hesse. Mense Februar. Anno M.D.XX.

*) *Dom. Schleupner*, Novesio oriundus, Canonicus Vratislaviensis et *I. Thurzonis*, Episcopi Vratislav., consiliarius, ab a. 1519 usque ad m. Aug. a. 1520 Vitebergae studiis operam dedit. *Norimbergae* deinde orator in sacris d. 3. m. Febr. 1547 spiritum extremum edidit. De eius vita cf. G. And. Will's Nürnberg. Gelehrten-Lexicon. F.

***) *I. Apel* (s. *Appel*), iurisconsultus, *Norimbergae* a. 1486 natus est. Im a. 1502 Vitebergae litteris studebat. Eo tempore, quo *Melanthon* hanc epistolam scripsit, Vitebergae scholas iuridicas habuit. Brevi post ipsi *Bambergae* munus Canonici et consilarii *Conradi a Thungen*, Episcopi *Bambergensis*, demandatum est. A. 1523 propter virginem monasticam, quam in matrimonium duxerat, expulsus Vitebergam rediit. Vitebergae a. 1524 in *Schwertfegeri*, Professoris iuris, locum successit. Mense Octobri a. 1530 consiliarius et cancellarius *Alberti*, Ducis Borussiae, Regiomontum abiit. A. 1534 *Norimbergam* reversus est, ibique d. 27. m. Aprilis a. 1536 mortuus est. Eius soror *Donn. Schleupneri* nupsit. cf. *William* l. c. et *Strobelii* Miscell. I, 106. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* IV, 180 et 189. F.

****) de *Pindero* cf. supra pag. 44. F.

*****) *Hermannus Tulichius* cum *Melchioro Lotthero* iuniore, typographo, Lipsia a. 1519 Vitebergam migravit. cf. quae adversus *Rotermundum de Tulichio* scripsi in Act. litter. Lipsiensibus 1829. Intellig.-Blatt. No. 242. F.

6) fraudare; pluribus;] Ep. Basil. ed.: „fraudare pluribus.“ F.

No. 63.

28. Febr. *)

Christophoro Scheurlio.

Ex autographo appendicis Cod. Monac. I.

*Clariss. viro D. Christophoro Schurlyn
Norico, Doc., Domino ac Patrono suo*

S. Vir humanissime et Patrone. Quaeso te per fidem tuam, has literas meas tradas *Huldenrico Pindaro* transmittendas in Suevos diligenter, aut si ille nequeat, in hoc amico dederis officii, qui te alias tam liberaliter nobis indulgere soles, idque nihil merenti, sic enim est fortuna nunc mea. Proinde gratiam non aestimes ex fortuna, sed animo tui inter paucos studioso; Tuus enim plane sum, ut audacter et officium poscere queam. Vale. Wittenb. 28. Februarii.

Philippus Melancthon.

No. 64.

28. Februar.

Ulr. Huttenus Melanthoni.

Epistola ex apographo eiusdem temporis, quo exarata est, primum edita est in *I. Ehrh. Kappens kleiner Nachlese II. Th. pag. 426 — 428.* Excusa etiam est in *Hutteni opp. ed. Münch. T. III. p. 398.* In linguam Germanicam translata exstat in *Lutheri opp. ed. Walch T. XV. pag. 1947. F.*

*Philippo Melancthoni, Brettano,
iuveni eruditissimo, suo amico desiderabili
Salutem.*

Epistolam hanc **) diu est quod scripsi, nunc remittitur, male curata re¹⁾ per eos, quibus credi-

*) Annus, quo epistola exarata sit, non adscriptus est. Si quid video, *Melancthon Scheurlio* a. 1519 hanc epistolam misit rogans, ut *Ulr. Pinderus* litteras ad Suevos diligenter transmittat. *Ulr. Pinderus* enim m. Ianuario a. 1519 Vitebergae Norimbergam profectus erat (cf. supra pag. 61), eumque ibidem et mense Februario a. 1519 fuisse, ex iis conici potest, quae *Melancthon Pirckheimer* et *Scheurlio* tunc scripsit (cf. pag. 67 et 68). Mense autem Februario a. 1520 *Pinderus* Vitebergae commoratum esse, neque vero Norimbergae, ex salute, quam *Melancthon Pinderi* nomine *Hesso* hoc mense nuntiat (cf. pag. 146), colligi posse videtur. *Melancthonis* ad amicos quosdam in Suevis litterae interierunt. F.

**) Quae quidem epistola supra pag. 131 legitur.

1) „re“ *Münch* praetermisit. F.

deram. Quae de *Francisco* scripsi *Luthero* significanda, quaeso illi prope in aurem dic, ita, ut ne a me quispiam hoc in negotio intercessura resciscat. Causa est, quam non capit epistola. Si laborat, nihil est quod aliorum querat subsidia. Hic salus est. Hic agitur, ut securissime possit medium digitum ostendere omnibus suis aemulis. Magnae mihi et perquam graves cum *Francisco* *) rationes sunt. Si adesses, coram aliquid effutirem. Spero, male futurum Barbaris et Romanum qui adferunt iugum omnibus. Mihi nunc Dialogi excuduntur: *Trias Romana* et *Inspicientes* **), mirifice liberi in Pontificem praesertim et Germaniae depeculatores. Credo probabis aut non omnino²⁾ improbabis. *Lutherum* mone ante omnia. Quodsi vel in dubio negotium hominis est, tum iube statim, ac³⁾ nulla interposita mora ad *Franciscum* se conferat. In via posset videre me, sed ignoro, an tunc futurus hic sim. Equitandum est enim⁴⁾ paucos post dies. *Fulda* iter faciet, ea tab.⁵⁾ hinc miliaribus est⁶⁾, ibi sciet an sim domi apud hospitem domus Ursinae, *3w dem Beren*. Si me invenerit, viatico donabo etiam, ubi opus erit. Quicquid fiet, tu mihi responde celerrime, vel *Fuldam* mittens quod scribes, vel *Magdeburgum* in aulam ad *Tillmannum Kreych*, qui Sacerdos est a Ceremoniis Principis. Obsignabis vero epistolam ac meis aperiendam manibus deputabis. Vale. II. Calendas Marcii in Arce Huttenica *Steckelbergk*. 7).

Agit istic *Balthasar Facchus* ***) , amicus meus vetus et eximie probus, hominem saluta amanter ex me.

*) a *Sickingen*. F.

**) Prodiert una cum *Dialogis* *Fortuna* et *Febri secunda* *Moguntiae* ex off. librar. *Ioannis Scheffer* Mense April. Anno M.D.XX. 4to. cf. *Hutteni opp. ed. Münch. T. III. pag. 348* seqq. F.

***) *Balthasar Facchus* s. *Phacchus* (zum *Fach* s. von *Fach*) *Vitebergae* munere doctoris academici fungebatur. cf. quae *Lutherus* „de *Facho* sacerdotium resignante“ *Spalatio* d. 13. m. Iun. a. 1520 (ap. de *Vette* I, 454) scribit, et *Hutteni opp. ed. Münch. T. II. p. 557. F.*

2) non omnino] M.: „omnino non.“ F.

3) ac] M.: „ut.“ F.

4) est enim] M.: „enim est.“ F.

5) tab.] *Eprasse* p.: „tribus,“ ut M. coniecit. F.

6) est] M.: „abest.“ F.

7) M. addit: „(1520).“ F.

No. 65.

10. Mart. *)

Bartholomaeo Schallero.

Ex Epp. lib. V. pag. 530.

*(Bartholomaeo Schallero, fratri suo
Annabergae.)*

S. D. Mi *Bartholomaeae*. Frater *Hieronymus* ex περιπνευμονία decumbit, nos adhuc bene speramus, verum scis, adolescentum annos in huiusmodi periculis non facilius levare, quam praesentia hominum coniunctissimorum. Et cum te frater semper Patris loco habuerit plurimique fecerit, te vehementer cupit advolare. Ego tuam praesentiam ad confirmandum eum plurimum momenti spero allaturam. Propterea te rogo et per fratris salutem et meum amorem, ut properes huc accedere, et fratrem in valetudine adversa erigere ac iuvare. Nos quoque hoc tempore parum belle valemus. Tu vive ac vale feliciter cum uxore ac fratribus. Pridie Dominicae Oculi. Qui si ipsi tibi venire non est integrum, mittes huc fratrem *Casparum*.

Philippus.

No. 66.

18. Mart.

Ioanni Reuchlino.

Lunsius epistolam ex apographo in Cod. Dresd. 140. fol. 15. descripsit. Apographo titulus inscribitur hie: „Responsio *Ph. Melanthonis* ad Doctorem *I. Reuchlinum*, rogatu Boiorum eum ad Academiam *Ingolstadinam* euocantem.”

*(Summo Viro D. Ioanni Reuchlin, Iuris
Doctori, Domino suo.)*

Salve, Carissime Pater. Ut omnia tibi ex animi sententia cedant, tam opto, quam hoc et virtus tua et ista meretur aetas. De salute tua deque omnibus rationibus vitae tuae vix tandem certior redditus sum ex literis tuis **). Quod designatus

*) Dubito, quin epistola a. 1520 scripta sit, quum *Melanthon* hic *Bartholomaei* uxoris mentionem faciat, quam ille tunc in matrimonium nondum duxisse videtur. F.

***) Quae quidem *Reuchlini* ad *Melanthonem* litterae inscribuntur. Scriptae sunt, ut videtur, die XII. m. Ian. a. 1520.

es linguarum professor *), gratulor tum literis, tum patriae, adeoque tibi, qui cum patriae commo literarumque dignitate communem facis sortem tuam. Primum enim quid accedat communium studiorum aestimationi magnificentius aut amplius, quam te, maximis gestis rebus, defunctum tot honoribus, ceu fasces literis submittere? Nimirum peculiari fato tuo hactenus hoc illis debebas, ut, quae te in id culmen rerum humanarum evertisset, eas tu hoc iam tempore periclitantes iuvarer, erigeres exornaresque. Quod cum per sese satis splendidum sit, tamen exemplo multo clarissimum est. Quem enim non animes? qui stans ceu *Camillus* quidam pro studiorum signis non modo voce, sed exemplo quoque Germanicam iuventutem comabundam adhortaris. Macte animo, mi Pater! Ita suscepta provincia defungere, ut, quantus es literarum beneficio, tantum illis rursus auctoritatis per te gnaviter parare velis. Te professore, te duce, res nostra, hoc est literarum, agetur. Fac ex te sentiamus, quicumque literas profitemur, auctas esse illas dignitates. Sed quid hortor Tyro tantum Imperatorem? Iam dici non potest, quantum gaudeam et patriae vel tandem innotescere Musas, quas hactenus illa, scis, quo loco habuerit. Iam nunc feliciter iactam esse aleam ab optimo ac pietissimo heroe, *Friderico*, Duce Saxoniae, non obscure intelligitur, qui, postquam classicum literarum studiosis cecinit, tantos habet pulcherrimi instituti sui aemulos, inelytos *Boiorum* Principes, quibus non dubium est cordi literas esse, cum ad eas instaurandas tua opera consilioque utantur. Quod me succenturiari vis in ordines tuos, ago gratias et tibi et amicis aliis, qui mei rationem haberi voluerunt. Et ad te rationes quidem me non contemnendae vocant; inprimis tui, deinde patriae, quae non debet mihi non carissima esse, desiderium; ad haec frequens eruditorum consue-

Quo die *Reuchlinus Pirkheimero* haecce scribit: „Oro te, ut inclusas has litteras *Wittenburgam* mittas ad cognatum meum *M. Philippum Melanthona* quantoocyus poteris.” cf. *Pirkheimeri* opp. pag. 259., ubi non ita recte annus, quo *Reuchlini* epistola exarata sit, 1519 (pro: 1520) adscriptum est. F.

*) *Caprio* suadente *Guiljelmo*, Duce Bavariae, m. Novembri a. 1519 *Stuttgardia Ingolstadium* migravit, ibique inde a III. Non. Mart. a. 1520 scholas publicas habuit. cf. *Hm. v. d. Hardt* paraenesis ad Doctores Iudaeos. (Helmsl. 1725. 4.) pag. 61. *Vul. Rotmari et I. Engerdt* Annales Ingolstadiensis Academiae ed. *I. Nepom. Mederer*. P. I. (Ingolst. 1782. 4.) pag. 112. F.

tudo, divites Bibliothecae; postremo et ratio valetudinis meae, quam si negligam, parum humanus videri possim. Sed ut ad vos permigrem, primum per fidem non licet, quam Illustrissimo ac Sapientissimo Principi datam violare communis naturae sensus non permittit. Quidvis patiar citius, quam committam, ut vel fidei meae, vel illius de me expectationi non respondisse videar. Neque quidquam in votis mihi prius est, quam ut benignissime de me sentientis Principis opinionem re ipsa olim confirmem. Deinde ut sum natura μικρόψυχος, toties novandis rebus minime par sum. In Saxonas delatus sum, ubi defungar munere meo, donec alio vacarit *) coelestis spiritus, cui me plane commissurus sum. Tangor equidem patrii soli caritate, quam si inviderunt superi, nihil moror. Magis enim per omnia spectandum est mihi, quo *Christus* trahat, quam quo vocet libido mea. Feci aliquam in Saxonibus valetudinis meae iacturam, sed cuius nondum poeniteat factae. Nec putes me ulla hic voluptate devinctum teneri, quali ferme iuvenilis aetas capitur. Nunquam enim liberiore animo fuimus, atque adeo, ut, quocumque rapiet fortuna, secuturi simus expedito liberoque animo. Novare ideo non libet, quia licere nondum video. Principi optimo obnoxius, cur fallam fidem meam? Quodsi sua ille ipse sponte casu aliquo nos exauctorarit, nondum ita conclamato animo sumus, ut non supersit spes vitae commode transigendae. Quam feliciter enim transigam, referre non puto, sed quam probe, quam Christiane. Immo sic ago in Saxonibus, ut, si videam ex re Academiae esse, ipse libens cessurus sim. Adeo non servio illiberaliter, ut magis ex illorum, quam meo usu rationes meas comparare velim. Iam et in eorum genere versor, quicum, nescio quomodo, vobis conveniat; deinde et ab amicis, quorum consuetudine hoc tempore fruor, aegre avelli me patiar, quos utinam scias iudicio me, non iuvenili impetu probare. Consilii mei rationem tenes, quod tuum erit vel probare, vel refellere. In potestatem tui futurus sum: quidquid censueris, sequar, et ex decreto tuo, ὡσπερ ἐκ τοῦ Διὸς δέλτων me comparabo.

Aeccio **) gratias ago, quod condonavit iniuriam, ut tu scribis, illatam, eamque condona-

*) vacari] Scribendum esse puto: „vacarit.“ F.

**) Constat, *Capnionem Ingolstadtii* in *Ioannis Eccii* aedibus habitasse. F.

tionem ratam volo, etiamsi ad vos non commigraturus, nempe quae nulla conditione, sed liberaliter videri facta esse debet. Verum, quomodo ille inimicus esse ei potuit, a quo ἀνυποκρίτως diligitur? Tantum abest, ut unquam laedere voluerim; id quod et libelli mei testantur. Quam multa enim dissimulo! quam multa benigne interpretor, quae ab illo in me amarulentius scribuntur! Vale, mi Pater: et avitis imaginibus, et virtute sua claro, adeoque vere nobili Domino a *Wolfsck* *) studium meum commendabis: commendabis etiam bonis omnibus ac studiosis tui. Iterum vale! *Wittenbergae* in Saxonibus, XVIII Martii, Anno MDXX.

Tuus Philippus Mela.

No. 67.

(in Martio.)

Ioanni Schwertfegero.

Litterae, quibus Melanthon Schwertfegero dedicat librum inscriptum: „COMPENDIARIA DIALECTICES RATIO.“ *Wittenbergae* apud Melchiorum Lottherum iuniorum. Anno M. D. XX. in 4to. cf. *Panzeri Annal. typogr. T. IX. p. 76. No. 82.* Liber eodem anno Lipsiae apud Melchiorum Lottherum patrem recusus est (plagg. 8 1/2 in 4to). Ex exemplari Lipsiae edito, quod in bibliotheca mea exstat, epistolam descripsi. Secundum *Panzeri Annales typograph. dialectices ratio* ab a. 1520 usque ad 1536 noviesdecies excusa est. Librum, qui „Hagenoae ap. Ioh. Secerium. Anno 1527. Mense Aprili“ (plagg. 11 in 8vo) prodit inscriptum: „Dialectica *Phil. Mel.* ab auctore adaucta et recognita. Epitome Dialectices, *Theobaldo Billicano* auctore. Scholia in Topica, auctore *Hegendorphino*; omnia iam recens nata et edita“ *Panzerus* praetermisit. F.

D. IOANNI SVERTFEGER **), *Iurisconsulto, PHILIPPUS MELANCTHON S.*

Anno superiore rhetoricas quasdam institutiones effudimus verius, quam scripsimus, quibus, ut

*) *Georgio III. Dapifero, Libero Baroni a Waldburg, Domino in Wolfsck*, qui tunc apud *Guilielmum et Ludovicum*, Bavariae Duces, honores amplissimos administrabat. cf. *Hrn. Matth. v. Pappenheim Chronik d. Truchsessen von Waldburg — durch Anmerkungen — erläutert* (von *Fr. Gervas. v. Seethal, Bs. Küberlin* u. *Fr. Ant. Graf zu Zeil* u. *Trauchburg*). P. I. (Memmingen 1777. fol.) pag. 172—209. F.

**) *I. Schwertfeger* *Vitebergae* Professor iuris erat. *Spalatinus* in *Annal.* a. 1524 (ap. *Menckenium* II, 695.) haec narrat: „Eodem mense Maio die XI.“ (fortasse scribendum est die X. cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* II, 510.) „*Wittenbergae* obiit *Doct. Iohannes Schwertfeger Mismicus*, in-

argumenti ratio postulabat, perpauca de dialecticae orationis sive ordine, sive compositione adiunximus. Neque enim rhetorica citra dialecticorum usum commode tractari absolvique possunt. Non iam, quod omnes inter se cognatae sunt Cyclicae disciplinae, quam quod illis proprie cum ratione dialectica sic convenit, ut nihil certi, nihil firmi rhetores tradituri sint, si tollas e medio dialectica. Haec ut copiosius tractarem, studiosi quidam a me contenderunt, quod eo sint loco nostris temporibus, ut et magna professorum pars artis usum ignoret. Suffuratus igitur horas aliquot studiis meis, disserendi rationem descripsi,

signis Iuriconsultus. Cui successorem optabant *Lutherus, Ionas*, alii Doct. *Iohannem Apellum Nurnbergen.* etc. In quo loco apparet, *Schwertfegerum* esse illum *Ioannem Misnerum* (i. e., ut mihi quidem videtur, aut *Misnia* aut *Misena* oriundum); cuius *Melanthon* in epp. ad Spalatinum et m. Septembri 1518 missis saepe mentionem facit. cf. supra pag. 44 seqq. F.

idque quam potui brevissime. Primum, quod res ipsa per sese paucis tractari et queat et debeat. Deinde, quod videam immensis nostrorum hominum commentariis factum, ut, dum pleraque tenuiora argute magis, quam apte persequuntur, vim omnem usumque dialectices amiserint. Nec in hoc comparatam disserendi artem, ut esset regula quaedam disputandi de communibus causis, sed ut esset, quod in umbra ipsi inter sese nugarentur. Porro, haec una nobis cura fuit, ut indicarem, quis rei maximopere necessariae in literis tractandis usus sit. Neque tam hoc egimus, ut elegantius quiddam vulgo scholarum, quam ut rectiora traderemus. Falli enim, quibus persuasum est, nihil deesse scholis, praeter sermonis elegantiam, res ipsa palam arguit. Hoc quidquid est operis, nomini tuo nuncupamus, mi Ioannes, quod suavitate morum, ingeniique dexteritate mirifice tibi devinxisti. Vale, Vuittenbergae. Mense Martio, Anno M.D.XX.

[*Philippus* noster fortasse exeunte mense Martio a. 1520 *Mansfeldiam* profectus est, ut *Martinum Seligmannum*, *Mansfeldiae* oratorem sacrum et popularem suum, quippe qui *Heilbronna* oriundus esset, conveniret. *Lutherus* enim *Seligmanno* d. Annunciat. Ma-

riae (25. Martii) a. 1520 scribit: „Ex *Philippo* omnia accipies.” ap. *de Wette* I, 432. Initio m. Aprilis *Philippus Vuitebergam* rediit. Quum vero *Lutheri* verba et ad *Philippi* epistolam, quae aetatem non tulerit, referri possint, rem integram relinquo. F.]

No. 68.

(13. April.)

G. Spalatio.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. ep. 12. Epistolae, cuius titulus desideratur, Spalatinus adscripsit haecce: „D. *Melanthon* ad me *Spalatinum*, M.D.XX. Sine me nihil potestis facere” *).

Georgio Spalatio.

De sententia, quae apud Iohannem est, quandoquidem scribet copiose D. *Martinus*, nihil est, cur mea desiderentur. Nam a me de rebus tantis, nescio au dici omnino alii quid possit, tantum abest, ut cum illo certare velim. Adeoque cur agam gestum spectante Roscio? ut cum *Cicerone* loquar. Quanquam ne nihil dicam, videtur eam sententiam sua sponte protulisse *Christus*, dominus noster, confirmationis seu, ut graeci di-

cunt, τοῦ κρινόμενου loco, quo probet, ita demum fructum facturos nos, si in ipso manserimus, sine me, inquires, nihil potestis facere, naturam per sese nihil salutare, nullum fructum facere, emortuam, peccatumque esse. Id quod cum praecedentia, tum sequentia declarant; praecedunt enim haec fere: sicut palmes non potest ferre fructum a semetipso nisi manserit in vite, sic nec vos nisi in me manseritis; ego sum vitis, vos palmites; qui manet in me et ego in eo, hic fert fructum multum; qui locus totus significat, oportere sic absorberi nos a Christo, ut plane nos non operemus, non vivamus, sed vivat in nobis *χριστός*, iuxta Pauli verbum. Sicut enim natura divina in Christo est conciliata carni, ita carnem incorporari Christo oportet, id quod fide fit. Huc *Pauli* loci innumeri pertinent.

In hanc fere sententiam cum Mathematico Gallico *) disceptatum est. Ipse aiebat, se da-

*) *Evang. Ioannis* c. XV. v. 5. cf. quae *Lutherus Spalatio* de hac sententia feria VI. in paschali hebdomade (i. e. die 13. April.) a. 1520 scribit (ap. *de Wette* I, 438—440).

*) Quis fuit ille mathematicus Gallicus? F.

surum vulgi affectui, si doc. *Martini* doctrinam profiteretur, ut fateretur, ne sibi quidem omnia doc. *Martini* dogmata probari. Et wollte sagen, es wäre nicht alles wahr, was Doctor Martinus sagte, futurum ratus, ut aliquos hac arte facilius illectos caperet. Tum ego, improbum consilium hoc mihi videri, et, quo nihil debeat a bono viro longius abesse, sinistrum. Decere bonum virum et libere et fortiter dicere, quae sentit. Iam neque veritas fucis ac fraude adulterari vult. Fidei doctrinae D. *Martini* derogatum iri per suspicionem falsi. Alienissimam quidem persuadendi viam esse, id ipsum in suspicionem falsi vocare, a quo nihil tam in universum, quam omnem falsi suspicionem, oporteat abesse. Iam docentis hac fraude auctoritati derogatum iri. Quid enī sentura plebs esset deprehenso tam inepto docentis mendacio? Et hoc genus multa. Ibi ille, ne non elaberetur commentus et cavillans, ut graece dicitur, *κρησφυγέτον*, respondit: minime, et si hac fraude uteretur, se mendacem argui posse, si quidem non omnia vera essent, quae forte fortuna et passim, sive seria sive iocos, Do. *Martinus* effunderet, quandoquidem omnis homo mendax sit.

Hoc tu vides, mi suavissime Spalatine, quam absurdum, quam insulsum sit. Quaeso enim, quid ad doctrinam pertinent, quae forte fortuna cum amiculis promiscue nugatur *Martinus*? quantum ut ego, quod sentio, dicam, nunquam ille sic nugatur, ut non ducant eius nugae seria. Quid doctrinae sacrae cum iocis? O ineptum et ridiculum vereque Parisiense caput! Et tamen mordicus tuetur hanc suam sententiam. Vale mi Spalatine.

Philippus tuus.

No. 69.

17. April.

Ioanni Hesso.

Ex epistolarum *Philippi* libro III. ed. op. et stud. *Cp. Pezzli* (Bremae 1590. 8.) pag. 213. (ed. Lond. Lib. III. ep. 126. pag. 573.) Apographa et in Cod. Bavar. II. p. 594., et in Codd. Rehdig. Vratislav. Vol. V. et in Cod. Mehn. III. pag. 87. contulimus. *Melanthon* epistolam, quam tabellarius inter scribendum abiisset, una cum sequenti, die 27. m. Aprilis scripta, *Vratislaviam* misit.

Ioanni Hesso, Theologo, Canonico Vratislaviensi, suo charissimo patrono S. D.

Salve frater charissime. Falleris, *Hesse*, si quem putas¹⁾ te mihi chariorem. Quem ut primum agnovi ita sum complexus, ut alium neminem. Neque enim modium illum philosophorum expectandum censeo in Christiana amicitia, quem illi ante exedendum arbitrantur, quam²⁾ amicum voces eum, quicum familiaritas aliqua intercedit tibi. Christianum pectus omnia habet in aperto, ut videar mihi semel te totum novisse. Quare velim sic sentias (nihil enim *ζητορικῶς* scribo, sed simpliciter ac vere), vehementer amari te a nobis. Quod studium re ipsa olim declarabimus.

Aegre iam multos menses desideravimus literas tuas, et tabellio³⁾, qui has attulit, non plus uno die nobiscum fuit, ut commentari⁴⁾, de quibus volebam, cum homine non licuerit. Negotium fecit eius festinatio respondendi ex tempore, alienissimo, ita credas, loco. Ut valeas opto, magis vero optarim, ut quocumque modo valeas, animo sis Christiano vereque forti. Rudimentum puta Christianae militiae, si valetudo parum laeta sit. Archetypon *Christum* habes⁵⁾, quem effinges modis omnibus: proximae vero effinxeris cruce, imo ut dicam *Θεολογικῶς*, implebis quod deest afflictionibus *Christi* in Carne tua.

Moibano tam brevi spacio fieri vix potuit nostri copia, tamen commentatus sum cum homine quaedam *περὶ παιδαγωγίου*, vulgaribus scholis mire cupiens⁶⁾ addi rationem condendi carminis, Rhetorica, usumque declamandi, quatenus res permittit. Et quia Philosophicum quid posebat, censui ipsi sibi⁷⁾ scribendum de natura hominis, de qua nondum video digne quiddam scriptum a nostris hominibus⁸⁾. Animantium, gemmarum, herbarum, elementorum, fulminum ac ventorum naturas *Plinius* suppeditat. De homine nemo, quod sciam, apte scripsit. Quidam mihi de

1) putas] cod. Bav.: pntes.

2) quam] cod. Bav. et Mehn.: priusquam.

3) tabellio] cod. Bav.: tabellarius.

4) comentari] cod. Rehdig.: communicare.

5) habes] c. B. et c. M.: habeas.

6) vulg. schol. mire cupiens] c. M.: Scholae vestrae cupio.

7) „sibi” deest codd.

8) Me quidem fugit, *Ambr. Moibanum Vratislaviensem*, qui tunc *Vitebergam* se contulerat, librum de natura hominis scripsisse. F.

anima *Cassiodorum* impense laudavit, quem nondum vidimus, breviter ut spero visuri. Is si quid habebit dignum studio, mittam. Ego in obeliscis sententiarum ostendam, quibus locis in natura hominis hallucinati sint magisterculi illi *τριόβολοι*.

Gratias ago pro muneribus, magis autem pro tam amico animo, a quo haec proficiscuntur. Mi *Hesse*, nolim putes auctorari animum meum muneribus. Quare parcius donatum velim, et posthac hoc genus nugae *) omitte. Aspernarer donum, nisi scirem a candido pectore profectum, nec in hoc missum, ut nos tibi obstringas iure *ἀντιδώρων*, ut cum Iureconsultis loquar, sed ut testeris studium tuum in nos, qui certe ex animo tibi bene volumus.

Callimachum excusum typis vidimus ac legimus, Pulchre placet *). Placet et *Sannasarii* carmen **), quanquam alicubi sui dissimilis sit. Nec credas, quantum gestierim his mihi versibus decantatis:

— Sopor suus humida miscet
Aequora, sopito connivent sidera coelo.

Atque haec quidem erant, quibus ad Epistolam tuam responderemus, nunc ad tuum *μνημόσυνον* responsuri. Libellus de paupertate Evangelica nondum est typis expressus 9). Epistolam *Erasmii* ad Cardinalem *Moguntinum* ***)) probe descriptam et a me recognitam mitto 10)). Mitto item *Hussum* ****)) et contra *Colonienses* et *Lovanianenses* †). Et declamationem meam in *Pau-*

8) nugae] codd. Bav. et Rehdig.: nugarum.

9) nondum — expressus] codd. B. et M.: non est *ἐκτυπωθείς*.

10) recogn. mitto] cod. B.: recognitam remitto.

*) *Panzeri* annales typogr. *Callimachi* hymnorum tunc excusorum mentionem faciunt nullam. F.

**)) Fortasse „*Actii Synceri Sannasarii* elegantissima ecloga” intelligenda est, quae *Vitebergae* prodit. cf. *Panzerum* l. c. Vol. IX. p. 102. No. 841. F.

***)) Quae quidem *Erasmii* epistola (scr. Lovanii Cal. Novemb. a. 1519) a. 1520 saepius excusa est. Epistola, quam *Panzerus* in *Annal. typogr.* T. IX. p. 128. No. 159. affert, ex officina Melch. Lottheri iun. *Vitebergae* prodit. F.

****)) i. e. *I. Hussi* librum de unitate ecclesiae, quem a. 1520 *Huttenus* edidisse dicitur in *Panzer's U. v. Hutten etc.* p. 209 seqq. Ex *Lutheri* ad *Spalatinum* epistola scr. d. 19. m. Martii a. 1520 (ap. de Wette I, 428.) apparet, librum e *Thomae Anshelmi* *Badensis* prelo prodidisse. Fortasse librum primum edidit aut *Paulus Geracander Constantiensis*, aut *Paulus Constantin Phrygio*. In libri enim fronte „*Paulus Constantius*” quaedam scripsit. cf. *Panzerum* l. c. p. 211. F.

†) i. e. librum, qui inscribitur: „*Condemnatio doctrinalis* librorum *Mart. Lutheri*, per quosdam Magistros nostros

lum una cum longa Epistola in eodem libello tibi inscripta 11)).

Orationem tibi dedicaveramus. Sed officii gratiam legatus quidam *Caesareanus* *) interceptus 12)), cui inscribenda fuit oratio, aulae studio, hoc est, assentandi gratia. Sic enim sensim et nos Theologi assentari discimus 13)). Oratio duriuscula est et infeliciter excusa. Politioem spero videbis aliam, eamque solius tuam. Argumentum iustificationis, in quo uno 14)) versatur sedulo *Paulus*, nondum digne tractavimus, quanquam nec isto modo quisquam veterum scriptorum tractaverit.

Doctor *Martinus* hoc tempore occupatior est, quam ut possit enarrare Prophetam aliquem, quanquam futurum sperem, ut parte laborum absoluta, nisi eum nobis Deus eripiat, impulsus scribat Commentarios vel in *Genesis* vel in *Esaiam*. Nam non paulo difficilius *Genesis* est *Esaiam*. Id quod iam experimur, qui in ea fere toti sumus: Ac nescio an hoc tempore aliquid assecuturi. Infidi codices Latini Hebraicis male respondent. Interpretes ita frigent, ut me propemodum pudeat ignaviae nostrae, qui omnibus artibus expolitis et pervestigatis in iis literis cessamus, quibus nihil salutaris, nihil verius, nihil elegantius, nihil sublimius fingi potest. Neque enim in eorum sum sententia, qui crassulas 15)) et idioticas putant sacras literas. Crede, *Hesse*, maius aliquid et sublimius esse, quam sit hominum philosophia.

Matthaeum nondum absolvi. Nec est quod annotationes seu scholia nostra desideres. Brevis aequo tractavimus *Evangelistam*, magis προοιμαζόμενοι ac praeludentes iustae enarrationi, iam ad obeliscos ac *Pauli* Romanos accingor. Obeliscorum opus crescit mire. Nam non ut coeperam annotationes, sed locos communes scripturus sum de Legibus, de Peccato, de Gratia, de Sacramentis, deque aliis mysteriis. Secutus sum

Lovanien. et Colonien. facta. *Responsio Lutheriana ad eandem condemnationem.*” (*Vuittenbergae*, apud *Melebinrem Lottherum Junioem*. Anno M. D. XX.) plagg. 4 in 4to. cf. *Lutheri* epp. ed. de Wette I, 437. F.

*) *Hieron. Bronner.* cf. supra pag. 135. F.

11) inscripta] codd. M. et R. et Liber III.: inscriptam.

12) *Caesar.* intercept.] cod. R.: *Caesarianus* interceptit.

13) et nos Theologi assent. discim.] Lib. III.: „ut nobis Theologis faciendum videtur iuvandae publicae causae studio.”

14) „uno” deest Lib. III.

15) crassulas] cod. Bav. r crassicae.

Rhetorum consilium, qui locis communibus comprehendere artes iubent. Commentarium in Romanos sive excudere placuerit, sive non, ad te mittam diligenter descriptum, in quo philosophis.

Mire vellem de studiis tuis aliquid scripsisses. In Veteri Testamento multum negotii fieri tibi facile credo. Quin tu in Novo versare primum diligenter excutiendo ac meditando. Habes *Martini Galatas* *), qui sint ¹⁶⁾ *Thesei* filii vice, quod in labyrinthis harum literarum tuto sequi possis. Habes et quosdam *Augustini* libellos. Et praeter haec nihil. Nolo nimium tribuas *Origeni*, aut qui hunc secuti sunt in enarratione sacrorum.

Nondum certum est meditari *Erasmus* censuram in *Augustinum*. Scripsit in eum futilis quidam *Anglus Edvardus* **), multa odiose insectatus, in quibusdam etiam foedissime lapsus. Tamen gaudebunt sophisticarum literarum patroni, ansam sibi datam calumniandi bonarum ¹⁷⁾ literarum principem, *Martini* conciones conabor singulis festis dictas ¹⁸⁾ adornare sic, ut excudi possint ¹⁹⁾. Insignem interim, dum abes, locum tractavit de sacramento Eucharistiae, quem mitto, coactum in capita. Faciet enim ad institutum tuum. Ipse eundem tractabit copiose Germanica ²⁰⁾ oratione ***). Interim nolui te carere. Praeter hunc *Emmanuel* et *Melchisedeck* et Sabbathum tractavit. *Emmanuel* ex versiculis meis intelligis, Nobiscum Deus, tollens peccatum, et confirmans per gratiam. *Melchisedeck* Rex iustitiae est. Iustitiae Rex autor gratiae est. Sabbathum est, quo natura operari cessat, Sed in nobis *Christus* operatur. Haec cogitatione sequeris.

16) qui sint] cod. Bav.: „quae sunt;“ cod. Mehn.: „quae sint.“

17) bonarum] cod. B.: sacrarum.

18) dictas] cod. Rehd.: diebus.

19) excudi possint] cod. R.: excudantur.

20) „Germanica“ codd. deest.

*) i. e. *Martini Lutheri* commentarium in ep. Pauli ad Galatas. cf. supra pag. 120. F.

***) *Ed. Lecus*, qui h. a. adnotationes in *Erasmi* N. T. edidit. F.

****) Fortasse explicatio intelligenda est, quam Lutherus inscripsit: „Vorlesung Doctoris Martini Luther etlicher Artidel. yn seyner Sermon von dem heyligen Sacrament.“ S. l. et a. (Viteb. 1520.) plagg. 4 in 4to. Quod quidem exemplar in *Panzer's Zusätzen* p. 175 praetermissum est. F.

Novi quod sciam nihil est, Rumore ²¹⁾ vulgi, et probabili ²²⁾ quidem, iactantur hic dirae Pontificiae, quibus *Martinus* dicitur devoveri. Nos omnia ingenti animo expectamus. Tu pro nobis ora. Emori malim, quam ab hoc viro avelli, tamen si ita fuerit visum Opt. Maxim. ferendum est, *οὐσίον* ut Graecus poeta ait. *Erphordiani* de *Lipsica* disputatione non iudicabunt, absterriti, ut credo, exemplo *Coloniensium* et *Lovaniensium*. *Parrhisii* quid facturi sint, nescimus. Ante paucos dies *Parrhisii* accepimus, esse ibi quendam primi nominis Theologum, qui nostras partes etiam scripto ²³⁾ tueatur. Cuius si qua ad nos venerint exempla, et tu videbis.

Eccius Romam profectus est *). Pontifici Maximo suum librum de *Romana Tyrannide* **) iudicandum oblaturus est. Vide hominis glorias. Scripsit et *Lypsiae* quidam *Minorita* ***) contra *Martinum* de *Petri* ²⁴⁾ potestate, opinor *Lipsensium* suffragiis adiutus, quem librum nondum vidimus, nempe quem nondum absolverint Chalcotypi. Iam excuditur hic *Martini* de bonis operibus nondum absolutus libellus ****). Item, *Feltkirchii Licentiati* contra *Colonienses* et *Lovanienses* †).

Crotus ††) nihil ex *Italia* respondet. Salutabis hominem per me amice. Extemporalitatem excusabit tabellio. Vereor ut legere quaedam in hac Epistola possis, verum sarcimus alio tem-

21) Rumore] cod. B.: rumoror.

22) probabili] c. B.: probabiles.

23) etiam scripto] c. B.: et scripta.

24) Petri] c. B.: Episcoporum.

*) De *Eckii* itinere Romano cf. *Riederer's Beytrag zu d. Reformat. - Urkunden* etc. pag. 3 seqq. F.

**) i. e. *I. Eccii* de Primatu Petri adversus Ludderum lib. III, qui primum Ingolstadii a. 1520 excusi sunt. F.

***) *Augustinus Alvendensis*, qui h. a. librum „super apostolica sede“ Lipsiae edidit. Exstat et germanice: „Gygar nutzbar vnd fruchtbarlich buchlyn vñ dē babstlichen stule — durch August Aluedt zu Rengē 1520. St. Georgen Tag.“ (23. April.) in 4to. F.

****) *Lutheri* libellus „von den guten Werken“ m. Maio h. a. prodiit cf. *Lutheri* epp. ed. de Wette I, 434. F.

†) Qui quidem liber inscribitur: „Contra doctrinalem Magistrorum nostrorum damnationem Lovaniensis et Coloniae studii *Ioannis Doelschii Feltkirchensis* e sacris litteris petita Defensio pro Christianissimo praeceptore suo *Mart. Luthero*. Wittenb.“ (ex off. Melch. Lottheri iun. 1520.) in 4to. F.

††) *I. Crotus Rubicanus*, qui non ita multo post Erfordiam rediit. F.

pore, si qua haec iactura est. *Adrianus* *), qui *Lovani* docuit Hebraicas literas, conductus est a Principe *Friderico*. En eius Epistolam ad *Crautwaldum* **) et *Vittigerum Hebraicam*. Multis ad vos linguis scribimus, quantumvis occupati homines **). Vale animae dimidium meae et saepe scribe. Die 17. Aprilis **), Anno 1520.

No. 70.

27. April.

Ioanni Hesso.

Ex Epp. lib. VI. pag. 324. Autographum, quod Codd. Rehdig. Vol. V. inest, contulit *Schulzius* S. V. Apographum exstat in Cod. Bavar. II. p. 602.

(*Ioanni Hesso, Theologo, Canonico Vratislaviensi, suo charissimo patrono S. D.*)

Salve animae dimidium meae. Irascor civibus tuis, per quos non licuit plura scribere. Tabellioni properandum fuit, et priusquam ego omnia, quae destinaveram, apparassem, iam *Wittenberga* discedebat. Noli nobis imputare, si quid officio deesse videbitur. Captabo occasionem scribendi alio ad vos tempore copiosissime. Excusabis nos apud amicos, inprimis apud Dominum *Saurum*, quod eloquentissimo viro pro dignitate non respondeo. Vale, vale atque iterum vale felicissime. Anno XX. 27. Aprilis.

No. 71.

m. April.

Michaeli Wittigero.

Ex autographo in Cod. Rehdig. Vratislaviae descripsit S. V. *Schulzius*. Epistola legitur etiam in Epp. Philippi lib. VI. pag. 354. (Epistola sine dubio una cum *Melanthonis* ad *Hessum* litteris Vratislavianis missa est. F.)

Τῷ Οὐιτιγέρῳ τῷ Θεοφιλεστάτῳ εὐ πρᾶ-
τειν.

Οἱ μὲν οὖν παλαιοὶ ἀρχὴν φιλίας τὸν ἔπαινον
ἐποίησαν, ὅτι τῆς εὐνοίας σφραγίς τις ἔπαινός

25) Extemporalitatem excus. tab. — quantumvis occupati homines] in cod. Bav. non leguntur.

26) d. 17. Apr.] Ita Codd. et Lib. III, Londini editus. Pezelius: d. 27. Aprilis.

*) *Matthaeus Adrianus*, Eques auratus. cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 364. 366. 373. 420. 442. etc. Vitam *Adriani* breviter narrat *I. F. Köhler* in „Beiträgen z. Ergänzung d. deutschen Litteratur- u. Kunstgeschichte.“ P. II. p. 14—18. F.

**) Puto intelligendam esse *Valentinum Krautwaldium*, *Schwenckfeldii* asseclam. F.

ἔστι. διὸ καὶ σὺ ἡμᾶς ἀμετρίως ἐπαινεῖς. ἐγὼ δὲ σφραγίδα ἀνυπόκριτον εὐνοίας ἤμῃ οὐ τοὺς θεατρικοὺς ἐπαινοὺς καὶ εὐλογίας, ἀλλὰ καρδίαν Χριστιανὴν καὶ ἀπέρπερον. Ὅπερ γὰρ ὁ μῦθος ἠβούλετο τεθρυρωμένας εἶναι τῶν ἀνθρώπων καρδίας, οὐ δοκιμάζω. οὐ γὰρ οἷόν τε Χριστιανῶ νοῖ περιπερέεσθαι, ἢ ἄλλο ἐν φρεσίν, ἄλλο ἐν γλώττῃ ἔχειν. μᾶλλον γὰρ τῆς πρὸς με εὐνοίας βάσανός ἐστιν ὁ σὸς τρόπος ἢ ἔπαινος. ἄρ' οὖν ταύτας εὐλογίας, ὧ λήψετε, παραχώρει ἀπίστοις φιλίαις. ἡμεῖς καὶ σε καὶ τὸν *Γρα-δούαλδον* *) ἀνυποκρίτως φιλοῦμεν. ἐγγύσω. ἀπὸ Οὐιττεμπεργῶς μηνὶ ἀπριλίῳ, αὐτοσχεδίως. (1520.)

Φίλιππος ὁ σός.

No. 72.

(m. April.)

Ioanni Langio.

Ex autographo in Cod. Monac. I. p. 337. Apographum inest Cod. Goth. 399. fol. 195 b. Epistola legitur et in Epp. libro VI. p. 415.

Reverendo Patri, D. Iohanni Langio, Theologo, patrono suo.

Salve optime Pater. Nae ego odiosus cessator sum, qui tot iam menses non scribo, idque ad hominem tam dextrum, tam amicum. Sed ignoscas nonnihil etiam occupato, maxime cum non dubitem feliciter te occupari, quam ut vaces πρὸς τὰς μου φλυαρίας καὶ βάρβαρον βλητυρί '). Professionem litterarum Graecarum gratulor non tibi, sed scholae tuae. Atque utinam crebriora hoc genus exempla in Germaniae scholis cerneremus! Gratulor et ipsis literis, quibus procul dubio ornamento es futurus, vir tam gravis, tantaque autoritate, sive quis eruditionem multiingam, sive iudicii acrimoniam, sive vitae sanctimoniam contempletur. Et institutum tuum, si qua *) no-

*) *Krautwaldium*. F.

1) *βλητυρί* scriptum est a *Melanthone*, puto pro *βλητυρί*. In libro VI. legitur *βλητυρί*, quod quid sibi velit, non video. Apographum in cod. Goth. habet *πλητορα*. [„*βλητυρί* est χορδῆς μίμημα, ut ex lube refert *Suidas*, quem vide. *Heriodorus* habet *βλητυρί*. *Zonar.*: *βλητυρί* δὲ γυμνασίου μουσικῶν, φησὶν Ἰόβας· σκεῦδαρον δὲ, μίμημα χορδῆς.“ cf. *H. Stephani thesaur. graecae linguae.* (Ed. Lond. 1816.) Vol. I. p. CCCXCVI. F.]

2) Liber VI. addit: ex.

stra parte iuvare poterimus, ἀμα ἔπος, ἀμα ἔργον, ut Graeci dicunt, non deerimus. Est apud nos *Lottherus τυπόγραφος* *), per quem prophanos et sacros *) scriptores excudemus, quos voles. Nos dabimus Nubes *Aristophanis* **), argumentum splendidum, quo Philosophastros insectemur. Philosophastros aio, nam Philosophis optime volo, modo quis modice, cautum et ut cum *Platone* dicam, μετρίως ἐν τῇ ἡλικίᾳ φιλοσοφῆσθαι. Speramus brevi te huc adventurum, ubi de reliquis commentabimur. Tres aureos accepisti, ut arbitror, pro Bibliis Hebraicis a *Georgio* ***)) nostro. Iactantur hic nec apud vulgum tantum multa de diris Pontificiis in *Martinum* ****)). Deus bene vortat. Is nisi opem tulerit periclitantibus nobis, perimus. Saluta *Eobanum, Cordum, Adamum* †), et quicumque tui sunt alii. Vale feliciter. Salutavit te *Hessus* noster Norimbergensis, Canonicus *Wratislaviensis* in literis ad me scriptis. Conductus est *Hadrianus* ††) Lovaniensis Professor, qui apud nos Hebraica doceat. Iterum vale. *Wittembergae.*

Philippus tuus.

No. 73.

(m. Maio.)

Wolfg. Fabricius Capito Melanthoni.

Fragmentum, quod ex autographo *Abrah. Scultetus* *Annal. Evangelii* Sec. XVI. renovati (Heidelb. 1618. 8vo) inseruit (in *Hm. v. d. Hardt* hist. litt. reform. V, 35.), hic recu- dendum curavi. *Capito* concionator sulicus m. Aprili a. 1520 *Hulteno* intercedente ab *Alberto* Archiepiscopo Moguntiam vocatus est. F.

(*Wolfgangus Fabricius Capito Philippo Melanthoni.*)

Oecolampadius noster ad vitam monasticam cessit ad monasterium Divi *Altonis*, quod ab

*) cf. supra pag. 108. F.

**)) Proderunt hoc anno cura *Melanthonis*, qui librum *Nic. Amsdorfio* dedicavit. cf. infra m. Decemb. h. a. F.

***)) *Spatalino*, ut mihi quidem videtur. F.

****)) cf. quae *Lutherus* hac de re *Spatalino* d. 16. m. April. h. a. scribit ap. de *Wette* I, 441. F.

†) *Adamum Cratonem Fuldensem*, qui a. 1519 cum *Io. Camerario* Lipsiam profectus est, ut disputationi interesset; ibique in *Melanthonis* familiaritatem venit. cf. supra p. 86. Eius vita narratur in *F. W. Strieder's* *Grundlage zu einer Hessischen Gelehrten- u. Schriftsteller-Geschichte* II, 578 seqq. F.

††) cf. supra pag. 161. F.

5) Lib. VI.: sacros et prophanos.

Augusta tertium lapidem distat *). Fecit inconsulte vir alioquin cautus et prudens, qui animum per se parum alacrem insueto iugo oneravit causa religionis, quasi Christus nostra moestitudine fruatur et cultus sit ingenue Christianus refugisse hominum conspectum. Quamlibet infirmum corpus afflicteret obstinato silentio, vigiliis, inedia: vitae tamen exemplo pluribus inter homines agens profuisset. Totus paret iam pauculis mulierculis, quibus anxie desudabit, se illis praebens promptum ad omnia, ceu discipulum praecceptoribus, quibus, mi *Philippe*, opus est praecceptore: et quas iustius ferre, quam exercere imperium dixeris: ut nihil aliud certe propter sexus imbecillitatem. Est enim monasterium, cui se mancipant instituti, *D. Brigiddae*, ubi mulieres viris in caput habentur, ordine praepostero. At ferendum est, quando mutari nequeat.

No. 74.

(m. Maio.)

Ioanni Hesso.

S. V. Schulzius epistolam, quae et in *Epp. Melanthonis* Libro VI. pag. 327. legitur, ex autographo in *Codd. Rehdig.* Vol. V. descripsit. Apographum inest *Cod. Bav.* II. pag. 600.

(*Ioanni Hesso, Theologo, Canonico Wratislaviensi, suo charissimo patrono S. D.*)

Salve mi *Hesse*, mi frater. Nimum properamus, ut fert occasio. Boni consules, quod scripsimus. Excusabis nos apud omnes amicos, quod non satisfactum est illorum, ut arbitror, voluntati, quam non sunt eiusmodi literae meae, quas illos desiderare putem, hominis adeo ἀγροίκου, ut plane mei me pudeat. Habes concionem de Eu-

*) Quod die 27. m. Aprilis a. 1520 factum est. Ita enim *Zhd. Adelnann de Adelnannsfelden*, Canonicus *Augustanae, Bilibaldo Pirkheimero* die XXVIII. m. Aprilis a. 1520 scribit: „Scribo tibi rem novam ac forsitan prius non auditam: Theologus noster“ (i. e. *Oecolampadius*) „pridie quam has ad te darem, ingressus est monasterium ordinis S. Salvatoris nomine *Allen Munster*, distans per tria miliaria a nobis, parentibus ac omnibus, ut mihi constat, amicis omni inconsultis. Vtinam sibi in vitam aeternam proficiat monasterium!“ cf. *Documenta literaria varii argumenti cura I. Heumannii* (Altorfii 1758. 8.) pag. 198. *Strobelius* l. c. pag. 115 seqq. Sane mirandum, quod *Strobelius* p. 119 locum, ubi *Oecolampadius* satis aperte de uxore, quam duxerit, loquitur, ad *Oecolampadii* abitum in monasterium retulerit. F.

charistia *). Habes *Erasmicam* ad Cardinalem **) Epistolam.

Saluta D. Metzler ***) , cui per ocium scribemus. Scripsit *Adrianus Gradualdo* ****) et *Vittigero* Hebraice, ego Graece, inepte forsitan, sed tamen officiose. Omnia *αὐτοσχέδιως*, hoc est, ex tempore. Vale mi frater, et saepe scribe, quo nos excitabis, ut saepe multa mittamus. Nunquam adeo inopes sumus, quin habeamus, quod aspernari tu non debeas. Vale mi frater iterum. Commenda me amicis omnibus, inprimis D. Sauro. Salutant te pater Prior †), *Iohannes Isleben*, Bacchus ††) noster. Anno XX †††).

No. 75.

(m. Maio.)

Ioannes Feldkirch Augustino Alveldio.

Prodiit adversus Lutherum *Augustini Alveldii*, Franciscani Lipsiensis, „libellus, quo ostendere conatur, divino iure hoc institutum esse, ut totius ecclesiae caput sit romanus pontifex.” ††††) Quem refutat *I. Feldkirchii* ad *Alveldium* epistola inscripta: „Confutatio inepti et impii libelli

*) sc. Lutheri, quae inscribitur: „Eyn Sermon von dem hochwürdigem Sacrament des heiligen waren Leichnamß Christi. Und von den Bruderschafften D. M. S. N. Anderweyt gecorrigirt.” („Gedruckt zu Wittenberg durch Johannem Grünenberg Nach Christ geburt Tausend funffhundert vnd zwanzigsten Jar.”) plagg. 5 in 4to. F.

**) *Albertum*, Archiepiscopum Moguntinum, cuius supra mentio facta est. F.

***)) Doctor *Metzler* adolescens una cum *Petro Mosellano* Coloniae Agrippinae studiis operam dedit. Eius impensis *Richardus Crocus* Colonia Lipsiam migravit. Laudatur „homo admirabili quadam ingenii probitate praeditus” a *Joanne Muslero* in „oratione funebri in laudem Mosellani” a. l. et a. (1525.) 8vo. F.

****)) i. e. Krantwaldo. F.

†) *Ioannes Helius Norimbergensis*, Prior Augustinianorum Vitebergensium, Hessi popularis. F.

††) „Bacchus” Melanthon fortasse per iocum scripsit pro: „Vacchus” s. „Phacchus,” de quo cf. quae supra pag. 148 dixi. F.

†††) Verba: „Salutant te — Anno XX” Melanthon ipse non scripsit. Desunt etiam in Cod. Bav.

††††) *Walchius* quidem in iis, quae Lutheri opp. T. XVIII. p. 75. praefatus est, hunc libri titulum profert. At sequutus est, ut mihi videtur, *Hm. v. d. Hardt* autogr. Lutheri T. III. p. 41., ubi *Alveldii* liber, quem *v. d. Hardt* una cum *Feldkirchii* refutatione Vitebergae a. 1520 in 4to excusum esse dicit, ita inscribitur. Equidem puto, ipsum *Hm. v. d. Hardt*, ut alias saepe, et hunc librum sine ulla fide sic inscripsisse. Accedit, quod hic *Alveldii* liber nusquam alibi, quantum scio, ne in *Ponseri* quidem Annalib. typogr., commemoratur. Quae quomodo ita se habeant, vix dubitandum est, quin *Feldkirchii* epistola refutes *Alveldii* librum, cui titulus praescribitur haec: „Super apostolica sede, An videlicet divino sit iure nec ne, anque pontifex, qui Papa dici coeptus est, iure

F. Augustini Alveldii, Franciscani Lipsici pro D. M. Luthero. Viteb. 1520.” 4. (Vid. v. d. Hardt Autographa Lutheri T. I. p. 111.) Recusa est in Lutheri opp. lat. Viteb. edd. T. II. p. 203. — *I. Feldkirch* Melanthonis discipulus erat, ut ipse Melanthon in epistola ad Hessum d. 8. m. Iunii a. 1520 scribit *). Quare non dubito, quin Melanthon ipse, neque vero *Feldkirchius*, epistolam scripserit. Melanthon enim discipulis epistolas praescribere solebat et tunc saepe aliorum nomine in defendendo Luthero usus est. Sic discipulo cuidam epistolam de tribus votis ad monachum Franciscanum praescripsit, sic Apologiam pro Bartholomaeo *Feldkirchio* scripsit **); sic et hanc ad *Alveldium* epistolam exaravit ***). Quam igitur

diuino in ea ipsa praesideat, non parum laudanda ex sacro Bibliorum canone declaratio. aedita per *F. Augustinum Alveldensem* Franciscanum, regularis (ut dicitur) observantiae sacerdotem, Provinciae Saxoniae, sanctae crucis, acrique Bibliorum canonis publicum lectorem in conventu Lipsico. ad — cum *Adolphum* principem illust. in Anhalt &c. Mersenburgensem.” (In fine: „Excusum Lipsiae in officina Melchioris Lottheri. Anno dñi etc. XX.”) in 4to. cf. *Panzerum* l. c. Vol. VII. p. 218. No. 746. Liber eodem anno, ut videtur, Lipsiae per *Wolffg. Monacensem* excusum est. cf. *Panzerum* l. c. Vol. IX. p. 502. No. 944 b. Quum *Hm. v. d. Hardt* l. c. dicat, *Alveldii* librum *Adolfo*, Principi Anhaltino, dedicatum esse, vides Lector, quantum et hoc ad sententiam meam probandam faciat. *Alveldium* primum m. Maio a. 1520 refutavit liber inscriptus: „Contra Romanistam fratrem Augustinū Alveldē Franciscanū Lipsicū Canonis Biblicij publicū lectorē doctorē eiusdem. J. Joānes Lonicerus Augustinianus. WITTENBERGAE APVD COLLEGIVM NOVVM, ANNO, M. D. XX.” plagg. 5½ in 4to. (cf. *Lutheri* opp. ed. de *Wette* I, 447.) Lonicerus librum dedicavit „*Gaspero Guttell* Eximio sacerdotum literarum professori Eremitanum divi Augustini Vicario ac optimo priori suo” d. d. „ex Vuitenbergensi Augustinianorum Coenobio, Anno dñi M. D. XX. quarto Idus Maij.” Tum eodem mense prodiit *Ioannis Feldkirchii* „Confutatio inepti et impii libelli J. Augusti Alveld. Franciscani Lipsici pro d. Mart. Luthero. Vuitenbergae apud Melchiorum Lottherum iuniorem Anno dñi M. D. XX.” (plagg. 2½ in 4to.) Denique *Lutherus* ipse adversus *Alveldii* librum germanice editum „Eyn gar nutzbar vnd fruchtbarlich buchlyn vñ dē habflichen sule — durch August. Alveldt zu Leypzig 1520. St. Georgen Tag.” (25. April.) in 4to scripsit libellum „Von dem Papstthumb zu Rome: wider den hochberumpten Romanisten zu Leypzig” cf. *Panzer's* Zusätze S. 185 et 186. Lutheri opp. ed. de *Wette* I, 451 et 453. F.

*) Quum *Melanthon* l. c. *Feldkirchium* dicat fratrem *Bartholomaei* Cameracensis Parochi, apparet, nomen eius gentilitium fuisse *Bernhardi*. Bartholomaeus enim *Bernhardi*, *Feldkircha* oriundus, qui olim professor in Academia Vitebergensi fuerat, tunc praepositi munere *Kembergii* (Cameraci) prope Vitebergamungebatur. Probe autem distinguendi sunt tres illius aetatis viri, quorum saepissime nomine *Feldkirchiorum* s. *Felthirchiorum* mentio fit. Ita enim appellabatur et *Bartholomaeus* ille et frater *Ioannes*, Philippii discipulus et non ita multo post professor philosophiae Vitebergae, qui a. 1531 ibidem Academiae Rector fuit, et *Ioannes Dolscius Felthirchius*, Vitebergae Canonicus Ecclesiae collegiatae Omnium Sanctorum et Professor, qui d. 29. m. Iulii a. 1523 mortuus est. cf. *I. Bm. Riederer's* Beytrag zu d. Reformationssurkunden etc. (Altdorf 1762. 4to) pag. 9. et p. 19 — 24. F.

**) Cave putes, *Bartholomaeum* fuisse *Melanthonis* discipulum et *Melanthonem* eiusdem apologiam scripsisse. Apologiam, quam ipse *Bartholomaeus* germanice scripsisse videtur, *Melanthon* in Latinum transtulit. F.

***)) Non videtur tandem causa iusta fuerit, cur *Philippus* in amicis, ut *Schwebelio* et *Hesso*, quio-

tur recte hic recudendam curavimus. (Equidem et epistolam ex libro primo edito diligenter descripsi et scripturae discrepantiam addidi. F.)

IOHANNES VELTKIRCH fratri Augustino Alveldensi, Franciscano, Bonam mentem optat.

Incidimus hodie frater in libellum, quem de Pontificia potestate edidisti, plane Mavortium, utili sane consilio. Nam cum oratione Pontificis auctoritatem vindicare non posses, gladiis agendum censuisti, quibus passim armatus libellus prodiit. Et quis non videat, ad tantam rem tuendam tibi vel multis Delphicis gladiis opus esse. Primum, ut fatear, miratus sum, quid homini Franciscano et ex illa semideum observantia cum gladiis, quid cum ultrice bipenni Tenedia ¹⁾, ut scribis, homini tam religioso, nisi fallit titulus, donec propius aciem contemplatus, nec Mavortios gladios, nec severissimi regis bipennes vidimus, sed nescio quae τῆς διαβολῆς, nostin quae sit? venenata spicula. neque enim tu Christiano illo gladio usus es, quem iactas, qui tam multa inhumaniter, plura inciviliter, innumera impie scripsisti. Libere tecum acturus sum, nec fraudem fraude, sed virtute oppugnabo. Quare et vere et libere aio, multa a te inhumaniter, inciviliter et impie scripta esse ²⁾. Omitto iam orationis ineptias, nam hoc fortasse cum tua commune habet oratio nostra, ἀκολῶν ὄζουσα, οὐ λύχνου. Omitto quod in causa pietatis optimi ac pientiss. principis, Pontificis Mersburgensis ³⁾, nomine incredibili temeritate abusus es. Omitto hoc genus pleraque. Sed hoc vide, quam humanum, quam civile factum sit, quod, cum totus libellus contra *Martinum Lutherum* scriptus sit, egregie rem dissimulas, idque ita, ut nemo tamen sit, qui non intelligat omnia ad *Lutherum* pertinere. Scilicet iste candor, ista dexteritas ac simplicitas vestra est, quam splendidiss. titulis profitemini. Nam si nolebas tibi cum homine rem esse, quid erat, cur toties haereticos, blasphemos, impro-

bos, lymphaticos exclamares? Iam quis ignorat ad *Martinum* ³⁾ pertinere, quod scribis, esse qui repudiant doctores, non modo Scholicos, sed et veterum aliquos. Atque hic, quam Tragice omnia agis, stolidi, erronea, haeresibus involuta esse illorum dogmata, quibus tecum non convenit. Obsecro frater, ista est, quam promittis principio libelli, modestia? Equidem te, ut dignus es, Sycophanta tractarem, nisi dehortaretur Christiana verecundia. Quale enim hoc genus est calumniandi, praetextu disputationis bonum virum insectari? Cur, cum disputares, rei non serviisti? Quod toties ad convitia expatiaris? Sed ut haec missa faciam, quorum te, si bonus vir esses, certe puderet. Primum, quam frivolis, deinde, quam impiis argumentis causam tuam munias, paucis perstringam. Idque mihi operae sumpsi, quod optimus ac doctiss. vir *Martinus Lutherus* foeliciter occupatus sit, quam ut vel *Eccius*, vel *Emseris*, vel *Ochsafardis*, vel tibi respondere debeat maxime, cum nihil hactenus productum sit pro Pontificia causa, quod ille non ante excusserit in Resolutione propositionis XIII. de potestate Papae ⁴⁾, et expectetur ille Elephantinus *Eccii* partus de Petri primatu ⁴⁾, ubi universa haec causa pluribus, si videbitur res postulare, agetur. Interim tecum mihi res est, nec est ut quaeras, cur ego id auisim. Nam et te miror, quid ausus sis scribere, non modo quod ad te causa non pertinebat, sed etiam quod tantae rei sustinendae plane impar sis, homo sacrarum literarum imperitior, quam Musicae Marsya. Utinam intelligas frater, quantum Romanae sedis auctoritati derogetur hoc genere scripti, et huiusmodi patronis. Ego sane vicem nostram ⁴⁾ ipse doleo, in tam ineptos *ylvestrus*, *Caietanos*, *Eccios*, *Emseros*, *Ochsafardos*, *Alveldenses* rem Romanam incidisse. Nonne plus tribuit Pontifici Romano, qui hoc tribuit, quod sacrae literae concedunt, quam qui quidvis, nullo discrimine, ex Pontifice facit, iam terrestrem deum, iam Imperatorem, iam regem regum, et dominum dominantium. O dedecus. An non videmus, ut ex augusto Pontificum ministerio plus quam Barbaricam tyrannidem fecerint,

rum utriusque de hoc *Feldkirchii* libello m. Iunio scribit, planum fecerit, se libelli esse auctorem. Neque ex epistolae dictione *Philippi* stilus ubique mihi redolet. F.

³⁾ *Adolf*, Principis Anhaltini et Episcopi Mersburg., cui *Alveldius* librum suum dedicavit. F.

¹⁾ Tenedia] Ep. primum edita: „Tinedia.” F.

²⁾ scripta esse] Luth. opp.: „scripta sunt.” F.

⁴⁾ cf. supra pag. 104. F.

³⁾ *Eccii* liber eodem anno Ingolstadtii excusatus est. F.

³⁾ Martinum] Luth. opp.: „Lutherum.” Et sic ubique. F.

⁴⁾ nostram] L. opp.: „vestram.” F.

Decretorum, Decretalium, et hoc genus Bullarum auctores? Agnoscit Pontificem Maximum *Martinus*, tribuit Sedi Romanae, quantum per Christiana oracula licet, id quod toties testatus est, et religiosius quidem veneratur Pontificiam maiestatem⁶⁾, qui eatenus veneratur, quatenus divinae voces iubent, quam, qui iuxta ementita nebulonum quorundam Decreta, nihil illi non tribuit. Neque dubito, quin, quae est optimi Principis *Leonis X.* tum bonitas, tum sapientia, nihil aequae atque hoc genus impostores aversetur, quorum impudentia videt pristinam Romanae sedis auctoritatem elevari. Quo sacrilegio quid magis impium excogitari potest? Et in iis sane, quae de potestate Pontificia scripta sunt, quod sciam, vix aliud prodiit tuo opere ineptius, in quo te non nihil insumpsisse temporis fateris, nimirum quo congereres operis materiem ex *Emsero* tuo aut *Eccio*. Nam nihil opinor subministrasse tibi *Ochsafardum* illum, vere Thomisticum, quod nondum eas Epistolas evulgaverit, quas de causa Pontificia ad *Lutherum* scripsit, incredibili, ut omnia, acrimonia⁷⁾. Nos tibi, ne in re frivola diutius immoremur, hoc ipso respondebimus die, atque ita, ut nihil dubitem satisfacturos eruditis et bene de re Christiana sentientibus. Quid recepturi sint, qui contra pias literas praefractis animis coniurarunt, non laboro satis sciens, haec esse tempora tenebrarum.

DILUTIO PRIMI ARGUMENTI.

Nolo pluribus ineptias tuas revellere, ne bonas chartas male perdamus. Quid est enim a te productum, quod constet sibi. Nae tu gartulum Monachum belle expressisti, in quo D. Hieronymus desyderat *διαλεκτικήν*. Colligis inepte, comparas ineptius, multos scripturae locos passim ad causam tuam impie detorques. Scilicet hoc lectoris Biblici munus est. Immo, quid dialectica culpo, ne grammaticae quidem pensum

absolutum est, quando pleraque ita dicta sunt, ut ne Delius quidem natator adsequatur. Ius divinum probas, cum sic argumentaris, *nullam politeian⁶⁾ esse, cui suus Monarcha non sit, esse igitur Papam Monarcham Ecclesiae iure divino*. In hoc argumento, si velim diutius versari, primum convelli queat, quod colligis⁷⁾, omnem politeian⁶⁾ Monarchis gubernari, oblitus Laconicae, item Romanae oligarchiae, oblitus item Atheniensis Democratiae. Et cum *περι πολιτειῶν* a philosophis multa sint disputata, nondum convenit, Monarchiam praefendam esse. Sed ut haec omittamus, certe Monarcha⁸⁾ Ecclesiae suae Christus est, ut Paulus ait ad Colo., *Ipse est caput corporis Ecclesiae* etc. atque hoc ipse fateris. At pergis, non satis esse, quod in coelo regnat Christus, sed etiam oportere illius vicarium in terris esse. Alioqui nec oporteret ullos esse reges terrae, cum deus vere regnet perpetuo in caelis. Quaeso te, bone frater, quid convenit regno spiritus cum regno mundi? ut non consequatur, quia in regno mundi necesse sit in terris esse principes praeter deum, oportere idem et in regno spiritus. Vides quam apte compares. Neque enim esse ecclesiam aliud, nisi regnum spiritus, vel ipse Christus noster indicat, cum maximum in ecclesia facit eum, qui sit humillimo spiritu, inquit: *Quicumque humiliaverit se sicut parvulus iste, hic est maior in regno coelorum*. Hic non audis frater, ne syllabam quidem de Petri primatu, patrimonio, de occidentis imperio, de donanda Roma, sed verbum spiritus audis, quo regnum quoddam spiritale⁹⁾ conditur. Nec est spiritale regnum, nisi spirituum consensus in Christum. Obsecro, hanc consensionem Papa tuetur? Rursum ex argumento tuo vide quid effici possit, Praeter deum necesse est esse in mundo potestates, ergo praeter Christum necesse est esse Ecclesiae potestates, neque enim concludere potes de monarcha, perinde atque haec falsa est, quod praeter deum necesse sit in terris monarcham esse, ita et haec absurda, Quod praeter Christum necesse sit monarcham Ecclesiae esse. Quando enim unquam fuit Monarchia mundi regnum? repete veterum historias, quae forma fuerit imperiorum ante Assyriorum regnum.

⁶⁾ *Hic Dangersheim Ochsensfurtensis* litterae ad *Lutherum* de auctoritate pontificia missae primum excusae sunt in Aliq. Opusc. Mag. *Hic Dangersheim* ex Ostrufranciae Bosphoro, vulgo *Ochsensfort*, contra M. Lutherum. Lips. 1531. 4. Recusae sunt in *Löscheri* vollständ. Reformat.-Act. u. Docum. T. III. p. 27 seqq. In Germanicum translatae sunt in *Lutheri* opp. ed. Walch T. XVIII. p. 681 seqq. cf. quae *Lutherus* respondit ap. de Wette I. 205. 218. 221. et 220. F.

⁷⁾ maiestatem] *Luth.* opp.: „dignitatem.“ F.

⁶⁾ politeian] *L.* opp.: „politiam.“ F.

⁷⁾ colligis] *L.* opp.: „colligitia.“ F.

⁸⁾ Monarcha] *Ep.* primum edita: „Monarchia.“ F.

⁹⁾ spiritale] *L.* opp. ubique: „spirituale.“ F.

deinde, quam late ii imperitaverint, qui omnium regum¹⁰⁾ latissime propagarunt fines. Quae item post Assyriorum et Persarum imperium regna fuerint, cum iam *Alexander* magnus orientem aperuisset, ut illum Roma, tum florens adeo non agnovit, ut designato iam tum duce fuerit eum bello exceptura, si Italiam ferociens iuvenis invasisset. Post *Alexandrum* quot reges imperitarunt? Romani imperii quantumvis ferrei, fatalis limes Ctesiphon fuit. Obsecro te frater, intelligis, ut praeter deum Monarcha in terris nullus est, ita praeter Christum nullum esse in Ecclesia Monarchen. Sed ut multi reguli sunt, ita utcunque consequitur, multos esse debere Episcopos. Iam si expenderimus ex Monarchia mundana, quas clades orbis terrarum acceperit, neutiquam favere rebus Ecclesiae videbitur, qui affectarit ad illius exemplum ecclesiasticam monarchiam. Et videntur mihi Romani Pontifices non minorib. (quod ad spiritum attinet) malis Monarchiam asserere, quam illae quondam gentes suam constituere. Non terret te *Nemrothi* exemplum? qui scis, quomodo in scripturis audiat, non aliam ob causam, nisi quia regna invasit. Et ut obiter respondeam ad id quod toties iactas, tot annorum Romanorum Pontificum Monarchiam esse. Nimirum a praescriptione ius divinum probas. Quaeso te ex quo tempore vires accepit Monarchia, nonne¹¹⁾ Ecclesiae integritas labefactari coepit? Et nulla re, quam opibus aucta est. At non alia res certius exitio fuit Ecclesiae, quam opes. Vere Christianae opes sunt Christiana doctrina, pietas, fides, Charitas, dic illis quid accreverit per Romanam Monarchiam. Leges accreverunt et cerimoniae, quas omnes fere Romae debemus. At Christianam doctrinam magna ex parte leges illae extinxerunt, ut plane iam sit vinum nostrum iuxta Mosen fel draconum et venenum aspidum, hoc est, Romanae leges, ex cerimoniis orta est superstitio, quo malo nullum est in Christiana republica atrocius.

Iam ut philosophicum, ut Ochsfardicum est, quod dicis, ubi manebit honestum et utile delectabileque bonum. Quaeso te, quae est honestas regnare? quid iucundi, quid commodi, nisi Romanorum Pontificum gloriam, prodigiosas libi-

dines ac luxum probas. Sed in hoc inquires est honestas, est utilitas, ut illa omittam, ut sit unus aliquis ad quem omnium gentium disceptationes referantur. Quae vero? Sacerdotiorumne¹²⁾ et redituum? Nequaquam, nam hae lites proprie ad saecularia iudicia, ad principes, ad Reges mundi pertinent. De fidei causis loquor, ais. At vero fides tuenda est non auctoritate, sed scripturae armis, vel unam haeresin doce a condita Ecclesia, Romanorum Pontificum auctoritate extinctam esse. Hoc unicum est maxime populare argumentum, et quod tu in ipso libelli capite maxime iactas, oportere esse unum Pontificem, ad quem referantur fidei quaestiones. quasi vero haereses auctoritate, non scripturis vincantur. Nonne omnium Episcoporum est, pari diligentia confluere, obsistere haeresi, non igni, non ferro, sed doctrina? Atque ita soliti sunt passim nascentis Ecclesiae Episcopi, immo etiam iam adultae in Africa. Nam ad quem referetur quaestio fidei, si Ro. Episcopus haeresin doceat? Iam Episcopis contentibus¹³⁾, si Romanorum Pontificum auctoritas expectetur, latius proserpet virus, quam ut revocari possit error. cuius rei exempla nostra aetas habet, quae nihil nisi ex praescripto Romani Monarchae potest.

Omitto ineptias, quod censes unitatem Ecclesiae in ritibus consistere ac cerimoniis. Quotquot Evangelio, quibuscunque ritibus, sive Amoxobiorum, sive Graecorum, sive Romanorum, vivunt, Christiane vivunt. Quotquot sacramentis ita utuntur, ut Evangelica ratio postulat, recte utuntur. Nam si similes vis cerimonias, cur a nobis saecularibus vos Monachi, Romanorum Pontificum inventum, variatis? Ineptior es per omnia, quam ut responderi tibi a sano homine debeat. Iam ut omnia superiora valeant, non probas hoc argumento ius divinum. Siquidem ius divinum est, quod sacris literis scriptum est. At hunc Syllogismum tuum non esse e sacris literis petitum, satis constat. Omnes respublicae Monarchis regi debent, ergo Ecclesiae Monarcha est Papa. Quid enim multis modis potuit absurdius fingi, cum nec omnes respublicae habeant Monarchas, nec apte colligi de Papa, ut dixi, possit? Omitto Comica¹⁴⁾ illa, Quomodo poterit vel

10) regum] Luth. opp.: „regnum.” F.

11) nonne] L. opp.: „nonne quo.” F.

12) Sacerdotiorumne] L. opp.: „Sacerdotumne.” F.

13) contentibus] L. opp.: „contentibus.” F.

14) Comica] L. opp.: „conuicia.” F.

debut Christus Iesus et crudeliter et insipienter agere? Nam habet Ecclesia caput ipsummet Christam. Unicum argumentum populare, quo miteris, nihil efficit, quo censes, oportere esse unum aliquem, ad quem quaestiones fidei referantur. Quid enim si ipse Pontifex, si ipsa Romana Ecclesia, ut saepe, haeretica doceat? Nonne aliorum episcoporum consentientib. studiis et communi opera corrigetur? Idem fieri de omnib. episcopis in ecclesia quondam solebat. Omitto plusquam ineptum, quod de festo Cathedrae Petri producis ¹⁵⁾.

Negas a Caesarib., a Conciliis primas datas ecclesiae Romanae, et *Sylvestrum* nullo auctore scribis, praesedissee Niceno concilio. Adeo licet tibi impostor confingere quidvis, et in re seria negas agere, ut simplici te plebeculae vendites. Quin tu historias relege, quot synodis, ac quibus Caesarib. res haec ¹⁶⁾ gesta sit. Et Niceni concilii canonem *Eusebius* citat, quo occidentales ecclesiae Romani praesulis curae commendantur.

Non possum praeterire haeticam ac blasphemam sententiam, qua licere Pont. Max. scribis, constituere, instituere, ordinare, regere, deponere, immutare in iis, quae moris, quae honestatis, quae fidei sunt. Heus tu Blaspheme, licetne pontifici immutare aliquid eorum quae fidei sunt? Hunc tu *Leo X.* patronum feres? Hunc tu *Adulphe* Princeps opt. admittes in consilium, ubi de fidei negotio agitur, qui ius facit pontifici, immutare quae fidei sunt? cum Paulus dicat: *Si quis vobis evangelizaverit praeter id quod accepistis, anathema sit.* Multo ineptius est, quod idem confirmat, impiis ac blasphemis decretalibus.

SECUNDI ARGUMENTI DILUTIO.

Ferri poterant, fratercule gigantum, convicia, ineptiae, calumniae tuae, verum ad impia ieta quae scribis, quis bonus vir connivere queat? Et in hoc potissimum argumento tuo, ita sunt omnia Blasphemiarum et impietatis plena, ut et *Celsos*, et *Porphyrios* ¹⁷⁾, et *Iulianos* superes. Nam ut summa Christianismi inde pendet, ut

quam rectiss. Christi sacerdotium intelligamus, non potest non impiissimus censer, qui illud quovis modo obscurat, quod tu non solum obscuras, sed plane in universum obliteras. Christi vicem in terris Episcopi gerunt, quos in primis conveniebat in hoc incumbere, ut Christiana doctrina, quam puriss. doceretur. Episcoporum vices demandatae sunt tum Academiais communium studiorum, tum Monachis. Itaque vehementer miror, tantum licere tibi per Episcopos, per patres tuos, ac potissimum per Lipsicae Academiae Theologos, quos maxime cavere decebat, ne quid tale a suis scriberetur, nisi in iis etiam suni, quorum tu fabulam agis. Scripturam polliceris, cum figuris impie detortis ad humanas cupiditates agis. Quanto tolerabilius erat, Poetarum tum *μύθους*, tum *ἀπόλογους* ad pietatem per ludum deflectere, quam contra sacra, divinam scripturam. Sed has tenebras nostrorum temporum praedixerunt iam olim Apostoli. Vestris deuterisibus, mendacibus doctrinis et commenticis traditionibus fas versum est atque nephas. Quid superest piis mentibus, nisi, cum mutare nequeant, publicum malum sedulo deplorent. Et ut summatim argumentum secundum, in quo tam operose, incredibili quadam *βαττολογία*, nusquam non cadem ingeminans, versaris, perstringam. Sic colligis: *Figuratus est Pontifex in lege, ergo necesse est in Ecclesia esse Pontificem.* Ad id argumenti plerisque scripturae locis foede abuteris, quibus commonstras, oportuisse figuras impleri, importune productis his sententiis: *Nolite putare, quod venerim solvere legem, aut prophetas, Non veni solvere, sed implere.* Item, *Iota unum, aut apex unus non transibit a lege, donec omnia fiant.* Item, *legem Mosaicam literam mortis auctorem fuisse, Evangelium spiritum et vitam esse. Legem umbram fuisse, Evangelium gratiam et veritatem. Vetus testamentum noctem, Novum ¹⁸⁾ lucem. Legem Paedagogum, Evangelium gratiam, Synagogen ancillam. Ecclesiam liberam. Legem sanctum saeculare. Evangelium sanctum spiritale. Consequi, quod multo magis debeat in Ecclesia esse summus aliquis sacerdos, quam in Synagoga. Atque eodem fere argumento usi sunt ante Aegoceros tuus ¹⁹⁾,*

15) producis] L. opp.: „adducis.” F.

16) res haec] L. opp.: „haec res.” F.

17) Porphyrios] L. opp.: „Porphyrios.” Ep. primum ed.: „Porphirion.” F.

¹⁸⁾ i. e. Hi. Emser. F.

18) Novum] L. opp.: „uouam.” F.

et hoc multo ineptior *Eccius*. Erit ergo res mihi non tecum modo, sed et cum Aegocerate, cum *Eccio*, breviter cum omnibus huius impietatis auctoribus. Et in eo res omnis sita est, ut Leviticum sacerdotium a Christi sacerdotio, et Petri ministerio recte discernatur, in quo video misere teque tuosque hallucinari. Atque utinam vel hic te *Ochsafardus* tuus monuisset, ut de tantis rebus, si non aptius, at cautius dissereres. Censes figuratum Moshe Christum, Aharone Petrum. Quod cum confutavero, nihil per eminentiam collationem tuam effectum intelliges. Proinde omnium primum censeo, propius Aharone, quam Mose Christum figurari, quod Moses proprie legislatorem, Aharon vero placatorem, adeoque gratiae typum agat. neque Christus legislator sit, sed gratiae et salutis auctor. Et ut hic omittam, quatenus Mose cum Christo conveniat (Nam ea disputatio prolixior est, quam ut hic tractari debeat), Nonne Christi sacerdotium cum Aharonis sacerdotio D. Paulus in Epistola ad Hebraeos comparat, et sic comparat; ut impietas sit referre ad Petrum ea, quae Aharonis sacerdotio significata sunt? Quae quo minus vulgo intelligantur, impiae ac blasphemae quaestionum Theologiae debemus. Sacerdotium Leviticum per omnia cerimoniale erat, erant immunditiae externae, erant et illarum gratia sacrificia, quae, ut Paulus ait, non poterant iuxta conscientiam perfectos facere, servientes solum in cibis et potibus, et variis baptismatibus et iusticiis carnis, usque ad tempus correctionis impositis. Erat ergo sacerdos leviticus placator dei, quod ad iusticias carnis attinebat, erant sacrificia, quibus deus¹⁹⁾ placabatur, quod ad iusticias carnis attinebat. Contra, Christi sacerdotium per omnia spiritale est. Sunt immunditiae internae et lethales, est et illarum gratia sacrificium. Quaeso quod? Christus ipse, quo perfecti redduntur secundum conscientiam, qui sanctificantur. Sacerdos Christus placator dei est, quod ad iusticiam spiritus attinet. sacrificium ipse Christus est, quo deus placatur, quod item ad spiritum attinet. Iam quia quotannis iisdem hostiis litabatur, significatum est, imperfectum esse sacrificium, et fore aliquod perfectum aliquando, quo semel tantum litaretur. Illud perfectum, necesse

19) deus L. opp.: „deo.” F.

est ut dicas, iuxta Pauli sententiam, Christum esse. quod si Aharonis sacerdotio ac sacrificio significatum est sacerdotium ac sacrificium eius, qui placaret deum, quod ad spiritum attinet, qui es semel offerret, et unica oblatione consummaret²⁰⁾ eos, qui sanctificantur, cur negas, Aharona Christi typum fuisse? Nihil comminiscor, nihil fingo, Pauli ad Hebraeos omnia sunt, quae tracto. Quibus, nisi impius es, refragari neutiquam potes. Non figuravit lex, nisi eum Pontificem, qui peccatum aboleret, qui legem absolveret ac impleret, breviter, qui iustificaret ac salvaret. Haec tu ad Petrum impie frater referes? Nam ut Petri typum Aharona facis, ita necesse est, ut Petrum iustificatorem ac salvatorem amplectaris. Qua impietate quae maior excogitari potest? Nihil hic attollo, omnia simplicissime colligo, ut res ipsa postulat. Nihil maliciose, nihil per calumniam longius duco, quam ipsa res patitur. placabilius fuerit, cum haereticis quibusdam universum Mosen negare, quam Aharona²¹⁾ ad Petrum detorquere. Tale est, quod Romanum sacerdotium confingis esse sacerdotium secundum ordinem Malchizedek²²⁾. Quaeso Sycophanta, nullane te religio tenet in rebus tam seriis nugandi? Nonne secundum ordinem Malchizedek sacerdos est, qui rex est pacis, rex iusticiae, qui perpetuo sine successoribus, sine vicariis regnat? At pacem ac iusticiam, praeter Christum, nemo nobis absolvit, sine successoribus, sine vicariis solus Christus apud patrem pro nobis interpellat. Haec tu Christum cum Petro finges²³⁾ habere communia? O insanias falsas.

Ut Christum, inquires, Aharon significat, ita et Christi ministrum Romanum sacerdotem. Primum, ut temere donem, et Christum et Christi ministrum significari, non efficies tamen, unum quempiam et summum significari. At hoc agimus, neminem Pontificem Aharone significari praeter Christum, et impium esse, qui Aharona ad Petrum proprie²⁴⁾ detorqueri contendit. Cuius sententiae auctorem habemus Paulum ad Hebraeos, et ipsae docent figurae, si levis testis Epistola ad Hebraeos sit.

20) consummaret] Ep. primum ed. per errorem typogr.: „consummaret.” F.

21) Aharona] Luth. opp. ubique: „Aaron.” F.

22) Malchizedek] Luth. opp. ubique: „Melchizedek.” F.

23) finges] L. opp.: „fingis.” F.

24) ad Petrum propr.] L. opp.: „proprie ad Petrum.” F.

Porro Christum non repraesentari ab Aharon sic colligis: *Pariter Christus est tum Synagogae, tum Ecclesiae caput. Synagoga habuit Pontificem praeter Christum, Igitur et Ecclesiam necesse est habere Pontificem praeter Christum.* Non obscure arbitror tibi patere, candide Lector, quam non intellegat neque Leviticum, neque Christi sacerdotium, qui sic argumentatur. Atqui hanc rem non modo Monachos, aut Theologos, aut sacerdotes, sed omnino Christianos omnes oportebat vulgo meditatissimam habere, nempe in qua rationes omnes Christianismi proprie²⁵⁾ positae sunt. Sed vide, quam nihil efficiat, qui sic colligit, *Christum esse caput tam Synagogae, quam Ecclesiae. Synagogam habuisse summum Pontificem, consequi, ut et Ecclesia habeat summum Pontificem.* Quia enim Christus est caput tam Synagogae, quam Ecclesiae, necesse erat eum, nempe nondum revelatum, in synagoga repraesentari per summum sacerdotem. Neque enim Leviticus Pontifex erat aliud, quam typus futuri veri pontificis. Is posteaquam revelatus est, quid opus est typis figurantibus? Nisi revelatus esset Christus, opus haberemus typo, qui illum repraesentaret. Adeo quia verum Pontificem figurari oportuit antea quam revelaretur, opus erat Aharonis pontificatu. Rursum quia verus Pontifex revelatus est, qui hunc repraesentet, opus non habemus. Quin tu sic argumentare, Christum verum sacerdotem esse expiantem Synagogen²⁶⁾ et Ecclesiam, cuius cum Synagogae nondum revelatus esset, Ecclesiae vero postea revelaretur, oportuisse in Synagoga typum esse, in Ecclesia non oportere. Ut concesserim, idque libenter, Synagogen²⁶⁾ et Ecclesiae caput Christum esse, ita non permiserim, Synagogen²⁶⁾ habuisse sacerdotem, sed sacerdotis figuram ac typum, cuius figurae seu simulachri corpus Ecclesiae revelatum est²⁷⁾.

Sed ita convenit Aharoni, Christo et Petro, ut Aharon sit Christi typus, inferiores Levitae typi Apostolorum, Episcoporum etc. Iam ut sub Aharone non fuit, qui post eum dignitate alios anteiret, sed omnes sacerdotes sub Aharone pa-

25) proprie] Luth. opp.: „propriae.” F.

26) Synagogen — Synagoges] L. opp.: „Synagoram” — „Synagogae.” F.

27) revelatum est] L. opp.: „simulachrum est.” F.
MELANTH. OPER. VOL. I.

res erant, Ita sub Christo non queat anteire Petrus reliquos Apostolos, aut Episcopos, sed pares esse decet omnes sub Christo Episcopos. Ut in sancta sanctorum ingredi non licebat, nisi summo Pontifici, Ita in sancta aeterna ad patrem solus Christus ingreditur, et victima et sacerdos expurgans animos nostros. Item ut Levitae in summi sacerdotis ministerio varie²⁸⁾ erant, ita Episcopi in Christi ministerio esse debent. Mactabant illi pecudes, adservabant vasa, mactent hi Evangelio animos sontium, consolentur adflictos, tueantur doctrinam Evangelicam. Nam ad hoc ministerium non modo Petrus, sed omnes Apostoli pariter vocati sunt. Intelligis lector, quorsum pertineant Aharonis typi. Nam vere sacerdos Christus est, Ministri sacerdotis pares Apostoli. Christi figura Aharon, reliqui Levitae Episcoporum.

Omitto hic, quam inepte detorqueas sententiam. *Non veni solvere legem, sed implere.* item quam inepte confingas novam legem, item legem gratiae. Quaeso te fratercule, quae est nova illa lex? Num ignoras, quod Paulus ait Christum sine lege apparuisse? et a Iohanne dictum esse, *Lex per Moysen, gratia et veritas per Iesum Christum.* Et non veni iudicare, sed salvare. Fecit nobis magno Christianae reipublicae malo iam isthaec vestra Theologia e Christo vere Moysen quendam, ex Evangelio plus quam lapideas legis tabulas. Sed haec modo non est locus excutiendi. Te vero miror, qui rerum sacrarum tam rudis ausus sis, optimum et doctiss. virum incessere scripto, nisi satis foeliciter te functum officio putas, si non caussa, sed conviciis et calumniis superior evadas. de qua palma libenter concesserim tibi. nimirum pulchre referenti Thersiten illum Homericum, cui voluptas fuit, optimis quibusque male dicendo negotium facere. Atqui bibliaci Lectoris erat et prudentius et, ut Graeci dicunt, *εὐστοχώτερον* scripturas citare, quam ut ex Aharone, ex Malchizedek Sergii, Adriani, Bonifacii, Alexandri, Iulii et hoc genus immania monstra fingerentur. Nec est, quod dicas, permittere te, ut per Aharona Christus significetur, immo hoc te maxime velle, ut repraesentet Christum Aharon, sed perinde atque Aharon repraesentavit Christum in synagoga, ita Petrum in Ecclesia repraesentare Christum. Nam

28) varie] L. ~~varie~~ F.

in synagoga opus fuisse typo Christi aio, in Ecclesia non esse ²⁹⁾ opus ullo summo Pontifice Christi typo, quod Christus iam ipse revelatus sit, quem oportuit Synagogae praefigurari.

Obliquis et Sycophanticis strophis seditio-
nem Dathan et Abiron nescio cui factioni con-
fers. idque tuo more, ne quando non agas Sycophantam. Age vero, quanto aptius seditiosis Dathan et Abiron comparaverimus tum eos Pontifices, qui ceu de Sede deturbato Christo regnum invaserunt, tum te tuique similes patronos Romanae tyrannidos ³⁰⁾. Iam ut elegans est auctarium, quod argumento ³¹⁾ de Aharonis Pontificatu addidisti, *Summum sacerdotium Iudaico populo semper mire commodasse*. Tu vero, si ius divinum Romani primatus ex illius beneficiis in Ecclesiam collatis aestimas, cur non Paulo primas tribuis? Aut quae beneficia contulere in Ecclesiam Romani Pontifices, ex quo tempore Primas affectarunt? Et a temporibus Adriani secundi, quid agunt aliud, quam ut occidentem bellis civilibus, nephariis caedibus, parricidiis, tyrannicis legibus et decretis, facticiis religionibus, exactionibus, compilationibus, nundinationibus omnium sacrarum et prophanarum rerum, censuris, anathematis, interdictis, palliis, annatis, indulgentiis, dispensationibus evertant, nisi obscurum est, quanta contentione cum graecis de primatu dimicarent, aut quam tyrannice primum Romandiolam, deinde et Siciliam invaserint, aut quae in Henricos et Fridericos, ut alios praeteream, perfidi et sacrilegi Pontifices ausi sint. Aut quis nescit, quantum ecclesiis damni dederint Pontificiae constitutiones pleraeque plus quam impiae. Item quod dicis Pontifices Iudaeos non dedisse aliqua publica damna, quis ferat? Nempe qui toties a prophetis, ab ipso etiam Christo obiurgantur. Sed haec ad nos non attinent, quare missa facio. Nunc vide Lector Comicam Harpen, Comica vulnera, Comicum gladium, quae ille sycophanta pro veris iactat. Quid superest, nisi ut meliorem ei mentem optemus?

29) esse opus] L. opp.: „est opus.” F.

30) tyrannidos] L. opp.: „tyrannidis.” F.

31) argumento] L. opp.: „argumentum.” F.

AD SIGNA.

Inter poenas, quas nobis coelestis spiritus per prophetas interminatur, quod sciam, non est atrocior alia, quam cum veneno mutandum esse vinum praedicit. et argentum esse versum in scoriam, et hoc genus multa, quibus significatur, sacrosancta divinae Maiestatis oracula nostris nugis incestanda esse, et doctrinam spiritus degeneraturam in affectus et sensum carnis. Id quod plane fit cum alias a nostrorum temporum doctoribus, tum maxime in causa Pontificia, ad quam tu primum Aharona et Malchizedecum, modo plerasque Evangelicae historiae sententias impie detorques. Nam quis intellegat, aut Christum, aut Christi beneficium gratiam, si sacerdotium Aharonis ad Petrum referas? et quaeso te, quibus sacrificiis Aharoni cum Petro convenit? Signa vero, quibus probas causam tuam, iam ante a *Martino Luthero* gravissa, tractata sunt, partim in libello contra malignum *Eccii* iudicium de quibusdam articulis ^{*}), partim in Resolutione propositionis de potestate Papae. Quae si voluerit expendere et cum tuis conferre pius lector, facile intelliget, ut insanias. Nos ne quid *ἐπέρ τὴν Ἀθηνᾶς ψῆφον* adferamus, paucis tantum perstringemus quaedam ex tuis, e quibus aestimari deinde reliqua possint.

I. Petrum, primum omnium scribis vocatum esse, forsan quia a Matthaeo prius nominatur Andrea. Alioqui scis, apud Iohannem primum vocatum esse Andream. Et nihil referre, quo ordine numerentur Apostoli, vel hoc argumento est, quod non recensentur eodem ordine ab Evangelistis, et Paulus Iacobum Petro in Galatis praeponit. Iam ut frivolum sit probare, Petri ampliorem fuisse, quam aliorum potestatem ex nominum recensione, *D. Martinus Lutherus* satis ostendit in libello contra malignum *Eccii* iudicium.

II. Ex mutatione nominis argumentaris, quasi vero potestatem nomen mutatum arguat. Quid enim accessit potestatis praeter reliquos Apostolos Iacobo Zebedei et Iohanni, quod eis

^{*}) Titulus libro praescribitur haec: „CONTRA MALIGNVM IOHANNIS ECCII IVDICIVM, SVPER ALIQVOT ARTICVLIS, A FRATRIBVS QVIBVSDAM EI SVPPOSITIS, MARTINI LVTHERI DEFENSIO, ERRORES ITEM HAERETICI. XXIII. EX ECCII FRATRVMQVE DOGMATIBVS CONSECTANEI.” s. l. et a. (Lipsiae ex off. Melch. Lottheri a. 1519.) plagg. 3½ in 4to. F.

nomen filiorum tonitruum inditum? Aut si hoc *τεκμήριον* principatus est, cur Mosi, Aharoni aliisque multis nomina non sunt mutata? Vides Lector, quam efficacibus elenchis, quibus gladiis, quibus telis potestatem Pontificiam vindicet fraterculus. Nimirum nisi his, ceu Herculis³²⁾ telis Troia, non potuit expugnari *Martinus*.

III. Egregie ius divinum probas per parabolam, una navi significari unam Cathedralam Petri, ut colligi hinc possit, Christum vicarium esse Petri. Neque enim Petrum in Christi cathedra, sed in Petri cathedra fingis Christum sedere. O Morpheia! Atque hic intolerabile est, quod comminisceris, sedem Romanam *ἀναμάρτητον* nec erraturam, nec unquam errasse. Quaeso te, foedius errasse censes, qui divinos honores Iovi Capitolino tribuerunt, quam errant, qui Romanos Pontifices errare negant? Age, vel unam profere e scripturis syllabam, quae testetur, errari a sede Romana non posse. Nam Petrum necesse est ut fatearis errasse, quem Paulus simulationis arguit et reprehendit *ὡς οὐκ ὀρθοδοῦντα*³³⁾, *πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου*. Agnoscis maiestatem Paulini sermonis? Quid quod ex factione Arriana habuit Roma Pontificem? Quid quod legibus Romanae sedis contra puritatem Evangelii innumera statuuntur? Quid quod Romana Ecclesia iam tot saecula ad Pelagianam haeresin connivet, quam docuerunt generalium studiorum, ut vocant, Academiae? Nec probat Evangelica sententia, *Ecce vobiscum sum usque ad finem saeculi*, id quod hinc vis colligi, nimirum pro tua dialectica. Est enim ea sententia pollicitatio quaedam, ut sunt pleraeque in scripturis, cui innixae Christianae mentes, neque mundi, neque Satanae insultus formident, atque in hoc pollicitationum genere summa Christianismi posita est, quas vos insanis et carnalibus glossematis ad vestras nugas detorquetis. Porro quomodo ad auctoritatem cathedrae Petri pertinet, quod ad omnes Apostolos communiter dictum est? Et quod subiicis, *ad Petrum dictum est Noli timere, ex hoc iam homines capies*, memineris et ad alios dictum *Faciam vos piscatores hominum*, hoc est, doctores, nisi summam potestatem col-

latam censes Petro, quia singulariter ad eum dictum est *eris homines capiens*. Atqui hac ratione et Paulo argumentabimur summam potestatem collatam esse, de quo quanto magnificentius et singulariter quidem a domino dictum est *Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus et regibus, et filiis Israel*. Quid si tale aliquid de Petro dixisset scriptura? Verum ut ad caput argumenti, parabolam redeam, Si una navi Ecclesiae unitatem arguis, Quaeso quae erit altera navicula, quae venit auxilio ruptis iam Petri retibus? Sed eam historiae partem duxisti praetereundam, quod ad rem tuam non satis quadrabat. Scilicet hac fide decerpis e scriptura sententiae tuae argumenta.

Martinus Lutherus sententiam, *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam*, copiose tractavit, ut non dubitem bonis ac doctis satisfactum. Quare non est, ut a me pluribus agatur. Tamen quia et hic locus in sensum carnis inepte detortus est, cum plane spiritalis aedificii rationem contineat, visum est paucis commonere lectorem, ut observet, quam apte scripturas tractes. Voluit Christus noster his verbis declarare, quid in sese praesidii positum esset fidelibus, significans portas inferi, hoc est regnum diaboli, nihil valiturum contra vere Christianas mentes, adeoque quae confiderent, se Christi praesidio tutas esse. Id est, cur primum constantem de se sententiam explorat humanis opinionibus reiectis. Nam homines alii Iohannem, alii Heliam, alii Hieremiam, aut alium quendam ex prophetis filium hominis esse opinabantur. At Apostoli, neque vero solus Petrus, sed universi, filium hominis fatentur esse Christum salvatorem, Deinde hac fide collaudata cum Petrus omnium vice respondisset, ait dominus, *Tu es Petrus*. Et rursus ostendens, ex hac una confessione fidei pendere salutem nostram, addidit: *Et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalent adversus eam*. primum aedificium Ecclesiae spirituale est per gratiam fundamentum, quae impietas fuerit Petrum fingere? deinde ne portae inferi, hoc est, ne peccatum ac mors praevalent contra ecclesiam. Petro non deberi, quis non intelligat? Quae est igitur dementia, Petrum ecclesiae fundamentum vocare? Quaeso te, propius contuere ordinem historiae, nonne in hoc Christus sese super petram ait ecclesia

32) Herculis] L. opp.: „Herculeis.” F.

33) ὡς οὐκ ὀρθοδοῦντα] Luth. opp.: „δτι οὐκ ὀρθοδοῦσι.” F.

turum, ne portae inferi, hoc est, peccatum ac mors praevalent contra eam? Porro necesse est fundamentum huiusmodi esse, quod contra peccati, contra mortis tyrannidem immotum humanis mentibus sit solatio. Quid adhuc dubitamus, quod ecclesiae fundamentum sit? Neque enim Petrus, sed Christus adserit suos a peccati ac mortis saevitia. Adversus satanae insidias, adversus peccati, Item conscientiae insultus quaeso num in Petro praesidium est? Neutiquam, sed in Christo. Quo fit, ut fidei confessionem, qua in Christum pia mentes transformantur, fundamentum ecclesiae censeas. Siquidem fundamentum est, quod contra inferorum portas, hoc est, contra regnum satanae, peccati et mortis fideles tuetur. Hoc vero uni Christo debetur. Fundamentum igitur ecclesiae non potest esse Petrus. Vides, candide lector, Sententiam *super hanc Petram* etc. pertinere non ad Regnum, sed ad consolandos confirmandosque hominum animos, ut sciant, quid sibi sit in Christo praesidii. Atque haec inculcari Christiano populo debebant, et sic Evangelicum locum tractare conveniebat, ut usui esset animandis erigendisque adfluctis mentibus, cum impii scriptores sacrosanctam doctrinam ad vestras nugas impie detorquetis. Qui observaverit de quo aedificio, de quo fundamento loquatur dominus, Quae item sint inferorum portae, nisi quis grammaticam figuram non intelligat, videbit, non alium locum minus ad Petrum quadrare, quam hunc ipsum. aedificium enim ecclesiae spiritale est per gratiam, cuius unus Christus basis est, Fundamentum eiusmodi esse necesse est, quod contra Satanam, Christianam mentem tueatur. Neque enim inferorum portae aliud sunt, quam Satanae regnum. At Christum non esse fundamentum, primum ex eo colligis, quod dictum sit futuro verbo, *aedificabo*. Nam cum Christus semper a condito mundo fundamentum et caput ecclesiae sit, quomodo ait se aedificaturum ecclesiam iam olim aedificatam? ut argute, ut scite omnia! Age Ecclesiam quid vocas? nonne hominum conventum? Atqui nondum convocatum erat genus hominum, quid igitur verbo futuro offenderis? Ecclesia, inquires, iam olim erat aedificata in Christum, nunc vero aedificanda in Petrum. Vide, lector, quam absurdum commentum. Nam et modo aedificandi erant in Christum, qui restabant vocandi.

Num offenderis sermone prophético? sicubi de gratia, de spiritu Christiano verbis futuris fit mentio, cum tamen et ante incarnatum Christum fuerit gratia. Non erat in cordibus iustorum ac salvandorum lex ante incarnatum Christum? eo quod Propheta ait, *Post dies illos, dicit dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam, et ero eis in deum, et ipsi erunt mihi in populum*. Nonne et ante Christum incarnatum erant, quorum cordibus divinitus insculpta lex fuit? Sed quid haec nugalia persequor, cum satis constet, hac loquendi figura, qua dicitur, *Ecclesia in Christum aedificari*, nihil aliud significari, quam subinde alios atque alios ad Christum advocari ac salvari Christi beneficio, id quod praesente verbo non potuit commode efferri.

Sic rhetoricarum frater, ut ne adsequi quidem possim, quid velis, ubi longa disputatione probas, portas inferi adversus Christum praevaluisse ac propterea Christum Ecclesiae fundamentum esse non posse. Nam si alienum sermonem recitas, miror insanire ita posse hominem, ut dicat, praevaluisse contra Christum potestates inferorum. Non enim subegerunt Christum inferi, non expugnaverunt, quamvis oppugnaverint. Aut si tuus sermo est, nonne licebit et nobis in eundem ratiocinari modum? Adversum Petrum praevaluerunt portae inferorum, cum passus est pro Christo, non est igitur petra. Quin tu, lector, animum adverte propius ad divinam historiam et intelliges, nullo minus loco probari posse primatum Romanum, quam hoc ipso, quem fere solum iactant. Nam cum loquatur Christus in hanc sententiam, *Superiorem Satana peccato* ³¹⁾ *ac morte fore, quisquis crederet, putasne hac sententia Petro primas Ecclesiae parteis datas esse? Neque Christus* (inquit frater) *neque Christi fides, quae est in corde Petri, fundamentum est Ecclesiae*. Ego vero et Christum et fidem non eam proprie, quae in Petri pectore est, sed plane generaliter fidem, qua quisque Christum complectitur, esse Petram, esse fundamentum aio, qua velut arce contra Satana munitus est quisque fidelis.

Piget me et ad reliquas ineptias tuas respondere, maxime cum locum *tibi dabo claves*, item de didrachma, de confirmatione iam ante excu-

31) peccato] L. opp. p. errorem typogr.: „peccata.” F.

serit *Martinus*. Nam ut Petro ait, *Tibi dabo claves*, ita postea omnibus nullo discrimine, *Quaecunque alligaveritis super terram* etc. et *quorum remiseritis* etc. Et tu fateris omnibus datum, quod Petro promissum erat. Si omnibus datum est, quod Petro promissum est, non video, quomodo superiorem reliquis Petrum facias. Immo hoc velim excutere vos, qui Petri primatum adseritis, num ligandi ac solvendi potestas amplior sit Petro, quam reliquis Apostolis. hoc est, num condonare aliquid possit summus Pontifex, quod non possit quivis sacerdos iure divino. Nescio enim, num hoc ipsum velis in hac longa et verbosa disputatione tua.

Palam est notari *Martinum*, ubi lupum quendam fingis saevientem etc. et torquentem scripturas etc. Hic ego nihil aliud dicam, quam te et tui et Christiani candoris oblitum esse. Illum male detortae scripturae arguis tu, qui nusquam non sacris literis abuteris, idque in sensum carnis deflexis, ut cum ex Aharone, Malchizedeco facis Romanos Pontifices, cum e loco *Tu es Petrus* etc. colligis Pontificiam potestatem, qui totus promissio quaedam est, e qua propriissime cognosci potest, quid beneficiorum orbis terrarum a Christo acceperit, ut Christum plane ignores, nisi per hanc promissionem et similes cognoscas. Omitto pleraque, quae nemo non intelligit male detorta esse. Deinde hocine candoris Christiani est, obliqua sycophantia tetrum et saevientem lupum vocare, quem nisi scires bonum virum esse, nominares certe. At nunc cum illius tibi non obscure spectata sit integritas, contentus ita notasse, ut stomacho tuo satisfactum videri possit, nomen dissimulas, ne quis te manifesti mendacii reum agat.

Et quod attinet ad expositionem sententiae: *Quorum remiseritis peccata*, vel e sententiis Longobardi scis, a veteribus Theologis remissionem peccatorum, quatenus sacerdotum est, declarationem condonati delicti haberi. Deinde quae recentiores commenti sunt, ut plus tribuerent Christiano sacerdoti quam declarationem, ea adeo sunt absurda, ut et *Alcinoi* apologos et *Pamphili* illius fabulam apud *Platonem* superent. Et fateri te necesse est, nisi scripturae refragari velis, condonationem delicti solius divinae misericordiae opus esse. ut apud *Esaiam* legitur, *Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me*. Neque praeter declarationem con-

donati delicti, auctore scriptura, quidquam tribuere sacerdoti potes. Neque consequens est, tolli confessionem sacramentalem, id quod calumniaris *Martinum* moliri. Aut quam vocas tu confessionem sacramentalem, aut ubi *Martinus* de confessione, de clavibus impie senserit, ostende. Nimium indulges, frater, stomacho, sic ut semel omnia *Martini* dogmata velis antiquata, quia parum tibi probatur, quod de causa Pontificia ab eo scriptum est. Quo palam ostendis, quaesisse te argumentum calumniandi *Martini*, non disputandi, adeoque hanc totam disputationem susceptam tibi esse, ut copia fieret alicubi declarandae malignitatis tuae.

Ad finem in tractando loco *Pasce oves meas* multis conviciis in haereticos quosdam et haereticum fautores debaccharis, ad quae respondere non est instituti mei. Breviter locum ipsum *Pasce oves meas* attingemus, antea copiose tractatum a *Martino*, ac primum quidem locis superioribus: *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et tibi dabo claves*. Petrum non esse praefectum omnibus, vel hoc arguit, quod de primatu disceptarunt Apostoli, cum alias saepe, tum in coena paschatos ultimi, quod in terris peregit Christus. Nam si Petrus praefectus erat reliquo Apostolorum senatui verbis his³⁵⁾, *Tibi dabo claves*, quid disceptabatur de primatum, cum didrachmen³⁶⁾ dominus pro se ac Petro penderet? Quid contendebatur in coena? aut si qua promissio primatus facta est illis ipsis verbis, num adeo non intellexerunt Christum Apostoli, ut cui promississet is primatum, ignorarent? Quod cum non videatur, confici potest, primatum illis ipsis verbis Petro ne promissum quidem esse. Iam si his locis nihil efficias, quaeso, cur tam pleno ore iactas locum, *Pasce oves meas*, ubi nihil est mandatum Petro, idque singulariter, nisi ut doceat. Atqui et Paulo singulariter est demandata docendi cura, cum dicitur, *Portabit nomen meum coram regibus et gentibus et filiis Israel*. Unde licebit colligere tuo exemplo, Paulo primatum Ecclesiae deberi, siquidem tu primatum vel hoc potissimo loco munis, quod Petro singulariter demandata est docendi cura. Neque enim aliud, quam docendi munus, pascendi verbo

35) verbis his] L. opp.: „his verbis.” F.

36) didrachmen] L. opp.: „drachmen.” F.

patiar significari, sive id extulerint graeci verbo βόσκειν, sive verbo ποιμαίνειν, nam et hoc ab ovilibus vocabulum est. Quodsi refragaris et verbo ποιμαίνειν mavis hoc loco regnum significari, vel unum profer locum, ubi Christus sacerdotium regnum vocarit. Nam plane ministerium et vocari et esse voluit Christus, cum ait, *se venisse, ut ministret aliis, non uti sibi ministretur*. Vides lector, ut adseruerit Pontificiam causam noster Alveldensis. Signa deseruit, gladii e manibus extorti sunt. Breviter exarmavit eum deus aliquis panoplia sua universa, ut illum, nescio quis, apud Homerum. Plurimum effici putat primo argumento, oportere aliquem in terris Monarcham Ecclesiae esse. Nam id quidem populare admodum est, quod videatur e re Christiana esse, ut sit unus aliquis, ad quem referantur fidei quaestiones, qui de haeresibus iudicet. Verum historiae et patrum exempla, et ipsa rei conditio docet, non auctoritate unius vincendas esse haereses, sed si quae alicubi pullulent, a vicinis Episcopis doctrina potius quam potestate cohibendas esse. Alioqui quomodo Romanae sedi, si quando Ro. Episcopus haeresin doceret, consuli posset, nisi vicinorum Episcoporum studio, cura et vigilantia arceretur error. Aphricana exempla, auctoribus Cypriano et Augustino, habemus, ubi in extirpandis haeresibus, quae fuerit Romani Pontificis opera, non video.

Deinde Aharona frustra iactavit figuram Petri fuisse, idque contra Paulum in Hebraeis, et figuris nondum video ius divinum probari. Antiquavit Christus Aharonis sacerdotium, ipse sacerdos novi testamenti et hostia. ut plane impium sit ex Aharone non Christum, sed Petrum facere. Atque hi duo syllogismi sunt, quibus causam munit, et per gratias plus quam Chrysippeii.

Et talibus Syllogismis Rhetorica εἰχότα adiecit, petita ex mutatione nominis, ex allegoria naviculae Petri, τεκμήρια, ita me bene ament Musae, efficaciora quibusvis epodis, Item locos evangelicos, *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*. quae plane in hoc a domino dicta sunt, ut declararet peccatum, mortem, adeoque Satanam triumphaturos, quotquot Christum amplexi sumus. Huic loco certior alius additus est, *Tibi dabo claves*. sed hunc, ne quid efficiat in causa Pontificia, dominus interpretatus est, cum claves Ecclesiae donat uni-

versae, cum omnibus Apostolis clavium faciam dicens, *Quorum remiseritis peccata*. Atque hos locos non pertinere ad Petri primindicium est, quod saepenumero disceptatum inter Apostolos de primatu, cum iam antea essent e domino Petro dictum, *Tibi dabo c* Locus, *Pasce oves meas*, non aliter Petrus bis, quam Paulum ille in Actis commendat, *portabit nomen meum coram regibus* etc.

Absolvimus argumentorum capita. vide figuras et ornamenta orationis, quam sit elegantibus emblematis, ut ille ait, veritata. Quam opportuna exclamationes, commodi excursus, quibus iam in *Hussum* in *Vuicleffum* haereticos exspatiatur³⁷⁾, quae nam tam vinceret argumentis, quam criminibus vicit. iam debacchatur in *Lutherum* Academiam *Vuittenburgensem*, quam vocavam palaestram, exhorrentem omnium doctet sapientum doctrinam. Iam hortatur perniciose *Lutheri* dogmata, atque his quae tam variis orationis figuris me propem ipsum cepisset, nisi Ulyseo moly*) antea munissem animum, quam libellum intro Quem enim haec tragica vel Stoicum non ciant? O proles viperea, o blasphemia in igne digna. Quid blasphemias Ecclesiae spectas Christum? cur stupras sponsam Christi Iam? Iam haec quanto plus valent cum al auctore dicuntur, quam cum a me repeti neque enim nihil addit virium orationi τὸ πρῶτον sive decorum, cuius iste adeo observans fuerit cum veteri Comoedia videatur certasse. ubi non inepte ratiocinatur? ubi non abutilituris? ubi non calumniatur? ubi non criminum adversarium, sed ἀνώριμον, id quod ad sycotiam aptius visum est. ubi non agit mendacitatem male feriatum impostorem? Porro quae tanta est in elegantiae floribus, in metaphoris, vis epithetis, et nescio quid Ochsofardicum obus, quam scite enim *Hussum* vocat *virum diaboli caculam*, quam apta compositio est *in gratiae*, perinde atque si dicas in aestate huius quam sonorum est, quod ait *garris tartareo* Sed quid haec commemoro. Quin vide, fortiter confodiat erroneum quendam ac pri-

*) cf. supra pag. 65. F.

37) exspatiatur] In ep. primum edita scribitur: „et tur.“ F.

ubi ratiocinatur, non Ecclesiae, sed Petro datas esse claves, quod non possint singulorum hominum gratia quotidie synodi aut concilia congregari, sed oportere rem unius arbitrio permitti. Et recte quidem. nam et nos volumus Episcopos claves ab Ecclesia accipere, non autem (quod ille insanus frater censet) Ecclesiam ab Episcopis, siquidem dicuntur Ecclesiae non Episcoporum claves. demandatis clavibus utantur Episcopi, ut res Ecclesiae postulant; alias privatim, alias ³⁸⁾ publice. Nam quod ad publicam correptionem adinet, quod caussatur, non posse semper concilia coire, cur non Ecclesiasticam veterum consuetudinem consyderat? Solebant enim publica crimina publice vindicari. Pauli vero locos in Corinthiorum Epistola apposite tractat, contendisse Corinthios de baptismo, non de Petro. quaeso, nonne baptismus baptismo praelatus est propter eius, qui laverat auctoritatem? Hanc ille auctoritatem personarum elevat. Quin idem manifeste in Galatis indicat, alios Apostolos vulgo aliis praelatos esse, cum ait Iacobus, Cephas et Iohannes, qui videbantur columnae esse. atqui et istheic illorum elevat auctoritatem. Postremo quam candide interpretatur argumentum de misso Petro ab Apostolis? quod malitiose ac per calumniam ad Arianam haeresin transfert. Age vero, non modo ab aliis Apostolis missus est Petrus, sed rediens a Cornelio; iussus etiam reddere rerum gestarum rationem. Quo palam fit, Petrum non fuisse maiorem Apostolis reliquis. Porro quod colligis in hunc modum, *et spiritus sanctus missus est a patre, est igitur patre minor*, non consequitur ex priori enthymemate. Nam si voles hac ratione humana omnia ad divina comparare, quae monstra confinxeris? Nos in comparatione Apostolorum versamur, ubi, quia Petrus omnia communia cum reliquis Apostolis habet, praeferre eum aliis non possumus. Mittitur enim perinde atque Iohannes, Paulus, Barnabas etc. parem aliis Apostolis esse volumus, non superiorem. Ita et comparatio tua valebit, non esse spiritum sanctum patre maiorem, quandoquidem a patre missus est.

Breviter confutavimus, *Augustine*, libellum tuum, omissis quae ad rem non admodum visa sunt attinere. Nisi parcendum fuisset chartis, pluribus tecum egissemus. quanquam haec prope

nimia videantur, tum quod in hac causa a te produci nihil possit, quod non ante sit excussum, tum quod eiusmodi tua sint omnia, quae et a mediocri lectore tum iudicari, tum dilui queant. Et quod in universum Pontificia causa indigna sit, in qua multum ponant operae, nisi qui taedia melioribus studiis fallere nesciunt. Nos hostem repudimus, gladios tuos aegide Palladia retudimus, sed triumphare ius non permittit. Nam neque iustum hostem, neque iustas copias stravimus; sed sycophantias confodimus. Quodsi perges insanire et instaurare pugnam successus sperans meliores, iuxta proverbium *δευτέρων ἀμεινόνων*, furori tuo favebimus. Verum te decet meminisse *τοῦ* ³⁹⁾ *Κώνωνι πόλεμον* ⁴⁰⁾. Vale. Vuittembergae, Mense Maio, Anno M.D.XX.

No. 76.

(m. Maio.)

Ioanni Schwebelio.

Ex Centuria epistolar, theologicar. ad I. Schwebelium p. 6.

Philippus Melancthon Ioanni Schwebelio.

Salve mi frater. Vehementer miratus sum, cur ad me non scripseris, et quidem per tam fidum ac certum, nuntium, fratrem tuum; nisi verba tibi desunt, scilicet luscinae cantio, adeo elinguis est amor, ut ne *τὸ χαῖρε, τὸ φίλον γράψασθαί σε*, cum non queas ulla re gratiore mihi inservire, quam epistolari officio. Nos sane, quominus quotidie scribamus ad te, occupant Acroamata nostra, quibus ex debito vacandum est. Beati vos, quibus et otium et literae contigerunt! Nobis vix *ἄκροις δακτύλοις* licuit delibare literas, et otii nihil unquam fere contigit. Et nunc seriae ac necessariae magis sunt occupationes nostrae, quam fuerunt illae in Suevis olim, cum adhuc *ἐνεαγνεύομεν*. *Martinus* noster spirat, atque utinam diu. Omnia moliantur Romulidum Sycophantae, quod spero, parum profecturi, ut optimum ac doctissi-

* De proverbio *πόλεμος Κώνωνι μελήσει* (i. e. Curabit proelia Conon) cf. Adagiorum Chiliades *Des. Erasmi Rot.* (Basil. 1536. fol.) pag. 702. F.

39) τοῦ] L. opp.: „τῶν.” F.

40) M. D. XX.] Luth. opp.: „M. D. XXI.” F.

38) alias] Ep. primum ed.: „alia.” F.

num virum enecent. Edidit quidam ex meis *) libellum Apologeticum, sed breviorē τοῦ δέοντος. Lege, ut rideas. Sic insaniunt Fratricelli, tyranni Ecclesiae. Calet adhuc liber ἀπὸ ἀχροφυσίων, quare recognosci non potuit. Gerbelium **) salutabis per opportunitatem. Totus enim vester sum iam olim. Vale mi frater, et saluta amicos omnes. Anno M. D. XX.

No. 77.

2. Iunii.

Monacho Carthusiano.

Epistola legitur in Melanthonis opp. Basileae edd. T. III. p. 388. Exemplo aequali, quod in Cod. Goth. 20. exstat, adscripta sunt verba: „Haec Philippus Mel. Carthusiano, non suo tamen nomine, sed discipuli, qui a monacho ad Cartusiam impiis non minus quam importunis rationibus vocabatur.” Translatio epistolae germanica inscribitur: „Phil. Mel. Sendbrief an eyn Kartbaeuser von den dreyen Clostergelübden, von der Keuscheyt, von der Armuth und von dem Gehorsam. Wittenb. 1524.” 4to. [Epistola, quae primum singulatim edita est, inscribitur: „DE TRIBVS VOTIS MÖNASTICIS PHIL. MEL. EPISTOLA. De Castitate. De Obedientia. De Paupertate.” S. l. et a. (Hag. p. l. Secerium 1520.) plag. 1½ in 8vo. Neque Strobelius, neque Panzerus, neque alius, quantum scio, epistolae singulatim editae mentionem fecit. Ex hoc exemplari (ed. a 1510), quod ipse possideo, epistolam descripsi. F.]

Phil. Melancthonis de tribus votis ad Carthusianum quendam Epistola.

Salve charissime pater. Multa alias exempla benevolentiae erga me tuae edidisti. Sed hoc omnium longe et pulcherrimum et gratissimum, quod proxima epistola tanta copia, tanta vi orationis primum errorem meum convellis, deinde a seculari, quam vocatis, religiosi scilicet homines, vita ad studium vestrae illius solitudinis avocas. Fateor enim ingenue, quiddam a me liberius scriptum in genus vitae monasticae quam pro decoro; tantum abest, ut excusem culpam, ut deprecer etiam, si quid offensus es. Quanquam non dubitem, qui est animi tui candor, quae facilitas, quin benignius interpreteris, quod a me per imprudentiam peccatum est. Nam cum ad fratrem scriberem, non putabam nihil mihi licere, praesertim familiari epistola, cui si libertatem adimas

nihil gratiae reliquum facies ¹⁾, et quam ego magis in hoc scripsi, ut fratris animum et consilium explorarem, quo ad hoc vitae genus vocaretur, quod iam fama ferebat illum amplexum esse, quam ut aliquem omnino mortalium offenderem. Alio qui etiam ²⁾ pium est, ut cum fratre nihil amantius habeam, optare, monere, ut tale vitae genus instituat cui par sit, ne quid temere, ne quid hac aetate maius conetur. Neque enim ignoro, quam multis huiusmodi conatus infoeliciter cesserint, immo eo liberius ³⁾ scripsi, neglecto omni furore orationis, ut vel irritatum ⁴⁾ explorarem, quid ⁵⁾ moliretur, ita me ament superi, ut nihil maligne, nihil animi libidine a me scriptum est; imprudentiae notam non omnino recuso. Proinde ex officio fecisti, quod errantem monuisti, quamquam, ut dicam quod res est, paulo durius etiam mones (nam amarulentius mihi religio erat dicere). Haec enim qualia sunt, quae tu scribis, et amicus amico, et annis gravis adulescenti et non pessime sentienti? Unde iste furor tam barbarus et immanis? Item *debaeccharis*; item *tuae perditionis*, ut reliqua praeteream. Agnoscis (opinor) verba tua, quae mentiar nisi plus quam letali vulnere sauciarunt animum meum. Me tibi vel abuti licet, nempe amico; alioqui nescio, Christianum exemplum vocarem, nec ne, tam acerbam obiurgationem. Pater es, paterne monere potuisti, atque adeo eum, cuius ingenium, cuius mores, cuius studia non ignoras prorsus. Nonne Paulus repudiat Episcopum *πλήκτην*, quod nos percussorem exponimus, hoc est, qui paulo inclementius corripiat? Age vero, quod exemplum furiosi, quod barbari, quod immanis hominis edidimus unquam? Nam hic si quid est peccatum, per imprudentiam peccavimus, idque iuveniliter, vel, ut graece dicam, *νεανικῶς*. Iam quale est, quod bilem motam tibi scribis, idque homini tam *ἀπαθεί*, nisi fallit professionis nomenclatura? et animum iratum arguunt binae literae, quarum alteras tuo nomine, alteras fratris, eodem utraque elencho scripsisti. Atque haec omnia quidem

1) epistola, cui — facies] Cod. Goth.: „epistola, in qua nihil est gratiae nisi libera sit.”

2) „Alioqui etiam” desunt cod. Goth.

3) liberius] cod. Goth.: „liberius ac clarius.” Epistolae translatio hoc additamentum non habet.

4) vel irritatum] cod. Goth.: „certius.” Versio germ.: *damit ich auch von dem bewegten erfahren möchte.*

5) quid] cod. Goth.: „quid is.”

*) Ioannes Bernhardt Veltkirchius cf. ep. anteed. F.

**) Nic. Gerbelium Phorconsem. F.

peramice, sic enim interpretor, liberius te scripsisse, nempe praeceptorem, ut hic error deinceps prudentiorem me redderet. Atque hoc tibi nomine gratias ago, ne putes officium te perdisse.

Porro quod tantopere mihi studium solitudinis commendas, ut ne in numerum quidem Christiani populi recipere videaris, nisi sordidatos, patere nos dissentire a te, qui cum libenter per omnia simul *δμόψηφοι*, nisi alio vocet rerum conditio et ratio, adeoque veritas. Neque enim non probare potes, quod apud *Platonem* est: τῷ μὲν Σωκράτει ἀντιλεχθῆναι ἐξεῖναι, τῇ γὰρ ἀληθείᾳ οὐ. Sic enim nostrum vivendi genus probo, ut ad vitia nostra non conniveam, nihil nobis indulgeam, breviter, ut non probem eam peccandi licentiam, quae sine temporum fato, sine incuria eorum, qui praefecti sunt ecclesiae, passim in nos regnum suum exercet. Nam tu, cum monasticam adseris, nihil plane nobis tribuis, et sic agis, ut continuo terrestrem quendam Deum ex eo facias, qui semel in verba vestra iuraverit. Ego contra optimam Christianismi formam, qua liberi vivimus, cum optima conditione Monachorum comparabo, ita, ut multa vobis largiar, non nihil adimam, nostra adseram, si qua fieri potest parte.

Nolo putes, haec a me scribi, ut praetexam aliquid cupiditatibus meis, sed sincero nos animo tecum vel nugari, ut cum amico existimes. Nempe qui ita vivimus, ut nihil prius sit in votis, nihil ardentius optemus, quam effigiari quam proxime archetypum illum CHRISTUM, ad quem qualicumque vitae genere proxime perveniri posse intellexero; hoc ipsum, abdicatis omnium rerum studiis, animus est capessere. Hoc enim tempore ut politico par non sim, ita cum monastico nondum per omnia mihi convenit. Omitto, quae a veteribus tum graecis tum latinis de utroque genere disputata sunt; quorum, quod sciam, perpauci SOLITUDINEM probaverunt, plurimi idemque 6) optimi 7) politicon.

Verum de Christianis moribus nunc agitur; quo compendio quam primum ad Christum perveniri possit, non utrum genus apud homines plus laudis mereatur, aut utrum sit iucundius.

6) plurimi, idemque] cod. Goth.: „plurimum idemque.“

7) optimi] Epistola primum edita: „optime.“

Nam haec 8) Philosophi sequebantur. Christianis argumentis conferenda sunt inter sese vivendi genera, ac omnium primum, quid intersit inter Monasticam et Communem vitam, spectandum est; ex quo facile 9), utra praestet: deinde licebit colligere, communia esse utrique debent, quae legibus divinis sancita sunt, de amore Dei ac proximi, veste, preculis et hoc genus caerimonialiis 9b) hominum ingenio confictis interest, quas ipsas opinor te, nisi nihil sapis, contemnere. Nam et *Paulus* damnavit alicubi huius generis *ἐθειλοθησκειας* 10); atque hae, quam nihil ad animum faciant, satis vel graecum proverbium arguit, quo dici solet *ναρθηκοφόροι πολλοὶ, Διόνυσσοι παῦροι*, ut praeteream plerosque locos evangelicos, quibus eadem monet CHRISTUS noster.

Interest idem votis quibusdam, quae vos vocatis, castitatis, paupertatis et obedientiae, de quibus hoc loco potissimum disserendum est. Nam si quid iis votis in Christianismo proficitur, libenter concesserim, praefendum vestrum vivendi genus. Sin ea parum conferunt ad Christianismi rationem, quaeso te, permitte et nos Christianos vocari, qui communi vita Christum ἀνυποκρίτως profitemur.

Ac primum quidem satis scio controversum superiore seculo a docto quodam et probe pio homine, num voto ullo astringi christianus possit, cuius argumenta modo non est locus tractare, praesertim cum ego plane in eo sim, ut putem licere, ut voto se quis obnoxium faciat, modo prudenter et caute voveat. Nam quod hodie vulgo se devovent religionibus pueri 11), quis est, qui probare possit? In lege mosaica solvebatur voto muliercula, quae citra patris aut mariti auctoritatem quippiam vel in pauculos dies vovisset. Fuerunt item *Nazareorum* destinata tempora, ne temere humana imbecillitas necessitati curpiam sese obstringeret. Et olim, qui primi Monasticam vitam egerunt, certe sua sponte, nullis victi

8) haec] cod. Goth.: „hoc.“

9) ex quo facile] excidit: „colligendum est,“ vel similia quid. (Quod non putarim. Membra orationis sic distinguenda sunt: „ex quo facile, utra praestet, deinde licebit colligere. Communia esse utrique debent“ etc. F.)

9b) caerimonialiis] Scribendum est: „caerimoniis.“ F.

10) ἐθειλοθησκειας] text. impr. mendose: „ειθωλοθησκειας.“ cod. Goth. addit: „hoc est nostro Marte confictas caerimonias.“ Etiam interpres germ. legit *ειθωλοθρ.*, transulit enim: *Götterdienst*,

11) pueri] cod. Goth.: „etiam pueri.“

religionibus, vixerunt. At hodie votis nihil vulgarius est, ut nullum fere vitae genus sacrum aut Christianum vocemus, nisi captivum.

Intelliges, me non patrocinari nostrae licentiae, si intellexeris, cur a vulgari vovendi temeritate tantum abhorream. Ac primum quidem addicitur *castitas*, quam si negem tum honestam tum splendidam esse, plane a communi sensu videar alienus. At rursus non permittam¹²⁾ tanti fieri, ut in ea sola¹³⁾ summam Christianismi positam censeam. Non continuo Christianus est, qui sibi quocumque tandem modo a Venere temperat: alioqui quid magis pium vel cogitari posset Messanis, Thebanis, item Milesiis virginibus, quae incredibili animi magnitudine mori, quam pudicitiae laudem amittere maluerunt. Immensa res Christianismus est, et quam adsequi hominum captus nequit. Castitas vero inter Christianas virtutes vel postremo loco. Nolim¹⁴⁾ putes, derogare me quicquam tam gratiosae virtuti. Nolim Iovinianos aut Christianos Epicureos, ut cum *Hieronymo* loquar, exclames. In ordinem cogo castitatem, ita ut censeam christianae menti necessariam, deinde et pulcherrimum esse adulescentiae rudimentum. Verum maius quiddam Christianismum voco, quam ut tam angustis finibus comprehendi velit. Nec putes me conferre cum vulgari luxu castitatem, sed cum coniugio coelibatum. Nam vulgatam illam libidinem et nos abominamur.

Porro hoc in quaestionem vocatur: satius sit coelibem vitam an coniugium amplecti? De pietate disceptamus, quare quae de hac re Philosophi disputarunt, quae humanae leges sanxerunt, omitto. Omitto item ipsum naturae sensum, et non invitus dederim, ampliorem et splendidiorem coelibatum esse, nempe cuius gravissima habemus exempla, CHRISTUM, IOANNEM, MARIAM, ut innumeros alios praeteream. Dabis et tu mihi, consuli, non praecipere coelibatum. Siquidem a Christo dictum est, *ut, qui possit capere, capiat*. Iam quod divinus Spiritus¹⁵⁾ consulere maluit, quam praecipere coelibatum, satis declaravit, rem ancipitem esse, nec ita positam in medio, ut te-

mere quivis arripiat. Divinum donum animus est, quod quam paucis vere cor magno malo nostro prohi multi experiri. Quo diligentius explorandae sunt vires, et ne nostra nos temeritas frustretur. Egregia res coelibatus est, sed plena periculi. nobis potius hoc vitae genus amplectendum quo certius ad Christum pervenitur. Per ampliorem esse coelibatum, permittes et¹⁷⁾ periculosiorem illum esse coniugio. Iam i vitae genus sectari convenit, non in quo periculi sit, sed quo certius ad scopum enitimus, maxime quom huiusmodi pericula sine deflectant prorsus a scopo, ad quem utriusque tendimus. Sunt enim plane, si rem ipsam pius contempleris, quaedam in coelibatu pericula quae non queas, ut est humana imbecillitate; quae (nisi fallor) significabat *Paulus* diceret: MELIUS EST NUBERE QUAM COELIBARI. Nam et significantius graece dictum est, *καὶ εὐχαι γαμήσαι ἢ πρῶουσαι*.

Multa hic relinquo tibi ipsi, quae acrimonia iudicii tui, cogitanda. Non potest non admittere, vero verius esse, quod dicimus huiusmodi pericula esse, eaque innumera fere vitare non queant ullae hominum vires, utinam expenderent huius generis pericula sese religionibus addicunt. At hodie quotque vel illa intelligit. O utinam hic animi cogitationes introspicere tibi oculis tuis poterat, cognituro, quam non temere praecipere coelibatum coniugium. Non attinet dicere horum nos experti simus; nec enim exemplum monasteria puto. Atque utinam non coelibatus latius et ad Sacrificos nostros periculis. Nam hic cum aliud non liceat et periculum malum mutare non possimus, tantum votum est. Onerarunt nescio qui Tyranni coelibatum, ut prodigioso luxui via fieret. Fieri ut interdictis nuptiis omnia sibi putent licere modo sacerdotes, sed et nos, qui hac speramus, ut sacris nomina demus. Nam per adolescentium animos haec semel occupavimus, interdictas sibi nuptias esse, applicati

12) permittam] Mel. opp.: „permittant.“ (Ita et ep. primum edita. F.)

13) sola] cod. Goth.: „prope sola.“

14) Nolim] cod. Goth.: „et nolim.“

15) Spiritus] cod. Goth.: „Spiritus Christi.“

16) quod quam — experiuntur] cod. Goth.: „quod contingere videmus.“

17) et] cod. Goth.: „et tu.“

18) quae] Mel. opp. Basil. cdd.: „qua.“ (Ita et ep. edita. F.)

tinuo animus ad scortandum. Nolim te verbo parum pudico offendi; quin tu rei magnitudinem aestima et cogita hic, quid dici possit, quae persuasiones hominum animos vulgo teneant. Quae ego quoties cogito, cogito autem fere semper, eo adducor, ut putem in Republica Christiana nullum miserabilius malum esse vulgato¹⁹⁾ coelibatu. Et doleo et videor mihi instam habere doloris causam, nec habeo quid agam, quam ut inter gemitus et suspiria singultiens et lachrymans exclamem: **RESPICE DOMINE OPPROBRIUM NOSTRUM.** Non erant apud Iudaeos fornicēs, non prostibula, iuxta Moisi legem; at in tempore elocabantur adulescentes. Nos fornicēs fovemus, ut ab honestis nuptiis avocemus, quos in hanc spem alimus, ut consecrentur. Haecine sunt Christiana instituta? Et unde sit profectus hic coelibatus, non videmus?

Sed haec quid ego tecum? paulo longius me dolor ab instituto avocavit. Vel unus *Paulus* admonere queat, de vulgato coelibatu quid sit sentiendum, quum inter novissimorum temporum errores et hunc numeret ad *Timotheum* scribens: *Spiritum manifeste praedicere, quod in novissimis temporibus quidam a fide defecturi sint, attendentes spiritibus erroris et doctrinis daemoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium, et tauteriatam habentium conscientiam, prohibentium nubere.* Obsecro quid aliud monet Apostolus, quam fore, ut per humanas traditiones, per vota, per coelibatum, quae speciem pietatis habent, nobis a Satana illudatur? Neque enim ignorat insidiator, quantum periculi sit in coelibatu. Proinde quom optimum vivendi genus sit, quo quam expeditissime ad Christum pervenitur, nolo praeferi nostro vestrum illud tam certis ac variis periculis obnoxium. Permitto tibi, caelesti auxilio nihil non effici; sed expende, qui astus daemonis sint, quam variae insidiae, quae hominis imbecillitas, ut in medio foelicissime institutae vitae cursu ex clarissimis plurimi defecerint. Expende rationem temporum, quae omnia monent²⁰⁾, prudenter deligendum esse vitae genus, nec statim quod splendidissimum est arripi debere, sed quod optimum et aptissimum, maxime cum nullum sit vitae genus, quod suis careat²¹⁾ periculis. Est

19) vulgato] Mel. opp. Basileae edd.: „vulgo.“ F.

20) monent] Mel. opp. Basil.: „mouent.“

21) careat] cod. Goth.: „vacet.“

ubivis ubi dimices, sed negare non potes, praesentius esse periculum in Monastico. **TENENDA CASTITAS EST** non votis, non iure iurando, sed sacrarum literarum usu ac meditatione, piis precibus. Num uspiam docent divinae literae, morbum animi iure iurando vinci? Aut quomodo credibile est, nihil in vos licere Daemoni, apud quos divinarum literarum, quibus ignea Satanae tela, ut *S. Paulus* ait, depelli debent, fere nullus²²⁾ est usus?

De paupertatis voto non attinet multa dicere; palam est enim, non Evangelicam esse eam²³⁾, quam vos profiterini. Verum unde sit haec vestra paupertas profecta, excutiamus.

Circiter *Augustini* tempora coenobia²⁴⁾ fuisse, vel ipse *Augustinus* testis est, ubi coniuncti aliquot contulere in commune copias familiares, sumptuum quisque tantum²⁵⁾ pendebat, quantum facultates domesticae ferre poterant; convictores suis ipsorum impensis, sed in communi collata pecunia vivebant. Votum nullum erat, titulus paupertatis nullus, sed in hoc huiusmodi ratio²⁶⁾ inibatur, ut ipsi inter sese, alter alterius exemplo, ad pietatem accenderentur. Nullius rei quam sacrarum literarum maior cura erat. Tentabat hoc vitae genus quisquam, cum suae cum publicae rationes postulabant. Hunc convictum quis putet illos paupertatem vocasse? Post *Augustini* tempora, quom iam Monachi frequentiores essent, donarunt pii quaedam Coenobia agris, censu, unde viveretur. Laus omnis erat apud eos, qui donabant²⁷⁾; qui donabantur, illorum beneficentiam grato pectore amplectebantur. Atque hoc genus reliqui sunt adhuc Benedictini Bernardinique, item Chartusiani.

Quaeso te, paupertatem vocas, ubi omnium rerum abunde satis est, idque aliena beneficentia? Quin tu magis eorum paupertatem lauda²⁸⁾ Evangelicam, qui donarunt; ne iacta tuam paupertatem, qui frueris illorum beneficio liberalitatis.

22) nullus] Mel. opp.: „nullius.“

23) eam] cod. Goth.: „paupertatem.“

24) coenobia] c. G.: „passim coenobia.“

25) tantum] Mel. opp.: „tamen.“

26) ratio] c. G.: „vivendi ratio.“

27) Laus omnis — donabant] Ita c. G. (Desunt haecce et epistolae primum editae et Mel. opp. Neque in Germanicum translata sunt. F.)

28) lauda] Mel. opp.: „taudas.“ (Ita et epistola primum edita. F.)

Est enim (ne sublimem illam spiritus *ταπεινοφροσύνην* modo attingam) vere Evangelica paupertas non in accipiendo sed in dando. Mea, inquit, reliqui²⁹): at malim, tuis te, quam alienis uti. Idque non videmus, quanto rectius fieret³⁰). Mendicitas vero num ad Evangelicum institutionem quadret, aliis excutiendum relinquo.

Porro obedientiae votum non displicet. Sed quaeso, cur non et politicis magistratibus paretis, iuxta tum *Petri* tum *Pauli παραγγέλματα*? Et quod ad obedientiam privatam pertinet, quod Fratres vestri Prioribus debent, hoc nos divino iure parentibus, praeceptoribus, publicis magistratibus, quibus³¹) multo rectius quam vos solis Prioribus adstricti³²) sumus. Ex his opinor non inepte colligi posse, monasticam vivendi rationem non esse optimam. Quem enim non absterreant a coelibatu certa et praesentia pericula? Paupertas fictitia est, obedientia eadem, quam nos nostris debemus tum parentibus, tum praeceptoribus, tum magistratibus. Quid igitur tantopere vota praedicatis? Cur ineptus ille Frater *Thomas ab Aquino* tanti fecit professionem, ut qui in verba vestra iuraverit, ei condonata esse omnia delicta censeat? Tantumne professionis meritum est? At scriptura nulla est, quae id doceat.

Vide quae Monachorum ratio quondam fuerit. Primis enim Christianorum temporibus quidam, ut *ειδωλολάτρων* consuetudinem vitarent, maluerunt³³) in desertis, quam domi, quam in civitatibus degere. Suis illi manibus victum quae-rebant. Conveniebatur frequenter, disserebatur³⁴) de sacris mysteriis, fiebant supplicationes pro Ecclesia, pro rerum humanarum tranquillitate, nec tum ulla erant vota. Secuta sunt inde Collegia eorum, qui collatis in commune pecuniis vixerunt. Quae consuetudo proprie incepit³⁵) discendarum sacrarum literarum gratia. Deinde coeperunt condi³⁶) Monasteria, in quae ceu in portum profugerunt emeriti, qui Ecclesiae gu-

29) reliqui] Mel. opp.: „reliqua.“ (Ita iam in epistola, quae singulatim prodit. F.)

30) fieret] cod. Goth.: „fiet.“

31) quibus] c. G.: „quibus nos.“

32) adstricti] c. G.: „obstricti.“

33) maluerunt] Ep. primum edita: „maluerint.“ F.

34) disserebatur] Mel. opp. (et cod. Goth.): „et disserebatur.“ F.

35) incepit] c. G.: „incepta est.“

36) coeperunt condi] c. G.: „sunt condita.“

bernandae onus sustinere porro non poterant. Apud hos iuvenes educabantur, nullis votis obnoxii, qui eruditi sacris literis praeficiebantur Rebus publicis. Ac nescio, an in horum locum successerint postea Academiae generalium, ut vocant, studiorum. Quaeso nostro Monachorum generi quid illorum simile? Postremis temporibus plures sectae monachorum factae sunt, quam ut recenseri possint, addita vota, atque adeo christiana libertas extincta.

Non dico iam, quo consilio profiteamur vulgo, qui ventris, qui superstitionis gratia profite-mur. Sed, ut ante dixi, de rebus ipsis, non de hominum vitiis disputo. Ipsum per sese coelibatum ita probo, ut non patiar praeferri matrimonio. Rectius nos pauperes sumus, quotquot nostra cum egenis communia habemus. Par est obedientiae laus apud nos, qui parentibus, qui bonis praeceptoribus ac magistratibus obtemperamus. Quid igitur tanti facimus Monasticen?

Non erat otium plura scribendi, alioqui acturus, quam temere tu quoque nostrae vitae rationem perditionem voces. De me nihil dico, qui non negem, me neutiquam respondere Christiani nominis titulo. Verum de toto nostro genere loquor, non minus Christiane vivi³⁷) posse extra Monasteria, quam apud vos. Versamur non pauci extra Monasteria in studiis sacrarum literarum multo maiore negotio, quam religiosi ulli; quae sane probabilis coniectura est, esse aliquid christianitatis etiam apud nos. Non omnia vobis arrogate: et qui manducatis, ne contemnitē non manducantes. Plura alias.

Iam et tu, si poteris moveri, quid *ἐπιταγή-δεις* in optimum et doctissimum praeceptorem nostrum *Lutherum*? Non arguam te mendacii, sed scio tamen, nec apostatam illum esse, et coelebare³⁸) et ieiunare et orare, ita ut cum *Chartusiis* quoque conferri posset. Ille zelus vester est, quo oportet bonos viros falso criminari, non arguere vitia. Ostende quid ille erret; doctrinam damna; mores non potes. Vale et rescribe per otium. Nobis hoc tempore plura non licebant. Dat. Wittenburgae 4to Nonas Iunii anno XX³⁸).

37) i. e. coelibem esse.

37) vivi] Bretschneiderus V. S., qui cod. Goth. sequutus est, scripsit: „vivere.“ F.

38) Iam et tu, si poteris — 4to Non. Iun. a. XX.] Haec habet c. Goth. Desunt et Mel. opp. et translationi. (Neque in epistola primum edita exhibentur. F.)

No. 78.

8. Iunii.

Ioanni Hesso.

Ex autographo in Codd. Rehdig. Vol. V. curante S. V. Schulzio. Apographum inest Cod. Bav. II. pag. 601. Epistola et in Libro VI. pag. 324. exstat.

(Ioanni Hesso Vratislaviae.)

Salve mi Hesse, frater carissime. Cum alias multis ex causis, tum hac omnium prima iucundissimae mihi literae tuae fuerunt, quod significas, adversum te quoque Sadducaeos furere. Scilicet suum negotium agant miseri homines¹⁾ deplorandi magis, quam insectandi. Tu vide, ne non gratus sis Deo Opt. Max., qui te tam suaviter exercet. Professionis tuae nomen tuere. Christianus es enim, Christi doctrinam fac adseras vel portis inferorum repugnantibus. Nos, quoad Dominus spiritum suum suppeditarit nobis, pro virili Christianas literas adseremus. Nondum devota diris est²⁾ *Wittenberga*, et res ex urbe *Roma* quietae nunciantur, nisi quod *Sylvester Prierias* contra *Martinum* edidit suae disputationis Indicem³⁾, ni fallor, ut hominem *ψευδοπύριος* terreat. Videbis cum hic excusus fuerit libellus⁴⁾. Invitat ultro *Martinum Franciscus de Sickingen*, Equitum Germaniae rarum decus. *Huttenus* ad *Ferdinandum, Caroli* fratrem, proficiscitur, viam facturum libertati⁵⁾ per maximos Principes. Quid non speremus igitur?

Mitto Apologiam, qua Franciscano Monacho responsum est a *Feldkirchio* meo, fratre *Bartholomaei* Cameracensis Parochi⁶⁾. Eam dabis legendam amicis. Mitto et optimum *Martini* Opusculum de Fide et bonis operibus⁷⁾, quod leges, ut illius omnia soles, cum voluptate.

1) homines] Lib. VI.: „hones.”

2) diris est] Lib. VI.: „est diris.”

3) libertati] cod. Bav.: „veritati.”

4) *Prierias* liber „*Epitoma responsionis ad Lutherum*” primum prodit Perusiae a. 1519 in folio. Recusus est m. Iunio a. 1520 *Lutheri* adnotatione illustratus „*Vuittenbergae, ad laudem et gloriam omnium hominum Christianae veritatis. Anno, M. D. XX.*” Plagg. 8 1/2 in 4to. (cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 454.) Libri folium secundum inscribitur: „*De iuridica et irrefragabili veritate Romanae Ecclesiae Romanique Pontificis Liber tertius: Index quidem longissimus; sed breuissimum Epitoma.*” (sic!) F.

5) Cf. quae *Huttenus Melanthoni* scribit supra pag. 151 et p. 191 seqq. F.

6) cf. supra p. 147. F.

7) *Lutheri* opusculum primum editum inscribitur: „*Bon ten gaten weeten: D. W. E. Suttingberg.*” (In fine: „*Se*

Crotus huc ad te scripsit, item ad *Martinum*¹⁾. Nostrae ad illum literae in Italiam mittuntur, cum ipse iam iter in Germaniam intendisset. De loco apud *Paulum Martinus* respondet²⁾. Quis enim *Martino* aptius respondeat? quo ad *Pauli* spiritum nemo, quod sciam, omnium scriptorum Graecorum et Latinorum propius accessit. Sed breviter. Properabat enim *Nuncius*. De *Matthaei* loco uterque sic sentimus, *χριστόν*³⁾ secundum humanitatem ignorasse diem extremum, sicut pleraque. Neque permittimus Theologis, quod agunt, omnia *Christum* secundum humanitatem scisse, quae sciret verbum. Qua de re suo loco agemus. Ago gratiam pro *Callimachi* disceptatione. Amoena est enim. Clarissimo Viro D. *Sauro* me unice commendabis, salutabisque optimum ac doctissimum virum meo nomine. Item *Gradualdum*. Item *Vitigerum*. Nos tui sumus. Vale mi frater. Plura non licebat per nuncium scribere. Octava Iunii, MDXX.

Dominus tecum sit⁴⁾ operaturo sacris.

No. 79.

(o. 25. Iunii.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. ep. 14.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, Patrono suo carissimo.

Salve *Georgi* optime. Enarrandi *Plinii* provinciam¹⁾ utinam Illustriss. et Sapientiss. Princeps noster demandet alicui, qui rem tantam iuxta auctoritate atque variarum rerum cognitione usu-

trudt zu Wittenberg bey dem jungen Melchior Lotther, Im Tausent funffhundert und zweyzigsten Jar.”) Plagg. 14 1/2 in 4to cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 454. *Melanthon* a. 1521. *Lutheri* librum nescio a quo in latinum sermonem translatum edidit. F.

1) Quae quidem *Lutheri* explicatio interiisse videtur. F.

2) Vid. *Lutheri* ep. ad *Spalatino* d. 25. Iunii a. 1520. (ap. de *Wette* I, 458. cf. etiam, quae *Lutherus* hac de re *Spalatino* d. 15. m. Iunii scribit ap. de *Wette* I, 451. F.)

3) *Melanthon* ad marginem h. l. scripsit: „Mitto festivam *Croti* epistolam ad *Martinum*. Recognosci a me non potuit hoc tempore.” (Liber VI. haec verba in fine epistolae exhibet. F.)

4) *χριστόν* Lib. VI.: „Christum.”

5) „sit” deest Lib. VI.

que tueatur. Nam utriusque habenda est ratio. Equidem quam bene volo reipublicae literariae nostrae, tam non censeo consultum, mihi rem committi. Primum enim non arrego mihi tantum, nec possim quidem sine insigni nota, ut pollicear *Plinio* me satisfacturum; deinde, ut non omnino nihil possim, sic enim vos putatis, scholae doctorem requirunt, qui auctoritate tantam rem sustineat non minus, quam doctrina. Nolui ergo *Plinium* mihi demandari, in quo fieri non potest, quin desiderent scholae auctoritatem. Intra meos fines consisto, rem graecam, aut si quid aliud possum, adiuturus. Utinam possem et hac parte nostro Illustriss. Principi tam benigne de me sentienti, Academiae, item tibi sic merito obsequi! Certe nihil contarer, nihil caussarer. Satis nosti ingenium meum; ambiri me non paterer, nisi conscius essem mihi inscitiae meae. Quid enim dissimulem? Censeo autem vel vocandum aliquem ex eruditis, quorum tu plerisque familiariter nosti. Multis placet qui *Coloniae* degit *Caesareus* *), vel nostrorum *Wittembergae* habendam rationem. Sunt enim, qui in hac re non parum possunt. Inter praecipuos *Vacchus* **), *Iohannes Hessus* ***), homo meo

quidem iudicio citra ostentationem erudi qui cum quibusvis, ni fallor, externis possit.

Ecce chartam philosophicarum lection simul iudicium meum in iis mutari quid aut quomodo. Optime vale mi *Georgi*, tibi commendatos habe. *Wittembergae*.

Philippus tu

No. 80.

(m. Iunio, ut

Erasmus Melanthoni.

Ex apographo antiquissimo in Cod. Goth. 20. p. 25 altero apographo epistolam edidit *Strobelius* in „f. Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengerausg. v. Henke,“ II. Bds 2. St. pag. 204. *Spalatino* Lovanii prid. Non. Iul. a. 1520 narrat: nuper *Philippo Melanthoni*, sed sic, ut eade putarim me scripsisse *Luthero*“ etc. cf. *Erasmii* Lond. pap. 643. Quae ad hanc subsequentem referenda videntur. F.)

Erasmus Philippo Melanthoni

S. P. Sanctis tuis studiis, mi *Philippe*, in melius gliscentibus ¹⁾ magnopere gratulo lud unum etiam atque etiam admoneo, ut ²⁾ dinis tuae rationem habeas. Hic ³⁾ conscleratorum adversus veram ⁴⁾ christianam ctrinam ac bonas literas non cessat. Exor subinde nova monstra. Proxime *Leus* omnium indoctissimus ita virulentissimus, ad malefaciendum ac maledicendum or Habeo in *Anglia* duos stolidos Abbates noritam *Staudicum* **), nunc episcopum, mentio fit in studiis ⁴⁾ meis; hi subornarur tusiensem quendam ⁵⁾, iuvenem simplicit

*) *Ioannes Caesarius Iuliensis*, Philosophus, quem ipse *Spalatino* m. Septembri a. 1520 Coloniae Agrippinae cognovit. Ita in *Annalib. ap. Menckenium* II, 602 scribit: „*Feria VI. S. Venceslai* (28. Sepemb.). Hic dies mihi peperit amicum *Ioh. Caesarium*, virum tanta integritate, ut ipsam dixeris probitatem“ (*ipsum dixeris probitatis?*) „et prae cae integritatis exemplum.“ *Erasmus Caesarium* utriusque litteraturae vindicem appellat (cf. *Erasmii* epp. ed. Lond. p. 1711.). F.

**) Magister *Balthasar Phacchus* s. *Vacchus*, qui iam per aetatem a. 1507 *Virgilii Aeneida*, *Valerium Maximum* et *Salustii bellum lugurthinum* *Vitebergae* interpretatus est. cf. *Strobel's N. Beyträge* III, 2. p. 58. et supra p. 148. F.

***) Postea *Vratislaviensis* (i. e. *Ioannes* ille *Hessus Norimbergensis*, Theologus. Qui quum die 19. m. Septembr. a. 1519 *Ferrariae* summos in theologia honores adeptus esset, iam m. Ianuario a. 1520 *Viteberga Vratislaviam* abiit, ut Canonici munus ibidem administraret. Id quod ex *Melanthonis* carmine abeunti amico m. Ianuario 1520 scripto, quod suo loco ex autographo in Cod. Rehdig. *Vratislav.* exhibebitur, apparet. — *Melanthon* autem h. l. de suis *Vitebergensibus*, neque vero de externis magistris agit. Praeterea *Lutherus Spalatio* d. 25. Iunii h. a. (ap. *de Wette* I, 459.) scribit: „Magistro *Iohanni Hesso*, si omnino legendus est *Plinius*, imponendum putant.“ *Hessum* vero *Vratislaviensem*, theologiae doctorem, *Lutherus* philosophiae magistrum appellare non poterat. Quare, si quid video, intelligendus est *Ioannes* ille *Ferreus Hessus*, qui a. 1517 Academiae *Vitebergensis* Rector erat. cf. *And. Sennerti* *Athenas* itemq. inscriptit. *Wittebergg. (Witteb. 1678. 4to)* p. 59. Cui quidem *Hesso* quoque nomen fuit et *Ferreomontano* et *Ferrorio*. Nomen eius gentilitium fuit *Eisermann*. A. 1558 d. 25. m. Iunii *Marburgi* Academiae Procancellarius mortuus est. cf. *F. W. Strieder's Grundlage zu e. Hessischen Gelehrten- u. Schriftsteller - Geschichte*, IV. Bd. p. 98 saeq. F.]

*) cf. *I. H. a Seelen* „Controversiae de N. T. inter *Desmum* atque *Eduard. Leum* agitatae consideratio“ in *Stromat. Luther.* (Luhcae 1740. 8.) p. 268 — 285.

**) Si quid video, scribendum est „*Standicum*“, quod et *Strobelius* edidit. De *Ioannis Standicii (Standii)* copi *S. Assaph.*, sermone *Londini* adversus *Erasmum* cf. *Erasmii* ad *Buschium* epistolam scr. Lovanii p. Aug. a. 1520 in eiusdem Epp. edd. Lond. pap. 696 *Erasmus* de *Standicio* („*Minorita* Theologo, *Ep. sancto Asino*“) *Thomae Moro* scribit ibidem p. 724

1) in melius gliscent.] *Strobelius*: „in me et gliscenti]
2) Hic] *Strobelius*: „Haec.“ F.
3) verum] *Strobelius*: „vere.“ F.
4) studiis] *Strobelius*, ut mihi quidem videtur, rectius uerbiis.“ F.
5) *Cartus*. quendam] *Strobelius*: „quendam *Cartus*

doctum, sed diabolicum hypocritam, et prorsus alterum *Leum*. Is *) scribit ἐξ ἀμαξῶν *) in me, in *Fabrum*. Insaniora *Horestratensis* petit non ob aliud, nisi quod impar esset huic tragoediae †). Praecipua pars huius mali fuit *Jacob. Lalomus* et adhuc est, qui decrevit hic **) regnare.

De *Luthero* varia nunciantur. Homini faueo quoad licet, etiamsi ubique meam causam cum illius causa coniungunt. Plane futurum erat, ut illius libri exurerentur in *Anglia* ***). Hoc certe prohibui scriptis ad Cardinalem *Eboracensem* ****) literis, qui idem a me monitus silentium imposuit publica sua voce clamoribus stolidis apud populum, et nominatim *Sendicco* *) praesenti favet bonis studiis †). Illum nihil offenderat in *Luthero*, nisi quod negaret, primum summum pontificis esse iuris divini. Qui favent *Luthero*, favent vero ferme boni omnes †⁹),

*) Cui quidem iuveni *Ioannes Batmanson* nomen erat. Vid. *Erasmii ad Richardum*, Episcopum Wintoniensem, litteras scr. Lovanii III. Non. Maias a. 1520 l. c. p. 606: „Subornavit“ (*Ed. Leus*) „Londini Cartusiensem quendam, opinor nomine *Ioannem Batmanson*, iuvenem, ut e scriptis appareret, prorsus indoctum, sed ad insaniam usque gloriosum.“ F.

†⁹) i. e. *Lovanii*. F.

***) Idem *Erasmus Oecolampadio* XVIII. Cal. Iunias 1520 scribit: „*Lutheri* libros paene arserant in *Britannia*. Nec erat remedium. Attulit remedium amicus quidam humilis, sed in tempore vigilans.“ L. c. p. 628. F.

****) *Thomam Wolsey*. F.

†) Verba „ἐξ ἀμαξῶν“ *Strobelio* desunt. F.

†) in me — huic tragoediae] *Strobelius* hunc locum ita exhibet: „in me et *Fabrum* insaniora *Horeste*. *Atensis* perit non ob aliud, nisi quod nuper esset... Trapecida“ (i. e. *trapezita*). Neque dubium est, quin verba apud *Strobelum* maximam partem praefenda sint. *Atensis* enim est *Ioannes* ille *Briardus Atensis*, theologus *Lovaniensis*, qui d. 5. m. Ian. 1520 vita defunctus est. In epistola de Magistris nostris *Lovaniensibus* scr. *Lovanii* m. Aprilis a. 1518 de *Atensi* haec narrantur: „Huius fabulae praecipuae agunt partes *Ioann. Briardus Atensis*, homo vix bipedalis, sed idem fucatisissimus simul et virulentissimus, denique Galliculus, et ob hoc offensior est nostrae Germaniae. Hic cum sit seneculus et semper abundet pessimis humoribus — habet medicum *Ioan. Winkel* — nihilominus lingua sycophantica, quam sit *Atensis* ipse, qui nihil est nisi venenum merum. Is hominem ex insano facit insaniozem.“ cf. (*I. G. Schelhornii*) *Amoenitat. litter.* T. I. p. 248. Quid sibi velit vox „*Horestratensis*,“ intelligere plane non possum. Fortasse scribendum erat: „*Hogestratensis*.“ Sed nec hoc ferri potest. F.

*) *Sendicco*] Perspicuum est nihil praeter litteras: „Se... die. o“ (*Strobelius* recte: „*Standicio*.“ F.)

†) praesenti favet bonis studiis] *Strobelius* rectius: „praesenti. Favet bonis studiis.“ Quae quidem hanc ferunt sententiam: „*Cardin. Eboracensis* — nominatim *Standicio* silentium imposuit. *Card. Eboracensis* favet bonis studiis“ etc. F.

†⁹) boni omnes] *Strobelius*: „omnes boni.“ F.

vellent illum quaedam civilius ac moderatius scripsisse. Sed id nunc admonere serum est. Video rem ad seditionem tendere. Precor, ut res cedat in gloriam Christi. Fortasse necesse est, ut veniant scandala. At ego nolim esse scandali author. Istorum conatus plane video diabolicos, nec alio spectare, quam ut oppresso Christo regnent sub praetextu Christi. Commendabis me *D. Luthero*, ut †) amicis tuis omnibus. Haec scripsi repente oblato nuncio et valetudinarius †⁹), *Lovanii*.

Erasmus tuus.

Mire placuit haec responsio *Lutheri* adversus condemnationem *Colon.* et *Lovan.* *) Tandem coepit eos pudere suae praeproperae †) pronunciationis. Nolueram nomen meum adiunctum †⁹) fuisse **). Nam ea res me gravat et *Lutherum* non sublevat. *Huttenus* hic adest, mox aulam *Caroli* petiturus; sed nulla est aula, quam non occuparint †⁹) isti πῦγωτύραννοι †⁹). Rursum vale mi charissime *Philippe*.

No. 81.

(m. Iulio.)

G. Spalatino.

Ex autogr. in Cod. Basil. F. 101. ep. 15.

Optimo viro *Georgio Spalatino*, patrono suo.

Salve *Georgi* carissime. Quod de me ab universitate ad *Illustr. Principem* scribi vis, officium et

*) „CONDEMNATIO DOCTRINALIS librorum *Martini Lutheri*, per quosdam Magistros nostros *Louaniensium*, & *Coloniensium*, facta. RESPONSIO *Lutheriana* ad eandem condemnationem. *Vuittenbergae*, apud *Melchiorum Lottherum* Iuniorum, Anno M.D.XX.“ Plagg. 4 in 4to cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 437. F.

***) *Lutherus* l. c. plag. B. 4b. haec scribit: „Omitto hic *Vuesaliam Fabrum Stapuleum*, et aristem illum haerentem cornibus in veperibus *Erasmus*.“ F.

†) ut] *Strobelius* rectius: „et.“ F.

†⁹) et valetud.] *Strobelius*: „valetud.“ F.

†) praeproperae] *Strobelius*: „praeposterae.“ F.

†⁹) adiunctum] *Strobelius*: „admixtum.“ F.

†⁹) occuparint] *Strobelius*: „occuparunt.“ F.

†⁹) πῦγωτύραννοι] *Apographum* Goth. mendose „πυγωτύραννοι.“ Ad marginem scriptum est: „*pauperes tyranni, Bettelfürsten*.“ Puto igitur, scribendum esse „πυγωτύραννοι,“ i. e. domini cubitales s. minuti. [*Strobelius* fortasse rectius exhibet „πυγωτύραννοι“ i. e. *Bettelfürsten*. F.]

benevolentiam tuam laudo ac probo; consilium non item. Destinavi enim apud me, non abuti Illustrissimo Principe per sese in me benigniore, quam pro merito. Nolo itaque quidquam scribi earum, quae vel R. P. Doctor *Martinus* nuper *), vel tu nunc vis. Stipendio donatus sum ab Illustr. Principe certe magnifico, ut sunt Germanicae res. Neque enim ignoro, pendi quid solet aliis passim professoribus. Mitto ad te *Langii Erphordiani* literas de *Petreo* **), quem si non nosti, ingenio singulari et rara eruditione praeditum esse, planeque talem, qui futurus sit ornamento nobis. Ideo, si quid videtur, age ut doctorem *Plinianum* ***) habeat Academia. Vale felicissime. Wittembergae.

Philippus tuus.

No. 82.

22. Iulii.

G. Spalatino.

Ex autogr. in Cod. Basil. F. 101. epist. 52.

Optimo viro, D. Georgio Spalatino, suo patrono

S. Vides mei consilii summam, ****), mi *Spalatino*, quod probari vobis vehementer optarim. Nam ego aliud nihil sequor, quam quod ex re literarum esse iudico, quas nisi fideliter prudenterque tuebimur, rursus obruet barbaries. Est novis exemplis invitanda accendendaque iuventus, ut admiratione literarum capiatur, easque gratis etiam amet. Nam ita nunc sunt mores, ut gratis discendum sit, cum fere, qui rectissime docti sunt, algeant. Non ignoras tu, quae rerum omnium bonarum vastitas literarum ruinam sequatur. Religionem, mores, humana divinaque omnia labefactat literarum inscitia. Propterea, si quid potes, te adhortor in hanc incumbas curam, deliberesque, qua possit ratione rectissime consuli

*) cf. quae *Lutherus Spalatino* d. 25. m. Iulii 1520 hac de re scribit (ap. de Wette I, 549). F.

**) De *Petreo Aperbacho Erfordiensis*. F.

***) cf. supra pag. 205. F.

****) *Melanthonis* consilium hisce litteris inclusum interiit. Fortasse ad bonas leges et instituta spectabat, quibus Academia Vitebergensis temperaretur. F.

rebus. Memm studium nulla in re vobis durum est. Et ut quisque optimus est, ita mentissime cupit, salvas esse literas, quod nullam esse inscitia capitaliorem pestem, quid ego haec tam multis? Vale. Die *Milena*.

Philippus

No. 83.

1.

Ioanni Hesso.

Ex autographo in Codd. Rehdig. Vol. V. descriptis *Schulsius*. Epistola primum edita est in epp. L pag. 326.

(Ioanni Hesso.)

Salve Hesse lucundissime. Perpetuum siler tuum ut ferant alii, forsitan ex ipso *Domini* exque *D. Martini* literis **) intelliges. Ego dubita, amice, hoc est, aegerrime fero. (Quam si felicius sis occupatus, quam ut ad eorum nugas ¹⁾ vaces, nolim nugando infel bonas horas te perdere. Nihil enim est, quo reamur ne iuxta *Aristotelicum* ²⁾ illud *λύση & ἀπροσγορία*. *Aristotelica* ea est amicitia, nihili ³⁾ rebus, chartis scilicet, alenda est, Christiana, quam idem semper *ἀπερπερι* conciliat spiritus. Habes, credo, quae resp mus cum *D. Martino* tum ego ad proximas li quas per sacerdotem tu miseris ***). Ego quem relata sint ad te τὰ ἀντιγεγραμμένα *ig* Fefellit enim sacerdos nos. Copiose crec omnibus tum scriptum, de quibus tu volebas

Novi quod sciam nunc nihil est: adhuc gratia, spirat *Martinus*, et tu ora, ut quattissime spiret, ille unicus *θεολόγου διδάσκ* vindex. Ante paucos dies scripsit ad Illu mum Principem *Fridericum* Cardinalis S. (*gi* †), agens ⁴⁾ prece ac minis, ut coerceatur.

*) *Schleupnero*. F.

**) *Lutheri* litterae ad Hessum tunc missae interierunt.

***) cf. supra pag. 202. F.

†) Die VI. m. Iulii. *Spalatinus* in *Annalib.* l. c. p. 66 hac re ita scribit: „Eodem die” (Feria VI. Octava *S* stolor. *Petri et Pauli*) „Princeps meus *Fridericus* literas ex Vrbe, ut *D. Raphaelis* Cardin. *S. Georgi* Doc. *Valentini a Telleben* εν πράγματι τῷ *Με* *Λυδίου*.” F.

1) ad amic. nug.] Lib. VI.: „amicorum nugas.”

2) „*Aristotelicum*” deest Lib. VI.

3) nihili] Lib.: „nihil.”

4) agens] Lib. VI.: „agit.”

tinus *). Respondit illi Princeps acute, pro ingenio suo. Nosti τὸν πειθοῦς Ὀδυσσεύα. Exempla nunc non erant ad manum; describentur si petiveris. Vides quam callide abs te literas extorquere coner. Nos egregie cessamus, quamquam semper occupatissimi, sed nugando, potando. Mitto propositiones nostras **). *Crotus* quoque conticescit. Noster *Isleben* ***)) uxorem duxit *Elsam*, si nosti, eam *) cuius sororem habet *Scriba* civitatis *Wittenberg*. ****)) Dueturire nos quoque vulgo aiunt, cum nunquam magis frixerimus. Illi tu bene ominabere. Vale et ride, nisi flagitium putas. *Wittenbergae* 6) *Calendis Augusti*.

No. 84.

1. Aug.

Ioanni Episcopo †).

Ex autographo in *Codd. Rehd. Vol. V. cura S. V. Schulzii*. Melanthonis epistola primum in *Abr. Sculteti Annalib.* pag. 61. †) prodiit, deinde excusa est in *Abr. G. Rosenberg's Schlesischer Reformationsgesch.* (Bresl. 1767. 8.) pag. 463. (Legitur etiam in *Dn. Gerdonii* introduct. in *hist. evang. Sec. XVI. renovati T. II. monum. pag. 7. F.*)

Reverendissimo et amplissimo patri ac domino
D. I o h a n n i, Vratislaviensium ecclesiae
Episcopo, Domino suo ac patrono.

Salve Revendiss. praesul, optime pr. †††) Quam grato pectore acceperim, quae de me ad *Dominicum* ††††) nostrum Reverendiss. Paternitas tua scripsit, multo iam tempore iusto aliquo et argumentoso opere testari gestio. Sive enim ita de

*) cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 460. 464. 465 et 466. F.

**) cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I, 475. et quae supra p. 125 dicitur. F.

***)) *Ioannes Agricola Islebius* cf. *Lutheri* epp. ed. de *Wette* I. p. 471 et p. 482. Hoc loco de sponsalibus rite factis, neque vero de nuptiis sermonem esse, non est, quod monent. Ita et dubitatio, quam *Kordesius* in *Agricolae* vita pag. 88. protulit, tollitur. F.

****)) *Bartholomaeus Dragstadt* cf. *Kordesium* l. c. p. 146. F.

†) sc. Vratislaviensi, cui nomen gentilium *Thurzo* erat. F.

††) in *Hm. v. d. Hardt* hist. lit. reform. P. V. pag. 84. F.

†††) „pr.” i. e. princeps.

††††) *Schleupnerum*. cf. *Lutheri* ad *Thurzonem* epistolam scr. 8. *Cal. Aug. 1520* ap. de *Wette* I, 472. F.

5) *Elsam* — eam] *Lib. VI.*: „et sane, si nosti, *Elsam*,” F.

6) *Lib. VI.* addit: „Anno XX.” F.

nobis in iis literis iudicabas, sive pro benignitate tua nos istiusmodi laudatiuncula ad recta studia currentes 1) incitabas, iucundissimum fuit his vobis a tanto principe vel probari vel animari. Verum dum cesso interim et contor 2) hunc talem animum R. P. tuae declarare, *Dominicus* noster pro officio ad R. P. T. profecturus adhortatur 3), ut brevi me epistoliolo R. P. tuae commendem 4). Ego vero ut intelligebam et quid deberem et qualia decerent R. P. tuam: ita parum civile arbitrabar, putida tantum epistola, ac non potius graviore aliquo argumento R. P. tuam interpellare: tamen victus hominis amici consilio hoc quicquid est literarum scribo, ac R. P. tuae simul mea studia et hunc animum laudibus tuis impense faventem addico. Quis enim ei non faveat, qui unus nobis, quod sciam equidem, in Germania episcopi paradeigma absolvisti auctoritate, literis, pietate? Quod 5) si haberet christiana respublica, ut ille rex *Homericus* ait, decem tui similes συμπαράδμους, non dubitarem renasci aliquando Christum. Sed haec alias. Caetera *Dominicus* coram. Huius officium, qui te visurus abit, R. P. tua probabit, cuius salute ne suam quidem, quae est hominis dexteritas, qui candor, antiquiorem habet. Studia eius pro benignitate tua R. P. T. adiuvabit ac provehet. Dignus est, et quia bonus et quia tuus est, quem R. P. T. tueatur. Feliciter valeat eadem P. T. *Wittenbergae, Cal. Aug. 1520.*

R. P. T.

dedititius

Philippus Melancthon.

No. 85.

(c. d. 18. m. Aug. **)

Ioanni Langio.

Ex autographo in *Cod. Monac. I. p. 886*. Apographum in *est Cod. Goth. 399. pag. 167 b.* Epistola et in libro VI, p. 418. legitur.

1) „currentes” non habent S. et R.

2) contor] R.: „conor.”

3) adhortatur] R. et S.: „hörtatur.”

4) quod] S.: „qui;” R.: „quia.”

5) *Thurzo* Episcopus ante *Schleupneri* adventum die secundo m. Augusti a. 1520 vita excessit. F.

**)) Equidem puto, epistolam, quae alias ad m. Novembrem a. 1520 refertur, hoc tempore exaratam esse. Nam primum *Lutheri* epistola ad germanicam nobilitatem scripta, cuius Melancthon h. l. mentionem facit, mense Augusto a. 1520 prodiit.

*Reverendo Patri D. Iohanni Langio, Theologo vere christiano, Augustinianorum Mysiae *) Vicario, D. ac patrono suo.*

Salve optime ac doctissime Pater. Consilium de scribenda ad germanicam nobilitatem epistola **) principio magis non improbavi, quam probavi. Animabatur enim Noster ad eam rem perscribendam †) a quibusdam, quibus utrique multum tribuimus. Deinde res per sese talis est, quam, quia divinitus agi puto, morari nolui. Spiritum Martini nolim temere in hac causa, ad quam destinatus υπό προνοίας videtur, interpellare. Porro libellus iam editus est et evulgatus, ut revocari e luce in tenebras nulla ratione possit. Nisi fallit faber, habebis brevi ‡) τὴν σφραγίδα. Alioqui ipse non ignoras, quod est in graecis fabulis, intrisse Mercurium ψεύδων pulterem omnibus opificibus. Quare si spe tua serius misero, non est quod nos accuses †).

Venturus eram una cum nostro Priore ***) *Islebiam*. Sed incidit res uxoria, quae me nunc sibi suo iure vindicat. Uxor enim datur mihi *Αικατερίνη* §) *Κράπτι* ****), non dico, quam non sperata, aut quam frigenti, sed iis puella

moribus, ea animi indole, qualem a diis im talibus optare debueram, δέξια ὁ θεὸς ταροίτο. Equidem expendi argumenta, quae hanc rem incidere possunt, nisi fallor, ut ut satis sciam, quid probandum fuerit. Vsecutus sum amicorum consilium, qui me ad uxoriam hortati sunt, Διὰ τὸν ἐκ τῆς ἀσθεσαρκὸς κίνδυνον καὶ σαρκικῆς ἐλευθερίας ἰρίαν. Neque enim vere Christiana libertas in qua degimus, sed huiusmodi quaedam catio, per quam tranquille viveremus, et literis frueremur. Atqui ea σαρκική libido f qua literas deamavimus plus aequo. Et e dum nobis fuit, quod monet Paulus, μὴ ἐλευθερίαν ἀφορμὴν τῆ σαρκί. Ne tu imp coeptum opto. Maius voto fuerit, si proba Cordum nostrum admone promissi ἐπιθάλια Saluta amicos omnes, inprimis D. Ionam, treium, Hessum, Cordum delicias Mus: Reverendo Patri D. Vicario *) nos diligenter menda. Bene vale, opt. Pater †).

Philippus ta

No. 86.

m.

Thomae Rhadini Todischi Placentinæ in Lutherum Oratio.

Prodiit Romae „THOMAE RHADINI. TOI PLACENTINI. Or. PRAE. Ad Illustriss. & In Principes & Populos Germaniae, In Martinū I. Vuittembergensem Or. Here. Nationis gloriā uxi Oratio.” (In fine: „Romae. M. D. XX. Mensae (gusto, Iacobus Mazochius excudebat.”) Plagg. 10.) Quae quidem oratio, quam Philippus Melanthon ita multo post nomine Didymi Faventini r (cf. infra No. 102.), hic praetermittenda non est. dit, quod et Rhadini et Melanthonis oratio nunqu bita sit, quanquam utraque orationis quidem ins nem et formam prae se fert. Uterque auctor de sententiam fert, ita ut propositum nostrum probe mus, si quae Rhadinus et Melanthon in utramque

Tum Melanthon Lutherum apud Langium excusat, quod epistolam ad nobiles ediderat. Langii autem epistola, qua Lutherum rogavit, ne libellum ederet, die 18. m. Aug. Vitebergam venit. cf. Lutheri epp. ed. de Wette I, 477 et 479. Deinde et Melanthonis sponsalia, quae Langio hic nuntiat, circiter diem 18. m. Aug. rite facta sunt. cf. quae Lutherus hoc die Langio scribit ap. de Wette I, 478. Denique, si quid video, Melanthonis epistola una cum Lutheri ad Langium litteris scr. die S. Agapiti (18. Aug.) Erfordiam missa est. F.

*) i. e. Misniae. F.

**) Intelligenda est Lutheri epistola, quae inscribitur: „An den Christlichen Adel deutscher Nation: von des Christlichen standes besserung: D. Martinus Luther. Wittenberg.” plagg. 114 in 4to cf. Panzer's Zusätze etc. p. 180, ubi epistola primum edita praetermissa est. Quae Lutherus epistolae praefatus est, die 28. m. Iunii a. 1520 exaravit. cf. Lutheri epp. ed. de Wette I, 457. Epistolam m. Augusto excusam esse Lutherus ipse narrat in epp. ap. de Wette I, 475 et 479. F.

***) Ioanne Helto. F.

****) Catharina, Philippi uxor et Hieronymi Crappii Consulis Vitebergensis filia, Vitebergae anno Philippi natali 1497 nata est. Anno 1557 die XI. m. Octobris mortem obiit. cf. quae de Catharina eiusque liberis in theol. Studien u. Kritiken 1830. 1. Hef. p. 128 seqq. dixi. Pro Κράπτι sine dubio scribendum est „Κράπτι.” F.

1) perscribendam] Lib. VI.: „praebendam.”

2) „brevis” deest Lib. VI.

3) accuses] Lib. VI.: „excuses.”

4) Αικατερίνη] Lib. VI.: „αικατερίνη.” (Fortasse scribendum est ἡ Καθαρίνη. F.)

*) Aut Staupitio, aut quod veri propius est, Pflinckio, qui in Staupitii locum hoc anno successit Lutheri epp. ed. de Wette I, 447 et 483. F.

5) „in qua degimus — libido fuit” desunt Lib. VI.

6) Lib. VI. addit: „22. Novemb. 1520.”, quae vero in grapho non leguntur. (Qui epistolam in Lib. VI. edidit, iis fortasse, quae Melanthon de uxore nati errorem inductus diem adscripsit. Constat enim Melanthonem die XXVI. m. Novembr. uxorem Quum vero Melanthon in his litteris de sponsalibus quoque vero de nuptiis verba faciat, additamentum praefalsum est. F.)

scripserunt, hic inseruntur. *Rhadini oratio recusa* est Lipsiae apud Melch. Lottherum sen. M. D. XX. Mense Octobris, in 4to. Eamque eadem forma et „Coloniae M. D. XX. mense Novembri Petrus Quentel excudebat.” Versus aliquot, quos Ortwinus Gratius in oratione Coloniae edita praescrisit, *I. G. Walchius* in Lutheri opp. T. XVIII. histor. Einleit. pag. 90. recudendos curavit. Vitebergam Rhadini oratio pervenit initio mensis Novembris cf. Lutheri epp. ed. de Wette I. 522. et Melanthonis epistolam, quae infra legitur. Constat, et Lutherum et Melanthonem tunc quidem credidisse, Hi. Inserui orationis auctorem esse. Utrumque errasse, non est, quod moneamus. cf. quae de oratione *Seckendorfus* in hist. Luther. Lib. I. p. 107., *Walchius* l. c. et *Strobelius* in litter. Museum P. I. p. 155 seqq. scripserunt. Oratio hic recusa est ex libro Romae primum edito, cuius exemplum ex bibliotheca Cizensi, olim episcopali, *Gst. Kiefstingius* V. D. benigne mecum communicavit. F.

Thomae Rhadini Todischi Placentini Ord. Prae. Ad Illustris. et Invictiss. Principes et Populos Germaniae: In Martinum Luterum Vuittembergensem Or. Here. Nationis gloriam violantem Oratio.

Primum omnium a Deo Patre Opt. Max. et aeterno eius filio Servatore nostro Christo Iesu votis omnibus precor, Illustrissimi Principes et Populi Germani, ut quae in praesentia pro vestrae salutis et Religionis conservatione dicturus sum, illa vos in bonam partem et eo animo accipiatis, quo a me dicentur: atque etiam tantum mihi amoris et benevolentiae in hac causa praestetis, quantum ego semper erga hanc nostram communem patriam et matrem Germaniam habui: quam familiae meae antiquum et nobile seminarium veneror et observo. Quanquam enim in multis Italiae celeberrimis Urbibus complures familiae Illustris claram ex Germania originem duxerint, ut Mediolani Vicecomitum, Mantuae Gonsagarum, Manfredorum Faventiae, Forolivii Ordelaphorum, nulla tamen aequae ac mea Placentiae *Rhadinorum* cognomentum illud Comitum (ut vulgo dicitur) *Todischorum* sibi retinuit: quo sic arctiori vinculo et vere Germana propinquitate se Germaniae obstrictam cognosceret. Hinc natus est mecum affectus quidam in Germanos propensissimus, quo illorum gloria et laudibus me plurimum gaudere et laetari sentio. At contra si nationem hanc maculari et falsis inquinari vituperationibus audiam, non secus atque idem ipse lacesserer doleo et excrucior vehementissime. Superioribus igitur diebus quam plurimos esse intellexi, quos maximum nationis vestrae immo nostrae odium tenet, qui ad Germanici nominis turpitudinem et ignominiam dictabant

palam, quotidie apud vos nasci, enutrir, crescere atque regnare homines, qui Sospitatoris nostri Christi Iesu tunicam inconsutilem rescindere moliantur. Atque id quidem in praesentia magno ingenio (ut vulgi de eo opinio est) uberrimis artibus compositoque sermone *Martinum Luterum* attemptare, qui Vuittembergense Gymnasium moderetur. Hunc virum asserebant novarum rerum et opinionum quam maxime cupidum, neque hoc satis in eo mirari poterant, nullum illi Theologorum, quos nostra saecula venerantur, idoneum videri, quem imitetur, conarique superiores consilio et sapientia vincere, ut posterioribus exemplum auctoritatemque relinquat. His machinis aiebant atque inde maxime laetabantur, facile fieri posse, ut apud vos Idolum aliquod erigatur, quandoquidem istis occultioribus insidiis, quae in simulatione officii, doctrinae atque vitae opinione latitant, simpliciorum animi saepius decipiantur. Audieram et eruditissimos viros illi verbo et libris restitisse, quos tamen ipse tanti faceret, quanti (ut in proverbio est) culicum morsus barri. Talibus ego vehementer permotus, qui mecum alioqui libenter habito atque in evolvendis veterum magis quam recentiorum monumentis dstringor, incoepi istos, quos necdum quidem videram *Martini* libellos, quaerere atque inventos percurrere. Bone Iesu, quam calidum et vehemens ingenium. Offenderunt me tamen multa, quae pietati Christianae minus convenire arbitratus sum, quae inimicis vestris obloquendi ansam praebent, quae amicis vestris et mihi in primis, qui caro et sanguis vester sum, dolorem maximum afferunt. Equidem, quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Hinc me cogit patriae charitas atque Sanctissimae religionis amor impellit, vestram fidem vestrumque auxilium implorare, ne has errorum scintillas ad incendium crescere permittatis: Illinc viri de quo dicendum est compositi mores, versatile ingenium novaque doctrina, quae iam opinionem vestram occupasse videntur, me deterrent, quo minus hanc flammam a vobis restinctum iri sperare ausim. Verumenimvero si Deus omnipotens, in cuius manu sunt et Regum et populorum corda, qui quocumque voluerit, illa flectere potens est, quique novit, me hoc neque rogatu facere cuiusquam, neque quo mihi ex alicuius amplitudine adiumenta honoribus quaeram, sed pietatis vestrae solum et reipub. Christianae causa: Si Deus, inquam, noster excelsus vestram ad

me audiendum benignitatem conciliarit et gratiam diffuderit in labiis meis, efficiam spero, ut primum intelligatis *Martinum Luterum*, tametsi a nonnullis vir forte talis habeatur, qui bonus sit et bene vivat, nequaquam tamen bene scripsisse, neque ut nobilitatem Germanicam decuit, neque ut Philosophum, neque ut in sacris literis eruditum: deinde ostendam Luteriana ista inter se pugnare atque nescio quo fato (crediderim tamen errorum suorum poenis) hominem huic agitari et sic a mente consilioque deduci, ut minime sibi constet. Sed antequam de ipsa causa dicere incipiam, hoc a vobis viri Germani (quod aequissimum est) postulo, ut si quas forte vestris iam mentibus isto inserente opiniones comprehendistis, si eas ratio convellet, si pietas labefactabit, si denique veritas extorquebit, non repugnetis: sed ipsis dimissis vera ab illo sensa in animis vestris poni sinatis, qui Lux mundi est, via, veritas et vita: atque omnem hominem, qui spiritui sancto non restiterit, illuminat, omnia quoque utilia edocet ad salutem. AETHIOPAS libyos, quos primos e terra fuisse genitos fabulantur, tantae in Deos pietatis atque religionis extitisse fama est, ut apud omnes gentes Aethiopum sacra Diis admodum grata esse vulgatissimum fuerit. Quamobrem antiquissimi et excellentissimi Graecorum Poetae Iovem reliquosque una Deos introducunt in Aethiopiam, tum ad sacra, quae eis de more fiebant, tum ad odorum suavitatem commigrantes. Cuius quidem insignit et rarissimae erga Deos pietatis praemium illud talisse eos asserunt, quod nunquam ab externis Regibus subacti semper liberi permansere. Cambyses namque maximis viribus illos aggressus et exercitum amisit et ipse periculum subiit vitae. Semiramis etiam, quae et consilii magnitudine et rerum gestarum fama excellebat, quum Aethiopiam intrasset, desperatione rerum subito abscessit. Hercules quoque ac Dionysius universo peragrato orbe solos Aethiopas, quum propter eorum in Deos cultum, tum quia inexpugnabiles videbantur, intactos reliquere. At vos, religiosissimi et invictissimi Germani, audite, quomodo in omnibus Aethiopas vel superastis vel aequastis. Nam quod ad religionem attinet, longe in vobis maior, longe sanctior semper fuit. Historias veteres et antiqua illa tempora recolatis, quando verbum suum Deus Opt. ad sanandos mortales nondum miserat, nondum coelestes orbis divinum illum rorem sparserant, nondum terra nostra germinaverat

Servatorem. Tunc Aethiopes evanuerunt in cogitationibus suis et obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim, se esse sapientes et religiosos, stulti atque superstitiosi facti sunt et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et serpentium. Vos aut invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, ita conspexistis, ut sempiternam atque infinitam eius virtutem ac Divinitatem purioribus mentis vestrae oculis intueremini. Nam etsi aliquorum apud vos Deorum simulachra viderentur, semper tamen nec cohibere parietibus Deum, neque in ullam humani oris speciem assimilare ex magnitudine coelestium arbitramini. Hanc ob vestram de Divinis religiosissimam opinionem crediderim ego munus illud vobis a Deo Max. concessum, ut externi Reges et peregrina arma vel nunquam Germaniam invaserint, vel si eam aggredi libuisset, nunquam victoriam reportaverint. Atque ut non paucos omittam Barbaros Reges potentissimos, qui quum alia Regna et Imperia subegissent, Germanos attingere non sunt ausi, Romani tantum Principes testes erunt. Nonne Iulius Caesar, Tiberius et Vespasianus nationem Germanicam tanquam humanis viribus insuperabilem reformidarunt? Nonne Octaviani fortissimae legiones, quae reliquam orbem ad ortum usque Solis perdomuerant, a maioribus nostris funditus deletae sunt? Hoc illis quae in Deum caerimoniae atque religiosi ritus praestitere, quibus profecto et in ipso armorum strepitu ita pie usi sunt, ut neque Ducibus, neque Regibus animadvertere, aut vincere quaquam, sed nec verberare quidem licuerit, verum hoc ipsis solum Sacerdotibus permissum sit, non quasi in poenam, nec Ducis iussu, sed velut Deo imperante, quem adesse bellantibus crediderunt. Adde quod, ubi de maioribus rebus consultare operae precium duxissent, convenientibus omnibus atque, ut armatae turbae placuisset considerentibus, astante etiam Principe vel Rege silentium per Sacerdotes, quibus tum et coercendi ius erat, imperabatur. Hi fuerunt antiqui Germaniae mores, haec sanctissimae leges, haec ingenita piis mentibus in Deum et sacerdotes reverentia. Quae quum bene et laudabiliter a maioribus instituta atque observata fuerint, cur non privatim singuli et publice universi ea attendere (sicut tamen fecistis semper) atque imitari debeatis? Immo cur non pro excellentioribus liberalitatis divi-

vos beneficiis religiosum cultum et sacrosanctis? Christus enim Deus noster, qui de dae soluto captivum redemit genus humi- illo vos ampliori et gloriosiori munere il- e voluit, ut Barbariem exueret et Roma- ad vos transferret imperium. Christum et eius Christos sacerdotes honorari a vobis t et pientissime et religiosissime, quippe x ipsum sacerdotem summum Iesum illu- rri atque potentissimi effecti estis, tantoque itoribus nostris (qui sacerdotes quam maxi- verebantur) clariores, quanto illi caeteras es fortitudine, victoriis triumphisque su- nt. Quodsi apud ipsos illos maiores non- tantam audaciam ac temeritatem aliquis visset, ut sacerdotes censeret coercendi at- lantium indicendi autoritate privandos, et os inhonorabiles et contemptibiles reddere sset (vos alloquor, o viri Germani), nonne tanquam patriarum legum transgressorem, ue et religionis eversorem, statim (quae rant in impios supplicia constituta) coeno ac iniecta insuper crate mersissent, vel arbore udiissent? Atqui nolo ego vos tantopere de- e, tametsi immanius hominis scelus vobis nam, *Martinum Lutherum* videlicet: ad- ipsius insignes titulos, nisi eum satis no- ubique gentium scirem. Sed tamen hunc em video libris quibusdam editis manu, lingua, omnique potentia conari, Sacer- m ordinem omnibus quidem invisum et iniosum facere, Vos autem, Principes Ger- Regali Sacerdotio insensos reddere: ut ipse Sacerdotii existimationem et autho- a in praesenti minuerit suamque (id quod se affectat) anxerit, tum vos filiosque ve- per omne tempus perpetua gloria spoli- t. Propter obsecro vos per Iesum Christum, So- xorem nostrum, sic paulo familiarius *Marti-* interrogetis: Utrum te Germanum et ami- an: exterum et hostem existimare debemus? an et amicum videlicet. Cur ergo an- Germaniae mores, cur patrias leges, cur um instituta labefactare contendis? Cur iam observantiam, quam Germana natio erga Deos eorumque Deorum Sacerdotes olim ha- ti nos erga Deum verum eiusque Dei Vi- Petri successores habere non sinis? Utrum nics an hostilis animi est? Vide potius, ne a- et hostis sis, Germanum vero et ami-

cum te fingas. Dicet fortasse (ut est vir solertis- simus) quod, quando initiatus Heremitarum vi- tam professus est et Christum pauperem est se- cutus, illum tunc Evangelicum Ensem accepit, quo pro veritate adversus parentes et patriam inimicos domesticos dimicaret. Atque ita, dum Principum et Populorum favoribus contra verita- tem se tutabitur, idemque ipse transfuga et hos- tis Patriae adversus nationem Germanicam solo Veritatis nomine se ardat, amicum et inimicum se (ut liberit) faciet, neque vos ultra loqui per- mittens spiritali gladio verbi Dei terreat omnes, et effugabit. Praedico tamen vobis ego, viri Ger- mani, si istis vos captivoculis irretiri sinatis at- que illum, ut suo capiti sederit, sacrarum literarum sensa trahentem audiat, praedico, inquam, iterum flens ac dolens, tantum intra vestros fines exsu- scitandum incendium, ut saeviente framea divinae irae in detrimentum quidem certissimum vestrae gloriae, sed et in maximum universae salutis peri- culum sitis venturi, sententiamque illam compro- baturi: Omnia prospera evenire Deum ac Divina sequentibus, adversa spernentibus. Tunc de- mum amorem erga hanc rempublicam meum aperte cognoscetis: *Martinum*que nullam Ger- manicae nobilitatis rationem habuisse, nullam di- gnitatis maiorum, nullam futurae apud posteros gloriae intelligetis. Sed quoniam (ut aiunt) ge- nu surae propinquius est, videte quo amore, qua observantia suum proprium municipium *Vuittem- bergam* et Principem *Fredericum* prosequatur et quantum postea totam provinciam diligat pendit- tote. Religiosissimus namque hic Princeps cele- berrimum *Vuittembergae* templum extruxit, in quo non paucas beatorum reliquias ex multis quaesitas regionibus honestissime collocavit^{*)}. Quas ut maiori cum laetitia et gratulatione invi- serent omnes atque venerarentur, egit Dux Pien- tissimus, quo spiritalibus largitionibus (quae in- dulgentiae nuncupantur) a Romani Pontificis le- gato liberalissime concessis incitati populi tertia luce Solis, quam *Dominicam* vocant, a gloriosissi-

^{*)} cf. „Dye zalgung des hochlobwirdigen heilighums der Stifft Kirchen aller heilighen zu wittenburg. Gedruet in der churfür- lichen Stat Wittenberg anno tausend fünffhundert und neun.“ in 4to. Cuius quidem libri rarissimi exemplar splendidum et membranae impressum in Bibliotheca Regii Seminarii Vi- tbergensis inveni. De *Friderici* Princ. Elect. Saxon. stu- dio, quo olim in reliquiis legendis flagrabat, cf. Secken- dorfium l. c. p. 222. F.

mo resurrectionis Christi triumpho ad hoc templum sanctis omnibus dicatum concurrerent. Videntem autem prudentissimum ille Antistes propensissimam in divinum cultum Principis mentem, singulari quadam benignitate centum dies horum coelestium munerum illis omnibus elargitus est, qui pro tali ac tanto Duce conservando ad Opt. Deum preces effunderent. At *Martinus*, dum spiritalia haec dona vilissima quaeque, neque (ut suo verbo utar) meritoria, neque utilia, sed plerumque nocentissima esse contendit, et patriae religionem extinguit, et Principis incolumitatem invisam habet. Neque enim fieri potest, ut populus, qui huiusmodi praemiis allectus et sacrum Phanum invisere et a Deo Maximo Duci bona precari consueverat, ex his novis opinionibus non conturbetur, tantumque procul dubio a caerimoniis et supplicationibus abstinebit, quantum sibi minus bene consultum iri aut credet, aut haesitabit. Quae omnia quum acute *Luterus* praeviderit, non est, quo se ullo unquam pacto excusare queat, quin propriam laudem et gloriam, quam ex his novitatibus aucupari videtur, patriae et Principis charitati praeposuerit. Coniicere hinc itaque potestis, quod is, qui charissimam patriam et Religiosissimum Ducem (quorum alteram natura omnibus hominibus, alterum lex cuique patria et civilis coniunctio conciliat) prae sua cupiditate novae gloriae in spiritalia iacturas ac turpem infamiam vocat, nunquam vos remotiores plaris aestimabit. Nam si in proprio municipio ingratus est et malus, quomodo in provincia gratus et bonus esse poterit? Multa hic praetereo consulto, quae, quoniam ad vestram laudem et gloriam pertinere videntur, alio loco a me dicenda sunt, nunc ad magis necessaria festinat oratio. Quod igitur haec, quae scripsit *Luterus*, nobilitatem Germanicam minime deceant, satis in praesentia vos intellexisse arbitror, nunc quantum a philosopho aliena sint, audiatis. Difficillimam hanc nobis partem futuram, Principes, apertissime video, quandoquidem sive de philosophia, quae de vita et moribus tractat, sive quae in contemplatione rerum cognitioneque consistit, loqui voluero, reclamantem semper *Martinum* audiam. Quid mihi cum philosophia? Nonne Aristotelem in scriptis meis philosophum insipientem appellavi, in ethicis fabulantem, et Philosophiam ipsam Theologiae pestem? Quid igitur mihi cum Philosophia? Nihil, *Martine* mi (ut arbitror), qui ita immoderate et inverecunde scri-

bas, ut Philosophiam ipsam ideo sprevisse videaris, quasi vehementem hanc tuam ac ferocem naturam ab hac morum magistra corrigi unquam posse desperares. Sed satis puer ego legeram impositam nobis a natura personam magna cum excellentia praestantiaque animantium reliquorum, datasque constantiae, moderationis, temperantiae, verecundiae partes, ita quod decorum quoddam in vita elucere debeat, quod moveat approbationem eorum, quibuscum vivitur moderatione dictorum omnium atque factorum. Horum autem omnium disciplina ab indagatrice virtutum atque vitiorum expultrice Philosophia petenda est. Quam qui neglexerit, illud etiam decorum omnino contemnet, quo homo a caeteris animantibus differt: sicque hominem exutus brutum evadat animal necesse est. Videte igitur, viri Germani, si *Luterus* Ethicam spernit, quid vobis sit de illo sentiendum. At si se illius cultorem faciat interrogetis, quam sectam potissimum delegerit: Academicamne, an Peripateticam, an Stoicam, an Cyrenaicam, an Eliacam, an Megaricam, an quancunque aliam. Sed qui Peripateticos ridet Christianumque se dicit esse non Pythagoricum, omnes (credo) alias scholas nihili pendet: nisi forte Cynicus malit haberi, qui omnes, et parvos et magnos, latratu terreat, morsu dilaniet ac per totam iam Romam atque Italiam dentibus ambulet. Opinor ego illum eapropter non Canem modo, sed et magnum Canem, immo et Cerberum facile videri posse, cui non satis fuerit in vivos genuinum exercere, nisi et mortuis etiam adlatraret. Voluissem ego potius, voluissent et mecum homines te magis Pythagoricum exhibuisses, *Martine*, et per silentium loqui et scribere didicisses. Sic nanque in silentio et spe, teste Esaia, Fortitudo tua nunc esset. Sic te in litterario ocio tranquillam ducentem vitam, nemo accusaret, nemo damnaret. Sic Pythagoricus et Christianus melior videreris et esses. Num vero quoniam, ut alter Helii Buzites apud Sanctissimum Iob, Antiquiores floccifaciens novam tuam scientiam ostendere voluisti ac tanquam sermonibus plenus esses et te uteri tui Spiritus coartaret, venterque tuus, quasi mustum esset absque spiraculo, quod lagunculas novas dirrumpit, eloquentiae tuae miraculo terrere homines credidisti, quoniam, inquam, non potuisti in loquendo spiritum tuum cohibere (ut Solomon dicit), iccirco sicut Urbs patens et absque murorum

ambitu factus es, iccirco accusatus et merito condemnatus quietem non invenis, iccirco neque Pythagoricus neque bonus Christianus habitus es, nec unquam nisi taceas et resipiscas haheberis. Vidistis, Principes, quantum isti audaculo homini, cui certe plus potentiae aut minus animi debuerat contigisse, obfuerit, philosophiae moralis et Pythagoricae modestiae contemptus: nunc quam ingrate, reliquam philosophiam Theologiae pestem appellet, intendite. Atque ut cognoscatis, quam pie et amice cum illo agere velim, Divum Augustinum, a quo se Augustinianum vocat, sciscitabor, inficiatne an reficiat philosophia Theologum. Et quoniam Sanctissimus et eruditissimus Pontifex omnes scientias noverat atque fere de omnibus scripsit, nolo ex eis mihi opusculis respondeat, in quibus fortassis philosophiae morem gessisse videatur: sed ex illis ipsis, quae, ut sacrae litterae intelligantur, composuit, quo sic nullus calumniae locus detur. Ex secundo igitur de Doctrina Christiana respondet, naturalium rerum ignorantiam, ut animantium, herbarum et lapidum, divinorum librorum cognitionem quam plurimum impedire. Nam qui serpentis naturam ignorat, quomodo sensum, quo Dominus iubet prudentes nos esse sicut serpentes, intelliget? Multa ibidem alia exempla leguntur, quibus Doctor beatissimus probat naturalem philosophiam mathematicamque Theologis quam maxime necessariam. Et ut clariora ista reddamus, quisnam Astronomiae expertus tantum sibi arroget, ut illud patientissimi Iob se posse explicare contendat: *Qui facit Ardurum, et Oriona, et Hyadas et interiora Austri.* Magnus Gregorius in moralibus praemonstratos his stellis martyres bonis rationibus docuit, sed prius coelestes motus vigilantissimus pastor contemplatus est: Amos prophetam imitatus, qui et ipse pastor licet et rusticus, cum Deo loqui meruit: tamen dum gregi invigilat, coelum aliquando intuetur, armatumque auro circumspicit Oriona. Quid numerandi scientiam advocem? Omittam Platonem in Epinomide, qui hominem illum censebat optimum atque sapientissimum, qui numeros noscet. Non adducam Babylonios, qui eum dicebant omnia scire, qui numerare didicisset. Istius enim artis finem statuebant ad occultorum omnium ac divinorum maxime cognitionem pertingere. Ad nostra veniam et uno tantum Christianae legis exemplo ostendam, quod dico. Quo namque pacto sine Arithmetica magnum illud sapientiae

divinae secretum quis advertere poterit, quod in quinquagenario Pentecostes numero absconditum neque Arius, neque Macedonius, neque Nestorius, neque inconstantes Graeci adhuc perspicere potuerunt? Id vero est: Spiritum sanctum Deum iccirco quinquagesimo die missum, ut a Patre et Filio illum procedere, claris agnosceremus indicibus. Divinas enim personas circulis comparari Ariopagita Dionysius testabatur, quomodo sic de Spiritu sancti maiestate in amatoribus decantaret: *Divinus amor circulus est bonus a bono in bonum perpetuo revolutus.* Sic etiam Xenophanes, sic Sarraceni, sic alii ex nostris propter infinitionis similitudinem Deum circulum appellarunt. Arithmetici autem viginti quinque circulem numerum ideo censent, quod ex quinario in circuli morem multiplicetur, quum ab eodem per idemmet redeatur ad idem, dum quinquies quinque viginti quinque parturiunt. Unus ergo quinquagenarius dum ex his viginti quinque conficitur, duos in se circulos continet: et Spiritus sanctus quinquagesimo die missus est, quasi ex duobus circulis, ut suam aeternam processionem, quae in hac missione clauditur ex duabus personis divinis, et patre et filio; tanquam ab uno tamen principio, non duobus, esse perpenderes. Auxilio itaque Arithmeticae Spiritum sanctum infinitum circulum ex duobus immensis et incomprehensibilibus circulis emanare cognovi. Vultis autem de naturalibus non nihil breviter afferamus? Quis per vulpes, quas in Canticis sponsa capi iubet, quod vineas demoliantur, et ad quarum iunctas caudas alligatis facibus Sanson Philistinorum segetes concremavit, quis, inquam, per haec animalia praesignari hereticos diceret, nisi qui apud Philosophos ingeniosas quidem, sed fraudulentas et recta nunquam via incedentes vulpes legisset? Quis in Leone de tribu Iuda Christum, at in Leone rugiente Cacodaemonem videat, nisi qui contrarias in Leone affectiones inspexerit et aliquando a Philosophis distinguere didicrit? Quis apud Prophetam Danielem Persarum Regem Darium per arietem, Alexandrum vero Macedonem per hircum monstrari nesciat? Qua tamen ratione, qua similitudine, si cognovisse libeat, horum naturam Animalium cum Philosophis rimari necesse est: atque tunc maxime (licet *Martinus* succenseat) Peripateticis uti distinctionibus, quum apud Mosen hircus ille peccata populi portans in solitudinem Christum ostenderit, qui peccatum non

fecit, et in cuius ore nunquam dolus inventus est: hic vero apud Danielelem et superbissimum et violentissimum tyrannum praemonstraverit. Sed quoniam Danielis Prophetae mentio facta est, unum dicam, ne memoria excidat, religiosum istum et sanctum hominem *Martinum*, omnis gloriae contemptorem, non parvam apud modestos viros maculam contraxisse, dum in fronte opusculorum suorum excudi Epistolam passus est incerti authoris *), in qua se velut Danielelem quendam a Christo missum a plerisque existimari et legit et non erubuit, non abradi, non tolli eam papyrus tantae (ut isti dicunt) vanitatis, tantae inverecundiae, tantae arrogantiae iussit. Ego autem, qui *Luterum* magnifacio, ut omnino esse aliquid illi cum Daniele concedam, offerrem ipsi et asseclis suis, an forte Daniel *Martinum* suum in ariete illo praecognoverit. Nam si teste Augustino varia nominum significatio pro linguarum varietate sanctarum litterarum cognitionem aperit, cur non *Luteri* sectatores, si non ipsum Danielelem quendam facere possunt, saltem a Daniele praevium obtineant, quandoquidem Itali lingua vernacula arietes *Martinos* appellant? Gratulentur itaque *Martino*, *Martino* applaudant, *Martinum* exaltent et, ut his proximis ludis agonialibus Romae vidimus, arietem triumphali curru imponant et euge io, lo euge conclament. Unum tamen (credo) Martinali huic triumpho obstat, quod licet *Martinus* Martis decus opinionum suarum cornibus feriat et a verme illo capitis excitetur ad pugnam, licet, inquam, magnificens et sublimis appareat, veniet hircus et eius cornua confringet, ad terram prosternet, conculcabitque: immo iam vicit hircus, vicit Christus et per suum vicarium istius dogmata explosit atque damnavit. Verum, unde discessit oratio, revertatur. Nonne ex his, quae adduximus, apertissime constat, et Philosophiam et Mathematicam multis modis esse illis necessariam, qui ad veram divinarum litterarum scientiam pervenire desyderant? Cur ergo illam *Martinus* Theologiae pestem vocat? Quid si et ipsa ex his irritata sic responderet? Tu, Tu *Martine*, Tu vere Theologiae pestis: Tu familiae Augustinianaes labes: Tu Germaniae clades: Tu Christianae reipublicae venenum. Tu non

modo morbida ovis, verum et morbosus aries toti gregi tabificum virus instillas. Cur sine meae cimbae auxilio immensum divinae sapientiae pelagus ingredi, aut in coelum sine pennis evolare praesumis? An te fortassis arietem illum coelestem facies, qui Hellen et Phryxum per mare vectavit ac demum per poetas illatus Coelo et Martis domus effectus maximum aequinoctii circulum pingit: atque ideo tu etiam quam audacissime et liberrime per sacra volumina evagari velis sine ductore, sine magistro, tuis tantum cornibus, tuo capite fisus? Non sic decet, non. Ad haec profecto nescirem ego pro *Lutero* respondere. Sed quo sibi non solum Philosophos, verum et omnes sectas, omnes ordines, omnes familias infensas reddat, quo terram et coelum contra se accendat, attendite (quaeso), qua moderatione unus contra omnes iste loquatur. Omnes, inquit, scholastici Theologi in errorem lapsi sunt atque animi vertiginum ac turbinum causa fuere, quod pia quadam simplicitate (ut erant humiles sensu) Aristotelem sequi voluerint, quoniam illum videbant ab indoctis et Christum ignorantibus in tanta auctoritatis veneratione haberi, et sic quando scholastica Theologia incepit, Theologia crucis evacuata est atque omnia plane perversa. At indignati Philosophi bene inquirunt; *Martinus*, ne errores sui deprehendantur, aliisque caliginem opacam ac tenebrosissimas tenebras offundat, impia quadam duplicitate (ut est superbus et altus sensu) Aristotelem irridet et contemnit, quoniam eum videt et invidet a Doctissimis viris et Christum vere scientibus ut Ingens ac Illustre Dei et naturae donum in honore haberi, et sic Theologiam scholasticam novus iste Gorgias eversurus Theologiam quidem crucis et Paulinam promittit, mox tamen Martinianam, nescio ne Chronicam an fabulam exhibiturus, cuius actum ultimum decepti spectatores exhibent. Interim tamen dum Mimi saltant et scena ridet, gloriosus hic vir, qui plausum exspectat, insolenter fastidit omnes, Thomam, Bonaventuram, Magnum Albertum, Alexandrum Alesanum, Scotum, Aegidium, Franciscum Mayronensem, Thomam Argentinensem, Augustinum Anconitanum, Antoninum, Capreolum, atque etiam sexcentos tales Illusores, Scholasticos, Christum nescientes, mundum sapientes, Theologiae crucis evacuatores, errorum seminatores appellat. O coelum, O Divi, O coelestes mentes, cur tamdiu homi-

*) *Conradi Pellienni. cf. F. Ghf. Freytagii Adparat. litter. T. III. p. 189. F.*

nes in tanto errore versari estis passi? Cur novum hunc Helii Buzitem non multo antea nobis tribuistis, qui seniorum ignorantiam detegeret? O stultos nobiscum una patres, avos maioresque nostros, qui Thomae probare modestiam, laudare pietatem nunquam defatigati sunt. Falso ergo ille nostrae Theologiae splendor ab ingeniosissimis et eruditissimis viris nuncupatur. Falso Paulinam sapientiam vel Pauli ipsius testimonio quantum mortali homini datur abundantissime creditur hausisse. Falso illum Christus de rebus divinis bene scripsisse testabatur. Quem qui secutus est (ecclesia teste) nunquam a veritatis calle deviauit, at qui impugnavit, semper fuit de veritate suspectus. Quem: sed ne in meos propensior videar, transeamus ad suos. Aegidium Romanum, Augustinum Anconitanum, Thomam Argentinensem, Augustiniani ordinis columnas, cur non reverebatur? Cur et illos pari impudentia, sed maiori crudelitate contemnit? Annon saltem domesticos, carnem propriam, parentes pietatissimos amare, fovere et venerari debuerat? Sed forsitan omne illorum nomen extinctum vellet, ut ipse primas honoris et gloriae partes furari posset et rapere. Hinc etiam factum est, ut Solem Germaniae Albertum Magnum, cuius monumentis non minus quam Caesarum triumphis patria nostra superbit, et clarum illuxisse et suos per totam orbem radios expandisse ingratum habeat. Hos omnes dum impatientissime sibi praeferrere dolet, impudentissimis verbis vaserrimisque commentis nititur illorum decus et gloriam maculare. Erraverunt, inquit, omnes, at non ego. Decapti sunt omnes, at non ego. Veritatem ignoraverunt, at non ego. Tu ergo, *Martine*, Divo Thoma doctior, firmior atque solidior? Tu subtilior et vivacior Scoto? Tu Aegidio tuo (immo non tuo, qui nullum tuum habeas) tersior et exactior? Tu Francisco acrior et acutior? Tu eruditior, amplior et grandior Alberto? Tu tot millibus Theologorum, qui a trecentis annis florere istosque Duces secuti sunt, ingeniosior et prudentior? Timeo ego ne Solomon haec audiens de te dicat: Sapientior sibi stultus videtur septem viris loquentibus sententias. Nec indignaberis (credo), si stultus aliquando a Solomone voceris, qui te ipsum stultum in tuis libris nominasti. Advertite, quaeso, quam elumbi et insulsa ratione Illustres illos viros in errorem lapsos probet, quod Aristotelem secuti sint atque ideo, quoniam ab indoctis et Christum nescien-

MELANTH. OPER. VOL. I.

tibus tantum fieri cernerent. Quasi non magis, immo certissime eas solas ob causas id egerint, ut invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspicerent, ut naturalium rerum vires edocti divina mysteria et secretissima symbola penetrarent, ut illa, quae fidei nostrae sunt et humani robur ingenii superant, neque impossibilia esse, neque nationi et lumini intellectus repugnare monstrarent, ut non indoctos, sed doctissimos et acutissimos viros, divinae sapientiae contradicentes, Philosophiae ministerio et eorum proprio mucrone confoderent. Possem nunc mille modis hoc ostendere, sed ut vestris auribus parcam, sat sit rerum capita tetigisse. Verum esto, res ambigua sit, vosque Germani Principes, in hac causa Iudices constituamini. Putetis autem hic ante Vos stare amplissimos viros, qui integerrimae vitae exemplis et gravissimis doctrinarum monumentis maxima Christianis populis beneficia contulere, sicque illos contra *Martini* audaciam resistentes audiat. Nos, o Principes, qui iam trecentos annos Philosophiam Theologiae ancillari coegimus, quique omnem humanum intellectum in obsequium Christi captivum facere laboravimus et sacrarum litterarum et antiquorum patrum auctoritatem sectati sumus, sensum Christi credimus nos habere. Testis est eorum, quae scripsimus, pietas et religio, quae ad nutriendam inter Christianos pacem valere quamplurimum. Testis est omnium nostrum tam ingens et ex tam variis ordinibus multitudo in hac una re concursus. Testis est Romanorum Pontificum auctoritas, quae nostrum hunc scribendi morem et laudavit et approbavit, nullusque ex nobis eam ob causam aut maiestatis unquam, aut heresis accersitus est. Testis est postremo Christus ipse, qui laborum nostrorum praemia in terris, multiplices honorum titulos et laudum insignia largitus est, at in coelo triumphum statuit sempiternum. Vos modo, ut iustum et aequum postulare videbitur, decernatis. Insurgat *Martinus* contra ac tota voce totoque pectore, quam validum est clamet, plusne iste solus, quam decem millia poterit? Plusne uni contentioso credetis, quam tot pacificis? Plus impudenti, quam verecundis? Plus superbo, quam mansuetis? Plus praecipiti, quam solidissimis? Plus stulto, quam sapientissimis? Plus prophano, quam sanctissimis? Plusne serpenti, qui nunc ex Hussitarum hieresum latibulis emergit, oculis eminentibus, inflato collo, tumidis cervicibus, totum genus humanum (ut quon-

dam Evam) paratus inficere, quam mitissimis et placidissimis columbis, quae ad archam Noe, ad Ecclesiam Christi oleam Minervae sacram et pacem et omnem sapientiam detulerunt, pennisque Philosophiae argenteis ad aureum illum pallorem, quo Dei Maximi posteriora conspiciuntur, evolarunt? Absit hoc a vobis, absit, religiosissimi Principes. Sed quo magis insolentissimam istius audaciam, ne dicam stultitiam cognoscatis, audite, quo pacto Aristotelem vilipendere ausus est. Insapientem Philosophum illum appellat Doctrinaeque pessimae atque, ut et ipso superior videretur, polliceri non timuit, quodsi aetas et otium superesset, non eum cum Platone, ut Ioannes Picus Mirandulanus promiserat, concordaret, sed coloribus illum suis pingeret, ut dignus est pingi. Deus bone, quos cachinos haec verba omnibus excusserunt et non modo Italis (quos nec ridere quidem *Luterus* patitur), sed et Graecis et sapientibus et insipientibus, et senibus et pueris. Audissetis omnes risu maximo et summis plausibus (quibus *Martini* plusquam Stoica severitas ignoscet) excepisse novam hanc artem pingendi homines, cuius tamen exemplar et archetypum liceret iam intueri *Martinum* ipsum, qui humano capiti aspidis aures, arietis cornua taurique cervicem inunxerit, pavonis quoque pennas et vulpis pedes et caudam induxerit basilisci. Nam qui aliquam eius excusationem recipere conantur, bona illum forte causa permotum iudicant atque sic ab humano capite coepisse. Verum dum prae nimia superbia neque pietatis, neque religionis, neque modestiae, neque verecundiae, neque periculi communis rationem habet, neque in eo, quod monetur veritatem, neque in eo, quod accusatur iudicii severitatem, pertinaciae suae anteponendam censet, sed nullum audire, omnes lacessere, se invincibilem credere, sibi de scientia et eloquentia blandiri, vaframentis omnibus uti, Christi sponsam venenatis oculis intueri satius ducit, quin septiforme et ingens monstrum evaserit, negare non possunt. Cur non igitur optimus iste sit aliorum pictor, qui se ita belle, ita artificiose pinxerit, ut nunquam Zeuxis aut Apelles tam mirabilem, tam monstruosam imaginem effinxerit. Hinc (obsecro) iudicent omnes, quanta *Martino* fides adhibenda sit in his, quae Christiana tantum pietas et fides iubet, quae siquidem ab impio et perfido ingenio, multiplici sensu perverse accipi possunt, quando in hac tanta luce, in tanto ac tam patenti Aristoteleae

scientiae campo, ubi apertissimis rationibus et necessariis rerum notis humanus convincitur intellectus, usque adeo procaciter insolescat, ut mortales omnes aut caecos existimet, aut verborum suorum radiis excaecare posse confidat. Exclamarem nunc o unicum Philosophum, nisi ipse et nomen et inventorem nominis aspernaretur. Quis vero non credat *Martinum*, ideo Philosophi nomen reuere, quod videlicet humile sibi nimium videatur, nec Pythagorae verecundam modestiam probet iste, qui se vere sapientem, immo et solum sapientem putat, ita ut, si nunc mensam auream aut expiscari aut coelo demitti contingeret, illi divino oraculo dandam, qui sapientia caeteros praestaret, non tanta, ut olim inter septem Graeciae sapientes, disquisitione opus esset. Quo itidem factum est, ut libros suos, quos modestissimis verbis propriae laudis et alienae vituperationis tanquam preciosis lapillis distinxit, ea diligentia typis aeneis excudi fecit, ut pulcherrimis glossematibus et indicibus manuum notulis fastidioso lectori consuleret atque ea tantum praemonstraret, quae toti mundi ipsius possent indicare stultitiam. Nam sic semper ibi legere est: Modestia *Luteri*, *Luteri* magnus et Christianus animus, quam candide loquitur *Luterus*, et multa de se his similia. At de aliis: Errant Theologi. O nebulones. Opiniosi Sophistae. Beati Thomae temeritas. Eternalia sunt haec. Eloquentia Italica, ac tanta mille, quasi parum sit, dum Paulinam sapientiam et Evangelicam Iustitiam profitetur, stultissime se laudare atque aliis iniustissime maledicere, nisi etiam hanc solam ob causam se scripsisse omnibus inculcasset, ut se (id quod anxie facit) in vulgi vendicet opinionem, caeterorum vero famae detrahat. Illud autem non possum quam maxime non mirari, cur tantopere a Philosophia *Martinus* abhorreat, qui paulo apertius, quam ars peteret, se Ciceronianum insinuare contendit. An forte quoniam legit Hieronymum vapulasse, quia Philosophus esset non Ciceronianus? Sed facillimum ei fuerit hoc, tametsi falsum, amabilissimis illis suis rationibus ostendisse. Dum itaque gladium Spiritus, quod est verbum Dei, dextra tenere arbitratur et sinistra gladium carnis, qui est Ciceronis lepos, tanquam Ballonae sacerdos in quoscunque passim irruit punctimque et caesim versans debacchatur et furit: Petrum vero apostolum, quocum omnino pugnare statuit, gladios duos habere non patitur, non quod Machi

exemplo acribus suis, quas penitus obstruxit, sed quod linguae procaci et immodicae timeat. Quod si saluberrima Philosophiae praecepta sectatus aut tacere didicisset, aut bene loqui, omni timore vacuus hunc nunquam Labyrinthum intrasset, in quo nunc inextricabiles penitus errores errans, quam longe a sanctarum legum filo incedat, deinceps ostendemus. Venio nunc ad splendidissimam illam sacram litterarum maiestatem, cuius *Martinus* iste scrutator effectus dum malesanos temerariae mentis oculos aemulationisque et superbiae, lippitudinibus hebetatos in lucidissimum globum defigere non reformidat, a tanta gloria oppressus et obcaecatus est. In magnis nanque et mirabilibus super se ambulans atque plus sapere volens quam oporteat, neque loquendi tempus cognovit, neque verbis suis temperamentum aliquod potuit adhibere. Sed antequam manifestissimis id rationibus probem, obsecro vos, Illustrissimi Principes, ne illud a me exigatis, ut singillatim omnia istius vesane dicta percenseam, quum neque memoria consequi, neque oratione complecti possim, sed satis sit genera ipsa breviter attigisse, ut ex paucis, quae dicam, infinita alia, quae subiticebo crimina perpendatis. Age vero id primum videamus, qua modestia Romam veram Babylonem appellet primosque in ecclesia et pueros et effoeminatos atque tyrannos. An hoc forte docuit sapientia illa, quae divinitus data (teste Iacobo Apostolo), primum quidem pudica est, deinde pacifica et modesta: an magis altera, quae apud eundem non descendens a patre luminum, sed terrena, animalis, diabolica nuncupatur? Sed mihi haec dicenti novi quippiam illucet, Romam fortassis Babylonem ab illo dici, quoniam, quum se alterum Danielem existimari velit, convenientissimum fore arbitratur, ut Seniores ipse et presbyteros aliquando iudicet, qui populum regere videbantur. Verum si noster hic Daniel a Deo missus instauraturus est omnia, cur non Romam Babylonem alteram accedit, et iam iam pietissimo operi se accingat? Principem (dicet) timeo. At Regem Daniel alter ille non timuit. Ignem formido. At fornacem ardentem innocens ille non formidavit. Leonis potentia terreor. At cur tu Leonis benignissimi et clementissimi mansuetudine terrearis, quando Leonum ille multorum rabie dentibusque terreri non potuit? Videtis itaque non eam ob rem Danielis nomen isti placere, quod ab illo res optime gestas imitari ve-

lit, sed quia titulo Prophetae gaudeat, quo sic illam Hieronymi sententiam ei aptissime convenire non dubitemus. Veteres (inquit) scrutans historias invenire non possum aliquos alios scidisse ecclesiam et de domo Domini populos seduxisse praeter eos, qui sacerdotes a Deo positi fuerant et Prophetae, id est speculatores. Isti ergo vertuntur in laqueam tortuosum in omnibus locis ponentes scandalum. Ne igitur obiicere quis posset, *Lutherum* ab antiqua schismaticorum nobilitate et gloria degenerasse et sacerdotem et prophetam omnino sic se voluit exhibere. Dum tamen admirabilem illam Danielis modestiam et mansuetudinem erga Nabuchdonosora superbissimum et sceleratissimum tyrannum intuentur multi, quantaque prudentia ex belua facturus hominem usus sit, quanta lenitate, quanta reverentia, etsi ei Divina autoritas deesset, non tamen possent eum non a Deo missum existimare. At contra quum *Martini* immodestiam petulantiamque adversus regale Sacerdotium attendunt, non in eam quidem sententiam adduci non possunt, qua illum firmissime teneant sub ovis veste truculentissimam feram vivere, quae cornibus arietans, dentibus saeviens et mactare quaerat et perdere atque etiam falsum Prophetam (et quanquam totus reclamaret orbis) diaboli nuncium et antichristum. Esto nanque Sacerdotes ab illo antiquo clarissimarum virtutum morumque sanctissimorum tenore defecerint. Esto (licet Solomon non consentiat) hoc sit sub Sole novum vivendi genus prioraque tempora meliora fuerint, ut morosi senes et stultus quisque causatur. Esto nunc primum iuxta Prophetam Dominus de coelo prospiciat, ut videat, si est intelligens aut requirens Deum, omnesque declinaverint, simul inutiles facti sint, nec sit qui faciat bonum, nec usque ad unum. Esto, inquam, tandem sit Roma peccatrix, sit misera, sit adultera. Non tamen debuerat *Martinus* primus in eam lapidem mittere, nisi forte fortuna se innocentem et sine peccato dicat atque seipsum seducens mendacem faciat Deum. Quod tametsi fuerit ausus, ut multa alia nova superbe nimis et intemperanter invexit, inclinatum tamen Servatorem nostrum aspiciat, qui digito scribens in terra, in terra, inquam, bona et molli, non in durissimis lapidibus Mosis, fraternae illum charitatis admonet atque illud Hieremiae suggerit: Audivimus superbiam istius; superbus est valde superbia et arrogantiam et superbiam etiam cordis eius

ego scio, dicit Dominus. Quod si Pharisaeis omnibus durior iste, et obstinatio, nec peccatorum suorum memoria, nec futuri supplicii comminatione terretur, vos saltem, Principes et populi Germani, quibus insta semper et aequa placere sicut boni architectores faciatis (rogo), qui quum discernere volunt, rectum sit aliquid nec ne, amussi utuntur, ita et vos decretis et legibus, quae in his causis regula sunt; perpendite (quaeso) scripseritne *Luterus* ut vir, qui Divinis litteris et maiorum institutis obtemperaret, an potius ut monstrum aliquod virtuti obtrectans, quod homines atque Deum pro nihilo haberet. Rem vero sic esse ex ipsis sanctissimis Decretis intelligite, quae filios, discipulos et omnino inferiores docent, quonam pacto spiritales patres, magistros atque superiores corrigere debeant. Recita nobis Decreta. DECRETA. Audistis nullo modo inferioribus concedi, ut aliqua temeritate ad superiorum vitam non tantum diiudicandam, sed nec saltem tenuiter reprehendendam prosiliant. Quare ne charitatem forte *Martinus* in causam adducat, memineritis docuisse Paulum, charitatem patientem esse, benignam, non ambitiosam et quae minime irritetur. Legatis igitur *Martini* libellos et quum luce meridiana clarius videbitis illum ex his, quae (ut ipse fatetur) ad eum nulla ratione pertinebant, impatientissime irritatum et subinde ambitiosissime locutum atque inclementissime, immo et furiosissime agatum, iudicetis tandem non charitatis ardore, sed ignita superbissimae cuiusdam temeritatis face succensum in has reprehensiones et convitia et vesaniam prorupisse. Quodsi delicatissimum illius cerebrum eoque calore et siccitate fervescat, ut eam (quam obiicit) nominis Romani graveolentiam (nescio an vultur factus) ferre non possit, cur non potius orationum sanctarum suavissimis odoribus eam propellere contendebat? Sic nanque in aurea cordis sui acerra thus masculum et odoratissima aromata vivis dedisset charitatis fraternae carbonibus adolenda: quorum suave spirans fumus de manu Angeli ante conspectum Domini conscendisset. Sic Religiosissimorum virorum probatissima sequens vestigia sanctissimo (quod audietis) decreto paruisset. Dic Decretum. DECRETUM. Cur non igitur assiduis precibus meliora omnia Pontifici Maximo, quem nullus mortalium redarguere debet, a Deo Opt. precabatur, si (ut ipse scribit) in tot ac tantis veniat admonendus? In-

victi tamen et Christiani ac prorsus Luteriani animi quispiam diceret pessum deiectis Christianis legibus Christi vicarium taxare atque mordero, ut nil inausum audentissimum relinquere videretur. At quo se etiam prudentem et cautum *Martinus* ostenderet atque scire (ut aiunt) lapidem iacere et brachium abscondere, totum onus iam exprobrati criminis in tantam praesentium temporum confusionem reiicit: *Leonem* Decimum, integrum, eruditum ac bonorum delicias appellans dignumque ut melioribus saeculis Pontificatum gereret: quum Alexandros Sextos, Iulios Secundos in praesentia rerum potius convenientissime deceret. O te admirabilem, *Martine*, quem et nolentem veritas sequitur. Hanc profecto solam ob causam, in qua nunc versor, temperantiae et moderationis tuae gratia Alexandri Sexti severitate opus esset, ut qui olim Hieronymum Savonarolam, te procul dubio meliorem, doctiorem et eloquentiorem atque de fide optime sentientem, quod paulo acrius in Pontificiam Maiestatem inveheretur dirasque et execrationes parvipenderet, igni addixit: te itidem *Leonis* Decimi patientia et mansuetudine abutentem et, quae religionis, quae pietatis, quae reipublicae Christianae sunt, evertentem, opportunioribus remediis coerceret. Te autem, o vir provide, satis miror, cuius facta imiteris, immo et vincas, eius exitum non perhorrescere. Sed ut *Abdias* dicebat, Superbia cordis tui extulit te ac veluti in montibus inaccessibleium solium tuum exaltasses, ita saepius in corde tuo dictitas: quis me trahet ad terram? At si exaltatus fueris ut aquila atque nidum tuum inter sidera collocaris inde te detraham, dicit Dominus. Nam propter iniquitatem hanc in fratrem tuum operiet te confusio et peribis in aeternum. Credo equidem vatis istius verba deiiciendis *Martini* cornibus accommodata, quandoquidem scuto quodam adamantino se obiectum (licet obscure) iactitet: quod tamen sanguini liberatoris hirci resistere nequaquam poterit, et non secus atque *alter Esau* fratrem suum *Iacob*, quietum ac tranquillum Ecclesiae statum conturbare aggressus, non unam sed innumerabiles animas conatur occidere. An non disertus iste vir et popularis, vitae, ocio libertatique Christianorum, immo cacodaemoniacae servituti, perturbationi, tantariae sempiternaeque morti satis bene consuluisse videtur, quando asserere non dubitavit, mortales tum plene a Deo peccatorum veniam consequi, si ea sacerdotibus

confessi fuerint, de his licet minime contriti sint, modo ab illis se absolutos firmissime credant. Sicne, *Martina*, Augustinus docuit, qui in libro de vera et falsa poenitentia fundatam quidem in fide poenitentiam, sed tamen salvari hominem, quia dolet, asseruit? Sicne per Iohellem praecepit Dominus, qui, ut ad ipsum convertamur, flere, plangere et corda nostra scindere iubet? Sicne David poenitens docuit, qui cor contritum et humiliatum a Deo nunquam despici pollicetur? Sicne alia multa legis Divinae loca, quae cordis contritionem, dolorem illum intrinsecus acceptum necessarium ostendunt *Martinus* intelligit? Sed ipseus audite rationem, qua tantum errorem firmare contendit. Non contritus (inquit) baptizatur, ergo itidem non contritus absolvitur. Quis te sic argumentari docuit, *Martine* mi? Vides modo, quantum Aristotele illo indigeas, quem somnare dicis? A quo si vigilare didicisses, tam excrescens phantasma; tam immane visum non patereris. Consecutio nanque ista iccirco invalida est, quoniam non contritus characterem quidem et spiritalem notam sacri lavacri suscipit, verum Dei Optimi gratiam minime sibi conciliat. Cum peccato enim illa stare non potest, sicuti amor et odium, lux et tenebrae simul habitare non possunt. Quo fit ut, si quispiam non contritus, non dolens peccata sacerdoti fassus sit, illa forte iterum confiteri non obligabitur *), sed, quod obduratum illius cor et adhuc scelera amans ab illis absolvatur et sancta charitate mollescat, adeo repugnans est et impossibile, ut ignem potius frigidum, solem tenebrosum, calidam glaciem existimare possimus. Neque vero tantum fidei tribuendum est, ut per eam solam sine charitate, quae contritionis est radix et causa, cum Deo nostro in gratiam redire posse credamus: quum Paulus testetur, etsi omnem fidem habuerit, ita ut montes transferat, charitatem autem non habeat, se omnino nihil esse, id est peccatorem esse, reum esse criminibusque primis obnoxium. Unde licet eiusdem testimonio Deus gentes ex fide iustificet, non pugnat tamen cum Iacobo, qui ex operibus iustificari hominem non ex fide sola probat, quoniam Iustitiam hanc inchoat quidem fides, at eam charitas perficit atque consumat. Ex fide igitur atque illo primo opere bono contritionis, do-

loris infixi animo absolvetur reus et iustus evadet. Coniicere hoc equidem atque deducere exinde possum, quod Hierobaal (hebraice Iudicium habet sonat) castra Madian (eadem lingua signat iniquitatem), quae in valle ad septentrionalem plagam collis excelsi posita erant, tum demum vincere potuit, quum inter alia confractis et comminutis fictilibus lagenis ardentes lampades refulsere. Monstravit nanque historia haec sacerdotem, qui spiritale iudicium conscientiae exercet, peccatorum acies et vitiorum copias, quae in frigida valle humanae miseriae sub alto superbiae monte consistunt, tunc a populo Israhel a peccatoribus removere atque fugare, quando terrenis eorum cordibus contritis, flamma charitatis ardens et lucens reaccensa splenduerit. Sic docendi essent Christiani, sic ignarum vulgus admonendum et ad veram contritionem et poenitentiam incitandum. Adde quod *Lutherus*, ut seipsum et alios facilius in tartara praecipitet, non omnia mortifera crimina (neque enim occulta ut lethalem accidiam), sed manifesta solum confitenda esse contendit, quo auctore, qua lege, quo divinarum litterarum testimonio nescitur: nisi illud suum pugnae et vere arietinum caput (ut dici assolet) legem sibi et Deum fecerit. Hocne docuit Augustinus, qui peccatum occultum in notitiam Sacerdotis referendum censet? Hocne lex, quae omnia manifestari iubet? Sed quia hic a Dialecticis aliquid suffurari posses et restrictionum regulis, quod dictum est, omnia ad publica crimina coarctare, praevenit te divinum consilium egitque, ut a Sanctissimo concilio sub Eugenio quarto Florentiae habito lex illa exponeretur scirentque Latini, Graeci, Armeni ac omnes barbarae nationes, omnia peccata, quae memoria tenentur, sacerdoti esse confitenda. Et tamen audes Theologos, qui hanc veritatem docent, conscientiarum carnifices appellare? Quo tandem tu te patieris vocabulo nuncupari? Dicam te certe animicidam, qui tuis istis venenatis dogmatibus multorum iam animas ad sacram Iovi stygio victimam mactaveris. Macte igitur impietate et saevitia, *Martine*; diuturna haec tua fore confidis? Libertatis Christianae conservatorem te praedicas, qui Babylonicae servitutis iugum a Romanis mundo impositum excutere potens sis? Proh, supreme Deus, impudentiam singularem et arrogantiam non ferendam. Videtis autem, quomodo elatis cornibus ex his non commovetur? non pallet? non erubescit? neminem veretur? neminem timet?

*) Hoc et id genus alia liber primus editus exhibet. F.

Sed animatur forte Solomonis proverbio, quod in coetu gigantium virum illum commemoraturum spondet, qui in via doctrinae erraverit et ita quasi unus ex illis omnes Romanos ut parvos despicit, carnifices, homicidas, tyrannos, modo effoeminatos et pueros dictitans. Verumenimvero (mihi credas, *Martine*,) ab unius pueri militaribus inasueti armis funda et lapide prosterne et cades. Nolite igitur, viri Germani, si vos sprete religionis insimulant aliqui, si de vobis caeterae obloquuntur nationes, in alium quam in *Luterum* criminis huius causam transfundere. Ipse enim omnium semen existit et origo. Germani (dicunt aliae gentes) religionis existimationem imminuunt. Non est sic, non. *Martinus* imminuit. Nonne errores spargunt? non. Spargit *Martinus*. Novas num sectas inducunt? non. *Martinus* inducit. Annon Romani Pontificis auctoritatem parvipendunt? non. Parvipendit *Martinus*. Omnia denique, o vos omnes exterae nationes, quae patriae meae Germaniae falso imponitis, si recte ratiocinabimini, uni exsuscitata *Martino* referetis? Quae sane ut clarissimis rationibus ostendam, revertar ad illa paulisper, quae in Principio orationis meae attigeram de spiritalibus donis seu indulgentiis. Dabitis profecto, ut hoc verbo impune utar iam frequentius, quandoquidem ab indulgentissimis Pontificum mentibus elargitum munus non inconcinne translato hoc nomine censeatur. Neque vero si *Martinus* Apostolum *Paulum*, qui Sathanae et tunc praesentes et futuras cogitationes non ignorabat, donis illis, quae ita constanter ac si Christus dedisset Corinthiis impartitur, indulgentias promulgasse negaverit, alio quopiam divinae legis testimonio cum illo agendum esse crediderim: quasi non multa alia nobis divino iure tradita sint, quae aperte in sacris litteris non inveniuntur. Atque ut inde cum Augustino exordiamur, lenissime *Luterum* interrogabo, an se aliquando salutiferae Crucis signo adversus insufflatorem haeresum Cacodaemonem obarmet. Quod etsi raro vel nunquam eum hoc facere aliqui iudicent, quod ita crebris errorum laqueis irretiatur, vel quod catharos haereticos imitetur, ego tamen saepissime affirmaverim, ut religiosissimum et caerimoniarum observantissimum decet. Sed ubi hoc (quaeso) evangelium aut Paulus aut alius divinatorum scriptor edocuit? Multifformes itidem unctiones, ordinum sacrorum varia symbola mysticosque contactus ubinam Christus aut Apo-

stoli praescripserunt? Verum sacrosancta haec atque divina secreta, ne in prophanum vulgus exirent et amaracinum sibus offerretur, Christum quidem Apostolis atque illos successoribus viva voce credimus tradidisse. quod autem vera dice ex ipsis legibus audiat. LEGES. Quum igitur ita se res habeat, cur non ex eodem gratiarum omnium mari eademque Ecclesiae navi preciosae ad nos Indulgentiarum merces advectae sint? Plenissimo enim testimonio Magnus Gregorius vobis esse poterit, qui celeberrimas urbis Romae stationes distinxit, quarum munere a Paschasio Nicolao, Xysto aliisque Pontificibus Maximis approbato auctoque et viventes et vita functos purgatoriis absolvi poenis ita pie receptum est, ut non nisi maximae impietatis esse possit, ab hac tam antiqua tantoque ac tam longo hominum consensu et Romanae Ecclesiae assensione approbata consuetudine desciscere. Sed quomodo *Luterus* noster, qui non multum timet impietatis argui, se unquam defendere valeat, quin iuste maiestatis damnatus sit, quandoquidem indulgentiarum assertio etsi nulla certa ratione aut legis divinae auctoritate firmari queat, quoniam tamen maiorum instituta et ecclesiae auctoritas atque populi Dei mos antiquus illam invexit, quisquis eam contempserit, non secus atque divinarum legum transgressor mulctandus veniat? Haec decreta non ego somnio, Augustinus dixit, sancti patres tulere. Quae nobis recita. DECRETA: Quas igitur *Luteri* conclusiones? Quas rationes? Quas disputationes? Contra indulgentias admittimus? Sola ista Gregorii sanctitas, ecclesiae consuetudo, sapientum et insipientum consensio omnes negas, omnes labores, omnia *Martini* deliramenta prosternit. Annon legistis, viri Germani, *Petrum* illum Diaconem propria morte Gregorii sanctitatem atque doctrinae eius veritatem sufficientissime comprobasse? Cur non igitur credamus spiritum sanctum, qui sub columbae forma super Sanctissimi Pontificis caput frequenter apparuit, has illi saluberrimas indulgentias inspirasse? Quodsi candidae isti columbae niger *Luterus* adversabitur, non miremini, quoniam gementem columbam cantans Corvus iste non amat. Se nanque velle semper Domino cantare promittit atque ita a primo gutturis inflatu concinere ingressus est, ut neque Domino, quemadmodum pollicebatur, neque (ut aiunt) sibi et musis, sed sibi ac diabolo cantaverit. Nam quum angeli pacem in terris cecinerint

pacisque indicium olivam columba portaverit, cui non corax sit iste nigerrimus atque spiritu caco-daemoniaco turgidus, qui ut dissidia, rixas et bella suscitaret, non grana frumenti, quae in terram bonam ceciderant, non fructiferae olivae ramos, sed putrida et foetida cadavera istius maris magni supernatantia fluctibus elegerit, quibus et pasceretur et ferales excitaretur ad cantus? Religiosissima nanque et integerrima vitae et morum exempla, quae Romae (etsi dirumpatur) quamplurima videntur et lucent, respicere noluit: at quae ibi corrupta, quae male olentia (ut ubique gentium talia multa reperiuntur) invenit, ea rostro et unguibus tenens hoc tartareum melos effudit. Veramenimvero quo non semper crocitare, sed et humanum quandoque sermonem exprimere videatur, divinas adducit litteras, quibus et indulgentiarum et aliarum rerum veritatem impugnare dum credit, ita demum se esse corvum ostendit, qui quam effingit officiosae salutationis vocem prorsus non intelligat. Audet nihilominus apertis faucibus superbissime clamare: Doceat me, revocet me, qui scit et potest. Scirent profecto multi, *Martine*, te docere et non modo ab errore, sed et ab inferis, quo properas, revocare, si velles; sed quoniam hoc tu non vis, hoc illi minime possunt. Cupidum te discendi simulas, qui docendi sis cupidissimus malisque, immo et iuraveris, tua potius impudenter ingerere, quam aliena modeste discere. Vos autem, viri Germani, ex his (obsecro) iudicate, an vere discere cupiat. Clamat *Esaias*: Nisi credideritis, non intelligetis. At *Martinus*, qui iam se permanere in veritate confidit, nequaquam sapientibus credere statuit, ut intelligat, sed omnia melius et acutius illis se intelligere arbitratur, ut nihil credat, ut haereticus et sit et habeatur. Admonet sapiens: Esto mansuetus ad audiendum verbum Dei, ut intelligas. Et *Esaias* ait: Ad annunciandum mansuetus misit me. Et *Iacobus*: In mansuetudine suscipite insitum verbum, quod potest salvare animas vestras. At *Martinus* totus asper et ferox pugnaciter omnibus resistens neque audire vult, ut intelligat, neque intelligere, ut bene agat. Hortatur *Augustinus* in primo de doctrina Christiana, ut cum magna moderatione animi subiiciamus nos hominum disciplinae, neque superbissime et periculosissime expectemus et nos rapi usque ad tertium caelum sive in corpore, sive extra corpus (ut dicit *Apostolus*) et ibi audire ineffabilia, vel

Dominum Iesum videre, a quo potius quam ab hominibus evangelii sensa percipiamus. *Luterus* vero quoniam arietes, dracones, tauros et coraces in stellatum octavi orbis chorum translatos audit, iam supra tertium coelum versari se putat dignum ab excellentissimis illis mentibus et optimo Deo tantum in omnibus crudiri. Atque ita dum in sublimioribus coeli globis ambulat, Pontificias leges, quae super terram solum ligare possunt, contemnit audacter. Quoniam nanque promulgatam legem contra ingeniosos quosdam noverat, qui pro ingenii proprii viribus captatis quibusdam verisimilitudinibus ad illud sensum divinas trahebant litteras, quod sibi sponte praesumpserant iubereque Principem, ut maiorum vestigia ac traditiones patrum quisque sequatur, callidus iste vir et astutus, qui se ita ingeniosum extimari ab omnibus affectat, ut ipse se pendet, quique veteres imitari errorem ducit, quo hanc legum auctoritatem subterfugeret ab obedientiae et modestiae ductili terra, in qua verecundi homines habitant, ad octavum illud coelum, ad illam cubicam firmissimae atque pertinacissimae obstinationis temeritatem transvolavit, quam gloriosa haereticorum monstra incolunt et clarissimis vocabulis evangelicae Doctrinae, Paulinae Theologiae Christianaeque libertatis veluti lucidissimis syderibus exornant. Illud tamen decretum vos, Viri Germani, qui adhuc in terra degitis, audite. DECRETUM. Ad maiora veniamus, quibus manifeste cogemini *Luterum* istum fateri, eum esse hominem (nisi forte astrum dici se malit), quem neque Pontificis Romani auctoritas, neque Christianorum Principum et populorum existimatio, neque leges ullae coercere possint. Quodsi necesse est lancem in libra ponderibus impositis deprimi, sic animos vestros his, quae nunc dicam, perspicuis et manifestissimis cedere oportebit. Prudentissimus hic noster *Martinus* quum omnino futurum videat (modo vivere velit), ut vel Pontifici Maximo pareat atque in eius potestate sit, vel ad Turcas aut Bohemos confugiat, isque ille sit, qui nihil iam arbitrio suo facere possit: sed eo semper trahatur, quo superbia, quo temeritas, quo furor, quo Diabolus rapit diffidatque se unquam in potestate Pontificia esse posse, qui in sua non sit: eligit iam alterum, ut ad inimicos Crucis Christi et Romanae ecclesiae transeat. Quid enim aliud verba illa sonant, quibus periculis et minis occurrit? Domini est terra et plenitudo eius. Ut igitur ista-

rum Barbararum gentium aliquo pacto gratiam sibi conciliare incipiat, earum patrocinium suscipit censetque Christianos, qui bellum Turcis indicunt et haeticos comburunt, Deo Max. repugnare. Proh iustissime et benignissime Iesu, itane loquitur hic *Luterus*, qui honorem tuum et gloriam supra omnes mortales amare se fingit? Sicne tu aeterna veritas, verissima bonitas, optima Iustitia, iustissima misericordia per tuas divinas leges Sanctissimos Prophetas Heroasque invictissimos docuisti? Nonne Sanctissimus idem et mitissimus Moses tunc pientissime egit, quando ad tria supra viginti millia Hebraeorum, qui vitulum aureum adoraverant, per Levitarum manus occidi iussit? Quid quum praeepto ipsius viginti quatuor millia, qui Beelphegois sacris initiati fuerant, interfecti sunt? Quidnam per ipsum et Iosuen tot Principum, tot Regum, tot urbium, quae a vero Dei cultu aberrabant, occisiones disperditionesque monstrarunt? Cur ardens ille ac totus ignis Helias, Baalis et lucorum Prophetas octingentos et quinquaginta viros ad torrentem Cisonis interemit? Nonne Deus Max. Israhelis Regi Iehu thronum regalem ad abnepotes usque pollicitus est, quoniam eiusdem Baalis cultores necaverit, statuam combusserit, phanum spurcissimum in foetidissimas latrinas demolitus sit? Quisnam ex his multisque aliis antiquae legis exemplis ad vastandos atque delendos Christianae reipublicae hostes non accendatur? Hinc Beatissimi Pontifices Romani tot amplissimis muneribus Cruce signatos (quos *Luterus* videre non potest) et persecuti sunt et prosequuntur. Hinc Imperatores Augustissimi Regesque et Principes Christianissimi nullam unquam clariorem victoriam, nullum gloriosiore triumphum arbitrati sunt, quam Christianae religionis hostes disperdere, nullam illustriorem mortem, quam (si Deus dedisset) hac de causa felicissime mortem obire. Sic *Fredericus* Primus Imperator, quum trans mare in Syriam cum ingenti exercitu se contulisset, in Armeniam perveniens pientissima morte subtractus est. Sic Tertius *Fredericus* cum multis aliis Germanorum Principibus in Bohemia, ut Hussitanam haeresim (quae *Martino* non multum displicet) extirparet, in perfidos illos exempla religiosae severitatis edidit. Quid narrem *Ludovicos* duos Gallorum Reges Sextum et Octavum ardore quodam restituendae catholicae pietatis locis suis, quae barbari occupaverant, inflammatos? Quorum pri-

mus quidem cum ingentibus copiis terrestri itinere Damascum usque penetrare diuque eam urbem obsidere ausus est, alter in Aegyptiaca expeditione captivus factus nullis adversae fortunae casibus, nullis vitae discriminibus terreri potuit, sed reparato exercitu de novo in Aphricam traiecit atque ibi Tunitio urbe obsessa ab hac mortali conditione regnaeque terreno ad aeternam vitam et coeleste Imperium transvolavit. Non dicam *Gotofredum* Bolionum Lothoringorum Ducem comitesque fortissimos, qui praemisso Crucis signo triennium integrum in longinqua barbaraque regione versati mille suis periculis egerunt, ut Hierosolymae atque Syria ex infidelium manu reciperentur. Tacebo *Eudonem* Burgundionum ducem, qui cum aliis compluribus Christianis Principibus adversus prophanam Albigenis sectam profectus expugnata Urbe Carhassona supra sexaginta Haeticorum millia occidit. Silebo innumerabiles alios, qui pro Christiana Republica dum talia gesserunt atque eorum laudibus et gratulationi omnis ordinis, omnis generis, omnis denique fortunae studia se aptaverunt, tam validam contra *Luterum* testificationem dedere, quod hanc impietatis notam, quam ipsi sibi inussit, omnis posteritas adspiciet et ad illius narrabit ignominiam sempiternam. Eas nunc, *Martine*, ac te iam totum per orbem magnum nomen habere gaudeas. Eas nunc et illa (quam tantum odisti) autoritate Apostolica te Sacrae Theologiae magistrum iactites: quo sic tibi male sentire, peius docere atque pessime scribere impune licuerit. Eas nunc et libros tuos per omnes iam provincias sparsos eousque laeteris, ut quod bonis et eruditis viris portentum atque tartareum monstrum apparet, Divinum tibi miraculum videatur. Falleris, falleris, *Martine*, mi, et verum iter gloriae ignoras, si talibus ferventis, ne dicam furentis ingenii tui monumentis aliud unquam apud posteros nomen assecuturum te speras, quam vel Herostratus, qui Dianae Ephesiae templum succendit, vel Pontius Pilatus, qui in Symbolo quotidie nominatur, vel Arius, Aëtius, Eunomius, aut (quos magis amas) *Ioannes Vuicleffus*, *Ioannes*que et *Hieronymus Hussitae* consecuti sunt, qui, ut eorum scelere atque insania dignum fuit, perpetuum dedecus et aeternam sibi superbissimae temeritatis peperere memoriam. An vero non putas modestos quoscumque ista de te passim dicere, quae nulla unquam posteritas conticescet? Haecne tam impia, tam

stulta sunt illius *Martini* dogmata, qui se lege divina instructum dicebat, probantem utiliora, caecorum ducem, lumen eorum, qui in tenebris sunt, eruditionem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiae et veritatis in lege? Cur iste Magister in Israele omnes alios docere potens et veritatem ignoravit et seipsum docere non potuit? Illud autem summe doleo, Germani Principes, ex optima patriae nostrae terra tam infelix solium pullulasse hisque praesertim temporibus, quando non (ut spurcissime *Luterus* evomit) aliqui magui in Ecclesia bellum somniant in Turcas, sed quando Maximus Christianae religionis Pontifex *Leo* Decimus vigilantissima cura atque propensissimo in divinum cultum animo Christianorum Principum pacem et veram concordiam quaesierit efferatissimisque Turcarum gentibus bellum indixerit, ac ne in aliquo deesset, iam his terve magnam vim auri ad Pannonios, Dalmatas et Rhodios transmiserit. Cuius integerrimam atque pientissimam mentem ostenderunt supplicationes omnium ordinum atque ad omnia pulvinaria decretae, quibus nulla res, quae ad placandum praepotentem Deum pertineret, praetermissa est: adeo ut ipse per totam urbem pedibus populum sequeretur atque ubi ad templum Deiparae virginis ad Minervam (id enim loco antiquum nomen est) pervenit, ad liberatoris nostri aram constratus non votis solum et precibus, sed suspiriis et lachrymis, quas omnium oculi viderunt, Sanctissimum numen propitiatus est. Si talia *Martinus*, quae coram toto orbe gesta sunt atque Regum omnium Christianorum consensione firmata, eorumdem oratoribus et litteris attestantibus Caesarisque Maximiliani inprinis, qui ultro totius belli gerendi rationes conscripserit: si talia, inquam, *Martinus* somnia esse iudicat, videritis vos, utrum ipse aliquando vigilet, an potius Romanae Ecclesiae odio ebrius semper stertat et periculosissimo veterno labore, quo nimirum gravatus parabolam illam Servatoris nostri de Zizaniis obiicit, quo minus iuste comburi haereticos adstruat, oblitus ea tantum cautum esse, ne probos et sanae mentis viros cum improbis et insanis eradicemus. Nam tametsi oporteat esse haereses, ut, qui probati sunt, manifesti fiant, sicuti superesse voluit Dominus Chananeos, Sidonios gentesque alias, ut erudiret populos Israelis discerentque filii eorum certare cum hostibus, ne (ut Quintus Metellus olim in senatu sapienter dixit) inimico-

MELANTH. OPER. VOL. I.

rum metu sublato quiete nimia resoluti in torporem et somnum revolverentur: etsi, inquam, divina providentia haereticos diversi generis (ut Augustinus ait) esse permittat, quo nos in divinarum litterarum studiis exerceamus, nequaquam tamen ferendum est, quod vetus fermentum malitiae et nequitiae haereticorum totam ecclesiae massam corrumpat crudelesque lupi pias oves dilanient, aut putrida membra totum corpus inficiant. Resistendum est ferro et igne atque in Reipublicae Christianae corpore quicquid pestiferum est ure, secare et amputare debemus, ut membrorum aliquod potius quam totum corpus intereat. Neque iccirco tamen subvereri oportet Chananeum aut Eveum ullo unquam nobis tempore defuturum, quum Lernaevi huius monstri et serpat virus in immensum et numerosa immanis hiatibus capita renascantur. Atque ut hoc tandem perspicue cognoscatis Eveumque habitantem in monte Libano adversus fidelem populum adhuc saevire intueamini, attendatis Eveum hebraeo sermone ferum seu ferocem, montem vero Libanum montem album significare. Quamobrem quum lingua Germanica mons albus *Vuitemberga* dicatur *Martinus*que hic noster (ut iam ostendi) aries sit et ferus et ferox, quare Eveus in monte Libano *Martinum* in *Vuitemberga* non praesiguaverit? Quem iam cum sectatoribus et fautoribus suis in coelum se erigentem supra omne, quod modestum, quod pium, quod religiosum est, supra omne, quod Romanum, supra omne, quod in terris dicitur Deus se extollentem si inspiciatis, altissimas cedros in monte Libano vos videre putabitis, quibus Esaias ita comminabatur: Dies Domini exercituum super omnem superbum et excelsum et super omnem arrogantem et humiliabitur, et super omnes cedros Libani sublimes et erectas, et incurvabitur omnis sublimitas hominum et humiliabitur altitudo virorum. Quodsi nec sic pati superiorem didicerit, neque ad cor redire voluerit, ope et auxilio fautorum suorum fretus, clamat idem Esaias: Libanus cum excelsis cadet. Et Zacharias: Aperi, Libane, portas tuas, ut comedat ignis cedros tuas. Nam si iustissimus Deus ad Heliae preces quinquagenarios duos igne consumpsit, quod cum paulo immodestius allocuti essent, quomodo unquam existimare possimus cum *Lutero* mitius agendum fore, qui et Sanctissimos viros et Maximi Dei vicarium immodestissimis verbis laecessit? Non confidat igitur *Martinus* errorum

amorū impunitatem sibi a Deo dandam, tametia fallacibus eam captionibus ab hominibus extorquere conetur: sed meminerit Valentem Imperatorem, qui ex Suetia Gothos ad Aquilonem vere Germanos, veram doctrinam votis omnibus postulantes Arianis perturbavit erroribus, ab ipsis Gothis in pastoralī casa vivum combustum, ut illius ignitae errorum culpae et igneae poenae fata rependerent. Quocirca *Martinus* noster non iam cornua, sed aures arrigat audiatque et (si potest) intelligat, quanquam cuiusvis sit hominis errare, nullius tamen nisi insipientis perseverare in errore. Redeat itaque in viam bonam et posterioribus cogitationibus, quae (ut aiunt) sapientiores solent esse ad poenitentis portum mutationem consilii devehatur. Sed cur totam hanc operam perdo? Pacificatoriis ego *Luterum* verbis hortari? Quocum (teste Solomone) sive irascar, sive rideam, non sim requiem inventurus. Alter namque sapiens dicebat: Homo nequam in ore carnis suae non desinet donec incendat ignem. Ignem accendere *Martinus* omnino cupit, non divini amoris et charitatis fraternae, sed tartarei odii, bellorum civilium atque domesticarum contentionum. Insuffla, insuffla, *Martine*, et quoniam iuxta proverbium in labiis insipientis ignis ardeat, stulte tibi fodias malum conerisque perversa tua loquacitate suscitare lites et Principes separare. Unitos tandem contra te omnes videbis, neque diu patientur omnia a te religiosa profanari, sacra violari, Turcas et haereticos impien- tissime defendi: non tolerabunt hanc flammam, hanc vastitatem, hanc pestem. Atque ita vobis, Principes et populi Germani, Christiana Religio Luterianis facibus obsessa, vobis, inquam, potentissimis atque pientissimis supplex manus tendit rogatque incendium restinguatis provideatisque, ne unquam posthac non modo talia facere, sed ne cogitare quidem superbi et arrogantes homines audeant. Ego autem, qui ex vobis ortus sum, haec etiam omnia pro vobis loquor, moneoque praedico atque denuncio, omnes homines Deumque supremum testor, dum potestis, dum licet, provideate, ne hoc malum, quod nascens facile opprimi potest, inveteratum robustius fiat. Magno enim Christianorum omnium periculo, maiore vestro dedecore malum hoc serpet. In vos, in vos hoc ipso tempore omnium nationum oculi coniecti sunt, qua fide, qua pietate, qua religio- ne, qua iustitia, qua severitate reipublicae Chri-

stianae partes tueamini. Splendor vester, Princeps, facit, ut vel cum summa turpitudine et inimicorum vestrorum gaudio causam hanc negligatis, vel (quod spero et mihi et omnibus fidem meam obligare ausus de vobis polliceor) eam vestro cordi infixam habere ostendatis: ad eorum, qui vos oderunt, perpetuum cruciatum et omnium vestrum memoriam et gloriam sempiternam. Sed iam locus postulat, ut qui Luteriana dogmata et a maiorum nobilitate Philosophiaque et a sacris litteris quam longissime aberrare intellexistis, hanc quomodo inter se dissideant audiat.

LACEDAEMONIOS illos et bellicis studiis et severitate illustres, qui ex Timothei scribitur nervos, quod plures haberent, quam septem, dicitur iussere, Archilochi poetae immodestiam acerrime vindicasse legimus. Nam quum domum sibi invasam usque adeo maledictis insectatus esset, quod Lycambem et filiam atque uxorem ad laqueum compulisset, quoniam eorum carminum parva verecundam et pudicam lectionem arbitrabantur et libros e sua civitate exportari iusserunt et archilochem exilio mulctaverunt. Quamquam tunc summa vis elocutionis, nervorum et sanguinis multum in hoc poeta reperiretur, qui nunc primum invenit iambicos, adolescentulorumque ingeniis prodesse quam plurimum posset, ne tamen plus moderationi pudicitiaeque noceret, nulla ratio excellentiae huius singularis est habita. Quod Lacedaemonii iuste et religiose liberorum suorum integritati et moribus quam eruditioni ac doctrinae consultum iri maluerunt, quanto vos iustius ac religiosius, Viri Germani, Civium vestrorum pietatem et religionem litterarum omnium intelligentiae anteponendam esse censebitis? Ad omnia enim, quae iam dixi atque dicturus sum, quasi murum quendam opponi intelligo eloquentis et eruditi viri nomen. Novi locum, video mihi se defensores *Martini* iactaturi sint. Doctorum virorum penuriam, religiosorum (qui fratres appellantur) barbariem commemorabunt deprecabunturque, ne talem virum doctissimum eundem et fratrem eloquentissimum patiamini insimulati haereseos criminibus obteri. Sit *Luterus* (isā contentent) calidioris ingenii, sit opiniosus, sit contentiosus; Sacerdotum mores vehementius reprehenderit, immodestissime locutus sit atque scripserit: at est bonus vir et doctus et eloquens et ad communem utilitatem reservandus. Vos nunc

attentes velim, Germani Principes. Iniquam sane hanc defensionem assero, quod etsi omnia, quae in illis narrantur, admiserim, adhuc tamen *Martinus* coercendus et puniendus venit, adhuc illius libri damnandi sunt, et non solum ex illa, in qua habitat *Wuitemberga* totaque Germaniae provincia, sed ex universo terrarum orbe tollendi. Nonne civibus et filiis vestris divinarum et humanarum rerum cognitionem optatis, ut bene atque beate vivant? ut ex huius mundi sempiterno et infallibili ordine discant magistratibus obedire? ut selectis virtutum muneribus, quae religionis sunt et officii, consecentur? Quodsi ex alicuius doctrinae studiis et exercitationibus male morati evadant, seditiosi et rebelles fiant atque in vitia dilabuntur, nonne potius libros omnes eam continentes exterminari auctoresque illorum ex naturae humanae finibus eici debere statuetis? Ita prorsus de vobis existimo. Nam si *Lacedaemonii* id fecerunt, cur non idem faciant et Germani? Si *Idololatrae* id sanxerunt, cur non idem sanciant Christiani? Quonam vero pacto *Martini* istius libri utilitatem aliquam hominibus afferre poterunt, qui falsarum opinionum, contentionum, immodestiae, superbiae, seditionis et arrogantiae plenissimi sint? Quomodo *Luterus* ipse bonus et civibus utilis, qui et immodestus est et contentiosus? Annon Paulus ait: Si quis videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus neque Ecclesia Dei? Huius est etiam praeceptum illud: Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Quamobrem videatis has nostras et *Pauli* delicias, *Luterum*, quam bene Paulo obtemperet et ab illius praeceptis nec transversum (ut aiunt) digitum discedat, ut conturbet omnia. Sed ne diu istius inverecundiam et immoderationem, quam nec ipse, nec amici sui negant, accusem, descendam ad illud, quod ei maxime tribuunt eruditionis pondus (eloquentiae nanque partes in praesentia per me licet quas ipse voluerit sibi sumat) et quaeram, quaenam et quanta sit *Martini* Doctrina, qui secum pugnans nusquam idem sentiat? Obsecro autem vos, Viri Germani, ut si hanc de *Luteri* eruditione opinionem hactenus habuistis, non agatis aliter ac quum pecuniarum iam pridem expensarum summam quaeritis. Tunc enim posito calculo, si plus aut minus aliquando in rationibus invenitur, quam mente collegeratis, rationi tamen acquiescitis. Dum talia igitur in medium afferro, ex quibus, Viri, huius inscientiam

apertissime cognoscetis, expectare nolite, quam varie et quam copiose dicantur, quoniam illius praespicuitatis erunt, quae neque mea (quae nulla est), neque cuiusquam eloquentia ad permovendos animos vestros indigeat. Epistolam primum ad *Lectorem* Decimum Pont. Max. scribit plenam modestiae, plenam officii, in qua ipsius vocem ut vocem Christi se auditurum pollicetur: atque ita demum erroribus suis viam parare conatus est, credens Epistolae solius lectione (ut multi magni assolent) contentum Principem non facile postea *Luteri* pertinaciam ac temeritatem narrantibus aures praebiturum. Sed eousque deceptus est et mentita est iniquitas sibi, quod Pontifex iste, quum omnium eruditissimus sit summoque iudicio, summo in legendo studio blandientes ipse *Martini* chelas et pungentem caudam advertit sensitque fallaciam: atque eo minus bonam esse *Luteri* mentem existimare potuit, quo illum mendaciis vidit et captionibus niti: doctus videlicet illo Solomonis proverbio. Labiis suis intelligitur inimicus quum in corde tractaverit dolos: quando submiserit vocem suam, ne credideris ei, quoniam septem nequitiae sunt in corde illius. Eodem pacto etiam Pontificum decreta et epistolas et ecclesiasticos patres suscepturum se *Luterus*, observaturum atque veneraturum spondet, qui tamen nil minus unquam praestare cogitaverit. Fatetur itidem Romanam Ecclesiam nunquam a vera fide ullo suo decreto recessisse atque etiam se tunc haeticum non negat, si, postquam Ecclesia aliquid sanxerit, ipse ab hac sanctione desciscat. Quis non hic *Martinum* laudet et extollat? Sed cito palinodiam scripsit admonitus (credo) in somnis a cacodaemone, ut quondam *Stesichorus* ab *Helena*, non quo visum (quemadmodum ille) reciperet, sed ut se lumine mentis orbaret. Recantavit nanque et Pontificum Romanorum decreta, quibus eorum auctoritas et excellentissima potestas exponitur, languidissima, frigidissima et ineptissima dictitat: illorum epistolas meram superbiam spirare contendit: atque ex ipsis aliquos et sanctos et eruditos in ferendis huiusmodi legibus humana passos, hic sapiens ac divinus homo iudicat. Quid hic agam, Principes? Quemadmodum de tanta re dicam? Iam prope omnem vim verborum eiusmodi, quae audacia istius et scelere hoc in loco digna sunt, consumpsi, ita ut difficillimum, immo et impossibile mihi sit, de temeritate ipsius et insaniam perinde, ut causa postulat, dicere. Quae tan-

dem, *Martine*, mens tua est? Qui animus? Quod consilium? Quid moliris? Quid pugnas? Quid pugnas, inquam, non mecum, non cum Thomisteis, sed quid pugnas tecum? Qui decreta et Pontificias leges prius laudabas et venerabaris, modo illas vituperas et contemnis? O insensate *Lutere*, quis te fascinavit non obedire veritati? Cur alium Thomam in Italia, alium in Germania, vel neque a Thomisteis Thomam, neque a Thoma Thomisteos intelligi evomis? Siccine argutus et facetus dici cupis? Sed cur tu alius a teipso neque tu *Martinum*, neque te *Martinus* intelligit? Esne tam excors, ut scriptorum tuorum non videas repugnantiam? Verum quid cum isto loquor, o Viri Germani, qui nequaquam melius verba mea quam sua percipere valeat? Vos, vos potius appellabo, qui et me intelligere et istum furiosum coercere potestis. Quam nanque ob causam suspicamini hominem istum sic a veritate ac pietate abductum? Credite mihi, credite Principes, quum primum statuit *Martinus* dilectissimam Christi sponsam superbissime atque seditiosissime perturbare, quia tanti huius sceleris poenas homines non inflixere, iustissimus Deus ipse vindex esse voluit atque illum de sanitate ac mente deturbavit. Quae enim poena maior conscelerato homini esse potest furore atque dementia? *Luturus* nunc sua audacia, suo facinore, sua superbia urgetur, impellitur ac tanquam taedis ardentibus inflammatur. Nam quum furiales in vulgus voces emittit, quum pias illorum mentes fallacibus verbis evertit, quum sanctos et eruditos viros contumeliis lacessit, quum sacrorum Principibus detrahit, quum Christianas caerimonias ritusque conturbat, quum eodem modo, quo nunc eum latum cingulum trahentem videtis, bacchatur, quum furit, tum dat eas poenas, quae sibi ab irato Deo constitutae sunt. Vos illum non recordem, non malesanum, non mente captum, non Oreste furiosorem putetis, qui sit ausus leges sacras, quibus Christiani omnes parere ac dicto audientes esse debent, ita pessum deiicere, ut omnino quod alibi scripserat oblitus, se Christianum esse, sacerdotem esse, heremitam esse non attenderet? Sed quid cum sacerdotem aut heremitam appellavi, qui furore et insania acerrime urgente, militem fortissimum se faciat et gigantem? Audivit enim (ut opinor) divinum Platonem statuere eos de genere Titanum homines, qui ut illi coelestibus, sic hi magistratibus adversarentur: atque ita glorio-

sum ducens ex homunculo robustissimum gigantem fieri, non quencunque ex eis, sed Typhona ipsum exhibere nititur. Nam quemadmodum illi, quo fratres a Iove fulminatos ulcisceretur, ipsum provocare Iovem ausus est ad certamen, sic et iste *Ioannem* et *Hieronymum Hussilas* aliosque fratres suos Haereticos a terreno Deo Pont. Max. comburi iussos impatientissime ferens, eidem sive potestati bellum inferre non timet, similem omnino dubio procul exitum habiturus. Indignatus sane Iuppiter Typhona itidem fulmine percutiet et vastas magnae insulae moles supra imponet, quum *Luterum* Pontificis Max. autoritas a tergo, a fronte, a lateribus tenebit, ardensque iustitiae mucro in *Martini* pulmonibus ac visceribus adhaerebit et aeterni dedecoris ponderibus obruet. Attendite autem quam stulte et furiose ut gigas exsultet ad hanc viam pravitatis currendam, et ut vere ab imo tartaro egressio eius et usque ad summum coelum concursatio illius, quo (si possit) nullus ab hoc impietatis calore se abscondat. Petrus (inquit) Apostolus aut Romanus Pont. universalis Ecclesiae caput non fuit, nec est, neque iure divino primatum hunc obtinet, immo sacerdotes omnes illi sunt aequales, neque Romani Ecclesia unquam fuit, nec est, nec erit unquam, super omnes Ecclesias. Non enim fuit unquam super Graeciae, Africae aut Asiae ecclesias; nec eorum Episcopos confirmavit. Haec furentis *Martini* verba nonne immanem quendam Typhona aut alterum potius Nembrothum ante oculos vestros statuunt, qui turrim Babel iterum aedificari conetur, non ut omnium tandem linguas, sed ut omnium religionem, pietatem, ordines ritusque confundat? Sed ne illum fortasse acrimonia quadam et excellentia ingenii haec invenisse credatis, scitote istum nonnisi ex haereticorum damnatis commentariis sapere, *Ioannis Vuiclossi*, *Ioannis Hus*, *Marsilii Paduani*, *Ioannis Landanensis* et aliorum, quos (ut stultus et furens) impios et sceleratos imitari maluit, quam pietissimos Viros atque sanctissimos. At quibus argumentis, quam validis rationibus errores antiquos tutatur? Novisne et inauditis et saltem ingeniosis, tametsi falsis? Minime. Neque enim *Luturus*, quem multi tam doctum tamque acutum dicitant, illius est ingenii aut solertiae: verum antiquis, rancidis et cariosis tantum sophismatibus, ut si eruditissimos authores, qui de Pontificis et Ecclesiae potestate scripserunt atque inter alios loco Prin-

cipe. Cardinalem Turrecrematensem legeritis, omnes istos locos invenietis ante tractatos graviterque et copiose, quae veritatis erant, probata, stabilita atque firmata: contra, quae pro falsitate pugnare videbantur, infirmata omnia, diruta omnia, eversa omnia. Sed belua haec atque portentum devicta iam et prosligata arma reassumens additis quibusdam stultissimis insaniae suae coloribus se affecturum credidit, ut si non omnes, saltem indoctum vulgus admiraretur, suspiceret et invincibiles esse ipsius machinas arbitraretur. Si praesens meum institutum pateretur, notarem singillatim capita, argumenta, responsiones atque omnes tandem partes minutissimas, quo tandem videretis gloriosum istum virum nihil novi, nihil acuti, nihil sui praeter stultitias atque furores scripsisse atque eo desipuisse, ut solum falsa colligeret, vera et sancta omnia praetermitteret. Quo fit, ut illud, quo ornari maxime cupit haeresiarthae nomen, nullo illi pacto conveniat, sed rudis et vilis haeretici, qui neque superioribus aliquid addere potuit, neque solutas iam a catholicis viris eorum falsas rationes aliqua potuit verisimilitudine confirmare. Eas ob res, ne acta agere videar, paucis ego respondebo, quum satis multa apud idoneos illos et optimos auctores et iam (credo) legistis et legere potestis. Graecorum autem magis et illorum testimoniis utar, quos nunquam Romano Pontifici subiectos fuisse tam audacter *Luterus* mentitur, ut pater ipse mendacii non posset audacius. Loquar vero eorum, quos adducam, verbis potius quam meis, ne sensum aliquid passum fuisse calumniatur. Primum sane Chrysostomus illud Servatoris ad Petrum exponens, pascere oves meas, id est: loco mei (ait) praepositus et caput esto fratrum tuorum, ut ipsi te in loco mei assumentes ubique terrarum te in throno tuo sedentem praedicent et confirmant. Idem super actis Apostolorum, Petrus apostolus a filio super omnes, qui filii sunt, potestatem accepit, non ut *Moses* in gente una, sed in universo orbe. Et super Ioannem, Iacobum localiter in loco terminat, Petrum autem totius orbis ordinat magistrum et doctorem. Idemque responsum illud Petri ad Iesum tractans: Tu es filius Dei vivi, dixit. De plebis opinione interrogat omnes, sed omnibus discipulis interrogatis Petrus tanquam os Apostolorum et caput pro omnibus respondet. Audite etiam Cyrillum, Patriarcham Alexandrinum, in libro *Thesaurorum*: Itaque, fratres mei, sic

Christum imitemur, ut ipsius oves vocem eius audiamus, manentes in Ecclesia Petri non inflemur vento superbiae, ne forte tortuosus serpens propter nostram contentionem nos eiiciat, ut Evam olim de paradiso. Ille itidem: Ut membra maneamus in capite nostro apostolico throno Romanorum Pontificum (audi, audi et attende, *Martine*), a quo nostrum est quaerere, quid credere, quid tenere debeamus, ipsum venerantes, ipsum rogantes prae omnibus, quoniam ipsius solius est reprehendere, corrigere, statuere, disponere, solvere et loco illius ligare, qui ipsum aedificavit et nulli alii, quod suum est plenum, sed ipsi soli dedit: Cui omnes iure divino caput inclinant et primates mundi tanquam ipsi Domino Iesu Christo obediunt. Ita vero Theophilus: Per hoc, quod Dominus ait Petro, sequere me, cunctorum fidelium praelatum eum instituit. Adducam et Augustinum, quoniam Africanus Episcopus fuit, qui in libro quaestionum novi et veteris testamenti sic scripsit: Salvator quum pro se et Petro dari iubet, didragma pro omnibus solvisse videtur, quia sicut in Salvatore erant omnes causae magisterii, ita et post Salvatorem in Petro omnes continentur. Ipsum enim constituit caput eorum, ut pastor esset gregis dominici. Et ut ad omnes Romanos Pontifices auctoritatem ac dignitatem hanc descendere nemo dubitet, Ignatius, Patriarcha Constantinopolitanus, hunc in modum scribebat: Solus et ex toto magister omnium Deus dicit Petro, magno et summo Apostolorum, Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam. Et iterum: Tibi dabo claves regni coelorum et quae sequuntur. Tales enim beatas voces, non secundum quandam utique sortem Apostolorum Principi Petro solum circumscripsit et diffinivit, sed per eum et ad omnes, qui post illum efficiendi erant summi pastores ac divinissimi, sacrique Pontifices senioris Romae transmittit. Orientales non minus a Maximo per Epistolam ita edocti sunt: Omnes fines orbis terrae, qui Dominum sincere receperunt et ubique terrarum catholici veram fidem confitentes in potestatem Romanorum Pontificum tanquam in solem respiciunt et ex ipso lumine catholicae et apostolicae fidei respiciunt veritatem. Quoniam vero legimus Atlantes illos solos omnium hominum innominatos, quod singulis eorum nullum nomen imponatur, ascendentem solem exsecrari, eique praeterea omnia convicia ingerere, quod torridus et ipsos et regionem

perdat: non secus de *Lutero* cogitare debetis, qui solem Pontificiae maiestatis supra omnium verticem elevatum dolens, quod radiatus et candens malam haereticorum terram comburat: a quo tamen bona credentium foecundatur et germinat magnumque et perspicuum totius Ecclesiae mare collucens albescit et vibrat: eas nationes Pontifici Romano subiectas negat, quarum vos oratores audistis et nolente *Martino* in ditionem sponte venisse. Quid narrem his proximis annis duos ex Armenia electos Episcopos Romam venisse, ut ab hoc apostolico et primo throno in sua sede stabiliri possent atque firmari? Noverant siquidem, quod *Martinus* scire non curat, Ioannem Graecorum Imperatorem, atque eorum Patriarcham Constantinopolitanum Christianae religionis amore pericula et labores omnes parvifecisse, dum in Italiam Florentiam usque se conferrent, ut orientalis Ecclesia de spiritus sancti processione ac Romani Pontificis principatu in generali Concilio sedente Eugenio quarto Pont. Max. doceretur: ibique tandem post multas disputationes Graecos, Armenos, Aethiopes, Indos et Syriacos in eandem catholicam sententiam transivisse, ut cum occidentalibus et spiritum sanctum a Patre et Filio procedere et Ro. Pontificem in Petro Apostolo Christianorum omnium caput et Principem a Christo Deo nostro constitutum faterentur. Isti ergo alienigenae, qui veritatem cognoverunt, stabunt in iudicio contra *Luterum* et perniciosissimi eum mendacii accusabunt, quod ea negaverit, quae non modo loquentes libri, verum et mutae illae fores aeneae praedicant, quae Romae ad primariam Divi Petri Apostoli portam positae gloriosissimam istam et pientissimam redintegratae Christi tunicae historiam continent. Non adducam decreta alia legesque multas atque Sanctissimos Patres Latinos *Gregorium*, *Hieronymum*, *Bernardum* aliosque complures: sed his contentus ero, quibus patefacta est *Martini* improbitas, audacia et furor: quibus probatum est a Petro Apostolo et Romanae Ecclesiae Pontifice, qui iure divino Christianorum omnium Princeps fuit, in praesentia est et omnibus futuris saeculis erit, Graeciae, Africae, Asiae Ecclesias, tanquam membra a capite spiritualis vitae deflexum hausisse. Hic videte, in quos laqueos se *Luterus* induxerit, ex quibus se nunquam expediret. Haereticus (inquit) tum demum ero, quando his, quae Ecclesia statuerit, non fuero assensus. Sed non

modo praeceptricis Ecclesiae decretis, non assentitur, verum, et temerarie, repugnat, atque omnibus abrogat fidem. Haereticus igitur est *Martinus*. Quare illis succensere debeat, qui tali eum nomine appellant: quum suq ipse iudicio ita censuerit. Quodsi contendat aliquis aut accipere peccare non posse, quod mente captus sit, atque illa, quae scribit, non intelligat, tunc videatis, qualis iste vir sit, quam excellens, quam doctus, quam gloriosus, qui neque ab amicis, aliter potest, a laqueis haereseos liberari, nisi ad catenas demerentiae pertrahatur. O itaque ad publicam utilitatem conservandum hominem! O singularis doctrinae decus et excellentiam! Providete, providete, Viri Germani, ne (ut Paulus admonuit) sedneat vos iste ambulans frustra, inflatus sensu carnis suae et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus et coniunctiones, sumministratum, et constructum crescit in augmentum. Nam quoniam a charitate de corde puro et conscientia bona et fide non ficta *Martinus*, aberravit, conversus est in vaniloquium, volens esse legis doctor, non intelligens neque quae loquitur, neque de quibus affirmat. Neque enim perspexit plane, quid diceret, quum Romanum Pontificem universalem appellandum non esse contenderet, quamquam tum propter modestiam, tum quod singulas ecclesias tanquam specialis pastor solus ipse non regat id aliquando prohiberi legamus. Nam vero aenas Divus Xystus se universalem Ecclesiae apostolicae Episcopum scribebat. Sic beatus Victor et Romanae ac universalis Ecclesiae Episcopum nominabat. Sic sanctus Eleutherius universalem sibi Ecclesiam a Christo commissam testabatur. Sic nobilissimum illud Concilium Calcedonense quingentorum ac triginta Episcoporum, quod, quae et evangelium suscipere et venerari debemus, in Beatissimo *Leoni* Papae una mente, atque voce, clamavit. *Leo* Sanctissimus Apostolicus et Oecumenicus, id est universalis, Patriarcha, per multos annos vivat. Nec ad eam labar opinionem, et *Martinum* credam Theoplosiam, aut Graecorum effectum, qui huic celeberrimae Synodo obstitit quando illi sit satis *Kuiclessium*, et *Hussitam* esse, atque ideo Constantiense Concilium alta mente repositum tenere, in quo Thomistae dicit obtinuisse tyrannidem, quia Hussitani cum suis erroribus ibi condemnati sunt et combusti. Nullam equidem aliam ob causam credo ego *Martinum* ita ordini praedicatorio infensum esse, nisi quod im-

mortale illud odium adhuc in eo vivit, quo per-
moti olim *Hussitae* apud Glatoviam praedicatorum
Coenobium everterunt, domumque et parietes
ad usque fundamenta demoliti sunt. Nollem
tamen expropter suspicaretur quispiam, inter Prae-
dicatorum et Heremitarum ordines simultatem ali-
quam aut discordiam esse, quos ego magna amoris
conspiratione consentientes novi, quippe qui eun-
dem patrem Augustinum habeant atque Aegidius Ro-
manus, Divi Thomae discipulus, eius defensiones
ediderit. Quae vero mihi cum doctissimis et ampli-
simum huius ordinis heremitanum Viri necessitu-
do sit et familiaritas in praesentia tacebo, ne cum
mea laude dicatur. Unum hoc solum observan-
tiam erga illum ordinem meam ostendere poterit,
quod nihil magis ab hac causa suscipienda me de-
terrebat (Deus ipse sit testis), quam ne amicitiae
iura in aliquo violare iudicaret. Verumenimvero
unum fuit, quod oppido refecit et recreavit mentem
meam, quum *Martinum* perspexi non heremitam,
sed *Hussitam*; non Augustinianum, sed *Vuiclef-
sum*, quodque ideo non ordini mihi amicissimo,
sed sceleratae porticus vtro nota omnis esset in-
urenda. Audivi equidem istum, in illius etiam
erroris vicinitate versari, quod omnes, qui men-
dicantium ordinum fratres dicuntur haereticos, esse
censeat, quoniam libertate Christiana se privant,
quam eo usque ipse diligit atque defensat, ut ne-
que Pontifici Maximo obedire curet, ut liber sit.
Nondum vero hoc pervulgare voluit opportunum
illud tempus, quod ipse desiderat expectans: in-
terim omnes rationes et omnia argumenta quaeri-
tat, ut quam maxime et quodam singulari dede-
core Praedicatores, Thomisteos, haereticae pra-
vilitatis inquisitores hac macula et criminoso no-
mine inquinat, quos in praesentia furoribus et ir-
risionibus insectatur. Quod profecto quam iuste,
quam moderate et quam religiose faciat vos (cre-
do) bene perpendatis, neque enim ego, qui pro
vobis et pro Ecclesia dico, pro ordine meo vehe-
menter aliquid aut irate loquar. Germanus equi-
dem sum et ob ingeneratam benignitatem pinguiori
ago Minerva, nec ad vivum reseco, ne forte ob
aevitiam et acriores aculeos me non esse Germa-
num *Lulerus* argumentetur, tametsi familiae
cognomentum, insignia et Caesari Maximiliano
nuncupatum dedicata a me Calipsychia (opusculum
quod satis adolescens edidi *) hoc satis probent.

Nam etsi ut primum per aetatem licuit ad excitan-
dos mentis igniculos aliquid scribere sim conatus,
in quo plus inventioni quam elocutioni dederim:
nunquam tamen his novitatibus delectatus aut usus
sum, quae a maiorum doctrina animum avoca-
rent. Horum nanque Illustrium virorum sapien-
tia tanta mihi videtur fuisse, ut satis superque
eruditi sint, qui scientiae illorum non dicam ad-
dere, sed eam cognitione assequi potuerunt. *Lul-
terus* tamen quoniam ad ostentandum ingenium
suum non satis amplum se habere campum iudi-
cavit, antiquos terminos, quos patres nostri po-
suerunt, transtulit, ut non modo legis Numae Pom-
pili, qua statutum est, si quis terminum exarasset,
et ipsum et hoves sacros esse, transgressor fieret,
verum et divini praecepti contemptor esset atque
ita execrandus has, quas nunc videtis, gravissimas
poenas violatae religioni furore atque insania
penderet. Asserere nanque Sacerdotes minores
iure divino aequales Episcopis et istos Pontifici
Max. quid est aliud, quam furere? Nonne sic pa-
tribus omnem honorem eripit improbissimus?
Nonne sic omnia iufima suminis paria facit perni-
tiosissimus? Nonne sic omnia miscet, turbat at-
que confundit seditiosissimus? Et quid (rogo) est
insanire nisi improbum esse, pernitiosum esse,
seditiosum esse, non cognoscere homines, non
cognoscere leges, non ipsum Deum? Quomodo
nanque stabit Ecclesiae decor et pulchritudo, quae
in ipsa ordinum varietate consistit? Regina enim
haec vestibis aureis ornata exinde vere tota et
plene formosa est, quod varietatibus circumdatur.
Neque aliter unquam ad illius triumphantis Eccle-
siae exemplar, quod Mosi in monte monstratum
est, nostra haec militans ut castrorum acies ordi-
nata censeretur, neque pulchra, ut Luna candore
argenteo inter tot inaequalium syderum lumina
radiaret, nisi diversorum ordinum distinctione
splenderet. Hinc Dionysius Ariopagita, qui a
Paulo secretissima illa Dei arcana cognovit, Hierar-
chiam hanc nostram, Diaconorum quidem
purgantium, Presbyterorum illuminantium atque
perficientium Episcoporum sancte dispositam as-
serit: ut sanctis et coelestibus supernarum men-
tium hierarchiis conformis sit, in quibus divina-
rum illuminationum defluxus a superioribus ad in-
feriores ordinatissime devehuntur. Hinc Nicaula,
Sabaeorum et Aethiopiae regina, quae ab extremo
orbe in Iudaeam ad audiendam Solomonis sapien-
tiam profecta est, quum domum illius, quam aedi-

*) Prodiit Mediolani a. 1511. cf. *Panzeri Annal. typogr.*
T. VII. p. 390. Nr. 105. F.

ficaverat, et habitacula servorum et ordines ministrantium vidisset, ultra spiritum non habebat: in quibus verbis ecclesiasticum monstrari ordinem, qui in variis Episcoporum et Presbyterorum sedibus habetur, patres eruditissimi docuere. Sed quid multis moror? Augustinus in libro de Haeresibus testis est, Arianos inter alia haeretica dogmata hoc etiam invexisse, ut Presbyterum nulla ab Episcopo differentia seiungi debere contenderent. Quare igitur *Martinus* Nicaeni Concilii decretis, quae ipse inscienter adducit, obedire contemnit et sceleratissimi Aarii damnatas iam opiniones amplectitur? Quare ad imitandum praevisissima sibi quaeque proponit? Quare iam explosos et contemnatos errores sequens non vult haereticus appellari? Quia sanus non est, neque mentis compos. Nam si mentis esset suae noscet, non oportere iterum novis illos obstringi sententiis, qui iam damnati dogmatis sectatores existunt, nec pati sanctam synodum ad nova ulterius tales venire concilia. Hoc autem leges ipsae vobis ostendent. Recita leges. LEGES. Ex his videtote, *Luterum* non esse mentis compotem, qui ut glorioso haeretici nomine ornatur, sanctiones Ecclesiae novas exspectat, quum tamen ab haeticorum, quos imitatur, perfidia et erroribus honorifice satis appellatus sit atque depictus. Quam vero ob causam protestetur determinationi Ecclesiae stare se velle, ne dicatur haereticus statimque Ecclesiae Decreta nihili pendat, ut vere sit et habeatur haereticus, videre non possum, nisi pro sua insania a seipso dissidere gaudeat, atque ut istud non Anaxagoreum, sed Luterianum chaos innumerabilibus insulsiatibus ac turpissimarum secum discordiarum infinitione legentibus vertiginem et nauseam faceret. Nam amatorem se anguli praedicat, non quidem illius recti, quem geometrae ab illa effici linea docent, quae nusquam a rectitudine deflectatur, sed illius plane obliqui et aberrantis, illius obtusi aut acuti, in quo liberius atque solutius meditatur dolos ac tota die iniustitiam cogitat, et sicut novacula acuta facit dolum, diligiteque omnia verba praecipitationis lingua dolosa. Quid enim angulum aliter intelligamus, quum iste in publicum venire supra omnem humanum modum gaudeat atque tum deum in apertissima luce versari, quando mutuatus vestes ab illis, quorum iudicio et auctoritati plus cedit, quam sanctis doctoribus et Ecclesiae, non Dominum Iesum ut os tubae Paulus hortatur, sed simiae purpuram,

ut os lampadis expoliverit. Nam *Philippo* *Lanchthoni* gratias agat *Luterus*, quod sua scrip nonnihil supra illam elevari videntur balbiloquentiam, quam ipse aliis impudentissime obiicit. Hic enim multorum fama et stilus ipse testatur, ab illo homine mutuari *Martinum*, ut paulo in scribendo videatur esse disertior. Unde apertissime licet agnoscere istum amatorem anguli gloriam ardentissime et avidissime consecrari atque illam omnibus angulis non fugere, sed emendicare, ab haeretici definitione exclusus videatur, quae sic ab Augustino tradita est: Haereticus est, qui alicuius temporalis commodi et maximae vanae gloriae Principatusque sui gratia falsas ac novae opinioniones vel gignit, vel sequitur. Quae enim causa, quae ratio haec scribendi atque ponendi in coelum? An forte ut sic ingrattissimus de auctoritate Apostolica bene mereretur, cuius munere Magisterii titulo ornatus est? Sed praedicatae res indulgentiarum urgebant, errabant, furabatur. Esto. Quid *Martini* intererat? Ipse respondeat. Meum, inquit, esse non videbam, his quicquam statuere aut facere. Cur ergo aliquid immo et nimium fecisti? Cur inanis gloriae cupiditate leges fixisti atque refixisti? Ac denique si te illorum hominum avaritia commovebat, cur te ab illis reprehendendis, ad labefactanda fundamenta catholicae omnibus sanctis legibus perturbandis contulisti? Videsne quantam habere tecum habeam contentionem? Verumenimvero stulte nimis egisti, qui posthabito Servatoris consilio, dum hanc tam excelsam turrinam aedificandam contendis, non cogitasti prius de impensis tecum an quae ad perficiendum forent necessariae suppetere possent. Quo profecto fiet, ut illudentes tibi omnes dicant: Hic homo coepit aedificare et consummare non potuit. Et quoniam in coelum (si putabas) conscendere non poteris, immo ad infernum detraheris, in profundum lacus, qui viderint, ad te inclinabuntur teque prospicient. Nunquid iste est Vir, qui conturbavit terram? Neque enim frustra Paulus optat, ut qui fideles conturbant abscindantur, et qui vos conturbat (inquit) portabit iudicium, quicumque est ille. A Sanctissime Paule, tuus ille *Martinus*, qui habet eandem tuam ad Galatas Epistolam nunc tuam belle exposuit? Videtur mihi videre modo, Vir Germani, Paulum iratum et stringentem enses quod eum *Luterus* Petro aequalem fingat atque ideo nonnisi a Petro Ecclesiae capite sciscitantes

Martinus in hac et aliis eius Epistolis veritatem assecutus sit; Petrum vero Christianos omnes hunc in modum commonentem: Charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis in omnibus Epistolis, loquens in eis de his, in quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti et instabiles depravant, sicut et caeteras scripturas ad suam ipsorum perditionem. Vos igitur, fratres praescientes, custodite, ne insipientum errore traducti excidatis a propria firmitate. Instabilem autem et insipientem *Martinum* atque ideo indoctum ea certe probarunt, quae in suis libris non modo non cohaerentia, sed maxime disiuncta atque contraria scripsit, ut omni dubio procul tantum a Pauli mente aberret, quantum a modestia, sapientia et sanitate abest. Sed quoniam data mihi ad dicendum harena fere tota descendit, ne plura disputem, unum tantum adhuc istius crimen adducam, in quo illum tam supine errasse atque mente non sana desipuisse videbitis, ut ipsum omnino constringendum esse fateamini. Verum quia de uno tantum dicturum me sum professus? credo equidem me negligentiae a plerisque accensatum iri, quum ita dicent: Illum errorem *Martini* transiit: Illum non attigit: De illo nihil dixit. Omnibus autem vobis me excusatum velim, si multos, qui ad partem istam pertinere videbantur, errores praeterivi: primum quod dies tota, quam longa est, non sufficeret, si de istius criminibus singillatim potius quam generatim et universe loquerer: deinde multa aliis, qui scribunt, reservari velim: multa propter rationem brevitate ac temporis praetermittenda existimem. At hoc unum ultimum attendatis. *Lutherus* hic noster, qui se ita magnum et christianum animum habere iactat, ut nec mortem ipsam timeat, sic repente pavidus et formidolosus effectus est, ut non minorem pugnam in animo suo quam in scriptis et perpeusus sit miser et patiatur. Nam quum iudices illi diem dixissent, ut Romae adesset suamque causam tueretur, non modo parere non curavit, verum et istos et alium sibi datum in provincia iudicem ignorantiae et inclementiae atque tyrannidis insimulare ausus est et usque adeo superbissime leges contemnere ac poenas turpissime formidare coepit, ut ab omnibus constitutis iudicibus et ab ipso etiam Romano Pontifice ad futurum Concilium provocaverit; quasi provocatio talis sanctissimis legibus ac divinis primi Ephesini Concilii Decretis prohibita non fue-

MELANTH. OPER. VOL. I.

rit. Querais rogo (si placet) ex *Martino*, num aliquis probus vir in omni memoria inventus sit, qui hoc pacto Concilium appellarit. Provocatio nanque omnis quum ad superiorem faciunda sit Pontificisque Maximi potestas in terris suprema existat conciliorumque omnium autoritate maior, quid aliud erit Concilium appellare, quam velle impune turbulentum esse, perniciosum et seditiosum esse? Sic omnium illorum, quos aliquando provocasse legimus, exitus docuit, quoniam semper haeretici vel schismatici inventi sunt. Verum magis conferamus pedem (ut aiunt) et propius accedamus. Heus, *Martine*, quamobrem ad Concilium provocasti, si (ut in illa tua Hectorea disputatione Lypsiac falso ructabas) concilium plenum et integrum errare potest? Si ergo piam sententiam tuo capiti cornuto et feroci minime consentaneam tulerit atque iccirco erraverit, quem tunc appellabis? Christumne, in cuius Vicarium tot furiosissimis dimicationibus insultasti? Cuius sponsam Ecclesiam in terris absque ordine confusam, absque capite monstrosam fecisti? Quodsi fatum illud et ultimam poenam, quae improbitati, nequitiae, sceleri furorique tuo debita iam instat et appropinquat, statim infligat atque ideo et Christus ipse erret, ad quem tunc provocabis? Ad illum (credo) Cacodaemonem, qui hoc tam prophanum in tuo corde et cerebro incendium suscitavit ac te furialibus taedis agitat, urget, insequitur atque ita (iusto Deo permittente) excoecat, ut, quid dicas, scribas agasve, non videas, et Idolum Concilii Basiliensis adores mirerisque stultissime, cur non et Thomistei Idololatrae sint, qui de innocentissimae atque depuratissimae Virginis Mariae conceptu aliter sentiant, atque in illa Synagoga adversus Christum fremente et inania meditante sancitum est. Quanquam vero, Principes, mihi certe persuadeam, vobis iam plane perspicuum esse, quod *Lutherus* minime sibi constat: Volo tamen efficere, ut claritate ipsa clarius et luce lucidius hoc videatis. *Pii* secundi *Iulii*que itidem secundi Pontificum maximorum Decretis ad aeternam memoriam, illis omnibus, qui a summo Pontifice ad futurum Concilium aliquando provocassent, tanquam scelerati schismatis damnatis, aqua et igni interdictum est. At *Martinus*, ut his diris et execrationibus non territus, atque ut Divum contemptor fulmina parvi pendens, quibus omnino esset ad poenas tartareas adigendus, ausus est appellare. Sed iniuste (dicet) fulmina-

tum est. Verum tunc etiam atque etiam insto et insector. Nonne ipse populum docuit et scripsit, tametsi iniusta huiusmodi sententia esset, nihil tamen deferendum, omittendum, faciendum dicendumve, quod illa prohiberetur, quandoquidem contemptus iste omnino animas perderet. Quare ergo suam ipsius animam perdidit? Quare ita secum dissidet et pugnat? Quare aliud stans, aliud sedens censet? Quare vir bonus et eruditus in tot sceleribus et repugnantibus haberi cupit? Poteritne unquam subterfugere? Poterit tergiversari? Poterit hanc maculam delere? Extra communitatem Christianorum ob suum rebelle et obstinatum caput, ob suam ferocitatem, ob contemptos magistratus *Martinus Luterus* eiectus est? Quae igitur ista viri doctrina? Quae vitae integritas? Quo pacto nanque doctus est iste, qui primum Romanam Ecclesiam nunquam a vera fide ullo suo decreto recessisse asserit, deinde et Pontificem summum et universale concilium errare posse et erravisse contendit: ut Christi praeces, quibus rogavit, ne fides Petri deficeret, cassas faciat et Ecclesiae navim gnaro et industrio gubernatore privet atque haeresum fluctibus obruat? Audet tamen impudentissime gloriari, se tantum in sacris litteris versatum et exercitatum, ut de scholastici Theologi sententia sine periculo pronunciare possit, qui ob angustias pectoris, ob egestatem animi, ob effrenati inconstantiam ingenii Scholasticae Theologiae maiestatem dereliquerit, quum pati non posset ad breves Cynosurae orbis certissimas rationes gubernari: sed vagari latius vellet, errare et nihil unquam prorsus intelligere. Sed ut *Esaias* ait: Sola vexatio intellectum dabit. Ego vero, Principes et Populi Germani, qui aurium vestrarum rationem habere volui, in praesentia fui paulo temperatior fortasse quam debui. Neque enim *Martinum* aut alloqui, aut docere constitueram, quum sapiens dicat: Cum dormiente loquitur, qui enarrat stulto sapientiam et fine narrationis dicit. Quis est hic? Et *Solomon*: In auribus insipientium ne loquaris, quia despicient doctrinam eloquii tui. Quodsi cum illo luctari et congregari vellem, non isto orationis filo, sed catenis uterer illisque tonitruis et fulminibus, quae furioso et extra Christianorum coetum pulso accommodata viderentur. Sed iam satis multa de causa et extra causam, etiam nimis fortasse multa. Quid restat? nisi ut ad extremum tragoediae Martinianae actum Principes, populos atque omnes

nationes clamem, postulem, obsecrem, adsint, cognoscant, animadvertant, quo tandem religio, pietas fidesque dilabantur, si hac *Luteri* molitione, his machinis hanc novam ecclesiam Christianae libertatis aedificari aliquando finxerimus: si nos omnes architecto isti furioso ad punctum temporis in ista commenticia fabricatione obedire ac ministrare cogitemus. Age vero Pontificem Maximum, Episcopos minoresque Sacerdotes iure Divino aequales esse nullaque seiungi differentia putemus, quod tota sua fabula *Martinus* efficere conatus est: Quae tunc (obsecro) Ecclesiae structura? Quae pulcherrimi corporis dispositio? Quae formae illius admirabilitas, quam in *Canticis* ita Christus extollit? Quam pulchra es amica mea, quam pulchra es: Quam pulchra es et quam decora, charissima in delitiis. Nam si membrorum distinctionem ordinemque sustuleris, ubi corporis species et pulchritudo? Corpus enim, ut *Paulus* docet, non est unum membrum, sed multa. Si totum quidem corpus esset oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus? Posuit autem Christus in Ecclesia primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio Doctores, et exinde ordinatissime multa alia membra. Sed nunquid omnes Apostoli? Nunquid omnes Prophetae? Nunquid omnes Doctores? Ita plane censet *Luterus*, o Paule Sanctissime. Nam qui se auctoritate Apostolica Doctorem gloriatur alterumque *Danielem* Prophetam existimari gaudet, se itidem Episcopis, Apostolis et ipsi Petro parem facere non erubescit, ut quum *Petrus* apud ipsum Ecclesiae caput non sit, sed cum aliis Sacerdotibus collum, aut oculus, aut manus Ecclesiam totam collum, totam oculum, totam manum faciat, vel multiplex collum, centum oculos totidemque manus illi tribuat. Neque vero asserere dubitabit, se eundem ipsum ovem, arietem pastoremque esse: non interesse Petri solius omnes oves pascere et corrigere: sed *Petrum* etiam ab ovibus pascendum et corrigendum iamque intueri licere, Pastorem ab ariete doceri, dictione privari, ad Concilium vocari. Adde quod, si de religione, de caerimoniis, de fide quaestio tractanda atque explicanda occurrat, aequales sibi *Luterus* partes in definienda veritate tribuit his, quas *Petrus* Apostolorumque senatus obtinet, ut nihil unquam certi habeamus. Nulli postremo certo Principi iudicium exercere, sententiam dicere, lites dirimere, leges promulgare concedit, sed

omnia ad omnes aequae pertinere contendit, atque tum demum nihil pensi habet, dum suis de cervicibus omnem Dominum exculiat, malos omnes et sceleratos viros terroribus liberet atque in turpissimam libertatem vendicat. Quod chaos unquam confusius? Quod monstruosum monstruosius? Videte, videte omnes Christiani populi, quo religionem et fidem nostram *Luterus* trahat. Christus coelestium ordinum instar Ecclesiam suam ut civitatem aedificat, ut pulcherrimam sponsam format. Paulus et sacrae omnes litterae testantur, boni omnes consentiunt. At *Martinus* bonos omnes deridens, Paulum et sanctas leges conculcans, Christum contemnens instar confusionis tartareae, ubi nullus est ordo, Ecclesiam effingere nititur et pro formosissimo sponsae corpore horrendum stridentem hydram, aut flammam evomentem chimeram, vel centimanum Briareum, seu quodcumque aliud inferni portentum Christianis offert. Heu tantum prohibete nephas, pietissimi Principes: Heu tantam terris avertite pestem, numina potentissima. Te, Te igitur, o Deus Opt. Max., qui olim Choren, Dathanum et Abironem, seditiosos viros, qui sub simulatione officii popularisque libertatis conservandae Mosen et Aaronem tyrannidis accusabant, aperti soli voragine vivos ad tartara detrusisti, quique *Martinum Luterum* vides horum exemplo ad Regalis sacerdotii et Pontificii Principatus auctoritatem imminuendam sceleratissime conari. Teque, benignissime et clementissime humani generis sospitator, Christe Iesu, cuius pulcherrimam et charissimam sponsam, Ecclesiam, idem iste, quum magistratus abdicando, tum ordines auferendo et concilia rescindendo perturbare, confundere et vastare contendit: Teque, Sanctissima Virgo et mater Dei, cuius laudes et gloriam Basiliensis latrocinii maculis inquinare non timuit: Vosque, Beatissimi Apostoli, Petre et Paule, quorum iste Romanum thronum antiquum et illustrissimum gloriosissimo vestro sanguine ac tutela invictissima triumphantem omnibus aliis sedibus dignitate excellere audacissime et falsissime negat: Teque, Dive *Leo* Pontificesque alii, qui iam coelum incolitis et vos vestraque oracula ab isto furioso pessum dari cognoscitis: Teque, o Cherubicarum undarum fons inexhauste, Aquinas Thoma, cuius iste flumen doctrinae aureum sordidissimis irrisionibus et stultissimis vituperationibus insolentissime fastidit: Vos etiam atque etiam imploro atque appello,

Sanctissima numina, quae patriae meae Germaniae praesidetis: Caeteros item Divos Divasque omneis oro, exposco et obtestor, quorum iste templis ac religionibus sacrilegum bellum semper habet indictum, dum indulgentias evertit et nulla esse vestra merita in Ecclesiae thesauris affirmat, ut, quum *Luterus* nobilitatis Germanicae expertus Philosophiaeque et sacrarum litterarum ignarus atque secum ipse discordans ea scripserit, quae ad labefactandum Christianae reipublicae statum nephario quodam furore et audacia tendunt, Vos primum ab illorum mentibus, qui facile decipi possent, tantam molem mali depellatis integramque in patria mea Germania Christiani nominis gloriam conservetis; deinde *Martino*, si in via Dei ambulare et commutata sententia meliorem voluerit mentem suscipere, praesidio sitis et allevamento, ut cum pace in terra habitet: Si vero insanabilem se praestiterit, eiusmodi scelere atque pertinacia dignus eum exitus vestro iudicio consequatur, ut posthac in tranquillo Ecclesiae statu securi omnes dormiant et requiescant ac tandem pennae columbae argenteis aurique pallore nitentibus ad vos convolent, divinoque nectare fruuntur et lactitia sempiterna.

No. 87.

(m. Septembri *.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 25.

Optimo viro, D. Georgio Spalatino, Patrono suo ac Domino **).

Salve, mi carissime *Spalatine*. Quocumque sunt, qui me scribunt ambiri **), hoc fortasse in me benigniores aequo sunt, quod res meas augeri desiderant, hoc autem iniqui, quod non scribunt, quam magnae me hic rationes teneant, quam agnoscam tum Illustr. Principis in me incredibilem fere beneficentiam, quamque nullis conditionibus hinc me avelli patiar, dum esse aliquis mei

*) Equidem puto, epistolam ante m. Septembrem aut m. Iulio, aut m. Augusto exaratam esse. F.

**) Spalatino die XXVII. m. Aug. cum Friderico Principe Electore Saxon. Coloniam Agrippinam profectus est. Ad Coloniam die XXV. m. Septembris accessit. F.

***) sc. a Bavaris. Fama percrebrescebat, fore, ut Melanthon magistrorum Ingolstadiensium illecebris irretitus Ingolstadium abiret. cf. quae Lutherus Spalatino hac de re d. 25. m. Iunii a. 1520 scribit ap. de Wette I, 459. F.

usus potest. Quare nihil ambio nec postulo, nisi aliud quid inciderit *), augeri stipendium. Nolo enim abuti optimi principis bonitate. Id enim, cum per sese iniquum est, cum hoc tempore **) longe iniquissimum. Quidquid hoc est, quod in me probatis, nostrum esto, nobis adserite. Subinde enim magis ac magis gestio vicem aliquam, grati pectoris testimonium, pro ea beneficentia, quam expertus sum, rependere. Barbarum me puta, nisi multis modis imparem me esse intellego compensandis iis, quae tum Illustriss. Principi, cum D. Martino debeo. Mitto *Erasmicam* ***) et *Huttenicam* ****) epistolas, ut videas. Vides de Martino, alterum orbis universi, alterum Nobilitatis decus, optime sentire. De reliquis alias. Vale, fautor. Wittembergae. Res hic tranquillae sunt, multa scio ad te scribi duriora quam pro re. Dominum oremus, qui suas literas fortunet. Philippus tuus.

No. 88.

(fortasse m. Septembri.)

Ioanni Schwebelio.

Ex Centuria epistolarum theologiarum ad I. Schwebelium pag. 8.

Philippus Melanthon Iohanni Schwebelio.

Salve, optime Iohannes. Falleris, si cuius credis mihi iucundiores literas esse, quam tuas, cuius

animus iam olim mihi cognitissimus est et spectatissimus. Patrii amici fere omnes nostri obliti sunt, ut intelligam tandem, non esse temere, sicut opinabar aliquando, a veteribus iactatum τὸ ἔξω δμμάτων, ἔξω καρδίας. Tu adeoque ferme unus reliquus es, qui adhuc *Philippi* meminit. Exilium meum per sese triste, illa amicorum, ut fortiter dicam, impietas multo acerbius facit, quam sunt etiam, quae leniunt, iucundissima, puto, studia rerum sacrarum, quae, si quando usquam florere, nunc apud nos, Deo gratia, florent. Nam, nisi mihi non credis, tali amico, multo maior, multo admirabilior *Martinus* est, quam quem verbis possim adumbrare. Scis, quam admiretur *Socratem* suum *Alcibiades*; ego hunc multo aliter, nempe Christiane, quem, quoties contemplor, se ipso subinde maiorem iudico. Atque hoc iudicium meum, utinam, ex quo animo, quam vero, proficiscatur, videas. Romanistarum feces nihil metuimus: Si Deus pro nobis, quis contra nos? Mitto tibi legendam *Hutteni* epistolam *), unam ex multis. Mitto et pronuntiata mea, de quibus his mihi diebus disserendum est, quae, ut ne nostris χριστεμποροῖς **) male placeant, vereor, si Diis placet. Vale, et, cum est occasio, rescribe καὶ πολλάκις καὶ πολλὰ memor amici. *Gerbelium* saluta et *Χάσπαρον* ***). Tabellio, qui has fert literas, non est nisi in patriam meam venturus ****); e patria mea volui has ad te transmitti. Tu per occasionem responde †).

Philippus Tuus.

*) sc. matrimonium. De augendo *Melanthonis* stipendio *Lutherus* l. c. Spalatio haec scribit: „Quamquam spero, *Philippum* ad Bavaros non aspirare, id tamen est, quod semper optavi, ut honestiore magnificatus stipendio spem illis adimeret, quam concipiunt, quod vilius eum haberi sciunt, quam apud eos futurus esset.” Et die VIII. m. Septembr. h. a. (pag. 485): „De stipendio *Philippi* nihil scribo ad Principem, si tu non satis fueris. Quae antea in eam” (scribendum est vel *ad eum*, sc. Principem, vel *in eam rem*) „scripsi, feci, ut homini nulla esset occasio migrandi unquam a nobis: si hoc fieri non potest, fiat Domini voluntas. Denique, ut uxore ducta diutius viveret, egi propter Evangelii incrementum: si nec hoc fieri potest, fiat quod potest. Timeo, eum hoc vitae genere non diu superstitem.” F.

**) Et ex hoc loco probari mihi quidem videtur, epistolam LV., quae supra p. 129 legitur, a. 1520, neque vero a. 1519 exaratam esse. Caeterum scribendum est, si quid video: „Id enim cum — est, tum hoc tempore” etc. Ita et paulo post „tum D. Martino.” F.

***) Fortasse intelligenda est „*Erasmii* ad Rev. Mogunt. Praesulem atq. illustriss. Principem Epistola, nonnihil D. *Martini Lutheri negotium attingens*” cf. supra p. 157. F.

****) cf. *Lutheri* epp. ed. de Wette I, 486. *Hutteni* ad *Lutherum* epistola (scr. Moguntii Il. Non. Iunii M. D. XX.)

tunc Vitebergae singulatim edita est. Pars aliqua huius epistolae in *Lutheri* opp. ed. Viteb. T. III. fol. 48^a. exstat; integra inest *Iac. Burchardi* de U. de *Hutten* fatis ac meritis comment. P. II. pap. 63—66. et *Hutteni* opp. ed. *Munch* T. III. p. 575. F.

*) cf. ep. anteced. F.

**) Quae adduntur in epistola primum edita: „mundinatoribus sacerdotibus” *Schwebelii* translatio vocis χριστεμποροῖς esse videntur. F.

***) Puto *Churrerum*. F.

****) *Philippi* litterae ad consanguineos *Brettanos* tunc misae interierunt. F.

†) *V. L. a Seckendorf* in comment. de *Luther*. P. I. p. 181. non ita recte dicit, epistolam a. 1519 exaratam esse. F.

No. 89.

p. d. 14. m. Septembris.

Gunthero a Bünau.

Ex autographo in cod. Cypriani Gothano. Epistola etiam excusa est in Unschuld. Nachrr. a. 1741. p. 512.

*Et avitis imaginibus et sua virtute nobili d. Gunthero a Bunaw, Mersburg. eccles. canonico, domino suo, Philipp Melanthon *)*.

Salve, vir optime. Juvenem destinavi tibi vita, moribus et eruditione spectabilem. Latinas is literas *Aesticampiano* praeceptore didicit; a nobis totam fere *Homeri* Iliada una cum *Aesticampiano*, item aliquot *Odysseae* libros audivit, ut vix alium in hac academia familiarius eo noverim. Usui tibi futurus est tum in graecis, tum in sacris literis, quas mihi semper et magna cura visus est meditari et vita exprimere. Ne puta male collocatum, quod huic contuleris. Fac, intelligat benignitatem tuam; nec enim dubito, quin eiusmodi sit futurus, qualem tu vel optare poteras. Mittere eum ad te non potui, quia non satis certo sciebam, ubinam esses. Literis tuis, sic enim mihi videbatur, vocari volt vel *Mersburgam* vel alio. Proinde huc quam primum scribe de conditione deque voluntate tua. Ubi hominem cognovis, non dubito, quin et officium meum et illius studia probaturus sis. Vale vir optime ¹⁾. *Wittebergae*. Post exaltationem crucis dominicae.

Uxorem duxi ²⁾) puellam, quam vidisti, dignam certe meliore viro. Sed ita Deo visum est. Ego meis me studiis, mea me voluptate fraudo, dum amicorum consilii et voluntati obtempero. *Martinus* meus ³⁾) te salutat. Iuveni nomen est *Petro Strelensi*. Quidquid scripturus es, fac in tempore et ad me mittas ⁴⁾).

Phil. Melanthon.

*) Nonne hic et in ep. antecedenti scribendum est *Melanthon*? In Unschuld. Nachrr. recte scribitur: „*Melanthon*.” F.

²⁾) Cave, ne de matrimonio ipso haec verba intelligas; agitur enim de sponsalibus. F.

1) Verba: „Vale vir optime” desunt in Unschuld. Nachrichten. F.

³⁾) *Martinus*] Unsch. Nachrr.: „noster.” F.

⁴⁾) „Quidquid script. — mittas” desunt in Unschuld. Nachrichten. F.

No. 90.

(m. Septembri.)

G. Spalatino.

Ex apogr. in Cod. Dresd. C. 140. p. 92^a. No. 115. *Gersdorffius* epistolam descripsit.

(Ad Spalatinum.)

Salve, *Spalatine* optime. Quo consilio uxorem duxerim, aut quorum secutus iudicium et calculos animum ad hoc vitae genus adiecerim, ipse facile coniecere potes; certe a nulla re quam a consilio ducendae uxoris longius abfui iam olim. Sed duximus, quod faustum felixque sit. Nunc hoc reliquum est, qua arte, quo consilio fallam amicos, qui de studiis meis actum esse clamitabunt. Prius enim hunc animum et hanc lucem deserturi sumus, quam rectas literas. Illustrissimus princeps noster, si perget ea clementia, quod spero, fovere nostros conatus, qua coepit, animum addet; ingenium excitabit, ut de studiis nunquam desperemus. *Γαμήλια* different adfines mei, ni fallor, in optimi principis reditum ^{*)}). Deus opt. max. et illum nobis ac Musis et Christianae doctrinae et vos illi omnes servet. De praelectionibus nondum inter nos actum est, quia his diebus omnes aliis occupationibus distracti convenire non potuerimus. Quanquam, quod ad me attinet, nihil tam optarim maturari, quam quae ante de hac re statuimus. Ipse enim intelligis, quanti referat qui Graeca grammatica, qui Rhetorica, qui Philosophica non sordide, sed scite et veterum instar doceant. Optime vale et nos commendatos habe. *Wittebergae*.

T. Phil. Mel.

No. 91.

14. Octobr.

Michaeli Hummelbergio.

Ex Codice Humelbergiano Monacensi p. 126^a. descripsit Clariss. *Muffat*.

Philippus Melancthon Michaeli Humelbergio Ravenspurgensi S. D.

Salve, vir optime. Quam ad me scripsisti epistolam superiore aestate cum ob elegantiam suam,

*) *Fridericus* Princeps Elector feria II. p. S. Bartholomaei natalem (d. 27. m. Aug.) a. 1520 ex arce Lochana Coloniam

tum ob hoc gratissima et iucundissima fuit, quod auspicaretur amicitiam inter nos; cuius iungendae desiderio annos plus quinque teneor. Sic enim accepi epistolam tuam quasi testem animi et benevolentis mihi et bene sentientis de studiis nostris. Hanc amicitiam ut superi οἱ φίλοι perpetuam velint, optamus, et ut tu ratam esse patiari hac epistola peto, ἥπερ τὸν νοῦν μου τὸν φίλῶν σοι σκιογραφεῖ. In qua foelicior tu quidem, qui primas occupasti, sed, nisi me ignoro, primas amando nobis vindicabimus. Officio antevortisti, amore te vinci ac superari patere, atque hoc solo tecum certabimus. Nam cum eruditione, auctoritate, opibus nobis longe praestes, enitemur, amore vel pares vel superiores esse in hac amicitia, ὥστε μὴ ὑστεροῦν ταύτην τὴν ἡμῶν φιλίαν τοῦ Ἰσοῦ, quod scis quanti fecerint philosophi.

D. Doc. physico *Uliano* *) nos commendabis. Ego hic uxorem duco, quod faustum foelixque, in quo magis exemplum meum iuventuti quam consilium probari volo. Nam alienam auctoritatem, non consilium nostrum secuti sumus. Vale, vir amantissime, et ignosce literis. Vuitenbergae, XIII. Octob. an. M.D. XX.

No. 92.

4. Novembri.

G. Spalatino.

Ex autogr. in Cod. Basil. F. 101. ep. 16. Annum 1520, quo epistola exarata est, *Spalatinus* adscripsit.

Carissimo suo patrono D. Georgio Spalatino suo.

Salve Spalatine iucundissime. Ut illustrissimus princeps noster salvus sit, optamus, nempe in quo uno spes omnes nostrae positae sunt **). Sub has nondinas Lipsicas *Ekius Lipsi* evulgaturus

Agrippinam se contulerat. cf. supra p. 262. Ex quo itinere Princeps d. XXIX. m. Novembris Locham rediit cf. Spalatini Annales ap. Menckenium l. c. p. 602 et 605. Melanthonem igitur, qui die XXVI. m. Novembris nuptias confecit, spes illa fefellit. F.

*) *Matthiae Uliano*, artium et medicinae Doctori, Physico Ravenspurgensi. cf. quae de eo eiusque filiis Philippi Melanthonis ad Hummelbergium epistolae d. Laurentii (10. Aug.) 1521 exaratae adscripsi. F.

***) Spalatinus in Annalib. ap. Menckenium l. c. p. 608. narrat, *Fridericum* Electorem Coloniae Agrippinae aliquoties morbo affectum esse. F.

erat *βουλήν* pontificiam *); sed, id *Pri Georgio* et Senatu prohibente, dies aliquot. egit latitans, nec prodire usquam in pub. audens. Iam erant dirae Episcopo *Misnae Merseburg.* **) insinuatae, ut dicitur; quam nondinas accenso iam, nescio unde, *pri Georgio* aliquoties senatus *Lipsi* habitus, de re a Principe et *Mersburg.* relatum, quidem possent pontificiam sententiam evulgata res est in consiliis, nec satis comp. habemus, quid acturi sint inimici post dies ginta ***). Ingolstadium *Ekius* rediit ex it. quod non ignoras, missis ad D. principem *Leonem* literis pontificiis ****). *Martinus* I respondit †) inclinata in *Ekius* causa, qui nobis est tantae auctor tragoediae. Scripsit ante paucos dies epistolam ad Rom. Pont. *Leonem*, quam credo probaturus es, mod. satis et piam ††). Nunc te quaeso velis a

*) In qua quidem bulla dies XV. m. Iunii a. 1520 ad. est. *Ekius* bullam promulgaturus ex itinere Romae Septembri in Saxoniam venit et initio m. Octobris Indium rediit. Quae ad historiam huius bullae spectat *Bm. Riederer* accuratissime scripsit in libro: „Bey d. Reformationssurkk., betreffend die Händel, welche Eck bey Publication d. päpstl. Bulle wider d. sel. D. im J. 1520 erregt hat, aus größtentheils ungedr. Nachrr. herausgeg. u. erläutert.“ (Altdorf 1762 in 4to ber, qui ibidem a. 1776 recusus est, inscribitur: „Ges. d. durch Publication d. päpstl. Bulle u. s. w. erregte del.“ F.

**) Uterque enim Episcopus bullae promulgationem *Eck* cesserat. Id quod *Misnae* die XXI. m. Septembris et *isburgi* die XXV. m. Septembris factum est. Item *denburgi* die XXIX. eiusdem mensis bulla pro. est. F.

***) Constat, *Luthero* eiusque asseclis dies sexaginta cessos esse, intra quos revocarent, nisi gravissimum ex. nicationis poenam subire mallent. *Ekius* autem promulgaturus fere ubique in summam difficultatem currisse, ex litteris, quos *Walchius* Lutheri opp. p. 1872—1909. inseruit, satis superque probatur. F.

****) *Ekius* ex itinere Saxonico redux *Coburgi* die Octobris bullam ad *Iouannem* Principem Sax. misit. litteras exhibet *Walchius* in Lutheri opp. T. XV. p.

†) Libro ita inscripto: „Adversus Execrabilem Ant. Bullam Martinus Lvthervs. Wittenbergae Anno M. D. I. plagg. 3 in 4to. Idem libellus quibusdam mutatis et. nice prodiit: „Bibber die Bullen des Endchrist: Doct. finus Luthers. Wittenberg! Im Jar. M. D. X.“ plagg. in 4to. F.

††) Inscribitur „Epistola Lutheriana ad *Leonem* Decimum Pontificem. Tractatus De Libertate Christiana. tembergae.“ plagg. 4½ in 4to. et „Recognitus Wittenb. (M. D. XXI.) plagg. 4½ in 4to. Item germanice prodiit sendbrieff an den Papp Leo den zehenden. D. Matth. ther auß dem lateyn ynß deutsch vorwandelt. Wittenb. 1520.“ plagg. 1½ in 4to. Utraque legitur in *Lutheri* de Wette I, 497 seqq. F.

lare, ut, quatenus hominum consilium res ista admittit, nihil neglexisse videare, neque vero sic ex illis pendere, ut non omnia divinae providentiae tribuas. Videtur mihi *Martinus* spiritu aliquo impelli. Is ut proficiat, magis precibus quam consilio efficiemus. Ego vel hac anima salutem *Martini* antiquiorem habeo, ut nihil accidere tristius possit, quam si sit *Martino* carendum. Proinde mea etiam causa privatim, praeter res publicas, quas ipse dispicis, si quid istheic *)

*) *Coloniae Agrippinae*, ubi *Spalatinus* cum Principe Electore per aliquot menses versatus est. F.

promovere potes, age, ne ille opprimatur vir unus, quem ego ausim et vere non modo omnibus huius aetatis, sed omnibus omnium seculorum, omnium temporum vel Augustinis, vel Hieronymis, vel Nazianzenis praeferre. Vale, mi carissime Spalatine. Caeterum adhuc *Wittembergae* omnia salva sunt. Nam de¹⁾ cum redieris. Annona liberatur nonnihil; sed hic quoque respiciet Deus. 4. Novembr.

Philippus tuus.

1) Hic verbum deletum est.

[*Melanthon* initio m. Novembris a. 1520 cum *Luthero Eulenburgum* profectus est. *Henricus* enim *Schmidberg*, Iur. utr. Dr., Cancellarius et *Philippi* Comit. Palat., Episcopi Numburg. et Frisingensis, Administrator, qui *Eulenburgi* die V. m. Novembr. a. 1520. vita defunctus est (cf. *E. Sal. Cypriani* Nützl. Urkk. I, 471.), *Luthero* centum florenos testamento legavit. Dum vero *Lutherus* a *Schmidbergio* vocatus *Eulenburgum* petit, ille mortuus est. (cf. *Lutheri* epp. ed. de Wette I, 524.) *Lutherus*

certe usque ad diem XIII. m. Novembr. *Eulenburgi* permansit. Cf. *Lutheri* epp. l. c. p. 525. *Melanthonem* autem una cum *Luthero* ibidem fuisse ex iis apparet, quae *Lutherus* d. 1. m. Decembr. *Fabiano a Feilitzsch* (ap. de Wette I, 529.) a. 1520 scripsit. Die XV. m. Novembris *Melanthon* iam *Vitebergam* reversus erat. Cf. *Consiliariorum Elect. Sax.* litteras apud *Cyprianum* l. c. p. 473. F.]

No. 93.

15. Novembr.

Consilarii *Friderici Elect. Sax. Philippo Melanthoni*.

Epistolam ex primo litterarum exemplo *E. Sal. Cyprianus* in Nützlichen Urkunden (Leipz. 1718. 8.) P. II. p. 184. edidit. Unde recusa est in *Lutheri* opp. ed. *Walchio* T. XV. p. 1892. Scripta est (*Eulenburgi*) „am Dornstag nach S. Martens Tag Anno 1520,“ i. e. die XV. m. Novembr., ut ex *Consiliariorum Elect. Sax.* litteris ad *Consilarios Cizenses* (ap. *Cyprianum* l. c. P. I. p. 473) apparet. Quae ad illustrandam epistolam faciunt, ex *Lutheri* opp. ed. *Walch* Tom. XV. pag. 1882—1892. cognosci possunt. *Melanthonis* responsum, quantum equidem scio, aetatem nos tulit. *Cyprianus* epistolam ita inscripsit: „Der Churfürstl. Rätthe Schreiben an Melanchthon, dem Geschickten von Beig bericht zu thun, wie es umb D. Luthers appellation wieder D. Ecken und seine spargtete beßstliche Bullen beschaffen.“ F.

(Dem M. Philipp Melanchthon.)

Unser freundlich Dienst zuvor, wolgelahrter und ehrbar, besonder guter Freund. Unserß Gnädigen Herrn des Bischofs zu Freysing und Numburg Statthalter und

Rätthe *) haben uns ietz von wegen der Päpstlichen Bullen und Doctor Ecken Handlung geschriben und gebeten, geinwärtigen Ihrem geschicktem zu Wittenberg Forderung zu erzeigen, damit er der Appellation des würdigen und hochgelahrten Herrn Doctor Martinus Luther wider angezeigte Bullen und anders fürgewandt ein gedruckt Notel oder Abschrift davon erlangen mocht, wie Ihr denn einverwahrt auß solcher ihrer Schrift weiter vernehmen werdt **). Wann wir aber umb solche Appellation oder und wie Doctor Martinus für hat, wider die Päpstlichen Bullen zu excipiren und schreiben, kein ander Bericht oder Wissens haben, dann was vorgebens an uns gelangt ist: So haben wir obbestimmten Statthalter und Rätthen wieder geschriben, daß wir ihrem geschickten Schrift an euch als den, der unserß Versehenß umb Doctor Martinus Handlung und Gelegen-

*) Qui tunc *Cisae* sedem stabilem habebant. F.

***) Quae quidem litterae ap. *Cyprianum* l. c. P. I. p. 471. et ap. *Walchium* T. XV. p. 1890. exstant (d. d. „Montags nach aller gots heyligen Tag Anno Dñi 1520“ i. e. die V. m. Novembris). F.

heit am meisten Wissens trüge, geben hätten, sich darumb allenthalb ob euch zu erkunden. Derhalben begehren wir Abwesens und an Statt unserß Gnädigsten Herrn Herzog Friederichs zu Sachsen Churfürsten u., Unsern halben freuntlich bitten *), Ihr wollet bezurtem der Statthalter und Rätthe zu Geziß geschicktem uf sein ferner Anzeigen hierinnen, so viel euch umb diese Sachen bewußt, Unterricht thun, damit er das fürder den Statthaltern und Rätthen zu Geziß vermelden müge. Das wird hochgenannter unser Gnädigster Herr von euch zu gnädigem Gefallen vermercken; So wollen wir es unser Person halben freuntlich umb euch verdienen. Datum ut supra.

Rätthe.

No. 94.

(m. Novembri **).

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. ep. 43.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, D. ac patrono suo

S. Illustriss. Principi gratulor felicem reditum, immo et patriae et nobis. Optimum ac pientissimum principem gratulor reducem. Quid enim non speremus hoc salvo? Quo animo sit in Christianismum, voluptati nobis fuit cognoscere ex iis, quae *Aleandro* et *Marino* responsa sunt ***). Eorum fac exemplum habeamus hic; nam quod ad Senatum Academiae missum est, vix semel idque

*) Sine dubio scribendum est: „bittend.“ F.

***) Epistola fortasse ineunte mense Decembri scripta est. *Fridericus* enim Princeps Elector die XXIX. m. Novembr. a. 1520 Locham rediit. *Spalatinus* in Annalibus apud Menckenium l. c. p. 605. haec narrat: „Die XXIX. Nov. Vig. S. Andreae“ (a. 1520) „in hanc arcem rediit *Lochanam*“ (Princeps Elector), „unde prius abiit profecturus ad Regiam coronationem *Caroli V.* Austrii Caes. Imp. Aug. Quae omnia optime vertant!“ F.

****) *Hieronimus Aleander* et *Marianus Caraccioli*, *Leonis X.* Pontificis nuntii, cum *Eccio* in Germaniam profecti erant, ut *Coloniae Agrippinae* apud *Fridericum* Principem Electorem Saxoniae et de promulganda bulla et de comburendis *Lutheri* libris et de supplicio, quod de *Luthero* eiusque sectatoribus sumendum sit, agerent. Quae Princeps his die IV. m. Novembris sine ulla dubitatione respondit, leguntur in *Lutheri* opp. ed. *Walch* T. XV. p. 1920. cf. *Lutheri* opp. ed. de *Wette* I, 527. Cf. etiam libellus, qui inscribitur: „Wie die Bestlich geschickte botschaft vne werbung gethan haben An — herzog Friederich zu Sachsen Kurfürst vicarien von Sachße vnnß seyner kurfürstlichen gnaden Antwort“ c. a. l. et a. (1520.) plag. una in 4to. Aliam ed. profert *Panzerus* in Zusätzen zu d. Annalen p. 190. No. 983b. F.

callido consilio interceptum inspeximus. Omnino puto conferre ad confirmandos multorum animos, qui de causa propemodum desperarunt, immo et ad spectandam insignem in hoc principe sapientiam et magnitudinem animi, ut in bonorum multorum manus exemplum responsi veniat. Neque vero dubito, quin ad Illustriss. Principis nostri exemplum se caetera nobilitas formatura sit, quae ex hoc Nestore tota pendet. Et cur dubitemus cum *) *Homerica* adpellatione *murum Germaniae* nominare, velut poeta ille heroa suum *murum Acheorum* vocat. In maguam spem eveci sumus et ego et *Amsdorff* et plerique alii lectis iis, quae misisti. Nuptias meas ego quam impense volebam dilatas, sed amicorum consilium aliud fuit, quibus ego obtemperans passus sum rem maturari **). Ex aliis intelliges, hinc migrare sacerdotes quosdam, cuius rei fama nolim te commoveri. Pauculi enim abiire ***). Et quid mirum? τῶν γὰρ αὐτῶν ****) ζητοῦσι. Vale.

Caetera adhuc integra hic. Iterum vale et Illustr. Principi nos diligenter commenda. Περὶ Ἀδριάνου †) ἔπειτα.

Philippus tuus.

Prior noster ††) anxius exspectans legatam. Doc. *Martino* pecuniam iubet, ut sollicitere reum †††).

No. 95.

(m. Novembri.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. ep. 21. Est fragmentum epistolae. [Puto, Melanthonem quae iam sequuntur, in fine cuiusdam ad Spalatinum epistolae et

*) Vix dubium est, quin scribendum sit „eum,“ neque vero: „cum.“ F.

***) *Lutherus* epist. I, 522: „Nuptiae Philippi altera Catharinae erunt: ita festinare cogit linguarum malarum periculum.“ cf. etiam epist. Mel. ad Langum d. 22. m. Nov. 1520. [*Lutherus* illa *Spalatino* d. 18. m. Nov. scripsit ap. de *Wette* I, 524. Dies altera Catharinae a. 1520 in diem XXVI. m. Novembr. incidebat. Constat, Melanthonem studiosis diem nuptiarum his verbis indixisse:

„A studiis hodie facit otia grata *Philippus*,

Nec vobis Pauli dogmata sacra legat.“

cf. *G. Thdr. Strobelii* Melanchthoniana (Aldorf 1771. 8.) pag. 15. Ubi vero *Melanthonis* ad Langum epistola d. 22. m. Novembr. h. a. scripta exstat, nescio. F.]

****) Inter quos et *Domin. Schleupnerus* fuit. cf. infra p. 284. F.

†) *De Matthaeo Adriano* cf. *Lutheri* opp. ed. de *Wette* I, 522. et quam supra p. 161 divi. F.

††) *Ioannes Heltus*. cf. *Lutheri* opp. ed. de *Wette* I, 544 et 546. F.

†††) *Christophorum a Taubenheim?* cf. *Lutheri* opp. I. c. F.

quidem, nisi fallor, illius, quam die IV. m. Novembr. scripsit *), addidisse, ita ut neque pars epistolae simi, quae aetatem non tulerit, neque singulati ad Spalatinum missa. F.]

(*Georgio Spalatio.*)

EDITUS EST libellus quidam interim **) et *Romae et Lipsiae* inscriptus *Thomae Rhadino*, Ord. Praedicatorum, quem et stilus et hominum iudicium arguit *Emseri* esse ***). Miraberis impudentiam et furorem auctoris, ubi videris; nos respondebimus, ut spero, civiliter ****).

No. 96.

(m. Decembri.)

Nic. ab Amsdorf.

Litterae, quibus *Melanthon* *Amsdorf* dicavit „*Aristophanis* Poetae Comici Nubes Vuittembergae.” In fine: „Vuittembergae apud Melchlorem Lottherum iuniorem. Anno M. D. XXI.” plagg. 9 in 4to. *Melanthon* nubes graecae edidit. Recusae sunt cum *Pluto* *Melanthonis* adnotatione illustratae Hagenoae ap. I. Secerium a. 1528 in 4to. *Strobelius* *Melanthonis* litteras in N. Beiträgen etc. Vol. II. p. 220 — 223. recudendas curavit. F.

Imaginibus ac eruditione claro D. Nicolao Amsdorffio, Theologo, Phil. Mel. S. D.

Quoties veterum studia animo reputo, nullo non seculo video apud sapientissimos et ingeniosissimos quosque sapiendi genus, quod philosophiam vocant, male audisse, tum quod id ad civilium rerum administrationem inutile putarint — Quis enim fuerit in republica disputationum usus de ideis, de vacuo, de nubibus deque aliis hoc genus nugilibus theorematis? — tum quod perpe-

tuis contentionibus et plus satis anxia curiosaque minutiarum quarundam inquisitione primum generosos alioqui animos enervari viderint, deinde et veri rationem adeo non expediri, ut philosophando magis etiam obscurata sit. Nam philosophiam si propius contempleris, videas nihil esse, nisi stultas frivolarum opinionum pugnas, cum rerum principia hic atomos, ille ideas fingit, hic infinitos mundos, ille subinde novos mundos suborientes comminiscitur. Hic honorum finem in voluptate, ille in indolentia, hic in falso virtutis nomine, ille in gloria fastigium vitae collocat. Hic Deos esse negat ullos, ille somniat innumeros, huic nihil, illi omnia moveri videntur. Quae opinionum confusio recentiori Academiae in consilio fuit, cur nihil definiri, nihil certo comprehendendi posse doceret. Quod quam stultum dogma sit, quis non videt? Quin ipse etiam *Socrates*, philosophiae, ut isti dicunt, universae fons, fatetur, nihil praeter ἀμφοσθητήσιμον ὄναρ esse sapientiam suam. Quo magis nostrorum hominum vecordiam demiror, qui rem prophanam ad sacra philosophiam admisere, atque ita, ut ad eam divina etiam ausi sint exigere. Sacris libris certae instituendae vitae leges, exactae vitiorum ac virtutum formae, ratio certa cognoscendarum divinarum rerum et iudicandi humana omnia prodita est. hanc semel admissa philosophia ita conspurcavit, ut nusquam germana sacrorum facies adpareat. Damnarunt illam maximorum regum ac populorum aliquot leges, irriserunt et theatra, quod *Crates*, *Diphilus*, *Aristophanes* et alii testantur: adeo suum veteribus inventum displiuit! Nos impiam et nugacem amplectimur, quibus e coelo demissa est peculiaris sapiendi ratio, velut ἔκτυπος mentis divinae. Nam si propria animorum effigies est oratio, non dubium est divino sermone divinam mentem expressam esse. Iam olim divus *Paulus* praevidebat, rem Christianam philosophicis traditionibus laebefactandam esse. quare cum alias hominum doctrinas acer insectatur, tum ad Colossenses scribens pleno ore ac palam cavendum praecipit, *ne quis nos per philosophiam depraedetur* *). Atque utinam valuisset Apostoli

*) Eodem enim die IV. m. Novembr. Lutherus una cum *Melanthone*, si quid video, ad *Spalatinum* litteras misit, in quibus eadem his verbis narrat: „*Emser* edidit in me furias suas sub nomine *Thomae Rhadini Todisci*, *Romaeque* excudi curavit et nunc *Lipsiae*” (ap. de *Wette* I, 522., ubi orationis membra per notas non recte distincta sunt). F.

**) i. e. te absente. Nam *Melanthon* haec eo tempore scripsit, quo *Spalatinus* *Coloniae Agrippinae* versabatur. F.

***) Est *Rhadini* oratio, quae supra p. 212 — 262 legitur. F.

****) *Melanthonem* iam m. Novembri a. 1520. apud animum suum orationis refutationem statuisse, ex Lutheri ad *Spalatinum* litteris d. 13. m. Novembr. exaratis (ap. de *Wette* I, 524.) apparet. Ubi Lutherus haec scribit: „*Philippus* noster *Melanthon* respondet sub nomine *Faventini Didymi Thomae Rhadino*, id est *Emsero* personata.” Propositum suten auctor tandem m. Februario a. 1521 consequutus est. cf. infra *Melanthonis* ad *Hessum* litteras d. 20. Februarii et m. Aprilii a. 1521 scriptas et ipsam *Melanthonis* refutationem infra p. 286 seqq. F.

*) Hunc locum *Melanthon*, ut *Strobelius* l. c. monet, explicavit in libello, qui inscribitur: „In locum ad Colossenses: *Fidete, ne quis vos decipiat per philosophiam inanem*, Dissertatio recens edita.” Basil. 1527. plag. una in 8vo. Qui quidem liber et germanice prodiit: „*Erklärung des Spruchs Petrus zum Coloss.: Seht das euch niemandt betrieg*” ic. a. 1527. plag. una in 4to. F.

oraculum, cum veterum calculi, quibus miro consensu philosophia damnata est, contemnerentur. Porro, ne ignoret iuventus nostra, quo illam loco habuerit vetustas, visum est mihi Aristophanis Nubes, quibus Socrates exagitur, publicare et enarrare. Eas tui nominis auspicio in lucem edimus, quod ut es acerrimo in literis tractandis iudicio, ita efflorescentibus melioribus studiis unice faves. Vale. Vuittembergae. Anno M. D. XX.

No. 97.

(hoc anno.)

Lectori.

Prooemium Grammaticae Graecae, quae denuo *) ita inscripta prodit: „INTEGRAE GRAECAE GRAMMATICAE INSTITUTIONES a Philippo Melancthone conscriptae, atq; pluribus in locis auctae.” Haganoae 1520. plagg. 11 1/2 in 8vo. Equidem epistolam ex exemplari bibliothecae aedis sacrae Nordhusanae, cui S. Blasii nomen est, descripsi. Legitur etiam in opp. ed. Basil. Tomo V. p. 519. et in Strobelii N. B. III, 2. p. 18. F.

**PHILIPPVS MELANCHTHON
STVDIOSO LECTORI S.**

Semper optavi libellos, quos de ratione Graecae Grammaticae quondam edidi, perire, quippe quos conscripsimus et pueri fere et pueris, quos illo tempore privatim docebamus. Et periissent illi quidem, ut digni erant, nisi me denuo ineptire, coegisset Chalcotypus et veteres ruinas instaurare. Alioqui quod ad scholas meas attinet, uti potuissem vel *Urbano* **) vel *Oecolampadio* ***). Recognovimus omnia, pleraque mutavimus et auximus ad iustae grammaticae modum, ne non satisfaceret Chalcotypis. Tu, quisquis es, lector, operam nostram boni consule; quem ad graeca studia qualicumque exemplo adhortari voluimus. Vale. Vuittembergae in Saxonibus.

*) cf. supra pag. 24. F.

**) *Fr. Martini Urbani Bellunensis* instituit. in linguam graecam grammaticarum libris duobus. F.

***) *I. Oecolampadii* dramatis Graecae Litteraturae. (Basiliae 1518. 4to.) F.

No. 98.

(hoc

Lectori.

Praefatio praemissa libro: „Epistola Pauli ad Rom. Erasmo interprete, rerum theologiarum et sui methodum continens.” Vuittembergae (1520). Habet quidem haec praefatio nomen *M. Lottheri* graphi, sed verosimiliter est a *Melancthone* c. Vide quae hac de re exposita sunt in libello rari (e quo eam hic descripsimus): „Gesammelter Brief über die in den gelehrten Geschichten annoch strüöse Frage: ob vor der Ausgabe der locorum Melanct. vom Jahre 1521 eine andre, von ihm unterdrückte vorher gegangen sey” etc. (Hamb. 8.) pag. 94 seqq. Quanquam autem nobis persuasum est, ut auctori istius libelli, *Melchioris* huius praefationis fuisse auctorem, tamen eam praeferre hic nolimus ***).

*Pio Lectori M. Lottherus ****)*

Vulgo methodis quibusdam omnium artium comprehendi solent, quibus per modicum et quantum satis esse videtur, loca communes in hoc instruuntur, ut rerum, quae tractantur, in promptu et in numerato habeatur. Atque hac rationum iuvare studiosos, in confesso est. Enim medici, suas item philosophi methodos habent. Fuit et curae theologis supericulo rerum sacrarum summam in methodo gerere, quo consilio *Damasceni*, item *Abardi*, nescio cuius, et aliae aliorum methodicae scriptae sunt, quorum equidem scilicet probarem, nisi a divinis literis parte christianas mentes commentariis succassent.

Porro autem rerum theologiarum si nemo certiore methodo complexus est, *Paulus* in epistola, quam ad Romanos, omnium longe gravissima, in qua commos et quos maxime retulit christianae

*) Annexa est huic libro *Philippi* nostri ad Paulinae studium adhortatio. cf. supra pag. 133. Nr. 59. F.

**) De hoc libro, quem *J. Pl. Kohl* Kielensis, olim *Petropolit. Professor*, edidit, cf. Strobelii N. B. Vol. V. pag. 518 seqq. F.

***) Nescio, qui factum sit, ut his verbis negatur antecedd. conceditur, *Melancthonem* sc. prooemii auctorem. Equidem dubitare plane non possum, *Melancthonem* re vera prooemium typographi nomine

****) i. e. *Melchior Lottherus* iunior, typographus *Basiliensis*. F.

sophiae locos excussit. Atque adeo eos, in quibus fere vulgus theologorum hallucinatur, de peccato nimirum, libero arbitrio, quod vocant, gratiae sacramentalibus signis disserit, quibus cognitis nihil superest, quod desideret theologus.

Hanc tibi, lector, epistolam seorsim excudi volumus ab *Erasmio* latinam factam et

passim notis quibusdam illustratam, quae disputationis ordinem indicent. E re tua feceris, si nullo unquam tempore e manibus extorqueri patiaris, quod officii alii *Homero*, alii *Virgilio*, aliis alii scriptoribus dederunt. Quanto magis nos decet, assidue in sinu, in manibus gestare eum scriptorem, quo nemo est ad formandam christianam mentem accommodatior? Vale. Vuittembergae anno MDXX.

1521.

No. 99.

24. Ian.

G. Spalatino.

Ex autogr. in Cod. Basil. F. 101. epist. 18.

Optimo viro Georgio Spalatino, patrono suo ac domino.

Salve mi Spalatine. Illustrissimo Principi optima omnia precor, nempe in quo uno, si quid omnino in hac causa potest homini tribui, sitae spes omnes sunt instaurandae reipublicae christianae. Precor autem vel hoc potissimum, ut eius spiritum in hoc negotio gerendo *) dominus confirmet. Non dubitabamus, quod et ex literis tuis cognovimus, ausuros omnia hostes, καὶ πάντα λίθον, τό φασι, κινησομένους, quo te maiore spiritu fortioreque occurrere decet. Spes est enim, spes, inquam, bona, Deum dissipaturum consilium Ahitophel. Nos hic interim scribendo docendoque rem iuvabimus, nihil illum Salmonea Romanum pertimescentes. Academiae res, Deo gratia, adhuc sunt integrae, nisi quod ante hiduum amissimus Henningum **), Iurecons., ut puto, incomparabilem. Fama est et Wolfgangum ***)) Iuriscons. ad Mysos deficere, quae res si causam dederit iuvandi aliquid in ordine Iurisconsultorum, tuum erit rationem habere Iohannis Mis-

neri *), iuvenis et in iure impense docti et in foro annos iam aliquot non sine laude versati, deinde sic in literis sacris et humanioribus eruditi, ut de bonis studiis optime et sentiat et loquatur, quod tu scis quam in hoc genere soleant rari. Porro mihi instaurari posse literae Iurisc. nisi ab iis, qui meliores disciplinas ad illas attulerint, non videntur. Vides, quantum promovit Alciatus, qui graecis iura ornavit. Posset et hic Hieronymus Schurff **) plurimum, quia theologica adhibet ad suum institutum, modo scriberet. Nam aliquoties novo more et clarissime disputavit de locis Iurisconsultorum minime vulgaribus, usuris et contractu redemptionis, ut ipse loquitur. Haud dubie nonnihil effecturus est Misnerus, qui et graeca et latina et sacra diligenter discit. Est et quod te vehementer oro, ut velis bibliothecam Episcopi Vangionum ***)) lustrare, ut audio, copiosam, explorareque, si quid ibi sit veterum theologorum. Nam poëtas et oratores puto, qui istheic sunt, stanneis typis publicatos. Tu rem literariam ac christianam adiuva, cui fato destinatus videris. Vale felicissime. Amicis omni-

*) Fridericum, Principem Electorem Sax., cum Spalatino tunc inter comitia Wormatiae fuisse, quis est, quem fugiat? Spalatino in Annal. ap. Menckenium l. c. p. 605 scribit haecce: „Carolus V. Austr. Caes. Imp. Aug. conventum Principum imperialem ad festum Iniquitatis indixit. In cuius vigilia“ (i. e. die V. m. Ianuarii) „Princeps noster Elector Saxon. Fridericus Christianiss. hanc Vangionum urbem Vuormatiam ingressus est.“ F.

***) Henningum Goeden Havelbergensem, Iurisconsultum et Ecclesiae Omnium Sanctorum Vitebergensis Praepositum, qui die XXI. m. Ianuarii a. 1521 mortuus est. Cf. Lutheri epp. ed. de Wette I, 544. 545. Bs. Mentzii Synagma Epitaph. Witeberg. (Magdeb. 1604. 8.) Lib. I. p. 64. And. Sennerti Athenas itemq. Inscriptt. Witeberg. (Witteb. 1678. 4.) pag. 196. F.

***)) Wolfgangum Stählin Rotenburgensem, artium et I. V. D. Tubingensem, facultatis iuridicae Academiae Vitebergensis primum Decanum et in Iure Canonico Ordinarium, qui ab hoc tempore Henrici, Ducis Saxoniae, Cancellarius Fribergae fuit. cf. Lutheri epp. ed. de Wette I, 545. Ch. F. Schnurreri oratt. academ. delectum posth. ed. H. Eb. Glo. Paulus (Tub. 1828. 8.) pag. 66—68. F.

*) Iohannis Schwertfegeri Misneri (s. Misnici). cf. quae supra pag. 152 adscripti. Lutherus Spalatino d. 21. m. Ianuarii h. a. (ap. de Wette I, 545.) haec scribit: „Praeterea defuncto Praeposito“ (Henn. Ghdeno) „et alienato a nobis Wolfgango“ (Stählino), „quin et Torgensem Doctorem“ (Matth. Beskau) „lectione iuris exonerandum audiens, rogo, intercessor et mediator bonus esto pro Iohanne Schwertfeger, qui si lectionem iuris civilis, cui par esse etiam Philippo nostro videtur, obtinere posset, forte ratione vitae mutata e clero laicus fieret, quod et magis homini conveniret.“ F.

***) Hi. Schurff Helvetius, Iuris utriusque Doctor, c. a. 1480 in oppido S. Galli natus est. Postquam Tubingae studiis iuridicis operam dederat, m. Septembri a. 1502 Vitebergam venit, ibique brevi post professor iuris in locum Ambr. Vollandi successit. A. 1521 Wormatiae comitium intererat. Schurffium toto pectore Lutheri doctrinam amplexum esse, inter omnes constat. A. 1547, in quem bellum gravissimum incidit, Francofordiam ad Viadrum se contulit, ubi a. 1554 mortuus est. cf. Melanthonis oratio de vita H. Schurffii in eiusdem Declamatt. ed. I. Richardii T. II. p. 616—627. Dn. Nettelblad's Hallische Beyträge zu der Jurist. Gelehrten-Historie Bd. II. (Halle 1759. 8.) p. 98—140. I. G. Lehms Progr. de Hi. Schurffio, Evangelicae veritatis adsertore cum primis strenuo. Rotenb. ad Tub. 1776. 4to. Ch. F. Schnurreri oratt. acad. delect. posth. ed. Paulus. pag. 68—70. F.

***)) Reinhardi II., Episc. Wormat., qui cingente nobili Riepuriana oriundus erat. F.

bus me commenda, praesertim Domino *Vigelio* *). *Wittembergae* XXIII. Ianuarii M.D.XXI.

Philippus tuus.

Saluta dom. *Gregorium Bruck* **).

No. 100.

8. Febr.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 19.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, patrono suo ac domino.

Salve, Spalatine iucundissime. Optimus Max. Deus servet nobis Illustriss. Principem, germanici imperii Nestorem, et unicum quidem. Antebiduum literas tuas accepimus, in quibus praeter mortem Cardinalis *Croii* ***)) nihil novi significabas. Id quod prope nobis miraculo erat, tantisper potuisse conquiescere sic furentis hostes, ne erumperent in publicum; neque enim dubium est, quin omnia clanculum tentent et experiantur. $\delta \delta \epsilon \tau \omega \text{ Καρόλω τίνες ἐλπίδες}$; Nec enim dubitamus, quin cum Illustriss. Principe nostro de *Martini* causa nonnihil contulerit. Hic *Emserus* parat adversus *Martinum*, ut putat, orationem ****), quam posteritas etiam sit miratura,

germanicam, certe tam ineptam et impiam, ut de pietate mulierculae etiam et pueri nostrates rectius iudicent, quam in eo libro visus nobis est iudicare. O hominis inauditam amentiam, qui cum hoc Hercule nostro, cum viro pleno divini spiritus ausit congregi, nihil interim cogitans, quod ille etiam impius Aegypti rex videbat, dei digitum esse, quae a *Martino* fiant. Ex nostro *Lindenov* *) de *Wittembergae* statu intelliges. Omnia, Deo gratia, adhuc sunt apud nos salva. *Morlino* obvenit quaedam parochia in Francis **), ex *Henningi* ***)) opibus. Is causam dabit novandis lectoribus. Atque hac ego occasione mire gaudeo. Nam surrogari poterit in huius locum utilior aliquis. De bibliotheca Episcopi Vangionum mire velim te sollicitum esse. Nam ego hic optimos et minime sordidos auctores graecos enarrare cupio, quod consilium fortasse haec bibliotheca adiuvaré queat. Scio, hac parte ut sit in hunc thesaurum adfectus episcopus. Sed quid non consequaré per Illustriss. Principem? De *Iohanne Misnero* ****)) deque Iuricons. praelectionibus spero te ex aliis †) intellecturum, quae ad rem fuit ††) academiae. Vale felicissime. Valeat et vivat Illustr. Princeps noster *Frid.* *Wittembergae* III. die Februarii, anno M.D.XXI.

Philippus tuus.

Amicos saluta et imprimis D.M. *Veitum* †††) et *Christophorum Holz* Badensem. Has li-

*) *Vigelius* fortasse est *Ioannes* ille *Vigilius* (germ. *Waker* s. *Wacker*), Iuris utriusque Professor in Academia Heidebergensi, cuius ad Reuchlinum litterae cum iis, quae Reuchlinus respondit, in Clar. Viror. epp. missis ad I. Reuchlin. (Tiguri 1538. 8.) fol. 40b. exstant. F.

**) *Gregor. Bruck* s. *Pontanus*, Iur. utr. Doctorem et Cancellarium Elect. Saxon., cuius nomen gentilitium fuit *Heinse*. Hinc vitam accurate scripsit I. Abr. *Wunmerus* (Altenb. 1720. 8.). Pontani historiam actorum in comitiis Augustanis a. 1520 nuperrime ex MSS. Vinariensibus edidi in Archiv f. d. Geschichte d. Reformation. I. Bd. 1. Heft. (Halle 1831. 8.) F.

***)) Spalatino in Annalibus ap. Menckenium l. c. Vol. II. p. 605. haec narrat: „Die X. Ianuarii (1521) hic“ (Wormatiae) „in conventu imperiali obiit D. *Wilielmus* a *Croy*, Dom. de *Schifers*“ (i. e. *Chievres*) „e fratre nepos, Cardinalis tituli S. Mariae in Achiro, Archiep. Toletanus, Primas Regni Castellae, Episc. Cameracensis, Afligens. et Alti Montis Abbas et Coadiutor S. Petri apud Gandavum. Iuvenis nondum XXIII. aet. annum egressus.“ F.

****)) Qui quidem liber primus omnium, quos *Emserus* adversus Lutherum germanice edidit, ita inscribitur: „B3b' das vuchristenliche buch Martini Luters Augustiners, an den Zeitföhen Adel außgangen Vorlegung Hieronymi Emser In gemeyne hochlobliche Teuffche Nation. Wollendet qu' kuppel am tag Sabiani dñ Sebastiani Martyrs“ (20. Jun.) „vub

Gedruckt durch Sac. Martinum Hechtipolensem. Anno Dñi MDXXI.“ plagg. 18 in 4to. Cf. quae Lutherus hac de re scribit in epp. ed. de Wette I, 542 seqq. F.

*) *Henrico* a *Lindenau*, qui tunc Wormatiam profectus est. (cf. supra p. 45.) F.

**) Lutherus *Spalatino* d. 29. m. Ianuarii (ap. de Wette I, 553.) haecce scribit: „Caeterum Magister *Iodocus Morlin*“ (cuius nomen et *Mörlin* scribitur) „ad parochiam *Westhusen* nominatus pauperrimus est: optat per Christum tuam et meam intercessionem, ut quantum fieri potest, minori eum constet praesentatio in aula ista“ (sc. *Georgii* Marchionis Brandenburg.) cf. et Lutheri epp. l. c. p. 559 et p. 574. F.

***)) *Gödeni*, qui paulo ante vita defunctus est. cf. supra pag. 279. F.

****)) cf. ep. antecedentem. F.

†) Ex *Hi. Schurffio* aliisque, qui tunc Wormatiam abierant. cf. Lutheri epp. ed. de Wette I, 559 et 561. F.

††) Sine dubio scribendum est: „sint.“ F.

†††) *Veitum Warbeckium* Suevum, Canonicum Altenburgensem, qui comitiis interfuit. cf. Seckendorffii comm. de Luther. I, 152. F.

teras quaeso nostro suppriori *) *Confluentiam* transmittite.

No. 101.

19. Febr.

Cuidam non nominato **).

Ex epp. Libro VI. pag. 33. collatis apographis duobus, quorum alterum in Cod. Goth. 20. p. 23, alterum in Codd. Rehdig. Vratislav. Vol. V. exstat. Et utriusque apographo inscriptio deest.

N. N. S. D.

Quod ad te, Vir gravissime, ausus sum scribere, ignotum ignotus, non est quod adscribas vel impudentiae vel temeritati. Siquidem has a me literas extorsit *Iohannes Troger*, iuvenis iuxta eruditus atque facundus. Is me multa tui nominis praedicatione mirum est, quam accenderit studio conciliandi tui. Neque enim non potui vehementer mirari eum, qui in gravissimis occupationibus Reipubl. gærendae et literas bonas maximeque pias familiares adeo habere dicebatur. Sarmatiae vel hoc nomine gratulor, quod non modo in Sacrificorum numero eruditos habeat plures, quam, quod ego sciam, ulla usquam natio, sed et in eorum numero, quos a literis avocare vitae genus fere solet. Perge itaque dextre facere, quod facis, favereque rectis studiis, potissimum autem pietatis¹⁾. Neque vero pietatis studia voco, quae Monachi isti, novum Christianorum genus, meditantur, superstitiosa verius, quam pia. Ipsam Christianismi formam ex ipso Christo malis, quam ex nescio qualibus ἐκτύποις haurire. Vereor enim, ne plusculum tribuas his hominum παραδόσεων. Sed quid ego haec εἰς Ἀθήνας? Studium erga te meum declarabit tibi²⁾ optimus Iuvenis *Trogerius*. Vale Vir gravissime. Witenbergae XIX. Februarii. M. D. XXI.

Philippus Melanchthon.

*) *Lutherus* hac de re *Wenc. Linchio* (ap. de Wette I. 555.) scribit seqq.: „Conqueritur super te Prior noster” (*Ioh. Heltus*), „reverende Pater: uno eodemque die Procurator noster auferitur et *Supprior*, ut solus ferat nostrum onus, quod modo est maius, quam antea: tamen in hac re utriusque studio cedo.” F.

***) Virum fuisse Sarmatam, ex ipsa epistola videmus. F.

1) pietatis] cod. Goth.: „pietati.”

2) „tibi” deest Libro VI.

No. 102.

20. Febr.

Ioanni Hesso.

Schulzius S. V. epistolam ex autographo in Codd. Rehdig. Vol. V. descripsit. Apographa insunt et Cod. Bavar. II. p. 603. et in Cod. Goth. 20. p. 35^b. Primum in Epp. Lib. VI. p. 328. edita est.

Ioanni Hesso Vratislaviensi.

Quid in causa sit, quo minus scribas ad nos hoc tempore, non video, nisi forte, quod id per causam Pontificiam licere tibi non putas. Quodsi verum est, ubi, *Hesse*, ille Christianus spiritus? ubi pristinum animi tui robur? qui, cum scias, *Lutherum* a pietate stare ac a vero, mussas tamen. *Dominicus* *) metu *Lipsiam* concessit intuitum, cuius exemplum si deterruit animum tuum a nobis, duplici nomine illi irascar. Quanquam haud scio, an illum aliae rationes etiam invitarint¹⁾ *Lipsiam*. Adhuc autem et spirat et floret *Martinus*, ipso etiam indignante et fremente²⁾ *Leone*, quem hactenus falso putabant omnia posse.

Bullam *Eccianam* **) apud nos nemo probat praeter eos, qui ventri suo potius quam Evangelio consultum volunt. Certe nobis ab ea nihil prorsus hactenus est periculi, etiamsi tonantibus et promulgantibus illam Episcopis. Quanquam utinam scias, quam trepide isti agant Pontificis mandatum, nempe qui inter sacrum et saxum sibi stare videantur, hinc iudicium orbis terrarum, illinc Pontificiam iram metuentes. Sed haec apud multos valuit, qui maluere palam esse mali, quam videri parum religiosae sanctitatis Pontificiae creaturae.

In Vangionum Comitibus, quanquam non dubito, quin scias, quae agantur, tamen visum est paucis indicare hostium consilia. Quotidie interpellatur Caesar, ut interdicto suo *Lutherum* proscribat; deliberatur, disceptatur magna contentione. Perissemus, si possent Papistae, quae eis ira suggerit. Dolent, diras Pontificias parum valuisse: Caesarianas sperant valituras. Itaque

*) *Schleupner*. F.

**) cf. supra pag. 268. F.

1) invitarint] Lib. VI.: „invitarunt.” F.

2) fremente] Lib. VI.: „frendente.” F.

has quo *) iure, qua iniuria e *) manibus *Carolo* extorquere conantur, sed, ut spero, frustra. Nihil timet *Martinus*, qui libenter etiam morte sua Evangelii gloriam et profectum emerit. Adsertionem adversus Bullam *Leonis* *) fortasse legisti. Quid autem, ubi videris Germanicam **) ? Nam eadem lingua vulgi scribuntur. De me si quid scire vis, uxorem duxi, quem casum fatis magis *) imputo, quam hominum consilii. Fero novam servitutem utcumque. Mentiar, si quid durius passus mihi videar. Sed haec *θεῶν ἐν γούνασι χεῖραι*. Quis novit autem divina consilia? Nam ita me consolor, quod si fuit mihi luenda vitiorum meorum poena, proh, quam haec blanda animadversio est planeque paterna!

Interim a studiis non ita multum mihi, ab animo plusculum periit. *Pauli* Romanos *) ad huc enarro, nunc tractans caput X. Methodem **), quam pollicitus sum in hanc aetatem, ut spero, edam. Nunc scribo contra *Thomae Rhadini* libellum, nos *Emseri* esse putamus ***). *Martinus* coepit Commentarios scribere in Evangelia et Epistolas †), quae pro Ecclesiae consuetudine festis diebus leguntur, exemplum sequutus eorum, qui Postillas conscripserunt. *Emseri* germanicum libellum fortasse vidisti ††), huic

modo respondet noster *). Sed de causa tota, deque rebus *Wittenbergae* *) intelliges ex hoc tabellone, homine et erudito et facundo. Nam ego omnia complecti vel prolixa oratione non queam, quid *Eccius*, quid Episcopi, quid Principes, quid eruditi in hac causa moliantur.

Nihil tuis literis impensius ardeo videre. Vehementer enim metuo, ne parum tui similis sis. Quin consiste, et memineris, non posse Evangelium Romanae impietati probari. Impegerunt in Christum tum, cum ipse in terris ageret feliciore tempore, tam multi et in his quot Nicodemi? quot Gamaliele? quot Sauli? quid nos infelicissimo seculo non formidemus? an defuturos speremus Iudan, Caiphan, Pilatum, Herodem? Adversum tales animum tuum Evangelio armes velim et obdures. Vale carissime frater. Die Mercurii post primam Quadragesimam Dominicam, Anno MDXXI. Salutat te *Martinus*.

Philippus tuus.

No. 103.

m. Febr.

Didymi Faventini i. e. Philippi Melanthonis adversus Rhadinum pro Luthero oratio.

*) Liber inscribitur: „ASSERTIO OMNIVM ARTICVLO- RVM M. Lutheri, per Bullam Leonis, X. nouissimā damnatorū. WITTEMBERGAE. ANNO M. D. XX.” (typ. Melch. Lottheri iun.) Plagg. 8½ in 4to. cf. Lutheri epp. ed. de Wette I, 529. F.

**) Ipse Lutherus librum latinum in germanicum convertit. Translatio, quae Calendis Martiis a. 1521 (cf. Lutheri epp. ed. de Wette I, 567.) prodit, inscribitur: „Grund vñnd vrsach aller Artidel D. Marti. Luther: szo durch Romische Bulle vnrechtlich vordampft senn. Wittenberg.” (ex officina typogr. Melch. Lottheri iun.) Plagg. 14 in 4to. cf. Lutheri epp. I, 527. F.

***) i. e. locos theologicos.

****) cf. supra p. 273. F.

†) Lutheri commentariis, qui initio m. Martii prodierunt (cf. Lutheri epp. I, 563 et 569.), titulus praescribitur hie: „ENARRATIONES EPISTOLARVM ET EVANGELIORVM, QVAS POSTILLAS VOCANT D. MARTINI LVTHERI WITTEMBERGEN. WITTEMBERGAE M. D. XXI.” (In fine: „Wittenbergae apud Iohannem Grunenbergium Septima MARCII. Anno M. D. XXI.”) Plagg. 11 in 4to. F.

††) cf. supra p. 281. F.

§) quo] Lib. VI. recte: „qua.” Si verba „quo iure, qua iniuria” Melanthon re vera scripsit, nescio, quid sibi voluerit. F.

4) e] Lib. VI.: „a.” F.

5) fatis magis] Lib. VI.: „magis fatis.” F.

6) Romanus] Lib. VI.: „ad Romanos.” F.

Melanthon accerrimam hanc *Lutheri* apologiam adversus Th. Rhadini orationem, quam iam m. Novembri a. 1520 aggressus erat (cf. supra pag. 273.), demum m. Februario a. 1521 perfecit. cf. supra pag. 285. Liber primum editus inscribitur: „DIDYMI FAVENTINI ADVERSUS THOMAM PLACENTINUM, pro Martino Luthero Theologo Oratio. WITTEMBERGAE.” (Ex officina typogr. Melch. Lottheri iun.) Plagg. 9½ in 4to. Eodem a. 1521 *Philippi* oratio et formis octonariis (plagg. 8) fortasse Hagenoae excusa est. *Strobelius* quidem, qui *Hm. v. d. Hardt* sequutus est, dicit (in *Litter. Museum* I. Bd. p. 169), orationem a. 1521 bis prodiisse et utriusque auctoris nomen praetextum esse; sed sine ulla dubitatione erravit. Ipse enim *Hm. v. d. Hardt*, et alioquin incertus auctor, orationis titulo, quem in Lutheri autogr. T. III. p. 64. profert, procul dubio adscripsit verba: „Philippo Mel. autore.” *Philippi* oratio et in eiusdem opp. ed. Viteberg. T. II. p. 38 — 82. recusa est. Quum in orationis fine *Melanthon* graece se auctorem, aperte di-

*) cf. Lutheri epp. ed. de Wette I, 556. 560. 562 et 567. Liber inscribitur: „Auff das vñnd christlich vñnd geistlich vñnd vñndtunlich buch Bode Emseris zu Lenpzig Antwort D. Dr. L. Darvñnd auch Wurnars senns gefelln gedacht vñndt. Hiebet Bode stöß mich nit.” (In fine: „Gedruckt zu Wittenberg durch Johan Grunenberg Nach Christ gepurt, Tausent funff hundert vñnd cyn vñnd zwenzigsten Jar.”) Plagg. 10 in 4to. F.

7) Wittenbergae] Lib. VI.: „Wittenbergiae.” F.

cat, sane mirandum est, quod fuerint, qui *Erasmus* orationis auctorem haberent. *Erasmus* ipse *Aloisio Marliano* VII. Cal. Mai. 1521 in Epp. ed. Lond. Lib. XVI. ep. 13. p. 729. hac de re haec scribit: „Ex amicorum literis intelligo, eum, qui me suis literis admonuerat suspicionis isthic obortae, plus satis de me sollicitum fuisse. Scribunt enim, nihil fuisse sinistrae suspicionis nisi de oratione quadam, cui in frontispicio praefixus est titulus *Didymi Faventini*; stili nitorem ac sales obiter inpersos in causa fuisse, ut quidam eam mihi assererent, sed levi duntaxat suspicione. Ea post ad me missa est. Illico risi suspicionem hominum, cum eadem in calce prodet et cognomen verum auctoris, sed Graece. Quod etiam si non fuisset adscriptum, tamen me nequaquam fefellerisset auctor.” Attamen haec personarum confusio Philippo nostro magno est honori. Restat, ut moneam, et *Th. Rhadinum* et *I. Cochlaeum* Philippi orationem refutasse. *Rhadini* liber inscribitur: „*Thomae Rad. Todischi Placent.* Or. Prae. artium et Sacr. Theol. magistri, atque in almo urbis Romae gymnasio divinas literas ordinarii docentis in Philippum Melancthonem Lutheranae haereseos defensorem Oratio. Hadriano. VI. Pont. Max. D.” (In fine: „Rhomae Cal. Maiis. Anno MDXXII.”) Plagg. 8 in 8vo. *Cochlaei* libro, qui demum a. 1534 prodit, titulus praescribitur hicce: „Confutatio abbreviata *Iohannis Cochlei*, adversus *Didymum Faentinum* Philippi Melancthonis, olim scripta, nunc primum edita, in admonitionem fidelem Catholicorum apud externos. Lipsiae M. D. XXXIII.” (In fine: „Lipsiae excudebat Mich. Blum 1534.”) plagg. 6 in 4to. *Philippi* orationem primum editam ex exemplari Bibliothecae Regiae Berolinensis descripti, et ubique scripturae discrepantiam addidi. In fronte exempli Berolinensis quidam Lutheri aequalis, neque vero Lutherus ipse, haec scripsit: „*Doctor Martinus Luther Augustinianus Hieronymo Emserio Licentiatu pmi*” (i. e. praesentem) „libellum mittit.” F.

Orationis et argumentum et prooemium, quod liber a. 1521 editus in parte folii primi aversa exhibet, ita se habet *):

CAPITA DEFENSIONIS.

Philosophia, item Scholastica Theologia reprobantur.

Quatenus liceat subdito, Magistratum corripere.

De Indulgentiis.

De Poenitentiae partibus.

De Turcicis bellis.

De Romani Pontificis Monarchia.

Aguntur et pleraque alia, quae obiter incidunt.

Ex hac Oratione, cognosces, Optime Lector, quibus Sycophantiis, quibus calumniis oppressam velint veritatem, et extinctas bonas, hoc est, pias literas hi, qui Sophisticen Theologiam, qui pontificum constitutiones, Breviter, qui hominum traditiones vindicant. Nam cum *Lutherum* tue-

mur, sinceræ Theologiae et Christianae doctrinae causam agimus, quam ille hactenus plane Heliae spiritu adserit. Neque te velim favere *Luthero*, nisi quatenus Evangelicae veritati favere debes. Ringantur interim Romanenses *Ecclii*, hirci et quidquid est prophetarum Baal. Unus nobis adversus omnes insidias omnemque vim hostium Christus esto. Tu faxis, Lector, animum huc ad iudicandum adferas et pium et liberum. Neque enim fas est de pietate iudicare, nisi pius. Quid enim Christo cum Belial?

IN PERSONATUM Italogermanum hircum:

Ἐ Μ πηχθέντα κερῶν μεγάλου κριτοῦ ἀράξεις
ΣΕΙΡ αἷς πουλυπλόκοις, ὠ τράγε, νῦν γὰ
κέρα *).

Didymi Faventini adversus Thomam Placentinum Oratio pro Martino Luthero Theologo.

Quo minus, Principes modis omnibus summi, verear, ne me parum aequis animis in hoc audiatu iudicio, in quo et violatae maiestatis et impietatis vir iuxta pius ac eruditus et optimus civis incredibili flagitiosorum hominum audacia reus agitur: cum alia in causa sunt, tum maxime sapientia bonitasque vestra et ipsius rei, quae controversitur, conditio. Viderer enim de sapientia moderationeque vestra dubitare, si vos atroci inimicorum oratione sic a reo abalienari potuisse arbitrarer, ne quam tantorum criminum excusationem admitteretis, quae quo sunt atrociora, eo benignius, addo etiam diligentius, audiri reum, et communis naturae sensus et sanctissimae leges vestrae censent. Immo cum crudelem istorum orationem heri tam patienter audiretis, in spem adducebamur, fore, ut non paulo vos liberalius pro se dicenti reo adcommodaretis, cui tanto impensius favere quam nephario calumniatori convenit, quanto servare adflictos quam perdere et humanius et honestius est. Augebat spem, quod ipso etiam vultu palam declarabatis animos ve-

*) Utrumque in Melanth. opp. desideratur. Prooemium *Strobelius* in Litter. Museum Bd. I. p. 159 recendendum curavit. F.

*) *Melanthonem* litteris *EMΣEIP* significare *Emserum*, quae facile videt. Neque est, quod moneamus, et *Lutherum* et *Melanthonem* tunc quidem falsam de orationis auctore habuisse opinionem, quippe qui *Rhadini* nomine *Emserum* latere non ita recte per aliquod tempus putarent. cf. supra pag. 218. F.

stros nihil istorum tragicis clamoribus a statu suo dimotos tantisper suspendere iudicium, donec, quid a nobis responderetur, cognosceretis. Neque vero dubito, quin haud obscure intellexeritis, istorum orationem magis e malevolentia odioque nostri, quam vestrae dignitatis ac patriae salutis studio natam esse, quod quam callide simulent, qui in hoc ausi sunt concilio tam multa impudenter, tam multa stulte dicere, vos videritis¹⁾. Quid enim vel fingi potest impudentius tot istorum tanque insulsis mendaciis? Quid stultius, quam hoc loco et his iudiciis gravi, ut videri volunt, caussae tam ridicula de Sophisticis quaestionibus, indulgentiis et similibus nugis admiscere? His orationis figuris sive ludificari vos, sive eloquentes videri voluere, certe constat, patientia vestra accusando abusos, quibus quanto iustius nos piam defensuros caussam feretis? Divum Stephanum furente synagoga dicere etiam princeps sacerdotum fortiter iussit. Quanto minus vos convenit, qui nobiscum communibus sacris inaugurati estis, *Lutherum*, ne de sacris disserat, arcere? Et hactenus quidem imploramus humanitatem vestram, ut liberaliter audiamur. Caeterum tantum abest, ut aliquid in iudicanda caussa misericordiae dari petamus, ut nihil perinde optemus, atque ut severissime iudicetur. Iam nunc etiam vos, Germaniae principes, per communia sacra, per fasces vestros obtestor et adiuro, ne velitis in hoc negotio aliud spectare, quam quod iubent sanctissimae literae divinitus proditae, adeoque quod dignitas vestra, quod communis omnium gentium salus postulat. Nam et eiusmodi caussae genus est, quod magnopere referat vos penitus cognoscere et excutere, quod in eam pleraque de religione, de pietate incidant. Certe sinistram de sese *Lutherus* suspicionem tacitus deprecari, quam purgare malebat. Sed pravam de rebus sacris, de salutis nostrae monumentis opinionem nisi revellat, proh quantum vobis et universae reipublicae damnum dederit? Existimationis suae iacturam gaudebat malorum criminatione fieri, sed coelestis doctrinae, quam sanguine suo dominus noster Iesus Christus orbi terrarum consecravit, auctoritatem istorum calumniis minui, id vero non modo *Lutherus* merito dolet, sed dolere debent quot-

quot Christi nomen profitentur. Quem utinam tam synceris mentibus agnoscerent adversarii, quam impudenter se pro religione, pro salute patriae, pro maiestate vestra, pro focis, pro aris dicere mentiuntur. Vehementer enim miseret me caecitatis eorum, quoties cogito, quanto furore, quantis tumultibus dominum et illius Christum invadant. Proinde quaeso, sapientissimi principes, me pro *Luthero* dicentem non modo non gravatim, sed et diligenter et sollicitè audite. Nam cum pro *Luthero* dicimus, pro sacris vestris, pro Christi doctrina, qua nihil habet orbis terrarum augustius, dicimus. Isti se vobis simulata patriae charitate, ementitis odiosis adversus *Lutherum* calumniis insinuare conantur. Hunc, quantum postulant caussae rationes, commendatum volo. Neque enim consilium est, hoc loco de *Lutheri* laudibus quidquam immodice dicere, sed caussam ita tractabimus, ut non dubitem, probe intellecturos vos, istine consultum Ecclesiae velint, an *Lutherus*, istisne salus Christianorum animorum, an *Luthero* curae sit, istine maiestatem vestram violent, an *Lutherus*, istosne damnari impietatis, an *Lutherum*, oporteat. De se ut mali sentiant, negat referre noster, siquidem et Paulus odor mortis erat ad mortem perituris. Caussam optat probari bonis non alia ratione, quam quod Christianam existimat. Atque huius sententiae suae ardet ubivis gentium rationem reddere, quanto magis hic coram vobis, quorum avita pietas tot monumentis celebratur? Premi se queruntur adversarii Lutherani ingenii viribus, quod in caussa fuit, cur hoc loco nobis respondendi provinciam ille demandarit volueritque, omnia, quae ad rem facerent, ne caussarentur isti sibi fraudi fuisse compositam *Lutheri* orationem, dilucide ac simpliciter planeque pro ingenii nostro modulo, qui non possumus, nisi τὰ σῶμα, σῶμα adpellare, exponi. Satis sciebat enim esse quandam, ut Cicero ait, ita perspicuam veritatem, ut eam infirmare nulla res possit. Porro cum nihil sit aut verius aut simplicius Christianis dogmatis, non erat, cur ullius formidaret eloquentiam, nedum non hircissantem personati istius Italogermani orationem, scilicet ex una Demosthenis et duabus Ciceronis paginis tam scite consutam, ut continere me²⁾ non potuerim, quin

1) videritis] Mel. opp.: videretis.
MELANTH. OPER. VOL. I.

2) „me“ deest. Mel. opp.
19

cum diceretur, exclamarem vetus illud: Quam bene compostae lexes? Itaque crimina obiecta et simpliciter et modeste refutabimus, ne cum adversariis impudentia certare videamur, docebimusque, nihil alienius a *Luthero* unquam fuisse, quam quod illorum furiosae voces quiritantur, *Lutherum* perturbare Ecclesiae pacem, evertere imperium vestrum, scindere inconsutilem domini tunicam, et hoc genus alia. Et ut inde ordiamur, unde omnis haec Tragoedia orta est, anno abhinc tertio Romanenses indulgentiae, quas vocant, in Saxonas ac Mysos, nescio quorum praepostera liberalitate, profundebantur. Conductus erat, qui populo rei nimirum preciosae auctiorem faceret, Dominicaster quidam mercis suae, ut ne quid in demortui *) manes dicam inhumanius, praeco immodicus. ibi cum boni quidam indigne ferrent, his artibus compilari patriam, iniquius ferens *Lutherus*, simplicium animis illudi et in templo dei hos, ut Nazianzenus ait, *χριστοκαπι-λους* pro sacra doctrina prodigiosa mendacia, pro Christo Romanenses Bullas docere, facturus boni pastoris officium proposuit quaedam de Indulgentiis paradoxa, idque modeste, nihil statuens aut discernens, disputans tantum pro more scholarum. Admonuit et modesta concione vulgum Ecclesiae, ne nimium tribueret Romanensibus mercibus. Paulo post et paradoxa sua edito resolutionum, sic enim inscripsit, libro confirmavit. quae cum iam pro rostris omnibus Dominicaster ille nequicquam insectaretur, coeptum est et Romanis armis bellum geri. Romam Pontificiis literis arcessitur *Lutherus*, quo fere tempore comitia *Augustae Suevorum* habebat *Maximilianus* Caesar. Quo cum et Romani episcopi *Leonis X.* legatus *Thomas Caietanus*, purpuratus Dominicaster, venisset, Augustam iam vocatur *Lutherus* redditurus sententiae suae rationem coram Pontificio legato. Is cum pertinaciter imperaret palinodiam, infecta re discessum est. Hic quid peccavit *Lutherus*? Romanensibus praedonibus Germaniam, Ecclesiam mendacibus doctoribus liberavit. Tu vero quam belle vindices indulgentias, posthac videro. Iam volitabat per hominum ora *Lutherus*, probabant, quae de Indulgentiis prodiderat, optimi quique et in his etiam principes quidam Episcopi. damnabant non nisi, qui ventri suo male metuebant, fraterculi

*) Constat, *I. Tetzelium* d. VII. m. Augusti a. 1519 mortuum esse. F.

quidam. Et actum videbatur de Indulgentiis, cum eam rursus Camarinam movet *Eccius*, quem hic videtis in latere *Rhadini* inflatum hesterno venas, ut semper, laccho haerere, non ille quidem, ut arbitror, fame adactus, sed ambitione, ne, gliscente in dies Lutheriani nominis gloria, triumpho, quos iam sibi pepererat, obscurarentur. Erant, qui tristem Theologiae scholasticae ruinam miseratum, cui tot palmas debebat, suscepisse rem affirmabant. Iam enim ea docendi ratio, unde velut ex fonte, quidquid est in Christianismo malorum, dimanavit, labefactari coeperat, ubi poenitentiae, quam vocant, et condonationum formulae convulsae sunt. Nec obscure sese iactabat ipse Theologiae scholasticae vindicem, sedis Romanae, Ecclesiasticarum synodorum defensorum, nihil dubitans, se velut Atlantem quendam coelum iam humeris sustinere. Et favebant insanis hominis conatibus ferocientes fraterculi, scholastici Theologi, adeoque examen illud perditorum hominum, quod a *Rhadino* stare videtis, alii ventris, alii gloriae suae periculum prospicientes, nisi vinceret *Eccius*. Convenit autem, ut de summa rerum scholastico certamine decerneretur. Edita sunt themata de libero arbitrio, de Christiana gratia, de Indulgentiis. Nam de his hactenus disceptatum erat. Quibus *Eccius* dogma de Romani Episcopi Monarchia plausibile addidit, callido nimirum consilio, nempe ut Romani pontificis autoritate facilius opprimeretur *Lutherus*, quando illum nihil non posse vulgo persuasum est. Disputatum est *Lipsiae Mysorum* frequenti theatro. Sed quod fieri solet in huiusmodi certaminibus, dum aurae populari inservitur, utrinque magis fortiter, quam theologice res acta est. Qua fide disseruerit *Eccius*, testantur editi disputationis commentarii. Nam ibi primum et inscitiam et animi sui malitiam prodidit. Post eam disputationem dentatis chartis res agi coepit, ubi, cum extra controversiam superior esset *Lutherus*, ringi adversarii ac rumpi, iungere copias, famosis scriptis vulgus abalienare, corrumpere amicorum quorundam iudicia, audere quidquid ingeniosus livor (nam huius artes ego, qui commemorem? ³⁾) suppeditabat. Scribit in *Lutherum Eccius*, scribit *Emserus* ille, quo heri *Rhadinus* susurronis vice utebatur, vir suo iudicio eloquens, nostro tam eruditus, quam elo-

3) commemorem] Mel. opp. : cum memorem.

quens, scribit et Franciscanus quidam ^{*)}, cuius nomen iam non teneo, multis certe dignus Anticyris, et tamen ⁴⁾ erant, qui hanc corniculam nescio quorum vestiri plumis aiebant. Scribunt et plerique alii successu eodem omnes. Doctorum interim ac bonorum omnium suffragiis vincit *Lutherus*, immo vero divino beneficio vincunt sacrae literae, quibus ille solis fedit. Intellexistis, ut arbitror, quanta necessitas hunc adegerit, primum ad suscipiendam causam, postea etiam ad tuendam, quod nusquam conquiescebant hi, qui ventri suo gloriaeque male metuebant. Atque his quidem tantis conatibus hactenus inimici frustrati, quo consilio, qua spe in hoc veniant iudicium, aestimare, principes, non potestis? Nam cum nulla vel conscientiae vel causae fiducia vel vincendi spe hunc accusent, fuit eis in consilio criminandi insontem libido quaedam, ne nimis laeta contingeret victoria *Luthero*. Quomodo enim conscii sibi sint, qui tam multa palam mentiri audent? aut quomodo fidant causa, quam conviciis magis, quam argumentis vindicant? ⁵⁾ aut vincere ut sperent toties victi, qui vestra patientia ad audienda convicia tam inverecunde abutuntur? Hic vobis aestimandum relinquo, num patriae salutis ac maiestatis vestrae studium vere iactent, qui eum accusant, qui patriam Romanensibus fraudibus liberavit, qui seculorum aliquot errorem unus his temporibus ausus est convellere, qui Christianam doctrinam impiis pontificum constitutionibus et nugacibus scholarum sophismatis prope extinctam in lucem revocavit. Nam has laudes docti tribuunt *Luthero*, non ego tantum, et vere tribui intelligetis, cum ad accusationis capita respondero. Haec praefari libuit, ne hunc tumultus huius auctorem esse putaretis, quem plane istorum furoribus debetis, qui iam annos plus tres nihil non agunt, nihil non moliuntur, ut extinguatur *Lutherus*, non ut quieta sit respublica Ecclesiae, sed ut ipsi in quietam Ecclesiam tyrannide sua habere grassari queant. Sunt autem capita accusationis haec fere. A *Luthero* philosophiam ac

Theologiam scholasticam improbari, Maiorum nostrorum instituta reprehendi, Magistratus petulantèr incesse, Indulgentias, item poenitentiae formam damnari, negari pia esse, quae adversus Turcas bella suscipiuntur, Romani Pontificis monarchiam labefactari, Scribi et pugnancia quaedam. In quibus criminibus ut sunt frivola multa, ita sunt et quae dissimulare parum pium visum est, ac principio quidem ille gravi, si diis placet, oratione, vos ad conservanda religiosa maiorum instituta, ad vindicandam sacerdotum dignitatem inhortatus est. Eam opto qualisqualis est. Nam id agemus postea et *Luthero* patrocinari. Nam quid hic aliud agit, nisi ut, quae bene ac religiose a maioribus constituta sunt, ne patiamini, novis impiorum dogmatis ac legibus antiquari. Neque enim pro piis veterum institutis, sed pro stultis traditionibus ac tyrannicis legibus, quibus recens nati Pontifices et Theologistae divina et humana omnia turbarunt, dimicant adversarii, ego maiorum vestrorum instituta voco, quae ab illis ad Evangelicam regulam sancita sunt. Quodsi in illorum monumentis numerant inimici, quae contra divinas literas iam undecunque recepta sunt, videte, de imaginibus vestris, de maiorum vestrorum pietate quam Christiane sentiant, qui maiestatis vestrae studium tam inverecunde simulat? Scilicet, hirce, favere Germanae gloriae, est Germaniae nomine per fraudem abuti ad tuendas Pontificum tuorum et stultarum scholarum traditiones? Quanto rectius de maioribus vestris sentit, qui iubet caveri, ne quidvis salutaribus illorum monumentis accenseatur, qui censet ab illis ea tantum constituta esse, quae a sacris dogmatis non sunt aliena. Neque enim negare potes, Hirce, multa defendi a te, quae ignorarit vetustas. Nam recens doctrinae genus est scholasticum illud, quod tantopere praedicas, Nuper leges editae sunt de indulgentiis, de formulis poenitentiae, de Monarchia Romani Episcopi. Et quia tu hoc loco de sacerdotum dignitate praecipue ⁶⁾ videbaris dicere, quaeso te, istane fuit Collegiorum, quae vocant, Ecclesiasticorum ac sacerdotum conditio quondam, quae nunc est? Condiderunt maiores studiosorum collegia, ubi Christianae literae docerentur, eaque annuis proventibus donarunt, unde alerentur, qui docebant. Nunc videtis,

*) Ad marginem in libro primum edito et in Mel. opp. adscriptum est: „Hieronymus Emserus“ et brevi post: „Ochsafardus.“ F.

4) et tamen] M. opp.: tamen.

5) causa, quam — vindicant] M. opp.: causae? Cum — vincant.

6) praecipue] Lib. primum editus: praecipuo.

principes, non esse collegia, quae vocant, sacerdotum, nisi ociosorum hominum, nolo enim quidquam durius dicere, cauponas. Itaque quod 7) hirciens ille vos hortatur, ut quae religiosa 8) maiorum instituta conservetis, ego adhortor, ut quae 9) a maioribus vestris iuxta Evangelicam doctrinam constituta sunt, ea germane Christianis animis vindicetis. Immo ut ne permittatis, quae impiorum pontificum et Theologastrorum tyrannidi debemus, sanctissimis maioribus vestris tribui. Iam vero si contendant inimici, ea omnia esse ab illis 10) constituta, quae defendunt, quaeso, male de vobis meretur, qui convellit errorem in re sacra? Certe rationem pietatis vestrae nullam habent, qui maiorum imagines a vobis pluris fieri censent, quam divinas leges. An vero parum pius dici Iosias rex debet, qui avitum Beli 11) cultum e Iudaea sustulit? An parum pii 12) maiores vestri, qui Christianismo Idolorum cultum, quem a patribus suis religiose traditum acceperant, mutarunt? Adeo iuxta impium est atque stultum, humanis aut opinionibus aut adfectibus sacra metiri, quae non ad qualiacunque hominum facta, sed ad literas divinitas proditas exigenda sunt. Qui in foro versantur, negant exemplis iudicandum esse, sed legibus et, ut ait *Demosthenes*, οὐχ ὡς γέγονε πολλάκις, ἀλλ' ὡς προσήκει γίνεσθαι. quanto minus sacra hominum institutis existimemus, in quibus fieri non potest, quin hallucinentur humana ingenia, nisi divinis literis ceu filo regantur. Itaque videtis, principes, quam impia oratione agat vobiscum hircus iste, cum conservari iubet, quae defendit, non ob aliud, nisi quia a maioribus ita recepta sint. Interim non docens, quibus auctoribus aut qua ratione recepta sint. Atqui vestrum est, iudices, illa studiose inquirere. Sunt enim, ut dixi, quae tuentur inimici pridem recepta solis pontificibus auctoribus, et in hoc, ut tyrannicis legibus ceu compedibus, vincta Germania in Romani Antichristi potestate esset. Iubet *Lutherus*, id quod et velle vos pietas vestra arguit, veterum instituta ad Evangelicas literas exigi conservarique quae cum his consentiunt;

7) quod] Mel. opp.: hoc.

8) ut quae religiosa] M. opp.: ut religiosa.

9) ut quae] M. opp.: quae ut.

10) ea omnia esse ab illis] M. opp.: omnia ea esse illis.

11) Beli] M. opp.: Baalis. Liber, qui formis octon. prodiit: „Belli.” Errata typographica, quae huic libro insunt, pratermisimus. F.

12) parum pii] M. opp.: pii parum.

quae dissentiunt, Christiano spiritu abolere. **NAM ET FALLI MAIORES VESTRI ET TUERE, ET FALLERE VOLUPTAS FUERIT ROMANO ANTICHRISTO** ac circumcidit Germanos, ut de eorum carne, ut Paulus gloriaretur. Nolo hic cavillari, quam stultiorum vestrorum pietatem praedicet, quos in Idolis divinum numen tribuisse, cum in haec tione tantum superstitionis fuisse constet, ut manus etiam hostiis litatum sit 13). Nolo cavillari quae de titulis Romani imperii ad Germaniam translatis memorat. Nam hi utrum faventibus, iratis superis Germaniae contigerint, alii videri. Mihi certe hoc astu a Romanis pontificibus huius primum natio sub iugum missa videtur. Id unum ago, ut, cum ille maiorum instituta innotescant et patiamini, ea ad divinas leges exigi, et diligenter consideretis, quaenam, qua ratione, et consilio constituta sint. Alioqui cur non ad id initiamur, quorum cultum patres nostri a maioribus veluti per manus quondam acceperunt, mores potius, quam sacrae leges, spectandi. Iam vero quid adeo veterum instituta causa adversarius, videamus, non ut salva sit Ecclesiastica veterum disciplina, quam certe optatam olim dormitantibus Episcopis extinctam restitui, non ut revocetur in lucem docendi ratio quae a maioribus tradita est; sed ut ne quae triste patiantur sacerdotes. *Lutherum* enim hos videri ferrum strinxisse debaccharique sacro sanctum sacerdotum ordinem. Et cur ipsum audimus hircum eleganter, ita me ante Musae, τραγίζοντα, cum ait: *Sed tamen hunc hominem video libris quibusdam editis, ma- pede, lingua omnique potentia conari, sacrosanctum ordinem omnibus quidem invisum ignominiosum facere, vos autem, principes Germanos, regali sacerdotio infensos reddere.* Hic ille, me Hercules, omnia venuste, sed neque et neque candide, adeoque pro calumniatoris artificio. Nam quod *Lutherum* agitare animo cavillaris, ut extinguatur sacerdotium, e libris eius agnoscere non potuisti. siquidem nulla est ad id sum sacerdotes ab hoc conscripta litera, nisi ad sacerdotes pertinere putas, quae in Romanis tyrannos scripta sunt. Quibus ego salvis et video salvam sacerdotum dignitatem esse po-

13) litatum sit] Liber primum editus: litatum est.

Palam ergo mentiri ausus es, cum editis libris traduci sacerdotum ordinem finxisti. Quibusnam hoc libris agit *Lutherus*? Nonne hos fidei tuae erat indicare? Nunc sacerdotum maiestatem laedit, qui indulgentias, qui receptos de sacris rebus errores convellit, qui hactenus in eos tantum stylum distinxit, qui Christianam doctrinam suis traditionibus conspurcarunt, qui saltem illum Evangelicum impiis dogmatis infatubrant. Nec de privato sacerdotum luxu uspiam vel literam scripsit. Bellum est *Luthero* cum prava doctrina, cum impiis dogmatis, non cum privatis sacerdotum viciis, quae certe non dissimularet, si ordini parum aequus esset. Tantum alicubi pontificiam avaritiam taxat, nempe quam in consilio habet Roma, impia omnia audendi et constituendi. Aut nega, Evangelium esse *Luthero* praedicandum, aut permitte, impiam doctrinam et adversantem Christo convelli. Nuper errorem de Liturgia seu de Missa, quam vocant, indicavit, quae res vulgo ad sacerdotes omnes pertinere videtur, ubi adeo non sunt offensi, qui boni sunt, ut testati sint aliquot, multa sese debere *Luthero*, quo auctore tandem sanctorum mysteriorum fructum cognoscent¹⁴⁾, et reclamant non nisi, qui rem sacram in quaestu habent, adeoque ii, qui se tua voce declarant male metuere ventri suo. Nam hi sunt, qui fingunt *Lutherum* adversari ordini sacerdotum. Excogitavit enim hanc calumniam, principes, ista impiorum et sceleratorum factio, qui male metuentes gulae suae hunc opprimi volunt quocunque tandem modo. Inimici non sane *Lutheri*, sed crucis Christi, ut *Paulus* ait, quorum deus venter est. Nam ut ex animo *Lutherus* vult Ecclesiasticae disciplinae consultum, ita nihil tam anxie deprecatur, quam ne vi ac tumultu, immo ne ullis humanis praesidiis res tentetur. suppliciiis¹⁵⁾ ac votis devocandum coelo spiritum censet, quo inflammentur mortalium animi ad rem Ecclesiasticam instaurandam. Sic enim ait in libro, quem ad Germanos proceres scripsit. RECITA: Adeo non est, quod hic sibi metuat ordo, tantum formidant famelici quidam, qui hactenus imposturis et impia doctrina rem fecere, ne suo sibi aliquando succo ceu cochleis vivendum sit, ut *Plautini* parati verbis utar. Opinor intelligere vos, principes,

quam falso hic *Lutherum* hircus calumniatus sit; nunc vestrum est, iuxta sacro sanctas leges vestras in calumniatorem animadvertere. Porro de sacerdotio posthac dicemus, ubi commemorabimus, quae contra doctrinam Evangelicam, contra maiorum vestrorum instituta, contra Synodorum leges novarit in Europa Romanus Antichristus. Iam et vaticinari hircus coepit, cum Evangelico ense in patriae perniciem accingi *Lutherum* praedicat, ruituramque canit Germaniam, si audiat hunc scripturae sensa suo more explicantem. Agite hoc illud, principes, sceleratis dolet, redire in lucem Evangelicam doctrinam, quae certum exitium non patriae, nam hoc falso fingunt, sed suo regno, suae tyrannidi minatur. Quid enim foelicus contingere queat patriae, quam si antiquatis istorum traditionibus ad Evangelium, ad Christianas delicias revocetur? O prorsus beatos, si rursus ille nobis sol illucescat, Christus noster, quem impiae hominum traditiones hactenus annos ferme quadringentos obscurarunt. Atque o utinam, o utinam non frustretur conatu suo *Lutherus*, qui plane non aliud ardet, nisi ad studium Evangelii pias mentes invitare, et hos conatus cum damnare palam isti non ausint, caveri iubent, et, si diis placet, vestra caussa illachrymant, ne fallat enarratione scripturarum *Lutherus*. O homines pios, patriae amantes. Sed hos iudices fallere qui potest? et meminisse vos velim, principes, ita proditas esse divinas literas, et ut intelligantur. voluit enim cognosci coelestis spiritus, et ut sint amussis vice, ad quam exigamus omnia hominum consilia et facta. Eas ipsi, Christiani enim estis, cognoscite, nec ita *Luthero* credite, ut non malitis scripturae veritatem cominus contemplari. quae una cura, quod studium praecipuum esse principum debebat. Sic enim *Iosuae* mandat dominus: *Non recedat volumen legis huius ab ore tuo, sed meditare in eo die ac noctu.* Nec aliud verentur inimici, ne quas ignorant et contemnunt ipsi, vos aliquando tractare scripturas incipiatis, a quibus neminem arcet *Apostolus*, cum omnes vult vaticinari. Falli ergo *Lutherana* interpretatione non potestis, si scripturas ipsi, quod titulis vestris ac sacris debetis, accurate cognoveritis. Salutis periculum minantur inimici, si *Lutherum* audiatis. Immo vero de salute vestra actum est, nisi huius caussae iudices divinas literas feceritis, quae ut certam nobis victoriam promittunt, ita si damnarint, iudicium enim apud

14) cognoscent] M. opp.: cognoscant.

15) supplicii] M. opp.: supplicationibus.

vos esto, et retractabat sua candide *Lutherus* et legum vestrarum iram experiri nihil contabimur. Modo ne muliebribus minis, ne superstitione aliqua a vero abalienati fortiter¹⁶⁾, quod Germanos, sapienter, quod Christianos decet, iudicate. Nolo quidquam tribui privatis affectibus, ut faveat nationi Germanicae *Lutherus*, quem non dubito patriae, quod debet, persolvere, nihil puto referre, sed ut vero, ut Evangelio faveat. De causa sacrarum literarum, principes, iudicabitis, non de privato ullius in vos studio. At videte, quam argute, quam callide doceat, hunc inimico in patriam animo esse. nempe quod sacra tua, FRIDRICE, pietissime princeps, nam in provincia tua publice Christianas literas docet, violarit, quod indulgentiarum auctoritatem elevarit, quae pontificum liberalitate Saxoniae tuae donatae sunt. Id vero quis non videt, quam festivum, quam elegans commentum sit? Et te non parum multi animadverterunt heri, illust. princeps, subridentem, cum hoc ille tam lepidum *ἐνθουσιματίον ἐξετράγιζε*, undique circumferens oculos ac circumspectans illum gregem suum, gratulantem sibi tam elegans inventum, ipse sibi sic adplaudens, ut ardentem flammam facilius videretur in ore retenturus fuisse, quam hoc tam bonum, ut veteri verbo utar, dictum. Scilicet sapientiae ac pietatis tuae rationem prudenter habuit, qui te Pontificum¹⁷⁾ indulgentias et impias Saulis hecatombas divinis legibus praeferre voluit. Quas certe, quae est pietas tua, nunquam passus fuisses prophanari, nisi Evangelii auctoritate victus intellexisses, meras sceleratorum pontificum imposturas esse indulgentiarum nondinationes. Macte animo, sapientissime heros, quando hoc exemplo declarasti, quanti sacrae doctrinae auctoritatem facias, fortiter illam et in hoc iudicio adsere ac tuere. Impietatis accusatur *Lutherus*, qui salutem tuam votis, quae pro te fiebant in autione indulgentiarum, defraudarit. qua is calumnia liberari a te non dubitat, cum scias, preces hac emptas arte neutiquam salutare esse. Amat enim dominus, ut *Esaias* ait, iudicium, et aversatur in holocausto rapinam. Porro quomodo verisimile est, *Lutherum* indulgentias aut malignitate animi damnasse, cum id coegerit Evan-

geli auctoritas, aut te connivente damnare potuisse, si vel suspecta fuisset eius voluntas. Et quid ego ridiculus cavillum excuso tam ineptum, tam frivolum. Satis enim puto innumeris argumentis doceri posse, quam pio sit in patriam animo. Certe boni ac pii civis officium nondum in eo desiderasti, FRIDRICE, et haud scio, an hoc te insulso scommate perstringi voluerint isti, quid enim non audet livor, quod non multo ante *Lutherum* aut in crucem sustuleris, aut inimicis prodideris pro libidine cruciandum? Hactenus, quia ad confusaneam inimicorum orationem respondemus, multa nos etiam confudimus, sunt et quae distulimus posthac tractanda. Nunc cum sycophantias quasdam, quibus animos isti vestros sollicitabant, refutaverimus, ipsa rerum capita aggrediemur. Audistis in causa pietatis non debere maiorum instituta valere, nisi quatenus regula Evangelica permittit. Audistis, vanas et ementitas esse calumnias, quibus ab hoc inimici sacerdotes, quibus Illust. Principem, Senatus huius Nestorem, abalienare conabantur. Nunc, quaeso, de gravioribus criminibus dicentem me favore studioque vestro adiuvate. Est enim difficile mihi cum tam maligno genere hostium certamen, qui utrum indoctiores sint, an impudentiores, constituere non possum. Primum enim Theologiae scholasticae vindicandae negotium tali datum est, qui, nisi versifex esset, non crederetur unquam vel a limine salutasse literas. Tantum abest, ut philosophicarum aut theologicarum rerum peritum putetis. Nam cum maleconsutis versiculis apud Sophistas eloquentiae laudem meruerit, desumpsit sibi insectandi *Lutheri* provinciam expedito sane ad calumniandum ingenio. Caeterum ad causae defensionem nihil afferens praeter impudentiam, ut plane videam, verum esse, quod a Thucydide, gravi imprimis historico, dictum est, *τὴν ἀμαθίαν θράσος ἀπεργάζεσθαι*. hic enim, ut indoctissimus, ita impudentissimus omnium est mortalium, quos viderim. De syllabarum numeris, de arsi, de thesi, de ecllipsi, de caesuris disputare debebas, non de theologiacis ac philosophicis rebus, quas ignoras. Tuae partes erant, docere, unde sit elegis, unde phalaeccis nomen, non quae literae Christianismum forment. Non quod te a sacris arceam, qui per Charites saniorum tibi mentem optarim, sed quod intelligam, te de iis disputare, idque animo parum pio, quae nunquam οὐδὲ ἄκρω δακτύλῳ, ut Graeci dicunt,

16) abalienati, fortiter] M. opp.: alienati, sed fortiter.

17) Pontificum] M. opp.: pontificium.

attigisti. Et ut de Philosophia primum disseram, de Theologia scholastica postea. Invitus, me Hercule, de thematis tam frivolis dico, sed adversario obsequendum est. cui, si vobis videbitur prolixior aequo oratio mea, imputabitis. Non damnat *Lutherus* eam philosophiae partem, quae mathematica, quae gemmarum, plantarum et animantium naturas descripsit. Nam horum cognitionem fatetur ad sacra necessariam esse, soletque in loco uti, quoties res postulat, probat, inquam, pinguem illam rerum descriptionem, cuius auctores habemus apud latinos Plinium, apud Graecos Athenaeum, addo, si vis, Aristotelem, Theophrastum, Dioscoriden, ut poetas interim taceam. Breviter collaudat *Lutherus*, quae de rerum natura fere sunt a medicis conscripta. Damnatur autem, si ignoras, eam philosophiae partem, quae de rerum principiis, ventorum ac pluviarum caussis prodigiosas nugas comminiscitur, adeoque quidquid id est, quod Aristoteles vocat *physica ἀχρομάτα*, καὶ μετὰ τὰ φυσικὰ¹⁵⁾, damnatur quidquid de moribus a philosophis proditum est. Cuius sententiae rationem quando postulant inimici, breviter exponam. Atque hic mihi nolim veterum calculos suffragari, quorum alii legibus, alii conscriptis orationibus, alii poematis philosophiam damnarunt, homines ingeniosi, quantum intelligo, videbant enim, hoc sapiendi genus inutile rebus publicis esse, videbant, anxia et curiosa disceptatione mascula iuventutis ingenia enervari, videbant, perpetuis digladiationibus verum obscurari magis, quam explicari. Proinde eiecerunt urbe philosophos Romani, item Messani, Lacones ne admisere quidem unquam. Inclytus rex Antiochus severissimo decreto animadverti iussit et in adolescentes, qui philosophabantur, et in patres, qui id permittebant liberis. Et cur non ipsius decreti verba subiicio. *Ἀντίοχος Φανία. ἐγράψαμεν ὑμῖν καὶ πρότερον, ὅπως μηδεὶς ἢ φιλόσοφος ἐν τῇ πόλει, μηδ' ἐν τῇ χώρᾳ. πυνθανόμεθα δὲ οὐκ ὀλίγους εἶναι, καὶ τοὺς νέους λυμαινέσθαι, διὰ τὸ μηδὲν πεποιθέναι ὑμᾶς, ὧν ἐγράψαμεν. περὶ τούτων ὡς ἂν οὖν λάβῃς τὴν ἐπιστολὴν, σύνταξον κήρυγμα ποιήσασθαι, ὅπως οἱ μὲν φιλόσοφοι πάντες ἀπαλλάσσονται ἐκ τῶν τόπων ἤδη, τῶν δὲ νεανίσκων ὅσοι ἐὰν ἀλίσκονται πρὸς τούτοις γινόμενοι διότι κρημύσονται,*

καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν ἐν αἰτίαις ἔσονται ταῖς μεγίσταις. Audistis severam clariss. regis legem, cuius si in Christianismo exemplum aliquod habuissemus, non dubium est, quin et sacra doctrina sincerior hoc tempore esset, et cum doctrinam mores imitentur, adhuc esset reliqua Ecclesiae nonnulla disciplina, quae iam ita cum doctrina Christiana, novis Theologorum dogmatis, quae et philosophia nata sunt, et impiis pontificum constitutionibus extincta est, ut ne nomen quidem Ecclesiae mereatur horum temporum confusio. Nolo, inquam, mihi veterum calculos suffragari, qui videri fortasse possunt philosophiam temere, non iudicio damnassee. Auctorem enim habet sententiae suae *Lutherus* gravem et cui non est fas refragari, divum Paulum, is cavere iubet, ne quis nos per philosophiam depraedetur. Neque vero hunc verisimile est a literarum genere voluisse nos avocare, quod utile erat ad formandas Christianas mentes. Quare videamus, qualenam id artium genus sit, quod a tanto tanque gravi Apostolo improbatum est. et primum quidem non puto, ne ab inimicis quidem magni fieri partem, quae de rerum principiis, de ventis, de vacuo, de infinito disputat. Nam in tota *ἀχροάσει* physica quid audias aliud, quam verborum portenta, hyle, materia, forma, idea, privatio, infinitum et hoc genus innumera, quae loquacibus hominibus garriendi materiem subministrant, et ingenia iuvenilia contentione et *περιεργίᾳ* enervant. Quanto satius enim fuerit rerum naturalium caussas ac rationes a medicis, si qui pinguis rem agunt, petere? Nam cum in hoc discendum sit, ut ne dubitemus de iis, quae discere coepimus, in hoc isti discunt, ut dubitent. Explicanda est studio humana mens ex opinionum ambagibus, at isti hoc unum student, ut animos implicent opinionibus. O sapientes homines et dignos prorsus philosophorum nomine. Adeoque in tota physica acroasi numen istorum, Aristoteles, veterum tantum opiniones de rerum caussis recenset, aliud praeterea non agens. Immo quae a veteribus civiliter dicta erant, maligne interpretans carpit et arrodit. Quis enim putet, sic insanisse Platonem, ut serio docuerit, triangulum esse primum rerum naturalium elementum? at hoc dogma quam longa disputatione insectatur Aristoteles? qui ingenii laudem, nisi calumniando, consequi nullam potuit. Quid attinet huius generis plura exempla producere, cum nusquam

¹⁵⁾ μετὰ τὰ φυσικὰ] M. opp.: τὰ μεταφυσικὰ.

non sit sui similis Aristoteles? Neque dubito, quin de physicis disputationibus mecum sentiant inimici, neque enim negare possunt et frivola et stulta istheic pleraque docere, nec digna esse, in quibus tantum perdant ocii ac temporis Christianae mentes. Ut asini caput negant nitro lavandum esse, ita non puto operae pretium ullum in tam stultis nugis rem preciosiss. ocium perdi. Iam si dogmata conferamus, nonne innumera sunt istheic, quae cum divinis literis pugnant? Mundum aeternum esse, immutabiles esse coelestium orbium motus, animam hominis una cum corpore interire, et hoc genus alia, quibus imbuti juveniles animi, cum ad divinas literas accedunt, nimirum ab equis ad asinos desilire sibi videntur, velut antea in iis versati, quae ingenium, quae eruditionem alant, nunc vulgare et idioticum sapiendi genus meditaturi, in quo experiri vim ingenii nusquam possint. Atqui hanc opinionem ad divinatorum oraculorum studium adferre, quis non videt perniciosum esse? nempe in quibus velut *ἐκτύποις* sese divinitas expressit. Et cum in illis nugari adsueverint, fieri quomodo potest, ne et hic in sacris nugentur? Sed quid hic motor? quin potius de ea parte disseramus, sine qua Theologiam mancam putarunt, *περὶ τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ* et de moralibus. De deo, de iis, quae deo tribuuntur ab hominibus, de unitate, de intellectu, de voluntate, de simplicitate disserunt metaphysici, quos vocant, quam partem Theologia scholastica sibi totam vindicavit, in qua regnare sibi videtur. Hinc natae sunt factiones illae Thomistarum, Scotistarum, Occanistarum, velut ex chao demorgogoneo. Hic Theologorum vulgus studia in contraria scinditur, dum hic rem ratiocinabilem, ille realitates, breviter dum suum quisque dogma adserit. Quod sapiendi genus quam nihil sit ad Christianas mentes formandas accommodatum, audite. Primum enim constat, irreligiosum esse de divina maiestate deque iis, quae deo proprie tribuuntur, adeo juveniliter digladiari, et haud scio, an humanae curiositati tribuendum sit, quod abscondita illa et inadita creaturis mysteria quaerimus. voluit sane cognosci se deus, sed ut cognosceretur delapsus est in carnem, immo caro factus est. Nam cum immensa illa maiestas comprehendi non posset, eam induit personam, quam complecti mens humana utcunque potuit; vulgaris enim patrum sententia fuit, non victuros, qui deum vi-

dissent. Atque id est, ni fallor, quod ait Paulus, placuisse deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentis, quia in dei sapientia non cognovit mundus deum per sapientiam. Scopus nobis propositus est Christus, in quem oculos defigere humana mens foeliciter posset. Quem scopum cum contemnimus evoluturi ad coelestia, fieri non potest, quin periclitetur, quin erret vagabunda ratio, id quod accidisse videmus isti Theologorum generi, cum adtingit deo novam quisque formam, qui cum sit simpliciss., istorum opinionibus ita dissectus est, ut non magis varius sit apud poetas Proteus. Sed ut donem, pium esse, incomprehensibilia illa mysteria vestigare, certe et impium est et periculosum, humanis argutiis potius, quam divinis scripturis rem tantam tentare, quod hanc lucem et natura reformidet ratio et alioqui adeo nusquam constet sibi hominis ingenium, ut ne chamaeleon quidem sit mutabilior. An non videmus, ut philosophorum gregibus hic conatus cesserit? qui cum non possent animo complecti maiestatem tantam, vulgo negarunt, esse divina. Palam enim *ἄθεοι* sunt Stoici et qui Democritum secuti sunt, Epicurei, item Cyrenaici, *ἄθεος* est et vester ille, Hirce, Aristoteles, quo duce, o Titanicam audaciam, coelum oppugnavitis. Sequebantur hi rationis humanae methodos, quaerebantque immensum illud, quod audierant, *θεὸν* dici a maioribus. Quod cum comprehendere non possent, vani facti sunt, ut ait Apostolus, disceptando. Horum sunt illae vestrae apodeixes de infinitate, de unitate dei, de divina cognitione, de fato, de contingentibus deque aliis hoc genus quaestionibus, quibus cum non aliud assecuti sint isti, nisi ut esse divina prorsus negarent, vos extra periculum esse, quomodo verisimile est, qui eandem, quam isti, viam ingredi soletis? Non accuso iam Theologastrorum barbariem, non confusa illa et impedita Sophismata, quae nemo sanae mentis non improbat, sed illam ipsam sapientiam sermonis, illam, inquam, accuso, qua una vobis de Christianis rebus bene meriti videmini, qua Christianas mentes a scripturis ad rationes revocastis, qua gladium spiritus e manibus simplicium extorsistis, quo adversum Satanæ astus armari solebant, adversus quem, quaeso, quid humanis argutiis profeceris? Non possum equidem non vehementer probare, quod a Theologo quodam primi nominis apud Graecos dictum est, *πίστις ἀγέτω πλέον ἡμῶς, ἢ λόγος*, nec enim

capiunt lucem tenebrae. Ni sol noster, Christus, praeceat humanis tenebris, fieri plane non potest, quin palantes animi passim errent et a vero excidant. Quo, quae cum careat istud Theologorum genus, quas non opiniones, quae non portenta, immo quae non idola, confingit, quomodo varias divini numinis formas delineat¹⁹⁾, cum hic essentiam divinam re ipsa a relationibus, ille ratione distinguit, cum hic aliquot realitatum myriadas in eo numerat, ille realitates inter Platonicas Ideas ridet. Quaeso, quorsum ista, tam putida? quae Paulus testatur ad aedificandam fidem nihil conducere. Est enim alia quaedam spiritus doctrina, alia quaedam lux, qua tenebrae mentium nostrarum divinitus discuti solent. I nunc, Hirce, et nega, Idolatriam esse scholasticen doctrinam, cui tam varias, tam absurdas de deo opiniones debemus. Quid quod divini sermonis dulcedinem sentire non potest mens humanis argutiis vitiata? Non enim percipit animalis homo, quae sunt spiritus. Intelligere vos opinor, principes, quam non sit ex re Christianorum, divina mysteria ad philosophicas rationes referre, quae, ut est humani ingenii caecitas, fere aut incertae sunt aut prorsus vanae. Non ignoro autem, esse aliquod apud patres exemplum talium disputationum, quo se tueri fortasse inimici queant, sed et illos optarim divina purius tractasse, quanquam, bone deus, quanto parcius quam isti philosophantur? Et hactenus de metaphysicis, de quibus equidem plura vellem dicere liceret. Sed alio properat oratio, dicendum enim hic est de parte philosophiae, quae mores format, unde non paulo clarius intelligetis, quam non conveniat philosophiae aut humanae rationi cum Christiana doctrina. Damno enim *μεταφυσικὰς θεωρίας*, quod periculi plenum arbitror, mysteria coelestia ad nostrae rationis methodos exigere. Ethica vero, quod plane ex diametro cum Christo pugnant. Id quod nolim a me rhetorice magis quam vere dici, putetis. Optabile certe fuerit, hoc me errare loco, sed heu nimium vera est oratio mea. Neque vero simpliciter hic peccatum est, sed postquam recepta sunt philosophorum Ethica, alius ex alio, ut solet, error subinde natus est, adeoque obscurata, o horrendas tenebras, universa Christi doctrina. Quam calamitatem Ecclesiae cur non pii omnes perpetuis lachrymis deploramus? cur non assiduis gemitibus placamus

deum, ut vel tandem in viam revocet Ecclesiae reliquias? In quas tot iam saecula grassantur impii doctores, suis linguis, ut ait propheta, mendacium narrantes. Periclitantur in priorae philosophiae parte disputatores tantum. Quod mali dederunt Ethica, id in universam Ecclesiam vulgatum est. Non hic periculum accuso, sed praesentem calamitatem deploro, quae eiusmodi est, ut multo minore rerum Christianarum damno interim vel Maxentii vel Diocletiani, qui in Ecclesiam ferro desaeviere, regnasse videri possint, quam regnarunt doctoreuli isti, qui nova docendi²⁰⁾ ratione reperta Evangelium obliterarunt, Christo e simplicium animis revulso, Aristotelem inseruere. Deploret Aegyptiacam servitutem, deploret Assyrium iugum Iudaea. At quanto illa tolerabiliora erant nostris malis, cum in corpora tyranni regnum suum exercerent. Hi Satanae angeli piorum animos subegere. Hic Ecclesiae Mosis zelum, hic Heliae spiritum optarim, qui hos pseudopphetas iugulet et confodiat. Annon tandem videmus, cur tam sollicitè caveri praecipiat hominum doctrinas Paulus, tam gravis Apostolus, certe praevidens animo miseranda nostrorum temporum fata, cum ait: *Videte, ne quis vos depraedetur per philosophiam et inanem deceptionem*. Scilicet ad vos ista, Hirce, non pertinent, qui Aristotelem, qui hominum somnia docetis? atque ita pertinaciter tuemini, ut ne locum quidem Christo in scholis vestris esse velitis. At cognoscite, principes, obiter, quae *Lutherum* necessitas adigat ad damnanda philosophorum ethica. In Christiana doctrina loci morales, ut puto, summi tres sunt. Lex, peccatum, gratia, e quibus ceu fonte, quae de vitiis ac virtutibus, de sacramentis, de conscientiae casibus disputantur, derivari solent. Hos isti locos ut ad philosophica dogmata revocarunt, hoc unum in tractandis officii partibus egerunt, ut ne non conveniret spiritui, divinae scripturae auctori, cum Aristotele. Nam in legibus, libet enim de iis primum dicere, quam multa novata sunt? ubi bonam legum partem veluti non necessariam Consilia, sic enim vocant, interpretantur, leges esse voluit necessarias Christus, ne quis vel concupiscat aliena, ne quis stomachetur vel tacitus adversus fratrem, ne quis vim vi arceat, neve iniuriam iniuria re-

¹⁹⁾ delineat] M. opp.: delineant.
MELANTH. OPER. VOL. I.

²⁰⁾ docendij] M. opp.: dicendi.

taliet iuxta inimicos atque amicos diligi, ne cum fratre iudicio contendat frater, ut elargiamur in quosvis egentes pecuniam, ut mutuo demus, nulla spe recuperandae sortis, Brater, ut quae nobis fieri volumus, eadem faciamus alii. Quae cum isti negent necessario fieri debere, prima antiquata est Christiana charitas, antiquata sunt omnia humanitatis officia, deinde iurgiis, litibus, caedibus, foenori et quibus non malis via facta est? Hunc impia deuterose pius est irasci, iudicio contendere, belligerari, foenerare, negare egenti beneficium. Neque vero omnia hic attingo, sed tantum paucarum legum capita, e quibus cognoscatis, quam non Christiana, deinde et quam perniciosa sit istorum traditio, quae nephariis flagitiis, foenori, litibus, bellis auctor est. Quid si sublimia illa attingam de absoluto ac vere pio dei cultu, de sanctificando divino nomine, de sabbato, quas leges isti plane ad scenicam quandam hypocrisin et stultas ceremonias referunt, ut a Iudaismo nequeas Christianismum discernere. En vobis legis doctores, qui ex praeceptis consilia fecere, id quod manifestius est, quam ut negari possit. Et ni verer, ne vobis molestum esset audire impias istorum sententias, commemorarem integras hac de re disputationes. Sed in promptu est, cognoscere secundam Aquinatis Thomae, qui impiae doctrinae antesignanus est. Nolo, hic mihi sanctitatis nomen obsit, quod quo iure illi tribuerint Romani pontifices, ipsi viderint. Atque hunc, quaeso, de Eleemosyna loquentem audite: *Non omnis necessitas obligat ad praeceptum, sed illa sola, sine qua is, qui necessitatem patitur, sustentari non potest. In illo enim casu locum habet, quod Ambrosius dicit, Pasce fame morientem, si non paveris, occidisti. Sic ergo dare Eleemosynam de superfluo est in praecepto, et dare Eleemosynam ei, qui est in extrema necessitate, alias dare Eleemosynas est in consilio.* Hactenus Thomas. Audistis, consilium esse, non praeceptum, iuvare egentem, nisi cum animum inter dentes tenet; similia scribuntur de vindiciis et aliis hoc genus. An adhuc dubitamus exclamare cum Esaia: *Sacerdos et propheta nescierunt prae ebrietate, absorpti sunt vino, erraverunt in ebrietate, nescierunt visionem, ignoraverunt iudicium, omnes mensae repletae sunt vomitu sordium, hoc est, scholasticis dogmatis.* Vestras leges, principes, capitale est violare. Quanto minus ferendi sunt, qui divinas leges publica, ut videri volunt, au-

toritate figunt ac refingunt pro libidine sua? Et fieri non potest, quin mutatis legibus et ritus Ecclesiastici noventur, quin a pietate ad ceremonias, a ceremoniis ad superstitiosum cultum eatur, qui ubi mortalium animos occupavit, iam de sacris actum est. Non obscure puto intelligi, quam non conveniat humanae rationi aut philosophiae cum legibus divinis. Lex divina diligi iubet inimicos, ratio odisse, quam secutae scholae legem divinam abrogarunt. Lex divina iubet de quibusvis bene merendum esse, Ratio negat bene faciendum nisi iis, qui officio compensent officium. ut Hesiodus praecipit *καὶ δόμεν, ὄσκειν δῶ, καὶ μὴ δόμεν, ὄσκειν μὴ δῶ.* Sunt animi motus quidam, quibus sibi vel maxime placet ratio, quales sunt, quibus ad gloriam aut fallacem illam animi tranquillitatem, quam Democritus *εὐδουμίαν*, alii *ἀναληγσίαν* vocarunt, fertur. At quale cum iis divinae legi bellum est? quae nusquam non accusat hanc humanae naturae improbitatem? Quid multa commemoro, cum palam damnet humanam rationem divinum oraculum. Sic enim ait: *Loquere filiis Israel, et dices, ut faciant sibi fimbrias per angulos quatuor palliorum, ponentes in eis villas hyacinthinas. Quas cum viderint, recordentur omnium mandatorum domini, ne sequantur cogitationes suas et oculos per res varias fornicantes.* Iam quid, quaeso, fuerat opus divinis legibus, si eadem ratio docebat? Sin diversa, cur admiscuistis Theologiae? cur falsis vera diluistis? cur a divinis legibus, quas coelestis spiritus et vestium fimbriis et aedium vestibulis inscriptas in oculis interque manus haberi voluit, ad humanas traditiones simplicium mentes avocastis? Quid adhuc, principes, dubitatis, humanae rationi, philosophiae, scholis Theologorum tribui quantum debeat, quibus adeo nihil cum Christo convenit, ut solis magna ex parte horum temporum calamitatem debeamus? De peccati vero ratione adeo non convenit Evangelio cum philosophia, ut teterrimas fere pestes optimarum virtutum loco numeret philosophia. Divinae literae vitiosam esse censent ipsam hominis naturam. Philosophi et horum sectatores, scholastici, negant, quidquam posse absurdius confingi. Divinae literae quosvis concupiscentiae adfectus damnant. Hi a philosophis ac pseudotheologis magna ex parte in mediis rebus numerantur, hoc est in iis, quae nec virtutis, nec vitii nomen merentur. Porro palam ob oculos po-

ut divinae literae universas peccati formas, philosophia humanam mentem ceu praestigiis ludificatur, ne morbos suos deprehendat. Plato, quem vos, hirce, ceu numen quoddam adoratis, ego vero etiam cum Antisthene *ἄνω* voco, in Alcibiade suo priore censet, philosophiae summam contineri delphica illa sententia, *ἴθι δ' αὐτόν*, ac philosophiam plane rationem noscendi sui esse, quam laudem saepe nos audivimus ei ab Aristotelicis Theologis tribui. tanto rectius autem in divinis literis ceu in speculo nos contemplerur, quae solae perspicuo met nobis ob oculos ponunt. Nam philosophia quod pollicetur, quam non prestat, conee puto, cum ad foedissima quaedam vitia coneeat. Non ago modo, quam pudenda flagitia bet Aristoteles tum in Ethicis suis, tum in poeticis, praesertim eo loco, ubi disputat, ex re citum videri, ne sit plebeiis hominibus numeris soboles, sed tacita quaedam animorum vitia hauri a ratione humana adeoque ab universa philosophia queror, quae nisi per divinas literas quam deprehendas, immo in virtutibus etiam as. Id quod non dubium est, accidisse etiam aetulis plerisque nimium rationi humanae trinitibus. Quin potius prophetae credimus, humani cordis nequitiam imperscrutabilem esse. vobis aestimandum, principes, relinquo, quid mi dederit haec istorum de peccato doctrina, non aliud docuere peccatum esse, quam quod philosophi vitium. Paene praeterieram locum de aristotelica mediocritate, quem et Lactantius advertit a Christo dissidere. Nam ut in memorat adfectus Aristoteles, ita, si mediocritate adficiare, virtutem putat. Sin mediocritatis egressus fueris, vitiosum censet, cum doceat istus, omnem concupiscentiae affectum turpem. Contra boni spiritus affectum, quo vehementior est ac vivacior, eo meliorem esse. Adeo turpes adfectus excusat mediocritas, nec orthonestos. Porro hanc de mediocritate sententiam sic arripere isti, ut etiam requirant eam virtutibus, quas theologicas vocant, nimirum, leum immodice ardeamus. O homines iuxta os ac impios, qui requirunt in amando deo iocritatem! Hactenus disseruimus de legibus peccato, ut pugnent, quae a philosophis, quae theologis scholasticis prodita sunt, cum divinitis. Superest tertius de gratia, quam vos, locus. In hoc multo foedius, magno haud

dubie multorum malo erratum est. Censent philosophi, absolutam virtutem in homine adsuetudine parari, contra divinae literae docent, humana omnia polluta esse peccato, nec purgari nisi spiritu, quem Christus ademeruit generi humano. Omnia philosophi viribus humani ingenii tribuere, divinae literae omnia ademerunt in comparanda absoluta et germana virtute. Hic scholae Theologorum philosophos secutae, virtutem parari posse viribus humanis docent, spiritum accedere, ut sese a nobis iam nostro Marte purgatis oblectet, non ut suo numine transformet ac purget animos. Quod dogmate, quis non videt, Christum vulgo obscuratum esse, quem cum exhibeant divinae literae auctorem boni spiritus et purificatorem humanarum mentium, isti plane repudiant, cum nihil non pudet eos humanis viribus arrogare. Hinc prodigiosae illae de donis, de fructibus, de theologis, de cardinalibus virtutibus disceptationes, ubi omnia tribuuntur naturae, Christo nihil. Donorum enim, quae vocant, et virtutum cardinalium plane fatentur seminaria quaedam in natura esse. Theologicas vero virtutes, ne quid divino spiritui relinquunt, fingunt alias divinitus in nos effundi, alias a nobis parari. Deinde plane ociosas in nobis stertere eas, quae divinitus inspiratae sunt, vigere vero, quas nos paravimus. Quod dogma, ut veteres taceam, nuper contra *Lutherum* ausus est vinosus *Lapitha*, Sophista *Eccius*, proponere disputandum in hanc sententiam: *Nobilior est fides infusa, quam acquisita, tamen, ut ita dicam, FIDES ACQUISITA EST ACTIVIOR.* haec enim illius verba sunt. Quaeso vos, Principes, quid magis impium, quid magis blasphemum vel excogitari unquam aut a Marcione, aut a Pelagio potuisset? Annon videmus, quid infusae fidei tribuerit in Evangelio Christus, cum ait Petro: *Beatus es, Simon bar Iona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus, qui in caelis est.* Annon hic tribuit fidei confessionem Spiritui patris? aut vim fidei cui tribuit, quom ait, omnes a deo doceri? Hoc genus sexcenta licet reperire in istorum commentariis, quos pro sacrosanctis habent. Porro magis obscurant Christum, cum condonationem peccati non tam gratiae, quam expiationibus humanis, quas satisfactionis vocant, tribuunt. Pium dogma est, placari deum, si quis per Christum constanter credat, condonari peccatum, ut Paulus ait: *Omnis, qui credit in illum, non confundetur.* Scho-

lasticum dogma est, humanis satisfactionibus expiari delictum. Videbatur enim aequa esse debere bonorum ac malorum operum compensatio. Quaeso, ex hoc dogmatum genere divina beneficia, quae orbis terrarum per Christum accepit, quomodo cognoscemus? Annon oblitterata est Christi gratia, quom non illius sanguine, sed nostris piaculis placari deum tradunt? Annon Christiani spiritus vis obscurata est, quom docent, veram absolutamque virtutem posse humanis animis contingere citra divini spiritus adflatum? Iam et nominibus gratiae, fidei, charitatis ac spei sic abusi sunt, ut nihil minus in divinis literis significant, quam quod istis in disputationibus suis. Adeo non modo Christi doctrinam, sed et sermonem dedidicimus. Nam ubi gratia, quod Christo favoris vocabulum est, formam animi, ut isti disputant, signat? aut unde sunt fidei infusae et acquisitae, formatae et informis appellationes natae? Unde ille item charitatis ordo, quem praescribunt? Aut quo auctore docent, humanis meritis in spem salutis erigi Christianas mentes, immo unde prophana illa meriti appellatio, qua nihil impudentius aut magis impie confingi potuit? Hactenus admonuimus, et paucis quidem, quam nihil conveniat neque legibus Christianis, neque peccati, neque virtutum formis, quas praescribit Evangelium, cum philosophicis, adeoque cum Theologia scholarum, quas vocant; Nunc restat, ut ipsi cogitetis, quam multa in ritibus, in formis sacramentorum novata sint, posteaquam divinae literae contemni coepere. Primum enim legibus divinis velut exauctoratis, bone deus, quis acervus legum successit, ut quemadmodum graeci dixerunt, ἔστι πύλος πρὸ πύλοιο, πύλος γὰρ μὲν ἔστι καὶ ἄλλος, non absurde de tot constitutionum rhapsodiis et nobis dicere liceat, ἔστι νόμος πρὸ νόμοιο, νόμος γὰρ μὲν ἔστι καὶ ἄλλος*), dum quilibet statuunt, mutant, probant reprobantque pontifices, quorum tyrannidi viam fecit theologia scholicorum, cum divina dogmata antiquari passa est, neque enim valiturae erant pontificum constitutiones, nisi prius sublato scopo, quem imitandum et sequendum civibus suis Christus fixit. Neque vero pontificiis tantum legibus onerata est respublica Christiana, sed accesserunt theologastrorum sententiae de conscientiae casibus in-

extricabiles, ubi nusquam non ex quaestione quaestio nascitur. Huius nisi conscientias quorundam misere adflitas testes habeo, fidem facient²¹⁾ vel bibliopolia, ubi tantum summarum, sic enim vocant, tantum commentariorum in quartum sententiarum est reperire, ut eorum nomenclaturam facere nemo possit. Atque haec sunt, principes, illa conscientiarum cauteria, quae iam olim prudenter caveri iussit Apostolus. Neque enim ulla ratione certius Christum dediscas, quam illo ipso doctrinae genere, quo solo aiunt theologastri formari posse, utar enim interim ipsorum verbis, conscientias, id quod ita sibi persuaserunt, ut plerique religiosuli non ob aliud videantur iniqui efflorescentibus Evangelicis literis, nisi quod verentur, ne scholasticis disputationibus antiquatis et conscientiarum corrigendarum ratio defutura sit. Porro quomodo conscientias erudiant, qui nec divinas leges, nec peccati formas, nec Evangelium norunt, aestimare facile potestis, et non obscure docent exempla. Iam, si libet, et quae vocant sacramenta contemplamini, in quibus, ubi a baptismo poenitentia, utar enim vulgi vocabulo, seiungi coepit, utriusque^{21b)} fructus obscurati sunt, et ex baptismo frigidae cerimoniae factae sunt, ex poenitentia non aliud, nisi conscientiarum carnificina et ratio compilandae Christianae plebia, Missam vero quam in prophano quaestu habeant, quid attinet admonere? At huius impietatis plane auctores sunt scholastici Theologi, qui formam poenitentiae novarunt, qui ex Missa sacrificium fecerunt, cuius fructus in quosvis dispensari pro arbitrio sacrificantis possit. nec enim obscurum est, quid hic commenti sint et stolidus iste Aquinas et Scotus, vir hoc nomine longe dignissimus. Et cum Evangelio duo tantum signa divinae gratiae tradita sint, addiderunt isti Ordinem, ne nesciremus, interesse inter rasos et reliquum vulgus et Matrimonium, ut obnoxios sibi huius ordinis homines facerent, et, nescio qua de causa, Confirmationem et unctionem. Iam ex horum doctrina innumerae hominum factiones, innumera schismata Sacerdotum et Monachorum prodire, quorum professioni eatenus cum Christo, quatenus cum doctrina Evangelica convenit. Obiter perstrinximus argumenta quaedam sententiae Lutheri, cur is et philosophiam et philoso-

*) Ad marginem libri primum editi scriptum est: „velut Plutarchus: ἔστι τόκος πρὸ τόκοιο, τόκος γὰρ μὲν ἔστι καὶ ἄλλος." F.

21) facient] Mel. opp.: faciant.

21b) utriusque] Liber primum editus: veriusque.

phorum fecem, Theologiam scholasticam, damnet, atque ex iis puto non obscure intelligi, quod toties tantoque animi aestu dicimus, philosophiae ac scholasticis literis deberi quidquid est in republica Christiana publicorum ac privatorum malorum. Latius enim vagatur huius pestis contagio, quam ut eam quisquam cogitatione animi consequi, nedum oratione complecti queat. Prostituit, inquam, prostituit Ecclesiam philosophia, ut cum infandis etiam Sodomae libidinibus certemus. Et invexit in Ecclesiam idola sua philosophia, ut Samariae simulacra etiam superaverit impietas nostra. Et hanc mordicus tenent ac tuentur, qui se Ecclesiae patronos et Episcopos Theologi religiose nuncupari volunt, quam utinam ita sit in manu nobis exterminare e Christianis rebus, ut et haec oratio et hae lachrimae devovent et exsecrantur. Quorsum enim, principes, praepostera illa diligentia? Quorsum vesana curiositas, qua, ne quid ignorare viderentur isti, omnium mysteriorum coelestium exactas rationes vestigare conati sunt? Adorari et credi volunt sublimia de trinitate, de providentia, de incarnatione verbi mysteria, rationibus humanis penetrari non volunt. Atque utinam saltem Aristotelem suum audissent hac parte, ubi tam pueriliter desipere, ait enim ille, τὸ ἀκριβὲς οὐχ ὁμοίως ἐν ἅπασιν τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. Quorsum vero haec stultitia, malle ad naturae leges, quam ad divinas exigi hominum mores, cum falli iudicium naturae possit, divinae legis non possit? An vero non fefellit uspiam philosophos ratio, quae eis tot sectarum, tot dissensionum autor est. Quorsum haec amentia absolutam virtutem humanis conatibus potius, quam divini spiritus operae tribuere, cum et philosophi quidam innasci verius, quam parari nostro sudore virtutem docuerint? Hic vestram fidem, vestram pietatem implorat Ecclesia, ut hactenus philosophiae et humanarum traditionum captivam vel tandem ab hac tam misera et bis babylonica servitute adseratis. Id quod fascibus vestris et deo, vestri regni servatori, debetis. Non dubito, principes, quin aliquam tanti mali partem videatis, sed vereor, ne qui minus videant, quam vellem ego, qui non aliud aequè optarim, atque hanc causam dignam, ut est, videri omnium prophetarum lamentis. Sed quid ego tam multa? Ingeniosum pictorem Timanthem aiunt, cum in tabula quadam Agamemnonis vultum filiae aris destinatae miserantis caedem

exprimere scite non posset, velasse. Quo exemplo nos etiam fortasse decebat silere potius, quam tam gravis causae magnitudinem ingenii culpa deterere, praesertim cum apud eos res agatur, quorum prudentia tali monitore non habet opus. Sed huc me impia adversarii adegit oratio, illi, si quid a nobis per imprudentiam fortasse peccatur, imputabitis. Porro ut aliquando ad tuam, hirce, orationem veniam. Nam hoc loco, quo philosophiam vindicas, mirum est, quam eleganter rhetoriceris, ac primum quidem videri vis *Lutherum* alienum a philosophicis virtutibus et eiusmodi quodam animi impetu ferri, quem moderari philosophicae literae nequeant. In quo si non erras, aut tu parce philosophatus videris, qui tam impotenter, tam crudeliter in *Lutherum* et in hunc totum gregem nostrum debaccharis, aut magistra philosophia non aliud didicisti, nisi fallere, quiritari, συκοφαντεῖν, nam has virtutes prae se fert oratio tua, certissimus animi index. Et philosophatum te non segniter crediderim, si philosophiam docent syllabarii grammatici in prosodiis, quarum cum tu tot iam annos professor sis, nunc repente velut e terra natus prodis philosophus. Ecce autem nobis Thaletem istum, quam docte philosophatur, quom ex *Luthero* Cynicum facit, cui ut respondeam Cynico syllogismo, quaeso te, hirce, *Lutherum* esse ais, quod tu es²²⁾, an non? Iam quando nihil vis tibi cum illo commune esse, nonne bipes *Lutherus* est? ergo tripodem aut quadrupedem esse te consequitur. Huc nobis Elenchos Aristotelicos, huc omnem farraginem sophismatum Eccianorum producito, ni libet esse quadrupedi, ut ne quid posthac absurdus colligatur. Ignoscite, principes, ioco, qui e Cynico dolio profectus est. Sed ut redeam ad rem. Philosophicas virtutes deprecatur *Lutherus* ita, ut ex animo malit Christianas. Quod si pro stercore ducit divus Paulus eas virtutes, quas divina lege praeunte sibi pharisaeus pararat, quanto minus mirabitur *Lutherus* philosophicum illud decorum et philosophicos mores, quos, si Christianus esses; aut Christum nosset, partius certe laudares. Atque hoc illud, hoc illud est, principes, quod ante dixi philosophando Evangelium obscuratum καὶ καταβραβευθῆναι τὸν περιούσιον χριστοῦ λαόν. Nec minus impium est, quod phi-

22) quod tu es] Mel. opp. : quod es.

losophiam, foedissimorum flagitiorum seminarium, expultricem vitiorum nuncupas. Neque enim patiar, in Christiana causa premi me Ciceronis auctoritate, quo te tueri fortasse possis, quod eius verba recensueris. Et insanas hoc genus ac scenicas philosophiae laudes utinam ignorarent, qui Christum profitentur. Permittit adimi sibi philosophiae titulos *Lutherus*, modo Christianum esse sinas. Immo vero Christianus non est, qui philosophi sibi titulos arrogat. Sed elegantius philosophatur hircus, ubi ex *Luthero* arietem facit. Nam cum toties ac tam varie transformatur *Lutherum*, palam se declarat Anaxagora magistro usum, quo didicit, e quovis quidvis fingere. Et ut donemus, qualicumque omine *Luthero* arietis nomen tribui, quem hircum dabis, qui huius vim frangat? Vaticinatur enim propheta de hircu quodam, qui arietem subigat. Eum tu hircum Christum esse vis? Sic enim, ais, vicit hircus, vicit Christus. At vide, quam prudenter interpretis vaticinium, quom ex Danielis hircu Christum facis? Nam hirci imperium canit vates vix paucorum annorum futurum. Quis enim nescit, quam brevi tempore res Macedonis Alexandri, quem hircus ille designat, floruerint? At Christi imperium perpetuum est. Ergo impia est collatio tua, Sycophanta. Iam quod hircum esse vis Romanum pontificem, ut adsentiar tibi, Romanae libidines atque tyrannides faciunt, quae hircum illum orbi accommode exprimunt. Sed et hic metuendum tibi omen erat, ne quod aeternum vultis pontificium, cum Macedonico illo regno, quod subito unius principis aetate et constitutum est et cecidit, comparares. Tibi vero mores tui hirci nomen fecere, quod in causa est, cur ita, quando arietem esse *Lutherum* voluisti, nuncuparis. Quo nomine fortasse victoriae omen accipis, sed nobis a te periculum non est, deinde ut vincas, habes omen infoelicis et non duraturae victoriae. hoc est, ut vincas *Lutherum*, nondum Christum, pro quo hic dimicat, vicisti. Caussaris autem, a *Luthero* philosophiam inCESSI, eamque Augustini testimonio adseris odioseque multa de mathematicis disciplinis congeris, quasi vero non aliud philosophiae complectatur nomen, nisi quod vulgo mathemata vocant, aut ex mathematicis aestimari tota possit, quae vetustas quidem inter *πρωτα* et elementa philosophiae recensuit, caeterum in fastigio collocans ea artium genera, quae ad formandos mores, ad constituendam *πολι-*

τειαν, ad coelestium cognitionem accommodata videbantur. Atqui audistis, principes; quatenus *Lutherus* probet philosophiam. Nam quae naturas animantium, plantarum, gemmarum explicant, iis ipse quoque in tractandis scripturis libenter utitur; tantum abest, ut damnet. Mathematica rudimentis puerilibus permittit. Damnat autem, et Christiano quidem spiritu, metaphysicas illas disputationes et ethicas philosophorum paraeneses, quae ut receptae sunt a nostris, quae non portenta Theologi, quos vocant, commenti sunt? Nolo hic cavillari, quam frigide philosophiam vindices, hirce, nam hoc uno exemplo satis declaras, quam foeliciter in philosophorum scholis versatus sis. Etenim cum dicendum tibi esset de universa philosophia, tu vix quasdam eius minutias hic attingis. Mathematicorum, animantium, plantarum et gemmarum cognitionem necessariam esse, qualibuscunque argumentis doces, id quod et *Luthero* videtur. Sed Ethicen illam tuam adeoque *ταυτηνὴ τὴν λόγου σοφίαν*, qua tandem ratione adseris? nulla certe. Iam vero belle videmus te philosophari, qui tam scite elenchorum Aristotelicorum artificio uteris, cum partem caussae ita probas, ut universam videaris probare. Siccine putas nos, hirce, expertes tuae philosophiae, ut haec a nobis deprehendi non posse confidas? Siccine audes abuti his iudiciis, ut speres, hac techna sapientissimorum principum animos capi posse? An ignoras, quod apud Fabium est, eruditus stultos videri, qui stultis eruditi videri volunt? nam de hoc senatu quid sentiebas, hirce, quom praestigiis orationis tuae eum elusus esses? Quin tu memineris, et apud quos et adversum quos dicas. Res est tibi, si nescis, apud oculatum iudicem, non apud caecutientes Midas, et cum adversario, qui nec ingenio, nec eloquentia, nec eruditione tibi cessurus sit. Age, hirce, quibus argumentis, quibus sophismatis doces Ethicen, aut metaphysicen, aut physicen illam, ut ab Aristotele conscripta est, theologice rebus commodare? Hic vero suffragatores tuos consule, et inprimis macilentum illum et claudum Latonium ^{*}), heroum ulti-

^{*}) i. e. *Iacobum Latonium*. Melanthon h. l. fortasse significat Iac. Latoni de trium linguarum et studii theologici ratione Dialogum, quem auctor adversus *Pi. Mosellanum* et *Des. Erasmus* scripsit. cf. *Erasmii epp.* ed. Lond. p. 343. 352. 361. 555. 566. et 780. F.

mum, qui pridem in foelicissimo triumpho linguas duxit. Aut si libet *Erostratum* *), nam Thomista est et secundam magistri sui probe tenet. Quin si vis et pinguem illum hirquitallum **), nomen enim nunc non teneo, qui nescio quam Thomae partem verbosiss. planeque Thomistico commentario illustravit. Hos iube, ut inveniant, quod pro iis Philosophiae partibus, quas accusamus, solide et theologice dici possit. Num, Principes, obscurum est ²³⁾, quo consilio aut qua spe in hoc iudicium venerint, qui causam fallendo et tergiversando agunt? philosophiam tueri se fingunt, cum infimam philosophiae partem et frigide quidem defendunt. interim ne verbo quidem attingentes eam, de qua controversum faciunt. Sed hoc admonuisse satis esto. Iam quod hic ceu parricidium insectatur, quod adpellari se Danielelem passus est *Lutherus*, hic non debet culpam, si qua est, alienam praestare. Quamquam non video, quid peccarit Epistolae auctor, quom particula *veluti* adiecta comparationem temperavit. Et quid vetat Babylonico exilio, Ecclesiae Christianae captivitatem conferre adeoque Danieli, si quem coelo vindicem mittat spiritus domini. Quando in confesso est plane, Ecclesiae servitatem Babylonica illa significatam a prophetis, qua de re post hac agemus. Iam quod ambitioni vertis, quod illam Epistolae chartam tolli non iussit ***), quis nescit, quam hoc non sit in *Lutheri* manibus. O sapientem virum, qui hinc *Lutheri* animum aestimas. Quis enim non videt, modestius dissimulari alienas laudes posse, quam redargui. An vero discerpere debuit Hieronymus tot laudatorum suorum Epistolas? aut eruere debuit oculos Antonio heremitaie Didymus ille Alexandrinus, quom ab eo tantopere in os laudaretur. Videte, Principes, quam frivolas undequae consuunt isti calumnias, ne malam causam non male videantur agere. Porro autem cum licere vobis velitis, alios angelicos, alios seraphicos, alios, quod vix tolerabile est, irrefragabiles vocare, liceat isti, quisquis fuit auctor Epistolae,

Danielis nomine non pessime abuti. Utinam mihi liceat, de *Luthero* magnifice aliquid et, ut sentio, quod ordini tuo, hirce, egregie doleat, dicere. Spiritus est enim domini, quem laudamus, non *Lutherus*, nec ille modo, qui Danielelem, sed et qui ²⁴⁾ Heliam excitavit adversus sacerdotes Baal, perinde atque hunc videmus adversus pseudotheologos inflammatum. Sed ad causam redeo. Philosophos, inquis, respuit *Lutherus*, ne, si hos admittat, errores sui deprehendantur. Belle vero cum Christiana Ecclesia agetur, si haereses, nam et haeticum *Lutherum* esse vultis, Philosophorum dogmatis revellendae ac redarguendae sunt. Si unus Aristoteles erroribus Ecclesiae refutandis satis est, quin tollitis e medio divinas literas, quin pro Christo Aristotelem adoramus. Quin huic statuas et aras gentium ritu ponimus ac dicamus? Ni puderet, in tantis ineptiis diutius commorari, pluribus responderem, sed ex iis, quae de philosophia deque Theologia scholastica hactenus dicta sunt, non dubito aliqua ex parte cognosci posse, qua fronte, quam impudenter iste tantum tribuat scholasticis, ut vocant, literis. Negas, tot saecula errare patres potuisse. At cum palam doceant divinae literae, erratum esse, quid saeculorum conspiracyonem caussaris, nisi doceas, *ἀναμαρτύτους* fuisse doctorculos illos, non persuadebis, quod vulgo dici a vobis solet; Ecclesiam non posse errare. Quid enim manifestius est, quam homines errare posse. De Ecclesia vero paulo post in rebus pontificiis dicetur. Thomam, inquis, Christi ac Pauli calculis probatum; hic vero locus arguit, aut hanc causam non defendi a te serio adeoque ipsum oblique rideri Aquinatem, cuius auctoritatem mendacio tam impudenti adseris (Nam ut de Christo taceam, quis ignorat, quam multis locis a Paulo discrepet enarratio Thomae, immo quoties in re grammatica in illius commentariis peccatum est, quom auctoris sermonem non adsequitur?), aut plane caecum esse te, qui speres tam absurdo commento iudicum animos fallere. Quin tu huic senatui producebas et illam male grammaticam planeque Romanensem de Thomae auctoritate *Innocentii* Papae sententiam, quam illius ubique libris inscribunt Thomistae, sed quae nondum ne Scotistis quidem bene credulis hominibus persuasit, abiurato

*) i. e. *Iac. u Hoogstraten*. Ad marginem libri primum editi scriptum est: „*Hochstrat.*“ F.

**) Nomen margini adscriptum est: „*Conrad. Colle.*“ Libro, cuius Melanthon h. l. mentionem facit, titulus praescribitur hicce: „*Conradi Koellin* Scholastica subtilissima simul ac lucidissima — in primam secundae Angelici sancti Thomae Aquinatis. Coloniae typis Quentel M. D. XII.“ fol. F.

***) cf. supra pag. 223. F.

23) obscurum est] Mel. opp.: obscurum.

24) sed et qui] Mel. opp.: sed qui et.

magistro suo ad Thomam desciscere. Flagitium censes, Thomam contemni, parpiciidum vero, Augustinianos a *Luthero*, cum ex Augustini factione sit et ipse, reiici, Aegidium *), item Argentinensem Thomam et nescio quos alios. Carni, inquis, propriae ^{24b)} parcendum erat. Nae tu plane ex Aristotele sapis, qui carnem propriam anteferri iubes veritati Evangelicae. Nescis a Christo dictum: *Qui diligit patrem aut matrem plus me, non est me dignus*. Sed Aristotelicum Aristotelicae sententiae monebimus, nec enim sapit Christus palato Aristotelicis argutiis infecto. Audin tu ergo, quod est a Sophista tuo in Rhapsodiis ethicis dictum, *δόξειε δ' ἂν ἴσως βέλτιον εἶναι, καὶ δεῖν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς ἀληθείας καὶ τὰ οὐκ εἶα ἀναίρειν ἄλλως τε φιλοσόφους ὄντας*. Quanto minus parcat suis in re Christiana *Lutherus*, cui tot sacramentis, tot initiis addicti sumus. Non ignoro, scholicis istis morem esse, vel contra animi sententiam tueri magistri dogma contra diversam factionem. Sed ut Paulus ait, Christiani talem consuetudinem non habemus. Apage sis in veritatis disputatione humanos adfectus et factionum studia. Omnes enim in Christo unum sumus. Iam quod rhetoricaris, falli posse *Lutherum*, meminit humanae conditionis *Lutherus* et errare se posse fatetur. sed fallere non possunt divinae literae, ad quas istorum commentarios exigit. Iam vero satis liquet, et hos ipsos tibi doctorculos ignotos esse, cum alienis eos praconiiis celebras. Nam quos singulis titulos tribuisti, e Iohanne Pico suffuratus es, iuvene feliciore, si ingenium, id quod futurum fuisse multa arguunt, ni mors ante vortisset, ad sacras, quam ad sophisticas ²⁵⁾ literas conferre maluisset **). Non agam autem quam ineptis laudibus singulos vehas. Solidam eruditionem Thomae tribuis, cum nullius dogmata saepius inter se pugnent; subtilitatem Scoto, adeo non explicanti sua, ut et a tenebris nomen meruerit, nullius enim confusior quam huius doctrina est. Aegidio autem exactam disputandi rationem adeo non tribuo, ut nihil hoc pinguius credam fingi posse. Francisco ***) ingenim, fuisse satis

*) *Aegidium Romanum*. F.

***) *Ioannes Picus Mirandulanus* vix annos XXXII. natus Florentiae d. 17. m. Novembr. a. 1494 mortuus est. F.

****) *Francisco Mayronio s. de Maronis*. F.

24b) propriae] Uterque liber a. 1521 editus et Mel. opp.: proprie.

25) sophisticas] Mel. opp.: philosophicas.

constat ²⁶⁾), iudicium defuisse, declarant disputationes de Scoticis formalitatibus, quas pertinacius, quam par erat, vindicat. Et dispeream, si tu huius unquam vel chartam vidisti auctoris adeo a Thomistarum tuorum scholis alieni. De Alberto *), tam barbaro tam imperito rerum sacrarum, quid potest commodius dici eo, quod vulgo solet: *In toto non est corpore mica salis*. atque horum quidem comparatione *Lutheri* auctoritatem censes elevari, quos luce meridiana clarius est bis sedecim pedibus ab hoc vinci, si de ingenii acrimonia, de eloquentia, de humanioribus et cyclis disciplinis contendatur. Nunc cum sacrarum literarum agatur caussa, non hominum auctoritate, non auctorum numero, sed divinae scripturae sententiis certandum est. Damnantur istorum scholae, non quod parum ingeniosae sint, quod orationis ornamentis careant, quod obscurae et impeditae, sed quod impiae sint. Damnantur autem non a *Luthero*, sed ab ipsis divinae scripturae sententiis, quas liberum est cuivis cum illorum dogmatis conferre. Spiritui sancto irasce-re, non *Luthero*, si quid hic offenderis. Quanto enim, o superi, mallet *Lutherus*, nihil a vobis peccatum esse, quibuscum ipsemet aliquantisper insauit, quom palaestram disceptationum vestrarum meditatus est. Sed quam tragice exagitas, quod a nostro dictum est, causam erroris dedisse Aristotelis philosophiam. Id vero declaravimus paulo ante, Theologiam adulteratam esse, postquam admixta est philosophia. Neque enim ex re Christiana fuit, sublimia illa mysteria divinitatis ad rationis methodos vocare, quae labi, errare, falli, circumscribi, capi, verti revertique tam multifariam solet, ut nihil incertius sit, quam, quas putant certissimas, demonstrationes illae metaphysicae, quibus ex caducis et fluxis rebus aeterna colligunt. Quid quod in legibus, in peccati, in iustificationis formulis toties, ut diximus, erratum est, quia rationem libuit potius, quam praescriptum Evangelium sectari? Sed revincendi sunt, inquis, ratione haeretici ac gentiles philosophi, quasi vero divino sermone humana somnia efficaciora sint. At vero quos tandem confutastis philosophos aut haereticos? Nam hoc palam est, quod ex Christianis haereticos ac phi-

*) De Alberto Magno. F.

26) constat] Liber primum editus: constant.

losophos isto doctrinae genere fecistis. Sed ut caussae suae fidem faciat, personatos scholicorum suorum manes in forum producit, qui se ipsi tueantur. Ancillari, inquit, coegimus Theologiae philosophiam. Immo vero philosophiae Theologiam, cum philosophando obliteraveritis Evangelium. Humanum, inquit, intellectum captivum facere conati sumus in obsequium Christi. Quid audio? mentem Christus occupavit, quae non probat, nisi quod adsequitur humana ratio? Iam ita quaesistis in plerisque rationem, ut cedere oportuerit philosophiae Christum, id quod supra declaravimus. Scilicet obnoxiam fecistis rationem Evangelio, delire Thoma et tu somniator Scote, cum docuistis, citra divini spiritus auxilium posse singula letalia peccata vitari. Agnoscis, Thoma, placitum tuum? Sic enim ais: *Antequam ratio, in qua est peccatum mortale, reparetur per gratiam iustificantem, potest singula peccata mortalia vitare.* Hoccine est in Christi obsequium vincere intellectum humanum? Diversa enim docuit ille, ut apud Iohannem scriptum est, cum ait: *Sine me nihil potestis facere.* Quae est igitur insania docere, quod citra Christi spiritum vitari peccatum possit? Tu vero, Occhame, deliciae quondam nostrae, quid sentiebas, quom disputares, Gratia opus esse ad iustificationem, neque rationem, neque scripturam, neque experientiam testari. Agnoscis, opinor, dogma tuum. Num, principes, difficile est iudicare, utram utri captivam fecerint, qui in his locis vel primariis Evangelii a Christo ad philosophiam defecere. Quomodo autem patrum Ecclesiasticorum rationem habuisse videri potestis, qui adeo novum et dissimile illorum Theologiae genus reperistis? Quid enim illis cum Aristotele commune unquam fuit? Sed quis non rideat, quod aliam pacem scholasticis literis fingitis, in qua tot sectae, quot scriptores sunt. An vero pacis literae ullae esse possunt praeter Evangelicas, quas ille prodidit, qui unus pacem orbi *μνημόσυνον* sui donavit. An non videmus, in Academiis publicorum studiorum vel solos omnium dissensionum ac tumultuum auctores esse Theologastros? Nam ubi Evangelium non est, esse Christus non potest, ubi Christus non est, ibi quid nisi errorem, ambitionem et quidquid est vitiorum reperias. Neque vero pax censenda est, quod annos iam quadringentos nullae videntur haereses fuisse, nulla dogmatum bella in Ecclesia. Nam et haereses ipsi communi

MELANTH. OPER. VOL. I.

in scholis decreto professi estis, nisi haereses vocare non licet, quae contra Evangelium prodita sunt, et cum pro Evangelio reluctari Pontificum et Principum tyrannidi debuissetis, contra Evangelium a tyrannide stelistis. Ibi cum libere degrassari in pietatem tyrannis licuerit, quicumque tandem fuere, quorum scelere factum est, ut prisca Ecclesiae statuta legesque paulatim extinctae sint? Vos socordiam vestram pacis studium interpretamini. An nescitis, non pacem in terras, sed gladium missum esse? Sed de hoc pacis genere paulo post plura dicemus, quandoquidem et nullo discrimine pacem temere iactari a vobis intelligo et male audire *Lutheri* doctrinam, quod mutari velit, quae citra tumultum fortasse convelli nequeant. Rursum inquit, testis doctrinae nostrae multitudo est. Huius si tu suffragium causareris, hirce, quis non rideret? nunc cum haec ab ipsis auctoribus dicuntur, cogitate, principes, quantum cordis, quantum iudicii sit iis, qui in re sacra multitudinis testimonium valere volunt, vel vetusta sententia Graeci cuiusdam doceat, quam sit nulla huius testimonii fides, qui ait: *πλειόνας κακούς εἶναι.* Mentisne sanae putemus esse, qui vestro exemplo sic argumentetur, plures esse impios et ignorantes Christi, quam Christianos, damnandum igitur Christianismum esse? Utinam, principes, tam stulte omnia ab istis doceri credatis, quam haec dici videtis. Sed et de multitudinis suffragio postea. Testis, inquit, Romanorum Pontificum auctoritas. O Attico fidelio-rem testem, quomodo enim dissentiret ab iis, quos tyrannidos suae vindices tam strenuos habebat. Sed quaeso te, Occhame, de Pontificum auctoritate in dialogis tuis quid sentis? Aut quomodo scholasticae doctrinae patronum nunc Romanum Pontificem imploras, in quem tam atroci scripto quondam Bavaro tuo Imperatore debacchatus es. Iam quod Christi testimonium allegant, doleo, nomen eius impiae doctrinae praetexti, qui suam vocem a suis, non Aristotelis somnia agnosci voluit. Sed quod Christi testimonium est? Laborum, inquit, praemia in terris, multiplices honorum titulos largitus est. Vel hinc est olfacere, principes, quam nihil sapiant Christiani, qui in Evangelii disputatione honores, gloriolam, opes caussantur, quae quam non pertineant ad vere Christinam mentem intelligunt, qui crucem a Christo piis propositam sciunt. Heus, Paule, doctrinam tuam e Christo non fuisse

horum Theologastrorum iudicio, arguent tot plagae, tot ignominiae, denique mors illa infamis, qua Christum proxime piis expressisse hactenus visus es. Non fuisti, inquam, Paule, Magister noster, et, quod abominabilius est, sordida manuum opera victum tibi quaesisti. In tali cum Christum Theologi isti non agnoscant, qui sciemus, unde profectum sit Evangelium tuum? Si Christianos faciunt, Theologastri, purpura, mitra, tituli vestri et illa insana stipendia, quibus saginamini, nihil Christianius reperiemus Sybaritis illis ac Milesiis hominibus, ut ferunt, prodigiosae luxuriae. Et quia ab opibus ac deliciis vestris aestimari doctrinam vultis, quaeso, Paulum audite, huius iudicii vestri βόσκαρον, cum scribit: *Multi ambulat, quos saepe dicebam vobis, nunc autem et flens dico inimicos crucis Christi, quorum finis interitus, QUORUM DEUS VENTER EST, et gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.* Paulus dolet esse, qui rem ventris agant; vos autem de voluptatibus vestris, Christiani, si diis placeat, videri vultis. Num obscurum est, alium Christum, alium Christianismum doceri ab istis bene pinguibus magistris, quam docuit ille quondam Evangelus noster Paulus. Sed ut gestiebat, ut exultabat hircus, cum illorum orationi adplaudens suum adliceret velut ἐπιφώνημα: Insurgat, inquit, *Martinus* contra, plusne iste solus, quam decem milia poterit? Audi, hirce, unius Christi potior est, quam decem myriadum calculus. Non enim quod plurimis, sed quod optimis adeoque quod Christo placuit, in hac causa valeat. Plus, inquis, uni contentioso, quam tot pacificis credetis? Quidni? Principes plus uni *Luthero*, quam tot mutis canibus, quam enim hircus pacem vocat, eam aversatur is, qui dixit: Non veni pacem mittere, sed gladium. Plus, inquis, impudenti, quam verecundis? Etiam per gratias. Nam verecundos tu vocas, quos Evangelii puduit. Noluit hoc nos modo verecundos esse Christus, cum ait: *Qui me erubuerit et meos sermones, hunc filius hominis erubescet, cum venerit in maiestate sua et patris et sanctorum angelorum.* An plus etiam, inquis, superbo, quam mansuetis? maxime. Nam Evangelio pie superbit *Lutherus*, quomodo superbiebat et Paulus, cum Cephan, minime ignobilem Apostolum, palam incesseret. Iam quos tu mansuetos, Paulus inflatos ac superbos vocat in Epistola ad Timotheum priore, nempe eos, qui non acquiescunt

sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi. Rursum plusne, inquis, praecipiti, quam solidissimis? At hic non video, cur praecipitem magis *Lutherum* voces, quam scholasticos tuos, qui primum literarum divinarum, deinde et spiritualium adfectuum rudes de divinis rebus commentari ausi sunt. Et hi tibi solidissimi videntur, cum prorsum ab araneorum telis, hoc est, humanis argutiis pendeant. Quodsi olfacere posses, hirce, quam frigide, quam aniliter, quam stulte de maximis rebus garriant, haud dubie neophyti tibi viderentur, quos nunc solidissimos censes. Et ingenio minime stupido *Lutherus* et spiritu nequam ignavo, hic cur tibi praecipitantior videatur non video, nisi quod eum a socordia tua vis aestimari, quod quam iniquum sit, quis nescit? Plus vero etiam stulto, inquis, quam sapientissimis? omnino. Nam quanto tutius est credere stultitiae spiritus, quam carnali sapientiae? Si qua enim fuit omnino in isto genere prudentia, certe carnalis fuit et ab omni gustu spiritus aliena, id quod palam testantur libri. An ignoras, stulta mundi elegisse deum, ut sapientiam confundat? Sed cur stultus videtur *Lutherus*? quia sermonem crucis praedicat? Is vero quibusnam stultitia est? nonne pereuntibus? En, hirce, ut omineris tibi, cum hunc arguis stultitiae. Sed salutarem stultitiam multis gentibus, vobis etiam, qui de sapientia gloriamini, pertimescendam. Sanctissimis autem potius credatur, quam prophano, immo prophano potius, quam angelis coelestibus, *si Evangelium aliud docuerint, quam quod divinis literis proditum est.* Iam cum in universum iniquum sit et stultum, ab hominum auctoritate genus doctrinae aestimare, sanctitatis titulos frustra mihi memoras, quos ipsi vos Scotistae ac Thomistae ridetis, quoties hoc isti argumento Thomae sui dogmata vindicant. Nae tu autem egregie sapis, qui de doctorculorum tuorum sanctitate tam audacter pronuntias, in quibus adeo nihil Christi doctrina arguit, at Christi spiritum *Lutheri* doctrina refert. Est in tuis genus sapiendi animale, quod cum a prophana mente proficiscatur, non patiar, auctores divinos vocari. Sed quid haec tecum, hirce, qui a spiritualium rerum sensu tam alienus es? Quin pergitur ad reliqua. Credi vis plus columbis, quam serpenti Hussitico. Immo, hirce, plus *Luthero*, quam tui generis hypocriticis columbis credi iubeo. Serpenti inquis? Recte. Nam serpentum

prudenciam voluit Apostolos imitari Christus, quo exemplo libenter patiar, hunc a te serpentem vocari. cuius vos prudentia hactenus tam misere cruciat, cum nihil non caute, nihil non sapienter facit ac dicit, atque ita dimicat vobiscum²⁷⁾, ut obiecto suo corpore, id quod serpens solet, capitis, hoc est, Christianae doctrinae gloriam adserat. Quod vero et Hussiticum addis, invidiose quidem, sed citra contumeliam. Quanto rectius enim de pietate sensit vir ille, quam universa scholasticorum factio? In summa parum religiosum putas, hirce, a tam gravibus auctoribus dissentire. Ergo et extingui vis spiritus contra Apostoli oraculum, si nihil censes docendum, quam quod ab illis posteritas accepit. Cur illis ipsis non praecipiebas, ne quid praeterea, quae ab Apostolis, a sacrosanctis patribus acceperant, conscriberent? At iniquum erat, alienae industriae modum praescribere. Cur igitur in *Luthero* vis aequum esse, quod in aliis iniquum videbatur? Malebam, inquis, *Lutherus* Pythagoreum egisset. Egisset ille quidem, si scholici isti aut nihil aut saniora docuissent. et iis quidem quanto utilius fuerat, Pythagoricam *ἐξεμυθίαν* imperatam hominibus adeo inepte, adeo frigide, adeo impie garrulis! Porro non vult Apostolus, extingui spiritus, sed probari. Idem nunc ego, si nulla alia re, certe Paulinae vocis oraculo a vobis impetrari posse confido, ut istorum doctorculorum et *Lutheri* spiritus discernatis iudicetisque, non iuxta auctorum nomina titulosve, sed iuxta Christianas literas. Nihil obsit *Luthero*, quod tantae multitudini solus adversatur, nihil quod contentiosum, quod impudentem, quod superbum, quod stultum, quod serpentem et quid non isti appellent, nempe non tam *Lutheri*, quam ipsius Evangelicae veritatis inimici. Vincat, si ex deo eius spiritus est, si cum Christi literis consentiunt eius dogmata, quem unum profitetur. ut cum Aristotele, cum Thomastris, cum insanis Pontificum constitutionibus conveniant, non laborat. Iudicabitur autem eo fortius, quod non *Lutheri* privatim, sed vestra, sed Christiani populi res agatur, si qua publicae salutis vos, ut debet et principes et Christianos, cura tangit. Hactenus contra scholasticam doctrinam et philosophiam satis multa dixi, quaedam obiter attingens convi-

tia, quibus *Lutherum* proscidit mendacissimus omnium mortalium hircus. Caetera, quia et leviora et ad causam non ita multum facere videbantur, ut auribus vestris parceremus, consulto praeterivimus, maxime eum ita vivat *Lutherus*, ut eum poenitere sui nondum debeat.

DE CAUSSA PONTIFICIA.

Nunc venio ad eam actionis partem, de qua certissimam victoriam sibi promittunt inimici, nempe ad causam pontificiam, ubi cognoscetis, Principes, haud paulo certius, quam magnae, quam pia rationes impulerint *Lutherum* ad suscipiendum hoc Christianum bellum, ut vobis, ut orbi terrarum Pontifices imposuerint, ut suis traditionibus ac legibus, sua tyrannide Christianismum extinxerint; breviter cognoscetis, quod sit illud abominabile Antichristi regnum, de quo tam multa sacri vates et ipse Christus vaticinati sunt. Quaeso autem, in causa pia adeoque vestra, ea me facilitate audiatis, quam hactenus expertus sum. Ac primum quidem peccari a *Luthero* censet hircus, quod contra fas, contra leges sedem Pontificiam, penes quam iuxta Christi sententiam vult rerum Christianarum summam esse, impetat. Sed quatenus liceat magistratum a subdito corripere, postea exponam, ubi docuero, qualis hic sit magistratus, quale regnum, quod sic pertimescit tot saecula infelix Europa. Nam *Luthero* interim arbitror licere, Evangelium vel reclamantibus non modo istis fictitiis Pontificibus, sed etiam daemonibus predicare. Docebimus autem, id quod in hac re potissimum est, primo loco, non esse debere penes Romanum Pontificem rerum Christianarum summam, deinde obiter capita malorum recensebimus, quae huius tyrannidi debemus, ex quibus colligere poteritis, quam nihil Christi referant, qui se illius vicarios religiose nominari praecipunt. Et quia de divino iure disputatio est, mitto hominum sententias aut commenta, mitto vulgi opinionem de consuetudine. Neque enim de eo contenditur, quod fit, sed quod fieri debebat. Iuris controversia est, non humanarum vel opinionum, vel consuetudinum. Quamquam si quis ex veteribus optimorum ac sapientissimorum sententias et res gestas diligenter consideraverit, facilius intelliget fuisse quondam a religione huiusmodi hoc Papistico regno, vel ut ipsi vocant, primatu.

27) vobiscum] Mel. opp.: nobiscum.

Sed quid est hominum opinionibus in universum et inconstantius et vanius? Quare operae pretium facturus mihi videor et pro Christiano officio, si ex illis ipsis literis caussae meae argumenta petam, ad quas exigi omnia, quae in res humanas indicunt, divinus spiritus voluit. Porro priusquam sententiae nostrae rationem reddemus²⁸⁾, eos scripturae locos explicabimus, quibus hircus Petro primas vindicat.

Ac primum quidem Christi verba expendemus, postea commentariorum sententias excusuri. Quanquam quid attinet dicere de commentariis, si ipsam Evangelii historiam favere sententiae nostrae constiterit? Quid autem minus est accommodum ad probandum Petri primatum, quam id, quod est apud Matthaeum: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*. Tam licenter enim, tam impie hoc loco sunt abusi Pontifices, ut vel hoc unum indignos arguat Christianorum Episcoporum nomine, quorum in primis erat, scripturae sensum et optima fide et propriissime reddere. At hi quid egerunt hic aliud, nisi ut nae intelligendo nihil intelligeretur? Et tu mihi Cardinalem Turrecrematensem adlegas, hominem cum ipso Cardinalis nomine suspectum, tum egregie indoctum. Quin Alvaros etiam et Caietanos allegabas, qui quid non tribuunt Romano Antichristo? Et hos calumniatores divinae scripturae fertis, Principes, quorum leges calumniari capitale est, ubi res tantum aut corpus periclitatur? Hic quanto conveniebat vos severius agere, ubi in discrimen animae adducuntur? Cui enim non imposuit per divinae sententiae impiam expositionem, nedum insulsam, Roma? At quam multos, quam egregios Evangelii locos ad tyrannidem suam pari audacia et stultitia detorsit.

Sed quid moror, detrahamus aliquando τὴν λεοντήν Cumano isti asino, immo Romano lupo, qua se iam annos circiter quadringentos impudenter venditat orbi terrarum. Et priusquam ego de his scripturae locis disseram, exhibeo vobis *Lutheri* librum plane Christianum adversus Petri primatum, in quo copiosissime tractavit, quae de hac caussa omnino dici poterant. Ab eo commentario requiretis, si quid in hac oratione desideraveritis.

28) reddemus.] Mel. opp.: reddamus.

Volebat hoc scripturae loco summam Evangelii et compendiarium viam humanae salutis indicare Christus, volebat explicare illud patribus promissum et Prophetarum oraculis significatum Evangelium, breviter volebat novum condere, abrogato veteri, testamentum. Hactenus mortalitas legem didicerat, et legis iustitiam et legis praemia. Hic Christus Evangelii iustitiam et illius comitem vitam perpetuam revelabat. Nam cum Evangelium sit illa salutaris denunciatio, qua promittitur gratia, vita salusque iis, qui fide cohaerent cum Christo, Evangelica vero iustitia non aliud, nisi fiducia in Christum. Videte, sanctissimum mysterium idque absconditum tot saeculis ut aperiat, ut explicet.

Et quia de mysterio abscondito disputamus, adferre, Principes, spiritus aures, quibus spiritus divini sermonem audiatis. Nam Papistis istis, Christi ignorantibus, non sunt nisi carnis aures, qui audientes audiunt et non intelligunt, ut Prophetae verbis utar. Quid enim Papae cum Evangelio? Quid Beliali cum Christo? Quid tenebris cum luce?

Et principio duo hominum genera esse indicat hic scripturae locus, alterum eorum, qui ut ex carne nati sunt, ita sunt caro, quorum et incertae et variae sunt de Christo opiniones adeoque carnales, cum alii eum Iohannem baptistam esse, alii Heliam, alii alium quempiam ex prophetis arbitrentur, alterum eorum, qui Christum agnoscunt, fatenturque, filium dei vivi esse. Hi vero sunt novi testamenti populus, a quibus non aliud requiritur, nisi Christi cognitio seu fides. Porro fidem esse summam iustitiae nostrae, liceat enim mihi uti in caussa Christiana Christianis verbis, Christus testatur, cum respondet: *Beatus es, Simon*. Beatum enim pronunciat eum, qui Christum agnoscit.

Nondum auditis, Principes, *Beatus es, Papa Romane*, vastator orbis terrarum; sed *Beatus es, Simon*, verum cur? quia Christum agnoscis. Sed solum Simonem, inquires, beatum pronunciat Christus, quae circumstantia docet, eum caeteris praeferi? Nequaquam. Nam quod hunc singulariter beatum pronunciat, cum ante omnes interrogasset, quid de se sentirent, mihi videtur a singulis Christianis apertam ac peculiarem confessionem exigere. Ideo eum, qui iam responderat,

beatum dicit. idem dicturus, quicumque faterentur, quod Petrus confessus erat.

Habetis, Principes, qui sit populus novi testamenti, nempe qui Christum agnoscit. Habetis, quae sit Evangelica iustitia, nempe fiducia in Christum. id quod in illa egregia ad Romanos Epistola Paulus agit, cum inquit: *Corde creditur ad iustitiam, ore autem fit confessio ad salutem.* Nunc videte, unde haec novi testamenti familia nata sit. Nam cum ait, *Caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus, qui in coelis est,* ostendit, e spiritu, non e carne natam esse, si quidem, quos delegit deus, eos regenerat per spiritum suum, et Christo per fidem inserit ceu rimum arbori. Iam quia confessus erat Christum Simon, Petrus vocatur, hoc est, saxum. Quae adpellatio credentium communis est, quandoquidem et fides communis est. Quod addit autem: *Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam,* tam non potest pertinere ad Simonem, quam absurdum est, Ecclesiam super hominem exstructam esse. Si Ecclesia credentium numerus est, ut hic locus docet, adeoque eorum, quibus Christum pater coelestis revelavit, quaeso, quid ineptius, quid stultius vel cogitari potest, quam Ecclesiam, quae credentium consensus est, incumbere in homuncionem Simonem, maxime cum in potestate sua fidem humanus captus non habeat, regenerenturque a deo, quotquot Christo accensentur. Aut nega, Ecclesiam gigni spiritu, aut nega, carni Simonis incumbere. Verbo fidei Ecclesia ceu seminario concepta est. Idem verbum fidei petra est ac rupes, cui incumbit. Fundamentum enim Christum esse, Paulus scribit ad Corinthios. Sed nihil haec valeant quantavis luce clariora argumenta, si non id, quod sequitur, fidem facit vel adversariis, nihil in hac sententia de primatu Petri dictum esse, quam nobis ceu *μαρτοῦς ἀλοῦς* nunquam non intonant Papistici Canones. Nam quod ait, *et portae inferorum non praevalent adversus eam,* quaeso te, quae illa petra est, quae immobilis adversum Satanae impulsus consistit. Petrusne? at hic postea statim lapsus est, ita ut negarit etiam Christum. Papane? Sed quid stultius, quam negare, aliquid adversus Papam licere Satanae? Porro fundamentum fides est in Christum, quae peccati et mortis vim sola superat. Id quod testatur Christus inquit: *Qui credit in filium, habet vitam aeternam.* Sunt enim portae ~~inferorum~~ regnum peccati ac mortis. Quodsi

contendes ad Papam ista pertinere, dabis nobis, omnes, qui in Papam, ut ita dicam, aedificati sunt, salvos fieri.

Ergo haec de Ecclesia Christi, non Papae, de populo novi testamenti, de Evangelii potentia intelligemus, polliceri Christum credentibus vitam, polliceri, superaturos per fidem suos regnum diaboli, id est, peccati et mortis. Haec, principes, germana est huius loci sententia, quam inimicorum etiam conscientia probet, necesse est. Quid hic de primatu Romano, quid de tyrannide pontificia? Nemo enim tam amens est, nemo aut tam impie stolidus, aut tam stolide impius, qui non intelligat, ad Petrum detorqueri nulla ratione posse, quod dictum est, *et portae inferi non praevalent adversus eam;* alioqui quor non salvantur omnes, quos fulcit Petrus? Necesse est igitur, de fide intelligamus, quae cum sola, ut isti loquuntur, iustificet, sola a peccato et morte vindicat. Aut si Petrus a peccato et morte liberat, quin Christo longum valere dicimus et pupas Romanas adoramus.

Atque hanc, principes, sententiam sic tueor, ut ei neque Origenis, neque Ambrosii, neque Hieronymi, neque Chrysostomi, neque cuiusvis veterum diversa scribentis opinionem praeferrere patiar. Nam cum ipse per sese locus Evangelicus satis clarus sit, cur me patiar frivola expositione, humano glossemate a manifesta Evangelii sententia avelli. Sic illi docebant, ut esset penes sedentes, ut Pauli verbo utar, criticos iudicium: Idem ego penes vos de mea sententia esse volo: quam ubi scripturis aut evidentibus argumentis intellexero confutatam, cedam per gratias pro Christiano officio, quisquis monuerit. Sed in tam clara luce non video, quomodo extorqueri mihi omnino haec sententia queat. Hic, hirce, expedi arma et ingenium, ut hunc Evangelii locum doceas ad Romanum primatum pertinere. Etenim Chrysostomo, aut Ignatio, aut quibusvis auctorum non credam, nisi quatenus permittit scriptura. Et tu cum de divino iure dissereres, quid hominum sententias producebas, quas, nisi insanis, non ignoras, nihil facere ad disputationem de iure divino.

Non arbitror, de sententia: *Tu es Petrus, et super hanc petram* etc. longiorem a me disputationem requiri, quandoquidem admonui, nihil eo loco agi de primatu cuiusvis, sed de natura fidei,

ex qua una pendet Ecclesia, quae una est iustitiae Christianae et colophon et summa, atque ad hanc pertinere, quod dictum est, *adversus eam non praevalituras inferorum portas*. alioqui omnino non intelligo, quorsum referri²⁹⁾ debeat, quod de portis inferorum dicit Christus, nam satis constat, quod a peccato ac morte neminem Papa vindicat. Qua de re si quis tamen desiderat copiosorem disputationem, legat ea, quae contra Romanensem Bullam a *Luthero* de hac causa conscripta sunt. Porro nihilo prudentius aut religiosius adlegant locum, qui est in ultimo Iohannis capite, ubi Christus ait Simoni: *Pasce oves meas*, qui quam nihil ad rem faciat pontificiam, ut multa praeteream, paucis docebimus. Nam cum pascendi verbo docendi provinciam Christus signarit, impossibile est, Petrum hic praefectum esse universae Ecclesiae, cum impossibile sit, universum orbem ab uno homuncione doceri seu regi, ut interim donem, regendi significationem verbo pascendi comprehensam. Nam quod cavillari queant, Petri vicem defungi reliquos Episcopos, suffrigidum est, quando et citra Petri auctoritatem tam multi a Paulo eruditi praedicarunt, nisi quis ignorat Priscillam, Aquilam, Apollon, ut plerisque alios omittam. Satis arbitror liquere, quam inscite detortus sit iste Iohannis locus ad Romanam tyrannidem. Nam hoc agebat Christus, qualem oporteat esse Episcopum, nempe amantem domini, non statuebat autem de primatu Petri.

Iam cum palam sit, Evangelicas sententias et inepte et impie ad Pontificium regnum detortas, nolim, Principes, obesse mihi hominum hac de re opiniones. Miseram enim Remp. Christianam, si ex mutabilibus hominum dogmatis pendeamus; caecos nos, si divinis oraculis humana somnia aequemus. Quid enim futurum sit in Republica Christiana, immo quorsum Christianismus iam sit prolapsus, cogitate, per stultam istam persuasionem probandi omnia, quae vel per febrim somniarunt in scholis Sophistae, vel per tyrannidem confixerunt scelerati et insani Pontifices? Absit autem, ut illa sacra anchora doctrinae Evangelicae eripiatur, ad quam unam in tanta humanarum opinionum tempestate confugere tuto licet. Absit, ut nobis obscuretur illa cynosura, ne non sit certum aliquod signum, ad

²⁹⁾ referri] Mel. bpp.: referre.

quod in tantis errorum undis involuti recto cursui restituamur. Non patiar igitur, premi me quorumvis scriptorum vel opinionibus vel auctoritate, quandoquidem Evangelicae literae in diversum trahunt. Tantum abest, ut aut Chrysostomo, aut Cyrillo, aut aliis, quos citas, novitiis scriptoribus cedam. Quid, quod parum bona fide illorum testimonia citas? Sed quid miremur hominum scriptis abuti eum, qui divinis literis tam foede abutitur. Nullo enim negotio tum Chrysostomi, tum Cyrilli, tum Theophili, tum Augustini sententiae ad causam meam et aptius quidem detorqueri queant, quam ad tuam.

Nec enim continuo primas in Ecclesiastica administratione tribuit Petro, qui eum vel os vel caput Apostolorum nominat. Sed mihi non libet ingenioso esse in hominum scriptis vel defendendis vel excusandis. Alioqui si quorumvis scripta recipienda sunt, cur non ubique vos sine delectu omnia Hieronymi, Augustini, item Graecorum recipitis? Cur *Luthero* negatur, quod vobis in putidis scholis vestris et illis Herculianis *λοῦτροις* donare nos oportet, ubi nemo veterum est, in quo non multa damnetis? Augustinus vobis excessive, ut vestro verbo utar, locutus est; Hieronymus in plerisque est durior. Origenis omnia prudenter et caute legenda sunt. Christus etiam alias consulit, alias praecipit. Consulit enim, quoties non quadrat ad vestra dogmata Evangelium. Christus loquitur de meritorio, non de bono moraliter. Et in hunc modum quid non iuxta impiis ac stultis glossis excusatis. unus Aristoteles nusquam peccavit, nusquam hallucinatus est, huius philosophia ad Thomae dogmata per omnia quadrat. Atque haec cum a vobis auctoritate publica in scholis fiant, in *Luthero* displicent. At quod hoc tandem flagitium est, homunculi placitum non recipere?

Sed habet etiam *Lutherus* suae sententiae patronos neutiquam vulgares, et ut ornittam Clementem illum Alexandrinum, historiae Ecclesiasticae scriptorem, qui Iacobo primas tribuit. Quid de Nicaena Synodo respondebitis, quae Pontifici Romano occidentalium Ecclesiarum permisit curam, orientalium alias aliis adsignavit Episcopis. An potuit Synodus mutare aut adimere, quod per Christum traditum erat? Quodsi vulgare illud *Pasce oves* ad unum Petrum pertinet, iam pronuncio haereticam Synodum Nicaenam,

quae iure suo Romanum Episcopum spoliat. Et ne quid cavillari possis, hirce, ecce hic, Principes, ipsam vobis graece scriptam constitutionem exhibeo. RECITA: τὰ ἀρχαῖα etc. At non spoliat, inquis, sed vicarios surrogat. Sed quomodo vicarios in eum locum surrogat, ubi nunquam quidquam licuit Romanis Episcopis. Deinde non debent occidentales commendari Romano, si totius orbis Ecclesiis a Christo praefectus est. Ergo aut Nicaena Synodus contra Evangelium decrevit, aut Romano Episcopo non debentur primae in Republ. Christiana.

Praeterea eadem Synodus omnibus Ecclesiis Hierosolymitanam praetulit, quod citra iniuriam Romanae certe fieri non potest, si illa princeps omnium est ac regina. Nam qui fieri potest, ut recte Hierosolymitana praeferatur humana constitutione, si penes Petri sedes Evangelicae literae volunt primas esse. Ecce autem vobis ipsum Synodi Nicaenae decretum. RECITA: ἐπειδὴ συνήθια χειρότηξε. Quid enim aequius, quam eam omnibus praeferre, cuius liberalitati orbis terrarum Evangelium debet. Non fert arrogantiam Corinthiorum Paulus, quod non sit profectum ab ipsis in orbem terrarum Evangelium. Nos Romanam feremus? Hierosolymis istam ignobilem gentium Ecclesiam praeferemus? Habetis, sapientissimi principes, duo sanctissimae Synodi decreta, quorum visum est vos admonere, non quod his causam nostram satis confirmatam esse velimus aut censeamus, sed ne non hominum opinionibus humana quaedam opponeremus, ne non clavo clavum pelleremus. Caeterum ut nihil tribuo hominum adversus nos sententiis, ita liberam facio inimicis de his, quae produximus, hominum decretis sentire, quidquid libuerit, quae tamen quanto aptius citarim, quam sua isti, vos iudicabit.

Et hactenus confutavimus, quae de Petri primatu a te, hirce, producta sunt, germana sententia duorum Evangelii locorum exposita docuimus, quam nihil ad rem faciant, quae citas. Hominum haec de re opiniones reiecimus. Nunc superest, ut nostra confirmemus ac muniamus Evangelicis testimoniis, quibus solis, ut par est, hanc causam tuebimur.

Idem discipuli domini, quod nunc quoque homines solent, requirebant, non modo praedicante adhuc Christo, sed cum iam significasset in

ultima ista coena, sibi ex hoc mundo migrandum esse, quis ordini Apostolico praeficeretur, quemnam sibi surrogaret hominum more Ecclesiae principem in hoc mundo Christus. Itaque ait Lucas: *Facta est autem et contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior.* Quaeso te, si Petrum Principem Ecclesiae constituit loco, *Tu et Petrus*, quid hic contendebatur? ignorabant Apostoli, Petrum praefectum esse tum, cum ab omnibus exegisset confessionem fidei Christus, cum Petrus palam fassus esset, quid de domino sentiret. An tum illi Christus clanculum in aurem oggannit, quae sequuntur, *Tu es Petrus et super hanc petram* etc. Quodsi hic de primatu dubitant, plane consequitur, superiore isto loco Petrum nondum praefectum fuisse. Sed ambitiosum, inquis, hoc certamen fuit? scilicet in tanto discrimine solliciti de domini, de sua salute disceptabant de dignitate? Seria res agebatur, nempe quem domino migranti surrogarent principem. Audi, quid responderit Christus: *Reges gentium dominantur, et qui potestatem habent εὐέγγεται vocantur.* Docebat enim Christus, nihil suo regno cum hominum imperiis commune esse, spiritus regnum esse, non mundi, quod conderet. Proinde non requirerent successorem, se ipsum spiritum regnaturum et in hoc e mundo ad patrem proficisci, ut omnia impleret, omnia gubernaret spiritu suo. Stulte successorem sibi quaeri, qui nunc maxime regnatus sit, ubi e mundo profectus fuerit. Vides, hirce, quam nihil sani dicant, qui aliud caput, alium principem Ecclesiae praeter Christum requirunt. Sed ille, dicis, in coelo regnat, vices hic eius in terris nemo gerat? Nemo certe. Nam cum spiritale³⁰⁾ Christi regnum sit, ipse per se tam in terra, quam in coelo regnat. Quid igitur Apostoli, quid Episcopi, ministri, oeconomi, doctores Ecclesiae, tanto minores Ecclesia, quanto maior est is, qui accumbit, ministrante. Neminem hic audis, hirce, a Christo praefici, et Ecclesiam ministris, Episcopis, praeferi. Certe fundamentum, caput, primas Ecclesiae non est, qui illa minor est. Quid clarius, quid certius dici pro nobis potuit, quam quod hic ista hominum vocabula maior, minor reicit, docens regnum suum spirituale esse, quod ipse gesturus sit, Apostolos esse Ecclesiae mini-

30) spiritale] Mel. opp. : spirituale.

stros. Ubi nunc illae insanae, impiae, scelerae, tyrannicae, Romanae, quid enim possum gravius dicere, constitutiones ac disputationes foedissimorum Pontificum, quibus Papam maiorem esse Concilio statuunt, et hoc genus multa. Non audis, hirce, praestare eum, qui accumbit, non eum, qui ministrat. Se voluit Christus regem agnosceremus ac dominum, vetuit vocari quempiam in terris patrem. Hos vocat hic ministros et Paulus dispensatores mysteriorum dei. Quid adversus Pontificiam tyrannidem accommodatus vel fingi potuisset. Quaeso, quoties inter se de primatu certant Apostoli, circumspice, qui casus occasionem det contentioni, quid respondeat Christus, quale regnum suum futurum doceat. In Matthaeo, cum didrachmam persolvisset pro se ac Petro videreturque Petrus aliis praelatus esse, statim revellitur error discipulorum. In Marco, cum de morte sua dixisset, statim subiecere successoris quaestionem discipuli, quorum errorem commodum reprehendit Christus, quum quaerit, quid in itinere inter se tractarint. Et cum toties primatum damnet Christus, cum toties, tam variis figuris doceat, alienum a se hoc regnum esse, nondum videmus, quo iure isti Primatum vindicent, et quam serio scripturae testimonia iacent, qui unum aut alterum male detortum locum decerpunt in hoc, ut vulgo imponant. Fortassis etiam tolerabile fuerat, si veteres illi Episcopi, qui eruditione curaque provinciam gerebant, primas adfectassent in hoc, ut prodessent, et hi, qui prodesse fortasse nonnihil poterant. Nunc isti adfectant, non ut prosint, nec enim possunt homines adeo ignari Christi, sed ut dominantur, regnent, expilent, compilent, deglubant universum orbem terrarum, plane illud sui Iulii agitan-tes, quod is in ore dicitur frequens habuisse:

ἔπερ γὰρ ἀδικεῖν χρῆ, τυραννίδος πέρι
κάλλιστον ἀδικεῖν. τὰλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

Quin illud Christi cogitant: *Si quis vult primus esse, is erit omnium postremus et omnium minister.* Pudeat aliquando vos, hirce, primum, primatum et haec abominabilia vocabula iactare, quae sic in Evangelio detestatur Christus. Num, Principes, obscura ratio est, quae illis primas eripit? quid enim hoc significantius contra insanam Papisticae sedis tyrannidem dici potuit, Ecclesiae ministros esse Episcopos, et si quis velit primus esse, cum futurum omnium novissimum.

Itaque nihil dubitate, Principes, non praestare divino iure vel Papam Episcopis, vel Episcopos iis, quos nunc vocant Parochos. Quamquam, ut rectius dicam in universum, quidquid de Episcopis, presbyteris in sacris libris scriptum est, ad hos prorsus non pertinere. Episcopos enim ac presbyteros sacrae literae nuncupant Evangelii ministros seu ³¹⁾ interpretes, nunc fere parochos vulgus vocat. Ad hos omnino pertinet, qui docent, si quid de Episcopis in sacris dictum est. Qui nunc vocantur fictis nominibus vel Papae vel Episcopi, proh deum immortalem quam longe absunt ab eo, quod audiunt? Reges gentium, immo ne reges quidem, sed publicae orbis terrarum pestes sunt, qui nunc sese sanctissimis nominibus venditant. Atque hi tales quo iure, qua iniuria sibi primas Ecclesiae arrogant? Multa hic, Principes, relinquo cogitationi animorum vestrorum, partim ne defatigem vos nimis proluxa oratione, partim quod apud eos mihi videor dicere, qui monendi magis sint, quam docendi.

Praeterea Christianarum rerum omnium iudicium penes Ecclesiam esse volebat, ut de Christo nunc taceam, Paulus in Corinthiis cum ait, *Prophetae duo aut tres dicant, caeteri diiudicent.* Quodsi primas Papae debemus, non video quomodo iudicium omnium quaestionum sit penes Ecclesiam. Nam quod fingere solent et Papam et Ecclesiam unum corpus esse, nihil ad rem facit. Cum Paulus ita velit penes Ecclesiam esse iudicium, ut vel refragante Episcopo possit debetere, quod videtur. Sic enim sequitur: *Quodsi revelatum fuerit sedenti, prior taceat.* Sedentem Paulus Episcopo praefert, ut idem omnibus in Ecclesia ius faciat docendi. At quod aliud est Episcopi munus, quam docere? Et audi, Hirce, quod doleat, Pauli verba: *Potestis omnes per singulos prophetare, ut omnes discant et omnes exhortentur.* Videtis, principes, ut sit aequatum ius docendi in Ecclesia, quam non praestent Episcopi vulgo, quam impudenter fingant Papistae, sibi primas deberi, penes se iudicium omnium quaestionum fidei, arbitrium omnium rerum esse. Docere nemini licet, nisi Romani Papae accedat auctoritas, si primus est. Quodsi docere licet non modo citra eius mandatum, sed et contra eius auctoritatem, quid adhuc dubitamus, nihil pra-

31) „seu“ deest Mel. opp.

stare reliquis Ro. Episcopum. Nunc nulli sunt Episcopi nisi a Papa confirmati, immo ex grege Papae, ex urbe Roma empti. at citra Petri auctoritatem passim multos docuisse, paulo ante monuimus.

Locos audistis duos, alterum e Christi concionibus, alterum e Paulinis Epistolis petitem, quibus satis testatum videri volo, Romanum Papam iure divino non esse superiorem aliis Episcopis. Calumniari possunt, quae diximus, inimici, refutare non possunt. Quandoquidem ii loci, quibus nitimur, simpliciores sunt, quam ut in varias sententias possint distrahi, apertiores, quam qui dissimulari queant. Causentur isti seculorum consensum, consuetudinem, hominum opiniones; nos oracula sancti spiritus causabimur, quibus par est humana omnia cedere. Esto, imperarit Romanus Episcopus Galliarum et Germaniarum Ecclesiis. At nos de iure quaerimus, num divino iure oporteat Romano Pontifici serviamus, quo cum non cogamur, quid obstat, quo minus Papae; quod dedimus, ius adimamus. Nam in hoc vindicanda est libertas Ecclesiastica, ne illius legibus diutius conscientiae diventur et crucientur. Parum referre putat *Lutherus*, quod opes nostrae, pecuniae Europae³²⁾ Romam mittuntur. Hoc dolet, legibus Pontificiis et regno Papistico animas hominum, non dico in discrimen adduci, sed plane perdi. Pecuniae iactura vel negligi potest vel sarciri, animae iacturam qui negligit, is non parum prudens, sed parum pius est. Viderit pro sese quisque, num suam pecuniam Romano luxu perdi velit. At non est vulgi captus, de rebus pietatis, de mysteriis sacris iudicare. Atque utinam esset. Hic vestram fidem, hic vestra studia implorat *Lutherus*, implorant omnes pii, alii apertis vocibus, alii lamentis, alii miserabilibus gemitibus, et ipsi etiam in cunis vagitu infantes, qui suam vobis salutem, cum non possint voce ac verbis, vagitu commendant. Vel tandem recordamini, vos et Christianos esse et principes Christiani populi, et ab Antichristi tyrannide miseras Christianismi reliquias asserite. Fallunt enim, qui vobis adversus sacerdotes, ut ipsi loquuntur, licere nihil volunt. Nam qui spiritus animavit Iehu adversus sacerdotes Baal, idem nunc quoque cohortatur vos prisco illo exemplo, ut extinguatis illam multo terriorem Baalis

idolatria Romanam superstitionem. Proinde ut intelligatis, qui fuerit dominatus pontificius^{32b)} iam a seculis aliquot et quam nihil referat Christi, paucis percurram res pontificias. Nam quia tot gentium, tot aetatum conspirationem inimici de regno pontificio causantur, retulit exponere, quibus artibus sibi fecerint bonam Europae partem obnoxiam.

Paulo ante Nicaenam Synodum fuit urbis Romae Episcopus Victor. Is, ni fallor, omnium primus conatus est Asiae leges dicere adeoque Romanam Ecclesiam auctoritate augere, de rebus Christianis quidvis statuendi, imperandi omnibus universi orbis Ecclesiis. Non dico, quo id spiritu, errore, an ambitione acciderit. Certe humani quidam passum Episcopum Romanum, tum Lugdunensis Ecclesiae Episcopus Irenaeus, tum res ipsa, de qua agebatur, arguit. Agebatur enim de Paschatos die, res plane ab Evangelio aliena. Nam cum in Christianismo cuiusvis arbitrio permitti debeant cerimoniae, Asiam Episcopus Victor adigere conatus est ad ritus Romani paschatis primum contra Evangelicam sententiam, quae cuique suas cerimonias permittit, deinde contra veterem Asiae consuetudinem, cuius auctores habuerat Apostolos. Neque vero simpliciter Asiam adoriebatur Victor, sed novo et inaudito exemplo, diris et Anathemate. Annon videntur haec praeludia fuisse illius Antichristi, qui Romanam sedem paulo post erat occupaturus? Annon erat hoc iniquitatis mysterium, quod etiam Pauli temporibus rem Christianam infestabat? Agebatur de cerimoniis, et agebatur isto Romano fulmine, devotionibus seu execrationibus. Quibus pestibus paulo post Antichristus erat in orbem degrassaturus. Quid enim iam a Carolorum temporibus Romae reliquum est praeter cerimonias et frigidum illud fulmen? Sed contempsit devotionem Romanam Asia, et temerarium ausum Victoris reprehendit acriter Irenaeus, qui vir unus illis temporibus mihi reliquus fuisse videtur in occidentis Ecclesia, qui vere Apostolico spiritu fuerit. Non ago nunc, qua occasione usus Victor Asiae leges dicere conatus sit, sive quod falso putarit, penes Romanum Pontificem rerum summam esse, sive auctoritate urbis suae³³⁾ fretus. certe con-

32b) pontificius] Liber, qui a. 1521 formis octon. prodit: pontificibus.

33) urbis suae] Mel. opp.: urbi suae.

stat, Asiam non agnovisse Romanam Pontificem tum hoc ipso Victoris, tum postea Nicaenae Synodi tempore, quom partirentur Ecclesiarum curam occidentis et orientis Episcopi. Et cum causa peccarit Victor, quid miremur, occasione agenda causae peccatum esse? maxime cum his modis Antichristo praeluderetur. Post Vietorem usque ad Nicaenae Synodi tempora nihil fuit Romano Episcopo negotii cum Asiaticis. Nondum eum nec Galli nec Aphri agnorant, cum schismatis et factionibus occasionem dedit praeter alias haereses Arriana. Et Romae iam sensim gliscebant Pontificum splendor, haec paulo post ambitioni materies et argumentum fuit, quom Iulius et hunc secuti usque ad Gregorii primi tempora plerique iam cum Graecis, iam cum Aphris de primatu certant; fuere in his Sosimus ac Gelasius. Et iam crescebat audacia una cum opibus, quam adiuvabat calamitas illa orbis terrarum Gothica, quae opportune incidens nomen Pontificum mire commendavit vulgo. Sed edicto publico frenavit audaciam Pontificum Gregorius, bonus vir et pie eruditus et in quo praeter nimium ceremoniarum studium nihil queas vituperare. Sanxit autem, *ne se quisquam ὀκνοῦμενχόρ Pontificum adpellet*. Atque utinam valuisset edictum.

Sed iam degenerarat Ecclesia et de pietate actum erat, iam invaserat Romanam sedem cum superstitione ambitio, ita ut ad Carolum usque nunquam non de primatu cum graeca Ecclesia contenderit. Bonifacius, qui proxime successit in Gregorii locum, impetravit etiam a Phoca Imp. contra Gregorii edictum, ut legem ferret de Romanae sedis primatu. Huius exemplum et auctoritatem secuti posteri omnes primas sibi arrogarunt, nequidquam refragantibus graecis, qui idem adfectantes regnum causabantur urbis Constantinopolitanae auctoritatem, quae esset Caesarum domicilium. Atque ita pueriliter inter se disceptant ac digladiantur graeci ac latini, alias alia de causa, cum vellent utrique dominari, donec Asiam invasere Saraceni, quae res ab Europa convertit graecos ad tuendam Asiam. Iam Italia ab Exarchis, a Longobardis diripiebatur; ibi externa auxilia Francorum, qui id temporis late imperabant, implorare visum est. et ut multa praeteream, vocatus est Italiam ³⁴⁾ Carolus; is de-

34) Italiani] Mel. opp.: in Italiam.

victis Longobardis et compositis Italianis rebus Caesaris nomen meruit; id quid illi sive a populo Romano, sive a Pontifice Leone IIIo delatum sit, satis constat graeci omnino odio contigisse. Erat haec secum Germaniam, Galliam, et partem Hispaniae partem Carolus, quae regiones una fiebant obnoxiae Romano Pontifici, quom antea potestatem venisset Carolus. Haec fuere, principes, auspicia regni Pontifici, quae ego et hoc vider et modestius, quam pro re, reconsecra. Post Caroli tempora occupatis domi Caesaribus nobilia, cum in Italia omnia Pontificis natu gererentur, pontificiae ditionis facta est, quam Carolus vocat Romandiolam, quod praeter Pontificem nullum videretur esse legitimum in Italia Imperium. Falso enim comminiscuntur, donatam esse a hisce quibus Romano Episcopo. Hic illud est, Petri, quod vocant, patrimonium. Et Romani Pontificis auctoritas apud Barbaras nationes augebatur. Consulebatur Roma, si quis forte casus anteps incidisset, et illi adhuc modeste gerebant Imperium usque ad Otthonum tempora. Hic sacra, profana omnia miscuere Pontifices. Hic res Ecclesiasticae contemni coepit. Negligitur sacra doctrina, re remoniae produntur, Ecclesiasticae apud, quae donatae fuerant pauperibus, privatis hominibus ceu agraria lege adsignantur. Ouerantur Germania, Galliae et Hispaniae Pontificum legibus, *Ne quis Episcopus, extra Pontificis auctoritatem habeatur*. Haec res propterea aege doluit Imperatoribus Germanicis nihil non conantibus, non serviremus, sed spiritu maiore quam successu primum tentata est.

Audistis, ut furtim occuparint regione illud Ecclesiasticum Pontifices; nunc audite, quibus artibus, quo scelere tutati sint. Post Henricum primum regnavit in Germania Conradus, qui salicam legem adseribunt, vir bello ac pace clarus is, cum pro more Romam proficisceretur, aegit Pontificem, ut Imperatoribus permitteret ius dicendi Episcopos Germaniae. Sed statim ut domum rediit Conradus, quae Pontifex donarat, revocat et in Imperatorem formidabile illis temporibus fuhnen torquet. Eadem res paulo post arma induit Henrichis, sed perfidia Pontificum vicit, quod partim vanis pollicitationibus eludorent Caesarum vim, partim excitatis seditionibus popularium se tuerentur. Prohi deum immortalem, quae monstra, quam Tragica? Fortissimum filium adversus fortissimum patrem armat Papa, exee-

orationibus et diris abalienat ab eo studia Gallicae ac Germanicae nationis. Et cur? quod nollet Germaniam captivam fieri ac servam pessimorum hominum, quod nollet Episcopatus Romanae avaritiae praedae esse. Et hanc fuisse causam vel ipsum Gregorii septimi decretum testatur, in quo haec leguntur verba: *Auctoritate omnipotentis dei decernimus ac confirmamus, ut qui deinceps Episcopatum, vel coenobium, vel aliquod aliud Ecclesiasticum beneficium a laico acceperit, nullo modo in numero Episcoporum, Abbatum vel clericorum censeatur.* Quis non exhorrescat ad tam horrenda portenta, ut alia dissimulemus, divini nominis auctoritate ausos abuti. Et in ista rerum tam saeva tempestate vicit tamen Pontificum perfidia et audacia viribus nequaquam humanis, sed quod iratus Ecclesiae deus fortunaret Antichristi illi, de quo praedictum est, suos conatus. post Henricos aliquamdiu quievit Germania, sed iam tuto imperitantibus Romae Pontificibus, et sedente in templo dei Antichristo, et ostendente se pro deo, ne non perderet, si quid erat reliquum Christianismi. Non commemorabo res Fridericorum, nam his causam belli dedit non pietas, sed Italiae et Siciliae recuperandae libido. Sed tamen adversus vim Suevicam Gallos in Italiam vocavit Papa, ut, dum nos mutuis caedibus conficerentur, ipse fruens insania stultorum regum secure dominaretur. Hic ut aucta sit Romana luxuria, ratione consequi non facile queam. Lucebat extincta pietas, succedebat superstitio, antiquata erat Evangelii doctrina, admittebantur Pontificum leges, quibus facile quidvis a sequaci vulgo tutor querebatur. Iam quaerebantur et regno Antichristi monumenta ac subsidia, in quem usum collegia Ecclesiarum, sic enim vocantur, cum hactenus studiosorum fuissent conventus, paulatim translata sunt ad sacrificos, ut ibi in alto otio pascerentur, quos vellet Papa. Ita simul et occiderunt bonae literae et interiit pietas. Sacrificis imperatum etiam, ut coelibes essent, quo facilius opes crescerent et liberius viveretur. Non habeo necesse describere hoc loco statum Collegiorum Ecclesiasticorum, in quibus quam nihil sit Christiani, vel me tacente res ipsa docebit. Nam in quibus lustris, in qua Beryto plus unquam fuit luxuriae ac libidinum omnis generis? Et ut optime vivatur in hoc genere, tamen execranda est superstitio Missarum, quas vocant. Quotus est enim in tanto numero, qui officium suum non dico

faciat, sed intelligat? atque haec collegia fingunt inimici a maioribus vestris condita a vobis servanda ac tuenda esse. At ego, ut et servetis, hortor, et restitatis in eum statum, quo a maioribus vestris condita sunt. Non volebant illi, opes suas in Romanos luxus, in otiosorum hominum voluptates profundi. Partem volebant in egenos, partem in studiosos insumi. Mos enim fuit in his Collegiis, Christianam iuventutem Christianis et literis et moribus formare, quod institutum cum videretur utile rebus nostris, maiores vestri sic locupletarunt Collegia, ne unquam deessent studiorum sumptus. Atque utinam tam foelix fuisset illorum consilium, quam fuit utile. Sed Pontifices primum pium et salutare institutum abrogarunt, ne quae essent in Republica Christianae³⁵⁾ literae. Quanto mitius Iulianus, qui cavet, ne gentilibus literis Christiani crudirentur. Papa vero etiam Christianas e medio sustulit. Deinde collegiorum opes in sacrificos, quales nunc habemus, ut ne quid asperius dicam, profudere. Docendi provincia ablegata est ad Benedicti et Bernardi Monadicos; sed Collegiorum exemplum hi quoque secuti literas una cum docendi munere deseruere novam vivendi formam commenti, quae quam nihil habeat Christiani, quid attinet hic disputare, cum ipsi videatis, nusquam plus esse mundi quam apud eos, qui se, velut alienos a mundo, religiosos, sive quis mavult Sadducaeos Hebraice, vocarunt. Iam Pontificum erant, Episcoporum, Collegiorum et monasteriorum opes, quae quantae ubique sint quis ignorat? Sed ne nullae essent in³⁶⁾ Christianismo scholae, Academiae generalium studiorum, quas modo Universitates vocant, conditae sunt. Atque hoc consilio mirum est, quam placeant sibi, quam salutare putent, quo non aliud unquam repererunt neque perniciosius, neque magis impium, et quod video, non Pontificibus, sed ipsi deberi Satanae, qui si quo unquam hoc certe casu egregie imposuit Christiano populo. Equidem sapientem virum fuisse iudico *Vuiclesum* Anglum, qui omnium primus, quod ego sciam, vidit, Universitates esse Satanae Synagogas. Et quid dici vel pium magis vel sapientis potuit? Video aliquot locis, et *Gersoni* hoc scholarum genus displicuisse, quas vul-

35) Christianae] Mel. opp.: Christiana.

36) „in“ deest Mel. opp.

gus hominum tantum non adorat. Atque utinam, principes, si caetera mala remedium non admittant, saltem in restituendis Academiis oculati esse velitis, quas par erat accuratius instaurare, quod hinc omnium rerum publicarum sacri et profani magistratus petuntur, ex quorum iudicio comparari civitates videmus. Et primum quidem quam longe absimus a Christo, quotquot versamur in hoc scholarum genere, quaeso, diligenter considerate. Fuisse in Iudaea sacrae historiae testantur barbaricum et abominabilem ritum lustrandi adulescentes igni, valli huic sacrilegio dicatae nomen inditum est a filiis Ennon, unde postea Christus in Evangelio geennam fecit. Hoc mihi sacro praelusum videtur Academiis nostratibus. Nempe ubi consecrantur et immolantur gentilibus idolis adulescentes.

Primum enim si docendi genus spectes, quid magis impium, quam illae professionum vices, philosophia et disciplina Iurisconsultorum, quae cum prorsus cum Christiana doctrina pugnent, tamen in Christianis scholis censentur, ita ut eruditum neminem putent, nisi qui bonam aetatis partem stulte philosophando perdidit. Rebus publicis nemo praeficiatur, nisi qui Iurisconsultus sit, hoc est, nisi qui sit et egregius rabula et fumi vendus nequaquam vulgaris. Tales enim facit illa iuris disciplina. Adde, quod duplex est Ius, aliud Civile, aliud Canonicum. At quid est in universum, quod Caonicum vocant, nisi Romana Tyrannis? vel hoc uno argumento declaravit Papa, quam nihil Christi spiret, qui calidissimas minimeque civiles, nedum non Christianas leges de praebendis et rescriptis, de iudicorum forma, de excommunicationibus et hoc genus aliis sanxit. Mentiar, si Bonifacii octavi leges vir bonus probet, ex quo aestimare reliquos potestis. Theologia vero Academiarum, quid aliud, quam ineptae nugarum rhapsodiae, consutae ex Aristotelis philosophia et illo stulto iure, quod vocant Canonicum. Sententias vocant, quas docent Theologi innumerabilium opinionum sylvam. Et haec quam abludant a Christo, satis supra docui. Christianas literas, quae vere divinitus proditae sunt, non modo non attingunt, sed ne dignas quidem putant, in quibus ponant operam ac studium. Quo factum est, ut obscuratum sit insipiens cor eorum. Nam quotus quisque ex Laureatis etiam est, qui vel sua intelligat? Accedit ad haec, quod cum omnium Christianorum

communis esse debet res Theologica, hic professionum vicibus distinctis paucorum facta est, et ex horum iudicio orbis terrarum pendet annos iam plus trecentos. Hi Conciliis leges praescribant, hi de rebus Christianis definiunt, statuunt pro libidine sua. Hi pro concionibus regnum exercent in miserum vulgus, non docentes nisi quaedam fatuas Aristotelis philosophias et Pontificias leges. Annon id est, quo ait Propheta: *Noctem nobis pro visione esse et tenebras pro divinatione*. Annon dedere specimen sui Universitates in hac ipsa Lutheri causa, cum delirae illae Colonae Lovan. scholae non modo Christi Evangelium, sed plerasque suas opiniones damnarunt? Adeo ne sua quidem intelligunt. Quodsi orbis Christiani doctores sunt, cur non ³⁷⁾ revincunt Lutherum Christianis rationibus, cum damnant? Sed quid Christiani adferant, qui nihil didicere praeter suum *Versorem* *) et Copulata bursae montis **). Et tales quidem habetis, principes, Christianae Reipub. nervos, horum iudicio permittitis Christianismum, in quibus etiam communem sensum paulo saniores desiderant. Porro mihi consideranti paulo attentius scholasticam istam, quam vocant, Theologiam, praeter pueriles nugae, frivolas quaestiones, stultas opiniones plus errorum docere videtur, quam ulla unquam haeresis adeoque in universum nihil aliud esse scholastica doctrina, quam impudentes blasphemiae adversus veritatem Evangelii. Et doctrina quidem Universitatum talis est. Ad hanc, principes, utrum putetis connivendum, vestrum esto iudicium. In manu vestra est, modo velitis operam ferre vel hac parte Christiano populo, quem fidei vestrae deus Opt. Max. commendavit. Equidem haec non sine magno animi mei dolore vel dicere vel cogitare possum. Atque utinam salutem Academiarum hac anima mea queam emere.

Non eram de moribus eorum, qui degunt in Academiis, dicturus: Sed huc me rapit dolor, maxime cum hic peccetur publicis exemplis. Quae-

*) i. e. Magistrum Ioannem Versorem, theologiae professorem, qui plerosque in Aristotelem commentarios tertiū seculo XV. composuit. P.

***) Puto, Melanthonem h. l. significare artium magistrum Laurentium de Monte, theologiae professorem Coloniae, qui extremo seculo XV. aliquot libros iuscriptos „Copulata“ edidit, quibus Aristotelis doctrinam cum doctrina Thomae de Aquino coniungere studebat. Bursae montis Colon. et in Epist. obscur. Viror. mentio fit. P.

37) Mel. opp. addunt: te.

so, quid aliud Academiae sunt, quam quaedam omnium vitiorum lerna. Adulescentia, quae tenerissima pars Christiani populi est, luxu, libidinis, ingluvie perit. Quid enim faciat haec aetas, cui tam suaviter indulgent Magistri, quos pascunt? Deinde ut diligens praeceptor contingat, quid promoveat, cum sacra aut plane non doceat, aut parce doceat? At iuvenilem mentem frustra regas, nisi adversus carnem, adversus exempla mundi, adversus insidias Daemonum Evangelicis literis et exemplis munias. Quaeso, quibus curis, qua vigilantia erudiebant iuventutem quondam Heremicolae, ut ab hominum consuetudine avocarent, ut labore carnem domabant, ut Evangelium inculcabant, quin ab his petimus Christianae institutionis formam? At heremicola esse nolo, sed Christianus diceris, age sis, quod audis, et nihil inferior eris heremicola. Facilius illi degebant a consuetudine profana hominum abducti. Nos in medio mundi quibus non periculis expositi sumus? Tot animarum, Principes, interitus vos reos agit, quae per imprudentiam magis quam per malitiam peccant. At harum sanguinem a manibus magistratuum requireret deus. Quid dicam de iis, quos iam communium rerum usus nonnihil erudit? Hic alium ad iura discenda rerum humanarum splendor trahit, discit et una cum disciplina imbibit ambitionem, amorem contentionis, et hoc genus alia. Alium ad Theologiam fames vocat. Nam fere ad hanc se conferunt ignobiles. Odia in nullo genere sunt acerbiora, quam in Academiis. Avaritia inexplebilis, supercilium, tumor et fastus, quantus alius nunquam. Et talibus exemplis cogitare non potestis, quid promoveat adulescentia, quae Academiis committitur. Et huiusmodi quidem sunt scholae, quas ne Turci quidem ferant, nos ferimus, quia Papae, immo Satanae inventum sunt. Nulla apud gentes Respublica fuit, in qua non fuerit praecipua cura iuventutis optime instituendae. Soli nos, qui Christi nomen habemus, nihil perinde atque hanc unam rem inprimis necessariam contemnimus. Agite, Principes, cognoscite, quibus minis vocet ad curam regendae iuventutis Christus, cum inquit: *Qui offenderit unum ex pusillis istis, qui in me credunt, illi melius fuerat mola asinaria de collo suspensa in profundum maris demerso esse.* Si parum adficiunt caetera, at miserescat vos innocentis adulescentiae, quae alieno scelere perit. Ipse aliquot vidi minime

malos iuvenes, qui nescisse literas malebant, quam tanto emisse, qui ex Academiis praeter sauciam conscientiam nihil retulerant. Et de Academiis, adeoque de Florentiss. parte Pontificiae Reipublicae hactenus.

Porro regnantibus iam istis gentilibus literis passim in Academiis excitavit deus tum Dominicum, tum Franciscum, haud dubie periclitantis Ecclesiae vindices, et, quantum video, in hoc ipsum, ut sese ethnicis studiis opponerent. Nec uno exemplo declararunt, quam essent iniqui hoc genus literis. Sed hos quoque Papa sibi demeruit, nimirum quod oporteat Antichristi regnum huiusmodi esse, quod etiam electis imponat. Ex foelicissimo illorum instituto Pontificum consilio sectae conditae sunt, nihil tale suspicantibus Francisco ac Dominico. sectas, ut solet, odia plusquam vatiniiana excoepere. Ita ut ubique nunc audias illud: *Ecce hic est Christus.* Et illud: *Ego quidem Pauli, ego vero Apollo, ego quidem Dominici, ego vero Francisci.* Quid quod additum professionibus institutum mendicandi non ab Evangelio modo, sed a lege etiam Mosaica, immo a Dominici et Francisci decretis alienum? Atque ita factum, ut cum ventris esset habenda ratio, desciscerent hi quoque ab Evangelio ad hominum commenta. Paulatim et ambitio invasit, qua effectum, ut nusquam pertinacius philosophatum sit, quam in monasteriis, et horum quidem Theologia veluti priva³⁸⁾ ac domestica facta est iis; qui cucullati non erant, iura discentibus. Nemo enim Theologorum iam Christianus dicebatur, sed aut Thomista, aut Scotista, aut Occanista, nempe aut pinguem Thomae philosophiam, aut impeditas Scoti quaestiones, aut argutias Occham vulgo dicebant; coelestem ac simplicem Christi sapientiam nemo ambibat. Deinde cum in Ecclesia docendi provinciam iam Episcopi Parochis, parochi fratribus delegassent, Fratres alii per ambitionem philosophias suas, alii ventris causa plausibiles fabulas docere coeperunt. Hic confingi divorum historiae, venundari preces, praescribi subinde novae ceremonialae, et hoc genus infinita. Breviter sic certatum est mendacis, ut minime sit obscurum, Satanae scenam³⁹⁾

38) priva] Mel. opp.: privata.

39) scenam] Mel. opp.: coenam.

fuisse istorum conciones. O gratam, o iucundam daemone comoediam, sic ridere, ludere, subsanare stultum vulgus. Non erat iam, cur insidiaretur Ecclesiae Satan, sed fruebatur capta et subacta. Sed quorsum ravior dolore?

Hic fuit, optimi Principes, Reipublicae Christianae status annos iam circiter trecentos, secure regnante Antichristo et legibus, ceremoniis, schismatis, profanis studiis, ut non dicam interim bellis ac sedibus grassante in Rempublicam Christianam. Atque haec qui volet proprius contemplari, non obscure intelliget, quorsum pertineant, quae de Antichristo a Paulo dicta sunt. Nam quod ait, fore, ut sedeat in templo dei, non possumus nisi de Papa interpretari, ut qui sedeat, hoc est regnet, videaturque legitimum imperium exercere, idque in templo dei, hoc est, administrans ea, quae ad pietatem proprie pertinere videntur. Porro autem quam non temere eundem peccati hominem vocet, intelliget, qui diligenter expenderit et quae recensuimus initia Papatus ac monumenta, collegia tum sacerdotum, tum monachorum. Item Academias, et quae iam inde usque ab annis trecentis in rebus Christianis perpetravit. Furtim invasit Satan Romanam sedem, sensim occupavit animos hominum legibus ac ceremoniis, dum illud abominabile Antichristi regnum constitueretur. Praeludia eius quaedam ostensa sunt ante magnum Gregorium. Dehinc Bonifacio III. auspice miris artibus coaluit, donec Henrichorum vis fracta est, qui aegre iugum Satae adceperunt. Ab Henricis in hunc usque diem parto imperio fruitur Satan. Equidem exemplo Micheae mentiri nos malle, sed heu nimium veri sumus. Non addam autem, quid his annis in Galliis, in Germania minime dignum Christi vicariis admiserint. Tantum hoc dicam, mirari me, adeo nihil frontis esse iis, qui seculorum consensum caussantur, cum tanto spiritu hoc iugum detrectarint non Graeci modo, sed et Germaniae nostrae Caesaribus Henricis.

Iam ut largiar, vel a Nicaena Synodo occidentali Ecclesiae imperasse Romanum Pontificem, nondum consequitur, iure divino dominari posse. Quodsi ab annis probanda causa est, nihil peccavit Samaria, quae statim in ipsis regni auspiciis vacca Bethaven adoravit, nihil peccarunt maiores nostri, qui Idolorum cultum veluti per manus acceperunt ab iis, a quibus procreati fue-

runt. Quodsi res pictatis a consuetudine, pestimandae sunt, frustra habemus divinas literas, religionis morumque formulas. At non sinit errare spiritus Christi Ecclesiam. Primum non liquet, quatenus errari possit ab Ecclesia, deinde certum est, Ecclesiam non esse, quam tu vocas, herce. Quid enim alienius ab Ecclesia Christi, quam illud Antichristi regnum, illa Satae Synagoga? Non erit igitur nobiscum Christus, usque ad finem mundi? Immo, erit in sanctis usque ad mundi finem Christus, sed sanctos voco, in quibus per spiritum suum regnat Christus, non eum, qui se falso sanctissimum nuncupat. Sed non errant tot Episcopi, tot doctores, tot reges? immo nullis insidiatur Satan pertinacius, in nullos saevit vehementius, id quod haud frustra omnes sacrae historiae inculcant. Lapsus est foeda, sanctissimus vir Moses, vitulum Aharon fabrefecit. Et ex regibus Iuda quam paucos probant historiae, ex regibus Samariae neminem. Annon in sacerdotes ac principes ubique invehuntur prophetae? Annon palam ait Ezechiel: *Le.v peribit a sacerdote et consilium a senioribus?* Iohannes, annon vipereum semen vocabat phariseos, qui imperitabant? Et ut finiam in Evangelica historia, quam non probat Christus sacerdotum tum vitam, tum doctrinam supersticiosam? Itaque non pariar, premi me magnificis quorumcunque titulis, in causa pietatis, quae a scripturae auctoritate, non a mutabilibus hominum opinionibus pendet.

At cum principi populi lex, maledicere vetet, cur in Pontificem *Lutherus* invehitur? Primum Tyrannus est Pontifex, deinde, ut illud omittam, esto, maior est *Luthero* Papa, at minor divina voce, quam ille praedicat, ut debet. Nam cum vocatus sit ad docendi munus in Ecclesia, cur non doceat divinas literas? An ad *Lutherum* non pertinet, quod est a Christo dictum: *Quem mai puduerit et doctrinae meae, illius me quoque pudebit.* Personam hominis, inquit Paulus in disputatione de Evangelio, non spectat deus. Cur ergo Pontificem spectet *Lutherus*? Quodsi iudicium de doctrina Ecclesiastica voluit Paulus apud sedentes esse, cur non iudicet pontificiam doctrinam *Lutherus*? Et ut prophetica exempla praeteream, nonne magistratibus adversabantur⁴⁰⁾

40) adversabantur] Mel. opp.: adversantur.

Apostoli. Sed ii quid respondent? Nempe *oportere deo magis obedire, quam hominibus*. Itaque quia de doctrina Christiana agitur, interest Christianorum omnium, non modo *Lutheri*, adversariis, qui illam evertunt. In Evangelio Christus cum manum abscindi, oculum erui iubet, qui offendat, quaeso, quid aliud praecipit, quam ut ne admittamus impiam doctrinam. Aut quid iubet caveri pseudopphetas adeoque pseudoepiscopos, si noluit eos reprehendi. Absit haec a Christiana libertate servitus, ut non liceat Evangelium profiteri, cui tot sacramentis sumus initiati. Itaque cum divinae voces, prophetarum et Apostolorum exempla Evangelium docere iubeant quantumvis reclamante mundo, quid mihi frigidus et impius canones citas? Non maledicit magistratui *Lutherus*, sed Evangelium exhibet, quo quod illi offenduntur fraudi esse *Luthero* non debet. Est positus Christus in signum contradictionis, saxum est, in quod impingent impii omnes. Quid autem, quod et non in loco citas hos canones? Quid quod Nicolaum citas Pontificem, eum arbitror, qui Ravennatem Episcopum Romanae sedis subiecit, quicum de Ecclesiae opibus aliquamdiu et de sedis auctoritate certarat? Licet itaque non *Luthero* modo, sed omnibus Christianis mentibus de Evangelio disputare ac iudicare. Christianum officium facit, quisquis refragatur impiae doctrinae, quare non est, quod *Lutherum* crimineris temeritatis, quod hanc Camarinam moverit, maxime cum eo adactus sit aliorum tum infamibus, tum impiis scriptis. Ad disputationem de Indulgentiis vocavit *Decelius*, de auctoritate sedis Romanae *Eccius*, de aliis alii locis, iis impota, si quid scriptum est a *Luthero*, quod displicet. Quamquam si suo ipse consilio coepisset causam Christianae Republicae, reprehendi non posset, ut qui det operam sacrae doctrinae restituendae.

Hactenus de Pontifice satis multa dixi, quae ex re populi Christiani fuerit vos expendere, Principes. Proinde cum vestrae fidei commissa sit Europa, si vestra vobis, si Christiani populi salus curae est, expergiscimini aliquando, et illum ab ovili Christi Antichristum depellite, Christianas literas, Christiana instituta revocate in medium, illius legibus et traditionibus obliterata. Frivolam disputationem vocant quidam hanc, qua quaeritur, divinone iure praesit omnibus Eccle-

siis Papa, et nos frivolum censemus, nisi eo referatis eam, ut sciatis, licere vobis de rebus Ecclesiae statuere vel contra Antichristi istius voluntatem, cum persuasum sit atque ita sancitum illo putido iure, *nihil posse novari in rebus Ecclesiae, nisi intercedat Romani Pontificis auctoritas*. Sed voluit Christus, voluit Paulus, iudicium omnium rerum non penes Episcopos esse, sed penes Ecclesiam, penes populum Christianum. Nunc enim non patiar, Ecclesiae vocabulum istorum more exponi pro Pontifice. Sic enim licet istis scripturam ad suam tyrannidem pro arbitrio detorquere. Viden, hirce, quam frustra quiriteris adversus *Lutherum*, quod Romam Babylonem vocarit? Quanto enim illa quondam Babylon tolerabilior fuit Iudaeis exulibus, quam nobis Roma tam misere, tam foede servientibus? Immodestum, stultum, furiosum adpellas, quae convicia, quia cum sanctis communia habet, facile feret. Et beatos pronuntiavit Christus, quos mundus propter iustitiam persecuturus sit.

DE POENITENTIA ET INDULGENTIIS.

Reliquum est, quod de poenitentia deque condonationibus, quas vocant Indulgentias vulgo, disseruisti. Hac de re pauciora dicam, quod in libro, quem de Babylonica captivitate scripsit, sententiam suam de sacramentis exposuerit *Lutherus*. Atque illum vobis exhibeo, Principes, relegendum, antequam de *Luthero* pronuntietis. Exhibeo autem hac lege, ut ne patiamini, cum istorum furiosis clamoribus damnari, priusquam scripturae testimoniis refutarint. Nam offensos audio inimicos omnium maxime hoc scripto, quod hactenus nemo optimorum ac doctissimorum non egregie probat. Sed dicemus et nos de Poenitentia, quam vocant, nonnihil.

Duo sunt omnino in Ecclesia divinae gratiae signa, quae vulgus sacramenta vocat, Baptismus et Eucharistia, nam poenitentia non est aliud, nisi quaedam baptismi recordatio, utrumque ut sit profanatum abominabilibus Papae inventis, ex eo libro cognoscetis, quem exhibui. Missa quaestui habetur, sacrosanctum domini corpus foedissimos ventres alit. Poenitentia, qua non parte est obnoxia Romanae tyrannidi? Primum enim cum non aliud sit poenitentia, nisi vitae innovatio et veteris Adae mors, isti nobis confessiones et satisfactiones repererunt, quae duo, mirum est, ut

adflixerint conscientias, ut videri possit Roma non alia parte plus nocuisse, quod hic nemo non senserit onus Romanae tyrannidis. Quare cum de Indulgentiis disputari coeptum esset, *Lutherus* ad Evangelicam regulam coepit exigere, quae de poenitentia prodita erant. Placuit bonis *Lutherus* et aliquot novi, quorum animos erexit Christiana fiducia ad spem salutis, et qui sibi velut ex inferis revocati videbantur, ab illo iugo Romanae tyrannidis et scholasticarum opinionum liberati. Quot enim bonas mentes abominabilis Antichristus isto tristi iugo perdidit? Poenitentiam docebant esse simulatum odium peccatorum, condonari peccatum tradebant, si satisfecisses rite. Hic satisfactiones quid non fecerunt negotii afflictis conscientibus? Et quum Christus non aliud agat, quam ut serenet conscientias, istis nulla cura fuit, nisi labefactare, cruciare, adfligere conscientias, vae vobis, pharisaei et scribae, tot animarum reis, quas prophano doctrinae genere crudeliter necastis. Hic *Lutherus* docuit, peccata condonari non satisfactionibus, non indulgentiis, sed gratis a Christo, modo credatur voci Christi absolventis. Non spectandum, quantus sit dolor, quantum sit odium admissi delicti, nam sic isti docebant, sed fidendum Christi promissione, qui gratis condonarit peccata credentibus. Inculcabat illud Christi, *in arenam aedificare eum, qui suis conatibus magis fideret, quam divinae promissionis oraculo*. Fortasse, principes, vestras etiam conscientias testes habeo, quam foeliciter consuluerit conscientiarum perturbationi *Lutherus*. Hic ille insanire et reclamare haereticum dogma, Romae *Sylvester* ille S. Palatii Magister *), *Martini* commentarios etiam cremavit, quibus tradidit iuxta Evangelium, Pacem non contingere conscientiae, nisi per fidem, gratis condonari admissum, non dilui id vel expiari nostris laboribus. Non docet *Lutherus*, non esse deploranda peccata, non esse vetustatem carnis nostrae iugulandam. Sed hoc docet, unde afflictis conscientibus solatia petenda sint, quomodo erigendi sint, quos peccati mortisque sensus perculit. Hos Papistae vocant ad satisfactiunculas, ad indulgentias, *Lutherus* ad fidem, ad Evangelium vocat. id quod testantur pleraque eius dogmata,

Et ut summatim conferam dogmata de poenitentia. Fingunt scholae homini in manu esse odisse vitia sua, quoties et quom videtur. Ideoque docent, simulandum quendam dolorem, quem vocant attritionem, id vero est, quod Paulus ceterum vocat, quod humanis mentibus inurunt. Addunt, spiritum dei attritione impetrari. Contra divinae literae docent, divino adflatu contingere odium peccati. Nam qui carnales sunt, non possunt non probare peccatum, ut ad Romanos Paulus scribit. Et hanc tuetur sententiam *Lutherus*. Rursum scholae tradunt, condonari peccatum nostris expiationibus seu satisfactionibus. Contra Christus sese victimam exhibens pro peccato, non exigit, nisi ut credamus, cum ait: *Qui credit in me, is vivet* etc. Itaque conscientias divino spiritu concussas ac territas consolatur hoc modo *Lutherus*, quo solet Evangelium. Atque haec, principes, contentionis huius summa est, de qua cum iudicabitis, quaeso, diligenter considerate, quae a *Luthero* tum in *Babylonicam* captivitatem, tum in adsertionem etc. hac de re scripta sunt. Sui isti somnia, hic divinas literas docet, isti simulata poenitentia ludificantur hominum animos, hic veram exigit. Illi conscientias aut exanimant, aut vana operum humanorum fiducia tollunt. Quid quod legibus astringerunt confessionem, quam maxime oportuit permitti cuiusvis arbitrio. Nam cum confessionem peccati solum exprimat nobis verus dolor, quem divini spiritus opera concoepimus, quam paucorum confessio pia sit, facile est aestimare. Quippe cum pauci ex animo odio habeant peccatum. Sed haec alias. Audistis, Principes, quid de contritione *Lutherus* sentiat, quam improbe mentiatur hircus, cum contritionem ait a *Luthero* negari. Exstat eius de Poenitentia sermo, exstant quae scripsit in *Babylonicam* captivitatem et in Adsertiones.

Iam quis omnino hactenus de Contritione male sentire *Lutherum* iudicavit praeter te, nimirum hostium illius acutissimum. Sed hoc agebas, non ut *Lutherum* revinceris, sed ut calumniareris. Nam quod quaedam e *Lutheri* scriptis citas, et obscure et improbe citas, ut qui nec locum adscripseris, unde petisti, nec integram retuleris sententiam, ne, si candide citares, nihil ad rem facere videretur, quod producis. Profer igitur, ubi *Lutherus* sic argumentetur: Baptisari non contritos, igitur et absolvi non contritos. Non disputo nunc de hac sententia, cum constet,

*) *Sylvester Priorius s. de Priorio, Ord. Praedic. F.*

quid de contritione sentiat *Lutherus*, et ad hoc institutum non ita multum hic locus faciat. Sed, quaeso, audite, quomodo evertat argumentum et revellat hircus cum infantium Baptismum in dubium vocat. nempe quibus non contingat per baptismum coelestis gratia. Atque hic utinam saltem Magistrum tuum Thomam consulisses, hirce. Quid si hic verba tua in te regeram cum ad Aristotelem revocas *Lutherum*? Annon ad Thomam tuum revocandus es adeo impie delirans. Et vos, Principes, admonco, ut iubeatis, hunc inire sententiae suae de parvulorum Baptismo rationem. Quid enim futurum sit non videtis, ubi de infantium salute dubitabitur? Et haec hactenus.

Argute vero Pauli sententiam ad indulgentias detorquet, ubi ille recipit in Ecclesiam et absolvit eum, quem propter incestum stuprum antea tradiderat Satanae. Quid audio, omnem absolutionem esse indulgentiam Papalem illam, quodsi verum est, aut nemo sacerdotum non dispensat indulgentias, aut qui sine Papalibus indulgentiis moriuntur, damnandi sunt, quando non est aliud indulgentia nisi absolutio. Quid enim illa apud Paulum condonatio, nisi simplex absolutio est? Et non vides tu, quam stulte desipias, hirce, qui indulgentiam esse scis canonicarum poenarum condonationem, hoc est earum, quas passim Pontifices in Ecclesiis pro arbitrio suo flagitiosis imperabant, audes tamen Pauli auctoritate abuti ad confirmandam Romanam mercem, cum et poenas illas canonicas ignorarit Paulus. Et ut intelligatis Romanas imposturas, breviter exponam, quid sint Indulgentiae, quando hoc a multis desiderari video. Humana auctoritate poenae atrocium et publicorum scelerum in Ecclesia constitutae sunt, quae canonicae dicuntur. Imperabatur enim dierum aliquot ieiunium, et alii hoc genus carnis cruciatus. Quae poenae quia non nisi publicis sceleribus debebantur, mansit in quibusdam Germaniae Ecclesiis mos publice animadvertendi in homicidas et in publica scorta, si quando resipiunt. Caeterum antiquatae sunt formulae poenarum priscoe, et antiquari posse nemo dubitat, cum e sola hominum auctoritate pependerit hic ritus. Quid enim dubium est, antiquari posse, quae ab hominibus constituta sunt. Nunc isti exoletis poenis vendunt earum condonationem, idque omnibus promiscue, cum poenas etiam quondam non debuerint, nisi palam flagitiosi. Non disputo nunc de tota causa, sed paucis doceo,

MELANTH. OPER. VOL. I.

qui sint Indulgentiarum fontes. Quid si addam, quae de potestate Papae in purgatorium confinxere impii et impudentes homines?

Sed addit, quaedam Apostolis tradita esse, quae non sint scripturis comprehensa. Verum vide, hirce, cum fatearis ipse, divinis literis nihil de Indulgentiis proditum esse. Cur illam Pauli sententiam ad Indulgentias detorquebas? Pudeat vero Christianas mentes recipere, quod non comuniere sacrae literae. Annon humanas traditiones ubique in Evangelio, in Epistolis Paulus insectatur? Humana vero voco, quae non prodidit scriptura. Nam quod tu dicis, multa tradita esse, quae non sunt mandata literis divinis, plane impium est. Fateor, ut Iohannes ait, esse gesta pleraque, quae scripta non sint, sed doctrinam legum et Evangelii integram proditam aio, ita ut desiderari nihil possit. Alioqui si ex hominum constitutionibus, opinionibus et consuetudine pendeamus, quid erit Christianismo incertius? Apage sis mihi istud insipidum ius et illas prophanas constitutiones, quas producis, ut probes veteres ritus tuendos. Quid autem, quod illae leges etiam iubent auctoritati cedere usum et consuetudinem. Sed ego oppono unum Paulum omnibus hominum commentis, qui nusquam non iubet, caveri humanas traditiones. Referre putat Paulus, sciamus, quae a quibus didicerimus. Porro quae consuetudini debemus ea unde, quibus auctoribus accepimus. Sed quid in meridie lucernam? Planior est res, quam quae pluribus verbis tractari debeat. Quid enim cogitare putatis bonos viros ac prudentes, cum audiunt vestra omnia ex hac una ratione pendere, quod multa gesta sint, quae non sint conscripta. Nonne statim suspecta omnia facitis, cum ipsi fatemini, incerto auctore pro dita esse, quae defenditis.

De Turcicis etiam bellis dicendum erat, de quibus iste tam multa, nempe ut invidiam apud vos *Luthero* conflaret, cum *Lutherus* non aliud dixerit, nisi pium esse, ut nos ipsos prius emendemus, quam ferro in Turcas grassemur. Quod quam non sit impie dictum, quid est, quod disputem? Porro autem quanto Christianius erat, praedicatione Evangelii eos ad pietatem vocare, quam bello cogere. Immo quam ferro nihil profectum sit, satis apparet, cum nostris bellis velut excitatus ab ultima Asiae parte, propemodum in mediam Europam nos secutus sit. Neque vero damno,

Principes, maiorum vestrorum studium, qui suas vires experiri Turcam voluere, sed stultorum Pontificum accuso impietatem, qui illos Turcis obicere, ut ipsi interim domi dominarentur. An obscurum est, quo consilio *Henrici et Friderici* in Asiam ablegati sint? An obscurum est, quam infoeliciter dimicatum sit ad Varnam, cum pium foedus Hungarici regis et Turcae impie rescinderet Cardinalis Iulianus? annon satis poenarum pro perfidia dedimus amisso rege Hungarico? ut caetera taceam. Horum vos monere volui, ut ipsi cogitatis, quam parum pia sint hoc genus, Turcica bella, quae nos iam aliquot seculis gerimus. Quid quod Romae finxerunt hactenus toties, bella minari Turcam, quoties Germaniam depraedari libuit.

Postremo arguit inconstantiae *Lutherum* hircus, quod cum ad concilia Ecclesiastica provocet, neget tamen, quae a Conciliis decreta sunt. Audi, hirce, non modo a conciliis, non modo a Romano Pontifice, sed a pueris etiam doceri volet *Lutherus*, si scripturam doceant. Ad hominum commenta non modo non Pontificis, sed nec Conciliorum auctoritate adigi poterit. Immo anathema esto, quisquis docuerit praeter id, quod prodidere divinae literae.

Quod negas, provocandum a Pontifice Romano ad Synodos, idque iuxta Ephesini Concilii decretum, Primum non constat, quid Ephesina Synodus statuerit. Deinde piam esse provocationem ad Synodos Paulus docet, cum rerum Ecclesiasticarum et caussarum fidei iudicium negat penes Episcopos esse debere, sed penes sedentes, ut ipsius verbo utar. Hanc ego sententiam gravissimi Apostoli non patiar mihi cuiusvis Synodi decreto extorqueri. Superiore seculo et a Pio, quem sic vocabant, Pontifice et a Iulio cautum est, ne quis provocaret ad Synodos. Quae constitutio quam non sit pia, hic Pauli locus arguit, qui penes sedentes esse iudicium caussarum fidei docet. Ergo impie errant, qui soli Romano Pontifici de caussis pietatis iudicandi auctoritatem tribuunt. Et pertinere cognitionem earum ad universam Ecclesiam, illud in actis Apostolicis exemplum etiam testatur, ubi non modo Apostolorum, sed communi seniorum et totius Ecclesiae consilio decretum est de libertate Christiana. Sic enim ait Lucas, *Visum est Apostolis et senioribus et universae Ecclesiae.* Quid est igitur, quod dubite-

mus, utrum ad universam Ecclesiam cognitio caussarum fidei pertineat, quando id iubet et Apostoli Pauli sententia et primae Synodi exemplum. Tantum abest, ut a stultis et impiis Pontificibus appellare Synodos non liceat.

Proinde, Principes optimi, nihil vos illorum insani et impii clamores inturbent, quominus de hac causa et fortiter et Christiano spiritu iudicetis. Non hoc agit, ut se servetis *Lutherus*, sed ut Evangelium tueamini, cuius gloriam ipse libenter sua morte empturus est. Non deprecatur ignes, non formidat ullam neque hominum, neque daemonum vim. *Nam si Christus pro nobis, quis contra nos?* Vestra vero interest, restituere ac tueri doctrinam, quam sanguine suo dedicavit Christus, qua praescripsit una ad salutem viam. Qui diversum docent, suo ventri, suae tyrannidi, suae gloriae, non saluti vestrae, non gloriae dei consultum voluit. Non possum efficaciori ratione vobis Evangelium commendare, quam cum adhortor, ut sua cuique curae salus sit, quae si vos non habet sollicitos, non iam ego apud Christianos principes, sed apud Diocletianos, apud Maxentios dico. Quodsi est in vobis Christi spiritus, cogitabitis, quorsum res Christiana prolapsa sit, quam sit Antichristi Romani regnum a Christo alienum, quam pro divinis legibus pro Christi Evangelio impia et pestilens doctrina recepta sit, et ex impia doctrina, humanis constitutionibus, qui ritus, quam prophani in Ecclesia conficti sint, ut videri nunc demum possit, o miseros nos, Christus datus gentibus ad illudendum. Quantillum enim interest inter illam gentium Idolatriam et hunc Ecclesiae statum, gentilis doctrina, philosophia admissa est et ad hanc omnia sacra dogmata referri solent. Ad philosophiam accesserunt Pontificiae leges, quae praeter lites quid aliud docent, quam stultas et impias ceremonias? Episcopi, quibus est demandata functio Evangelii praedicandi, luxu et splendore cum regibus gentium certant, et haud scio an priscam Caesarum luxuriam vincat etiam Romae Pontificia. Et hanc dissimularem quidem, nisi praetextu nominis Christi sibi quidvis arrogarent ii, qui se Christi vicarios, et iure quidem divino, inverecunde et impie vocari volunt. Forsan in hoc excitavit Deus *Lutheri* spiritum, ut ex hoc irae tempore, ut cum Daniele loquar, aliquos per Evangelium suum evocet. Forsan hanc scintillam lucis Evangelicae donat miserabili huic seculo,

quam restringere sit piaculum. Deum, aras et templa violare nefas censeatis, quanto magis praestandum vobis est, ne Evangelicas literas violetis, quas tam sanctas orbi terrarum esse voluit coelestis spiritus. Proinde Principes, quaeso, Evangelii maiestatem salvam velitis et ab illis Pseudochristis doctoribus Theologastris et Antichristi Romani tyrannide reliquias Ecclesiae fortiter vindicetis. Nulla vos superstitio simulati nominis Christi et Apostolorum Petri et Pauli, nullae minae, nullae dirae, nullae imprecationes deterreant, quo minus officium Christianorum Principum faciatis. Hanc veluti gratiam divinae misericordiae debetis cavere, ut ne pessum eat Evangelium, quod illa tam liberaliter orbi terrarum donavit, immo quod velut aliquamdiu intermortuum, nunc revocavit in lucem. decet vos illius gloriam salvam velle, cuius vos in terris vicem geritis. Quodsi quid prius aut antiquius habetis Evangelio, cogitate, quam ab officii vestri rationibus alieni sitis. Quam gratum officium deo fecit Ezechias, cum serpente aeneum Mosi, cum statuas et Idola abolevit, optimi regis laudatissimum factum imitamini, et Ecclesiae serpentes, scholastica dogmata, et Idola Romana perdit. Iosias cum audisset legis codicem repertum, nihil prius habuit, restituendo cultu divino, templum sarcit et purgat, idola deturbat, idolatras trucidat, phase domino celebrat. Quo facto mirum est, quam conciliarit sibi divinum favorem. Huius exemplo vos quoque voluit animare divinus spiritus, ut impiam doctrinam et tyrannidem conscientiarum tandem e medio tolleretis. Provehet conatus vestros Christus et fortunabit, modo gloriae Evangelii ex animo vultis consultum. Nihil de *Luthero* dico, de quo sentiant inimici, ut libet, vos eum e doctrina aestimabitis. Iam enim occalluimus ad istas inimicorum voces haereticus, blasphemus, amens et similes, quae vocabula si quis ex hirci oratione tollat, ne duae quidem paginae reliquae fuerint. Oportuit enim hircum pro officio *τραγωδεῖν*. De Evangelio tantum dico, cuius auctoritatem assertam cum capitis sui periculo vult *Lutherus*. Vos videritis, ne quid indignum et Christianis et Principibus admittatis. Exspectat orbis terrarum iudicium vestrum, et publico exemplo iudicabit, quo vobis maiore tum cura tum fide omnia sunt expendenda, quae ad Reipublicae Christianae salutem attinent. Atque hoc unice opto, ut spiritu suo coelestis pater vos et erudiat et animet, ut quid

spesandum sequendumque sit in hoc iudicio, proprie certoque cognoscatis et, quod sentitis, fortiter statnere possitis. Neque enim admittit iudices divina doctrina, nisi quorum animos divinus spiritus illius sensu imbuit. Pleraque vos ab Evangelio avocabunt, receptae hominum consuetudines, vulgi opiniones, privatarum rerum cura et hoc genus multa, adversum quae fortiter Evangelio animos obfirmabitis. Et qui illis non praetulerit dominum nostrum Iesum Christum, esto anathema maranatha. DIXI 41).

ἔσχεδιόζετο φίλιππος ὁ μελόχθων 42).

No. 104.

22. Febr.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 36.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, Illustr. Principis D. Friderici, Duc. Sax. a sacris, Domino ac patrono suo

S. Ecce versiculos quorundam honorum iuvenum in incendium Iuris Canonici *). Libellum meum adversus *Thomam Rhadinum* scio te desiderare, sed illum morantur *χαλκοτύποι*, ut quos occupavit nunc multo melioribus D. *Martinus Buschium* ***) gaudeo mihi *σύμμαχον* factum

41) „Dixi“ deest Mel. opp.

42) μελόχθων] Sic fortasse consulto in libro primum edito. Liber, qui formis octonis prodiit, et Mel. opp. „μελόχθων.“ — Quum inter nuptiarum mearum solemnina scriberem, quae *Didymi Faventini* orationi praefatus sum (supra pag. 286), ex animo meo effluxit, *Philippi* orationem et in eiusdem opp. Basileae edd. T. I. p. 345—389. extare. Scripturae discrepantiam, si qua est, in fine Voluminis primi Epistolarum *Philippi* dabo. F.

*) d. 10 m. Dec. 1520 *Lutherus* igne cremavit bullam Papae et Ius Canonicum. Versiculi leguntur in opp. *Lutheri*. [*Lutherus* una cum his et summam angelicam et quosdam *Dungershemii*, *Eccii* et *Emseri* libros combussisse, ipse *Lutherus* Spalatino ap. de *Wette* I, 532. narrat. cf. etiam *Lutheri* opp. ed. *Walch* T. XV, p. 1924 seqq. Versiculi vero, qui, quantum equidem scio, in *Lutheri* opp. praetermissi sunt, nuperrime in ephemerid. theolog. „Allgem. Kirchen-Zeitung“ a. 1827 recusi sunt. F.]

**) *Philippus* libellum eo quidem tempore, cui hic adscriptus est (m. Febr.), iam absolverat. Cave igitur putes, nos in temporum ratione lapsos esse. F.

***) Poëta illo tempore haud ignobilis, qui tum *Lipsiae* commemoratus erat. Loquitur haud dubie de epist. *Buschii* ad

adversus nebulonem istum, quisquis est. Tu ex officio feceris, si me *Buschio* amanter commendaris. Nam ego quidem nihil perinde cupio, atque bonis viris bene probari. De *Willemberga* hoc tempore nihil novi scribere possum. Nam de *Adriano* *) *ψευδοχρίστω*, sive mavis hebreo, ex aliis intelliges. Caetera, Deo gratiae, salva sunt. Ut tumultuetur *Lipsia* et ille *Lipsiae τὸ-παῦρος Emser*, ex his literis amicorum cognosces **). Adhuc *Mosellani*, hominis tam de

lippiente (*Lipsiensi* volebam dicere) acad bene meriti, famulus captivus tenetur, et scio, an ipse etiam Chalcotypus *Schuman* quem in Tullianum ante dies paucos conice *Thilonino* *) salutem dic meo nomine, et aliis. Optime vale, optime ac felicissime v Illustriss. princeps noster. In die Cathedrae fictitiae, anno M.D.XXI.

Philippus tu

Huttenum, quae habetur in opp. Luth. T. XV. (ed. Walch) p. 1952. [*Hermannus von dem Busche*, poeta clarissimus, cuius opera studium scriptorum antiquitatis eruditae praesantissimorum quam maxime iuvabatur, *Lipsiae* quidem aliquoties versatus est, minime vero eo tempore, quo *Melanthon* hanc epistolam exaravit. Anno enim 1521 iam decennio et quod excurrit praeteriit, ex quo *Lipsia* discesserat *Buschius*. Ac primum quidem a. 1503 *Lipsiae* versatus est, quo anno Epigrammata quaedam duabus *Conr. Wimpinae de Fagis* orationibus (Orationi in recommendationem sacrae theologiae et Orationi habitae in Exceptione *Raymundi* Card. Gurcensis) inserta *Lipsiae* scripsit. Quicumque de *Buschii* vita scripserunt, hucusque partim in medio reliquerunt, quo anno primum *Lipsiam* venerit (cf. *Jac. Burckhardi* de *Buschii* vita commentarium, qui *Buschii* Vallum humanitatis a *Burckhardo* Francofurti ad Moenum a. 1719 in 8vo editum praecedat, pag. 181), partim dixerunt, hoc aliquanto post factum esse. Inter omnes *Molnike* V. S. proxime ad veritatem accessit. cf. *V. Hutteni* in *Wedegum* Loetz et filium eius *Hennigum* querelarum libri II. ed. *Gli. Ch. F. Molnike* (Gryphisw. 1816. 8.) p. 488. Constat, *Buschium* denuo a. 1505 *Lipsiam* migrasse, eumque per aliquot annos ibidem vixisse. Postquam aliunde alio commigraverat, demum ab a. 1518 usque ad a. 1522 *Vesaliae* substitit, ubi scholae publicae praefuit. Anno 1521 inter comitia una cum *Spalatio* aliisque *Wormatiae* fuit. — Qui vero factum sit, ut affirmetur, h. l. de *Buschii* ad *Huttenum* litteris, quae in Lutheri opp. l. c. exhibentur, sermionem esse, intelligere non possum, quum *Buschius* has litteras demum *Wormatiae* III. Nonas *Maias* a. 1521 exaraverit et *Melanthonis* epistola die XXII. m. Februarii a. 1521 scripta sit. Et si dies in litteris adscriptus non esset, tamen ex ipsa *Buschii* epistola satis superque appareret, quae *Melanthon* h. l. de *Buschio* scribit, ad illas *Buschii* litteras nullo pacto referri posse. Quis autem nebulo iste fuerit, adversus quem *Melanthon* cum *Buschio* pugnavit, nescio. Fortasse *Thomae Rhadini* oratio intelligenda est. Inter *Buschii* quidem scripta, quotquot mihi innotuerunt, et inter ea, quae *Hamelmanni*, *Burckhardi*, *Strieder*, *Molnike* alii de *Buschii* vita scripserunt, nullum huius rei vestigium agnosco. *Buschium* paulo post *Vitebergam* se contulisse, non est, quod monemus. F.]

*) De *Malthaco Adriano*, literarum hebraicarum in Academia *Vitebergensi* professore (cf. supra pag. 161), qui Lutheri doctrinam „opera bona nihil valere, sed solam fidem” et nescio quae alia moleste ferens iam m. Novembri a. 1520 *Lipsiam* se contulerat. (cf. Lutheri epp. ed. de *Wette* I, 522.) Muneris vacationem haud gravatim ab Academia *Vitebergensi* m. Februarii a. 1521 impetravit. cf. Lutheri epp. I, 560. F.]

***) Ista quidem litterae, quas *Melanthon* una cum suis *Spalatio* misit, interierunt. De *Emsero* paene eadem *Lutherus Spalatio* die 27. m. Febr. (ap. de *Wette* I, 561) scribit: „Caeterum *Lipsiae* regnat *Emser*, et multa potest

No. 105.

2. M

G. Spalatio.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. ep. 27.

Optimo viro, Georgio Spalatio striss. Principi, D. Friderico, Duci Saxoniae a sacris, patrono suo

S. Sacerdos hic **) invidia doctrinae evancae laborat, ita ut in periculum quoque res adductae sint, id quod ex ipso latius intel

et audet, ut qui finem statim sui sit facturus, more num istius generis.” Quae *Melanthon* de *Mosellani* et de *Valentino Schumanno*, typographo, scribit, rata non habeo. Fortasse uterque adversus *Georgii* Sax. edictum librum quendam *Lutheri* rem iuventem dum curaverat. F.]

*) Quis *Thiloninus* ille fuerit, certe dicere non possum: tase est *Thilonynus* ille, cuius epigramma ad leclatine scriptum in fronte libri exstat, qui inscribitur: de Anima Aristotelis nuper per Joannem Argiopitum be in Romanum sermonē elegantissime tractatus.” (In „Expressum *Wittenburgii* per Joannem Gronenberg. Virginei partus M.D. & novi saeculi IX.” forma max.) quidem librum *Chilianus Reutherus Mellerstatinus* losophiae praceptor Acad. *Viteberg.*, edidit. Annus eiusdem, nisi fallor, „*Thilonini Pulynni Poetae* terpretatio *Batrachomyomachiae Vitebergae* prodit. Panzerum X, 69. 19). Si quid video illius *Thilon Thielmanni* poetae nomen gentilitium *Conradi* fuit. Idiae enim a. 1507 carmen „*Thielm. Conradi* de) Annunciationis Diei Insignis” typis exscriptum est. Ius autem veri est, *Melanthonem* h. l. salutem dicit *Ionio Chunrado* s. *Conrado*, qui a. 1522 librum edidit scriptum: „AD EVANGELICAE DOTRINE (sic) DIVM EXHORTATIO NVPER IN PAVLINE LECTNIS EKORDIO FACTA. A. D. THILONIO C RADO Iuriconsulto, Apud Vageos ANNO. M. D. DIE. XVI. APRILIS.” (S. l. plagg. 2 in 4to). Nam *Conradus* Iuriconsultus cum *Conrado* Poeta unus id fuerit, nescio. F.]

**) Ut mea fert coniectura extra omnium, apud his de rebus iudicium est, dubitationem positam est, *lanthonem* hoc loco de *Ioanne Bugenhugio* Pomagere. Constat enim, *Pomeranum* a. 1521 paulo *Lutheri* iter *Wormatiense*, cui *Lutherus* die: so

Quorsum autem profugiat, nisi ad ἄστυλον nostrum, ad Illustr. Principem? Quaeso, si quid potes, nolis deesse homini. Scis sua cuique cara esse, scis dolere suam cuique iniuriam, quare adversus istorum vim defendi volet, et fortasse pertinacius, quam vel ego prohem. *Lipsiae* quidam Magister, *Mellestardio* *) nomen est, (vulgus vocat, quia claudus est, *Vulcanum*), is in gratiam sceleratiss. sophistarum libros D. *Martini* excussit **). Urunt *Misn.* et *Mersb.* ***), ut scis fortasse. Caeterum *Wittembergae* res adhuc tranquillae sunt. Eduntur et mandata ab Episcopis, ne absolutionem impetret a sacerdotibus aut monachis, quisquis faverit huic doctrinae. Sed libellum Doc. *Martini*, ut arbitror, habes hac de re scriptum tuo primum consilio ****). De

bibliotheca *) lustranda obsecro, ne consilium meum, immo preces, continuas **), diligenterque requiras, aut quid ibi sit veterum historiarum, sacrarum maxime, aut theologorum. Quanti referat enim veteres historias restitui! Porro ego in id ab annis iam aliquot intentus sum, ut ecclesiasticarum rerum historiam undique diligenter conquiram. Et quaedam penes nos ea de re non vulgaria habemus. Scripsi ad te in ista comitia incertus, utrum literas acceperis unquam. Illustrissimus Princeps valeat. Vale et tu, *Georgi* Cariss., et saluta amicos. Sabbato ante Oculi.

Philippus tuus.

No. 106.

21. Martii.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 33.

Optimo et evangelicae veritatis studiosissimo
Georgio Spalatino, Domino ac patrono
suo,

S. D. Ex literis tuis multa satis de causa evangelii cognovimus, in qua praeter sollicita vota precesque nobis nihil est reliquum. Atque utinam Deus redimat nostro sanguine salutem christiani populi. Video quorsum tendant consilia inimicorum; sed fiat voluntas Domini. Miror, te non adcepisse literas de hebraica praedicatione ***). Bono reipublicae nostrae *Adrianus* migravit, cui visum est ex re publica sufficere *Aurogallum* ****), quem multo et longo usu

die 17. m. Februarii a. 1521 miserat. cf. Lutheri epp. I, 560 et 562. Et ex iis, quae *Melanthon* in antecedd. scribit: „Eduntur et mandata — quisquis faverit huic doctrinae” facile probari potest, h. l. hunc Lutheri librum, neque vero Assertionem significari. F.]

*) *Reinhardi*, Episcopi Wormatiensis. cf. supra p. 230. F.

**) Tantum quidem patet, verba „obsecro, ne — continuas” depravata esse. Fortasse scribendum est: immo preces continuas (cf. pag. 280 et p. 282.); sed quomodo reliqua resarcinanda sint, in medio relinquo equidem, cui potestas epistolae *Philippi* mss. inspicendi data non fuit. F.

***) Quae *Melanthonis* litterae, quas sine dubio aut exunte m. Februario aut initio m. Martii scripsit, aetatem non tulerunt. Die 22. mensis Februarii *Philippus Spalatino* de *Adriani* abitu certiore fecit (cf. supra p. 359). F.

****) *Matthaeum Aurogallum Bohemum*, „qui in Academia Wittembergensi multorum studia in lingua Hebraica

m. Aprilis se commisit, Vitebergam venisse. cf. Ph. *Melanthonis* orationem de vita I. Bugenbagii a Pt. *Vincencio Fratistav.* habitam in *Melanth.* Declamatt. ed. *Richardii* T. III. p. 799. Fuerunt quidem, qui *Bugenbagium* non ita multo post comitia Wormatiensia a. 1521 Vitebergam se contulisse dicerent. Quis vero auctor *Melanthone* locupletior hoc loco laudari potest? Tum *Bugenbagium* iam ab a. 1512 *Sacerdotem* se appellasse, non est, quod moneamus. (cf. Joh. Bugenhagen. Ein biograph. Versuch von J. H. Ziets. Leipz. 1829. 8vo. pag. 40.) Nonne vero *Melanthon* h. l. de sacerdote verba facit? Deinde quae *Melanthon* de invidia doctrinae evangelicae narrat, qua illum consecrati sint, in *Bugenbagium* optime cadere videntur. Denique iam *Bugenhogius* profugus Vitebergam venerat. In angustiis, quibus tunc premebatur, quis praeter Saxoniae Principem Electorem profugo deinceps vitam academicam ingressuro, acceptius gratiusque auxilium atque praesidium ferre potuerit, video nequidem. Non mirum igitur, quod *Melanthon* iuvenem doctum eam ob causam Principem Electorem Saxoniae Wormatiensium aditurum Spalatino etiam atque etiam commendarij. Quae quum ita se habeant, haud scio, an in coniectura, quam protuli, multum non fallar. F.

*) Scribendum est, nisi fallor, *Mellerstadin*. Cui quidem philosophiae magistro et *Hermannii Buschii* discipulo nomen erat *Wolfgangus Polichius Mellerstadius*. Olim una cum cognato suo Martino Polichio *Mellerstadio*, primo Academiae Vitebergensis Rectore, Vitebergae versatus est. F.

**) Fortasse scribendum est „excussit.” F.

***) cf. Lutheri epp. ed. de Wette I, 545, 560 et 562. et (*Klotzsch's* u. *Grundig's*) Sammlung vermischter Nachrr. z. Sächsischen Geschichte. II. Band. (Chemnitz 1768. 8.) pag. 309 seqq. F.

****) Libellus: Grund und Ursach aller Artikel etc. [Quod non putarim. Calendis eijus m. Martii a. 1521 haec translatio germanica libri, qui inscribitur: Assertio omnium articulorum etc. (cf. supra p. 285.) Vitebergae edita est. cf. Lutheri epp. I, 867., ubi *Lutherus* ipse de Assertionem scribit: „sed quando ad te (Wormatiam) perveniet?” Quae quum sint, *Melanthon* de hoc libro iam die altero, ex quo prodierat, Spalatino Wormatiam scribere plane non poterat. „Libellum D. Martini, ut arbitror, habes.” Si quid video, sermo est de Lutheri libro inscripto: „Ein vnterricht der heyltfinder: vber die verpotten bucher D. M. Luthers. Wittemberg. Im Jar M. D. Xxi.” (Plag. una in 4to.) Quam quidem librum *Lutherus Spalatino* iam

cognovimus, annos circiter duos *Wittembergae* versatum, ita ut mores et studia latina, graeca et hebraica omnes probemus. Ipse vidi ex tempore multa enarrantem ac reddentem ex hebraicis, deque eo scripsit, ni fallor, ante *D. Martinus* *). Iam toties imponunt illustriss. Principi ignoti adventae, ut qualemcumque malle debeamus, modo exploratum *καὶ βασιλιστέρια*, quam ex hoc genere palabundum aliquem et circumforaneum doctorem. De praelectione *Morlini* **) fortasse statui non potest, nisi ubi redierit Illustriss. Princeps. Ego sane nihil minus velim, quam perdi adeo frivolis *ἀρρομάσι* et sumptum et horas. Tamen si quid voles interim agi, disciplinarum mathematicarum mihi ratio habenda videtur, quae desertae propemodum iacent. Ex *Ingolstadio* scripsit ad me quidam amicus de *Capione* satis multa. Rogat *Capnio*, ne quid ad se in ista rerum tempestate scribam. *Thomae Anselmo* dictionarium, ita me ames, libenter sum recogniturus, si remiserit ad me, quod olim transmissi, idque non sine causa. Nam illam primam foetoram ne ex ipsius quidem re fuerit edi ***). Vale feliciter in domino. Dominus servet illustriss. Principem. XXI. Martii.

Philippus tuus.

Amicos saluta et inprimis *D. Gereandrum* †) nostrum. Scribemus eis per otium; nunc enim non licuit. Et cur ipse ad me in tanto otio non scribat, vehementer miror.

foeliciter prorexit et adiuvit et singulari modestia morum eruditionem ornavit." Die S. Martini a. 1548 eius funus ductum est. cf. Scriptor. publ. propositor. a Professorib. in *Academ. Witteberg. T. I, p. 73. F.*

*) *Lutherus* re vera *Spalatino* die 17. m. Februarii a. 1521 (ap. de *Wette* I, 560) scripsit: „utinam *Aurogallus* ei" (*Adriano*) „succedere mereatur." Et die 19. m. Martii (ap. de *Wette* I, 574): „De Hebraica lectione saepius tractavimus, et nostro iudicio *Aurogallus* huic professioni idoneus est, quem Principi illustrissimo poteris subindicare." *F.*

**) *M. Iodoci Morlini*, qui hoc tempore *Witeberga* abiit. cf. supra pag. 282. *F.*

***) Cf. supra pag. 50. *Melanthon* igitur, qui *Spalatino* pollicitus erat, se *dictionarium* ad Cal. Novembres a. 1518 *Hagenoam* missurum esse, promissum praestitit. Num vero *dictionarium* deinceps typis exscriptum sit, me quidem fugit. *F.*

†) Sine dubio *Paulum* illum *Gereandrum Salzburgensem*, cui *Melanthon* a. 1516 *Terentii* comoedias dicavit. cf. supra p. 9. *F.*

No. 107.

30. Mart.

G. Spalatino.

Ex autogr. in Cod. Basil. F. 101. ep. 29.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, Illustr. Principis divi Friderici a libell. et sacris, suo patrono

S. Proxime ad te et ad *Tiloninum* scripsi, ad hunc quidem graece, quas utrum inceperis **), nescio; neque facile est aestimare, cum et nostra omnia tam mala fide reddantur et tu ad me tam longo tempore ne literarum quidem scripseris ullam. Nunc iterum te interpellor, idque in re seria, qui alias toties tecum nugor. Hic adulescens eques *Mysius* ***) sacerdotium quoddam ambit, quod speravit se consecuturum Illustriss. Principis *D. Friderici* liberalitate. In qua re ut hunc adiuves, te vehementer oro. Dignus hic est, et quod ex equestri ordine natus literas complectitur, et quod ingenio est minime malo. Commendabit eum tibi sua ipsius indoles, ubi congressus fueris familiaris. Atque utinam haberemus in hoc ordine, qui huius exemplum probarent, multos. Neque enim ignoras, quanti ea res momenti sit futura in Christianismo. Hodie accepi literas ex *Dania* ab eo missas, qui illuc profectus a nobis graecas literas docet *Copenhagenii* ****). Rex favere *Martino* scribitur, idque dextre, quanquam utrum iudicio faveat, an, quod solet vulgus, impetu quodam, non satis scio. Is in Suecis episcopos aliquot securi percussit et aliquot *Monachos* submersit. Sed quid ego haec tecum, cum obscura haec esse non possunt. De *Wittembergae* statu hic memorabit. Vale mi cariss. *Spalatino.* Mensis Martii penultima, anno M. D. XXI.

Philippus tuus.

*) Cf. quae supra pag. 360 de *Thilonino* dixi. *Melanthonis* litterae ad *Thiloninum* graece exaratae interierunt. *F.*

***) Sine dubio scribendum est „acceperis" (litteras), neque vero: inceperis. *F.*

****) Estne *Michael Creusen*, quem *Lutherus Spalatino* commendat d. 7. Martii? [(ap. de *Wette* I, 570.) Quod vis dubitarim, quum *Michael* ille, ut mihi quidem videtur, ex nobili gente Saxonica, cui a *Creusen* nomen est, oriendus esset, et *Philippus* noster aperte dicat, adolescentem esse equitem *Mysium* (i. e. *Misnium*). Ex eadem gente originem ducebant *Melchior a Creusen*, qui tunc praefectus *Cobditiensis* et deinde praefectus *Episcopatus Numburgensis* fuit, et *Christophorus a Creusen*, eadem aetate *Cubicarius Alberti*, *Borussiae Ducis*. *F.*

*****) a *Malthia Gablero Stutgardiensis*, philos. magistro. Cf. *Köhler's Beyträge* I, 53. *F.*

No. 108.

m. Aprili.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. ep. 46.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, Domino et patrono suo.

Salve carissime Spalatine. De statu rerum nostrarum hic intelliges ex Rever. Patre Martino et aliis *). Utinam licuisset mihi una proficisci **), cum ob alia, tum quod mire ardeo, aliquid ad Rhenum bibliothecas lustrare aliquid, nunquid istheic sit veterum scriptorum, qui rem heologicam iuvare queant. Vale. Commendabis me amicis, imprimis theologo Fabricio ***).

Philippus.

No. 109.

m. Aprili.

Ioanni Hesso.

Ex autographo in Codd. Rehdig. Vol. V. Schulzius S. V. epistolam descripsit. Apographum in Cod. Bavar. II. p. 607.

*) Ex Nic. Amsdorffo et Petro Suavenio, qui Lutherum die tertio festi paschalis (i. e. die secundo m. Aprilis) Wormatiam abeundi comites fuerunt. Hisce Erfordiae, quo Lutherus die 6. m. Aprilis pervenit, Euricius Cordus, Georgius Sturciades et Iustus Jonas socios se adiunxerunt. F.

**) Abiit Lutherus Viteberga d. 2. Aprilis. Epistolam Lutheri ad Spalatinum, in qua de statu rerum Viteberg. scripserit, non habemus. Verba utinam licuisset etc. cogunt, ut statuamus, Melanthonem die itineris Lutheri vel statim post eius abitum scripsisse; nisi conicere velis, Melanthonem veniam comitandi Lutherum petiisse, nec vero impetrasse. [In his Philippi litteris epistolae Lutheri de statu rerum Viteberg. mentio fit plane nulla. Nam quae Philippus scribit: „De statu rerum — intelliges ex R. P. Martino et aliis“, satis perspicue spectant ad Lutherum eiusque itineris socios et comites, qui Wormatiae praesentes Spalatino res Vitebergenses exposituri sint; minime vero ad litteras, quas Lutherus Spalatino miserit. Deinde nec necesse est, ex verbis: utinam licuisset et quae sequuntur, colligamus, Philippum epistolam pusillam vel die, quo Lutherus Viteberga abiit, vel non ita multo post exarasse. Equidem putarim, Melanthonem pridie eius diei, quo Lutherus iter Wormatiense suscepit, i. e. die 1. m. Aprilis has litteras scripsisse. Denique et tum, si „statuamus, Melanthonem die itineris Lutheri vel statim post eius abitum scripsisse“ (sc. hanc epistolam minusculam), nonne Melanthon iure recteque scribere poterat: „utinam licuisset mihi, una proficisci“, et eadem quidem ex causa, quod comitatus ipsi non contigisset? F.]

*) Wolfgango Fabricio Capioni. F.

exstat. Primum edita est epistola in Epp. Lib. VI. pag. 331.

(Ioanni Hesso)

S. *) Carissime mi frater. Ex nuncio de patre nostro Doctore Martino omnia intelliges. Ad Vangionas *) profectus est. Deus faxit, ut feliciter. Quae a nobis petiisti, brevi mittemus. Nunc enim inter tantas occupationes vix haec licuit scribere. De fide tua nihil dubitabam, sed iocabar tecum, quanquam optarim tibi plus *ἀνδρείας* *). Nos Thomae *) respondimus, principio arbitrati Emserum autorem. Nunc nihilominus dubitamus de autore **). Nuncius adferet responsionem ad Emseri libellum ***). Mea Methodus †) nunc excuditur. Ideo mittemus auctiorem, quam scripta quondam fuerit †). Dominus augeat te Spiritu suo. Vale. *Witenbergae*. Gratias ago pro munere: Quanquam quid cum cochleari homini Theologo? Sed gratum est quidquid a te proficiscitur. Scribemus, ut spero, sub has nundinas copiose ††). Modo enim non possum †).

No. 110.

15. April.

Determinatio Theologorum Parisiensium super doctrina Lutheriana.

Ut theologi Colonienses et Lovanienses Lutheri doctrinam iam pridem damnarunt, ita et Parisienses die XV. m.

1) S.] Lib. VI.: „S. D.“ F.

2) Vangionas] Lib. VI.: „Vangiones.“ F.

3) Thomae] Scripserat Philippus primum „Didymo,“ quod vero iterum delevit et scripsit: „Thomae Pla.“ s. „Pla:“ [Recte quidem Philippus scripsit: „Thomae Pla.“ (neque vero Pla:) i. e. Thomae Placentino, cf. supra p. 212. — Lib. VI.: Thomae Rhadino. — F.]

4) fuerit] Lib. VI.: „fuerat.“

5) Quae in Libro VI. exhibentur: „Post Pascha, Anno XXI.“ non Philippus, sed quispiam alius adscripsit.

*) Haec spectant ad ea, quae Melanthon Hesso d. 20. m. Februarii a. 1521 scripsit. Vid. supra p. 284. F.

**) Lutherus Spalatino d. 27. m. Februarii a. 1521 scribit: „Rhadinum Emser esse nondum dissuaseris, mi Spalatine: sunt et nobis argumenta.“ (ap. de Wette I, 562.) Sed utrumque animus fefellit. cf. supra p. 213. F.

***) Didymi Faventini adversus Thom. Placentinum Oratio nem pro Martino Lutero, quam supra p. 287 seqq. exhibuimus. F.

†) Loquitur de locis theologicis.

††) Litterae, siquidem Melanthon promissum praestitit, interierunt. F.

Aprilis a. 1521 sententiam adversariam de Luthero dixerunt. Quae quidem sententia sic inscripta prodiit: „Determinatio Theologicae Facultatis Parisiensis super doctrina Lutheriana hactenus per eam visa. Parisiis apud Iodocum Badium Ascensium 1521.” 4to. Libellus primum editus, quem meis quidem oculis nondum vidi, a. 1521 cura *Ioannis von Eck* ita inscriptus recusus est: „Determinatio theologice Facultatis Parisien. super Doctrina Lutheriana hactenus per eam visa. Hic vuerdent ciiiij. artickel der Lutherischẽ leer verdampt durch die loblich vniuersitet von Parys darumb Martin Luther die disputatio zu Leiptzig verlorn hat. Ein teutsche ermanung” (aut. *I. Eckio*) „zu ennd dar zu gesetzt.” (S. l. et a. Plagg. 4½ in 4to.) Exemplar huius libri *Ch. Guil. Spiekerus* V. S. ex Francofordia ad Viadrum olim Berolinum benigne ad me misit. Deinde *Philippus* noster Parisiensium determinationem, quam vocant, una cum *Lutheri* defensione m. Iulio a. 1521 Vitebergae edidit. Qui quidem liber, cuius exemplum ex Bibliotheca Cizensi *Gst. Kiesslingius* V. D. mecum communicavit, sic inscribitur: „DETERMINATIO THEOLOGICAE FACULTATIS PARIISIEN. SYPER DOCTRINA LVTHERIANA hactenus per eam visa. APOLOGIA PRO LVTHERO Aduersus Decretũ Parisiensium. WITTEMBERGAE. AN. M. D. XXI.” (Plagg. quinque in 4to.) Ex quo libro una cum *Philippi* defensione Parisinorum sententia in *Lutheri* opp. ed. *Vitebergae* T. II. (a. 1562) fol. 185 — 197 b., et ed. *Ienue* T. II. (a. 1557) fol. 443 — 456 b. exhibetur. Denique determinatio in libro legitur, qui inscribitur: „Collectio iudiciorum de novis erroribus. Opera et studio *Caroli du Plessis d'Argentré*.” T. I. (Lutet. Paris. 1728. fol.) p. 365 — 374. Determinationis translatio germanica duplex exstat. Alteram, quae cura adversariorum *Lutheri* a. 1521 prodiit, inscripserunt: „Determinacion oder leyrtlich Beurteilung der Versammlung der Doctoren heyliger Geschrift zu Paris über die Luthertantische Lehre, gang durch us von innen besichtigt: Luthers Irrungen. Gott zu Lob vnd allen, die nit latein verston, zu gut zu deutsch gedruckt Cöln durch P. D.” (i. e. *Peter Quentel*), in 4to. cf. *Panzer's Annalen* II, 22, 1139. Altera, quam *Lutherus* ipse in arce Warthburgensi a. 1521 curavit, ita inscribitur: „Eyn Wrttel d' Theologen zu Paris über die lere Doctor Luthers. Eyn gegen Wrttel Doctor Luthers. Schueyrede Philippi Melancthon widder das selb Parisisch wrttel für D. Luther.” (Vitebergae ex off. I. Grunenbergii a. 1521.) Plagg. 6½ in 4to. *Lutheri* conversio in *Lutheri* opp. ed. *Walch* T. XVIII. p. 1114 seqq. recusa est. Equidem Parisinorum Determinationem ex libro, qui Vitebergae a. 1521 prodiit, descripsi. F.

Decanus et Facultas Theologiae Generalis Scholae Parisiensis omnibus Christifidelibus cum sincero catholicae veritatis amore Salutem.

PAULUS ille vas electionis Evangelicusque tubicen et gentium doctor Timotheum instituens, ut curet se ipsum operarium inconfusibilem et probatum exhibere deo recteque tractantem verbum veritatis, prophana hortatur et vaniloquia devitare, quoniam haec multum proficiunt ad impietatem. Nam si semel recepta fuerint mox serpet venenum et obsolescet catholicae doctrinae vigor. Siquidem haereticorum sermo si animos aliquando simplicium occuparit, semper latius diffundetur eosque fallacibus errorum involucris quasi

tenaci visco involvens sensim a veritate ad impietatem nimiam deturbabit, et perinde ac cancer morbus serpet, qui, ubi corpus viventis attigerit, non desinit paulatim vicinas occupare partes, donec intulerit exitium. Pleraque huiusce rei exempla recensere perfacile est. Nam cum adhuc in adolescentia sua ecclesia Christi sponsa florere coepisset, surrexere viri mendaces et impii, qui a veritate excidentes, fidem illius subvertere molirentur, quales fuerunt Hermogenes, Philetus, Hymenaeus et post illos Ebion, Marcion, Apelles, deinde Sabellius, Manichaeus, Arius. Senescente vero eadem et paulo ante tempora nostra, *Valdo*, *Vuicleff* et *Iohannes Huss*. Hac etiam tempestate de progenie illa viperarum suborti sunt proli dolor filii nequam, qui speciosae matris non habentis maculam neque rugam unionis vinculum schismatice discindere conantur, vere similes viperulis. ut enim illae corrosis matrum visceribus non exeunt, priusquam eas exstinxerint, ita hi parentem Ecclesiam exitiali suorum dogmatum pestilentique veneno, multiplici novarum inventionum foetura, dum iuvare videntur et venerari (licet inextinguibilem), potius tamen, quantum in se est, interimunt, non ferentes cum ipsi sint et ancillae filii et illegitimi, immo diaboli gemina, matris Ecclesiae liberos legitimosque filios, nisi eos suis pestiferis doctrinis inficiant et venenatis iaculis contorqueant, satagentes speciem matris ac decorem temerare et contaminare. Cuius tamen facies semper est et erit gratiarum plena, splendidissimusque ornatus. Ipsa enim veluti regina a dextris sponsi sui in vestitu adstat deaurato circumdata varietate legum, ceremoniarum, sacramentorum et bonorum omnium ad praesentem vitam futuramque conducentium. Hinc virulentis suis scriptis et sermonibus illam lacerare non cessant et pro viribus deturpare satagunt. Inter quos unus vel praecipuus existit quidam *Martinus Luther*, quantum ex scriptis compluribus eius nomine divulgatis coniectare licet, si modo titulo credendum est. Ipse enim praenominatorum haereticorum dogmata (instar praevicatoris *Ahiel*, qui contra *Iosuae* imprecationem reaedificavit *Ilerico*) instaurare studet et nova confingere, qui cum ad sobrietatem sapere minime didicerit, plus unus sapere praesumit quam caeteri omnes, qui in ecclesia sunt aut fuerunt. Omnium nempe universitatum scholis suum ausus est praeferre iudicium, priscorum quoque vel

ctorum doctorum Ecclesiae sententias con-
 nit et, ut ad impietatis cumulum addat, sa-
 rum sanctiones conciliorum enervare conten-
 , quasi scilicet ad fidelium salutem necessaria
thero soli deus reservavit, quae praeteritis sae-
 is nescivit Ecclesia et ad haec usque tempora
 tenebris et errorum caecitate suam sponsam
 istus dimiserit. O impiam et inverecundam
 ngantiam, vinculis, censuris, immo ignibus
 lamnis coercendam potius, quam ratione con-
 cendam? Nonne enim, qui ita sentit et scri-
 , prima fidei principia abnegat et impietatem
 um profitetur? Nonne impium se prodit et in-
 lem, quisquis orthodoxae fidei, sanctis Eccle-
 : doctoribus ac sacris conciliis credere de-
 natur? Is nempe cui credet, qui catholicae
 lesiae fidem habere detractat? Aut quomodo
 volicis ascribetur, qui Ecclesiam non audit?
 : ex ore veritatis dictum sit: *Si ecclesiam non
 llerit, sit tibi sicut Ethnicus et publicanus.*
 ro ista est peculiaris haeticorum insania, ut
 pturas pro voto contorquentes sese eas solos
 lant intelligere, solos se ad veritatem Evan-
 i putent ambulare, solos se et quos falsa reli-
 ne seducunt, salutem consequi arbitrentur, nec
 scunque doctoris quantumvis sancti aut eru-
 , sed nec ipsius Ecclesiae auctoritatem susci-
 e velint contra eam, quam semel sibi praefixe-
 : scripturarum intelligentiam. Hoc comprobat
 unus Montanus cum suis Prisca et Maximilla,
 sti spiritus adventum in se completum impiis-
 e credens magis, quam in Apostolis. Hoc et
 unus Manichaeus, qui vanitate Luciferi seductus
 ne adeo deliravit, ut se spiritum sanctum a
 isto missum assereret. Hoc item Secundianus,
 dem Manichaei discipulus, qui Augustinum et
 volicos caeteros errare confidenter asseverans,
 si eidem condolens, Augustino scripsit, se non
 mire, quidnam ante aeterni iudicis tribunal po-
 s deserto Manichaeo respondere valeret.
 s nempe iste est haeticorum. At vero dum
 esiam audire nolunt, nec ferunt suavi Chri-
 nae disciplinae iugo colla submittere, illuden-
 s sibi spiritibus mendacii et erroris, in mani-
 os corruunt errores et pro fide execrandas
 litentur blasphemias, quod *Luther* ipse seu-
 tor, quisquis est, opusculorum illius editorum
 nine luce clarius demonstrat, qui, dum Eccle-
 et sanctorum patrum salutaria respuit docu-
 ita, et haeresiarcha factus est et virulentus ve-
 ELANTH. OPER. VOL. I.

terum haeresum innovator. De libero nanque
 arbitrio disserens Manichaeos sequitur, de contri-
 tione et iis, quae eam praecedunt, Hussitas, Vui-
 clevistas vero de confessione. De Praeceptis Be-
 gardos. Catharos de punitione haeticorum, de
 immunitate ecclesiasticorum et Evangelicis con-
 siliis Valdenses et Bohemos. De iuramento con-
 sentit haeticis, qui se iactant de ordine Apo-
 stolorum. De observatione legalium Ebionita-
 rum haeresi propinquat. Caeterum de sacramen-
 tali absolute, satisfactione, praeparatione ad
 Eucharistiam, scripturas non advertens sed per-
 vertens, item de peccatis, de poenis purgatorii,
 de generalibus conciliis non ferendos disseminat
 errores. Sed et de philosophiae praeclearis institutis
 perperam loquitur ignarus, sicut de potestate ec-
 clesiastica et de indulgentiis multa. Nec tam
 pestiferam doctrinam evomuisse contentus, librum
 insuper edidit, si titulo creditur, cui *de captivi-
 tate Babylonica* nomen indidit, usque adeo variis
 respersum erroribus, ut iure cum Alchorano con-
 ferri mereatur. In eo siquidem extinctas haere-
 ses et funditus extirpatas, quarum ne vestigia
 quidem ulla restabant, super his praesertim, quae
 ad sacramenta Ecclesiae spectant, suscitare ac in
 lucem revocare totis animi viribus contendit.
 Scriptor, quicumque is est, Ecclesiae nimirum Chri-
 sti hostis perniciosus et antiquarum blasphemiarum
 instaurator execrandus. Bohemorum nanque,
 Albigensium, Valdensium, Heraclonitarum,
 Pepucianorum, Aerianorum, Lamperianorum,
 Iovinianistarum, Artotyritarum caeterorumque
 id genus monstrorum insaniae per auctorem in
 eodem comprobantur libro, commendantur, ex-
 tolluntur. Quare nostrae professionis esse agno-
 scentes huiusmodi pullulantibus pestiferis errori-
 bus magisque ac magis in dies excrescentibus toto
 conatu obviare, quid tandem nobis de huiusmodi
 doctrina visum sit, plane aperire voluimus et no-
 stram super ea sententiam Christianis omnibus
 publicare, ne, quod absit, eliminata iam pridem
 tam multiplex impietas, quantum in nobis est, ul-
 terius serpat et doctrina fallax a patre mendacii
 exorta fidelem inficiat populum dei.

Sollicitius itaque per nos examinata ac
 maturius universa doctrina Lutheriano ascripta
 nomini et ad plenum discussa execrandis il-
 lam erroribus scaterere certo deprehendimus et
 iudicavimus, fidem potissimum contingentibus et

mores. Quodque ¹⁾ simplicis populi seductiva sit, omnibus doctoribus iniuria ²⁾, potestati Ecclesiae et ordini Hierarchico impie derogativa, aperte schismatica, sacrae scripturae adversa et eius depravativa, atque in spiritum sanctum blasphema, et ideo veluti reipublicae Christianae perniciosam censemus omnino exterminandam ac palam ultricibus flammis committendam. Authorem vero ad publicam abiurationem modis omnibus iuridicis compellendum.

Ut autem id claris cunctis innotescat, aliquot ex praefatis scriptis excerptas propositiones ordine quodam digessimus et nostram cuique adiecimus censuram, patrum nostrorum morem imitati, qui alienus utique non est ab observata per Apostolos lege definiendi. Proposito nanque de legalium observatione dubio, quid sentirent, ipsi paucis explicuerunt rationibus (cur ita definirent), nullis scripto mandatis, quem modum quoque decernendi sacra consueverunt tenere concilia. Materiae vero per nos discussae hae praesertim, quas impraesentiarum edere constituimus, secundum suas invicem connexiones sequenti monstrantur indice.

Index Materialium ex variis Lutheri libris excerptarum per Theologiae Universitatis Parisiensis facultatem. Et primo ex libro de captivitate Babylonica.

De Sacramentis.
De constitutionibus Ecclesiae.
De operum aequalitate.
De votis.
De divina essentia.

Materiae ex aliis eiusdem Lutheri libris excerptae.

De Conceptione beatae et gloriosae virginis.
De contritione.
De confessione.
De absolutione.
De satisfactione.
De accedentibus ad Eucharistiam.
De certitudine charitatis habitae.

1) Quodque] d'Argentré: Cumque. F.

2) iniuria] d'Argentré hoc loco et ubique: iniuriosa. F.

De peccatis.
De praeceptis.
De consiliis Evangelicis.
De purgatorio.
De Conciliis universalibus Ecclesiae.
De spe ³⁾.
De haereticorum poena.
De legalium cessatione.
De bello adversus Turcas.
De immunitate Ecclesiasticorum.
De libero arbitrio.
De Philosophia et Theologia scholastica.

Propositiones ex libro Lutheri, qui de Captivitate Babylonica inscribitur, collectae et per Theologorum Parisiensium facultatem damnatae. Scribentur autem propositiones ipsae maiusculis et condemnationes minoribus characteribus ⁴⁾.

DE SACRAMENTIS.

I. RECENS est inventio sacramentorum.

Haec propositio innuens, recenter ab hominibus inventa esse sacramenta et non a Christo instituta, est temeraria, impia et manifeste haeretica.

II. SACRAMENTUM ordinis Ecclesiae Christi ignorat.

Haec propositio est haeretica et est error pauperum de Lugduno, Albigensium et Vuiclevistarum.

III. OMNES Christiani habent eandem potestatem in verbo et sacramento quocumque.

III. CLAVES Ecclesiae sunt omnibus communes.

V. OMNES Christiani sunt sacerdotes.

Quaelibet harum trium propositionum est ordinis Hierarchici destructiva et haeretica et est error praefatorum haereticorum simul et Peucianorum.

VI. CONFIRMATIO et extrema unctio non sunt sacramenta a Christo instituta.

Haec propositio est haeretica, et pro prima parte est error Albigensium et Vuiclevistarum, pro secunda vero Heracleonitarum.

3) De spe] Desest libro Viteb. ed. et Luth. opp. F.

4) Scribentur — characteribus] Desunt sp. d'Argentré. F.

VII. **MISSA** passim creditur esse sacrificium, quod offertur deo, inde Christus hostia uris dicitur. Sed Evangelium non sinit, missa esse sacrificium.

Haec propositio, quoad secundam partem licet: Sed Evangelium etc., est impia, in sacroctum Evangelium blasphema ac *) haeretica, aut vocabulo missa cum Gregorio utimur.

VIII. **MANIFESTUS** est error, missam oblicare seu offerre pro peccatis, pro satisfactionibus, pro defunctis aut quibuscunque necessariis suis aut aliorum.

Haec propositio est in Ecclesiam catholicam, christi sponsam, contumeliosa et haeretica, et est rianorum, haeticorum et Artotyritarum eribus conformis.

IX. **NON** est dubium, universos hodie sacerdotes et monachos cum Episcopis et omnibus maioribus esse idolatras in statu periculosissimo agentes ob missae seu sacramenti ignorantiam, abusionem et irrisionem.

Haec propositio est falsa, maxime scandala, universo ecclesiastico statui contumeliosa, arganter et stulte prolata. Et in eo, quod praeter, neminem in statu salutis esse, nisi qui cuiusmodi erroribus acquiescit, cum Donatistarum, citarum et Apostolicorum perfidia conveniens, meritum, non nisi apud se remansisse ecclesiam.

X. **CREDO** firmiter, panem esse corpus christi, ait *Luther*.

Haec credulitas *Lutheri* est absurda, haeretica et olim damnata.

XI. **NEGARE** laicis utramque speciem, est impium et tyrannicum.

Haec propositio est erronea, schismatica, impii et ex damnato errore Bohemorum elicit.

XII. **BOHEMI** haeretici et schismatici non sunt nominandi, sed Romani.

Haec propositio est falsa, perfidiae Bohemicae impie defensiva et ecclesiae Romanae contumeliosa.

XIII. **MATRIMONIUM** non est sacramentum divinitus institutum, sed ab hominibus Ecclesia inventum.

Haec propositio est haeretica et olim damnata.

XIII. **CONIUNCTIO** viri et mulieris tenet, quocunque modo contra leges hominum contigerit.

XV. **DEBENT** sacerdotes ea omnia matrimonia confirmare, quae contra ecclesiasticas vel pontificias leges fuerint contracta, in quibus Papa potest dispensare et quae non sunt in scriptura sacra expressae.

Utraque harum propositionum est falsa, ecclesiae potestati impie derogativa et ex damnato Valdensium errore procedens.

XVI. **TOTA** efficacia sacramentorum novae legis est ipsa fides.

Haec propositio est efficaciae sacramentorum novae legis impie derogativa et haeretica.

XVII. **QUICQUID** credimus nos accepturos esse, revera accipimus, quicquid agat, non agat, sinulet aut iocetur minister.

Haec propositio est absurda et *) ex erroneo scripturae intellectu asserta et haeretica.

XVIII. **PERICULOSUM**, immo falsum est opinari, poenitentiam esse secundam tabulam post naufragium.

Haec propositio est temeraria, erronea ac factive asserta, ac beato Hieronymo illam poenitentiae iniuria.

XIX. **QUI** sponte confessus sive correptus veniam petierit et emendaverit coram quovis privatim fratre, non dubito, a peccatis suis illum esse absolutum.

Haec propositio innuens, laicos tam viros quam mulieres potestatem clavium habere, est falsa, sacramentis ordinis et poenitentiae contumeliosa et haeretica, cum errore conveniens Valdensium et Quintillianorum.

DE CONSTITUTIONIBUS ECCLESIAE.

NEQUE Papa, neque Episcopus, neque ullus hominum habet ius unius syllabae constituendae super Christianum hominem, nisi id fiat eiusdem consensu, et quicquid aliter fit, tyrannico spiritu fit.

Haec propositio est a debita subditorum erga praelatos et superiores subiectione et obedientia retractiva, legum positivarum seditiose destructiva ac in fide et moribus erronea, et est error

5) ac] d'Argentré: et. F.

6) et] Deest ap. d'Argentré. F.

damnatus Valdensium cum errore Aerianorum conveniens.

DE OPERUM AEQUALITATE.

OPERA nihil sunt coram deo, aut omnia sunt aequalia, quantum ad meritum attinet.

Haec propositio est falsa, sacris eloquiis ad-versa atque errori Iovinianistarum conformis.

DE VOTIS.

I. SUADENDUM, ut vota prorsus omnia tollantur, aut vitentur.

Haec propositio est Christi doctrinae et sanctorum patrum observationi, qui vivere consueverunt, contraria, ex errore procedens Lamperianorum, Vuiclevistarum et eorum, qui se iactabant de ordine Apostolorum.

II. PROBABLE est, vota hodie non valere nisi ad operum iactantiam et praesumptionem.

Haec propositio est falsa, statui religionis contumeliosa et praefatis erroribus consona.

DE DIVINA ESSENTIA ET FORMA CORPORIS HUMANI.

ISTIS novissimis trecentis annis multa perperam determinata sunt, quale est, essentiam divinam nec generari nec generare, et animam esse formam substantialem corporis humani.

Haec propositio est falsa, ab homine 7), qui alienus est a catholica ecclesia, arroganter asserta ac sacris conciliis generalibus iniuria.

Propositiones excerptae ex aliis Lutheri libris, damnatae, ut praemissum est. Et primo de Conceptione beatæ Mariæ virginis.

CONTRADICTORIA huius propositionis, beata virgo est concepta sine peccato originali, non est reprobata.

Haec propositio est falsa, ignoranter et impie contra honorem immaculatae virginis asserta.

7) ab homine] d'Argentré: et ab homine. F.

DE CONTRITIONE ET HIS QUAE EAM PRAECEDUNT.

I. LEGE manifestata aut in memoriam revocata mox sequitur argumentum peccati, si gratia desit.

Haec propositio loquendo de gratia gratum faciente est falsa, a recta sacrae scripturae intelligentia aliena et a meditatione divinae legis retractiva.

II. LEX ante charitatem non operatur nisi iram et auget peccatum.

Haec propositio est falsa, piarum aurium offensiva, in deum et eius legem blasphema, nec intentioni Pauli conformis.

III. OPERA quaecunque ante charitatem sunt peccata et damnabilia et indisponentia ad gratiam.

Haec propositio est falsa, temerarie asserta, peccatorum ab emendatione retractiva et sapiens haeresim.

III. QUI bonum opus aut poenitentiam a peccatorum detestatione ante dilectionem iustitiae incipi nec in eo peccari asserit, inter Pelagianos numerandus est.

Haec propositio est falsa et ignoranter asserta, capiendo dilectionem iustitiae pro ea, quae charitatem seu gratiam gratum facientem sequitur.

V. CONTRITIO, quae paratur per discussionem, collectionem et detestationem peccatorum, qua quis recogitat annos suos in amaritudinem animae suae, ponderando peccatorum gravitatem, multitudinem, foeditatem, amissionem aeternae beatitudinis ac aeternae damnationis acquisitionem: Haec, inquam, contritio facit hypocritam, immo magis peccatorem.

Haec propositio est falsa, viae ad poenitentiam impeditiva, scripturis sacris et doctrinae sanctorum difformis.

VI. NEQUE timore, neque amore potest homo se erigere ad capessendam gratiam dei.

Haec propositio est in fide et moribus erronea, omnem praeparationem ad poenitentiam impie auferens.

VII. SINE gratia primo remittente culpam, nec votum remissionis quaerendae homo potest habere.

Haec propositio est falsa, impia et peccatorum ad desperationem inductiva.

VIII. CHRISTUS nunquam peccatores cogit timore ad poenitentiam.

Haec propositio, capiendo cogere pro inducere, sicut capitur frequenter in scriptura sacra, est haeretica.

IX. BONUS est timor et utilis licet sit inefficiens, per quem paulatim fit consuetudo iustitiae. De his verbis Augustini sequitur iudicium *Lutheri*. Hoc est (inquit) meo iudicio consuetudo desperandi et odiendi deum, si excludatur gratia.

Iudicium *Lutheri* de illo dicto Augustini, Bonus est timor etc. est falsum, temerarium et impium, accipiendo gratiam, ut supra, pro gratia gratum faciente, sicut eam accipit scriptor.

X. SI Ioannes scilicet baptista timorem docuisset esse initium poenitentiae, non ideo sequitur, poenitentiam incipere a timore.

Haec propositio est manifeste erronea, in Christum et inspiratam praecursoris eius doctrinam contumeliosa.

DE CONFESSIOE.

I. ARS confitendi, qua hucusque doctus sumus arenam numerare, singula peccata discutere, colligere atque ponderare ad faciendam contritionem, est ars inutilis, immo ars desperandi et perpendi animas.

Haec propositio est falsa, impia, schismatica et confessioni, quae est ars lucranda animas, iniuria.

II. CONFESSIO illa, quae nunc agitur occulte in aurem, nullo potest divino iure probari, nec ita fiebat primitus.

Huius propositionis prima pars est falsa et ex ignorantia iuris divini asserta. Secunda est temerarie posita.

III. SPIRITUALIS defectus est soli deo aperiendus.

III. SI oportet confiteri occulta cordis, tantum ea, quae pleni sunt consensus in opus, homines debent confiteri.

V. PECCATA contra duo ultima praecepta decalogi commissa sunt prorsus a confessione secludenda.

Quaelibet harum trium propositionum est in fide erronea et impie confessionem dimidians.

VI. NULLO modo praesumat homo confiteri peccata venialia.

Haec dissuasio innuens praesumptionis esse, confiteri peccata venialia, est temerarii animi indicativa, ab opere bono retractiva et ideo perniciosa.

VII. NON iustificamur operibus, neque poenitentiis aut confessionibus.

Haec propositio, loquendo de operibus bonis fidem mediatoris non excludentibus, est erronea, poenitentiae et confessionis contemptiva et sane divinae scripturae intelligentiae adversa.

DE ABSOLUTIONE.

I. ABSOLUTIO est efficax, non quia fit, a quocunque tandem fiat, erret sive non erret, sed quia creditur.

II. CREDE fortiter, te esse absolutum, et absolutus vere eris, quidquid sit de tua contritione.

III. ESTO per impossibile, quod confessus non sit contritus, aut quod sacerdos non serio, sed ioco absolvat, si tamen credat, se esse absolutum, verissime est absolutus.

Haec tres propositiones ad sensum scriptoris sunt falsae, impiae, ignoranter et difformiter ad sanam sacrae scripturae intelligentiam assertae. Et in hoc, quod dicitur, a quocunque tandem fiat, erret sive non erret, et in eo, quod subditur, non serio, sed ioco absolvat, sunt piarum aurium offensivae, sacramenti poenitentiae irrisoriae et conciliorum generalium determinationibus contrariae.

III. QUILIBET sacerdos debet absolvere a poena et culpa, aut peccat.

Haec propositio ad sensum scribentis est falsa, observationis et doctrinae universalis Ecclesiae in his, quae concernunt sacramentum poenitentiae, contraria.

DE SATISFACTIONE.

I. PECCATA Deus et semper et gratis remittit atque condonat nihil a nobis invicem requirens, quam ut in posterum bene vivamus.

Haec propositio est a sententia sanctorum doctorum aliena, fideles vana et stulta confidentia a debita satisfactione pro peccatis retrahens, et haeretica.

II. SENTENTIA est Apostoli, poenam et culpam simul finiri.

III. DE industria damnat propheta sententiam probantium satisfactionem dicens: Quoniam, si voluisses, sacrificium dedissem, holocaustis non delectaberis.

III. IRRIDET Micheas propheta eos, qui per opera satisfacere volunt.

Prima harum propositionum est in Paulum, Secunda in prophetam, Tertia in Micheam contumeliosa et omnes falsae, impiae et in spiritum sanctum blasphemiae.

V. VIRTUTE clavium iactant quidam, solvi poenas per divinam iustitiam requisitas, quod non credo verum, nec probabitur.

Haec propositio, qua negat, virtute clavium poenas per divinam iustitiam requisitas solvi, est falsa, scandalosa, potestati clavium derogativa, et in hoc, quod dicit, quod non credo verum, nec probabitur, est animi temerarii indicativa et arrogantis.

VI. COMMENTUM et futile cavillum est dicere; quod dicunt quidam, quia sacerdos ignorat mensuram contritionis absolvendi, ideoque forte non imponit tantum satisfactionem, quantum divina iustitia requirit, quod propterea necesse sit, divinae iustitiae satisfieri vel proprio opere vel indulgentiis.

Haec propositio est falsa, ritui Ecclesiae et eius doctrinae adversa et poenitentialis satisfactionis enervativa.

VII. POENA, qua deus vult peccatum punire, non potest auferri per hominem vel per Papam.

Haec propositio est auctoritati Ecclesiae a Christo concessae impie et schismaticae contraveniens et sapiens haeresim.

Huic materiae annectitur una propositio de Sacramentis in genere.

VIII°). HAERETICA sententia est, qua sacramenta novae legis gratiam iustificantem dare dicuntur illis, qui non ponunt obicem, cum sit impossibile sacramentum, conferri nisi iam creditibus et dignis.

Haec propositio est falsa, temeraria et praesumptuose asserta.

8) VIII] d'Argenté: quae est octava. F.

DE ACCEDENTIBUS AD EUCHARISTIAM.

I. MAGNUS et perniciosus error est, si quis accedat ad sacramentum Eucharistiae ea nixus fiducia, quod confessus est, quod non sibi conscius mortalis peccati, quod orationis et praeparatoria sua praemisit, omnes hi iudicium sibi manducant et hibunt.

Haec propositio est impia, a debita sacramenti suscipiendi praeparatione maxime retractiva, ad desperationem inducens et doctrinae Pauli contraria, nec fideles ea nixi fiducia secludunt divinam misericordiam.

II. PROBATIO, qua homo peccata sua discutit atque ponderat, non pertinet nisi ad insensatos et crassos sacramenti contemptores.

Haec propositio est temerarie et arroganter asserta, impia et scandalosa.

DE CERTITUDINE CHARITATIS HABITAE.

I. PESSIME docent Theologi, quando dicunt, nos nescire, quando sumus in charitate.

Haec propositio, intelligendo nescire certitudine fidei, de qua loquitur scribens, est falsa, sacris doctoribus dissona et sanae intelligentiae scripturae.

II. CAVEAT omnis Christianus, ne unquam incertus sit, an deo placeant opera sua, qui enim sic dubitat, peccat et perdit opera sua cuncta frustra laborat.

Huiusmodi consilium, loquendo de certitudine ut supra, est temerarium, perniciosum et sacris eloquiis difforme.

DE PECCATIS.

I. IUSTUS in omni bono opere peccat.

II. OMNE opus bonum optime factum, est peccatum veniale.

Utraque harum propositionum est falsa, praerogativa aurium offensiva ac bonorum operum infirmativa.

III. QUOD non omni tempore poenitemus et resipiscimus, vitium est.

Haec propositio, ut vitium dicit culpam ad sensum scribentis est falsa, irrationabiliter et ex erroneo scripturae intellectu asserta.

III. HOC est mortalium mortalissimum, a credere, se esse damnabili et mortali peccato noxium coram deo.

Haec propositio et falsa, impia, desperatio-inductiva et sapiens haeresim.

V. THEOLOGI docentes, regula sua vicia peccata esse distincta a mortalibus, ad iniam perditissime nituntur trahere hominum conscientias.

Haec propositio est stulte et praesumptuose asserta, sacris doctoribus iniuria, et in quantum contendit, venialia non distingui a mortalibus, est haeretica.

DE PRAECEPTIS.

I. QUI negat, deum nos impossibile iussisse, pessime facit, et qui hoc falsum esse dicit, is quam pessime facit.

Haec propositio est scandalosa, impia, legis Christianae infamativa ac auctore Augustino in unum blasphema.

II. SOLA duo ultima decalogi praecepta sunt, quae a nullo quantumlibet sancto aliquo modo implentur, caetera omnia implent. Sed in his duobus manent rei et peccatores, quia nihil istis implent.

Haec propositio est erronea, impia, in legem legislatorem blasphema et in sanctos contumeliosa.

III. OMNE praeceptum dei magis positum, ut ostendat praeteritum et praesens peccatum, quam ut futurum prohibeat, siquidem iuxta Apostolum per legem nihil nisi cognitio peccati.

Huius propositionis prima pars est falsa, temerarie et sine ratione asserta. Secunda vero, quod⁹⁾ iuxta Apostolum per legem etc. est erronea, legi intentionique Pauli contraria.

III. QUIA homini charitatem habenti illa lex necessaria est, ideo per hoc praeceptum, *Sabbata sanctifices*, non opus praecipitur, sed iussus.

V. ISTUD praeceptum tertium, *Sabbata sanctifices*, cessavit proprie, immo omnino¹⁰⁾ quod perfectos Christianos, quia iusto non est lex data.

VI. INFIRMIS, qui nondum sunt mortificati secundum veterem hominem, opus est, ut certis officiis, diebus, modis occupentur, vigiliis, ieiuniis, orationibus, disciplinis et similibus, quibus perveniant ad profectum interioris hominis, ut, ubi corpus fuerit castigatum et in servitutem fuerit redactum, et mortificatae passionibus, tum ipsa cessent paulatim et tantum minuantur, quantum profecerit interior homo, adeo ut, si perfectus fuerit, illa omnia cessare debeant.

Quaelibet harum trium propositionum praecedentium est erronea¹¹⁾ scripturae intellectu asserta, iure in concilio Viennensi contra Begardos reprobata et haeretica.

DE CONSILIIIS EVANGELICIS.

I. ILLUD verbum Christi Matthaei quinto: *Qui te percusserit in maxillam dextram etc.* Et illud ad Romanos XII. *Non vos defendentes*¹²⁾, *charissimi etc.* non sunt consilia, sicut etiam multi Theologi errare videntur, sed praeceptum.

Haec propositio est falsa, legis Christianae nimium onerativa et sanae intelligentiae scripturae adversa.

II. REQUIRERE coram iudice de iniuria reparationem, Christianis prohibitum est.

Haec propositio est falsa, scandalosa, iuri divino naturalique dissona.

III. QUIA Christianus temporalia non debet amare, ideo propter ea non debet iurare.

Haec propositio est in moribus erronea et sapiens haeresim.

III. IUDAEIS ad libitum verum iurare est permissum.

Haec propositio, si intelligatur permissum tanquam licitum, falsa est, divino praecepto adversa et antiquus error Iudaeorum.

DE PURGATORIO.

I. SCRIPTURA divina tota prorsus nihil habet de purgatorio.

Haec propositio est falsa, Valdensium errorem maxime fovens ac sanctorum patrum sententiae repugnans.

9) quod] Deest ap. d'Argenté. F.

10) omnino] Liber Vitebergae editus et Mel. opp.: omnia. F.

11) erroneo] d'Argenté: ex erroneo. F.

12) defendentes] Liber, qui Vitebergae prodit: descendentes. F.

II. NON videtur probatum esse, quod animae in purgatorio sunt ¹³⁾ extra statum meriti, seu augendae charitatis.

Haec propositio est falsa, temerarie et impie asserta et in hoc, quod praetendit, animas in purgatorio non esse extra statum meriti seu augendae charitatis, est ¹⁴⁾ in fide erronea.

III. NON videtur probatum esse, quod ipsae animae in purgatorio sint de sua beatitudine certae et securae, saltem omnes.

Haec propositio est falsa et praesumptuose asserta, et in hoc, quod praetendit, animas purgatorii non esse certas de sua beatitudine, est traditioni Ecclesiae et doctrinae sanctorum contraria.

III. ANIMAE in purgatorio peccant sine intermissione, quamdiu horrent poenas et petunt requiem, quia quaerunt quae sua sunt plus quam voluntatem dei, quod est contra charitatem.

Haec propositio est falsa, impia, purgandis animabus iniuria et haeretica.

V. IMPERFECTA sanitas seu charitas morituri necessario secum fert magnum timorem, tantoque maiorem, quanto minor fuerit ipsa.

VI. POENA purgatorii est pavor et horror damnationis et inferni.

Utraque harum propositionum est falsa, temerarie et sine ratione posita.

VII. PROBABLE est, animas purgatorii prae confusione nescire, quo statu sint, damnatae an salvatae, immo sibi videntur iam ire in damnationem et descendere in lacum.

VIII. ANIMAE in purgatorio nihil aliud sentiunt, quam incipere suam damnationem, nisi quod sentiunt nondum clausam post se portam inferi.

Utraque harum propositionum est falsa, piarum aurium offensiva, voluntate et irrationabiliter posita et statui animarum purgatorii iniuriosa.

IX. OMNES animae in purgatorium descendentes sunt imperfectae fidei seu sanitatis, immo per quantamcunque ablationem poenarum non essent sanae, nisi prius ab eis auferatur peccatum, id est, imperfectio fidei, spei et charitatis.

Haec propositio, quantum ad omnes partes, est falsa et temerarie asserta, ac sanae scripturarum intelligentiae dissona.

13) sunt] d'Argentré: sint. F.

14) est] Liber Vitebergae editus et Lutheri opp.: et. F.

DE CONCILIIIS GENERALIBUS ¹⁵⁾.

I. VIA iam nobis facta est enervandi auctoritatem conciliorum et libere contradicendi eorum gestis ac iudicandi eorum decreta.

Haec propositio, si velit scriptor, licitum esse cuiuspiam consilii legitimi auctoritati, contradicere in iis, quae fidem et mores concernunt, est schismatica et haeretica.

II. CERTUM est, inter articulos *Iohannis Huss* vel Bohemorum multos esse plane Christianissimos et Evangelicos, quos non possit universalis Ecclesia damnare.

Haec propositio, loquendo de articulis condemnatis, de quibus intendit scriptor, est falsa, impia et sacris conciliis iniuria.

III. ISTI duo articuli, unica est sancta universalis ecclesia, quae est praedestinatorum universitas, et universalis sancta ecclesia tantum est una, sicut tantum est unus numerus praedestinatorum, non sunt *Iohannis Huss*, sed Augustini super Iohannem.

Haec propositio ad Hussitarum intelligentiam est falso Augustino attributa, articuli autem loquendo de ecclesia militante, de qua ibi fit sermo, sunt propositiones haereticæ.

III. ISTE articulus, duae naturae divinitas et humanitas sunt unus Christus, est a catholicis concedendus. Et similiter ille, divisio humanorum operum est, quod sunt virtuosa vel vitiosa, quia si homo est vitiosus et agit quicquam, vitiose agit, et si est virtuosus et agit quicquam, virtuose agit.

Haec propositio est falsa et, ex ignorantia verae Theologiae asserta, primus autem illorum articulorum, scilicet duae naturae etc., est propositio haeretica. Secundus vero, scilicet divisio humanorum operum etc., est propositio sapiens haeresim.

DE SPE.

SPES non provenit ex meritis.

Haec propositio est falsa, praesumptionis inductiva ac sacris scripturis difformis.

15) De concil. general.] d'Argentré addit: Ecclesiam. F.

DE POENA HAERETICORUM.

HAERETICOS comburi est contra volun-
tam spiritus.

Haec propositio est falsa, contra voluntatem
ritus divini asserta et errori Catharorum et
Idensium consona.

DE OBSERVATIONE ¹⁷⁾ LEGALIUM.

LICET opera legis quaecunque fieri, si ea re-
irat charitas fraterna modo non lege cogente.
o casu licet etiam modo circumcidi sine periculo
cum multo merito.

Haec propositio est Christianae legi inimica,
laicae perfidiae favens et haeretica.

DE BELLO CONTRA TURCAS.

PRAELIARI adversus Turcas est repugnare
o visitanti iniquitates nostras per illos.

Haec propositio universaliter intellecta est
sa, nec sacris eloquiis conformis.

DE IMMUNITATE ECCLESIASTICORUM.

SI Imperator vel Principes revocent liberta-
tam datam personis et rebus Ecclesiasticorum, non
test eis resisti sine peccato et impietate.

Haec propositio est falsa, impia, schismatica,
certatis ecclesiasticae enervativa ac impietatis
cannicae excitativa et nutritiva.

DE LIBERO ARBITRIO.

I. LIBERUM arbitrium non est dominus
suum suorum.

Haec propositio falsa, sacris doctoribus ac
mi doctrinae morali adversa, cum Manichaeo-
m errore conveniens ac haeretica.

II. FRUSTRA garriunt Sophistae, actum
num esse totum a deo, sed non totaliter.

Haec propositio est sanctis doctoribus eam
nentibus iniuria, Ambrosio potissimum, Augu-
no et Bernardo, quos hic Sophistas appellat,
quantum ad id, quod praetendit actum bonum
se totaliter a deo et nullo modo a libero arbi-
o, est haeretica.

III. LIBERUM arbitrium dum facit, quod
in se est, peccat mortaliter.

Haec propositio est scandalosa, impia, in
fide et moribus erronea.

IIII. LIBERUM arbitrium ante gratiam
nihil valet nisi ad peccandum, non autem ad poe-
nitendum, ex Augustino de spiritu et litera.

Haec propositio, accipiendo gratiam pro
gratia gratum faciente, de qua loquitur scriptor,
est erronea, errori Manichaeorum conformis, a
sacris eloquiis aliena, perverse et truncatè ex Au-
gustino allegata.

V. LIBERUM arbitrium sine gratia tanto
magis appropinquat iniquitati, quanto fortius in-
tenderit actioni, ex Ambrosio.

Haec propositio, accipiendo gratiam ut prius,
est falsa, piarum aurium offensiva, a bonis operi-
bus retrahens, inique et mutilate ex Ambrosio ex-
cerpta.

DE PHILOSOPHIA ET THEOLOGIA
SCHOLASTICA.

I. PHILOSOPHIA Aristotelis de virtute
morali, de obiecto, de actu ¹⁷⁾, de actu elicitio
talis est, quae nec in populo doceri possit, nec
est ¹⁸⁾ ad scripturae intelligentiam utilis, quia
continet duntaxat portenta verborum non nisi ad
contentiones verborum conficta.

Haec propositio, quantum ad omnes suas par-
tes, loquendo de philosophia Aristotelis, in his
maxime, in quibus a fide non discedit, est falsa
et tanquam ab inimico scientiae arroganter ac in-
sipienter asserta.

II. OMNES virtutes morales et scientiae
speculativae non sunt verae virtutes et scientiae,
sed peccata et errores.

Haec propositio, quantum ad primam partem,
quod virtutes morales sunt peccata, est eodem
modo qualificanda, sicut prius fuit illa qualificata:
Opera quaecunque ante charitatem sunt peccata,
Quantum autem ad alteram, quod scilicet scien-
tiae speculativae sunt errores, est manifeste falsa.

III. THEOLOGIA scholastica est falsa
scripturae et sacramentorum intelligentia, et exu-
lem nobis fecit veram et synceram Theologiam.

¹⁷⁾ De observat.] d'Argentré addit et conitione. F.
ELANTH. OPER. VOL. I.

17) de actu] Deest ap. d'Argentré. F.

18) est] Deest ap. d'Argentré. F.

Haec propositio est falsa, temerarie et superbe asserta ac sanae doctrinae inimica.

III. IN sermonibus *Iohannis Tauleri* lingua teutonica conscriptis plus reperio, dicit *Luther*, Theologiae solidae et syncerae, quam in universis omnium universitatum scholasticis doctoribus repertum est aut reperiri possit in omnibus suis sententiis.

Propositio, quam *Luther* asserit, est manifeste temeraria.

V. QUO tempore coepit Theologia scholastica, id est illusoria, eodem evacuata est Theologia crucis, suntque omnia plane inversa.

Haec propositio est falsa, praesumptuose et irrationabiliter asserta et errori Bohemorum damnato vicina.

VI. LIBIDINEM corrumpendae scripturae iam ferme trecentis annis patitur Ecclesia incomparabili damno suo a doctoribus scholasticis.

Haec propositio est stulte et malitiose asserta.

VII. THEOLOGI scholastici Aristotelis moralia prorsus convenire mentiti sunt cum Christi Paulique doctrina.

Hac propositione impudenter et falso Theologis scholasticis imponit scriptor, quod non est verum, quanquam satis exploratum sit, in multis moralia Aristotelis cum Christi Paulique doctrina consentire.

Additur et haec ex lib. de Captivitate
Babylonica,

IN Dionysio, qui scripsit de Coelesti Hierarchia, nihil ferme est solidae eruditionis. Et omnia sunt illius meditata in praefato libro ac somniis prope simillima. In Theologia autem mystica perniciosissimus est, Platonizans magis quam Christianizans, in ecclesiastica vero Hierarchia ludit allegoriis, quod est otiosorum hominum stadium.

Haec propositio est falsa, temerarie et arroganter asserta ac viro sancto insigni eruditione claro iniuria, quem Damascenus divinum Areopagitam, Pauli discipulum, sacerrimum et deloquentissimum appellat.

CONCLUSIO.

NOS Praefati, Decanus et facultas, praemissa haec omnia tempore multo examinavimus et quid de his sentirent Ecclesiastici doctores, quidve sacra concilia, quid insuper in scripturis sanctis caveretur, diligenter annotavimus, post quod examen nostrum apud Sorbonam saepius frequentatum, in plerisque nostris per iuramentum vocatis et factis concionibus, unanimi omnium voto fuerunt conclusa ac definita, ac demum abundantius in generali nostra congregatione apud sanctum Matrinum rursus per iuramentum super his specialiter denunciata, haec eadem post missam more nostro celebratam iterum concordiam omnium assensu laudavimus, comprobavimus ac rata habuimus, laudamus, comprobamus et rata habemus, et ut talia inconcusse tenenda nostra sententia diffinimus et decernimus. Acta fuerunt haec Anno ab incarnatione domini M.D.XXI. die XV. Aprilis, in quorum testimonium iis instrumentis, quae in Archivis et scriniis nostris ad perpetuam rei memoriam reservamus, Sigillum nostrum duximus apponendum. Ad quorum exemplar de mandato nostro praesentes fuisse fideliter impressas testamur.

No. 111.

m. Maio.

Lectori.

Prooemium in Pauli ad Corinthios priorum epistolam, quae Vitebergae m. Maio a. 1521 plagg. 8; forma octonaria prodit. Ex exemplo libri in Bibliotheca Monacensi Cl. *Muffat* epistolam descripsi. (Constat Melanthonem Vitebergae a. 1521 utramque Pauli ad Corinthios epistolam graece edidisse. cf. *Panzeri Annal. typogr.* Vol. IX. p. 82. No. 139 et 134. *G. Thdr. Strubel's histor. - litter. Nachricht von Ph. Melancthon's Verdiensten um d. heil. Schrift* p. 125. E)

Pio lectori *Phil. Mel. S. D.*

Hactenus epistolam, quam ad Romanos Paulus scripsit, enarravimus, qua non aliud scriptum Christianis rebus magis necessarium est. Nam cum in ea summa theologiae capita, de legis et Evangelii discrimine, de peccati vi, de christiana gratia adeoque de usu Christi tractarit, ad universam scripturam methodi vice haberi debet. Quid enim a scriptura omnino requiras praeter exactam legis et Evangelii rationem? Quodsi universae scripturae, ut passim et vere quidem dicitur, *σκοπός* Christus est, non adsequemur divinarum literarum sententiam, nisi praesente

o, primum omnium Christum quam potest proxime cognoverimus. Porro is a quo le sic depingi potuisset, ut in hac Romano-epistola expressus est? Nunq̄ publicare videtur eam, quae prior ad Corinthios scripta est, in promiscue multa Paulus monet de sapientiacis et de sapientia carnis, qui locus ad in-ventandam Evangelii vim plurimum confert. a item de coniugio et coelibatu, quae utinam maluissent Pontifices nostri, quam tyranni-egibus de matrimonii casibus, ut vocant, tianum orbem in periculum adducere. Ad accedunt pleraque de libertate christiana, de lolo, de donis, de rerum sacrarum iudiciis, si quis expenderit, haud obscure cernet, tum intersit inter christianam ecclesiam et tiam. Breviter, ubi in manus epistolam veris, ipsa tibi ceu adblandiens amplissimi fructus ostendet. Nam ea est ubique Pau-um commentariorum conditio, ut nulli non generi, nulli non aetati, nulli non parti tianorum studiorum ad prime conducant. Adeo ctius dici posse videatur *κοινωνὸν τὸν Παῦλον*, quam illud a graecis veteribus dictum est, *ὁ Ἐρωῆς*. Vale. Wittembergae.

vivit. Ex Priore *) audies, quae mihi comperta sunt. Tu vide, ne tui sis unquam dissimilis. Dicitur parari proscriptio horrenda **): sed hoc ipso fortasse nervus rumpetur, ut solet. Ante quadrantem horae accepi literas ex Norico: dicuntur signatae chartae proscriptionis bis mille mis-saeque quoque ad *Insbruck* 1): sed senatum Caesarianum ibi nolle publicare, ne vulgus irriterent 2). Tu confortare et esto robustus. Orabis pro me, qui certo tuus sum ex animo. Vale.

No. 113.

7. Iunii.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 34.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, patrono suo

S. Quod faustum felixque sit! Heri *Ionas* noster conditione auctoratus est pro more sacerdotum, et, si mavis papisticum verbum, installatus ***). Restat scrupulus, in quo (utinam

12.

m. Maio.

Wenceslao Linckio.

epigrapho in Cod. Monac. 89. No. VI. pag. 10. Epistola et in Epp. Phil. Mel. ferragiae, quam I. Manlius edidit (Basileae 1555. 8.), p. 223 exhibetur.

rendo viro D. Wenceslao Linco, vi-Augustanae professionis, suo patrono, Philippus Melancthon S. D.

rende Pater: Temere accidit, cur plura non scribere. Pater noster charissimus *)

Lutherus, quum ex Wormatia Vitebergam rediret, ab Archiepiscopo Principis Electoris Saxoniae voluntati obtemperans apprehensionem simulatam prope arcem *Altenstein* die 4. m. Maii a. 1521 facile passus est. Iam quum ipse quum *Lutherus* in arce *Wartburgensi* salvus esset, eius salutem amici desperabant. Laeta igitur *Melancthon*, qui *Lutheri* asylo certior factus erat, scribit: „Pater noster tuo. vivit!” cf. hac de re *Spalatini* Annalen p. 50 et 51. *thorus Melancthon* ex arce *Wartburgensi* die XII. m. ii. a. 1521 primum litteras misit (ap. de *Wette* II, 1.). F.

1) missaeque quoque ad *Insbruck*] *Manlius*: „missaeque ad *Comipontem*.”

2) irritent] *Manlius*: „irideat.”

*) Fortasse ex *Ioanne Hello*, Priore August. Viteberg. F.

***) *Carolus V.* Imp. Rom. in *Lutherum* proscriptionem die VIII. mense Maii fecit. *Lutherus* l. c. *Melancthon* eadem de re narrat haecce: „*Spalatino* scribit edictum tam saevum excudi, ut sub conscientiae periculo sint exploraturi orbem super meis libellis, ut cito interitum sibi comparent.” F.

****) Res ita se habet. *Iustus Ionas Nordhusanus*, I. V. Licentiatu, qui hucusque *Erfordiae* Canonici provinciam obtinuerat, a. 1521 in locum *Henningi Gudenii Havelbergensis*, J. Cti et Collegii Omnium Sanctorum Viteberg. Praepositi (cf. supra p. 279), successit. *Fridericus* Princeps Elector Saxon. primum quidem hoc munus *Conrado Mutiano*, Decretorum Doctori et Canonico Gothano, detulerat. cf. *Friderici* litteras *Mutiano* eam ob causam ex Comitibus Imperialibus *Wormatiae* d. XII. Febr. 1521 inissas in Reliquiis epp. *Mutiani*, quae ad *W. E. Tentselii supplementum historiae Gothanae* (lenae 1701. 4to) accedunt, pag. 49. Ibi Princeps haec scribit: „Si hoc petentibus gratificeris” (i. e. si munus tibi oblatum susceperis), „rem impense gratam nobis feceris. Verum si adeo in conservanda Tranquillitate Beata perseveras” (sc. ut munus tibi recusandum esse putes): „hoc saltem nobis praesta, ut praemonstres et veluti praecias, quem recte et utiliter Praepositorum *Wittenbergensi* praeficiamus, et quem spes et usui et honori futurum Divorum omnium Templo et Academiae nostrae divino munere non incelebri. Et quia nobis commendatur a nonnullis *Iodocus Ionas Nordhusensis*, gratiose affectamus, ut si tu quoque iudices dignum et parem gerendae Praepositorum *Wittenbergensi*,

videas animi mei cogitationes, atque utinam coram possim conferre quae velim), modis omni-

primo quoque tempore hominem clam ad te accersitum hoc nomine convenias eiusque animum tentes, an velit in locum defuncti doctoris *Henningi* substitui et lectionem ordinariam Iuris Canonici Decretalium *Wittenbergae* profiteri. Nam si tu eum commendatione tua, quae semper apud nos fuit plurimum, auxeris, proderit homini nobis et alioqui commendato. Tantum igitur fac: ut pro tua perpetua et egregia in nos pietate negotium hoc, ut soleis, prudenter, clanculum et fideliter agas, et statim respondeas ob competitorum." Et *G. Spalatinus Mutiano* eodem die ex *Wormatia* (l. c. pag. 51) haec scribit: „Nisi tu, Praeceptor eruditiss., tandem gratificaberis Principi Christianissimo D. *Friderico* Saxoniae, proximum erit, ut pro nostra *Iona* agas, si patem oneri ferendo putas. Nihil enim principi optimo gratius feceris. — Hoc igitur tantum facias, ut rem primo quoque tempore conficias et principi respondeas, literasque tuas et *Iod. Iona*e statim mittas Sculteto *Isenacensi*" (i. e. *Ioanni a Berlepsch*) „quam citissime transmittendas principi." Quae *Mutianus* Principi respondit ex *Spalatin*i apographo in Epp. Vol. Meiningensi (ep. 61.) *Bretschneider* V. S. descripsit. Litterae dignae sine dubio sunt, quae hic exhibeantur:

„Christianissimo Principum Electori Divo *Friderico*, Duci Ducum Saxoniae, Patrono summo, obsequentissimus *Mutianus*.

Salus aeterna et omne bonum in Christo Iesu, in cuius ditione sunt omnia regna terrarum. Magne Princeps et Elector Serenissime, totius Imperii Pater. Habemus *Ionam*. Talis successor *Henningi* ubique in omni Germania quaerendus erat, etiam praemissis alliciendus, ita Theologiae consultus, ita iuris peritus, ita moribus sanctis, ut laudari pro merito nunquam satis possit. In sacris concionibus ad populum ea est auctoritate, ut plenis templis audiatur, ea celebritate apud studiosos, ut sexcenties habeat auditores. Notissimus Reverendo Patri *Stupitio*, charissimus Domino *Martino*. Quid multis? *Wittenbergam* amat, et libens mutabit sedem *Erphordianam* denigraturus ad *Wittenbergenses* Canonicos, quam primum favori tuo et gratiae tuae placuerit. Tale ornamentum chori et scholae summa cum electione accipient doctores et studentes. Fiet, certo scio, ingens concursus plebis ad audiendum praedicatorum Christi, velut alterum *Lutherum*. Gratias ago Domino Deo, qui nobis, imo tuae sublimitati talem virum dedi, dignum quovis episcopatu. Cogitabam de *Erasmus*, sed *Erasmus* tantum scribit; hic noster *Ionas* viva voce prodest omnibus. Hunc offero pro mea in te fide tanquam idoneum Praepositum futurum. Ego paucis contentus in hac tua Durlingia vicinus Hassiae nostrae convescam et totum hoc otium meum ad gloriam *Friderici* non sine fructu famae deducam. Valeat felicissime Patronus noster inaclytus cum fratre et nepote suavissimo. Ad Kal. Martias. Anno M. D. XXI."

Spalatinus epistolam inscripsit: „C. *Mutianus* ad Principem nostrum D. *Frider.*, Ducem Saxon. Electorem, pro *Iusto Iona* nostro." — *Ionas* igitur partim ut *Luthero* in summo periculo et discrimine adesset, partim, ut fallor, ut de munere ipsi delato coram Principe eiusque consiliariis ageret, cum *Luthero* d. 7. m. April. a. 1521 *Erfordia Wormatiam* abiit. Rebus *Wormatiae* optime peractis die XXVI. m. Aprilis *Luthero Vitebergam* redeanti comitem sese adiunxit. cf. *Helii Eobani Hessi* „ad *Iod. Ionam Nordhusanum* cum eodem (Luthero) a Caesare redeuntem Elegiam," quam cum quibusdam aliis „*Erphordiae* imprimibat *Matheus Maler* mense Maio Anno M. D. XXI." 4to. Quum vero *Lutherus* ad cognatos in pago *Mithra* venire constituisset, comites cum *Iona Isenaci Luthero* valedixerunt et die 3. m. Maii iter

bus aditendum nobis est, maximeque tibi, ut quibus consiliis, quibus rationibus fieri omnino potest, retineamus *Ionam*, virum et piū et pie eruditum. Quod fieri non potest, quantum in te telligo ex eius verbis, si ius Pontificium profiteri oportuerit *). Hic tibi prospiciendum est, ne talem virum, pro re tam nihili amittamus, quem si patiemur ulla de causa nobis eripi, negabo nobis mentem et oculos esse. Non potuit maior Academiae vir contingere; id si non agnoscimus,

continuarunt. Brevi postea *Ionas Vitebergam* migravit, ut honorem sibi delatum iniret. Quod tandem die VI. m. Iunii a. 1521 solemniter factum est. cf. *Ionae* ad *Eobannum Hessum* epistolam (scr. *Wittenbergae* post id. *Iacobi* 1521), quam ex libro „DE NON CONTEMNENDIS Studiis huiusmodi minoribus Theologo maxime necessariis aliquot clarorum virorum ad *Eobannum Hessum* Epistolae" („*Erphurdiae* imprimibat *Matthaeus Pictor* Anno M. D. XXIII. ad festum Divini Ternionis" plagg. 3 1/2 in 4to) recudendam curavit *F. Ios. Bryschlag* in *Sylluges* var. opusc. T. I. p. 322. Iam die VIII. m. Iunii a. 1521 *Lutherus* „Integerrimo Viro D. *Iusto Iona*e Collegii ecclesiastici *Vitebergensis* Praepositi" Articulorum per theologos *Lovan. damnator. rationem Wartburgi* dicavit (ap. de *Wette* II, 17 seqq.). Mense Augusto a. 1521 *Iustus Ionas* una cum *Tilmanno Plettnerp*, qui tunc per aetatem nomine *Wolfgangi* Comitis *Stolbergensis* et *Wernigerodensis* Prorektor Academiae *Vitebergensis* erat et brevi post *Vitebergam* summus sacrorum auctistes *Stolberg* prope *Nordhusam* abiit, dignitatem et nomen doctoris Theologiae *Vitebergae* adeptus est. Degressionis nostrae finem faciant litterae, quibus *Mutianus* die XXIX. m. Augusti a. 1521 *Iona*e honorem, quem diximus, gratulatus est:

„Clarissimo Domino Praeposito *Iodoco Iona*e, Patri North., Doctore Theologo, Patrono Colendo

S. P. Audivi non sine magna animi voluptate, ornatum te esse habitu, insignibus, dignitate Theologorum; proficiat ad salutem et gloriam. Nonne praedixi, fore, ut illo genere honoris sacerdotium in te benignissimi Principis beneficio collatum adornares? Bone Deus omnia fecit. Commendabis nos doctis et bonis viris, nomenipatim *Tilmanno Plettnerp*, collegae, mi fallor, tuo. Volui, ne hoc precario, carissime *Iona*, imo Reverende Doctor, Domine Praeposite. Datum die obruncti *Ioannis*, cursim, von der Hand, plura alias. M. D. XXI.

Tuus *Mutianus*."

Quam quidem *Mutiani* epistolam *I. Ehd. Koppius* in libro „*Kleine Nachlese*" etc. Th. II. (*Leipz.* 1727. 8.) p. 475, exhibet. F.

*) Quae ratioe haec difficultas remota sit, *Spalatinus* in analibus mss. apud *Seckendorffium* (in supplementis ad *Indicem* Commentarii de *Lutherismo* scholio XLI) his verbis refert: „Perstitit (*Ionas*) itaque in ea sententia, quod Praeposituram cum conditione illa legendi ius canonicum recipere nollet, XX tamen florenos annuos ei offerbat, qui lectionis illius laborem sui loco susciperet. Sic evicet, ut non obstante veteri more lectio Canonum D. *Inhanni Schwertfegero* et postea D. *Apello* cum pensione illa a *Iona* oblata demaudata fuerit; ipse (*Ionas*) in templo collegiato diebus dominicis et festis concionatus est, et lectiones theologicas ex scriptura germanicas et latinas quotidie habuit." cf. *Lutheri* epistola ad *Spalatinum* d. 31. m. Iulii a. 1521 missa (ap. de *Wette* II, 33.) et *G. Ch. Knappii* narratio de *Iusto Iona*. Ed. II. (*Hal.* 1825. 8.) p. 30. F.

non est, cur quis nos sanos putet. Scio, tibi deberi hanc fortunam, sed nondum defunctus es re, ostenderis tantum ac non retinueris etiam. Nec est, quod dubites retinere hominem, si voles admitti. Animum tantum in te, non consilia desidero. Cur enim non posset praelectio iuris Pontificii in theologiam mutari? Deinde ipsius praebendae rationes postulant theologiam potius quam iuris peritum, nempe cui tot ecclesiae subditae sint. Haec quid acceperint damni incitiae et impietate superiorum praepositorum, non facile dixerim. Quoties de re christiana consulebatur Henningus, vir alioqui bonus, sed paulo alienior a christianis literis, nugae putabat et ludum esse mentionem de reformandis ecclesiis. Ipse scio, et pars fabulae fui, ut ignorare non possim, quam nihil putabat seriam rem esse functionem parochorum. Quot adularia*), foenus et similes causae relatae sunt ad eum, cum is nihil minus censuit agi debere a paroco, quam ut meliores essent cives. Belle actum putabat cum ecclesia, si penderet large reditus vulgus, si pinguescerent sacerdotes. Haec ego nulla malevolentia, praesertim in demortui manes, dico, sed moneo, ut cogites, quid sapuerint illi, qui praefecerunt iurisconsultos ecclesiis. O utinam rem pro dignitate possis considerare! Proinde non video, cur non optare etiam Illustr. Princeps praepositum theologicum debeat, ut qui non ignoret, de manu sua requiri sanguinem pereuntium animarum. Quaeso itaque, confirmes Ionam**), et si quibus potest rationibus fieri, ut retineatur, age, adnitere, move omnem lapidem, ne hic talis vir nobis pereat. Vale. Quid autem, si Crolius***) posset vel Petro Lupino****) vel Ca-

rolostadio*) suffici? Et posset**). Vale iterum. VII Iunii.

Philippus.

No. 114.

(m. Iunio.)

Ioanni Langio.

Ex autographo in Cod. Monac. I. p. 392. Epistola inest et Libro VI. p. 411. Inscriptio alia manu adscripta est.

Ioanni Lango, Theol. Erford.

S.) In literis tuis, ni fallor, nunc enim non sunt ad manus, duo erant, quae moverunt animum meum et vehementer quidem. Alterum¹⁾, quod de mutanda professione Theologica mones; alterum de Ecclesia Erphurdiana. Utrumque momenti in hac causa non parum habet, et diligenter expendendum est. Principio nunquam ero, Lange, autor Ionae²⁾ profitendi ius Pontificium, malimque carere nos viro quantumvis magno, quam detrudi eum rursus ad impias sor-des. Hic me scrupulus habuit, priusquam auctoraretur: Quid futurum esset, si ius profiteretur talis vir et ad maiora factus? Favebam nostrae Academiae consiliis, immo amicorum, quod in

dixisset uxorem, ne vos soli habeatis Praepositum vestrum nequamum: deinde, ut ferat, illum sibi esse in Petri Lupini locum praerogatum. Praepositus ille est Barthol. Bernhardi Feldkirchius, qui ecclesiae Kembergensis antistes erat. Ad hunc vero, ni fallor, quae Lutherus de Lupini successore scribit, referenda non sunt. Nihilominus constat, et Amadorsum iam a. 1511 Canonicum eiusdem ecclesiae Vitebergensis fuisse. cf. And. Sennerti Athenas Witteberg. p. 86. F.

*) Andr. Badenstela Carolostadius, qui aegre ferebat, sibi minus, quo Henningus Ginde functus erat, non contigisse, tum Viteberga abierat. Iam per aliquot menses a Christiano II. Daniae Rege arcessitus in Academia Hafniensi versabatur. Sed non ita multo post et ipso quidem mense Iunio a. 1521 Carolostadius Episcoporum Danicorum insidias metuens Vitebergam reversus est. cf. Köhler's Beyträge etc. T. I. p. 54—60. F.

**) Ut mea quidem fert opinio, Melanthon verba „et posset“ re vera non exaravit. Bretschneiderus enim V. S., qui epistolam ex autographo exhibet, primum scripserat: „ex tempore esset.“ Hisce addidit seqq.: „Incertus sum de verbis: ex tempore esset. Legitur et vel ex p. . . . scri. Quae etiam esse possent: et prodesset. Quaedam literae extinctae videntur.“ Quibus deinde deletis in epistola ipsa V. S. scripsit: Et posset. F.

1) S.] Lib. VI.: „S. D.“ F.

2) Alterum] Lib. VI.: „Unum.“

3) Alia manus superscripsit Ionae, et sic delevit id, quod Melanthon scripserat. [Sine ulla dubitatione et ipse Melanthon scripsit: Ionae. cf. quae ep. anteced. p. 392 adscripsit. F.]

*) Pro verbo „adularia“ sine dubio scribendum est: „adulteria.“ F.

**) Philippus ipse Spalatino infra p. 396. narrat, Ionam has Philippi litteras Spalatino reddidisse. F.

**) Ioannes Crocius Rubeanus, qui anno 1520 Rector Academiae Erfordiensis erat. Quantum equidem scio, Melanthon haec Spalatino frustra proposuit. De Grotii vita cf. quae Gli. Ch. F. Mohnike V. S. in libro: „Ul. Hutten's Klagen“ etc. (Greifsw. 1816. 8.) p. 391—398 scripsit. F.

**) Petro Lupino Radhemio, plures. et litter. sacr. Doctori, Custodi et Canonico Ecclesiae omnium Sanctorum Vitebergensi, qui die primo m. Maii a. 1521 mortuus est. Eius vitam breviter narrat I. Cp. Erdmann in „Lebensbeschreibungen u. litter. Nachrichten v. d. Witteberg. Theologen“ (Wittenb. 1804. 8.) pag. 8. In epitaphio (ap. And. Sennertum pag. 197; ap. Bs. Mentzium Lib. I. p. 65) Lupinus Academiae Viteberg. reformator vigilantissimus dicitur. Quis vero in Lupini locum successerit, nescio. Lutherus Melanthoni d. 26. m. Maii a. 1521 (ap. de Wette II, 11.) scribit: „Die Amadorfo, etiam pastorem Hirsfeldensem

causa erat, cur dissimularem sollicitudinem ac curam meam, praesertim cum nondum voluntatem *Ionae* perspectam haberem. Iam ubi advenit, dixi meam de professione sententiam, et pie, ut videor mihi, et libere. Equidem optarim, Gymnasium nostrum clarius fieri accessione tanti hominis, sed id si fieri citra dispendium amici non potest, fiat sane, quod licet. Sic voverunt amici, ut nunc susciperet conditionem ultro delatam ab eo Principe, qui sic esset amans et literarum et literatorum; fieri posse, ut pro iure docturus sit Theologiam, huc annitemur, quotquot favemus hominis studiis. Ipse scio Principem inclinatum ad Theologiam, ita ut etiam pessime velit *ταῖς φεραξίας* iuris. Deinde postulat haec praebenda non tam iuris, quam Theologiae peritum, qui tot Ecclesias regat ad Christianam regulam. Quod ubi expenderit Princeps, nihil dubito, quin adsensurus sit consiliis nostris. Nam eorum, quos hactenus habuimus Praepositos, tum inscitia, tum impietate quid acceperint damni Ecclesiae aliquot, non facile dixerim.

Erphurdianae Ecclesiae optarim consultum. Sed quid, si huc vocat *Ionam* Deus ad corrigendas Ecclesias multo plures *Erphurdianis*? Praepositurae subditae sunt Ecclesiae circiter triginta. His tu *Henningum* aliquem quam *Ionam* praefici maves? Favebis vocationi eius, si cogitaris, pro quantulo onere nunc quantum suscipiat⁴⁾. Orabimus communiter, ut de tuo spiritu impertiat Deus fratribus tuis excitetque Episcopos vere Christianos et *Ionae* similes. Quid autem, si hoc quoque agit Christus, ut tu *συμμάχη* erepto animosiore spiritu et fias et invadas *τὰ ἀντιχριστοῦ*?⁵⁾ Reliqua nisi quod praeterii eorum⁶⁾.... Vale et ora pro me.

Philippus.

No. 115.

11. Iunii.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 35.

4) suscipiat] Lib. VI.: „sufficiat.”

5) τὰ ἀντιχριστοῦ] Lib. VI.: „Antichristum.”

6) Reliqua — eorum] Desunt libro VI. [Quid haec verba sibi velint, equidem intelligere non possum. F.]

Optimo viro, D. Georgio Spalatino patrono suo

S. Heri accepi tuas literas *Coburgi* scriptas. Ad te hactenus non scripsi nullam aliam, ob causam, quam quod quotidie dicebaris redire; dum exspecto, tu literis meis frustraris. Fuit hic *Ionas* noster, per quem scripsi ad te de ipsius negotio^{*)}, quo de non possum plura nisi coram tecum commentari. Id ut velim, vix dici potest. Res Academiae, ut arbitror te ex aliis intelligere, bene habent, nisi quod patre nostro D. Martino carendum est. O illum mihi diem vere felicem, quo rursus in illius complexum licebit occurrere. Porro quam tu meam epistolam legeris, in qua sic deiecto animo esse videar, non possum conicere; utut autem habet, scias, me positurum animam citius, quam fidem tum erga causam hanc, tum erga *Martinum*. Nunc non potui plura. Utinam redeas brevi, ut possit de mutandis praelectionibus nunc per occasionem constitui, quandoquidem tam multae vacant. XI Iunii Wittenbergae^{**)}.

Philippus.

No. 116.

14. Iunii.

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. ep. 26.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, Patrono suo

S. In ista rerum perturbatione mire me consolatur Illustr. Principis reditus^{***)}, quo salvo de

*) Epistola Philippi supra pag. 390 seqq. extat. F.

***) Spalatino adscripsit: a. M. D. XXI.

****) Fridericus, Princ. Elect. Saxon., Wormatis ante diem XXVI. m. Maii a. 1521 abiit. Spalatino in Annalib. ap. Menckenium II, 607. de Principis itinere haec scribit: „Princeps noster Elector Saxon. Dux Fridericus a Vangionibus per Francos et Doringos et Misnios in Saxonia reversus, *Vuittenbergam* profectus navj ex *Torga* ad X. dies ibi subsistens, multa Academiae et reip. Christianae commoda curavit, instauravit, excitavit. *Vuittenbergam* subsistentem germana Dux *Luneburgia* cum filia nata minima invisit. Postridie Visitationis Marianae” (die 2. m. Iul.) „ino fer. II. post id festi in arcem *Schweynitiam* concessit. Inde in hanc arcem *Lochanam* reversus est.” F.

nostra non desino bene sperare. Domi-
 et eum ecclesiae. Quod ad me attinet,
 quod metuas, ne parum fortiter hos Sa-
 sultus feram, quamquam tu nescio quid
 icaris; sed falso. Accepi literas tuas et
 siense decretum *), cuius exemplum iam
 igerat, quam tu mitteres, et nunc apud
 aditur. Adiciam ad finem reclamatio-
 versus illam deliram Sorbonnam **).
 tripsisti de praelectionibus mutandis im-
 cet. Principio de Iurisconsultis non ha-
 esse monere, tamen significandum puto,
 te valde laborare academiam. Consilium
 deerit, modo voles adniti. De reliquis
 ar: inprimis *Aurogallum* praeficiendum
 scholis ***), *Morlino* ****) nondum
 em dandum esse, ni prius totum illud
 udiorum artisticorum seu philosophico-
 auratum sit. Nescis enim, quam hic se-
 tant interim homines, dum pereunt iu-
 et sumptus et anni, quamquam non de-
 e utiles praelectiones; sed hae necessariae
 Quom †) mutandae sint singulae, utinam
 ram agi communiter a nobis, si quid
 itas in ea mihi re consilii esse. *Plinium*
 rammatico lectori credi, qui non aliud
 quam nomenclaturam facere corum, quae
 simo auctore prodita sunt. Quid enim
 qui aiunt, herbam quandam esse Absin-
 aut arborem quandam Platanum? Sic
 cedet a *Plinio* indoctior auditor, quam
 . Audi rem ridiculam. Nuper a *Doc. Pe-*
 medico percontabar, quidnam *Moly* †††)
 et quod eius nomen, quis usns esset hodie
 ana. Tum ille: nullum exstare nomen,

nec traditum huius herbae usum. Quod si tan-
 tus vir ignorabat vim τοῦ μῶλος, facile potes
 aestimare, qualem lectorem desideret *Plinius*.
 Non videtur altera Mathematicus insuper lectio-
 ne onerandus, quin potius duos professores lega-
 mus vel in hoc, ut Mathematicis disciplinis mire
 necessariis, sed nunc obscuris, auctoritatem con-
 ciliemus. Et sunt iam, qui utiliter profiteri pos-
 sunt. Nihil praescribo tibi, sed meam senten-
 tiam significo, quae, si nil aliud, certe testabi-
 tur, voluisse me consultum reipublicae nostrae.
 Ego quo labore, qua difficultate rem hoc tem-
 pore sustineam, malo ex aliis intelligas. Vale.
 Wittembergae XIII Iunii.

Philippus tuus.

No. 117.

m. Iunio.

*Adversus theologorum Parisinorum de-
 cretum pro Luthero apologia.*

Theologorum Parisiensium adversus *Lutherum* decretum,
 cui dies XV. m. Aprilis a. 1521 adscripta est, brevi po-
 stea *Melanthon* addita *Lutheri* defensione Vitebergae re-
 cundendum curavit. cf. ep. antecedentem et quae su-
 pra pag. 366 et 367 dixi. Ex libro Vitebergae primum
 edito *Melanthonis* defensionem accurate descripsi. Quae
 quidem eodem, nisi fallor, anno singulatin prodiit in-
 scripta: „ADVERSUS FVRIOSVM PARIISIENSIVM
 THEOLOGASTRORVM DECRETVM, PHILIPPI ME-
 LANCHTHONIS PRO LVTHERO APOLOGIA.” (S. l.
 et a. plagg. 3½ in 4to.) Huius libri exemplar in Biblio-
 theca Regia Berolinensi exstat. Quae in eiusdem fine
 addita sunt, inscribuntur: „HVG. LECTORI FIDEM
 IN CHRISTVM.” *Ulricus* igitur *Hugualdus Durgens*
 Basileae, si quid video, librum a. 1521 edidit. *Philippi* libel-
 lus exstat et in eiusdem opp. ed. *Basileae* T. I. p. 590—
 400., et ed. *Vitebergae* T. II. (a. 1562.) fol. 192b—197b.,
 et ed. *Ienae* T. II. (a. 1557.) fol. 451b—456b. *Lut-*
herus, qui *Spulatio* d. 15. m. Iulii 1521 (ap. de *Wette*
 II, 80.) scribit: „Vidi Parisiensium sophistarum decretum
 et ex corde gaudeo. Non enim sic eos excaecaret *Chri-*
stus, nisi consulere rebus statuisset, et finem tyrannidi
 illorum facere inciperet,” utrumque libellum brevi
 postea in germanicum sermonem transtulit. Iam die 18.
 m. Iulii a. 1521 (ap. de *Wette* I, 22.) *Philippo* scribit:
 „Tuam in asinos Parisienses Apologiam cum illorum in-
 sania statui vernacule dare adiectis annotationibus.” Et
Spulatio d. 6. m. Augusti *Lutherus* l. c. pag. 40 scribit:
 „Non est animus, ut omnia, quae mitto, excudantur.
 Hinc apologiam *Philippi*” (i. e. *Philippi* defensionem,
 quam *Lutherus* in germanicum transtulerat) „nisi aliud
 videatur, vellem differri, donec otiosa fuerint prela” etc.
 Nihilominus tamen *Lutheri* translatio a. 1521 Vitebergae
 edita est. cf. supra pag. 367. et *Lutheri* epp. II, 90. Re-
 cusa est in *Lutheri* opp. ed. *Walch* T. XVIII. pag. 1114
 —1169. F.

supra pag. 366. No. 110. F.

apologiam pro Luthero cf. No. 117. pag. 398
 F.

supra p. 362. F.

id. supra p. 363. F.

Melanthonem scripsisse quid, i. e. quomodo. F.

a *Petro Burcardo s de Burcardis Ingolstadiensis*,
 med. Doctore et Professore in academia Viteber-
 gae postea eodem a. 1521 *Vitebergae Ingolstadtium*
 cf. I. *Bm. Riederer's* Beytrag zu d. Reformationen
 pag. 72—74. F.

supra pag. 65. F.

Adversus Furiosum ¹⁾ *Parisiensium Theologastorum decretum Philip. Mel. pro Luthero apologia.*

Vide, Christiane lector, quae Theologorum monstra gignit Europa! Superiore anno Evangelium damnarunt Colonienses ac Lovanienses Sophistae, propositis quibusdam nudis sententiis nec rationibus, nec scriptura confirmatis. Horum insaniam vicere nunc non dissimili exemplo quicumque tandem sunt, qui *Parisiis Lutherum* damnarunt (adduci enim non possum, ut credam, rem communibus totius ordinis theologici suffragiis actam esse). Nam praeterquam quod illic pauciora reprobata sunt, quanto durius hic et immitius tractatur *Lutherus*? Primum adscripta est Epistola cruenta, deinde adiectae sunt adnotationes in singulas *Lutheri* sententias et impiae et atroces, pleraque huius etiam sinistre detorta sunt. Et vel hinc etiam potest colligi, qui spiritus, quae intemperiae ²⁾ agant ³⁾ decreti auctores, quando spiritus dei nihil non facit candide. In universum eiusmodi liber est, qualem *Lutetiae* scribi posse nemo facile crederet, siquidem ita vulgo persuasum est, in ea schola, velut in arce quadam, regnare Christianas literas. Neque negari potest, inde produsse olim gravissimos homines, adeoque proximo seculo Gersonem illum, plenum, ut adparet, Christiani spiritus. ἀλλὰ κατὰ τὴν παροιμίαν παλαὶ ποτ' ἦσαν ἄλκιμοι Μιλήσιοι. Atque illi, si nunc reviviscerent hos iudices, quicumque sunt, degenerem posteritatem, putas, agnoscerent? Nequaquam, sed deplorarent tum scholae, tum totius reipub. Christianae sortem, in qua pro Theologis Sophistas, pro Christianis doctoribus calumniatores regnare viderent. Agnoscerentque id esse tempus, quod apud Hieremiam Ecclesia deplorat his verbis: *Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei, vocavit adversum me tempus, ut contereret electos meos.* Quanquam, ubi rem propius considero, videtur *Lutetia* non peccare nunc primum, sed iam olim ineptire, cum ecclesiastica doctrina, humanis disputationibus victata, philosophari coepit. Constat enim, natam esse *Lutetiae* prophanam illam scholasticen, quam theolo-

giam vocari volunt, qua admissa, nihil salvi reliquum est ecclesiae. Evangelium obscuratum est, fides extincta, recepta operum doctrina, et pro Christiano populo ne legis quidem, sed moralium Aristotelis populus sumus, et ex Christianismo contra omnem sensum spiritus facta est quaedam philosophica vivendi ratio. O utinam contingat vobis spiritualibus oculis cernere, quid Ecclesiae damni dederit vestra illa apud vos et nata et exulta scholastica, quam a vobis acceperunt quasi per manus reliqua Europae gymnasia. Oportuit enim idolis terram repleri. Et vel articuli vestri testantur, quam pertinaciter inde usque ab ortu scholasticae philosophati sitis, in quibus quam pauci sunt, qui ad pietatem pertinent? Quorsum enim haec? Ego currit, esse absurdam orationem, et interesse, nescio quid, inter has orationes, cuiuslibet hominis asinus currit et Asinus cuiuslibet hominis currit. Digna videlicet Christiano gymnasium dogmata. Iam et palam decretum est, philosophicas disciplinas esse ad pietatem necessarias. qui articulus a quo spiritu profectus sit, non videmus? nempe ab eo, qui Evangelium obscurari voluit humanis disciplinis. Et huic ut successerit ⁴⁾ conatus non est obscurum. Nam quae schola usquam docuit pure sacras literas? *Parisiaca* ⁵⁾ vero, cum hactenus tot annos philosophetur, his temporibus non iam philosophatur, sed nugatur tantum de parvis logicalibus. Quid enim ⁶⁾ nugacius *Versora*, *Tartareto* et reliquis huius farinae scriptoribus, quales hoc seculo paene innumerabiles tulit *Lutetia*? Vidi *Iohannis Maioris* commentarios (de moribus hominis non iudico) in sententias *Lo-gobardicas* ⁷⁾, quem nunc inter *Lutetiae* Theologos regnare aiunt. Bone deus, quae plaustra nugarum? Quot paginis disputat, utrum ad equitandum requiratur equus? num salsum mare a deo conditum sit? ut interim praeteream, quam multa impie scripserit de voluntatis libertate, nam eo loco non modo a scriptura, sed et ab omnibus ⁷⁾ pariter scholasticis variat. Et cum tales

1) furiosum] Mel. opp. Viteb. ed.: furiosorum. F.

2) intemperiae] Mel. opp. et Viteb. et Basil. ed.: intemperies. F.

3) agant] Mel. opp. Viteb. ed.: agat. F.

*) „*Iohannis Maioris* Doctoris Theologi Parisiensis Disputationes et Quaestiones in IV. libros Sententiarum“ prodierunt „*Parisiis* typ. Iod. Badii Ascensii M. D. XIX.“ forma max. cf. Panzeri Ann. VIII, 53. 1074. F.

4) successerit] Mel. opp. et Viteb. et Basil. ed.: ceaserit. F.

5) *Parisiaca*] Mel. opp. Viteb. et Basil. ed. et *Lutheri* opp. Viteb. ed.: *Parisiaca*. F.

6) Quid enim] Mel. opp. et Viteb. et Basil. ed.: Quid est. F.

7) sed et ab omnib.] Mel. opp. et Viteb. et Basil. ed.: sed ab omnibus. F.

sint *Parisi*, non est, quod mireris lector, cur parum propitii sint *Luthero*. Nihil quondam aequiores erant Gersoni suo, viro per omnia magno, cum saniores essent *Lutetiae* scholae. Nunc quid fieret, cum omnia plena sunt Sophisticis fucis? Compertum autem habeo, esse ibi etiam, quibus non displicet *Lutherus*, sed ita evenire solet non modo in sacris, sed et civilibus negotiis, maxime vero in sacris, ut et pauciores sint, qui boni sunt, et plurimum possint, quos minime oportuit. Id, quod vidit etiam Homerus, quamquam caecus, cum ait, τὰ χερσὶνα νικᾷν. Quis nescit enim, in *Capnionia* causa per quas larvas res acta sit, cum facultas etiam diceretur decrevisse. Septem, ni fallor, ad summum, et in his monachi aliquot, convenerant, qui, sicut ipsi loquuntur, repraesentabant facultatem *). Quid, si idem hic accidit? Quanquam non refert, qui decreverint; quid decretum sit, considerandum est. Nec angelis Evangelium vitiantibus cedendum esse, iubet Apostolus. Nos insulsis istis et bene pinguibus magistris nostris, qui ne sua quidem parva logicalia recte didicerunt, cedemus? Apostolum neque potestates, neque principatus ab Evangelio avellunt. Nos avellant hae hominum larvae? quid enim sunt praeter larvas? Valeat nomen magistrorum nostrorum, valeat nomen *Parisiensium*, sed in suis scholis, in repub. Christiana nihil valeat praeter vocem Christi, quam qui non audit, is Christi non est.

Non referebat *) admodum respondere, quando praeter nudas propositiones nihil opponitur *Luthero*, qui sua sic undique scriptura communit, in primis autem **) in libello, quem inscripsit *Adsertionem articulorum a Leone X. damnatorum*, ut impia iudicari nisi ab impiis non possint. Tamen indicare **c) paucis libuit unum aut alterum locum, ex quo aestimare reliqua et iudicare de toto decreto liberius possis.

Principio, nisi alicuius conducticii rhetoris est Epistola, quam praefixerunt decreto, nae egregie ineptiit theologus ille, quisquis est, qui scripsit, quae nihil praeter muliebres quasdam

furias continet. Qualia enim, quaeso, sunt? solus vult sapere, contemnit nos, Manichaeus est, Montanus est, insanit. Coerceatur igni et flamma, quod non sivit ira *) congrue dicere. Porro hic etiam vulgus communem sensum in ista fictitia facultate desiderabit, quod igni potius perdendum ait, quam ratione vincendum esse *Lutherum*. Quis non rideat hic muliebrem et plane monachalem impotentiam, et cum supportatione liceat mihi monere spectabilem dominum Decanum. Parcatis, domine Decane, vos estis iam iratus. Num ignoratis, quod ait Poeta: *Furor iraque mentem praecipitat*. Nusquam per gratias sic ineptierunt vel Colonienses, vel Lovanienses, ut propemodum credam non omnino temere dictum esse a quibusdam veteribus, cerebro Gallos carere.

Accusant haereseos *Lutherum*, non quod a scriptura, sed quod ab universitatibus, S. patribus, Conciliis dissentiat. Deinde prima principia fidei vocant Universitatum, S. patrum, Conciliorum sententias. Hic ego vestris etiam decretis, si res est obscura, vobiscum agere possem. Quid autem manifestius est, quam nec Universitates, nec S. patres, nec Concilia posse articulos fidei condere, quandoquidem fieri potest, ut errent non modo Universitates, sed et S. patres et Concilia, quod si mihi non creditis, Occhamo saltem vestro credite. Ecquid igitur principia fidei vocatis hominum opiniones? Quis ignorat, a Paulo dictum esse, *fundamentum aliud poni non posse, praeter id, quod positum est*, loquitur enim de doctrina. Ecquos novos articulos fidei magistri nostri *Parisienses* addent nisi suos illos fortasse rancidos et in popinis natos articulos? Iam cum articuli fidei nulli sint, nisi quos praescripserunt sacrae literae, cur impium est, vel a Conciliis, vel ab Universitatibus, vel a S. patribus dissentire? modo a scriptura non dissentiamus. At non dissentit a scriptura *Lutherus*, etiam vestro iudicio? cur igitur impietatis accusatur? At dissentit scripturae expositione, quae hactenus per patres, per Concilia, per scholas recepta est. Haec est, ut video, controversiae summa. Hic ego Magistri nostri, interrogo, itane sit prodita scriptura, ut sine Conciliorum, patrum ac scholarum expositione, certa eius sententia colligi possit, an non? Quodsi negabitis,

*) Melanthon rem non recte cognovisse videtur. Magistri enim octoginta Lutetiae Parisiorum die 11. m. Augusti a. 1514 sententiam de I. Reuchlini Speculo Oculari dixerunt. Quam quidem sententiam d'Argentré l. c. T. I. p. 350. edidit. F.

8) Non referebat] Mel. opp. Viteb. ed.: Nihil non referebat. F.

8b) autem] Deest Mel. opp. et Basil. et Viteb. edd. F.

8c) indicare] Mel. opp. et Basil. et Viteb. ed.: indicari. F.

9) sivit ira] Mel. opp. et Basil. et Viteb. ed.: scivit ita. F.

certam per sese scripturae sententiam esse, sine glossis, non video, cur oportuerit edi scripturam, si noluit ¹⁰⁾ spiritus sanctus certo constare, quid nos sentire vellet. Aut cur omnino nos ad scripturae studium invitant Apostoli, si incerta est eius sententia? Quid, quod eatenus sibi credi patres volunt, quatenus per testimonia scripturae sua communierunt? Quid, quod etiam vetera Concilia sine scriptura nihil decreverunt et hac ratione inter Concilia vera et falsa discernimus, quod haec cum scriptura evidente consentiunt, illa a scriptura dissentiunt? Proinde dabitis mihi, certam esse scripturae sententiam ac perspicuam, ita ut ipsa, si quis alicubi locus est obscurior, sese exponat, praesertim in iis ^{10b)}, quae sciri credique voluit sanctus spiritus ^{10c)}. Voluit autem haud dubie legem cognosci, ut quam iubebat etiam aedium vestibulis inscribi et insculpi vestium fimbriis. Voluit item cognosci Evangelium, hoc est, rationem iustitiae donatae per Christum. Nam cum debeat esse petra verbum dei, cui innitatur anima, quaeso, quid sentiet de eo, nisi certum sit, quae sit sententia spiritus dei? Iam cum certa sit scripturae sententia per sese, debet praeferrari non modo scholis aut patribus, sed et conciliis diversum sentientibus, Apostolo ad Galatas autore: *Si angelus de coelo evangelizet praeterquam quod evangelizavimus ¹¹⁾ vobis, anathema sit.* Liceat igitur *Luthero* opponere certam scripturae sententiam conciliis, patribus et scholis. Quid hic Sophistae respondebitis? quas hic nobis glossas? quae parva logicalia? quas obligationes comminiscemini? Aut negate, certam esse scripturae sententiam, aut permittite *Luthero* opponere scripturam quibusvis diversum sentientibus.

Iam nec hoc permittemus vobis, adversari vel patribus, vel conciliis *Lutherum*. Et ut de patribus primum loquar, an non *Lutheri* de libero arbitrio, de gratia, si recte rem aestimes, sententia tota Augustini est. Et hunc per omnia secutus est in commentario ad Galatas. exstant utriusque commentarii, quos si conferas, videbis convenire inter eos de rerum summa. Exstant Augustini libri adversus Pelagianos, quos ille iam natu grandior scripsit, eos si contuleris cum *Lutheranis* dogmatis, videbis de summa rei con-

venire. Fortassis alter alicubi quiddam dixit argutius et multa *Lutherus* diligentius (rumpite vos interim, Magistri nostri,) quam Augustinus. Sed hoc ad rei summam non ita multum facit. Ecce in primario loco adeoque in eo, in quo potissimum regnat *Lutherus*, habet *δμόψηφον* Augustinum et patronum minime vulgarem. habet item suae sententiae testes, quotquot in ea disputatione Augustino suffragantur. Suffragatur autem Cyprianus. nam illius enarrationem in orationem dominicam fideliter citat. Suffragantur et qui post Augustinum scripsere, Auctor libelli de vocatione gentium. nam Ambrosii non videtur esse, Maxentius apud Graecos. Porro ex Augustini libris eos recipimus, quos ipse potissimum probari voluit. Atque haec ideo recenseo, non quod magni putem referre, quid scriptores senserint, quicumque tandem sunt, quando de scripturae sententia constat, sed ut satisfaciam morosis, qui putant novasse omnia *Lutherum*, cum is aliud non egerit, quam ut revocaret nos ad scripturam adeoque ad patres etiam, qui ad scripturae sensum proxime accesserunt. Vos quid agitis? num aliud, quam ut in Scoti formalitatibus, in Occhami connotatis grandescant potius, quam in Christo Christianorum animi. Nec aliter exorienti Evangelii luci (audite, Sophistae non intellecturi,) adversamini, atque Mosi Iamnes et ¹²⁾ Mambres. Quorum posteritas est Sorbonae familia, nempe ex illa Serbonitide Aegyptiaca prognata. Porro qua fide aliquoties citaveritis adversus *Lutherum* Augustini sententias, paulo post monebo. Iam et praeter locum de libero arbitrio et gratia veterum est, quod non vult distinguere *Lutherus* legem in consilia ¹³⁾ et praecepta. Quod commentum soli scholasticae theologiae debemus, quae ubi coepit divinam legem ad philosophiam Aristotelis exigere, pro libidine refixit, quas voluit leges dei. Quis enim veterum non pro necessariis legibus habuit ea, quae sancita sunt de non vindicando. Hilarius *EXIGUNT*, inquit, *Evangelia ulciscendae iniuriae dissimulationem*. Augustinus in sermone ^{13b)} domini in monte praecepta vocat, quae isti consilia. atque ita disputat, ut necessariam esse legem de non vindicando adpareat. Et in hac sententia est

10) si noluit] Mel. opp. et Basil. et Viteb. ed.: si nolit. F.

10b) iis] Mel. opp.: his. F.

10c) sanct. spirit.] Mel. opp.: spiritus sanctus. F.

11) evangelizavimus] Mel. opp.: evangelizamus. F.

12) et] Mel. opp.: ac. F.

13) consilia] Mel. et Lutheri opp.: concilia. F.

13b) in sermone] Mel. opp.: in sermonibus. F.

Chrysostomus, qui tantum abest, ut vindicari permittat, ut non aliam legem exigat pertinacius. Exstat illius ὀμιλία, quam si licet vobis per parva logicalia, Magistri nostri, relegite. Quod cum Aristotelis philosophia non convenit lex, non laboramus. Quid enim ad nos, quid ille impurus homo commentus sit? Num Christo pluris Aristotelem faciemus? Sed de hac lege infra paulo plura disseremus. In plerisque locis aliis idem ostendi potest, convenire *Luthero* cum veteribus. Sed cum ex sententia de libero arbitrio et gratia fere colligi possint, quae de contritione et satisfactione scripsit *Lutherus*, quid attinet multis patrum testimoniis agere, nisi quod ἐν τῇ μεσημβρίᾳ λύχνον¹⁴⁾.

Sunt autem quaedam in Lutheranis, quae in patrum scriptis non facile reperias, qualia sunt quae de sacramentorum numero, de confessione, de votis, deque similibus temporum nostrorum causis prodidit. Non enim illorum temporum ratio ferebat et adhuc purior Christianismus, ut de paucioribus, quam nunc dubitaretur. Nondum habuerat ea aetas Pontificum tyrannicas leges, nondum habuerat Magistros nostros *Parisienses*, adeoque articulos *Parisienses*, qui Evangelium adeo obscurassent. Fortasse meridies erat Evangelii, nunc vesper est, et una cum peccatis nostris etiam caecitas, peccatorum nostrorum atrocissima poena, mentes occupavit, quae pro Evangelio humanas doctrinas, Sorbonae Theologiam suggestit. Eam poenam his temporibus annon ubique interminatur spiritus domini in prophetis? Et Paulus ait, fore, qui a fide discedant, qui corrumpant humanis doctrinis Evangelium et hoc genus multa. hi, nisi sunt Sorbonae Theologi, non intellego, quid velit Apostolus.

Vides, lector, convenire magna ex parte *Luthero* cum Theologis veteribus. Quanto iustius igitur in magistros nostros *Parisienses* retorserimus, ineptire eos, qui theologiam nobis praescribunt, ne per somnium quidem celeberrimis Ecclesiae doctoribus cogitatum? Quod si impietas est, refragari patribus, nemo magis impius est *Parisiensibus* disputatoribus, qui in principalibus Theologiae locis velut ex diametro cum patribus pugnant. Bona patrum pars peccatum vocat et vitium, quicquid sine spiritu Christo fit.

14) λύχνον] Mel. opp. addunt: ἄπτως. F.

Hi non modo non peccatum, sed et meritum congrui censent esse moralia quaedam, sic loquuntur, opera. O caecitatem. Bona patrum pars negat, posse legem fieri ab homine per vires humanas; hi distinguunt. Audi, lector, *Parisienses* blasphemias, posse legem fieri, quoad operum substantiam; non posse, quoad praecipientis intentionem, quasi vero praeter substantiam operis amplius aliquid requirat legislator. Utinam mihi *Parisienses* ista coram vobiscum, in vestra illa Sorbona, daretur commentari, ut viderem, num vos¹⁵⁾ tam crassi, tam putidi, tam Sorbonici commenti puderet etiam. Vestra est illa, Magistri nostri, non *Lutheri* Theologia, quae a patribus dissentit. Ad vos Tragica ista vestra¹⁶⁾ pertinent, impios esse, qui ab Ecclesiae doctoribus variant.

Et hactenus quidem de doctoribus. Nunc concilia videamus. Quibus tandem conciliis refragatur *Lutherus*? Videri vultis *Lutheri* doctrinam veterum Conciliis damnatam, cum ex eo Montanum, Manichaeum, Hebionem et quid non facitis. Hic aut rhetoricari voluit Epistolae auctor, aut nihil est Sorbona *Parisiensi* tum malignius, tum impudentius. Veterum haereticorum nomina quo consilio in *Lutherum* congesterint, quis est, qui non olfaciat, nempe quo odiosius *Lutheri* nomen fieret. Deinde id quam maligne factum sit, facile deprehendent etiam mediocriter eruditi. Nam quod Montano confertur *Lutherus*, quis non videt, quam non fiat candidus? Sibi credi volebat Montanus et fidebat suo quodam spiritu; *Lutherus* nihil vult sibi credi, sed evidenti et perspicuae scripturae. Nihil de suo spiritu, sed de scriptura iactat. Quanto propius ad Montanum vos adceditis, qui vultis, ut spiritui hominum, conciliorum, patrum et universitatum credamus, potius quam scripturae: Imo nihil nisi Montani estis, vos *Parisienses* Sophistas volo, qui hoc decretum sine scripturis edidistis, iactatisque vos fidere Apostolico more, quasi constet, eundem esse spiritum vobis, qui Apostolis erat. Sed de his postea.

Quaeso te, Christiane lector, nunquid putes esse Christiani spiritus in Sorbona illa, quam adeo nihil pudet mentiri? Nam cum palam sit ipsimet Sorbonae, nihil convenire inter Monta-

15) vos] Mel. opp. Basil. ed.: nos. F.

16) vestra] Mel. opp. Basil. et Viteb. ed.: nostra. F.

num et *Lutherum*, audet tamen Montani nomine optimum virum infamare. Iam et Ebionem ex eo fecit nihilo vel candidius, vel cautius. Exigebat Ebion ceremonias, leges, *Lutherus* non exigit¹⁷⁾, sed liberas esse permittit, ut quis pro opportunitate ac caritatis officio se attemperet, vel inserviat legi, vel negligat citra culpam. Nam ita sentiebat et Paulus in ultimo ad Galatas capite exaequans ceremonias ritusque: *In Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed nova creatura.* Et in prima ad Corinth. VII.: *Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat praeputium:* id est, si inter legis observantes vocatus es, inservi eorum consuetudini. *In praeputium autem aliquis vocatus est, non circumcidatur. Circumcisio nihil est et praeputium nihil est, sed observatio mandatorum dei* etc. Satis, opinor, perspicuum est, quid inter utramque sententiam intersit, satis etiam puto liquere, quam candidè *Lutheri* sententiam ad Ebionis haeresin detorsissent. Eiusmodi est item, quod Manichaeum nomen tribuunt *Luthero*, idem Augustino Pelagiani tribuebant, sicut ipse testatur in primo libro adversus duas Pelagianorum Epistolas in capite secundo, sic enim distinxit scriba quispiam. Non pudebit *Lutherum* eius convicii, si quidem cum Augustino commune habet, quo non habuit Manichaea factio vehementiorem hostem. Pelagiani, immo Pelagianis impuriore sunt scholasticae theologiae scriptores, quare non est, quod miremur, cur Manichaeum vocetis *Lutherum*, qui praeter scholastica, hoc est bis Pelagiana nihil sapitis. Et Augustinus ut excuset Manichaeum nomen, non est obscurum ex Apologia adversus Pelagianorum Epistolas. Atque eo loco de servitute voluntatis aptius disserere videtur, quam ubi cum Foelice Manichaeo disceptat. Patrocinabitur idem, si recipitis; et nobis. Quod si adeo caeci sunt Magistri *Parisienses*, ut serio arbitrentur, nihil interesse inter *Lutheri* ac Manichaei sententias, quid, quaeso, hoc hominum genere caecius est? Rursum si per maliciam tribuunt, quae ad eum nihil pertinere intellegunt, quid malignius? Est autem Manichaea sententia prolixior, quam quae hic recenseri debeat, quod toto doctrinae genere dissentiat a Christianis dogmatis, si quid Augu-

stino illius dogmata passim recensenti creditur. Et quod ad hanc causam attinet, sic Manichaeus negabat humanae voluntati libertatem, ut negaret esse substantiam, quae renovaretur, adeoque libertatis capacem. *Lutherus* ita negat libertatem, ut esse censeat substantiam, quae dum per spiritum renovatur, a servitute adseritur. Ex his facito, lector, de reliquis coniecturam. Nam qua fide haec, quae commemoravi, ad *Lutherum* detorta sunt, eadem et pleraque alia. Redeo nunc eo, unde digressus sum. Palam est, veterum conciliis non esse reprobata *Lutheri* doctrinam, si quidem ei usque adeo nihil cum haereticis convenit. Quanquam hoc etiam loco considerandum erat, ut maxime conveniret cum illis *Luthero*, quid, qua ratione in singulis factionibus haereticorum damnatum sit, nam quae tam deplorata fuit haeresis, quae nulla in re non peccarit? Iam haec omnia ita scribo, non quod velim, eam etiam priscis synodis auctoritatem esse, ut, si opponat evidentem scripturam *Lutherus* cuicumque Synodo, de scriptura cedendum sit, sed ut moneam lectorem, quantum tragicis illis Magistrorum *Parisiensium* vocibus credendum sit: *Lutherus* damnat omnia concilia, sanctos patres, Montanus est, Ebion est, Manichaeus est, Artotyrita est et hoc genus alia.

Fuerunt autem Papistica concilia aliquot intra hoc tempus regni Antichristi Romani, his refragari se fatetur *Lutherus*, sed praeeunte scriptura evidenti. Et cur non refrageretur, quando in illis tam multa impia adversus Evangelium constituta sunt? Claves Ecclesiae esse omnibus communes, negat Viennense Concilium. Ecclesiam esse praedestinatorum universitatem, negat Constantiensis Synodus. Eadem decrevit, esse quaedam bona opera praeter gratiam, quae sententiae ex diametro pugnant cum Evangelio. Adversetur¹⁸⁾ igitur conciliis *Lutherus*, Christo duce, adversus quem, qui decreverunt, non erant Christi Ecclesia, sed Antichristi. Nihilne peccaverunt eae synodi, Lugdunensis credo et Viennensis, quae Pontificum Epistolas adprobarunt? in quibus vel cap. ad abolendam, Item c. Venerabilem quis ferat? Quid est igitur, quod concilia iactatis, Sorbonae Theologi, nihil nisi Sorba? Negare non potestis, quin adversum scripturam nihil liceat constitui et revelli posse, si quid contra

17) *Lutherus* non exigit] Mel. opp.: *Lutherus* vero non exigit. F.

18) *Adversetur*] Mel. opp. Vitab. ed.: *Adversatur*. F.

illam sit decretum. permittite igitur *Luthero* conciliorum decreta ad Evangelium exigere, permittite praeferre Evangelium, si quid diversum constitutum est. Verbo dei etiam angelos cedere par est, cedant et portae inferorum, cedant homunculi, quibus constitutiones Papisticas debemus. De Universitatibus non est, quod laboremus, nam omnes scholas esse haereticas vel Theologia scholastica coarguit. Hic conclamate, Magistri nostri, Blasphemavit, Gymnasia haereseos accusat. Recte, sicubi profitentur, quae ab Evangelio dissentiunt, et dissentit ¹⁹⁾ *Parisiorum* scholasticae, quam iam sola in omnibus fere Europae scholis regnat ac *Luteliae* potissimum. Proinde nihil est, quod mireris, lector, cur *Acalemiis* adversetur *Lutherus*, domibus mendacii, et *Michaeas* adpellat. Sed quis credat, inquires, et errare? Errant quotquot diversum a scriptura locent, quotquot illam impiam scholasticen pronant. Sed tam multi? maxime. Nam et in *Sannaria* inter quam multos sacerdotes *Baal* quam pauci erant *Heliae*? Propone oculis universam Iuda, tum *Samaritiae* historiam, in qua praesens est Ecclesiae, quam paucos prophetas, quam multos *Idololatrias* ²⁰⁾, et postremo tempore quantum *Zaddicaeorum* ²¹⁾ et pharisaeorum, hoc est, sacerdotum ac monachorum et scholasticorum ²²⁾ reperias. Num obscurum est, quod ab *Ezechiele* Propheta dictum est, *sicut mater ita et filia*. Imitati sumus, immo vicimus omnia *Synagogae* portenta, ut prae nobis etiam illa pia videri possit, ut prophetae sermone utar.

Intelligis, opinor, quantum *Luthero* cum patribus ac conciliis conveniat, cum scholis religio vetat convenire. Nunc considera, quid sapiant *Sorba* ista, cum principia fidei vocant patres, *Synodos* et scholas, quanquam, nisi nihil video, non hoc dolet, quod patribus et *Synodis* contradicitur, sed quod scholastica parum digne tractatur. Haec illa *Helena* est, pro qua decertunt Magistri nostri. Ecquid non ita scribebatis in illa *restra* plane *Sorbonica* praefatione, Nos sumus

Magistri nostri et profiteamur scholasticam theologiam, nihil neque nobis cum scriptura, neque scripturae nobiscum. Actum est de regno nostro, nisi e *Synagoga* eiecerimus, qui scholasticen non recipiunt, omnia nobis movenda miscendaque sunt, ne cadat scholasticae, quae nisi salva sit, nos perierimus. Esto, cum scriptura, cum veteribus patribus, cum veterum *synodis* conveniat *Luthero*, pereat, nisi reiectis illis nos adoret. Principia fidei nos sumus, non scriptura, neque vero pugnandum est ratione cum homine illo, nempe principia, hoc est Magistrorum nostrorum *Sorbonicorum* somnia negante. Vapulet, pereat, quia ²³⁾ negat prima principia. Dementia erat, vocare fidei principia *Synodos* et patres, quando fundamentum aliud praeter scripturam poni non potest. At insolens furor est, *Sorbonicorum* commenta scripturae anteferre. Haereticus non sit, qui a scriptura dissentit, sit ²⁴⁾ haereticus, qui dissentit a *Sorbis gallicis*. Sed valeant ineptiae, quid enim attinet in re tam manifesta tantum verborum perdere? Quid enim manifestius est, quam quod paulo ante diximus, perspicuae scripturae *Synodorum* quarumcunque, patrum et scholarum sententias debere cedere?

Quin caetera in illa *Sorbonica* epistola persequimur. Is cui credet, inquires, qui ecclesiae Catholicae fidem habere detrectat, aut quomodo catholicis adscribetur, qui Ecclesiam non audit, cum ex ore veritatis dictum sit: *Si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus*. Quaeso autem vos, Magistri, quid vocetis Ecclesiam? *Sorbonamne Gallicam*? At ea esse Christi ecclesia qui potest, quae a Christi verbo aliena est, cum vocem ille suam testetur ab ovibus suis agnoscere. Nos Ecclesiam vocamus eam, quae verbo dei condita, verbo dei pascitur, alitur, fovetur, regitur, breviter quae omnia ex Evangelio comparat, de omnibus iuxta Evangelium iudicat: *Nam qui ex deo est, verba dei audit*. Rursum qui non audiunt, non sunt ex deo. Et cum Ecclesia divino sermone parta sit, haud dubie eodem alenda est. Agnoscat vos *Lutherus* pro Ecclesia, si sermonem dei docueritis. non agnoscat, si nihil praeter fatuos et rancidos articulos vestros produxeritis. Audit Ecclesiam, sed eam, quae verbum

19) et dissentit] Mel. opp. Viteb. ed.: ut dissentit. F.

20) Idololatrias] Liber primum editus, et Lutheri opp. et Viteb. et lenae ed.: Idolatras. F.

21) Zaddicaeorum] Mel. opp. Viteb. ed. et Lutheri opp.: Zadducaeorum. F.

22) monach. et scholast.] Mel. opp. Basil. et Viteb. ed.: Monachorum scholasticorum. F.

23) quia] Mel. opp. Viteb. ed.: qui. F.

24) sit] Mel. opp. Viteb. ed. per errorem typogr.: si. F.

dei profitetur, illius se iudicio subiicit, quae nihil non exigit ad verbum dei, quae iudicium sacram literarum non Sorbonicorum somniorum sequitur. Quod enim monstrum fuerit Ecclesia, si ad cuiusvis Sorbonici somniiatoris commentum variatur? Quis Chamaeleon, quis Polypus, immo quis Proteus erat mutabilior?

Iam cum diceret Christus, *Si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus*, annon volebat adcurari coram Ecclesia sontem? volebat et per testes convinci, volebat iudicari secundum praescriptum adeoque Evangelium. Vos, priusquam adcuraveritis *Lutherum* conviceritisque per scripturas, damnatis. Nudi quidam articuli sine scriptura, sine rationibus proponuntur, in quibus iam non accusatur, sed damnatur a vobis *Lutherus*. Num, ut reliqua valeant, sola Sorbona Ecclesia est, quod excludit *Lutherum* e communione piorum? Adcurare debetis, non damnare. Scripturae testimonia debetis subnotare, non nudos articulos proponere ac iudicium Ecclesiae permittere. Nunc vos perverso ordine tum divini, tum humani iuris non accusatis, non convincitis, sed damnatis tantum. Nempe quia estis Magistri nostri Sorbonici. Pudeat tandem ²⁵⁾ Sorbonae Galliam tam impie delirantis.

Sed nae ego vehementer ineptus sum, qui tam irreverenter Sorbonam tracto, novos hoc tempore gignentem Apostolos. Aiunt enim Apostolorum exemplum se imitari Magistri nostri, cum nudas quasdam sententias citra scripturae auctoritatem proponunt ^{25b)}. Atque utinam nobis non hac tantum parte referrent Apostolos. Scripturarum auctoritatem Christus citat et sibi vult fidem haberi propter scripturae suffragationem. Paulus prope nihil, nisi aliena verba, hoc est, scripturae veteris testamenti sonat. Apostolorum conciones quid aliud sunt nisi testimonia de Christo repetita ex veteri instrumento? Soli Sorbonae sine scripturis credemus? Proditte vos e Sorbonico specu, Magistri nostri, in hanc lucem, ut num qui oculi, num qua frons sit tam ineptis hominibus, videamus. Scilicet apostolicum institutum est, prodere dogma sine testibus, cum ne Christus quidem sine scripturis sibi credi voluerit. Quin conferimus Apostolorum factum cum Sorbonico.

25) tandem] Mel. opp. Basil. et Viteb. ed.: tantum. F.
25b) proponunt] Mel. opp.: proponant. F.

Proposita de legis ritibus quaestio erat, ut in capite XV. gestorum Apostolicorum scribitur. Ibi cum variis testimoniis scripturae et manifestis argumentis ac signis divinus spiritus significasset, gentes non esse onerandas Iudaicis ceremoniis, decretum est de libertate. Hic vos interrogo, Magistri nostri, quibus signis, quibus scripturae testimoniis adacti de *Luthero* pronuntiaveritis? Quamquam ne signis quidem ²⁶⁾ temere credemus, scripturae tantum credimus. Deinde deliguntur, qui Apostolorum mandata perferant viva voce confirmantque Ecclesiarum fidem. Vos quem mittitis ad Ecclesias, qui illis rationem sententiae vestrae exponat? Postremo addunt epistolam, in qua spiritus sancti testimonium adlegant, cum aiunt, *Visum est spiritui sancto et nobis*. Vos quem spiritum adlegatis? Audite tandem, vos surdae aspides, quem spiritum orbi terrarum testem adlegatis vestrae doctrinae? Spiritum dei adlegant Apostoli, nempe quibus certo constabat per scripturam de voluntate spiritus divini. Iam et Ecclesiis constabat de Apostolico spiritu; Nos de spiritu vestro quid sentiemus? Quid, si vobis aliquis dicat, quod ille: *in actis Iesum et Paulum novi*, vos autem qui estis? Quid quod non ita scribebant Apostoli, quamquam spiritus testimonium citarent, ut putarent satisfactum rei tantae per nudam Epistolam, sed addebant nuntios, qui confirmarent Ecclesiam ²⁷⁾ SERMONE COPIOSO. Nunc ²⁸⁾ Ecclesiae sermonem, non dogmata requirunt? Et Petrus vult, Christianos paratos esse, reddere rationem fidei suae. Id nunc orbis terrarum vos quoque, Magistri nostri, postulat. Iam ante palam erat in scholis, quid sentiret *Lutetia*. Exstant enim vestri commentarii, exstant scholasticae disputationes. Nunc ratio illius vestrae doctrinae quaeritur. Nam articulos illos adversus *Lutherum* vel in media Germania potuisset puer aliquis e Gabriele aut Scoto sublegere. Adeo non est obscurum, quid sentiat *Lutetia*, sed obscurum est, cur ita sentiat. Rationem vestrae doctrinae poscit *Lutherus*, non dogmata, nempe quae, nisi nosset, non damnaret. Atque utinam ad cor redeatis cogitetisque de maioribus rebus

26) quidem] Liber primum editus et Lutheri opp.: siquidem. F.

27) Ecclesiam] Mel. opp. et Basil. et Viteb. ed.: Ecclesiam. Liber primum editus: ecclesia. F.

28) Nunc] Mel. opp.: hunc. F.

Luthero agi, quam de quibus, vel *Parisiacae* ²⁹⁾ scholae, vel *Luthero* citra scripturae testimonium credi debeat aut possit. Qui *Luthero* favent, ideo favent, quia, reiectis hominum commentis, vident aliud non docere, quam quod ipsae prodiderunt sacrae literae. iidem vobis credent, si convenire intelligent cum scriptura, quia Christum requirunt tum a *Luthero*, tum a vobis. Arbitramini vos habere vasa cantici sicut David, sic enim propheta loquitur, sed vobis tantum, idque intus, canitis; *Lutherus* canticum suum, hoc est, doctrinam adprobat toti orbi Christiano per scripturae suffragia. Nihil ista ad Christianos, Magistri nostri sumus, *Parisienses* sumus, Sorbonici sumus, Parentes omnium diatribarum sumus. Nam vana nomina sunt, ad quae iam paene obdurdit Germania. Proinde hortor, ut si impietatis notam excusare vultis, rationem vestri de *Luthero* iudicii exponatis. Conferte cum *Lutheranis* non dogmata, sed argumenta dogmatum vestrorum, nisi Christiani haberi non vultis. Declarete aliquando, quo spiritu a Sorbonicis Apostolis damnatus sit *Lutherus*. Id non modo nunc expectat Christianus orbis, sed et postulat iure Christiani officii, ut doceatis, quid, cur damnaveritis.

Et ut finiam aliquando, in uno atque altero loco visum est ostendere, quae iuscitia sacrarum rerum, quae impietas sit Sorbonae. Nam inde facile reliqua aestimari poterunt. *Lutherus* sic de libero arbitrio scripsit: *Non posse illud citra gratiam aliud, quam peccare.* Nota res est et plana, si scripturam consideres. Sic enim ait Apostolus Paulus: *Adfectus carnis inimicitia est adversus Deum. Legi enim Dei non est subditus, neque enim subdi potest. Qui in carne sunt, Deo placere non possunt.* Et Ioan. 1.: *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex deo nati sunt.* et scripturam secutus Augustinus idem agit adversus Pelagianos, hoc est, Sorbonicos Sophistas, non uno loco. Hic Sorba ista dissimulant scripturam et Augustinum excusant Sorbonico commento, in quo solo deprehendes caecitatem Sorbonicam. Quodsi unquam dubitatum est, in quo genere litterarum aut artium versaretur ³⁰⁾ *Lutetia*, id

nunc declaret ³¹⁾ hic locus, in quo palam adparet, in tota ista Sorbonica facultate neminem esse, qui Augustinum attigerit. In ipsa scriptura quid possint, facile aestimari potest, quando ne Augustinum quidem, vulgarem aliqui inter theologos scriptorem, viderint. O theologos, o Sorbonam. Augustinus, inquit, cum de gratia disputat, non posse liberum arbitrium bene operari citra gratiam, non de gratum faciente gratia loquitur. Caecitas caecitatum et omnia caecitas.

De qua tandem gratia vir ille disserit? cum toties in vocabulo gratiae variasse Pelagium scribit, testatur, se exigere gratiam iustificantem seu spiritum sanctum diffusum in corda iustificatorum. Dona naturae palam reiicit, speciale auxilium Sorbonicum ignorat; qui potest igitur non de gratia iustificante loqui? Et ut rem ipsam aestimemus, quaeso vos, Sorba Sorbonica, unde gratiam gratum facientem nominastis? annon inde, quod sola deo conciliet? Quod cum ita sit, cur sine gratia gratum faciente deo aliquid acceptum esse fingitis? Pugnans inter se verba et dogmata vestra. Nomen gratum facientis gratiae recipitis, vim vocabuli non recipitis. Sed videamus in quam partem usus sit Augustinus nomine gratiae. Possem eius totum librum de spiritu et litera adscribere, quando nulla pagina est, in qua non fiat gratiae mentio. Sed haec sunt eius verba, in cap. III. de spiritu et litera: *Sed ubi sanctus non adjuvat spiritus, inspirans pro concupiscentia mala, concupiscentiam bonam, hoc est, caritatem diffundens in cordibus nostris, profecto lex illa, Non concupisces, quamvis bona, auget prohibendo desiderium malum.* Hic de qua gratia loquitur, cum palam dicat, non posse nisi peccari sine gratia? Nonne vocat gratiam caritatem spiritus sancti diffusam in corda nostra? Et vos Sorbonici quid aliud vocatis gratiam, quam caritatem? Sinite, quaeso, impetrari a vobis, ut Augustinum non dico relegatis, sed inspiciatis tantum. Nam errorem vestrum nulla pagina est, quae non coarguat. In capite nono de gratia loquentem inducit Apostolum, cum ait: *Iustitia dei per fidem Iesu Christi in omnes, qui credunt.* Haec ad gratuita dona naturae, aut ad speciale auxilium detorqueri possunt? O vos rudes et vere Sorbonici Magistri nostri, quis dein-

29) Parisiacae] Mel. opp. Viteb. ed.: Parisiacae. F.

30) versaretur] Mel. opp. Viteb. ed.: versetur. F.

31) declaret] Mel. opp. et Basil. et Viteb. ed.: declarat. F.

ceps credet, vobis vel oculos, vel mentem, vel cerebrum esse, qui in tam clara luce, tam nihil obscure caecutitis et hallucinamini? Ego hic per gratias nihil sic miror, atque in tota ista Sorbonica facultate neminem fuisse, cui Augustini sententia comperta fuerit, et vel hoc argumento est, ab uno atque altero sophista editum libellum nomine facultatis ementito.

Nec maiore fide de Ambrosii sententia iudicant Gallica ista Sorba, cum constet, in tota disputatione hoc agere auctorem libelli, quisquis est, de vocatione gentium, peccata esse, quae citra gratiam fiunt. Et declarans, de qua gratia loquatur, inter alia testimonia hoc quoque producit, quod et in epistola ad Hebraeos ex Hieremia citatum est: *Dabo leges meas in visceribus eorum et in corde eorum scribam eam*, quae tantum abest, ut vel ad speciale auxilium Sorbonicum, vel ad dona gratuita detorqueri possit, ut gratiam per Christum donatam, quam vos gratum facientem vocatis, vix alius scripturae locus accommodatius describat.

Num adhuc obscurum est, et quomodo citarit Augustinum ac Ambrosium *Lutherus*, et quid Sorbona sapiat, quam hic animadvertimus tam crasse errare, ut ne crassius unquam Lovanienses aut Colonienses ineptierint? O infoelicem Galliam, cui tales contigere censores sacrarumque rerum arbitri, digniores, qui cloacas agant, quam qui sacras literas tractent.

Ex hac sententia de libero arbitrio consequuntur, quae de contritione adeoque in universum de poenitentia scripsit *Lutherus*. Et o miseros nos, qui iam a quadringentis fere annis neminem habuimus in Ecclesia scriptorem, qui rectam ac propriam poenitentiae formam prodidisset. Impositum est aliis per fictitias contritiones, aliorum conscientiae sunt excarnificatae per satisfactiones. Nunc tandem dei misericordia respexit nos revelavitque Evangelium populo suo et erexit conscientias eorum, quos vocavit. Si quaeris, quid contulerit Ecclesiae *Lutherus*, habes hic summam rei, veram poenitentiae rationem docuit, usum item sacramentorum ostendit, qua in re testes multorum conscientias habeo. Non volo autem hic de poenitentiae formis aut sacramentis disputare, quando Sorba ista damnarunt tantum *Lutherum*, non etiam vicerunt ratione vel scri-

ptura. Statque veritas Lutheranae doctrinae inconcussa et immobilis, non modo adversus Sorba ista, sed etiam adversus rectores tenebrarum. Ubi oppugnabunt scripturae sententiis ea, quae docuit *Lutherus*, nihil contabimur tueri. Nam hanc *Lutheri* doctrinam de poenitentia nec ex meo, nec fidelium uljorum corde extorquebit ulla vis inferorum, nedum Sorbonica aut Papiistica.

De lege et conciliis quid attinet iterum monere, cum supra ostenderit, plane hac parte convenire *Luthero* cum veteribus? Tamen ut videas, quam fortiter dispensent de lege divina Sorbonici Sophistae, libuit ad eum locum veluti postliminio redire. Lex, aiunt, de non vindicando est nimium onerativa legis Christianae. O impios Sophistas, qui onus legis ab Aristotelica Philosophia aestimant. Annon onus est naturae, lex de non concupiscendo est igitur abroganda secundum Sorbonicos Sophistas? Oneri lex est de diligendo solo Deo, est igitur abroganda? O insanos, o impios homines, ad vos pertinet, quod dictum est: *Qui solverit unum de minimis mandatis, minimus erit in regno coelorum*. Et cur non idem cogitabatis, cum de satisfactionibus praeciperitis? Num illae non sunt oneri adfictae per sese conscientiae? sed et nova onera comminiscimini et ea, quae divinitus imposita sunt, abrogatis. Sic decet vos implere propheticas scripturas, confirmare impium et contristare cor iusti. Atque ut omissis multis breviter doceam, exigi, ne vindicemus, non consuli, locus est apertus in 1. ad Cor. cap. VI: *Iam quidem omnino delictum est, quod iudicia inter vos habetis*. Quodsi delictum est repetere rem iudicio, non dubium est, quin exigit lex, ne vindicemus.

Haec monere te, Christiane lector, volui, ne a Lutherana doctrina absterreret Sorbonae auctoritas, quae quid sapiat, ex uno atque altero loco hic cognosti. Et ex his, quos annotavimus, reliqua aestimabis. Est enim sui similis Sorbona, Christum inter fabros citius, quam in isto genere reperias. Tuum est interim, una mecum postulare *Lutetiam* rationem sui iudicii, quam ubi ediderit, de nostris nos quoque copiosius disseremus. Vale. Vuittembergae³²⁾.

32) „Vuittembergae“ deest Mel. et Lutheri opp. F.

(6. Iul.)

G. Spalatino.

ogr. in Cod. Basil. F. 101. epist. 30. Apographum cod. Dresd. C. 148. epist. 86. *Spalatino* epistolae ipsit haecce: „Sabbato post Visitationis Marianae n. M. D. XXI.“

rgio Spalatino, patrono suo longe primo

e quae petuntur *), carissime Spala-

Psalterium, quantum *Basileae* excusum iam id postulabas,

tertium et quartum alphabetum Psalterii,

Postillam breviorē, suis illius manibus am ***) , et quae vides alia ****) ad-

ubnotationem lectionum evangelicarum icarum, ut per orbem toto annuo singu-

icis leguntur, iam ante transmissi. Una rest de valetudine; vereor, ne se animi

nficiat, non quidem sua causa, sed no- τέστι τῆς ἐκκλησίας. Non enim omnino

uae patiatur. Scis, quanta sollicitudine thesauri fictile servandum sit; quod si

obis, non dubitabo, naturam †) Dei esse ilem. Accensa per ipsum est lucerna in

uae si extincta fuerit, quae tandem nobis alia spes? Proinde nihil omitte, quo

betum Psalterii, posteriora.] Fortasse scribendum alphabetum, Psalterii posteriora sc. continens. F.

rum petiisse, ut haec omnia Viteberga sibi mitte- non est, quod moneamus. *Spalatino Lutheri*

. m. Maii a. 1521. (ap. de Wette II, 6.) scribit: rium etiam prosequar et Postillas, ubi e Wittem- cepero, quibus opus habeo, inter quae et Magni- thoatum exspecto." F.

uae de *Lutheri* lucubrationibus in Psalmos et Vite- et Basileae editis supra pag. 70. dixi. F.

rtasse „ENARRATIONES EPISTOLARVM ET DELIORVM, QVAS POSTILLAS VOCANT D. INI LVTHERI WITTEMBERGEN. WITTEMBERGAE M. D. XXI.“ (In fine: „Wittembergae apud lo-

Grünenbergium Septima MARCHI. Anno M. D. XXI.“ 11 in 4to. cf. *Lutheri* epp. ed. de Wette I, 563.

. *Lutherum* Warburgi per astatem a. 1521. idem rmanicum in manibus habuisse, quod Vitebergae a. ditum est. cf. *Panzer's Annalen* II, 62. No. 1281. et 18. F.

er quae sine dubio liber fuit, qui inscribitur „Dre icat verteutschet vnd außgelegt durch D. Martinum Luth. Kug. Wittenberg.“ Plagg. 11 in 4to. cf. *Lutheri*

. de Wette I, 571. et II, 6. 41. F.

; i. e. naturam. [Puto, Melanthonem scripsisse b. „iram." F.]

OPERA. VOL. I.

minus explorēs, quid optimum factu sit in ea re, quomodo consuli possit, non ipsi modo, sed et nobis, immo nobis tantum. Scio enim, quam cupiat ipse dissolvi et esse cum Χριστῷ. Ego hic medicos consului, qui quid absentes de absente respondeant, vides. O utinam hac vili anima mea ipsius vitam emere queam, quo nihil nunc habet orbis terrarum θεώτερον. Adnitere, mi *Spalatino*, ut seruetur. Fortassis autem leniret mali caussam consuetudo hominum. Sed quid ego tam multa? Hic, Dei gratia, adhuc bene habent res. Dominus faciat fructum evangelii sui, et proficiat in nobis. Nam hoc demum ego voco florere Academiam. Vale cariss. *Spalatino*. Wittembergae. Sabbato.

Philippus tuus.

No. 119.

18. Iul.

And. Carolostadius, I. Agricola et Phi- lippus Melanthon Ioanni a Schleinitz, Episcopo Misnensi.

Primum edita ex mst. in d. *Fortges*. Samml. von alten u. neuen theol. Sachen, Jahrg. 1725, p. 195., deinde ex apographo *Spalatini* *) altera vice edita in *Kappi* Nachlese II. p. 463. Ex posteriori libro huc transcripta est. De *Iacobo Seydlero* **) plebano, qui propterea, quod uxorem duxerat, iussu *Georgii* Ducis Saxoniae in carcerem coniectus detinebatur, vid. *Spalatini* annal. p. 607. Errata esse videtur haec epistola a Carolostadio, non a Melanthonē.

[*Spalatino* in *Annalib.* ap. *Menckenium* l. c. p. 607. haec narrat: „Hoc anno in Saxonibus milliario tantum uno a *Vuittenberga* apud *Cemericum*“ (i. e. *Kembergam*) „*Parochus* Mag. *Bartholomaeus Bernhardus Felthyrchius*, sacerdos alioquin integer, duxit uxorem puellam virginem. Idem fecit in Comitatu *Mansfeldensi* alius quispiam. Sed et *D. Iacobus Seidelerus Plebanus in Officina vitriaria*“ (*Glashütte*) „in *Myania*. Quorum posteriores duo, ille ab Episcopo *Maguntino* *Cardinale Alberto Brandenburgio Hallis*, hic vero iussu Ducis *Georgii* Saxonum in arce *Stolpensi* in carcerem coniecti sunt.“ *Vitebergensi* epistola fortasse autographa, quae olim in Bibliotheca *Paulina Lipsiae* asservabatur (cf. *L. Io. Felleri* Cata-

*) Quod non dixerim. *Kappius* enim l. c. dicit: „Aus der von *Spalatino* rubricirten u. verbesserten Copey.“ F.

**) Anno 1520. die 17. m. Novembris *Iacobus Seideler* de *Neuendorff*, dioec. *Misnensis* Christi sacerdos, una cum aliis *Vitebergae* *Luthero* appellationis testis erat. cf. *Lutheri* opp. ed. len. T. II. (a. 1557.) fol. 272 b. (a. 1566.) fol. 258 b. Quam quidem appellationem „*Iohannes Sarctor* (i. e. sine dubio *Ioannes Agricola*) de *Eisloben* — publicus sacra apostolica autoritate *Notarius*“ confirmavit. *Vitebergae* igitur *Iacobus* ille *Seideler* probe cognitus erat. F.

logum Codd. MSS. Bibliothecae Paulinae in Acad. Lips. Lips. 1686. 12. pag. 215. et J. F. Köhler's Beyträge etc. 1, 71.), nane quidem interiit. Id quod nuperrime Schiferus V. D. summa qua est humanitate ad me illam Vitebergensium epistolam quae rentem retulit. Epistola in linguam Germanicam a *Ioanne Frickio* translata exhibetur in Lutheri opp. ed. Walch. T. XV. p. 1830. M. *Doreni Kordes* in libro, quem inscripsit „M. Joh. Agricola's Schriften möglichst vollständig verzeichnet.“ (Altona 1817. 8.) p. 67. habet quidem haec: „Eine deutsche Uebersetzung dieser Intercession steht hereits in ältern Sammlungen der Schriften Luther's.“ Sed apparet, eum per errorem lapsam esse. Nihil autem Carolostadii, Agricolae et Philippi litterae profecerunt. Non alienum puto, adscribere, quae *F. L. a Stekendorff* in Commentario de Lutherianismo Lib. I. §. 130. pag. 217. ex Actis Archivi Vinariensis Reg. N. fol. 42. n. 14. narrat: „Paulo post circa festum Natalitium (a. 1521.) cum *Georgius* (Dux Saxoniae) „*Norimbergum* — proficiens *Salsfeldam* venisset, missus ad eum a *Iohanne Duce* fuit *Gregorius Pontanus* Cancellarius. Ex huius relatu percipitur, quanto zelo quamque acribus verbis reformationem oppugnaverit *Georgius*. Non enim saltem *Carolostadium* vocavit hominem nequam et levissimum („*einen losen leichtfertigen Mann*“), sed et *Melanchthonem* homuncionem et iuvenem („*das junge Männlein*““) tantae rei minime sufficientem; addidit, si sui talia auderent, magna se poena illos affecturum esse. — *Minutus deinde est atrocis pastoris cuidam in tractu Misniae montano (sur Glashütte und Platte), qui Doebelar, in oppido suae ditionis, concionem in curia habuisset, eum in templum non admitteretur.*“ Et non ita multo post de ipso *Seidlero* supplicium in custodia sumtum est. cf. quae scripsit *Sm. Schneiderus* „von den Schicksalen der verbotenen Priester-Ehe nach der Reformation in Sächsischen Landen“ in *G. Cp. Kreysig's* et *J. Glo. Francke's* Beyträgen zur Historie derer Chur- u. Fürstl. Sächs. Lande, VI. Theil, p. 351. et eiusdem *Schneideri* commentationem: „Einige Exempel von allerhand Mönchen u. Nonnen, welche in den ersten Jahren der Reformation ihre Klöster verlassen haben,“ in „*Unschuld. Nachrichten*“ a. 1758. pag. 728. F.]

Reverendo Patri ac Domino D. Iohanni Misnensis Ecclesiae Episcopo bene merenti, suo Patrono ¹⁾

S. in Christo. Quod ²⁾ ad R. P. tuam scribimus liberius, quam pro horum temporum consuetudine, nihil mirabitur R. P. tua, si nostri consilii rationes perspexerit ³⁾. Cogit enim nos fratris nostri *Iacobi Seydler*, Sacerdotis ⁴⁾, periculum, quem ⁵⁾ R. P. tua captivum habet, hominem, quantum nos novimus, minime malum. Quidam sunt enim articuli huc missi, quorum ille tan-

quam parum pius ⁶⁾ apud te insimulatus est. Ex quibus cum sit incertum, quos ipse agnoscat, et R. P. tuam negent permittere, ut eius responsio invulgetur, non sumimus nobis ⁷⁾ provinciam, omnes illos ⁸⁾ articulos, quos vidimus, tuendi ⁹⁾, qui ei fortasse a Sycophantis scribis ac ¹⁰⁾ inimicis falso adscribuntur. Porro aiunt, victum esse duabus potissimum de causis. Quod uxorem sacerdos duxerit et probet nescio quae *Lutheri*. Hic pro christiano officio monemus christiani populi Episcopum, ne enim homine christiano aliter agas, atque iubeant divinae literae, h. e., ut ne improbes eius nuptias, et prius doceas, quae ratione Lutherana damnetis, quam hominis ¹¹⁾ animam perdatis. Quid statuerint: Pontificii Canones, nihil refert Christianorum, quanquam multo illi quam tu mitius. Nam quod ad nuptias attinet, nec illud fictitium votum, nec vestri Canones nubendi facultatem adimere possunt. Primum enim nec vovent, a quibus hoc exigitur; deinde ita vovent, ut Ecclesiae tuae consuetudo esse dicitur: quantum per humanam fragilitatem liceat, servaturos se ¹²⁾ castitatem. Credo, his verbis facultatem nubendi fieri, nisi scortationem potius, quam nuptias licere putaverunt, qui tuae Ecclesiae huius ritus irrandi auctores sunt. Deinde nec Synodis nec Pontificibus licuit, eiusmodi traditione onerare Ecclesiam, per quam et corporis et animae salus periclitatur ¹³⁾. Data est enim potestas Episcopis in aedificationem, non in destructionem, et sero admodum constat recepisse Germaniam constitutionem de coelibatu, nec nisi coactam, ut testantur Dioecesis Coloniensis, item Constantiensis ¹⁴⁾ historiae. Quod ad *Lutheri* doctrinam attinet, non feceris pie, si mavoles ¹⁵⁾ perdere, quam docere, quid et ¹⁶⁾ cur credere debeat captivus tuus. Magna res et pretiosa christiana anima

1) Annales, quos dicunt „*Unschuldige Nachrichten*“ a. 1725. l. c. duplicem epistolae inscriptionem exhibent. In altera excidit littera „D.“ (i. e. Domino), quae Iohannis nomen praecedat; in altera autem scribitur: „*Reverendissimo*“ (pro: Reverendo), et in fine adduntur verba: „*Domino nostro.*“ F.

2) Quod] U. N.: Quod iam. F.

3) perspexerit] U. N.: perspexeris. F.

4) Sacerdotis] In U. N. desideratur. F.

5) quem] U. N.: quoniam. F.

6) pius] Pro verbo „pius“ U. N. exhibent verbum „obediens“ uncis inclusum. F.

7) „nobis“ ex U. N. edidi pro „modo“, quod habet *Kapp* [Utrumque ferri potest. F.]

8) illos] *Kappius*: illius. F.

9) tuendi] U. N.: diluendi.

10) ac] *Kappius*: ab. F.

11) hominis] U. N.: homini. F.

12) servaturos se] U. N.: servaturis sc.

13) periclitatur] U. N.: periclitaretur. F.

14) Constantiensis] U. N. et *Kappius*: Constantinensis. F.

15) mavoles] U. N.: malis.

16) „et“ apud *Kappium* desideratur. F.

magno emptā est, ut inquit Apostolus; vide, ne in eum impingas, qui animas nostras inestimabili pretio sanguinis sui coemit. Serva hominem, et restitue sibi, si non ob aliud, certe quia Christianus est. Non enim iam desiit esse Christianus¹⁷⁾, quia adversus hominum traditiones deliquit. Boni consulēt R. P. tua nostram audaciam, qui non aliud spectavimus, quam ut commendarem tibi fratris salutem. Illi si voles consultum, facis¹⁸⁾: Christiani Episcopi officium; sin aliter, facti tui rationem scias reddendam non modo orbis iudicio, sed Christo iudici et vindici animarum. Dominus servet Te, et impertiat tibi suum Spiritum. Wittenbergae XVIII. Julii¹⁹⁾ M. D. XXI.

R. P. T.

deditissimi²⁰⁾

Andreas Carolostadius,
Iohannes Agricola,
Philippus Melancthon.

No. 120.

m. Iulio.

Doctoribus Iurisconsultis Vitebergensibus, [Apologia Bartholomaei Bernhardi Feldkirchensis. F.]

Separatim prodit sic inscripta „Apologia pro M. Bartholomaeo Praepositi²¹⁾, qui uxorem in sacerdotio duxit.” In fine: „1. 5. 2. 1.” (Wittenbergae²²⁾, in 4.) — Item

17) desit esse Christianus] U. N.: tanti sit Christianus. . F.

18) facis] U. N.: facies.

19) „Julii” in U. N. desit. F.

20) R. P. T. deditiss.] In U. N. desunt. F.

²¹⁾ i. e. Bartholomaeo a Feldkirchen, praeposito Kembergensi, qui primus inter parochos Lutheri adsecutus uxorem duxit. [Hanc opinionem iam ante hos quadraginta annos I. G. Kappius in epistola refutavit, quae inscribitur: „Barth. Bernhardi Feldkirchius, Praepos. Kemberg. pastorum Evangelico Lutheranorum, qui tempore Reformationis matrimonium inierunt, nequam, ut vulgo creditur, primus.” (Baruthi 1792. 4to.) F.]

²²⁾ Nec hoc dixerim. Constat enim, Ioannem Langium apologiam Latinam Erfordiae, neque vero Vitebergae a. 1521 primum edidisse. Quae quidem sic inscribitur: „Apologia pro M. Bartholomaeo Praeposito qui uxorem in sacerdotio duxit.” In extrema defensione haec scripta sunt: „Anno 1. 5. 2. 1.” (Plagg. 1² in 4to.) Maud alienum puto, Langii proemium hic adscribere.

„Iohannes Langius Erphurdien: Nobili adulescenti Christophoro Myricio sive de Heiden amico sing: Sal:

Non potest mihi non placere tuus erga pietatem animus, mi Christophore, ut interim de ea humanitate taceam, quam

germanice: dass die Priester Ehweweiber nehmen mögen und sollen, Wittb. 1522. 4. 2 plagg. Schutzrede vor M. Bartholomaeo, Probst zu Kemmerich, der ein Ehwewib do er Priester ist genommen hat. 1522. *) —

tu mihi ferme ignoto exhibuisti. Cognovimus autem plane, nisi fallimur, quid in animo veras de vitae genere constituendo. Vbi principio tibi considerandum erit, ne forte fortuna in sacerdotum incidas conditionem, ut nunc mos est, si tamen ea miseria mos dicendus sit. Cur autem miseriam non dixerim, dum in ea aetate, in his affectibus video sacerdotes fieri, etiam ab episcopis initiari? Num parva res est celibatus, ut ita nulla vel aetatis vel infirmitatis ratione habita indiscriminatum tam multi inuocententur? Et ea maxime de causa, quod Servator noster de eo tantum dixerit, qui potest capere, anpiat. Cur ergo iam nostri temporis sacerdotes ad celibatum adiguntur, quibus tamen pro carnis fortasse infirmitate nunc in stupro, nunc in adulterio deprehendi, ne quid gravius dicam, licet? At cur non magis uxorem legitime simul et honeste ducere commodum foret? De ea re haec ad te doctissimi hominis Apologiam dare voluimus, qua ille noster Kembergensi praepositus matrimonium in sacerdotio inivitum defendit, ita etiam, ut eam uxorem nulla ratione dimittere velit. Nemo quoque est, qui venatorum officialium iussa minasque ignoret, quibus pro suo more libenter, ut olim, urgere et occidere velent, si possent. Porro tu videas, mi Christophore, qua conscientia, qua scripturae autoritate sacerdotes nunc non quidem uxores, sed meretrices, scorta, adulteras habere possint. Et qui sit, ut adeo illi de concubinariis (fortasse scribendum est: concubinariis. Ita et in libro in Germanicum translato scribitur: vonn den unkeuschen plassen) sacerdotibus canones in usu amplius non sint, aliis tam multis pro avaritia & nescio quibus aliis immunitatibus in medio relictis? Verum est fortasse, quod vulgo dicitur, ea nos libenter et tractare et aliis inculcare, quae ad rem nostram valde prodesse faciunt. Vale in Christo. Erphurdiae die Lucia²³⁾ (i. e. die 13. m. Decembr.) Anno M. D. XXI.”

Ex hoc libro, cuius exemplum Wilkenius V. S. ex Bibliotheca Regia Berolinensi benignè mecum communicavit, defensionem diligenter descripsi. Bretschneider autem V. S. praeterea praeternisit librum a. 1522. et quidem Vitebergae, ut Panzerus in Annalen der deutschen Literatur P. II. p. 110. contigit, formis octavis iterum editum. Qui quidem inscriptus est: „Contra papisticas leges sacerdotibus prohibentes matrimonium, Apologia pastoris Kembergensis, qui nuper suae Ecclesiae consensu, uxorem duxit.” In fine: „M. D. XXII.” Valde dolendum est, quod mihi non licuerit, et hunc librum, ex quo apologia in Lutheri opp. l. c. fortasse recusa est, cum libro Erfordiae edito conferre. F.

²³⁾ Operae pretium est, apologiae translationum quatuor Germanicarum quae a. 1522 editae hic mentionem facere.

1. Ac primum quidem apologia, quam Langius edidit, Erfordiae in linguam Germanicam translata est ibique a. 1522. prodit. Quae quidem ita inscripta est:

„Schutzrede vor Magister Bartholomaeo Probst zu Kemmerich der ein ehweib so er priester ist genömen hat.” In fine: „Gedruckt zu Erfurd in Jar M. D. XXij.” (Plagg. 2 in 4to.)

Erfordiae hanc apologiam ex Latino sermone translata esse, fol. 12b. his verbis aperte dicitur: „Schutzrede — zu Erfordt vorteußcht.” Et I. Langii proemium in germanicum translatum exhibetur. Exemplum huius libri Nordhusae in Bibliotheca Ecclesiae S. Blasii estat.

2. Ex eodem fortasse libro latine a Langio edito prodit translatio, quae inscribitur:

„Das die Priester Kemberer nemen mögen und sollen. Beschutzred, des würdigen herren Bartholomaei Probst zu Kemmerich der ein ehweib so er priester ist genömen hat. 1522.”

Textus latinus repetitus est in Opp. Lutheri Ienens. T. II. latin. p. 438., ubi inscriptus est: „Contra papisticas leges sacerdotibus prohibentes matrimonium, apologia Bartholomaei Bernhaldi Feltkirchensis, Pastoris Kem-

lomei Bernhaldi, probstis zu Gamberg, so von bischoff von Wendburg gefordert, antwort zu geben, das er in priesterlichem standt, eyn jungfraw zu der Ge genommen hatt.“ — In libri sine haec scripta sunt: „Gedruckt zu Aripis, vnd durch Melium Joannem Steuthertum, zu eren dem wüdtigen herren Probst zu Gamberg, vnd beschirmung der christlichen warheit verdeütscht, Anno. M. D. xxi.“ (Plagg. 2 in 4to.)

Exemplum huius libri, quem Panzerus in Annalen etc. Bd. II. p. 109. No. 1530. profert, in Bibliotheca academica Halis Sax. deprehendi. Eleutherii translatio a. 1522. hic excusa est. cf. Panzer's Annalen l. c. No. 1529. Utra vero prior prodierit, me quidem fugit. Nec hoc certe dicere possum, ubi terrarum haec translatio typis exscripta sit. Fortasse literis inversis scriptum est „Arips,“ ita ut liber Spirae excusus sit. Interpretem autem, qui falso nomine Melii Ioannis Eleutherii se nominat, esse Magistrum Joannem Eberlinum, Günzburgo oriundum, equidem non dubitari. Accedit, quod in translatione sine scriptum est: „Es würt bald etwas besser kommen.“ Constat enim, Eberlinum, qui a. 1522 Vitebergae fuit, eodem anno edidisse librum inscriptum: „wie gar gefeherlich sey. So ein Priester kein Eeweib hat“ cf. Panzer's Annalen II, 91. 1462 et 1463.

3. Vitebergae eodem anno 1522 apologiae interpretatio Germanica prodit, quae inscribitur:

„Das die Priester Ge weyber nemen mögen vñ sollen. Durch eyn hochberumbten trefflichen mā erst im lateyn gestalt, vor beschuß ved des wüdtigen herren Bartholomei Bernhaldi probst zu Kemberg so von seynen Bischoff gefordert, antwort zu geben, das er yn priesterliche stand, eyn jungfraw zu der Ge genomē hatt.“

Lector eme, lege & probabis, Exp̄de scripturas & argum̄ta, Fatebere & exclamabis vltro, nihil iis esse solidius nihil verius. Vt rumpantur sexcenties impii benones & scortatores Papistae & Romanistae, quorū insaniam et coecitate fit, vt vbiuque nobiles illae sacerdotū sunt, sint simul spurcissima & putidissima lupanaria Orbis.“ In fine: „Gedruckt zu Wittenberg ym gwey vnd zwentzigsten Jar.“ (Plagg. 2 in 4to.)

Huius libri, quem Panzerus l. c. praetermisit, exemplum in Bibliotheca Orphanotrophei Halensis nuperrime iueni. Prodit autem, nisi omnia me fallunt, ex officina Nic. Schirlehtz, typographi Vitebergensis. Interpretatio ipsa a verbis latinis saepius recedit et sine ulla dubitatione digna est, ad quam diligentiam adhibeamus.

4. Mihi nondum contigit, ut translationem quartam viderem. Quae quidem sic inscribitur:

„An Waidenbergers erzbischof herforderung vber Geliche stang handel aines erfamen Priesters Bernhaldi leypsfarrers Kemberger kirchen entschuldigung vnd antwort.“ In fine: „Zu nuß vnd fürgand gottlicher fere vñnd worchent des heyligen Evangelij. Der Wittenberger in saxen land. An. xv. c. vnd. xxi. lot.“ (Plagg. 3 in 4to.)

cf. Panzerum l. c. No. 1528. Cui quidem libro etiam addita est translatio epistolae Bm. Bernhaldi ad Fridericum Princip. Electorem Saxon. inscripta: „Schirmred zu Herzog Friderich zu saren“ —

Restat, ut moneamus, cuique harum interpretationum, illa excepta, quae Erfordiae prodit, ex historia coelibatuum quaedam improbantia addita esse, quae vero et in libro latino primum edito et in Lutheri opp. desiderantur. Nihilominus tamen recte conici potest, ipso Melanthonae autore haec adscripta esse. Cf. quae hac de re Fersen-

bergensis, qui nuper Ecclesiae suae consensu uxorem duxit. Ad requisitionem Archiepiscopi Magdeburgensis supra re uxoria Bartholomaei Bernhaldi Pastoris Kembergensis responsio“ *). — Ex hoc textu latino facta est versio germanica **) in Opp. Lutheri a Walchio editis Vol. XV. p. 2354. Composuisse hoc scriptum Melanthonem ***) et Doctores, quos alloquitur, esse Iurisconsultos Vitebergenses ****), docet epistola Melanthonis sequens ad Spalatinum. Continet vero duo, a) apologiam ad Iurisconsultos, b) epistolam apologeticam ad Electo-

meyer V. D. in ephemeridibus theolog.: Theolog. Studien u. Kritiken etc. Jahrg. 1831. 1. Heft. S. 125 seqq. proposuit. Haud scio, an quae dixi et laque in apologia latina a. 1522 edita exhibeantur. F.

*) Apologiam Bm. Bernhaldi latinam ex Lutheri opp. I. H. Feustkingius in libro recedendam curavit, quem inscripsit: „Historia clerogamiae evangelicae sive de primo sacerdote marito Lutheranorum, Bartholomaeo Bernhaldi, schediasma histor. - theolog.“ (Wittenbergae 1703. 4.) p. 31 seqq. Qui quidem liber et sic inscriptus prodit: „Disputatio histor. - theolog. de primo sacerdote marito Lutheranorum, Bartholomaeo Bernhaldi, quam sub praesidio I. H. Feustkingii — placidiss. disquisitioni exponit G. P. Boize. Wittenb.“ (1703. 4to.) Apologia manuscripta olim in Bibliotheca Paulina Lipsiae asservabatur. cf. L. Io. Felleri catalogum Codd. MSS. Bibliothecae Paulinae in Academia Lips. (Lips. 1686. 12.) pag. 215., ubi inscribitur: „Apologia pro M. Barthol. Bernhardo a Feltkirchen, pastore Ecclesiae Kembergensis pro ducta uxore, scripta ad Consiliarios Archiepiscopi Magdeburgensis, sed autore Philippo Melanthonē A. 1521.“ Seckendorffius in Commentario de Lutheranismo (Lib. I. p. 170.) haec narrat: „Albertus Cardinalis ab Electore Saxoniae postulavit, ut eum (Bm. Bernhaldi) Histor. ad causam dicendam sisteret, Spalatino teste, sed is thoras comiter quaesivit et lictorium illud officium dextre declinavit. Eius apologia ad officiales Dioecesanos Magdeburgensis Archiepiscopus extat T. II. Ien. Lat. fol. 462 et seqq. admodum docta, sed a Melanthonē scripta, quod et stylus arguit et MS. quoddam Bibliothecae Paulinae Lipsiensis indicat.“ Vid. et Eliae Frickei translatio germanica pag. 397. Ex iis autem, quae in fine adscripta sunt (cf. Feustkingium l. c. p. 39.), apparet, hanc apologiam minime esse autographam. Nostram quidem aetatem exemplum Lipsiense non tulit. F.

**) Interprete M. Aug. Tittelio. F.

***) Melanthon l. c. scribit, se praeter germanicam pro Kembergio apologiam et latinam dedisse doctoribus Iurisconsultis nostris. Quaeritur igitur, num Melanthon et germanicam apologiam scripserit, nec se? Hoc quidem ex his verbis sequi videtur, germanicam apologiam prius scriptam esse, quam latinam. Iam vero in apologiae germanicae exemplis, quotquot a. 1522 prodierunt, ingenue atque aperte dicitur, apologiam germanicam ex libro latino in Germanicum translata esse, ita ut vix dubitare possis, quia germanica apologia, de qua Melanthon l. c. verba facit, iam dudum interierit. cf. quae supra p. 166. dixi. F.

****) Quicumque hucusque hac de re scripserunt, ad unum omnes putant, apologiam Consiliariis Alberti Archiepiscopi Moguntini et Cardinalis inscriptam fuisse. Doctores Iurisconsulti nostri, quos dicit Philippus, sunt quidem Consiliarii Friderici Principis Electoris Saxoniae, his vero, Philippus Feltkirchii apologiam ad Consiliarios Alberti Halae Saxonicae mittendam dedit. Eamque ipsi Alberto Cardinali re vera redditam esse, ex Feltkirchii litteris ad Fridericum Principem Electorem apparet, ubi haec ille scribit: „Quod — Dominus Cardinalis negat, meam Apologiam esse sufficientem“ etc. F.

rem *). Episcopus Moguntinus petierat a Duce Elect, ut Feldkirchius mitteretur Halam ad rationem facti reddendam, quod vero Elector negavit.

[Spalatinus in Annalen etc. (Leips. 1718. 8.) pag. 36. hac de re haec narrat: „nachdem Her Bartholomaeus Feldkirchen, Probat u. farrer zu Kemberg, ein gute meylwegs von Wittenberg, etwo Magdeburgischer geistlicher Jurisdiction, fast der erste priester war, der sich inn den Eestandt begab; Do hub sich Jammer vud not. Denn der Erbtibischof zcu Meintz vud Magdeburg Cardinal Her Albrecht, geborner Marggraf zcu Brandenburg, als der ordinari, schriebe etlich maln Hertzog Fridrich zcu Sachsen vud durfft ihm anmulen, das er ihm solte bemelten Pfarrer zcu Kemberg schicken: Denn es war ser vbel gethan, das man sich aus dem ferlichen, sundtlichen, schendlichen, ergerlichen vud gotslesterlichen Celibat in der lieben heiligen Eestandt sollt geben. Hertzog Fridrich hielt sich aber aus Gottes gnaden also mit Christlichem gimpf, auf das er nye zcu keinem Schurgen an keiner geistlichen person wurd. Vud sonderlich randten sich die starken Helden Meintz oder Magdeburg, Meissen vud Mersburg, oben genant, ser matt an ihm ab, das sie letztlich dabeim bliehnenn.“ Quantopere Lutherus ipse Bartholomaeo Praeposito metuerit ex iis videmus, quae Philippo die 25. Maii 1521 (ap. de Wette II, 11.) scribit: „Pro Praeposito Cameracensi metuo, ne expellatur, atque tum duplo egeat venire et quotquot inde ventres processerint: sed fidem si habet, Dominus vivit, pastor omnium, per quem nec ales esurit.“ Feldkirchius autem et Utricum de Hutten sibi patronum apud Cardinalem Albertum adscivisse videtur: cf. quae Huttenus Praeposito cuidam (Bartholomaeo Bernhardi) die 6. m. Iulii a. 1521 respondet in *Isa. Burchardi* de Ulrichi de Hutten fati ac meritis commentarii P. II. pag. 215. et in *Hutteni* opp. ed. *Munch* T. IV. p. 291. — Fuerunt quidem, qui dicerent, Bartholomaeum Praepositum die Bartholomaei, i. e. die 24. m. Augusti a. 1521 nuptias celebrasse, eamque ob rem diem S. Bartholomaei appellari diem liberationis Pastorum. Hoc quidem affirmant *L. H. Feustkingius* l. c. pag. 28. et *K. Glo. Dietmann* in libro: *Priesterschaft in dem Churfurstenthum Sachsen* P. IV. pag. 612. At ex Lutheri epistola ap. de Wette T. II. p. 9. et ex *Melanthonis* ad Spalatinum litteris, quae subsequuntur, satis superque apparet, utrumque errasse. De vita *Bartholomaei Bernhardi*, qui d. 21. m. Iulii a. 1551 *Keimbergii* mortuus est, cf. *L. H. Feustkingii* commentationem iam supra laudatam et eiusdem auctoris librum, qui inscribitur „Leben des ersten verachteten Predigers Bartholom. Bernhardt von Feldkirchen“ (Wittenb. 1705. 4) et quae supra pag. 166. dixi. Scripturam apologiae discrepantem equidem ubique notavi et ita quidem, ut signo „E.“ apposito apologia germanice *Erfordiae* a. 1522 edita notetur, deinde signo „A.“ apologia germanica, quae *Aripsiae* (Spirae?) prodiansse dicitur, denique signo „F.“ apologia germanica, quae *Vitebergae* a. 1522 typis exscripta est. F.]

(Ad Iurisconsultos Vitebergenses.)

Eximii Domini Doctores ¹⁾, quia ad vos ductus ²⁾ sum, ad reddendam facti mei rationem, breviter

1) Eximii Dom. Doct.] Liber germanice Vitebergae a. 1522 editus: „Erwirdigen gunstigen heru.“ F.

2) ductus] Lutheri opp.: vocatus. E.: „so ich vor euch gebracht bin.“ A.: „so vch vor e. w. — gefordert.“ V.: „Nachdem ich vor euch gefordert.“ F.

*) Cave pates, *Melanthonem* utramque apologiam uno eodemque tempore scripisse. Ex iis, quae supra dixi, apparet, m. Iulio a. 1521 missam esse *Bartholomaei* apologiam ad doctores Iurisconsultos. Quae quum *Alberto* Car-

subiiciam, quae in hac re mea conscientia sentiat ³⁾, et quaeso per christianam charitatem, ita non sit ⁴⁾ molestum diligenter audire et cognoscere ⁵⁾ hanc causam, ut ego simpliciter et ⁶⁾ candidè ⁷⁾ proponam.

Principio negare non possum nec debeo ⁸⁾, uxorem virginem me duxisse; id enim si negarem, impie offenderem ⁹⁾ meam ecclesiam, quae cum ¹⁰⁾ hactenus persuasum habeat, legitimas esse nuptias meas ¹¹⁾, nunc pia ratione offenderetur, si ipse vocarem ¹²⁾ scortationem vitae meae genus. Decet episcopum sine crimine esse, ut *Apostolus Paulus* non semel ¹³⁾ ait. Ego crimen agnoscam ecclesiae praefectus? *Paulus* ne gentibus quidem vult vitam christianorum scandalo esse. Ego autem ¹⁴⁾ fratribus offendiculum posuerim, si agnoscam ¹⁵⁾ scortationem ¹⁶⁾. fateor igitur ¹⁷⁾ ductam, et fatebor ¹⁸⁾, nuptias esse legitimas, donec mihi hunc spiritum *Christus* dederit. *Coegerunt* ¹⁹⁾,

dinali minime satisfecerit, suo quoque tempore *Bartholomaei* litterae ad *Fridericum* Electorem scriptae sunt. Accedit, quod litterae ad Principem neque in apologia a. 1521 latine edita exhibeantur, neque in translationibus tribus Germanicis, libri latini primum editi quae a. 1522 prodierunt. F.

3) concient. sentiat.] Lutheri opp.: sentit conscientia. F.

4) Emendator exempli Berol. adscripsit: „volui.“ F.

5) diligenter audire et cognoscere] V.: „fleißig auch zu hören, grundtlich eingehöhen vud zuvorsichenn.“ F.

6) et] Lutheri opp.: ac. F.

7) simpliciter et candidè] V.: „eynfaltig, klar vud ane heuchlen oder vorbedenn.“ F.

8) nec debeo] Desunt Lutheri opp. E.: „so wil ich, vud sol auch nit vornehen.“ A.: „sol vn muß bekennen.“ V.: „sol vud kan ich nit vornehen.“ F.

9) offenderem] Lutheri opp.: fallerem. E.: „so geb ich — groß ergeriß.“ Sic et A. et V. F.

10) quae cum] V.: „dan so meyn ganz versamlung vud yfarvold.“ F.

11) esse nupt. meas] Lutheri opp.: nuptias meas esse. F.

12) si ipse vocarem etc.] V.: „so ich selbst meyn leben (das wollett yhr mit vorhehen) eyn hurey hilbe oder nennett.“ F.

13) non semel] V.: „fast an vna octen seyner episteln.“ F.

14) autem] Lutheri opp.: etiam. E.: „Ich aber.“ F.

15) posuerim, si agnoscam] Lutheri opp.: ponam, si agnovero. F.

16) si agnoscam scortationem] E.: „so ich bekennen solt, mein standt were ein huten leben.“ A.: „so ich mynen standt vncelich erkennt.“ V.: „so ich bekent, das diser mein angefangen stand hurey were.“ F.

17) igitur] Lutheri opp.: itaque. V.: „Derhalb, lieben hern, bekenn ich.“ F.

18) fateor] Liber *Erfordiae* editus: „fateor,“ quod veram in exemplo *Berolinensi* emendatum est. E.: „vud wil das auch also bekennen.“ Sic et V. — E.: „bekenne darneben mein hochzeit, als Christlich (so lang ich off erden) vffschrey vud nicht wderruff.“ F.

19) Coegerunt] V.: „Zum andern, so haben — mich gedruct vud gwungen.“ F.

ut ducerem, conscientiam meam²⁰⁾ huiusmodi rationes, quae omnes pias mentes movere debent merito²¹⁾, quantumvis obstant vulgata opinio, consuetudo, vis pontificum²²⁾ et tot seculorum consensus. At Christianae mentis est, spectare potius, quid Christus postulat²³⁾, quam quid probant²⁴⁾ homines, ut Paulus ait²⁵⁾: *si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem, et apud Matthaeum Christus²⁶⁾: Sine, mortui sepeliant mortuos²⁷⁾.*

Quod meum factum non modo impium²⁸⁾ et alienum a religione iusiurandi et obedientiae²⁹⁾ dicitur, sed et temerarium et nequam, facile excusabitur temeritas, ubi excusavero impietatem et peritium, atque utinam viderent spiritualibus oculis consilii mei rationes³⁰⁾, qui sic caussantur temeritatem. Ecce autem facti mei rationes.

1. ³¹⁾ Nusquam³²⁾ damnavit aut lex aut Evangelium nuptias³³⁾, nec ulli statui hominum,

20) ut ducerem consc. meam] Lutheri opp.: „meam, ut ducerem, conscientiam.“ F.

21) movere deb. merito] Lutheri opp.: merito movere debent. F.

22) vis pontificum] Lutheri opp.: ius Pontificium. E.: „gewalt der Bishoff.“ A.: „das geistlich recht.“ V.: „des Bapst recht.“ F.

23) postulat] Lutheri opp.: postulet. F.

24) probant] Lutheri opp.: probent. F.

25) Liber, qui Erfordiae prodit, ad marginem habet verba: „Ad Gala: 1.“ Lutheri opera in ipsa Apologia exhibent verba „ad Galatas.“ F.

26) ap. Matth. Christus] Lutheri opp.: Matth. 8. F.

27) sine, mortui sepeliant mortuos] Lutheri opp.: Sinite mortuos sepelire mortuos suos. E.: „Erlaß, das die toten tre toten begraben.“ V.: „Laß die toten die toten begraben.“ A.: „laß“ it. F.

28) impium] Lutheri opp.: inopium. F.

29) ius iurandi et obedientiae] Lutheri opp.: iure iurando et obedientia. E.: „Das aber mein vornemen nit allein gotlosig vnd frembd gehorff wirt, als wieder die gelobte des eides vnd des gehorffams.“ A.: „nit allein als keiserlich vnd wider mein eyd vnd gehorffam.“ V.: „nit allein vnd christlich vnd vngottlich, sonder auch dem eyde zu entgegen, dem gehorffam zu wider.“ F.

30) ii] Lutheri opp.: hi. F.

31) Numeri 1. 2. et cet. desiderantur in Luth. opp. V. et E. V. haec addit: „Sum dritten seynt ferg diese meyns vornemens grund vnd ursachen, do mit ich dan, noch dem sie vff dz klar gots wortt gegrundet, verhoff, vnd nit allein verhoff, sonder gewis binn zube stehen, vnd dz sie noch mensch, noch engel, noch teuffel, noch tob, noch helle wirckt stürgeun oder vmbstossen mügen. Gwund seint eben die.“

32) Nusquam] Lutheri opp.: nunquam. E. et V.: „nirgent.“ A.: „in des ganzen bibel nunder.“ F.

33) Nusquam — nuptias] V.: „Es hat das Evangelium aber das gesetz Moß nirgent die ehe verboten, sonder sie ist im gesetz vill mehr als vn Abraham, Isaac, Jacob, Joseph ic.

sive clericorum sive laicorum, interdixit Christus. Sic³⁴⁾ enim scriptum³⁵⁾ apud Matthaeum³⁶⁾: *non omnes capiunt verbum istud³⁷⁾.* Et iterum³⁸⁾: *qui potest capere, capiat*; ubi Christus non modo non praecepit coelibatum, sed significavit etiam, non posse continere nisi eos, quibus³⁹⁾ datum est. hac voce⁴⁰⁾ merito terreri debebant ii⁴¹⁾, qui se promiscue addicunt coelibatui⁴²⁾, quando non omnium, sed paucorum donum perpetuae continentiae esse Christus significat.

2. Paulus, velut exponens Christi sententiam⁴³⁾, eadem prolixius et copiosius docet; notus est locus⁴⁴⁾: *Unusquisque proprium donum habet ex Deo, unus quidem sic, alius vero sic.* Et iterum⁴⁵⁾: *Si acceperis uxorem, non peccasti.* Et tandem quasi mire sollicitus, ne videretur exigere coelibatum, subiicit: *hic totus sermo meus⁴⁶⁾ ad utilitatem vestram scriptus est⁴⁷⁾, non ut vobis laqueum iniiciam, id est, ne captivos faciam ulli generi vitae. ubi⁴⁸⁾ Paulus veretur, ne, si exigat coelibatum, laqueum iniiciat. Quomodo*

vnd allenthalben vn der schrifft christi vnd gros gelobt vnd angepogen.“ In A. desideratur translatio verborum „damnavit aut lex aut Evangelium,“ item verborum: „sive clericorum sive laicorum.“ F.

34) Sic] Liber Erfordiae editus: Sicut. F.

35) scriptum] Lutheri opp.: scriptum est. F.

36) ap. Matth.] Lutheri opp.: Matth. 19. E.

37) Lutheri opp. addunt: „sed quibus datum est,“ quae vero nec in E., A. ab V. translata sunt. F.

38) iterum] Lutheri opp.: postea. In V. translatio verborum „et iterum“ praetermissa est. F.

39) continere — quibus] Lutheri opp.: contingere, nisi quibus. In libro Erfordiae edito male scribitur „continere“ pro continere. E. et A.: „das sich nyman enthalten mag.“ V.: „das niemant möglich sey sich zu enthalten.“ F.

40) hac voce etc.] A.: „Es sollen wol vor der keyß gottes erschrecken.“ V.: „Diz hohe trefflich wortt soll billich erschrecken.“ F.

41) „ii“ deest Lutheri opp. F.

42) V.: „die also hincyn blind vnd toll rümpen.“ A.: „die so gar unverschunnen in geistlichen erten hincyn plümpen.“ E.: „die sich also ante enterschendet in ein solch ledern warden welen.“ F.

43) Lutheri opp. addunt „1. Corinth. 7.“ quae in libro Erfordiae edito ad marginem scripta sunt. F.

44) est locus] Lutheri opp.: locus est. Vetus notus est locus „translatio Vitebergae editio non habet.“ F.

45) iterum] Lutheri opp.: postea post. E.: „aber iterum.“ A.: „schnel hernach.“ Sic et V.: „ald er nach.“ F.

46) sermo meus] Liber, qui Erfordiae prodit: sermo est meus. F.

47) scriptus est] Liber Erfordiae editus: scriptus. F.

48) ubi] Lutheri opp.: Vide. F.

in Pontificum de coelibatu traditiones vocabi-
mus, si non ⁴⁹⁾ laqueos iuxta morem Pauli?

8. Iam in iis ⁴⁹⁾ verbis: *melius est nubere, quam uri*, exigit Apostolus, ut nubant, qui nuntur, id est ⁵⁰⁾, qui furorem carnis sentiscunt; in id vocat uri: docet autem, duo esse genera ⁵¹⁾ vitia. Alterum ubi cum flammis carnis silatur castitas; alterum divinitus datum ⁵²⁾, cui cum isto solito furore. Quae ⁵³⁾ quid attinet his clarioribus depingere? ⁵⁴⁾ prioribus nuptiae perantur, posteriores sunt ⁵⁵⁾, de quibus Christus *non omnes capiunt, sed quibus datum est. utinam ista ⁵⁶⁾ considerassent, qui abominabili legem de coelibatu sanxerunt, qui pellegerunt sacerdotia, ad monasteria imbecillum iuvenem ⁵⁷⁾.*

4. Nec permittemus, haec a Christo et Paulo eis tantum dicta esse, sed ad sacerdotes etiam referre, satis arguunt loci illi in epistola priori Timotheum et in ea, quae ad Titum scripta; ubi Paulus vult, Episcopum unius uxoris et virum ⁵⁸⁾, filios habentem subditos cum omni aetate etc. ⁵⁹⁾.

Ex iis ⁶⁰⁾ satis constat ⁶¹⁾, nuptias non esse prohibitas sacerdotibus ⁶²⁾ iure divino.

Et constat ex historiis dignis fide ⁶³⁾, sub auspicio ⁶⁴⁾ Ecclesiae non fuisse a connubio alienos.

1. Quis enim nescit in Actis Apostolicis Philippum, quem scriptura vocat Evangelistam ⁶⁵⁾, ne nesciremus, sacerdotem fuisse? ⁶⁶⁾

2. Et Eusebius de Petri uxore pleraque ⁶⁷⁾.

3. Nota est Spiridionis historia, qui fuit Cypri, ni fallor, episcopus ⁶⁸⁾.

4. Habuit uxorem Hilarius, vir nulli ⁶⁹⁾ Episcoporum occidentalis Ecclesiae secundus.

5. Duratque ⁷⁰⁾ mos nubendi in Graeciae ⁷¹⁾ Ecclesia ad nostra usque tempora.

Et accepit iugum hoc ⁷²⁾ infoelix Germania sero admodum, nec nisi coacta ⁷³⁾, ut docent monumenta historiarum ecclesiae Coloniensis. Item Constantiensis ecclesiae ⁷⁴⁾.

Porro scripturae, quas citavimus, pleraeque non solum ⁷⁵⁾ volunt licere nuptias quibusvis, sed imperant etiam iis ⁷⁶⁾, qui sentiunt carnis igneis ⁷⁷⁾.

49) si non] Lutheri opp.: nisi non. F.

50) iis] Lutheri opp.: his. F.

51) id est] Sic et translatio Vitebergae edita: „das ist,“ Libro Erfordiae latine edito verba „id est“ desunt. E.: „vnd entzunden die hie.“ A.: „vnd brunn in fleisch besessen.“ F.

52) esse genera] Lutheri opp.: genera esse. F.

53) datum] E.: „das von got gegeben ist.“ VV.: „das von gott sonderlich geben.“ A.: „kompt von gott.“ Lutheri opp.: datum. F.

54) Quae] Liber Erfordiae typis enscriptus est: quem (sc. lacum). F.

55) Translatio germanica, Vitebergae edita haec habet: „Vnd was ihu noth von der heffigen hie wütten vnd brunn des fleischs deutscher ader kloer zu werden, ein veder tregt den alten adam den sich.“ F.

56) sunt] Lutheri opp.: sinit. Translatio Vitebergensis: „Nun den ersten, die so brunn füllen, wirt die ehe auch von aposteln gebotten, die andern sein die thoren vnd hochbegabten, so Christus von sagt“ u. s. w. F.

57) ista] Liber Erford. editus: isti.

58) qui pellegerunt. — iuventutem] E.: „die auch gerechet vnd gelodt haben vil zur vnkeuschafft, Sun klostern bei des geschlechts, vnd dasselb in der iugent.“ A.: „wie so füllschlich die vnseren schwache iugent gelodt, ja wol Chörhern vnd Kloster vögel zu werden.“ V.: „die ego so viel zu geschlichen kenden, lehnen von Pfafferen vnd Möncherey gerechet (sic pro: gerechet) habenn die arme vnvorstendige iugent.“ F.

59) esse virum] Lutheri opp.: virum esse. Translatio Viteb.: „Ein Bischoff ader Pfarrer soll seyn ein vnkeuschlich man, der ein weyb habe“ u. s. w. F.

60) „etc.“ deest Lutheri opp. F.

61) iis] Luth. opp.: his. F.

62) constat] Lutheri opp.: apparet. F.

63) sacerdotibus] Deest libro qui Erfordiae prodit. F.

64) dignis fide] Lutheri opp.: fide dignis. F.

65) sub auspicio] Lutheri opp.: sub auspiciis. F.

66) vocat Evang.] Lutheri opp.: Evang. vocat. F.

67) A.: „seht im buch der Apostel geschicht, findt ir das Phylippus vier böcher gehabt, vnd nennet ja Lucas ein euangelisten, das wir se ein priester krauß verstanden.“ (cf. Acta apost. XXI, 9.) F.

68) pleraque] Lutheri opp.: multa. F.

69) Translatio Vitebergensis addit: „der ein weyb vnd frater gehabt.“ F.

70) nulli] Liber Erfordiae editus „nulla“ (sc. parte). F.

71) Duratque] Lutheri opp.: duravitque. E.: „ist der krauch nach (noth) bisshert.“ A.: „hat dieselb gewonheit — bis an vns gerecht.“ V.: „die weyb — hat auch — bissher — gewert.“ F.

72) Graeciae] Lutheri opp.: Graeca. F.

73) iugum hoc] Lutheri opp.: hoc iugum. F.

74) Translatio Viteb.: „schre vngern vnd langsam vnd auch nit anders den geschwungen vnd mitt vordreß vnd vnwilln.“ F.

75) ecclesiae] Deest Lutheri opp. In libro A. interpres addit: „Kraulerus der zeit beschreibe seht Cosenger vnd Wengert bistumb.“ Et ad marginem ibidem haec typis enscripta sunt: „Durch besplich wasserblofen, dz sind Romisch bullen.“ F.

76) „solum“ deest libro, qui Erfordiae prodit. F.

77) iis] Lutheri opp.: his. F.

78) carnis igneis] Lutheri opp.: ignes carnis. F.

spiritus mendaces prohibeant nuptias. Et Daniel 11. vaticinatus est, Antichristum aversatum uxores (haec enim Prophetæ verba ¹¹²).

Huiusmodi loci ¹¹³) moverunt spiritum meum ¹¹⁴), at crederem, spiritum dei in sacris literis in hoc ita præmonuisse, ut traditionem ¹¹⁵) de coelibatu vix mentes accurate caverent, et scientes ¹¹⁶), a vitiana profectam ¹¹⁷) nil dubitarent violare.

In hoc Pauli loco se Romani Pontifices ¹¹⁸) contemplantur, qui tanta pertinacia exigunt coelibatum, ut ¹¹⁹) negent, nuptias ¹²⁰) legitimas esse illas contra suos Canones.

Video, cum historias considero, diu et constanter adversatas isti coelibatui sanctissimos viros. In comitijs apud Niceam erant, qui ¹²¹) volebant coelibes degere presbyteros, Diaconos et Subdiaconos ¹²²); sed intercessit illi negotio ¹²³) Martyr Paphnutius, et in eius sententiam itum est ab universo senatu Christianorum episcoporum, permissaque ordini illi pristina libertas ¹²⁴).

Addita est constitutio in sexta Synodo, quae Constantinopoli coit, quae cavebat ¹²⁵), ne voveretur coelibatus, et ut ¹²⁶) excommunicarentur, qui abiicerent uxores ¹²⁷) propter ecclesiasticos or-

dines. Eius Decreti facta mentio est in dist. 81. Porro ¹²⁸), siquidem tanti sunt ¹²⁹) veterum Synodorum placita, siquidem novis synodis ¹³⁰) praeferuntur priscae illae, cur sanctiones earum antiquari passi sumus ¹³¹), maxime cum Evangelio propiores essent, quam hac novae de coelibatu?

Hactenus indicavi ¹³²), non debuisse me parere cum tanto animae periculo pontificiis legibus, eo quod nullae hominum traditiones, ubi per eas conscientia periclitetur ¹³³), observandae sunt. Nam hoc agit Paulus, cum vetat, nos hominum servos fieri.

Restat, ut periurium excusemus.

Non sum mihi conscius aliter iurasse, quam in haec verba: facturum imperata patrum traditionum ¹³⁴). Sum autem Brandeburgae designatus Subdiaconus, Diaconus Halberstadii ¹³⁵), in curia Rhetia presbyter ¹³⁶). vestro vero iudicio permitto, quae sit illius vulgati moris generalis iuramenti vis. Nam si periuria sint singula delicta, quibus Canones violantur, toties peierant sacerdotes, quoties non ieiunant, in Canones ¹³⁷), quoties non demurmurant suas preces iuxta Canones ¹³⁸), quoties aliter vestiunt atque sanciant Canones ¹³⁹):

112) verba] Luth. opp.: verba sunt. In A. et V. deest interpretatio verborum: „haec enim prophetæ verba.“ F.

113) Huiusmodi loci] E. addit: „mein hern Doctor.“ F.

114) mov. spirit. meum] Luth. opp.: spiritum meum moverunt. F.

115) traditionem] Lutheri opp.: traditiones. V.: „solltich teuffelische menschen gesetz.“ A.: „vor den gebotten.“ E.: „vor den gesetzen.“ F.

116) scientes] Luth. opp. addunt: esse. F.

117) „profectam“ deest Luth. opp. F.

118) Rom. Pontif.] Luth. opp.: Pontif. Romani. F.

119) „ut“ deest libro, qui Erfordiae prodit. F.

120) nuptias] Luth. opp. addunt: posse. F.

121) sancti viros — erant, qui] In libro Erfordiae edito hic locus sic distinguitur: „sanctissimos viros in comitijs apud Niceam. Erant, qui“ etc. F.

122) Subdiaconos] Luth. opp.: „Hypodiaconos.“ Interpres Vitebergensis haec ita transtulit: „die Priester (presbyteros), Episkoler (Diaconos) und Evangeliker (Subdiaconos)“ x F.

123) negotio] Luth. opp.: rogationi. V.: „aber ynn dem rat (schlag ist vorgetreten vnd das widerspñll erhaltenn — Paphnutius.“ F.

124) permissaque — libertas] A.: „also ward das selb maß priesterthafft von diser gefengknüß errett.“ V.: „vnd ist den priestern die pest gelassen freyheit, so sie nach der heyligen schrift haben.“ F.

125) cavebat] Luth. opp. addunt: etiam. F.

126) „ut“ deest libro Erfordiae edito. F.

127) ablic. uxores] Luth. opp.: uxores abiicerent. F.

MELANTH. OPER. VOL. I.

128) in dist. 81. Porro etc.] Interpres Erfordiensis in libro per errorem singularem lapsus est. Haec enim habet: „in Dist. 81. cap. Porro.“ F.

129) sunt] Liber Erfordiae excusus: sint. F.

130) „synodis“ deest Luth. opp. F.

131) antiquari passi sumus] Luth. opp.: passi sumus antiquari. F.

132) indicavi] Liber, qui Erfordiae prodit: iudicari. F.

133) periclitetur] Luth. opp.: periclitatur. F.

134) patrum traditionum] Luth. opp.: traditionum Patrum. F.

135) Sum autem — Halberstadii] Lutheri opp.: Sum autem designatus Brandenburgii Hypodiaconus, Halberstadii Diaconus. Viteb.: „Run bin ich zu Brandenburg episkoler worden, zu Halberstadt evangeliker.“ F.

136) V. et A.: „vnd ym Augspurger bñstüm priester.“ E. rectius: „zu Rueter aber priester.“ F.

137) peierant sacerdotes, quoties non ieiunant, in Canones] Sic et interpres Erfordiensis: „Dan es ist widder die Canones.“ A.: „dann sind die all meinendig, die wider Canones thun.“ Lutheri opp.: peierant sacerdotes, quoties non ieiunant iuxta Canones. Sic et translatio Viteberg.: „so oft sie nit fastenn nach des Bapsts gesetz.“ F.

138) „quoties non demur. — iuxta Canones“ desunt Lutheri opp. A.: „so sind all psaffen treulios, so oft sie nit ire sieben stund beppern.“ E.: „als oft sie nit die tagehent murmeln vnd plappern.“ V.: „so oft sie ihre sybengepöten nit proppeln.“ F.

139) Canones] Liber, qui Erfordiae prodit: „ea.“ A.: „oder ir gefüt“ (i. e. Gefütt, Rutte) „oder weiß henden nit anwerffen.“ V.: „so oft nit weiß torck anhabenn, platten nit tragen.“ F.

breviter, nusquam erit plus periculis, quam apud eos ¹⁴⁰⁾, qui iusiurandum ¹⁴¹⁾ a nobis impie extorquent.

Nec praetereundum hic ¹⁴²⁾ est, voluntatem hanc esse Canonem, ne quis obstringatur contra ius divinum ¹⁴³⁾, nec aliud imperare velle, quam quod citra periculum conscientiarum, immo commode fieri posset ¹⁴⁴⁾. Quod cum ita sit, quoties de observandis Canonibus iuratur, nihil contra ius divinum promittitur. Et illo ipso iureiurando excipitur necessitatis casus ¹⁴⁵⁾, quae de traditionibus dispenset. disserit hac de re Gerson copiose in commentario de vita spirituali.

Quid, si iuratum est cum particula adnexa, facturum ¹⁴⁶⁾, quod Canones praecipunt, quatenus hominum ¹⁴⁷⁾ fragilitas permittit? Nam haec particula in multis ecclesiis adiici solet. Tum enim ¹⁴⁸⁾ ita iuratum est, tantisper coelibem fore, dum patitur imbecillitas carnis. Quid autem carne infirmius? Non enim possumus ¹⁴⁹⁾ ex nobis ne cogitare quidem ¹⁵⁰⁾ aliquid boni, teste Apostolo, in posteriore ¹⁵¹⁾ ad Corinthios.

Et ut maxime iuratum est ¹⁵²⁾ conceptis verbis de coelibatu, si cogat animae periculum, rescindendum erat votum, quandoquidem sine peccato praestari non potest. Primum enim non vult sibi quidvis ¹⁵³⁾ promitti dominus ¹⁵⁴⁾, ut testatur Hierem. ¹⁵⁵⁾ Nam eo loco iubet propheta iurari ¹⁵⁶⁾

in veritate ¹⁵⁷⁾, iudicio et iustitia ¹⁵⁸⁾, hoc est, si recte exponas, mentiri vetat et iurare indigna seu mala. Porro, si addixissem ¹⁵⁹⁾ iureiurando coelibatum, quandoquidem continere non potui, quibus quam atrocibus flagitiis me ¹⁶⁰⁾ obstrinxissem? Erratum est semel, stulte promittendo, diutius me errare, imo peccare, volent episcopi? annon licet eiusmodi iuramenta recantare, quae incautis exciderunt? quae sine atrocissimis peccatis praestari non possunt?

Dispensant pontificum decreta ¹⁶¹⁾ de regula, et de transeuntibus ad religionem, de iureiurando impuberum ¹⁶²⁾, quod, quum ea aetas nondum intelligat coelibatus onus, incaute se obstrinxerit ¹⁶³⁾. et laudo ¹⁶⁴⁾ pontificum ¹⁶⁵⁾ sententias ¹⁶⁶⁾, quod absolvunt a voto, non laudo, quod istam tantum aetatem absolvunt. Fieri potest enim ¹⁶⁷⁾, ut ne vir quidem satis norit sese. Et quum eadem causa dispensandi de voto impuberis ac puberis ¹⁶⁸⁾ accidere ¹⁶⁹⁾ possit, cur non similiter iudicatur?

140) apud eos] V.: „bey den Bischöffen vnd Parn: nossen.“ F.

141) iusiurandum] Luth. opp.: hoc iusiurandum. F.

142) „hic“ deest Luth. opp. E.: „Ich muß auch sie nit vorgeffenn.“ V.: „darzu dannoch hie auch zu beweißen.“ F.

143) V.: „wider die heylige schrift vnd göttliche geseg.“ F.

144) posset] Luth. opp.: possit. F.

145) necess. casus] Luth. opp.: casus necessitatis. F.

146) „facturum“ deest Lutheri opp. F.

147) hominum] Luth. opp.: humana. F.

148) enim] Luth. opp.: etiam. F.

149) enim possumus] Luth. opp.: possumus enim. F.

150) ne cogitare quidem] Luth. opp.: vel cogitare. F.

151) posteriore] Luth. opp.: posteriori. F.

152) est] Luth. opp.: esset. F.

153) sibi quidvis] Luth. opp.: quidvis sibi. V.: „toßhyn allerley.“ F.

154) dominus] Luth. opp.: Deus. F.

155) Hierem.] Luth. opp.: Ierem. 4. F.

156) iurari] Luth. opp.: iurare. F.

157) in veritate] Luth. opp.: in virtute. V. E. et A.: „was warhert.“ F.

158) A. addit: „so werden ja gebenedeyen vnd loben alle völder.“ F.

159) addixissem] Emendator exempli Berolinensis: addixissem. Lutheri opp.: dixissem. E.: „Wann ich aber nit schon — gepflicht habe.“ A.: „Set ich nu verheiffen.“ V.: „wan ich — hette — gelobt.“ F.

160) flagitiis me] Luth. opp.: me flagitia. F.

161) decreta] Luth. opp.: iura. F.

162) de regula — impuberis] Liber Erfordiae editus: „de regula et non transitu ad religionem de iureiurando impuberis.“ Interpres Vitebergensis: „Es lassen etwas nach bis Canones de regulari et transeunti ad religionem, de iureiurando impube.“ ita ut Canonum singulorum inscriptio afferatur. Interpres Erfordiensis haec ita transtulit: „Der bischoffe oder Bepste recht dispenset vnd erleubt offit vber die regeln, vnd das man nit vorficht sey ins kloster zu gehen, vns (sic; pro: vnd?) vber die eide vnd gelübts eins vns miündigen.“ Interpres A., qui ad marginem Canonum titulos scripsit: „De re. et tran. ad re de iu. impub.“ hunc locum sic vertit: „Es dispensieren geistlich recht mit den, so lung oder vnder iren jaren pffaffen, nunnen, miündigen werden.“ F.

163) se obstrinxerit] Liber Erfordiae editus: se obstrinxit. F.

164) et laudo] Luth. opp.: Laudo. F.

165) pontificum] V.: „Vnd hie lobt ich woll der Bischoff vnd Canones meynung.“ F.

166) sententias] Luth. opp.: sententiam. F.

167) potest enim] Luth. opp.: enim potest. F.

168) de voto impuberis ac puberis] E.: „vber das gelöbte eins iungen vnd eins alten.“ Sic et A. et V. Liber, qui Erfordiae editus est: „de voto impuberum ac puberum.“ F.

169) accidere] Luth. opp.: incidere. F.

Videmus in sacris literis quaedam stulta iuramenta sanctos rescidisse. David plane iurat, se necaturum Nabal; occurrit illi Abigail, intervertit consilium Davidis, quo loco ¹⁷⁰⁾ Damagnifice gratias agit deo ¹⁷¹⁾, quod a destinata de revocasset. Nimirum agnoscens errorem, ait: *Qui prohibuit me, ne malum facerem.* ego, quum sine peccato praestare non possem ūm, annon debui etiam mutare propositum? consulite vestros Canones, quae sit talis iuramenti. Nam in 22. quaestione 3. et 4. quam multa it, quae meam sententiam confirmant?

In Numeris capi. 30. quaedam vota rescinduntur, vox divina, ut si materfamilias quippiam ¹⁷²⁾ devoverit, nec approbet votum maritus, et plerumque eius generis. ea vota rescinduntur, quia nec corporis, nec rerum, si quae devoverit ¹⁷³⁾, potestatem mulier habet. Eadem me ratio a voto ¹⁷⁴⁾ devoverit, quod non sit in potestate humana domus continentiae perpetuae. Si Moses irritum esse iusiurandum eius, qui rem in aliena potestate devoverit, pronuntiat, cur exigitur ¹⁷⁵⁾ iusiurandi ab eo ¹⁷⁶⁾, qui imprudens libitatum vovit, rem adeo alienam ab hominum iura, et quam praestare sine vicis ¹⁷⁶⁾ horren- non possis? Iam quis hoc non miretur, eius ¹⁷⁷⁾ accusari fidem, qui uxorem ducit, non accusari fidem eorum, qui per omnia genera libidinum purissime degrassantur? ¹⁷⁸⁾

In Deuteronomio ¹⁷⁹⁾ mandatum est, Ne offeratur merces prostihuli; quanto minus offerri

sibi ¹⁸⁰⁾ volet deus coelibatum impurum? quod si abominationem vocat mercedem scorti ¹⁸¹⁾, abominationem esse quis dubitet illum male simulatum coelibatum?

Sic igitur excuso periurium ¹⁸²⁾, 1) quod ¹⁸³⁾ non sim ¹⁸⁴⁾ mihi conscius, iurasse de coelibatu conceptis verbis; 2) iurare ¹⁸⁵⁾ non debuisse, 3) ut maxime sit iuratum ¹⁸⁶⁾, praestandum non esse, quod sine peccato non possis. qua in re Christianarum mentium iudicium imploro.

Ex iis ¹⁸⁷⁾ satis apparet, Primum contra divinas leges nihil esse admissum, Deinde, debuisse violare ¹⁸⁸⁾ humanas traditiones, in tam certo conscientiae periculo. Postremo, frustra mihi ¹⁸⁹⁾ votum obiici, quocumque tandem modo sit iuratum ¹⁹⁰⁾. Non est igitur, cur factum meum tanquam impium damnetur ¹⁹¹⁾, atque haec ¹⁹²⁾ ita proposui, ut intelligeretis ¹⁹³⁾, constare rationem facti conscientiae meae, ad quod me non libido, non temeritas, sed communis infirmitas et necessitas plus quam Diomedaea adegit. Quae ¹⁹⁴⁾ sunt ¹⁹⁵⁾ et quam certa pericula, quae vulgarent coelibatum sequuntur, non habeo necesse multis referre rem minime obscuram, quae si expen-

170) quo loco] V. addit: 1. Reg. 25. F.

171) magnifice — deo] Luth. opp.: De magnificas agit gratias. F.

172) rescindit] V. et A.: „gelübtnt, die gott selbst herbricht.“ Liber Erfordiae editus: rescidit; quare et interpres Erfordiensis: „aufgelöst hat.“ F.

173) devoverit] Luth. opp.: devoverit. F.

174) iusiurandi] Luth. opp.: iusiurandi. F.

175) cur exigitur — ab eo] Liber, qui Erfordiae prodiit: cur — ab eo exigitur. F.

176) sine vic. horrendis] Luth. opp.: sine horrendis flagitiis. F.

177) eius accusari fidem] Liber Erfordiae editus: eos accusari. Interpres Erfordiensis: „das sie einen anklagen dürfen.“ V. et A.: „daz er den treulosz schilt.“ Quae interpres Viteberg. addit: „wie vor augen,“ in libro A. ad marginem scripta sunt. F.

178) non accusari — degrassantur] V. et A.: „vnd nit den, der (gleichsam ein saw) durch alle vnd manigfaltige wos- luff würet vnd wület?“ Interpres Erford. addit: „mit großem ergetniß vber Sundfravenn, Fravenn, vund knas- benn?“ F.

179) Luth. opp. addunt „cap. 23.“ quod in margine libri Erfordiae editi appositum est. F.

180) offerri sibi] Luth. opp.: sibi offerri. F.

181) Verba „abominationem vocat mercedem scorti“ deunt libro, qui Erfordiae prodiit. Sic et interpres Erfordien- sis: „Ber zwenfelt aber daran, das es ein grewel sei vor got ein solch ungeschicht leben ane die eh?“ V. et A.: „vnd verz- wüfft Moses einer gemetnen hurn (A.: vübtin) ion, wer zwenfelt weltter, zuwerwerffen eine falsche (hürische) keuschheit?“ Interpres Viteberg. eadem his verbis repetit: „So nun Moses dz ion einer hurn ein grewel nennet, wer wolt zweise- feln, dz ein größer grewel sey solch gleichnerische keuschheit?“ F.

182) Sic — periurium] V. et A.: „Darumb beschließ also, zu dem ersten ic.“ F.

183) Pro numeris 1. 2. et 3. in Lutheri opp. scribitur: pri- mum, deinde et postremo. F.

184) sim] Liber Erfordiae editus: fui. F.

185) iurare] Luth. opp.: iurari. F.

186) sit iuratum] Luth. opp.: iuratum sit. F.

187) iis] Luth. opp.: his. F.

188) violare] Luth. opp.: violari. F.

189) frustra mihi] Luth. opp.: mihi frustra. F.

190) Postremo — sit iuratum] V. et A.: „dazzu sprich (es sey geschworen alsz deur alsz wöll) dz es niemant schuldig zu- halten, auch dz ich vnrechtlich gescholten von den, die mit mein gelübtntis auffheben vnd furwerffen.“ F.

191) damnetur] Liber, qui Erfordiae excusus est per erro- rem: damnare. F.

192) „haec“ deest Luth. opp. F.

193) intelligeretis] Liber, qui Erfordiae prodiit: intellige- rem. F.

194) Emendator exempli Berolinensia addit: „autem.“ F.

195) sunt] Luth. opp.: sint. F.

derint, qui me accusant, non modo non damnabunt meum exemplum, sed probabunt etiam, modo Christiani sint. Iudicabit de nobis Christus, illi nil dubito, quin probetur meum factum; idque¹⁹⁶⁾ unum ego spectavi, ut Christo probaretur. Neque nunc in hac Apologia hoc egi¹⁹⁷⁾, ut adversus vim Episcoporum me tuear his rationibus: sed ut ostenderem potius me pia causa¹⁹⁸⁾ ad nuptias adductum esse, quando¹⁹⁹⁾ ita decet²⁰⁰⁾ reddere et fidei et vitae²⁰¹⁾ rationem Christianos. Optarim equidem Episcopis satisfactum etiam²⁰²⁾ iis²⁰³⁾ argumentis. Optarim, illos infirmitatis meae miserescere. Optarim nil temere adversus pias rationes statui²⁰⁴⁾, ut quid enim iudicatur libertas mea ab aliena conscientia? Tamen²⁰⁵⁾ si ita visum est illis, potius secundum traditiones pontificum, quam divinas literas et²⁰⁶⁾ veterum Synodos iudicare, non recuso iram domini portare, cum sciam non defuturam lucem in tenebris sedenti²⁰⁷⁾; sic enim me Propheta Micheas consolatur. Ipsi viderint, ne impingant in Christum et eius parvulos, quos ille²⁰⁸⁾ sic ut pupillam oculi curae habet.

Hanc nostram²⁰⁹⁾ Apologiam, quaeso, domini Doctores Eximii²¹⁰⁾, boni consulite, perque christianam charitatem²¹¹⁾ causam piam adjuvate,

196) idque] V. et A. addunt: „(gläubt mir)“ F.
 197) Neque — egi] V. et A.: „das ich aber bis verteidigt buchlin auß laß gen, ist nicht darumb geschehen.“ F.
 198) pia causa] E.: „auf rechtlich et göttlich verfach.“ V. et A.: „so runde vnd göttlich verfach.“ F.
 199) me pia causa — quando] Luth. opp.: „pia causa me adductum ad nuptias esse, cum, etc.“ F.
 200) decet] Luth. opp.: debeat. F.
 201) et fidei et vitae] Luth. opp.: et vitae et fidei. Sic et E. et A. et V.: „gläubens vnd lebens.“ F.
 202) etiam] Emendator exempli Berol. pro verbo „etiam“ scripsit: „esse.“ F.
 203) iis] Luth. opp.: his. F.
 204) adversus pias rationes statui] Luth. opp.: statui adv. p. rationes. F.
 205) Tamen] Liber Erfordiae editus: tum. F.
 206) et] Liber Erfordiae editus: „ut,“ quod emendator exempli Berol. delevit. F.
 207) in tenebr. sedenti] Luth. opp.: sedenti in tenebris. F.
 208) „ille“ deest Lutheri opp. F.
 209) nostram] Luth. opp.: meam. F.
 210) dom. Doct. Eximii] Luth. opp.: eximii D. Doctores. F.
 211) perque christ. charit.] Luth. opp.: proque Christiana charitate. F.

et adversus vim defendite, ne de vobis vaticinatus videri possit²¹²⁾ propheta qui ait: „*Princeps postulat et iudicabit reddendo est*“²¹³⁾. Dixi²¹⁴⁾ „Anno 1521“²¹⁵⁾, abol. impet. sistens. *et ex hac editione germanice versa in Op. Luth. a V. editis T. XV. p. 2365.*

No. 121. *Bartholomaeus Bernardi Friderico Principi Electori.*

Epistola adiancta apologiae pro Barthol. Feustkingio, quae etiam legitur in opp. Lutheri. Latina: Bern. Feustkingii edita. et ex hac editione germanice versa in Op. Luth. a V. editis T. XV. p. 2365.

Ad Fridericum, Ducem Saxoniae.

Illustrissime Princeps, ac Domine gratiosissime. Quod illustrissimus ac reverendissimus Dominus Cardinalis negat, meam Apologiam esse sufficientem, et adhuc meum factum, accusatur impletatis, non possum aliter responderi, siquidem meae defensionis argumenta non sunt refutata. Primum, quod ad periphrasim attinet, non mihi conscius sum aliter iurasse, quam a sacrate Canonas Patrum, quae forma generalis iuramenti quid valeat, et quae signarent, manifestari quidem. Deinde, ut maximam argutiam esset de periphrasi.

212) vaticinatus videri possit] Luth. opp.: „vaticinatus videri possit“
 213) „Princeps postulat et iudicabit reddendo est“] Luth. opp.: „Princeps postulat et iudicabit reddendo est“
 214) „Anno 1521“] Luth. opp.: „Anno 1521“
 215) „Abol. impet. sistens.“] Luth. opp.: „Abol. impet. sistens.“

* In Lutheri opp. epistola inscribitur: „Alia defensio ad Fridericum Ducem Saxoniae.“

non abstringunt iuramenta, quae sine peccato praestari non possunt, sicut ex Davidis exemplo probasi. Et dicunt Prophetarum exempla, quae foedera regum Iuda cum regibus impiis toties damnant. Neque enim ligat ulla humana traditio, quae observari sine peccato non possit. Mat. 15. Irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram; atque haec iam ante ita ceteris, ita appositis Scripturis communii, ut sperem neminem tam inverecundum esse, qui illis refragari possit; meae certe conscientiae ita satisficiant, ut pro eis mori non dubitem. Absit enim a me ista impietas, quod verbo Dei velim abuti ad scitium praetextum mei facti. Et cum ita sentiant, et tum conscientia mea sit ita confirmata, quae tandem durities est, malle me oppressum, quam rectius informatum?

Quod autem accusor, quod ego unus velim tollere et abicere, quae a Romanis Pontificibus et Caesaribus constituta sunt, quis non videt, quam hoc nec possim, nec velim? Non enim tolli legem, deesse qui potest. Sed de lege humana secundum Evangelium dispenseo, idque quatenus debet, debet enim maiorem salutis meae rationem habere, quam bonitatem, quae sunt ab aliis hominibus posita. Act. 5. Cogit me ergo, ut humanas traditiones violarem, necessitas verbi divini. Quanquam ipse etiam Canonem, ipsaque leges debet benignae seio, ut neminem velint obligatum contra Deum.

Neque est quod causari scandalum possint, non est enim habenda scandalum ratio in coercendo peccato 1. Corinth. 10.: *ut quid iudicatur libertas mea ab aliqua conscientia?* Et Christus Matth. 16. contemnit scandalum, cum idem caustusque Apostoli, Pharisei audito hoc verbo scandalisati sunt, responditque: *Sinite eos, caeci sunt, et caecorum duces; caecus autem, si caeco ducatum praestat, ambo in foveam cadunt.* Sic contemnebat scandalum Christus, ut eos, qui praetendebant, coecos vocaret, et imitatores itidem coeci fuere, qui de coelibatu statuerunt; attendebant enim spiritibus erroris et daemoniorum; 1. Timoth. 4. Sunt ergo secundum Christi verba etiam caeci, qui cum periculo suarum animarum isti crudeli traditioni paruerunt.

Mitto, quis sit auctor coelibatus, Caesar an Papa. Apostolum certe Paulum constat spiritus mendaces vocare, qui prohibitori sint nuptias. Non volo reverendissimae potestati derogari, sed

tamen inbet Paulus ad Romanos, ne quis in illis, quae sunt libertatis Evangelicae, alterum iudicet. Et eiusmodi causas censet solius Dei iudicio relinquendas, qui cordium censuram gerit. Proinde etiam atque etiam Reverendissimo cavendum est, ne impingat in Apostolum vetantem iudicare alienam libertatem.

Obsecro ergo per Iesum Christum, illustrissima Dominatio vestra velit miserescere meae necessitatis, et praestare, ne quid patiar, praeter ea, ad quae me obtuli, quantum si aliquid aliter videbitur Deo, libenter omnia sum passurus. Dominus conservet Celsitudinem vestram ad propectum Evangelii. Wittembergae in Saxonibus. Anno MDXXI.

No. 122.

(m. Iulio.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 57.

Suo carissimo, D. Georgio Spalatino, patro suo

S. Incertus rumor est de scripto *Huttenico*, nec eius vel chartam vidi unquam. Tantum hic incerto auctore vulgatum est, et fortasse inter pocula natum, scripsisse nescio quae *Huttenum* adversus Duce[m] *Georgium*. Haud dubie perscripsissent ea de re amici, si vanus rumor esset. Epistolam ad *Misnensem* episcopum *) mitto; ea non academiae, sed privatim *Carolostadii*, *Isle-bii* et meo nomine edita est, ne quid periculi timeas. Et ego id officii dedi homini, cuius mores non admodum probavi. Sed nostrum de cuiusque vita non est iudicare. Domino suo stat aut cadit. Visus sum mihi debere, quod feci. Latinam apologiam pro *Kembergio* **) nostro leges fortasse; dedi enim praeter germanicam et latinam doctoribus Iurisconsultis nostris. Psalmum CXVIII ***) cura remitti optima fide.

*) ad I. a Schleinitz (d. d. 18. m. Iulii a. 1521). cf. supra pag. 418.

**) *Barth. Bernhaldi*, Praeposito Ecclesiae Kemberg. cf. supra p. 421.

***) „Der hundert und achtzehend Psalm nützlich zu betten für das Wort gottis zur hebbem wider den grossen feynd des selben, den Papst vñ menschen lere, verteutstchet durch D. Martinum

Quem designemus successorem *Stakmanno*, nondum satis scio. Dicitur ille et utiliter et frequenti auditorio profiteri; id quod nescis, quantae mihi voluptati sit, discere iuventutem pure res physicas. Fortassis autem *Hesso* posset ea lectio demandari. Est et iuvenis hic quidam, graece et latine mediocriter eruditus, et aliquamdiu in re medica versatus spei longe maximae, e *Cemnicio* Misniae; illum posses, si res ferret, sufficere, quanquam videatur *Stakmannus* non facile hinc migraturus. Vale.

Philippus tuns.

No. 123.

24. Jul.

Melchiori Monacho Rebdorfino.

Edita in dem literar. Wochenblatt, II. Vol. pag. 97 sqq. Inde descripta a Cl. *Foerstemummo*. Haud dubie satis mendose edita et haud pauca male intellecta ab editore.

Dem andächtigen Bruder ¹⁾ Melchior zu Rebdorf ²⁾, Profesz, meinem Bruder in Christo.

Gnad und Fried etc. Es hat euer Both Doctor *Martinum* nicht anheim gefunden. Darum dieweil ich Befehl von ihm hab, [hab' ich] eure Schriften aufbrochen und gelesen. Sollt ihr anfänglich wissen, daß euer Leben, dieweil ihr eine christliche Arbeit thut, ein Pfister ³⁾ seydt ⁴⁾, ein guter Stand ist, und vom Teufel, der euch ansicht, nicht solche Gedanken lassen zu Statt kommen, daß ihr euern Stand verändert. Fürwahr auch, so der Stand nicht gut wäre. würde euch der Teufel dermaßen nicht anfechten, es wäre denn daß ihr Beschwerde hättet der Gelübden halb, daß ihr Keuschheit nicht möchtet tragen. Hierzu gehört ander Rath ⁵⁾, denn da rath ich nicht von. Aber also sollt ihr wissen, ob ihr ⁶⁾ meint ⁷⁾, daß christlich Wesens.

8) ut her. "Quam interpretationem Lutherus libro „von der Beicht, ob die der Papst macht habe zu gepieten." (Wittemb. 1521. 4.) addidit.

*) „Der bekannte Gegner Luthers, *Kilian Leib*, war Prior des Klosters Rebdorf (1503 — 1553)." (*Foerst.*)

1) Bruder, i. e. Latenbruder.

2) Pfister] Text.: „Pfister," quod mendosum; puto pro Pistor, i. e. Bäcker.

3) seydt] Text. pro „seydt" ubique: sint.

4) ander Rath, i. e. Anderer Rath.

5) ob ihr, i. e. wenn ihr.

6) meint] Text.: „meinen."

mehr ihr geleben möchtet ⁷⁾, so ihr eurer Andacht und Devotion nachlebtet ⁸⁾, ist solche Meinung ganz irrig, und ist ein Betrug. Denn wahre Fromkeit steht in keiner äußerlichen Weise oder Devotion, sondern in Glauben, Hoffnung, Lieb der Herzen, und der alleredleste Stand auf Erden, der je mag seyn, ist, daß ihr also mit willigem Herzen euern Brüdern dienet ⁹⁾, bei denen ihr seydt. Ihr wißt, daß Christus spricht: sie werden euch sagen, hie ist Christus, dort ist Christus, glaubt es nicht, denn das Reich der Himmel in euern Herzen muß seyn. Auch kein fährlicherer Stand auf Erden ist, denn Priesterstand, von wegen der erschrecklichen grausamen Unordnung des Sacraments der Messen. Hierum wollet ihr in Christo euch hüten, daß ihr nicht Priester werdet ¹⁰⁾. Ich wollte auch euch bitten, darvon zu lassen, so ihr's jegund wäret ¹¹⁾, viel mehr so ihr's noch nicht seydt.

Was aber rechter Brauch der Messen sey, mögt ihr lernen aus einem Sermon unsers Vaters *D. Martini*, deß Titulus ist von *de Novo Testamento* teutsch. Hierum rath ich euch zu bleiben in eurer Arbeit, und in der fröhlich Gott dienen. Ihr sollt weiter hierum lesen ein Büchlein Doctoris *Martini* von guten Werken. Da lehret er, daß gute Werke sind nicht Bethen allein oder solche Weisen, sonder aller Handel christlicher Menschen.

Von der Beicht. habt den Bericht, daß ihr nicht schuldig zu sagen, was ihr wollt heimlich haben, wie ihr genugsam Bericht werdet finden in dem Buch, so jegund wird allhie gedruckt von der Beicht ⁸⁾. Denn ganz kein Spruch in der Schrift die Beicht gebent. Die Absolution müssen wir haben, aber sie müssen die Sünden nicht wissen, dieweil wir doch auch absolviren von viel Sünden, die uns selbst unwissend. Können sie von denselben absolviren, warum auch nicht von allen?

Zulezt wißt, daß geschrieben ist in Actor. cap. 5. oportet Deo magis obedire quam hominibus, wo euch was gebothen wird wider Gott, sollt ihr nicht gehorsam seyn.

Ich befehl euch zwei Büchlein Doct. *Martini* zu lesen, von christlicher Freiheit und von guten Werken, aus denen ihr eurer Fragen einen guten Bericht finden werdet. Gott geb euch seine Gnad,

7) möchtet] Text.: „möchten."

8) nachlebtet] Text.: „nachlebten."

9) dienet] Text.: „dienen."

10) werdet] Text.: „werden."

11) wäret] Text.: „wären."

*) v. infra n. 12.

id führe euch je seine Wege. Datum Wittenberg auf
n Abend ¹²⁾ Jacobi. Wollet euch befohlen lassen seyn
esen Zeiger der Brief. Wollet auch ihr fleißig lesen
. *Martini* Luther's Schriften, daraus ihr guten
erstand christlicher Lehre empfangen werdet.

Philippus Melancthon.

Paulus hat ernst gebotthen ad Ephesios 5, daß
wir mit unsrer Hand arbeiten. Hierum verlasset
ihr eure Arbeit nicht. Es [ist] nicht alles christ-
lich, daß den Schein hat.

o. 124.

(tere Julio.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. ep. 60.

Domino Georgio Spalatino, patrono suo

Multo gratissima sunt, quae hodie misisti,
curabo diligenter ac fideliter. Porro quod
artas, aut nullas aut raro mitto, hoc in causa
. Fieri solet, ut, cum singulae ad eum modum
artae sparguntur, immo dissipantur, paene
reant, nec redeant in summam integram libro-
rum, ni diligenter annotent vel qui mittunt vel
i adcipiunt. Malo ergo integra volumina, quam
artas singulas mittere. Ex magnificat certe
lterem, si significares, quas paginas habeas.
nc ego ex *Lalomo* quot mittam, adnotari in
mplari iusta ratione posset. Non est igitur,
ad negligentiae adscribas meae, vel potius in-
illtati, quod in re tantula non gratificer. Cu-
enim, si res sinat. *Carlostadiani* *) libelli
rtas mitto, de quo ipse iudicabis. Praeter epi-
lam non video cur non adprobem omnia reli-
a. Nec ego in epistola offendor; tantum alio-
n auribus vellem parsum. Vide, nun qua ra-

12) i. e. in vigilia Iac. q. d. 24. Iulii. Foerstemannus putat,
epistolam scriptam esse 1521, cum Lutherus in arce Wart-
burg teneretur, et addit: „Luthers Schrift von der Beicht
(in der deutschen Uebersetz.) war zwar schon 1520 er-
schienen (s. Panzers Zusätze S. 173), aber es ist wohl zu
verstehen Luthers Buch: von der Beicht, ob die der Papst
Macht habe zu gebieten (1521). Luthers Zuschrift an
Sickingen ist vom 1. Jun. 1521. Dies stimmt sehr wohl
zu der Angabe, daß das Buch von der Beichte eben ge-
druckt werde.“

Carlstadii libellus de coelibatu, monachatu et viduitate 1521,
quem Carlstadius misit Principi Electori. Vid. de eo iudi-
cium Lutheri ep. ad Spalat. d. 6. Aug.

tione possit consuli libello, alioqui non inutili.
Non intelligo, quae de re familiari scribis. Nam,
Deo gratiae, rerum mihi sat est, et puto chri-
stianae mentis esse, non admodum crastini solli-
citudine tangi, seu, quod illi dixerunt, *χοιρὴν*
ἐγκαθίσταει; ni forte de populi sumtibus ac foro
urbis loqueris. Nam ea parte nonnihil in tanta
hominum multitudine laboratur; sed ferenda est
illa fori non omnino male commoda incommodi-
tas. Commendo fidei tuae curam valetudinis opti-
mi patris nostri *). O qualem virum, non agno-
scimus! Simul meas literas mitto, si quid in
illis est, quod tua referat fortasse scire. Nam in
aliis amicorum literis nihil est praeter vulgata illa
epistolarum officia. Vale carissime mi Spalatine.

Philippus tuus.

No. 125.

8. Aug.

Casp. Glasero, Ioanni Schwebelio et
Mich. Hilspachio.

Ex Centuria epistolar. theologiar. ad Schwebelium p. 26.

Philippus Melancthon optimis viris, D.
Casp. Glasero, Ioanni Schwebelio
et Michaeli Hilspachio in Vogeso, ami-
cis veteribus et carissimis.

Quod me delectari benevolentia vestra existima-
tis, nequaquam fallimini. Mihi in talium viro-
rum studiis, iudiciis et amore nihil est antiquius,
Vosque magnopere oro, ut vicissim vos a me ex
anima amari statuatis; memini, inquam, vete-
ris consuetudinis, quae mihi fuit iucundissima.
Postea nos res plane coniunxit. Cum tam graves
habeamus causas, quae nos mutuo devinxerint,
profecto decet nos amicitiam nostram tueri, et ali-
quid ad Ecclesiae concordiam facit illorum, qui
studia vel Ecclesias gubernant, amicitia. Adole-
scens, de quo scribis, potest coniungi *Alberto*
Schorrio, qui Dei beneficio feliciter in studiis
versatur, et quidem eruditiori atque interiori Phi-
losophiae iam se dedit; aut si nondum assequi
ille *Albertum* potest, et habet opus Grammatica

*) Vid. quae Lutherus de adversa sua valetudine scripserat
Melancthoni d. 13. Iul. 1521.

institutione, potest recte commendari *Wendelino Sirichio* *). Quidquid stateritis, non deerunt ei mea officia. De disputatione *περὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων* equidem et in eo loco, et in quibusdam aliis quaedam minus horride explico, quam fortassis alii interdum dicunt, qui, ut in declamationibus, liberiore orationis genere utuntur. Ego me includo in artium et methodi septa, sed tamen prudentibus facile satisfacio. Verum si vos aliquid in meis scriptis desideratis, magno me beneficio afficietis, si candide me admonueritis. Bene valete. III. August.

No. 126.

10. Aug.

Mich. Humelbergio.

Ex apographo in Cod. Humelbergico Monacensi p. 130^a., descriptis Clariss. *Muffat*.

Philippus Melanchthon Michaeli Humelbergio suo S.

Scribebant ad te communes amici, *Thomas* et *Ulianus*, horum me quoque accendit exemplum. Sperabam autem, vel hoc nomine non ingratas fore literas meas, quia illorum additae litteris essent, quos tu tantopere diligis, nec immerito. Dignus est enim *Thomas* de ista tam dextra ac liberali indole, in quem omnes omnia nostra studia effundamus. Et *Ulianus* tibi pater, si nihil aliud, commendat. Inter hos meque, *ὡσπερ ἀκίαν τὴν καλουμένην* in commune convivium, recipies.

Lutherus adhuc salvus est, quanquam hinc absit. Expectatur autem eius reditus quotidie. *Latomus* absens respondit, et pleraque alia edidit, quorum tu fortasse quaedam apud *Ulianus* invenies. Vidi Caesarianum edictum, Lovanii excusum. Ibi aegnare aiunt iam non *Latomus* modo, sed et *Aleandrum*, quanquam horum furias contemnunt quotquot sibi sunt, qui evangelio student.

Nobis hic persuasum est; *Erasmus* Basileae esse, vel Augustinum vel novum Testamen-

* *Wendelinus Sirichius*, Magister Vitebergensis, sine dubio est ille *Wendelinus Syrus*, qui a. 1525 Islebiae in locum *Hartmanni Tulichii*, scholae Rectoris, successit cf. *Lutheri* epp. ed. de Wette T. III, 85. 105. et 111.

tum instauraturum. Faveant illius coeptis superi. *Beato Rhenano*, quoniam cum illo tibi vetus amicitia est et familiaritas, me, quaeso, aliquid commendes. Optarim et unice illi viro probari. De monstro Cartusiensi viderimus, si pergat insanire. Vale et nos inter tui studiosos numera. Vuitenbergae, festo d. Laurentii, M.D. XXI.

No. 127.

G. Spalatino.

Ex autogr. in Cod. Basil. F. 101. epist. 25.

D. Georgio Spalatino, carissimo Patrono suo

S. Commodum occurrit *Christianus*, cui possem codices, quos volebat, noster *Helias* commendare. *Taulerus* est, et *Catarinus* *), a nescio quibus versus, quos tu curabis ad eum in tempore transmitti. De bibliis interrogabis, velim compacta mitti, an soluta? Quaecumque volet, curabimus. Meos locos tibi mitto, utinam tam gratum munus, quam ego hoc unum spectavi in eo opere, ut erudirem, non ut quiritarer. Vides te rerum harum novitate vehementer commoveri. Sed et ego commoveor. Quorsum evasurae sunt. *Deus* viderit. Quondam nobis interim scripulo est, ut foret ut *Evangelium* in *Erasmus*, *Basileae* est. *Helias* literas accepi a *Pelecano*, longe incandissimis, e quibus apparet, nihil vanius esse eorum quem sparserunt stulti quidam de *Erasmio* adversum *Martinum* voluntate. Vale.

Philippus.

No. 128.

(m. Augusto.)

G. Spalatino.

Ex autogr. in Cod. Basil. F. 101. ep. 61.

Optimo viro, *D. Georgio Spalatino*

S. Gratum est, quod *Helias* nostri literas remisisti. De *Apellanis* non intellego quid velis.

* De *Catarino* *Lutherus* epist. ad Spalat. d. 7. Mart. 1521: „Venit tandem e Norimberga *Ambrosius Catharicus* (h. e.

iam quas scripsit noster ille per fidelem amicum, tuis inclusas, transmissi, earum hic exemplum tibi. Mox epistolae nullum habeo exemplum, nec adhuc teneo, quae si ita via adnotabimus illi, ubi per octiduum volēs, quantum haec omnia lentos in *Diet. Martini* libris invenias. Nunc adnotare non possum inter tot occupationes. Adalerunt hic *Tilonini* *) literas *Vorchemius*, magister Erphurdianus, si nosti hominem, et *ochimus* **), qui graeca Erphurdiae doctus. Vides autem, sero admodum reddi *Tilonianus*, a quibus hoc potissimum sum admiratus, quod a picta imagine P.(atris) N.(ostri) scribit, quae ruciarum vix tandem potuerit. Ferebatur ***), idem ptea, sed pro commento habebam, et fertur ad hoc tale quiddam etiam Romae accidisse cremantis Lutherana, cuius rumoris auctor est *Auerbachius*, ad quem ab amico, nescio quo, haec scripta feruntur. Quidquid autem est, hoc miretur potius, toties ubique cremari Lutherum ****), et toties novis operibus renasci. An non etiam abet sium Germania PHOENICEM? et vere videm phoenicem, quae tantam aliquando proderet infelix Europa! Nobis hic Apollo miratur dirum quiddam, ut nunc Homericè loquar. Non fratres *Fribergenses* perire, et insuper alii quidam. Dominus faciat, quod bonum est in oculis suis. Nam quod ad me attinet, opto, ut hac ratione ad pietatem trahamur, adeoque virga terrea cogamur, qui dicitur nostris. Vale.

Phillippus.

No. 129.

(m. Augusto.)

Franciscanis Vinariensibus.

Ex autographo Melanthonis in tabul. Vinar. transcripta in Codd. Goth. 451. p. 178 et 379. p. 30. In Cod. 451 scripta dicitur nomine *Ducis Electoris Saxoniae* a Melanthonē: *an das Capitel der Barfüßer in Weimar im*

meton. Ambrosii liber, cuius Melanthon h. l. mentionem fecit), proh Deum, quam insulsus et stolidus Thomista! ut nos aliquando risu, aliquando taedio bene enecat." cf. de eodem Ambrosii Catharina libro; Lutheri epist. ad: He Wetio, Vol. I. p. 582.

*) Cf. supra pag. 360.

**) Ioachimus Camerarius, cuius narrat. de vita P. Melant. rec. Strobel. cf. p. 37.

***) Vid. Epist. Lutheri ad Glaserum d. 30. Maii 1519: "Dicitur mihi papyraceus martius in campo Florae publice combustus, execratus, devotus."

****) Cremata est effigies Lutheri Romae d. 12. Iun. 1521.

Augusto 1521. In Cod. 379 legitur: "scripta est haec responsio contra Praedicatorii ordinis Monachos Vinarienses anno 1521," et inscribitur: *Responsio* *) ad epistolam τὴν τοῦ ππαυλοῦ. Germanica edita est in Opp. Luth. a Walchio edit. XVIII. p. 1741.

(Franciscanis Vinariensibus.)

Utinam ita nos spiritu suo dominus noster Iesus Christus illuminet, ut nihil unquam optavimus ardentius, quam ut paci tranquillitatisque ecclesiae et evangelii gloriae optime consultum esset. Idque sedulo per Dei gratiam egimus, ne quid unquam, quod ad gloriam Christi faceret, ecclesiae nostris deesset. Tantum abest, ut ullis unquam factionibus aut schismatis favorimus, aut favere velimus.

Proinde quod adversus *Lutherum* per literas opem imploratis, id praestabimus perpetuo, quod ex re et tranquillitate ecclesiae esse videbitur, quam quisquis imprudenti zelo interturbat, ille, ut a Christo, ita a nobis etiam, quibus regendi christiani populi cura demandata est, anathema erit. Videntur in motu quodam esse hoc tempore res christiana, quo prudentius nobis moderandus est zelus vester, quibus in aedificationem, non in destructionem potestas data est, cavendumque, ne temere factionibus aut dissensionibus publico malo res christiana labefactetur, ne spiritus alicubi extinguatur. Nos, ut ab omni genere factionum alieni esse volumus, ita omnia studia conatusque, qui evangelio Christi pie patrocinantur, quibus possumus consiliis opibusque iuvabimus.

No. 130.

(Septbr.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. P. 101. ep. 31. (*Spalatino* adscripsit haecce: "Melanthon de affectibus spiritus et carnis M. D. XXI.")

Suo carissimo Domino Georgio Spalatino

S. Iam in procinctu erat hic homo, cum me de literis interpellat; non possum igitur omnia scri-

*) Literis Franciscanorum ad Electorem (d. d. 15. Aug. 1521.) dedit Walchius in opp. Luth. XVIII. p. 1759. ex versione Spalatini. Scribunt, se mandata accepisse a Pontifice Romano, ut adversus ecclesiae hostes, potissimum adversus Lutherum et pestiferos eius errores gladio verbi Dei fortiter pugnarent, se igitur Principis, quippe cuius officium sit ecclesiam tueri, auxilium in hac pugna implorare et velle scire, quo modo hoc velit praestare auxiliium.

bere quae vellem. De discrimine affectuum habes, quid possint adfectus, aut quales sint ii qui naturae nostrae congeniti sunt, in mea methodo, ubi de peccato disputo. Sunt autem amor sui, contemptus Dei; nihil magnificere quod sit Dei, iuxta Psalmum: *dixit insipiens in corde suo, non est Deus.* E contra spiritus adfectus est sui contemptus, odium, fastidium, magnificere quae sunt dei, credere, timere deum. Nec adfectus hi aliunde quam ex Psalmis rectius intelliguntur. Tamen, si ita voles, scribam copiose de his adfectibus. Sed quid scribam, cum ipse non admodum peritus sim tam sublimium motuum animi? Nec ego puto referre, ut *Dalburgius* prolixam de tantis rebus instituat quaestionem. Indicari brevibus potest, quantum scire satis est, nempe naturam se amare, et deum contemnere; rursus spiritu Deum amari et magnificeri, adeoque credi Deo. Mitto *canticum Mariae*, in quo ipso multa sunt, quae ad horum adfectuum explicationem faciunt. Nolebam per hunc mittere literas *τοῦ Ἐράδμου καὶ Καρλίανος*, quod expectam te *) quotidie. Non possumus carere diutius patre nostro *Ματθίῳ*. Et quid in causa est, cur adeo conticescat? O nos infelices, si nec per literas colloqui possumus! Vale.

Philippus.

No. 151.

(Septbr.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 55.

Suo carissimo, D. Georgio Spalatino

S. Tam effuse, tam prodigialiter oneras me subinde, mi *Spalatine*, ut pudeat, tanta opificia a me tam maligne expensari. Sed scias **) tamen officium pii hominis, qui officium non metiris officii, sed ex tua bonitate. Dominus reddet tibi. Mitto *Latomos* duos, confessiones ***) et praeterea tres libellos scriptos adversus nostrum *Heliam*. In his praedicator est, qui rhetoricatur tamen, aliud non agens, nisi ut Thomam celebret. Est

*) Non certus sum de lectione; habentur: *q̄ expect....t...*

**) Non certus sum in legendo hoc verbo, quod „*suns*” scriptum est. Fortasse legendum est: *scias*.

***) cf. supra p. 445.

et Augustinensis, Venetus opinor, is de indulgentiis plusquam bis septies aniliter negatur. Dedicavit librum Illustris Principi. Ego pro meo officio mitto, quem nisi tu Illustris Principi esses oblaturus, ipse venirem, fustis et legitimis ceremoniis commendaturus tam bonum scriptum Illustris Principi. Cura quaeso, ne isti bono fratri apud Illustris Principem officium periisse videatur. De pesti melius spero. Nam interim omnia hic tute quievere. Sublati tantum tres sunt omnino, quos aliunde infectos non est quod dubitemus. Primo quoquo tempore ubi fieri poterit, poterit autem proximis nondinarum feriis, parabo libellum illi *de Tettaw*. Non enim potest res absolvi, ut ipse fortasse putet, brevi exemplo, quamquam ego pro meo more sim in aphorismos digesturus quidquid paravero. Audi festivum *Fabricii* dictum. Venit huc adulescens quidam latine et graece non vulgariter doctus, *Ioachimus* *), is de rebus Evangelii cum *Fabricio* disseruit. Tum ille inter caetera: praestandum est; ne quid barbare faciamus aut dicamus, barbare vero fieri, quod ferociter, et non in loco fieret. Sed quid ego etiam nugando te *fluttas* detineo? Cogita, intumbe, ut aliquando restituas nobis *τὸν ἡμέτερον*. Debes enim, debes. Audin'?' repositum debitum. Vale.

Philippus.

No. 152.

(Septbr.)

Ioanni Agricolae.

Epistola praemissa libro Institutiones rhetoricae Philippi Melancthonis. Coloniae apud Heronem Alopecium. 1525 mense Oct. 8.

Philippus Melancthon; Iohanni Isleben Salu.

Qualescunque sunt haec *praeeptiunculae rhetoricae*, quas dictavimus, non scripsimus, opto, ut lectori prosint. Nam quod ad me attinet, malebam perisse hoc mihi laboris, quam vulgari multis, quod exciderat tantum tumultuaria opera docti, si per amicos, ut scis, licuisset. Porro magna ex parte res rhetorica purius emendatius

*) *Camerarius*, qui Erfordia Witembergam secessit propter pestem Erford. grassantem

que tractata est, quam in prioribus meis libellis. Quidquid autem est operis in hoc, tibi inscribitur, sed arbitrio utique cadatque tuo. Vale!

No. 133.

30. Septbr.

Iohanni Hesso.

Apographon legitur in Cod. Bavar. II. p. 608. Nunc est apographo, in Cod. Rehd. Vratisl. accuratius edita. Epistola inest et Libro VI. p. 332.

Iohanni Hesso.

S. Quod rarius ad te, mi Hesse, scribo, quam ta velis fortasse, quanquam occupationes meas caussari, καὶ μάλα ἠηγορικῶς possem, tamen agnoscere, quam deprecari culpam malo. Posset enim alicubi fortasse publicis negotiis tantillum, scribendae Epistolae detrahi, quo tibi satisfaceret. Sed ego quodam impetu, quadam mole rerum vehor, non aliter, atque in undis navigia, ut saepe mihi, ne quod velim quidem detur. Boni consules necessitatem meam.

Noster Helias*) adhuc abest a nobis; Expectatur autem et speratur. Quid enim aliud dicam? Me desiderium eius excruciat misere. Quanquam ille interim ut nihil cessarit a sua functione καὶ ἀποστολῇ, declarat ἀντιλάτομος, item Confessio et pleraque, quae sunt interim edita. Non enim dubito, quin ad te mittantur, et ego huic adolescenti, de quo institui scribere, ut mitteret, demandavi. Est autem, quod volo: Adolescens quidam Iohannes Piscator, ingenio tractabili, eruditione in utraque lingua plus quam mediocri, mribus omnino dextris, petit a me, ut se tibi per literas ita commendem, ut si qua ratione commodè apud vos Vratislaviae victum quærere sibi possit, aut docendis pueris, aut qua alia honesta ratione rem adinves. Τὴν σάρκα σου, nosti Prophetica vocem; tibi commendo. Quicquid est, fac sciat ille sub proximas Lipsicas nundinas, hoc est, Cal. Ianuarias, quid sperare debeat. Advolaturus est enim ad vos, si fortuna invitarit. Mihi pergratam rem feceris, si pium iuvenem, qua potes, opera iuveris. Nondum respondendi tibi de tuis ἐρωτήμασι, quanquam credo interim ipse explicuisti, praesertim ea, quae ex

*) i. e. Lutherus.

Tobia decerpseras, non admodum obscuros, aut magni momenti locos. Vale, Witembergae sub multam noctem. Pridie Cal. Octob. 1521. mihi scribe, si quid illi inveni voles.

Philippus.

No. 134.

(fere exeunte Septbr.)

Lectori.

Praefatio praemissa libro Melanthonis: Pauli Apostoli ad Corinthios secunda epistola. Witembergae anno M.D.XXI. (Habetur in biblioth. Senatus Norinbergensis hic liber, cuius praefationem mihi descripsit S. V. Rannerus.)

Pio Lectori Philippus Melancton S.

Non ignorabam usque adeo vires meas cum susciperem enarrandum Paulum, ut non intelligerem, tentare me auctorem non summis tantum ingenii sed et excellentibus spiritibus inaditum. Immo etiamnum religio mihi est, homini Neophyto; in ecclesia Dei sonare. Sed cum iubeat Paulus omnes prophetare, et nos non alia causa christianas literas tractemus, quam ut ipsi, quod fieri fere solet, docendo discamus, veniam fortassis aliquam audacis incoepti mereor, praesertim apud eos, qui pios conatus non interpretantur impie. Me quidem laboris mei nondum adeo poenitet, quin pergendum mihi perdurandumque putem, modo huic studio divinus spiritus faveat. Libuit autem hoc tempore proponere posteriorem epistolam inter eas, quae Corinthiis inscriptae sunt, meo quidem iudicio Paulinarum omnium asperrimam et salubrosissimam, caeterum multo ultissimam quoque. Nam et poenitentiae formam delineat, a qua utinam non variassent ii, qui satisfactionibus non ferenda sarcina conscientias Christianas in Nicenam primum Synodo onerarunt, et discrimen novi veterisque testamenti, literae et spiritus, legis et evangelii, in quibus locis summa rei christianae est, praescribit. Ad haec christianae caritatis multo pulcherrimum exemplum exhibet, Achaicarum ecclesiarum liberalitatem, ubi vere christianam πολιτείαν agnoscas, dum inter se Achaei sua et cum Iudaica ecclesia adeo candide partiuntur. Postremo absolutam Episcopi imaginem fingit, ad quam si nostri seculi scenicos episcopos conferas, quid erit dissimilius? Breviter, multis nominibus dignissima est epistola, quam in manibus ad-

siduo geras. Audendum est autem etiam cum periculo, in quantumvis obscuro commentario. Nam et usu velut familiarior factus, propius se nobis ostendet Paulus, vinceturque tandem consuetudine omnis difficultas. *Καὶ γὰρ ἐς Τροίην πειρώμενοι ἦλθον Ἀχαιοί*, ut festiviss. apud Graecos poeta inquit. Vale.

No. 135.

(fere exeunte Septbr.)

G. Spalatino.

Ex autogr. Melanthe. in Cod. Basil. F. 101. epist. 53.

Optimo ac doctiss. viro D. Georgio Spalatino patrono suo

S. Quod rarius scribo hoc tempore, nunciis imputare potes, qui me aliquoties scribentem fefellerunt. Epistolam tibi tuam *Huttenicam* remitto, item et D. *Anselmi*. Quod de Illustriss. Principe consolando scribis, facerem equidem libenter, si, ut argumentum, ita occasio eius interpellandi esset; quanquam non video, cur non ad *Heliam* nostrum eatur *). *Filii Anselmi* officium adhuc differtur, et non satis scio, quibus interim occasionibus invito mihi sit extractum; certe gratificandi studium non deest mihi. Addidi his καὶ τὴν ἡμετέραν, quam apud te leges, ne quis hinc ὑποκρινῆς offendatur. Sunt enim haec πάθη sanctarum mentium argumenta, qualia multa et in *Augustino* et in *Bernardo* vides, viris experientibus rerum spiritualium. Utinam autem contingat aliquando huius viri consuetudine iterum frui, qua si mihi carendum est, mortem fortius tulero. Desideratur hic a multis. Sed novare quid possumus in hoc metu pestilitatis? Concio de decem leprosis post triduum credo absolvetur **). Tu curabis, ut vacare sinat typographos. De peste sic habe: metum magis esse quorundam mollium hominum, quam luem. Nam quod ex scholasticis quidam sunt extincti, parlim aliis morbis perire, partim necavit imprudentes contagio. Quidquid autem est, domini sumus sive vivimus

*) Quo facto, *Lutherus* consolationem recusabat. cf. eius ad Spalatinum litteras scr. die S. Martini 1521 ap. de Wette I, 95.

***) De ea vide *Lutheri* epist. d. 17. Septbr. 1521.

sive moriatur. Pauculos metas hinc fugavit; frequentia scholarum adhuc est, quanta fuit hactenus. Ecce autem et *Anasimianam* epistolam ad *Barum Basileensem* theologum, hominem in medio iniquissimum rebus nostris. Nunc invidiosum opus est desciscantibus hinc. *Egeranus* nunquam non traducit *Lutherum*. *Fabricius* mutatur adhuc, quanquam ego rogatum nuper per litteras, ut si quid discipliceret in dogmatibus *Lutheri*, necum commentaretur. Sed nihil respondit. *Hutteno* et *Tolanino* respondi. Caetera ex aliis cognoscere. Vale.

Philippus tibi

Meam τὴν ἡμετέραν remittes. Salutem hominibus et causam tuae fidei, quamquam tibi commendatiss., commendo tamen hoc etiam tempore, sic turbantibus omnibus rebus.

No. 136.

(in Octobr.)

Decreta Augustinianorum

Edita leguntur decreta conventus Augustinianorum in opp. *Lutheri* latine ed. *Vitebergae* I. p. 201, ed. *lenae* II. p. 270, *Apographon* in Cod. Goth. 20. p. 83. — *Gassianus* ed. *Vitebergae* T. IX. p. 154, ed. *lenae* T. II. p. 1, ed. *Altenb.* T. II. p. 15, ed. *Lippiae* T. XVIII. p. 239, et ed. *Halsae* T. XV. p. 237. Textus Latinus hactenus est, quare eum hic dedimus. Fratres Augustiniani *Vitebergam* convocati, ibi vel mense Septbr. vel inmensa Oct. 1521, missas deinceps in suo monasterio non esse celebrandas constituerunt. Quam sententiam quum huius conventus praeses, Io. Helius *Nurnbergensis* Prior non probaret, *Willel. Linkius* conventus Augustinianorum (et *Misnensis* et *Thuringiae*) universalem *Vitebergam* convocavit, qui senit, non missam solum quotidianam abrogandam sed coenam sacram quoque sub utraque specie distribuendam esse; quod etiam sex diebus post factum est. Tota haec controversia, absente *Luthero*, qui tunc temporis in arce *Wartburg* degebat a mense Oct. 1521 usque ad *Felicitatis* anni 1522 agitata est, quae de re primariae huius negotii, quod suo tempore sine dubio maximi momenti erat, partes a *Melanthone* sunt susceptae. Quaecunque igitur ad hanc controversiam spectent, hic inserere, ab instituto nostro non alienum nobis visum est, idque eo minus, quo accuratius ex epistolis, quae iam sequuntur, tota res cognoscitur, antea minus cognita et tentum a *Seckendorffio* in in hist. *Lutheran.* L. I. p. 215 sqq. paulo copiosius narrata.

Synodi Augustinianorum de libertate Monachorum sententia, *Wittenberg* *).

Vicarius, Priores et fratres ordinis sancti Augustini *Vitebergam* convocati, de votis, mendicitate

*) Alium conventum Augustiniani habuerunt *Grimmae*, domin. *Pentecostes* 1522, cuius decreta edita habes in *Kappi* *Nachlese* etc. T. II. p. 586.

et aliis legibus Monasticis sic pronuntiavimus¹⁾; ut iniquitas, in qua sententia, quia scripturam divinam secuti sumus, nolimus nos humana auctoritate colla, aut humanis traditionibus premi. Deinde etiam verbo dei omnes creaturas cedere; quantum interim permittimus abundare suo sensu, qui aut hanc libertatem non capiunt, aut potestate non concedere nolunt. Nos rationem iudicii nostri scimus etiam deo reddendam esse, tantum ab eis, ut hominibus reddere vereamur. Et quia consilium nostrum est, piis conscientijs mederi, volumus patrocinari nostrum iudicium iis, qui verbum Dei ad pernitentiam licentiae carnis praetereunt. Et quod Galatas Paulus, idem nos monemus omnes, qui haec nostra lecturi et audituri sunt, quod liberi sint²⁾, modo non³⁾ dent libertatem in occasionem carni, sed satisfaciat, qua cuiusque conscientia. Nam quod ex fide non fit, peccatum est. Proinde, fratres, nolite errare; Deus non invidetur.

Primum ergo permittimus omnibus vel⁴⁾ manere in monasterio, vel⁵⁾ desere monasticum, quando⁶⁾ qui in Christo sunt, nec Iudaei nec Graeci, nec Monachi nec Laici sunt⁷⁾. Et votum contra Evangelium non votum, sed inopie⁸⁾ est.

Secundo, quia christiana libertas Spiritus libertas est, quae nec in esca, nec habitu posita est, nec in internum vesta, et vulgatis ritibus monasteriorum utantur, qui in nostris congregationibus vivunt, ut omnibus quonia, sicut Pauli exemplo⁹⁾ Cor. 9.

Tertio, sed ita moderemur ceremonias tum abrogando, nec ubi vel fides cuiusquam laedatur, vel in caritatem peccetur. Non est enim regnum Dei esca et potus, sed iustitia, pax et gaudium in spiritu sancto.

Quarto, mendicitatem interdiciamus, quam veteris scriptura 1 Thess. 8. cum silentio perentes manducant panem suum. Interdicimus et missis votivis, quando¹⁰⁾ et ab omni specie mala¹¹⁾ abstinere nos Apostolus voluit.

Quinto, quantum fieri potest, in congregationibus nostris deligantur, qui sint apti ad docendum verbum dei¹²⁾ publice aut privatim. Reliqui victum parent fratribus opera manuarum, quae forma fuit veterum monasteriorum.

Sexto, quia moderari ceremonias et ritus omnes pro ratione temporum ac personarum visum est, volumus, ut superioribus suis pareant Fratres ex caritate, ut sine scandalo privatim et publice agamus, et per omnia hoc praestemus, ut ne blasphemetur bonum nostrum. Amen. Anno M.D. XXI. ¹³⁾

No. 137.

(8. Octbr.)

G. Spalatino.

Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 22.

Optime merenti de rectis studiis D. Georgio Spalatino, patrono suo.

Salve. Hoc vespere sero adcepi literas sub septimam; mox respondi, ne putes a me cessatum. Misi quae voluisti. Meas literas mitto, sed in eis non video multa, quae magnopere possis desiderare. In Amsdorfii literis terret¹⁴⁾ nos miserabili voce, quasi, negans fore, ut redeat huc. Scis, quid semper metuerim. Tu prospice rebus nostris. Nihil video, cur non vel iam vel brevi debeat revocari. Nam quod tu omnino nos extra periculum esse vis, videris sentire amice quidem, sed non pro evangelii ratione, quod in mediis periculis esse semper is voluit, qui ex navi Petrum in undas medias vocavit. Sed cogita, quid sit in rem communem. Mitto duas reliquas confessionis paginas. Vale.

Philippus tuus.

Remitte quaeso in tempore literas meas. Novum Testamentum mitti sibi postulavit. Tu curabis, ut apte collocata omnia mittantur.

1) Cod. pronunciamus.
2) Cod. sunt.
3) Cod. non, text. impr. ne.
4) Cod. velit.
5) Cod. velit.
6) Cod. quam.
7) Cod. sint.
8) Cod. quam.
9) Cod. mali.

10) Cod. apti docendo verbo Dei.
11) Annus abest a Cod.

12) Videl. Lutherus, cuius epp. ad ipsum et Amsdorfium datas Melanthon hic dicit, Scribit ille Amsdorfio fer. 2. p. Nativ. Mar. d. 9. Septbr. 1521: „cum spes non sit reditus mei ad vos“ etc. cf. epp. ed. de Wette II, 68.

No. 138.

10. Octbr.

Electore ad Pontanum.

Ex autographo in tab. Vinar. Reg. O. Fol. 99. Lit. M. M.

Von Gottes Gnaden Friedrich, Herzog zu Sachsen und Churfürst.

Instruction was der hochgelarte unser Rath und lieber getreuer Doct. Bruck auf den Credenzbrief von Unsertwegen an die Universität und Capitel zu Wittenberg werben soll.

Erstlich ihnen unsern gnädigen Gruß zu sagen.

Und folgendes weiter erzählen, daß an Uns gelangt, daß mancherlei zu Wittenberg soll vorgenommen werden, und sonderlich, daß die Augustiner in etlichen Tagen nicht Mess gehalten. Nun wüßten wir nicht, wie es mit diesem Vornehmen Gestalt hätte, und ob was daran sey oder nicht, besonders weil sie, die Universität und Capitel, uns nichts davon geschrieben oder Anzeigung davon gesagt hätten, was wir doch allemahl, und noch geneigt, so viel an uns, das zu fördern helfen, so den heiligen christlichen Glauben zu Stärke gereichen mag. Unser Gemüth, Wille und Meinung wäre auch nicht, und soll ob Gott will unser lebenslang nicht seyn, uns anders denn ein christlicher Fürst zu halten und zu erzeigen, darum wir auch diese löbliche Universität und Stiftung aufgerichtet, damit viel gelahrter Leut alda sollten erzogen und erhalten werden, wie denn, Gott Lob, vor Augen.

Darum wäre unser Begehr, wenn etwas unziemliches vorgenommen wäre, oder vorgennommen würde, daß sie, als die so es verstünden, die Einsetzung thun wollten, damit nichts vorgenommen, noch unterstanden würde, daraus Beschwerung erfolgen möchte, und wollest sie in den Reden, wie du weißt, bewegen so viel möglich, die Ding wohl zu bedenken, auf daß die Sachen auf gute Wege gericht, damit Zwiespaltigkeit, Aufruhr und andre Beschwerung verhütet werde. Daran geschieht uns sonderes Gefallen. Datum zu Lochau am Dienstag nach Sanct Dionysii tag, anno domini 1521.

Friedrich Herz. zu Sachf. u. Churf.

No. 139.

11. Octbr.

Pontanus ad Electorem.

Ex autographo Pontani in Tab. Vinar. Reg. O. Fol. 99. Lit. M. M.

Dem Durchl. Herrn Friedrich, Herzog zu Sachsen, Churfürst etc.

Durchlauchtigster, hochgeborner Churfürst. Er. Chf. Gn. meine unterthänige verpflichtete Dienste zu voran.

Gnädigster Herr. Die Werbung der Augustiner haben hab ich lauts der Instruction gegen denen von der Universität und Capitel gethan; und von ihnen vermerkt, daß Magister Gabriel der Prediger zum Augustiner, dieß soll gepredigt haben: erstlich daß das hochwürdigste Sacrament des Altars nicht soll angebethet werden, denn es sey der Meinung [i. e. in dieser Absicht] von Christo nicht eingesehet worden, sondern allein zu seinem Gedächtniß, und sollt Idololatrey und Abgötterey seyn; wo man's also gebrauchte, daß mans anbetzte.

Sum andern, so könnte einer allein ohne Sünde bergestalt wie bis daher geschehen, nicht Messe halten, sondern alle die bei der Messe wären sollten: die Sacraments mit genießen, und zugleich sub utraque specie empfangen.

Sum dritten so erfolgte daraus, daß die Mönche und andre nicht möchten gebrungen werden, daß sie jeder täglich sollt Messe halten, wie sie von ihrem Prior bis daher gebrungen wären worden. Denn dadurch würde das Sacrament quoad finem communione nicht recht gebraucht. Denn so ein jeder Mönch selbst Mess hält, nußt er das Sacrament allein; das wider Christi und des Evangelii Meinung seyn soll. Darum will er sammt seinen Anhängern hinfürdes nicht also Messe halten, sondern wollen einem, II über III befehlen Mess zu halten, und die andern XII von den [denen] das Sacrament sub utraque specie mit empfangen.

Und dieweil dieß also in der Stadt erschollen, haben die Theologie, der Propst, Doctor Carlstadt, Feltkirchen und Magister Philippus am Dienstag nächst vergangen die Mönche beschiedt, und mit ihnen davon geredt. Als sind sie fest darauf bestanden, haben bis daher, dieweil ihnen der Prior ihr Vorhaben nicht gestatten will, keine Messe gehalten. Und haben die von der Universität und Capitel fast alle darauf beschloffen, daß ihnen der Mönche Vornehmen nicht gefällig, und wiewohl ihre Meinung dem Evangelio nicht möchte ungemäß seyn, ausgeschlossen daß das Sacrament nicht sollt angebethet werden, welches mit der Schrift nicht wohl zu beweisen, jedoch könnten sie nicht achten, daß das Mess halten, auch in der Gestalt, wie bis daher geschehen, sündlich sey. Haben verhalb einen Ausschuss gemacht, die sollen morgen um sieben Horen zu den Mönchen gehen, und nämlich [namentlich] sind dazu verordnet der Vicerector Probst Carlstadt, Feltkirche, Ambsdorf, doctor Tilemannus, Christianus, und Magister Philippus, und von dem Prediger eigentlich erkunden, was er geprediget; und wo er daß geständig, was er dessen, und des andern Vornehmens, mit seinen Anhängern (das ist, wie ich

jetund hörs, der ganze Convent) für Ursachen und Gründe habe, und sonderlich wollen sie mit ihnen handeln; daß sie noch zur Zeit mit dem Abschalten keine Reinerung machen oder einführen wollen, sondern bei der alten Weise bleiben, bis daß sie von ihren Vicario Bescheid erlangen, über die Ding in der Universität daß disputirt und beredt seyn würden. Und wo sie sich nicht wollen weisen lassen, so wollten sie alsdann einen Rathschlag stellen, und weiter ihr Bedenken, wie zu thun seyn soll. *Em. Chf. Gn.* anzeigen.

Em. Drogestat, gnädigster Herr, hab ich die Ding ungeschicklich utmerkt, und *E. Chf. S.* nicht wollen unangenehm lassen, will mich nochmals versehen, die Sache dahin zu richten helfen, damit *E. Ch. S.* ob Gott will nicht soll Unglimpf daraus entstehen. So ist der Rath allhie auch fertig in der Sache. Wollen die Mönche nicht Abschalten, so achte ich, sie werdens bald in der Sachen wider Deller empfinden.

Em. Den Fürsten von Anhalt will ich, gnädigster Herr, morgen wills Gott dermaßen schreiben, wie mir *E. Chf. S.* gnädige Anzeigung gethan. Denn *E. Chf. S.* meinem gnädigsten Fürsten und Herrn zu dienen bin ich aus Unterthänigkeit schuldig und bereit. Datum Wittenbergk Freitags nach Dionysii anno Domini XXI.

Em. Chf. S.

unterthän.
Gregorius Bruck
Doctor.

(Praeterea Pontanus nihil egit in hac re, quinquam per litteras Electoris d. d. Sambstag nach Dionysii 1521 [d. 12. Oct.]. Vitebergae revocatus esset. „Du wollest, (scribit Elector) auf Dornstagi schierst zeitlich allhie [zu Lochau] erscheinen; denn auf Montag nach Sanct Galli Tag (d. 21. Oct.) musst du neben andern zur Naumburg einkommen.“ — Rem conficiendam Princeps Elector nunc tradidit Christiano Beyero, Doct. Iuris Vitebergae, Consiliario suo, cui postea adiunxit Nobilem Hugoldum ab Einsiedel.)

No. 140.

16. Octbr.

Ioanni Lango.

Epistolar. lib. VI, p. 418, quocum autographon in Cod. Mo-
nac. I, p. 354 contuli.

Eximio D. Doctori Iohanni Lango, suo amico

S. De puero valde improbo consilium, mi *Lange*. Quanquam enim sciebam a patre revo-

catum esse, tamen ego ad *Feldkirchium* scrips-
eram, ut retineret quoquo modo. Quid enim atti-
net patrem in discrimen conicere? Sed ut video
ἄνω ποταμῶν. Puer ipse videtur esse ingenio
non simpliciter moroso. Spero ad nos rediturum,
ubi primum licebit mihi cum patre ea de re collo-
qui. Vir est honestus, et qui nonnihil literarum
habeat. Quo magis est de puero sollicitus. Pe-
cunia erat numerata, et misissem, verum non no-
ram nuncium. Sed officiam, ne videar sefellisse.
Mittam per notum hominem ubi primum poterō.
Scripsi breviter properante usque adeo tabellario.
Witebergae, die Galli. Saluta Michaëlem.

Philippus.

No. 141.

(hoc tempore.)

G. Spalatino.

Ex apogr. Cod. Dresd. C. 140. p. 65^a. ep. 84. descripta a
Cl. Gersdorffio.

Ad Spalatinum.

S. Mitto primam operis partem, in qua, quanti
negotii fuerit tot locos congerere, facile aestima-
bis. Reliquum primo quoque tempore missurus
sum. Sic autem videtur mihi, ut moneas *Theo-
doricum Dalburgium*, ne molestum sit diligenter,
copiose, splendide tractare primum hunc locum.
Est enim convellenda stultissimorum Midarum opi-
nio, qui nihil ad se minus putant pertinere, quam
Christianismum. Atque haec opinio plus quam
Aegyptiaca caecitas, haud dubie inter poenas nu-
meranda est, quas pessimis temporibus istis no-
vissimis interminantur prophetae. Nam in omnium
prophetarum vaticiniis atrocissima poena, coecitas
significata est, id quod monendi sunt principes, si
quos velit spiritus Dei respiscere. Vale. Vite-
bergae. Ecce autem et nostri *Agelli* literas, qui-
bus hodie respondi.

Philippus tuus.

No. 142.

(fere 18. Octbr.)

G. Spalatino.

Ex autographo in Cod. Basil. F. 101. epist. 68.

*Optimo viro, D. Georgio Spalatino, pa-
trono suo*

S. Distinuerunt me his diebus publicae, ut scis,
occupationes, quibus tu tribues, quod officium

scribendi diutius, quam velles fortasse, distuli. Non enim dubito, quia expectes iamdudum earum rerum historiam, quas hic nobiscum *Fabricius Capito et Stromerus* *). Eam vero ego libenter etiam ad te scribo, ne non communiter tu quoque nobiscum videas. Statim ut venerant, salutavi eos accersitus a prandio. Ibi cum oblique ac varie interrogarem, quae huius itineris eis causa esset, praeter vulgaria illa nihil responsum. Venire se salutatum amicos, celsuros hanc quoque *Wittembergam*, et hoc genus alia. Quanquam autem suspicabar alia, tamen pro officio sum interpretatus, maluique credere, praesertim *Stromero*, quam incivilliter aut curiose ea sciscitari, quae ipsi prodi volebant. Deducti sunt ad praepositum, atque ibi varie multa coeperunt disputare; et ante coenam meas quoque aedes inviserunt. Ibi mecum et *Fabricius* et *Stromerus* soli, ut conicere possis hanc eis itineris causam fuisse, tamen velud aliud agentes, primum multa praefati de rebus *Martini*, tandem hortari coeperunt, ut ille impetum sui moderaretur, futurum, ut contatione vinceret, quos nunc impetu non posset. Agebatur exemplis et historiis veterum; et haec quidem adhuc inter *προοίμια*. Ad quae ego paucis: Primum mecum haec agi non posse, qui nullus sim; deinde, cuius in hac tragoedia nullae sint partes; postremo, me non posse, ut maxime vellem, quae ipsi deprecarentur, et quod attineret ad *Martinum*, scire me, quomodo iudicaret de hac causa mundus; esse, qui malum, esse qui stultum *Martinum* putarent; me nihil dubitare, quam et iudicio et optima conscientia rem ageret, praesertim ad quam videretur divinitus destinatus; neminem tantum posse tam multos concitare, nisi spiritu Dei agatur. Iam, praeter sophistas aliquot, nullum esse maledicum in quinquam. Et ut sit, huic saeculo opus esse acerrimo sale, quomodo Evangelium nostra memoria praeter ipsum nemo tractaret. Sinerent ferri eum suo spiritu, nec adversarentur voluntati divinae. Non esse hanc rem humano more aestimandam, et evangelium

in hoc praedicari, ut offendantur impii, et revertentur oves Israel. Tum illi rursus mihi stultam cantilenam, cui pro catastropha addi, quid addiderint. Suo se nomine privatim rogare, ut *Moguntino* parceretur. Ad haec ego catastropham mirari me quid illi causarentur, cum hactenus a nobis ne verbo quidem perstrictus esset. Haec libellum quendam de indulgentiis *Halensibus* editum, quem imputare nobis non possent. Nam, ut fatear tibi, quod res est, ignoro auctorem, et displicet libellus, propter adfectas minas. Postremo adieci et ipse meam *καταστροφήν*. Quod eius per me fieri possit, parsurum *Moguntino*, ne ipse nos proscriberet. Habebam tum forte exemplum Bullae Caesarianae penes me, quod excuderat *Moguntinus*, haud dubie, ut aliquando in nos contorqueret. Haec summa est eorum, quae inter nos privatim acta sunt. Eadem credo cum *Iona* fere *Stromerus*. Deinde sub coenam deambulantes, ut explorarem, quid sentiret *Fabricius* iubeo proponere, num quid sit, quod in doctrina *Lutheri* non probet. Tum ille, suaviter: non venisse se, ut disputet; probare *Lutherana*, nisi quod ab initio quaedam de libero arbitrio essent tenuius disputata. Ibi ego miratus *τοσουτονι διόλογον*, nullam rem nobis videri digniorem, quae ageretur, liberi arbitrii et gratiae causa. Obscurari autem gratiam, ne deprimatur liberum arbitrium. Nihil ille contra haec. Paulo post eum de Pontificatu ageremus, libenter donavit *Luthero*, quae adversus Romanum Pontificem scripsit. Sed hoc tamen postulabat, ne definiendi ac statuendi auctoritatem admitteremus ecclesiae. Esse oportere certas definitiones, quas qui in ecclesia docent, sequantur; alioqui futurum, ut obscuram scripturam quisque pro libidine interpretetur. Tot dogmata quot doctores fore, nisi ex praescripto agatur. Respondi, scripturam esse, ad quam omnia dogmata hominum exigi debeant, eamque nihil minus, quam obscuram esse, et cum per sese sit simplicissima, obscuram hactenus isto recepto genere commendandi. In

*) Sc. egerunt. Vitebergae fuerunt die S. Hieronymi (30. m. Septembris a. 1521). Ita enim *Melanthon Camerario* a. 1544 scribit: „die Divi Hieronymi, quo hic fuerunt ante annos XXIII *Capito et Aurbachus*“ (i. e. *Stromer*). *Moguntinus*, cui ut parcat, hi legati rogant, est *Albertus Archiepiscopus*, quippe contra quem *Lutherus* propter restitutas Halis indulgentiarum maledictiones germanico sermone librum „*nider den Abgott zu Halle*“ scripserat. Quomodo illi viri Vitebergae excepti fuerint, docerent verba *Lutheri* in epist.

ad Spalatinum. 12. Nov. 1521: „non placent iuvenes isti motus (Scholasticorum Viteb.) qui *Antonii* legatum male acceperunt,“ si pro *Antonii* scriptum esset *Alberti* aut *Moguntini*. Videntur etiam hi viri ad aulam missi fuisse. *Friedricus* certe Princeps Elector, quo minus ille *Lutheri* libellus prodiret, prohibuit. Cf. de actis inter *Albertum Archiepiscopum* et *Lutherum* in hoc negotio *Seckendorffii* commentarium de *Lutheranismo* P. I. p. 175 sqq., qui vero nostrae legationis mentionem non facit.

telligi sacrarum rerum tantum, quantam cuique ostenderet spiritus. Tum ille: atqui negari non posse, quin sit FOECUNDA; ea fuit postremo illius disputationis vox. Inter coenandum hebraice quoque coeptum. Sed ille *κόπον πρόσωπον* agabat, cum proponerentur loci scripturae. Haec summa omnium est, quae inter nos publice privatimque acta sunt. Bonus mihi vir videtur, et nihil minus quam aulicarum rerum peritus, dignus qui domi in umbra literas meditaretur. Postridie meam praeflectionem Paulinam audiunt. Tractatum locus 1 Corinth. 13, de aenigmate et speculo, obscurus. Fortasse rerum nostrarum usu leniretur. Abest autem a genere nostro *θεολογείν*. Longissime vale.

Philippus.

Scriptis quaedam hic *) ut vides, *Huttenus* in *Fabricium*, acerbius quam verius, incertum auctorem famam secutus, arbitror.

No. 145.

20. Octbr.

Academia ad Electorem.

Edita in libello: Ernstlich Handlung der Universität zu Wittenberg an den Durchleuchtigsten Hochgebornen Churfürsten und Herrn, Herr *Fridrich* von Sachsen, die Mess betreffend. (sine indic. anni et loci.) 4. — Item in *Operibus Lutheri*, ubi latine legitur. T. II. opp. latin. Viteb. p. 345. T. II. Ienens. p. 471. et in *Consil. Mel. latin.* p. 1. pag. 5; — germanice T. IX. opp. Witeb. pag. 134. Tom. II. opp. Ienens. p. 2., Tom. II. opp. Altenb. p. 16., T. XVIII. Opp. Lips. p. 240. et Tom. XV. opp. Halens. pag. 233. — Germanice scripta est, eaque invenit *Seckendorff* (hist. Lutheran. I. p. 216.) in *Tabular. Viniariensi*, ubi etiam dies, quo data est epistola, adscripta est, videl. *Dominica post Lucae*. Nos in actis, quae nobis ex illo tabulario missa sunt, hoc scriptum non invenimus, nec potuit nunc reperiri. Dedimus hic illam epistolam ex archetypo libelli: ernstlich Handlung etc. — [Fortasse haec epistola etiam legitur in: „Ein vnderricht dem Churfürsten v. Sachsen zugeschickt, warumb die Augustiner zu Wittenberg nit mess halten.“ Wittenberg M.D.XXII. 1 Bog. 4. V. Köhler's Beitr. I. 61. Panz. II. 87. Nachrichten der Sächs. Gesch. V. 505. F.]

(*Friderico, Duci Saxoniae, Pr. Electori.*)

Durchleuchtigster, Hochgeborner Churfürst, gnädiger Herr. Unser unterthänige verpflichtet gehorsame Dienst allzeit zuvor. Gnädiger Herr.

*) Non de libro *Hutteni* loqui videtur, sed de epistola ab *Hutteno* scripta, fortasse ad ipsum *Melanthonem*, quam, ut solebat, *Spalatio* descriptam misit, quod indicat *hic*, i. e. quae hic habes adiecta.

Wir haben aus E. Chf. G. Befehl die Augustiner mündlich und schriftlich gehört, (und) befunden, daß sie in der Summa aus diesen Ursachen ihr Meßhalten haben nachgelassen, wie E. Chf. G. aus ihrer hierin eingeschlossener Zettel wird vernehmen.

Zum Ersten, dieweil ein großer unchristlicher Mißbrauch der Messen in aller Welt, geistlich und weltlich, gepflanzt ist, daß [denn] auch kein Mensch mag aus dem Herzen der Menschen nehmen, in dem, daß die Meß für ein gut Werk, dadurch wir Gott versöhnen, ihm etwas opfern und geben für unsre Sünde, angenommen ist; und also daß auch ein Priester, der in Todsünden ist, für einen andern möge ein solches Opfer fruchtbarlich und nützlich thun. Und darum haben die Augustiner nicht mehr wollen Meß halten, dieweil solch Meßhalten solchem Mißbrauch Ursach, Kraft und Macht gebe, und wollen damit die rechte wahrhaftige Meß, wie sie Christus und die Apostel eingesetzt und gehalten haben, wieder in einen Brauch und Übung bringen.

Zum Andern, so seind die Messen, wie sie jetzt gehalten werden, wider den Gebrauch und Übung Christi und der Apostel eingesetzt. Denn Christus hat ihrer zwölf, und die Apostel einen Haufen, und nie einen allein communiciret; wie denn auch Paulus den Corinthiern *privatas coenas* verbeut.

Zum dritten, so hat Christus beede Gestalt zu geben gebothen und eingesetzt. Dieweil denn die Messen, wie sie bisher gehalten, also verordnet sind, daß man den Umstehenden eine Gestalt allein geben solle, so wissen sie nicht mit gutem Gewissen solche Maß zu bekräftigen.

Auf diese ihre Meinung wollen wir E. Chf. G. unser Gutbedüncken anzeigen, und bitten unterthäniglich, E. Chf. G. wolle uns gnädiglich mit Fleiß hören mit den Ohren des Geistes, welcher menschliche Kunst und Weisheit dieser Welt verachtet, und allein göttliche Weisheit, im Geist verborgen, hochachtet und annimmt.

Es ist gewiß, daß bei den größten Sünden auf Erden ist der Mißbrauch der Messen. Denn der heilige Paulus hat so hoch und schwer einen kleinen Mißbrauch der Messen bei den Corinthiern, daß sie allein prächtig damit umgingen, angezogen, in dem, da er spricht: welcher nicht Unterscheid hat unter dem Reichnam Jesu Christi, der isset den Tod, und seind ihrer viel darum mit der Pestilenz gestraft worden. Dieweil denn wir jehunder viel einen größern Mißbrauch der Messe haben, so ist kein Zweifel, wir werden schwerlicher gestraft mit Sienzen, Pestilenz, wie jehunder vor Augen ist, und, welches das größte ist, mit Blindheit der Vernunft; wie

denn klärlich erscheint bei denen, die täglich Messe halten, sie handhaben und schützen. Denn die Mess an ihrem vornehmsten Theil, ist nichts als eine Manducation; alles, was sonst dazu gehöret, ist von Menschen und den Päpsten zugesetzt, und täglich mit der Zeit gemehret worden. Und dieselbige Manducation ist nicht mehr denn wenn ein Laie zum Sacrament gehet, dadurch wir erinnert werden ein gewiß Zeichen, Vergebung aller Sünden; als Christus selbst sagt: so oft ihr es thut, so thut es, daß ihr mein daran gedenket, das ist, daß ihr gedenket an die Gnad und Barmherzigkeit, die euch durch meinen Tod gegeben und erzeigt ist.

Daraus folget, daß die Mess nicht ist ein gut Werk, damit man Gotte etwas opfern oder geben möge, für sich oder einen andern genug (zu) thun, gleich wie ein Laie für keinen andern das Sacrament genießen mag; wie denn auch kein Mensch für den andern mag getauft werden.

Nun ist es öffentlich, daß alle Messen gestiftet sind als ein gutes Werk, damit wir für unsre und anderer Sünde mögen genug thun, welches nichts anders ist denn eine Verblendung [Verdeckung] des christlichen Glaubens und wahrhaftigs Brauchs des heiligen Sacraments. Daher ist kommen, daß alle Wochen so viel, vier oder fünf, Messen in allen Stiften, Klöstern oder Kirchen auf eine Person geordnet und fundirt sind, dadurch die bösen Pfaffen um Gelds willen Mess zu halten erfreuet werden. Und ob gleich fromme Priester darunter wären, die gern das Sacrament recht nach ihrem Gewissen gebrauchen wollten, die müssen doch aus solcher Stiftung und Ordnung oft mit Verdriß, ohne Lust, und mit Verlangen *) ihrer Gewissen Mess halten.

Daraus mag E. Chf. Gn. wohl ermessen, was für Nutz oder Frommen bringen möge, wenn ein Sünder um eigen Nutz willen, oder ein Frommer aus Zwang der Foundation, ohne Lust and Lieb, auch oft wider sein Gewissen muß Mess halten. Denn es ist unmöglich, daß auch ein frommer Priester und Geistlicher so oft Lust und Lieb habe, Mess zu halten, als oft er darzu durch die Foundation verbunden, und verpflichtet ist. Und ob etliche sprechen wollten, die Gebethe der Mess seyen andern gut, fruchtbarlich und nützlich, wenn auch gleich die Manducation des Priesters niemand zu Hülfe und Trost käme, so kann doch E. Chf. G. wohl ermessen, wie das Gebeth eines sündigen Priesters oder eines frommen, der es mit Unlust thut, nützlich sey. Und wenn es gleich auf das allerbeste geschiehet, so ist eines from-

men Priesters Gebeth in der Messe nicht besser, denn eines frommen Laien in seiner Kammer.

Es seind auch die Messen für die Todten aus oben angezeigten Ursachen instituirt worden, und dergleichen viel andre Betrügerei, welche man, wo es in der Betrügerei nicht Sünde wäre, wohl leiden möchte. Die weil es aber treffentlich [sehr] große Sünden sind, soll man sie in keine Weise dulden noch leiden, wenn sich auch die ganze Welt daran ärgerte.

Darum will E. Chf. G. als einem christlichen Fürsten, unter welchem das heilige Evangelium wieder an den Tag kommen ist, eignen und gebühren, bei seiner Seelen Heil solchen Mißbrauch der Mess in E. Chf. G. Kirchen abzubringen, und wiederum den rechten wahrhaftigen Gebrauch der Messen, wie es Christus und die Apostel gehalten haben, einzusehen; nämlich, daß allweg, wenn das Volk zusammenkommt, so wurde das Wort Gottes gepredigt, denn darum kam es zusammen, und aus keiner andern Ursache; und darnach gebenediet einer das Brod und Wein, und geb es allen denen, die es begehrten. Und als [weil] diese Form und Weise die beste ist, so wäre es auch die sicherste; welches auch die Augustiner in ihrem Vornehmen beweget hat, daß der alte Brauch der Messe wiederum verneuert würde. Und in dem, daß die Augustiner nicht wollen der Messen mißbrauchen, sondern frei und ungezwungen Mess halten, thun sie recht.

Daß sie aber anzeigen, es solle keiner allein communiciren, schleußt nicht fest unsern Firrhymens. [Dafürhaltens], wiewohl es wahr ist, daß die Ursache, so sie des Ärgernisses halben anzeigen, daß die Mess, wie sie jetzt von einem Priester gehalten wird, Ursach gibt, den andern einfältigen Priestern in ihrem Mißbrauch zu bleiben, gut genug ist. Jedoch bleibt noch, daß man die schwachen Brüder im Glauben eine Zeit lang dulde und leide, bis sie besser im Wort Gottes unterweiset werden; als Paulus uns gelehrt hat. Daß sie auch anzeigen in der Ursachen, daß Christus in dem Abendessen ihrer vielen seiner Leichnam gegeben hat, ist eine Geschichte, kein Gesch noch Geboth.

Was sie aber in der dritten Ursachen, bei der Gestalt halben, belangend, angezeigt haben, können wir nicht verwerfen. Wir können auch nicht die eine Gestalt allein (zu) geben oder (zu) nehmen genugsam entschuldigen; denn Christus hat es gebothen und eingesetzt, da er sprach: Ihr sollt alle daraus trinken, imperative. Sie suchen wohl Schutz und Helfrede, die eine Gestalt geben oder nehmen zu entschuldigen; aber es ist nicht ohne Fährlichkeit. Darum wäre vonnöthen,

*) Legendum haud dubie: Verlegung.

daß der erste Gebrauch des Sacraments wiederum in der christlichen Kirche eingesezt und verneuert würde.

Und Summa summarum, beschließlich davon zu reden, wenn wir die Form und Weise, wie es im Evangelio geschrieben ist, hielten, so wären wir der Sache ohne allen Zweifel gewiß, und könnten nicht irren. Die weil wir aber Menschen Gesez und Ordnung, wie gut, geistlich und heilig die seyen, haben, davor uns Christus und Paulus so oft und treulich haben gewarnt: so wissen wir nicht, ob wir recht oder wohl thun, und sind aller Sachen ganz ungewiß und zweifelhaftig. Wie wohl es gewiß ist, daß durch Menschen Gesez und Lehre die ganze Welt und auch, wenn es möglich wäre, die Auserwählten sollen in Irrthum verführt werden: jedoch ist [so ist doch] solch Gesez und Lehre dem Menschen in dem Herz also eingebildet, daß er mehr davon hält, und sie größer achtet, denn Gottes Geboth; auf daß die Schrift erfüllt werde: *ex tollitur supra omne, quod dicitur Deus* etc.

Derhalben bitten wir in aller Unterthänigkeit, E. Chf. G. wolle als ein christlicher Fürst zu der Sachen mit Ernst thun, und solchen Mißbrauch der Messen in E. Chf. G. Landen und Fürstenthum bald abthun, und weltliche Schande oder Unehre, daß man E. Chf. G. einen Böhmen oder Keger schelten würde, gar nichts achten; denn alle, die um Gottes Wort willen etwas thun, sie müssen solche hohe Unehre und Schande dulden und eriden, und wirds ihrer keiner Vertrag haben [keiner davon frei bleiben]. Auf daß E. Chf. G. von Christo im jüngsten Tag nicht, wie Capharnaos *), vorgeworfen werde, daß solche große Gnade und Barmherzigkeit an E. Chf. G. Landen umsonst, ohne unser Zuthun, geschehen, und das heilige Evangelium darinne geoffenbart, erklärt und an Tag gekommen ist; derhalben eruch von E. Chf. G. der Gnade und Gaben, E. Chf. G. vor allen andern Königen und Fürsten erzeigt, wird Rechnung fordern.

So viel aber betrifft die Augustiner, ist unser Bedenkens nicht Sünde, allein Messe (zu) halten, so man sonst er Messe nicht mißbraucht. Man soll auch niemand wehen, allein und privatim Mess zu halten. Doch wo diese grmaßen ansingen Mess zu halten, wie sie sich lassen verstehen, nach der Form des Evangelii; wissen wir nicht u. perlegen. Bitten derhalben, E. Chf. G. wollen es an E. G. als ein christlicher Fürst in Bedenken **) nach-

men. Damit befehlen wir uns E. Chf. G. in aller Unterthänigkeit.

Ew. Chf. G.

unterthänige Diener
Jodocus Jonas, Propst.
Andreas Carlstadt.
Philippus Melanchthon.
Eileman Pletner.
Nicolaus Amßdorffer.
Johann Dölck.
Hieronymus Schurpff.

No. 144.

25. Octbr.

Pr. Elector ad Beyerum.

Ex prima delineatione epistolae in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 99. Lit. M. M.

Fridericus El. ad Doctorem Christianum (Beyer).

Gott walt's.
Von Gottes Gnaden x.

Hochgelahrter, lieber getreuer und Rath. Uns haben jeso der Probst Doctor Feldkirch, Doctor Carlstadt, Eilemannus Pletner, Doct. Hieronymus *), Licentiatus Amstorff und Magister Philippus, in Sachen der Augustiner zu Wittenberg Vornehmen belangend, geschrieben, wie du vielleicht magst davon (gehört) haben: Als ist unser Begehr, du wollest ihnen nach Anzeige unsers gnädigsten Grusses laut inliegender Instruction von unsertwegen darauf werbend Antwort geben, und je in dem Fleiß haben, daß sie der Sache wohl bedenken, damit Beschwerung verhütet (werde); denn du hast zu achten, daß durch die zu Wittenberg **) solche (Dinge) und anderes, die so lang gestanden, ohne Zuthun anderer Leut mehr möge erhalten werden. Darum wollest die Sachen zum Besten fleißigen, und was dir begegnen wird, das wollest uns mit Wiederschickung der Instruction durch dein Schreiben des eigentliche Bericht thun. Indem thust du uns zu Gefallen. Datum zur Lochow am Freitag, St. Crispin und Crispinianen Tag, anno domini 1521.

(Friedrich.)

*) i. e. Capernaum.

**) Haud dubie haec ita sunt emendanda: E. Chf. G. wollen es als ein christlicher Fürst in E. Chf. G. [das ist: in Ihr] Bedenken.

*) Schurf.

**) De verbis zu Wittenberg non sum certus.

No. 145.

(25. Octbr.)

Pr. Elector ad Beyerum.

Editum in libello: Ernstlich Handlung der Universität zu Wittenberg die Mess betreffend, p. 7. unde etiam insertum opp. Lutheri (Halen. XV. p. 2547 sqq.). — Nunc ex autographo, cui Princeps Elector sua manu subscripsit, in Tabular. Vinariens. Reg. O. fol. 99. Lit. M. M. accuratius quam antea edita.

Instruction,

was unser Rath und lieber getreuer Christianus Beyer Doctor, an Probst Johann Dölgsch, Andreas Carlstadt, Thielemann Pletner, Hieronymum Schurf, Nicolaen Amstorf und Philippum Melanchthon ¹⁾ werben soll.

Erstlich unseren Gruß zu sagen, und folgend also zu werben. Nach dem mein gnädigster Herr in vergangenen Tagen dem hochgelahrten Gregorien Bruck Doctor befohlen von wegen seiner Chf. G. an die Universität und Capitel allhie zu Wittenberg zu werben, daß an sein Chf. G. gelanget hätte, daß mancherlei zu Wittenberg sollt vorgenommen werden, und sonderlich daß die Augustiner in etlichen Tagen nicht Meß gehalten. Nun wüßten S. Chf. G. nicht, wie es mit diesem Vornehmen Gestalt hätte, und ob was daran wäre oder nicht; besonders weil sie die Universität und Capitel S. Chf. G. nichts geschrieben oder Anzeige davon gethan hätten. Wann dann sein Chf. G. allezeit geneigt gewesen, so viel an ihren Chf. G. das zu fördern helfen, so dem heiligen christlichen Glauben zu Stärke hatt reichen mögen, ihrer Chf. G. Gemüthe, Will und Meinung wäre auch noch nicht, und sollt, ob Gott will, ihrer Chf. G. lebenslang nicht seyn, sich anders denn ein christlicher Fürst zu halten und zu erzeigen: darum hätten sein Chf. G. die löblich Universität und Stiftung zu Wittenberg aufgerichtet, damit viel gelehrter Leute allda sollten erzogen und erhalten ²⁾ werden, wie denn, Gott Lob, vor Augen.

Derhalben wäre S. Chf. G. Begehren gewesen, wo etwas Unziemliches vorgenommen wäre oder vorgenommen würde, daß sie, als die so es verstünden, die Einsehung haben wollten, damit nichts vorgenommen noch ³⁾ unterstanden würde, daraus Beschwerung erfolgen möchte, und die Dinge wohl zu bedenken, auf daß die Sachen auf gute Weg gericht, damit Zwiespal-

spaltigkeit, Aufruhr und Beschwerung verhüt würden ⁴⁾. Als ⁵⁾ hätte seinen Chf. G. Doctor Bruck folgendes wider geschrieben, daß auf solche seine Werbung die Universität und Capitel ein Ausschuß ⁶⁾ gemacht, eigentlich zu erkunden, was Magister Gabriel Augustiner gepredigt hätte, und mit den Augustinern zu handeln, mit Meß halten noch zur Zeit kein Kenderung zu machen oder einzuführen :c., sondern bei der alten Weise zu bleiben, bis sie von ihrem Vicarien Bescheid erlangten, oder die Dinge in der Universität daß disputiert und berathschlagt würden. Und wo sich die Augustiner nicht wollten weisen lassen, so wollten sie alsdann einen Rathschlag stellen, und ihr Bedenken, was darin zu thun seyn sollt, Seine Chf. G. anzeigen.

Darauf hätte berührter Ausschuß mit den Augustinern gehandelt, und endlich den Abschied genommen, daß die Augustiner ihr Vorhaben, Bemegniß und Grund den Doctoribus inwendig [i. e. innerhalb] zweien Tagen schriftlich übergeben sollten, so wollten sie sich alsdann darauf bedenken und ferner ⁷⁾ davon handeln, doch daß mittler Zeit die Neuerung verbleiben sollt.

Als hätte ⁸⁾ berührter Ausschuß durch ihr Schreiben sein Chf. G. jetzt etliche Ursachen der Augustiner Vornehmen und darneben ihr Bedenken angezeigt, und im Beschließ gebethen, daß ihr Chf. G. als ein christlicher Fürst zu der Sache mit Ernst thun, und solchen Mißbrauch der Messen in ihrer Chf. G. Churfürstenthum und Fürstenthum bald und schleunig abthun, und weltliche Schande oder ⁹⁾ Unehre, daß man sein Chf. G. ein Behem [Böhmen, i. e. Hussiten] oder Keger schelten würde, gar nichts achten wolte. Denn alle die um Gottes Worts willen etwas thun, müßten solchen Hohn, Unehre und Schande dulden und leiden, und ihr Keiner würde ¹⁰⁾ des Vertrag haben, auf daß von Christo sein Chf. G. am jüngsten Tag, nicht wie Sapharnao, vorgeworfen würde, daß solche große Gnad, Wunder und ¹¹⁾ Barmherzigkeit in ihrer Chf. G. Landen umsonst, ohn ihrer Chf. G. Zuthun geschehen, das heilig Evangelium darin geoffenbart, erklärt und an Tag kommen wäre. Derhalben Christus auch von seiner Chf. G. der Gnaden und Gaben, ihren Chf. G. vor allen anderen Königen und Fürsten erzeigt, würde Rechnung for-

1) Text. impr. sic: an Probst, Andream Carlstadt, Philipp. Mel. und Johann Dölgsch.
2) text. impr. gehalten.
3) t. impr. oder.

4) t. impr. werden.
5) t. impr. Also.
6) text. impr. mendose: Ausschluß.
7) t. impr. mehr pro ferner.
8) t. impr. also hat.
9) pro oder t. impr. und.
10) i. impr. wird.
11) exciderunt haec e textu impr.

deru x., welches alles sein Chf. G. seines Inhalts hätte hören lesen.

Darauf sein Chf. G. euch anzuzeigen mit befohlen, daß seiner Chf. G. Gemüth und Meinung allweg gewest, ob Gott will fürder auch sein soll, so viel als an S. G. das fördern heißen; so dem göttlichen Wort zu Ehren und dem heiligen christlichen Glauben zu Stärke gereichen mag, und sich wie einem christlichen Fürsten gebühret, wie sein Chf. G. euch¹²⁾ dann hiervor auch haben anzeigen lassen, zu halten und zu erzeugen.

Ein Chf. G. Bedenken aber auf euer Schreiben, daß nicht ungut seyn sollte, weil das ein große Sache ist, und das ganz Commun gemeiner Christenheit betrifft, daß ihr euch in dem nicht übereilet, denn seiner Chf. G. Bedenkens möcht solchs durch euch, als einen kleinen Theil schwerlich erhaben¹³⁾ werden. Wo auch solches im heiligen Evangelio gegründet, so werden¹⁴⁾ ungezweifelt mehr Leute das auch daraus vermerken, und dem anhängig werden; und wenn das beschehe, so möchte die Veränderung mit dem gemeinen Haufen beständiglich und¹⁵⁾ sonder Beschwerung vorgenommen werden; denn mein gnädiger Herr mag nicht bericht werden, wenn diese Ordnung zu celebriren Mißam, die nun vielleicht viel hundert Jahre durch die ganze Christenheit gehalten, angefangen, und die, der sich die Apostel gebraucht, aufgehört habe.

Zu dem sollt¹⁶⁾ auch zu bedenken seyn, weil die Kirchen und Klöster gemeinlich¹⁷⁾ auf Meßhalten gestift seind, was folgen würde, wenn man die Meßen fallen ließ; denn ihr wißt, wenn die Ursache abgehet, so vergehet damit¹⁸⁾ die Folge und Wirkung der Ursachen. Aus dem auch abzunehmen, daß man den Kirchen und Klöstern die Einkommen enthalten und abziehen würde. So sich dann unterstanden derhalben jemand's Auslegung¹⁹⁾ zu thun, Keger oder Verfolger der Kirchen zu schelten: so möchten mancherlei Beschwerung erwachsen, wie ihr selbst zu ermessen habt. Das hat mein gnädiger Herr euch, gnädiger Meinung, nit vorhalten wollen. Und weil ihr in dem bei S. Chf. G. als einem Laien, der der Schrift nicht bericht, Umsuchen gethan, so ist seiner Chf. G. Begehre; daß ihr sammt den an-

dern Gliedern²⁰⁾ der Universität und Capitel also in die Sache sehet²¹⁾, daß nichts vorgenommen noch unterstanden werde, daraus Zwiespaltigkeit, Aufruhr und Beschwerung erfolgen möchte, sondern die Sache wohl bedenken und auf die Wege und Mittel helfen richten, daß sie der heiligen christlichen Kirche zu gutem gereichen, und Aufruhr und Beschwerung verhüt werde. Das will sich mein gnädiger Herr zu euch allen und jedem besonders versehen, und geschieht daran sein Chf. G. zu gefallen.

Friedrich, H. z. Sachf.
Churf.²²⁾

No. 146.

30. Octbr.

Beyerus ad Pr. Electorem.

Ex autographo Beyeris in Tab. Vinar. Registr. O. fol. 99.
Lit. M. M.

Dem Durchl. ... Herrn Friedrichen Churf.
und Herzog zu Sachsen x.

Durchleuchtigster, hochgeborner Fürst. Erw. Chf. Gn. seind meine schuldige und unterthänige Dienst zuvor. Gnädigster Churfürst und Herr. Auf Erw. Chf. Gn. jüngsten Befehl hab ich am Sonnabend nächst verschiehen *) S. Chf. G. Credenz dem Ausschuß derjenigen, so S. Chf. G. von der Augustiner Sache zu Wittenberg geschrieben haben, überantwortet, und die Werbung laut der überschickten Instruction gethan. Darauf sie ein Bedenken [Bedenkzeit] genommen, und wiewohl ich sie zum Theil mittler Zeit um Antwort angeredet, so vermerk ich doch, daß der Ausschuß noch nichts einhelliges beschlossen, darzu die Sach von ihnen an die Universität und Capitel nicht gelanget, welches ich S. Chf. G. nicht hab wollen bergen. Was ich aber von ihnen zur Antwort erlangen, soll S. Chf. G., den ich mit Fleiß zu dienen schuldig, ungesäumt zu wissen werden. Dat. Wittenbergk. Mittwoch nach Sanct. Iudae XXI.
S. Chf. G.

williger
Christianus Beyer
D.

12) t. impr. auch et auch sequens praetermisit.

13) erhaben habet autogr. i. e. in Gewohnheit gebracht, aufgebracht; text. impr. erhalten; lat. *obtinari*.

14) t. impr. würden.

15) t. impr. pro und habet o h n.

16) t. impr. soll.

17) t. impr. gemeinlich.

18) t. impr. auch.

19) t. impr. Auslegung. Lat.: si una pars alteram expoliaret.

20) Gliedern non habet text. impr.

21) t. impr. sehent.

22) propria manu Elector subscripsit.

*) i. e. d. 26. Oct.

No. 147.

80. Octbr.

Heltus ad Pr. Electorem.

Ex autographo in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 97. Lit. L. L.

Dem Durchlauchtigsten . . . Herrn Friedrich, Herzog zu Sachsen . . . Churfürst.

Durchleuchter, hochgeb. Churfürst, gnädigster Herr ꝛc.

Erw. Chf. Gn. füge ich klagende zu wissen, daß vor etlichen Wochen eine große Uneinigkeit oder Zwietracht, Gott sey es geklagt, unter uns entsprungen der Messen halben, also daß etliche und fast der meiste Haufen meiner Brüder sich beschwerten, nach Weise, wie wir hier in der Kirche gehalten, länger Messe zu halten, und geben vor, daß solcher Gebrauch wider die Einsetzung des Sacraments sey. Ob aber nun solches alles, das sie meinen, Grund der Schrift habe, weiß ich nicht. Also haben sie an mich gelanget, daß in der Woche einmal oder öfter, wenn es geschehen könnte, eine Messen werde gehalten, und dabei geschehe eine Predigt, und die andern Brüder alle, oder etliche, die es begehrten, nähmen das Sacrament von des Officiatoris Hand unter beider Gestalt; sonst sollt keine Messen mehr und in keiner andern Gestalt gehalten werden, denn wenn es anders geschehe, könnte es ohne Sünde nicht abgehen.

Etliche aber, als ich und andere mehr haben solches, welches reichen [gereichen] möchte zu merklicher Kergerniß des Volks, ohne Ersuchung Erw. Chf. Gn. und Verwilligung unserer Obersten, mit ihnen nicht wollen eingehen, sondern aufgeschoben alle Messen, also daß keine weder gesungen noch gelesen werde also lang wir E. Chf. Gn. Gemüth und unser Prälaten Willen vernehmen.

Es wär auch unmöglich gewesen, wenn man den alten Gebrauch zugelassen hätte, daß nicht zugleich auch die neue Weise hätte angefangen. Es gedacht [dänkte] mich auch gerathener seyn und leichter zu verantworten vor E. Chf. Gn. und Gemeine der Stadt, daß das Alte nicht gehalten werde, denn daß das Neue zugelassen würde, welches reichen möchte zu Ungebuld Erw. Chf. Gn., Kergerniß des gemeinen Volks und vielleicht auch, daß Gott wende, zu Beschädigung der Landschaft und unsers ganzen Ordens. Also wird keine Messen bei uns gelesen, welches E. Chf. Gn., diem Weil es zu Vermeidung Kergerniß und um des Besten willen geschieht, mir unterthänigen nicht verargen, noch ungnädiglich verweisen wolle. Es hat je, dieß weiß Gott, nicht anders mögen geschehen.

Sch geb auch Erw. Chf. Gn. unterthäniglich zu erkennen, daß der meiste Theil jener Parthei Niederländer seyn, und diesem Erw. Chf. Gn. Kloster nicht zugehörig, und allein um der Lernung willen von unsern Obersten hergesandt, und hie nicht anders (zween ausgeschlossen) denn Gäste gehalten werden, und gar keine Gewalt haben, sich des allerwenigsten zu bemächtigen. Diem Weil sie sich je wider meinen Willen und ohne Ansuchung unser Obersten einer solchen Vermessenheit muthwilliglich unterstanden, (so bitte ich), Erw. Chf. Gn. wolle es um Gottes Willen weder den andern noch das Kloster, hie zu Wittenberg gelegen, entgelten lassen. Es ist je mit Gewalt, und ohne mein und meiner Obersten Verwilligung geschehen. Ich hab auch auf eigene Kost eines Wochen gesandt zu unserm Vicario, und ihm den Zwietracht vom Anfang bis an das Ende erzählt, und weiß, daß er's kein Gefallen tragen wird, sondern mit Graß betrachten, daß solcher Vermessenheit gerathen werde.

Solches hab ich E. Chf. Gn. als meinem allergnädigsten Herrn nicht wissen zu verbergen, unter welcher Beschütz, (nach Gott), ich mich will als ein unterthäniger Diener befohlen haben. Datum zu Wittenberg in dem Augustinerkloster, Mittwoch nach Simonis et Iudae,

E. Chf. Gn.

unterthönig Caplan Bruder
Conradus Helt, Augustiner
und Prior.

(Sequitur in Actis epistola Principis Electoris ad Heltum, Priorem, d. d. Lochau am Sonntag nach aller Heiligen Tag 1521, i. e. d. 3. Nov., in qua respondet: se academiae et capitulo mandasse, ut studerent hanc rem sedare et ita componere; ne dissidia maiora inde orientur.)

No. 148.

(fere ex. Octbr.)

G. Spalatino.

Ex autographo Melanthonis Halensi, olim a Niemeyero edita, nunc ex eodem autogr. denuo descripta.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, patrono suo.

Convenerat, ut *Grimmam* secederemus, quom et adfertur, in eadem ibi navi nos fore, et me bona scholae pars rogat, ne quo subito moveam, quanto metus adhuc magis quam periculum vide-

Hæc me causæ retinuerunt hactenus, nihil turum, ubi periculi magnitudo imperaverit. *Se- et Aurogallus*; præter hos, quod sciam, ex *bus* nemo. Atque ut illis fraudi esse non imbecillitas, ita nollim, temeritatem inter- is id, quod fit a nobis. Videor enim et rei fioni et scholæ necessitati adhuc paruisse. nostræ grammaticus *), vir pius et sancte tus, te rogat obnixè, ut si quid potes, se in cessaria adiuves. Amicitia autem *Enoxo- tip- lam Coburgicam*, ut ex ipsius, opinor, lite- tefiges. Facies in eo non tam ipsi, quam iæ Coburgicæ rem utilem, cui concionato- alem dederis. Non est enim, quod tu fortas- plicere, ex illis, qui quiritari tantum, non *Macedonum* didicerunt. In me collatum puta, videt in illum contuleris: Mitto tibi meas *de Missa **)*, in quibus non pono te desi- frum modestiam. Quanquam si sciam studia aboresque non probari illustrissimo principi, hac hora hinc soluturus sum. Sensi et sen- n Missæ causa, ut mihi debere videor, at- utinam tu, cariss. Spalatine, aestimes, animarum legiones sacerdotes perdiderint. autem et *Misneri* literas de sacerdote, quem iam habuit *Moguntinus*. Addidi *Fabricia-* ad me, ut videas, quantum illi sit imminu- iumus, quem putabant paulo ante tam multa nis. Vale et me in fidem tuam commendatum grege agnoscas.

Philippus tuus.

149.

(exeunte Octbr.)

Propositiones de Missa.

addit anno 1521 pagella: „Propositiones de Missa Phi- ippii Melanthonis. M. D. XXI.” (s. l.) 4. Ex hoc rchetype, e quo hic eduntur, transcriptæ sunt hæc pro- positiones in Cod. Goth. 26. p. 303., et iterum recusæ in a editione libri Melanthonis: „confutatio determinatio- nis Parrhisiensium contra M. Lutherum,” quæ Basil. 523 prodit, unde eas hausit Pezelius in Consil. Mel. la- inis P. I. pag. 19. — [Prodierunt etiam germanicæ: *Wort der Messe. Propositiones Philippi Melanthonis. J. D. XXV.*” (1 pl. in 4) et iterum: „Etlche christliche Bedenken von der Mess und andern Ceremonien. Joh. Pomer. Philippi Melanthon. Wittenberg 1.5.2.5.” (bei Joh. Pomer.)

ut theses, quæ in Consil. latin. I. p. 19 leguntur

2 pl. in 4. F.] — Germanicæ eas inveni descriptas in Cod. Goth. 26. p. 133.

1. Evangelium tria tradit, doctrinam fidei, do- ctrinam operum et signa promissionum, seu verbi fidei.
2. Fides est iusticia.
3. Opera sunt fructus iusticiæ.
4. Signa neque iustitia sunt neque fructus iusti- ciæ.
5. Adeoque nec bona opera, nec sacrificia sunt, quæ pro remissionè peccatorum impetranda offerantur,
6. sed res, quibus et admonemur verbi fidei et certificamur.
7. Duo signa sunt novi testamenti, id est, pro- missæ gratiæ, baptismus et participatio men- sæ domini.
8. Signa traduntur in hoc, ut admoneant, et cor certificent de voluntate dei.
9. Qualis signorum usus est in consignandis epistolis:
10. Ut intueri pictam crucem non est bonum opus, sed signum admonens mortis Christi:
11. Ut intueri solem non est bonum opus, sed signum admonens Evangelii seu Christi:
12. Ita nec participatio mensæ domini bonum opus est ¹⁾, sed signum admonens gratiæ do- natae per Christum.
13. Sed hoc differt participatio mensæ a pictæ crucis aut solis conspectu, quod sol, picta crux non sunt signa a deo instituta, quibus certo significetur, mihi donatam esse gratiam.
14. Signa ab hominibus reperta admonent tan- tum. Signa a deo tradita, præterquam quod admonent, certificant etiam cor de voluntate dei.
15. Non ideo imagines probo, sed hæc de ima- ginibus exempli gratia dico ²⁾.
16. Sic apud se homines cogitant: equidem liben- ter crederem deo, si mecum sic, ut cum patri- bus colloqueretur: si favoris sui signa mihi quoque ostenderet, ut patribus. Quando enim mihi coram dixit, sicut Abrahæ? ero protector tuus; aut signum tale ostendit, quale illi cum pro filio immolando supponeret arietem?

1) Pez. addidit: *per se*, quæ vèro prima edit. non habet, nec cod. Goth. nec vers. germ.

2) Archetyp. *dici*, fortasse *dixi* scripsit Melanthon.

17. Ut haec diffidentia humani pectoris subleventur, ad verbum signa sunt addita, sicut in omnibus historiis scripturae apparet.
18. Multa erant Gedeoni signa, e quibus colligere potuit, non defuturum dominum populo bellum illaturo Palaestinis. Sed utrum per se bellum vellet inferri dubitabat.
19. Ideo certum signum a deo poscebat, quo certo sciret, suis manibus, se duce, populum servandum esse.
20. Ita Christianis multa gratiae signa sunt, nempe omnia Christi miracula, sed ea non sunt ad hoc instituta, ut certo significant ad nos pertinere gratiam.
21. Unus ergo ac solus hic missae usus est, certificare fidem cordis per eam.
22. Atque hic usus signi quam sit necessarius conscientiae et quam iucundus, spirituales facile intelligunt.
23. Quid enim potest laetius accidere conscientiae? quam adcipere signum certum divinae voluntatis?
24. Nisi certificetur conscientia de voluntate dei, impossibile est eam subsistere.
25. Sicut pictae crucis contuitus non iustificat:
26. Sicut Gedeonem velleris acceptio non iustificat:
27. Ita nec missa iustificat.
28. Sicut intueri piactam crucem non est eiusmodi opus, quo vel pro nostris vel pro aliorum peccatis satisfiat:
29. Sicut acceptio velleris Gedeoni non erat eiusmodi opus, quo pro peccatis eius satisfaceret:
30. Sic nec Missa sacrificium est.
31. Unicum sacrificium, unica satisfactio Christus est. Praeter hunc nullum est externum.
32. Significabat vellus Gedeoni a deo successum donatum.
33. Ita significat participatio mensae nobis in Evangelio donatam gratiam.
34. Nihil offerebat Gedeon in eo, quod vellus accipiebat.
35. Ita nos nihil offerimus, mensae participantibus.
36. Ergo nec pro aliis offerri panis potest.
37. Unica oblatio pro peccatis nostris Christus est: praeter hunc nulla est externa oblatio novi testamenti.
38. In Christo, mortificatio vetustatis nostrae sacrificium est, et oblatio.
39. Non item eiusmodi missa est, quae quo saepius ingeminetur, eo plus offerat deo.
40. Sicut pro se quisque baptizatur, ita pro se quisque participat mensae.
41. Recte participat, si velit signum ad confirmandam fidem utitur.
42. Peccat, qui participat in hoc, ut deo aliquid offerat.
43. Missae nullus usus est, nisi admonere promissae gratiae, et certificare cor de promissa gratia, de voluntate dei.
44. Ideoque sine verbo sunt inutiles missae.
45. Et semper signo incomparabiliter verbum potius est.
46. Carete signo potes, verbo non potes.
47. Imo si desit verbum, quid scis significari?
48. Abusus missae per magistratus debet tolli.
49. Non aliter, atque sustulit aeneum serpentem Ezechias, aut excelsa demolitio est Iustas.
50. Sunt abusus, quod pro aliis, quod pro pecunia, quod a coactis, quod ab ignorantibus verbi et fidei celebratur.
51. Sed abusus abominabilior est, cum pro satisfactione pro peccato, pro bono opere, pro sacrificio, missa hypocrita utuntur.
52. Et laici abutuntur mensa domini, cum per id opus se peccata sua delere credunt, seu pro peccatis satisfacere.
53. Nam pro signo debebant uti, quo admonerentur tantum promissae gratiae in Evangelio, et quo certificarentur de benevolentia dei erga se.
54. Non plus prodest spectatori missa, quam prodest intueri pictam tabulam.
55. Manducanti prodest, si per eam admoneatur et certificetur.
56. Propter levem missarum abusum Paulus scribit Corinthios pestilentia mulctatos esse.
57. Nos propter tantum abusum non dubium est, quin bellis, pestilitate, et quod est miserrimum, caecitate puniamur.
58. Eo pertinacius adversandum est, missarum abusum quo peccatur occultius.
59. Maxime cum peccatum publicae ignorantiae sit singulorum peccatum, Num. 15.
60. Hactenus de participatione mensae. Nunc de orationibus.
61. Orationes sacerdotis in missa nihil praestant laici orationi.

- l. Omnes enim sacerdotes sumus *).
 l. Nec aliud est sacerdotium, quam ius orandi,
 ut se interpellandi deum, et offerendi deo.
 l. Anathema sit Thomas et Scotus, qui huius
 anathematis missae auctores sunt.
 l. Anathema sint Episcopi, qui impietati missa-
 rum non adversantur.

b. 150.

(9. Nov.)

Spalatinus ad Ionam.

Ex autographo Spalatinus in Volum. Epist. Meining. ep. 12. —
 Quamquam epistolas Spalatinus, quarum multas collegimus,
 alio loco (Sect. V. Corp. Reform.) edituri sumus, tamen
 hanc, quippe ad litem de Missa spectantem hic dare vo-
 luimus, quum ex ea intelligatur, quid tum aulici theologi
 de re statuerint.

*Reverendo Domino Iodoco Ionae, Praepo-
 sito Wittenbergae. Doct. Juris, suo amico in-
 signi*

P. Ex animo favet Princeps christianissimus
 evangelio, Reverende Dom. Praeposite, sed rem
 novarum minime omnium patiens, praeser-
 tim in rebus publico totius Ecclesiae Catholicae
 consensu tot seculorum adprobatione firmatis, et
 eas sine maximis forte reipublicae christianae tu-
 lantibus mutare nequeas, etiam si summa istis
 vis verteris. Utinam igitur acutius dependas,
 sed istuc interdum scribit Princeps in rebus tan-
 tis. Hoc enim video, quae hactenus acta sunt
 tantis clamoribus plus concitasse odii inter Chri-
 stianos quam Christianismum adiuvasse. Et nisi
 meliore iudicio, nisi modo mansuetiore cogitabitur
 Ecclesiae emendatio, nihil minus efficietur, quam
 melior reddatur istiusmodi contentionibus. Te
 havi semper. Ideo vellem, alis te mellius et di-
 gentius dispicerem. Statim dicitur, statim
 sed quod fortasse praestaret non dictum, non
 dictum nisi consultissime. Excursiones monacho-
 rum, et id genus aliae novationes, si tanti sunt,
 unde spes sit renascituram primam Christi Ec-
 clesiam, opto, ut vertant optime. Sed age, quae-
 sis dabit novam ecclesiam undecunque immacu-
 lam et qualem in re optimo omnes precamur, qui-
 neque bene volumus rebus christianis? Nosne

solus, etiam quantum libet conati, omnia? Haec
 tu cogita, haec tu perpende; imo longe et plura
 et maiora, quam ut literis committi possint tuto.
 Tibi suaserim ex corde, ut nihil istis novari per-
 mittas, quoad eius pro te fieri poterit, neque dicas
 pro concione, quod magis dissuat pacis et tran-
 quillitatis vincula quam sarciat. Scis, quid istis
 dixerim, duobus a secretis nostri Principis et mihi
 Salfeldiae divertentibus, de tua concione Erphor-
 diense. Scis item, quid posthac secutum sit. Si
 non vis alere concordiam, vide ne divellas prius
 concordies. Si item tu non volueris missare, mis-
 sent qui volent. Fortasse, fortasse invenias qui
 non sine fide missent, fortasse sint adhuc, qui de-
 siderent hoc animae pabulum. Cogito imo ad-
 miror, quoties recordor quod mihi in Vangioni-
 bus dixit *Busthius* noster, hoc videlicet timere,
 nihil magis probari in eruditione Lutheriana a pro-
 phanis quam quod sacros *) carpat et reprehendat.
 Dixit hoc, ut vidi, ut observavi condide, sentiens
 optime, optime loquens semper de Viro d. doctore
 Evangelico. Ad haec memineris verbi Caesaris
 Maximiliani, facile rapi regionem, sed ad reti-
 nendam magnis opus esse viribus. Tenesne quid
 velim? Et ipse sum sacrificulus sed omnia factu-
 rus, omnia mutaturus, omnia passurus, ubi Ec-
 clesiae catholicae adcesserit autoritas. Quid enim
 interim miseri sequamur, dum vos istis, hic alii,
 alibi alii, aliter alii ubique pene concionentur,
 scribant, clamant, damnent, probent, omnia
 omnibus commisceant? Sunt inter vos conciona-
 tores in quibus, quaeque plenis buccis officia
 charitatis depraedicantibus, tamen id ipsum; ut
 reliqua taceam, desideremus, quod pace tua di-
 xerim. Hoc scio mihi accidisse ab his, de quibus
 non pessime volebam mereri, ut vellem id me a
 Deo habere muneris, ut possim oblivisci. Ergo
 persuadere mihi non possum, eiusmodi reforma-
 toribus, in quibus nihil minus quam officium
 christiano maxime necessarium invenias, eccle-
 siam catholicam meliorem futuram. Audio in-
 terim quid alii desiderent. Deus igitur nos exau-
 diat, Deus nos respiciat, Deus vos invisat. Bene
 vale cum nostris omnibus. Tu vero ipse scribas
 principi pro venia sive comitatu ad secedendum
 in patriam donec pestis saevire cessaverit. Hoc
 enim melius fuerit, quam ut me utaris interprete.
 Doctor enim *Misnerus* satis est mihi excusatus.

*) Hanc sententiam iam proposuerat Lutherus p. 1620 in li-
 bello de captivitate babilonica Ecclesiae. Vid. Walch.
 T. XIX. p. 139.

*) Fortasse scribere voluit: *sacrificulos*

Quis enim retineret adeo timentem salutis suae? Crede mihi, non ita desperavi, ut defuturum verear unde vivam, sublatis etiam e medio, ut vocatis, privatis missis. Mea usque adeo non timeo, mea usque adeo non sequor, certus, vivere qui alit etiam volucres coeli, Deum illum omnipotentem. Ego alia timeo. Iterum vale. Cursim. Die IX. Novembris M.D. XXI.

Ge. Sp.

No. 151.

12. Nov.

Heltus ad Pr. Electorem.

Ex autographo in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 97. Lit. L. L.

Dem Durchleuchtigsten . . . Herrn Fridrichen,
Herzog zu Sachsen . . . Churfürst.

Durchleuchtigster x. Ew. Churf. G. füge ich klagende zu wissen, daß die Sache der Messen halben durch etliche aus meinen Brüdern entsprungen noch nicht entricht [geschlichtet], sondern ärger worden, und das Aergerniß unter dem Volk größer erwachsen. Es ist auch siber [seit der Zeit] ich von E. Chf. G. ein gnädig Antwort empfangen, von niemand kein Einreden geschehen. Ob nun E. Chf. G. gnädigem Befehl genug geschehen, weiß ich nit. Es seind auch siber viel Predig geschehen, besonder in unser Kirchen, die zu merklicher Schmach der geistlichen Orden, Entsetzung, Aergerniß und Aufruhr des gemeinen Volcks reichen [gereichend] seind. Damit aber E. Chf. G. etliche der geringsten und der wenigsten Artikel im Wissen habe, will ich dieselbigen, wie ichs von andern gehört, erzählen.

Zu dem Ersten, ist gepredigt worden, daß niemand in dem Kloster halte die Gebothe Gottes; kein Mönch werde in der Kappe selig; wer in dem Kloster ist, sey in des Teufels Namen eingegangen; die Gelübniß der Geistlichen, als Keuschheit, Armuth und Gehorsam seind wider das Evangelium; man soll die Mönche, wo sie auf der Gasse gehn, zupsen und spotten, auf daß sie aus dem Kloster zu gehen verurthsacht werden; und wo sie, also gespottet, nicht aus wollen gehen, soll man sie mit Gewalt austreiben, und das Gebäu der Kloster also zerbrechen und zerstören, daß man nicht, ob ein Stück von einem Kloster da sey gestanden, merken möge.

Ob nun solche und dergleichen viel andre fremde und unerhörte Artikel in dem Evangelio gegründet seyn, zweifle ich sehr. In solchem Predigen, welche viel mehr

zu Aufruhr des Volcks und Schädigung des Reichthums denn zu Besserung reichen [gereichen], hat der gemeine Mann mehr Gefallens denn Mitleidens. Aus solchen milden *) Predigen seind mir fast alle Brüder überredet und verführt worden, also daß aus ihnen XIII wider den Eid, den sie Gott und dem Orden geschworen, und ohne Ersuchung und Erlaubung ihrer Obersten, aus dem Kloster gegangen, und das Kleid des Ordens von sich geworfen, und jehund uns und dem heiligen Orden zu Spott und Schmach in der Stadt Wittenberg etliche unter den Bürgern etliche unter den Studenten sich enthalten [aufhalten], und lose Pursche wider mich und die andern, die wir noch vorhanden, reizen und erbittern, also daß wir uns alle Stund Fährlichkeit unsers und des Klosters zu besorgen haben.

Derhalben ich von E. Chf. G., wo ich nach dem Befehl meiner Obersten dem Kloster vorstehen soll, Sicherung und Schützung demüthiglich begehrt, Ew. Chf. G. wolle auch um Gottes willen, und um die Ehre des heiligen Augustini, zu Vermeidung Schande des Ordens und Aergerniß des Volcks gnädiglich verschaffen, daß durch einen ehrbaren Rath solche verführte und außgelaufene Brüder, die zu Verdammniß ihrer Seel, Schande des Ordens und Aergerniß des Volcks in der Stadt das Pflaster treten, wiederum werden in das Kloster geriewiset, oder wo sie sich solches zu thun wider [wegern] würden, die Stadt zu meiden ihnen gebotten werde, besonders diesem Bruder, der des Handwerks halben ein Discher [Tischler?] ist. Und, wie ich Vermuthen, sich zu ehelichen willens ist, und von einem ehrbaren Rath Bürgerrecht begehrt und ertant.

Solches zu verdienen bei Gott dem Allmächtigen um E. Chf. G. mit meinem armen Gebeth will ich als unterthäniger, gehorsamer und williger Diener allezeit geflissen seyn. Biwohl aber solches alles, oben geschrieben, leider wahrhaftiger ist denn wahr, wie denn E. Chf. G. noch erfahren wird, auf daß aber mir nicht großer Fährlichkeit entspring, woll um Gottes Willen E. Chf. G., daß ich solche Klage hab E. Chf. G. angebracht, vor der Universtät nicht melden. Es ist die lose Rotte, daß ich das communiciren sub utraque specie nicht habe wollen gestatten, also sehr auf mich Armen erzörnt, daß ich nicht darf auf die Gassen gehen **).

*) Scriptum est milden non wilden, quod expectasses: „milde Predigten“ autem dicuntur, quatenus severitatem voti monastici solvant.

**) De tumultibus illius temporis Vitebergae cf. „Beitung aus Wittenberg, wie es Anno 1521 und 22 als Lutherus in Pathmos war, und Carlstatt anfang zu stürmen, sey zugegangen,“ quam edidit Strobelius in Miscellan. P. V. p. 119 sqq.

dem sey E. Chf. G. Gott dem allmächtigen be-
 z welcher Leben und Gesundheit uns allen zu gut
 iner göttlichen Barmherzigkeit wolle lange fristen.
 berg in dem Augustiner Kloster, Mittwoch nach

E. Chf. G.

unterthäniger Capellan Bruder
 Conradus Helt, Augustiner
 und Prior.

52.

(Nov.)

Spalatinus ad Pr. Electorem.

Autographo Spalati in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 99.
 M. M.

dem gnädigsten Herrn, dem Churfür-
 sten zu Sachsen.

igster Herr. Der Rector zu Wittenberg schreibt
 unter andern, daß man bei ihnen nicht dürfe
 um eine einträchtige Antwort der Messen halben
 angesehen daß sie der Sachen unter einander nicht
 eind.

Daß auch der mehrere Theil, als der heiligen
 K. unerfahren, sich in diese Sache nicht wollen ein-
 und die Sache den Theologen, und bevor dem
 buß, heimstellen.

Und daß E. Chf. G. das Capitel ihr Bedenken mit
 lunderlichen Schrift werd anzeigen. Denn sie ha-
 ch mit einander nicht vergleichen mögen, wie viel
 in langer Zeit nicht beschehen möge.

Aber es sey derer, so dem Ausschuß Zufall [Wei-
 zeben, Meinung, daß die Mißbräuche nicht eilend,
 n mit der Zeit und ohne Aufruhr abgethan
 n.

Er laß sich auch selbst bedenken, man muß ein zeit-
 insehung in die Sach haben, damit nicht durch den
 n Gottes Wort mehr unschicklicher Freiheit denn
 ichter Gottfurcht eingeführt werde.

Erbeut sich auch Empörung zu verwahren allen
 zu haben. Das hab E. Chf. G. ich länger nicht
 i verhalten.

E. Chf. G.

unterthäniger Diener
 Spalatinus.

No. 153.

20. Nov.

Spalatinus ad Ionam.

Ex autographo Spalati in Vol. Epist. Meining. ep. 11. —
 Etiam hanc Spalati in epist., quippe ad res Mel. et Acade-
 miae spectantem, hic dare libuit.

*Rev. Domino Iodoco Ionae, Doctori Theo-
 logiae et Praeposito Wittenb. suo patrono et
 amico,*

S. P. A domino factum est istud, Reverende
 domine Praeposite, vere miraculum, oculis, au-
 ribus, iudiciis, sensibus hominum Wittenbergam
 nostram ex humili sublimem, ex minuta magnam,
 ex obscura claram, ex abiecta honoratam esse
 factam. Deus igitur eam, sed et Doc. M. L(uthe-
 rum) et Ph. Melanchthonem nostrum verbo suo
 diu servet incolumes.

Mira sunt, si vera, quae de Archiepiscopo
 Moguntino scribis, quamvis tam hodie et vivat
 et imperet, quam heri, qui potest vel ex lapidi-
 bus suscitare filios Abrahami, ex Saulis Paulos
 facere, lupos in oves commutare. Ut enim facile
 cadunt qui sibi stare videntur, ita nullo resurgunt
 negotio lapsi, ubi domini favor affulserit. Cur
 ergo quaeso non magis misereamur errantium
 quam miseros damnemus? Utinam igitur *Tau-
 lerum* et consimiles imitentur, qui alios docent!
 Videmus enim illis nihil fuisse mitius, nihil sua-
 vius, nihil amabilius. Nec ulli unquam utilius
 docuerunt quam in quibus praecipuam benignita-
 tem et pietatem perspexerunt homines. Aegre
 mihi est pestem peiora comminari istis manenti-
 bus. Igitur meum fuerit consilium, ut *Philippus*
 modis omnibus sive *Cembergium* sive ubicunque
 se tutum fore sperat, in tempore concedat. Nam
 quod a Principe neque Universitati neque *Phi-
 lippo* secessus praescribitur, non caret consilio,
 etsi utrisque meum occulto. Ferte igitur optimo
 Principi suum iudicium esse liberum, alioqui Aca-
 demiae studiosissimo. Remitto tibi literas *Neseni*,
 tuas enim princeps statim adcepit. Ex eius respon-
 sione haud dubie voluntatem ipsius cognosces. Sed
 quo Ludi istic, semel et istic et in patria pro-
 phetabit? Bene valeas cum nostris omnibus,
 scripturus, ut spero, mihi, si quid istinc seces-
 seris aliquo. Cursim. Die XX. Novembr.
 M.D.XX.I.

G. Spalatinus.

No. 154.

(exeunte Nov.)

G. Spalatino.

(Ex autogr. Mel. in Cod. Basil. F. 101. ep. 17.)

Optimo viro Dom. Georgio Spalatino,
patrono suo,

S. De pestilitate non est quod metuas mihi. Nam ex voluntate scholae me comparabo. *Hercbergam* fortasse primo quoque tempore concedemus; nam reliqua omnia circa nos infesta sunt eadem lue. Quae volebas mitto: de X leprosis duo *), de votis *Carolostadii* unum **), qui mihi liber, quantum licuit obiter cognoscere, sanior videtur eo, quem de coelibatu latine antea edidit ***). Et de methodo mea ****) ab F ad P ad summum eius operis duae tantum, ut spero, adhuc chartae accedent. Praeter haec nihil hoc tempore cuditur, quod putem mitti oportere. *Iohannes* †) usque ad V processit, et nunc parat duobus prelis hoc opus cudere, ut maturet. Mitto, quantum adornarat, ut habeat noster operis sui *de tyua* et specimen. Non cessabis hortari, ut suscipiat aliquam scripturae partem enarrandam, ne nobis hoc eius otium pereat. Merebitur pius lectores ad posterios, ut maxime nunc insaniant Scribae nostri. Vale mi Spalatino. Ecce autem et literas a docto quopiam ad te scriptas ††).

Philippus.

No. 155.

3. Decembr.

Senatus Viteb. ad Pr. Electorem.

Ex autographo in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 97. Lit. L. L.

Dem Durchl. . . . Herrn Friedrich, Herzog zu
Sachsen ꝛ. Churfürst ꝛ.Durchlauchtigster, hochgeborner Fürst, gnädigster Herr.
E. Chf. G. sind unsre willige unterthänige Dienst zu-

*) i. e. de concione Lutheri leprosis duo exemplaria.

**) Carolst. diss. de votis monasticis.

***) Carolst. de coelibatu, monachatu et viduitate liber. 1521.

****) Intelligit locos theologicos.

†) Iohannes Grünenberg typographus Vitebergensis, qui postillam Lutheri germanicam typis exscripsit hoc anno.

††) Sua manu epistolae adscripsit Spalatino: „Phil. Mel. de reliquiis locorum communium M. D. XXI.“

voran bereit. Gnädigster Churfürst und Herr. E. Chf. G. bitten wir zu wissen, daß etliche von der hohen Schule bei uns und auch etliche Laien von den Mitbürgern sich auch heute Dienstag frühe unterstanden, den Priestern in der Pfarrkirchen das Amt der Messen in (der) Maasse, wie zuvor der Brauch gewest, nicht gestatten zu halten; besonders die, der Universität verwandt haben, wie wir glaubwürdig berichtet, bloße Messer unter den Röcken gehabt, so der Priester vor den Altar getreten, die Messerbücher ihm weggetragen, und die Priester von den Altären trieben. Ganz frühe im Finstern haben etliche zu den Priestern, die die Gezeiten [die Horas] unsrer lieben Frauen in gemeldter Pfarrkirchen singen, mit Steinen geworfen, die dann unsrer lieben Frauen Messe auch haben fallen lassen. Haben doch, alsbald wir dieß erfahren, die Gebrechen unternommen [untersucht], wollen auch die uns verwandt ohne Strafen nicht von uns kommen lassen.

Es hat sich auch der Rector der hohen Schule, sampt den andern Herren der Universität auf unser Ersuchen erbothen, als weit ihnen möglich, diejenigen, die sich dieses Thuns unterstanden, in Wandel zu nehmen, neben uns als viel ihnen möglich fürder in Aufrühr vorzusetzen [vorzusehen]. Wir vermuthen uns, wie wir denn auch berichtet, daß diejenige, die dieß Thun angefangen, einen merklichen Anhang haben sollen berer, die uns nicht verwandt. Derhalben bitten wir, E. Chf. G. in unterthänigem Fleiß, E. Chf. G. wollen Gelegenheit dieses Handels in Gnaden bedenken, und gnädiges Gesicht haben. Wollen wir hierneben Fleiß nicht unterlassen, die Sachen in Acht zu haben, welches wir E. Chf. G. im Besten nicht wollen verhalten. Denn E. Chf. G. in aller Unterthänigkeit zu dienen erbiethen wir uns allezeit willig und fleißig. Geben (gegeben) ganz eilend, Dienstag nach Andreae, anno domini nostri nach M. D. im XXI.

Ew. Chf. G.

williger, unterthäniger und gehorsamer
der Rath zu Wittenbergk.

(Sequitur in Actis responsum Principis Electoris, d. Lochau Mittwoch an St. Barbara Tag (4. Dec.) anno XXI, in qua monet senatum, ut poenis afficiat seditiosos, simulque ei notum facit, se similiter ad Academiam et Capitulum scripsisse.

Eodem die scripsit ad *Christianum Beyerum*, ubi re exposita ex literis Senatus, haec adiunxit:

„Wie uns denn solch thätlich Vornehmen ganz unseiblich, und du weißt, was du hievor dieser

Sachen halben Messhalten belangend von unsertwegen an die Universität und Capitel geworben: du wollest solchs alles auf den Seidenstoffs hierbei über Universität und Capitel anhol' unse'twegen zu erkennen geben, mit der Anzeigung, daß sie sich auf vorige meine Werbung einer einträchtigen Antwort entschließen und uns damit nicht länger aufhalten sollen, und daß sie auch darob seyn, und Einsehen haben sollen, damit hieraus nicht weiter Irrthum oder Aufruhr erfolge, sondern (daß) das, so zur Ehre Gottes und dem heiligen christlichen Glauben dienlich und fieberlich erhalten werde, und diejenigen, so ihnen zustehen [i. e. unter ihrer Gerichtsbarkeit sind] und bei dem Handel gewest, in Strafe nehmen, und dafür seyn wollten, daß solch Vornehmen fürder unterlassen bleibe, denn solches wäre uns ganz unthunlich.

Das S. 1521. 1522.

1521. 1522.

1521.

5. Decembr.

Senatus Viteb. ad Pr. Electorem.

Ex autographo in Tab. Vinar. Reg. O. fol. 97. Lit. L. L.

An Churfürst Friedrich von Sachsen.
Durchlauchtigster etc. Welchergestalt etliche Studenten der hohen Schule und etliche Mitbürger bei uns gegen den Priester in der Pfarrkirche, so sie bei uns zu besat, erzeigt, haben wir E. Chf. G. jüngsten unserm Schreiben zu erkennen geben. Und ten E. Chf. G. aber unterthäniges Fleißes wissen, daß Tag Barbaras etliche Studenten dieses begelegten Inhalts an die Eckthor des Pötscher Klosters geschrieben. Hiernach sind beim vierzigen Studenten versammelt kommen, die ihnen alle unbekannt gewest, und armen Väter und Brüder viel Spottes angelachet und mit schimpflichen Worten angegangen. Derhalben am angezeigten Tag allein im Chor eine Messe gehalten, und dürfen mehr nicht denn eine Messen halten.

Zu Nacht desselbigen Tages sind die Väter desselbigen Klosters verwahrt, wie ihnen die Studenten das Kloster angehen und stürmen wollten; (da sie nun) uns um Schirm fleißig bittende ersuchet, also haben wir die Sache also stark bestellt und das Kloster verwahrt, daß es verblieben, und müssen dieselbigen Väter und Brüder sampt andern Priestern in solcher Fahr stehen, und solcher Empörung warten, welches wir E. Chf. G.

auf ihr Bitten und ohne das nicht wissen zu verhalten; mit tröstlicher Zuversicht, E. Chf. G. werden gnädiges Einsehen haben, damit diese Sache in andre Wege geführt, damit wir vor weiterem Aufruhr zusamt der Clerisey bei uns verhüten und versehen. Das wollen wir um E. Chf. G. unsern gnädigsten Herrn in aller Unterthänigkeit willig verdienen. So werden sie Gott den allmächtigen vor E. Chf. G. zu bitten nicht unterlassen. Gegeben unter unserm Stadtsecret Dornstags nach Barbara, anno Chr. im ein und zwanzigsten nach funfzehnhundert.

E. Chf. G.

willige gehorsame
der Rath zu Bittenberg.

No. 157.

6. Decembr.

Beyerus ad Pr. Electorem.

Ex autogr. Beyeris in Tab. Vinar. Reg. O. fol. 99. Lit. M. M.

Dem Durchlauchtigsten etc. Fürsten und Herrn, Herrn Friedrichen ... Churf., Herzog zu Sachsen etc.

Durchlauchtigster, hochgeborner Fürst. Ew. Chf. G. seind meine unterthänige willige Dienst zuvorn. Gnädigster Churfürst und Herr. Auf E. Chf. G. Befehl hab ich abermals E. Chf. G. Begehren die nächste Aufruhr belangend der Universität und Capitel vorgehalten, mit Anzeigung, daß sie sich auf vorige meine Werbung, die vor acht Tagen geschehen, einer einträchtigen Antwort entschließen wollten; daß sie auch darob seyn sollten, damit nicht weiter Irrthum erfolge, und daß die Mißhändler in Straf genommen würden.

Also haben sie mir zu Antwort gegeben, daß sie E. Chf. G. nicht lang aufziehen wollten mit ihrer Antwort den Mißbrauch der Messen belangend; sie würden sich aber nimmermehr einer einträchtigen Antwort entschließen; diweil der Ausschuss auf ihrer Meinung beruhe, und die andern bei dem Gebrauch bleiben wollten. Wie aber dem (seyn), so sollten diejenigen, so es mit dem Ausschuss nicht hielten, ihre Meinung und Ursache, warum es nicht seyn sollt in Schrift bringen, welche alsdann E. Chf. G. zugeschickt sollt werden.

Zum Andern so hätten sie die ihren, so bei der Handlung gewesen, arrestirt, wollten auch dieselben in gebührende Straf nehmen, wollten auch dafür sorgen, daß solch Vornehmen fürder unterlassen. In summa es sollen die Aufruhr etliche Studenten von Erfurt, die an ihnen selbst empörisch seyn, erweckt haben, gehen

In Gestalt der Studenten und halten sich ihren Privilegien nicht gemäß, welche besser sey wären unter der weltlichen Hand. E. Chf. G. zu dienen bin ich willig.
Datum am Tage Nicolai, anno XXI.
E. Chf. G.

unterthäniger
Christiannus Beyer, Doctor.

les. Nostrum *Heliam*, quaeso, admoneas, ut properet mittere reliquum huius partis postillarum. Maturabit enim opus *Iohannes* *) duobus prelis. Vale mi *Spalatino*. Altera adventus dominici 1521.

Philippus tuus.

No. 158.

8. Decembr.

G. Spalatino.

Ex apogr. in Cod. Dresd. C. 140. p. 63^b. epist. 85. descripta a *Gersdorffo*.

Ad Spalatinum.

S. Praepositus noster discedens mandavit mihi, ut se apud te excusarem, quod ad nescio quas literas tuas non responderet. Iam enim in procinctu stabat, cum illae redderentur, et negabat consilium suum diutius differri posse. Boni consules, quod impetravit necessitas. Atque id ut facias, si non amicitia, certe hoc impetrabit, quod intra paucos dies rediturum se pollicitus est. Et in publicis negotiis hoc tempore esse non opinor, propter quae magnopere desideretur. *Buceri* literas legi, quibus principem suum tam suaviter *ἐγκωμιάζει*. Notissimus est ille mihi iam olim, ut divinare facile possim, quid intelligat rerum sacrarum. Pulchrum ita me ament Musae, caput, si cerebrum haberet. Nosti enim Aesopicum Apologum. Bavari ex urbe *Monacensi* eiecerunt Augustinianum monachum, opinor non immodestissimum. Et hoc illi, quos a *Luthero* stare aiebam. In Deuteronomio sanctissime legum divinarum studium a Principibus Moses exigit. Hi cum Christianos vocari se velint, divinas leges pertinacissime insectantur, quo sollicitius nobis orandus est Deus, in Evangelio suo Illustriss. Principem *Fridericum* servet, cui ille unus consultum velle videtur. Quod quanquam necessario facit, tamen cum in tanta multitudine pessimorum solus hoc agat, cum summa laude facit. De lue miror, cur aliis omnibus quam mihi malis credere. Iam dies plus septem multum funus videmus. Nomismati, quod huc Illustriss. Princeps miserat, haec fuit inscriptio, si requiris, *τοῦ ἠρακλέους θασσίων*, Herculis Thassiorum. Nam a Thassis Thracensibus proprie cultus est Hercu-

No. 159.

sub brumam.

Capitoni.

In *Sculteti* annal. evangelii renovati, Dec. l. p. 96 ex autographo edita.

Fabricio Capitoni, Alberti Archiep. Mogunt. concionatori et Consiliario.

Mittuntur ad vos optimi et sanctissimi hominis, *Lutheri*, literae **) quibus, quod a te fieri oportuit, officii Princeps tuus admonetur: eas qua contemnent, opinor, nonnulli apud vos, (non enim ignoro, quid de *Luthero* sentiat mundus,) referre putavi, quod in rem esset principis tui, tecum privatim commentari. Modis omnibus efficiendum est tibi, ne contemnatur *Lutherus*, et ut eius hoc tempore literae apud tuos valeant: id quod abs te impetrabit pietas cum erga Evangelium, tum erga principem tuum. Primum enim, si *Lutherus*, id quod multi sentient, divinctus missus est, qui mundum ad evangelium revocet, cavendum est, ne non tam *Lutherum*, quam illum, cuius hic *ἀπόστολον* agit, contempsiisse videamini. Sibi factum interpretatur Christus quicquid acciderit minimo ex suo grege. *Pharisaeos καὶ νομικοὺς*, qui baptistam aspernati erant, dominus queritur consilium Dei sprevisse. Quid si idem his causetur, ubi contemptus fuerit *Lutherus*? Scio, hunc partim stultum partim malum videri mundo; sed oportet *εὐαγγέλιον* stultitiam esse Gentibus, scandalum Iudaeis. Negare non potestis, quin evangelium doceat; id reiicitis, si *Lutherus* reiicitur. Nec ignoro, te acerbitate offendi. Sed quid si divinitus accendatur *εὐαγγέλιον*? Obsecro, vide, qui rerum ac temporum status sit, quo sale opus sit istis tam pinguis Dominis. Nunc tibi contigit, qui saliat. Vosne

*) Ioh. Grünenberg, typographus.

**) Datae „in meiner Bücherey Sonntag nach dem Tag Catharinae“ (d. 1. Decbr.), 1521. Vid. Walch. opp. Luth. XIX, 656. De Wette epist. Luth. II. p. 112.

onculcabit? Paulus cavere praecipit, ne Spiritus extinguatur; quod ne a vobis praestetur, adverte. Pluribus hoc agerem, nisi et *Fabritio* et *Theologo* scriberem, ut videri haec quoque nimis multa possint.

Deinde, quod privatim ad principem tuum retinet: proscindetur acerbissimo scripto, nisi extreme responderitis. Hoc ut prematur, quanto incommodo efficere potestis. De indulgentiis, edo, agitur, quae cum iam olim deploratae sint, inimo negotio abrogari possunt. Nam vel hinc *utheri* candorem aestimes, qui praeter indulgentias nihil attingit. Quid enim, si commoveat liquum vitiorum ac imposturarum τὸ ἄρχοντος *marinam*, id quod iure queat? Cedite hoc in loco recta momenti tanto cum commodo vestro, consultum vultis τῇ τοῦ ἐπισκόπου ἀσκή. Ego actenus sedulo praestiti, ne quid contra vos edatur, et porro praestare cupio, modo recta velis. Vale. Wittembergae sub Brumam.

No. 160.

12. Decembr.

Academia ad Pr. Electorem.

Ex autographo in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 99. Lit. M. M.

dem Durchl. x. Herrn Friedrich, Herzogen zu Sachsen, des H. R. R. Churfürsten x.

Durchlauchtigster, hochgeborner Fürst und Herr. Ew. Churf. G. sind unser Gebeth zu Gott und unterthänige höchstfleißigste Dienste allzeit in Fleiß zuvor. Gnädigster Herr. Auf E. Chf. G. Befehl, so durch Doct. *Christianum* Beyer uns nun etliche Mal vorgetragen, die Messe betreffend, haben wir als die unterthänigen versammelter Gemein der Universität in Rathschlage genommen, und können uns einträchtig Unterrichts nicht vereinigen. Die des Ausschusses haben eine Meinung begriffen, der eines Theils andere, als E. Chf. G. der Unterschrift sehen wird, zugefallen. Etliche des Capitels sind einer andern Meinung, welche sie sich in irze Schrift zu stellen, und E. Chf. G. auch zu überantworten erbothen. Aber die andern in der Universität, (als sind etliche Aerzte und sonst Philosophi), sahen, daß sie der Sache ganz unverständlich, ihnen, ob der Messe Mißbrauch, verborgen (sey); doch gefallen, wo solcher Mißbrauch, daß derselbe abgethan werde. Witten unterthäniglich, E. Chf. Gn. wolle die Unterrichts, den wir jetzt zur Zeit einträchtiglicher

aus obenangezeigten Bewegungen nicht (zu) thun wissen, gnädigliche annehmen. Denn E. Chf. G. mit unterthänigem Dienst zu dienen sind wir allzeit schuldig und willig. Datum Wittenberg, unter unserm Rectorats Insigniegel, Dornstag nach Conceptionis b. Mariae Virg. anno domini M. D. XXI.

E. Chf. G.

unterthänige Capellan
und DienerRector, Magistri und Doctores
der Universität zu Wittenberg.

No. 161.

(12. Decembr.)

Academia de Missa.

Editum in libello: Ernstlich Handlung der Universität zu Wittenberg . . . die Mess betreffend. Inde insertum opp. Lutheri cum latinis tum germanicis. — Hic prodit accurate descriptum ex autographo in Tabul. Vinar. Registr. O. fol. 99. Lit. M. M.

(*Iudicium Academiae Vitebergensis de abroganda Missa, Friderico, Pr. Electori missum.*)

Handlung der Universität von der Messe.

Das Bedenken, so uns von wegen und anstatt unserm gnädigsten Herren die Messe betreffend, durch Doctorem *Christianum* ist vorgehalten, ruhet auf fünf Punkten und Artikeln.

Zum Ersten. Wie ¹⁾ das ein große Sach ist, und das ganze Commun gemeiner ²⁾ Christenheit betrifft, sollen wir uns nicht übereilen, denn es möcht durch uns als den kleinsten Haufen schwerlich erhalten werden.

Zum Andern: wo auch solchs im heiligen Evangelio gegründet, so werden ungezweifelt das auch mehr Leut daraus vermerken und dem anhängig werden, so möchte die Veränderung mit dem gemeinen Haufen beständiglich nur ³⁾ sonder Beschwerung vorgenommen werden.

Zum Dritten. Dann ⁴⁾ sein Chf. G. mag nicht berichtigt werden, wenn diese Ordnung Mess zu halten, die nun vielleicht viel hundert Jahre durch die ganze Christenheit gehalten, angefangen, und die, der sich die Aposteln gebraucht, aufgehört habe.

1) Text. impr. Diweill.

2) text. impr. Commun der ganzen Christenheit.

3) t. impr. ohne.

4) t. impr. das.

Zum Vierten: dieweil die Kirchen und Klöster gemeintlich auf Messhalten gestift sind, wenn man dann die Messe fallen ließ, so würden die Folg und Wirkung der Ursachen der Messen auch fallen und abgehen, und würde den Klöstern und Kirchen die Einkommen enthalten und abziehen ⁵⁾).

Zum Fünften: So dann sich unterstanden, derhalten jemand's Auflegung ⁶⁾ zu thun, Keger oder Verfolger der Kirchen zu schelten, so möchten mancherlei Beschwerung, Uneinigkeit und Zwietracht erwachsen, derhalten wir ⁷⁾ sampt dem Capitel und Universität sollen einsehen, daß nichts vorgenommen noch ⁸⁾ unterstanden werde, daraus Zwispaltigkeit und ⁹⁾ Aufruhr erfolgen möcht.

Dies alles haben wir mit weiterem seinem Inhalt in aller Unterthänigkeit vernommen, und nach gehalten ¹⁰⁾ fleißigem Rathschlag, auf sein Chf. S. Befehl, wie folget, bedacht, unterthäniglich bittende, sein Chf. S. wolle uns gnädiglich hören und mit Fleiß der Sachen nachdenken.

Und nachdem wie E. Chf. S. vorhin von den größten zweien Mißbräuchen der Messen geschrieben haben, von denen, die um Eigennuz willen, oder aus geordneter und gestifter Foundation also gezwungen, ohn alle Begierd und Durst der Gnaden Messe halten: so sagen wir noch, daß diese zween Mißbräuch der Messe sollen abgethan werden, welches ohn alle Beschwerung und Empörung wohl geschehen kann. Und wann es gleich nicht geschehen könnte, so soll darin gar kein Aergerniß noch Schande angesehen noch geacht werden; wie Christus zu den Pharisäis, die sich auch an seiner Lehre darum, daß sie wider ihr menschlich Gesez und Tradition waren, ärgerten, Matth. XV. sprach: Lasset sie fahren, sie sind blind und Blinden Führer. Man soll je Gott mehr gehorsam seyn, denn den Menschen. Act. V.

Und ob wir wohl der kleinste Hauf sind, so soll doch darum die Wahrheit des göttlichen Wortes, welches über alle Engel und Creaturen ist, dieweil es klar im Evangelio und Apostolo stehet, nicht veracht werden, denn es hat allweg der kleinste und verachtteste Haufe die Wahrheit gepredigt und angenommen, und wird auch also bleiben bis zu Ende der Welt. Hat doch Christus verachte, geringe, arme, einfältige, ungelehrte und

- 5) t. impr. abziehen.
6) t. impr. Auslegung.
7) t. impr. mit pro wir.
8) t. impr. oder.
9) t. impr. oder.
10) t. impr. gehaltenem.

wenig Personen, die Wahrheit zu verkündigen ¹¹⁾), in die Welt geschickt, und ihnen allein die göttliche Wahrheit geoffenbart, welche er vor den Großen, Hohen, Klugen und Weisen dieser Welt verhorgen hat. Matth. XI. Damit ist der erste Artikel unser's Bedenkens genugsam verantwort.

Auf den andern Artikel: Stund doch auch im Gesez Mose ¹²⁾ ganz klar und mehr denn an einem Ort, daß Christus sollt als ein verachte Person in diese Welt ¹³⁾ ein Seligmacher geboren werden, und konnte ¹⁴⁾), noch wollte niemand verstehen, darin finden, noch Christum annehmen, denn die, denen es vom Vater gegeben ward, die geringen, einfältigen und armen, welche mit dem Geist Gottes erleuchtet waren. Also auch, obwohl ¹⁵⁾ im heiligen Evangelio dieser vorangezeigter und wahrhaftiger Brauch der Messen und viel ander christlicher Ding klar stehen, so konnten ihn doch die Hohenpriester, Klugen und Weisen, eigens Ruß halben, und daß (sie) es aus blinder, verstockter Mißtreu ihrer Stände, Ehre, Zins und Säckels fürchten, nicht verstehen noch zulassen. Denn die sind durch Menschen Tradition, Lehr und Gesez ¹⁷⁾ ganz und gar verblendet; wie die Pharisai, Hohenpriester und Schriftweisen ¹⁸⁾ zu der Zeit Christi, durch ihre selbst Tradition und Gesez verblendet waren, daß sie Christum nicht allein nicht verstanden noch annahmen, sondern auch aus allen ihren Kräften ihm ganz und gar wüthende ¹⁹⁾ widerstrebten. Derhalten ob es wohl im Evangelio stehet, wie man Messe halten soll, so wird doch ²⁰⁾ solch einfältig recht christlich Messhalten, da vornehmlich das Wort Gottes allzeit gepredigt werde, niemand es zugegeben oder nachgelassen, es werde ihm denn von oben herab gegeben ²¹⁾).

Von den Foundationibus, und wann diese jezige Messen erstlich angefangen haben zu reden, wie der dritte und vierte Artikel vormerket ²²⁾), so finden wir, daß die alten Stift und Klöster nicht sind darum gestift und fundirt, daß man solle Mess halten und Horas canonicas ohn alle Besserung der Kirchen und des christlichen Hausens heulen, wie man jetzt Tag und Nacht thut.

- 11) t. impr. predigen.
12) t. impr. Herren.
13) t. impr. addit: Gesez Eitli.
14) t. impr. Welt als etn.
15) t. impressus pro konnte, mendose kommen.
16) t. impr. wiewohl.
17) t. impr. Menschen Gesez und Tradition.
18) t. impr. Schriftgelehrten.
19) t. impr. widerstrebten ganz und gar wüthende.
20) Verba: wie man Messe halten soll, so wird doch, in textu impr. post verba: gepredigt werde inserta sunt, sed alieno loco.
21) t. impr. addit: und verstehen.
22) t. impr. vermerkt.

Sie sind aber darzu vor andern gestift und verordnet worden, daß darin die jungen Leut in der heiligen Schrift und christlichen Glauben sollten erzogen und unterweiset werden. Und ist also die alten Thumstift und Kloster bei Christenlinder Schulen gewesen, bis zu der Zeit Sanct Augustini, und noch länger, bis auf die Zeit Sanct Bernhards, darzu sind alle Güter der Kirchen verordnet und gegeben worden als ein Lohn und Sold der Prediger und Leseer, auch zu Enthaltung [i. e. Unterhaltung] der Schüler und armer Leute, wie dann das alte in den Apostelen funden wird.

Die neuen Stift und Kloster, welche inwendig [i. e. innerhalb] vier oder funfshundert Jahren fundirt sind, sind allein um Messe halten und Singens willen, wie jetzt vor Augen, aufgerichtet, und dinsteil dann dieselbigen Stift die Personen zu gewisser Zahl der Messen wöchentlich deligen, welches ohn Sünd wie oben angezeigt, nicht geschehen mag, so soll man solche Stiftung oder Zwang ohn alle Hinderniß abthun. Und ob auch gleich etliche Stiftung zu gewisser Zahl der Messen niemand bringen, dieweil sie doch darauf gestift und fundirt sind, daß die Messe als ein Opfer und gut Werk für ein Andern möge und soll gehalten werden, so soll man solche Stiftung auch abthun und verändern, wann die wahrhaftige Messe eines frommen Priesters niemand denn ihm selbst und keinem andern nützlich ist, und auch nicht mehr noch besser denn wenn ein Laie zum Sacrament gehet, wie wir im Chf. G. in unserm vorigen Schreiben unterrichtet haben. Und geschicht derhalben den Stiftern gar kein Nachtheil, dann sie sind durch die Pfaffen betrogen worden, und haben gemeint, sie haben für sich und ihre Freundschaft etwas nutzbarlich und fruchtbarlich, das ihnen zu ihrer Seelen Heil und Trost kommen sollt, gethan. Und ohn Zweifel, wo sie jezund auffanden, würden sie solchs selbst ändern, wohl wissend, daß es umsonst am Geiz willen der Pfaffen erdacht wäre.

Und es ist auch gewis, daß diese Weise und Form für einen andern, sonderlich für einen verstorbenen um Gelds willen auf genannte und gewisse Zeit Messe zu halten, nemlich vor etlich hundert Jahren erfunden ist, und wird solcher Anniversarien und Begängnissen in alten Foundationibus mit keinem Wort gedacht. Und ist ge-

wis, daß die alten Kaiser in ihren Thumstiften mit keinen Anniversariis, Begängniß oder Seelmessen, die sie gestift haben, begangen worden, und wenn auch gleich solchs Messverkaufen zu der Zeit St. Petri gewest wäre, so sollt es doch, dieweil es eitel Sünd und Gottlästerung ist, abgethan werden. Paulus klagt bereit zu seinen Zeiten, daß des Antichrists Regiment in Cerimoniiis und andern außern Werken sich ansahen wollt, darum soll solcher Mißbrauch der Messen um keiner Creatur willen, sie sey im Himmel oder auf Erden, geduldet oder gelitten werden.

Man hat auch auf die erste und alte Weise, daß man den Umstand mit beider Gestalt berichet hat, bis auf die Zeit Cypriani Messe gehalten, und ist diese Weise noch im ganzen Griechenland und in Orientalischen Kirchen bis auf diesen heutigen Tag, und halten Messe wie die Apostel gethan haben.

Und daß diese Weise und Form, wie jetzt Messe bei uns gelesen wird, ganz neue sey, zeigt an das ganze Bisthum zu Meyland, welches nicht weit von Rom ist, und das vornehmste Theil, den Canonem der Messe, gar nicht hat, und kann kein Römischer aus den Meyländischen Büchern Messe halten. So ist auch die Weise und Form der Messe geändert und gemehret worden durch die Päpste Damasum, Gelasium, Celestinum, Gregorium, die neulich gewesen sind.

Derhalben sollt man den alten ersten Gebrauch, die Weise und Form der Apostel nicht verachten, und so frevelich ohn alle Grund und Schrift davon weichen, denn Paulus spricht: Ich hab es von dem Herren genommen und empfangen, das ich euch gegeben habe. Wiewohl wir von der Weise und Form nicht vornehmlich reden, und ist wenig an der Form und Weise gelegen, wenn die Hauptstücke unverruckt bleiben. Darvon reden wir aber, daß jezund über die Weise und Form so geändert ist, mächtige große Mißbrauch und Gotteslästerung fast in allen Messen geschleht, und daß wider Christus Ordnung und Einsetzung die eine Gestalt dem armen Volk mit Gewalt genommen ist.

Und ob wohl darane große Beschwerung und Zwispaltigkeit erwachsen würde, so ist es nicht unser, noch der Schuld, die die Wahrheit göttlich Wort

23) t. impr. Thum, Kloster und Stift.

24) t. impr. oder.

25) t. impr. alle.

26) Autogr. wöchlich (wöchentlich), text. impr. wochenlich.

27) t. impr. ein ander Seel mag.

28) t. impr. selbst anders wohl wissen, daß.

29) t. impr. auf ein genannte und so gewisse.

30) Verba: und ist gewis, daß begangen worden, non habentur in manu scripto.

31) t. impr. den Zeiten.

32) t. impr. Creaturen.

33) t. impr. disse Wenß nach jm in.

34) t. impr. mendose: Theil der Canonum, der Messen.

35) MS. frevelich, t. impr. freventlich.

36) t. impr. on alle geschriff

lehren und predigen, sondern der, die es aus Neid und Haß um eigen Ehre und Nutz willen nicht annehmen wollen, dulden noch leiden, ja verhindern und unterdrücken. Wann dieselbigen Hohenpriester, Pharisei sampt mit den Schriftweisen [magistris nostris eximii] ³⁷⁾ die heilige göttliche Schrift öffentlich hören, predigen und lesen ließen, ob sie es schon nicht annehmen, und, wie sie es könnten, mit Grund und Schrift ³⁸⁾ widerlegten, und nicht mit Gewalt unterdrückten, so würde keine Zwietracht, Aufruhr oder Uneinigkeit. Dieweil sie aber ohn allen Grund und Schrift, wider ihr eigen Gewissen, den weltlichen Fürsten einbilden und blasen, daß solche Lehr kegerisch und unrecht sey: so ist kein Wunder, daß die Prediger göttlich Wort ³⁹⁾ sampt ihren Anhängern verfolgt und erwürgt werden. Darum soll man solche Beschwerung nicht so hoch achten oder fürchten; denn wo Christus solche Beschwerung, Zwietracht, Aufruhr, Krieg und ander Todschläge ⁴⁰⁾ und durch sein Evangelium Veränderung der ganzen Welt hätte sollen ansehen und fürchten, so hätte er sein Predigen nachlassen müssen, dergleichen die Apostel, und wiewohl durch ihr Predigen ein solcher Tumult, Aufruhr und Sedition unter den Juden zu Hierusalem ward um des Gesetzes willen, daß von Gott gesetzt und gegeben was [war]: doch ⁴¹⁾ ließen sie ihr Predigen nicht nach.

Der Teufel wirft uns solche leibliche und äußerliche Fährlichkeit vor, damit er Gottes Wort, daß er nicht leiden kann, verhindern möcht. Derhalben sollen wir den Teufel nicht zu ⁴²⁾ sehr fürchten, und das Gott befehlen und heimgeben. Die Schrift muß je erfüllt werden, daß ein solche große Verfolgung über die Christenheit kommen soll, dergleichen nie gewesen ist von Anfang der Welt. Matth. XXIII. So hat auch Christus klar gesagt Matth. X: Ich bin nicht kommen Fried zu machen auf Erden, sondern Uneinigkeit zwischen dem Vater und Sohn, Mutter und Tochter, Mann und Weib; also daß eins das ander um Gottes willen erzürnen und übergeben soll, denn wer mich nicht mehr lieb hat (spricht Christus selbst), denn sein Vater und Mutter, sein eigen Ehre, Leib und Gut, der ist mein nicht würdig. Das ist: der um meins Wort willen nicht Ehre, Leib und Gut verlassen darf, der ist

nicht ein wahrhaftiger Christ. Es soll sich nicht jemand daran stoßen, daß groß und viel Kegeleis daraus erwachsen wird; denn Christus, wie geschribt stehet, ist wohl in die Welt kommen, und gegeben denen, die in ihn und sein Wort glauben; daß sie sich an ihm [i. e. in sich, sich selbst] bessern sollen, das ewige Erben zu erlangen.

Aber denen, die in ihn oder sein Wort nicht glauben, ist er gesetzt und gegeben, daß sie sich an ihm ärgern und dadurch ewig sterben, und wie Lucas im andern Cap. sagt: *Hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel.* Und im XX: Den Stein, den die Bauleute verworfen haben, der ist ein Hauptestein worden, und ein jeglicher, der auf ihn fallen wird, der wird sich zerknirschen, und auf men er fallen wird, den wird er zu Pulver mahlen. Denn Christus ist gesetzt und gegeben zu einem Zeichen, welchem soll widersprochen werden. Lucā am andern.

Iohannes Montanus Hessus, Rector.

Andreas Carolstadt, Doctor.

Hieronymus Schurff, Doctor.

Stephanus Wild, Doctor.

Augustinus Schurff, Doctor.

Philippus Melancton.

Nicolaus Amsdorf, Licentiat.

Iohannes Bockenheyn, Licent. *)

No. 162.

18. Decembr.

Beyerus ad Pr. Electorem.

Ex autographo Beyeris in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 96. Lil. M. M.

Dem Durchl. zc. Herrn Friedrichen, ... Herzogen zu Sachsen zc. — Zu seiner F. G. eigen Händen.

Durchlauchtigster, Hochgeborner Fürst. Ew. Churf. Gnaden seind mein gehorsame willige Dienst zuvoran.

*) Haec nomina in MS. una manu sunt scripta, eadem, quae totum iudicium scripsit. In textu impr. nomina haec leguntur subscripta:

Iodocus Jonas, Praepositus.

Iohannes Doelsch, Doctor.

Andr. Carolstadius, Doctor.

Hieronymus Schurff, Doctor.

Philippus Melancthon.

Nicolaus Amsdorf, Licentiat.

Eadem nomina sunt in epistola Beyeris ad Electorem, ubi hoc iudicium repetit.

37) „magistris nostris eximii” non habet autogr.

38) t. impr. Schriften.

39) t. impr. Gottes Wort.

40) t. impr. Todschleger.

41) t. impr. jedoch.

42) t. impr. so pro zu.

höchster Herr. Auf Ew. Churf. Gnaden Befehl hab ich den Ausschuss zu Wittenberg auf die vorgewandte Sache der Augustiner und ihr Bedenken und Bitte E. Ch. gnädig Bedenken lauts der überschickten In- scription vorgehalten, mit Begehr, daß sie sampt den andern Gliedern der Universität und Capitel also in die Sache sehen wollten, damit nichts vorgenommen noch beschlossen würde, daraus Zwispaltigkeit, Aufruhr oder Beschwerung erfolgen möchte, sondern die Sache zu bedenken, und auf die Wege und Mittel helfen zu sehn, daß sie der heiligen christlichen Kirche zu Gutem diene etc.

Darauf sie ein Bedenken [Bedenkzeit] genommen, mich vertröstet in kurz eine Antwort zu bekommen, zu ich gesagt, sie sollten die Sache, welche groß und wichtig, wohl und tapfer bedenken, und durch sich nicht hindern, sondern durch die andern Gliedmaßen der Universität berathschlagten etc.

Also haben mir die vom Ausschuss nach vielgehabter Versammlung der Universität und ihrer selbst diese folgende Antwort gegeben.

Erstlich unterthäniglich gebethen (*Scilicet iam in epistola Beyeri iudicium antecessere uel uerbum, quod hic praetermittendum uidebatur; postea haecce adiuncta leguntur:*)

Diese Meinung des Ausschusses, als nämlich
des Probst,
Doctor Weltkirchen als Dechant der Theologen,
Doctor Carlstadt,
Doctor Hieronymus,
Philippi Melancton,
Licentiati Ambstorff

der Universität und dem Capitel neben E. Chf. Gn. Bedenken und Begehren, wie oben vermerkt, in meinem Namen vorgehalten. Da ist allerlei zu diesen Sachen gesagt worden. Der Dechant vermeint, die alten Messen hätten nicht geirrt, bei welchen der heutige Gebrauch der Messe werth gehalten; darum sollten wir irren nicht ändern, so wäre es frei einem jeglichen, Priester zu werden; wenn er aber dasselbe Amt annehme, wäre darzu verbunden. Jeglich, dieweil solchs durch den Concilien nicht geändert, so wollt er sich davor nicht weisen lassen. Es wäre auch jetzt zur Zeit nicht vonnöthen, allweg vor der Messe zu predigen, wie es sonst daselbe üblich wäre gewesen in der ersten Kirche; jetzt wäre der christliche Glaub weit gemein und verbreitet.

Der Meinung war Doctor Torgaw Denstrich (?) Sebastianus Kuchmeister neben dem

. *), die der Meinung, es wäre ein tapfere Sache, müßte durch andre Universitäten berathschlagt werden.

Jeglichen [Zuletzt] gefiel des Ausschusses Bedenken, dieweil derselbe allein von dem groben Mißbrauch meldet, den niemand belieben mocht. Denn sie sehen, daß es mit der Messe schier gehalten wird wie mit einer Kaufmannschaft. Man sollt aber die Ursach in den Druck kommen lassen, daraus andere Universität und Völker erlernen möchten, in welchen Stücken die Mißbrauch wären, und daß man die Betagtern ihres Einkommens bei ihrem Leben nicht beraubet.

Jeglich sageten sie verst. en dieß ihnen (welchs über ihren Verstand wäre) nicht, und könnten nicht schließen.

Darauf ist für gut angesehen, daß der Ausschuss nochmals die Sache, welche jenen als den Theologis zuvoran befohlen, mit Fleiß betrachten und dieselbe ihre Meinung sollten alsdann sonder ihr Weisenn den Herren der Universität und Capitel vorgelegt werden, ferner davon zu rathschlagten, damit auf Wege getrachtet würde, daß kein Argerniß erwüchse.

Als aber der Rector denselben Verlaß nach die Universität und Capitel um Anzeige der Ursach, warum sie gefordert auf einen Tag, beschickt, seind ihrer neben dem Rector allein vier erschienen, der sechste hat darneben sparten (?) gegangen, die ausbleibende haben dem Pedel gesagt, sie wollten nicht kommen; denn sie hielten es dafür, sie wären zu gering, daß sie statum ecclesiae reformiren möchten. Als solches der Pedel vor dem Rector hat ausgesagt, haben die andern vier neben dem Rector nichts schließen wollen, dieweil sie der weniger Theil wären.

Dieß hab ich auf mein Werben allenthalben vernommen, welches ich E. Chf. Gn. nicht hab wollen verhalten. Dann denselbigen willfährige Dienst zu erzeigen bin ich willig. Datum Frentags nach **) Mariae Im XXI Wittenberg

E. Ch. G. G.
unterthäniger
Christianus Beyer,
Doctor.

*) *Machenano* lego, sed quid hoc sit nescio.

**) *Scriptum fuit primum: Purificationis, sed mutatum ita, ut vix satis definitur utrum Purificationis, an Praesentationis, an fortasse Sacrifactionis legendum sit. Superscriptum est atramento recente: Conceptionis, et, ut mihi videtur, manu b. Seckendorffii. Puto utique Conceptionis scribendum fuisse.*

No. 163.

14. Decembr.

Canonici ad Pr. Electorem.

Ex autographo in Tab. Vinar. Reg. O. fol. 99. Lit. M. M.

Dem Durchlaucht. ꝛ. ... Herrn Friedrich, Herzog zu Sachsen, ... Churfürst ꝛ.

Durchleuchtigster, Hochgeborner Fürst und Herr. E. Chf. G. sind unser Gebeth zu Gott, und unterthänige, gehorsamste Dienste allzeit mit Fleiß zuvor. Gnädigster Herr. Auf E. Chf. G. Befehl, so Doct. *Christianus Beyer* dem Capitel und Universität nun etliche mal vorgetragen, haben die des Ausschusses einen Unterricht und Meinung begriffen, welche, wiewohl in versammelter Gemein des Capitels und der Universität gelesen, haben wir doch unbedacht Zulaufens, nachdem die Sache wichtig, den Stand gemeiner Christenheit belangend und zu einem schwerlichen Ausgang gereichen möcht, unser Bedenken dazumal [damals] dazu nicht wissen zu sagen. Ist jüngst am Abend Conceptionis [i. e. d. 8. Decb.] solcher Begriff etlichen insonderheit zu überlesen behändigt worden, dem wir nicht haben wissen zuzufallen aus mancherlei Bewegniß, so wir in eine Schrift bracht, die hie neben unterthäniglich bitten zu verlesen. Bitten auch E. Chf. G. wolle uns des Verzugs aus obangezeigten Ursachen entschuldigt haben, und je mit keinem Unwillen vermerken, sondern uns in gnädigen Schutz erhalten, auch gnädiglich verschaffen, daß man in der Pfarrkirchen und Klöstern, bis die Sache erkannt, und ihre Endschafft erlange, (die Messe) sicher celebriren mag. Seind tröstlicher Zuversicht, E. Chf. G. werden aus höherm Verstand wohl ermessen, was hierinne vorzunehmen, damit Entpörung, Zwiespaltigkeit und Aufruhr in gemeiner Christenheit verhütet (werde). Wollen wir die Sache und uns Gott dem allmächtigen und E. Chf. G. demüthiglich befehlen. Dem zu dienen sind wir allzeit schuldig und willig. Datum Wittenberg, Sonnabend nach Luciae, anno Dom. XXI.

E. Chf. G.

unterthänige Capellan
Laurentius Schlamann, Dechant.
Matthäus Vosklay, Scholiast.
Ditto Beckmann, Licent.
Sebastianus Kuchenmeister, Licent.
Georgius Euer Staffelsagen.
Joannes Rachals.
Joannes Wolmar.
sämpftlich und sonderlich.

No. 164.

15. Decembr.

Pr. Elector ad Praefectos.

Ex autographo, cui Princeps Elector Eridericus propria manu subscripsit, in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 97. Lit. L. L.

Instruction, was Christoph Groß, Fabian von Bressen und der Schosser zu Wittenberg mit dem Rath und Gemeine daselbst der Aufruhr halben in der Kirche mit der Meß gehandelt haben. Die Unterricht ergangener Handlung ist auch hierbei. (Inscriptio externa.)

Von Gottes Gnaden Friederich, Herzog zu Sachsen und Churfürst ꝛ.

Instruction was unsre Amtleut zu Belgig und Bitterfeldt Christoph Groß und Fabian von Bressen, auch unser Schosser zu Wittenberg an Rath und Gemeine, unsrer Stadt daselbst zu Wittenberg werben sollen.

Erstlich sollen sie den Credeuz überantworten, und nachfolgend also sagen: Lieben Freund, unsern gnädigen Herrn Herzog Friederich zu Sachsen und Churfürst hat angelangt, als sollten nächst am Dienstag nach Sanct Andreas, des heiligen Apostels Tag [d. 3. December], frühe etliche von den Studenten, auch etliche aus euch, als den Mitbürgern, in die Pfarrkirchen kommen seyn, und unter den Kleidern bloße Wehre gehabt, und also Gewalt und Frevel in der Kirche geübt haben. Weil denn solchs ein beschwerlich und sträflich Vornehmen, und unbezweifelt Euer keiner getn hätte, daß er in seiner Behausung dergestalt überlaufen, und Frevel geschehen sollte; darum ward solches an dem Ort auch billig verblieben. Und wiewohl als unser gnädigster Herr berichtet ist, daß der Rector und die andern Herrn der Universität auf Ansuchen Euer, des Raths, sich erbothen, daß sie diejenigen, darüber sie zu gebiethen, und des Muthwillens und Frevels unterstanden hätten, so viel möglich in Wandel und Straf zu nehmen, wie dann ihr; der Rath, gegen den Mitbürgern, so neben den Studenten diese muthwillige Handlung geübet, auch willens gewest seyn sollet: so solle euch doch an dem von etlichen der Gemeine Verhinderung geschehen seyn, welches unser gn. Herr, wo dem also, nicht gern gehöret. Und ist derschriben hochgemantet unsers gn. Herrn ernstlich Begahren und Befehl, daß ihr, der Rath, diejenigen aus unsern Bürgern, so sich solcher muthwilliger Handlung in der Kirche unterstanden, in gebührliche Strafe nehmet. Und daß ihr, von

Gemeine, euch fürder enthaltet, und dergleichen Rath und Muthwillen nicht vornehmet. Denn wo es nicht unterlassen, werde unser gn. Herr sich mit Straf und sonst gegen euch dermaßen erzeigen, daraus Er. Gn. Ungefallen vermerkt sollt werden.

Werden vielleicht aus der Gemein sagen und Entschuldigung vorwenden, daß sie nicht alle in solch Vorhaben gewilligt, noch solches gethan, oder dem Rath ihrer vorhabenden Straf gegen denen, so hierinnen verbrochen, Verhinderung zugefügt, sondern hätten in ihre Nothdurft und Gebrechen angezeigt, derhalben sie des Verhoffens, zu einiger Straf nicht Ursachen, wie sie in solch Verhandlung ungefährlich bekommen [beschönigen] und verglimpfen werden: Dargegen wollet nach Gelegenheit solcher ihrer Entschuldigung sehen: wo sie gegen den Rath oder jemand anders ein Gebrechen oder Beschwerung gehabt, hatte ihnen nicht gebührt, daß sie solches an uns, weil wir jetzt zur Zeit in der Nähe zu erreichen, als ihren Herrn und Landesfürsten hätten gelangen lassen, darauf wir uns auch der Gebühr wollten erzeigt haben, und sollten sich billigen Eiden und Pflichten nach enthalten haben, dem Rath zu entgegen, sonderliche Gespräche, Conspiration und gemeine Handlung zu machen, denn sie wüßten, daß ihnen solches ihren Eiden und Pflichten nach zu thun nicht gebühre; zudem, daß es uns in keinem Wege leidlich wäre. So wäre ihnen auch unverborgen, daß sie sich andere unsre Unterthanen und Verwandten in ihren Anliegen [Anliegen] und Gebrechen zu jeder Zeit gehört, daß gnädiglich und gütiglich abgefertigt würden. Warum sollten sie sich hinfürder als gehorsame Bürger zeigen und erzeigen, und nicht verursachen, eine Verhinderung und Ungehorsam neben der andern zu machen.

Hätte aber jemand einige Beschwerung, es wäre gegen den Rath oder sonst, und würden solchs an uns anzeigen lassen, wollten wir uns darinnen, wie sich gebührt, erzeigen, und die Billigkeit verschaffen.

Das hättet ihr ihnen also, auf unsern Befehl, sich nach zu richten wissen, nicht verhalten wollen.

Item wollet ihr mit allem Fleiß, so viel möglich, wach seyn und die Einsehung haben, damit Aufruhr und weiter Unwill vorkommen [zuvorgekommen] und verhütet werde. Und wie ihr die Sach finden und was zu allenthalben begegnet wird, das wollet uns neben Übersichtung der Instruction berichten. Datum

Wittenberg den 18. Decemb. nach Luciae, anno domini 1521.

Christophorus M. S. P.

Friedrich mpr.

No. 165.

18. Decembr.

Praefecti ad Principem Elect.

Ex autographo in Tabul. Vinar. Reg. O. fol. 97. Lit. L. L.

Dem Durchlauchtigsten ꝛ. . . . Herrn Churfürst Friedrich von Sachsen.

Durchlauchtigster ꝛ. Auf Er. Chf. G. Befehl! haben der Amtmann von Bitterfeld, der Schöff von Wittenberg und ich einen Rath von Wittenberg die überschickte Credenz folgend der ganzen Gemeine auf dem Schloß daselbst E. Chf. G. Befehl und Gemüth lauts überschickter Instruction überantwortet und angezeigt. Darauf haben ein Rath sich in ganzer demüthiger Unterthänigkeit gegen E. Chf. G. gnädiger Zusichtung bedanken lassen, und uns einen Zettel (überreicht), in welchem mit Namen verzeichnet gewest diejenigen, so neben den Studenten in der Pfarrkirchen die Aufruhr begangen; darnach die Namen etlicher Viertelsmeister, auch anderer Mitbürger daselbst, aus welcher Angeben und Ursachungen etliche von der Gemeine erweckt, und also mit Ungefügigkeit vor einen Rath gedrungen mit Uebergebung etlicher Artikel, unter welchen fast der letzte der Meinung gewest, daß ein Rath diejenigen, so den Muthwill in der Kirchen angefangen, ungestraft von sich sollten kommen lassen.

Darauf haben wir die Gemeine wiederum in ihre Behausungen gehen lassen; diejenigen, die in der Zettel verzeichnet gewest, haben wir abgesondert und in die Kanzlei vor einen Rath und uns erfordert, ihnen abermals vorgehalten ihr beschwerlich Vornehmen und frevelich Uebung, so sie eines Theils in dem Haus, Gott geeignet, begangen, darauf einem Rath wiederum E. Chf. G. Befehl und Gemüth vermahnt, welche sich nach Gelegenheit eines jeden mit unterthäniger Execution Er. Chf. G. Befehl nach halten wollen. Die andern, so die Conspiration und Versammlungen geursacht, unangesehen ihrer Eide und Pflicht, sollen insonderheit verhöret werden, was sie zu solchem Vornehmen geursacht; sollen nach Gelegenheit ihrer Vorwendung genießen und entgelten. Und ist nicht weniger die That, so in der Kirchen begangen, ist von jungen muthwilligen und unverständigen Martinianern geschehen; und wir seyn unterthäniger Hoffnung, daß dieß E. Chf. G. ernstlich Einsehen und Erzeigen bei diesen und den nachkommenden eine eingebildte [eingeprägte] Furcht seyn wird, sich hinfort von solchen und dergleichen Vornehmen abzuwenden und verhüten zu wissen.

Solchs haben wir E. Chf. G. als unserm gnädigsten Herrn, zu Bericht empfangenen Befehls, in Unterthänigkeit anzeigen wollen; denn E. Chf. G. unsers Vermögens zu dienen erkennen wir uns pflichtig auch schuldig. Datum Belgig Mittwoch nach Luciae im XXI°

Ew. Chf. G.

gehorsame unterthänige
Christoph Groß.
Fabian von Bresen.
Gregor Burger *).

No. 166.

19. Decembr.

Pr. Elector ad Beyerum.

Ex Tabular. Vinar. Reg. O. fol. 99. Lit. M. M.

Von Gottes Gnaden, Friedrich x.

Instruction was der Hochgelarte und Rath, und lieber getreuer, Christianus Beyer, Doctor, von unsertwegen an die Universität und Capitel auf ein Credenzbrief werben soll.

Erstlich ihnen unsern gnädigen Gruss sagen, und folgend erzählen, wie daß hiervor etliche Mal aus unsern Befehl der Sachen Meßhalten belangend Werbung an sie gethan. Weil denn uns jeso in kurz darauf vom Rector und dem Ausschuss, samt etlichen die ihnen zum Theil **) Zufall [Beifall] geben, auch von etlichen vom Capitel und andern schriftlich Antwort zugeschickt, die hätten wir empfangen und alles Inhalts vernommen, und daraus vermerkt, daß sie der Sachen nicht einig, sondern zwiespaltiger Meinung (seyen), und wir wären wohl der Hoffnung gewest, sie würden angesehen haben, daß dieß eine große wichtige und treffliche Sache wäre, die die ganze Christenheit belanget, und sich befließigt, und uns, unsern Begehren nach, eine sämtliche eintrachtige und endliche Antwort geben haben, damit Zwietracht und anderes, so daraus erfolgen möchte, verhütet und vermieden bliebe.

Weil sie sich aber in dem sämtlich, eintrachtig und entlich nicht hätten entschließen mögen, wie sie in

ihrem Schreiben selbst anzeigten, so wollt uns solches Sorgfältigkeit [Besorgniß], und, den Dingen Einsehen zu thun, Ursach einführen.

Und wiewohl unser Gemüth, Wille und Meinung ist, und mit Gottes Hülfe allerwege seyn soll, das, (was) zu der Ehre Gottes und Stärkung des heiligen christlichen Glaubens dienlich, so viel an uns, treulich zu fördern: so wollten wir doch auch nicht gern, daß etwas, daraus Unschicklichkeit, Zwiespaltigkeit, Aergerniß, Beschwerliches erfolgen möchte, sollte vorgenommen werden. Weil sie sich denn in einem kleinen Haufen in dem nicht vereinigen möchten, so wäre wohl zu besorgen, so es unter viele Leute kommt, und auch an die, so der evangelischen Wahrheit anhängig, daß mancherlei Verstand [Ansichten davon], Bedenken und Bewegungen in dem vorfallen möchte. Sollte denn allein bel ihnen, als dem mindern Theil, also eilends ichts [etwas] vorgenommen werden, das möcht mehr für eine Kühnheit, denn ichts anders angesehen werden. Derhalben wollest von unsertwegen gnädiglich begehren, daß sie sich von ungebührlicher Einführung der Messen enthalten, auch den Thren zu thun nicht gestatten, und es bei dem alten Gebrauch wollten bleiben lassen, auf daß es von andern auch bewogen werde, und die Sache in weiter und mehr Bedenken nehmen, auch davon disputiren, schreiben, lesen und predigen, und solches alles mit einer christlichen und vernünftigen Maas vornehmen und handeln, und also, daß nichts anders denn die Ehre Christi darinnen gesucht, und ihnen nichts verwerfliches möge zugemessen werden; wie sie denn als die verständigen und weisen ungezweifelt wohl selbst bewegen würden, und wir hätten ihnen dieß alles gnädiger und guter Meinung nicht verhalten wollen, und wären ungezweifelt, sie würden sich als die gehorsamen darinnen halten und erzeigen. Und wollest die Sache also mit Fleiß an sie werben, und was dir darauf zu Antwort gefallen wird, uns unverhalten lassen. Daran thust du uns zu gefallen. Datum zur Lochow am Dornstag nach Luciae der Jungfertag. Anno domini M. D. XXI.

No. 167.

(fere 19. Decbr.)

Vogt et Spalatinus ad Pr. Elect.

Ex autogr. Spalatinus in Tab. Vinar. Reg. O. fol. 99. Lit. M. M.

Herr Haugolds von Einsiedeln, des Reichtraters, und Spalatinus Bedenken der Meß halten. 1521. (Haec in tergo scripta sunt a Spalatinus.)

*) Eadem manus, quae epistolam scripsit, subscripsit etiam nomina, unde intelligitur, Christophorum Gross epistolam scripsisse nominaque adscripsisse.

**) Verba zum Theil Spalatinus manu margini adscripta sunt.

(An den Churf. Fridrich von Sachsen.)

Ernädigster Herr. E. C. G. bitten wir unterthäniglich zu wissen, daß wir heut nach Mittag, zusamt Herrn Hugold von Einsiedeln, Doctor Christianus Unterricht der Messen halben verlesen und angehört, auch darauf was unserß geringen Bedenkens weiter zu thun wäre, unterredet.

Und haben uns entlich Herr Haubolds Meinung lassen gefallen, die diese gewest ist: daß E. C. G. möchten Doctor *Cristianus* wieder schreiben lassen, wie daß sie seinen Bericht von dem Ausschuß und etlichen andern, die Messen belangend, hätten hören lesen, und unter andern im Beschließ darauf gefunden, daß der Ausschuß zusamt den andern von der Universität und Capitel sollten abermals zusammen kommen, der Ausschuß sein Bedenken vorlegen, und sie also sämptlich fern davon rathschlagen, damit auf Wege getrachtet würde, daß kein Kergerniß erwüchse. Als aber der Vicerector demselben Verlaß nach die Universität und Capitel mit Anzeige der Ursach, warum sie gefordert, auf einen Tag beschickt, wären ihrer neben dem Vicerector allein vier erschienen, und der sechste darneben spazieren gegangen. Die Ausbleibende hätten dem Vebel gesagt, sie wollten nicht kommen, denn sie hielten es dafür, sie wären zu gering, denn daß sie den Stand der Kirchen reformiren möchten. Als solches der Videl vor dem Vicerector hat angesagt, hätten die andern vier neben dem Vicerector nichts schließen wollen, dieweil sie der weniger Theil wären etc.

Demnach wäre nochmals E. C. G. Meinung und Begehrung: er wolle sich abermals zu berürtem Ausschuß fügen, und *) weil sie sich bisher der Sachen halben noch nicht hätten verglichen, die Ding mit allem Fleiß bedenken, und zusamt der Universität und Capitel sich vereinigen, und folglich E. Chf. G. eine sämptliche und eintrachtige Antwort geben, und in alle Weg die Sache dahin richten, daß man sich nicht übereilet, Zwiespaltigkeit, Aufruhr und Beschwerung zu verhüten, und daß die Ding der christlichen Kirchen zu gutem gezeihen möchten.

Item, daß neben solcher Instruction entweder Herr Hugold oder wir, als für uns selbst, Doctor *Christianus* sollten schreiben, wenn er vermerkt, daß sie sich nicht wollten vergleichen und vercinen eine Antwort zu geben, daß er als für sich selbst etliche Mittel vorschlagen, und sonderlich das: ob nicht das ein Weg wäre, daß sie, die vom Ausschuß, ein gemein

Schreiben zu Latein und Deutsch an alle Christen thaten, mit genugsamer, züchtiger und ergründeter Anzeigung, was Mißbrauch im Amt der Messe wäre, und was für Beschwerung darauf stünde, wenn man sie nicht abthue, und darneben vermelden, wie solche Mißbräuche abzu thun wären, und was man dagegen sollt annehmen thun und aufrichten, alles mit Bekräftigung göttlicher Schrift und guter anschnlicher Ursachen, und daß man sich mittler Zeit aller Neuerung und Aenderung enthielt. Das haben E. C. G. auf ihre Verbesserung wir in Unterthänigkeit nicht wollen verhalten.

E. Chf. G.

unterthänige Diener
Jacob Vogt *) und
Spalatinus.

No. 168.

(eodem temp.)

Plettnero.

Epistola nuncupatoria, praemissa primae editioni Locorum theologorum Melanthonis: „Loci communes rerum theolog., seu hypotyposes theologicae. Viteb. 1521.“ 8. (15 pl.) — repetita in omnibus eius libri editionibus usque ad annum 1535.

Iuxta pio atque erudito viro D. Tilomano Plettnero [Pastori Stolbergens.] Ph. Mel. S.

Anno superiore Paulinam epistolam, quae Romanis inscripta est, enarraturi communissimos rerum theologiarum locos, adeoque illius epistolae farraginem ceu methodica ratione digessimus. Quae lucubratiuncula cum in hoc tantum esset parata, ut Paulinae disputationis argumentum καὶ ἔλεγγον quam pinguisime iis indicaret, quos privatim docebamur: tamen, nescio a quibus, evulgari coepit, quorum mihi, quicumque tandem publicaverunt, studium magis, quam iudicium probatur; nempe quod ita scripsissem, ut sine Pauli epistola non satis intelligi posset, quid in toto opere secutus essem. Nunc, quia mihi non est in manu libellum, propemodum iuris publici factum, premere, visum est recognoscere ac sub incudem revocare. Desiderabant enim pleraque accuratiorem disputationem, pleraque etiam limam. Porro quod ad argumenti summam attinet, indicantur hic Christianae disciplinae praecipui loci,

*) Praetermissum est: und ihm sagen, er möchte.

*) Confessionarius (ut dicunt) Electoria.

ut intelligat *) iuventus, et quae sint in scripturis potissimum requirenda, et quam foede hallucinati sint ubique in re theologica, qui nobis pro Christi doctrina Aristotelicas argutias prodidere. Parce vero ac breviter omnia tractamus, quod indicis magis, quam commentarii vice fungimur, dum nomenclaturam tantum facimus locorum, ad quos veluti divertendum est erranti per divina volumina, dum paucis tantum verbis monemus, e quibus summa doctrinae Christianae pendeat. Non hoc ago, ut ad obscuras aliquas et impeditas disputationes a scripturis avocem studiosos, sed ut, si quos queam, ad scripturas invitem. Nam in universum non admodum aequus sum commentariis, ne veterum quidem; tantum abest, ut ullo meo longiore scripto velim quemquam a canonicae scripturae studio retrahere. Immo nihil perinde optarim atque, si fieri possit, Christianos omnes in solis divinis literis liberrime versari, et in illarum indolem plane transformari. Nam cum in illis absolutissimam sui imaginem expresserit divinitas, non poterit aliunde neque certius neque propius cognosci. Fallitur quisquis aliunde Christianismi formam petit, quam e scriptura canonica. Quantum enim ab huius puritate absunt commentarii? In hac nihil reperias non augustum; in illis quam multa, quae a philosophia, ab humanae rationis aestimatione pendent, quae cum iudicio spiritus prorsus ex diametro pugnant. Non sic detriverant τὸ ψυχικόν scriptores, ut nihil nisi πνευματικὰ spirarent. Ex *Origine* si tollas inconcinnas allegorias et philosophicarum sententiarum sylvam, quantulum erit reliquum? Et tamen hunc auctorem magno consensu sequuntur Graeci, et ex Latinis, qui videntur esse columnae, *Ambrosius* et *Hieronymus*. Post hos fere quo quisque recentior est, eo est insincerior, degeneravitque tandem disciplina Christiana in scholasticas nugas, de quibus dubites, impiae magis sint, an stultae. Breviter, fieri nequit, quin cauto etiam lectori saepe imponant humana scripta. Quodsi omnino prophetia et adflatus quidam est cognitio sacrarum rerum, cur non hoc literarum genus amplectimur, per quod illabatur spiritus? An non omnia sui sermonis opera Deus efficit? Multa enim docebit scripturarum usu spiritus, seu, ut Iohannes ait, unctio, quae quantavis humani

ingenii industria non queat adsequi. Nos certe non aliud agimus, quam ut eorum, qui in scripturis versari volent, studia utcunque iuvenimus. Id si non videbitur praestare libellus, pereat sane. Nihil enim mea referre censeo, quid de publico opere publice iudicetur.

No. 169.

(26. Decbr.)

Consilarii Elect. ad Beyerum.

Ex prima delineatione epistolae, quae habetur in Tab. Vinar. Reg. O. fol. 99. Lit. M. M. — Manu Spalatini passim hoc folium est emendatum. Est enim epistola Consiliariorum Ducis Electoris ad *Beyerum*. Nam in tergo leguntur haec, manu Spalatini scripta:

An Doctor Christiannus (Beyer) in der Räthe Namen.

Unsre freundliche Dienst zuvor. Besonderer, guter Freund. Uns langt an, wie Doctor Karlstadt am nächst vergangenen Sonntag in der Stiftkirche zu Wittenberg soll gepredigt haben, daß er auf das künfftige Fest Circumcisionis domini, welches er halten muß, offenbarten communiciren jedermann, wer da wolle, sub utraque specie panis et vini, und davor ein kurz Sermon thun, und wolle schlechts sprechen die Consecration und die anderen *) alle außen lassen. Solle auch nicht willens seyn Raschel, Almen oder Chorrock zu genannter Mess anzuziehen. Wo nun dem also, das hören wir ungerne. Denn wie ihr wißt, so hat von der Universität der Messen halben nicht entlich mögen beschloffen werden. So bedenken wir auch, daß die Sache noch nicht genugsam bewogen, wie die Nothdurft wohl erheischt; zudem, daß auch zu besorgen, es möcht mehr dafür angesehen werden, daß es aus einem muthwilligen oder sonderlichen Vornehmen, denn aus Andacht und Nothdurft ¹⁾ beschehe, und daß dadurch Beschwerung und Aufruhr möchte erregt werden. Deshalb ist unsre freundliche Bitte, Ihr wollet solches gedachtem Doctor Karlstadt von unsertwegen vorhalten, und bei ihm Ansuchung thun ²⁾, dergestalt Mess zu halten, da bisher der Gebrauch gewesen, und dem Anstand zu geben bis daß die Sache auch anderswo durch

*) Non potui conicere quid scriptum fuerit. Literae sunt: schürystege.

1) und Nothdurft inseruit Spalatinus sua manu.

2) und bei ihm Ansuchung thun, Spalatinus margini adscripsit, et deleuit verba: und zu erkennen geben, und ihn bitten solchs zu unterlassen.

*) Posteriores editiones: unde cognoscant.

Kudere werde bezogen werden, was darinnen zu thun und vorzunehmen seyn soll, auf daß solches mit guter, vernünftiger Vorberachtung geschehe, und daß er sich in dem selbst weise. Daran thue er unserm gnädigsten Herrn zu gefallen. Und was euch darauf begegnen wird, das wollet uns nicht verhalten. Das verdienen wir um euch willig und gut. Datum *).

No. 170.

27. Decembr.

Friderico Pr. Electori.

A Seckendorffo (in hist. Luther. I. p. 192.) primum edita ex autographo, quod tum Lipsiae erat, post ad Strobelium (vid. eiusd. Miscell. Tom. V. p. 127.) pervenit, nunc servatur in bibliotheca Norinbergensi, et nobis denuo descriptum est a Clar. Rannero. Germanice in Lutheri opp. ed. Walch. XV. pag. 2367. — In actis Tabular. Vinar. Registr. H. fol. 110. No. 43. habetur huius epistolae, latine scriptae, versio germanica, manu Spalatini in usum Principis Electoris scripta, unde factum fuisse videtur, ut autographon non ad acta traderetur a Spalatino. Spalatini versionem suam inscripsit: „von den drei Männern von Wildau, die sich Propheten und Aposteln, von Gott zu predigen ausgeschiedt, nennen.“ — Rem ipsam, narrarunt Seckendorffus l. l. et Spalatini in annal. reform. p. 52. Vid. etiam quae infra leguntur d. 2. Ian. 1522. — Deditimus textum a Rannero missum.

Illustrissimo ac sapientissimo Principi, D. Friderico Saxoniae Duci, Electori, Lucernae Israel, Domino suo clementissimo.

Illustrissimae Cels. vestrae gratiam ac pacem Christi opto. Boni consulat Cels. vestra, quod ad eam scribere ausus sum. Cogunt enim hoc tempore res summae et periculosissimae, quae sollicitudinem et curam Cels. V. magnopere desiderant. Est autem haec causa, quam proponere oportuit. Non ignorat Cels. V., quam multae variae et periculosae dissensiones de verbo dei in urbe Cels. V. *Zuicavia* **) excitatae sint. Sunt et illi hic ¹⁾ in vincula coniecti, qui, nescio quae, novarunt. Ex horum motuum auctoribus huc advolarunt tres viri, duo lanifices ***) , literarum rudes, literatus tertius est ****). Audivi eos. Mira sunt, quae de sese praedicant; missos se clara voce dei

*) Dies non adscriptus est; sed fere scripta est d. 26. aut 27. Decbr. 1521.

**) Vid. de ea re Seckendorffus l. c.

***) Nicolaus Giconia (Klaus Storch) et Thomas Marx ex oppido Elsterberg. Vid. Spalatini annal. reform. p. 52.

****) Marcus Stübner discipulus scholae Viteberg. cf. Camerarii vita Melancthon. ed. Strob. p. 47 sq.

1) Seck. *illis*.

ad docendum; esse sibi cum deo familiaria colloquia; videre futura; breviter, viros esse propheticos et apostolicos. Quibus ego quomodo commovear, non facile dixerim. Magnis rationibus adducor certe, ut contemni ²⁾ eos nolim. Nam esse in eis spiritus quosdam multis argumentis apparet, sed de quibus iudicare praeter *Martinum* nemo facile possit. Proinde cum vertatur hic evangelii periculum, ecclesiae gloria et pax, modis omnibus efficiendum est, ut his hominibus *Martini* copia fiat. Ad hunc enim provocant. Non scriberem haec ³⁾ ad Cels. Vestram, nisi rei magnitudo postularet in tempore maturari consilium. Cavendum enim est simul, ne spiritus dei extinguantur ⁴⁾, simul, ne occupemur a Satana. Dominus conservet Cels. V. longaequam pro salute ecclesiae suae. Die Iohannis Evangelistae anno 1522 ⁵⁾. Illustriss. Cels. vestrae dediticius ⁶⁾

Philippus Melancthon.

No. 171.

27. Decembr.

G. Spalatino.

Ex apogr. Cod. Dresd. C. 140. p. 62^b. epist. 88. a *Gerardo* descripta.

Domino Georgio Spalatino patrono suo carissimo.

Salve, mi Spalatine. Vehementer metuo, ne quid accidat illis in historia Apostolica, credas nos temulentos esse, qui vel fingamus, vel credamus talia, ubi legeris eas literas, quas Illustrissimo Principi inscripsi. Et in hoc misi apertas, ut ante legeres, quam redderes. Crede mihi, ne utiquam contemnenda scribo. Est spiritus in his hominibus ¹⁾, de quibus scribo, qualis qualis est, et magna moventur, quae nisi *Martinus* intercesserit, nescio quo sint evasura. Non ignora-

*) Annum novum, ut ex multis aliis literis Melancthonis et Vitebergensium satis intelligitur, tum incipiebant a nativitate Christi, d. 25. Decbr., quare errarunt, qui hanc epistolam ad annum 1522. retulerunt. Scripta est a. 1521.

**) Loquitur de fanaticis, qui Cygnea tum advenerant Vitebergam.

2) Seck. *contemnere*.

3) *haec non habet Seck.*

4) *simul — extinguantur* Seckendorf. praetermisit.

5) Seck. *deditissimus*, et sic etiam Strobel. (vid. Miscell. V. p. 127.) legit.

hanc ipse, non satis opportune ad Illustrissimum Principem scribi, ut ipse *Martini* copiam faciat. Sed quo me vestrent in tanta difficultate? Tu rem isthanc irvabis, ut quae ratione poteris. Operam dabimus, quod ad *Amsdorfium* scripseris, ne quid exeat *κατὰ τοῦ μοχαρταχοῦ* *). Vale, mi Spalatine. Die Iohannis **) 1522.

Philippus tuus

No. 172. (cod. anno.)

Barth. Schallero.

Epist. lib. V. p. 526.

Bartholomaeo Schallero, fratri suo
zu Annaberg.

Salve mi frater. Expectavimus adventum tuum frustra aliquandiu. Quare visum est, mittere fratrem ad te, declaraturum, quid mihi de rebus vestris videatur ***). Neque enim diutius volui differri, quod in hac re non conveniat certari. Ut sunt res communes studiorum nostro tempore, ut pietatis ratio est, ut rei familiaris vestrae necessitas est, visum est mihi, et te et fratrem *Casparum* litteras abdicare, et ad rei familiaris curam animos adicere, quocumque tandem id modo fieret, fratri *Hieronymo* permittere litteras, donec aliter videretur. Quid enim si perpetuo et nihil aliud quam litterae sis? hoc est, aut ventris, aut gloriae pecora. Et vereor, ne non sit e re vestra, quod cum videris nimium dissimulare, idque apud me, quo vix habeas alium amantiorem totius fa-

*) Scriptum Lutheri adversus Archiepisc. Moguntinum.

**) Iohann. Evangel. d. 27. Decbr. 1521. Vid. epist. antecedentem. — In narratione Spalatini manu scripta de prophetis Cygneensibus, quae est in Tab. Vinar. Reg. II. fol. 110. No. 43. inserta leguntur excerpta ex epist. Nicolai Amsdorfii ad Spalatinum haec: „Aus des Philippsen Brief wirts du wunderfame und unehörte Ding vermerken. Darum bitt ich um Gottes willen, du wollest seinen Brief meinem gnädigsten Herrn, dem Churfürsten zu Sachsen, entweder selbst überantworten, oder aber zu überantworten bestellen. Es ist nämlich eine Sache, die man nicht verachten soll. Der Tag des Herrn ist nahend, an welchem der Mensch der Sünde und der Sohn des Verlusts [filius perditionis] wird offenbar werden. Denn wir sind die, welche die End der Welt erleben haben. Der Philippus hätte gern gesehen, daß ich neben und zusamt ihm geschrieben hätte; ich habe ihm aber abgeschlagen, nicht daß ich mich fürchtete, oder daß ich diese Sache verachtete, sondern daß mein Verstand der Sache zu gering ist, davon zu richten etc. Datum am Sanct Johannisstag XVC. XXII.“

***) Pater Schalleri mortuus erat, vid. ep. ad Schall. d. d. 1. Febr. 1520.

miliae vestrae tantum auri quotannis in vana litteras impendere. Quare obsecro convenias cum *Casparo*, quid de eo fieri velis, et fac agi fratrem, et amice nihil nimium licenter aut ferociter. Deus est, qui iudicat. Fac, per omnia sic cum fratribus tuis agam, ut sentiam, te e spiritu agere vere Christiano. Utinam videas oculis tuis, quam haec sollicitus scribam. Obsecro age in re fratrum vere fratrem, adeoque Christianum, hoc est, comitem, modestum, parvulum, benignum. Vale. Ego tuus sum. *Hieronymus* mihi curae erit.

Hessus noster *) donavit te aliquot nominatis, gratis accipe bene sentientis, animi pignus. Mitto tibi Graeciae nostrae **) primitias.

Philippus tuus

Obsecro, habe fratrem, ut docet, amanter.

No. 173. (cod. anno?)

Barth. Schallero.

Epistola ex autographo in bibl. Cygnea ab *Hertke* edita in programme „Stimmen aus der Zeit der Reformation über die Einrichtung guter Schulanstalten“ nebst einigen ungedruckten Briefen Melancthon's, womit zu der feierlichen Gedächtnisfeier des Doctor *Berzelius* in *Swidau* 1880. 4. pag. 21.

Suo Bartholomaeo Schallero.

Salve iucundissime frater. Si res domestica, si matris voluntas, consecrae iam et annis et animi mœrorè, patèrentur te domo evocari, facile tibi, ni fallor, consuli posset. Nunc illi necessitati iubeo ut inservias, si quid opera tua promoves. Sin parum proficis, ab ea, quae te curas, pot sunt per alios administrari, avellam te, ita me ames, a penatibus tuis, detradamque aliquo, ubi doceas et vitae venientis subsidia compares. Nam quod a Pythagora dictum est, *μη ἐπι χολίμμος*, non pessime aut incivilissime dictum puto. Porro quaecumque domi fortuna est tua, eam fac perferas christiano spiritu, ne frustra te *καθελογη-*

*) Ioh. Hesus, qui a. 1520 Viteberga Vratislaviam se contulit. Videtur igitur epistola scripta esse ineunte anno 1521, nisi fortasse ad ann. 1520 pertinet.

**) i. e. libellum ex officina Lutheri, qui primus Vitebergae graeca typis descripsit. Fortasse sunt Aristophanis *Nubes*, qui liber ineunte anno 1521 ex officina Lutheri profuit.

καὶναι iudicemus. Frustra autem ἐθεολόγησας, si quid dulcius aut amabilius cruce Christi censes. Immo hoc te familiaritque beatam puta, quia ad-
 fligimur. Beati enim qui lugent. Quae quam-
 satis magna consolatio fuerit, tandem additum est a Χριστῷ: *quā consolabuntur.* Falso beatos putat mundus fortunatos illos, quibus secundae res κατὰ νόον feruntur. Beati enim sunt, qui iugum illud *χρηστὸν* et leve onus Χριστοῦ ferunt. Inprimis te adhortor, quae tu huc ad finis tui, iam adolescentis fratris *αὐτῷ* impotentia est, eam tu-
 peres non contentione, sed patientia. An nescis, quod ab Apostolo dictum est: *alter alterius onera portat.* Erat, erit haud dubie, cum hanc tristitiam felicitate insperata mutabit dominus. *Benedictus enim dominus, ut Paulus ait, pater misericordiarum, qui consolatur nos in omni tribulatione.* Καὶ γὰρ μάλα πολλὰ ἀλγεα ὑβὶ πάσχω, ἀλλὰ τὰ θεοῦν οἰστέα. Fidelis autem Deus, qui non patitur nos tentari supra quam possumus. Vale καὶ μνησθητι φιλαδελφίας. Wittenbergae. Quidquid est, in quo nostram operam aut res de-
 sideras, fac sciamus πάντα γὰρ ποιήσω σοι.

Philippus tuus.

D(eo) pro(rectore) *αὐτῷ* nihil sis sollicitus.

Οὐτὸν pro nobis.

No. 174.

(eod. anno.)

H. Baumgartnero.

Ca. libro Arati Solensis Philosophiae. Wittenbergae. 8. (1527 annq). Praefatio Ph. Mel. (Secundum Mylium pro-
 diti hic liber an. 1521). Recusa est haec epist. in Strobelii
 Nova Beytra etc. Vol. II. pag. 229.

D(e) Hieronymo Baumgartnero, Phil. Mel.

Sedulo haec operam dedidisti, ut eiusmodi scriptores scholae nostrae proponeremus, e quibus praeter loquendi rationem etiam rerum graecarum

Quoniam in omnia autographa Mel. scrip. usque, ad ann. 1527, quorum multa vidi, saepius habeatur *quom*, nullo in loco autem epp. autograph. *quum* legerim, opinor, Mel. hic *quom* scripsisse.

Hertelina edidit *fortis*, et dixit, in autographo scriptum esse *fratris*, quod verum est. *fratris*.
 Hertelius non adscripsit, quia hic quaedam deleta sint nec ne. Sed in explicandis his verbis haud dubie erravit. For-
 tassis scripsit Melanthon: *De pietate*, quod etiam se-
 quentibus epist. in eodem quodammodo. Quod si verum est, ep-
 istola huiusmodi non debet esse scripta.

scientiam delibaret iuventus. Nam efficacissime commendari linguae stadium utilitate iudico. Idem mihi consilium fuit in Arato edendo, auctore ad rerum naturalium inquisitionem apprime utili. *Arato* Horatio theatris versus rerum inopes, magisque, ut vocat, *canoras*. Quanto magis in scholis praestanda est, ut eiusmodi scriptores exhibeantur, qui simul et linguam et mentem ex-
 poliant. Porro mihi, praeter sacra, a graecis hominibus *φυσιολογία* potissimum requirenda vi-
 detur, nempe quam illi ita sibi proprie vindica-
 runt, ut, quidquid praeterea de ea literis proditum extat, cum barbaram tum mancum esse adpareat. Proinde in Arato periculum faciemus, qui plane amoenissimam *τῆς φυσιολογίας* partem carmine persecutus est. Neque necesse habeo operis ele-
 gantiam multis praedicare. *Ἰδοῦ γὰρ ἡ ὁδός*, ut illi aiunt. Argumentum certe dignissimum est liberalibus ingeniis, et *φ.* naturae studium per sese honestissimum est, et quia latinis poetis mul-
 tum hinc lucis accedit. Nam hunc fere in iis, quae ad siderum positus ac meatus pertinent, se-
 quuntur. Quod si non extincta iam olim iaceret omnis prisca eruditio, per eos, qui pro scientia naturae Sorbonica sophismata docuerunt, haud dubie omnium iam manibus tereretur Aratus. Videremus enim, quantum placuerit veteribus, quando locos aliquot latino carmine reddiderunt nobilissimi homines, M. Cicero, et Germanicus Caesar. Nunc cum fatali illa, ut videtur, clade perfunctae sunt literae, cur non in medium et velut e carcere optimum scriptorem revocemus? Hunc ego nominis tui auspicio incundiss. Hiero-
 nyme propter singularem eruditionem et humani-
 tatem tuam exire in manus hominum volui. Vale. Wittenbergae.

No. 175.

(eod. anno.)

G. Spalatino.

Praefatio praemissa libro rarissimo: Canones apostolici, promiscue a graecis Episcopis congesti. Wittenbergae an. M. D. XXI. in 8. 2 fol. (Exstat hic liber in bibl. Gymnas. Goth.) [Praefationem recudi curavit Strobelius in d. Neuen Beytr. Bd. II. St. 2. pag. 231. F.]

Optimo ac doctissimo viro Georgio Spalatio Philippus Melanch. S.

Nullum agris tam infestum lolium est, quam sunt humanae traditiones rei christianae, ut quam illae

pene florecentem adhuc oppressere. Id quod apertius est, quam quod hic agi pluribus debeat. Furtim autem irrepsit hoc malum, cum principio necessariae viderentur observationes aliquae et ceremoniae, postea usu hominum sic confirmatum, ut ecclesiasticae doctrinae auctoritas pendere videretur e solis hominum traditionibus. Pauculae primum leges editae sunt, et eae tales quidem, quae libertati christianae et doctrinae spiritus non ita multum ¹⁾ derogarent, sed pro utilitate cuiusvis temperarentur. Huiusmodi fuerunt hi canones, quos apostolicos inscripserunt, non pessimi quidem, sed quos res ipsa arguit recentiores esse, quam quorum apostolos auctores facere possimus. Porro est in his aliquam praeae ecclesiae umbram cernere, quicumque tandem sint auctores. Quare putavi dignos esse, quos publicarem. Magna pars ex lege mosaica excerpti videntur, additi plerique a piis, ut adparet, pontificibus. Quo magis miror, cur in farragine decretorum Gratianus ab haereticis esse consutos crediderit. Certè pleraeque pie constituta hic invenies, quae impie mutantur novis legibus pontifices nostri. Neque vero hos canones in hoc propono, ut pro sacrosanctis habeantur, optarim enim in universum nullas leges praeter scripturam recipi, sed ut antiquitatem ecclesiasticam aliqua ex parte in his contemplantur homines nostri. Huius cum tu sis, *Spalantine*, studiosissimus, volui eos tuo nomini dicatos auspiciatius in publicum prodire. Vale. Wittenbergae.

No. 176.

eod. anno.

H. Tulichio.

(Epistola praemissa libro: Plutarchi Sermo convivalis primus, quam fieri potuit accuratissime emendatus. Wittenbergae 8. [sine anno]. — Prodiit secundum Myliam anno 1521.)

Ἐρμάννω Σουλιχίῳ
εὐπράττειν.

Σοφιστὴς τις παρ' ἀθηναίων ἐκαυχάσατο τοιουτοῦ
λαχεῖν διὰ τῆς φιλοσοφίας, ὥστε εἶναι αὐτὸν διὰ
τὸ σοφιστεῦν πανταχοῦ ἀσύμβολον. ποιῆς δέ
σε τιμῆς ἀξιοσάμεθα ἂν ἐν πᾶσι τοῖς σπου-

1) *malum*, ut habet textus, est mendam.

δαίων ἀμφοτέρωθεν ἐπιπορευόντα, καὶ ὡς περὶ ἑρμῆν
τινα συμποσίων ἀρχόντα· ἐγὼ μὲν οὖν σοὶ τοῦτο
τὸ σύγγραμμα πέμπω, μέθοδον τοῦ παρὰ πῶτον
φιλοσοφεῖν. Ἐξήσω.

No. 177.

eod. anno.

Lectori.

Praefatio libri: „De bonis operibus Doctus Martinus
Lutheri liber. Denuo recognitus.“ (in fine) Witten-
bergae apud Iohannem Grunenbergium, M. D. XXI. 4.

Philippus Melancthon Pio Lectori. &

Quisquis est, qui hunc *Lutheri* commentarium de *bonis operibus* in sermonem latinum convertit, nae ille mihi rem videtur utilem et diam fecisse. Nam si linguis omnibus ac gentibus communis est Christus, cur non in omnium lingua illius Evangelium transfundatur? quod hoc libello, ut alias, sincerissime docet *Lutherus*, cum quae boni operis conditio et natura sit, aperit. Qua in re ne dici quidem potest, ut fallant fallanturque mendaces quidam spiritus, qui adulterato verbo dei pro pietate impietatem, pro bonis operibus hypocrisin docuere. Exiges ergo non illorum tantum traditiones, sed et universam vitam tuam ad hanc a *Luthero* praescriptam regulam, non aliter atque ad Lydium lapidem aurum solet. Et quanquam immenso intervallo distat a pietas et hypocrisis, tamen adeo obscurum discrimen est, ut et spiritualibus nonnunquam imponat superstitio. Quo accuratius haec tibi velut hypographa pietas cognoscenda, versanda, et relegenda est iterum atque iterum, quae totius vitae tuae cursum regat. Interim bene precabere *Luthero*, et Evangelio eius, ut et confirmet deus, quod per eum operatus est, et disperdat omnia labia loquentia mendacium, Romanensem feceris potio, et Sophistas. Vale in Christo. Anno M. D. XXI.

No. 178.

eod. anno.

Io. Draconi.

Edidit Melancthon in usum praedicationis, recognoscens
textum graecum duarum epistolarum Demosthenis: „Demosthenis epistolae duae elegantissimae“ (sive loco et anno) 1 pl. 8., haud dubie Wittenbergae apud Melch. Lotther, ut putat Strobalius. Inscripit hunc libellum

Io. Draconi. Edidit ex libello hodie rarissimo hanc epistolam Strobelius: „Von Dracontes Leben und Schriften.“ In Strobel's neuen Beiträgen zur Literatur ic. 4. Bd. 1. St. S. 15. Simul haec Strobelii de Dracone commentatio separatim a bibliopola vendita est, inscripta: D. Johann Dracontes nach seinem Leben und nach seinen Schriften, beschrieben von Georg Theodor Strobel, Pastor zu Böhrb. Nürnberg. und Althorf 1795. 8.

D. Io. Draconi Phil. Mel. S.

lent cum benevolentiam, tum fidem, inter se tuis muneribus, quae *ξενία* Graeci dixere, te- lionem facere. Ego vero, cum nuper huc salutis amicorum causa advenisses, homi- n litteratum non alio rectius quam litterario nere donari iudicans ex Demosthenicis episto- nam atque alteram delegi, quas xenii vice ex- terem. Nec enim fidei apud te meae preconem in eloquentiorem, nec sanctiorem testem De- stituisse parare potui, et haud scio, an tu Grae- um omnium hunc ardentissime ames. Quare si persuasi, aptissimum fore amicitiae nostrae auspicem vel *πρόξενον*. Sic enim sentias o, cum Demosthenem excipis, una nos quo- tanquam illius umbram, admittendos esse. Wittenbergae.

179 (cod. anno.)

Io. Bugenhagenio.

Epistolae huius auctoritas ex Pauli Apostoli ad Romanos epi- stola (Capitulum) Wittenb. (Sine anno), pl. 4. in 8. Est textus graecus in usum auditorum editus. Hausimus epi- stola ex Strobelii Miscellan. P. IV. p. 6. Non autem in 1521, ut Strobelius putavit, sed 1521 prodit hic libellus forsasse mense Aprili, quum e Seckendorffii hist. Luth. indicatur, Bugenhagium venum mense Martio 1521 Vi- chengam, repisse.

*D. Iohanni Bugenhagenio Pomerano
Philip. Melanch. S. D. **

iod. de lege constitutum erat, ut pro omnium iura vestibulis scripta, sinbriis item vestium culpa, nunquam non ob oculos posita specta- ir, Idem in Evangelio tanto adcuratius prae- idum erat, quanto ad fingendas inflamman- que montes efficacius est, quam lex. Nam cum mortuas quasdam virtutum umbras tantum cure delineet, hoc vivacissimum nobis exemplar *Christum* exhibet, nullos non animorum

Strobelius non ita recte „S.“ P.

motus adspectu adeoque gratiosissimi vultus sui splendore serenantem. Et quid aliud nobis significabat ille nobis in deserto suspensus serpens, quam in *Christum*, perpetuo defixis oculis pios, ut graeci dicunt, *ἀνεπιζεύσαι*. Porro cum inter sacros commentarios plane non alius *Christum* nobis expresserit aut proprius aut evidentius hac Epistola, ita adornavi eam, ut Enchiridii vice, et graeca quidem, semper posset in manibus haberi, ne qua unquam ab illa vitae imagine illoque salu- tati vultu Christianae inventutis oculi deflecterent. O vere foelices, quos hanc *εἰκόνα Christi* iuvabit intueri, complecti, exoculari, nocturna versare manu, versare diurna. Qui e scholasticis disputationibus *Christum* requireret, is tantum abest, ut adsequatur, ut pro *Christo Mosen* quendam, imo ne *Mosen* quidem, sed frivolas rixas reperiat. Nec enim dici facile queat, quam longe absint a gerinana Evangelii ratione disceptationes illae scholarum. Quin tuo exemplo, carissime *Iohannes*, *Paulo* formandos nos permit- timus, quem quanto rectius *Θηλαχόν* *) *λόγων* vo- caverimus, quam illi quondam philosophastri *Socratem* suum? Vale. Wittenbergae.

No. 180.

29. Mai. 1521.

Mosellanus ad Hessum.

Manlii farrag. p. 516.

*Clarissimo pariter et doctissimo viro,
D. Iohanni Hesso, theologo eximio, et pa-
trono suo,
P. Mosellanus S.*

Puer ille *Ioannes Seidlicius*, quem superiore anno nobis accurate commendasti, iam sumptum fecit hic annum totum et amplius, *Camitiani*, hominis ut mihi egregie amici, sic insigniter docti, convictu; ei enim adolescentulum curan- dum commendaram. Sumptus autem quos fecit hactenus, surgunt in aureos quadraginta; nam tantum expensum est pro cibo, potu, vestibus, libris, medicinis, sine quibus vita humana transigi non potest. Iam tu cogita, quam indignum sit, bonum virum *Camitianum* puero diutius

*) Ed. princeps: *Θήλαχον*.

credere. Semel atque iterum scripsit super hac re *Matthaeo* nostro, scripsit et aliis, sed hactenus frustra: ut plane suspicio et mihi et *Camiliano* oboriatur, aliquid monstrum aliud nempe adolescentem natura praeferozem a patre subinde pecuniam quidem accipere, sed magistro suo non numerare, ut est iuventus ad eas artes plus satis ingeniosa. Iam cogitare facile potes, hic periclitari fidem cum meam, tum maxime tuam. Tu mihi bona fide commendasti puerum: ego eadem tradidi *Camiliano* erudiendum. Iam officii nostri est, operam dare, ut, quod debetur homini, persolvatur. Bonus est vir, nec minus doctus et fidus. Urge itaque patrem, ut creditum solvat. Porro quod ad adolescentem attinet, *Camilianus* negat, ultra se eius curam gerere aut velle, aut posse. In causa est adolescentis incredibilis ferocia: quam frangere, quando flecti non potest, saepe frustra conati sumus multi. Breviter, ut est adolescens egregie ingeniosus, sic indomitus. Discit tamen, Martem interim spirans. De rebus novis nihil, nisi quod regem Galliae aiunt magno exercitu in Allobrogum finibus castra metiri.

Martini res in tumultu sunt. Ipse nescio quo abductus est ab amicis, ne praeda fiat hostibus. Rerum facies tota mihi displicet: sed fiat voluntas Domini. Vale, Lipsiae, 1521, pridie corporis Christi.

No. 181.

(eod. anno.)

Iudicium.

Prodiit separatim: Unterscheid zwischen weltlicher und Christlicher Fromkeit. Philippus Melancthon. Hagenaw. (s. a.) pt. 1. in 4. — Strobelius in bibliotheca Melancthon. refert hoc scriptum ad ann. 1521. Mylius in chronologia libror. Melancthon. hoc scriptum non commemorat nisi his verbis ad annum 1524: „Scripsit epitomen renovatae Ecclesasticae doctrinae ad Principem Hessorum. Hoc scriptum etiam separatim est editum cum alio scripto Philippi: quid inter mundi et Christi iustitiam intersit: vernacula lingua per Philippum prius editum, tunc autem ab alio quodam lascivitate donatum.“ — Cui Melancthon haec scripserit et qua occasione nunc definiti non potest.

Unterschied zwischen weltlicher und christlicher Fromkeit.

Phil. Mel.

Es ist zweierlei Fromkeit, da von geschrieben stehet, eine heißt göttlich, die ander weltliche. Weltliche From-

keit nennet Paulus zu den Koloffensern *σροξια κοσμου*, der Welt Ordnung. Diese steht in äußerlicher Zucht, Ehrbarkeit, Geberden, Sitten und Bräuchen, und die Vernunft mag diese begreifen. Da sie ist der Vernunft ingepflanzt von Gott, wie dem Baum ingepflanzt ist, daß er diese oder andere Frucht trag. Also ist dem Menschen ingepflanzt dieser Verstand, daß er hält, man soll niemand beschädigen, man soll gemeinen Fried erhalten, man soll Zucht erzeigen vor jederman. Also weit streckt sich menschliche Fromkeit, als weit menschliche Vernunft von ihr selbst sehen mag.

Es kann aber menschlich Vernunft von ihr selbst nichts gewiß beschließen vor Gott. Denn ob sie schon hält, daß ein Gott sey, und hört, daß er richten werde, wolle auch selig machen die, so ihn ehren, dennoch läßt sich die Vernunft leicht bewegen, daß sie sich entsehe vor seinem Gericht, und läßt ihr allweg träumen [träumen], die Hölle sey nicht so heiß, Gott sey nicht so greulich; dieweil sie sieht, daß so großer Muthwille oft, wie sie meint, ungestraft bleibe.

Wiel weniger kann die Vernunft fassen, daß Gott Sünde verzeihe. Sie hält ihn nicht so freundlich und gut, daß er sich unsrer so groß annehme, auch läßt sie sich nicht bedünken, daß Gott so nahe um uns und bei uns sey, daß er in aller Noth seine Augen, auf uns habe; sondern sie erdichtet ihr einen Gott, der drohen sige und lasse uns schaffen, was wir könnten, wie denn die Poeten Iovem beschreiben, daß, da ihn Thetis sucht, was *) er nicht daheim, sondern was in einer Beck in Aethiopia. Und die Cretenses haben Iovem gemahlt ohne Ohren, damit sie zu verstehen gaben, daß er uns nicht erhört. Und solches sind fürwahr weise Leute gewesen, haben die Natur menschlicher Vernunft wohl angesehen, und haben Gott gemahlt, wie die Vernunft von ihm hält. Also sagt auch Gott in dem Psalmen: der Heiden Gott haben Augen und sehen nicht, Ohren und hören nicht. So ist nun vonnöthen, daß wir einen Gott haben, den wir dafür haben, daß er uns sehe und höre.

Dieweil nun das die Vernunft nicht kann oder begreift, so hat Gott seinen Sohn ins Fleisch geworfen, daß er uns des Vaters Willen vorhielte, Joh. 1., und unsre Blindheit und etlogene Meinung von Gott, samt allen Sünden, die da folgen aus sol-

*) i. e. war.

der Blindheit, Annahme, und den heiligen Geist auf
gott, damit wir in wahre Erkenntnis Gottes können.
Denn helfen keine unserer Werke oder Verdienste.

Dieses ist nun göttliche Fromkeit in uns; die
Christus in uns wirket mit dem heiligen Geist, das ist,
wenn unser Herz vom heiligen Geist bewegt wird, daß
es erschrickt vor dem großen Zorn Gottes von unsrer
Sünden wegen, und ergreift die Gnade und Ver-
zeihung der Sünden durch Christum, und empfahet
also Trost, und gewinnt ein inner, frohlich, herzhafte
Zuversicht zu Gott, daß es sich muthiglich Gott er-
gibt in allen Anstößen; und versichert sich Gutes zu Gott,
und merkt, daß er allenthalben ein Aufsehen auf uns
hat; und wirket uns in allen Creaturen; ernähret,
handhabet, erhält alle Creatur. Solches beschleußt
(i. e. überzengt sich) das Herz von Gott gewislich;
weil der heilige Geist ist, der von Gott in uns also
Zeugniß gibt; Joh. 16. et Rom. 8. Dieses gewis Be-
schreiben (i. e. gewisse Ueberzeugung) nennt Paulus zu
den Koloffern am Andern *πληροφορίας*.

Solche Erkenntnis Gottes und solcher Glaube ist
göttliche Fromkeit in uns, die Gott vornehmlich for-
dert, wie er spricht Joh. 17: dieß ist das ewige
Leben; daß man kenne den Vater und
Christum. Und Abacuc sagt: der Gerechte
lebet seines Glaubens. Es wirket auch solcher
Glaube in uns ein demüthig Herz, das da fühlt, wie
wir billig unterworfen seyn sollen allen Creaturen, wie
Christus ist worden der niedrigste unter allen Menschen,
Esaiä 53. Denn wann das Herz siehet, was es
wohl vor Gott verdienet habe, und wie gnädiglich es
doch begnadet und begabt sey, so kann es sich nicht
enthalten, es muß sich selbst vernichten und unterwer-
fen jederman, jederman dienen &c. Und wie der hei-
lige Geist rein ist, also wird ein keusch rein Herz, daß
da erschrickt vor unkeuscher Lust und Begierde. Also
spricht Gott, daß er will ein neu Testament anrichten,
Hierem. 31, und sein Geboth nicht in eine Tafel,
sondern in unsre Herzen schreiben, daß wir ihn ken-
nen; und sagt Esaiä 45, er wolle Kinder machen,
die Gott lehre.

Hier siehest du, wie ein christlich Herz geschieht
(i. e. beschaffen) ist. Wo nun das ist, da ist Gott.
Neben dem ist nun äußerlich Fromkeit oder Zucht, die
uns vor Gott nicht rechtfertigt macht. Denn rechte
Fromkeit, die soll Leben seyn, darum allein der Geist
Christi in uns ist lebendige Fromkeit.

und äußerliche Gebotungen zugehen mit dem Fleisch,
und haben kein Leben; darum können sie durch Nicht
Leben oder Fromkeit geben. Koloff. am andern mit Wo
auch solche äußerliche Fromkeit allein ist, doiß, man
Gendele. *πληροφορίας* *πληροφορίας* *πληροφορίας*

Äußerliche Fromkeit ist gar gefast zum Ersten
in die Gewalt, welche die Schrift das Schwert nennt;
und wie uns Gott dem Schwert unterworfen hat, also
fordert er auch äußerliche Zucht und Sitten, welche
weltliche Obrigkeit Frieden zu erhalten einsetzt. Und
ist man weltlicher Obrigkeit Gehorsam schuldig, so
fern sie nichts wider Gott gebet zu thun, ob sie
schon sonst mit Gewalt führt *); denn Christus sagt:
wer dich dringt eine Meile zu gehen, mit
dem gehe 200.

Zum Andern ist äußerliche Fromkeit Kinderzucht
von Gott geböthen, die man nennt *παιδαγωγία*,
welche nicht göttliche Fromkeit ist, sondern eine außer-
liche Übung, jedoch von Gott befohlen den Aeltern,
daß sie die Kinder vor groben Sünden bewahren, als
wenn man Kinder oder grobe Leute zu fasten, zu be-
then, zu Ritzengehen, in solchen Kleidern zu gehen
gewöhnt, Galat. am vierten. Was das Schwert nicht
fordert, läßt Gott frei; doch daß man der Liebe auch
da diene; als wo Kinder oder schwach Gewissen sind,
daß man denen diene in ihrer Blödigkeit.

Wenn aber nun Prediger kommen, und geben
vor, göttliche Fromkeit stand (bestehe) in Fasten oder
solchen Sachen, oder weltliche Obrigkeit fordert solches,
als wären es Stücke, davon die Christlichkeit stand
(bestehe), soll man hie widerstreben und bekennen,
was christliche Fromkeit ist, und unser Leben darob
lassen; denn wir sollen uns nicht mit Gewalt
wehren.

Dieß alles ist gefasset in die zehen Gebothe.
Denn das erste fordert den Glauben, so Gott spricht:
ich bin Gott dein Herr. Dieweil er sich un-
sern Herrn nennt, will er mit uns zu thun haben.
Item: ich bin ein starker Eiferer, der der
Väter Missethat straft, und thun Darmher-
zigkeit, und will, daß man sich zu ihm wende, dann
er strafe und helfe. Das andere Geboth fordert,
daß man seinen Namen dazu brauche und rühme,

*) i. e. wenn sie auch sonst, nämlich außer dem Falle des Un-
derspruchs gegen ein göttliches Gebot, Gewalt braucht.

daß er der Helfer und Richter sey, wie geschrieben ist Joel am andern: wer den Namen Gottes anruft, dem wird geholfen. Das dritte, daß Gott allein in uns wirke. Das vierte unterwirft uns den Kelttern und aller Obrigkeit. Das fünfte fordert Liebe, das sechste Keuschheit. Das ach-

te *) Lieb; das neunte und zehente fordern ein rein Herz von allen fleischlichen Begierden. Solche Keuschheit bringt mit sich der heilige Geist.

*) Fortasse: das siebente und achte. In certe manu antiquis. in exemplo impresso, quod est in bibl. Goth., emendatum legitur.

Handwritten text at the top of the page, likely bleed-through from the reverse side. It is mostly illegible due to fading and orientation.

PHILIPPI MELANTHONIS
EPISTOLARUM, PRAEFATIONUM, CONSILIORUM
LIBER TERTIUS,
COMPLECTENS EA, QUAE SCRIPSIT ANNIS 1522—1526.

GENERAL INFORMATION

The following information is for your information only. It is not intended to be used as a basis for any action. It is subject to change without notice.

The information is for your information only. It is not intended to be used as a basis for any action. It is subject to change without notice.

The information is for your information only. It is not intended to be used as a basis for any action. It is subject to change without notice.

The information is for your information only. It is not intended to be used as a basis for any action. It is subject to change without notice.

No. 182.

1. Ian.

*Melanthon et Amsdorf. de prophetis
Cygneensibus.*

† Ex narratione Spalatini in Tabul. Vinar. Registr. H. Fol. 110. No. 48. — Acceptis epistolis Melanthonis et Amsdorfii de prophetis Cygneensibus Dux Sax. Elect. Melanthonem et Amsdorfium de Circumcisionis, sive d. 1. Ian. 1522, in oppidum *Prettin* venire iussit, ubi per *Hauboldum ab Einsideln* (Consiliarium) et *Georgium Spalatinum* ex iis quaeri iussit: „was sie doch bewegt hätte, Seiner Churf. Gnaden von diesen Sachen so beweglich zu schreiben.“ Uterque ibidem suam sententiam eodem die litteris mandavit, et missis ab Electore tradidit. — Responsum Electoris vid. d. 2. Ian. 1522.

*(A. Melanthonis sententia de prophetis
Cyn.)*

Anfänglich ist die Sach, so mich bewegt, also ergangen. Es seynd in die Iohannis Evangelistae zu mir in Wittenberg kommen Claus Storck mit zweien seiner Gesellen, mir angezeigt, wie sich etliche Empörung erhoben zu Zwickau, und sonderlich von wegen baptismi parvulorum und fidei alienae, und sich auf Doctorem *Martinum* berufen. Hab darnach insonderheit gehört einen unter den Dreien, genant *Marcus Thome*, der mir gesagt, wie daß er, dergleichen auch Storck, sonderliche und gewisse und offenbare Gespräch mit Gott habe, doch nyndert auch nicht predige, denn wo und was ihn Gott heisse. Hab so viel von ihm vermerkt, daß er der Schrift Sinn recht hat in den höchsten und vornehmsten Artikeln des Glaubens, wiewohl er eine sonderliche Weise zu reden führt. Hab auch vor einem halben Jahr mit diesem Marco disputirt, hat aber die Zeit von den göttlichen Gesprächen nicht gesagt. Hab also die Sache bei mir hin und wieder bedacht, sonderlich dieweil sie anzeigten solch Aufruhr zu Zwickau bewegt, und möglich weiter zu bewegen; und gedacht, dieweil solche Empörung nicht mit Gewalt, sondern vorhin mit Schriften und iudicio spiritualium hominum zu stillen seynd, daß vonnöthen wäre in dieser Sach doctoris Martini iudicio, sonderlich dieweil sie sich auf Doctorem *Martinum* berufen.

Es seind fürwahr zwo Quaestiones, die nicht zu verachten, und gelahrtern Leuten denn ich bin und der gemeine Haufe möcht zu schaffen machen. Gedacht auch, der Teufel wollt uns an einem weichen Ort angreifen. Es haben Augustinus und derselbigen Zeit viele andere mehr viel disputirt de baptismo parvulorum, und wenig ausgerichtet, und Augustinus behilft sich des gemeinen Bösen *) und des alten Gebrauchs. Doctor *Martinus* weiß wohl, was diese Quaestion hinter sich hat. Und das ist summa summarum meiner Sorgen noch, und vormals, gewesen.

Mich hat nicht sonderlich bewegt, was sie von göttlichen Gesprächen sagen, und dergleichen. Denn solches in seinem Werth stehet, und nichts daran gelegen, anders denn, daß durch solchen Schein weitere Beschwerungen möchten vorgenommen werden. Diese Quaestiones aber de baptismo haben mich meines Bedünkens billig bewegt.

Solche anliegende Noth hab ich niemands wissen förderlicher anzuzeigen, denn unsern gnädigsten Herrn, als einem christlichen Churfürsten und dieser Zeit einigen Schützer Ecclesiae, welchem billig in solche Sache zu sehen zustehet. Bitte, mein gnädigster Herr wolle mein Schreiben gnädiger Meinung verstehen.

(B. Amsdorfii sententia.)

Des Licentiaten Amsdorfs Schreiben an Herr Haubolden von Einsideln und den Spalatinum ist dieses Vermögens **) gewest:

Günstige liebe Herrn. Dieweil diese Leut von Zwickau, wie mich Philippus berichtet, sich rühmen, daß sie den Geist Gottes haben, und mit Gott reden, auch darzu aus der Schrift geschickt seyñ und geistlich reden sollen, deshalben sie denn zu Zwickau eine Sedition gemacht haben: so hab ich für gut angesehen, solchs meinem gnädigsten Herrn anzuzeigen, auf daß auch bei

*) i. e. mit der Lehre von der Erbsünde.

**) i. e. Inhalts.

uns nicht ein Aufruhr und Empörung werde, auf daß auch nicht so bald mit Gewalt und Gericht sie unverhört gedämpft werden, sondern daß man mit ihnen aus der Schrift und Vernunft erstlich handelt, bieweil sie sich auf die Schrift und den Geist Gottes berufen, auf daß wir das Wort Gottes in ihnen, ob sie gleich böse und unrecht wären, nicht verachten. Ich hab auch derhalben mit ihnen nicht reden, noch sie nicht sehen wollen, da ich in der Schrift ein neuer Schüler bin, und sie so hohe, unerhörte Ding vorgeben. Man soll so bald ihnen nicht glauben; man soll sie aber auch nicht verachten, bis sie verhört und examinirt werden.

No. 185.

2. Ian.

*Acta ab Einsiedelio et Spalatio cum
Melanthono et Amsdorfio.*

† Ex narratione manu scripta de prophetis Cygneensibus in Tabular. Vinar. Registr. H. Fol. 110. No. 43. — Princeps Elector, perlecta sententia Melanthonis et Amsdorfii, ipsi transmissa, utrique per Einsidelium et Spalatinum haec, quae iam sequuntur, responderi voluit.

Auf den Donnerstag den achten St. Stephanus des heiligen ersten Märtyrers *) vor Mittag haben aus Befehl meines gnädigsten Herrn, des Churf. zu Sachsen, Herr Haubold von Einsideln und Georgius Spalatinus genannten Magister Philipp Melanthon und Licentiaten Amsdorf nachfolgende Meinung angezeigt.

Mein gnädigster Herr, der Churfürst zu Sachsen, hab sie allein darum lassen erfordern, damit sein Chf. G. möge in Erfahrung kommen, was sie doch verursacht hab S. Chf. G. so beweglichen zu schreiben. Weil denn S. G. G. aus ihren schriftlichen Berichten nicht vermerken, daß die Ursachen, so sie in solchem Schreiben hätten bewegt, so groß und darnach wären; derhalben hätte S. G. G. des Beschwerung, daß sie die Sache auf S. G. G. schieben wollten. Denn S. G. G. wüßten als ein Laie und der heil. Schrift unerfahren, nicht, was in dem gegen den Männern, die sich für prophetische und apostolische und von Gott gesandte Leute ausgeben, sollt vorgenommen werden. Weil sie denn anzeigen, daß man sie eher mit Schrift und Vernunft sollt unterweisen, denn mit Gewalt unterdrücken und däm-

pfen, so wollt es S. G. G. in ihr Bedenken stellen, wie und durch wen gedachte Männer sollten unterweiset werden. S. Ch. G. wüßt auch nicht, was Guts daraus erfolgen möcht, wenn man sich in Disputation mit den Leuten begeben sollt. Denn ihnen wäre unverborgen, was hievor aus andern Disputation und der zu Leipzig Gutes erfolgt hätte. Wenn *) die Ding wären je länger je mehr und also eingerissen, daß sie zu Wittenberg überall für Keger gescholten würden. Sie zu Wittenberg hätten bereit genug auf der Nadel, und dürften warlich sich mit diesen Leuten nicht auch beladen; bevor weil die Sach den Artikel von der Lauf der Kinder belanget. Daraus S. G. G. nicht könnt ermessen, was Guts erwachsen sollt, wenn man gleich viel davon disputirt. Und sollt vielleicht besser seyn, daß man davon nicht disputirt, denn daß man viel davon handelt; zuvor weil Sanct Augustin darvon geschrieben hatt, und der gemeinen Meinung Zufall gebe; welcher St. Augustin hievor in der Universität zu Wittenberg in so großen Ehren gehalten, daß sie zum mehrern Theil sich seiner Lehre, als der beständigen und rechtfertigen gehalten hätten. Und wäre es eben ein Wunder, daß die Leut mehr von der Laufe der Kinder sollten wissen, denn der heilige und gelehrte Vater Augustin sollt gewußt haben.

Wohl wüßte S. Chf. G., daß Gott der Allmächtige durch Fischer und andere geringe und verachtete Leut große und wunderliche Ding gehandelt, ausgerichtet und gewirkt hätte, hielt es auch dafür, daß Gott nochmals könnt und vermöcht durch verachtete Personen dergleichen zu wirken: ob aber diese Männer solche Leut wären, durch welche Gott auch solche Ding handelt, wüßte man nicht, sondern wäre zu besorgen, ihr Vorgeben wäre mehr eine Verführung, denn ein Bestand in Wahrheit, weil sie von den Hauptsachern [Haupturhebern] der Empörung und Aufruhr zu Zwickau seyn sollten, und zu fürchten, wie sie auch selbst schreiben, sie möchten zu Wittenberg auch Empörung anrichten.

S. Chf. G. wollten ihnen auch vertraulich nicht verhalten, daß seiner Chf. G. von ihrer Chf. Gn. Brüdern und Vettern von der Empörung und Aufruhr zu Zwickau geschrieben, und etliche Artikel, so zu Zwickau erregt, zugeschickt wären worden, unter welchen Artikeln eben der von der Laufe der unmündigen Kinder auch einer wäre; als nämlich, daß etliche zweifeln, ob der Glaube der Pathen dem Kind zu der Lauf behülflich; etliche vermeinten, ohne den Glauben selig zu werden. Etliche geben an, als wäre die göttliche Schrift zur Lehre

*) Stephani Protomartyris octava; i. e. d. 2. Januarii.

*) Legendum: Denn.

er Menschen unkräftig. Denn der Mensch müßt allein auch den Geist gelernt werden. Denn hätte Gott den Menschen mit Geschrift wollen gelernt haben, so hätte er uns vom Himmel herab ein Biblien gesandt. Item, wie die Todten wäre nicht zu bitten, und andere graumme Unart, die der Stadt Zwickau einen unchristlichen heidnischen Namen machten.

Sollten nun berürte Leut zu Zwickau etwas mit Aufruhr unbilliges vorgenommen haben, und berürte Ärztel und Herrn erfahren, daß sie sich zu Wittenberg enthielten [aufhielten], und nach ihnen, wie sie sich nicht unfug hätten, trachten, auch, nachdem wider Aufrührische Leut und Erreger der Empörung in geistlichen und weltlichen Rechten Gesetze aufgerichtet, dieselben in Strafe zu nehmen begehren: hätten sie zu achten, als berürten Leuten darunter begegnen, auch was guten Willens zwischen den Fürsten und Bettern daraus leicht erwachsen.

Wie sie auch anzeigten, daß gut seyn solt, daß Doctor Martinus die Männer möcht verhören, in Erfahrung zu kommen, was sie für einen Geist bei ihnen hätten, wolt S. Chf. G. nicht gebühren zu rathen, daß Doctor Martinus gen Wittenberg solt kommen. Denn S. C. G. hätte sich Doctor Martinus Sachen bisher nicht anders vor Röm. Kais. Majest., dem heiligen Röm. Reich und andern angenommen, denn allein, weil er sich zu Recht erboten, daß er nicht bewältigt würde. Solt denn Doctor Martinus gen Wittenberg kommen, und ihm etwas beschwerliches darob widerfahren, das wäre S. C. G. nicht lieb. Weil denn Kais. Majestät seiner S. G. Herr wäre, so müßt je seiner Majestät sein S. G. gehorsam seyn.

Sie sollten es aber dafür eigentlich halten, wenn S. C. G. wüßten, was gut und recht seyn solt, S. C. G. wolt sich desselben halten, und weder Bruder noch Kutter noch jemand's ansehen, darüber auch leiden, was S. C. G. leiden solt. Es wäre auch bisher den benannten Leuten von S. C. G. keine Gewalt erzeigt worden; verhalten sie nicht Ursach gehabt hätten zu bitten, und nicht mit Gewalt zu unterdrücken.

Weil denn weiter Empörung und Beschwerung von den Leuten zu besorgen, verhalten sie achten S. C. G. für die Beste, daß sie gedachter Leut müßig stünden, weiser Beschwerung zu verhüten.

Darauf hat Magister Philippus Melanthon geantwortet, und unterthäniglich sich bedankt eines gnädigsten Herrn, des Churfürsten, gnädiger Anzeigung, und gesagt, daß mein gnädigster Herr die Sache fast wohl bedacht habe; sey es auch mit S. C. G. nicht, daß an dem Artikel von der Lauf der Kinder nichts

sonderliches liege, und daß besser sey, daß man davon nicht weiter handle, denn daß man viel davon zweifelte. Es hat auch der Stord selbst gesagt, da der Marcus Thome so hart auf denselben Artikel verharret: sey was liegt denn an diesem Artikel. Darum laß er, Philippus, ihm meines gnädigen Herrn Meinung und Iudicium fast wohl gefallen. Denn die Prädestination der göttlichen Vorsehung und anderes bliebe für sich selbst, und würde durch diesen Artikel nicht verhindert.

Es hätte auch gar nicht die Meinung gehabt, daß sie durch ihr Schreiben und bittlich Anzeigen diese Dinge S. C. G. aufladen und heimschieben wollten, sondern weil sie vermerkten, daß die Leut zu Empörung geneigt, und zu Wittenberg auch Aufruhr möchten erregen: demnach hätten sie, folgend Unlust zuvorzukommen, solches S. C. G. länger nicht wissen zu verhalten; könnten auch wohl achten, daß S. C. G. nicht zu thun wäre, daß sie sich mit Doctor Martinus einließen. Hätten auch S. C. G. nicht darum geschrieben, daß sie besorgt hätten, einige Bewältigung von S. C. G. gegen berürten Leuten; sondern gefürchtet, sie möchten, eher es an S. C. G. reichet [gelangt], durch Richter oder andere Obrigkeit angenommen, und, ehe sie verhört, unterdrückt werden.

Hat sich auch endlich unterthäniglich erbothen, allen Fleiß zu haben, der Leute müßig zu stehen und ledig zu werden, künftigen Unrath und Empörung zu verhüten.

No. 184.

6. Ian.

Carlstadt ad Princ. Electorem.

† Ex actis in tabul. Vinar. Reg. N. N. Lit. B. p. No. 183. Argumentum huius epist. breviter dedit Seckend. in hist. Luth. I. p. 196.

(Friderico, Duci Saxoniae Electori.)

Durchlauchtigster, Hochgeborner Churfürst, gnädigster Herr. Er. Chf. G. sind meine unterthänige Dienste zuvor in Fleiß bereit. Gnädigster Herr. Ich habe in heiliger Schrift vermerkt, daß kein Stand Gott behaglicher, und christlicher Freiheit nützlicher und dienlicher ist, denn der eheliche Stand, welcher mit viel und großen Benedeiungen auch begnadet und beziert ist, wenn er göttlich gelebt wird Inhalts göttlicher Einsegnung. Ich habe auch beherziget, daß Gott seine Priester zum ehelichen Stande erfordert, und ihnen Form und Maas

ehelichen Lebens vorgeschrieben, und eingeben hat, darnach zu leben. Insonderheit betrachte ich, daß viel arme, elende, betrogene und verlorne Pfaffen eine lange Zeit in des Teufels Gefängniß und Kerker liegen, denen ohne Zweifel durch vorgehende Exempel und Fürbilde möchte gerathen und geholfen werden. Demnach habe ich mich in Ansehen und Aufachtung etlicher meiner Herren und Freunde mit der ehrbaren Jungfrau Anna Mochau verlobt, und bin willens, so das der allmächtige Gott verhängt, die Hochzeit auf St. Sebastiansabend [d. 30. Ian.] schiers kommende anzufahen, und folgenden Tag alles in Beiseyn meiner geliebten Herren Förderer, Gönner und Freunde zu vollziehen. E. Chf. G. [bitt ich] derhalben ganz unterthäniges Fleißes, E. Chf. G. wollen sich in Gnaden allhie erzeigen. Das will ich nun höchstgedachte E. Chf. G. in aller Unterthänigkeit und Gehorsam meines höchsten Vermögens allezeit erfunden werden. Wittenberg Montags Epiphaniae 1522.

E. Chf. G.

unterthäniger Diener
Andreas Bodenstein
von Karolstadt.

No. 185.

(med. Ian.)

G. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. ep. 77.

Optimo Viro, D. Georgio Spalatino,
patrono suo,

S. Salvi essemus, mi Spatine, si collegiis praessent eruditi homines et qui sibi in vulgus auctoritatem et gratiam virtute conciliarent, et, ut meo dicam more, προξενήσασιν ἄν, idque ipse nunc ago, ut obtrudam eis unum itemque alterum, qui bona fide doceant. Ne mihi quidem grave fuerit, in collegium commigrare, si quando Illustriss. Princeps mederi his malis coeperit. Mihi crede, Spatine, actum est de rebus nostris, nisi in tempore opem tuleritis. Nam in Academiae principibus, qui nunc sunt, spei nihil est. Sua curant cauti homines. Nosti Gellianum de Cassita Apologum. Ego certe pro mea virili advigilabo, efficiamque, si adspirarit Deus, ut intelligent boni, si nihil aliud, at bene cupiisse me communibus rebus. Quem nuper petebas *Vulgarii* locum, mitto; adieci et meam sententiam.

Erit autem in *Vulgario* grata simplicitas, quam ego vel inprimis ab interprete requiro, etiam parum alicubi felicem et commodam. Adolescentem, qui has reddet, satis opinor tibi notum esse; dignus omnino est propter bonos mores, egregiam indolem, eruditionem et facundiam, quibus ille praeter aetatem praeditus est, quem iuvenus. Neque gravatim ipse de meo iuvero. Invitus interpello Illustr. Principem. At hic impudentem esse oportuit. Adfert enim literas puer, quibus prorogari petimus annonam. Tu boni consule, et operam tuam huic, vel nostra causa, locabis. Vale.

Philippus.

Mitto legendas *Ioachimi* literas, quas nuper adeo accepi post eas, quas pridem vidisti.

No. 186.

25. Ian.

Beyerus ad Einsiedelium.

† Ex tabular. Viner. Reg. O. Fol. 99. Lit. M. M. — Argumentum huius epist. narravit Seckendorffius in hist. Luth. I. s. 130.

An Hugolten von Einsiedel.

Meine willig Dienst zuvorn. Gestrenger, ehrenvestter, besonder günstiger Herr und guter Förderer. Ich laß euch wissen, daß sich die Universität mit dem Rath vereinigt hat, daß man in der Pfarrkirchen, dahin wir alle gehören, auf die Weise Messe halten soll.

Erstlich wird gehalten das Gesang mit dem Introitu, Gloria, et in terra, Episteln, Evangelio und Sanctus; darnach prebigt man, darnach hebt man die Messe an, wie sie Gott unser Herr Jesus in coena außgesetzt hat. Da spricht der Priester öffentlich verba consecrationis zu teutsch, und vermahnt das Volk, wer mit Sünden beschwert und nach der Gnade Gottes hungerig und durstig, dem wolle man des Herrn Leichnam und Blut reichen. Wenn man communicirt hat, so singt man Agnus Dei, Carmen *) und Benedicamus Domino.

Der Canon hat sich verkehrt. Hinfürder sollen wir kein Bettler, Mönch oder andere leiden. Die Armen soll man versorgen auß dem gemeinen Beutel. Darenin sollen alle Fraternität, der XXI sind, den Lehen, wie sie vorkommen und der Kirchen Schätze. In einer

*) Carmen aut Commun.

jeglichen Gasse soll seyn ein frommer Mann, der auf die Armen Aufsehen soll haben etc., keinen offenbaren Sünder zu dulden, sondern dieselben von der Universität und Rath zu strafen.

Die Bilde wollen sie auch in der Pfarr nicht leiden, und mit der Zeit abethun, haben starke Schrift darwider geführt. Ich disputirt allein von neun zc. *). Sie wollen es nicht mehr gut seyn lassen; sie sagen strafs: non facias tibi sculptile Deuteron. VI. Exod. XX. et Baruch ult. Es ist nicht weniger, daß den Heiligen viel Ehre widerfahren. Befehl mich euch. Mit Gabriel **) ist die Sache ganz gestillt. Datum Wittenberg Sonnabend Pauli Conversionis anno Dom. XXII.

Christianus Beyer, Doctor.

No. 187.

31. Ian.

G. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. ep. 64.

D. Georgio Spalatino patrono suo.

(Spalatinus adscripsit annum MDXXIII.)

S. Scis solere omnia polliceri quosdam a senatu; sed nihil praestitere hactenus. Nunc intrudere in collegium neminem possumus, priusquam illheic sint, qui auctoritate et eruditione scholarem iuventutem moderentur. *Ioachimus* ***) rediit, quocum de communibus rebus acturus sum, ubi primum licuerit. Quae de *Pomerano* scribis vellem equidem confieri possent. Nam mihi quidem videtur Illustriss. princeps nullo suo impendio ex praebendis templi ****) facile lectoribus omnibus cavere posse, quando et numero lectorum tam magno nihil opus est. Quod si praeter Mathematicum, Philosophiae unus, rerum Latinarum duo sint lectores, et paedagogus, iudicarem recte constitutam esse rempublicam. Modo ipsis collegiis praesit unus aut alter vir bonus ac eruditus. Sed heu citius Nili caput, quam probum lectorem invenias. Si quid de *Pomerano* voles effici,

ad Rectorem scribe, qua id ratione facillime possit. Est enim agenda res communi consilio eorum, qui sibi nihil facile patiuntur detrahi. In me neque fidem neque diligentiam desiderabitis, quidquid mutare aut constituere visum fuerit. Optarim enim primum rei litterariae deinde vestrae rei-publicae vel meo incommodo consultum. Mitto de denario et *Vulgarii* locum a *Ioachimo* versum, et quae ex sententia Doct. *Martini* adicienda videbantur. Vale. Die sexta post Paulinam Conversionem.

Philippus tuus.

No. 188.

1. Febr.

Hectori Pömero.

† Ex autographo in Cod. Guelpherb. in fol. No. 31. 4. [O.]

Ornatiss. viro D. Hectori Bemer praeposito ecclesiae ad S. Laurentium Norimberg. patrono suo.

Opinor te *Gabrielem*, qui nuper monachus, nunc abdicata servitute *) in evangelio Christi vivit, nosse. Hic concionari solet adeo pure et simpliciter, et ut omnia simul dicam, adeo spiritualiter, ut non facile invenias, quem cum eo conferas. Dignus mihi magno aliquo theatro videtur. Quare si tibi concionatore opus est fideli et pio, hoc uti licebit ad proximum pascha. Quod si ita videtur, scribe ea de re ad hominem. Inservire tibi unice optat, et evangelium spargi in tanta urbe volet. Interim ille se Wittenbergae continebit, dum certior per te factus de voluntate tua fuerit. Fortassis eadem tecum *Heltus* aget, Prior Wittenbergensis. Et ego indico modis omnibus etiam ambiendum esse *Gabrielem* tibi, qui Evangelium ecclesiae tuae debes. Mea studia measque fortunas omnes, mi Hector, tibi commendo. Vale. Ex Witteberga. Calend. Februarii.

Philippus Mel.

*) Non sum certus, utrum ita legendum, an vero: *allen von*. Ultimum verbum scriptum est sic: neun fl. Tenzelius, qui hanc epistolam descripsit in usum Seckendorffii (in Cod. Goth. 452.), legit *Crucifix*, sed quo iure non video.

**) Gabriel Zwilling.

***) Camerarius.

****) Templi omnium sanctorum.

*) *Gabriel Zwilling (Didymus)*, haud dubie in Conventu Augustinianorum anno 1521. Est igitur scripta haec epist. anno 1522. In epistola Lutheri d. 19. Mart. 1522 leguntur: „Gabriel sese agnoscit, et in alium virum mutatus est.“ Inde intelligitur, *Gabrielem* non abiisse Norimbergam, quanquam mense Februario utique alio se subducere voluit.

No. 189.

3. Febr.

Einsiedelius ad Melanthonem.

† Ex apographo in Tabul. Vinar. Reg. O. Lit. N. N. Fol. 101—104.

An Philipp Melanthon.

Meine willigen Dienst zuvor. Günstiger, lieber Freund. Mich langt allerlei von den Predigern zu Wittenberg an, als sollten sie sich mit ihrer Lehre nicht allewege vereinen, sondern auf einander spitzige und undienstliche Worte führen, welches von ihnen, zu voraus von denen, die da zu übergenusamer Versorgung der Predigtstühle nicht erfordert, sich eindringen, be fremdlich, in Ansehung daß sie nicht ihre Ehre, Lob oder Ruhm, sondern Besserung des Volks in Verkündigung des göttlichen Wortes suchen sollen.

So ich denn berichtet, daß Magister Gabriel *) sich zuweilen mit aufrührischen Worten vernehmen lasse, mit Unterweisung, wie dieß oder das sollt und möcht durch die Gemeine geändert werden, daraus, und sonderlich von denen, die im Glauben und Geist noch unbeschritten und ganz unfähig sind, Aufruhr, Zwietracht und Entpörung zu besorgen, wollt ich für meine Person gedachtem Gabriel nicht gönnen, daß ihm deswegen Zumessung [Zurechnung] begegnen solle, und wäre nicht ungeneigt, ihn aus brüderlicher Liebe selbst davor zu warnen. So ich aber mit ihme nicht bekannt, habe ich bedacht, euch, bei dem er sich dieser Zeit verhalten soll, darum zu schreiben, mit Bitt, ihr wollet mit ihme davon ein Unterrede halten, und mein gut Bedenken vorhalten, daß ichs nicht gern wollt, daß von ihme würde gesagt, daß er Ursach zu Unwillen gebe, und Zwietracht in seinen Predigen, dazu er nicht erfordert, erregt. Wollet solches mit ihme und andern bei euch Predigern, so viel an euch, handeln, daß sie nicht ihren Ruhm, sondern Gottes Lob und der Seelen Bolfahrt suchen, sich auch zu solchen Ämten nicht unberufen eindringen. Wollet solches von mir, der den evangelischen Handel auch gern fördert, und des Teufels Saamen und Unkraut, der darein gemenget, nicht willig sieht aufgehen, zum Besten vermerken. Das will ich mit Fleiß forthin um euch verdienen. Datum Eynberg Montags nach unsrer lieben Frauen Tag, purificationis. Anno Dom. XXII.

Hugolt von Einsidl.

*) Gabr. Zwilling.

No. 190.

3. Febr.

Einsiedelius ad Carlstadtium.

† Ex Tabular. Vinar. Reg. O. Lit. N. N. Fol. 101—104.

An Doct. Carlstadt.

Meine willige Dienst zuvor. Hochgelahrter und würdiger, lieber Herr Doctor, besonder guter Freund. Es langt mich an, wie Ihr und andere, so zu Wittenberg dem christlichen Volk predigen, zuweilen der Lehr und Unterweisung uneinig, und über das Sachen vornehmen sollt, dadurch der gemeine unverständige Mann geärgert und nicht gebessert, und daß derwegen Aufruhr und Entpörung zu besorgen, wie ich aus mancherlei Ansagen gehört, daß sich allbereit an solchen viel Leut geärgert haben. Diemeil denn euch und andern, die das evangelische Wort führen, ganz geneigt, und je nicht gern erfahren wollte, daß durch Predigen Schtes [irgend etwas] undienstlich und ärgerlicher Neuerung sollt vorgewandt werden: so ist an euch meine freundliche Bitte, ihr wollet euch in euerm Amt der Geschicklichkeit, als ich mich zu euch gänzlich versehe, halten und erzeigen, damit das gemeine Volk nicht geärgert, sondern gebessert (werde). Wo Ihr auch zu Verkündigung des Wortes nicht sonderlich werdet gerufen, so wollt euch dazu nicht einlassen, damit es von etlichen nicht dafür geachtet (werde), als hättet Ihr zu Förderung eures Ruhms mehr Begier, denn der Menschen Heil und Frucht durch das Wort Gottes zu suchen. Dafür ich euch und andere aus christlicher Liebe will gewarnt haben. Wollet solche Erinnerung von mir im Guten vermerken. Das will ich freundlich verdienen. Dat. Eynberg, Montag nach unsrer lieben Fr. Tag purificationis. Anno XXII.

Hugolt von Einsidl.

No. 191.

4. Febr.

Carlstadt ad Einsiedelium.

† Ex autographo Carolst. in Tab. Vinar. Reg. O. Lit. N. N. Fol. 101—104.

Dem gestrengen und ehrenvesten Herrn Haubolden von Einsiedel, churfürstlichen Rath, meinem günstigen lieben Herrn.

Meine ganz willige und unverdroßne Dienste mit Wunschung Gottes Gnaden, Frieden und Gesundheit allezeit zuvor. Gestrenger und ehrenveste Herr.

E. G. Schreiben, daß wir allhier, so predigen, zu weilen der Lehre und Unterweisung uneinig seyen, und wo ich zu Verkündigung des Wortes Gottes nicht sonderlich wäre berufen, alsdenn sollte ich mich nicht dazu einlassen, habe ich gern verlesen. Gestrenger Herr, daß wir Zeiten [bisweilen] uneinig seynd, geschieht derhalben, daß wir nicht auf das Wort Gottes fußen, und daß wir achten, als möchten wir durch unsre Vernunft auch was erdenken, das Gotte behaglich ist. Also ist Uneinigkeit in dem Artikel die Reichte belangend entstanden. Für meine Person sage ich, daß ich der Schrift nachgefolgt, berufe mich dessen auf meine unverdächtigen Zuhörer. Ich habe auch gebethen, daß unsre Obrigkeit den Predigern bei einer schweren Pön wollt gebiethen, nichts zu predigen, denn das die Schrift innhält und lehrt. Mich soll auch gewiß kein Tod vom Grunde der Schrift abführen. So weiß ich, daß Gott nichts gefällt, das nicht nach Form heiliger Lehre entsprießet, daß auch Propheten menschliche Sünden Lügen und Träume nennen, und tugendhaftige Prediger und ihre Anhörer vermaledeien. Darum bleibe ich straks in Gründen göttliches Wortes, und lasse mich nicht irren, was andre lehren. Ich weiß auch, daß ich niemand ärgern kann, denn Unchristen *).

Daß ich aber mich selber einlassen sollte ohne Berufung, ist auch so hin an E. G. gelangt. Denn mir gebührt zu Schlosse zu predigen. Weil nun der Probst früh prediget, habe ich nach der Vesper auch zu predigen vorgenommen, verseehe mich, ich sey also genugsam dazu berufen, wiewohl ich mich ohne das auch sonst schuldig erkannt, Gottes Wort zu predigen. Bin ich doch unwürdiger Doctor, warum soll ich nicht predigen? Gestrenger Herr; mir ist das Wort fast in großer Geschwindigkeit eingefallen: wehe mir, werde ich nicht predigen. Derowegen bitt ich, E. G. wollen mich nicht verdenken. Ich weiß auch wohl woher solche Angebung kommen ist. Man ist mir feind, des dank ich Gott; aber ich will sie nicht scheuen, ich weiß mich gerecht. Das will ich mich auch berühmen, daß ich Aufruhr hasse und fliehe. Gott gebe, daß meine Angeber nicht mit der Zeit werden einen Aufruhr erwecken, der nicht gut wird. Ich verbiethen Aufruhr. So aber drängen etliche den armen Mann also, daß ich gern wollte, sie handelten christlicher.

E. G. danke ich in hohem Fleiß günstiger Erinnerung, will auch gern wieder antworten, wo vonnöthen,

und habe gar keinen Zweifel, so E. G. meine Lehre nach Vermögen heiliger Schrift werden richten und urtheilen, daß ich wohl vor E. G. und allen verständigen Christen will bestehen. Der lebendige Gott spare E. G. gesund. Datum Wittenberg, eilig, Dienstag nach St. Blasii im XXII Jahre.

E. G.

Diener Endres [Andreas]
genannt Carlostadt.

No. 192.

5. Febr.

Melanthon ad Einsiedelium.

† Ex autographo in Tabular. Vinar. Registr. O. Lit. N. N. Fol. 101—104. Mentionem fecit huius epist. Seckendorffius in hist. Luth. p. 217.

Dem Ehrenvesten und Edlen Herrn Hugold von Einsiedel, meinem günstigen Herrn und Förderer.

Ehrenvester, günstiger Herr. Ich habe euer Schreiben vernommen, und gebt euch hierauf zu verstan [verstehen], daß ich solche Meinung oft mit Gabriel *) geredet, habe auch D. Carlstadt gebethen, daß er sich wollte mäßigen. Ich kann aber das Wasser nicht halten **); wäre vonnöthen, daß man zu solchen Sachen, die der Seelen Heil betreffen, ernstlicher thäte. Verhoffe aber, daß fürder solch Irrthum soll verhütet werden. Es ist eine Reformatio vorhanden; Gott gebe, daß sie zu seiner Ehre gereiche. Ich bedanke mich gegen euch der neuen Zeitung, so ihr mir zugeschickt, und, daß ich es vergelte, thu ich euch zu wissen für neue Zeitung, daß unser Probst D. Jonas gefreiet hat, eine Felkin; also nennet man das Geschlecht. Ich meine je, wir machen uns zu schaffen. Euch zu dienen bin ich allezeit willig. Datum Wittenberg, Mittwochs nach Purificationis [d. 5. Febr.].

E. williger

Philippus Melanchthon.

*) Gabriel Swilling.

***) i. e. den Strom nicht aufhalten.

*) Seckendorffius in hist. Luth. p. 217. mentionem faciens huius epistolae eam dicit esse „plenam temeritatis et praesumptionis.“

No. 193.

(6. Febr.)

G. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. ep. 37.

Georgio Spalatino, patrono suo.

Spalatinus adscripsit: Sabbato post purificationis Marianae M.D.XXII. (videlicet: accepti).

S. Mitto, ut voluisti, et interpretationem eius loci, qui est in XXII. Cap. Matth. de pendendo tributo, et ipsum *Vulgarium*, codicem non perinde emendate atque venuste scriptum. Caeterum non contemnendus est commentarius. Nam et historiam litterae proxime sectatur, ceu corpus umbra, et in tractandis eventuum circumstantiis, qui describuntur, minime friget. Equidem nihil dubito, quamvis novum auctorem, theatricis illis concionibus omnium, quotquot vidimus, graecorum praeferre. Habemus enim ex eadem bibliotheca, unde missus est *Vulgarius*, volumina aliquot *Chrysostomi*, bonam item *Basilii* partem. Extant et non pauca *Nazianzeni*. Vix credas, quam haec parum referant Aristotelicae maiestatis. Plausibilis horum verius oratio est quam *πνευματική*. Potes autem vel e *Hieronymo* vel ex *Ambrosio* graecos aestimare, quorum uterque plerosque integros locos e graecis descripsit. Gratulemur nobis, optime Spalatine, hanc lucem contigisse, ut, quantum intersit inter spiritus divini oracula et hominum fabulas, cernamus. Atque utinam piis pectoribus agnosceremus divinum beneficium, testaremurque melioribus moribus gratitudinem nostram. Sed aut fallor ego, aut novis tenebris ulturus est Christus Evangelii contemptum, qui passim eorum animos cepit, qui praetextu nominis Christi nunc divina humanaque omnia, sacra et profana miscent. Brevi vereor, ne rursum eximatur e conspectu nostro haec lux, quae se terris paulo ante ostendit. Sed haec alias. *Vulgarium* brevi remittes. Quid autem de physica praelectione statues? Habet ea schola et diligenti et erudito doctore opus. Quid si physico adiiciatis XX aureolos, in aliam quandam praelectionem constitutos? Possetque mihi vel *Quintiliani* praelectio mandari, vel alia quaequam praeter graeca. Satis enim theologorum habetis hoc tempore. Hac ratione pulchre invari *Cordus* *)

*) Euricius Cordus, qui partes illo tempore egit in emendandis sacris Erfordiae.

potest. Sed audio, ab amicis quibusdam illius agi, ut condicatur ab *Alberto Pruthenorum* principe. Qua conditione homini melius consultum esset, quam si perpetuo in hac scholarum umbra terenda sint pulpita. Vale.

Philippus.

No. 194.

8. Febr.

Acta in Conventu Eulenburg.

† Ex Tabul. Vinar. Reg. O. Fol. 99. Lit. M. M. — Videtur esse commentarius eorum, de quibus inter commissarios Principis Electoris, Eulenburgi invicem colloquutos, convenerat.

Was Er Hugolt (von Einsiedel) und Doctor Christianus (Deyer) zu Eynberg Sonnabend nach Agetis gehandelt.

Diemeil sich Doct. Karlstadt und Magister Gabriel zu predigen unerfordert eindrängen, und zuweilen den gemeinen Mann durch ihre Lehre zu ihrer Selbstherrschung bewegen, in dem, daß sie sagen, daß die Gemeine wohl Macht habe, in Nachlässigkeit der Oberkeit aus einem Mitleiden und Liebe Sichts [etwas] vorzunehmen, und über dieses etliche Neuerungen predigen, dadurch viele, die im Glauben nicht befestigt, geärgert: ist für gut angesehen, daß der Rath für sich selbst mit dem Capitel handele auf die Meinung, als sind sie, die ihrer Seele Wärter seyn wollen, verpflichtet und schuldig, allenthalben Aufsehen zu haben, damit ihre Schäfflein nicht ungeweidet bleiben, sie auch von fremden Hirten nicht versäumt oder verführt (werden). Darum wollen sie allein von denen, so von ihnen dazu geordnet, und andere Prediger nicht zulassen, damit daß nicht einer böse macht, daß der andere gut gepflanzt hat; und die armen Leute in keine Zwiespaltigkeit kommen, sondern in Einigkeit leben.

Diemeil denn viel geprediget, daraus nichts sonderliches noch zur Zeit, diemeil wir nicht alle Sünder der wenigst Theil christgläubig seyn, gelegen *), daß dieselbe Lehre also gehandelt werde, damit die Ceremonien nicht ganz zu Grunde gehen, wie sie als die hochverstandigen wohl abnehmen mögen, daß es nach Gelegenheit der Personen und Zeit schwerlich geschehen kann,

*) Videtur haec mendose scripta. Puto sententiam esse: Diemeil denn viel geprediget, daraus nichts sonderliches noch zur Zeit gekommen ist, diemeil wir noch alle Sünder und de wenigste Theil christgläubig seyn, so ist daran gelegen etc.

sondern mit dem Kranken ein Mitleiden haben, bis so lang sie besser durch das Wort Gottes unterweiset.

Und daß sie sich vor aller Aufruhr und dem, das sich zu Unwillen und Verdruß schieket, hüten wollen, nicht das Ihre, sondern des Nächsten Frommen suchen, und daß sie sich hinfürbaß also erzeigten, damit die Gemein vermerkte, daß sie Hirten und nicht Wölfe wären; mit Ermahnung, daß sie ihnen diese Sache herzlich anliegen [angelegen seyn], und des armen Volks in Verbündung des Worts und anderem, das den Pfarrern oder Stellvertretern zustände, mit Fleiß und Wachen wahrnehmen und erbarmen lassen, und hierinnen nicht schlafen, sondern die Ding zum schiersten in eine christliche, unärgerliche Form und Weise dem Volk zum Seligsten vornehmen.

Dergleichen soll mit den Mönchen in beiden Klöstern auch geredt werden, und sonderlich mit den Augustinern, daß sie Fremde nicht zu ihnen ziehen, sondern aus ihnen einen Gelehrten zu predigen aufstellen, oder ganz unterlassen.

No. 195.

(8. Febr.)

Praescriptum commissariis Princ. Elect. datum.

† Ex scripto in Tabul. Vinar. Reg. O. Fol. 99. Lit. M. M. — Est praescriptum, quid a Commissariis Principis Electoris Capitulo et Academiae Vitebergensi de ahroganda missa etc. nomine Principis Electoris proponendum sit.

Vorhaltung dem Capitel und der Universität beschehen, Abschaffung der Mess und anderer Ceremonien belangende. (Inscriptio in tergo.)

Was denen von der Universität und Capitel zu Wittenberg soll vorgehalten werden.

Anfänglich zu vermelden, daß uns unser gnädigster Herr durch eine Schrift an Ern Hugolden (v. Einsiedel) ausgangen befehlen läßt, sie zu beschicken, und auf die Sach, darum etliche vom Capitel an S. Chf. G. supplicirt, mit ihnen und andern Herrn der Universität zu handeln.

Darauf möcht ihnen unser gnädigsten Herren Befehl gelesen werden; dergleichen berer vom Capitel Supplication.

Nach verlesener Supplication ist zu ihnen zu sagen:

Daß sie als die Verständigen selbst abnehmen und ermessen mögen, daß die Zwiespaltigkeit, so aus ihrem Schreiben vermerkt, bei männiglich für ärgerlich und schimpflich geachtet, und wir hielten es dafür, daß sie sich dieser Artikel, daran viel gelegen, selbst gemeiner Christenheit zu gut, vorlängst unter einander selbst sollten vergleicht haben.

Zuvörderst bedacht, was unser gnädigsten Herrn Gemüth und Meinung gewesen, wie sie aus Seiner Chf. G. Befehl und Schrift oftmal vermerkt, daß sie keine Neuerung sollten vornehmen, sondern davon disputiren, schreiben und predigen, bis so lang andere euch auch anhängig wären worden.

Was aber dennoch begunst [begonnen] und vorgenommen, haben sie gut Wissen, und ist die Neuerung und etwa ein unbedächtigt Zulaufen zum Sacrament, neben andern bisher ungehalten Form und Gebrauch, schier im ganzen Reich erschollen. Daraus erfolgt, daß man gleich schimpflich von denen von Wittenberg redet.

Und seind alle Neuerungen, unser Ermessens, des Ansehens, daß daran nicht viel gelegen, ob es gleich bei dem alten Form geblieben wäre.

Erstlich der Bild halben: wo die gleich nicht also plötzlich weggebracht, zerhauen und verbrannt, und wo diejenigen, denen es zu thun gebühret, gleich willens wären gewest, die Bild aus einem guten Bedenken abzunehmen: dennoch sollt man solchs öffentlich nicht ausgesprochen haben, auf welchen Tag das Werk hätte sollen vorgenommen werden. Und hat zu nicht anders gebient, denn daß man den gemeinen Mann zu einer Aufruhr oder hitzigen Gemüth hat wollen reizen.

Daß aber die Bild nach Inhalt der Schrift sollen verbrannt werden, wissen wir nicht zu richten, wollen es eurer Disputation befehlen. So dann Doct. Feldkirch seine Meinung unserm gnädigsten Herrn auch übergeben, so wollen wir dieselbe euch, die in der heil. Schrift erfahren, davon weiter zu handeln zustellen.

Wäre auch nicht ungeschickt gewest, man hätte mit den Sachen, daran nicht so viel gelegen, dieweil der gemeine Mann zu Wittenberg davon einen ziemlichen Verstand aus den vielen Predigen empfangen hat, nicht also fast gecilet.

Was auch für Fürderung gebähren will, daß so schimpflich mit den Bilden umgegangen, ist leichtlich abzunehmen, und wo ein Aergeres daraus entstehen würde, wie zu besorgen, würde die Schuld denen, die so ungeschicklich davon gepredigt, allein zugemessen.

Wäre billig bedacht, daß dennoch noch gar viel sind, die noch nicht in einem rechten Glauben befestigt:

um der Kranken willen muß man dennoch eine Geduld tragen.

Ist auch zu besorgen, daß ihr das am meisten prediget, das zuletzt sollt vorgenommen werden, wenn die Christen im Glauben wohl geübt; aber der gemeine Mann treibt damit eine Leichtfertigkeit, und wird niemand davon gebessert; solltet je den Ausgang bedenken.

Diemeil denn Ihr, Herr Doctor Carlstadt, von denen im Capitel angezogen werdet, wie Ihr zu dieser Neuerung fast Ursach gegeben, wiewohl ihr durch der Rätthe Schrift davor gebeten seyd, ist unsre Bitt, Ihr wollet euch in diesem mäßigen, und euch hierin unverweislich halten, damit Zwiespaltigkeit und Aufruhr und unser aller Schimpf und Gespött verhütet (werde).

Von den andern Artikeln, der Mönche Betteln und Bruderschaft belangend, wollet euch hierauf unterreden, und die Wege vornehmen, damit Gottes Ehre und aller Seelen Heil gesucht, auch Ursachen anzeigen, wozu die Bruderschaft und der Mönche Betteln dienstlich, oder warum sie damit nicht zugelassen sollten (werden).

Auf die Aenderung der Messe wollet uns auch berichten, warum Ihr diese Neuerung vorgenommen, wie es auch damit gehalten werden, was Ihr auch hierinne für christlich und gut ansehet von Erhebung des Sacraments, der Wort Consecration, warum nicht Vesper gehalten *) werde.

Es wollte sich auch nicht schicken, wo einer den andern auf der Kanzel schmähet oder angreift mit Ausdrückung seines Namens.

Nota.

Die vom Capitel, so sich unterschrieben, müssen abgesondert werden von denen von der Universität.

Es ist auch gut, Philippus werde zuvor auf diese Sache gefragt, wie es ihm doch allenthalben gefalle.

Darauf ist zu arbeiten, daß sie sich mit einander vereinten, oder genugsam Ursach anzeigten, warum die Aenderung in etlichen Stücken nicht seyn oder seyn sollen.

Daß auch auß aller ordentlichste und christlichste mit dem Sacrament umgegangen, und sonderlich daß das Sacrament werde gereicht und nicht genommen.

Die Bild in den Kirchen zu bleiben lassen bis auf weitere Bedenken.

Was nuzt in der Messe, daß nicht abgethan werde.

*) Verbum legere non possum; lego *plallin*, quod quid sit, nescio. Verba: „von Erhebung — gehalten werde, aliena manu, fortasse Einsiedelii, adscripta sunt.“

Niemand Meß zu halten zu bringen oder daran zu verhindern, sondern solches frei werde einem jeglichen.

Wo man Carlstadt vermöcht, daß er nicht prediget, so wäre es nicht ungut, diemeil er sich zuvor des Amts zuweilen geäußert.

In Summa, daß sie die Sache dahin richten, damit wir uns nicht zu viel und ohne Nothdurft auszurichten auflegen. Es ist genug auf einmal auf den Hocken gewunden.

Wo auch der Pfarrer oder sein Caplan nicht geschickt, Meß zu halten, daß sie einen andern darzu lassen kommen, damit es von etlichen nicht dafür gehalten würde, als wäre es ihnen selbst nicht herzlich, sondern mehr für Miethling denn für Hirten gehalten.

Daß auch tapfere Leut zu Reihung der Sacrament würden geordnet. Beschließlich hierin zu rathschlagen, was seliglich, unärgerlich und nützlich.

No. 196.

(12. Febr.)

Senatus Viteb. ad Einsiedelium.

† Ex Tabul. Vinar. Reg. O. Fol. 97. Lit. L.L.

Des Raths zu Wittenberg Antwort und Erklärung auf die Vorhaltung wegen Abschaffung der Meß, der Bilder, Bettelorden. (Inscriptio in tergo, alia manu facta.)

(An Hugold von Einsiedel und Ehr. Beyer.)

Gestrenger, Ehrenvester, günstige liebe Herren. Nachdem die Herrn des Capitels lauts einer Supplication an unsern gnäd. Herrn jetzt verlesen, uns beklagt [verklagt] haben, so wollen wir auß kürzeste dieselbige Supplication Stückweis verantworten, und also.

Zum ersten, es ist wahr, daß unser gnädigst. G. ein Commission und Befehl gethan, daß keine Neuerung mit der Messe noch zur Zeit sollte vorgenommen werden. Diemeil aber Doctor Carlstadt eines in dem Stift, das andre Mal in der Pfarr die Messe verändert und auf eine andre Art angefangen hat, darauf in der Pfarr einer fußt *), der andre so ohne Ordnung und Meßgewand Meß gehalten haben, daß der Rath und die Gemein sampt den umliegenden Nachwarn [Nachbarn] sich daraus geärgert und besorgt seyn werden, daß sie nicht haben gewußt was sie thun sollen.

*) sonst, d. i. so.

Derhalben haben sie uns jüngsten nach Versamm-
ung und Rathschlag der Universität gebethen, ihnen zu
thun, wie man doch mit der Sach forthin thun solle,
f daß in der Pfarr eine einige beständige Weise und
b Form mit der Mess gehalten würde.

Darauf haben wir unser Gutdünken und Rath-
schlag, so viel wir verstanden, ihnen angezeigt, und
ben es der Maas, wie jezund die Mess in der Pfarr
halten wird, für gut angesehen, und sehen auch noch
vor an.

Der Bilde halben haben wir beschloffen auf dem
Rathhaus, daß sie sollen durch die Obrigkeit, welcher
es anstehet, eignet und gebühret, abgethan wer-
ten, und daß niemand keine Hand solle anlegen, er
wede denn dazu geordnet. Daß aber etliche ungeschickt
mit seyn umgangen, ist ohne unsre Schuld und Zu-
kun; auch seind die Uebertreter ein Theils vom Rath
kraft, etliche seind entwichen.

Dieweil auch unter den Christen keine Bettler
sollen, und niemand betteln sollen lassen, sondern
den armen Leuten, derer allweg und unter uns seyn
sollen, geben, rathen und helfen sollen ehe sie bitten: so
ben wir für gut und recht angesehen, wie wir auch
h thun, daß die Zins und Rent der Brüderschaften,
gar kein nutz seyn, denn zu Fressen und Saufen,
zu sollen verordnet werden.

Deßgleichen dieweil die Messen nun müssen und
sollen abgehen, so wäre gut, daß die Lehen auch dazu
schlagen würden. Derhalben, so sich ein Lehen erle-
bet, soll es nicht mehr verliehen werden, daß der Pfaf-
auch weniger wird, und kann iso dem Armuth wohl
helfen werden.

Daß sie aber sagen, wir sollen die Gemein und
bedenken wider sie reizen und ergrimmen, thun sie
hülich uns unrecht, wie wir mit dem ganzen Haufen
Wittenberg bezeugen können. Denn sie machen es
ist mit ihren argen Worten, daß etliche unter ihnen
sich Ding sonder uns zu sehr und bitter anfechten und
wider reden.

n. 197.

(12. Febr.)

Academia Viteberg. ad Einsiedelium.

† Ex Tabular. Vinar. Reg. O. Fol. 97. Lit. L. L. — Manu antiquissima scripta, non dictum qua, sed nomine Academiae, ut videtur ad Hug. ab Einsiedel. Certe nomine Melanthonis, quum is sua manu quaedam margini adscripserit. Mentionem fecit huius scripti Seckendorf. in hist. Luth. p. 217.

(Ad Hauboldum ab Einsiedel.)

Nachdem die Messe in der Pfarre ist geändert worden,
und eine Verneuerung geschehen, so hat die Noth erfor-
dert, daß eine beständige Ordnung in der Messe, wie sie
fort sollte gehalten werden, ausgerichtet und gemacht
würde, auf daß nicht ein jeglicher nach seinem Gefallen,
wie ihm geliebet, lebte.

Erstlich, es bleibt die Weise, Kleidung und Ge-
sang allenthalben vor und nach der Gebenedeiung des
Brods, wie es vorher gehalten ist, und ist nichts geän-
dert denn die communicio, welche wie folgt gehalten
wird.

Es werden, wie denn vonnöthen, die Worte der
Gebenedeiung deutsch gesprochen mit Erklärung; wenn
da sind, die es begehren, denen soll das Sacrament ge-
geben werden. Ursach dieser Verordnung nach ange-
hobener Verneuerung ist, daß wir durch mancherlei Weise
und Wege, die in der Pfarr mit der Messe vorgenom-
men war, bewegt seyn, solcher Rathschlag und unser
Bedenken, damit der großen Irrthum, so dadurch im
gemeinen Mann erwachsen, möchte vorkommen würden,
vorgewandt haben *).

Dieweil aber nun man hat ordnen müssen, so hat
es christlich anders nicht geschehen mögen, denn daß die
Worte der Gebenedeiung in Deutsch vom Priester ge-
sprochen werden, aus Ursach, daß alles Communiciren
vergebens ist ohne Verstand der Worte der Gebenedeiung.
Denn alle Kraft des Sacraments stehet in diesen Wor-
ten, und ist gebothen im Evangelio: daß thut zu
meinem Gedächtniß, auf daß man aus diesen Wor-
ten der Gebenedeiung die Frucht des Todes Christi ler-
nen sollte.

Darnach ist befohlen, daß der Priester nicht soll
communiciren, er habe denn Hunger und Durst nach
der Gnade Christi, „und so er Hunger hat mag
er ihm benediciren und communiciren, ob
er schon gleich keine Convivas hätte“ **).
Es mag niemand das Sacrament christlich brauchen an-
ders, denn aus Begier, durch sein Gewissen darzu ge-
drungen. Und man soll niemand zu dem Sacrament
zwingen, sondern einem jeglichen freilassen. Dieweil
auch die Elevatio ist eine Art und Eigenschaft eines
Opfers, und dafür gehalten ist, daß aus der Elevation
die Messe für ein Opfer und Sacrificium geachtet ist,

*) Oblitus est scriptor dicendi genus, quum scribere debuisset: vorzuwenden.

***) Verba: und so er — convivas hätte, manu propria Melanthonis in margine adscripta sunt.

haben wir sie mit gutem Rath und Bedenken, dieweil nicht viel daran gelegen, ausgelassen.

No. 198.

(12. Febr.?)

Senatus Viteb. (?) ad Einsiedelium.

† Ex duplici scripto in Tabul. Vinar., altero Reg. O. Fol. 97. Lit. L.L., altero Reg. O. Fol. 101 — 104. Lit. N. N.

Bericht wie es nach abgeschaffter Mess mit Reichung des Sacraments zu Wittenberg in der Pfarrkirchen gehalten. (Inscriptio in tergo manu recentiore facta.)

Abschied der Herren von der Universität und Kapitel der Messen halben gegeben.

(Haec inscriptio lineola oblita est.)

Das täglich eine Mess in der alten Weise und Form gehalten werde mit Auslassung des Canons, und daß die Wort der Benedeiung teutsch öffentlich gegen dem Brod und Wein gesprochen, daß auch die Elevation geschehe zu einem Zeichen, und daß davon das Volk in der Predig unterweiset würde, und wo Communicanten vorhanden, die das Sacrament fordern, denen soll es also nach ihrem Gefallen vom Priester selbst gereicht werden. Hierzu soll der Priester auch nicht gezwungen seyn zu communiciren, doch mag er, wenn er Hunger hat, ihm allein benediciren und sich communiciren.

Dieweil auch andre Priester mehr in der Pfarr seyn, sollen sie erinnert werden, wo ihrer einer anstatt des Pfarrers oder seiner Caplan, wo sie zu celebriren ungeschickt, Messe halten, bedacht (sey), daß er sich dervwegen bei dem Pfarrer zuvor angebe, damit allenthalben in diesen Sachen christlich und ordentlich gehandelt werde.

Nicht Fleisch zu essen in verbotenen Zeiten, Vergerniß zu verhüten.

(In altero scripto, sed maiori spatio interiecto, sequuntur quaedam e iudicio antecedente, videlicet verba: „Ursach dieser Verordnung nach angehobener Bern. — — — Todes Christi lernen sollen.“ Videtur hoc scriptum a Senatu traditum, et his additis auctum esse.)

No. 199.

14. Febr.

Einsiedelius ad Electorem.

† Ex autogr. in Tabul. Vinar. Reg. O. Lit. N. N. Fol. 101 — 102.

Dem Durchleuchtigsten — — — Herrn Friedrich, Herzog zu Sachsen und Churfürst.

Durchleuchtigster, hochgeborner Fürst. Ew. Churf. Gnaden seind meine unterthänige gehorsame Dienst allezeit zuvor bereit. Gnädigster Herr. Nächstvergangenen Dornstag nach unser lieben Frauen Tag purificationis [i. e. d. 6. Febr.] haben Ew. Chf. G. mir unter andern schreiben lassen, und erstlich, daß auf gehabte Vereinigung zwischen Doctor Christianus (Beyer) und mir, Doctor Karlstadt und Magister Gabriels, Predig halben, durch den Rath zu Wittenberg sollte gehandelt werden etc., und wie es durch den Rath nicht gehandelt würde, daß die Worte, als nämlich: „daß mit dem Vornehmen noch eine Zeit soll still gehalten werden,“ sollten zu bewegen seyn, indem daß damit nicht gestanden [zugestanden] und gehehlt würde, als sollt das zu einer andern Zeit zu thun seyn: darauf gebe E. Chf. G. ich unterthäniger Meinung zu erkennen, daß mich Doctor Christianus berichtet: als der Rath zu Wittenberg mit dem Kapitel angezeigter Sachen halben gehandelt, da seine berürten Wort unterlassen und nichts davon gesagt, und an derselben statt geredet worden, daß sie daran seyn und vorkommen helfen wollten, damit so viel möglich der gemeine Pöfell [Pöbel] nicht erregt, und Aufruhr vermieden bliebe. Er berichtet mich auch, daß die vom Kapitel dazumal über solchen Handel so zwiefältig und uneinig worden seyn, daß sie sich unter einander haben schlagen [schlagen] wollen.

Ferner als E. Chf. G. Begehren, dem Schosser und Rath zu Wittenberg zu befehlen, daß die Zinse, Kleinod und anderes, so noch an Borrath im Augustiner Kloster vorhanden, zu inventiren zc. bin ich vom Doctor Christianus berichtet, daß der Rath in demselben und dem Barfüßerkloster alle Ding besichtigt, und was an Borrath, Kleinod und andern vorhanden gewest, aufgezeichnet haben sollen. Daß ich aber bisher verzogen, und dem Schosser in solcher Sachen nicht auch Befehl gethan, ist auß dem verblieben, weil der Rath den Mönchen das Betteln in der Stadt verbotnen, daß ich zuvor bei Doctor Christianus habe hören wollen, was sie gethan hätten. Es soll aber noch dem Schosser Befehl geschehen, alle Sachen, wie der Rath gethan, aufzuzeichnen.

Ich habe auch nächst aus guter Wohlmeinung Doctor Karolstadt und Philippus Melancton geschrieben, damit doch die aufrührigen Predigen vertrieben, als ist mir auf solch mein Schreiben, davon E. Chf. G. Copie überschicke, von ihnen beiden beiliegende Antwort worden.

Nachdem mir auch E. Chf. G. geschrieben, und arneben die Supplication, mit welchen das Kapitel und Doctor Wldtkirche an E. Chf. G. gelangt, mit Befehl, daß ich etliche Rätthe, Doct. Christianus und andere, wen ich vermeinet zu solcher Sachen dienstlich, über solt erfordern und darin handeln zc. Dem also ich, habe ich den Rector, Probst, Doctor Karolstadt, Melancton und Ambstorff, auch zween vom Kapitel und Wldtkirchen allher erfordert, die am nächster Mittwoch [d. 12. Febr.] des Abends sind gekommen, gestern Dornstags mit ihnen gehandelt. Ich habe befunden, wiewohl E. Chf. G. durch Doctor Christianus an die Universität und das Kapitel zu seht haben Werbung und Befehl thun lassen, keine Neuerung anzufangen, sondern bei dem alten Gebrauch so lange es durch andere Universitäten bewogen, was vorgenommen werden solt, bleiben zu lassen, damit Entpörung unter dem Volke verbliebe, daß die ergangene Aufruhr aus nicht anders denn aus Doct. Karolstadt's und Magister Gabriels Predig erfolget, wie ein Doctor Karolstadt nicht abredig hat seyn mögen.

Dieweil sich denn mancherlei unschickliche Weise begeben, und vielerlei Gestalt Meß gehalten, daraus Entpörung zu besorgen gewest, haben sich die Universität mit der Rath mit einander unterredet, und wie ich von Philippo vermerkt, erstlich für gut angesehen, daß es mit der Meß bei dem alten Gebrauch solt bleiben. Dieweil sich aber so tief eingerissen, haben sie um Verhütung willen andres Unraths eine Aenderung, wie ich ein nächst E. Chf. G. angezeigt, machen müssen. Nachdem auch Doctor Karolstadt zugesagt, sich hinter lieber vergleichen Predigens zu enthalten, und wo es nicht geschehe, wollt er willig Straf darum leiden, auch Magister Gabriel sich vielleicht auf das Schreiben, welches ich nächst Philippo gethan, von Wittenberg reggewandt: so verhoffe ich, es werde wohl bei der Ordnung, so seit der Zeit abgeredt, und sie uns jetzt vergeblich, bleiben, sonderlich weil sich Ambstorff, welcher jetzt Prediger in der Pfarrkirchen ist, erbothen, als Volk dazu zu unterweisen.

So sollen auch die Bilde in der Kirchen durch niemand's ander, denn durch die weltliche Oberkeit abgethan werden, welches nun Mals, es wäre denn daß

E. Chf. G. zu gestehen befehlen, noch eine Zeit wohl dabei wird bleiben. Damit nun E. Chf. Gn. der Ordnung, wie es hinfort soll gehalten werden, auch was die von der Universität auf des Kapitels und Wldtkirchen Supplication für Antwort geben haben, werden E. Chf. G. ab beiliegenden Copien vernehmen.

(Reliqua, quae ad res civiles, a causis ecclesiasticis prorsus alienas spectant, hic praetermittenda putavimus.)

Datum Eynberg, Freitag nach St. Scholastica Tag, anno domini M. D. XXII.

Ew. Chf. G.

unterthäniger
Hugoldt vom Einsiedel.

No. 200.

17. Febr.

Princ. Elector ad Einsiedelium.

† Ex Tabular. Vinar. Reg. O. Lit. N. N. Fol. 101 — 114.

(An Hugold von Einsiedel.)

Gott walt's.

Von Gottes Gnaden, Friedrich zc.

Lieber Getreuer und Rath. Wir haben dein Schreiben und Bericht, was Maßen mit denen von der Universität und Kapitel zu Wittenberg gehandelt worden, alles Inhalts vernommen, und daß sie über solche Handlung zwiespaltig und uneinig werden, nicht gerne gehört. Und weil der Vorrath und Kleinod in den Klöstern durch den Rath inventirt, davon wir vor nicht Wissen gehabt, so ist unnoth, dem Schesser deshalb weiter zu befehlen. Wir habens auch vernommen, wie du Doctor Karolstadt und Philippus des Predigens halben geschrieben, und wäre fast gut, daß sich die Prediger also gemäßigt hätten, damit nicht Aufruhr und andere Beschwerung dadurch bewegt worden wäre.

Daß du aber den Probst und etliche andere erfordert, und mit ihnen gehandelt und befunden, wiewohl wir an die Universität und Kapitel hätten werben lassen keine Neuerung anzufangen, sondern den alten Gebrauch, so lang, daß es durch andre Universitäten bewogen und vorgenommen werden sollte, bleiben zu lassen, damit Entpörung unter dem Volke verbliebe [unterbliebe], und daß die ergangene Aufruhr aus nichts andern, denn aus Doctor Karolstadt's und Magister Gabriels Predigt erfolget, wie denn Karolstadt nicht in Abrede hätte seyn mögen, und weil sich mancherlei unschickliche

Beise begeben, und vielerlei Weise Mess gehalten, daraus Empörung zu besorgen gewest: so hätten sie um Verhütung willen andern Unraths eine Aenderung machen müssen zc., und nachdem Karlstadt zugesagt, sich hinfürder dergleichen Predigens zu enthalten, und Magister Gabriel sich von Wittenberg gewandt, so hoffest du, es werde wohl bei der Ordnung, so abgeredt und sie übergeben, bleiben zc., solches haben wir auch alles lesen hören, und hätten uns gern versehen, sie würden sich des, was wir an sie haben werben lassen, gehalten haben. Daß sie sich aber unterstanden, eine Ordnung zu machen, wie die Mess soll gehalten werden, achten wir bei uns, daß sich in dem von ihnen zu viel unterstanden, daß wir auch mit beschwertem Gemüth gehört, und hätten uns versehen, sie würden es beim alten Gebrauch, wie oben gemeldet an sie geworben, bevor andere und mehr noch davon geredet, haben bleiben lassen. Und weil du denn weißt, daß allemal für gut angesehen, auch bei dir und andern in Rath befunden, uns in diesen Sachen nicht zu weit einzulassen; derhalben wollen wir uns versehen, du und die andern Rätthe, ihr werdet euch gegen die Universität und Kapitel derhalben also haben vernehmen lassen, damit es nicht dafür geachtet, als hätten wir, oder ihr von unsertwegen, in die Ort, so sie vorgenommen, und dir und den andern Rätthen überantwortet, bewilligt oder gehelt. Denn du hast zu bedenken, zu was Auflegung solches uns erreichen möchte.

(Reliqua spectant ad res civiles, de quibus Einsiedelius scripserat, quae hic praetermittenda esse putavimus.)

Datum zu Lochav am Montag nach Sanct Valentins [Valentins] Tag, anno domini 1522.

Ern Hamgolt.

No. 201.

(fers d. 20. Febr.)

Princ. Elector ad Oswaldum.

† Ex Tabul. Vinar. Reg. O. Lit. N. N. Fol. 101 — 104. — Breviter de argumento huius scripti loquitur Seckendorf. in hist. Luther. lib. I. p. 217., quae etiam Walchius inseruit operibus Lutheri Tom. XV. p. 2376.

Die Instruction, was durch Johann Dßwald soll geworben werden 1522. [Inscriptio in tergo a Spalatino scripta, cui manus recentior addidit: an Doctor Luther.]

Von Gottes Gnaden, Friedrich, Herzog zu Sachsen und Churfürst.

Instruction, was unser lieber getreuer Johann Dßwald (Praetor Isenacensis) an Doct. Luther *) werben soll.

Erstlich unsern gnädigen Gruß sagen, und folgend erzählen, mein gnädigster Herr, der Churfürst von Sachsen, hat sein jegigs Schreiben, darinnen er sein Churf. S. im Eingang Gnad und Glück wünscht von Gott zum neuen Heiligthum und ganzem Kreuz **), und folgend schreibt, daß seine Churf. Gn. soll nun klug und weise seyn, und nicht nach Vernunft und Ansehen des Wesens richten, und endlich anzeigt, er wolle selbst, so Gott wolle, schier da seyn, und sein Chf. S. soll sich sein nur nichts annehmen, lauts alles Inhalts und Lesung.

Nun wüßte er selbst, daß Befehl sein Chf. S. in diesen Sachen nichts gerichtet, und vielleicht viel weniger darzu gethan, denn sich in solchen schweren Fällen geziemt und gebührt. Denn sie hätten zu Wittenberg manche seltsame Handlung vorgenommen und wären der Sachen unter einander selbst nicht einig.

Es wären die im Stift und Kapitel auch nicht alle Wege einig; auch die in der Universität nicht.

So hielt man zu Wittenberg, dergleichen außerhalb Wittenberg, ohne Ende, da etliche denen zu Wittenberg anhängig wären, einer sonst, der andere also Mess, einer in Messgewand, der andere ohne Messgewand. Und wenn es gleich gut seyn sollt, so wäre es doch auß wenigste eine Unschicklichkeit.

Es zögen auch darüber viel Studenten hinweg.

So hätten auch etliche Fürsten ihre Verwandten [Unterthanen] deshalb von der Universität zu Wittenberg abgefordert.

Demnach wüßte sein Chf. S. nicht, was in dem das Beste seyn sollt. Darum, weil er schreibe, sein Chf. S. sollten nun klug und weise seyn, und nicht nach Vernunft und Ansehen des Wesens richten, so wäre seiner Chf. S. gnädiges Begehren, er wolt sein Chf. S. anzeigen, was er meint und achtet, daß S. Chf. S. in diesen Sachen zu thun oder zu lassen, und daß (er) sein Chf. S. wolle Antwort zuschicken. Denn S. Chf. S. wolle je nicht gerne etwas thun oder vornehmen, das

*) Verba „Doct. Luther“ aliquis iterum delere studuit, fortasse Spalatinus, ut color atramenti et quaedam formae linearum litteris inductarum suadent.

***) Haec epist. (sine die et anno) legitur apud de Wett. in epp. Luth. II. p. 136., et de Wettius putat eam exeunte Februario scriptam esse.

Gottes Willen und seinem heiligen Wort zu entgegen seyn sollt. Sollte auch vielleicht etwas unbilliges vorgenommen werden, daraus Entpörung und Beschwörung erwachsen möchte, wollten S. Chf. G. auch nicht gerne.

So hätte des Reichs Regiment zu Nuremberg S. Chf. G. von wegen dieser Sachen in verschienen [vergangenen] Tagen geschrieben, begehrt und gebethen: ob sich obberürte oder dergleichen Neuerung wider den hergebrachten christlichen Gebrauch in ihren Fürstenthume erhoben oder begeben hätte, oder künftiglich entstehen würden, die nicht einwurzel zu lassen, sondern bei hoher Straf ernstlich verbiethen, mit Fleiß verhüten, und ob gut wollt seyn durch geschickte Prediger an der Kanzel ermahnen und verkünden lassen zc.

Als lassen sich jeso etliche Bischöffe, als der von Meissen, vernehmen, als wollten sie an den Enden, da die Leute sollten verführt seyn, selbst predigen und durch andere zu predigen verordnen. Es hat auch S. Chf. G. der Bischoff zu Meissen neulich geschrieben auf des Reichs Regiment Schreiben, und aus dem, daß es ihm auß seinem bischöfflichen Amte zustehet, daß er bedacht vermittelst göttlicher Verleihung, auf die Zeit der heiligen Fasten und andere, tugendliche Prediger auszuschicken, das Wort Gottes und der heiligen Kirchen Ordnung und Ausfagung [Sagungen] zu verkündigen, und der armen einfältigen Menschen, sonderlich der Gegend, da sich bereits Entpörung begeben, zu christlicher Einigkeit und Gehorsam zu mahnen, ihnen auch empfangenen Befehl Kaiserl. Majestät Statthalters und Regiments, dergleichen seine Wohlmeinung anzeigen, und sie nach seinem höchsten Vermögen von ihrem Irrthum abweisen.

Würde es nun durch solch Predigen gut und recht gemacht, so würde es freilich männiglich gerne haben. Und als er *) auch am Ende seines Schreibens anzeigte, als wollt er selbst, so Gott walt, bald da seyn, und sein Chf. G. sollt sich sein nur gar nichts annehmen, so wüßte sein Chf. Gnad nicht, ob er damit wollt anzeigen, daß sein Wille und Meinung wäre, sich wieder gen Wittenberg zu wenden.

Wäre aber solches sein Gemüth, so wäre S. Chf. G. Bedenken, daß er sich noch zur Zeit in keinem Weg wiederum dahin thun sollt. Denn S. Chf. G. könnten nicht ermessen, daß es ihme zum guten reichen möchte, wenn er sich in diesen Läufen würde öffentlich sehen lassen.

Sollt man nun ihn zu Wittenberg erfahren, und der Papst und Kais. Majestät mit ihrem hievor ausge-

gangenen Mandat wider ihn weiter procediren und verfahren, auch S. Chf. G. mit mehrern Processen gebiethen und mandiren, ihme antworten *) zu lassen, des doch S. Chf. G. noch nicht Ursach wüßten, daß solches billig geschehen sollt, weil er noch unüberwunden, das sollt S. Chf. G. der größten Beschwörungen eine seyn, zuvor wenn ihm sollt unrecht geschehen.

So wüßt er auch, daß S. Chf. G. sich bisher seiner und der Sache nie weiter angenommen, denn daß S. Chf. G. ihn bei Kais. Majestät, auf sein einfältigs unterthänigs Erbiethen gnädiglich zu hören, unterthäniglich verbethen. S. Chf. G. wüßte sich auch nachmals nicht weiter einzulassen, noch seiner und der Sache anzunehmen, weil er noch nicht überwunden, und er selbst schreibe, S. Chf. G. sollte sich sein nur nichts annehmen.

Sollten aber S. Chf. G., so er sich wiederum gen Wittenberg wenden würde, dem Papst und Kais. Majest. ihr Ansuchen abschlagen, und dem nicht Gehorsam leisten, auch das abzuschlagen nicht genugsam Ursach haben, so hätt' er zu achten, was Gutes S. Chf. G. und seinen Landen und Leuten daraus entstehen möchte.

Aber des Gemüths wäre sein Churf. Gnade wohl, wenn seine Gnade eigentlich und gründlich wüßte, was in dem Gottes Willen recht und gut wäre, darob zu leiden, erdulden und lassen, was S. Gn. sollt, des hätte S. Chf. Gn. für seine Person keine Beschwerde. Denn wenn das sollt das rechte Kreuz und Heiligthum von Gott seyn, so hätten S. Chf. G. keine Entsetzung davor, sondern weil Gott gesagt hätte, sein Joch wäre süß und seine Bürde leicht, so wollt S. Chf. G. das Kreuz, so sie wüßten, daß es von Gott seyn sollte, gerne tragen, ungezweifelt, Gott werde S. Chf. G. Hülfe und Stärkung dazu verleihen. Sie machten es aber zu Wittenberg so wunderlich und mancherlei, daß so viel Secten daraus würden, daß männiglich irre darüber würde, und niemand wüßte, wer Koch oder Kellen wäre.

Daß aber von wegen S. Chf. G. Kopfs oder Haupts auch andere Leute sollten zu Schaden und Beschwörung kommen, das würd S. Chf. G. auch fast beschwerlich seyn.

Zu dem, so wollt S. Chf. G. ihm gnädiger Meinung nicht verhalten, daß jeso die Rede wäre, daß ungefährlich um Mittfasten ein neuer Reichstag sollt angestellt und ausgeschrieben werden, und also vermuthlich auf demselben Reichstage seine Sache nicht der wenigsten eine seyn, davon man handeln werde. Demnach be-

*) Lutherus.
MELANTH. OPER. VOL. I.

*) d. i. überantworten.

dächt S. Chf. G., daß vielleicht gut seyn sollt, daß er mittler Zeit Gedult hätte, sich enthielt, bis man sehe, wie doch die Dinge sich anlassen wollten, auch, wenn er es für gut ansehe, auf benannten Reichstag auch seine schriftliche Erinnerung und Bedenken, was in diesen Sachen sollte vorgenommen werden, schickte, ob Gott der Allmächtige seine Gnade verleihen wollte etwas Gutes auszurichten. Denn es stünde darauf, daß die Ding mittler Zeit zu einer großen Veränderung kommen möchten.

Sollt aber dadurch Gottes Willen und Werk verhindert werden, das wäre S. Chf. G. nicht lieb, und wollt derhalben, daß alles in seinen Verstand, der dieser hohen Sachen erfahren, gestellt haben.

Das hat sein Chf. Gnad, als die es gnädiglich, gut und treulich meint, ihme gnädiger Meinung nicht wollen verhalten. Datum ut S.

No. 202.

25. Febr.

Georg. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 59.

D. Georgio Spalatino, patrono suo

S. Tristissimam rem nuncias de fasciculo literarum et commentariorum *Heliae* nostri, quem misisse te scribis. Nam ego ne apicem quidem vidi, et hoc biduo exploranti mihi omnia narratur, nondum rediisse eum, qui a *Carolostadio* *Wimariam* abiit. Domi suae desideratur ab uxore, a liberis; nam civis noster est, et huius absentiae causam nemo coniectare potest. Equidem metuo, ne Satan aliquis indignatus pulcherrimo operi nuncium oppresserit. Quantam enim frugem allatura erat interpretatio Evangelii, cum vulgo, tum nobis omnibus, qui in plerisque ambiguis locis huius spiritum consulere potuissemus! Ego enim propriam et accuratam interpretationem etiam multis commentariis praefero. Si quid in re dubia consilii habes, significa quaeso. Nam ego, quo me vertam, non video, ut qui nesciam, ubi quaerendus sit hic nuncius. Mitto de votis unum exemplum tibi, Nostro duo *), quae inter alia transmittes. Adderem et literas ad eum, sed visum est differre aliquamdiu, dum de illo fasci-

*) Intelligit: „De votis monasticis Martini Lutheri iudicium.“ Vid. Walch. in opp. Luth. T. XIX. p. 111 sq.

culo certiores reddamur. Te, quaeso, cogita, quid faciendum censeas. Nos curabimus, ne ignores, si quid rescierit familia hominis illius Vale. Wittembergae. Die proxima post festum Matthiae.

Philippus totus.

No. 203.

(fers. mense Febr.)

Vito Amerbachio.

† Ex apographis in Cod. Goth. 23. p. 35. Cod. Goth. 401. p. 53b. Cod. Bav. II. p. 509. Cod. Basil. 59. p. 56. et Cod. Mehn. II. p. 42b.

Phil. Mel. Vito Amerbachio *).

Fortasse aliis temporibus iucundiores mihi tuae literae fuerunt, gratiores nullae unquam fuerunt¹⁾. Est enim mihi perspecta in illis perpetua tua erga me benivolentia et fides minime obscuris argumentis. Sed certo consilio non statim ad eas literas respondi. Tantum scripsi vestro Gymnasiarchae, quod essem secutus consilium in isto meo libello, quod²⁾ tantopere reprehendebatur. Eam epistolam si vidisti, existimo tibi satisfactum³⁾ esse. Ego ingenii laudem neque cupio⁴⁾ neque ambio ex tractatione sacrarum literarum. Id unum studui, ut simplicissime ostenderem, quos locos maxime urgere docentes in ecclesiis optarim⁵⁾. Neque me reprehendi graviter fero, si tamen⁶⁾ non, ut Paulus ait, ἀπορώτως iudicatur. Nunc inter Gymnasiarcham vestrum et me satis convenit. De aliis rebus scribam alio tempore. Tu, quod facis, perge nos amare καὶ τὰ πάρονα στέγγειν. Est enim illa, ut scis, studioso homine virtus imprimis digna. Vale.

*) Fuitne illo tempore Amerbachius hypodidasalos in schola Islebiensi?

***) Spectare videntur haec ad „locos communes“ Melanthonis, qui exeunte anno 1521. prodierant.

1) fuerunt abest a Cod. Mehn. — Cod. Bav. nunc gratiores tuae nostris sunt.

2) Cod. Goth. 401. et C. Basil. qui.

3) C. Goth. 23. et 401. satisfacturam; c. Bav. satis notam.

4) C. Goth. 401. et 23. capto.

5) C. Goth. 23. et c. Mehn. tantum.

204.

4. Mart.

Ge. Spalatino.

Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 50.

λ. Georgio Spalatino patrono suo

Heri accepi τὰ παρὰ τοῦ Ἡλίου ἡμῶν πεμ-
τα. Habet homo iustas, ut videtur, dilati
us causas *). Nunc ego operam dabo, ut
fent edere χαλκευταί primo quoque tempore.
, ut spero, aliquid gratiae nostro conciliabit
nque opus, tum postillarum tum interpreta-
vangeliorum **). Mitto tibi vicissim, quae
vis accepi. Aut fallor, aut toto mars impius
saeviet. Ecce autem et Iehoiakimi Abbatis
inia ***), quae mihi illustrium Pontificum
illius tempora res gestas continere videntur.
I si posset per alias occupationes Lucas ad-
re τὴν Iohannis apocalypsin, interpretatio-
et praeterea huius libelli, quatenus possum
cremo. Quas ad me ὁ Ἡλίας scripsit, adhuc
i Amsdorfium erant. Neque Fabricianam
ham ad manum. Nam a Suertseger μετε-
ieto. Utramque mittam his diebus. In mea
προφητῶν multa sunt. Vale mi Spalatine;
μιν. Auf der Herren Fastnacht.

Philippus tuus.

205.

12. Mart.

Michaeli Hummelbergio.

Ex codice Hummelberg. Monacensi p. 134^b, descripta a
Clariss. Muffat.

Flippus Melancthon Michaeli
Hummelbergio suo Sal.

tissimum munus est, quod misisti, ἡ ἀποκό-
ς Iochimi, magni illis temporibus, quan-
equidem videre possum, viri. Nam et eius
nentarios περὶ γραμμῆς (γράμματος?) καὶ
ματος Alexander III. damnavit, impium, sed
sticum factum. De his ὀράμασι certo non

Iter Vitebergam Lutherus iam ingressus erat, cum haec Mel.
triberet.

Vid. de his Lutheri libris Walchius in opp. Luth. XI.
. 5 sqq.

) cf. epist. seq.

possum pronuciare. Nam obscuritas nimia paene
facit, ut ἀναλογία fidei careat, quam in prophe-
tiis requirit Paulus. Tum, quantum divinare
possum, ad illustres Pontifices, qui inde usque a
Iochimi temporibus fuerunt, pertinere videntur.
A monacho, qui commentarios pollicetur,
nihil exspecto, nisi vanissima somnia. Quis enim
interpretetur prophetiam sine fatidico spiritu?

Lutherum revocavimus ex heremo sua ma-
gnis de causis. Quorundam enim hic libertas
paene in libidinem exisset; adeo nihili vulgo fit,
quod praecipit Paulus: ne carni per libertatem
indulgeamus.

Mitto de votis Lutheri eruditissimum opus,
ut iuxta proverbium χάρις χάριν τέχνη. Fortassis
hoc nomine minore molestia tam inconditas epi-
stolas leges. Caeterum mea omnia tua esse nihil
dubita. Ulianum patri commenda. Vale. Wit-
tenbergae die Gregorii M.D.XXII.

No. 206.

25. Mart.

Iohanni Hesso.

Epist. Kb. VI. p. 833. — Contulit nobis S. V. Schulzius
autographon Mel. in Cod. Rehdig. Vol. V. — Apogra-
phon in Cod. Bav. II. p. 610.

D. Iohanni Hesso, Theologo aulae Illu-
strissimi Principis Caroli, Ducis Silesiae,
S. D.

Quod securitati consuluisti tuae, laudo pruden-
tiam, tametsi meminisse debēbas, fortiozem esse
qui in nobis est, eo qui in mundo est. Nunc re-
liquum est, ut apud eos agas rem Evangelii, ad
quos te contulisti. Nam, ut scias, Mundus sunt
non sacerdotes modo, sed et hi qui gerunt arma.
Quae de Missa scribis, sic moderere velim, ut so-
lebant Apostoli, qui connivebant annos circiter
triginta ad imbecillitatem eorum, qui ex Iudaeis
crediderant: Observa ritus omnes illos, quorum
nunc usus est. Nam, ut Paulus ait: Circumcisio
nihil est. Excidisti libertate spiritus, si putas
peccari, si ieiunes parasceve. Sed et excidisti ea-
dem libertate, si putas peccari, nisi edas in pa-
rasceve. Sic hodie fere aut ad dextram, aut ad
sinistram peccatur. Rari regia via, quam requi-
rit Scriptura, ingrediuntur. Quod de Missa
scribo, servandum est in omnibus aliis ritibus.
Furor est, non pietas, nolle infirmitati aliorum

hac parte obsecundare. Habes c. 14. et 15. ad Romanos de infirmis fovendis. Locum de convertendis reliquis Iudaeorum in mea commentatione data opera transilii, quanquam futurum opinor, ut novissimo tempore hoc multi redituri sint in viam. Vale. Witembergae, Die nunciatae salutis.

Philippus tuus.

No. 207.

30. Mart.

Ge. Spalatino.

† Ex apogr. Dresd. C. 140. p. 21 b. epist. 25. a *Gersdorfo* descripta.

D. G. Spalatino.

S. Doleo etiam ipse officium mihi extrahi, adeoque et fidem meam periclitari. Sed necessitate vincor, quae quomodo me dstringat, fortasse non ignoras. Praeter praelectiones publicas hoc tempore difficillimas recognosco Methodum meam, quae recuditur. Nam epistolam *de veteris testamenti usu* mediam abrui, quam praecipitari sic urgentibus prelis nollem. Recognoscimus una *D. Martinus* et ego novum testamentum quod ille totum vertit in nostram linguam *). Et in eo quidem opere, multus tui quoque usus erit. Occurrunt voces, quas *ἐναργῶς* et *ἐμφατικῶς* redditori te consulimus. 1. Qui reddas illud Matth. XX. Principes gentium dominantur inter eos, et potentes potestatem exercent inter eos?

2. XXI. Matth. perfecisti laudem, vel potius effecisti.

3. Quid persona?

4. XXVI. Coepit contristari et moestus esse, Graecis est *λυποῦσθαι*, quod proprie significat traurig *seyn*, et *ἀθρονεῖν*, cuius *ἐμφασιν* reddere non possumus, significat autem prorsus frangi, labefactari animo, sensu, et velut destitui omnibus viribus, sicut moribundi solent, conflictari secum, agoniam pati.

5. Quid stupere, quid attonitum esse? magnum discrimen est.

Epistolam *Adriani D. Martinus* mittet. Ego *Brentianam* mitto. Vale. Hic omnia bene habent restituta per *D. Martinum*. Witebergae.

Phil. tuus.

*) Vid. Lutheri epist. ad Spalat. d. 30. Mart. 1522.

No. 208.

7. April.

Chiliano Goldstein.

Manlii farrag. p. 348. — Apographon in Cod. Goth. 401. p. 92 b.

Chiliano Goltstein.

S. D. Gaudeo liberasse fidem suam tuos ¹⁾ patronos, tibi que tandem adolescentes in disciplinam traditos: et opto, quoniam provinciam et durissimam et plenam periculi suscipis, faveat tuis laboribus Christus. Non mehercule magis est (quod aiunt) Martis alea incerta quam studiorum, adeo pauci pueri perveniunt ad frugem, quanquam optimis usi praeceptoribus, fortunaque abunde suppeditarit omnia discendi instrumenta. Exercet me adhuc nomenclatura frumentorum: itaque abs te postulo, ut interroges medicos urbis tuae, primum an norint frumenti speciem quam in Italia *far* vocarunt, deinde quod farris hoc tempore nomen sit, quae forma, et quatenus forma conveniat cum eo quod nos vocamus *Rocken*. Ordine haec mihi perscribi volo, ut simpliciter *καὶ κατὰ παροιμίαν τὰ συζὰ*: et cupio mihi sic responderi, ut ab agricola, non qui divinet ex commentariis, sed qui cognorit *ἀυτόπτης*, quique nos in rem praesentem ducere queat. Postremo id etiam interroga, an habeant in Italia eam frumenti speciem, quam nos *Rocken* vocamus. Nos in enarrando *Hesiodo* egregiam operam navavimus. Vale, *ἀσπάζομαι τὸν σύζυγον*. Meis verbis dicas salutem nostro *Valentino*. Postridie Dominicae Iudicae.

Phil. Mel.

No. 209.

(fere April.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 56.

D. Georgio Spalatino, patrono suo

S. *Stagmannus* accepit a nescio quo, migratorum hinc *D. Stephanum* *) medicum. Hic, si non fallitur, offert vobis pulcherrimam occasio-

*) *Stephanum Augustinum*. Vid. Lutheri litteras de eadem re apud de Wett. T. II. p. 275 sq.

1) *tuos* cod., sed Manl. *duos*.

ene merendi de schola Medicorum. Facit
nū copiam Illustriss. Principi, sic se, illo
e, uti velit. Proinde te adhortor, nū Spa-
, nam rogare hic non debeo, ut, si consul-
is scholae Medicorum, si universae Acade-
(quid autem velle dubitemus?) des operam,
elligat Illustriss. Princeps, hunc hominem
dignissimum esse, qui surrogetur. Vidi
panta sit eius in medendo diligentia, quan-
s, quas artes ab hoc genere scis potissimum
i. Felicitatem etiam multi experti sunt.
ditoribus audiui, neminem esse in hac urbe,
nta cura doceat. Commendarem hominem
tius, nū te nosse arbitrarer. Iam hoc
peto, ne haec a me privati officii gratia
sentias. Publica causa extorsit mihi has
, neque dubito, quin, si noris hominem,
im meum sis vehementer probaturus. Vale.
i sumus.

Philippus.

210.

(fere April.)

Ge. Spalatino.

† autogr. Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 41.

Georgio Spalatino optimae fidei
patrono suo

leri, cum primum domum redissem conve-
Stagmannus, indicans, quia nihil respon-
vereri se, ne non sint redditae literae nostrae,
de surrogando eo in Stephani locum scri-
b. Homo est in aliis etiam rebus omnibus
lice sollicitus, quare boni consules, si in-
s eadem de re iterum admonemus. Nam
aidem nihil dubito, quin acceperis, quae
cripsimus. Et ut mei consilii, dicam enim
inverecundius, summam habeas: modis
us retinendus hic mihi videtur Stagmannus,
a eruditus, praesertim medica schola sic flo-
Nam et ii, qui antea contenti erant, *φυ-
ἀρχοσύνης*, illa verborum portenta ex Tar-
et nescio quibus aliis, magisterii adipiscendi
discere, nunc cognoscendae naturae, non
ilicuius gratia, medicos audiunt. Et pru-
illi quidem. Nam et naturae cognoscen-
idium liberale esse iudico, et ex Tartaretis
aid omnino peteres non ineptum? Com-

mitto tuae fidei publicam causam. Nos plura scri-
beremus, nū rationes omnes constituendae scholae
iudicaretur tibi planissime constare. Vale.

Philippus.

No. 211.

(ineunte Maio.)

Ge. Spalatino.

† Ex autogr. Melanth. in Cod. Basil. F. 101. ep. 28.

Optimo viro D. Georgio Spalatino,
patrono suo observandiss.

S. Heri literas tuas adcepi, et in his *Gerbellia-
nas*. De *Carolostadii* libro decretum est, ut pre-
matur, ne in lucem exeat; id quod iam opinor te
scire ex literis Academiae ad Principem Illustriss.
scriptis *). Nunc est, quod te magnopere rogo,
ut, si quid de re nummaria veteri compertum ha-
bes, significes mihi. Nam in interpretando Novo
Testamento opus habemus ratione nomismatum
priscorum **). Ego *assem* aestimo 3 nostratibus
numulis, id quod multiplicibus argumentis tan-
dem collegi. Scripsi de eadem re ad amicos com-
plures, item ad *Mucianum*. Tu, si quid habes,
suppedita per Christum. Vide autem negligenti-
am interpretum, qui usque adeo rei tantae ra-
tionem nullam habendam putarunt. Mitto libel-
lum D. *Martini* ***), quem dederat Carolosta-
diano chalcographo tantum in hoc, ut pensaretur
aliqua parte damnus, quod ex expresso *Carolo-
stadii* libro fecit homo inops. De mea epistola
nihil cusum est, nam alia antevorterant; chartas
autem nostras habebis. Vale feliciter. D. Iesus
Christus servet incolumem Illustr. Principem rei-
publicae christianae. D. *Martinus* ****) non-
dum rediit; hodie speramus adfuturum.

Philippus tuus.

Mei loci reciduntur, in quibus paucula mu-
tavi; post triduum absolventur.

*) Vid. de ea re epist. Lutheri ad Spalatinum d. 21. Apr.
(de Wetze II. p. 185.)

**) de hac versione N. T. vid. Lutheri epist. ad Spalat. d. 30.
Mart. (de Wetze II. p. 176.)

***) Intelligit Lutheri libellum de communionem evangelicam,
qui hoc tempore prodit. cf. Luth. epist. ad Spalat. d. 30.
Mart. (de Wetze II. p. 177.)

****) Zwickaviam et Eulenburgum profectus erat, vid. Luth.
epist. ad Spalat. d. 5. Maii 1522.

No. 212.

5. Maii.

Georgio Sturciadae. (Operco.)

Epist. lib. VI. p. 258. ubi inepte inscribitur: „ad Cl. V. Dominum Georgium Sturciadem, Medicum celeberrimum Erphordiae.“ Sturzius enim illo tempore artem medicam non exercebat, sed discebat in Academia Erfordiana. Primum medicinam exercuit in Valle Ioachimica, et demum an. 1525 se contulit Erfordiam. Veram inscriptionem habet autographon Melanth. in Cod. Monac. I. p. 308., videlicet hanc:

Ornatissimo viro D. Georgio Operco apud Erphurdiam.

S. Quanquam nulla mihi tecum privatim intercedat familiaritas, tamen confisus ea necessitudine, qua nos publice coniungere *κοινὰί μουσαι*, ausus sum ad te scribere, praesertim, cum de publica mihi literarum causa agendum esset, nempe de re nummaria collationeque veterum nomismatum cum nostris. Ea ratione nobis hoc tempore, si quando unquam alias, maxime opus est, cum *Lutherus* sacros libros Germanico sermone donare instituit. Audax inceptum, sed prope necessarium, quod sinceram lectionem fere Latini adhuc desiderent. Porro dignum opus est, ad quod sua omnes studia conferant, ceu symbolen quandam ad commune sacrum. Et iam aliquo usque progressi sumus. Universum Novum Testamentum versum est et *τυπογράφους*, traditum. In quo multorum nomismatum mentionem fieri videmus, assis, denarii, drachmes, stateris etc. quorum rationem fere dissimulant interpretes, vitio, ut putant, rei, ut ego iudico, suo. Equidem in omnia me verti, inii rationem rei nummariae iterum atque iterum. Consului eruditos homines non paucos, et in his *Ioachimum*, cuius industriae et diligentiae plurimum tribuo. Is submonuit de te. Quaeso igitur, per amicitiae nostrae auspicia, immo per sacra illa, quibus hanc operam navamus, iudicium de re nummaria tuum perscribas. Sine ut id a te impetret publica utilitas, si nos parum apud te valemus. Scripsissem ad *Hessum* et *Cordum*, qui meo a te nomine idem peterent, si de humanitate tua dubitarem. Peto autem, ut si quid habes, mox sub has nundinas Lipsicas mittas. Nam maturato opus est; procedit opus, et urgent prela. Non dubito quin hoc genus multa observavit *D. Mutianus*, ut est omnis antiquitatis Romanae scientissimus. Vellem igitur, si fieri posset, et illum consuli. Nostra ratio

sic habet, ut in singulos Coronatos referamus asses centum. Coronatum aestimamus 28 grossis Mysnicis duodenariis illis. Erit ergo et Assis pretium 3 numuli nostrates, hoc est, Mysnici. Sed ita de Coronato restabunt tres grossi, quos in centum partes dividere non licet. Itaque denarius seu drachma constabit duobus grossis et semisse. Reliqua ex his facile colligas. Anxius expecto, quid responsurus sis. Proinde humanitatem, fidem, candorem et quid non imploro, ne nos frustrere? Vale. Wittembergae, 5. die Maii. Anno M. D. XXII.

Philippus Melanchthon.

No. 213.

10. Maii.

G. Spalatino.

† Ex autogr. Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 54.

Integerrimo viro, D. Georgio Spalatino, patrono suo.

S. Fatigat me integro iam mense *Creytz* *) , ut ad te de sua causa scribam, cum nunquam tamen rem omnem exposuerit. Tantum audio de sacerdotio quodam, haud scio, deserendo an mutando, agere. Distuli scribere, quod et in huiusmodi negotiis parum me posse sciam, et tua tum benignitate tum fide non libenter abutar. Nunc tandem extorsit mihi hanc epistolam, adeo tibi, ut fodere interim quam scribere maluerim. Quod si aequum est, quod petit, et per opportunitatem impetrari posse non nihil speras, aequum est te dare operam, ne per te possit videri frustratus. In *hypotyposibus* meis locum unum atque alterum dilucidius exposui; rationem liberi arbitrii et libertatis christianae. Eram id in omnibus factururus, sed nunc non sinebant occupationes aliae. Mitto exemplum, si nondum vidisti, optoque placeat. Nam et hic et in priore editione diligenter cavi, ne quid scriberem, quod non aedificaret, ut scripturae verbo utar. *Τὰς νομικὰς ζητήσεις* sic odi, ut nemo alius magis. *Τοῦ Καρολοσταδίου* libellus non solum suffragiis in consensu damnatus est, sed nunc etiam scripto, ne

*) De eo vid. Lutheri epist. ad Spalat. d. 10. Septbr. 1522. (de Wetze II. p. 246.)

l, quod vel nutiat. Heri audiui ex quodam chartam de re nummaria brevem esse edictae rei summam, citra ambages, contineat. in vidi; mihi aut, ubi acceperō. Caetera te habent. Vale; Wittenbergae τῆ δεκά-
του βαιῶνος τοῦ ἱσταμένου.

Φίλιππος.

(Inn.)

Eobano Hesso.

ita in libro: De non contemnendis studiis humanioribus uturo theologo maxime necessariis, aliquot clarorum virorum ad Eob. Hesium epistolae. Erphord. 1523. 4. ubi pist. 4. — Recusa in l. Jac. Beyschlag sylloge variorum opusculor. T. I. (Hal. Suev. 1729. 8.) p. 303 sq. [Danz.]

Philippus Melancthon
zno Hesso, Poëtae καὶ Μουσῶν ἀρχηγῆ,
fratri suo chariss.

de Heroidibus tuis nihil est, quod sis solici-
Nam efficiam; ut aut hic, aut ad Rhenum
tur: nam Lutheranis quibusdam prelis
erit, post absolutam ἐπισημίαν Novi Testa-
Macte animi istius incumbere operi, et
le et Germaniae Deos esse. Vidi nuper Si-
rsini Epigrammatum libros. Sed nescio,
ut nos tua magis delectent. Quanquam
mihi iudicio tua probare. Nimis verum
quod scribis, negligi Poëticen a inventute,
me omnia fallunt, aut praesagit hoc immi-
n. literarum ruinam, ut habituri simus in-
rem posteritatem, quam fuere illa, Scotorum
glorum saecula. Satis constat, collapsa
Romae inclinatum esse eloquentiam. Grae-
oad literas habuit, excellentes Poëtas aluit.
em assiduo in scholis declamo hoc argu-
alumnam eloquentiae Poëticen esse, et
omnis sinceræ eruditionis. Certe quos pri-
doceo, adhortor sedulo ad faciendos versi-
neque id simpliciter, sed et praeludo non-
tam, quamquam malus Poëta. Mitto colla-
Menelai et Ulyssis ex Homeri Iliade, per-
a fortasse, sed versam tamen. Utinam idem
entum ludas tu quoque: nam hic multi sunt
i; fecimus idem in plerisque Homericis con-
us. Secundum Iliados totum convertemus,
lotii contigerit. Nam quoad in hoc populo
vocis nostræ autoritas erit, nemo con-

temnet Poëticen. Martinum opinor ad te scri-
pturum: amat is unice ingenium tuum, dignus
vir vel propter candorem et vere christianam sim-
plicitatem, quem vicissim complectare. Ioachi-
mus adhuc laborat, sed remissius; spero Deum
opt. max. donaturum eum precibus suorum. Vale,
mi iucundissimo Eobano. Petreium, Cordum et
universum gregem amicorum amanter ex me salu-
tabis. Wittenbergae.

No. 215.

(Inl.)

G. Spalatino.

† Ex autogr. Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 38.

Optimo viro D. Georgio Spalatino,
patrono suo.

(Spalatinus adscripsit annum M.D.XXII.)

S. Distuli ad te scribere, donec ad nos propius
accederetis, maxime cum nihil esset, quod ma-
gnopere scribi referret. Nunc posteaquam intel-
lexi Locham pervenisse vos, continere me diu-
tius non potui, quin gratularer vobis reditum in
patriam, quam ego quidem, utut alii iudicent,
absente illustriss. principe plane orbam esse sen-
tio. Deus Opt. Max. illum publicæ harum gen-
tium salutis causa diutissime superstitem servet.
Ulyssem Ithaca prædicat fuisse sibi non tam
principem, quam ἥπιον πατέρα, nam his verbis
adpellat Homerus. Id quanto verius hæc natio
de suo principe prædicare queat, qui sic tumul-
tuantibus, et in mutuas caedes ruentibus omnibus
Germaniæ populis, contagione vicini mali suos
labefieri non patitur. Impii simus, ni fateamur,
dei munere nobis hæc felicitatem contingere.
Sed id tum demum vere iudicabimur agnoscere,
cum eum, per quem ceu canalem ad nos tanta be-
neficia transfunduntur, reverenter colemus ac
suspiciemus. Munus, uxori missum, gratissi-
mum est, ut quæ a te proficiscuntur omnia. Vi-
cissim tibi quæ de re nummaria cum ipsi adnota-
vimus, tum comperimus ab aliis adnotata, trans-
mittimus. Mira voluptas mihi fuit, perquirere
rem adeo desperatam, et in qua vulgo, ut in
aqua, professorculi haeremus, quoties ad huius-
modi locum aliquem ventum est. Innumeris item
mendis veterum codicum, infinitis erroribus tum
graecorum tum latinorum interpretum, inita cer-

tiore rei nummariæ ratione, mederi licet. Quæ qualis nostra est, a vero non procul abesse constat. Nam præter *Budei* argumenta et nos apud Plutarchum pleraque deprehendimus, quæ hanc rationem adiuvant. Dedi erudito cuidam apud nos adulescenti negotium digerendi retrahendique universam Budeanam rationem; quam ubi ille absolverit, ad te mittemus. Optarim autem ad nomismata tua conferre nostram supputationem. Nam nobis non tam multa sunt, quam desiderat huius rei tractatio. Vidimus aureolos diversi ponderis octo; nobis unicus est Imp. *Honorii*. Habemus et denarios aliquot, quibus fere Romani usi sunt, et τετραδράχμων unum; graeci enim et δράχμιας et τετραδράχμιας usi sunt. Iuvenem cognatum tuum, quem mihi e *Locha* commendasti, nondum vidi. Curae mihi erunt eius studia, ubi sui mihi copiam fecerit. Doc. *Martinum* audio velle, ut graeca praelectio alteri demandetur *), quod nolim ego. Nam theologica, quæ praelegere coeperam propter Baccalaureatum, ut mos est, omittere malim **). Hactenus enim mea opera vicaria tantum fuit, vel absente, vel feliciter occupato *Martino*. Et humanarum literarum et multis et adsiduis doctoribus opus esse video, quæ non minus hoc seculo, quam sophistico illo negliguntur. Nuper adeo plerosque iuvenes languentes revocavi in viam, qui, omissa bene dicendi cura, nescio quid sectabantur. Nunc ex illis quidam Homerica multa latinis versibus reddidit. Vale.

Philippus.

No. 216.

(Iul.)

G. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 40.

D. Georgio Spalatino, patrono suo observandiss.

(Spalatinus adscripsit annum M. D. XXII.)

S. Ego vero, mi Spalatine, nihil aequè cupio, atque vobis, amantissime de me meritis, si qua

*) Vid. Lutheri epist. d. 24. Iul. 1522.

**) Ex epistola ad Spalat., quæ ineunte Martio 1523 scripta est, intelligitur, Melanthonem ex more Baccalaurei biblici legere coepisse ante iter Lutheri ad comitia Wormatiensia.

parte possum, gratificari, neque τὴν Θεολογικὴν professionem detrecto *), modo sit e reipublic. ut doceam. Nam ex illa omnes rationes meas hactenus comparo. Sed hoc pessime habet, quod in tanto numero, quot hic sumus professores, vix unum aut alterum invenias, qui humanas literas bona fide tradat. Quæ nisi fuerint probe cognitæ, quales quaeso sumus theologos parituri? Scio, quantum his tribui debeat, ne quis hic putet, derogari aliquid divino Spiritui. Sed est et literarum aliquis in sacrarum rerum tractatione usus, quæ ne plane contemnerentur, hortor, declamo hoc argumento quotidie, ut fundamenta iaciant discendis iis artibus, sine quibus non admodum feliciter versaturus sis in gravioribus. Atque hoc est, cur domi, cur publice latina et graeca doceam. Quam possum plurimis adulescentibus suos adsiguo praeceptores, qui grammatica doceant. Idque non simpliciter tentavimus, *Ambsdorff*, optimæ fidei homo, et ego, ne quis usquam adulescens vagaretur incerta studiorum et vitæ ratione. Fuitque consilium pium magis quam felix. Partim per consulem urbis, partim per professores stetit, quominus proficeremus. Itaque nunc quos possum in officio contineo auctoritate mea; immo, ut verius dicam, ambeundis iis, quibus committo pueros. Tanta est hominum perfidia. Mihi domi ago certe nihil aliud nisi illum Terentianum *ἑαυτὸν τιμωρούμενον*, adeo dolet malum publicum. Utinam possim tecum coram de his rebus omnibus. De theologis scribam alias *Vulgarium* nihil erat, cur tu cito mitteres. Ego tuus sum. Vale.

Philippus.

No. 217.

20. Iul.

Mich. Hummelbergio.

† E. cod. Hummelberg. Monacensi p. 136 b, descripta: Clariss. *Muffat*.

Philippus Melanchthon Michaeli Hummelbergio suo S.

Quas lacrimas, quæ lamenta exprimat hoc tempus Hieremiae, si quis uspiam sit! Divino bene-

*) Lutherus scripsit Spalatino d. 4. Iul., ut Melanthonem liberaret a grammaticis lectionibus, eique mandaret theologica.

revelatum est Evangelium, quod spiritus iu-
m docet, id nunc impietas hominum carna-
centiam quidvis audendi interpretatur, quasi
regnum dei esca sit aut potus. *Tigurinorum*
m non probo *). Quid enim refert iustitiae
us carnes edas an pisces? Stulti homines,
huiusmodi exemplis declarari volunt fidem,
e non potius sic apud se cogitabant, tradi-
s hasce elementa mundi esse, quibus citra
sententiae offensionem uti poterant, ut suae ur-
gibus, patriis moribus utuntur. Non est
ianismus morum publicorum et civilium con-
tus; fides est, sui ipsius contemptus, proxi-
udium. Quanquam *Zwinglium* non repre-
o, qui factum fortasse non pessimorum ho-
m excusavit, errorem, ut video, interpreta-
). Tu dabis operam apud tuos, ut parcant
mis, qui Christum profitentur. Obsecro
, quae amentia est, christianum hominem
i a carnium esu, aut ab ullis ceremoniis?
ante a sinistris peccabatur, nunc isti genti-
a dextris peccant. Vale. Vuittenbergae XIII
id. Aug. M.D.XXII.

218.

(exeunte Octobr.)

G. Spalatino.

autographo Philippi edita a *Koelero*, ep. 1. p. 17.
Antea iam edita in Io. Frid. Hekeleij Manip. epist. p. 68.

Georgio Spalatino.

Spalatinus adscripsit: „Phil. Mel. de Regulo, lo. 4.
MDXXII.”)

isses, mi Spalatine, primus omnium, si quid
Erphurdiae dignum memoria actum. Nam
hactenus omisi ea de re scribere, nulla fuit
causa, quam quod arbitrabar, indignas esse
s, quae homini alioqui occupato obiiiceren-
Mihi certe non admodum gratus facturus
s, qui tali historia negotium facessat. Sed

episcopus Constantiensis apud senatum Turicensem questus
erat, quod tempore ieiunii a multis carnes ederentur; qui-
us permotus magistratus Tigurinus cives hortatus est, ne
porro, nisi urgente necessitate, facerent. Vid. Schroeckh's
irchengesch. nach der Ref. II. p. 117.

Nescio utrum Melanthon ad litteras aliquas Zwinglii, an
l eius librum de delectu et libero ciborum usu etc., qui
dem tempore prodierat, respexerit.

ETH. OPER. VOL. I.

quando ita vis, obsequendum est homini amico,
repetamque paucis rem pene comediae similem:

Wulfgangus ¹⁾ Illust. Ducis Saxoniae *Iohan-*
nis concionator, is, qui nuper paroeciae ad S.
Michaellem Herphurdiae ²⁾ praefectus est, pe-
pulit ³⁾ *Martinum*, ut una Wimariam iret. Id
quod voluisse principes videbantur. Legi enim
litteras hoc argumento e Wimaria scriptas. Ex-
tractus sum una et ego, velut Socratica *Martini*
umbra; quanquam et publicae et privatae ratio-
nes aliud suaderent, ivi tamen, magis parum
strenue ⁴⁾ repugnans *Martini* voluntati, quam
volens. Ventum est Wimariam Sabbatho ante diem
Severi ⁵⁾ proximo. Concionatus est itaque *Mar-*
tinus postero die de fide deque operibus commu-
nia illa ⁶⁾ quae solet. Concionem satis diligenter
scriptam habet *Willefels*, aulicus ille Wima-
riensis; nosti enim hominem ⁷⁾. Eodem die
principes Nurnbergam abiere; nos die Lunae
proximo [d. 19. Oct.] Erphurdiam petivimus ⁸⁾.

1) „*Wolfgangus* ille *Steinius*, a Luthero Petrus et *Knyaz*
dictus (Epist. Luth. a Godofr. Schütziö editae, Tom. II.
p. 47. 49.) ab an. 1539 sacrorum ephori munere Leucopetrae
iunctus est.” (Nota *Koeleri*.)

2) Hek. *Erphurdiae*.

3) Hek. *perpulit*.

4) Hek. *pro strenue* habet *inermis*.

5) Dies Severi est d. 23. Octob.

6) *Koel.* *coram illam*; si non placet lectio Hekel. *communio*,
putarim legendum esse *coram aula*.

7) „Intelligit *Anaricum*, dominum Wildenfelsii (*Anarg*
von Wildenfels), cuius saepe mentio fit in opere *Secken-*
dorfii lib. II. p. 91. 95. 101. Vid. *Kreysig* Beiträge zur
Hist. der sächs. Lande. Tom. VI. p. 166.” (Nota *Koeleri*.)

8) „Iter, quod hic describitur, Lutherus comite Melanthon
„mense Octobri dicti anni eum quidem in sinem fecisse vi-
„detur, ut coerceret impetum quorundam verbi ministro-
„rum, qui, spiritu vehementiore ducti, missam privatam
„cum imaginibus vi adhibita vellent amovere. Equidem
„verens, ne orirentur Erfordiae similes illis, quos Carolo-
„stadius Vitebergae excitaverat, tumultus, Augustiniani
„ordinis praesidem sive Priorem, Io. Langum, paulo
„ante literis hac de re scriptis, serio hortatus est, ut in de-
„pugnandis ceremoniis superstitionem promoventibus,
„quae sponte sua cadere deberent, verbo tantum vel admo-
„nitionibus, nec unquam manu vellet uti. Quod consi-
„lium quum inter vehementioris ingenii homines, ut con-
„iectura quadam consequi videor, non posset effrenatam
„emendandi libidinem comprimere, Lutherus ipse tandem
„profectus est Erfordiam. Cuius itineris mentio quidem
„facta est, pauca tamen sunt quae adnotatu digna iis vi-
„derentur. Nec *Spalatinus* (*Spalatinus* annales, ap. *Menk.*
„*Script. Rer. Germ.* Tom. II. p. 617.) plura memoriae pro-
„didit, quam quae hic sequuntur: „anno 1522 D. Mart.
„Lutherus, stipatus Philippo Melanthon, Iacobo Praepo-
„sito, olim Priore Antwerpiensi, M. Io. Eislebio, M.
„Wolfgango, Ducis Ioannis Saxon. a sacris et concionibus,
„ex *Wittenberga* Erphordiam proficiscitur evangelizatum.”
„*Seckendorfius* sermones tantum Erfordiae a Luthero ha-
„bitos (lib. I. p. 224.) breviter commemorat, hunc in mo-
„dum scribens: Erfurti hoc anno (1522) duas habuit con-

Non ita procul urbis portis de curru descendit *Martinus* turbam visentium et excipientium sollicitate vitans. Divertimus ad aedes Parochi S. Michaelis, neque enim tutum erat, ad Monachos divertere. Vesperis pene obruti sumus salutantium tumultibus. Atque hic, ut dicam quid egerimus uno verbo, potatum est, clamatum est, quod solet. Eorum, qui literati dicuntur, praeter nostros, hoc est *Eobanum*, *Cordum*, *Lan-gum* et aliquot magistros, nemo adfuit. Mane, quo minore pompa omnia agerentur, in eodem templo S. Michaelis concionatus est, augusto ⁹⁾, ut scis. Evangelium enarravit de prudentibus et fatuis virginibus. Quo in loco discrevit veros christianos a personatis, id quod poscebat Evangelium; vere christianos esse docens, in quibus sit Christi Spiritus, personatos, qui Christi Spiritu vacent. De rebus papisticis non ita multa dixit. Hunc unum attigit locum, iudicium doctrinae esse apud eos, quibus Spiritus Christi sit; atque in eo aliquantisper immoratus est propter theologastros Erphurdienses, qui excludunt a iudicandi provincia eos, qui Aristotelem non didicerunt. Perstrinxit et hoc genus, quod vi et armis putat se rem christianam adserturum. Habes concionis summam. Die Severi proximo bis concionatus est, sed audire mihi non licebat, quoniam ¹⁰⁾ apud *Mosellanum* essem in aedibus *Urbanani* nostri. Post meridiem nos adhuc prandebamus, cum ille in templo doceret. Privatim a civibus in nos omnia officia collata sunt. Publice nec Universitas nec Senatus donavit. Aiunt, ibi quendam *Magium* esse sacerdotum mancipium. Mihi quidem fructus fuerit huius profectionis,

„ciones d. 21. et 23. Octobris, ex quibus posterior (die Severi) impressa extat Tomo II. Altenb. fol. 154., in qua de fide et bonis operibus sententiam suam proponit, et de cruce Christianorum salutaria monet.” (Nota *Koeleri*.) — Adfuisse comitem itineris Ioannem Agricola testis est epistola eius, cuius apographon inveni in Cod. Basil. 39. p. 92., ubi Agricola Balthasaro Thuringo, concionatori Coburgensi, scribit: „Porro statim, ut ingressi fuimus forum Vinarium, quod Vinariam dicunt, D. *Luthero* et Philippo *Melanchthone* comitibus iamiam petitori Hierfordiam, monuit me *Wolfgangus* [Stein] Duci Iohanni a sacris, ut te non mei, sed omnium nostrorum nomine salvum esse iuberem atque adeo invitarem, ut, quam primum commode fieri possit, huc advoles. — Vale ex foro Vinario secunda post Lucam [d. 19. Octb.]. Cum haec scriberem, accingebantur itineri Hierfordiam versus, redituri post duos dies Vinariam, ubi nos perseveraturos credes sabbatum usque.”

9) Hek. *auguste*.

10) Hek. *qui mane*.

Urbanum ¹¹⁾ vidisse, contraxisseque cum homine suavissimo amicitiam. Nam reliquos iam ante satis noram. Excurrem inde et ad *Mutianum*; sed tum non conveniebat. Post concionem pomeridianam die Severi commodum *Wimariam* redivimus ubi minus erat turbae, breviter, ubi iudicabamus nos domi esse. Nam Erphurdiae convivandum ¹²⁾ tum erat. Nosti vulgus.

Cum *Wimariam* redissent principes, auditus est quotidie *Martinus*, dixitque ille communia illa ¹³⁾ de fide et operibus, tum et locum de duplici gladio, seu administratione, tractavit. Administrationem spiritualem docuit esse, cum corda spiritu suo Christus regit. Ministros eius politicae esse, qui verbum dispensent. De civili administratione, ut adfigerem memoriae statim ab ipso sermone, eodem plane ordine, quo dixit, versiculis summam ceu elenchum concionis complexus sum:

Conveniat quales in plebem esse inque senatum
Reges, in multa quique sit usque modus.
Aque Deo poscant rationem artemque regendi;
Non satis ad iustum lex facit imperium.
Et fas esse piis gladio cohibere scelestos,
Haec tuus, o noster, sermo, *Luthere*, docet.

Conciones omnes diligentissime conscriptas habet *Willefels*.

De *Cordo*, idem ipse videbam, quod scribis, serius, quam oportuit, moneri. Fortassis autem alio tempore profuerit, modo mentionem factam esse. Nam et *Stagmanni* poenitere nos non debet.

Quintilianum, item ¹⁴⁾ grammaticen curavimus praelegi. Superiori semestri mandata est *Quintilianus* praelectio *Ioachimo Camerario*, nomen opinor te nosse, inveni graecis et latinis adeo erudito, ut illi conferre neminem non in hac modo schola, sed alias etiam possimus. Hunc, cum iam docere cepisset, velut in medio cursu morbus corripuit, quocum nimis quam diu conflictatus est. Et cum nuper revaleret, domum pater revocat propter amissam mortem matrem. Sed abiens ita mecum constituit, rediturum se, si qua omnino ratione id impetrare a patre possit. Non credas quam rarae dotes, quam eximiae sint huius iuvenis, quanta praeter eruditionem mode-

11) *Henricum Urbanum*.

12) Hek. *convivandum*, sed *Koel. concionandum*.

13) Sic *Hekel*, sed *Koeler: dixitque eorum illis*.

14) *Koel. iam pro item*.

a praeditus sit, quam nihil iuvenile sapiat. io, neminem hic tibi cariorem fore, ubi re-
git. Modo Quinctilianum interpretatur *Phi-
ppus Aperbachus*, qui bonas literas annos ali-
ot Moguntiae docuit, cessurus, cum licebit no-
Grammaticen vicaria opera pro Cornario
elegit *Lonicerus* 15).

Pomerano multo ante auctor fui durandi,
anquam Erphordiam invitaretur, neque dubito,
in in potestate vestra futurus sit.

Risimus vero eos, qui in aeternum unam
e dictionem contenderunt. Belli magistri, qui
unam dictionem compegerunt. Et in id ipsum
te graeci articulum interposuerunt *eis τὸν
ἄνω*, ne quis connecteret; et peregrinam esse
rasin satis constat. Nam latini *perpetuo* po-
s quam in aeternum dicere solent. Quid au-
n? Facientne illi unam dictionem etiam ex his
aevum? At graecis idem est *eis τὸν αἰῶνα*,
od nostri homines nonnunquam in aevum, fre-
sentius in aeternum verterunt.

De Canone conferendarum scripturarum non
tis intelligo quid velis. Sed viderit *Amsdorfus*.
am illo petis canonem.

Vulgarium mittemus ad te, ubi contigerit
iquis, qui ferre commode possit. Nunc ta-
en 16) eos locos adiiciam conversos in latinum
monem, ut petisti. Haec *Vulgarius* ad ver-
um 17): „erat autem ibi quispiam *Regius*, cuius
lius aegrotabat.” *Regius* autem dicebatur, vel
ria ex regio Herod. genere esset, vel a dignitate
magistratu quem gerebat, vel simpliciter quod
regis familia esset 18). Hinc sunt, qui putant
um esse, qui *Matthaeo* Centurio. Sed falli hos
ulta arguunt. Neque enim Centurionem consen-
tenm est regium dici, et fides centurionis multo
mior fuit huius fide. Nam Centurio verbis
risti contentus est; non etiam petit, ut una se-
um domum eat. Hic vero iubet, Christum ad

se descendere. Illic a monte descendebat in Ca-
pernaum Christus; hic e Samaria ad Canam pro-
ficiscitur. Centurioni servus, huic filius aegrota-
bat; Centurionis puer paralyti, hic febriliter laborat.

Quid igitur ad eum Iesus? „nisi videritis
signa” etc., quod dixit videns imbecillitatem fidei
eius, quod adiecisset: *priusquam moriatur*, quasi
vero non et mortuum excitare posset.

Posteaquam vero satis improbe institerat ro-
gando ut descenderet, nondum sciens, quod et
absens mederi posset, ostendit Christus, quod et
hoc posset adsitque ubicunque, quanquam dis-
simulet nonnunquam se adesse 19), aitque: *vade,
filius tuus vivit*, ut disceret per id quod Chri-
stus non adibat una domum eius; id quod Cen-
turio iam ante credebatur, quam rogaret 20). Cre-
didit tum 21) sermoni et abiit; sed fides adhuc pa-
rum firma erat, donec post eventum tentationis
palam factum est, vivere et valere filium.

Haec pene ad verbum *Vulgarius*. Attigit
autem unum atque alterum locum huius evan-
gelii, ubi, si quis tractare 22) volet, immorari re-
tulerit. Sic enim fere 23) sentimus, nisi tum
opem ferat deus, cum nos oramus, postea non
fore locum servandi nos. Id quod hic regulus
sentiebat, ni maturaret Christus, interiturum
filium. Item, exerceri fidem eo, quod negat se
una iturum Christus. Sic nonnunquam dissi-
mulat, se adesse, vultque exerceri nos verbo,
postremo fidem eventu confirmari.

Ignosce, quod indiligentius scripsi. Sic
enim festinandum erat, quod hoc tempore putem
mihi perire, quidquid non collocatur in sarcien-
dum graecum dictionarium. Misit hac *Thomas
Anselmus* nuncium, expectaturum dum extrema
manus operi imponatur, ut secum asportet exem-
plum. De Censu scribam etiam his diebus, si
voles. Nunc enim non licebat. Vale 24).

Philippus.

15) „Ianus Cornarius, iuvenis tum viginti duo annorum,
postea medicus celeberrimus, Hippocratis et Galeni editor.
— Io. *Lonicerus* 1522 Francofurtum ad tradendam linguam
hebr. vocatus, Marburgi demum in obeundo Prof. Theol.
munere 1569 mortuus est.” (Nota *Koeleri*.)

16) Hek. tantum.

17) Haec — verbum, non habet Hekel.

18) Nota margini adscripta, ut videtur (nam nihil hac de re
dixit *Koelerus*) a *Spalatino*: „βασιλικός regius, meo iudi-
cio, qui ex Herodis Satrapis fuit, ut hoc nomine βασιλικού
discernatur ab Romanis, qui tenebant alteram Iudaeae par-
tem.” Hekel. ea etiam margini adscripta legit.

19) Hek. adisse.

20) Nota margini adscripta: „ut exerceretur fides eius per id,
quod non una Christus ibat et esset verbo contentus.

21) tum edidit *Koeler*, sed Hek. homo.

22) Hek. narrare.

23) Hek. vere.

24) Hek. addit: *Witteb.* 1522.

No. 219.

(fere Nov.)

Casp. Crucigero.

Epist. lib. VI. p. 361.

*Suo fratri Casparo σταυροφόρω, ἢ μᾶλλον
σταυροφυγῶντι, Crucigero vel potius
crucifugo Lipsiae.*

Carissime frater. Post abitum tuum accepimus ab *Helia* nostro totum novum Testamentum versum εἰς τὴν ἐπιχώριον *), opus egregium et multis commentariis praefendum. Ei praemittere visum est τόπογραφίαν terrae sanctae, ut vocant, quo planior lectio sit. Scis quantum illa ἐπίσκεψις commodi adferat. Et quia in *Reinecci* Antiquarii illius vestri suppellectile audio esse quendam Romanum πίνακα Iudaeae egregium et emendatum, quaeso per Christum, si fieri potest, impetres, vel per *Caspari* nostri operam vel aliorum amicorum, ut aut precario utendum mittant aut vendant. Et si dignum videtur opus, vel a senatu Universitatis nostrae velim extorqueri pecuniam, quo emi possit. Vale et diligentiam hac in re tuam vide ne desideremus. Saluta nostros omnes.

No. 220.

29. Nov.

G. Spalatino.

† Ex apogr. cod. Dresd. C. 140. p. 59^b. ep. 80. a Cl. *Gersdorfio* descripta.

Ad Spalatinum.

S. D. Mentiar, si negem me perturbatum fuisse tristiore illo nuncio, quod scis. At eam sollicitudinem levarunt primum literae a te ad *Amsdorfium* scriptae. Nam has ille pro sua fide statim legendas exhibuit. Nunc me plenius confirmavere, quas ad me dedisti. Deus opt. max. servet illum **) publico bono quam diutissime integrum. In gerenda re scholastica hoc discruciat, quod efficere nulla ratione potuimus, ut sui praeceptores singulis adolescentibus essent, qui illis

*) absolutum exente Septb. 1522. Ergo epist. scripta est m. Nov.

**) Electorem.

moderatores et arbitri studiorum forent, exercerentque alioqui segnem adolescentiam dicendo et scribendo. Nam in errore bona iuventutis pars est, ut putet, satis esse multa audisse. Quasi vero statim Apellem fore credendum sit eum, qui multas passim egregias γραφάς viderit, qui pingentes saepe spectarit, non ipse in manus accepto penicillo periculum fecerit. Neque dubito, quin eadem questus sit *Amsdorfus*, atque hac in re partim urbanorum magistratum culpa, partim incuria magistrorum peccatur. Neque enim impetrare a Coss. potuimus, ut interdicerent civibus, ne quem apud se haberent, cui non autographo Rectoris id permissum esset. Et ea est magistrorum ignavia, ut si quos commendaris levissime curentur.

Verti ex *Vulgario* locum quem volebas, ubi mire arridet mihi, quod urget verbum ἀποκαλύψεως, docens, divina nisi Deo illustrante non cognosci. Adeo nihil rationi humanae tribuit. Nuper ad me fasciculum literarum misit *Ioachimus*, e quibus has ad te mitto, unde coniecturam de ingenio facias. Vale. ἐν τῇ πρὸ τῆς τοῦ Ἀνδρείου. 1522.

Philippus.

No. 221.

4. Decbr.

Io. Hesso.

Epistol. lib. VI. p. 345. — Nunc ex autographo in Cod. Rehd. Vratislav. Vol. V., quod contulit S. V. *Schutzius*, Vratisl. Doctor. — Apographon in Cod. Bav. II. p. 607.

Iohanni Hesso S.

S. D. Neque otii multum erat, cum hic iuvenis pararet abitionem, neque dubitabam quin ipse copiosius expositurus esset omnia tibi nostra, quam ego vel longa Epistola possem. Haec in causa fuere, cur brevius hoc tempore ad te scripserim. Quanquam non opinor tibi parum adeo frontis esse, ut longiores a nobis petas, qui toto hoc semestri plane mutus es. De Missa deque nescio quibus aliis, quae sub ipsum Pascha rogaras per literas, tum satis copiose respondimus, et Noster ille, et ego. Videbaris mihi nimis anxie et superstitione metuere, ne quid in cerimonia secus fieret, ac debet. Tu vero nescis quibus dictum sit: *Omnia munda mundis, et regnum Dei inter vos est.* Sic ineptierunt et *Bohemi*, et in-

niunt plerique e Schola nostra, ubi alio venerint, iritantes continuo de mutandis Ceremoniis; τὴν τοῦ πνεύματος δικαιοσύνην ne attingunt quim. Deum immortalem! quam prudenter sanum est μὴ νεόφυτον. Sed hoc sibi dici nesciunt stri. Vale. (Alia manu adscriptum est: acpi 4. Decbr. ann. 22.)

d. 222.

(fere exeunte anno.)

Responsum Principis Electoris ad Adrianum Pontificem.

† Ex autographo Melanthonis in Tabular. Vinar. Reg. O. Lit. Ff. Fol. 74. 75. — Miserat Hadrianus, pontifex Romanus, litteras ad Fridericum Ducem Saxoniae Electorem dat. d. 5. Oct. 1522, per Hieronymum Rorarium, Camerarium suum in Comitibus Noribergens. 1522 Electori tradendas, simul cum mandato, in quo gravissime hortatus erat Electorem, ne Lutheri causam ulterius foveret. Leguntur in opp. Luth. latin. Ien. T. II. p. 536 et 541.; Witteb. T. II. p. 351. et in Lünigs spicileg. eccles. P. I. p. 384. itemque germanice in opp. Lutheri germ., Witteb. IX. p. 157.; Ien. II. p. 163.; Altenb. II. p. 221.; Lips. XVIII. p. 319.; Hal. XV. p. 2516 sqq. De re ipsa vid. uberior narratio in Seckendorffii hist. Luth. lib. I. sect. 56. §. 142. p. 254., et §. 147. p. 257 sq. — De responso dando deliberatum esse, ex Actis intelligitur. Non solum enim legitur 1) responsum germanicum a Spalatio conscriptum, ita inscriptum: „Ein Concept auf des Pappsts Adrians des Sechsten Breve im Druck außgangen, an meinen gnädigsten Herrn, den Churfürsten zu Sachsen, in Doct. Martini Luthers Sachen. 1523. Ist nicht außgangen.“ sed etiam 2) duo responsa latina, Melanthonis manu exarata, 3) denique ibidem habetur brevis epistola Electoris ad Pontificem 1523 scripta, manu Spalatio exarata, quam etiam Spalatinus inseruit annalibus suis p. 79., unde eam transcripsit in opp. Lutheri Valchius T. XV. p. 2583., cui Spalatinus sua manu adscripsit: ist außgangen. — Quod vero iam ad Melanthonis scripta attinet, illa an Romanam missa fuerint, definire nolo. Vix vero putaverim. Nam in iisdem actis legitur: Instruction auf Herr Hansen von der Plantz, Ritter, was er mit Herrn Francisus Chereggatus, Päpstlichem Drator auf dem Reichstag zu Nürnberg handeln soll von wegen des Luthern, außgangen Montag nach Exurge Domine 1523, ex qua verisimile sit, Electorem non per scriptum, sed per suum legatum Pontificis legato respondisse. Caeterum haec Melanthonem scripsisse acceptis litteris Pontificis ad Electorem d. 7. Decbr. 1522 scriptis (quae habes in opp. Luth. latin. Viteb. T. II. p. 410 sqq.; Halens. T. XV. p. 2657.), ex argumento ipso intelligitur.

Responsum Pontifici Romano dandum a Friderico, Duce Saxon., Electore. (Autophon inscriptione caret, sed Spalatinus tergo scripsit: Der erste lateinische Begriff an Pappst Adrianum den sechsten. 1523.)

cepimus S. V. (Sanctitatis Vestrae) literas, qua uit reverentia, in quibus petit S. V., ut Lu-

therum eiusque sectatores vel in viam revocemus, vel castigemus, quando id Card. S. Sixti receperimus nos facturos esse, ubi primum Sedes Ap. hunc damnasset, extetque lata iam adversus Lutherum sententia. Ego vero vehementer optarim id quod res est, persuasiss. esse S. V., me hoc toto quadriennio nihil perinde cupere, atque ut haec dissensio, quae in ecclesia orta est, ita componatur, ne vel Evangelii gloria laedatur, vel turbetur pax et publica universae Germaniae tranquillitas. Quorsum si me non maiorum exempla vocarent, certe sic institutus et adsuefactus sum, ut nihil Christi gloria habeam antiquius, et summo studio pacem ab ineunte aetate coluerim. Eam mentem praestitisse me in hac dissensione primum conscientia mihi locuples coram deo testis est, deinde testari idem queant, praeter alios optimos viros, hi quoque, qui de *Luthero* mecum Sedis Ap. nomine egerunt. Neque unquam optare, rogare, monere desii, ut honestis ac tolerabilibus rationibus *) Ecclesiae tranquillitati consulant hi, penes quos est iudicandi de doctrina auctoritas. Nobis enim, quod et Laici, et imperiti sacrarum literarum sumus, nunquam id sumpsimus. Et nuper adeo in magnam nos spem erexit S. V. Pontificatus, fore, ut illa pro sua prudentia et eruditione viam inveniat, qua pax ecclesiae restituatur. Quorsum et nostra consilia semper omnia destinata fuerunt. Neque quidquam est vel privatis adfectibus vel ullius gratiae a nobis in hac causa datum.

Nam cum in Augustanis comiciis esset Rev. Card. S. Sixti, quom primum de indulgentiis disputari coepit, diligenter admonui, ut publicae tranquillitatis in exacerbato negotio rationem haberet. Estque effectum, ut Rev. Card. S. Sixti coram cum *Luthero* de omnibus rebus, quibus vellet, ageret; qui si eam lenitatem praestitisset, quam debebat, auditisque rationibus Lutheranae sententiae importunus compescuisset quorundam clamores, fortasse nunquam in hunc locum deducta res esset. Quae vero ille postularit, et quid de eius tota actione senserint plerique boni viri, nihil attinet hic recensere. Hoc affirmare ausimus, large nos praestitisse, quae vel ipsi Cardinali promissimus, vel e re Ecclesiae esse iudicavimus.

*) Ubique in hoc et seq. scripto Mel. scripsit *ratio*, postea vero *ratio*. Servavimus in utroque scripto Melanthonis scribendi rationem.

Quod autem post scholarum iudicium et Sedis Ap. sententiam *Lutherum* in regionibus nostris tulimus, nolo sic interpretetur S. V., quasi nos doctiorum aut sedis Apostol. iudicio non ea, quae debentur, tribuamus. Sed cum prodisset scholarum sententia nullis scripturae testimoniis confirmata, planeque nudi tantum articuli propositi essent, refragarenturque illarum iudicio non pauci in Germania eruditi ac boni viri, iudicavi Ecclesiae catholicae sententiam de re, de qua inter doctos non satis conveniret, expectandam esse, maxime cum de quibusdam articulis nec inter scholas conveniret. Nec opinor, unquam permissuram Ecclesiam, ut articulos fidei nobis condant scholae.

Deinde cum prodisset sedis Apost. sententia, ut ferebatur, totidem pene verbis, quibus scholarum iudicia conscripta erant, et iam altius insedis nostrorum hominum animis *Lutherus*, quum ut sine motu publico tolli posset, priusquam ab illo conscientiae verbo Dei abalienatae essent, mihi in manu non fuit vim adferre *Luthero*, ni miscere omnia voluissem. Nam pontificio, quod ferebant, decreto nec docebatur vulgus, cum sine scripturis nudi tantum articuli recitarentur, et apparebat, nondum legitime revictum esse *Lutherum*. Eaque de re copiose scripsimus ad R. *Card. S. Georgii*, veterem amicum, monuimusque amanter, ut provideret Sanctiss. Leo X., ne violentis edictis irritarentur hominum animi. Quis est enim hic novus in Ecclesia mos, cogere malle quam docere conscientias? Cum Agrippinae Coloniae nobiscum *Aleander* de eisdem rebus ageret, consului ut mandaretur causae cognitio probis, eruditis, et non suspectis iudicibus, qua via premi res facilius potuit. Ibi si rite revictus fuisset *Lutherus*, et sententiae suae rationem iudices proposuissent, non desideratura fuisset et nostrum officium Ecclesia. Nunc, cum damnatus sit *Lutherus*, non revictus, nec meae conscientiae satisfecero, si vim adferre velim, nec populorum Germaniae iudicio. Apparuit enim iam aliquot exemplis in Germania, quid violentia promotum sit.

Iam et auctoritati Bullae derogabat legatorum perfidia, qui cum pleraque praeter mandatum aggrederentur, suam, non Pontificium causam agere videbantur. Ex his facile aestimabit S. V., cur nondum atrocius aliquid in *Lutherum* ipsi statuerimus.

Illud miror, cur mihi imputari debeat, si quid ille peccat, cum ego nec tuear hominem, nec doctrinae patrociner, et publica causa toties postularim, ut de negotio rite cognoscatur. Idque hodie non desino postulare. Res eo evasit, ut premi non possit, nisi auctoritate scripturae vincatur *Lutherus*. Qui ubi legitime revictus fuerit, ut constet eum errare, quidvis patiar potius quam ut feram eum. Interim sevir in hominem non licet, ne quis iure unquam caussari possit, nostri fiducia insanisse *Lutherum*. Ex litteris S. V. intelligo, esse qui me iudicent privato *Lutheri* studio rem publicam prodere, aut a nescio quibus impelli, ut hominem tuear. Quanquam autem ab hac me calumnia vel mea conscientia vel haec aetas vindicat, tamen obtestor S. V., ne credat, quidquam esse rerum humanarum, quod sit aut Christi gloria aut pace publica mihi carius. Et studium pietatemque nostram erga ecclesiasticum ordinem multis officiis testati sumus, tantum abest, ut faveamus iis, qui contumeliosius aliquid in eum ordinem parant.

Proinde quaeso S. V. persuadeat sibi, futuros nos in ecclesiae potestate, ubi S. V. curarit, ut legitime cognoscatur de causa, quae cum gravissima sit, et ad universam ecclesiam pertineat, non potest arbitrio quorumvis committi. Spectata est orbi integritas et mansuetudo S. V., quam nulla in re evidentius declarabit, quam in hac causa, de qua vix alius est, qui aequè cupiat rite constitui, atque nos, quanquam hoc velut una voce omnes populi Germaniae flagitare videantur. Hactenus ea praestitimus, quae speramus bona conscientia deo probatum iri. Quod si adspiravit deus, praestabimus et posthac summa fide, quod Ecclesiae catholicae a nobis debetur.

B) (*Idem responsum passim mulatum, cuius tergo Spalatinus inscripsit: „der andre lateinische Begriff auß Witteb. an Bapst. 1.5.2.3.“ eius vero fronti: Ex Viteberga ad Pont. Hadrianum. 1523.*)

Ego vero vehementer optarim, S. V. persuasissimum esse, me hoc toto quadriennio nihil perinde cupere, atque ut haec dissensio, quae in Ecclesia orta est, ita componatur, ut nec Christi gloria laedatur, nec turbetur publica universae Germaniae pax ac tranquillitas. Ad quod si me non Maiorum exempla hortarentur, certe sic in-

stitutus et adsuefactus sum, ut et Christi gloria nihil antiquius habeam, et pacem studio ab inerte aetate coluerim. Eamque mentem praestitisse me in hac dissensione, primum conscientia mihi coram deo locuples testis erit, deinde testari idem queant, praeter alios optimos viros, hi quoque, qui de *Luthero* mecum Sed. Apl. nomine egerunt. Neque unquam optare, rogare, monere desii, ut honestis ac tolerabilibus rationibus Ecclesiae tranquillitati consulant hi, penes quos est de doctrina iudicandi auctoritas. Nobis enim, quod et laici et literarum imperiti sumus, nunquam id sumpsimus. Et nuper adeo in magnam nos spem erexit S. V. Pontificatus, fore ut sua prudentia et eruditione viam inveniat, qua iuxta Ecclesiae restituatur. Hoc unum semper spectavi, huc omnia mea consilia destinata semper fuerunt. Nihil privatis adfectibus, nihil cuiusquam gratiae in publica causa datum est.

Nam cum in Augustanis Comiciis esset *Card. S. Sixti*, quom primum de re indulgentiarum disputari coeperat, diligenter monui, ut in exacerbato negotio publicae tranquillitatis rationem haberet. Estque effectum, ut coram Cardinalis *Luthero* de omnibus rebus, quibus vellet, gereret. Qui si eam lenitatem praestitisset, quam debebat, auditisque Lutheranae sententiae rationibus, quorundam intolerabiles clamores comescuisset, fortasse nunquam in hunc locum deducta res esset. Quae vero *Card.* postulaverit, et quid de tota eius actione plerique boni viri sentiant, nihil attinet hic referre. Nos quidem omnia, quae vel promisimus, vel e re Ecclesiae esse iudicavimus, large praestitimus. Nam quod aussatur, recepisse, nos *Lutherum* non laturos esse ubi sedes Apostolica damnarit, quanquam ale nihil cum *Card.* egerimus, tamen semper sic defectus fuimus, *Lutherum* nos non esse laturos, ibi Ecclesiae iudicio sic decisa res esset, ut necessitati publicae, non seviciae imputaretur, si quid atrocius in Lutheri caput statuisssem.

Porro cum multo ante praeviderimus, in hac causa nihil vi profectum iri, cum scripturam iactaret *Lutherus*, et multorum doctorum ac bonorum virorum in Germania iudiciis is non improbaretur, monuimus amanter *Card. S. Georgii*, ut provideretur, ne *Leo X.* violentis edictis hominum animos irritaret potius, quam a *Luthero*

alienaret, nec decere, nec fieri posse, ut vi opprimeretur is, quem tot boni et eruditi viri passim tacitis iudiciis adhuc probarent. Immo ne tacitis quidem, sed extant scriptae quorundam de illo sententiae. Rogavimus idem post editam *Leonis X.* Bullam, ut ommissa, qua ceperat res agi via, mandaretur causae cognitio iudicibus non suspectis, probis ac eruditis, quibus tuto orbis crederet. Ibi si damnaretur *Lutherus*, opprimi nullo negotio posse. Neque ego, ita me deus amet, nunc video, qua alia ratione res premi possit. Illud miror, esse qui me tum privato erga *Lutherum* adfectu, tum studio quorundam illius amicorum, tum Ecclesiastici ordinis odio, rem publicam prodere censent. Quanquam autem ab hac me calumnia vel mea conscientia, vel haec aetas liberat, tamen obtestor S. V. persuadeat sibi, nihil omnium rerum humanarum mihi Christi gloria publica pace carius esse. *Lutherum* non timeo, doctrinae eius non patrocinor, suo domino stat aut cadit. Lenitatem cum in ipso, tum in aliis huius seculi scriptoribus semper desideravi. Tantum vim hactenus non attuli. Qui enim potui? cum et de doctrina iudicare nobis non liceat, et huius dogmata tam multi in Germania pii ac eruditi viri probarent. Et quae exierunt tum scholarum, tum sedis Apost. sententiae, sic exierunt, ut nudum tantum articuli recitarentur, quibus, non dico mihi satisfactum non esse, qui iudicare non possum, sed multis eruditis viris parum probatae sunt. Et Legati sic gessere rem, ut et auctoritati Pontificiae Bullae derogarint, et ostenderint, suam se rem, non Pontificis, aut Ecclesiae agere. Iam ad rem tantam gerendam non ad vulgus modo, sed ad eruditos etiam nihil erat in Legatis auctoritatis.

Proinde primum peto S. V. mihi non imputet, si quid ille peccat, quem ego nec probor; deinde efficiat, ut honestis rationibus potius quam vi cum Lutheranis agatur. Nam exemplis aliquot iam adparuit in Germania, quid violentia promoturi simus. Res eo evasit, ut hominum animi primum sint a *Luthero* verbo dei alienandi; postea si quid vi tentetur, publicae necessitati imputari poterit, non cuiusquam seviciae. Spectata est orbi integritas et mansuetudo S. V., quam nusquam evidentius quam in hac causa declarabit. Nos quae hactenus praestiti us deo probatum iri.

No. 223.

(eod. anno.)

Phil. Eberbachio.

Manlii farrag. p. 235. — Contuli apographa in Cod. Bav. I. p. 858. et II. p. 840. Cod. Goth. 191. p. 179. Cod. Goth. 401. p. 87^b. Cod. G. 402. p. 316. et Cod. Mehn. IV. p. 52^b.

Philippo Eberbacho Philippus Melanchthon

S. D. Gratulor tibi, mi Philippe, coniugium, optoque ut incepto faveat Christus. Es enim vitae genus laboriosum fortasse, sanctum vero ac pium ingressus. Scis esse quoddam novum Monachorum genus, *μσανθρώπους τινὰς Θεολόγους*, qui sibi mirifice religiosi videntur, dum impudentissime insectantur et execrantur coniugium. Ego vero cum cogito, vitae sociam viro divinitus, et viri partem mulierem esse factam: non possum non vehementer irasci his, qui non omni officiorum genere muliebrem sexum prosequuntur. Me quidem in communibus huius vitae miseriis ¹⁾ non leviter consolatur haec cogitatio, quod sentio quidvis viro perferendum esse, dum illi sociae vitae, dum liberis, quorum causa videmur in coniugium ingressi, consulat. Nec mediocrem beneficium me divinitus accepisse statuo ²⁾, quod materiam dedit, de muliere bene merendi: quod sobolem etiam ex illa donavit. Proinde opto, ut coniugium sit tranquillum, foelix et fortunatum, et ut alacri animo sanctissimam sarcinam, si quid fortasse videbitur ³⁾ oneris, perferas, et illam uxorem tuam putes esse non modo tui dimidium ⁴⁾, sed etiam eiusdem gratiae (ut Petrus dicit) tecum participem.

Ego in subito huius tabellarii abitu non habebam quod mitterem muneri, verum curabitur. Interea habeto hanc epistolam pignus voluntatis meae: quam spero gratam fore propter amicitiam nostram. Nondum enim memoriam nostri ⁵⁾ ex animo tuo effluxisse arbitror. Nihil facies religiosius, quam si summa fide et cura pueros ⁶⁾ pri-

1) Sic codd., sed Manl. *necessitatibus*.

2) Cod. 402. et cod. Bav. *fateor*, *statim*, cod. 191: *sentio*.

3) „*videbitur*” codd. Sed Manl. et c. 401 *videbatur*; c. 402 *videbitis*.

4) Addidi ex cod. Bav., cod. 402. et c. Mehn.; cod. 191: *tui corporis*.

5) *nostri* et seq. *tuo* habent codices.

6) Manl. *mendose puero*; cod. 191 et 401. *puerum*; cod. Bav. et c. 402 *pueros*.

mas literas doceas, quae certe et virtutis et religionis sunt incunabula et elementa. Mittimus ad te adolescentem non leviter doctum, ut petiisti per literas a *Reiffenstein*. Is tecum philosophari et Graece et Latine poterit. Mores sunt candidissimi, et non contemnenda facultate docendi praeditus est. Vale.

No. 223^b.

(eod. anno.)

Eidem.

Edita a Schlegelio in Vita Langeri p. 211. et quidem e Cod. Bavari II. p. 842. Contulimus eundem codicem, et apographa in Cod. Goth. 23. p. 37. et Cod. Mehn. IV. p. 54. — Eberbachius, Rector Scholae in Valle Ioachimi, evangelium docere coepit anno 1521. Videtur igitur haec epist. referenda ad ann. 1522 vel 1521. — Schlegelius quidem in inscriptione edidit: *Eberbachio, Rectori Co-burgensi*, sed ex suo arbitrio.

Philippo Eberbachio ¹⁾, docenti Evangelium in Valle Ioachimi.

S. D. Literae tuae pro veteri nostra amicitia mihi pergratae fuerunt. Nam mihi ²⁾ iucundum est, quod nostri memoriam non pateris ex animo tuo effluere. Delectabat et illud, quod coniugium intellexi tibi tantopere cordi esse. Crede mihi, ubi deserbuerit etiam magis adolescentiae impetus, iudicabis, uxorem tibi suavissimam agenda ³⁾ reliquae aetatis sociam esse. Tu tantum ⁴⁾ vide, ut viaticum *καὶ τὰ βιωφελῆ* ⁵⁾ tuo labore compares, et favebit Christus, si eam provinciam, ad quam te accersivit ⁶⁾, strenue gesseris, et provehet labores tuos. Quare te hortor ⁷⁾, ut pueritiam tuae fidei commissam diligenter exerceas, *†καὶ σπάρτην, ἣν ἔλαχες, ……* ⁸⁾. Tabellario non una tantum coena frui licuit, quod fuit

1) Cod. Goth. 23. habet *Aperbachio*.

2) C. Mehu. *nam sane*.

3) *agend.* non habet C. Mehn.

4) C. Mehn. *autem*.

5) Sic recte Cod. Goth. 23. In C. Mehn., ut saepe, graeca praetermissa sunt. Bavarus, graecae linguae ignarus, scripsit *τῷ βιοφελῆ*, quae Schlegelius emendanda esse putavit in *βιόχρηστον*. Edidit enim: *viaticum βιόχρηστον*, nec tamen, quid legerit in codice indicavit.

6) Cod. G. 23. *accersunt*.

7) Cod. Bav. *adhortor*.

8) Haec graeca praetermissa sunt in Cod. Bav. et Cod. Mehn., sed servata in Cod. Goth. 23., ubi vero ultimum verbum mendose scriptum est *ρομῶνης*, quod quid sit non video.

perincundum nobis ⁹⁾. + 'Εὐχάωσο.' ¹⁰⁾ Coniugem ex me saluta ¹¹⁾. Bene vale.

No. 224.

eod. anno.

Eberhardo a Than.

Epistola nuncupatoria praemissa libello: Hieronymi Ecloga de locis hebraicis. Wittenbergae 1522. pl. 8. 4. (Est scriptum Eusebii de situ et nominibus Locorum Hebraicorum, ab Hieronymo versum, cuius textus graecus demum prodiit Parisiis 1659; iterum a Io. Clerico editum: Onomasticum urbium et locorum S. Scripturae, Amstel. 1707.) Vid. Strobelii neue Beiträge Vol. IV. pt. 2. p. 87., ubi et haec epistola recusa est, quam ex Strobelii libro descripsimus.

D. Eberhardo a Than Phil. Mel. S.

Dici facile non potest, quantum iis debeatur gratiae, qui primi locorum regionumque descriptionem et velut ὀδοιπορικά nobis exhibuerunt, in quibus animo circumvolitantes, quando aliter non licet, terras urbesque incognitas lustraremus. Et sunt, qui huius inventi Homerum, poetam citra controversiam sapientissimum, auctorem faciunt. Vocat enim Strabo ἀρχηγέτην *) τῆς γεωγραφικῆς ἐμπειρίας. Sed praeter alios de nobis optime meriti sunt, qui sacrae historiae loca descripserunt, quando nullum genus literarum est perinde necessarium rebus humanis, atque id, quo salutis nostrae ratio divinitus proposita est. Huic vero lumen attulerunt, qui primi descripserunt loca, quorum multa in eis mentio est. Et extant quidem huius argumenti tabulae pleraeque, sed quibus multorum locorum nomina deesse res ipsa arguit. Locupletissimus mihi hic Hieronymi *πυγᾶς* visus est, cui vel hoc nomine plurimum auctoritatis tribui debet, quod ille in ea orientis parte diutissime vixit, quam nobis depingit. Nos ut bonorum iuvenum studiis hac parte consuleremus, optimo quidem operi, sed incuria indoctorum scribarum passim depravato, quantum fieri potuit, medicati sumus. Id opus, ut de meo labore nihil dicam, sub tuo nomine commendare iuventuti nostrae

9) Dedi hunc locum secundum Cod. Mehn. In Cod. G. 23. leguntur: *Tabellario non una tantum in scena prius hora licuit fuit perincundus.* In Cod. Bav.: *Tabellario una tantum in coena frui homine licuit; fuit perincundus nobis.*

10) Hoc tantum habet c. G. 23.

11) *Coniugem* etc. non habet c. G. 23.

*) text. impr. ex mendo: ἀρχηγέτην.

volui. Nam qui sacras literas sine aliarum artium atque literarum adminiculo tentant, nae illi sine pennis volaturi sibi videntur. Stultissime autem omnium sentiunt, qui hodie nihil esse pietatem, nisi contemptum *) omnium bonarum literarum omnis priscae eruditionis arbitrantur. Vale.

No. 225.

(eod. fortasse anno.)

Mich. Vitigero.

Epist. lib. VI. p. 857. — Autographon in Cod. Rehd. Vratisl. Vol. 5. contulit S. V. Schulzius.

Michaeli Vitigero

S. D. Gratulor tibi, mi Michael, provinciam sane piam, tametsi duram. Bone Deus, quanto satius est, versari in hoc Ecclesiastico munere, quam saginari inter belluas istas Christi hostes, quos si pietas, si Dei iudicium, si respectus saltem publicae honestatis commoveret, non saevirent tam crudeliter in professores quosdam doctrinae minime malae. Proinde opto tibi Christi Spiritum, ut fortiter et constanter pergas facere, quod facis. Nunc multi se *Lutherani nominis* titulo venditant ad vulgus, qui illius dissimillimi sunt, nec raro excitant seditiones ac tumultus perniciosissimos. His *Lutherus* ipse gravius succenset, quam vel ipsi Papae. Quare optarim senibus et peritis, non neophytis committi Ecclesiasticum munus. Non dubito quin ita sis praedicaturus verbum Dei, ut ea tradas, non quae quaestiones pariant, sed quae aedificent conscientias pias. Id eo scribo, quia videris mihi nimis anxie quaedam proponere in Epistola ad me tua: sed tamen de ea etiam quaestione per otium longius scribam. Vale.

Philippus.

No. 226.

eod. anno.

Themata circularia.

Prodiit pagella (Witebergae 1522) sic inscripta: "Themata ad sextam feriam discutienda." Possidet eam Clar. Doct. *Erhardus* Magdeburgensis, mihi que eam descripsit. — Recensa etiam in *Riederer's* Nachrichten IV. p. 399. — In operibus Melanthonis non leguntur.

*) Strob. mendose *contemptam*.

Themata ad sextam feriam discutienda.

1. Duplex est regimen, spirituale et corporale.
2. Corporale regimen de externo rerum usu constituit.
3. Estque civilis administratio, qua cohercetur corpus, res dividuntur, vis prohibetur.
4. Deus commisit Adae regimen corporale, cum ei subiecit Hevam, praecepitque occidi homicidas. Gen. 9.
5. Ea lex postea confirmata est, et lege de talione, et praecepto: Honora patrem et matrem.
6. Proinde iure divino commissum est parentibus, ut familiam corporaliter regant.
7. Id quod testatur lex, quae ius facit occidendi contumacem filium. Deut. 21.
8. Quia enim lex Dei non iustificat, ideo iustitiae carnis in lege traditae sunt.
9. Haec enim externa administratio iustitia carnis est.
10. Parentum loco sunt, quibus illi vicem suam committunt, ut paedagogi, magistratus in urbibus, principes, ad quos consensu civium defertur imperium.
11. Hoc est, quod Paulus Ro. 13. potestatem ordinationem Dei vocat.
12. Nam ordinatio a Deo est, quales quales sunt, qui vel invadunt, vel gerunt imperium.
13. Cum magistratus aut principes nomino, comprehendo omnes ministros legum, iudices, advocatos, patronos litigantium.
14. Hac ordinatione, quia bona creatura Dei est, uti sine peccato possunt legum ministri.
15. Peccant, qui contra hanc ordinationem usurpant gladium, cuiusmodi sunt, qui aliena invadunt.
16. Peccabat et Petrus, quom contra ordinationem legitimam gladium usurparet.
17. Nam et Christus gladii ius confirmans, inquit, gladio occidi debere, qui sumit gladium.
18. Non peccavit Iehu, cum adversus regem arma cepit, quod *) id fecerit aperta vocatione divina coactus.

*) Erhardus Magdeburgensis legit: qui.

19. Peccavit Sambri, qui citra apertam vocationem regnum invasit.
20. Legitima ordinatio, quia ex Deo est, non potest, nisi Deo iubente, violari.
21. Spiritualiter regitur, solo verbo Dei, non humana potentia.
22. Ecclesiasticae traditiones, civiles leges sunt, et paedagogia quaedam, nihil ad regimen spirituale pertinens.
23. Loquor autem de iis traditionibus, in quibus nihil contra scripturam decretum est.
24. Verbum Dei alios vivificat, alios occidit, quia mundum iudicat. Sic Ananiam Petrus iure occidit.
25. Ministerium Evangelii plane spirituale regimen est.
26. Quod quia praedicat iustitiam spiritus, nihil constituit de externo rerum usu.
27. Nam iustitia spiritus est vita aeterna, verbum enim vita est. Iohan. 1.
28. Quid autem vitae aeternae cum iustitiis carnis, quae circa res usu pereuntes versatur?
29. Misere falluntur, qui iustitiam spiritus nihil aliud esse iudicant, quam illam carnalem iustitiam mundi.
30. Cum iustitia mundi stare potest ignorantia et contemptio Dei, quare ea iustitia non est vita.
31. Sed res quaedam exterior, qua sancti sic utuntur, ut cibo et potu.
32. Iusti spiritu, non possunt abuti rebus externis.
33. Itaque corporale regimen institutum est ad cohercenda corpora eorum, qui carent spiritu Dei.
34. Breviter, iustitia mundi non est vita, sed mors et peccati poena.

Phil. Mel.

1522.

(eod. anno.)

Iudicium.

Iudicium Melanthonis de Luthero et Erasmo, quod hoc anno prodit: „Iudicium D. Martini Lutheri de Erasmo Roterodamo. Philippi Melanthonis de Erasmo et Luthero elogion” etc. 1522, non est iudicium scriptum a Melanthonis, sed dictum, fortasse in schola, et a quodam discipulo ex ore eius calamo exceptum. Exhibebimus igitur illud in sermonibus Melanthonis.

1. Ian.

No. 228.

1. Ian.

Ioach. Camerario.

ol. ad Camerar. p. 2.

himo Camerario fratri suo, S. D.

stin tandem, Ioachime, litteras nostras? nus enim, ni fallimur, quaternas. Quod ipiam, si quo possim officio, pro meo errore molestiam animi tui levare. Atque efficacius sit hoc genus consolationum, num adhiberi a nobis potest. Praesentis remedium omnium calamitatum, vel me, scis a Christo tibi petendum esse. Quod ias crucis noris, facile superaveris tristis-aeque. Neque dubito firmiorem animum te consoleris contemplatione eorum, quae theatro piis omnibus exhibuit coelestis pa-historia Abrahami, Isaaci, Iacobi, Iose-lunc alios praetereo. Vix credas, quam cum casus quomodocumque perturbatum

Vides optimo seni Iacobo iucundiss. uxopi, post et filium. At quam constanter seph durissimam in Aegypto servitatem? n sentiens, quod res est, *nullum vitae ge-rietate alienius esse, quam quod vacet*

Neque ignoro ego rideri haec a palliatis is. Et recte quidem. Nam Evangelium *iov* vocat divinus spiritus. Tu memineris sti esse. Nimum diu torques nos desiderarum tuarum. Scribe ubi primum potelos hic partim publicae, partim privatae ates cruciant. Vide quanta nos invidia ille exortus dux belli *) intestini oneret. Aut go, aut Iulium ille animo concepit. Sed nultos frustratae sint cogitationes magnie non fugit. Vale, ὦ παμφίλτατε. Camuariis.

Philippus tuus.

12. a Sickingen C. VV.

Ioh. Hesso.

Epistol. lib. VI. p. 354. — Autographon in Cod. Rehd. Vratial. Vol. V nobis descripsit S. V. Schulzius. — Apographon in Cod. Bav. II. p. 604.

Iohanni Hesso, Vratislav.

Quid esse causae suspicer, Hesse, cur tot iam menses ne litteram quidem mittas? opto, ut salvae sint res tuae. Nos hic satis belle habemus, praeterquam quod *Franciscus a Sickingen* magna invidia causam Lutheri degravat. Qui quanquam ab hoc alienissimus sit, tamen ubi bellum suscipit, statim videri voluit publicam causam, non suam agere. Nunc latrocinium foedissimum ad Rhenum exercet. Quo si tu scandalo uteris, nihil miror. Nam uruntur innumeri. Sed tamen aequum est, te cogitare, quod Christus inquit, *Beatum esse, qui in se non fuerit scandalisatus.* De fide Doctrinae deque integritate Lutheri noli quidquam dubitare. Scio quam doleat ei hic tumultus. Et duriora meruimus. Quare vide forti et constanti animo sis, nec patiare te a Christo ullis insidiis Sathanae divelli.

Ambrosius Moibanus cupit, ut se diligenter commendes D. Nicolao *Leubelio* patrono suo. Qua in re non illi tantum, sed mihi quoque gratum officium feceris. Neque enim credas, quam velim optime consultum *Moibano*. Meretur enim hominis virtus, eruditio amplissima quaeque. Proinde mihi iudicabo te defuisse, si qua in re illi defueris. Litteras tuas anxie desidero. Vale, Witembergae, Cal. Ianuarii, Anno XXIII. Lutherus Dei benignitate recte valet. Saluta *Nigrum* elegantissimum Poëtam, et *Trogerum* meo nomine, amicos iucundissimos.

Philippus tuus.

No. 229.

2. Ian.

Ioach. Camerario.

Epistol. ad Camerar. p. 1.

Ioachimo Camerario fratri suo Bambergae, S. D.

Macte istius animi, mi Ioachime, et obdura adversus fortunam. Id vero facile fiet, si ob oculos posueris τὸν τοῦ χριστοῦ εἰκόνα, ad quem non alia ratione propius accesseris, quam ferendis tot malis. Neque dubitare debes, quin ille sit felicem καταστροφὴν huic fabulae inventurus: scis quo animo haec ad te scribam. Nolo autem eadem toties ingeminare, ne videar κατὰ παροιμίαν, διδὸς κόρωνθον. Cum ipse satis intelligas, unde adversum communes casus petendum sit remedium. Expectat te Quintilianus hactenus, quod dignum interpretem neminem habere licuerit. Nisi alienum est a rationibus tuis, nihil possis magis pium suscipere, quam sit docendi provincia, quae, quanquam sordida videatur, tamen a piis contemni non potest. Verum his de rebus ipse tecum statues. Ego nec optare nec velle aliud possum, quam quod sit commodum tibi. Semirheticus ille *), nescio cur sit iniquior nobis, cum tamen, quod iurato credas, candidissime optimaque fide semper et cum ipso omnia et de ipso apud amicos egerim. Non scribam ad hominem ὑσανικῶς ut video ineptientem, quod si videtur, scribas tu ad eum, ut salutet nos aliquando per epistolam, qui eum, ita me deus amet, unice semper dileximus, eumque animum non uno beneficii genere testati sumus. Sed ut video, barbarum ingenium est. Verum sinamus homini mores suos.

Hic nihil est novi. Quae de *Alphabeto* scribis, nonnihil commoverunt. Vereor enim ne vir ille privatam contumeliam, quam putat, ulturus, novo scandalo causam evangelicam oneret. Satis multos urit iam tumultus ille *Francisci* **). Sed fiat voluntas domini. Vale, suavissime frater, III. Non. Ianuarii [anno XXII.] ***) quo die tuas ac-

*) Estne Vitus Amerbachius?

**) a Sickingen.

***) Annus delendus est, quippe ex errore adscriptus ab editore. Est, ut argumentum docet, scripta a. 1523. De Vet. Test., quod exeunte anno 1522. excudi coeptum est, vide etiam epist. Luth. ad Spalat. d. 3. Nov. 1522. (apud de Wett. II. p. 254.)

cepi. *Sebaldus* Lipsiam heri profectus est, nescio qua de caussa. Vetus testamentum cuditur, in quo recognoscendo modo nonnihil negotii nobis fit.

Philippus.

No. 230.

8. Febr.

*Iudicium Principi Electori factum.**(Iudicium Melanthonis Ioanni Friderico, Pr. Elect. factum.)*

De quaestione an liceat bellum gerere evangelii causa, Princeps Elector, ut theologi Vitebergenses sententiam suam dicerent, mandaverat. Lutherus igitur, Wenc. Linckius, Melanthon, Bugenhagenus et Amsdorfus quisque suam sententiam scripserunt ita, ut uni eisdemque chartae (ut videtur) eam inscriberent, Electori mittendae. Latuerunt incognita haec iudicia, usque dum *Hortlederus* (vom deutschen Krieg P. II. p. 53.) ea, ex autographo, ut dicit, ederet, sed tantum Lutheri, Melanthonis et Pomerani sententiam. Ex illo inseruit ea opp. Lutheri *Walchius* T. X. p. 674. — Postea vero *Kappius* (kleine Nachlese etc. T. II. p. 571.) ea et simul Linckii et Amsdorfii iudicia edidit ex mss. in Biblioth. Krafsiana Francof., ubi inscriptiones sententiarum manu Spalatini additae sunt. Putamus autem textum germanicum esse authenticum non solum, quod Theologi quae ad Electorem mitterent fere semper vernacula lingua scribere solebant, sed etiam quod textus latinus a Melanthonis elegantia valde abhorret, et interpretis minus peritos satis prodit.

Hic Melanthonis sententiam primam germanice secundum *Hortlederum*, deinde latine secundum *Kappium* et codices. Quo tempore scriptum sit iudicium intelligitur e textu *Kappii* latina, ubi in fine ultimae (*Amsdorfii*) sententiae adscripta sunt verba: *Willeberg Sonntag nach Dorotheae XXIII. anno.*

A) Ob ein Fürst seine Unterthanen wider des Kaisers oder anderer Fürsten Verfolgung um des Glaubens Willen mit Krieg schätzen möge. — Philippus Melancthon.

Zum Ersten ist das gewiß, daß niemand in dieser Sache kann recht und billig Krieg führen, er glaube denn, daß die Sache rechtfertigt sey, und daß es Gott gefalle, daß sie mit dem Schwert und Krieg vertheidigt werde, damit das Gewissen nicht gerührt würde, wenn wir schon verlieren und unterlügen.

Zum Andern will dem Fürsten nicht gebühren, einen Krieg ohne Bewilligung seiner Landschaft und Unterthanen zu führen, von welchen er das Land und Fürstenthum hat. Denn es geziemt sich nicht, die Unterthanen mit allerlei Lasten zu beschweren. Und ist ja gewiß, daß der Unterthanen Meinung und Gemüth nicht ist, daß man von wegen des Evangeliums einen Krieg führen soll, denn sie glauben nicht, und sind nicht Chri-

rum soll auch der Fürst keinen Krieg führen, und Fürsten der Heiden, das ist der Ungläu-

Dritten, ob mir nun einer wollte die Könige vorwerfen, dem gebe ich diese Antwort: daß den Volke gebothen war zu kriegen, darum rüde, ihre Fürsten und Volk, Krieg führen. Dar ihnen mit ausgedrucktem Wort Gottes he- Nun hat je unser Volk keinen Befehl, sich zu ra und zu schügen, sondern, die Christen sind, Leib und Leben von wegen des Evangel. lassen ab sich nicht wollen lassen durch andre erretten. : doch will ich das Befehlen andern zu erdr- enn ich vermesse mich nicht so viel, daß ich adße Kriegssachen zu beschließen.

B.

latine a Kappio l. l. — Apographa in Cod. Goth. 217. Cod. Goth. 401. p. 243^b. Cod. Goth. 405. 7^b. Cod. Mehn. II. p. 122. Cod. Basil. 139. p. 143.)

m eruditorum, an a Principibus Chri- bella geri possint. M. D. XXIII." optio Spalatini ap. Kapp.)

Evangelio bellum geri possit? 1524. in Cod. Goth. 26.) *Quid agi debeat in Evangelio? sententia Phil. Mel.* (in Codd.)

nam¹⁾ hoc certum est, non posse in ulla se suscipi bellum, nisi²⁾ credat³⁾ (hic⁴⁾), istam causam esse, qui suscipit⁵⁾, et praesens placere, ut bello defendatur, ne conturbetur etiamsi vincamur⁶⁾.

modo⁷⁾ principi nullum licet⁸⁾ suscipere nisi consentiente populo, a quo accepit⁹⁾ l. Non enim licet quibusvis oneribus populum.

um desideratur in Cod. 26. Cod. 401 et 402. — Kap- bet numerum I.

ni.

zanstet.

ist a Codd. Mehn. et Basil.

best a C. 26.

bn. quae suscipitur. Cod. Bas. quam suscipit.

stehn. et C. Basil. etsi vincatur.

in addunt Codd. Mehn. et Basil. — Kappius habet

pp. II.

Cod. G. 12. 401. et Cod. Bas. secundo quid si prin-

tlam liceat.

ehn. accepit.

Porro certum¹¹⁾ est, populum non velle sus- cipi¹²⁾ de¹³⁾ causa evangelii bellum, quia non credit. Ergo non suscipiat princeps. Sunt enim¹⁴⁾ principes gentium, id est infidelium.

Tertio, quod si hic obiicias reges Iudae, re- spondeo: illic¹⁵⁾ populo etiam¹⁶⁾ praeceptum erat belligerari; itaque oportuit et populum et princi- pes belligerari, si quidem expressa voce et verbo¹⁷⁾ claro Dei mandatum erat. Non autem habet po- pulus noster mandatum defendendi sui, sed qui christiani sunt¹⁸⁾, debent animas suas profundere pro Evangelio, nec velle ab aliis defendi.

Sed hoc propono excutiendum aliis: ipse mihi tantum non sumo, ut definiam causam bellorum¹⁹⁾.

No. 231.

(fortasse eod. temp.)

(*Iudicium eidem factum.*)

† Ex apogr. cod. Goth. 217. p. 103. et cod. Goth. 401. p. 243. et c. G. 402. p. 388^b.

An sit resistendum arma propter Evangelium moventi, iudicium Philippi Melanth. duci Friderico Electori.

Christianus pati debet iniuriam; ut vero defendat alium iudicet caritas et zelus¹⁾. Non hic sedeo in cordibus hominum, ut praescribam regulam. In- venies; qui secundum Moisen et ius civile prius occidat occidere volentem, quam meminerit, te²⁾ esse christianum. Incident iudicia³⁾ Dei in tales, qui bullarum sunt latrones; et fiet, quemadmo- dum apparet, ut Deus aliam potestatem suscitet contra illos, qui homicidae sunt, et effusores in- nocentis sanguinis, non principes. Tunc cogno- verint⁴⁾, se a Deo habere. Nostrum est orare Deum, ut potius pacem habeant reges, et non ita

11) Cod. Mehn. et C. Bas. *palam*.

12) C. Mehn. et C. Bas. *suscipere*.

13) Cod. G. 26 et 401. *pro*.

14) C. 402. et C. Bas. et C. Mehn. *autem*.

15) C. Bas. et C. M. *illi*.

16) *etiam* abest a Cod. G. 26. 401. et Cod. Mehn.

17) Cod. 26: *nomine*.

18) Verba: *sed hoc propono* etc. tantum leguntur in Cod. 26.

1) Cod. 401. *alium*, videlicet *caritas est et zelus*.

2) Cod. 401 et 402. *se*.

3) C. 402. *iudicio*.

4) C. 402. *agnoverint*.

tradantur in iudicium Dei. Rursum dico, quia de iure interrogas, quod Christianorum est pati. Sed non statim invenies omnes perfectos, qui non in hac quoque parte, ut in aliis peccent. Potest fieri, ut per Christianum adversarius impius iudicio Dei pereat; princeps tamen non debet sustinere, ut innocentibus vis inferatur. Anno M. D. XXIII. (Cod. G. 402. annum hic non habet, sed ita pergit:) *Thebani* cum excusserunt *Lacedaemonios* qui rapiebant civium coniuges et liberos, non resistebant ordinationi Dei, sed furoribus diaboli.

Iuste fecerunt interfectores *Aureliani*, qui invento decalogo (catalogo?) de ipsis interficiendis prius eum sustulerunt.

Hercules liberos iuste defendit adversus dominium patrum.

Iudices oppidi, in quo erat *Naboth* iuste pronunciare debebant, et scelerate fecerunt sua sententia, iugulantes *Naboth* in gratiam regis, et similes sunt *Doeg*, qui adiuvit *Saulem*.

Traianus tradens gladium magistro equitum dixit: si iuste imperavero, pro me utaris gladio, si iniuste, contra me.

Thebani erant socii *Lacedaemoniorum*, tamen recipiebant et adiuvabant *Athenienses* contra edictum *Lacedaemoniorum*, cum XXX tyranni manifesta violentia grassarentur, quos *Lacedaemonii* nolebant defensos. Hic *Thebani* decretum fecerunt, se omnes portas et domos in *Beotia Atheniensibus* patefacere.

Rex *Laconicus Pausanias* cum accusatus esset propterea, quod non adiuvisset triginta tyrannos, ut *Ephori* decreverant, pares tulit calculos.

Constantinus iustum bellum movit adversus *Licinum*, et affinem foedere coniunctum. Cum enim *Licinus* non faceret finem saevitiae adversus Christianos, et ecclesiae peterent a *Constantino* defensionem, *Constantinus* petivit, ut Christianis parceret, quod cum facere nolle, armis eos texit.

Fratres coniugis *Alexandri*, *Pheraei* occupato imperio in *Thessalia* cum crudelitatem exercerent, iuste fecerunt *Thessali*, quod accersiverunt *Philippum Macedonem*.

Syracusani iuste excusserunt *Dionysium* propter crudelitatem, accersito *Timoleonte*,

Helvetii iuste excusserunt *Austriacos*, inusitatam crudelitatem exercentes.

No. 232.

23. Febr.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in cod. Basil. F. 101. epist. 62.

Domino *Georgio Spalatino*, patrono suo, S. Satis frequentem scholam habemus, mi *Spalatine*, quae, quia praeter *θεολογικά*, requirit et elegantiores literas, omnia vobis movenda sunt, ut earum studia restituatis, quae ubi refrixerint, quaeso te, quales theologos pariemus! Sacrarum rerum ea est natura, ut tantum quisque adsequatur, quantum spiritus divinus impertit. Sed tamen, nisi loquendi ratio cognitioque linguarum accesserit, multum deest sacra tractantibus. Interim habenda etiam ratio est eorum, qui malunt humana quam divina sectari, ut hos, quando aliud non possumus, hinc eruditiores humanioresque dimittamus. Agit mecum puer *Noribergensis Hieronymi Ebneri* filiolus, duodecimum annum nondum egressus est, ingenio, ut aliud nihil dicam, docili. Iussi, ut ad te scriberet, non tam, ut de eo ipse coniecturam faceres, quam ut puero materiam suppeditarem vel styli exercendi, vel erigendi animi admiratione bonorum virorum. Videor enim mihi non contemnendum exemplum illi proponere, cum pietatem tuam et eruditionem commemoro. Missus est hic ante semestre circum festum *Michaelis*. Porro quam de eo spem pater concepit, mirifice cupio alere fovereque. Mittam ad te literas hodie e *Friburgo Brisgoico* allatas, e quibus intelliges, esse inter medios evangelii hostes qui sincerius faveant doctrinae *Martini*, quam nos ipsi in hac urbe, verbis tenus et titulo *Lutheri* sectatores. Deus respiciat nos aliquando. Vale mi *Spalatine*. *Wilttembergae*. In profesto *Matthiae*. Audio modo venturos esse *Comitem*, „*Αλβερτον από Μαρσβελδίου, et τον Αρτέμον Κρονεβέργιον*“). Sed haec ex aliis scies. Iterum vale.

Philippus ὁ σός.

No. 233.

hoc fere temp.

Io. Brismanno.

Edita in Actis Borussiae, s. sorgfältige Sammlung allerhand zur Geschichte des Landes Preussen gehöriger Nachrichten. (Regim. 1730 sqq.) Vol. I. p. 809. [Danz.]

*) Aderant d. 25. Febr. 1523. Vid. *Lutheri* epist. ad *Spalat.* d. 25. Febr.

Ad Iohannem Brismannum.

m! Equidem opto ut augeat te confirmet. Iesus Christus, spiritu suo, ut duces ad impios et portas inferorum. Oppugnandique, et haec fortasse Dei gloria est. n vide, ut ea isthuc doceas, e quibus conne piorum aedificentur potius, quam irrivulgi ferocientis animi. Scis in lege Mosis e Dominum, ne quis in castris egeret entris, sic enim dicendum est. Nunc cabis oplent coeno nebulones illi, qui pasultuantur nulla causa. Sed haec tu ipse ter perspicias. Vale mi Pater.

Philippus tuus.

4.

1. Mart.

Ge. Spalatino.

† autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 41.

Optimo viro *D. Georgio Spalatino, patrono suo.*

(Spalatinus adscripsit annum 1523.)

uas petis literas de *Noricis* *) rebus scrihinc secum asportavit quidam curiosulus ldensis, neque aliud superest exemplum; e inscio *Sebaldo*, ad quem scriptum erat, hoc unicum exemplum abstulit. Caeterum entum hoc erat. Scribebat *Osiander*, sese n aliis concionatoribus vocatum ad principi legatum *Apostolicum* **) accusasse, cum mtherani essent omnes, tum se *Osiandrum* nium in crimen vocatum, quod docuisset,

Mariam non mansisse virginem a partu *ιστοῦ*; deinde, quod Indaens esset, et inur rei christianae tranquillitati; postremo, adducturus esset Praepositum suum, ut ne speciem in eucharistia exhiberet. Caehil accipio eo tempore respondisse. *Osiand* ait festiviter quae obiecta erant. Nam imer mentitus fuerat romanus ille nebulo, et *virgine*, et de natalibus *Osiandri*, estque nium impertitus de priore ille a *Suarz-*

nerunt haec in comitiis Noribergens. habitis inde a e Nov. 1522, de quibus Comitiis vid. Seckendorf. hist. . I. p. 260.

ostaticum appellat pro *apostolico*. Fuit *Cheregati* ei in.

burg, de posteriore *Marchio Casimirus*. Ita diacessum est. Postea petivit Legatus a *Ferdinando*, ut hos in vincula coniiceret, cogeretque Lutherana dogmata negare. Quod cum non posset obtinere, petivit iterum Legatus, ut conniveret saltem; sese auctoritate Pontificia curaturum, ut isti caperentur. Quod ubi rescierunt Card. *Moguntinus* et *Casimirus* *Marchio*, accersito Legato dissuaserunt rem, iusseruntque, ut, si omnino pergere statuisset, id sibi indicaretur, priusquam illi caperentur, se urbe cessuros esse, quod sine metu aliquo publico tanta res confieri nequiret. Destitit ab hoc consilio legatus; suntque septemviri designati, qui praedicatores istos audirent, cognoscerentque de doctrina eorum. Fuere illi, nam omnes non memini, *Salsburgensis* Episcopus, *Augustensis* Episc., Doct. *Zoch*, Doct. *Rotenhan* et ille a *Suartzburg*. Ibi auditi isti cum non admodum propitios haberent reliquos, ille a *Suartzburg* concepit scriptam sententiam, probans eorum doctrinam. Ea brevi exhibit excusa typis alienis in publicum. Habes paene totidem verbis descriptam epistolam *Osiandri*, quantum properando consequi potui. *Gallus* ille *), de quo quaeris, videtur mihi bonus vir esse, et mediocriter eruditus in rebus sacris. Est omnino pium, hominis exsulis misereri. Nunc plura non vacabat. Hodie de praelectionibus et de *Nisseni* rebus scripturus sum. Vale.

Philippus tuus.

No. 235.

(ineunte Martio.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 65.

Optimo viro, *D. Georgio Spalatino, patrono suo.*

(Spalatinus adscripsit ann. M. D. XXIII.)

S. Qui me casus ad praelegenda theologica detulerit, non ignoras, opinor. Nam cum primum ex more Baccalaurei biblici officium faciendum esset, tum enim valebant gradus adhuc, ego, nihil minus cogitans, quam quod postea evenit, prae-

*) i. e. Franciscus Lambertus, qui advenerat Witebergam sub ficto nomine Iohannis Serrani. Vid. de eo epistolas Lutheri ad Spalatin. d. 23. Ianuar. et 25. Febr. 1523. apud de Wett. II. p. 303 et 308.

legere coepi. Nec eos libellos, quos in manus acceperamus, absolveram, cum Doc. *Martinus Wormaciam* proficiscitur. Unde cum ille non rediret, a praelegendo desistere non licebat. Ita factum est, ut in hoc scopulo iam plus biennio haeream. Heri *Iohannis* Evangelium absolvi*), videturque hoc tempore peropportunum esse, de praelectionibus mutandis constituere. Non recuso sequi quorsumcunque vocaveritis. Nec auctoritatem vestram detrectaturus sim, etiam si *Bubulcum* faceretis. Tamen optarim a praelectionibus theologicis liberari. Primum enim agnosco, quam sim maximis rebus tractandis impar, planeque ipse mihi videor *κατὰ παρουσίαν* asinus esse, qui *Mysteria* gerat. Deinde tanta turba est praelectorum theologicorum, ut obruatur potius quam doceatur iuventus. Postremo aptior fortasse fuerim ad docendas pueriles literas. Habes quid censeam. Nunc te rogo, ut cum Doc. *Martino* et *Amsdorfio* constituas, quid fieri velitis. Omnino volo persuasissimum esse tibi, me nihil tum cupere, quam ut salva sit respublica. Nec moror, quid maligni quidam de me iudicent. Sic vivere ardeo, ut Deo probentur rationes meae. Quare ex vulgi iudicio comparare me non possum. Vale mi *Spalatine*. *Wittembergae*. Referre puto, ut primo quoque tempore respondeatur.

Philippus tuus.

No. 236.

12. Mart.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 42. —
Haec Melanthonis de absolutione sententia in linguam vernaculam transtulit quidam, cuius versio habetur in Cod. Goth. 402. p. 94 b.

Optimo viro, D. Georgio Spalatino, suo patrono.

(Adscripsit Spalatin. annum M. D. XXIII.)

S. Ego vero ad *absolutionem* refero hunc locum, de quo scribis, sentioque praecipi ei, qui offensus est, ut non modo remittat culpam, sed etiam, ut loquuntur, absolvat coram deo; testaturque Christus, eam absolutionem Deo probari ac ratam

esse, cum inquit: *quaecunque alligaveris etc.* facitque haec sententia, ut omnia ad absolutionem referam. [Consultum vult offendentis conscientiae, si resipuerit, ut sentiat, se coram Deo absolutum esse.]*) Praeterea non modo de offenso loqui opinor Christum, sed generaliter: si peccaverit in te, id est coram te, frater, id est, si publice deliquerit, accusa eum, et remitte resipiscenti. Non resipiscentem excludite. Sic enim voluit Christus in ecclesia de publicis criminibus iudicari. *Carolostadius* in ea sententia erat: non posse offensam remitti, nisi ab eo, qui ipse sit offensus; atque ita confessionem everti posse putabat. Sed mihi errare videbatur hac parte. Potest enim *evangelium*, hoc est absolutio, annuciari a quovis christiano, modo resipiscat ille. Praeterea ut nollet offensus remittere, tamen Deus resipiscentem recipit in gratiam. Vix alius *Evangelii* locus tam clare ponit ob oculos amplitudinem gratiae, cum Christus certo vult persuasum esse conscientibus, deum adprobare et ratam habere absolutionem, cum voce humana absolvimur. Haec solatia ignorant, qui vel contemnunt confessionem, vel ea abutuntur, quanquam interim non exigo confessionem. Nam et hoc loco de publicis tantum criminibus dicitur, ut ex hoc loco *confessio* illa *privata* et occultorum criminum probari non possit. Si quid et de his verbis rogas: *septies, et septagies septies***), scriptura solet numero septenario frequentiam significare, sicut in proverbio***): *excidit septem*, i. e. multas, *columnas*. Et allusit Christus ad locum *Genes. 4. ****)*. Habes quid sentiam. Primum iam accepi literas die Iovis post Oculi. Vale.

Philippus.

Opinor te meas literas accepisse de finita praelectione *Iohannis*. Nec est, quod expectes, dum Universitas aliquid de praelectionibus mutandis. Maturanda res est de mea praelectione, voloque ut constituas cum *D. Martino* et *Amsdorfio* quid fieri velis. *Vulgarius* de absolutione interpretatur totum locum; caeterum nihil novi adfert, quanquam, si voles, mittam.

*) Videntur hae lectiones eadem fuisse, quas Lutherus Nic. Gerbelio, renitente Melanthon, misit ut excuderentur. Vid. Lutheri liter. ad Gerbel. apud de Wett. II. p. 303. Prodiierunt: Phil. Mel. in Evangelium Ioannis annotationes. Basil. m. Maio 1523. 8.

*) Haec uncis inclusa hic margini adscripsit Melanthon.

**) De eodem dicto scripserat Spalatinus Luthero, vid. ep. Luth. II. p. 315.

***) Prov. 9, 1.

****) Gen. 4, 15.

237.

16. Mart.

Amsdorfius ad Princ. Electorem.

† Ex autographo in Tabular. Vinar. Reg. O. Fol. 158. Lit. K. K. K. — Edidimus hic hanc epistolam, quia ad historiam abrogatae Missae Vitebergae pertinet, de qua vid. Seckendorf. h. L. p. 275.

(Friderico, Duci Saxon., Principi Electori.)

Wohl, Hochgeborner Churfürst. Meine unterthänigste, verpflichtete, gehorsame Dienste allezeit zuvor. Höchstverehrtester Herr. Wiewohl die Universität mich ohne neuen Verdienst, Begehrt und Rath, auch wider päpstliche Bull und Ordnung zu einem Dechant in E. G. Stiftskirchen ernannt und gewählt haben, die doch ein Dechant die Jahrgedächtnisse der Seelmessen und andere Gestifte, Botiven und Präsenz-Messen allein halten muß, sondern andre durch die Stabsdazu treiben und dringen, ja schwören, daß er darzu halten will, solches handhaben und schützen. Die denn *) alle gestiftete Messen nicht allein ohne, sondern auch wider Gottes Wort und Christi Einsetzung gehalten und gestiftet seyn, nämlich als sacrificia und Opfer, das ist, als ein gut Werk, welches für einen Nutzen geschieht und gehalten wird, daß es ihm zu Hülfe Trost gereichen soll, so doch Christus die Messe, in den dreien Evangelisten und in Paulo klärllich stein mit ausgedruckten Worten als ein Testament zum Gedächtniß seines Lobes geordnet und eingesetzt, und ein Testament kann auch kein sacrificium und Opfer in keinerlei Weise seyn, denn sie sind weiter von einander unterschieden, denn Sonn und Mond, ja ganz gar wider einander: derhalben ist nicht möglich, solche gestiftete Messen können christlich gehalten werden; dieweil sie, so oft es geschieht, wider Gottes Wort und Christi Einsetzung gehalten werden. Darum ist ich in keinem Weg als ein Dechant und Pastor, nicht ich auch ein Fürstenthum damit erlangen könnte, nicht es handhaben und schützen. Werden wir doch durch Propheten und Aposteln so treulich gewarnt vor allem, was ohne Gottes Befehl und Geboth geordnet und gesetzet wird, wie heilig und wie geistlich, wie gut und wie christlich es ist und scheint, denn es kann irren, irren und betrügen: wie viel mehr sollen wir uns hüten und bewahren vor dem, das klar, öffentlich wider Gottes Geboth, Wort, Werk und Christi Einsetzung gestiftet, geordnet und fundirt ist.

i. e. weil aber; apodosis sequitur postea: derhalben ist nicht möglich etc.

Derhalben kann ich weder schwören noch halten, viel weniger andre zu solchen Messen zwingen oder dringen, ja, so ich Dechant werde, sie ganz und gar aufheben und wegnehmen; dergleichen das Salve Regina könnte ich weder dulden noch leiden, es ginge wie Gott wollte. So man's je haben wollte, könnte man an seiner Statt ein antiphona aus der Bibel, ex Cantico, derer genug sind, singen, wiewohl es auch nichts wäre. Derhalben bitte ich demüthiglich und unterthäniglich, E. Chf. G. wolle nicht hiermit gegen mir einen ungnädigen Willen fassen, sondern die Nothdurft meines Gewissens gnädiglich bedenken, als ich mich gänzlich zu E. Chf. G., als einem hochverständigen Fürsten verseehe.

Auch habe ich bei mir beschlossen, und wills, ob Gott will, halten, kein Präsenz nicht zu verdienen, es komme wie es wolle. Ob ich wohl bisher die Präsenz verdient, so habe ich sie doch durch mein Regiment, daß ich keins gehabt habe (?) sie sollen abthun *). Damit befehl ich Gott E. Chf. G., der verleihe Ihr Geduld und göttliche Gnade. Dat. Wittenberg, Montag nach Laetare 1523.

E. Chf. G.

unterthäniger und gehorsamer
Nicolaus Amsdorff.

No. 238.

17. Mart.

Amsdorfius ad Princ. Electorem.

† Ex autogr. Amsdorfii in Tabular. Vinar. Regist. O. Fol. 158. Lit. K. K. K.

(Friderico, Duci Saxoniae, Principi Electori.)

Durchlauchtigster, Hochgeborner Churfürst. Meine unterthänigste, verpflichtete, gehorsame Dienste allezeit zuvor. Gestrenger Herr. Ich habe E. Chf. G. einen langen ungeschickten Brief, wie mir es dazumal einfiel, geschrieben, und doch nicht eigentlich weiß [wissend gemacht], was ich beschlossen habe. Bitte derhalben unterthäniglich, E. Chf. G. wolle derowegen keinen ungnädigen Willen tragen, und mir solches gnädiglich verzeihen. Und ist dieß meine endliche Meinung: dieweil klar und öffentlich durch die heil. Schrift bewährt und gegründet ist, daß alle gestiftete und Präsenz-Messen nicht allein ohne Gottes Wort und Christi Einsetzung, das noch zu leiden wäre, wiewohl es auch einem Chri-

*) Ipse fatetur Amsdorfius in epist. seq. ad Electorem, hanc epistolam neque apte neque perspicue scriptam esse.

sten verdächtig seyn soll, sondern auch strafs darwider fundirt und gestiftet seyn, so weiß ich dieselbigen nicht zu halten, auch nicht darüber zu halten, daß es andre thun, kann auch niemand dazu treiben, zwingen, oder dringen, wie einem Dechant bisher geeignet und gebühret hat.

Derhalben kann ich die Dechaney in keinem Weg dergestalt annehmen. (Es) sind ihrer doch wohl, die es, als sie sagen, mit gutem Gewissen thun können, und wollten nicht ein Land nehmen, daß bei ihnen (die Messen) sollten abkommen. Denen trete ich abe, und weiche ihnen willig und gern aus Nothdurft meines Gewissens, das weiß Gott. Bitte unterthäniglich, E. Chf. G. wollte dieß nicht anders, denn gnädiglich von mir annehmen. Das will ich allezeit mit meinem unterthänigen Gehorsam geflossen seyn zu verdienen. Ex Wittenberga 1523 Dinstag nach Laetare.

E. Chf. G.

unterthäniger
Nicolaus Amßdorff.

No. 239.

(April.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. no. 101. ep. 8.

*Optimo viro, D. Georgio Spalatino,
patrono suo.*

S. Nondum acceperam heri tuas literas, cum illas scriberem, quas misit praepositus noster. Descripturus sum rationem praelectionum diligenter, primo quoque tempore, modo enim non licebat. Atque utinam non frustra sit inceptum nobis. Nam, si quid mihi credis, ni consulueritis collegiis, nihil hic salvi erit. Qui has reddet est *φυσάδων* unus, meis tibi literis commendari voluit. At ego nunquam adducar, ut commendem nisi quos satis exploratos habeo. Vale. Heri *Nessenus* *) huc a Francofordia; de cuius rebus plura scribam hoc biduo.

Philippus.

*) Guilelmus Nissenus exul ex Leovania, qui Vitebergam advenerat. Vid. Camerarii vita Melanthi. ed. Strobel. p. 95 sq. — Lutherus medio Febr. h. a. ediderat libellum: „Aversus armatum virum Cochleum Martinus Lutherus ad Vilheimum Nissenum.“ Vith. 1523. 4.

No. 240.

(April.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 51.

D. Georgio Spalatino, patrono suo.

S. Mitto tibi, mi Spalatine, constituendae republicae literariae rationem, in qua si hoc tempore multa novare non licet, hoc effici facile potest, ut *Hermanno Tulichio* unus ex professoribus addatur, isque in collegium commigret, et una cum illo iuventutis regendae exercendaeque curam suscipiat. Nec video, cur non et hoc mandari possit, ut alternis declament disputentque philosophici ac latini vel professores vel eruditiores discipuli. Poterunt et intrudi in collegium adulescentes, qui nunc incerti rerum omnium suarum vagantur. Mihi crede, ni hac ratione publicis vitiis mederi coeperimus, non modo scholam nullam habituri sumus, sed et Deum offendemus, quorum incuria perit adulescentia, seges illa rerum publicarum. Utinam in hunc usum verti posset *Rachalsi* *) praebenda! Sed his de rebus omnibus ipsi statuetis. Ego quantocumque meo incommodo vellem consultum rebus communibus. Advenit *Nessenus*, ut hic operam det discendo iuri, nam titulum doctoris emet. Interim opinor his studiis sacra etiam, quantum res patietur, coniungit. Homo est mirifice candidus, et video, minime morosus, quae scis quam rara sit in excellentibus ingeniis dos. Omnino sperarem, boni consulturum Nostra, si Iureconsultos magis sedulos habiturus esset lectores. Aedes Doct. *Christamii* colet, id quod sibi sperat fructui fore. Proinde et Doct. *Christamio* commendabis hominem, et ipsum quoque tuarum literarum suavitate permulcebis. Vale.

Philippus tuus.

No. 241.

(April.)

Eobano Hesso.

Edita in libro: „De non contemnendis studiis humanioribus futuro theologo maxime necessariis, aliquot claror. virorum ad Eoban. Hessem epistolae.“ Erphord. 1523. 4. epist. 3. Repetita in F. Iac. Beyschlag Sylloge varior. opuscul. T. I. (Hal. Suev. 1729. 8.) p. 300 sq. [Danz.]

*) Canonici Viteberg., defuncti d. 10. Febr. 1523. Vid. de eadem re Lutheri epist. ad Spalat. apud de Wett. II. p. 315

*Philippus Melancthon Eobano Hesso,
fratri suo clariss.*

Captivam accepimus modis omnibus dilectam, quam manumittamus, quae quantum laudicatum sit, non dico nomini tuo, sed huic solo facile potes coniecere, quod hoc arguere nihil antea scriptum extat. Quis enim Ecclesiae calamitatem stylo miseratus est? Fuere etiam, qui Satyris debacchati sunt in hominibus, cui generi nihil vereor anteferre quae, quae mitioribus affectibus constant. Proinde tuo, mi Eobane, saveas, et de Ecclesia nonnullam tui partem debes, bene mereri te officio iudica. Iam et futurum spero, ut hos homines, qui theologorum studiorum praetextu anteriores literas contemnunt, sui pudeat, ubi logicum argumentum tam graviter tractatum sine viderint. Aut ego vanus vates sum, aut exemplo aliquos in viam revocabis. Intelligo, te sortem casumque studiorum nostrorum nunquam mecum dolere, quae cum nuper castigulissent, frigere rursus incipiant. Verum is tu eam esse optimarum rerum conditionem, conservari nisi summa cura pertinacique labore contingant? Nam qui profanas literas fastidiunt, crede, de theologicis nihil melius sentiunt, hunc hunc titulum ignaviae suae praetexunt. is adnotandum est, qui elegantiora studia prosequuntur, ut imperitam rerum inventum excitemus, stremusque optima. Id enim sedulo ego, tum in orationum habui hoc argumento, quam vacabit, locupletare, auctiorem edemus, ut *ψευδοθεολόγους* uramus. Bone Deus! quam postera theologiantur, qui solo rerum bonae contemptu sapere videri volunt. Quid hic et aliud, quam novam sophisticen magisque priore et stultam et impiam pariet? Hic te, Eobane, declara βασιλεια esse, et Lydis istis *επιπε πρόμυνα εσθίου*. Nos minime segnes tibi officium faciemus. Vale. Dolet, quibus Petreum non licuit satis officiosis esse: nam tum, ut spero, totum habebimus. Wittenbergae.

242.

26. Apr. (h. a.?)

Mich. Vitigero.

Epist. lib. VI. p. 357 sq. — Autographon Melancthon. in Cod. Rehd. Vratisl. Vol. V. contulit S. V. Schulzius.

D. Michaeli Vitigero, (Vratislav.)

S. D. Quem deposuisti apud me commentarium tuum, is adhuc penes me est, quod interim ad te nec scribere commode nec mittere licuerit codicem. Quo magis gaudeo a Moibano nostro oblatam esse scribendi occasionem. Est omnino labor tuus laude dignus, nec video qua in re potius operam ponat Christiano pectore praeditus Sacerdos. Sed ab editione me deterret magnitudo immodica operis. Novi enim quod sit hodie lectorum fastidium, praesertim cum et brevius tractari res possit et pleraeque superstitiones iam sua sponte labi coeperint. Fere eadem mecum ex tua sententia Hessus noster. Is me animavit, ut liberius de hac re ad te scriberem. Nec dubito, quin tu candidissime interpreteris, quae a nobis scribuntur. Quare quicquid de opere statueris, fac ut sciam, nec tibi velim tantum laboris frustra insumptum esse. Diligi etiam poterit liber, modo expolitus et succinctior prodeat in lucem. Audio varie tumultuari apud vos vulgus. Miseros nos! Quotus enim quisque est, qui non contemptu potius ceremoniarum, quam pietatis studio affectuque vere Christiano pugnet? Sunt quos profanum in Sacerdotes odium exstimulat. Quare Ecclesiae causam Christo assiduis precibus commendemus. *Gradualdum* salutabis nostrum nomine reverenter. Vale in Χριστῷ. Dominica Iubilante.

Philippus Melancthon.

No. 243.

29. April.

Mich. Hummelbergio.

† Ex Cod. Hummelberg. Monac. p. 144. descripta a Clariss. Muffat.

*Philippus Melancthon Michaeli
Hummelbergio suo S.*

En tibi *Osvaldum* *), mi *Hummelberge*, qui quanquam non dubitabat de tuo candore, tamen sine meis ad te literis concedere noluit, putabatque adventum ad vos suum gratiorem fore, si tanquam *ξένιον* aliquod meas literas adferret. Egoque illum sua spe frustrari nolim. Quare, si me amas, cura, ut mea causa intelligat se amantius

*) *Osvaldum* Uliam Matthiae filium Ravensburgensem, qui hucusque Vitebergae studiis medicis operam dederat.

a te exceptum esse, καὶ φιλεῖσθαι. Bonus est iuuenis et verecundia insigni, sed auditione tanta, quantam homines nostri raro adsequuntur. Nam et latinas literas et graecas feliciter didicit, et theologicorum minime ἀπείρωσ ἔχει. Quae si te ornamenta non caperent, certe modestiam iuuenis non queas non amare. Bone Deus, quam haec rara in germanicis ingeniis virtus est. Utinam mihi quoque iucundissimis colloquiis vestris dite *) aliquot perfrui liceret! Tum enim coram et me tibi et *Osvaldum* religiosius commendarem. Quod a te petii ὡστε προξενεῖν μου τὴν τοῦ βέδτου θηναίου φίλιαν, iterum atque iterum quaeso ne cesses. *Lutherus* feбри laborat hoc tempore **), quae si diuturna futura est, serius absolvetur interpretatio veteris testamenti. Vale foelicissime. III. Calend. Maii M. D. XXIII.

No. 244.

21. Maii.

Io. Oecolampadio.

† Ex autographo in Tabular. eccles. Evang. Argentoratens. descripta a Cl. Strobelio.

D. Oecolampadio suo ***).

S. Si hactenus nihil ad te scripsi, mi frater, malo cuivis imputes potius, quam ut suspiceris aliquid de amore immutatum. Manet idem animus erga te, donec in Christo iidem futuri sumus. Spero autem nos illius vitae nos palmites esse, qui agricolae manum ferant. O quoties cupio coram etiam colloqui. Quisquis est Basileae status tuus, malletem te nobiscum esse; mea domus, mei lares tui erunt. Propterea vide quid ferant rationes tuae. Si nihil est quod alio avocet, nusquam gentium, quam hic, carior eris bonis omnibus. Nunc plura non licuit. Utinam tu brevi respondeas. Vale.

Intra octavam Ascensionis, M. D. XXIII.

Philippus tuus.

*) dite? Mendum suspicor; puto dies.

) *Lutherus* ad Spalatinum d. 25. April: „Nova alia nulla, nisi quod febrim e balneo contraxi.”*) *Oecolampadius* biennium vixerat apud Franciscum a Sickingen, et postea Basileam redierat, ubi iam interpretabatur *Isaiae* vaticinia. cf. etiam *Lutheri* epist. ad eundem d. 20. Iun. apud de Wett. II. p. 352.

No. 245.

S. Iul.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 67.

D. Georgio Spalatino patrono suo.

(Spalatinus adscripsit ann. 1. 5. 2. 3.)

S. Mitto scholia in *Osiandri* quaestiones, quando ita voluisti, fuique brevior, quod paucis tibi, quacunque tandem causa ad nos refers, satisfieri posse iudicabam, homini non tam alieno a pietate, ut nescias, quibus illa in rebus proprie consistat. Est enim *Osiander* his quaestionibus pulchre ceu compendio rerum christianarum summam complexus, planeque mihi hic insigne specimen sui in his aphorismis edidit. Nec ego tibi, cui plurimum debeo, copiosorem ἐξήγησιν negabo. Quid fit autem, mi *Spalatine*, de republica literaria? Ecquando mederi scholae videbitur? Pulherr. rerum fundamenta iam olim Illustriss. princeps iecit, cum linguas, cum literas elegantiores, cum pietatem doceri instituit, adeoque, ut cum *Plauto* loquar, carinam bene collocavit. Nunc utinam absolvat navem! Restat enim hoc, ut collegiis boni et eruditi homines praeficiantur, qui in officio iuventutem contineant, qui recte praeeant. Debetur hoc officii Deo, praesertim a regibus, ne ea negligatur aetas, quae rerum publicarum tanquam seminarium quoddam est. Deinde, quantum potes, connitere, ut schola constituantur; nec potest enim quidquam vel honestius vel magis pium a te suscipi. Si nescis, *Huttenus* *) acerbo scripto in *Erasmus* invehitur **). Indignum plane facinus. Quid enim attinebat, in senem optime de literis meritum temere saevire? Vale et per otium rescribe. Postridie visitatae Elisabethae.

Philippus.

Mitto et tuam chartam, quemadmodum iussisti.

*) *Hutteni* libellus: expostulatio adversus *Erasmus*. Vid. *Ulrichi* de *Hutten*. opp. ed. Münch. T. IV. p. 564. — *Lutheri* iudicium de hoc scripto vid. in eiusd. epist. ad *Hausmannum* d. 1. Oct. 1523. (apud de Wett. II. p. 411.)**) Intelligit librum: *Ulrichi* ab *Hutten* cum *Erasmus* *Roterodamo*, *Presbytero*, *Theologo*, expostulatio. (s. l. et a.) (*Argentor.* p. I. *Schottum*, mense Iunio 1523.) 4. cf. *Ulrichi* de *Hutten* opera ed. Münch. Tom. IV. p. 564. et *Panzer*: *Ulr. von Hutten in literär. Hinsicht. Rührb.* 1798. 8. — Vid. etiam quae *Mel.* postquam legerat *Hutteni* scriptum d. 23. et 24. Aug. *Camerario* et *Uliano* scripsit. Neque *Lutherus* *Hutteni* fervorem probavit, cf. ep. eius ad *Hausmannum* d. 1. Oct. 1523. (apud de Wett. II. p. 411.)

16.

14. Iul.

Hier. Baumgartnero.

tol. lib. IV. p. 68. — Contuli autographon Mel. in Cod. Monac. I. p. 41. — Scripta est ep. anno 1523 mox postquam Baumgartnerus in patriam, Norinbergam, ab academia Viteb. redierat. Huic tempori convenit etiam scriptura autographi, quod sic inscriptum est:

Hieronymo Bomgartnero suo.

ire gratum officium facis, quod nostri non ceris. Accepi enim binas a te, postquam visti, quarum alteras Lipsia, alteras Bomnisisti. Hoc demum est vere amicum esse, iam merito fit, quod facis. Scis enim te faciam, quantum diligam. Propterea te si similis esse pergas. Nos enim, etsi officii non simus, non commitemus ut non ἀμέτρον, κατὰ τὸ Ἡσιόδειον amasse videamus. Quae scribis περὶ τῶν τυράννων, etsi imitati + nostrorum precor τὸ τοῦ πνεύματος tamen omnino malo saevire hostes, quam scere nostros, qui excitari non possumus τῷ σταυρωθῆναι. Iam hoc etiam periculis si cadat animus hostibus, ne se, quod vidisti iam factum, inter εὐαγγελικὸς (sic et vocant) venditent, quibus voluptas est perturbare, miscereque imis summa. Optatum in nos potius impetum fieri, qui pastore dicimur, quam in gregem. Sed vide et consilia. Amalechitas scribit Moses castralicam, hoc est, imbellis vulgus, adesse, sed potens Deus est et quosvis tyrones. Tu vale, et accingere tandem ad scribendum ἐπιτολίαν τοῦ φραγκίσκου. Dignissimum ingenium argumentum fuerit, modo audeas, postredie Margaretæ.

Philippus.

17.

31. Iul.

G. Spalatino.

autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 49.

Georgio Spalatino patrono suo.

(Adscripsit Spalatin. annum 1523.)

hinc dubito, quin rebus nostris optime convelis, idque facit, cur toties hoc ad te arto scribam. Mihi crede, multum refert

esse in collegiis, quibus tuto possis credere adulescentes, qui undecunque huc mittuntur. Et ad me quidem non parum multi solent mitti. Ibi quantum sit negotii, dum commodos praeceptores designem, mireris si scias. Nec sane feliciter iam aliquoties cessit, quod ego non tam meo quam publico nomine doleo. Quare te quaeso, quidquid videbitur in rem esse literariam, coneris. Vix aliud officium superis gratius feceris. Nam, quoniam vetuit arceri a se pueros Christus, signum plane sustulit nobis invitandae iuventutis ad optima quaeque. *Gungelius* pollicetur, se facturum omnia; nec invenias, qui οἰκονομικὰ curandae sit aptior. *Hutteni* scriptum exisse in publicum, accipio, necdum vidi tamen, missurus ad te, ubi primum videro. Neque novi quidquam hoc tempore a nostris hominibus scribitur. Ex Bohemia literas attulit *Schlechtæ* filius, adolescens huc missus, capiendi cultus ingenii causa*). Est *Schlechtæ* patris in farragine *Erasmica* longa epistola; verum hanc ad te mitto, quam ad me hospes quidem meus, vir mire et eruditus et modestus, scripsit. Mihi eo homine vix quidquam omnium amicorum charius est. Tanta est hominis et probitas et eruditio. O raras dotes in professoribus literarum. Vale. Die Veneris μετὰ τὴν πανταλῆοντος.

Philippus.

No. 248.

31. Iul.

Hier. Baumgartnero.

Epistol. lib. IV. p. 48. — Contuli autographon Mel. in Cod. Monac. I. p. 8.

Suo Hieronymo Baumgartnero.

Velociores spiculis Cydoniis
Abite Iambi, Hieronymumque visite,
Meoque precamini salutem nomine
Sodalium optimo atque candidissimo;
Seu contulit sese ille in urbem Francicam,
Quae conditoris Caesaris accepit pio
Cineres sacratos hospitio; seu Noricam
Urbem colit, vocare quam Exteri solent
Oculum theatrumque unicum Germaniae;
Seu rusticatur cum suis, et Naiadas

*) De Schlechta vid. ep. ad Camerar. d. 31. Oct. 1524.

Inter, Deosque ruris audet carmine
 Certare cum nymphis; At illae texere
 Student frequentesserta Vati, Pegnicam
 Resonare qui ripam docet prius, modos
 Graecosque Romanosque. Non hoc clarior
 Futurus amne Thybris est ad posteros,
 Nec orbe notus omni Ionicus Melas.
 Huic perfrui mandate iambi molliter
 Faventibus quod contigit Diis ocio.

[Pridie Cal. Augusti. clō lō XXIII.] *)

Ph.

No. 249.

7. Aug.

Princeps Elector ad Schurfium.

† Ex autographo in Tab. Vinar. Reg. O. Fol. 97. Lit. L. L.
 — Narravit breviter rem, quae hic agitur, Seckendorf.
 hist. L. p. 275 sq.

Hochgelahrten unsern lieben getreuen, Ihn
 Schurpff, Doctor zu handen.

Von Gottes Gnaden Friedrich, Herzog zu Sachsen zc.
 und Churfürst.

Hochgelahrter lieber getreuer und Rath. Wir schicken dir hierbei eine Instruction, was du neben D. Schwertfeger und Philipp Melanchthon auf den Credenzbrieff daneben von unsertwegen an Doctor Martin Luther werben sollet. Desgleichen thun wir in dem andern Brieff gemeldten Schwertfeger und Melanchthon schreiben, was du ihnen von unsertwegen anzeigen und bei ihnen suchen werdest, daß sie dir in solchem Glauben geben, und sich in solchem gehorsamlich bezeigen sollten. Darum begehren wir, du wollest sie von Stund an zu dir erfordern, ihnen die Instruction verlesen, und bei ihnen gesinnen [ihnen ansinnen], daß sie die Werbung derselben Instruction gemäß auf den Credenzbrieff hieneben, der auf euch Drei sämtlich und sonderlich gestellt ist, mit und neben dir an Doctor Martinus tragen wollten. Ob sie sich aber der oder jener das zu thun beschweren und wegern würden, als wir uns doch gar nicht versehen; alsdann wollest du solches allein, oder neben ihrer einen thun, und die Sachen bei Doctor Martinus mit Fleiß dahin richten und fördern, damit er in den Dingen nicht so geschwind handle, sondern etwas gemacht thue, weil doch

*) Dies et annus aliena manu inscriptus est inscriptioni in tergo.

jetzt vor ist, daß vielleicht die Churfürsten und Fürsten zu Nuremberg wiederum in kurz zusammenkommen, zudem daß das Concilium auch noch zu verhoffen ist, ob Gott der Allmächtige Gnad geben wolt, daß man den Sachen durch andere Mittel und Wege zu Verhütung Aufruhr und Widerwärtigkeit Raas finden möcht, und daß es nicht also mit einer Bedrohung und Störrigkeit vorgenommen wurde. Und was dir und den andern hierauf allenthalben für Antwort begegnen werdet, das wollest uns förderlich berichten.

Du weißt auch sonder Zweifel, was man zeitler zu Wittenberg in dem Barfüßerkloster, in der Pfarrkirche und sonst unschickliches gebraucht und geübt hat. Was Gutes daraus erfolget, oder weiß sich der gemeine Mann deß bessert, siehet man auch täglich. Darum wollten wir je gern, daß es anderer Gestalt vorgenommen würde.

Wo nun Doct. Martinus, der Rector, du und andere von der Universität wissen, daß vielleicht nicht gut seyn soll, daß man Priester soll halten, so sollt man uns billig die nächsten drei neuen Thumherrn mit nominirt noch denselben Priester zu werden Ursach gegeben haben; denn wir hätten wohl beschehen lassen, daß es nachblieben wäre, wie wir denn mit dir davon geredt haben. So weißt du auch, daß der Probst *) und Karlstadt, so Weiber genommen, bei der Kirche nichts thun, ziehen hin und für ihrem Lust nach, und wollen doch gleichwohl das, so zu der Kirche gehöret, darum sie dienen sollen, unvermindert haben, und zu ihrem Wollust und Müßiggehen gebrauchen. Ob dieß christlich und gut sey, können wir bei uns nicht ermesen.

Das zeigen wir dir gnädiger Meinung an, und wollest die Ding neben den andern zweien allenthalben zum besten und glimpflichsten handeln. Daran thust du uns zu gefallen, daß wir auch mit Gnaden gegen dir zu erkennen geneigt sein. Datum Goldis, Freitag nach Sixti, anno XXIII.

Friedrich mp.

(Pagella inclusa:)

Die letzten zweien Artikel, so wir dir in dieser unsrer Schrift anzeigen, das geschiehet allein gegen dir gnädiger Meinung, und ist unnoth, Doct. Martinus davon Anzeigung zu thun. Aber mit Doct. Schwertfeger und Melanchthon magst du wohl gefelliger Weise davon reden, und wollest uns die In-

*) Iustus Ionas. Vid. quae hic scripserit Principi Electori d. 24. Augusti h. a.

struction und die andern Briefe, sampt dem, was Doct. *Martinus* zur Antwort geben wirdet, allenthalben wiederum übersenden. Daran geschieht uns Gefallen. Dat. ut s. *)

No. 250.

7. Aug.

Idem eidem.

† Ex autogr. in Tabul. Vinar. Reg. O. Lit. L. L. Fol. 97.

Von Gottes Gnaden Friedrich, Herzog etc.
Instruction was unsre Ráthe und lieben getreuen, Doctor *Iheronimus Schurpff*, Doctor *Johann Swertfeger* und *Philipp Melancton* an Doctor *Martin Luther* auf den Credenzbrieff werben sollen.

Erstlich sollen sie ihm unsern gnädigen Gruß sagen, und folgend erzählen:

Daß uns gläublich angelangt, wie er am nächst vergangenen Sonntag das Capitel zu Wittenberg un- ter der Predig auf die schriftliche Vermahnung ¹⁾, die hievor an sie gethan, wiederum erinnert und be- rathet, etliche Ceremonien in der Kirche abzuthun etc.

Weil uns denn Doct. *Martinus* auf das An- sehen, so wir auf das ausgegangene Kais. Mandat bei ihm gnädiglich haben thun lassen, zuentbothen [zu er- kennen gegeben hat] ²⁾, daß ihm solch Kais. Mandat wohlgefallt, dem er auch zu geleben [nachzuleben] wil- lig und erböthig sey, zudem daß er seit dem [seitdem] in seiner gedruckten Büchlein ³⁾ einem selbst geschrieben, daß er solch Kaiserlich Mandat mit hohem Dank ange- nommen, und von ganzem Herzen gewünscht hätte, daß solches möchte gehalten werden: so hätten wir je

*) Habetur in iisdem Actis epistola Principis Electoris, eodem die et anno data, et Schwertfegero et Melanthoni inscripta haec: „Wir haben den hochgelahrten unserm Rath und lieben getreuen, Hieronymo Schurpff, Doctor, befohlen, et- lich unser Gemüth und Meinung mit euch zu reden, wie ihr solchs ab ihm vernehmen werdet. Darum ist unser gnädig- stes Begehren, ihr wollet euch in dem, so Doctor Hieronymus von unsertwegen mit euch handeln wird, gutwillig und ge- horsamlich erzeigen, als uns nicht Zweifel. Daran thut ihr uns zu Gefallen, in Gnaden zu erkennen. Dat. zu Kolditz am Freitag nach Sixti, anno dom. XXIII.

Friedrich.“

1) Epistola Lutheri ad Canonicos Vitebergenses (ap. de Wette II. p. 354.) d. d. 11. Jul. 1523.

2) Epist. Lutheri ad Elector. d. 7. Maii 1523.

3) „Wider die Verkehrer und Fälscher kaiserl. Edicts.“ Witt. 1523.

nicht vermeinet, daß er sich darüber unterstehen würde, solch oder dergleichen Vernehmen wider die Personen der Stiftskirche zu gebrauchen. Weil dann in berühr- tem Kaiserl. Mandat den Dingen ein Anstand bis auf das künftige Concilium gegeben, und Doct. *Marti- nus* darein verwilligt, und sich allezeit hätte verneh- men lassen, man sollte alles das verkommen [unterlas- sen], daraus Aufruhr und Widerwärtigkeit erfolgen möchte, und ohne das in dem Capitel, dergleichen in unsrer Stadt Wittenberg Widerwärtigkeit und Unwil- len genug vor Augen, und vielleicht mehr, denn wohl gut wäre: so wollten wir uns versehen, Doct. *Marti- nus* werde, seiner hievor gethanen Bewilligung und Zusage nach, in den Dingen mit solcher Unsinnigkeit *) bis auf das künftige Concilium, oder daß sonst in an- dere Wege mit zeitigem Rath in dem und andern noth- dürftig und billig Einsehung geschehe, nichts weiter vor- nehmen. Denn aus Verleihung Gottes Gnaden und Hülff ist unser Gemüth, Will und Meinung nie anders gewesen, auch noch nicht, denn das, so zu Gottes Ehre, Stärkung seines heiligen Worts und der Liebe des Nächsten dienlich, getreulich, und so viel an uns zu för- dern. Das hätten wir ihm gnädiger Meinung nicht verhalten wollen, und was euch von Doct. *Martin* hierauf für Antwort begegnen wirdet, das wollet uns wiederum fürderlich zu erkennen geben. Daran ge- schiehet unsre Meinung **).

No. 251.

13. Aug.

Friderico Princ. Electori.

† Ex autographo in Tabul. Vinar. Reg. O. Lit. L. L. Fol. 97.
— A Schurfio scripta est, qui non suum solum, sed etiam Schwertfegeri et Melanthonis nomina subscripsit.

Dem Durchlauchtigsten — — — Herrn Friedrich,
Herzogen zu Sachsen — — — Churfürsten etc.

Durchlauchtigster, hochgeborner Churfürst. Unsre un- terthane, gehorsame und verpflichtete Dienst seind E. Chf.

*) Habetur in actis etiam conceptum (ut vocant) huius instru- ctionis, ubi primum scriptum fuit: *Unschicklichkeit*, quod vero calamo inverso deletum et *Unsinnigkeit* adscriptum est; sed non eo, quo nunc sensu, dicitur, quum potius sit nostrum: *Unbesonnenheit*.

***) In iisdem Actis legitur epist. Principis Electoris ad Lu- therum haec: „Wir haben gegenwärtigen unsern Ráthen und lieben getreuen, Hieronymus Schurpff, Johann Schwertfeger, beiden Doctoren, und Philippen Me- lancton etliche unsre Meinung werbend an euch zu tragen

G. allezeit mit Fleiß zuvorn. Gnädigster Herr. Auf das Vorhalten, so auf E. Chf. G. Befehl und gnädige Instruktion *) Doctor Martin Luther von uns beschehen, hat er uns folgende Meinung Antwort geben.

Er hat zuvor das Capitel zu zweien Malen schriftlich, und folgend auf der Kanzel mündlich vermahnet, von ihrem Wesen abzustehen, so [und doch] wären sie über so lang sein Predigen und Schreiben darinne bleiben, und gleichsam in einem Troß [Troß] verharret. Nun vermöge Kaiserl. Mandat nichts anders, denn das Evangelium lauter zu predigen und Neuerung (welche er verstehet so weit sie dem Evangelio nicht entgegen) zuvorkommen. So es aber anders verstanden würde, wollt er ihm nicht folgen noch nachgehen. Dieweil denn des Capitels und (der) Stiftskirche Messen wider das Evangelium, wollte er, wie vormals, dawider nicht aufhören zu predigen, und gegen Gott fleißig zu bethen, doch daneben das Volk vermahnen, damit niemand Hand anlegte oder von ihm Ursach zu Gewalt, Unfrieden oder Aufruhr zu nehmen hätte; welches er treulich vorkommen [verhindern] wollte. Denn es sey seine Meinung nicht, daß man etwas mit der Hand thun solle. So stehe es ihm auch nicht zu, zu bannen. Aber das Evangelium wollte er nicht unterlassen, und wie vor geprediget, fortfahren.

Das haben wir E. Chf. G. in aller Unterthänigkeit nicht wollen unangezeigt lassen, der wir zu dienen alles Gehorsams schuldig uns erkennen. Datum Wittenberg Dornstags nach Laurenti anno dom. M.D. im Drei und zwanzigsten.

E. Chf. G.

unterthane und gehorsame

Ieronymus Schurpff,

Iohannes Swertfeger, Doctores,
und Philippus Melancthon.

„befohlen, wie Ihr ab ihnen vernemen werdet. Ist demnach unser gnädigs Begehren, Ihr wollet die gedachten ihres empfangenen Befehls anhören, und ihnen ditzmals [dies Mal] darinnen ganzen Glauben geben, Euch auch in demselben gütwillig und dermaßen erzeigen, als wir uns zu Euch versehen. Daran thut Ihr uns zu Gefallen, das wir auch mit Gnaden zu erkennen geneigt seyn. Dat. Geldris Freitag nach Sixti, anno domini M.D.XXIII.

Friedrich.”

*) Vid. d. 7. Aug.

No. 252.

(fere med. Aug.)

G. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. ep. 47.

D. Georgio Spalatino patrono suo.

(Adscripsit Spalatinus ann. 1523.)

S. Contuli meam sententiam in pauculos aphorismos, ex quibus cognosces, quid secutus sim in libello meo. Deus perdat idolum illud *ἀντιπροσόν*, quod imbecillibus conscientiiis tantum negotii facit *). Nam, ut de me fatear, quod res est, in utramque partem varie divexata est conscientia mea, nec dubito, quin idem multis aliis acciderit. Cum prorsus cavendum censeo, ne quis alterutrum deligat nisi prius confirmarit animum fide, ut, quod facturus est probatum iri. Negatum est — — — — —

— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —

precibus.

Philippus tuus.

† (Sequitur nunc in cod. autographo Mel., cui Spalatinus adscripsit annum 1523, et quod sine dubio inclusum fuit epistolae procedenti.)

Ad locum Lucae 22. (v. 29 sqq.)

.†. .†. .†.

Loquitur Christus de regno suo, quod et in hac vita et post hanc vitam est, cum spiritu suo implet et sanctificat sanctos, Eph. 1. (Perniciosum est imaginari, post hanc vitam primum regnatur, imo — — ad regunt — — **) Itaque mensam ac potum ac cibum sic intelligo, sicut ipse Manna exposuit Ioh. 6. Porro cum verbum et verbi vis ac efficacia significetur cibo ac potu, nihil praeterea distinguo inter cibum ac potum.

2. Sedere super thronos est iudicare; id fit et hac vita per omnes, qui evangelium praedicant. Ioh. XVI. *spiritus sanctus arguit mundum de peccato etc.* Est hoc plane *Evangelii officium*, arguere ea peccata, quae mundus nec arguit, nec potest iudicare, s. hypocrisin; et sermo Christi Ioh. 12. *iudicabit, s. perhibebit testimonium con-*

*) Fortasse loquitur de ea re, quae iussu Principis Electoris ei cum Luthero agenda erat.

**) Nota Melanth. in margine.

is, qui non accipiuntur, ubi sentient, vere m. Dei fuisse, quod putarunt humanum comm esse.

3. Pater constituit, i. e. destinat hic, praedit ante constitutionem mundi, et per filium sicut, i. e. sanctificat, purgat, mortificat, videtur ut Ioh. 14. vado parare locum. Nam et as erat secundum praedestinationem, tamen am parati fuerant, i. e. sanctificati per mortem resurrectionem Christi, qui erant electi. sunt Ioh. 15. Pater agricola est, Christus nos palmites. Vide quam clare haec ent iustitias carnis. Christus homo a patre, loquitur scriptura, ungitur, et *oleum destilbarbam Aaron*, in totam ecclesiam. Sic a accipit, disponitur ei a patre. Nos disponit ipso.

4. De tentatione Apostolorum *sive lapsi sint eccarint* etc. hoc urget Christus, quod testim praebuerit cor discipulorum verbo, et ut vinum esse Evangelium, sicut sciunt sanctorum, cum prorsus ignoret mundus. 17. *Ipsi accipient quod cognoverunt* etc. gaudet Christus, cor apostolorum vere testim quod ipse sit Christus, et si per imbecillilapsi sint, non blasphemantes, sicut mnlaspheumat. Hoc Christi gaudium est, sicut 5. ait: *haec locutus sum, ut gaudium in vobis sit.* Non iam spectat Christus inntem, sed sui regni gloriam in cordibus olorum, peccatum tegit et abscondit. Nam ea peccarant saepe per imbecillitatem carnis; omnia peccata tegit cognitio *Xristov* in us eorum. Itaque permanserunt semper onio cordis sui, etiam postquam lapsi sunt. rrvati sunt, ne blasphemarent, sicut orat us: *pater sancte, serva eos.* Vides quobscuret misericordia omnia peccata.

5. Sputum est haud dubie verbum, quod o sordet et abominabile videtur. 1 Corinth. 1. *Vinitur hic pagina, videtur vero alia se.)*

53.

(fere 25. Aug.)

G. Spalatino.

Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. ep. 66.
TH. OPER. VOL. I.

D. Georgio Spalatino, suo patrono.

(Spalatino adscripsit ann. 1523.)

S. Scis, quam varie dstringar, mi Spalatine, quo fit, ut nonnunquam officium extraham vel nolenti. Quare boni consules, si serius, quam volebas, meas literas acceperis. Scripsi de locis istis, quae sentio; sed brevius, quam res poscat, quod opiner, indicem, non commentarium a me exquiri. Alioqui certe gravissimae sententiae sunt, quae amplitudinem gratiae Christi clare nobis ob oculos ponunt, et haud scio an verbis adsequi quisquam possit. Debemus omnino benignitati divinae, quod Evangelium rursus ostendit *τοῖς ἡμῖνοις*. Est huc allatus *Hutteni* libellus *); D. *Martinus*, opinor, misit ad te; nihil nisi mera *οὐχοφάρια*. Tametsi nonnihil hanc causam laeserit *Erasmus*, tamen aequum fuerat dissimulare; certe *Hutteni* nihil retulit, tam acerba oratione invehi in hominem grandem natu et bene de studiis meritum. Sed quid dicam. Mala mens, malus animus. Nos invidia oneratur; ipse interea oblectat se fortasse in ganeis. *Vulgarium* adhuc penes me est. Sic enim D. *ab Hassensteyn* voluit. Vale.

Philipp.

Vidi *Vulgarium* de his locis, sed nihil est, quo magnopere iuvari possis. In Mar. de digitis *Xristov* phatur (profatur?). Scis quem digitum Dei vocet scriptura.

No. 254.

23. Aug.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 3.

Ioachimo Camerario Bambergae, S. D.

Amanter fecisti, mi Ioachime, quod per bibliopolam *Iohannem* illum Lipsicum me salutasti. Mirum est quam cupiam scire satisne feliciter et ex animi sententia omnia cesserint iter facienti. Certe nos tibi optime precamur, optamusque, ut nisi periculi metus te detinuerit, *ἐν βραχεῖ* redeas. *Paumgartnerum* salvum esse volo. Nondum video illi huc maturandum esse iter. Hodie certo

*) *Hutteni* „expostulatio adversus *Erasmum*.”

accepi, eum, quem dixere nuper cum adesses mortuum, adhuc superesse. Quid dicam? quo me vertam? nostro periculo furit. Quanta nos invidia onerat apud omnes bonos? et provocat *Erasmus*, in nos ut videtur vehementius saevituum, quam in illum *πυροφόρον* *). Vale in *χριστῷ* nostri memor. Pridie Bartholomei, anno XXIII. *Fuchs* me commenda. Fratri nomine meo optime precaberis. Commendabis hunc nostrum *Silesium et Paumgartnerum*.

Philippus.

No. 255.

24. Aug.

Oswaldo Uliano.

† E cod. Hummelberg. Monacensi p. 148^b, descripta a Clariss. *Muffat*.

Philippus Melancthon Oswaldo Uliano Ravenspurgensi suo S. D.

Quid est, *Oswalde*, quod tam pertinaciter siles? Cupio et de tuis rebus omnibus et de *Humelbergio* certior fieri. *Huttenus* nos magna invidia onerat, quod in *Erasmus* eiusmodi *γραφὴν* edidit, quae merito bonis viris displiceat **). Nam quod *Capnionem* tuetur vides quam sit ridiculus. Et *Lutheri* causam suscipit, quasi vero huic unquam patrocinio alieno opus fuerit. Utinam melius consulisset *Huttenus* et suo honori et nostrae causae. Iam hoc accedit, quo magis nos invisos faciat, quod et *Lutheri* et meum nomen in fronte libelli depinxit, quasi vero *Hutteni* *μαρίαν* probemus nos. Vide quid sapiant *οἱ ψευδοθεολογοί*, et haud scio an ineptiores sint, qui impulerunt *Huttenum*. Tu, si quid potes apud *Humelbergium*, fac, ex meis literis et ipse et alii intelligant, alienissimos esse nos ab *Hutteni* consilio. *Ἄκαιρος εὐνοία οὐδὲν ἐξέρχεται*. Scin hoc? Tametsi arbitrator, nihil minus mirari *Huttenum* quam *Martini* dogma, quod cuiusmodi professorem requirat tu non ignoras, cui cordi pietas. Omnino cura, ut nomen nostrum tueare apud *Humelbergium*. Vale, ἐν τῇ βαρτολομαίῳ. Nisi mox redis, cura ut rescribas. Vuitenbergae M.D.XXIII.

*) *Huttenum* fortasse intelligit. C. VV. Utique *Huttenum*.

***) Vid. d. *Hutteni* scripto quae diximus ad epist. ad Spalat. d. 3. Iul. h. a. missam.

No. 256.

24. Aug.

Iustus Jonas ad Pr. Electorem.

† Ex autographo Ionae in Tabul. Vinar. Reg. O. Fol. 104. — Quanquam Ionae epistolae et iudicia hic non colliguntur tamen hoc iudicium, quia ad historiam de abrogata missa Pontificia pertinet, neque unquam, quantum scimus, editum est, hic adicere placuit. Argumentum epistolae paucis narravit Seckend. hist. Luth. p. 275.

Dem Durchl. hochgeb. Fürsten und Herrn, Herrn Friedrichen — Churfürsten, Herzogen zu Sachsen u.

Jesuz.

Durchlauchtigster, hochgeborner Fürst. Erw. Chf. G. sind meine unterthänige gehorsame Dienste zuvorn bereit. Gnädigster Herr. Nachdem jetzt zu unsrer Zeit durch große reiche Gnade Gottes das heil. Evangelium und Gottes Wort hier zu Wittenberg endlich nach so viel Menschenlehre rein und lauter an Tag kommen, und Gott der Herr die Lehre durch den einigen Menschen *) in drei oder vier Jahren so stark und kräftig in die Herzen gegeben und so weit ausgebreitet, daß je auch wohl mit Vernunft gar nahe sollte zu merken seyn, daß es Gottes Wort und Werk, und kein Menschenwerk seyn müste: habe ich, als mir Gott dieselbe Wahrheit auch zu erkennen gegeben, oft willens gehabt, etliche ärgerliche, greuliche, ungöttliche Mißbräuche, so in unsrer Stiftskirche, der mich Erw. Chf. G. unwürdig zu einem Vorsteher gesetzt, noch vorhanden seyn, auf meine Verantwortung vor Gott und auch vor Erw. Chf. Gn., straks niederzulegen und abzuthun. Aber man hat bisher, sonderlich da der alte Dechant noch gelebt, mit denselben geduldet solcher Mißbräuche etlichen Schwachen eine zeitlang dienen müssen. Dazu haben wir hinter [im Rücken] Erw. Chf. Gnaden nicht gern so eilend Neuerung vorgenommen, und hat uns sonst auch gemangelt, da es uns jehund allen zugleich am meisten an gebracht, daß sich Gottes Sachen niemand gern mit Ernst annimmt, denn man muß gemeiniglich bei der Welt und aller hoher Vernunft verdienen undank, wenn Gott gibt, sich seiner Sachen herzlich anzunehmen. So aber D. *Martinus Luther*, nach der Gnade, die ihm gegeben ist, neulich, wie an Erw. Chf. G. gelanget, uns derhalben erinnert, und unsrer etlichen die Gewissen etwa genug gerühret, bitte ich auß unterthänigste, Erw. Chf. G. wollen dieß folgende mein Bedenken, so zu bequemer Aenderung solcher Mißbräuche gereichen sollte,

*) *Luther*.

würdiglich vernehmen, und dieser Sache durch die Gnade, die Gott E. Chf. G. verliehen, weiter nachzudenken.

Und erstlich, Gnädigster Herr, darfs je keines Menschen oder keiner Kreatur im Himmel oder auf Erden Urtheils, sondern wir sind je gewiß, Gott Lob, daß wir das lautere, reine Wort Gottes und Evangelium haben, wie es der Herr Christus selbst geprediget, wie es Petrus und Paulus selbst geprediget und geschrieben haben, und sind je durch die Bezunge [Sprache] hebräisch und griechisch, die Gott darzu eröffnet, wiederum zu klaren, einfaltigen, gewissen Verstand der Schrift kommen. Wem nun Gott gibt, das Wort rein und auter zu hören, vielmehr wenn er es in (dem) Herzen rweckt, dem hat er wahrlich ein Großes gegeben. Denn es ist ein hoher theurer Schatz, dadurch Gott seine Erkenntniß, Geist und alle geistliche Gaben und Verstand in die Herzen gibt. Darum so preiset und lobet der Apostel Paulus dasselbe so groß und hoch im Anfang und Eingang aller seiner Episteln, als 1 Cor. 1.: ich danke meinem Gott allezeit euerthalben, daß ihr seyd durch ihn an allen Stücken reich gemacht an allerlei Wort und an allerlei Erkenntniß. Und im Philippern auch am ersten: ich danke meinem Gott in alle eurem Gebeth für euch, und thue das Gebeth mit Freuden, daß ihr kommen seyd in Gemeinschaft des Evangelii. Handelt nun würdiglich dem Evangelio, und lasset euch in keinem Weg erschrecken von den Widerachern.

Ja schwer ist's zugegangen allezeit in der Welt, die reine Lehre und das Evangelium aufzubringen, und wie wir öffentlich sehen am Apostel Paulo, daß er heftig wider falsche Lehre hat fechten müssen, ehe er das Evangelium in einem Volk hat aufbracht, also hat er nicht weniger kämpfen müssen, wenn es etwas aufbracht war, daß es falsche Lehrer nicht wieder unterdrückten. Denn unser Herr Gott und das Evangelium ist ein Gast in der Welt; der Teufel ist Wirth, Herr und Fürst der Welt, als ihn die Schrift nennet, Ioh. XII. XIV. und XVI. und Ephes. ult. Das erscheinet auch daran wohl, daß sogar Gottes Sachen die Welt verachtet und nicht annimmt, und daß sein Regiment so stark in der Welt bei den Gottlosen gehet.

Darum auch bald, wenn das Wort Gottes hervorquähet, brauchet Satan seine Kraft, und alles was hoch, klug, reich, gewaltig, fromm, und nach Verunft heilig ist, reizet er darwider, und fleißigt sich sonderlich, das sein Anschlag einen Schein und Heiligkeit, aber je eine schöne, hohe, feine Vernunft haben, also

daß er aller Welt nicht ungleich ist, seine Anschläge und Tücke, ohne den Geist Gottes zu merken oder verstehen; denn er verstellet sich oft zum Engel des Lichts 2 Cor. 11. Derhalben Rom. ult., da der Apostel von seiner, des Satans, höchsten Kunst, den Menschenlehren und Heiligkeiten gewarnet hat, und abermal angezogen, daß er sich freuet ihres Gehorsams und Zunehmens am Evangelium, wünschet er ihnen und sagt: der Gott des Friedens zertrete den Satan unter eure Füße in Kurzem.

So denn das Evangelium einen solchen starken Widerfacher hat in seinem Aufkommen, Mittel und Ende, und eines großen göttlichen Verstandes bedarf, daß es eine kleine Zeit hervorblicket, so danken wir billig Gott über seiner unaussprechlichen Gabe alle, denen da widerfähret, das Evangelium lauter und rein zu hören. Denn Christus hat selbst gesagt, es wird die Zeit kommen, daß ihr werdet begehren zu sehen einen Tag des Menschensohns, das ist des Evangelii, und werdet ihn nicht sehen. Wie nun der Apostel seine Lehre und das Evangelium als einen großen theuern Schatz allenthalben preiset und lobt, also warnt er auch auß fleißigste, daß man sich je vor Aergerniß, sonderlich vor Aergerniß das der Lehre straks entgegen sey, hüten wolle. Damit man die reiche Gottesgnade nicht umsonst empfahe, 2 Cor. VI., und Phil. 1. allein handelt nur würdiglich dem Evangelio.

So tragen nun Er. Chf. G. Wissen, daß wir ihr in vorigen Zeiten, die der Zeit der Ausschuss von der Universität genennet, also etliche Aergernisse und Mißbräuche in der Pfarre abgethan, ein Bedenken der Messen haben E. Chf. G. zugeschickt, darauf dieselben Mißbräuche hernach abgeschafft. Derselbigen gleichen nun, gnädigster Herr, gehen viel auf heutigen Tag stärker, denn sie in der Pfarre gegangen, in unsrer Stiftskirche nämlich daß wöchentlich aus einer gesetzten und vorgeschriebenen Ordnung etliche Messen, bei XXX ungeschährlich oder mehr, gewiß, aus Pflicht müssen gehalten werden, die denn gemeiniglich Capellane, Vicarien, die sonst willig [von freien Stücken] nicht celebriren [das Abendmahl genießen] würden, halten; daß ich anderes Mangels geschweige.

Die weil denn das hochwürdige Sacrament und Testament unsers Herrn Jesu Christi und die reiche Gnade und Zusage von Vergebung der Sünden sammt dem theuern Siegel allein denen ist eingesezt und durchs Evangelium angebothen, die da unterscheiden den Leib des Herrn, kurz die ihre Sünde fühlen, ein bestürztes, armes, bedrängtes, ängstliches Gewissen haben, mit ihren Sünden jetzt kämpfen, an das Wort der Verhei-

fung haben angehoben zu glauben, und also mit einem Ernst, der allein denen, die ihn erfahren haben, bekannt ist, der reichen Gnade und Testaments von Herzen froh werden, dem Herrn Christo für seinen Tod mit Freuden danken: so ist nicht möglich, daß nicht mit den geordneten Messen, die oft fast rohen Leute, gedrun- gen, und ohne Zerschlagung ihres Gewissens, ohne Durst der Gnaden, halten, ein schrecklicher, greulicher Mißbrauch und Gotteslästerung geschehe, wie 1 Cor. XI. zu merken, und Doct. Martinus Luther von der Messe, dem neuen Testament und babylonischer Gefäng- niß ganz klar erweist.

Ueber denselben Mißbrauch, der denn der größte ist, sind etliche Gesänge und Gebethe, als Vigilien für die Todten, dergleichen etliche Gesänge von der Mutter Gottes, die haben gar keinen Grund in der Schrift. Die andern Stücke und Artikel werden hier unten unter den Vorschlägen der Besserung erzählt und angezeigt.

An diesen Mißbräuchen nun, gnädigster Herr, so hier neben dem reinen Evangelio so stark gehen, ärgern sich fast viel Gewissen, wie wir hier täglich hören von Fremden, so herkommen, das auch Doct. Martin am meisten bewegt. Andre hohe Stifte, da man für wahr weiß, daß keine Lehre noch Schrift noch christlich Werk, sondern, daß ich außs gelindeste davon rede, eitel fauler Müßiggang und die höchste Unzucht öffentlich ge- trieben wird, mißbiethen [handeln entgegen] hierdurch greulich dem Evangelio, schützen dadurch ihre Miß- bräuche, und geht also das Aergerniß weiter, und thut größern Schaden, denn jemand gedenket. Das also zu verhüten, und dieweil Christus selbst und Paulus, der Apostel, so hoch vor dem Aergerniß warnen, wollen wir diese christliche Aenderung mit göttlicher Hülfe be- stellen und machen.

Für das Erste sollte die Metten wie sie jegund ist, aber nur mit dreien Psalmen und den laudibus bleiben, doch daß man für die Heiligen = Legenden, das zuvor auch einem jeden Priester und Chor frei gewest, Lektion auß dem Text der Bibel nehme, und nach dem Te Deum sollte eine Lektion auß dem alten Testament, Mose oder den Propheten, durch mich, oder wer dazu verordnet, gelesen werden.

Zum Andern, anstatt der Gesänge, so von der Heiligen Hülfe und Bestand ohne allen Grund der Schrift lauten, sollen Collecten und Gesänge, die von Gottes Hülfe allein lauten, genommen werden.

Zum Dritten, die Bessern und Complet sollen auch bleiben, wie sie jegund seind, und nach der Besser soll man eine Lektion des neuen Testaments, einen Evangelisten, oder epistolas Pauli lesen, und mit

Fleiß auslegen, deutsch oder lateinisch, darnach wird füglich seyn.

Zum Vierten, sollen alle Seelmessen, alle nete gewisse Messen, um obangezeigtes greuliches brauchß willen, der in gedachtes Doct. Martin- chern genugsam angezeigt, und ob es noth weiter len anzeigen, abgethan werden, und am Son auch andern Heiligen = Feiertagen soll eine Messe- ten werden, daß da communicirten, die da wollten

Zum Fünften, sollte der kleine Chor in den- geschlagen werden, der auch gar darauf gestiftet Maria eine Mittlerin sey, so doch Christus alle Mittler ist. Es hat der heilige Geist wohl zu- sehen, daß wir des Spruchß vergessen würden: *non prodest quicquam*. Darum, so er ein Buch nicht um desselben Menschen willen, sonder des Evangelii willen, dazu er sonderlich hohe gebi als die Acta Apostolorum, von dem Apostel Pa- schrieben, hat er in allen Episteln der Apostel Jungfrau Maria kaum einmal außs kürzeste in- tern gedacht. Hätte der Mariendienst seyn solle Apostel würden es auch gedacht haben. Aber: In im Magnificat weist uns von sich auf Gott und stum. Um den Christum istß allein in der ganzen zu thun.

Zum Sechsten, sollte man auffehen, daß v- sonen der Kirchen nicht so müßig gingen, sonder- birten, kein ungeschickt unzüchtig Leben gedulde gelitten würde, auch könnte man der Personen in jegigen Absterben, wie es Ev. Chf. G. gefällig- ger machen.

Zum Siebenten, sollte das Präsentgeld, f dem zu Vigilien und Seelmessen gereicht, nun denn in die gemeine Lektion gingen, täglich gereicht u wie das E. Chf. G. würde für gut auf die oder Wege ansehen.

Zum Achten, sollten die zween wöchentliche- cessionen Corporis Christi und St. Annenbilder auch abgehen. Ein circuitus am Sonntage soll weil bleiben.

Ursache dieser Ordnung.

Fürs Erste schreibet der Apostel 1 Cor. 12 was eine christliche Gemeine, wenn sie zusammen Gott zu dienen, vornehmlich thun soll und sprich oft als ihr zusammenkommet, so ha- jeglicher einen Psalm, er hat eine L und laßt es alles geschehen zur Bessern der Gemeine. Die Corinthen hatten auch eignen Gottesdienst angenommen, und betheten Versammlung und lasen her Psalmen mit ma-

gen, legten aber nichts auß. Des Gottesdienstes, auch des jehigen Gesangs, war niemand gebessert, ward niemand gelehrter oder verständiger in christlicher Lehre. Darum straft er sie hart, und saget in selben Capitel, wenn ein Laie oder Ungläubiger unihre Versammlung käme, der möchte denken, sie seyen wie unsinnig, und richtet ihnen nun eine rechte liche Ordnung an; für das Erste, daß etwas soll gelesen werden auß der heil. Schrift; zum Andern, da einer seyn sollte, der das der Gemeine und dem Pfaffen auslegte und erklärte; für das Dritte, daß da wo ein kurz gemein [gemeinschaftlich] Gebeth gethan. Diese Ordnung hat nun die hohe Majestät, der heilige Geist, gemacht; die wird gewiß auch recht gut und höchlich nütze seyn. Darum auch, daß [weil] sie recht ist, wie des heiligen Geistes Volk auch wohl bald lernt, darum hat sie auch der Teufel nicht lange lassen werden, sondern so viel Kinderspiel, Singen und Klängen, dafür eingeführt. Ob sie nun wohl kurz und einfach ist, so ist sie je hundert tausend Mal nützer, und dahin gerichtet, das Wort Gottes, daran es gar ganz gelegen, zu treiben und den Glauben zu setzen.

Die Aposteln vermahnend nichts so heftig als das, man das Wort Gottes treibe, und dasselbe treulich, klar und rein, stets allezeit predige, lehre, vermahne. Sie haben wohl gesehen als geistliche Leute, daß hier das Teufels Reich dasselbe unser Schwert ist, Eph. 6. Und ist wunder, daß Satan so weit die Larven der Leidenschaft und Schmückens, Kirchen-Clausen (?), und Tempel der Schrift haben. Hättest du daran gelegen christliche Wesen und Leben, so würden es die Aposteln auch wohl so fleißig, als sie das Amt des Wortes predigen, geschrieben und befohlen haben. Und ist also auch ganz am Glauben und Worte Gottes gelegen. So haben auch alle Propheten, als Jerem. VII ein Tempel ist, vom Vertrauen das äußerlichen Gottesdienstes außs Wort Gottes und das Gesetz, das durch Glauben erfüllet wird, geweisert. Also siehet man Gesichten der Aposteln, wie Paulus in eine Stadt kommen ist, ist das Erste gewesen, das Wort zu treiben, in Schwang zu bringen, zu lehren, zu vermahren. Darhalben vermahnt er auch so hoch und fleißig Timotheum und Timotheum, daß sie anhalten für und für, zu unterweisen, vermahren sollen, und der Apostel Petrus alle Hirten, daß sie die Heerde weiden sollen. So wie wir haben bisher gethan wie jener Narre sagt: Es dürfe man uns so oft predigen, sind wir doch Christen, und das größte liegen lassen,

und mit Kinder- und Puppenwerk umgangen. Wenn der Apostel Jesus käme, würde er uns viel mehr toll und thöricht halten, so er die Corinthen um viel leichtere Sachen so scharf gestraft hat. Sollte doch ein weltkluger und vernünftiger Mensch schließen, wie auch die Wahlen [Welschen] zuvor oft gethan haben, daß der jehige Gottesdienst kindisch seyn müßte, jener Schimpf, und dieser apostolischer erst Ernst sey.

Diese Ordnung nun, gnädigster Fürst und Herr, nach der Schrift also gestellt, würde auch bei den Widersachern, so diese Lehre für keiserlich halten wollen, für keine sonderliche ungewöhnliche Neuerung werden angesehen. Denn es hat der heil. Geist diesen öffentlichen Mißbrauch der Messen durch etliche einfältige Herzen allezeit, ehe auch die Lehre und das Evangelium an Tag kommen, angefochten, daß oft fromme Leute gesagt: o der armen Andacht, die unser Pfarrer und Priester hat in seiner Messe. Und ist auch nun so weit geprediget, ausgeschrieben und in die Herzen gegangen, daß gar nahe kein Dorf oder Städtlein so klein, auch in fremden Fürstenthumen, es habe viel Messen, Botiven und andre lassen abgehen.

Und ob hier gesagt würde, wir wären der kleinste Hauf der Christenheit, so hat doch dem Evangelio allezeit der kleinste Haufe angehangen, und wird auch wohl so zugehen bis zum Ende der Welt, und soll darum die göttliche Wahrheit nicht verachtet werden. Denn wenn man lange umgeheth, so muß doch ein jeder in seinem Herzen inwendig durch den heil. Geist dessen gewiß werden, daß er sprechen könne, das ist Gottes Wort und Wahrheit und andres, wenn gleich Kaiser, Könige und alle Engel dawider wären. Sonst würd er in der Todesstunde, wenn er's von dem Teufel erhalten soll, nicht bestehen. Also war Noah Genes. VI. VII., obwohl die ganze Welt wider ihn und seine Predigt war, und sein mit seiner Archen, als eines närrischen Gebäudes spottete, in seinem Herzen durch den Glauben gewiß, daß seine Predigt Gottes Wort wäre. Es muß vor der Vernunft klein und gering Ansehen haben, wodurch unser Herr Gott will was ausrichten. Welche mächtige große Werke hat Gott gethan durch den einigen Menschen Paulum. Welch groß unbegreiflich Werk bei der Vernunft hat er durch Moses hinausgeführt; darum auch Moses, da es ihm unmöglich dünket, daß es nicht vermuthlich war bei ihm nach Vernunft, daß ein solch groß Volk einem armen Menschen auß Aegypten folgen und glauben sollte, oder daß er einem solchen gewaltigen König den Haufen entführen sollte: wollte er auch nicht daran, Exod. IV. sondern wandte Argumenta der Vernunft vor, und sagte, sie werden mir

nicht glauben, und sagen, der Herr ist dir nicht erschienen. Und da er ihm auch schon öffentlich große Zeichen gegeben hatte, wollte er noch nicht fort und sagte: ich kann nicht wohl reden. Da sagte ihm Gott: wer hat dem Menschen seinen Mund geschaffen? ich habe ihn je geschaffen. Darum gehe hin, ich will in deinem Munde seyn. Darum, da ihn Gott berufen hatte, wie lange er sich rang und wand, mußte er endlich daran. Darum ist nicht auf solch Argument der Vernunft, sondern Gottes Willen, Werk und Beruf Acht zu haben. Seind wir nun oder andere darzu berufen, das Evangelium zu predigen oder (zu) schreiben, so müssen wir ihm [uns] selbst mit den Mißbräuchen seine [unsre] Schande aufthun, und, unangesehen die Menschen, endlich es auf Gott wagen.

Wir dürfen auch nicht denken, es sey nun das Gotteswort aufkommen, wir wollten noch mit der Zeit wohl dazu thun. Eine solche helle Offenbarung des Evangelii und der reinen Wahrheit ist gemeinlich als ein Uebergang, Platzregen oder Sonnenblick gewesen. Es hat zu der Apostel Zeiten die reine Predigt nicht lange gewähret, sondern (ist) bald wieder Menschenlehre eingebrochen, also, daß die Aposteln selbst genug haben zu fechten gehabt, als auch der Apostel Johannes sagt: Kindlein, und nun sind viel Widerchristen worden, daran erkennen wir, daß die letzte Stunde ist. Auch so ist das Evangelium die Stimme eines rufenden in der Wüste, und Gottes lebendige Stimme, 2 Cor. V. als vermähne euch Gott durch uns. Als lange Gott Leute schicket die er berufen, dadurch er das Evangelium und sein Wort ausschreiet, also lange gehets rein. Denn es ist des Evangelii Art, daß es eine lebendige Stimme sey, und ist auch also stets gegangen, wie in den Büchern der Könige erscheint. Als lange ein Prophet gelebt, den Gott berufen, also lange ist das Wort Gottes rein am Licht gewest, und im Schwange gegangen. Bald, wenn denselben Gott weggenommen, ist wieder Menschenlehre, alles Unglück und Abgötterei eingerissen. Als zu den Zeiten des Königs Ezechiä 4 Reg. XVIII., da durch Esaiam, so der Zeit des reinen Gotteswortes ein Fähnrich war, als jezund bei unsrer Zeit Doctor Luther möchte seyn, die lebendige Predigt des Wortes Gottes da war und im Schwange ging, stund es auch wohl, und glaubte der König Gott, zerbrach die eherne Schlange, die das Volk bis daher abgöttisch hatte angebethet. Darum sagt die Schrift: er hing Gott an, und Gott war mit ihm, und alle sein Ansehen ging in Weisheit auß Weste vor sich. Bald da Manasses der König kam, sein Sohn, der unter andern, wie etliche schreiben, Esaiam

tödtet ließ, da der Hauptprediger todt war, und durch Gottes Zorn das lebendige Wort nimmer [nicht mehr] vorhanden: da gings wieder über und über Volk und König in Abgötterei in Jammer und Blindheit in einem Hause, daß auch die Schrift 4 Reg. II. sagt, er habe Greuel angerichtet über alle, die vor ihm gewesen. So nun Gott durch die Propheten, als Amos VIII., denjenigen, so Gottes Wort verachten, dräuet, er wolle Hunger auf Erden schicken, nicht Hunger des Brods oder Durst des Wassers, sondern zu hören das Wort Gottes: (so) ist wohl möglich, wenn wir zu lange haren, wenn wir gleich künfftig daran thun wollen, daß dennoch sein Geist, Wort oder Werk würde da seyn, und mittler Zeit durch menschliche Sägung Gottes Zorn durch Absterben oder Ermordung der Prediger würde einbrechen. So ist auch unser Leben kurz, und gehet gemeinlich also, daß die Zeit, so wir uns in Sachen zu schicken gedenken, wird abgeschnitten und eilends veronnen.

Auch ist in dieser Sache nicht zu denken, daß man forthin zusehen, und erwarten wolle, bis daß die Höchsten und Größten in der Welt und der meiste Haufe diese Lehre annehme. Gottes Werke sind wunderbarlich; viel leicht steht es jezt am höchsten. Alle Werke Gottes gehen gern also, wenn sie im Schwange gehen, so achtet ihrer niemand; wenn sie vorüber seien, so wird man ihrer erst gewahr. Ist das Wort das reine lautre Evangelium, wie es denn ist, so wirds nicht also zunehmen, daß ihm der meiste und größte Haufe der Gewaltigsten und Größten zufalle, sondern die ihm jezo noch ernstlich anhangen, werden ihm noch ein Theil abfallen, wie Paulo widerfahren ist, 2 Timoth. I. du weisest, daß sich von mir gewandt haben alle, die in Asia sind. Gott danke dem Hause Onesiphori, denn er hat mich oft erquicket, und hat sich meiner Ketten nicht geschämt. Und wird also (das Wort Gottes) zunehmen, wie es pflaget; nicht, daß es nach Vernunft in dieser Sache friedlicher werde, sondern daß die, so ihm anhangen, darum also mehr und mehr Verfolgung haben werden, eben wie Phil. 1. Paulus sagt: ich lasse euch wissen, daß, wie es um mich stehet, das ist mir mehr zur Förderung des Evangelii gerathen, also, daß meine Bande und Gefängniß ruchtbar worden seind in dem ganzen Riehtause und bei jedermann, und viel desto durstiger worden seind, das Wort zu reden ohne Scheu. So, also muß (das Wort) zunehmen, und daß (es) anders gehe, da sey Gott vor. Denn die Welt pflaget unsern

Der Gott mit seinem Evangelio nicht anders zu em-
zihen. Denn es wird doch endlich allen, die bei
ottes Wort halten wollen und das bekennen, nicht
bers gehen, denn wie es den frommen Königen, Pro-
eten und sonderlich David gegangen ist; jezund er-
redt ihn Gott aufs äußerste, jezund warf er ihn dar-
her, jezund weckt er ihn wieder auf; daß Gott uns
o lerne [lehre], wie gar überall nicht nach Vernunft,
dern im Glauben seine Sache und Wort will erhal-
t seyn. Und also hat David im CXVII. Psalm seine
erlassenheit fein ausgedrückt also:

In meiner Angst hab ich Gott angerufen,
und er hat mich erhört.
Der Herr ist mein Theil, und nun werd ich nicht
fürchten, was Menschen anheben.
Der Herr hält mit mir und ist unter meinem Beistand,
und ich werde meine Hasser trotzig ansehen.
Es ist besser, sich auf den Herrn lassen [verlassen],
denn auf Menschen.
Es ist besser, dem Herrn vertrauen,
denn hoffen auf Fürsten.
Alle Böcker haben mich wohl umringet,
aber, Gott walt's, ich werde doch wohl gewinnen.
Sie haben mich wie Bienen umgeben,
aber wie ein Nebensfeuer sind sie verloschen,
denn, Gott walt's, ich werde sie treiben.
Der da hart stürmet, hat mich gestürmet,
aber der Herr hat geholfen.
Meine Stärke, mein Ruhm, mein Erlumpfgesang ist
der Herr,
und der hat geholfen.
Von dem HELL singen und freuen sich alle Häuser
der Frommen, des Herrn Hand ist obgelegen.
Des Herrn Hand hat hoch gewonnen,
Des Herrn Hand ist trefflich obgelegen.

Dies, gnädigster Herr, mein Bedenken, wiewohl
fast wohl weiß, daß Ew. Chf. G. viel höher und bes-
er verstehen, habe ich jezund dießfalls E. Chf. G. in
nterthänigkeit anzeigen wollen, weiß auch sonst die
räsenz, so im Requiem od. v. Vigilien gefallen, mit
item Gewissen mit solchem großen Vergerniß nicht zu
zhimen, sondern will mich derselben enthalten. Wir
llen wohl das recht und göttlich ist, E. Chf. G. un-
mühet, auf unser Gewissen thun; aber sie haben
hreiben wollen. Wenn aber der mißbräuchliche Got-
tdienst ewig bleiben sollte, wie er jezund ist: was Ew.
hf. G. (dann) mit mir schaffen wollen, will ich E. Chf.
l. in Unterthänigkeit gar heimgestellt haben. Der ich
nterthänig mein lebenslang zu dienen aufs Höchste wil-

lig und geflissen will befunden werden. Datum Wit-
tenberg, St. Bartholomaei anno 1523.

Ew. Chf. G.

unterthäniger williger

Diener

J. Jonas, Probst zu Wittenberg.

No. 257.

mense Aug.

Lectori.

Praefatio in librum: „In Epistolam Pauli ad Galatas Mart.
Lutheri Commentarius. Wittembergae 1523.“ (mensis
Aug.) 8. Legitur etiam in opp. Lutheri latinis T. V.
pag. 213^b, ubi vero pro anno 1523 mendose legitur an-
1553. — Prodiit primum Lutheri Commentar. in Ep. ad
Gal. cura Melanthonis anno 1519. vid. Ep. 50.

Philippus Lectori S.

Quantum divinae beneficentiae debeat, quod
sacri libri, qui paulo ante prophanis Commenta-
riis obruti iacebant, germanum nitorem recipere,
non ignorant quibus cordi pietas est. Nam per-
inde ac templi Hierosolymitani instrumentum As-
syrii, scriptorum vulgus divinas literas improbe
conspurcaverat, et ex spirituali doctrina idola car-
nis finxerat.

Verum nuper adeo orbi terrarum Christus
rursum illuxit, prodeuntibus piis aliquot libellis,
quibus ille innotescere voluit. In his et Galata-
rum epistola fuit, illustrata *Lutheri* Commenta-
rio, qui, cum et pietatem recte doceat, et Pauli
sententiam simplicissime explicet, dignus videtur,
qui manibus piorum teratur.

Itaque hoc laboris sumpsit *Lutherus*, ut re-
cognosceret inmutaretque, si quid referre iudi-
caret. Quamquam autem de opere possis ipse
periculum nullo negotio facere, tamen adfirmare
non dubitarim, hanc editionem priore non paulo
faciliorem esse. Est enim et in sacris iuxta pro-
verbium discipulus prioris posterior dies.

Nunc tuum est, Lector, piam mentem ad
operis lectionem adferre. Nam si hanc epistolam
recte cognoris, methodum tibi in universam scri-
pturam paraveris. Est enim hic diligentissime
excussus locus de *iustificatione*, cuius rationem
nisi e scripturis petis, non video in quem usum
sacras literas legas.

Porro usu pii cognoscent, quantum hic libel-
lus praestet plerisque, qui nunc novi prodeunt,
nequiores (ita me deus amet) nummis novis.

No. 258.

2. Septbr.

G. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. ep. 45.

D. Georgio Spalatino, patrono suo.

(Spalatinus adscripsit ann. 1523.)

S. Diligenter perlegi, *Augustensis* illius civis *) opus curavi. Intelligo eo spectare omnia, ut iuxta Mosi legem republ. constituentur. Audio et in fine *ἐπίλογον* esse, qui seditiosus videri possit. propterea probare scriptum non licet. Fallitur enim, cum evangelio exigi mosaicam *πολιτείαν* statuit. Alioqui cur non etiam circumcidimur, stans temporibus sacrificamus mosaico ritu? Et satis constat, gladium gentium adprobari Rom. XIII., et 1 Tim. II.; verum hac de re copiosiore disputationem, si voles, mittam. Vix pius mihi visus est; nam bis excepi coena, et de rebus pietatis pleraque contuli. Dedi librum, ut volebas, ferendum primo quoque tempore ad te mulierculae, in quam forte incidi. Ea supplicabit de suis rebus principi Illustrissimo. Quaeso vel mulierculae vel puerorum te miserescat, ut, si qua in re honeste possis, adiuves. Nam quid petat mihi non est compertum, neque statuo, quid iure illi debeat. Tantum adflictae domus me miseret, et scio, te quoque communibus casibus tangi. Vale mi Spalatine. Die Veneris post Augustinum.

Philippus.

No. 259.

4. Octbr.

Princ. Elector ad Consiliarios.

† Ex Tabular. Vinar. Reg. O. Lit. L. L. Fol. 97. — Conceperat Princeps Elector ea, quae Capitulo Vitebergensi dicendum putabatur, quod scriptum Consiliariis suis Torgam (ipse enim commorabatur in arce Lochaw) misit d. 2. Oct. 1523. Habetur in actis etiam responsum eorum, qui Electori a Consiliis erant, scriptum d. 3. Octobris. Eorum iudicium sequutus iam mutata est prior resolutio, et in hunc modum conscripta, et Consiliariis remissa, ut hic edita est. — Rem paucis narravit Seckendorf. l. l. p. 275 sq.

*) Quis ille fuerit, non liquet. Miserat primum hunc librum manu scriptum Spalatinus Luthero, qui illum tradidit Melanthoni. Vid. Ep. Luth. d. 2. Sept. 1523 Spalatino scripta.

Den Rätthen zu Torgau, was sie dem Capitel zu Wittenberg vorhalten sollen in Sachen der Veränderung in dem Stift anlangende. [Inscriptio, quae in tergo legitur.]

Von Gottes Gnaden Friedrich 2c.

Unsern Gruß zuvor. Ehrwürdiger, Hochgelahrter, Lieben, Andächtiger, Rätthe und Getreuen.

Wir haben euer Bedenken auf unser Begehren in Sachen des Capitels zu Wittenberg belangend, welches uns nicht ungeschicklich, alles Inhalts und zu Gefallen vernommen. Weil denn das Capitel auf heute, Antwort und Bescheid zu erwarten, gen Torgau vor euch beschieden: als haben wir die Sache in Eil hin und wieder bewogen, und achten bei uns dafür, dem Capitel soll diese Meinung vorzuhalten seyn.

Was durch unsre Vorfahren und Voraltern seliger und löblicher Gedächtniß, und folgend durch uns und unsern lieben Bruder Herzog Johansen in unsre Kirche zu Wittenberg gestiftet, das wäre guter Meinung, und mit Rath, auch zum Theil Doctor Martinus Luthers *), beschehen. Daß wir aber dem Capitel gestatten oder verhängen sollten, dieselbige Stiftung, die sie und ein jeder aus ihnen insonderheit gelobt zu halten, ihres Gefallens zu verändern und Neuerung darinnen zu machen, das wäre unsers Bedünkens etwas Dischwerliches. Denn wo sie gewußt, daß dasjenige, so gestiftet, und bis anher im Wesen gehalten worden, und daß die Meß nichts sey, sollten sie billig darüber die nächsten drei jungen Thumherren nicht erwählet und uns nominirt haben. Denn du, Doctor Schwertfeger, weißt, wie gnädiglich und getreulich wir sie und die Universität durch Doctor Hieronymus davor haben warnen lassen. Aber sie haben gleichwohl darüber erwählet und denominirt, und sich vernehmen lassen, dieselben drei Thumherren hätten die Wahl darum angenommen, daß sie Priester werden, und das, so die Statuten vermöchten, thun, geloben und schwören wollten, wie sie auch nachfolgend, als wir berichtet, gethan haben.

So hat auch der Probst, Dechant, dergleichen Ambsdorff vor wenigen vergangenen Tagen drei andere Priester nach Absterben Ern Johann Fischers, Vicarien, gegen uns und etlichen der Unsern verschrie-

*) Scripsit Lutherus de hac actione, quae ipsi non placuit, ad Spalatinum d. 12. Oct. 1523 et iterum d. 16. Oct. Suo consilio tres novos canonicos electos esse, pernegat in epist. ad Spalat. d. 6. Nov. — Vid. etiam Electoris mandatum eadem re ineunte Jul. 1524.

en und verbethen [gebethen], daß wir derselben einen nit der Vicarei belehnen wollten. Wissen sie denn nun, daß die Stiftung und die Messen nicht gut seyn sollen, o ist uns je befremdlich, daß sie dazu fördern, daß man noch mehr Thumherrn und Priester annimmt. Aber wir hielten dafür, daß diese Unrichtigkeit mehr aus ihrer selbst Uneinigkeit, denn Doctor Martinus Bornehmen erfolgte. Denn wir würden glaublich berichtet, daß der Probst durch sein unschicklich Predigen nicht wenig Irrthum und Zwiespaltigkeit eingeführt. In dem, so wäre auch, so weit fast die Christenheit, auch an den Enden, da das göttliche Wort treulich geprediget und gehöret wird, die Amt, daran das Kapitel Veränderung und Neuerung vorzunehmen willens, noch erhalten und bisher unzerrissen blieben.

Sollten wir ihnen nun ihrem Bornehmen nach solche Veränderung und Neuerung ohne Mehrerer Rath und Zuthun anderer Leute verhängen, so wolt es uns beschwerlich seyn, sonderlich in diesen geschwinden Läufern, in welchen man sich allerlei unterstände vielleicht etwas beschwerlich wider uns, unsre Land und Leute vorzunehmen. Darum wäre uns nicht wenig beschwerlich, daß sie ihres Gefallens Veränderung machen wollten *). So wäre auch unsers Wissens nie gehöret worden, daß man denjenigen, so die Psalm oder Lektion predeten, Geld oder Präsent davon geben sollt.

Wohl wäre es aber also gehalten worden, daß demjenigen, der dem Volk gepredigt oder gelesen hätte, um seine gehabte Mühe gelohnt worden; aber denen, die da zuhören, wäre nichts gegeben. Derhalben wußten wir noch zur Zeit ihnen ihr Bornehmen mit Veränderung unsrer ermeldten Vorfahren und unsers Stifts gar nichts zu willigen. Welcher aber unter ihnen vermeinte und dafür hielte, daß es nicht gut (sey), den wollten wir wider sein Gewissen darzu nicht bringen, und derselbige würde sich selbst in dem, daß ihn sein Gewissen und Vernunft weisete, wohl zu halten, und daß, so ihm beschwerlich, zu meiden und entäußern wissen. Denn es hätte die Meinung nicht, daß einer seine Besoldung und Zugänge der Kirche mit Müßiggehen und Weiber nehmen, und mit dem, daß er ihm selbst vornehme, verdienen sollte. Und weil wir auch ein armer Sünder wären, so wollten wir je in dem und Anderm, so wir wußten und verstünden, aus Verleihung Gottes Gnaden, auch gern recht thun. Denn unser Wille,

Gemäth und Meinung wäre nicht anders, denn mit Gottes Hülfe das, so zu Gottes Ehre, seines heiligen Wortes und Dienste, auch der Liebe des Nächsten dienstlich (wäre), treulich und so viel an uns zu fördern; wie wir uns denn zu mehrmalen gegen ihnen und andern haben vernehmen lassen.

Darum wollten wir uns versehen, daß Kapitel würde sich darüber nicht unterstehen in unsrer Stiftkirche eine Veränderung oder Neuerung vorzunehmen. Dergleichen zweifeln wir auch nicht, Doctor Martinus werde sich seiner Antwort, so er Doctor Hieronymus, Doctor Schwertfeger und Magister Philippen gegeben, gemäß halten, das Wort Gottes treulich und rein predigen, bethen, und sich Bannes, und was zu Unfried oder Aufruhr dienstlich *), enthalten. Dazu wollten wir dieß Einsehen haben, und bei unsern Amtleuten so viel verfügen, damit dem Kapitel, oder jemand anders wider Billigkeit durch Verleihung göttlicher Hülfe keine Gewalt widerfahre, sondern gemeiner Fried erhalten und gehandhabt werde.

Das hätten wir ihnen durch euch anzuzeigen nicht verhalten wollen, und geschiehet in dem unsre Meinung. Dat. Lochau, Sonntag Francisci [4. Oct.] anno Dom. M. D. XXIII.

An die Ráthe zu Torgau.

4. Oct.

Schwebelio.

(Epistola ad Schwebelium d. 4. Oct., quam Schwebelius dixit hoc anno scriptam, pertinet ad ann. 1535, ubi illa legitur suo loco.)

No. 260.

18. Nov.

Io. Hesso.

Epistol. lib. VI. p. 344. — Autographon Mel. in Cod. Rhed. Vratislav. Vol. V. nobis contulit S. V. Schulzius. — Autographon in Cod. Bav. II. p. 612.

Iohanni Hesso.

S. D. Gratularer tibi mandatam esse *oikonomíav* Ecclesiasticam, nisi intelligerem provinciam te gerere plenam periculi. Quare magis adhortor,

*) Primum hic scripta, sed postea lineola superinducta deleta fuerunt haec: „Darum wäre uns gar nit leidlich, daß sie die Gesammten und Bigillen, wie vorlängst geordnet und gestiftet, wollten abthun, und an derselben Statt Psalmen und andere zu lesen verordnen.“

*) Addita erant verba: *und ihm nicht zustehet*, quae vero lineola inducta deleta sunt. Totus hic locus de Lutero ex epistola Consiliariorum, in qua et verba sunt: *und ihm nicht zustehet*, hic insertus est. In prima adumbratione huius instructionis de Lutero nihil legitur.

ut cum alias artes Satanae caveas, tum potissimum excubes, ne te favor multitudinis et plausus vulgi, qui iam aliquot, me spectante, concionatores fefellit, evertat. Mihi crede, nihil est difficilius, quam multitudinis studium vincere. Spero autem adfuturum tibi Dominum, qui gubernet te suo spiritu καὶ ὁδηγήσῃ. De studiis fratris tui scribet eius Praeceptor. Ego nuper cum recensere scholasticos, iniunxi, ut Epistolam mihi scriberet, periculum de eius ingenio et studiis facturo. Fecit adolescens, et probabilem scripsit. Eram missurus, si superesset adhuc. Haec ideo scribo, ut tu eum cohortere, ut strenue pergat, nec putes perire impensam atque operas. Nos tui sumus. ἔφωσο. Die XVIII. Novembr.

Φίλιππος.

No. 261.

18. Nov. (h. a.?)

Mich. Vitigero.

Epist. lib. VI. p. 356. — Autographon in Cod. Rchd. Vratial. Vol. V. nobis descripsit S. V. Schulstus.

*D. Michaeli Vitigero suo in Χριστῷ
fratri.*

S. D. Plane hoc tempus id est, cum verbum Dei fit canticum oris sui auditoribus, quemadmodum Ezechiel scripsit, cum, ut tu quoque queres, ii qui sibi Evangelicorum nomen arrogant, suis tantum cupiditatibus nomen Christianae libertatis praetexunt. Satan hoc semen, haec zizania spargit in agrum piorum, ut ab Evangelio imbecilles conscientias absterreat, nec video arceri qui possit, nisi Sanctorum oratione. In hoc igitur, mi Michaël, incumbamus, hoc agamus, ut assiduis precibus nequissimi spiritus consilia perturbemus. Est nobis, ut scis, non cum carne aut sanguine, sed cum Satana dimicandum. Quod instauras κατηγοριῶν tuos, probo. De superiore libro exspectabo, quid fieri velis; interea apud me tibi salvus erit. Offendebat in eo prolixitas, quod verebar, ne quos illa a lectione, ut sumus fastidiosi, absterret. Itaque quantum potes brevitati stude, praesertim cum res Christiana possit paucis tradi. Et fere fit, ut de ceremoniis maiore negotio, quam de ipsis Fidei dogmatibus disceptetur, plusque sit, ut Graeci dicunt, παρέργων quam τῶν ἐργων. Vale in Christo. Wit-

tembergae, Mense Novembr. Die 18. Sab
Gradualdum.

Philippus.

No. 262.

hoc an

Ioach. Camerario.

Editum in Epist. ad Camerar. p. 768. et in libello III. stolar. Eobani Hessi p. 220 sq.

Philippus Melan. Ioachimo Camerario.

Divinas, Ioachime, conciones
Donamus tibi Rhetorum duorum,
Facundo quibus ore Dii dederunt
Ingentes regere et tueri Athenas.
In ripa veluti solebat Hebri
Orpheus carmine flectere efficace
Et mulcere feras, virentibusque
Ornis indere quercubusque mentem:
Plebem non aliter tenent sequacem
Hi, leges quoties foro frequente
Conduunt, et minitantur improborum
Vim iustam temerario furori,
Et donant melioribus salutem.
Aut cives pia cum vocant ad arma,
Ignavaeque adhibent faces coronae.
Aut cum reddere dulce civitati
Optatumque diu otium laborant.
Deberi tibi lucubrationes
Iure existimo talium virorum,
Unus qui evehis Atticis Athenis
Ad duos Alemanniae colonos
Priscarum monumenta litterarum,
Longumque ex Helicone ducis agmen
Musarum, tibi quae recentiores
Contextunt hederasque laureamque,
Cantuque Herciniam novo ferocem
Te lenire iubent et imprecantur
Immortale decus tibi Iachime.
An. Christi. M. D. XXIII.

No. 263.

(hoc anno.)

Simoni Grynaeo.

Epistola praemissa libello: „Necessarias esse ad omnium studiorum genus artes dicendi, Phil. Melanchthonis declamatio. Item Luciani opusculum ad indoctum et multos

bros eminentem. Vertit Anastasius Q." [Quaestor, i. e. Ioach. Camerarius. Vid. ep. seq. ad Spalatium.] Ex foelicissima Hagena per Ioh. Secerium. An. MDXXIII. 8. Ex hac editione eam descripsimus. — Inscibitur etiam: „Eloquentiae encomium”, et prodiit apud Io. Soterum, Coloniae 1525. Parisiis 1527. Venetiis 1528. — Legitur etiam in Mel. Declamatt. I. p. 252 sq.

— *Simoni Gryneo suo Phil. Mel.*

S. Usu comperimus, eam esse optimarum rerum conditionem, ut vulgo fere fastidiantur. Nam cum literis nihil neque melius neque pulchrius habeant humana, tamen vix paucos, divino haud dubie beneficio nuper restituae, admiratione sui cepere. Etenim quod *Pindarus* optimam rerum aquam et pulcherrimam possessionem aurum esse cecinit, nae ille, nisi multitudinis auribus inservisset, rebus omnibus literas antetulisset. Neque enim quidquam est, cuius vel usus latius pateat, vel dignitas harum amplitudinem superet. At ea est vulgi amentia, ut non aliud perinde contemnat, atque elegantiozem literaturam: eamque cum viderem hoc potissimum tempore nostris sordere, brevi declamatione laudavi. Institueram equidem pro eo, ac res merebatur, ἐπίδειξιν copiosiozem. Sed cum immorari non liceret, malui qualicunque oratione revocare in viam studiosos, quam caussam literarum, ut graece dicam, διαγράφειν. planeque accidit, ut, cum amphora, iuxta Poëtam, institui coepisset, currente rota urceus exierit. Verum, quidquid hoc est operis, tibi, mi *Simon*, propter incredibilem amorem tuum erga meliores disciplinas dedicare visum est, ut vel tuo exemplo nonnullos ad literarum studium invitem. Vale. Vitembergae.

No. 264.

hoc anno.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 20.

D. Georgio Spalatino, Patrono suo,

S. Belle vero videar in officio cessare, mi Spalatine. Sed ita mihi credas amicitiae nostrae fidu-

cia fit, ut boni consulere te statuam, si quando serius respondeo. Paraveram nuper literas, easque cum D. Praeposito ad vos Torgam ituro *) commendaturus essem; iam is iter ingressus fuerat, cum ego ad eum literas meas mitterem. Ita factum, ut literae hic relinquerentur. Quod a *Ioachimo* petieras, ut sacerdotem, quem huc miseris, collegio nostrorum commendaret, id ipse feci, quia aberat adhuc *Ioachimus*. De *Capnionis* **) bibliotheca ipse nuper adeo rescivi, quid constitutum sit. Legata est collegio sacerdotum Phorceen. Fuit ea urbs, quod scis opinor, patria Capnionis, quam voluit hoc sui monumento, quantum intelligo, inprimis ornatam esse. Mihi eandem, nec sine teste, promisit, et beneficium verbis est initum. Verum quae fuerit mutandi consilii causa, suspicari vix possim. Qui mihi excusant factum aiunt, Lutherano nomine, cuius esse me studiosum non nego, alienatum. Ego praeter vulgaria officia nihil unquam de *Capnionis* mihi pollicitus sum, tametsi et amicitia nostris vetus sit cum illius familia, et me diligere etiam impense videretur. Neque item significavi unquam, sperare me tantum munus, et videbat, magna pecunia me bibliothecam aliunde parare. Praeter Aldinae officinae opera vix duos habet libellos, quos mireris; ne putes, magnam iacturam esse factam hoc tanquam e faucibus erepto bolo. Hebraicos ipse plurimi faciebat, et magno emerat, in quibus nihil est quod probem praeter biblia. At ea alioqui extant. Reliqua ἀνθρακῶν θησαυρός. Habes et cuiusmodi sit bibliotheca, et quibus legata sit. Tu, quid sentias, rescribe. Mitto meam oratiunculam et *Lucianicum* dialogum a *Ioachimo* versum ***). Is se agnosci nolit, ideo nomen mutatum est. Vale.

*) Nescio, an hic loquatur de Ionae itinere ad Spalatium, quod Lutherus in epist. d. 25. Apr. (de Wette II. p. 503.) commemorat.

**) Reuchlinus d. 30, m. Iunii a. 1522. Stutgardiae mortuus est. cf. Reuchlini epitaphium, quod Alex. Brassicanus scripsit in Crusii Annal. Suv. P. III. L. 10. p. 577.

***) Vide quae ad praefationem antecedentem dicta sunt.

No. 265.

8. Jan.

Io. Hesso.

Epist. lib. VI. p. 335. — Autographon in Cod. Rehd. Vratisl. Vol. IV. nobis descripsit S. V. Schulzius. — Apographon in Cod. Bavar. II. p. 612.

*Iohanni Hesso, Theologo, Vratislav.
Ecclesiae olxovόμω.*

S. Scripsi nuper ad te, rogans, ut meminisse velis quam sis periculoso loco. Magna res est quam suscipitis, et conscientiarum plurimarum refert. Vide ne imbecilles robore tuo offendas. Ego aliud non possum, nisi ut precer, ut Christus per te glorificet Evangelium suum, Amen. Est mihi privatim tua opera opus. Missus est ad me ab amico, viro optimo, *Stalbergio* Francofurtensi cive opulento filius, qui aut Lipsiae, aut Vratislaviae mercatori commendetur, apud quem serviat. Sic solent illi, ut audio: Lipsiae neminem inveni, cui obruderem. Te per amicitiam rogo, cures puero herum apud vos, eaque de re primo quoque ad me tempore scribito. Differri res commode non potest. Obsecro te, mi Hesse, declares in hac re, quantum mihi cupias gratificari. Ego te nunquam in eo amicorum numero habui, qui multa pollicentur; cum ad rem ventum est, comica illa audias: *Quis tu es mihi*, etc. Quod meum de te iudicium, si fefelleris, ipse intelligis, ut de me mererere. Frater tuus recte discit: id adeo mihi credes experto, quid in literis possit. Vale feliciter, et da operam, ut primo quoque tempore conficiatur, id quod postulavi. Dominica post Calendas Ianuarias. An. M.D.XXIV. Iam vero ut bono viro commendetur effice, ne quid fraudum addiscat iuvenile ingenium.

No. 266.

8. Jan.

Io. Camerario.

Epistol. ad Camerar. p. 4.

Ioachimo Camerario.

S. D. Postridie quam redii domum Lipsia, venit huc *Petrus Suavenius*, evocaturus hinc, et conducturus urbi Suntæ Iurisconsultum. Cicerone ridet Trebatium et portenti loco putat, in Britannis Iurisconsultum esse. Quid de Pomeranis dicas haud scio an non minus horridis, quam fuisse putantur Britanni. At hi magna mercede proposita invitant ad se *πολιτικούς άνδρας και δημαγωγούς*. Suavissime cum *Petro* nugati sumus totum quadriduum. Inter caetera iubebat, ut et *Michaelem* et te tuis verbis salutarem. Haec hactenus, nihil enim habeo quod iuvet scribere. *περι θεολογικων* erant certe, quae scriberem; sed quoties illius controversiae in mentem venit, mirabiliter excrucior et pene exanimor. Utinam urgerentur, omissis *μωρολογιαις*, ut vocat *Paulus*, ea quae aedificant conscientias. Video, video *Ioachime*, in publica caussa privatis affectibus nimium indulgeri. Transcripsi tibi ex Platone *περι αρμονιων των ανευ λογου*, quanquam satis fuerat locum indicare. Et ego non tam bellus scriptor mihi videor, ut putem te nostras notas valde mirari. Hac de re nuper *επιγραμμα* ad *Ionam* feci, quod adscribam, ut impleam chartam,

Pingere more meo graias conare figuras,
Non nostros digitos exprimit illa manus.
Nostra exempla tamen vicere lachimus, et alter
Chaspar *), Apelleam provocet iste manum.
His aequum est laudem scribendi cedere, verum
A musis calamos cepit uterque suos.

*) Cruciger?

Satin ineptus videor tibi, qui ad te versus usim tales mittere. Quid cum *Eobano* *περὶ βουολικῶν* egeris, et de itinere rescribe omnia diligenter. Saluta *Michaelē* et *Seilerum*. Non ossum prae animi molestia scribere, sic me exeret *θεολογικὸν* negotium. Quoquo modo exspuere et animo hanc miseriam cupiam. Vale, III. Ianuarii anno XXIII.

Φίλιππος.

No. 267.

(hoo temp.)

Mich. Hummelbergio.

† Ex Codice Hummelberg. Monacensi p. 152^b, descripta a Clariss. Muffat.

Philippus Melanchthon Michaeli Hummelbergio suo S.

Quid audio? Spirat adhuc philophaebus? quem ego iam arbitrabar pendere. Novi enim ante annos plus duodecim. Nihil eo uno vanius, nihil nequius, nihil stultius vidi. Et acceptis vestris literis cupiebam nobis hominem mox deingere, si quis incidisset tabellarius. Interea, ut audio, dum cesso, ille se ipse aperuit. Sic olim debet suo se statim iudicio prodere. Doleo eum ostro se nomine venditasse, et ego nollem, sed osteaquam iterum gravius peccavit, facile fero, si illi *ἀγοραῖοι* Lutherani discant hoc exemplo, quibus fidendum sit. Quos ludos, obsecro, redidisset, si ei patefecissetis...

(Reliqua desunt; duo enim folia ex manuscripto perierunt. Muffat putat, epistolam scriptam esse ineunte anno 1524, id quod ex serie epistolarum colligi posse videtur.)

No. 268.

3. Ian.

Wolfgango Rycharto.

† Ex apographo quod sibi Cl. *Veesenmeyer* fecit mihi descripta. — Nescio an haec epistola vere a Melanthonē scripta sit. Illa forma: „Dignitas vestra“, Melanthon uti non solet, si ad privatos scribit. Praeterea et alia non videntur Melanthonis stilo, hoc tempore, convenire.

Doctori Wolfgango (Rycharto)), Phycico urbis Ulmensis in Suevis, Patrono suo, Philippus Melanchthon.*

Maximie D. Doctor. Facit dignitas vestra non modo omni viri officium, sed etiam Christianum plane

*) *Wolfg. Rychardus* Geisslingensis, inter primos erat, qui Ulmae Evangelicam lucem — exosculati sunt avidissime. Cf. Schelhornii *amoenitat. liter.* T. I. p. 291. *Veesenmeyer's Collectaneen v. Melanthon's Verhältnissen — mit Ulmern.* (Ulma 1797. 4.) p. 4.

exemplum edit, cum *Magenbuchium**) tam candidè iuvatis. Vere id est, quod aiunt in proverbio: homini hominem esse Deum. Porro quam liberaliter a vobis decet officium praestari, vel si hic nullam reddat gratiam, tamen iurare possim, multiplicem rediturum ad vos huius beneficii fructum, et a Christo, qui pauperum voluit haberi rationem, et ab ipso *Magenbuchio*, qui tantae beneficentiae nunquam obliviscetur. Ego, si quid ponderis habent meae commendationes, vadimonio pro illo me libenter obstringo), me gratiam relaturum, si non satis magni facere pietatem vestram videbitur aliquando. Nunc rogo, ut, quemadmodum incepistis, pergatis exaedificare institutum opus, et deinde iuvare, si nihil aliud, certe egentem hominem. Vetat Hesiodus relinquere aedificium imperfectum. Itaque quando hunc evehere coepistis, absolvendum beneficium est. Christus est, qui gratiam amplissimam referet. Valeat dignitas Vestra. Nonis Ianuarii anno 1524.

No. 269.

31. Ian.

Ioach. Camerario.

Epistol. ad Camerar. p. 14.

Ioachimo Camerario Bambergensi S. D. Bambergensis ille nuncius reddidit literas tuas, cum versiculis de *Nausea*, gratissima erant omnia, *πλὴν τῶν πολιτικῶν*. Et quia nuncius sibi iter esse ad Balticum mare dicebat, nolui ad illas respondere copiosius. Hoc epistolion dedi nuncio postulanti a me indicium aliquod, quo suam fidem tibi probaret, fortasse aucupatur pecuniam abs te, nosti hos *πολύποδας*, ἀλλ' ἐγὼ *συμβολὴν ἔδωκα*. Vale feliciss. prid. cal. Februarii.

Philippus.

No. 270.

(Febr. vel. Mart.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 56. Nunc ex autographo in Cod. Monac. I. p. 56.

*) Vid. epist. ad Baumgartn. d. 25. Decb. 1523.

1) *MSl. exstringo*; haud dubie *obstringo* vel *adstringo*.

D. Hieronymo Bomgartnero, suo fratri.

S. Gratum officium facis, mi Hieronyme, quod toties nos amantissimis literis tuis salutas, idque, si me amas, pergas porro facere. Nam ut vulgare hoc scribendi officium sit, tamen ego tui similibus amicorum scriptis mirifice delector. Res tuas εὐδοθήσεσθαι (libenter enim Paulino verbo utar) opto, certe optime sperare coepi, ubi ex literis tuis intellexi piis conatibus tuis τὸν ἄρχοντα κόσμου insidiari. Tu ne cede, et contra audentior ito. Interea committes tuam salutem Christo, qui scis quantum ardeat studio iuvandi suos.

Secerio ¹⁾ bene cupio, sed in tam variis occupationibus praestare minus possum, quam vellet ille. Accedit huc valetudo impar laboribus iis, quos commentatio ²⁾ requirit, sed faciam tamen amici officium, praesertim sicubi ea possum dare, quibus ad studia elegantiorum literarum invitetur iuventus. *Bucolica* nunc paro.

Ioachimus *Pedianum* non nihil emendat, qui nondum in Germania usquam excusus est. Ubi Bambergensis χαλκόγραφος venerit, habebimus eius rationem, et ego pretium pro σφαίρα numerabo.

Ebnerus puer respondet et tibi et patri: nihil fallo, eius germanae sunt epistolae, vix pauca verba mutavimus. Utinam fortunet nobis diligentiam nostram, et huius studia χριστός, qui si adspirarit, spero civem bonum et patronum literarum fore patrem, nisi te summa contentione tuebitur, et de me male mereri sentiam. Vale, mi *Hieronyme*. Meum silentium excusabis *Osiandro*, salutabisque hominem nostro nomine reverenter.

Philippus tuus.

No. 271.

4. April.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 69. Legitur versio germanica huius epist. manu Spalatini (haud dubie in usum Principis Electoris facta) scripta in Tabular. Vinar. Reg. L. L. Nr. 199.

1) Camerar. legit *Santerio*, sed male; scriptum est ut edidimus.

2) Camerar. mendose: *commendatio*.

Optimo viro, D. Georgio Spalatino, patrono suo.

(Spalatinus adscripsit ann. M.D.XXIII.)

S. De *communione* sic statuo, nihil esse faciendum in quamcumque partem, parum certa et firma conscientia; iuxta illud, *quidquid non est ex fide, peccatum est*. Quare qui non potest altera specie uti conscientia satis firma, is aut absteat prorsus, aut utraque utatur. Sin utraque uti non sinit imbecillitas, ea fidei inopia est, et sine fide tentari aut suscipi nihil debet; quare prorsus abstinere tutissimum est. Neque enim *Χριστός* statim nos senescere vult; videmus in quanta infirmitate tulerit apostolos. *Longicampianum* sufficiens duco in *Cornarii* locum; spero bono publico futurum, et iam ea de re cum eo egi *Carlostadius* adest *); hodie de eius causa conveniemus. Est autem, mi Spalatine, fide et diligentia tua mihi quadam in re opus. *Nesenius* brevi *Francofordiam* ad Moenum proficiscetur; invitat, ut eam una, quod inde excurrere in patriam possim. Ego, ne mentiar, percupio. Nam et grandem natu matrem et reliquam familiam visere valde vellem. Et est ea valetudo, ut omnino vacationem aliquam requirat. Miseresceret te, certe scio, si videres, nonnunquam integras noctes insomnes agentem. At id accidit aliquoties. Quare te rogo, si ab Illustriss. principe sine maiori negotio obtineri potest, des hoc operae mihi, et interpelles mea causa. Potest opinor nobis tantillo tempore carere schola, nam intra quinque εβδομάδας redirem. Et nunc multum feriarum est, quare, si maturarem profectionem, vis abesse sentiretis. Maturabitur autem, si statim responderis. Vale felicissime, et boni consule meam importunitatem. Postridie Quasi modo geniti.

Φίλιππος.

No. 272.

(fere 11. Apr.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 68.

*) Orlamundam sese contulerat. De turbis ab eo ibidem excitationis lege Seckendorf. hist. Luth. I. p. 302 sq. — Eiusdem argumenti epistolam scripsit Lutherus ad Spalatinum. quae vero non, ut de Wettio (II. p. 507.) visum est, mense Maio, sed, ut ex hac epist. intelligitur, ineunte Aprili data est.

D. Georgio Spalatino, patrono suo.

(Spalatinus adscripsit annum M.D.XXIII.)

S. Gratum officium fecisti, quod commeatum mihi ab Illustriss. Principe impetrasti. Curae mihi erit, ut commode ac tempestive iter ingrediar; propero enim, ne vel domo, vel a schola diutius absim. In proximam septimanam cum nondinarum Lipsicarum causa ex more feriamur, abitionem differam *). Matri munera offeram, quae haud dubie hoc nomine gratissima sunt futura, quod interpretabitur esse *μνημόσυνα* benevolentiae Illustriss. principis erga nos minime vulgaris. Gravissima quaestio est, quam proponis de coniugio, et de qua non temere statuerim, neque nuper inter nos hic de ea disputatur. Certum est, in patria potestate liberos esse oportere. Extat mandatum: *honora patrem* etc. Sed quid, si pater tyrannice cogat ducere, quam nolis, aut quae non conveniat? Ego hic leges nullas fero, mi Spalatine, verum *κατὰ τὸ Παύλου, ἐγὼ λέγω, οὐκ ὁ κύριος*, detrectare auctoritatem parentum fas esse; praesertim, si duxeris, rescindere *τυραννικῶς* parenti non licet; vides quid vocem tyrannida, si obtudat eam, quae non conveniat. Et requiri consensum eorum, qui matrimonium contrahunt, lex testatur de divortio, *κατὰ τὸν μωσαϊκόν*. Si repudiare licuit incommodam, ergo eius ius habet ducens, aut ducturus uxorem, de sua voluntate pronuntiandi. (Oportuit . . . eptis literis tuis respondere, quare boni consules breviter **) Doc. Martinus hoc argumentum aderebat, quo doceret requiri consensum contrahentium, quod ita videatur natura condita, et primum adprobavit *Evam* Adamus: *hoc os ex visceribus meis* etc. Et *Rebecca* non mittitur nisi prius interrogata: *vis ire cum homine isto?* Sed Doc. Martinus, opinor, haec omnia copiose explicabit ***). Vale.

*) Iter igitur ingressus est d. 16. vel 17. Aprilis.

**) Nota marginalis ipsius Melanth.

***) Prodiit hoc ipso anno epistola Lutheri ad Io. Schott: „daß Eltern die Kinder zu der Ehe nicht zwingen noch hindern, und die Kinder ohne der Eltern Willen sich nicht verloben solten.“ (a. l. et a.) In Lutheri opp. ed. Walch. X. p. 844. apud de Wett. II. p. 511.

No. 273.

(18. April.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 44. — Nunc ex autographo Mel. in Cod. Monac. I. epist. 5. accurate descripta, ubi sic inscripta est:

D. Hieronymo Bomgartnero, patricio iuveni Noriberg. urbis.

S. Scripsi ad *Spenglerum*, ut, si qua ratione fieri potest, per fratrem Venetiis haerentem libros huc mitti lectiores ¹⁾ curet, quandoquidem reliqui bibliopolae usque adeo insaniunt, ut praeter nugae illas vulgares nihil advehant aut importent. Dabis igitur operam tu quoque, ut publicam causam rei literariae diligenter *Spenglero* commendes. Non audeo tecum expostulare, quod *Coburgos* tuos cessas officii sui admonere, et hortari, ut optimam mercem, bonos codices, adportent. Videntur enim et tuas et tui similibus voces aut iudicium non magnopere morari. O nihili homines, qui usque adeo nullam habent publicae necessitatis rationem! Post triduum hinc exspatiabimur in patriam, ut spero, profecturi, una *Ioachimus* ibit, qui inde Basileam ad *Erasmum* excurreret; quam vellem te illi comitem adiungere licuisset! Nihil unquam perinde offendit hic, atque impuri illius *Ερασμομάστιγος* crudelis criminatio. Vale felicissime *).

Philippus.

(*Philippus Melanthon d. 16. Aprilis iter ingreditur in patriam, Palatinatum.*)

No. 274.

(Lipsiae) 19. April.

Io. Hesso.

Epist. lib. VI. p. 836. — Autographon Melanth. in Cod. Rehd. Vratisl. Vol. V. nobis descriptis S. V. Schulzius. — Apographon in Cod. Bav. II. p. 611.

Iohanni Hesso.

Salve mi Hesse. *Ευσχοπήν* Christus tibi fortunet. *Mosellanum* heri **) amisimus, magnam

1) „lectiores“ scripsit Mel., sed editor dedit „selectiores.“

*) Aliena manu adscriptum est: 1524.

***) d. 18. April. 1524.

eius morte iacturam res literaria fecit. Fuerunt enim in illo dotes plane eximiae. Accipio inter *Nigrum* et *Trogerum* simultatem quandam intercedere, quos tuum munus erat conciliare inter se. Neque enim non potest obesse rei literariae id dissidium. Contende igitur manibus ac pedibus, ut illos places. Nil refert unde ortum sit malum. Optarim *Trogerum* cedere *Nigro*, a quo vincitur citra controversiam facultate ingenii, sed nolo rem exacerbare. *Nigrum* oportuit ferre, alterius mores. Haec tu praesens multo rectius monebis. Nam has literas nolo ostendi *Trogero*. Ipse ad eum scripsi liberius fortassis etiam quam vellet. Vale, Lipsiae in nondinis.

Philippus.

No. 275.

(m. April.)

N. N.

† Ex apogr. Cod. Goth. 26. p. 41.

(Spalatino fortasse, aut Luthero scripta.)

Hoc egi cum Doctore *Strauss*¹⁾. Cum exposularem cum eo, cur prohiberet reddi et persolvi annuos redditus. Secundum se non prohibere, sed decuisse, ut permitterent sibi eripi vel publica voluntate vel privata. Ego contradixi, non solum pariendum esse, ut eripiantur pensiones, sed etiam ultro numerandas esse propter ordinationem publicam, quae paci et caritati servit; sicut et ultro adserimus praedonibus ea, quae promisimus. Hic ille: se quoque hoc concedere, sed ita, ne adprobent impietatem in censibus. Praeterea etiam disputavi, non posse iuxta omnes census improbari. Nam non video, cur damnetur hic contractus, si quis legitime servitutem in alienis bonis emat. Sic posse iustos census esse.

Postea disputatum est de lege Christi, ubi ego multis verbis adfirmavi, non oportere nos secundum legem Christi res politicas iudicare, quia evangelium permittit nobis libertatem utendi legibus civilibus vel Romanis, vel aliis, prout pax publica postularet, Rom. 13. et Actor. 15. Haec

1) Pastore in oppido Eisenach, qui a. 1528 contenderat, usuram non esse solvendam. Vid. Luth. epp. II, p. 202. Strobilii Miscellan. III, p. 11 sqq.

inter nos tractata sunt *Isenachi*²⁾, neque dubito, quin recte iudicarem. Utinam concionatores pro politicis legibus docerent nos Evangelium.

Philippus Melanthon³⁾.

Patiam ostendi doctori *Strauss* et omnibus, qui iudicare de Christianis rebus solent.

No. 276.

(Brettiae) 6. Maii.

Academiae Heidelbergensi.

Ex autographo Melanthonis, quod habetur in Actis Facultatis Philosoph. Heidelberg. Tom. III. edita in C. Bättingshausen's Beiträgen zur Pfälzischen Geschichte. Vol. I. p. 39., ubi idem ex eodem Tomo Actorum fac. Phil. haec attulit:

Anno 1524 in profesto ascensionis a Decano *Martino Frecht* Ulmensi, propositum, ut facultas artium --- doctissimum illum *Philippum Melanthonem*, qui eo tempore in patriam *Brettam* parentes invisurus redierat, aliquo munusculo honorarent. --- Decretum est, ut argenteo scypho donaretur, ut, si fortassis per facultatem artium, cuius olim alumnus fuerat, in eo aliquid officii neglectum fuisset⁴⁾, id eo munusculo qualcunq; resarciretur. Fuit autem contactus argenteus scyphus cum cooperulo et celatura insigni XIII unciarum (vulgo Loth Silber) uncia pro XVII alb. quarum valor fuit VII flor. 3 fl. Deinde artificii pro celatura et deauratione superioris parlis dati 2 flor. Quem scyphum praesente D. H. *Buschio*, Latinae linguae Professore, et D. *Symone Gryneo*, Graecae Professore (a Melanthonis literis suis *Brettam* vocatis) Decanus Facultatis Philippo commendavit."

Optimis viris D. Philosophiae Doctoribus et universae commanipulationi facultatis artium, amicis suis S.

Eximii viri, tametsi non sum meritis, cur a vobis tam splendido munere donarer, tamen gratum est studium et voluntas mihi vestra. Nam cum hunc honorem mihi habuistis, sentio virtuti et literis, quarum me studiosum esse plerique tum arbitrantur, tum praedicant, habitum esse. Neque vero meo officio defuturus sum, sicubi vicissim grati-

2) In itinere quod Philippus hoc anno fecit in patriam. Videtur vel a Luthero vel a Spalatino mandatum fuisse Melanthoni, ut in itinere cum *Straussio* ageret.

3) *Melanthon* legitur in codice; sed dubito, an Melanthon iam anno 1524 nomen suum hoc modo scripserit, et pub eum, qui descripsit epistolam, sequutum esse seriores scribendi modum, ut alii, qui epistolas Mel. vel descripserunt vel ediderunt saepissime *Melunchthon* pro *Melanthon* dederunt. Non enim haec epistola anno 1527 vel 1528 scripta esse potest, quum *Straussius* iam anno 1526 ex *Isenaco* discessisset.

4) Magistri titulum petenti a. 1511 denegaverat illum Academia, quod aetate Melanthonis tantum tribuendum esse non putarent.

mandi vobis occasio fuerit oblata, daboque operam, ne in ingratum collocatum hoc beneficium videri possit. Qualis qualis enim sum, certe bene merendi de publicis studiis voluntatem nemo in me inquam desiderabit. Valet viri optimi. Datum domi nostrae Bretthae postridie ascensionis Christi.

Philippus Melancthon.

No. 277.

(mense Maio.)

Ad Campegium.

Editum a Pezel. in Mel. Consil. latin. P. I. p. 99. et ex MSto in Riederer's Nachrichten zur Kirchen-, Gelehrten- und Büchergeschichte, III. p. 453 sq. — Contuli apographon in Cod. Goth. 212. p. 177. — Germanice prodit: *Ein wahrschafftigs urtheil des hochgel. Ph. Melancthonis von D. Mart. Luthers leer dem Cardinal und Päpstlichen Legaten gen Stugarten zugeschickt.* (s. l.) 1524. 4., quam versionem cum Riedereri textu convenientem contulit Clariss. Foerstemannus. Vid. omnino Strobelius in Miscellaneis T. II. p. 114. — Scriptum est Campegio Cardinali, qui per Nauseam, Secretarium suum, a Melancthone, quum Bretthae esset, petierat, ut suam ei sententiam perscriberet de Lutheri doctrina. — In MS: Riedereri inscribitur: „*Summa doctrinae Lutheri*“; sed in Consiliis Melancthon. rectius:

„*De doctrina D. Lutheri ad amicum quendam Ph. M.*“

Fallitur mundus, cum unum hoc agi a *Luthero* iudicat, ut publicae caeremoniae aboleantur, quam ob causam impia¹⁾ multitudo pertaesa tot rituum videtur impensius favere *Luthero* tanquam libertatis auctori, et docti, quibus religionis vis ignota est, rident ac superstitionem²⁾ interpretantur magnopere angere in utramvis partem de caeremoniis, Tyranni publicos mores et tranquillitatem defensuri Lutherum extinctum volunt³⁾.

Verum non de caeremoniis dimicat *Lutherus*, natus quoddam docet, quid intersit inter hominum iustitiam et Dei iustitiam. Est enim utrumque scripturae verbis, ut certo constet⁴⁾, quae ratione conscientia confirmanda sit adversus por-

tas inferorum, quibus in rebus poenitentia sit⁵⁾. Haec sunt, quae hoc tempore per Lutherum ostensa sunt divinitus. Et fere nullo non seculo fuere, quos hic suae doctrinae testes citare⁶⁾ possit. Ne quis putet, primum haec a *Luthero* conficta esse.

Et cum traditionum humanarum seu caeremoniarum, quae ab hominibus institutae sunt, observationes nihil ad iustitiam Dei⁷⁾ faciant, id, quemadmodum oportuit, monuit, tamen⁸⁾, ubi nihil obsunt aut vitii nihil habent, exigit ut⁹⁾ propter charitatem et studium pacis serventur. Id cum libellus eius de libertate christiana, tum formula missae¹⁰⁾ nuper edita testatur.

Et ego¹¹⁾ mores et caeremonias tranquillitatis studio vehementer servari cupiam, quatenus sint pietas¹²⁾.

In re missaria et coelibatu tantum est vitii, ut dissimulari non possit. Non potest autem consuli publicae tranquillitati, nisi dent operam magistratus, ut pii et eruditi homines doceant in Ecclesiis, quod cum non fit, multitudo a stultis monachis, Lutheri hostibus, irritatur, et multi se Lutheri nomine ad vulgus venditant, qui nihil minus sunt quam Lutherani.

Impietas et furor¹³⁾ est, sine discrimine omnibus exitium minari, qui Lutherum nominant. Est etiam¹⁴⁾ impietas sentire vim religionis universam sitam esse vel in contemnendis vel observandis tantum caeremoniis etc.¹⁵⁾.

5) *adversus portas — poenitentia sit*] neque apud Pez. neque in Cod. Goth. leguntur.

6) *citare*] Pez. mendose addit: *non*.

7) *Dei*] excidit e textu Pez. et Cod. Goth.

8) *monuit et tamen*] Ried.: *monet et tum*, sed vers. germ.: hat D. Luther uns sollichts ermahnt. Doch wo sie nicht schaden.

9) *exigit ut*] Pez. excipit *ut aliquantisper*.

10) Pez. et Cod. Goth. post *missae* addunt: *sive administrationis coenae domini*.

11) Pez.: *Ego etiam*.

12) *studio vehementer — pietas*] Haec Pez. ita mutavit: *studio servari adhuc quidem cupio, quatenus sint impiae*.

13) *et furor*] nec leguntur in Pez. textu nec in Cod. Goth.

14) *etiam*] Pez. et Cod. Goth.: *enim*.

15) *etc.*] tantum habet Rieder. et desideratur finis apud Pez., in Cod. Goth. et in vers. germanica. Sed iudicium his verbis finitum fuisse non videtur.

1) *impia*] excidit ap. Pezel.

2) *superstitionem*] Pez. mendose: *stultitiam*.

3) *tyranni — extinctum volunt*] non leguntur apud Pez. et in Cod. Goth.

4) *ut certo constet*] desiderantur apud Ried. et in versione germ.

No. 278.

15. Iun.

Burchardus ad Melanthonem.

† Ex autographo Franc. Vinariens. in Cod. Basil. F. 101. epist. 72.

Domino Philippo Melanthoni praeceptoris suo.

S. Accepi literas tuas, quas ex *Giessa Hassiae* dedisti *), plenas amoris summaeque in me benivolentiae tuae. De mea enim valetudine te admodum esse sollicitum significas, cupereque primo quoque tempore certiore fieri, quo in statu sint omnes res meae. Ego vero, suaviss. praeceptor, nunc tam nihil velim, quam tibi hoc quidquid fuit reliquum itineris ex sententia successisse, salvumque cum caeteris omnibus ad tuos rediisse. Ipse quidem gravissime tuli, in medio fere cursu a te convelli, et tanquam in exilium, nisi unus aut alter bonam **) partem levasset, deserere. Sed cum aliter fieri non potuisse intelligo, boni cogor consulere. Sentio enim omnino non faciendum fuisse, ut me ingravescente iam morbo tanto itineri committerem. Et quod fuerit mihi grave in *Hassia* alicubi decumbere, putes ipse facillime conicere. Nunc tamen, quam possim, me scies curare valetudinem, neque tamen nisi diem. Nam medicorum adhuc nondum sum usus opera, et his me non temere committam. Novi enim istos *πολυπόδας*, tenent si quid attigerint; iamque adeo, id quod superis acceptum refero, me paulo melius coepi habere, speroque me brevi ita valetudinem refecturum, quo multissimis etiam laboribus tolerandis sufficiam. *Carino* familiarissime utor, qui mihi nihil non liberaliter praestat, egoque sedulo operam dabo, ne illi vicissim in ulla officii parte defuisse videar. Nam quod ad *σχόλαν* attinet, quantum per valetudinem licebit, nunquam ille desiderabit meam in exercendis pueris operam. Neque enim quicquam rerum omnium pluris facio literarum studio, cupioque ultro mea, si qua est, industria, bonos omnes adiutos. Porro haudquaquam puto futurum, ut immodestiam aut animi illiberalitatem in me quisquam reprehendet. Scio ipse, virtute nihil esse

*) Reditum suum Philippus fecit per *Hassiam*, auctore Philippo Landgr. *Hassiae*.**) Legitur *nedii* aut *tidii*; quod quid sit definire nolo.

pulchrius amabiliusque, ut et procul e vulgi oculis discesserit, estque mihi certum ab hac honestissima sententia digitum nusquam *). Acquiescimus interim ego et *Carinus* in optimorum scriptorum lectione. Homerum in manus sumimus, sed quid effecturi simus superis in manu est. Ante Calend. Octobr. ad vos redire quanquam maxime cupiam, non potero. *Carinum* enim, ut scis, expecto qui ante id temporis nusquam ire in animo est. Ipse me tibi commendo, oroque, ut isthic mea tibi omnia curae sint. Erat daturus ad te ipse quoque literas *Carinus*, sed accidit, ut eodem die *Leodigerius* iter ceperit in patriam, cui danda fuit afferri. Interim tamen iussit, ut eius nomine te iubeam salutare scripturus copiosissime per *Glaubergerium*. Salutabis ex me amicos, D. *Nesenum*, *Ioachimum*, καὶ τὸν ὑμῶν Σωκράτην, *Michaellem*, *Sebaldum*, cui velim curae esse ea, quae *Secerio* se praebiturum pollicitus est, *Sebastianum*, *Reiffenstein*, et bonos omnes. Vale ex *Francoford*. XV. Iunii. Literas quas cum meis accepi *Heidelbergam* mitti curavi.

Tus Franciscus.

Salutat te *Conradus* et *Clamerus*.*(Melanthon rediit Witebergam.)*

No. 279.

(exunte Iun.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. IV. p. 45. — Nunc ex autographo in Cod. Me-nac. I. ep. 4.

Hieronymo Baumgartnero suo

S. Bona spes erat, fore, ut, postquam e patria rediissem, *Wittebergae* te invenirem. Ea adeo fefellit, ut literas etiam ibi acceperim, quibus me *Noribergam* invitas. Video plane te domi haesurum esse, quod bono optarim tuo fieri. Per *Franco* non licuit iter facere, tametsi impense cupiebam *Ioachimi* penates salutare, et is nos amantissime invitabat. Verum *Nesenus* nos *Francofordiam* retraxit, et ego verebar, ne qua amicos apud vos invidia onerarem, qui obiter ad-

*) Desideratur hic verbum, quod *Franciscus* adponere neglexit.

undi erant. Passim enim augent optimae cauae invidiam, importuni quorundam motus.

De *Forchemis* primum Erphurdiae, bone eius, quae monstra audivimus! Christus tuae Evangelii gloriam, quam nulli magis laedunt, iam indocti et improbi concionatores, dum vult videri valde patrocinari. De decimis aiunt multuari illos, cedo quid oportuit? Mederi *siantrum* his malis, si quid potest, cupio. In idem causa domi meae ad Rhenum plerosque castigavi, qui idem saxum versaturi videbantur. ale. Anno 1524.

Philippus.

No. 280.

(ineunte Iul.)

Iudicium Consiliariorum Electoris.

† Ex tabulario Vinar. Reg. O. Fol. 97. Lit. LL.

bedenken der Ráthe der Stiftkirchen halben zu Wittenberg wegen der vorgenommenen Veränderungen in den Statuten und Ceremonien. [Inscriptio in tergo.]

Ist unser unterthánig Bedenken, daß nicht unnúß seyn sollte, daß E. Chf. G. zween oder drei Ráthe, und um wenigsten auch einen, der zu Wittenberg nicht áußlich besessen, mit einer Credenz an das Kapitel dabilst abfertigte, und daß dieselbigen dem Kapitel aus E. Chf. G. Befehl anfänglich vermeldten: sie trugen wider Zweifel gut Wissen, was ihren Geschickten ungehörlichen vor einem Jahre *) zu Torgau von E. Chf. G. Ráthen vorgehalten und angezeigt worden wäre, nämlich, daß E. Chf. G. Befehl und Meinung wäre, daß in E. Chf. G. Stiftkirchen keine Veränderung noch Verneuerung vornehmen. Darauf hätten sich E. Chf. G. versehen, sie würden derselbigen ihren Pflichten nach ehorfamlich gelebt haben. Aber solchs ungeachtet, zu Verachtung Sr. Chf. G. ernstlichen Befehls, hätten sie vielfältige Verneuerungen vorgenommen, auch von Tag zu Tage, wie Sr. Chf. G. dessen berichtet, Aenderungen vorgenommen. Wes Gefallens Sr. Chf. G. davon wären; hätten sie leichtlich zu bedenken. E. Chf. G. wolle sich auch solches ihres Ungehorsams und Verachtung halben gegen ihnen der Gebühr nach wohl wissen zu erzeugen. E. Chf. G. besorgten aber, daß in solchen Veränderungen der Statuten und Ceremonien nicht allein Gottes Lob und Ehre und des Nächsten Nuß, dieweil

*) d. 4. Oct. 1525.

derselbigen viel ohne alle Gottlosigkeit gehalten mögen werden, sondern auch eigener Nuß und Nüßiggang gesucht werde; denn E. Chf. G. unterborgen des mannigfaltigen Schreiens, Schreibens und Predigens, und sonderlich so zu E. Chf. G. Stift der Vigilien und Seelmessen halben, wie dieselbige als wider göttliche Einsetzung und Wort verführisch und unchristlich seyn sollte, geschehen, und daß noch kein Aufhören wäre. Und ob sie wohl, oder etliche von ihnen, die Seelmessen sampt den langen Vigilien mit mehrern Lektionen aus erhörter Ursach abgeschafft, so hätten sie doch anstatt der langen kurze Vigilien, die sie nun Preces taufen, mit gar viel wenigern Psalmen, Lektionen und Collecten aufgerichtet. Aber E. Chf. G. könnten nicht verstehen, wenn die langen Vigilien, so bisher gehalten, wider Gott und sein heiliges Wort wären, daß es ein ander Gestalt deswegen mit den kurzen haben sollt.

Was aber hierinnen gespüret, auch Aergerniß daraus täglich erwachse, dieweil sie in dem ihren eigenen Predigen und Lehren öffentlich entgegen lebten, hätten sie und mániglich leichtlich zu ermessen. Und dieweil denn jeglichem Thumherrn, Vicarien und Capellanen im Anfang seines Eingangs in die Kirchen derselbigen Statuten und Ceremonien Inhalt vorgehalten, die sie alle, so viel die einem jeglichen belangend, zu erhalten zugesagt, deswegen sie sich je keinerlei Beschwerde zu beklagen haben, dieweil ihrer keiner zu Annehmung seines Lehens gedrungen, und sie darauf E. Chf. G. Mahnung und Begehrung, welcher der Kirchen, Statuten und Ceremonien, so viel die nicht wider Gott, zu halten, und die Brüder lauts derselben zu tragen sich beschwert, daß derselbige sich seines Lehens verzeihen (solle) *. Denn E. Chf. G. Gemüth nicht wäre, fürder zu gestatten einem jeden, seines Gefallens zu leben, und mit Nüßiggehen die Frucht und Nutzung der Lehens zu genießen, die E. Chf. G. und ihre Vorfahren, seliger Gedächtniß, mit großem merklichen Darlegen [Aufwand] und Unkost, Gott zu Lobe und nicht zum müßig gehen, faulenzen und des Leibes Wollust, gestiftet und aufgerichtet.

Was aber **) die drei Canonici ***) belanget, hat sich Doctor Hieronymus erbothen, mit denselbigen so viel zu reden, daß sie seines Verhoffens von gemeldten Conventtag abstehen und auflassen sollen.

*) Solus quidem hic locus distinctis literis scriptus est, sed singula non satis cohaerent inter se.

***) Haec ultima verba alia manu adscripta sunt.

****) Vid. de iisdem Lutheri et Schurfii deprecationem ad Electorem d. 8. Iulii 1524 et Mel. epist. ad Spalatinum eodem die datam, unde intelligitur, hoc electoris mandatum fere Iul. 1524 scriptum esse.

No. 281.

8. Iul.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 74.

*D. Georgio Spalatino, patrono suo
observandiss.*

(Spalatinus adscripsit ann. M.D.XXIII.)

S. Nostri in collegio *) abdicarunt sacerdotia, id quod ex aliis intelliges etiam. Porro cum in his sint, qui de studiis scholae vestrae deque oeconomia collegiorum bene meriti sunt, obsecro te, mi Spalatine, da operam, ut eorem inopia subleventur. Ego neminem inter nostros magis ad docendum adpositum *Hermanno* adhuc vidi, neminem *οικονομικώτερον Gungelio*. Par est autem, ut honorem virtuti habeatis. Nam si volet aliquando Illustriss. Princeps constituere collegia, tales viri magno etiam conducendi fuerint. Quare eos tuae fidei ac diligentiae commendo. Non dubitabam, quin ultro esses eorum causa Illustriss. Principi commendaturus, tamen ad te scribere visum est, ut illis gratificarer, hoc a me officii postulantis. Vides, in quam necessitatem coniecti sint; cedunt de sacerdotiis, quae hactenus non sacrificandi causa constituta iudicavimus, sed ut essent bene merentium de schola praemia. Nobis etiam cum eligeremus hos canonicos, nihil in consilio fuit, nisi ut prospiceremus scholae, cui hi usui erant. Haec tu omnia per te ipsum, si nullus moneam, considerabis in honorum virorum periculo. Gravissime afflixit me hoc triduo *Neseni* mors, qui in Albi nudius tertius periit **). Scio tibi acerbam mortem illius futuram, atque adeo mea causa etiam, qui coniunctissimum et amantissimum hominem amisi. Mihi crede, ingens nostrae scholae ornamentum ereptum est. Ego quoties propius considero miserabilem casum, paene exanimor. Tu feliciter Vale. Wittenbergae die sexta post Visitationem Marianam.

Philippus.

*) Im Allerheiligen-Stift zu Wittenberg, vide Luth. epist. ad Fridericum Electorem d. 8. Iul. 1524 scriptam. Historiam huius „*eclesiae collegiatae omnium sanctorum*“ Wittenbergensis dedit Seckendorf. in hist. Luth. I. p. 274 sqq.

***) Lutherus in ep. ad Langum, data feria 4. post Visit. Mar. (i. e. 6. Iul.) scribit: „Georgius [potius Wilhelmus] Nesenus in aquis misere periit, magno nostro moerore, magnoque hostium tripudio, forte et maiore blasphemia Evangelii nostri et nominis Christi.“

No. 282.

(eod. temp.)

Hier. Baumgartnero.

Epistol. lib. VI. p. 46. — Nunc ex ipso autographo in Cod. Monac. I. ep. 6.

Hieronymo Baumgartnero suo.

S. Non dubito, quin familiariter feras *Neseni* interitum. Is nos ita cruciavit, *απόπτας*, ut vix videatur accidere potuisse quidquam acerbius. Et tamen tale est seculum, ut paene in lucro deputandum sit, si contigerit citius hinc discedere. Nos parentavimus *Mosellano* et illi. Mitto versiculos, ut te quoque invitem ad scribendum.

Addidi his literis scriptas ad *Hallerum Suabachensem*. Is fere duos menses abest, multo longius, quam constituit *την αυτοῦ*. Interea nihil scripsit; et cum caetera hanc sollicitant, tum etiam *το κεφάλαιον πρόγματος*, quod scire te existimo. Proinde te etiam atque etiam rogo per nostram amicitiam, ut mox ad eum has literas mittas, et hortaris ad respondendum. Nihil potuit fieri incivilius, quam quod tam diu in re tanta ne literam quidem misit. Vellent isti, si quid responderit, ne literae interciperentur, aut interciderent, conduci peculiarem nuncium, qui illas huc adferret; quod si videbitur tibi res postulare, quaeso, ut nostro sumptu conducas; aut illum iubeas conducere.

Ioachimus abest, profectus in vallem *Ioachimi* ad *Sturcium* veterem amicum *). *Ebbero* nunc non vacabat scribere. De puero recte habent omnia; magna accessio ad amorem erga illum meum facta est, postquam versiculos coepit facere; facit enim et diligenter et feliciter. Vale, mi Hieronyme, Christus te custodiat. *Hallerus* sine nobis intrivit, sed tamen optarim, postquam coepta fabula est, pie peragi **).

Philippus.

No. 283.

(fere mense Iul.)

Lectori.

Praefatio in: „Psalterium Davidis, ad S. S. Scripturae sensum, iuxta veritatem hebraicam, in latinam linguam recens conversum, annotationibus piis et luculentis, una

*) Vid. Camerarii vita Melanth. p. 47. qui tamen scribit, Sturciadem fuisse Annabergae.

***) Alia manus adscripsit: anno 1524.

cum integris in totum Psalterium Commentariis, in Academia Wittenbergensi publice praelectis, illustratum. Auctore Io. Bugenhagio Pomerano Ecclesiae Wittenbergensi. Francof. ap. Chr. Egenolphum. — (recusa) Basil. apud Ad. Petri 1524. 4. ex qua edit. praefationem descripsit Lunzius. Secundum Saligium in der Historie der Augsb. Confess. T. III. p. 399. et secundum Mylii chronologiam libror. Melanthonis prima editio anno 1524. prodit. Altera vice liber emendatior prodit Viteb. 1526. 4.

Philippus Melanch. Lectoribus S.

Ametsi compertum habeam, qua fide huius operis auctor in enarrandis Psalmis versatus sit*), men, cum Paulus nobis piorum hominum tum ripta tum sententias religiose commendet, ubi prophetias vetat contemnere, non erat, cur librius praeconium faceremus ipsi. Optarim autem ad eius lectionem Paulina voce quam plurimum invitari, quod Psalmis non mediocrem lucem commentarius adferat. Porro quis nescit, in vidis carminibus vim pietatis graphice depictam esse, cuius si quem tenet studium, is, opinor, minem sibi magis familiarem congerronem, quam hunc vatem esse volet, qui divina voce verbis animorum motibus medetur, adflictos excitat, somnolentis veterum excutit. O miram vindicæ citharæ vim, quæ verbum dei nobis non multipliciter decantat. Pietatem alii ponunt baptismatibus carnis, ut vocant, alii in communium morum contemptu; denique varie nobis de deos somniamus, a quibus erroribus vindicantes humane nisi germani verbi dei cotione non possunt. Quare studiosos rerum christianarum adhortor, ut, quando vix usquam talis clarius descripta est, quam in Psalmis, hos generat cognoscant. Adiuvabit id studium seipso interpres, qui in locis obscuris erranti perire ac Mercuriales statuæ vias indicant, canere simpliciterque monstrabit. Valet.

. 284.

3. Aug.

Iudicium.

Iudicium Wolfgango a Saalhausen scriptum d. 3. Aug. 1524, cui subscripserunt Lutherus, Pomeranus et Phil. Mel., non a Melanthonem scriptum est. Habetur in Lutheri epistolis et iudiciis apud Valchium Tom. XVII. opp. Lutheri p. 2639, et apud de Wett. T. II. p. 532.

Bugenhagius in epist. ad Fridericum Ducem Sax., commentario suo præmissa, testatur, se Melanthonem monitorem Psalmos publice enarrasse, et addit: „et Philippus noster subinde me sua præsentia, honoris gratia, et simul ut sciret, quid efficere, dignabatur, ut vel sic et me et meos auditores, quæ sua est in hanc scholam benevolentia, in officio contineret.”

No. 285.

(hoc fere temp.)

Studiosis.

Praefatio præmissa libro: „De constituendis scholis M. Lutheri liber, donatus Latinitati. Præcedit Phil. Melanchth. præfatio. Haganoæ 1524. 8. — Ex epistola Obsopæi ad Melanth. *) intelligitur, Vincentium Obsopæum librum Lutheri vertisse, et Melanthonem versionem emendasse. — Legitur illa versio Obsopæi cum Mel. præfatione etiam in opp. Lutheri Viteberg. latin. Tom. VII. p. 438, unde eam descripsimus.

Philippus Melanthon (Melanchthon) studiosis omnibus S.

Videtis, adolescentes, commendari vobis literarum et humanitatis studium a *Luthero*, cuius si qua est auctoritas apud vos, patiamini quaeso, publicæ necessitatis causa, a vobis impetrare, ut rem literariam strenue tueamini. Est enim omnino vis maior literarum, quam vulgo existimant: neque enim religionis ornamentum aliud splendidius est, et civilis rerum status prorsus a literis pendet. Bona pars eorum, qui vim virtutis nec norunt, nec admirantur, desertis scholis ad quaestuosas artes se conferunt, qui, cum præ literis ventris bona habeant, quantum distant a pecoribus? Alii superstitione desciscunt a literis, et ignaviae suæ religionem prætexunt, hi vero omnibus modis execrandi sunt. Nulli enim religionem gravius laedunt, quæ, cum literis mandata sit, nonnullam discendarum literarum curam requirit. Linguis loqui et Paulus iussit; idem præcipi vobis sentiatis: neque enim dubium est, quin in hoc reffloruerint humane literæ, ut ad miniculo essent pietatis doctoribus. Linguas profecto præcidi oportet iis, qui pro concionibus passim a literarum studiis imperitam iuventutem dehortantur. Nam admissa barbarie videmus olim labefactam esse religionem, et vehementer metuo, ne eodem redeat res, nisi manibus ac pedibus pulcherrimum Dei munus, literas, defendamus. Valet.

*) Hæc Vincentii Obsopæi epistola legitur in Cod. Bavar. Vol. II. p. 547. et in illa postquam loquutus est de carmine suo, quod Philippo misit ut illud videret et emendaret, in hunc modum pergit: „Ago vero dic, quicquid actum sit cum libello de scholis erigendis a me verso? num emendasti? Significabis hæc, ut sciam. De carmine statuas quicquid tibi visum fuerit. Nullam hic venor gloriam. Christus novit cor meum. Confiteri (volo) ego quoque in generatione hac adultera et peccatrice quoquo modo. Quæ via constendi si tibi probatur, nihil deesse video, nisi quod extrudas carmen quam emendatissime. Bene vale, Philippe, animæ meæ dimidium.”

T. Vincentius Obsopæus.

No. 286.

6. Septb.

Erasmus ad Melanthonem.

Ex epistolar. D. Erasmi Roterodami lib. XXXI. (Lond. 1642. fol.) lib. XIX. ep. 113. p. 949. Adieci hanc epistolam, quia ad vitam Melanthonis ex argumenti natura pertinere vobis videbatur, et responsum Mel. illustrat, quod legitur infra d. 30. Sptb.

Erasmus Roterodamus Philippo Melanthoni S. D.

Si *Pellicanus* in tempore ostendisset mihi tuas ad ipsum literas, *Ioachimus*¹⁾ non redisset istuc absque meis literis. Sic enim videbantur ad illum scriptae, ut crederes a me legendas. Quidam amicus ad me scripsit, te huc quoque perventurum fuisse, ni metuisses, ne me gravares invidia. Ego vero, mi Melanthon, eam invidiam facile contempsissem. Nam quod *Hutteni* colloquium deprecabar, non invidiae metus tantum in causa fuit: erat aliud quiddam, quod tamen in *Spongia*²⁾ non attigi. Ille egens et omnibus rebus destitutus quaerebat nidum aliquem, ubi moreretur³⁾. Erat mihi gloriosus ille miles cum sua scabie in aedes recipiendus, simulque recipiendus ille chorus titulo Evangelicorum, sed titulo duntaxat. Sletstadii mulctavit omnes amicos suos aliqua pecunia. A *Zwinglio* improbe petiit, quod ipse *Zwinglius* mihi suis literis perscripsit. Iam amarulentiam et glorias hominis nemo, quamvis patiens, ferre poterat. Imo nisi *Wittenberga* tam procul abesset, non dubitasset istuc proficisci dies aliquot, cum *Luthero* ac tecum communicaturus. Porro ne scriberem persuasit illa prima ad *Lutherum* epistola, magno meo periculo edita. Haec enim dedit ansam *Aleandro* iam pridem iniquo in me animo, ut me perditum iret, conatus *Leonis* animum irritare in me, simul *Leodiensis* episcopi, qui prius paene deperibat, ut ita loquar, in *Erasmus*. Nam ipse *Leodiensis* ostendit mihi literas, quas ad eum e *Roma* scripserat *Aleander*, satis odiose me attingentes. Quum itaque viderem apud istos nihil esse clam, iudicavi rectius cohibere calamum. Quin et exem-

plar epistolae, quam *Lutherus* ad me scripsit per *Ioachimum*⁴⁾, habetur Argentorati, non dubito quin brevi proditurum. Ediderunt in odium meum de me iudicium⁵⁾, rursus *Lutheri* duas epistolas. Huiusmodi naeniis famelici quidam et sordidi typographi prospiciunt rei culinariae. Ad dederunt epistolam meam ad *Ioannem Fabrum*, plus quam ex tempore scriptam, quae tamen declarat, quam non incitem quenquam ad saevitiam aut ad prodendum Evangelium. Verum de his alias.

Perlegi locos omnes, in quibus perspexi tuum istud ingenium non minus candidum quam felix, quod ego semper tum suspexi tum amavi, sed magis etiam utrumque facere coepi, posteaquam illa legi, tantum abest, ut me eius operae poeniteat, quanquam inter legendum scrupulis aliquot offendebar, de quibus voluissem tecum communicare, si coram licuisset. Video dogmatum aciem pulchre instructam adversus tyrannidem pharisaicam. Sed in his quaedam sunt, quae, ut ingenue fatear, non assequor; quaedam eius generis, ut etiamsi tutum esset, nollem profiteri propter conscientiam; quaedam eiusmodi, ut sine fructu videar professurus. Et tamen isti fremebant in me quod non profiterer ea, quae vel non intelligebam vel non probabam, idque contra meam conscientiam, summo capitis mei periculo, nec mei solum, verum etiam amicorum, quibus magis metuo quam mihi. Dices, cur igitur non statim impugnabas quae displicebant? Quia favebam negotio renovandae libertatis Evangelicae, et sperabam *Lutherum* admonitum moderatioribus consiliis usurum. Itaque clamores Theologorum, quoad potui, compescui, Principum saevitiam cohibui, quod et hodie facio. Causam bonarum literarum semovi a causa *Lutheri*; captabam occasionem, ut Evangelio sine tumultu consuleretur, aut certe sine gravi tumultu. Ne adhuc quidem ullam praetermitto occasionem, scribens ad *Caesarem* aliosque Principes, *Gamaliel*em quandam agens, optansque felicem aliquem fabulae exitum. Pontifici *Adriano* liberius scripseram super hoc negotio. Postea senseram me periclitari, non quod impeteret ipse, sed quod adversus impetentes desineret tueri. Nec satis tutum erat illi,

1) Camerarius. — Literae Mel. ad Pellicanum perierunt. Attulerat eas ad Pellicanum et Erasmus Camerarius, quum mense Maio e Palatinatu Basileam, ut Erasmus viseret, profectus fuisset.

2) Scripto *Hutteni* „expostulatio adversus Erasmus“, Erasmus opposuerat aliud: „*Spongia* adversus *Hutteni* expostulationem.“

3) Mortuus est *Huttenus* anno 1523.

4) Vid. epist. *Lutheri* apud *Aurifabr.* II. 194. de *Wett.* ep. *Luth.* II. p. 498.

5) de quo loquuti sumus supra in fine epistol. ex anno 1522.

quamvis blandienti fidere. Scripsi tamen et *Clementi* satis libere; scripsi Card. *Campegio*. Nescio qualis sit vestra Ecclesia, certe haec tales habet, ut verear ne subvertant omnia, et huc adigant Principes, ut vi coerceant simul et bonos et malos. Habent semper in ore Evangelium, verbum Dei, fidem, Christum et Spiritum; si mores spectes, illi longe aliud loquuntur. An ideo depellimus dominos, Pontifices et Episcopos, ut feramus imitatores tyrannos, scabiosos Othliones et Phallicos rabiosos? Nam hunc nuper nobis misit Gallia. Dices, olim Evangelium habebat suos pseudoapostolos, qui sub pietatis titulo negotium agebant ventris. Verum hos interim tenere foveant hi proceres Evangelii, *Capito*, cuius varities mihi semper oboluit; *Hedio*, qui scurram impurum, ex occasione mearum literarum, per quas debebat dare poenas, sublevavit, misericordiam appellans, quod haberet uxorem et teneros liberos. Nec aliud agit etiam nunc, quam ne quid detrimenti capiat res et fama nebulonis. *Oecolampadius* ceteris paulo modestior est, et tamen est, ubi in illo quoque desiderem Evangelicam sinceritatem. *Zwinglius*, quam seditiose rem gerit! Ne quid interim commemorem de aliis, Non assentiuntur vobis, nec inter se consentiunt, et postulant, ut ipsorum auctoritate freti ab omnibus orthodoxis patribus et conciliis deficiamus. Tu doces, errare eos, qui imagines, ut rem impiam, eiiciunt. *Zwinglius* quantas turbas concitavit ob imagines? Tu doces, vestem nihil ad rem facere. Hic complures docent, cucullam omnino excutiendam. Tu doces, Episcopos et Episcoporum constitutiones ferendas, ni pertrahant ad impietatem; hi docent, omnes esse impias et antechristianas. Quid insanius hoc negotio, quod hic coeperant ante biennium, auctore docto quodam, aut certe socio. Nosti fabulam de porcello, cuius occasione sectus est infelix ille *Sigismundus*. Et tamen mihi parum amicam amanter excusavi apud Episcopum Basiliensem, honorifice de illo praedicans, quum ille nusquam non blateraret in me: quum interim mensa mea et cubiculum pateret vocato simul et invocato, nec usquam verbo laederetur a me. Admonitus quod nusquam cessaret vibrare linguam in me, provocavi blande, ut coram admoneret, si quid offenderet, me satis facturum, noluit. Quum scripsisset libellum, in quo taxaverat aliquot e magistratu, idque multi iam rescissent, non sine illius

periculo, clam admonui blandissimis et amantissimis literis, ut caveret. Quum discessisset hinc, et adhuc lingua saeviret in me, scripsi blandam et amicam epistolam. Tandem exiit epistola nomine *Erasmi Alberi*, quam promiserat ille *ψωρῶδης*, ut scias rem ex composito geri. Dissimulavit stilum imitatus quaedam tua. Sed ut nihil aliud sit, toties contentim repetitus Erasmus satis arguit auctorem. Et videtur ex tuo colloquio factus ferocior, iactans se discipulum eius, quem docet *Lutherus*. Nihil iam dicam de puritate vitae illius, de castitate linguae, de profusione, de fraudatis creditoribus. Quomodo isti commendant Evangelium hoc novum? Atque hic est ille amicus nunquam a me laesus, semper candide praedicatus, et ad intimam familiaritatem admissus.

De *Capitone* sunt multi, qui pessime sentiunt, et ego non optime suspicor; certe ex illius aedibus scabiosus ille prodiit ad excudendum rabiosum libellum. Thrasonem *Planadorpium* semper habuit in deliciis, deinde sic excusavit sese, tum anxie, tum apud omnes, ut illa ipsa excusatio mihi auget suspicionem. Uni fidebam *Hedioni*, de quo nondum pessime sentio. Miseram ad illum exemplum epistolae tuae, quam scripseras, ni fallor, *Hymelbergio*, in qua mirabar non dum pendere, quem noveras ante duodecim annos etc. Non erat additum nomen, sed qui miserant subindicabant nescio quid de Thrasone, Id mihi *Hedioni*, non ob aliud, nisi ut caveret; ostendit *Capitoni*, *Capito* glorioso militi. Hinc fuerit ille, gladios et laqueos minitans. *Zwinglius* amice monitus a me, rescripsit admodum fastidiose. Quae tu scis, inquit, non conducunt nobis; quae nos scimus, non conveniunt tibi: quasi ille cum Paulo, raptus in tertium coelum, didicisset arcana quaequam, quae nos terrestres fuissent.

Quosdam novi viros optimos, qui per hoc negotium facti sunt deteriores, ut ne iam commemorem istos perditissimos, quemadmodum tu quoque vocas, quibus nihil est cum Evangelio. Tales video multos, praesertim hic, ut, si probarem omnia, quae scribit *Lutherus*, nollem huic factioni dare nomen. Esset illis inserviendum, et subinde numerandum viaticum, nam hoc solum habent Evangelicum, quod semper egent plerique. Cum *Phallico* mihi erat congressiuncula perbrevis. Eius historiam scripsit cuidam Con-

stantiensi. Exemplum clam ad me perlatum est. Nihil vidi vanius, nihil gloriosius, nihil virulentius. Sunt ibi interdum decem versus, in quibus ne syllaba quidem vera est. Idem edidit libellum de Parisiensibus et Pontifice. Quantum illic infictiarum, quantum ineptae virulentiae, quam multi nominatim traducti? Et tamen ipse solus non apponit nomen suum. Idem, ut audio, anxio stolidum *Alberi* iudicium, quod nondum videre licuit. Visi sunt Constantiae et alii duo libelli, quos in me scripsit. Et profitetur novum dogma, sic traducendos, qui obsistunt Evangelio, inter quos me numerat, et Balaam passim appellat, quod *Adrianus* Pont. invitarit me, ut mitterem consilium. Misi partem, sed displicuit. Obtulit decanatum, simpliciter recusavi; voluit mittere pecuniam, rescripsi ne mitteret obolum. Sic sum Balaamus. Et qui tales sunt, postulant, ut, contemtis omnibus doctoribus, fidamus ipsorum spiritui, quum interim ipsi inter se non consentiant. Qui possim mihi persuadere, illos agi spiritu Christi, quorum mores tantum discrepant a doctrina Christi? Olim Evangelium ex ferocibus reddebat mites, ex rapacibus benignos, ex turbulentis pacificos, ex maledicis benedicos: hi redduntur furiosi, rapiunt per fraudem aliena, concitant ubique tumultus, maledicunt etiam de benemerentibus. Novos hypocritas, novos tyrannos video, ac ne micam quidem Evangelici spiritus. Si *Luthero* essem addictissimus, magis etiam istos odissem, quam nunc odi, ob Evangelium, quod suis moribus reddunt invidiosum, ob bonas literas, quas extinguunt. Quantum manifestorum mendaciorum est in libello *τοῦ ψωφώδους*, quae vir Evangelicus scribit contra suam conscientiam, non ob aliud, nisi ut urat. Et hoc senatus consultum inter istos Patres factum est, ut Erasmus libellis obruant. Quibus si respondeam, praeclarum facinus, ut sceleratissima conflictatione, alamus aliquot sordidos ac famelicos typographos, non uno dignos suspendio. Quantum impietatum, quantum mendaciorum est in illo libello *Alberi*, si leve videtur, quod Hieronymo sic contempto addidit etiam perfidiae crimen? Ego prohibeo nuptias, ego defeci ad Papistas, qui voco illos R. P. ego curro cum fure, ego bellum gero cum Evangelio. Sed facessat haec querela.

Miraberis cur emisim libellum *De libero arbitrio*. Sustuleram triplex agmen inimicorum. Theologi et bonarum literarum osiores nullum non

movebant lapidem, ut perderent *Erasmum*, quam quod attacti essent libris meis, tum quod oblegium illud florentissimum invexerim *Lovanium*, eamque regionem totam infecerim linguis ac bonis literis. Sic enim illi loquuntur. Hi monarchis omnibus persuaserant, me iuratissimum esse *Luthero*. Itaque amici videntes me periclitari, spem praebuere Pontifici et Principibus, fore, ut aliquid ederem in *Lutherum*. Eam spem et ipse pro tempore alui. Et interim isti non expectato libello coeperant me libellis lacessere. Nihil igitur restabat, nisi ut ederem, quod scripseram, alioqui et Monarchas habuissem infensos, quibus visus fuisset dedisse verba, et isti tumultuosi clamassent me metu premere, et atrocius aliquid expectantes impotentius saevissent. Postremo, quoniam epistola *Lutheri* iam est in manibus, qua pollicetur se cohibiturum calamum in me, si conquiescam, viderer ex pacto non edere. Ad haec, qui Romae profitentur literas ethnicas, ipsi *ἔθνικώτεροι*, mire fremunt in me, invidentes, ut apparet Germanis. Itaque si nihil edidissem, praebuissem ansam et Theologis et monarchis et illis Romanensibus figulis, quorum Alpha, mi fallor, est N., ut facilius persuaderent Pontificibus ac monarchis, quod persuadere conabantur; postremo, hos furiosos Evangelicos habuissem iniquiores. Nam ipse rem tractavi modestissime. Et tamen quod scribo, non scribo adversus animi sententiam, quanquam ab hac quoque libenter discessurus, ubi persuadebitur quod rectius est. Sed interim, inquis, addis animos tyrannis, ut saeviant. Nemo diligentius dehortatus est a saevitia, nemo liberius, quam ego. Et si papisticae sectae essem addictissimus, tamen dissuaderem saevitiam, quod hac via latius spargitur. Proinde perspicuus hoc Iulianus, vetuit occidi Christianos. Theologi credebant, si Bruxellae combussissent unum aut alterum, fore ut omnes emendarentur; ea mors multos fecit Lutheranos. Sed isti quidam vociferantur, obrui Evangelium, si quis obsistat ipsorum vesaniae. Non ad hoc valet Evangelium, ut peccemus impune, sed ne peccemus, etiam si liceat impune.

Verum hisce de rebus plus satis. Misit ad me *Campegius* Card. vir profecto singulari humanitate, qui mecum ageret de multis, et inter cetera de te alio quopiam evocando. Respondi, me optare quidem tuum istud ingenium esse liberum ab istis contentionibus, sed desperare te sus-

am palinodiam. Haec tuo fretus ingenio in sinum tuum, mi *Philippe*; tui candoris rare, ne spargantur ad improbos. Quum *Erasmus* hic adesset, sic eram a morbo languit vix ferrem ullum colloquium ob stomachi aeternam: et incommode accidit, ut eodem me obrueret Baro quidem Polonus, de se catalogum nostrum auctum. Si voluisset, fuisset plura confabulati. Sed tecum, si advenisses. Bene vale. Raptim Basilidie Nonas Septemb. Anno MDXXIV.

accepi*), quas videbis. Afferuntur ad te quoque ab hoc adolescente. Ego misere cupio, ut haec causa, quae certe caput est religionis christianae, diligenter excutiatur, atque ob eam causam paene gaudeo, *Erasmus* capessere pugnam. Diu optavi, *Luthero* prudentem aliquem de hoc negotio antagonistam contingere, qualis si *Erasmus* non videretur, ego valde fallor. *Amsdorfius* hodie abit hinc**); migrant et *Ioachimus* noster***) et *Michael*, egregium par.

Philippus.

7.

(mense Sptb.)

Ge. Spalatino.

apogr. Cod. Dresd. C. 140. p. 55a. epist. 73 a *Gerardo* descripta.

Ad Spalatinum.

Pomeranum ad se vocant *Hamburgenses*, mi *Erasmene*, ut suscipiat ibi munus Ecclesiae doceac regendae. Ego tametsi optarim illis gerere bonum Episcopum, tamen non video, do ferant res nostrae, ut hinc ablegemus unum et cordatissimum quemque, et *Academiarum*, haec regio orbetur talibus viris, tam oculo tempore. *Amsdorfius* hinc abit. Quod *Pomeranus*, brevi hic solitudo erit. *Erasmene* quid sit in rem communem. Posset *Hamburgensibus* alio modo consuli. Non Principem facile laturum, si tali viro orationis viderit. Haec ego significari tibi volui, qua ratione posses, consuleres in medium. Cetera alias. 1524.

Philippus.

38.

(mense Sptb.)

Ge. Spalatino.

autogr. in tabulario Vinariensi transcripta in Cod. Goth. 451. p. 60.

Georgio Spalatino.

Erasmus de libero arbitrio scripsit. Libelli mittimus. Videtur non contumeliose ad nos tractasse. Heri etiam literas ab eo

No. 289.

30. Septbr.

Erasmio Roterodamo.

Edita a *Pezelio* in libr. III. epist. *Melanth.* p. 134. (edit. Lond. III. ep. 65.), et in *Erasmii* epistolis lib. IX. ep. 2. pag. 815. — Est responsum ad *Erasmii* epistolam d. d. 6. Septbr.

Erasmio Roterodamo.

Non iniuria quereris de moribus eorum qui Evangelium hoc tempore profitentur, mi *Erasmie*. Nam et hi qui dignitatem tuam adlatrarunt, obliti mihi plane et humanitatis et religionis videntur. Debeatur enim sic merito de Republica et tali aetate melior gratia: et si qui in Ecclesiis seditiosis concionibus multitudinem concitant, in literas saeviunt, et civilem disciplinam universam laefaciunt, sibi regnum parant, non Christum docent. Dissimillimus horum *Lutherus* est, nec raro deplorat, privatis cupiditatibus praetexti religionis vocabulum, ab his quoque, qui cum *Pharisaico* Pontificis regno bellum gerere videri volunt. Quanquam autem his malis vehementer commoveatur, tamen cum haec scandala excitari a *Diabolo* iudicet, in hoc, ut opprimatur quomodo Evangelium, negat se debere *παλινοδρομῆν*, aut publicam causam deserere.

Tu vero improborum quorundam vitiis ita offendi videris, ut causae quoque et doctrinae succenseas. Fortasse tibi consilii ratio constat, ve-

*) Epistolam d. 6. Septbr. h. a. scriptam.

**) Vocatus a magistratu *Magdeburgensi*, ut ibi Evangelium doceret et caeteris concionatoribus praecesset. Vid. uberior narratio *Seckendorffii* in hist. Luth. I. p. 246.

***) *Cameracius* in vita *Mel.* de se scribit p. 97: „*Witbergam* reversus (a *Sturciade*, ad quem profectus fuerat) non diu illic mansi, revocatus in meam patriam, quo profectus sum circiter Idus Octobris.”

rum ego metuo, necubi hac ratione Evangelium periclitetur. Neque enim negare potes, quin Evangelii doctrinam complectatur *Lutheri* causa. Nam cum in summa disputationes *Lutheri* omnes partim ad liberi arbitrii quaestionem pertineant, partim usum ceremoniarum contineant, de prioriam olim animadverti te dissidere. At de posteriore magna ex parte convenit, quae cum tuo iudicio sit aliqua Evangelii pars, videndum tibi certe, ne patiare opprimi. Quidam ex Philosophis dicere solebat, *dextra se tradere Philosophiae praecepta, verum haec sinistra excipi a discipulis*. Fit hoc multo verius in Theologicis. Sed est iniquissimum, doctrinae imputare, *quidquid peccant auditores*. Quare te rogo, mi *Erasme*, primum ne credas, *Lutherum* cum iis facere, quorum merito reprehenduntur mores, deinde ne doctrinae propter cuiusquam stultitiam aut temeritatem iniquior sis. De *Lutheri* animo licet coniecturam facere nullo negotio. Nam ut Pontificis causam omittam, certe nunc declarat, quantum abhorreat a crudelitate atque ambitione, et seditiosis consiliis omnibus, cum magno capitum famaeque discrimine se novae cuidam factioni sanguinariorum doctorum opponit.

Tu Catalogum texit, ubi colligis improbissimos omnium bipedum, quos cum *Oecolampadio* et similibus coniungas, quaeso quid oportuit? Ego integra conscientia dogmata *Lutheri* non possum damnare, facturus id etiam fortiter, si cogant sacrae literae. Quod sive superstitionem, sive stultitiam alii interpretentur, mea nihil refert. Certe nec hominum auctoritate, nec scandalis ullis revocari me ab hac sententia patiar.

Quod ad *διατριβήν* de *libero arbitrio* attinet, aequissimis animis hic accepta est. Tyrannis enim fuerit vetare quenquam in Ecclesia sententiam de religione dicere. Debet id esse omnibus liberum, modo ne privati adfectus admisceantur. Perplacuit tua moderatio, tametsi alicubi nigrum salem asperseris. Verum non est tam irritabilis *Lutherus*, ut devorare nihil possit. Proinde pollicetur se in respondendo pari usurum esse moderatione. Forsan autem multis profuerit, diligenter excuti locum de *libero arbitrio*, quorum si conscientis servitur, quid attinet ad publicam causam privatos affectus adferre? Iam ubi iracundia animum transversum rapere coeperit, non video, qui tanto negotio satisfacere possit. Mihi *Lutheri* erga te benevolentia perspecta est. Ea

spem facit simpliciter responsurum esse. Vicissim officii est tui, mi *Erasme*, cavere ne qua maiore invidia haec causa per te gravetur, cui primum sacrae literae suffragantur non obscure: deinde quam ipse nondum damnaris, ut contra conscientiam etiam facturus videare, si oppugnes vehementius. Postremo scis probandas esse, non contemnendas Prophetias.

Apud me tuto depones, quicquid ad me scripseris. Malim enim emori, quam fidem fallere. Iam et hoc volo tibi persuadeas, religiosissime te a nobis coli et amari. *Nesenum* hic arguimus, hominem fidum et tui valde amantem, quo casu vix aliud in vita mihi acerbius accidit. *Lutherus* te reverenter salutat. Nolui esse molestus tibi longiore epistola, alioqui plura scripturus. Vale felicissime, pridie Calendar. Octob. Anno 1524. Utinam impetrari abs te possit, ut veritas Aeschini et Demosthenis ἀντιπάλους λόγους.

No. 290.

ineunte Octbr.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 73.

D. Georgio Spalatino, suo patrono.

(Spalatinus adscripsit ann. M. D. XXIII.)

S. *Pomeranum* dimisit Senatus, id quod ex ipsius literis fortasse accipies, me vehementer dissuadente. Quid enim talem virum ecclesiae nostrae eripi patimur? Videtur autem affectu quorundam hominum, non valde amantium reipubl., res ita gesta esse. Nunc superest, ut vos consulatis vestrae non urbi tantum sed et regioni. Magna pericula a dogmatistis illis *Carlostadianis* et similibus impendent, quibus, cedo, quos tandem opposituri sumus, his ducibus amissis? Sed nolo hac de re plura. Ego enim non πολιτεύουμαι aliud, nisi odisse improbos cives. De *Mersburgensi* negotio sic sentio, tametsi nos quid attinebat consuli. Primum serio debet hoc praestare princeps, ne qua vis fiat nec Graecis nec Iudaeis. Itaque cum postulat defendi se, satis est polliceri ius publicum. Deinde, cum quaerit, an sit publicandum, inbere princeps ne quidem potest per pietatem, ut publicet Bullas illas, hoc nomine impias, quod de abusu sacramenti praeci-

iunt *). Quod si hanc quaestionem dissimulare oluerit princeps, et honeste et pie et ex officio oterit polliceri, non permissurum se, ut vis aliqua fiat. De praelectionibus antea saepe. Ego n tanta turba theologorum praelectorum, cum aletudo praesertim non suppeteret pluribus praeactionibus, sumpsi mihi provinciam tuendarum t excitandarum literarum humanitatis. Feci hoc ublica causa, cum et mihi fortasse facilius esset, i carnaliter expendas rem, theologica a pulpitis ictare, quam revocare languescentem iuventu- em ad necessarias has literas. Qua in re si quid ecco, cedam vestrae sententiae. Obsecro, non unt contenti auditores quotidie quatuor aut plu- ibus theologis praelectionibus? Eripuerant oram mihi *Gallus* antea, postea hi, qui in tem- dis docent; et cogebat res, ut illis cederem. Ego quod feci, iudicio feci, deinde etiam valetudinis ausa, quod probare vobis cupio. Hac hebdo- nade institui ad *Regulum Hessum* **) de tota *Lutheri* causa scribere, quod ubi absolvero, ad te mittam. Ibidem et *Anselmo a Tella* satisfiet. Vale.

Philippus.

No. 291.

(post d. 15. Octb.)

II. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 57. — Nunc ex autographo in Cod. Mo- nac. I. p. 31.

*) Eadem res esse videtur de qua Lutherus scribit Spalatino d. 13. Sept. 1524: „De bulla vulganda, quid opus est consulere? permittatur ut publicet ubi velit: nec enim bulla hoc exigit, ut defendatur a Principibus. Si volunt videri cum suis bullis, quis est qui eos prohibet? imo cooperemus potius.”

**) i. e. ad Philippum, Landgravium Hassiae, cui scripsit epitomen renovatae doctrinae ecclesiasticae (vid. in fine h. anni), non ad *Eobanum Hessum*, quanquam hic *regulus* cognominabatur. Hoc enim nomen serius Hesso datum est a *Reuchlino* in epistola (nondum edita) d. d. VII. Cal. Nov. 1524 ad Eob. Hessum haec scribente: „Ephesiis *Hessen* idem quod Rex latinis dicitur Callimacho poeta Cyrenaeo teste, qui Iovem non sorte lectum esse regem deorum asserit, sed operibus manuum, in hymno ad Iovem hoc utens carmine [v. 66.]: οὐ σε θεῶν ἕσσηνα παλοὶ θεῶν, ἔργα δὲ χειρῶν, ubi *Hessen* summum regem designat. Inter enim aetatis tuae Christianos poetas ipse rex es” etc. — Descripsimus haec ex autographo Reuchlini. Hesus, hac re valde delectatus, mittebat Reuchlini epistolam amicis suis. De nomine ἕσσηνας v. Interpr. Pausan. VIII. c. 13. n. 1.

D. Hieronymo Bomgartnero

S. Certissima spes erat, *Ioachim* *) comitari proficiscentem † hinc” in Francos. Iuvabat enim et hoc officii amico praestare, et urbem vestram, et si qua sunt † eius” vetera monumenta visere; sed domi detinuit metus repente incussus, nescio quorum sermonibus τῆ συνύγῳ τῆ ἐμῆ, ne in longinquo itinere videlicet interciperet. Ridiculum; sed hic est eius generis captus. Ego cessi imbecillitati eius, quid enim facerem? Servimus; haec communis ordinis nostri sors est; tu, si mente libera es praeditus, cave capistrum hoc admittas. Sed extra iocum; proximae literae tuae valde me delectarunt, optoque ut succedant, quae instituis, ex animi sententia. Nam et literarum puto dignitati accedere, si quid tibi accesserit. Laudoque hac parte Rempublicam Noribergensem, et quod honorem virtuti habet, et quod ad se φιλοσόφους invitat. Beatas civitates Plato iudicavit, ubi tui similes regnarent. Ego hoc rectius puto dictum, benedictione iustorum civitates florere, scioque quantum in te non modo literarum, sed et pietatis studium sit. Perge itaque feliciter, quae coepisti.

Quod *Hutteni* libellum misisti, gratum est. Nam tametsi improbam criminationem, et plus quam hostilem, paene συζοφαντικὴν dixerim, probare non possum, tamen referebat vidisse nostra. Vides autem, quam et nos invidia oneremur. ἀλλὰ ταῦτα Θεοῦ ἐν γούνασι κείται. Vale feliciter.

Philippus.

No. 292.

31. Octbr.

II. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 52. — Nunc ex autographo in Cod. Mo- nac. I. p. 26.

D. Hieronymo Bomgartnero, Patricio Noriberg., amico suo,

S. Tametsi ea, quae mihi privatim a civibus tuis deferuntur, pergrata sunt, tamen aliquanto maiorem voluptatem capio ex novo illorum in

*) Contulerat se Camerarius Annabergam ad Georg. Sturciadem, Vitebergam reversus, revocatus in patriam abijt circiter Idus Octobris anno 1524.

provehendis literis studio. Nam quae mihi benevolentia magis, quam meo aliquo merito tribuunt¹⁾, nisi sim impudentissimus, non queam agnoscere. Quod vero ad invehendas in patriam excitandasque literas animum adiiciunt, videntur non modo de suis civibus, sed de universa Germania pulcherrime mereri cupere. Felices enim Republicae, si literae rursus in civitates et hominum consilia coetusque revocantur. Atque hae in tanto Principum ac Regum veterno videntur plane casurae, nisi urbium ope apud nos ab interitu vindicentur; quo magis adnitendum est tibi ac bonis omnibus, qui in urbibus imperatis, ut optimas disciplinas tueamini ac velut exulantes domum reducat. Quod vero ea in re meam operam requiris, breviter tibi, mi Hieronyme, οὐδὲν ἀκκισάμενος respondebo: nihil mihi perinde in votis esse, atque publica studia ubicunque gentium aliqua ex parte iuvare. Nec postquam rei magnitudinem intelligere coepi, destiti illis pro virili patrocinari, neque vobis in re tam praecleara defuturus sim, modo ut queam. Non me uxor, non amici, non quaestus moratur, quo minus ad vos mox advolem: alia sunt, quae me hic partim alligant, partim etiam a tam splendida provincia absterrent. Primum enim, dum mea opera uti volet Princeps *Fridericus*, non possum hinc honeste discedere. Nam cum is de me liberalissime meritis sit, praestandum est vicissim mihi, ne quid in ingratum putent collocatum esse. Itaque mihi curae est, persolvere, non modo quantum debeo, sed etiam quantum ille sibi de me pollicetur. Malim equidem fame mori, quam ab officio discedere, praesertim cum meo peccato literas ipsas non mediocri invidia gravarem, τότε δέ μοι χάνοι εὐρεῖα χθών, cum parum reveritus videbor dignitatem literarum. Extrudi me facile patiar, at²⁾ missionem flagitare non videtur satis civile; et tamen video diu me hic haerere non posse. Schola collabitur subinde migrantibus optimis quibusque Professoribus. Ego hoc perpetuo biennio sedulo egi, ut constitueretur; res ita extrahitur, ut spem omnem constituendae eius abiecerim. Decrevi autem quantocunque meo periculo perdurare, καὶ ταῦτα ναύγια πολιτεύσθαι, ne usquam in me vel fidem vel gratitudi-

nem desiderare queant. Habes id quod videtur esse hac in re caput.

Deinde ut maxime meus essem, tamen et tibi, mi Hieronyme, videndum esset, ut pulcherrimo operi idoneum architectum conduceres, et mihi, ne conditionem susciperem, cui vires nostrae non respondeant. Porro cum existimem non trivialem aliquem praelectorem a vobis requiri, sed declamatorem, qui in urbem secum non mediocre tantum earum artium, quae vulgo docentur, supellectilem, sed eam etiam dicendi facultatem adferat, quae adolescentium orationem frangat, improbe facerem, si me vobis obtruderem. Nam ut de eruditione, de ingenio nihil dicam, quae sint sane mediocria, si ita vultis, certe genus orationis est non admodum scholis utile, quae exuberantem copiam et floridum quoddam dicendi genus postulant. Nostra vero oratio exilis et ieiuna est, nihil ἀνθηρόν, omnia angusta, et sine succo. Misit me puerum in Saxoniam *Capnio*, non intelligens onus, nihilo magis adpositum ad rem tantam, quam ad lyram asinos aiunt. Defuerant enim puero praeceptores, eramque in ea versatus schola, ubi capitale erat attingere meliores literas. In Saxonia magna varietas studiorum meorum fuit, et quantulacunque est facultas, quam assecuti sumus, ea sine duce αὐτοδιδάκτω contigit. Nunc cupiam hanc personam errore susceptam deponere; si liceat; et tamen dum non licet, operam do, ut virinum imbecillitatem quoquo modo sarciam; et vitiis meis medear, qui, si conditionem ambiam splendidiorē, velle videar κατὰ παροιμίαν δις ἑξαμαρτεῖν, quod aut stulti aut improbi etiam hominis esse iudicant. Est enim omnino felicior vobis artifice opus; quam nos sumus. Facio quod venditori leges praecipunt, at ego boni viri officium esse sentio, ut mancipii vitia in auctione dicat. Exposui enim quid in me ipse desiderem, reliquum est, ut tu videas, quomodo satisfactorus sis tuis civibus et patriae, si te proxeneta talem Rhetorculum inventum conduxerint, quam scis esse seminarium republicae. Itaque non modo servitus me hic detinet, sed conscientia etiam imbecillitatis meae absterret, quo minus operam meam venditam vobis. Volo autem te amplissimis verbis meo nomine Senatui gratias agere, tam honorifice de me sentienti. Sunt inter Professores literarum plerique alii, e quibus optimos quosque optarim a votis seligi, nihil attinet nominare, cum noris. Scis

1) Lib. VI. mendose: tribuuntur.

2) Lib. VI. mendose: sed.

em ille praeceptorem eligere doceat, qui effici-
καὶ μύθων ἡγεῖρας καὶ πρακτικῶρας ἔργων.
ia profecto et plena negotii res est. Sed
ius interpellat. Ego quod ad me attinet pro
a amicitia hoc negotium tuo iudicio tuaeque
commendo. Vale. (Pridie) Cal. Novem-
9).

Philippus.

295.

31. Octb.

H. Baumgartnero.

hist. lib. IV. pap. 47. — Nunc ex autographo in Cod.
Monac. I. ep. 7.

Hieronymo Baumgartnero.

Praeter opinionem accidit, ut manserit nun-
odie; quare constitui rursus ad te scribere.
e Christus amet, Hieronyme, opto, ut con-
vobis Professor praeditus locupletiore ali-
o facundia, quam est nostra. Deinde ut
ne cupiam vobis obsequi, tamen honeste non
m facere, ut a Principe *Friderico* discedam.
os sane civiliter missionem mihi ab illo fla-
poteritis. Ego vero ne id faciatis, valde
r; malo quidvis pati, quam videri fidem illi
sefellisse, aut non satis large praestitisse,
uid ille sibi de me pollicetur. Est huma-
habere beneficiorum rationem, quae ille in
ntulit. Quid si *Eobanum*? magna vis in-
magna facultas est, et mores essent futuri
quales eorum sunt, quibuscum habiturus
nsuetudinem. Quid si alios? nihil enim at-
ominare: sed commendo tibi omnia. Vale
Pridie Cal. Novemb. 9).

Philippus.

94.

31. Octb.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 8.

a manus adscripsit: anno 1525. Sed est scripta anno
1524, et quidem, ut ex ep. seq. intelligitur, pridie Calend.
Novembris, sed tradita nuncio d. 1. Nov., quo die fortasse Mel-
chior in fine adscripsit.

in manus adscripsit: anno 1524.

Ioachimo Camerario Bambergensi, S. D.

Defatigatus sum hodie antelucanis operis, dum
aliquot epistolas absolvo. Sed videor mihi re-
creari, et respirare, ubi ad te scribere coepi, vel-
lem liceret longissime. Sed tabellarius properat.
Invitat me *Hieronymus* Noribergam honorifica
conditione. Ego absterreor imbecillitatis meae
conscientia, praeterea hic haereo, ceu vinculis
vulcaniis impeditus. Et plane lupum auribus,
quod aiunt. Et quidem μὰ τὴν φιλοσοφίαν,
opto urbi illi commodiorem professorem et lo-
cupletiore facundia contingere. Ego meo me pede
metior. Scripsi multis verbis in hanc sententiam
Hieronymo. Sed tu, mi Ioachime, quid consilii
das? Res redibit mihi non ut illi tandem ad ra-
stros, sed ad merces meas, de quibus saepe ioca-
bar. Hic desiderium tui magnum omnibus reli-
quisti, sed mihi diuturnum, crucior enim non
vulgariter, quod a te distraxit me utriusque for-
tuna. Non modo in domestico illo usu nostro, et
deambulationibus, sed in omnibus studiis te re-
quiro. Sed perferam haec, modo fortunet Deus
inceptum tuum. Rogo autem, mi Ioachime, quod
est aequum vel alieno praestari, ut redames nos
vere et ex animo tui amantes. Postularem illud
meritis dari, si qua mea in te extarent, sed non
sinit fortuna mea, declarare et testificari amorem
erga te meum. *Lutherus* mittit specilla, quorum
tu eras oblitus, et salutat te reverenter. *Erasmus*
nondum coepit respondere, tam varie, ut scis,
occupatus. *Michaelem* saluta, et scribite per
occasionem. Vale feliciss. Prid. Cal. Novembris.

Philippus.

No. 295.

31. Octb.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 11.

Ioachimo Camerario suo, S. D.

Praeter opinionem accidit, ut distulerit abitum
in crastinum noster tabellarius, quare a prandio
rursus scripsi, tametsi nihil haberem novi. Li-
buit tamen confabulari tecum, tanquam cum prae-
sente. *Slechtæ* caussa misi nuncium in Bohemos,
huic literas dedimus ad *Hassensleynium* περὶ Ἀγι-
σσιδίου λόγων. Is intra paucos dies redibit, bona

spes est allaturum quae volumus. Quod si Aristidae copia nobis facta fuerit, mittemus tibi certe *δειγμά τι* operis. *Politianus* valde laudat orationes *κατὰ φιλοσόφων*. Ego quomodo hoc argumentum tractarit homo copiosus, mirifice cupio cognoscere. *Lutherus* dies aliquot non satis belle valuit. Credo angi etiam publicis illis *σκανδάλοις* *). Interea a *Sigemundo* ex Francofordia litteras accepi, in quibus te quoque multis verbis salutat. Scripsit autem paene *ὀδοιπορικόν*. Ex Francofordia cum *Carino* domum profectus est. Ego hic vivo non aliter atque in solitudine. Sodalitia *πλὴν τῶν ἀγοραίων* fere nulla, quibus ego nullo modo delector. Itaque domi velut claudus sutor desideo, quod in tali valetudine mihi permolestum est. Vale felicissime. Saluta tuos. *Χριστός* servet vos.

Philippus.

No. 296.

1. Nov.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 9.

Ioachimo Quaestorio, S. D.

Feres, mi Ioachime, nostras ineptias. Heri ad te binas, hodie addo tertias, videorque mihi tanquam coram nugari tecum, qua in re si quid pecco aut abuti videor tuo otio, veniam da quaeso amori meo. Heri cum forte in Ciceronis locum incidissem *περὶ κύρον παιδείας*, venit in mentem, quod recepisti te curaturum nobis, si quo modo posses, exempla Xenophontis. Libuit eius rei te commonefacere. Nam mihi iam literae, ac muti congerrones quaerendi sunt, postquam vestra consuetudine frui non licet, quae certe saepe pro bibliothecis etiam mihi *ἴσται καὶ ἀντὶ σχολῶν*. *Ionas* heri pollicebatur se scripturum, sed nosti hominis *βραδυτήτα*. Habeo quaedam, quae non est tutum committere literis, quo magis desidero te, magisque crucior. Verum ego hunc dolorem fortiter feram, modo tibi bene sit, quod faxit *χριστός*. Exspecto abs te literas de statu rerum tuarum, quas tametsi ego iuvare non possim, tamen cupio cognoscere. Aliis alia sunt vitia. Ego

*) a Carolostadio ortis. C. W.

mire afficior amicorum rebus cum secundis tum adversis. Nam mihi crede miserabile fatum *Neseni* ita me nonnunquam commovet, ut perhorrescam toto corpore. Mitto epistolam ad *Baumgartnerum* de nostro negotio. Nam in tuum sinum ista mihi omnia sunt effundenda. *Michaellem* saluta. *Χριστός* custodiat vos.

Philippus.

No. 297.

(ineunte Nov.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. Lib. VI. p. 60. — Nunc ex autographo in Cod. Monac. I. p. 38.

D. Hieronymo Bomgartnero suo.

S. Quisquis illic tuarum rerum status est, opto, ut quae moliris, et auspicato agas, et fortunent superi. Neque enim dubito, postquam huc animum adiecisti, ut vitam recte instituas, insidari tuis consiliis Mundi principem. Nobiscum non bellissime agitur, qui tantum iucundissimorum sodalium amittimus. Verum ego fortunam meam boni consulo, semperque ita iudicavi, neque prudentius, neque gravius quidquam a nobis praestari posse, quam quod illi dixere *τὸ παρὸν εὖ τίθεσθαι*, quanquam haec solitudinem literae vestrae minus tristem facient¹⁾. Quare te rogo, saepe huc scribas.

Ecquid *Pircamerus*? satisfactumne est? Cupio equidem. Verum si fieri non potest, quod volumus, magna nobis haec solatia sunt, nec pendere nos ab hominibus ullis, nec frangi, si praeter meritum succenseant alii. Tametsi in eius prudentia magna mihi spes est. Neque enim convenit, ut fraudi nobis aliena peccata sint. Vale. *Apellum* et *Fischerum* nostro nomine reverenter saluta.

Philippus.

No. 298.

25. Nov.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 10.

1) Spanh. *faciant*, sed autogr. *facient*.

Ioachimo Camerario, S. D.

Iam ego negotiis multiplicibus distrahar, neque amen occasionem ullam praetermittam mittendi literas ad te, debebas tu esse magis sedulus in scribendo. Quamvis enim molestia et difficultates tibi multae offerantur, certe non tam tristia aeque *ταραχώδη καὶ ἀνίγνυτα* negotia obiiciuntur tunc mihi. Quaeso igitur te, saepe et multum mihi scribito. Potuisti praesens perspicere, et minino perspexisse te confido affectionem amoris tui erga te. Credo divinitus nos coniungi, et ostram coniunctionem profuturam rebus communibus spero. Etsi quae ego a prima aetate studia colui, quibusque tu iam incipis eminere, ea non magni fieri a plerisque video et indignor. Et aetate ne hoc tantum bonum ingrato saeculo nostro ostensum Deus mox rursum sit erepturus. Multa mihi veniunt in mentem hoc loco, quae essent recte dici, scribi non placet, quo magis olloquia nostra desidero, et doleo discessione tua abrupta esse. Quae tamen tanti non facio, ut malim his fruendo serviri meae cupiditati, quam vis rationibus consuli. Vale. Catharinae.

Philippus.

No. 299.

3. Dec.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 12.

Ioachimo Camerario Bambergensi amico summo, S. D.

Ex literis tuis de itinere, deque reditu tuo in Atriam, quae volebam, cognovi. Fuerunt itaque mirabiliter iucundae. Primumque illis acceptis, respirare videbar a molestia, quam ex tuo discessu conceperam, quae fuit sane gravior aliquando, quam ut libeat de ea scribere. Sed vincam imbecillitatem meam, modo tuo bono verteris somno. Et nihil hic erat, quod retinere te posset. Sic hederæ sine honore iacent, ut ait ille. Gradior tibi reditum, optoque ut fortunet Christus tua consilia. De Epicedio *), quod scribis, mihi *Ioachime, βάλλ' οὕτως*, ut nulla sit causa, cur datur, alia, certe casus ille meretur desleri. Non enim amici memoria ac desiderium cruciat, quam lud ipsum horrendum genus mortis. De genere versuum deque ipso opere nihil attinet

*) Neseni C. W.

scribere. Nam de ingenio tuo, deque facultate illa tua, vel in soluta oratione, vel in faciendo versu, quid sentiam, malo ex aliis te audire, quam ipse perscribere. Et tamen *ἀγορευτῶς καὶ ἀκολακεύτως*, aut tu mihi videre ruinam litterarum sustinere posse, aut praeterea inter nostros homines id nemo poterit. Quam ob rem te adhortor, ut quod facis, pergas sedulo facere, et illa tua studia urgere. Nos hic incredibili labore provinciam nostram tuemur. Nam laborem etiam tuus abitus anxio; scis enim quantam vim habeat *ὄν τε δὴ ἐρχομένῳ*. Aristiden accepi. Platonem sibi delegit exagitandum. Tractat enim disputationem, quae est in Gorgia illius. Sed ubi erit tantum otii, curabo tibi *δειγμα*, unde gustum operis facias. Hodie accepi, de exilio, novum libellum, videtur bene latine loqui, verum inspexi tantum, misissem, ni convenisset ut ego prius legerein, quippe qui vere nunc exulem, et a patria et a vobis distractus. Christus servet te. Pridie Barbarae *).

Philippus.

No. 300.

3. Decb.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 48. — Nunc ex autographo in Cod. Mon. I. ep. 8.

D. Hieronymo Baumgartnero, amico suo summo.

S. Nihil minus volui, quam auctor esse extrahendi negotii de schola. Quare te rogo, mi Hieronyme, ne me exspectetis, quin deligite vobis interea ex Professoribus unum aliquem, quem putetis parem esse magnitudini rei. Nihil ambitiose scribo, in re tanta non convenit *ἀκκίσοσθαι*. Et ego omnia malim, quam ullo modo morari publicum commodum urbis vestrae. Ego, dum mea opera hic sunt usuri, nullo modo avelli possum, nec ulla res est tanta, non valetudo, non inopia, quae me hinc extrudat, priusquam id honeste videam posse fieri. Habes *κεφάλαιον τὰ λοιπὰ δὲ θεοῦ ἐν γούνασι κείται*.

Georgius ambit stipendium a Senatu, ea in re accipio adiuvari eum ab *Osiandro* posse, quae so itaque commendes eius causam illi, ut apud

*) i. e. d. 3. Decbr.

Nucelium προξενήση τοῦ Γεωργίου. Scis quanti hunc adolescentem faciam propter insignes ingenii dotes: et hactenus non modo spei nostrae respondit, sed superavit etiam: quare te rogo pugnes hac in re, ut huius studia provehantur, omnibus viribus, et ut illi dicunt, *πάση μηχανῇ*. Vale. Pridie Barbarae *).

Obsecro, si quam de me spem concepisti, futurum, ut ad vos protrahar, abiicias eam. Nolo enim mea dissimulatione morari vestrum commodum. Dii melius, quam ut eo dementiae et improbitatis prolabar.

No. 301.

7. Decb.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 13.

Ioachimo Camerario Bambergensi, S. D.

Scripti nuper ad te adeo **), verum quia decrevi neminem hinc ad te dimittere sine nostris literis, dedi huic etiam epistolam. *Simon* ex Heidelberga scribit se in Quintiliano recognoscendo diu iam esse, rem extrahi medici culpa. Et tamen liberaliter pollicetur, proximis nondinis sperare se missurum esse recognitionem. Ex Francofordia scribit *Micyllus*, conditionem se *στέργειν*. Atque haec multis ad Iustinianum, quod vix credas, quam me delectet, vel ipsius, vel litterarum causa, quas ille videtur excitaturus esse. Id vides opus esse non mediocribus ingeniis adversus vulgi καὶ τῶν σταδιαίων μανίαν, ad tuendam rem literariam. Mihi gratias agunt Francofordiani, quod talem miserim doctorem. Mitto τὴν *Μικύλλου*. Sed aliae eius literae sunt clarius scriptae. De choris scribit. Ego praeter ea quae sunt apud Pollucem, nihil habeo. Et haud scio an plura extent. In Sophoclem *σχόλια* habemus, ibi videro. Hodie in mensa cum forte interrogarem filiam ***) , ubi *Ioachimus* ac *Michael* ****) essent, illa subiecit, reversurum celeriter utrumque, quae cum perbellule ebalbutivisset, ego cogitare sic coepi, aut omina nihil sunt, aut hi

*) Alia manus adscripsit: an. 1525. sed scripta est anno 1524.

**) Excidiisse hic aliquid facile quisque videt, fortasse *ter*, nam ternas scripserat d. 31. Oct. et 1. Dec.

***) Annam.

****) Mich. Rottingus.

brevi redibunt, quod utinam vestro commodo fiat. Sed extra iocum, ego serio decrevi, ubi primum sinet hiems, te visere, nam omnino hae occupationes meae talibus feriis interrumpendae sunt. Tu scis illud: Otia corpus alunt, animus quoque pascitur illis. Ego quasdam nugas scribere institui, quarum argumentum spero tibi placiturum. Oratio etiam placeret, si tua mihi *δεινότης* esset, aut *Michaelis ἀκριβεία*. Aristides sic satis placet, videtur voluisse atticus esse, nosti id genus, imbellicitati hoc nomen praeteximus. Vale. *Michael*em saluta καὶ συμφιλοσοφούντα *Seylerum*. Iterum vale. Postridie conceptionis.

Φίλιππος.

No. 302.

10. Decb.

Erasmus ad Melanthonem.

Ex Epistolar. D. Erasmi Roterod. libri XXI. (Lond. 1642. Fol.), lib. XIX. ep. 3. p. 817.

Erasmus Roterodamus Philippo Melancthonis S. D.

Si hic adesses, mi *Philippe*, ac praesens spectares fabulam, tum magis dicas, me non sine causa queri de moribus quorundam, qui tumultuantur Evangelii titulo. Nam quod in me sic promeritum, dictis, libellis ac picturis debacchantur, aequissimo ferrem animo, si quod meae famae detrahitur, accederet Evangelico profectui: nunc horum temeritas officit optimis studiis et perdit causam Evangelii. Nec dubito, quin huiusmodi portentis indignetur *Lutherus*. Ceterum hi *Lutheri* auctoritatem fortiter negligunt, quoties videtur commodum. Et fit, nescio quomodo, in utraque parte; nemo gravius laesit causam Pontificis, quam qui fortissime digladiabantur pro Pontifice. Nulli magis offecerunt *Luthero*, quam qui vehementer videri volunt *Lutherani*. Scio quantus sit artifex Christus, qui novit humanos tumultus in suum suorumque bonum vertere. Eoque lubens abstinuissem ab hac tragoedia, si licuisset. Equidem ut tumultus auctor esse nolo, ita, quantum invitabit proficiendi spes, non defuturus sum Evangelico negotio. Quid *Luthero* suus dicitur spiritus, ipse viderit.

Te non sum vehementer adhortatus ad palmam, vel ob id quod scirem me hoc operae lu-

surum. Non sum iudex alienae conscientiae, nec dominus alienae fidei. Certe optabam tuum ingenium, ut est natum bonis literis, ita iisdem perpetuo fuisse dicatum. Non defuissent actores isti tragoediae, quae quo casura sit incertum est. Absit, ut Evangelicae doctrinae succenseam, sed in doctrina Lutheri multa me offendunt: illud imprimis quod quicquid suscepit defendendum, ibi impendio vehemens est, nec unquam facit finem, donec perferatur ad hyperbolen. Eam, admonitus adeo, non mitigat, ut omnia reddat *ὑπερβολικώτερα*. Nam arrogantiam fortassis aliquis interpretabitur bonae conscientiae fiduciam, et amarulentiam nostris meritis imputabit: ac plane ne dicam dolo, sic undique corrupti mores Christianorum flagitabant immitem aliquem castigatorem. At ego libertatem ita malebam temperatam, ut Pontifices etiam ac monarchas ad huius negotii consortium pelliceremus. Hic semper fuit scopus meus, nec alio specto nunc quoque; *Lutherus* quo spectet nescio. Admonui per literas *Hedionem*, sermone *Oecolampadium* et *Pellicanum*, idque non semel, ut ex communi consilio doctrinae suae rationem redderent *Card. Campegio*, quo profecto nullus legatus optari poterat aequior aut humanior. Surdis cecini fabulam. Nec *Clementem* quidem opinor tam aversum ab Evangelii sinceritate restituenda reperturi sumus, quam existimant quidam. Nihil horum istis persuaderi potuit. Tantum hoc agunt, ut res quoquo pacto serpat, et egregium Evangelii profectum interpretantur, si pauci monachi sint exonerati cuculla, inter quos utinam non sint multi, quibus expedisset intra cancellos detineri, si sacerdotibus aliquot prospectum sit de uxore, si e duobus templis exactae sint imagines. Ego sic cupiebam restitui sacerdotum religionem, ut nihil decederet auctoritati: sic consuli bonis ingeniis, quae monachorum ceremoniis insepeliuntur, ut non aperiretur fenestra malis ad licentius peccandum: denique quae longo iam usu inveteraverant, sic paulatim corrigi, ut non omnia tumultu miscerentur, utque libertas Evangelica possit esse omnium gentium communis. *Lutherus* tantum colligit e rebus, quae mala sunt, et ita pugnat tollere quod offendit, ut non satis caveat aliud malum gravius. Utcumque Deus aliquis vertat statum mundi, nunquam defutura sunt, de quibus queraris. Haec mitigari possunt, tolli penitus non possunt. Quantumvis omnium influit in mare, quantumvis deci-

MELASTR. OPER. VOL. I.

dit aquae pluviae, semper tamen ad nativum saporem redit; ut ne dicam interim nonnunquam remedia ipsis morbis esse atrociora. Quid hoc dissidio pestilentius? Quot locis quam atroces tumultus exorti sunt? et exspectamus his atrociores. An tanti videtur habere templum absque imaginibus, aut aliquid immutasse de ritibus missae? Iam ut largiamur esse vera, quae docet *Lutherus*, ut sunt ubique mali plurimi, quibus ad omne facinus nihil deest praeter occasionem, quid inutilius ad christianam pietatem, quam haec audire vulgus indoctum, haec instillari auribus adolescentum, Pontificem esse Antichristum, Episcopos et sacerdotes esse larvas, constitutiones hominum esse haereticas, confessionem esse pestiferam, opera, merita, conatus esse voces haereticas, nullum esse liberum arbitrium, sed omnia necessitate geri, nihil referre qualia sint hominis opera? Haec a nonnullis nuda circumferuntur, et ab improbis in pessimam partem rapiuntur. Hic, scio, negabis imputanda *Luthero*, quae quorundam stultitia committuntur, quos tu merito portenta vocas, et bipedum nequissimos. Verum haec portenta foveant, quos *Lutherus* ut Evangelicae doctrinae proceres amplectitur. Genuit olim Evangelium novum hominum genus mundo. Nunc quales gignat hoc Evangelium non libet referre. Fieri potest, ut istic sint aliusmodi, certe, quos hic novi, tales fere sunt, ut malim cum Papistis habere commercium: quam cum illis, si quis contractus mihi pangendus esset. Postremo, quos olim novi optimos, quosque dixissem virtuti natos, video factos deteriores. Qualis qualis rerum status est, periculosissima res est movere camarinam huius mundi. Plato, quum rempublicam philosophicam somniaret, vidit, multitudinem absque mendaciis non posse gubernari. Absit a Christianis mendacium, attamen non expedit omnem veritatem quovis modo prodere vulgo. Utinam *Lutherus* tam posset Pontifices ac Principes ad Evangelicae pietatis studium convertere, quam fortiter in illorum vitia debacchatur. Quo animo sit in me, non ita valde laboro: praesertim in hoc negotio, in quo non est fas multum valere affectus privatos. Multa de me scripsit amicis suis, non satis referentia animum in me, quem tu praedicas. Quae omnia me ne tantillum quidem commoverunt, quemadmodum nec tuum de me iudicium effecit, ut minus amarem ingenium tuum. Quamvis atroces etiam

contumelias laturus sum, modo floreat Evangelium Christi.

Carolstadius hic fuit, sed clam: edidit sex libellos Germanice scriptos, in quibus docet in Eucharistia nihil esse praeter signum corporis et sanguinis dominici. Ea res graves tumultus excitavit Bernae. Hic duo typographi, qui excuderunt, pridie conceptae Virginis coniecti sunt in carcerem. Suspicio enim hunc unum esse eorum, quos tu vocas Doctores sanguinarios.

De *Sylvio* multos hic mecum fefellit suspicio. *Alberus* ille censor Erasmi istic agit ludi literarii magistrum, in oppido *Smach* opinor. *Oecolampadium* non annuero portentis illis nec huic similes, etiamsi permulta sunt, quae merito de his queri possim. Hactenus de nemine magnificentius vel sensi vel praedicavi, quam de *Oecolampadio*: tamen et hic professus amicum candidissimum, non solum dictis aliquot in colloquiis et concionibus me perstrinxit: verum etiam in libellis suis aliquoties attingit oblique, idque adeo praeter causam. Ais istic *διατριβήν* meam aequissimis animis exceptam: at non itidem excepta est ab *Oecolampadio*, qui respondere coepit, priusquam esset edita. Offensus erat mea exomologesi, quasi in hac notariam ipsius confessionem, quum illam nunquam legerim. Certe quum illa scriberem ne somniabam quidem de *Oecolampadio*. Possem hic alia multa commemorare, sed eiusmodi facile contemno. Et in amicitiiis ad multa connivendum, quanquam in his, qui profitentur Evangelicam sinceritatem oportebat haec etiam abesse.

Video te sollicitum, ut mihi moderate respondeat *Lutherus*. Imo patere illum suo respondere more. Quod ego moderate rem gessi, neque praeter morem meum neque sine certo consilio feci. Ille si hic multum sui dissimilis fuerit, clamabunt sycophantae colludere nos, rem inter nos ex composito geri. Proinde malo illum servire causae, quam mihi. Si quid in diatriba nigri salis aspersum est, quemadmodum tibi videtur, ad Phallicos et huic similes pertinet, id quod etiam testor alicubi. Alioqui erant in assertionem *Lutheri* quaedam, quae non immerito magnis conviciis poteram exagitare, sed malui causam agere susceptam. In aliis argumentis nonnihil dedimus humanis affectibus, in hoc negotio nulla contumelia me depellet a recto.

Videris autem sollicitus, ne, si pergam, haec causa maiore gravata invidia simul cum Evangelio periclitetur. Atqui *Lutherus* in literis suis existimat, omnino nihil esse momenti, sive adsim sive adverser. Illud polliceor, me nunquam scientem arma sumpturum adversus Evangelicam veritatem. Et ideo veritus sum hactenus etiam illa labefactare, quae displicebant in *Luthero*, ne simul ruerent et alia probata. Quin illud per omnem occasionem molior, ut ex hoc amaro violentoque pharmaco, quod *Lutherus* mundo porrexit, nascatur aliquid bonae sanitatis in moribus Ecclesiae. Fortasse nostri mores meruerunt tam inclementem medicum, qui sectionibus et usturis curaret morbum.

Hic seditiosi quidam vociferantur in meam inconstantiam, quum nullus omnium possit vel unum proferre locum, in quo mihi non constem. Si piaculum existimant alicubi dissentire a *Luthero*, qui nescio an sibi ubique constet, cur sibi permittunt, ubicunque commodum fuerit, a *Lutheri* dogmatibus dissentire? Non hic in medium adferam colloquiorum et computationum fabulas; nonne *Oecolampadius* apud *Sichinum* edidit libellum, in quo scribit non esse periculum, si quis Missam appellet sacrificium? Id sic execratur *Lutherus*, ut malit decies mori. Quo tumultu *Zwinglius* exegit divorum imagines? Adversus hos, ut audio, libellum etiam acrem scripsit *Lutherus*. Argentorati, nec ibi tantum, publice docuerunt, nec ullas disciplinas nec linguas esse discendas, praeter unam Hebraicam. Adversus hos acerrime scripsit *Lutherus*. Quid hic commemorem de *Carlostadio*, quum sordidi quidam nobis respondeant: *Nos non servimus Luthero, sed Evangelio?* Scripsit istud quidem, sed scripsit humano spiritu, scripsit in gratiam *Melanthonis*.

In horum nonnullis, mi *Philippe*, video tam impotentes spiritus, ut si res illis successerit, verear ne *Lutherus* etiam ipse desideraturus sit Episcoporum et Pontificum tyrannidem. Quis enim coerceat istos, qui nec Pontificibus auscultant, nec Principibus, nec magistratibus, nec ipsi denique *Luthero*? Unum Evangelium occinunt, sed cuius ipsi volunt esse interpretes. Fortasse et hoc tolerabile, si, quemadmodum a Veteribus dissentiant, ita inter se consentirent. De tui animi sinceritate nihil addubito, quin sedulo facias quod facis. De *Lutheri* animo multa sunt, quae scident, ut dubitem; et si non ausim omnino meo

licio fidere, videor tamen mihi ex scriptis animi hominis non minus deprehendere, quam ex avictu. Est ardens ac vehemens ingenium *Lutheri*, agnoscas ubique Pelidae stomachum cedere scii. Neque tu nescis, quantus sit artifex hominis humani generis. Accedit huc tantus negotii excessus, tantus favor, tantus applausus theatri, tantus vel modestissimum ingenium possit comperere. Iam mihi vide, doctissime Melanchthon, navi, quae se tali tempestati commisit, quam tidis ancoris, quanta saburra, quam fido clavo opus, ne depellatur a recto cursu. Hic oculis respicimus, quos spiritus tollant quidam, si vel exillum successerit. Si constet ratio conscientiae, nihil est quod mihi metuum, quamlibet, ut iactant, pusillanimis. Senectutem ac valetudinem nec Caesar nec Pontifex mihi potest imere. Est unde aliam hoc corpusculum. Dignitas et opes nihilo magis ambio, quam equis ambis graves sarcinas. Gloriam iam olim sumit, si quid omnino est gloria. Nec defuerunt vicula, quae vel *θρασύπλαγχον* possent terere. Et haec omnia qui contemnit, dicitur metiosus. Tu non avelleris a sententia tua, quam bibisti: et ego contra animi sententiam ea probor, quae mihi praeter infamiam certitissimum merant exitium? Nihil mihi facilius quam hanc vitam contemnere, quae perpusilla superest, eae tot morbis obnoxia, ut mors posset esse in istis, si possim hanc conscientiam probare Christo. Nec alio spectavit mea vel contentio vel motio, quam ut utrique parti prodessem. Odi litionem, et a saevitia semper et constanter detortatus sum principes. Si salvis hominibus eam iugulare vitia, *ἀφ' ἐστίας ἀρξάμενος*.

De fide tua nihil addubito, tametsi iam toties ceptus ab his, quibus vel decem vitas eram creatus. Sed quicquid scribitur, vel *γραμματορῶν* perfidia, vel alio quopiam casu profertur: colloqui licuisset, plura effudissem in sinum tuum. Illud unice cupio, ut apud vos religiose colatur et ametur Evangelium; de me non addum laborabo.

Neseni mortem acerbissime tuli. Erat amicus candidus et constans, etiamsi mihi minime x. Praedicatur apud omnes Germanorum fides, et nomine Britannii non perinde bene audiunt: hoc fuit factorum meorum, ut apud Britannos hi contingerint amici multo sincerissimi, apud

Germanos longe dissimiles aliquot: nec enim ex paucis aestimo universos.

De orationibus Demosthenis et Aeschini latine vertendis demiror te mecum agere, quum nemo vivat, opinor, hodie, qui hoc magis praestare possit quam tu. Mihi nunc alia sunt in manibus, et haec provincia tuam aetatem magis decet. Bene vale. Basileae quarto Idus Decembr. Anno MDXXIV. Vereor, ut legas has extemporarias notulas.

No. 303.

(med. Decb.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. ep. 71.

Dom. Georgio Spalatino, amico suo.

(Spalatinus adscripsit annum M.D.XXIII.)

S. Vix potest integra conscientia communicari consiliis istorum et ordinationibus *), nam omnia eo pertinent, ut res necessaria et nondinatio illa prophana sacrorum mysteriorum conservetur. Ergo nihil satius est, quam abesse ab illorum consiliis. Fumus, inquit ille, proximus est igni; et Salomon negat, tuto ferri ignem in sinu.

Carolostadii libellum vidi, non legi; lecturus, ubi recepero. Sed quidquid est operis, nollem excudi. Iam latius serpsit, quam vellem, et in hac urbe sunt, qui eius dogmati faveant, homines cupidi novarum rerum. Nosti vulgus. Et hoc dogma arridet sensui communi. Sed hoc modo gradatim universam scripturam ad rationem accommodabunt contra voluntatem Dei. De praelectionibus statue tandem. Quintilianus non praelegitur. Sunt hic *Caspar Cruciger*, *Franciscus Vinariensis*, ex quibus alterutrum delige. Accipio et *Feldkirchum* redire, haud dubie postulaturum idem. Ego te quaeso, ut pro tuo iudicio deligas, quem maxime putes utilem scholae. Nolui pro nostra amicitia dissimulare, quae hic ex *Noriberga* scribuntur. Quaeso autem bona fide remittas mihi literas. Ego ita respondi, ut intelligere queant officii mei me et fidei habere rationem. Sed leges ipse. Video Illustriss. Prin-

*) Videtur de eodem negotio Merseburgensi sermo esse, quod in epist. ad Spalat. in Octobr. h. a. attigerat.

cipem esse occupatiorem, quam ut vacet constituere scholam. Nos magno negotio aegre in hac caritate annonae rem publicam sustinemus. Praemia virtutis et studiorum omnia sunt penes caupones missarum. Vale.

Philippus.

No. 304.

20. Decb.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. ep. 75.

D. Georgio Spalatino, suo patrono.

(Spalatinus adscripsit ann. M.D.XXIII.)

S. De Quintiliano fiet, ut spero, quemadmodum iussisti. *Chaspar* *) est aliquanto verecundior, quam haec scena sinit; verum perellemus, ut spero, ad praelectionem suscipiendam. *Franciscum Vinariensem* ego meo sumptu domi alo, dum conditionem aliquam invenerit. Nam pater est aridus senex. Ex pumice aquam citius exprimas, quam ab illo argentum exorqueas. Iuvenis est ad omnia summa natus, et cuius studia omnibus modis foveri oportuit, si hoc seculo virtutis et eruditionis ulla ratio haberetur. Misi ex Platone de specu partem descriptionis, sed unde summa rei colligi et cognosci potest. Longissimus sermo est Socratis in septimo de Republ. Adieci *Politianicam* interpretationem, quae perelegans est. Est autem in illius *Lamia*. Ille me vertendi labore levavit. Sed heus tu, homo theologus philosophari coepisti? Nescis hoc tempore, quantum cum philosophia theologis bellum sit? Ego summo labore curaue illam tueor, non aliter atque aras nostras ac focos solemus. Nam, ut non mentiar, valde me illae veterum literae delectant, et saepe deploro seculi stultitiam, quom tot praeclara monumenta atque opera doctissimorum hominum video incuria quorundam oblitterari. Saepe inspiciens meos libellos, qui certe mihi non minus cari sunt, quam liberi, ingemisco et cogito: inde etiam scambros facient fortasse propolae. Principum munus erat excolere et excitare talium literarum studia, sed illi pergunt esse Midae. Misi etiam *Itali* cuius-

*) Caspar Cruciger.

dam commentarium *περὶ νομισμάτων*. Sed ego compendiariam eorum habeo aliam, quam si voles aut non habes, mittam me hercle lubentissime. *Μοῦ τὴν φιλοσοφίαν* gratificari tibi lubentissime cupio. Vale. Pridie Th's Thomae, Cos. *Apello* *).

Philippus.

No. 305.

26. Decb.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 69 sq. — Nunc ex autographo in Cod. Monac. I. p. 48.

D. Hieronymo Bomgartnero, patricio Noribergensi,

S. *Basilius* Myropola Wittenbergensis accepit *Magenbuchium* **) Norimberga discedere, et eius conditionem vacuum fore: porro hic suo sacco vivit, in magna inopia. Si posset surrogari *Magenbuchio*, valde sibi consultum putaret, et ad medendum sic videtur idoneus, ut recte praeferi etiam *Magenbuchio* possit. Quare te rogo, ut adnitaris, quoquo modo huius inopiam sublevare. Christus de sese bene mereri iudicat, qui pauperes adiuvant; illi putato te officium praestitisse, si quid *Basilio* praestiteris. Vale, in die Natalis Domini.

Philippus.

No. 306.

(exeunte anno.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 79.

Dom. Georgio Spalatino Patrono suo,

(Spalatinus adscripsit ann. M.D.XXV. Puto epistolam diebus 25 — 31. Decbr. 1524 scriptam esse, ergo, ut tum annus inchoabatur, anno 1525.)

S. Quae de sermonibus quibusdam, qui a nescio quibus de mea inopia feruntur, ad me acerbius scripsisti; nihil ad me, mi *Spalatine*, pertine-

*) Descripsi haec accurate ut leguntur in Autographo. Puto Th's delere voluisse, sed oblitum esse Melanthonem, et ut clarius scriberet addidisse Thomae.

**) Vid. epist. ad Rychart. d. 5. Ian. 1524.

ant *). Nam ego candidiss. Principis liberalitatem praedicare soleo. Et, cum statum temporum preciumque et conditionem miserrimam infelicissimarum literarum nostrarum considero, saepe metuo, ne qua me hoc stipendii invidia oneret, iam aliquanto amplius mihi, quam caeteris professoribus multis constitutum sit **). Iurare possum vere, molestam mihi fuisse accessionem pecuniae, quae ad mercedem meam facta est, et tamen uteremur dedi operam, ut diligentia, fide ac labore mensuram vestram liberalitatem. Quare te quaeso, ne iniquius hac in re de meo animo candoreve suspicias. Domesticam amo scholam, publicae nostrae rei causam habeo; nam turpe esset, neminem hic praeceptorem existere, ad quem pueri uto mitti possent peregre. Nemo vero praeter me et *Longicampianum* ex illa turba docentium locum ludum habet, aut si quis habet, me autorem habet. Bona pars magistrorum absterretur oneris magnitudine; alios pudet sordidi muneris docentium puerorum. Scholae publicae quotusquisque rationem habet; denique tanta est in lectorum turba superbia, tanta inertia, ut me saepe pigeat vivere. Neque vero ex privatis praelectionibus aut laboribus in hoc annonae caritate multum edidit, et sumptus aegre tolero, dum vito sordes, quae a mea natura atque ingenio sunt alienissimae. Diligentiam tamen domi summam praesto, ut aes alienum caveam, totaque res familiaris mea industria magis quam reditus magnitudine sustentatur. Miseros nos, qui literas non solum aetudinis, sed etiam rei familiaris iactura tuemur. Fortasse aureus esse possem, si theologica vellem a quaestum habere; sed ego id nullo modo faciam. Potes autem de mea diligentia in curanda et familiari inde coniecturam facere, quod nulla nova vestis uxori, quamdiu habui, empta est. Uteremur, quantum effusum putes in alios, qui nos, et in hac urbe splendidos, quotidie compilant? Superbiebam aliquid patrimonii meis liberis relinquere, si honeste parari possit. Nunc video, in

tanta temporum iniquitate nihil illis praeter miseram et inanem famam nominis mei, et quantum laecunque eruditionis relinqui. Sed frustra *διατείνομαι* miserrimis temporibus de mea fortuna, dum publica potius mala deplorare oporteat. Caetera in aliena charta. Vale.

(Subscriptio perit.)

No. 307.

(eod. anno.)

Philippo Eberbachio.

E codice Bavari Vol. II. p. 841. primum in Schlegelii vita Langeri p. 208, nunc denuo edita.

Philippo Eberbachio.

Fuerunt mihi literae tuae sane pergratae propter memoriam consuetudinis nostrae pristinae et amorem erga te meum. Nam obscurum non est, quanti te fecerim, sed divulsit te a nobis necessitas non tam tibi, quam mihi molesta, quae eriperet amicum ¹⁾ non iniucundum. Verum tu, mi Philippe, ita senties, carissimum te mihi futurum esse, si tuae famae rebusque tuis rectissime prospexeris, et optimos mores optimasque literas colueris. Vides, quod sit seculum, et plurimi in te modestiam aliquando desiderarunt. Visus es in Flaminum ordinem vulgi studio et ambituacula quadam, praeterea in alios bonos viros fortiter debacchari. Id scis, quam sit alienum ab officio boni viri et christiani Rectoris *). Aiebant, te etiam edidisse adversus Desider. *Erasmii* Roterodam. cuiusdam nugatoris *Alberi* ***) scriptum, quod non credis quantum me commoverit. Nos tui plane sumus, si a factiosis et seditiosis hominibus, denique ab improbis omnibus quam longissime abfueris. Vale.

1) Cod. *animum*, quod mendum habeo.

*) Eberbachius tum Scholae in Valle Ioachimica praerat. Nescio an haec reprehensio referenda sit ad querelas, quas Nicolaus Hermannus ad Lutherum detulerat. Vid. ep. Lutheri ad Hermann. ap. de Wett. II. p. 561.

**) „Fortasse: *Erasmii Alberi* iudicium de spongia *Erasmii*, 8. s. l. 1523. itemque 1524. V. Panzeri An. typ. IX, 183. Nr. 245. et ibid. 136. Nr. 276. editum. cf. Adelungi Supplementum. ad Ioecheri Lex. Erudit.” [Danz.]

*) Aegre tolerat Spalatinus haud dubie ea, quae Melanthon supra in fine epistolae, quae incipit: *vix potest integra conscientia etc.* scripserat. — Videntur eo tempore stipendia doctorum in academia soluta non esse, qua de re etiam Lutherus queritur in ep. ad Spalatinum, exeunte anno 1524 scripta. Vid. de Wett. epp. Luth. II. p. 584.

**) Melanthonis stipendium postea ad 200 flor. auctum esse, illum vero noluisse tantum stipendium habere, intelligitur ex epistola Luth. d. 9. Febr. 1526 ad Principem Electorem.

No. 308.

(eod. anno.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 69. — Nunc ex autogr. in Cod. Monac. I. p. 42., ex cuius scriptura intelligitur, hanc epist. vel hoc vel proximo anno scriptam esse. In inscriptione nulla leguntur nisi haec verba:

D. Hieronymo Bomgartnero.

S. Mi Hieronyme, quid petat hic bonus vir, ex literis Doctoris *Martini* intelliges, quae sunt ad *Osiandrum* et *Hectorem* scriptae. Ego tametsi non magna in spe sim, posse consuli hac ratione homini, tamen te per caritatem obtestor, si quid omnino usquam potes, calamitatis te huius miserescat. Vale.

Philippus.

No. 309.

(eod. anno.)

Ludovic. Carino.

Epistola nuncupatoria in: Demosthenis Olynthiaca prima in latinam linguam versa a Phil. Mel. Hagenoae per Ioh. Sererium, anno 1524. 8. (Vid. Strobelii Neue Beiträge, II. p. 228.) — Editio altera: Demosthenis Olynthiaca III. et Philippica una per Phil. Mel. et Ioach. Camerarium latinitalitate donatae (sine textu graeco) — partim nunc primum, partim quam antea et emendatiores et scholiis instructiores in lucem editae. Basil (s. ann.) 8. — Ex hac posteriore editione descripta a Lunzio ex bibl. Senatus Lips.

Philippus Melanchthon Ludovico Carino suo S.

Non expiabile flagitium designasse videri possim, mi Carine, quod primam Demosthenis Olynthiacam sumsi vertendam in Latinam linguam. Nam ut nemini plebeio pictori Alexandrum imitari licuit: ita summum artificem Demosthenes requirebat. Quis exprimat et effingat tum vim, tum venustatem optimae orationis, nisi quem Demosthenem alterum finxerit natura? Nos belle nobiscum agi putamus, cum hoc contigit, ut admirari hoc genus opera possimus. Porro cum alioqui in scholis enarrarem hanc Orationem, pro mea consuetudine verti, ut sententiam meis verbis, quamquam procul, auditoribus ostenderem. Neque facile dixerim, quantum ipse mihi displiceam, quoties ad Graecam confero. Quare cum viderem futurum, ut ederent Chalcographi, curavimus adiuci tum forte et a Ioachimo versam, quae ali-

qua ex parte sarciret ea, quae in nobis desiderabuntur. Mittimus autem ad te, ut habeas et utriusque *μνημοσύνον*, et amoris nostri erga te pignus. Vale.

No. 310.

(eod. anno.)

Lectori.

Praefatio in librum: M. T. Ciceronis Topica. Cum Commentariis Boe. (Boëti). Wittembergae 1524. 4. — Ex hac editione, quae habetur in biblioth. Senat. Lips., quamque Strobelius non cognovit, praefationem Lunzini descripsit. — Senior editio huius libri est: Topica Ciceronis a Phil. Mel. atque Boëtio enarrata. Hagen. 1533. 8.

Philippus Mel. Lectori S.

Cum ad parandam sermonis copiam unice conducatur, formulas tenere et locos, unde tanquam ex penu orationem depromas, e re literaria videbatur futurum, si *Ciceronis Topica* passim spargerentur, quo libello non alius certius indicat argumentorum omnis generis fontes. Edidimus itaque, ut secum circumferrent studiosi tanquam monitorem, qui subiiciat ac proponat animis, quoties res poscit, dicendi materiem. Verum cum aliquot in hoc Ciceronis opere loci obscuriores sint, quam ut a mediocriter doctis, sine interprete intelligi posse arbitrarer, additus est *Boëti* Commentarius, longior ille quidem, sed plane necessarius. Usus est enim hic Cicero figuris quibusdam Iurisconsultorum, quas nullae praeter hunc auctorem literae explicant. Quare mancus mihi Cicero, sine his scholiis, prodire videbatur. Vetat Hesiodus relinquere domum, quam aedificaris, *ἀνεπίξεστον* quanto minus committendum fuit, ut optimus libellus in manus hominum parum absolutus exiret. Sunt et in Romana historia, in veterum scriptorum monumentis, in Romanis legibus pleraque, quibus, nisi hic Commentarius lucem adferret, ne numeri quidem Platonicis obscuriores essent. Et cum tam liberaliter de nobis mereatur *Boëtius*, ingrati simus, nisi vicissim eum exosculemur et colamus. Nemo ignorat, quam religiose cineres atque ossa divorum custodiantur: eam curam bonis auctoribus conservandis debebamus. Quare te adhortor, ut hoc, quidquid est operis, cupide legas: mihi crede, ad acuendum iudicium mirifice conducit. Sed o ferreos animos! qui toties gravissimis bonorum virorum vocibus ad harum literarum stadium in-

ati usque adeo stupent, ut humanitatem omnem
uisse videri possint. Non dignitas literarum
rendit, non amplissimi fructus commovent, ut
aspiscant. Utinam vero publicis legibus hae pe-
s hominum aliquo in Anticyras deportentur, ne
atagione morbus latius serpat. Verum si quis
, cui meliores disciplinae cordi sunt, quique
minem se esse adhuc meminit, ei optarim hunc
ceronis libellum esse quam commendatissimum.
Ttembergae.

o. 311.

eod. anno.

Lectori.

Praefatio praemissa libro: Die vier Evangelisten vereinigt und
also zusammengezogen, als redeten sie aus einem Mund, —
mit einer Vorrede Ph. Melanchth. 1530. In fine: 1524. 8.
Eandem praefationem dedit Riederer in den Nachrichten
sur Kirchengesch. etc. P. III. p. 458 sqq.

Philippus Melanchthon dem Leser Gnad und
Fried von Gott.

Es ist vor Augen, daß, wie Salomo spricht, Bücher
machen kein End ist, und wie die Münz je ärger und
targer wird, also werden für und für je ärger Bücher
grieben, sonderlich von den verborgen und heimlichen
sachen des Glaubens, davon so wir Menschen reden,
egen wir unsern Sauerteig und irriges Dünken ge-
wichtiglich darunter zu mischen.

Darum ist das sicherste, Menschen Bücher vom
auben fahren lassen, und bei der Propheten und Apo-
Schrift allein bleiben, und daraus das Gewissen re-
ten und lehren. Es ist aber nicht unnützlich, des
angelii Historien ordentlich zu wissen.

Darum haben etliche eine Ordnung gemacht,
Monotessaron genannt, das ist, aus vier Theilen
Ganzes zusammengetragen, dasselbige zeigt an die
Ordnung der ganzen Historia des Lebens und der Pre-
dication Christi. Darinnen sieht man auch, wie die Evan-
gelisten zusammenstimmen, obschon sie nicht gleiche Wort
weg brauchen. So man sie aber gegeneinander hält,
einer des andern Dolmetsch und Ausleger, und wer-
t also in solchem Zusammentragen viel Spruch erklärt,
um ich dieß Monotessaron achte nützlich zu lesen.
Es gebe Gnad, daß wir sein Wort recht und seliglich
verstehen und brauchen. Amen.

No. 312.

eod. anno.

Lectori.

Praefatio in: Fragmentum commentariorum Q. Asconii
Pediani in orationes aliquot M. Tullii Ciceronia. — Nemo
miretur, nemo ferat inique, hac nos forma Asconii com-
mentarios edidisse. Nam animus nobis est, volente Chri-
sto, Ciceronis orationes aliquot a Phil. Melanchthone ca-
stigatas illustratasque scholiis consimili magnitudine post
menses non multos publicare. Ex foelicissima Hagenoia
per Ioh. Secerium. fol. (Editus est antea Asconius Parisi-
sis 1520.) — Descripsit Lünzius. — Ex ep. ad Baum-
gartnerum, supra in Martio data, intelligitur, Ioh. Came-
rarium hunc librum edidisse.

*Philippus Melanchthon Lectori
Salutem.*

Vide, quanta sit vetustatis non una in re vis.
Nam cum monumenta omnia opere aut manu facta
conficit et consumit, tum literaria etiam, quae
vel sola merentur immortalitatem, labefacit. Est-
que haec iniuria gravior, quod aliorum operum
interitus rebus humanis non magnopere incommo-
dat: literarum casus omnium pulcherrimarum re-
rum ruinam secum trahit. Neque enim obscu-
rum est, ornamenta omnia rerum publicarum,
adeoque religionem ipsam literis contineri. Pro-
inde par est, ut ab interitu, quoad fieri potest,
bonos libros vindicemus, summaque cura tuea-
mur, quae erudiendae posteritatis causa retule-
runt in literas prudentissimi homines, maiores
nostri. Nae nos non simpliciter ingrati simus, si,
quae summo labore illi posteris, non aliter atque
rem familiarem boni patres familias, pararunt,
interire siuamus. Porro quia pleraque scripta
vetustas corrumpit ac mutilavit, praestandum est,
ne quod reliquum fortuna fecit, videatur nostra
inertia periisse. Id adeo *Asconium* recognocenti
in consilio fuit, cuius tametsi vix pauculae adno-
tationes restent, eaeque mancae, tamen aliquot
praeclari loci merentur, cur tuncis hoc fragmen-
tum ac blattis eripiatur. Mire nimirum dictum est
τῶν καλῶν καὶ ὀπωρῶν καλῆν εἶναι. Supersunt
enim ex gravissimis Asconii Commentariis scholia
aliquot, sine quibus plerosque Ciceronis locos,
multa in veterum historiis ac legibus, ne Delius
quidem natator adsequi queat. Quare studium
operamque nostram boni consulant Lectores, quan-
do in magnis voluisse etiam praeclarum est, et
nos hoc sedulo egimus, ut nitidius transcribere-
tur optimus auctor. Plus praestari in tanta ve-
terum codicum inopia non licuit. Interea Studio-

• sos adhortor, ut sicubi integri Codicis copia contigerit, opem ferre Asconio pergant. Neque enim vulgariter de re literaria meritis fuerit, quisquis nobis Asconium restituerit.

No. 313.

eod. anno.

Philippo Landgravio Hassiae.

Philippus, Hassiae Landgravius, in itinere obviam factus Melanthoni ex Palatinatu redeunti Witebergam, petit ab eo, ut sibi aliquid de discrimine novae doctrinae Lutheri et Pontificiorum scriberet. Quod postea Mel. fecit domum reversus, et edidit: „Epitomen renovatae ecclesiasticae doctrinae ad Illustriss. Principem Hessorum” (s. l. et a.). 8. — Bis praeterea eodem anno recusa, vid. Strobelii Neus Beyträge P. IV. Sect. 2. pag. 88 sq. — Iterum, Argentorati 1524. 8. Legitur etiam in opp. Melanth. Basileens. T. III. p. 348., et Viteberg. T. II. p. 1. — Eodem anno 1524 duplex prodiit versio germanica, altera: Ein kurzer Begriff der erneuten christlichen Leer an den Durchl. Fürsten, Langgraffen zu Hessen. Philipp. Melancthon. M.D.XXIII. 4. (s. 1) — altera: Synce Summa christlicher Leer, die Gott neyund widerumb der welt geben hat, an den Landtgraven von Hessen, Philip. Melancthon. Wittenberg (b. Nidel Schrytlenß) 1524. 4. Utraque versio (quae habetur in bibl. Gothana) ex latino facta est, ut quisque videt, qui eam cum latino contulerit. Contuli edit. primam latinam et textum in opp. Basil. et Viteb.

*Epitome renovatae ecclesiasticae doctrinae
Philippus Melancthon.*

De religione seu evangelio semper varie iudicatum est, ut testatur Paulus, cum queritur Iudaeis esse scandalo, Graecis videri stultitiam. Deinde in his, qui religionem amplecti videntur, sunt qui ventris commodis ducuntur. Nam bona pars Episcoporum ac Principum patrocinator Pontifici, privati commodi causa, multos ex plebe videmus Luthero favere tanquam libertatis auctori, pertaesos morum veterum. Professores quosdam ambitio aut spes quaestus invitat ad docendum novae doctrinae genus, quo se ad vulgus venditent, paucos incitat ad doctrinam operum tuendam hypocrisis. Longe paucissimi metu divini iudicii, tum cognoscere religionis dogmata, tum sequi student in instituenda vita.

Porro, cum nullo peccato perinde offendatur Christus, atque Evangelii contumelia, cavendum est ne quid in negotio Lutherano (ut vocant) statuatis, quod officiat Evangelii gloriae. Notum est, quid interminetur Christus blasphemis, cum inquit: Qui ceciderit super lapidem hunc, confringetur, super quem vero ceciderit is, contere-

tur. Debet autem in talibus negociis scriptura consuli, quemadmodum praeceptum est Esaias quarto: Ad legem et ad testimonium. Fere depravatos mores maiorum male intellecta patrum scripta, et fallax rationis iudicium ad hanc controversiam iudicandam afferunt. Paulus vero ad scripturam nos revocat, cum ait scripturam divinitus esse inspiratam, ut doceat, arguat et erudiat nos iis de rebus, quae ad pietatem pertinent. Et Petrus iubet sequi scripturam tanquam praeluentem nobis in his tenebris.

Duo sunt loci de quibus hoc tempore potissimum disceptatur. Prior est qua in re sit Christiana iustitia, posterior, quid sit de humanis traditionibus sentiendum. Sunt autem permulti qui iudicant, non de re, sed de verbis controversiam esse, et praeter necessitatem seri contentiones a stultis aut etiam ambitiosis hominibus. Verum exposita causa, apparebit fuisse magnas et graves causas, et necessarias renovandae Ecclesiasticae doctrinae. Dicam itaque de priore loco, qua in re Christianam iustitiam seu veram pietatem esse sentiam.

In fine Evangelii Lucae praecipit Christus praedicari omnibus gentibus poenitentiam et remissionem peccatorum. Unde colligi potest, quid Evangelium sit, quaeve sit ea iustitia, quae Christi et Apostolorum ministerio orbi innotuit. Est itaque Evangelium praedicatio poenitentiae et remissionis peccatorum. Iustitia vere Christiana est, cum confusa conscientia per fidem in Christum erigitur, et sentit se accipere remissionem peccatorum propter Christum. Id non fit simulatione poenitentiae aut fiduciae, imo cum Evangelium veritatem doceat, hypocrisin et simulationem tum in poenitentia, tum in fiducia damnat. Sed Spiritus sanctus in humanis cordibus reteggit peccatum, et perterret ac confundit conscientias, et incitat ad confidendum Christi promissis, qui et satisfacit pro nostris peccatis, et pollicetur gratis remissionem peccatorum.

Nec metus ille divini iudicii, nec fiducia, qua erigitur et serenatur conscientia, sumitur, nisi Spiritus sanctus corda moveat. Quemadmodum testatur Christus Ioannis sexto: Nemo venit ad me, nisi quem Pater traxerit. Et Esaias: Non ascendit in cor hominis etc. Et Paulus: Homo naturalis non percipit ea, quae sunt spiritus Dei. Quamquam enim audias divinas comminationes aut promissiones, tamen pectus non assentitur, ut ut

mules, si non accesserit Spiritus sanctus. In rebus secundis somniamus leniorem esse Deum, quam qui graviter nobis irasci possit. In rebus adversis crudeliorem esse iudicamus, quam qui nos respiciat, quantumvis implorantes a se auxili-um. Denique ne unquam quidem serio ac vere credimus nos Deo curae esse, ut illi dicunt Ezech. 34: Non videt Dominus nos, deseruit Dominus terram. Proinde Spiritus sanctus ostendo eccato et iudicio Dei incutit terrorem conscientis per praedicationem poenitentiae. Et sublevari irsum per Evangelium, id est, per annunciationem remissionis peccatorum.

Porro ubi vim tum irae Dei, tum misericordiae cor agnoverit, ibi demum veram de Deo opinionem concipit, qua se credit ei, sperat, reiicit: in eum in rebus adversis, metuit eum. Denique agnoscit vere eum et respicere nos et iudicare nos servare. In hunc modum Spiritus sanctus in cordibus fidem, timorem Dei, deiectionem nostri, castitatem, modestiam et similes fructus, qui recensentur ad Galatas V. Fitque id quod praedictum est in Hieremia, ut inscribatur non tabulis saxeis, sed cordi digito Dei. Est haec summam iustitia Evangelica seu Christiana, confusa conscientia, sublevari nos per fidem in Christum, per quem agnoscimus vim misericordiae Dei. Sic definit vitam aeternam Christus Ioannis XVII: Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum, et quem misisti Iesum Christum.

Porro vita aeterna est illa ipsa iustitia, quam praedicat Evangelium, quam ponit Christus simpliciter in cognitione patris et sui. Neque verum est nosse Deum, quod hypocrisis et humana ratio simulat, cum nominat Deum. Neque item verum est nosse Deum, ut vulgo docent, praecipua nosse, aut utcunque simulare. Norant enim Iudaei nomen Dei, norant legem, imitabantur ritum simiae. Et tamen Christus negat eos nosse Deum, cum inquit Ioannis octavo: Est pater meus, qui me glorificat, quem vos dicitis, quod deus noster est, nec novistis eum. Qui vere horum, cum reformidant vere iudicium eius, tum rigentur in rebus adversis, ut ab ipso opem securi expectent. Parit enim fides tranquillitatem a corde et securitatem, quam certe liberi arbitrii ires nullo modo praestare possunt. Et tamen hic verissimus Dei cultus est, iuxta Psalmum quingentesimum nonum: Invoca me in die tribulationis.

MELANTH. OPER. VOL. I.

nis, et eripiam te, et honorificabis me. Non vocat cultum Dei missas aut alias ceremonias, aut opera. Sed invocare Deum in rebus adversis. At in rebus adversis ratio sentit plane se negligi, nec respici a Deo. Fides autem cor incitat, ut de Deo bene sentiat, ut sentiat se Deo curae esse.

Adumbravi utcunque qua in re sit christiana seu evangelica iustitia. Scio autem partim haec obscura, partim ridicula videri. Sed quid facias, Evangelium scandalo esse Iudaeis, et videri stultitiam gentibus, multo ante praedixit Paulus. Verum hi qui haec rident, sciant Christum iudicatum esse, et de blasphemis supplicium sumpturum. Et cum declaraverit antea in rebus adversis Hierosolymis quantum irascatur blasphemis, non connivebit ad nostram impietatem.

Vide autem quantum sit solatii miseris conscientis in hac praedicatione, cum intelligunt ipsissimam iustitiam esse, credere quod per Christum remittantur peccata, sine nostra satisfactione, sine nostris meritis. Novi, qui ante cognitionem huius doctrinae, cum satisfactionibus ac commentitiis operibus non posset erigi conscientia, plane spem omnem suae salutis abiecerant. Hi postquam Evangelium illuxit orbi clarius aliquanto, rursus ingenti animo concepere spem salutis. Nec spem modo concepere, sed vires etiam seu robur adversus peccata. Tantum retulerit recte cognoscere Evangelium. Offenduntur plerique, cum audiunt fidei tantum tribui, maluntque opera exigi. At nos non de ea fide loquimur, quam simulat ratio, quae publice est omnium. Sed de vera cognitione Dei, quae parit timorem et caeteros bonos fructus. Praeterea requiri docemus¹⁾ poenitentiam, quae certe a malis operibus, si modo non simulatur, revocat nos. Hanc iustitiam, quam descripsi, requirit Christus, ceremonias et similia non requirit, cum ait, Regnum Dei intra vos est. Quare nec Moysi ceremonias exigit, et liberum nobis fecit uti ceremonia nostra, videlicet Eucharistia, cum volumus.

DE IUSTITIA HUMANA.

Paulus ait non omnium esse fidem. Quare Christiana iustitia non est publice omnium, sed

1) *requiri docemus*] Mel. opp. legant: *requirimus*.

paucorum, quos Deus velut e mundo evocat. Quid igitur facias, dices, de eis, qui non habent iustitiam christianam? An peccabunt et audent omnia impune, donec Deus eos immutet? Nequaquam, Paulus enim docet legem esse iniustis positam.

Est itaque praeter christianam iustitiam, iustitia humana, qua coherceri impij debent. Hanc ego iustitiam soleo paedagogiam vocare, secutus Paulum, qui ad Galatas III. ait, legem paedagogum esse in Christum, et puerum tantisper sub lege debere tanquam sub tutoribus esse, dum grandescat in Christo. Haec paedagogia politica quaedam iustitia est, quae mores format, et ritus et humana ac civilia officia continet, pueros assuefacit ad cultum Dei, docendo, exercendo, stolidum vulgus a vitiis cohibet, sicut et Salomon praecipit Proverbiorum XXVI.: Flagellum equo, chamus [hamus?] asino, et virga in dorso stulti. Et Proverbiorum XXIII.: Ne subtrahas a puero disciplinam, si enim percusseris virga, non morietur. Huc pertinet etiam ius gladii, qui, ut Paulus ait, debet esse timori malis, honori bonis. Haec politica iustitia prudenter est a religione seu Evangelica iustitia discernenda. At plerique hodie ita praedicant evangelicam²⁾, ut nova impietas nascatur. Nam impij quidam homines simulant fidem, et de Christi nomine gloriantur, et securitatem quandam carnalem concipiunt, a qua in magna vitia praecipitantur, nec coherceri se debere arbitrantur. Negligitur et puerorum institutio, et hoc genus alia, cum tamen subiecerit Deus huic paedagogiae omnes, qui vel non sunt in Christo, vel imbecilles sunt, iuxta illam Pauli sententiam ad Galatas III. et IV. In lege praecipitum fuit, ut aedium vestibulis inscriberetur Decalogus, item vestium fimbriis. Talia officia quid aliud quam paedagogia erant, qua cohercerentur et frenarentur³⁾ pueri, et reliqui similes pueris? Ad hunc modum etiamnum erudienda, regenda et cohercenda erat multitudo legibus et certis officiis. Et opinor olim hoc consilio condita esse monasteria, ubi pueri iuxta hanc paedagogiam instituerentur. Sed talis paedagogia quam divinitus praecepta sit, tamen non iustificat coram Deo. Sed, ut Paulus ait, sunt egena elementa mundi, hoc est, ordinationes, quae neces-

sitati humanae serviunt, nec merentur gratiam aut remissionem peccatorum, aut ut contingat Spiritus sanctus. Sic enim Paulus dicit ad Ephesios II.: Gratis salvati estis per fidem etc. Imo ubi accesserit opinio, quod ea sit iustitia christiana, peccatur, quemadmodum in monasteriis paedagogiam videmus versam esse in impium et commentitium cultum Dei.

Hactenus meam sententiam exposui. Reliquum est, ut indicem, ubi dissentiat ab Aristotelicis theologis; faciam autem hoc brevissime. Docent mereri nos nostris viribus et nostro conatu gratiam, peccata remitti propter satisfactiones nostras, quibus dogmatibus plane obscuratur satisfactio Christi. Quid autem conscientia solati aut spei habeat, si ex nostris meritis, non ex gratia per Christum, pendet salus? Fere item nec in poenitentia, nec in iustificatione requirunt Spiritum sanctum, sed rationis conatu contenti sunt. Qui tamen nihil aliud nisi mera hypocrisis est, sicut testatur Paulus, cum ait: ascendit in cor hominis etc. Item: Omnes vacui sunt gloria Dei.

Potest hinc cognosci, in verbis tantum, an re controversia sit. Evangelium propter Christum gratuita remissione peccatorum erigit conscientias, Aristotelici doctrina meritorum adigunt ad desperationem; Evangelium docet per Spiritum sanctum purgari corda et renovari, ut agnoscant Deum, fidant Deo, et timeant Deum, Aristotelici rationis hypocrisis haec perfici posse putant. Est autem obscurum discrimen, propterea quod, oculis carnis cerni non potest.

DE POSTERIORI LOCO.

Quanquam superior locus obscurior sit disputatione de humanis traditionibus, tamen nescio qui fiat, ut haec disputatio maiores motus in orbe excitet. Et cum Lutherus magis urgeat illa, quae supra dixi de poenitentia, de gratuita remissione peccatorum, de fide et spe, et moneat ibi summam esse religionis, tamen non parum multi sunt, qui existimant nihil docere Lutherum nisi humanarum traditionum contemptum. Atque hi se valde pios esse putant, ubi in sacerdotes fortiter debacchati sunt, aut contra morem carnes ederunt. Ego meam sententiam breviter recensebo.

Dominus apud Esaiam inquit, Frustra se coli mandatis hominum, et repetivit hanc sententiam Christus apud Matthaeum. Quare impietas est, traditionem ullam humanam instituere, aut ser-

2) Ed. ann. 1524 mendose: *Evangelium*.

3) Ed. ann. 1524: *refrenarentur*.

rare pro cultu Dei, seu ut ea observatione iustificeris. Satis clara est Christi sententia, frustra te coli mandatis hominum.

Sunt autem quaedam traditiones, quae citra peccatum servari possunt, ut quae de vestitu vel cibis aut similibus nugis constitutae sunt. De his satis est iuxta Evangelium sentire, quod non iustificent servatae, neque obsint neglectae, iuxta Pauli sententiam: Ne decretis vexemini. Et tamen pacis studio retulerit servari civiliter, iuxta regulam: Si quis adegerit te ad mille passus, eas una duo millia. Item: Qui in circumcisione vocatus est, non accersat praeputium, qui in praeputio, non accersat circumcisionem. Sunt aliae quae citra peccatum servari ne possunt quidem. Cuiusmodi est impurus ille caelibatus, qui crudeliter et impie exigitur a Papa. At Christus negat omnibus esse datum. Et Paulus scripsit, melius esse nubere quam uri. Proinde nihil morentur hanc traditionem hi, quorum vires non suppetunt caelibatui. Neque enim ulla traditio humana contra verbum Dei constituere potest. Non est omnibus datum. Nec vota valent his in rebus, quae sine peccato praestari non possunt. Quid enim si voveris caedem te facturum esse. At in eorum votis, qui caelibatum praestare non possunt, quive per observationem illam monasticen se iustificari iudicant, peccatum est. Quare rescindenda sunt, praesertim cum Paulus aperte dicat, Spiritus mendaces esse, qui prohibent matrimonium. At horum spirituum principes, qui tuentur Papae legem, lictores et satellites sunt. Et quemadmodum ait Michas: Princeps postulat, et iudex obsequitur. O miserandam conspirationem. O infelix foedus, cum videant principes Papam cum Deo palam bellum gerere, cum in propatulo sit simpliciter religionem ab illo contemni, non commoventur tamen, ut suae saluti potius consulant quam serviant illius furori. Saxea pectora nimirum illis sunt, qui Dei voluntatem usque adeo nihil morantur.

Superest res missaria, de qua hic non attinet disputare, cum negociationem in missis et eorum mores, qui rem missariam prophanant, ne papistae quidem ipsi probare possint. Et tamen neque hanc corrigi patiuntur.

Habes quid sentiam de renovata Ecclesiastica doctrina. Neque sum veritus ne graviter ferres haec ad te scribi, cum de religione deceat cuiusvis iudicium cognoscere, et tu iusseras ut ad te perscriberem, peccaretne, qui Eucharistia non utere-

tur. Non potuit autem de ceremoniarum usu commode dici, deque libertate illa quae nobis ius facit utendi ceremoniis aut non utendi, nisi totam causam complecterer, iam et officii mei esse putavi, monere quae et tuae salutis referre videbantur et publicae tranquillitatis. Horatius iubet aspicere, etiam si coecus iter monstrare velit. Quare de quoque rogo, ne sit molestum haec cognoscere qualiacunque, quae certe pio studio ad te perscripsi. Vides quam periculosa dissensione conflictetur orbis terrarum. Et certatur fere de ceremoniis tantum et de traditionibus humanis. Ubi si paulummodo sana consilia admitterent principes, sarciri pax posset. Multitudo nonnunquam utrinque irritatur, a seditiosis concionatoribus. Nam et qui Papae patrocinantur impiis concionibus et libellis, tantum exacerbant animos hominum. Et quidam pseudolutherani prophanis et seditiosis clamoribus dum gratificantur multitudini alioqui cupidae novarum rerum, passim seditiones excitant. Neque enim fieri potest unquam, quin privatis cupiditatibus nomen Evangelii praetexatur. Vidi qui decimas, qui alia negabant praestari debere magistratibus aut his quibus magistratus adsignavere. Tales interea utrinque concionatores nascuntur, dum cessant Principes honestis consiliis opem adferre reipublicae. Nam qui simpliciter opprimere Evangelium conantur, nihil promovebunt. Si est Evangelium, non potest humana vi opprimi. Rursus hi qui nimium multitudini, vel metu vel stultitia permittunt, non provehunt Evangelium, sed alunt furorem multitudinis in publicam perniciem. Et cum abutitur multitudo verbo Dei, plus laedit Evangelii gloriam quam qui adversantur. Proinde Principes oportuit et facere copiam docendi Evangelii (quod cum recte traditur, pacem et tranquillitatem docet, non excitat seditiones) et coercere furorem multitudinis, quae impio praetextu Evangelii tumultuatur, ac in aliorum fortunas impetum se minatur facturam. Nam in hoc gerunt arma Principes, ut sint timori malo operi. Utar enim Pauli verbis. Dei donum pax est, et eximium quidem, nec poterit conservari, si in opprimendo Evangelio principes Deum a se alienarint. Sacrae historiae regem Iosaphat praedicant, quod constituerit Levitas, qui religionem docerent. Huius exemplo debebant principes curare moderatos et bonos viros, qui sacra docerent. Nec pueri negligendi erant, quod ea aetas rerum publicarum

veluti seminarium sit. Erantque artes illae omnes conservandae summa cura, quas vel religio vel puerilis institutio requirit. Desiderabant haec longiorem orationem, sed ego brevior fui, cum arbitrarer te *) commonendum tantum esse, commendo itaque religionis causam conscientiae tuae, cuius si rationem habueris, mavoles Iosaphat imitari quam Pharaonem. Opto autem ut Christus

4) Versio germ.: *Ew. Fürstl. Gnaden.*

spiritum tibi suppeditet, et voluntatem optime consulendi et tuae et publicae saluti, ne vel Evangelii cursum moreris, neve saevias in eos, quos necessitas et conscientia cogit alicubi a pontificiis legibus discedere.

(*Mylius* in *Chronologia* scriptorum *Melanthonis* commemorat ad ann. 1524 praefationem *Mel.* in *Threnos Ieremiae*, quam videre nobis non contigit.)

No. 314.

1. Ian.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 49. — Nunc ex autographo in Cod. Monac. I. ep. 6.

D. Hieronymo Baumgartnero amico summo.

S. Neque mihi libet in valetudine tam tenui longam epistolam scribere, neque tibi, opinor, vacat occupato in adornando Hymenaeo prolixas literas legere. Cum *Eobano* ex sententia senatus vestri egi, sic, ut dicerem, deferri stipendium quinquaginta et centum aureum numum¹⁾, aut non multo minus; quid postulet in literis videtis. Itaque quanquam non dubito, quin iudicetis, iam esse conductum, et²⁾ de mercede nihil mutetis, tamen cupio ei responderi, ut confirmetur; sunt enim qui dissuadent profectionem. Tu vero, mi Hieronyme, quantum potes, incumbe, ut incepta Schola exaedificetur. Magnum, mihi crede, ad rempublicam inde commodum rediturum est. Nulla est enim praeterea urbs adhuc³⁾ in Germania, nullus Princeps, qui ceperit consilium conservandi literas. Vel cum aliquo incommodo vestro, tamen posteritatis iuvandae causa res tam praecleara tamque utilis toti generi hominum urgenda videtur. Utinam scias, quae sint⁴⁾ in aulis, in urbibus aliis eorum iudicia de literis, qui gubernacula sedent, tum magis incepto, quamquam valde delecteris, delectari te posse putem.

*Sigismundo*⁵⁾ scripsi, non omnino negligenter, ut vides, mitto enim tibi exemplum: vellem et te illi et *Ioachimum* scribere. Quod ad aemulorum attinet, ego vobis honesta petentibus non deaturus sum, modo faveat incepto negotio Christus, qui certe piis consiliis favet. Et ego sic iudicio honestissimo studio et sanctissimo vestros patres cepisse consilium de Schola.

1) Camer. edidit: *nummorum*, sed autogr. habet *numum*.

2) Cam. ut.

3) adhuc praetermisit Camer.

4) Liber impr. sunt mendose.

5) Gelenio addidit lib. impr.

Mitto item meam *sententiam de Ecclesiasticis redditibus*, quam tu ita demum exhibebis, si tibi probabitur. Nam de parte superiori quaestionis *ἡρώως* pronuncio, eaque de re omni Iure consultos consului. Scis meam de non mutandis ritibus sacris sententiam, postquam ea sunt antiquata, quae poterant conscientias laedere. Reliqui mores qui supersunt *κακά εἰσιν εὖ κείμενα*. Scis autem esse in proverbio religiose profecto dictum *τὸ κακὸν εὖ κείμενον μὴ κινητέον*. Vale.

Ioachimo per occasionem exempla epistolarum tum *Eobani*, tum mearum ad *Sigismundum* mitti cupio. *Ioachimo* hunc Sophoclis codicem mittas, una cum literis, quas illi inscripsi⁶⁾. Nuptias et totum illum vitae cursum fortunet tibi Christus⁷⁾. Vale. Cal. Ianuarii⁸⁾. Caspar *Bornerus* nondum mihi respondit.

Philippus.

No. 314^b.

1. Ian.

Senatui Norinbergensi.

Editum a Strobelio in Miscell. II. p. 164.

„*Melanchthons Bedenken von den Stiftungen, wie es damit gehalten werden soll.*“ (Senatui Norinbergensi factum. Vid. epist. antecedentem ad Baumgartnerum scriptam.)

Quaestio:

Ob man schuldig sey, den Erben folgen zu lassen solche Rent und Gult [Gelder], die zu den Ceremonien gestiftet seyn, die jezo geändert werden, diemeil Ursachen, darum solch Celemosynen geben sind, weg gethan und geändert wurd.

Antwort.

Anfänglich zu reden von alten Stiftungen, wo der Stifter todt ist, ist in dieser Sachen das allergewisseste,

6) Verba *Scis meam de non* etc. Melanthon postea adscripsit.7) Camer. edidit: *iterum vale*.

8) annus 1525 alia manu adscriptus est.

daß die Erben unterrichtet werden, daß sie solche Güter nicht mit gutem Gewissen fordern mögen, denn der Stifter hat sie wissentlich dahin geordnet und den Erben nicht folgen lassen, darum nun die Erben keine Gerechtigkeit mehr dazu haben. Und dieweil der Stifter solche Gütere hat zu Gottsdienst geordnet, wissen je die Erben nicht, ob des Stifters Willen genug geschehe, so die Gütere der Kirchen entwendet würden, dieweil die Kirche die wohl gebraucht, wiewohl anders denn vorhin, und dieweil der Erbe ein Gewissen [ein Wissen] hat von des Stifters Willen, mögen sie nicht mit gutem Gewissen solche Gütere fordern. Woran nun das Gewissen einen Zweifel hat, handelt es darüber etwas, so geschicht (es) gewislich wider Gott. Denn Paulus spricht Rom. 14: was nicht aus Glauben geschieht sey Sünd, das ist, woran des Menschen Herz einen Zweifel hat, obs recht oder unrecht thue, und darüber fortfährt, sündigt es. Nun können ja die Erben nicht wissen, ob sie des Stifters Willen thun, so sie der Kirchen die Gütere entziehen. Denn dieweil solche Gütere zu Gottesdienst gestiftet sind, ist ja zu vermuthen, daß der Stifter wollt solche Gütere viel mehr dahin gewendet haben, so er bessern Gebrauch gewiß hätt. Dieß betrachtt ein jeder in solchem Fall, so wird er eigentlich einen Zweifel bei sich finden, daß er wider den Willen des Stifters solch Gut möcht zu sich reißen, dieweil er nicht eigentlich wissen mag, ob der Stifter solch Gut hat wollen auf die Erben wenden, wo ihm nicht die Ceremonien dafür gehalten wurden *). Raub ist vor der Welt, wissentlich fremde Gütere zu sich zu reißen, es ist aber auch Raub, solche Gütere zu sich zu reißen, daran ich zweifle, ob sie mir gebühren oder nicht, sonderlich dieweil solch Gut zu Erhaltung der Armen angewendet wurde, die Gott rächen **) will, wo ihnen die Elemosynen also aus dem Halfe gerissen würden. Denn also spricht Salomon Proverb. 22: Beraube den Armen nicht, denn Gott wird ihre Sache richten, und die, so Gewalt an ihnen üben, verderben. Das sey geredt nicht vom Richter, sondern von den Erben oder Klägern, daß sie dennoch ***) betrachten, in was Fahr sie stehen, wo sie in solchem Zweifel, wie angezeigt ist, die Gütere fordern.

Wie aber wo die Erben ihres Gewissens nicht achten, und fordern solche Gütere?

*) i. e. wenn ihm nicht statt dessen vorgeschlagen worden wäre Ceremonien zu stiften.

**) text. *rechnen*, *errore scribendi*.

***) Strob. *dannoch*.

Antwort:

Das Evangelium läßt in Besizung weltlicher Gütere bleiben, und beståtigt gemeine Landrechte; wie Paulus spricht Rom. 13: was geordnet ist, das ist von Gott geordnet, das ist: daß weltliche Obrigkeit und was sie ordnet, zu Recht spricht, Gesetz macht, das sey von Gott geordnet, und soll solches mit Unterthånigkeit und Furcht gehalten werden als göttliche Ordnung. Nun ist gemeiner Landesgebrauch, daß Legata per Conditionem nicht geändert werden wenn solch conditio fällt, sofern daß die Legata in similem conditionem gewendet werden, davon die Rechtsverständigen weiter wissen zu reden. Et faciunt huc L. Legata ff. de administr. re. ad ci. pre. et L. Legatum ff. de usu fru. leg., et L. permu. ff. de publicis operibus. Auch ist solches um Friedens willen vonnöthen, daß die Erben die Gütere nicht anfallen; und so Praescriptio von Friedens wegen sonst adprobit wird, wie vielmehr soll sie hier gelten. Denn wie würde sich ein Reissen und Lärmen erheben, wo jeder Fürst oder Herr das wieder wollt haben, was seine Aeltern den Stiften, den Clöstern etc. geben haben.

Daß aber Fried bleibe, sollen die Possessiones unverruckt bleiben, und soll eine Obrigkeit nicht gestatten einem jeden, zu sich zu reißen und gemeiner Noth und Nutz entziehen, was ihm gefällt. Denn wie wollt auch ein gemein Regiment bestehen und erhalten werden, wenn nicht die Gütere, darzu gegeben, dabei bleiben sollten.

Im alten Testament hat Gott dem Priesterthum Decimas geordnet, hat auch sonst aufs Volk einen Zeh geschlagen zum Tabernackel. Will man nun den Kirchen entziehen, was sie jeso haben, so folgt, daß man dagegen muß Moses oder andere Ordnung annehmen, denn es muß doch der Kirchen Kost von dem Volk getragen werden. Darum istß viel weger ¹⁾, man laß bleiben bei gegenwärtiger Ordnung, denn sie mag ohne Lärmen nicht geändert werden. So ist auch im Sprichwort: *nota mala optima*.

Dieß sey geredt von alten Stiftungen, wo der Stifter todt ist, und solche Gütere in einer Obrigkeit Verwaltung seyn.

Wo aber der Stifter lebt, und will nicht willigen, daß man gegebene Gütere anders gebrauche, denn dazu er sie gestiftet hat, weiß ich nicht davon zu disputiren. Mich bedünkt aber, wie man niemand zwingen kann

1) weger? — Sensus: *besser*.

er soll, dem Papst oder andern zu glauben, so soll er auch sie mit den Gütern lassen schaffen, was ihr wissen leidet. Manchem gefällt nicht die Aenderung Ceremonien; manchem gefällt des Papsts Kaufmannsart mit den Messen. Wie man nun solche nicht zwingen kann, anders zu glauben, laß man ihnen die Güter, dieweil sie vorgeben, sie beschweren ihr Gewissen, sie es zu Aenderung der Ceremonien geben. Etliche aus Blödigkeit, die sich ärgern an Aenderung der Ceremonien, derer dann Gott gebothen hat zu verschonen. Etliche aber verdammen Aenderung der Ceremonien mit Muthwillen. Gegen denselben ist das Evangelium auch so stolz, daß es kein Eleemosyne von ihnen annehmen. Denn es spricht Salomon Prov. 13: der Gottlosen Opfer sey ein Greuel. Auch Paulus nicht Eleemosynen nehmen, wo mans nicht thut, 2 Cor. 8. Denn er spricht also: ich gethe euch nicht, sondern das begehrt ich von eurer Liebe für andere, und daß ich prüfe, eure Liebe ungefälscht und herzlich sey; er wollte er sprechen: er fordere Eleemosynen als Anzeigung wahrhaftiger und herzlicher Liebe. Wer nun keine Liebe nicht hat, und nicht üben will, dem gebeut nicht.

Und ob man schon nach der Schärfe solchen nicht schuldig wäre, dennoch rath ich nicht, daß man mit ihnen hadere, dieweil es je Eleemosynen seyn, die da willig seyn sollen.

Wo auch ein Stiftung nicht in der Obrigkeit Hand ist, sondern in der Erben Verwaltung, halt ich auch, nicht gut wäre, ohne der Erben willen dasselbe einzuziehen, dieweil solchs Unfrieden bringet.

Sic pronunciat Philippus Melancthon, cesarum etiam rectius sentientium iudiciis.

n. 815.

1. Ian.

Senatui Norinbergensi.

Editum ex Msto a Strobelio in Miscellan. P. II. p. 169.

Norinbergensibus scriptum, anno, ut putat Strobelius, 1525. Vid. epist. ad Baumgartn. d. 1. Ian. h. a.

Bedenken über die Ceremonien.

Dieweil in den Kirchengebräuchen dasjenige ist abgeändert, daß man ohne Sünde nicht hat mögen gedulden,

sind noch etliche Ceremonien in dieser Stadt *) vorhanden, daß man in den Kirchen lateinisch singt, und Messgewand oder andere sonderliche Kleidung gebraucht, dergleichen die Ordnung des Gesangs in der Kirchen. Von diesem allen ist dieß meine Meinung.

Erstlich was bisher ist abgestellt worden, daß man dasselbe nicht wiederum aufrichte, und hinwiederum, was noch unabgethan, daß man dasselbe bleiben laß. Denn Paulus spricht: bist du in der Beschneidung beruft, so zeuch kein Borhaut etc., damit er meint, es sey nutz, damit man sich der Ordnungen halte, die jenseiten [zu jener Zeit] im Gebrauch seyn, denn durch Aenderung der Ceremonien werden die Schwachen geärgert und verursacht, sich der Kirchen zu entäußern, dadurch denn folgt, daß sie auch das Evangelium und Wort Gottes nicht hören. Es haben auch die Apostel und andere, so aus den Juden zu dem christlichen Glauben sind bekehrt worden, die jüdischen äußerlichen Gebräuche gehalten, gleich als wenn ich in Frankreich wäre, wöllt ich mich auch auf französisch kleiden, nicht daß ichs Gewissens halber thun müßte, sondern daß ich mich andern Leuten desselben Landes gemäß hielt.

Es will auch der heilige Paulus haben, daß keine Unordnung in der Kirchen sey, die sich gemeinlich zu trägt, so die Kirchengebräuche geändert werden. Denn als [so] oft etwas wurde verneut, wurde das Volk bewegt ehe denn es in die Gewohnheit kommt. Da laufen etliche zu allein darum, daß es neu ist; etliche werden irre und scheu davor, so sie sehen, daß es von etlichen unbedacht wird angenommen, und von andern gleich so unbedacht und ohne Verstand verworfen. Daraus folgen dann Zwietracht, Kergerniß und Gotteslästerung, und werden etliche verursacht, alle bürgerliche Ordnung, Gesetze und gute Sitten desto geringer zu achten.

Dieweil nun die Ceremonien allein darum sind erfunden, daß das gemeine unverständen [unverständige] Volk gewöhne in die Kirchen zu gehen und das Evangelium und was zu der Seligkeit gehört, zu hören und zu Herzen zu fassen, denn das Gesetz ist ein Buchstabe

*) De initiis emendationis sacror. Norinbergens. vid. Strobhelii Miscell. III. p. 47. Georgius Bester s. Pessler, praepositus ad aed. St. Sebaldi, Hector Poemer, praepositus ad aed. St. Laurentii, et Wolfgangus Volprecht, Prior Augustinianorum anno 1524. Missis valedixerunt, et calicem in coena sacra laicis dare, simulque cantionibus et lectionibus germanicis uti coeperunt, et invocationem Sanctorum aliosque ritus, quos Evangelio minus convenire putabant, omiserunt. Senatus, timens Caesarem, voluit, ut pars ceremoniarum certe restitueretur, cui vero praepositi obedientiam praestare noluerunt. Hinc factum est ut aut Senatus, aut, quod verisimilius est, praepositi iudicium Melanthonis quaererent hac in re.

ster, wie Paulus sagt: so sollen wir des gemeinen Volks Schwachheit nachgeben, und solche Ceremonien gedulden, dieweil ihrer das Volk dermaßen gewohnt ist.

Die so kein Latein verstehen haben dennoch Übung genug, ob man gleich lateinisch singt; denn sie mögen die deutsche Predigt und Lektion hören. Und ob man gleich allerding teutsch sänge, würden sie doch nicht alle mit singen, oder das Gesang verstehen. Es ist das lateinisch Gesang gut für die Knaben, so zu der Lernung gezogen werden. Ich will auch hiemit die künstlichen oder figurirten Gesang nicht verworfen haben.

Hierum [darum] bedäucht mich gut, daß man in den Ceremonien nichts mehr ändert; was abgethan wäre, daß man das also ließ bleiben, was noch stünde, daß man das auch ließ stehen. Denn so du in der Beschneidung bist beruft, so zeuch keine Vorhaut, sagt Paulus, wie oben gemeldet, und wollte Gott, daß dieß überall in der christlichen Kirchen würde gehalten. Jetzt aber dieweil ein jeder eine besondere Weise vornimmt, und einem jeden sein Gesang am besten gefällt, erheben sich Zwietracht, und wird die Liebe verlegt. Das gehört aber den Predigern zu, daß einer dem andern nachgebe, und ihm aus Liebe weich, sofern es nicht wider den Glauben ist.

Ich wollt auch fast gern, sofern es ohne große merklich Kergerniß und Zerrüttung möchte geschehen, daß die vielfältigen Messen würden abgestellt. Denn Paulus sagt, wer den Leib Christi unwürdiglich empfahe, der empfahe ihm selbst ein Urtheil. Hierum sollen wir verhüten, daß dieß hochwürdig Sacrament durch so viele Messen nicht verachtet, geschwächt oder mißbraucht werde.

Und bedünkt mich, gar nicht noth seyn, daß man alle Tag zwo Messen hab, sonderlich in den Klöstern; da denn mancher wider seinen Willen und ungeschickt zum Sacrament genöthigt wird.

Aber anstatt der Messen möchte man dieselbe Zeit Horas oder Psalmen singen, darin sich die da singen und auch die zuhörten üben.

Und so mehr Pfarren würden aufgerichtet wäre gut, daß man es also hielte, daß niemand, sonderlich aus den jungen Leuten, würde zum Sacrament zugelassen, er wäre denn durch die Diener der Kirchen verhört, wie er geschickt wäre.

Ich hab auch in dieser meiner Schrift viel unterlassen, daß ich für unnöthig geachtet habe, daß man davon viel schreiben oder disputiren sollte. Wo aber meine Herren etwas weiter von mir begehren, bin ich willig zu jeder Zeit mein Gutbedünken anzuzeigen.

Philippus Melanchthon.

No. 316.

1. Jan.

Sigism. Gelenio.

Epistolae ad Camerar. p. 37.

Sigismundo Gelenio viro eruditissimo,

S. D. Senatus Noribergensis civibus suis scholam constituere parat. Eam ad rem me quoque adhibuerunt, uti de meo consilio professores conducerent. Ego, quia tibi plurimum tribuo, inter caeteros te quoque indicabam accersendum esse, quo in perpolienda urbis suae iuventute uterentur. Proinde mihi negotium dedit Senatus ut tibi per litteras exponerem, et quid ipsi abs te petant, et alia de quibus facile statuere posses, quae sit scholae forma futura. Ego ὑστερον πρότερον, quod aiunt, quod genus scholarum in urbem invehere cupiant, primum perscribam. Praeter puerilem ludum, ubi primae literae traduntur, et infantia ad grammaticas praeceptiones informatur, adolescentibus, quorum firmior est aetas, quique grammaticen perdidicerunt, veteri more Rhetorica, easque literas atque artes omnes, quae ad humanitatem teneros animos instituunt, tradi volunt. Estque conductus *Eobanus*, quo ex nostris hominibus nemo adhuc felicior poeta fuit, qui cum poetas enarret, tum ad carmen scribendum adolescentiam assuefaciat. *Perpulimus* et *Ioachim* nostrum, ut operam istis addiceret. Erunt et qui mathemata tradant. In hac schola iudicavimus magnum momentum studiis iuventutis excitandis te posse afferre. Itaque te rogat Senatus Noribergensis, ut rei literariae provehendae causa in ludum liberalem ad se pertrahi patiaris. Mercedem annuam centum aureos decreverunt. Sub pascha cupiunt illo professores convenire. Et placuit, ut *Ioachim* et tu, inter vos ipsi compararetis, uter Graece doceat, uter latinis historias enarret. Nam eius rei arbitrium vobis permittitur. Habes consilii nostri summam et voluntatem senatus. Ego hac in re quid ex tui tibi sit facere, non statuo. Verum hoc confirmare possum, te non alibi de literis uberius mereri posse, quam in ea urbe, quam non dubiam est longe principem esse aliarum in Germania civitatum. Et cum urbis disciplina et tranquillitas hominem studiosum trahere possit, tum fore spero, ut sodalitium literatorum te ad suscipiendam hanc conditionem invitet, quorum tibi mores ac studia valde probari compertum habeo. Quare sine, ut

res literaria impetret, ut cum consuetudinibus suscipias provinciam literarum andarum, quae, quo sint in periculo viam a te tuique similibus opem implorant, que iure quodam postulant. Et cum hi, tum potiuntur, summa voluntate cupiant tutis et vitae recte degendae instrumentum accersere, eaque in re vestram operam int, illiberale est, vos optime sentientium am studiis deesse. Quicquid statueris, *Hieronymo Baumgartnero* Noribergam significato. si placuerit conditio, cupiunt te sub pascha regiam concedere. Vale felicissime. Nos mus. Vitenbergae in Saxonia, Cal. Ia-
(*)

Philippus Melanchthon.

17.

(med. Ian.)

(*Friderico Abbati?*)

Manlii farrag. p. 310.

Amico cuidam (**).

xi te uxorem duxisse: quod si ita est, preconsilium tuum Christus fortunet: quando ipsius auctoritatem in eo vitae genere ingre-
maximo cum periculo sequi videris. Nero duxi, te adversus iniqua hominum iu-
mea ratione confirmatum esse. Non enim
quin et prospexeris antea, quae dimicatio-
quae tempestates subeundae essent in hac
nisi contra omnes casus atque impetus non
ratione, sed etiam pietate muneris prospe-

Quod cum ita sit, nolui de hac re scribere
s. Tantum illud duxi admonendum esse,
ad consolationem, meo quidem iudicio, non
utile. Tuum exemplum ad alios bonos viros
sa optima confirmandos plurimos valebit.
inter caeteras causas quae te bene sperare
t, hanc quoque cogites: quod aliqua ex parte
blicum Ecclesiae exemplum pertinet. Quare
tius Deo iudicandum est, et divinitus singu-
mentia defendetur. Bene vale.

on anno 1526. scripta est, ut putavit Camerar. anno 1525,
ex literis Baumgartnero scriptis d. 1. Ian. 1525 intelli-
ur.

let fortasse Fridericus Abbas Norimb. ad aed. S. Aegidii.
Lutheri ep. II. d. 17. Ian. 1525. Putavi igitur hanc
ist. hic inserendam esse.

ETH. OPER. VOL. I.

No. 318.

22. Ian.

Ioach. Camerario.

Epistolae ad Camerar. p. 6.

*Suo Ioachimo Camerario Bambergae,
S. D.*

Gratulor tibi reditum in patriam, suaviss. Ioachi-
me. Angebar enim nonnihil, undique obsessis
viis, praesertim tempore mercatus Lipsici. Do-
mestica mala non dubito quin correcturus sit Chri-
stus, qui certo nos respicit. Tuas literas longio-
res *περί τοῦ α'. β. καὶ τῶν λοιπῶν* accepi nadius
quartus. Hodie *Hessi* tetrastichon, cui utinam
ἐξηγήσιν adscripsisses, nam ego, ut scis, Philippus
sum, non *Οιδίπου*. De negotio *εὐχαριστίας* *)
non aliud adhuc susceptum video, nisi ut hac oc-
casione in intricatas, obscuras et profanas
quaestiones ac rixas coniecti animi, a conspectu
doctrinae necessariae, tanquam turbine quodam
auferantur. Ego rem committo Christo, ut glo-
riae suae pro sua sapientia consulat. Et spero
adhuc constanter eum *ἀποκαλύψει ἡμῖν καὶ περὶ
τουτοῦ τοῦ πράγματος τὴν ἀλήθειαν*. Novi ni-
hil habeo. *Ballerhodus ἐλληνίζει σπουδαίως*.
Placet mihi indoles liberalis in adolescente. Nu-
per *ἐν τῇ μάγῳ* ex more regem domi nostrae
pueris creavimus. Forte advenerat et *Ballerho-
dus*, et lata lex est, ut, quoties habentur comitia,
suum quisque scriptum adferat. Victori *προεδρία*
decernitur in convivio. Ibi *Ballerhodus* eleganti
carmine *προεδρίαν* meruit: nec puduit eum no-
biscum ac cum pueris collusitare. Quod ego do-
cumentum *καὶ δεῖγμα* liberalis ingenii interpre-
tor. Puerilia scribo, sed quae ego magis pia duco,
quam omnes istorum *ψευδοθεολόγων* disputatio-
nes *καὶ κυβείας*. Ego mihi ita conscius sum, non
aliam ob causam unquam *τεθεολογημένοι*, nisi
ut vitam emendarem. Isti viderint quid spectent.
Θαυμάς **) noster miris quibusdam aenigmati-
s me his diebus paene excarnificavit. Erasmi lite-
ras ad me acerbissime scriptas tibi ac Michaeli et
illius hospiti legendas mitto ***). At scripsit
acerbiores ad Urbacchum. Nam is ante biduum
hic fuit. Caetera brevi coram. Nam si animo

*) Lutherus adversus Carolostad. C. WV.

**) Carolostadius C. WV.

***) Data est epist. Erasmi d. 4. Id. Decembr. 1524 legiturque
in epist. Erasmi lib. XIX. ep. 8.

satisfacere cupiam, non queam desinere, cum ad te scribo. Vale, ὡ ἀληθῶς dimidium nostri, καὶ ἀδελφὲ σὺχ ὡς οἱ ψευδοθεολόγοι καλοῦσιν, ἀλλὰ γνησίως. Dat. τῇ κυριακῇ, μετὰ τὴν Σεβαστιανού *). Scripsi hodie aliquot epistolarum volumina. Nuper *Micyllum* salutavi tuo nomine. Cave negligas ullam scribendi occasionem. Meum prologum εἰς εὐνοῦχον mitto tibi, ne ἀσυμβόλως tuo carmine fruamur.

Philippus.

No. 319.

20. Febr.

Paulo Lembergo.

Ex Autographo Mel. in biblioth. Guelpherb. [D.] (Epistola scripta est manu Melanthonis, sed non ab eodem subscripta. Edidit eam ex eodem autogr. in epistolis Lutheri de Wettius II. p. 627.)

*Reverendo Patri, D. Paulo Lembergo,
Abbati in Sagan.*

S. Reverende Pater. Significamus vobis et ecclesiae vestrae, Martinus *Lutherus*, Iodocus *Ionas*, Iohannes *Bugenhagenius* Pomeranus, Benedictus *Paulus*, Philippus *Melancthon*, quod causam mulieris *Hedwigis* et *Erasmi Hertzogs* audierimus, et acta publica relegimus. Proinde ita pronunciamus de conscientiae potestate: Si mulier bona conscientia confirmat, virum fuisse impotentem, seu conatum reddere debitum non potuisse, ille maritus non fuit et haec libera est. Neque vero mulieris infirmitati ac conscientiae obesse hoc debet, quod *Erasmus Hertzog* negat se impotentem esse, dum diversum non probet aut probaverit. Et quia mulier *Hedwig* diu iam cohabitavit cum Magistro *Baldasar Iugelio*, isque eam pro uxore se habuisse adfirmat, aequum est, ut retineat eam. Nam cum profugientem ab impotente viro duxerit, plane is conscientiam suam obligavit. Vos recte facietis, si legitimis ritibus matrimonium adprobaveritis. De hac nostra sententia sigillis etiam nostris testificamur. Valete. Dat. Wittembergae XX. Febr. anno MDXXV.

Martinus Luther.

I. Ionas.

Iohannes Bugenhagenius Pomeranus.

Benedictus Paulus.

*) i. e. d. 22. Ianuarii, non vero ad annum 1524, ut editori visum est, sed ad annum 1525. pertinet.

No. 320.

24. Febr.

Godofr. Hittorpio.

Epistola praemissa libro: *Egesippi* historiographi — de rebus a Iudaeorum principibus in obsidione fortiter gestis deque excidio Hierosolymorum — libri quinque, divo Ambrosio Mediolanensi episcopo interprete. Coloniae M.D.XXV. fol. (In fine leguntur: excusum Coloniae per Eucharium Cervicornum, impensa et aere M. Godofridi Hittorpii, mense Martio.) Fugit haec epistola Strobelium aliosque, qui literas Mel. collegerunt.

*Philippus Melancthon Godofrido
Hittorpio S.*

Praeclare mihi de rebus mortalium mereri videre, mi *Hittorpi*, cum optimos subinde auctores, et vel ad religionem, vel ad alias vitae partes utilissimos repurgas atque recudis. Nam cum his, qui in urbibus olim aut tabulam aliquam aut moenium partem refecerant, coronas aliaque praemia decreverit antiquitas, quid tibi debetur, qui summa fide diligentiaque multos iam scriptores, e tenebris erutos, deterso situ ac squalore, in lucem reduxisti? cum nulla monumenta perinde vitam ornent, nulla moenia, nulla propugnacula respublicas fidelius communiant, quam literae. Mihi profecto hoc seculum, si aut pulcherrimi laboris, quem in veteribus auctoribus restituendis nonnulli collocant, utilitatem non intelligit, aut liberalissime merentibus nullam habet gratiam, magis barbarum videtur, quam fuere ulli unquam Scythae. Ego sane ingens me beneficium accepisse confiteor, cum *Plinius* tuus huc allatus est, doctissimi viri Iohannis *Caesarii*¹⁾ industria plurimis in locis emendatus atque illustratus. Nam cum *Plinius* velut in compendium contraxerit universam naturae scientiam, ille mihi unus liber semper visus est instar locupletis bibliothecae esse. Dii servent *Caesarium*, qui pulcherrimo quidem operi, verum undique et temporum iniuria et chalcographorum inscitia depravato, mederi conatus est: in magnis rebus vel voluisse praeclarum ducunt, etiam si parum successerit. Hic autem ut non omnia sanarit *Plinii* vitia, interdum etiam, ut *Ovidius* inquit, docta plus valet arte malum. At plurima vulnera adeo feliciter curavit, ut nec cicatrix extet. Paulo ante a *Pliniana* lectione absterrebantur honestarum artium studiosi, et quem-

1) Io. Caesarius edidit *Plinium* Coloniae 1524 in fol.; et gloriatus est, se fere IV millia mendorum expurgasse. Postea anno 1534 edidit etiam Scholia in *Plinium*, et diem obiit X annis ante *Melanthonem* senex nonagenarius.

admodum viam dumis ac vepribus obsitam qui iter faciunt vitant, ita auctorem lacerum, mendosum, mutilatum nemo attingebat, videbaturque futurum, ut neglectus aliquando prorsus periret, aut a blattis arrosus, aut etiam a cauponum genere in scombros versus²⁾). Nunc ille tanquam divino aliquo pharmaco, senio exuto, repubescit, et bona spes est, cum salebrae illae, quae lectores in tea morabantur, complanatae sint, habiturum seinceps Plinium et cultores et lectores frequentiores. Id vero ad universam rem literariam conservandam tuendamque plurimum momentum attulerit. Quam multis enim auctoribus, non latinis tantum, sed graecis etiam vita reddita est Plinio restituto? Nam, ut alios omittam, nec Aristotelis historia animantium, nec Theophrasti scriptum de plantis a nobis intelligi sine Plinio potest. Multos hic in illis locos interpretatur, ut Graeci dicunt, *παραφραστικῶς*; multos eo verborum genere exprimit, et cum verbum ex verbo vertit, quod graecae lectioni magnam lucem adfert. Proinde cum et tuo sumtu et Caesarii labore Plinium habeamus propemodum sartum, lectum, multum utriusque nostri seculi homines, multum posteritas debet, quod vobis auctoribus classicus scriptor literariae suppellectili accessit. Demosthenem accepimus, cum Athenis publica bibliotheca incendio consumpta esset, ibique Thucydidis historiae forte conditae una periissent, memoriter reposuisse integrum illius scriptum. Non minorem profecto Plinii servati laudem Caesarius ad posterum auferet, quam et propter renovatum Thucydidem Demosthenes. Olim regum erat munus, illustres auctores ab interitu vindicare, et bibliothecas instruere. Nunc in tanto regum veterano privati quidam homines, cupidi reipublicae

iuvandae, hanc provinciam sibi sumunt defendendae et amplificandae rei literariae: quibus hoc plus gratiae debetur, quod magno cum periculo fortunarum suarum et magna cum invidia depugnandum illis est cum quodam hominum genere, quod, impio praetextu religionis, summa vi literas opprimere contendit. Porro inter humana omnia nullum erat honestius ornamentum religionis quam literae. Optarim autem et eos auctores publicari, qui veterem historiam rerum inter christianos gestarum continent. Quod si fieret, de plerisque, quae hoc tempore in dubium vocantur, iudicari statuique commodius posset. Proinde quod *Egesippum* excudis veterem scriptorem, et non impurum, vehementer probo. Nam et exemplum deletae iudaicae nationis dignum est, quod semper ob oculos nostros versetur, unde magnitudinem ac vim irae divinae adversus impios aestumemus, et quae de christiana religionis incubulis ac propugnatione scribit, non erat committendum, ut interciderent. Nam qui nullam antiquitatis notitiam habent, hi mihi nihilo certius vel de religione vel de rebus aliis honestis iudicare posse videntur, quam illi, quos finxit Plato in specu rerum simulacra tantum procul videre, non intueri prope res ipsas. Vale. Vuitenbergae V. Calend. Martii.

No. 321.

6. Mart.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 15.

Ioachimo Camerario Bambergensi, S. D.

Non dubito quin adventus nostri expectatione factum sit, cur aliquamdiu nihil scripseris, alioqui silentium tam diuturnum impatientissime ferrem. Porro ego cum impense cupio exspatiari, teque ac *Michaellem* complecti, tum occasionem primo quoque tempore excurrendi capto. Sed hactenus me res domesticae detinent. Nam ante ferias saturnalium vulgi, is dies nuptiarum *Camiciani* fuit, Die *Hilarii filiolus* *) mihi natus est,

2) i. e. zum Einwickeln der Häringe verwendet. Repetita est haec locutio e poetis, atque de ea *Fr. Jacobs*, philologus summus, vir praestantissimus, quem consulueram, haec scripsit: „*Martial* sagt (IV, 87.) bei der Sendung eines Buches seiner Epigrammen:

Si te pectore, si tenebit ore,
Nec rhonchos metues malignorum,
Nec scombris tunicas dabis molestas.

Von einem schlechten Dichter, der seine Gäste mit Vorlesen plagte, II, 50.

Quod si non scombris scelerata poemata dones,
Coenabis solus iam Ligurine domi.

Dieser Scherz war aber schon seit Catulls Zeiten im Gange, der *Carm. 95.* den *Annalen des Volusius*, die er an einer andern Stelle *chartas cacatas* nennt, prophezeit:

Volusi annales — Laxas scombris saepe dabunt tunicas.

Und *Persius* I. 41. os populi meruisse — et linquere nec scombros metuentia carmina nec thus.“

*) Filius Philippus. Dies Hilarii est d. 18. Ianuar. At *Lutherus* (de *Wette* II. p. 628) in epistola „*feria post sexagesimam*“ scripta, dicit: „*Philippo heri dedit Deus Philippulum*“; quae quomodo concilianda sint, non video. *Strabonius* et *Foerstemannus* nihil habent de hac contradictione. Pro Hilarii legendum est *Eucharii*. Vid. quae diximus in *Chronic. Vitae Mel.*

non sine periculo. Nam mater triduo ante, dum in culina versatur incautus, collapsa uterum graviter afflixerat solo, id in caussa fuit, cur immaturum adhuc foetum ediderit. Et praeterquam quod uxoris valetudo, et sobolis infirmitas domi nos alligabant, ipsi etiam ita affecti eramus, ut sine summa sollicitudine procul domo abesse non possemus. Ego autem tecum vacuo ac libero animo esse cupio, ut vobis frui possim. Proinde extrahitur paulisper adhuc consilium de profectioe.

Postridie calend. Mart. a *Carolostadio* sunt allatae literae, quibus postulat si queat publica fide, colloqui cum *Luthero* de suo negotio. Erant literae sic satis humanae, sed nonnihil tamen habebant aculeorum. Postulabat tabellarius eo statim die dimitti. Respondit itaque *Lutherus*, se ad te missurum literas principum, aut per te responsurum quid impetrarit. Nihil praeterea. Ego nihil minus puto futurum, quam ut ulla quieta ac moderata consilia admittantur. Videt illud *Alphabetum* adplaudere multitudinem, cuius favorem et gratiam iam olim mihi visum est pluris, quam divina humanaque omnia facere. Aut *παλιγγενεσία* quadam immutatum est, aut incredibili ambitione *μεθύει*. Libenter enim utor *Demosthenico* verbo. Ego, quantum possum in his turbis, consolor me precibus. Domestica incommoda, prae publicis, ita me ames *Ioachime*, vix sentio. Mea valetudo sensim fit deterior, uxor convalescit, et infans bonam spem nobis facit, fore ut vivat. Scitus et elegans videtur. Spero brevi conventuros nos. Vale feliciss. *Michaelem* et hospitem illius humanissimum virum saluta. Postridie *τῆς κυριακῆς τῶν μ'*. anno *XXV*. Mitto non iniucundum hominis *Itali* de exilio scriptum.

Philippus.

No. 322.

6. Mart.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 61. — Nunc ex autographo in Cod. Monac. I. p. 35.

D. Hieronymo Bomgartnero.

S. De *Eobano* non dubium est, quin meas literas acceperis. Itaque tuas et ad me et ad illum exspecto. *Caspar* respondit, sed petit sibi prorogari tempus commigrandi ad vos, quod sine ma-

gno alieno aere *Lipsia* avelli subito non possit. Ea in re facietis, quod videbitur. Nam ego suspicor extrahi ab illo rem, ut ante videat ludi suspicia, et quomodo res sit successura aliis, quam ipse veterem conditionem abdicet. Spero te iam domi habere uxorem, quod ut sit faustum et felix faciat *Christus*! Deus, inquit sacrae literae, coniunxit; quare precor, ut fortunet et pulcherrimam societatem et coniunctionem. Vale feliciter. Postridie *Dominicae* Invocavit.

Philippus.

No. 323.

9. Mart.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 78.

Domino Georgio Spalatino, suo patrono.

(Spalatinus adscripsit ann. 1.5.2.5.)

S. Gratissimum nobis munus fuit, quod hic ab Illustriss. Principe ad regiam coenam missum est. Accipies versiculos, quibus cum Illustriss. Principis liberalitas praedicatur, tum tibi gratiae aguntur. Ecce autem unius in hoc coetu, carmen, inabsolutum quidem, sed ne putares vana me polliceri, velim tibi specimen mittere granditudinis nostrae. *Iohannem Pomeranum* spero tibi respondisse *) de locis, qui faciant libertatem ducendae alterius uxoris, si propter adulterium prior amissa fuerit; res tota posita est in sententia *Christi* liberantis virum. At liber ille non est, si vetes aliam ducere. Eodem illud pertinet, qui *discedit, discedat* etc. in *Corinthiis*.

Hermannus Dulichius summa fide docet hic annos iam aliquot **), ita, ut, si eo careamus, mihi crede, futurum sit, ut valde frigeant latinae literae. Scis autem deserto sacerdotio iam plus semestri nihil accepisse mercedis loco. A redditibus sacerdotii, si omnia diligentissime computes, diu iam nihil redit. Ego vero, quanquam videam, quam sit invidiosum, attingere haec negotia, tamen volui ea de re apud te queri, rogare-

*) Lutherus d. 11. Mart. 1525. ad Spalatinum: „De casu coniugii respondebit Pomeranus, ut petiisti.”

**) Ex Acad. Lips. anno 1519 aufugerat seque contulerat Vitebergam, ubi cum laude docuit, Magister liberalium artium et professor factus; caruit vero, ut ex hac epistola apparet, stipendio. Hoc ipso vel proximo anno Lüneburgum vocatus est gubernator scholae.

adiuvares hominem tum probum, tum eruditum apud Illustriss. Principem, ut rursus contaretur ei merces. Deserturis sacerdotia scis benignè promittebatur, nunc *λύκος ἔχων* proverbium. Quaeso te, mi Spalatine, vel te miserescat. Ecqua inhumanitas est, ita tractare? Et tamen, si vultis conseruare scholam, vestris beneficiis et lectores retinent, et iuventus excitanda. Magnae sunt hae occupationes Illustriss. Principis, atque adeo, haec quoque nostra respubl. pars est curarum illius et occupationum. An tu nihil putas interesse scholas ac literas haec tecum expende, et communem causam pro tua fide adiuvam. Ego simpliciter, sine natura, scripsi. Vale. Die Iovis post v.

Philippus.

4.

23. Mart.

Ioach. Camerario.

L. ad Camerar. p. 16 sq.

Ioachimo Camerario S. D.

ita mihi tua in scribendo sedulitas est. Accipim binas abs te brevi temporis intervallo. ores attulit pumilio ille, qui quanquam sit tamen hic non fefellit te. Praesertim autem tempore plurimum voluptatis attulere lingua, quod ancipiti valetudine aliquamdiu ter. Dies iam multos a praelectionibus puerior, coactus illa mea implacabili prope insomnia. Hanc auget etiam animi moerorem partim publica mala faciunt, partim privatae curae. Quanquam enim solatio sit filiola, recens natus infans, uxor: tamen eam valetudinem respicio, et praemetiorum illorum, si: sed nolo *δυσσημεῖν* ipse certe *φαντασία καὶ προλήψει μελλόντων*. Interea nemo sodalium aut amicorum a cuius sermonibus magnopere acquiescere. *Lutherus* est ille quidem nostri amans, quod potes credere mihi tute, *κακοπαθεῖ* tur varie, ut eius quoque vicem, cum factus colloquimur, dolendam mihi putem, rem non vacare mihi possunt aut vulgus. Ubi auram hanc non admodum vernam

ferre poterimus, iter ad te suscipere decrevimus. Spero nos secundum ferias palmarum iter ingreuros esse. Erigunt me nonnunquam sacra, ad quae video in his malis tanquam ad ancoram vere sacram confugiendum esse. *περὶ τοῦ α' β'* subinde gravius suspicari cogor, malo consilio motam esse hanc tragoediam. Pueros meos cogito Lipsiam ad *Lottherum* aliquantisper mittere, nam aer noster nescio quid minatur. Haec per *Aurogalli* puerum scribo, profecturum ad Dacicum regem. Per Christianum *χρυσόχοον* respondebo *περὶ θεολογικῶν*. Vale. X. Cal. April. Michaellem saluta et illius hospitem.

Philippus.

No. 325.

24. Mart.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 80.

D. Georgio Spalatino, patrono suo.

(Spalatinus adscripsit ann. M.D.XXY.)

S. Nostri canonici diem *Glacio**) dixere propter nescio quas nugas. Ea in re primum Illustriss. Principi molestum negotium fit, deinde parochiae in hoc motu consulitur. Pecuniam postulant; verum neque rustici hoc tempore pensiones numerant, et *Carlostadius* non sui tantum anni fructus praecerpsit. Est enim, ut scis, quanquam sit theologus, tamen pecuniae minime contemptor. Quaeso autem te, ut quoquo modo efficias, ne mutetur *Orlamundae* parochus. *Glacius* cupit deserere turbulentam ecclesiam, et tamen adduci potest, ut maneat, si nihil exegerint nostri canonici praeterquam res fert. Ego optarim a stultissimis *capularibus*, capitularibus nostris dicere volui, non esse motam rem apud Illustriss. Principem; sed tu pro tua prudentia sanabis haec mala. Est enim consulendum publicae ditionis paci. Non patrocinator *Glacio*, ut qui nec postulet, sed *Orlamundensis* ecclesiae tranquillitati vellem consultum, praesertim recrudescente peste *Carlostadiana* apud *Molhusenses* in Thuringis. Ignosce mihi, mi Spalatine, si quid tibi negotii facio. Non potest in his turbis esse vobis in aula

*) Christ. Glatius, pastor Orlamundensis, Carlstadii adversarius. De Glatio vid. ep. Lutheri ad Spalat. d. 10. Mart. (ap. de Wett. II. p. 634.)

quidquam otii. Illustriss. Principis literis amantissimis ego propediem respondebo. Tibi quoque pro sollicitudine tua de mea vita gratias ago. Est incerta plane valetudo; sed ea res Deo curae esto. Vale. Pridie Annunciationis Christianae.
Philippus.

No. 326.

(10. April)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 82. Habetur pars huius epistolae in Cod. Goth. 26. p. 250. ex quo haud dubie Aurifaber in opp. Lutheri Isleb. T. II. p. 185. illud fragmentum germanice edidit, quod etiam repeterunt editores Opp. Luther. Altenb. Lips. et Halens.

(*Georgio Spalatino.* Inscripto deest, sed adscripsit Spalatin. ann. 1525. *)

S. Placet consilium tuum de petenda paraenesis ad collegas tuos *Aldenburgenses*. Nec sim defuturus operi, sicubi ea in re gratificari tibi possim¹⁾.

Quaestionem dedit *Io. Pomeranus* de gladio gentium, liceatne ius ex gentium legibus dicere? Excussit hunc locum copiose *Lutherus* in sermone: *von dem weltlichen Schwert*, et contra *Carolostadium* primo²⁾ libro. Bona pars hominum, pontificiis legibus abolitis, quaerit novas ceremonias et novos ritus, ac rursus se circumcidit. Proinde sic apud te³⁾ statues pro certo: quisquis exigit mosaicas leges tanquam necessarias, is impie errat. Huc facit Actor. XV, non esse gentibus novum onus imponendum. Et tota Galatarum epistola: *si circumcidemini, a gratia excidistis*.

Praeterea licere uti gladio, id est, iurisdictione gentium, probat locus Lucae 3. ubi Iohannes romanis militibus dicit: *contenti estote stipendiis vestris, neminem concutite aut calumniimini*. Hic stipendia et officium gentile probat. Item Paulus Rom. 13. ministrum Dei magistratum, et Dei ordinationem vocat, et⁴⁾ si est latrocinium tantum⁵⁾ nec ministerium Dei est nec ordinatio Dei. Item iubet orari pro magistratibus

*) In Cod. Goth. sic: *Georgio Spalatino, 1525.*

1) Hoc exordium abest a cod. Goth.

2) *proprio.*

3) Pro *apud te*, cod. Goth. *recte.*

4) cod. G. *quod pro et.*

5) c. G. *tunc.*

gentilibus; at pro latrocinio non est orandum ut duret⁶⁾. Item gesserunt magistratus gentiles Centurio in historia evangelica, item Cornelius in historia Actorum et alii; Ioseph apud Aegyptios, Naaman Syrus apud suos⁷⁾. Daniel in Babylone. Ergo persuasissimum habeas tibi, impie sentire, qui exigunt, ut ex lege Mosi res iudicentur. Haec quaestio non nuper a nobis hic agitari coepta est, sed ante quadriennium acerrime inter nos contulimus⁸⁾. Cum *Carolostadio* etiam aliquoties hac de re collocuti⁹⁾ sumus. Vale¹⁰⁾. Negotium *Hermanni Tulichii* tibi commendo. Ex *Banberga* scribitur mihi, *Carolostadium* miras turbas excitasse *Rottenburgi* in Francis^{*)}. Id documentum est spiritus illius generis. Iterum vale.

(Caret epistola subscriptione.)

No. 327.

(10. April.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 81. Pars huius epistolae legitur in cod. Goth. 26. p. 251, eademque pars germanice edita est ab Aurifabro in Opp. Lutheri Islebiens. T. I. p. 185. et postea in Opp. Luth. Altenb. Lips. et Halens., ubi inscriptione ad Spalatinum caret. — Eadem de re, videl. de lege Mos., acriserat Lutherus ad Spalat. d. 14. Mart. 1524 et d. 21. Maii 1524.

D. Georgio Spalatino, amico summo suo.

(Spalatinus adscripsit annum M. D. XXV.)

S. Obsignaveram iam alteram epistolam, cum venit in mentem literarum, quae mihi ex urbe *Bononia* et *Italia* missae sunt. Scribitur mihi humanitatis studia non segniter frigere in Italia, caeterum quaestuosas artes coli, celebrari; et tamen in literarum professoribus esse quosdam bene institutos ac sanos homines, qui consulant rei literariae, quique artes illas ornatas velint. Ob eam causam Venetiis magnum numerum scriptorum *Galen* cudi graece; Romae ex *Hippocrate* versos in officina esse multos libellos, qui hactenus delituere. Misi indicem, si qua voluptas est haec

6) cod. G. *ut deest.*

7) c. G. *Syros.*

8) c. G. *contendimus.*

9) c. G. *collocuti.*

10) Reliqua non habet cod. G.

*) Vid. Epist. Luth. ad Spalat. d. 10. Apr. 1525: „*Carlostadius Rottenburgae ad Tauberam furias suas exercet.*” Vergl. Kapps Nachlese nützl. Ref. Urk. IV. p. 561. et Reinbards Beitrag z. Hist. des Frankenlandes. T. I. p. 157 sqq.

cognoscere, ut videas librorum capita. Subieci hic rursus γνώμας quasdam μεθοδικῶς de gladio seu iurisdictione gentili¹⁾.

1. Evangelium est iustitiae spiritus, seu vitae aeternae praedicatio; Ioh. 17. et Hierem. 31.
2. Nec aliud exigit Evangelium, nisi ea, quae spiritus sanctus adfert secum, ut caritatem et castitatem etc.
3. Aliarum rerum libertas est, ut vestium, ciborum, dispensationis rerum urbanarum aut domesticarum, quae omnia vocat Paulus Coloss. 2. στοιχεῖα κόσμου²⁾, et Petrus humanam creaturam, i. e. ordinationem, quae sit facta ab hominibus, magistratum vocat.
4. Et sicut liberum est, suilla carne vesci aut non vesci, ita liberum est, ex Mosi legibus indicare aut non indicare.
5. Imo, quisquis alligat conscientiam³⁾ ad Mosi legem, peccat contra evangelicam libertatem.
6. Rationi humanae commisit Christus ordinationes politicas; dicit enim Paulus ad Philipp. 3, nostrum πολιτεύμα⁴⁾ est coeleste, q. d. futurum est, ut humanam πολιτείαν⁵⁾ ex Evangelio faciant. Sic nunc *Molhusae* vides fieri, et *Carolostadius* docet. At isti non vident, quid sit Evangelium. Item Christus noluit iudicare inter fratres illos [Luc. 12.].
7. Dicis: at ex verbo Dei satius erat indicare quam ex gentilibus legibus, verbum Dei certificat⁶⁾ conscientiam etc. Respondeo: verbo Dei non cogimur⁷⁾ ad observationem mosaicarum legum; ergo peccant, qui hic conscientiam obligant. Item: verbo Dei approbatur gladium gentium Rom. 13. et Timoth. 2. et Luc. 3. et Act. XV. et 1 Petr. 2.
8. Imo est gladio ad pacem utendum iuxta Paulum; ergo debemus uti praesentibus legibus; non novitas est turbulenta.

1) Haec omnia praetermissa sunt in cod. Goth. qui incipit: Evangelium est iust. etc. Hic etiam incipit textus germanicus Aurifabri.

2) cod. G. non habet verba graeca, sed: *elementa*.

3) c. G. *conscientias*.

4) c. G. addit: i. e. *nostra conversatio*. Aurifaber vertit: *Unsre Bürgerchaft*.

5) c. G. *traditionem*.

6) c. G. *rectificat*.

7) c. G. *coguntur*.

9. Si quis exigit unam partem legis mosaicae, is omnes exigit. At cogita, quid sequatur, si Iubileum, si alias bonorum et facultatum commutationes recipias.

10. Act. XV. vocant apostoli, tentare Deum exigere mosaicas leges.

(Videntur quidem quaedam periisse, quum hic charta in autographo finita sit, et epistola sine careat. At etiam in cod. Goth. nihil praeterea legitur, neque Aurifaber praeterea aliquid habet.)

No. 328.

12. April.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 18.

Ioachimo Camerario Bambergensi, S. D.

De filiolo nato per *Vuolfgangum Spengleri παιδαγωγόν* scripseram ad te, cum hac iter faceret Syndicus ille Noricus. Postea alia per *Aurogalli* puerum, quas epistolas^{*)} si accepisti, testatam opinor tibi esse meam in scribendo diligentiam. Nam tu amanter facis, quod nullam praetermittis occasionem scribendi. Pridie huius diei accepimus literas allatas huc a quodam sacerdote, homine, ut quidem videtur, non immodesto. In illis mones *περὶ ἀντιδιατριβῆς*. Est res mihi curae, et *τῷ θεολόγῳ* ostendi literas tuas, ut videret a bonis viris flagitari hac in re sententiam et iudicium suum. Intellego autem opus institutum esse, quare spero brevi absolutum iri. Est enim apud istum inprimis *ἀρχὴ ἡμῶν παντός*. Tu videre mirifice tecum luctari, et cum animo tuo de religione conflictari. Hunc ego *ἀγῶνα* sane tirocinium esse pietatis interpretor, et significationem timoris Dei. Sed hic tibi praestandum est, dum disputas, sintne illi motus animi, *ψυχικὸὶ ἢ θεόπνευστοι*, dum *ἐνθουσιασμὸν* certiolem requiris, ut firmo animo sis, et qui se divinae voluntati permittat, etiamsi non statim, quae tu velles, et ut velles, Deus dederit. Opinor et nunc multos, et olim nascentis Ecclesiae temporibus innumerales a religione descivisse, propterea quod non statim contigerit uberiorem gustum facere coelestium illarum rerum, quas promittit religio. Certe *Πορφύριος* in hanc sententiam multa disputavit. Tantum hoc habe, certas con-

*) Prior illa periit.

solationes καὶ θροισνύστους haud fere sentiri, nisi in magnis calamitatibus et seriis animi angustiis. Nam per crucem se Christus nobis ostendit. Egoque ita sentio, nisi in malis, abusuros nos esse donis illis. Ideoque satius esse humili et deiectamēte exspectare beneficia Dei, quam praeire illi ac praescribere, quomodo et quid debeat dare. Quid quod illa saepe carnali adfectu petuntur. Nostra quaerimus, non ut illi placeamus, sed ut nos lauti simus. Idque late patet. Ergo de Dei consiliis de te noli disputare, et utere bonis quae concedit, grato ac pio animo, ac perge facere, quod debes. Caetera sine ut curet ipse, quemadmodum ad fratrem Ioab inquit, 2 Reg. X. Quid enim fit istis disputationibus, nisi ut exulceretur animus adversus iudicium Dei? quo peccato non aliud in mundo maius est. Idque est, quod dicunt, legem iram operari. Propterea cum saepe alias, tum ad Ro. XII. Paulus praecipit, ut spe gaudeamus, ut in tribulatione patientiam praestemus, ut assiduo oremus. An tu Ioachime negabis te patri esse curae? Nondum, dices, sentit illius benignitatem animus. Immo vero iam obruitur illa lux animi molestia, ac disputationibus istis, quae tamen erumpet atque emicabit iuxta consilium Dei. De hac re deque aliis tuis quaestionibus coram brevi, ut spero. Ego dum his diebus otium valetudo ac ferias fecit, in medicorum libris legendis bonam temporis partem consumsi. Inveni et veterum *περὶ γλυκείας ῥίζης* sententias, ea est, quam vocant nostri corrupto graeco nomine Lyciriziam, dulcem radicem vertit Plinius. Sed hoc a Dioscoride.

Haec scripseram, cum venit *Stiberus*, et vestras literas καὶ τοῦ α' β' reddit. Has ego prius perlegi, quam pergerem. Porro visum est absolute hanc epistolam. Iussi autem ut mox et *Stiberus* scriberet. Erat enim mane abiturus nuncius. Hoc inquam dissentit a Dioscoride Plinius, quod echinata folia *γλυκυρίζαν* dicit habere, Dioscorides *λοικότα σχίνω* id est lentisco. Et lentiscus sane cuiusmodi sit, non est ignotum. Tu quid sentias scribe, atque etiam an eiusmodi folia sint radicae vestrae. Libuit adscribere, quae de ea legeram *παρὰ Θεοφράστου* in lib. 9. *περὶ φυντῶν*, ut vestratem radicem rectius nosceres. *γλυκεία δὲ καὶ ἡ σκυθική καὶ ἐνιοί γε καλοῦσιν αὐτὴν εὐθὺ γλυκεϊαν ῥίζαν, γίνεται δὲ περὶ τὴν Μαιῶτιν. χρησίμη δὲ πρὸς τὰ ἄσθματα καὶ πρὸς βῆχα ἐξηρόν, καὶ ὅλους τοὺς περὶ τὸν θα-*

ρακα πόνους. ἐτι δὲ πρὸς τὰ ἕλη ἐν μάλιστα, δύναται δὲ καὶ τὴν δίψαν παύειν, ἐάν τις ἐν τῷ στόματι ἔχη. διὸ ταύτη τε καὶ ἰππακῆ διάγεται φασὶ τοὺς Σκύθας ἡμέρας καὶ ἑνδεκα καὶ δώδεκα. Haec Theophrastus. Stomaticam dixit Plinius glycyrizam esse. *stomachicam* putavit Hermolaus legi debere. Sed hinc apparet quid voluerit Plinius.

Ὁ διδάσκαλος*) ad te scribit *περὶ σῶν παθῶν*, sed breviter. Tota res ἐν τῇ ἀντιδιατριβῇ copiose tractabitur, ut spero, *περὶ τοῦ α' β'.* Senatus principis decreverat ut daretur *commeatus, ἄρχων**)* ipse recusat. Scis eius naturam. Nunc omnino puto profecturum illud alphabetum *Molhusiam*, unde non literas modo alias, sed omnes cives etiam eiiciunt, qui *συμμαίνεσθαι* nolunt. Regnum ibi gerit *Thomas*. Ego pro certo accipio, nuncium missum esse ad accersendum τὸν α' β'. Tabellarius τοῦ α' β'. quantum ego accipio, praeter meritum tam tragice questus est de nostra urbe. Sed committamus haec Deo, nos nostrae conscientiae atque vitae conditionem videamus.

De perfectionis consilio tractabo cum *Stibero*. *Michaeli* salutem dices nostro nomine. Eā mihi medici interdixerunt usum librorum. At ego bonam Dioscoridis partem interea percurri. Et *ἐτυμολογίαν* latinam pueris absolvi. Haec ego non scribo ambitiose, verum, ut infelicitatem meam consideres, cui nec in tam mala valetudine otium est. Vale felicissime, mi Ioachime. Saluta amicos. Domi nostrae in crepusculo. Die Martis *μετὰ τὴν πρὸ τῶν βαίτων.*

Philippus.

No. 329.

(hoc temp.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 70. — Nunc ex autographo Mel. in Cod. Monac. I. p. 42.

D. Hieronymo Bomgartnero, Noribergensi patricio, summo amico.

S. Tametsi nihil haberem, quod magnopere perscribi ad vos referret, tamen parum humanum putavi dimittere sine meis literis ad te notissimum hominem, *Christophorum* nostrum, praesertim

*) Lutherus C. W.

***) Elector.

aperet hoc officio, sic enim arbitratur, bene mereri. Gratissimam rem facis, quod toties nissimis literis tuis nos salutas, idque ut s facere, te etiam atque etiam oro'). Nam quidem ad confirmandam nostram amicitiam nihil momenti habere id videtur, quae tametsi assimis auspiciis, videlicet studiorum conione, contracta, radices altius egerit, quam avelli temere possit: tamen, nescio qui fit, leascat magis amicitia veluti condita officiosis olis. Ego quantum sinunt vel occupationes res, non cessabo. Hoc tempore in manibus μελέτην, qua de legibus dicam ex publico uto. Nam legem tulimus, ut singulis mendeclametur. Ad eam curam accessit adversa udo; insomnia enim diu iam paene perpetua o. Heri novus casus adflixit filiam, acerquam ut scribere possim, et tamen videor nonnihil acquiescere, cum ad te scribo. Tu ingenio, otio, eruditione abundes, meque, quid enim dissimulem, multis praecurras bus, faxis, ne desideremus officium tuum. mis istic rerum tuarum status est, nemineos Deo curae esse. Cedo quid voluit, quid bat Christus, cum vetaret esse sollicitos. Ex site oraculo compara; *Revela Domino viam tuam, et ipse faciet*; qui nisi advigilaret, et tamen excubias pro nobis ageret, proh quoties lanatur? Tam multa nos fallunt in rebus humanis, ut paene videantur recte sensisse οἱ τὸ ἐπέδοκιμάσαντες.

Puer noster *Erasmus**) bonam adhuc mihi facit, dignum fore nobis et maioribus suis. iculos ad Patrem mittit, primitias suorum natum. *Ioachimus* noster declamabit in emi. Caetera coram *Christophorus*. Saluta os. Vale καὶ ὄναιο ὡ φιλικῆτι κεφαλή.

Philippus.

330.

(16. April.)

Io. Camerario.

pist. ad Camerar. p. 21.

Ioachimo Camerario suo S. D.

o profecto, mi Ioachime, quod scribis, meque is malis, quantum possum, munio sustento-

Spanh. mendose: rogo.

Ebnerus.

ANTH. OPER. VOL. I.

que praesidio sacrarum literarum. Neque enim aliud satis firmum adversus tantam vim tantosque impetus vallum, praeter illas, invenio. Sed valetudinis incommoda nunc auget *Suevicus* ille perniciosissimus motus. Bis enim ita quassavit animum meum, ut paene exauimarit. Hoc agitabat diu iam Satan, ut religionem, ut civilem disciplinam, ut res bonas omnes civili bello everteret. Idque fit praetextu religionis. Christus homicidam ab initio fuisse Satanam dixit, nec est quod putemus nunc aliud agere, quam ut faces iniiciat, et incendium excitet quoquomodo. Huc spectabant portenta, quae nata sunt tam multa proximo anno, vitulomonachus certe depravationem Lutheranae doctrinae in carnales et perniciosas opiniones significabat. Arcus noctu a me visus in nubibus in *Loseri* domo significabat haud dubie popularem motum. Nam simillimus mihi visus erat ante popularem motum Vuirtenbergicae ditionis. Haec cum expendo, cum colligo vitia ἀρχόντων, quae sunt innumera, cum furorem multitudinis, cum exempla historiarum, divinique iudicii significationem considero, nullam habeo spem fore, ut stent diutius Respub. Et cum angor valetudinis causa, tum haec accedit perturbatio, cui nullo modo par sum ferendae. Et liberi mei hic etiam obversantur oculis meis animoque, qui certe, si qua Respub. esset futura aut civilis disciplina, haberent receptum aliquem et lares aliquos, tametsi haec res non admodum me exercent. Vides itaque, mi Ioachime, cur meum consilium de perfectione non maturem, neque enim mutavi. Sed tam tristi tempore non fuit ulla peregrinatio suscipienda eo, ubi τῇ καινῇ διδαχῇ omnia imputantur. Et erat eundem cum tanta frequentia comitum, qui nostram perfectionem celebriorem etiam reddituri erant. Possem excusare valetudinem, sed quia vulgare hoc est, parum fortasse fidei habet, tametsi facile mihi credas; et *Sebaldus* docebit, his proximis diebus acriter me vexatum esse insomnia, et medici abstinere iubent a sole et vino, si quis laboret κορυζῆ. Neque tamen congregi tecum despero. Ipse cum uno aliquo comite clam ad te hinc evlabo. Erat hoc etiam cur modo non admodum liceret ire. Omnibus modis *Sebaldus* erat me pertracturus ad se, nosti hominis vehementiam καὶ νυνὶ, κατὰ τὸ Θεοκρίτου, οὐχὶ κινούσ. Eius res ego non admodum adiuvarē ibi possum. Et tamen, si quid possum, literis fecero. His ego rationibus adductus hoc tempore,

his comitibus optimis certe et sanctissimis iuvenibus et studiosis mei, sed propter speciem celebritatis nimis multis, et hac valetudine, profectio- nem nolui maturare. Sed expectabis nos tamen. Ego nihil antiquius et nihil maius in terris duco, quam ut tibi, sicubi res poscat, gratum faciam. Et hoc officium est ex illo ordine notaque vulgari, cuiusmodi exigere religiose non solemus. καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα.

Lutherus articulos rusticorum scripto publico improbabit, et tamen principes ad aequitatem hortabitur. Me nunc extrahit *Lutherus* ex oppido ad suos certe invitum *). Ac sic properabat, ut in ipso die paschatos excurreret. Evocatur propter nescio quae negotia Ecclesiae illic constituendae. Vale καὶ εὐτύχη. *Michael* et hospitem illius tuosque amicos omnes saluta nostro nomine. Pro publico statu non desisto orare, idque ut vos faciatis, tuque *Michael*que, vehementer rogo nec volo te dubitare aut diffidere, quin tuae preces exaudiantur. Exercet dens fidem nostram vel dissimulando vel differendo. *Lutherus* te salutat.

Philippus.

No. 331.

(Bitterfeldae, d. 17. Apr.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar., p. 24.

Ioachimo Camerario suo summo S. D.

Sebaldus nos extra oppidum secutus est hodie ad *Bitterfeldium* usque. Ibi cum forte ad amicum quendam Noribergae scribi postularret, adieci has ad te literas, propterea quod haec venerant in mentem in itinere cogitanti de motu Suevico. Quaeso, ut diligenter explores an ad hanc factionem latronum se nostrum Alphabetum contulerit, quem alii iam suspicantur fulminare, καὶ πᾶσαν Γερμανίαν κινᾶν, non quidem, ut Pericles, sed ut Spartacus aliquis aut Bargulus. Cupio etiam scire, an inter rusticos sit *Ciconia νεοπροφητῶν* antesignanus. Is pollicetur sibi imperium orbis terrarum, et ferunt intra quadriennium futurum,

*) *Lutherus* (vid. de Wette opp. II. p. 646.) scribit d. 16. Apr. Spalatio: „Ego hac hora vado Iseham cum Philippo et M. Eisleben, illuc vocati ab Alberto Comite pro instituenda schola christiana.“

ut retum potiat, et instauret sacra, et Respublicas tradat sanctis viris tenendas. Sic praedicant, apparuisse aliquando angelum, qui dixerit ei, futurum ut Gabrielis solum occuparet, quibus verbis regnum promissum putant. Haec dubitabam, an ex me antea audisses, propterea ut scires, perscripsi ad te, quicum ego omnes cogitationes animi mei uno communicare, apud quem deponere omnes curas soleo. Vale καὶ εὐτύχη. Datae Bitterfeldii.

Philippus.

No. 332.

15. Maii.

Mich. Hummelbergio.

† Ex Codice Hummelberg. Monacensi fol. 155^b, descripta a Clariss. Muffat.

Philippus Melanchthon Michaeli Humelbergio suo S.

Redeunt *Uliani* *) Perusque noster, quod faustum felixque sit, in patriam, commoti discrimine suorum, cum Germania undique iam civili tumultu atque incendio ardeat. Ego te per hos salutare tantum volui, rogareque, ut, quod facis, pergas nos constanter amare. Nam ego quidem tuae virtuti probitatique non vulgariter faveo. Video enim in tanta varietate opinionum de religione te ea sequi, amplecti ac diligere, quae primum certissima sunt, deinde alunt pietatem; cum bona pars literatorum aut contemnant religionem, aut otiosis disputationibus profanent.

Nos hic in magno periculo sumus. Nam *Muncerani σύμμαχοι τοῦ Καρολοστανίου* in Thuringis crudelissime latrocinium exercent. Dei talem a nobis avertite pestem. Atque ille ex Suevico tumultu tam factus est ferox. Sed oremus Christum, ut servet nos.

Adolescentes hos tibi commendo, ut auctoritate tua prudentiaque tuearis. Vale feliciter. Idibus Maiis M.D.XXV.

Saluta quaeso meis verbis *D. Matthiam Uliannum* reverenter. Nolebam his miseris temporibus illi meis literis obstrepere.

*) *Uliani* fratres?

333.

15. Maii.

No. 334.

18. Maii.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 24 sq.

*Ioachimo Camerario, amico summo
Bambergensis, S. D.*

Quod literas hodie, paulo ante quam flagitaret ad
postulas *Pactus*, acceperam. Intelligo in quo
eris discrimine. Nemo enim bonus vir, dum
que pars iniquum postulat, videtur aut pro-
curus aliquid in proponendis remediis horum
orum, aut satisfactorius alterutri parti. Proxi-
mi est ergo, ut quos huc in extremo suo peri-
vocat patria, si morem gerant, si non pa-
, certe voluntati dei: qui hanc operam
esse fortunabit in constituendo statu civita-

Ego, cum omnium terrarum pacem a Chri-
eto, tum tuam etiam salutem, tuaque consi-
li commendo. Bambergensis ille civis pridie
at, quam ego literas ad eum abs te scriptas
vissem. Videris angere, *περὶ κηρυγμάτων
θερίας*. Quid ita? Legem inquis nolim
. An tu legem ferre putas cum, qui per-
rit doceri Evangelium? quum pater praeece-
, hunc audite, et Christus male precetur re-
tibus audire. Hoc magis est videndum, ut
eum habeat *ὀκονόμου μυστήριον θεοῦ*. Scis
n quam illi rari sint, cuiusmodi pestes sint
n publicarum quidam, cum *ἀντὶ πολιτεύμα-
ἐπουρανίου* tradunt *πολιτικά*, de rebus
e innumeris aliis, quae ad civilem admini-
strationem pertinent, ad Christum nihil. Nos
a summo discrimine versamur. Nam nostro-
quidem principum *διοίκησις* sic satis est quie-
Et tamen, si successerit res *Montero*, nisi
status nos servarit, actum fuerit de nobis.
cerus plusquam Scythicam crudelitatem prae-
rt, et dici non potest, quam dira minetur
bus, qui seditionem improbant. Saluta-
aelem et hospitem. Age vero exsuscita te, te
s malis disce Deo fidere. Hic ludus, haec
a est Christianarum rerum. Vale. Idibus

Philippus.

Palatinus Elector ad Melanthonem.

Ex apogr. in Cod. Goth. 26. p. 196. denuo descripta. Ex
eodem eandem edidit Cyprian. (Nützliche Urkunden zur
Reformationsgesch. p. 845.) et ex Cypriano Walchius in
epp. Luth. T. XVI. p. 30.

Dem Ersamen, vesten, lieben, getreuen *Philippo
Melancthon*, ist zu Wittenbergk.

Von Gottes Gnaden, Ludwig, Pfalzgraff bei Rhein,
Erzdruchßes und Churfürst zc. Unsern Gruß zuvor.
Ersamer, lieber, getreuer, wir zweifeln nicht, du ha-
best vernommen und gut Wissen, welcher Massen die
Offenbarung und Empörung des gemeinen Mannes ge-
gen alle Oberkeit sich auch vornehmlich um und in un-
serm Fürstenthum merklich häufen, und beschwerlichen (?)
in einen Schein zu Handhabung des Evangelions, aber
darneben viel Ungeschicklichen mit Raub, Raum (?)¹⁾,
Brand, Todtschlag und andere unchristliche Handlung
gegen uns, den unsern, geistlichen und weltlichen, Gra-
ven, Herren, Rittern und Knechten, dazu Kirchen
und Clausen in aller muthwilligen Ungehorsamkeit, über
das wir uns erbothen, wo sie Sacht²⁾, unziemliche Be-
schwerlichkeit hätten, darinnen Milderung zu thun sich
besleißten und üben.

Wiewohl wir nun etlicher Massen fuge³⁾ und gute
Ursachen gehabt, gegen denselben ungehorsamen, auf-
rührigen, ungestümen Versammlungen auch zu handeln:
so haben wir als der Landesfürst ein Bedauerung getra-
gen, unser eigen Volk und christlich Blut zu durch-
echtern⁴⁾ und vergießen, und darum zu verhüten, wei-
ters Costs verergeren (?)⁵⁾ und verderben Land und Leut,
uns den Weg der Gütigkeit vorgenommen, Eigner Per-
sone zu zweien versammelten Haufen geritten und unter-
standen, in der Güte mit ihnen zu handeln, als auch
beschehen, und haben so viel mit ihnen getheidingt⁶⁾,
daß wir uns der XII Artikel wegen, die sie an uns be-

1) Fortasse pro: *Nehmen*. Cyprianus edidit *Raubnaum*,
sed scriptum est: *raub, naum*.

2) *Ichts* s. *ichts*, i. e. *etwa etliche*.

3) *fuge*, i. e. *gegründete*. Cyprianus edidit *Fug*, sed scri-
ptum est: *fuge*.

4) *durchechtern* edidi cum Cypriano, non satis certus, an
vere sic in autographo scriptum fuerit, nam in apographo
litterae *ech* emendatae sunt. Caeterum *durchechtern*,
i. q. *durch Aechtlung verderben*.

5) Sic utique scriptum est in apographo. Cyprianus legit *Costs*,
male pro *Costs*, i. e. *Unkosten*. Quid sit *verergeren* nescio.

6) i. e. *verabredet*.

geht, wie du hieneben vernehmen wirst, ferner zu disputiren, ermessen und handeln, das darin billichen zu halten sey oder nicht, eines Landtags, der in der nächsten Wochen nach Pfingsten gehalten werden soll, vereinigt, dergestalt, was wir uns derselben mit ihnen vergleichen möchten, das hat seine Wege; wess wir uns aber nicht vertragen könnten, das sollt stehen zu Kurfürsten, Fürsten und Ständen des Reichs, was sie gemeinlichen⁷⁾ in dem für gut ansehen, beschließen, bewilligen und thun würden, daß wir uns auch das gefällig seyn lassen, und dem folgen wollen.

Die weil nun nicht allein uns, sondern aller Oberkeit und Ehrbarkeit zu Erhaltung Friedens und Rechts merklich und viel daran gelegen, auch Verhütung ferner Nachtheil und Schaden, dazu Zerstreung Land Leut und christlich Blut vergießen, welches zuvorkommen wir je höchstes Fleiß begierig, auch ungern Sichts⁸⁾, das wir nicht mit Gott Grund, Fug, Recht und Gerechtigkeit haben, vornehmen wollten, und dann du, als ein geborner und erzogener der Pfalz, vor andern in der heil. Schrift erfahren und geübt, berühmt, und ohn Zweifel dem Frieden und Gerechtigkeit geneigt, zudem in solchen Artikeln als ein Schiedsmann benennt bist: so ist unser gnädigs Bitten und Begehren, du wollest dich der Sachen zu gut beladen, und auf nächst künftig Pfingsten eigner Person bei uns hie zu Heydelberg erscheinen, oder, wo es je nicht seyn könnte, uns doch zum wenigsten deinen Rath und Gutbedünken aus göttlicher, rechter, wahrer, evangelischer Schrift, mit Anzeigung der End und Ort, da es geschrieben steht, was wir als ein weltlich Oberkeit derselben XII Artikel zu halten, thun und lassen, dergleichen die Unterthane uns in demselben herwieder zu leisten schuldig seyn, eigentlichen und unterschiedlichen in obgemeldter Zeit uns schriftliche zu schicken. In dem thust du ein gut Werk, auch uns angenehmen gut Gefallen, mit Gnaden zu erkennen. Datum Heydelberg Donnerstags nach Cantate, anno MDXXV.

No. 335.

19. Maii.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 26.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico summo, S. D.

Plus mensem iam passim erronum more vagor.
Ex Islebia cum domum redissem, mox cum

7) i. e. *gemeinschaftlich*.8) i. e. *etwas*.

Caspere Crucigero Magdepurgam; inde Torgam, heri domum ventum est, ubi accepimus ex amici cuiusdam non levis literis, ad *Francsium* in Thuringis legionem *Monetarii* fusam ac victam esse, magnum numerum rusticorum esse iugulatum. Ipse vivus captus est, cum tamen sub primam coitionem aufugisset, et se in quodam monasterio monialium abdidisset. Miserum hominem, in illis ipsis latibulis captus est, in qua maxime saeviit. Et donatus Comiti *Ernesto* a *Mansfeld*, quem appellabat ipse *Ridiculum* sua lingua. Ego etsi graviter afficior caede miserae turbae, quanquam cogantur principes latrocinium opprimere, tamen, si est ut spero, gaudeo captum esse duce[m] seditionis. Non tam, quod spes est fore res tranquilliores, quam quod extat non leve documentum spiritus quem iactabant. Bone Deus, quale regnum, quam suaviter sibi somniarunt? quibus vaticinüs ementitis perpulit ad induenda arma stultam multitudinem? Quoties pollicitus, se in prima acie futurum, coelestibus oraculis iussum, ut publicum civitatum statum mutaret. Haec sefellerunt omnia. Itaque quantam maximam potest animus gratiam capere, habeo Christo, precorque, ut caetera etiam fortunet, et vitia Ecclesiae mitius emendet.

Nunc evocamur *) *Erfordiam*, nudius quartus huc allatae sunt literae senatus, ad constituendum urbis statum. Tu, mi *Ioachime*, erige animum fiducia in Christum, et adiuva Rempubl. precibus tuis. Video animum tuum vehementer angi non modo publicis malis, sed conscientiae morbis. Maior opinione est Christi bonitas, mi *Ioachime*, nec tu adspernare vocantem ad se omnes qui sunt onerati. Vale, *Michaellem* saluta, et hospitem eius. De vestris rebus nihil iam certi habemus. Die Veneris post Cantate.

Philippus.

No. 336.

(hoc fere temp.)

Casp. Crucigero.

† E. Col. Mehn. III. p. 99.

D. Casparo Crucigero, Rhetori Mageburgen.

Cum te, mi *Caspar*, familiarissime sum usus ex eo omni tempore, quo primum hic tecum in no-

*) Melanthon et Lutherus. Vid. ep. Lutheri ad Spalatium d. 15. Maii h. a.

titiam veni *), non possum non absenti quoque tibi meam voluntatem officiaque declarare. Nam praeterquam quod hic tantus mihi tecum usus fuit, quantus cum homine amicissimo esse debet, etiam proxime cum *Magdeburgi* fui **), ea humanitate, benevolentia liberalitateque me es complexus, ut salvo officio neutiquam intermittere queam, quin et magnas tibi gratias agam, et meum animum amoremque vicissim tibi testatum faciam. Etenim nihil utique prius habui, quam ut ego primum literatis hominibus probarer, deinde iisdem etiam, quoad fieri possit, me in amicitiam darem, quam sic colendam semper censi, ut nihil esse acerbius putem, quam hac in re negligentius versari. Itaque te quoque eo nomine inprimis suspexi, et tibi placere summopere studui. Quod posteaquam videar mihi esse non nunc primum assequutum, vix credas quantam voluptatem inde percipiam. Neque vero est quicquam quod magis optem, quam si nostra ita ferret ratio, liceret nobis una vitam exigere, ubi communibus studiis, sermone, deambulationibus, ludis invicem frueremur, qua re profecto nihil iucundius, nihil gratius, nihil denique optabilius mihi posset accidere. Idque etiam tibi non ingratum futurum arbitror. Verum cum perincommodum acciderit, ut tu a nobis seiunctus [esses], faciam illud quod est proximum, ut intelligas, me non prorsus esse tuo amore indignum, tibi et pro tua in me voluntate et multis officiis memoriam benevolentiamque quam quanta postulat necessitudo praestabo. Eaque mihi causa fuit, cur te meis literis appellarem, ut sentiret, me omnia ea officia, quae quis ab amico necessarioque expectare debeat, in te mea summa constare. Id quod ego vicissim de te mihi persuasum habeo. Precor autem, ut et tu aliquando nobis de tua voluntate literis significes, de qua etsi nihil dubito, tamen gratum erit eiusdem perpetuum aliquod testimonium monumentumque habere. Sic enim futurum spero, ut non tantum conservetur nostra necessitudo, sed subinde etiam augeatur. Est enim fir-

*) Propter luem Cruciger ex academia Lips. discessit et Vitebergam ad studia ulterius prosequenda se contulit, unde anno 1524 vocatus est Magdeburgum ad scholam ibi iustaurandam regendamque. Postea anno 1527 Vitebergam revocatus est.

***) De hoc itinere vid. Mel. epist. ad Camerar. d. 19. Maii. Videtur igitur Melanthon hanc epistolam statim post reditum suum scripsisse.

missimum vinculum ad copulandas voluntates societas studiorum, quam cum esse inter nos certo sciam, reliquum erit, ut ea quoque quantum fieri poterit, fruamur. Ἀλλὰ πάντα μὲν ταῦτα. Ego, mi *Caspar*, cupio a te amari, idque vicissim dabo operam, ut me amicum benevolumque experiaris. Vale.

No. 337.

(ineunte Iun.)

Io. Agricolae.

† Ex apographis in Cod. Bav. Vol. II. p. 382. et iterum p. 507.; item in Cod. Mehn. III. p. 32. et Cod. Basil. 39. p. 35. — Agricola ex voluntate Lutheri d. 30. Maii 1525 (cf. ep. Luth. d. 30. Maii ad Senatum Francof.) profectus est Francofordiam, ut ibi fere mensem commoraretur, res ecclesiasticas perturbatas compositurus. Vid. Seckendorf. in hist. Luth. I. p. 243. — Familiam suam Agricola Vitebergae reliquerat. Epistola scripta videtur mox abitu Agricolae, dum adhuc erat in itinere Francofordiam; ineunte igitur mense Iunio.

Iohanni Agricolae.

Domus tuae *) heri fui, mi *Iohannes*, ut liberos tuos et uxorem viserem. Salva adhuc erant omnia. Precor Christum, ut et tu incolumis redeas ad nos aliquando, et familiam invenias incolumem. Ante triduum hic de motu Francofordiano certiores facti sumus ex literis *Iohannis Clam* †), intelleximusque, auctorem *Zenonem* ‡) illum doctorculum urbe eiectum esse. Ego spero fore, ut urbem propterea pacatiorem invenias. Ille blasphemus spiritus mire iam revelatur §). Ex *Loeser*, nam is nobiscum in tuis aedibus ¶) fuit, intellexi, comitem *Albertum* missurum nobis confessionem *Muntzeri*, in qua dicit multa exstare *περὶ τοῦ δ. β. γ. **)*. O mirum iudicium Dei!

*) videl. Vitebergae.

***) i. e. de Carolostadio.

1) Cod. Bav. p. 382. habet *Dam*; cod. Mehn. *Clani*.

2) *Zenonem*] Sic cod. Bav. p. 382., cod. Bas. *Senonem*. Sed cod. Bav. p. 507. et cod. Mehn. *Simonem*. — Puto *Zenonem* legendum et intelligendum esse *Michaelem Grossium* ad D. Petri pastorem, „ea vehementia de haeresi (adversus Io. Beruhardi, qui sacra emendare studebat) declamantem, ut Dom. Reminiscere (12. Martii) ingens tumultus in templo illo oriretur, et cives tributum congregati a Senatu postea postularent, ut Michael iste ob seditiosas conciones urbe eiiceretur.” Vid. Seckendorf. I. pag. 243. Qua de causa autem Mel. illum *Grossium* „*Zenonem* doctorculum” appellaverit, nescimus.

3) „*mire iam revelatur*] Cod. Bav. p. 507: *mire eam conturbaverat*.

4) *in tuis aedibus*] Cod. Bav. p. 382.: *his diebus*.

Profecto exemplum propositum est, quo timor Dei iacuteretur nobis, et admoneremur nomine Dei religiose uti. Christus te custodiat. Vale.

No. 538.

7. Iun.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 27.

Ioachimo suo S. D.

Cum venisset huc D. *Stiberus*, exposuissetque quanto in periculo versarere, censebat, ex re fore tua, si qua *προφάσει* domo evocareris. Ego tametsi non video, quomodo a patre discedere possis, tamen mitto literas et scholae et senatorum principis amanter scriptas, quae, quanquam sint ad *πρόφασιν* ex consilio *Stiberi* comparatae καὶ ἐσχηματισμέναι, tamen quaeso ita persuadeas tibi, serio nos esse tui cupidissimos. Verum de toto negotio, pro tua prudentia statues. Si consultum videbitur, domo secedere aliquantisper, latere nusquam potes commodius, meo quidem iudicio, quam hic. Et inter nos scio non tantum hospitalem necessitudinem contractam esse, sed optimis et sanctissimis auspiciis iunctam amicitiam, ut nemo possit esse iucundior hospes, quam tu.

De Francis rebus nuper ex *Molhusanis* castris quaedam allata sunt, quae si vera sunt, bonam spem faciunt, fore, ut ibi latrocinium opprimatur. *Thuringorum* tumultus oppressus est. De *Moncero* sumptum supplicium in castris, qui in corona, cum precaretur sibi ignosci, flens dixit, fateri se, quod maiora iusto suscepisset. Et sese aliquoties multitudinem arma induentem voluisse ab incepto revocare, quod cum non posset obtinere, invitum se perrexisse, et vulgi voluntati obsecutum esse. Haec videntur tibi *πνευματικά*; Mihi quidem misera conscientia et desperatio videtur. Expectamus confessionem eius, de qua quanquam multa audivi, tamen nihil scribam, donec acceperimus.

Ζηλωτής ille *πελαργίζων* est *Francofordia* pulsus plane divino quodam casu *). Nisi enim Deus servatam voluisset urbem, ille cum suo quo-

*) Vid. Lutheri epist. ad Agricol. mense Iun. h. a.

dam satellitio locupletiores omnes trucidasset. *Bellenc* videtur haec factio sese aperire, et ostendere orbi, cuiusmodi spiritu afflata sit.

Ego a principe *Palatino* vocatus fui in patriam, ut ibi de rusticorum articulis pronuntia-rem. Sed detulerat conditionem, ut scripto responderem, si mihi venire integrum non esset. Itaque misi confutationem articulorum rusticorum, et consilium adieci, quod fortunet Christus. Circum urbem meam *Brettam* arsit tota vicinia hoc civili incendio. Et cupiebat in oppidum irumpere propter praedam. Nam ex *Francofordia*, quae in *Sueviam* invehuntur, ea propter motum *Suevicum*, relicta sunt omnia in nostro oppido. Sed manserunt in fide cives mei. Ego te, mi *Ioachime*, rogo, ut quantum potes animum a moerore recipias, et patienter feras iudicium Dei. Crede mihi, non est leve peccatum stomachari et succensere voluntati Dei in adversis rebus. Scis quam displiceant illi in *Exodo*, qui clamitant: Estne Deus inter nos? Graviter adversa ferunt, negant se Deo curae esse. Quin potius oremus, ut accisis rebus Deus opem ferat. Orate, inquit *Paulus*, sine ira, id est, ferentes adversa aequo animo. Et sine haesitatione, hoc est, ne dubitate, quin respiciat haec Deus. Si *Israëlitae*, optimis temporibus, cum prophetae plurimi; cum sanctissimi reges, imperarent, graviter afflixit, ut impios puniret, duraret pios, et metum incuteret his qui corrigi poterant: Cur nos, qui de regno caduco nullam habemus similem promissionem, non feremus aequo animo istam rerum mutationem? Et nulla fuit civitas, graecas ac Romanam meministi, nullum regnum, ubi non saepe sint *πολιτεῖαι* commutatae. *David*, cum a filio regno eiiceretur, tametsi speraret fore ut restitueretur a Deo ac defenderetur, tamen id Deo simpliciter permittit, laturus, ut videtur, placido animo, quidquid in eum consuleret Deus. Si non placeo, inquit, fiat voluntas Domini. Haec in his malis, quae certe graviter afficiunt me, tamen leniunt saepe dolorem, et levant animum. Nec alia remedia talium morborum aut efficaciora ulla video, quibus quanquam non dubito quin ipse utaris, tamen ego volui pro amore erga te meo, sicut illa, *Nepenthes* quoddam miscet, ita adhibere ea pharmaca ad consolandum te, quorum vis mihi usu cognita et spectata est. Vale felicissime. *Michaellem* saluta et tuos omnes. Postridie pentecostes. *Secerius* speraverat se

r facturum per Franciam. Sed mutavit con-
tum, atque per Francofordiam cum *Islebio*
fectus est.

Philippus.

No. 339.

(eod. temp.)

Casp. Churero.

Praemissa libro: „Quisquis es Gloriam Germaniae et maio-
rum studiosus, hoc utare ceu Magistro libello. Cum
praef. Melancthonis ad Casp. Churerum.” Tubingae
Anno M. D. XXV. In fine: „Excusum Tubingae apud
Hulderichum Morhardum mense Augusto M. D. XXV.” 8
— Legitur Melancthonis epistola post praefationem Chureri
editoris, sed non in omnibus edd. posterioribus recusa
est. Auctor libri a Churero editi illo tempore ignoraba-
tur. Postea Schradinus cognovit, esse *Lambertum*
Schafnaburgensem, et librum denuo edidit: „Germano-
rum res praeclare gestae, itemque rerum aliarum fere
memoratu dignissimarum perbrevis — annotatio ab ex-
ordio mundi primum nascentis repetita, *Lamberto*
Schafnaburgensi auctore, cuius nomen hactenus deli-
tuit.” (edid. Ludovicus Schradinus). Tubingae ex aedibus
Morhardi anno 1538. 8.

Philippus Melancthon suo Chaspari
urrero, bonas literas Tubingae in Suevis
docenti.

Fecit mearum rerum varia iactatio, mi-
aspar, cur hactenus ad te nihil scripserim,
etsi semper animo tui memoriam circumfer-
re, et tanquam oculis nostris adsiduo obversa-
ris. Neque enim fieri potuit, ut studium erga
meum temere benevolentiaque langueretur,
in tantopere dilexisset. Quam vellem, offi-
cipiamplioribus voluntatem animi in te mei de-
dicare potuissem. Scis enim, hunc mihi morem
esse, ut et liberaliter et constanter amem. Tu
scis, si non sinis nos ex animo tuo effluere,
quam amanter facis. Nescio enim, qui fiat,
usque adeo veteribus amicis sordeam; de tua
civitate nihil dubito; praesertim si in iis stu-
diis ac literis es, quae nos ad benevolentiam, pie-
tatem, fidem adhortantur. Reliquis libenter
obsecro, qui in eiusmodi studiis versantur, ut
tibi sit, non omnino, quemadmodum ille ait,
curiosos fieri. Discedenti hinc *Secerio* *) man-
damus, ut curaret historiam, cuius est in Au-
stinensium Monachorum bibliotheca exem-

Profectus hic est cum Agricola exeunte mense Maio.

plum *), describi. Nondum enim vidi a Ger-
maniae scriptoribus eo argumento quidquam dili-
gentius esse compositum, tametsi quaedam ad-
miscuerit de privatis rebus, indigna posterorum
memoria. Eam rem totam tuae committo fidei
et prudentiae; si iudicaris dignam esse historiam
editione, quaeso incumbas, ut illius prelis emen-
datissima mandetur, sin aliter videbitur, facile fa-
ciam, scriptum non elegantissimum interire. Vale,
ex Vuittembergae.

No. 340.

(mense Iun.)

Wenceslao Linckio.

Edita in Schellhornii amoenit. lit. T. IV. p. 425. Apogr.
in Cod. Monac. 65. p. 183^b.

Wenceslao Linckio

S. *) Doctor *Martinus* duxit uxorem ²⁾, quod
faustum felixque sit. Hospites ad convivium
nuptiale vocatur auf Zinstag post Johannis Bapti-
stae ³⁾. Nolebat te vocare, ne sumtus sua causa
faceres. Ego vero te per nostram amicitiam rogo,
ut venias. Ut praebetur Doctori *Hieronymo*
amplior materia disputandi. Vale ⁴⁾.

Philippus.

No. 341.

26. Iun.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 31.

Ioachimo Camerario amico summo, S. D.

Non potest dici, quam atrociam, quam tragicam nun-
cientur de Franciscis rebus. Et cum alia multa
me sollicitum habent, tum saepe tui venit in
mentem. Haec una est consolatio, quod promisit
Deus futurum, ut non extendat virgam peccato-
rum super sortem iustorum. Seditiosi, divino
haud dubie consilio, poenas contempti magistra-

*) Historiam Lamberti Schafnaburgensis.

1) Schellh.: S. D.

2) d. 11. Iun.

3) d. 27. Iun. — Cod. Monac. habet: *vocantur ad diem*
Joh. Bapt.

4) „Vale” desideratur in textu Schellh.

tus dedere, et eo facto satis declaravit deus, quam sint humana sibi curae. Spero itaque et illos salvos fore, qui ab illa impia factione alieni fuerunt. *Carolostadius* scripsit huc supplices literas, dabitur a nobis opera, ut amanter adiuvetur. Eius uxor hodie in urbem ad nos opinor veniet, nam heri vocavimus, summa fide diligentiaque curabimus, ne qua re egeat. Literas tuas, si unquam alias, nunc ardentissime cupio. Vale, Christus teque patremque et familiam tueatur. V. Cal. Iul. Philippus.

No. 342.

(fere m. Iun.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 32.

Ioachimo suo, S. D.

Semper cogitavi hoc miserrimo tempore te a patre discedere neque debere neque posse. De illis autem brevissimis literis tuis facile intellexi, quantis curis et anxietatibus conflictaretur animus tuus. Nam qui mortem minimum malum esse statuit *φοβερώτατον πάντων τῶν φοβερῶν*, secundum veteres, eum necesse est mirabiliter affligari. Neque non venit in mentem mihi, quid te maxime perturbet. Vides enim quid praetaxatur foedissimis et nefariis ausis, et ne infamia aliqua redundet in eam doctrinam, cui assensi sumus, reformidas, et, quemadmodum plane significas, consideratio irae divinae te prosternit. Sed contra haec proximis literis nostris efficacissima remedia tibi demonstravimus, quibus uti et hanc medicinam accipere studebis. Crede mihi valde tibi haec sunt profutura. Hoc etiam cogita, cum omnia ita confusa et intricata sint, nulla ratione nulloque consilio humano ut explicari possint, relinquendum totum negotium Deo et quiescendum. Ipse enim conficiet. Quapropter a curis his, quantum poteris, id quod et ipse intelligis, inanibus abduces animum tuum. Quae egisti et Deo placent, et ab hominibus laudantur, pietatis nomine erga patrem et non etiam nullius in patriam. Quae tamen ignoscere tibi potuit, si hoc tempore a te relinqueretur, pater deserendus nullo modo fuit. Quare quaecunque sequentur, ea et praesenti animo excipies et fortiter perferes, et munies te adversus omnes eventus sacrarum literarum armis.

Nam alia omnia infirma sunt, a quibus sapientissimos viros in magnis malis non fuisse adiutos scimus. In omnibus adversis habes perfugium certissimum et tutissimum portum, misericordiam Dei. Erige te igitur *καὶ θάρσει*. Id enim optimum. Nam iacentibus *ὁ διάβολος* vehementissime insultat. Adversus quem nos *ἐν τῷ Χριστῷ* audere et confidenter *ἀνδίστασθαι* decet, nequaquam *λεπτοτακτοῦντας*, sed tuentes locum nostrum tanquam in acie bonos milites. Vale.

No. 343.

15. Iul.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 30.

Ioachimo Camerario, amico summo suo, S. D.

Nihil habeo quod miserrimis temporibus scribam, mi Ioachime, nisi me optare, ut sis salvus. Valde angor, quod abs te tam diu nihil mittitur literarum. Itaque te per amicitiam nostram rogo, ut de tuis rebus diligenter scribas, et ex *Coburga* potes. Hic de exercitu confoedustorum mira, deque alienatione urbium a principibus ferebantur: Quibus de rebus tuas exspecto literas, quanquam haec sunt *ἔξω ἡμῶν*, id *πρὸς ἡμᾶς*, quo in statu tuae res sint. Multi apud vos honesti homines profugerunt, quorum exilio, crede mihi, vehementer perturbor. De *Da. Stibero* video te sollicitum esse. Is est apud nos domi nostrae, et quanquam mihi propter singularem modestiam placeat iuvenis, tamen propter tuam commendationem est iucundissimus. *Michael* valde desiderat literas tuas. In nostris regionibus divino beneficio Alcedonia sunt. Mediocri severitate noster princeps usus est seditiosis multandis, ea res incussit vulgo terrorem, ut nihil usquam moveatur. Et plerisque locis sunt arma vulgo erepta. Ditio Electoris, ut vocant, non modo quieta et pacata fuit hactenus, sed ita etiam tranquilla, ut nulla motus ullius suspicio, nullus hic metus fuerit. Et in aliis fere omnibus urbibus in seditiosos est animadversum. Hic nulla carnificina, nullum supplicium auditum. In *δευτερονομίῃ* illa cohaerebant de quibus scripsisti, sed sunt concisa. Et nostri indiligentiam nosti in scribendo. *ἀντιδιατριβή* promittitur adhuc. Vale. Idib. Iulii. Philippus.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 33. et versio latina partis graecae scriptae p. 772. Latine eam Pezelius quoque dedit in Melanth. Consiliis P. I. p. 37.

Ioachimo Camerario Bambergensi amico summo,

Ἐὸ πρόκειται. ὅτι μὲν ἐμελλε πρὸς ὑμᾶς ἡ φήμη οὐχ ὁμοία περὶ τοῦ γάμου τοῦ Λουθήρου ἀγγεῖλαι, ἔδοξέ μοι περὶ τούτου τὴν τε ἀλήθειαν, καὶ ὡς γνώμης ἔχω, σοι ἐπιστέλλειν. μηνὸς Ιουνίου ἡμέρα γ' ἀπροσδοκῆτως ἔγημε τὴν Βορείαν ὁ Λούθηρος, μηδενὶ τῶν φίλων τὸ πρᾶγμα προτοῦ ἀναθέμενος, ἀλλ' ἐσπέρας πρὸς δεῖπνον καλέσας τὸν πωμερανιέα, καὶ Λούκαν τὸν ζωγράφον, καὶ τὸν νομικὸν Ἀπελλον μόνους, ἐποίησε τὰ εἰδησμένα προτέλεια. Θαυμάσειε δ' ἂν τις τυχὸν, τούτῳ τῷ δυστυχεῖ χρόνῳ, καλῶν καγαθῶν ἀνδρῶν πάντοτε ταλαιπωρουμένων, τοῦτον οὐχ οἶον εἶναι συμπάσχειν, ἀλλ' εἰκάζεσθαι σχεδὸν τῷ παντάπασιν ἀμελῶς ἔχοντι τῶν ἐπιπολαζόντων κακῶν, ἀλαττουμένης γε τῆς δόξης αὐτοῦ, ὅτε μάλιστα χρεῖαν ἔχει ἡ Γερμανία φρονήματός τε καὶ ἀξιώματος αὐτοῦ. ἐγὼ γοῦν ταῦτα οὕτω πῶς γενέσθαι οἶμαι. ὁ μὲν ἀνὴρ ἐστὶν οὐδαμῶς τῶν μισανθρώπων οὐδ' ἀνομιλήτων. τὸ δὲ τῆς συνήθους διαίτης οὐκ ἀγνοεῖς. ἐξ ὧν τὰ λοιπὰ ἐνθυμείσθαι σε τοῦ γράψασθαι ἐμὲ, δοκεῖ εἶναι βέλτιον, ὥστε τὸ γενναῖον τάνδρος καὶ μεγαλόψυχον καταμαλαχθῆναι πῶς οὐδὲν θαυμαστόν, ἀλλωστε καὶ τοῦ γεγεννημένου οὐδαμῶς ἐπονειδίστου ἢ ψεκτοῦ ὑπάρχοντος. εἰ γάρ τι ἕτερον θρυλλεῖται ἀπρεπέστερον, ὅτι ψεῦδος τοῦτο καὶ διαβολή ἐστι, φανερόν. ἡγοῦμαι δὲ γαμῆν αὐτὸν καὶ ὑπὸ τῆς φύσεως ἀναγκασθῆναι. οὗτος δὲ βίος ταπεινὸς μὲν, δσιος δ' ἐστὶ, καὶ εἴ τις ἕτερος, καὶ τίμιος ὁ γάμος ἐν ταῖς ἀγίαις τῶν γραφῶν εἶναι λέγεται. το δὲ ἀκαιρὸν καὶ ἀπροβούλευτον, ὡς εἶοικε, τῆς πράξεως, ἐν ᾧ μάλιστα τὸ μεμψίμοιρον δῆτα καὶ φιλαίτιον τῶν ἐχθρῶν ἐντροφήσεται: ὕπως μὴ καὶ ἡμᾶς διαταράξῃ. τούτῳ γὰρ ἴσως καὶ κρύφιον καὶ θεϊότερόν τι ὑπέστι: περὶ οὗ πολοπραγμονεῖν οὐ δεῖ, οὐδὲ φροντίζειν ἡμᾶς τῆς φλυαρίας τῶν ἐπιτωθάζόντων καὶ λοιδορούντων τινῶν, οὔτε εὐσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν, οὔτε πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀρετὴν ἀσκούντων. ἐπεὶ δὲ αὐτὸν τὸν Λούθηρον ἐπίλυτον πῶς ὄντα δρῶ καὶ ταραχθέντα διὰ τὴν τοῦ βίου μεταβολὴν, πάσῃ σπουδῇ καὶ ἐννοίᾳ ἐπιχειρῶ παραμυθεῖσθαι. οὐδὲ τολμήην ἂν ἐγώ γε ὡς πταισμάτος τούτου καταψηφί-

MELANTH. OPER. VOL. I.

Quod non esset fama de Lutheri nuptiis similia nuntiatura, visum mihi est literis et veritatem et meam sententiam tibi demonstrare. Mensis Iunii die XIII. inopinato duxit *Lutherus Boream*, cum nullo amicorum ea re prius communicata, sed vespere ad coenam invitato Pomerano et pictore Luca, et Iurisconsulto Apello solis, peregit consueta sponsalia. Ac possit fortasse aliquis mirari illum hoc infelici tempore, bonis et honestis viris ubique graviter laborantibus, non modo non affici simul dolore, sed videri propemodum nihil penitus curare ea mala, quae ante oculos versantur: cum interea etiam existimatio ipsius deminuat, dum maxime opus est Germaniae excellentiae animi et dignitate ipsius. Atque ego rem hanc sic gestam esse arbitror. Est vir iste nequaquam ex iis, qui homines oderunt et congressus fugiunt. Cotidianae autem vitae illius usum non ignoras. Unde cogitare te caetera, quam me scribere, melius, ut opinor, fuerit. Itaque mollium fuisse quodammodo generosum et magnum animum ipsius, non est mirandum. Praesertim cum factum nequaquam culpandum aut reprehendendum sit. Nam si quid vulgo fertur aliud indecentius, id mendacium, et hanc calumniam esse, perspicuum est: ego etiam naturam ipsum arbitror coegisse, ut fieret maritus. Estque vita ista humilis illa quidem, sed sancta, ac si qua alia. Et nuptiae honoratae in sacris scripturis perhibentur. Quod autem in re intempestivum et inconsultum inest (in quo maxime delicias obtrectandi et accusandi studium adversariorum faciet) videndum ne nos conturbet. Isto enim sub negotio fortasse aliquid occulti, et quiddam divinius subest, de quo nos curiose quaerere non decet, neque curare nugae deridentium et convicia facientium quorundam, a quibus neque pietas ad Deum, neque ad homines Virtus exercetur. Quoniam vero ipsum Lutherum quodammodo tristiorum esse cerno, et perturbatum ob vitae mutationem, omni studio et benevolentia consolari eum conor. Neque ausim sane ego tanquam erratum seu lapsum istud factum condemnare: tametsi

σασθαι, καταδείξαντος δὴ τοῦ Θεοῦ ἡμῖν πολλὰ τῶν παλαιῶν ἀγίων πταίσματα, ὅτι θέλει ἡμᾶς βασανίζοντας τὸν αὐτοῦ λόγον, οὐκ ἀξίωμα ἀνθρώπου ἢ πρόσωπον σύμβουλον ποιεῖν, ἀλλὰ μόνον τὸν λόγον αὐτοῦ. πάλιν δὲ, ἀσεβέστατός ἐστιν, ὅστις διὰ τὸ διδασκάλου πταίσμα καταγινώσκει τῆς διδαχῆς. ἀλλ' ἐγὼ, καθάπερ εἶπον, οὐδὲ πεπράχθαι νομίζω ἐνταῦθα ἀναπολόγητόν τι, ἢ καὶ ὅλως ἐγκαλεῖσθαι ἄξιον. ἔτι δὲ τεκμήρια πολλὰ καὶ σαφῆ ἔχω τῆς φιλοθέου εὐσεβείας αὐτοῦ, ὥστε τοῖς ἐπηρεάζοντας καὶ βλασημοῦντας τὸν Λουθήρον, οὐδὲν ποιεῖν ἄλλο, ἢ περ τῶν συκοφαντῶν καὶ βωμολόχων ἔργον, ἀπανταχόθεν ἀθροίζόντων, ἅπερ τὴν τῆς ἀναιδούς γλώττης κακηγορίαν δύνατ' ἀν ἐφοδιάσαι. ἔσται δὲ, κατὰ γε τὴν ἐμὴν γνώμην, οὐδ' ἀνωφελῆς τῆς οἰονεῖ ταπεινώσεώς τινος ἢ συντυχία, τοῦ ὑποῦσθαι καὶ ἐπαίρεσθαι ἀεὶ ἐπισφαλοῦς ὄντος, οὐ μόνον τοῖς ἐν ἱεροσύνῃ, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις. τὸ γὰρ εὐ πράττειν, ἀφορμὴ τοῦ κακῶς φρονεῖν γίνεται, οὐ μόνον, ἀς ὁ ἤγητο φησὶ, τοῖς ἀνοήτοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς σοφοῖς ἐνίοτε. ἐπὶ πᾶσι δὲ, ἄλλος βίος ἄλλην, κατὰ τὴν παροιμίαν, διαίταν καταστήσει ταῦτα πρὸς σε ἐμακρολογησάμην, ὥστε μὴ ὑπὸ τοῦ παραδόξου συμβάντος ἄγαν σε ταράττεσθαι τε καὶ ἀθυμῆσαι. οἶδα γὰρ ὅτι μέλει σοι τῆς τοῦ Λουθήρου εὐκλείας, καὶ τοῦ ἁμωμόν τε καὶ ἀνέγκλητον διατελεῖν ὄντα αὐτόν. Vestrorum mihi pergrata consuetudo est in his turbis, quos miror discedere istinc vos esse passos. Patrem officiosissime tractato, et puta te hanc illi pro paterno amore gratiam debere, καὶ ἀντιπελαργεῖν. De Francicis rebus abs te literas exspecto. Vale feliciter. Tabellarius, qui has reddet, recta ad nos rediturus est. Iterum vale, die XXI Mensis Iulii Anno M.D. XXV.

Φίλιππος.

Deus multa veterum sanctorum nobis errata seu lapsus exhibuerit, quia vult nos exquirentes Verbum ipsius, non adhibere in consilium dignitatem personamve hominis, sed verbum ipsius tantum. Rursum vero maxime is impius est, qui propter doctoris erratum seu lapsum condemnat ipsam doctrinam. Verum ego (quemadmodum dixi) non existimo quicquam hac in parte commissum agendo, quod defendi nequeat, aut omnino accusari debeat. Praeterea multa habeo, quae argumento praeclare sunt, Dei amante esse hunc pietate praeditum: ut contumeliosi, et maledici in Lutherum, nihil aliud, quam opus efficiant Sycophantarum et scurrarum, undique coacervantium ea, de quibus impudens lingua accusationis veluti viatico instrui possit. Erit etiam, meo quidem iudicio, ne inutilis quidem casus iste ad demissionem quandam pertinens, cum alte sustolli et efferrī semper sit periculosum, non solum sacerdotio fungentibus, sed cunctis mortalibus. Nam actionum felicitas occasionem dat pravitatis elati animi, non modo, quemadmodum orator inquit, dementibus, sed interdum etiam sapientibus. Ad omnia, alia vita aliam quoque victus cotidiani rationem constituet, secundum proverbium. Ista ad te exposui verbosius, ne eventus inopinatus nimis te perturbaret et tristitia afficeret. Scio enim tibi boni nominis Lutheri celebritatem curae esse, et ille ut perpetuo reprehensione et probro careat. —

No. 345.

(m. Aug.)

Io. Brismanno.

Ex actis Borussicis, Vol. I. p. 810. descripta a Danzio.

Io. Brismanno (docenti Evangel. in Borussia, Regiomonti).

Salutem! Martinus Cellarius Stargardianus *) apud nos est, inde usque a vobis profectus in hanc

*) Is, qui pueros in literis edocuerat Vitebergae, se adiunxit socium Fanaticis Cygneensibus. Cellarium illo tempore

nostram Saxoniam. Rixatur nobiscum de suo illo regno, deque novis Hierosolymis, quas suaviter ibi somniat. Verum spero homuncionem aliquando rediturum ad sanitatem. Nunc quidem est strenue pertinax. Negotium mulierculae, cuius apud vos vir discessit, ex vita explorabit diligentius hic Tabellarius. Ea in re quod fecisti antea, si tua opera opus erit, quaeso ut hanc adiu-

Vitebergam venisse, intelligitur etiam ex epistola Lutheri ad Brismannum d. d. 16. Aug. 1525. Quare puto hanc epistola Aug. scriptam esse.

Vale. Saluta amicos *Speratum* et *Polian-*
um.

Philippus.

No. 346.

6. Sptb.

Ioanni Electori.

Epistola ad Ioannem Electorem, cui *Lutherus*, *Pomeranus* et *Melanthon* subscripserunt, edita est in *Lithii Erläuterungen zur Reformationshistorie*, p. 109. — Mihi, quamquam inquirenti, non contigit *Lithii* librum videre, neque in opp. *Lutheri* neque apud de *Wettium* in epistolis *Lutheri* legitur.

No. 347.

(fere mense Sptb.)

Io. Agricolae.

† Ex apogr. Cod. Goth. 19. p. 12^b, Cod. Goth. 401. p. 55. Cod. Mehn. I. p. 60^b. et Cod. Mehn. III. p. 58.

Io. Agricolae Islebio, professori literarum zu Eisleben.

Accepi tuas literas, quas primum per aurim misisti; eas quas *Polian-der* attulit nondum di. Nam cum ille domum ad me nuntium cum eris misisset, ego iam descenderam in caupum ad salutandum illum¹⁾. Forti animo te esse sim mutato vitae genere, ut mihi quidem vider, in melius. Nam et in patria es, quam *Ulys-*s immortalitati praetulit, et accersitus ad docendam pueritiam²⁾, quo in loco minus aliquanto ericuli est, quam in concionibus popularibus, aibus scis quomodo vulgus abutatur. Me non iud deterret³⁾, quo minus publice *θεολογῶ*, nisi algi furor et impietas. Plus est proficere in pue-s docendis⁴⁾. Tantum vide, ut firmo animo et igenti robore⁵⁾ adsuescas oblivisci *Wittember-*ae, unde credo tibi molestum fuisse avelli a con-ctissimis hominibus⁶⁾. Sed es abreptus in pa-

1) *Accepi tuas* etc. non leguntur in codd. Goth., ubi epistola incipit: *Forti animo* etc.

2) *Islebi* abierat anno 1525, ut ibi non solum concionaretur, sed etiam scholam regeret. De ea re *Spalatin.* in *annal.* habet: „Eadem aestate (1525) comes *Adalbertus Manaf. Eisle-*lebi ludum christianum excitavit, accitis in hoc *Io. Agri-*cola et *Herm. Tulichiu.*” Vid. etiam epist. *Lutheri* ad *Spa-*lat. d. 16. April 1525. (apud de *Wett.* II. p. 646.)

3) Cod. Mehn. I. *detinet.*

4) *Plus est* etc. praetermissa sunt in cod. Mehn. III.

5) *robore* praetermissum est in codd. Goth. et Cod. Mehn. I.

6) Hic finitur apographon in cod. Mehn. I.

triam; quod ego nomen saepius repeto, quia sentio, quam miserrimum sit, praesertim senescentiam, exilium⁶⁾. Mea grammatica propemodum⁷⁾ absolvetur, ut habeat ludus puerilis prima *προ-**γυμνάσματα*. Editur et scriptum *κατὰ στάσεως* meum, ut auctum⁸⁾. Id spero tibi placiturum. *Ioachimus* hic est, qui nobis pericundus fuit his diebus. *Francisco* nolebam scribere, quia non audiebam, apud vos eum esse. Ubi venerit, saluta, et iube, ut saepe huc scribat. Ego brevi spero futurum apud vos. Vale.

No. 348.

26. Septb.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 51. — Nunc ex autographo Mel in Cod. Monac. I. p. 27.

D. Hieronymo Bomgartnero, Senatori Noriberg.

S. Per mihi iucundum fuit, quod scripsisti, magna quadam alacritate civium tuorum animos incumbere in scholae constitutionem. Neque enim illi aut ornamentum urbi honestius, aut firmiter vallum comparare possunt, quam sit ludus pueritiae recte institutus. Neque vero tu parvam gratiam mereris, cum, ut existimo, tuis hominibus ad conservandas et excitandas literas calcar addis. Ego haud gravatim operam in hac re meam vobis polliceor, tametsi vires meas non ignoro, sentioque, quam non aut iudiciis de me vestria aut voluntati respondeam. Nam nec usus rerum, nec aetas, nec doctrina est tanta mihi, ut meo consilio magnopere vobis opus esse ducam; sed, quia accersor, videar valde ineptus, si venire recusem. Quare decrevi cum *Ioachimo* ad vos brevi adeo proficisci. Nam *Ioachimus* in Prusia abest, rediturus huc, ut spero, circiter Calendas Octobris⁹⁾: interea comiteum ab Illustrissimo Principe nostro petam, quem in re tali facile opinor, impetrabo. Christus et vestrum consilium et nostram profectionem fortunet. Capitur et nostrae scholae exaedificandae consilium, et

6) Hic finiuntur apographa Goth. et quae sequuntur non nisi in Cod. Mehn. III. leguntur.

7) Cod. mendose *propemodum.*

8) Haud dubie intelligit librum „*Wider die Artikel der Bauerschafft*”, qui prodit primum a 1525 et postea saepius.

9) Mense Augusto 1525 cum *Iacobo Fusio* iter fecerat in Prussiam, unde rediit ineunte Octb.

principia satis bene habent; sed est eventus, ut scis, in potestate superum. Vale feliciter. VI. Cal. Octob. *). *Seylero* hospiti vestro salutem meis verbis dicit.

Philippus.

No. 349.

27. Spt.

Senatui Norinbergens.

† Ex autographo Philippi quod habetur in Bibliotheca des Herrn Präsidenten und Geheimen Oberrevisionsraths v. Meusebach zu Berlin. Descripta a D. Foerstemanno.

Dem Ehrbaren und weisen Burgermeistern und Rathherren der Stadt Nürnberg, meinen günstigen Herrn.

Meine willigen Dienste zuvor. Ehrbare und weise Herren. E. Ehrb. Weisheit Schrift hab ich empfangen, darin Ew. E. Weisheit begehrt, mich zu Anrichtung einer Schule zu gebrauchen. Biewohl ich aber weiß, daß solche Sache gelehrter und daß erfahner Leute Rath bedarf, denn ich bin, (denn eine rechte Schule anrichten, dadurch gute Sitten und Tugend gepflanzt werden, ist nicht ein gering Ding); doch dieweil mich E. E. W. darum fordert, bin ich schuldig in solcher Sache E. E. W. zu dienen. Darum, so wie mein gnädigster Herr, der Churfürst zu Sachsen, eine Zeitlang, als ich hoffe, gnädiglich erlauben würde, will ich in kurzem nach dem Leipziger Markt, auffeyn und hinausreisen. Denn womit ich E. E. W. dienen möchte, wäre ich ganz willig und geflissen dasselbige zu thun. Datum Wittenberg Mittwoch nach Matthei [27. Septb.], anno XXV.

E. E. W.

williger
Philippus Melancthon.

No. 350.

9. Oct.

Iudicium de Carlstadii sententia etc.

† Habetur in Actis Tabul. Vinar. Reg. LL. no. 199. autographon Mel., quae est prima scriptura, a Mel. multis locis mutata, in qua quaedam de Carolstadii sententia de sacra coena (ni fallor) literis mandavit. Seckendorffius, qui sibi haec ex Actis Vinar. in Cod. Goth. 451. pag. 18^b transcribi curavit, apographo suo inscriptionem dedit:

*) Aliena manus adscripsit ann. 1525.

(Iudicium de Carolstadii sententia de S. coena, 1525. 9. Oct.)

Es bekennen alle, daß Christus in den Menschen, so das Sacrament recht brauchen, wirkt, wie er spricht: wir wollen zu ihm kommen, und eine Wohnung bei ihm machen. Auch bekennen die, so lehren, daß nicht Christus Leib und Blut im Nachtmahl sey, daß dennoch Christus wahrhaftiglich nach der ¹⁾ Gottheit bei denen sey, so das Sacrament recht brauchen.

Nu hats je keinen Grund Christum zerreißen, also, daß er nach der Gottheit bei uns sey, nach der Menschheit nicht bei uns sey, sonderlich dieweil er gesprochen, er gebe uns Leib und Blut damit uns zu trösten, daß wir gewißlich dafür halten sollten, daß er nicht allein mit Gedanken bei uns seyn wöllt, sondern wahrhaftiglich und wesentlich.

So spricht auch Paulus, es sey das Nachtmahl eine Gemeinschaft des Leibes und Blutes Christi. So aber Christus nicht leiblich da, wäre es nur des Geistes Gemeinschaft und nicht des Leibes oder Blutes.

Und das acht ich zu einem einfältigen Unterricht genug seyn, denn wir sollen nicht von Worten weichen, sie seyen denn wider andre Schrift. Nu sind diese Wort vom Nachtmahl nicht wider andre Schrift, ob sie schon der Vernunft fremd sind.

No. 351.

(m. Octb.)

Io. Agricolae.

† E cod. Mehn. III. p. 33.

Iohanni Agricolae.

Postquam scripsit huc *Franciscus*, se rediturum esse, et tu placere tibi significas *Syrum*, *Syrus* se ad migrandum parat *). Eam tibi sententiam placere opinor; sin autem aliter videtur significat. Ego me ad profectionem Noribergensem paro. Noster *Ioachimus* rediit, sed claudio equo relictus ab illa extrema orbis Kyspania (?). 1525.

1) nach der] apogr. Seck. mendose: auch die.

*) Lutherus in epist. ad Agricolam, d. sabbatho post Lucae (21. Oct.) 1525 scribit: „Mittimus igitur *Syrum* et *Davum* nostrum loco Tulichii, gemellum videlicet pro uno.“ Utrumque nomen ioci causa ex Terentio repetitum videtur. *Syrus* etiam infra in epist. serius scripta commemoratur. Censor edit. epist. Luth. a de Wettio curatae (in *Ephemerid. liter. Halens.*, no. 141. ann. 1829. p. 1123.) scribit: „Nach Höpfners Schrift über das Gymnasium zu Eisleben waren Theobald *Merker* und Laurentius *Colditz* Agricola's Collegen; außer diesen wird noch Leonh. *Stückel* genannt. Nach andern war der erste Rector zu Eisleben Andr. *Kegel*.“

352.

(m. Oct.)

Io. Agricolae.

E cod. Goth. 401. p. 55 b, et cod. Mehn. III. p. 37 b.

Ioanni Agricolae Phil. Mel.

Ex tuis literis intellexi, *Syrum* tibi pro-
Mihi quidem semper est visus ad huius-
scholas idoneus propter incredibilem dili-
am et assiduitatem. Itaque iam proficiscitur
, quod vobis scholaeque faustum felixque sit.
ego malim in hoc genere operarum uti *Syro*
(*Hermanno* *). Quod non multi sibi im-
e possunt, ut ad pueriles illas operas redeant;
Hermannus vix videbatur facturum. At
s in tua potestate erit. Accedit hoc, quod
e doctus est, et carmen scribit, quod quan-
potest *Hermannus*, tamen sive desidia nun-
scribit, sive ¹⁾ ambitione celat. Est autem.
Graeci dicunt, nulla utilitas abditae musi-
quae scholae ipsius facultas non erat profu-
). Haec simpliciter. De tua humanitate et
omnia sibi promittit *Syros*. Nos iam Norin-
imus, ut ex *Syro* intelliges. Sed prius
ium Pflugk.

353.

(Ootb. ut videtur.)

Ge. Spalatino.

lect. epist. p. 432. Epistol. lib. I. p. 274. (edit. Londin.
l. ep. 95.)

Georgio Spalatino

Multa Dircaeum levat aura Cygnum,
Horatius de Pindari carmine. Habet enim
ficationes et interspersas sententias iucundis-
Dictum de quo interrogas, est in *penulti-
da in Pythiis* [XI. v. 25.], ubi de *Clytemne-*
adulterio loquitur. Versiculi hi sunt:

Τὸ δὲ νέαις ἀλόχοις
Ἐχθιστὸν ἀμπλάκιον
Καλύψαι τ' ἀμήχανον
Ἄλλοτριῶσι γλώσσαις.
Κακολόγοι δὲ πολῖται.

rm. Tulichio.

erbas quod *quonquam* etc. in cod. Goth. ex negligentia
restermissa sunt.
ie desinit cod. Goth.

Id est:

Iuvenulis nuptis
Turpissimum crimen
Et quod celari nequit
Alienas linguas,
Maledici autem sunt cives.

Id est: Populus delectatur fabellis, quae
aliorum famam laedunt.

Affinem sententiam continet in *Nemeis* [VIII.
v. 23.] de talibus fabellis:

Ὅψον λόγοι φθονεροῖσιν,
Ἄπεται ἐσθλῶν ἄελ,
Χειρόνεσσι δ' οὐκ ἐρῆει.
Obsonium sunt fabellae invidis,
Attingunt autem bonos semper,
Cum malis autem non certant.

Vide quam sit lepida figura, quod dicit, in-
vidis pro cibo ac pro obsonio esse tales fabulas,
quibus detrahunt de aliorum existimatione. Mihi
crede, nihil dulcius est Lyricis illis versiculis
Pindari. Et quanquam non sum in scribendo
carmine felix, tamen si mihi plus esset otii, in-
terdum Odas aliquas verterem, vel oblectando-
rum amicorum causa. Nequaquam enim putes
esse horridum, ut est Horatius. Sed desino.
Plinii editionem *Basiliensem* *) scito longe emen-
datiorem esse *Coloniensi*. Bene vale.

No. 354.

(eod. temp.)

Ge. Spalatino.

† Ex autogr. Melanth. in Cod. Basil. F. 101. epist. 70.

D. Georgio Spalatino patrono suo,

S. Non veniebat in mentem *Carlostadii*, cum
nudius tertius ad te scriberem. Is revocatus pol-
licetur, se rediturum et ex more praelecturum **).
Quod si fecerit, tumultuandi hic, ut spero, nul-
lus erit locus. Et, nisi sancte promisisset se re-
diturum esse, perrexissemus uti summo adversus
eum iure. Reliquum est, ut optem eum prae-
stare promissum. Non defuturi sumus reipubli-

*) Prodiit Plinius, emendatus, Basileae apud Io. Frobenium
mense Martio 1525. — Iterum apud eundem mense Febr.
1585.

***) Vid. Sockendorf. hist. Luth. lib. II. p. 28. et epistola Lu-
theri ad Principem Electorem de Carlostadio d. d. 12. Septib.
1525. (apud de Wett. III. p. 28.)

cae, si fefellerit ipse. Heri *Longicampus* praelegere coepit. Ego volui, ut mathematica elementa traderet, verum adduci non potuit, maluitque Plinii secundum librum enarrare, ubi obiter rudimenta promisit se traditurum esse. Utinam esset paulo tractabilior. Hic furti rei sunt, ut opinor, muliercula quaedam et vir quispiam, pro quibus intercessere urbis huius mulieres.

Quaestor reiecit rem ad Illustriss. Principem; eae nunc rogant, ut misereatur Illustr. Princeps horum calamitosorum. Voluerunt autem et meis literis commendari tibi causam. Sic putant isti, propter familiaritatem nostram nonnullum pondus apud te meas literas habere. Verum ego non sum tam impudens, ut ad publica et civilia negotia privata amicitia abutar. Recte ille *μὲν οὖν βέλων* iubet amicos esse; et cogunt tamen impudentem esse improbae multorum preces. Quare te rogo, causam adiuves, praesertim cum alioqui sit crudele propter furtum anima privari. Vale.

Philippus.

No. 355.

(exente anno.)

Iudicium de iure reformandi.

† Ex autographo Mel. in Tabul. Vinar. Reg. E. Fol. 37. No. 2. Fol. 100—110. transcriptum in Cod. Goth. 452. p. 322. in usum Seckendorffii, qui argumentum scripti dedit in hist. Luther. II. p. 43. — Clariss. *Foerstemannus* autographon nobis contulit. — Propositae sunt Melanthoni hae quaestiones a Principe Electore, ut suam sententiam diceret. Occasionem dederant comitia Spirensia, quae mense Maio 1526 habenda erant. — Spalatinum a Luthero petiisse sententiam suam de iure principum in rebus ad religionem spectantibus intelligitur ex epistola Lutheri ad Spalatinum d. d. 12. Nov. 1525. (de Wett. III. p. 50.)

(*Sententia Mel. de duplici quaestione.*)

Die erste Frage:

Ob wir recht gethan, daß wir diese unser Lehr geprediget und angenommen haben, und die Mißbräuch fallen lassen, ehe die Bischöfe und Prälaten solche Lehr zugelassen und bestätigt, und ob wir dergelichen billig als Schismatici mögen gescholten werden?

Antwort.

Nachdem der Gegentheil unser Lehr an ihr selbst nicht strafen kann, vermeinet er sie doch mit diesem Schein

niederzudrücken, nämlich, daß nicht gebührt habe etwas zu lehren, anzunehmen oder zu ändern ohne der Bischöfe Zuthun.

Und erstlich aus dieser Ursach: diereil die Bischöfe in ordentlichem Regiment sitzen, soll niemand in der Kirchen etwas ordnen oder anrichten, denn allein sie, als denen solchs allein befohlen.

Zum andern, so habe die Kirch diese jetzige Ordnungen, als die Messen, Vota etc., so lang gehalten; nu könne die Kirch nicht irren, darum sollt man ihre Bräuch nicht anfechten.

Zum dritten, so soll man Schismata verhalten von wegen des Ungehorsams; denn es stehet geschrieben: *melior est obedientia quam victima*; und ob schon in der Kirchen etlich Mißbräuch gewesen, sollt man doch dieselbigen geduldet haben, damit man nicht Ungehorsam anrichtet.

Zum vierten, dergelichen sollt man um Lieb willen die schwachen Christen getragen haben, wie Paulus lehret, sonderlich diereil das hochst Gebot ist von der Lieb.

Zum fünften, diereil solche Spaltung nicht ohne Krieg und große Empörungen abgehen, sollt man der Kirchen Gebrechen geduldet haben zu Verhütung großer Argernuß, die durch Krieg und Empörungen kommen möcht.

Aus diesen Ursachen vermeinet der Gegentheil zu erhalten, daß wir billig schismatici sollen gescholten werden, als die wir wider der Kirchen Prälaten gehandelt, den Gehorsam zerrissen und wider die Lieb gethan haben etc.; und dieser Schein möge bei vielen ein sehr groß Ansehen haben.

Aber dagegen ist im Grund und in der Wahrheit also zu antworten, wie wir auch wissen, daß wir vor Gott entschuldigt sind, ja haben müssen diese Lehr annehmen etc.

Erstlich die Prediger belangend, muß man bekennen, daß ein igher Prediger schuldig ist, das Hauptstück christlicher Lehr zu predigen, vom Glauben an Christum, und dasselbig nicht bergen aus einiger Ursach. Drum spricht Christus: wer mich bekennet vor der Welt, den will ich auch bekennen vor Gott; wer mich verläugnet, den will ich auch verläugnen etc. Und so lehret die Schrift an allen Orten, daß der hochst Gottesdienst sey, recht predigen; *credidi propter quod locutus sum*, und heißt solches sacrificium laudis.

Darüber muß man auch bekennen, und ist am Tag, daß man vor dieser Zeit nicht recht gelehrt hat

8 uns Christus erworben, und daß wir gewißlich durch Glauben an Christum Vergebung der Sünd haben; sonder man hat auch uns von Christo auf unser Werk gesehen. Und über das haben Mönch und Pfaffen eine neue, falsche Gottesdienst mit ihren Orden, Messen und Heiligendienst erdicht, dadurch nicht allein sich selbst, sonder auch andere, für welche solche Werk gethan, selig zu machen.

Diese unzählliche Mißbräuch und unchristliche, heidnische Lehr sind die Prediger auch schuldig gewesen zu strafen. Denn also spricht Gott Ezechielis tertio: *an ich dem Gottlosen draw **), er müsse sterben, und du ihm solchs nicht verkündigst, daß er sich bekehre; so er also stirbt, U ich sein Blut von deiner Hand fordern. Drum sind die Prediger durch Gottes Befehlungen, alle diese Irthum und Mißbräuch zu strafen.

Und was bedarf dieses langer Disputatio? Diese betrifft das andere Geboth Gottes, daß man Gottes Namen nicht mißbrauch. Da wird fürnemlich unrichtige Lehr verbotthen. Nun gebührt ihnen, den Predigern, nicht wider dieses Geboth zu thun, sonder zu gehorchen und müssen allen Mißbrauch göttlichen Namens strafen. So ist öffentlich, daß Christus Name in allen heiligen Stücken, die zuvor geprediget und getrieben, verachtet wird; nämlich 1) unser eigne Werk machen zu fromm vor Gott; 2) unser Werk mögen genug thun für die Sünd und Sünd wegnehmen; 3) die Messen nicht alle diejenige fromm vor Gott, für welche sie gethan wird, ob sie schon kein guten Gedanken darzu haben; 4) Klosterleben ist der Lauf gleich, nimmt alle Mühe weg, ist christliche Vollkommenheit, ist über den weltlichen Regentenstand etc.; 5) man soll die Heiligen anrufen; 6) der Heiligen Verdienst versöhnet und befreit Gott nicht allein für sie, sondern auch für uns, durch Christus Verdienst. Das sind öffentliche blasphemien. Nun kann man nicht läugnen, die Papisten haben also gelehrt.

Ueber diese sind noch äußerlich grobe Mißbräuch, verführend das Regiment und Leben der Geistlichen, Papst und Bischöfe, achten ihres Amtes nicht, machen sich zu hoch über alle weltliche König und Kaiser, brauchen Kirchen Güter zu ihrer Tyrannie. Und solchs geschieht alles unter dem heiligen Namen Christi. Solchs zu strafen approbiren ist ja alles wider das andere Geboth.

Aus diesem allen ist klar bewiesen, daß unser Prediger vor Gott sind schuldig gewesen, die Mißbräuch zu strafen. Daß aber der Gegentheil, wie droben erzählet, der Bischöfe Gewalt und Auctorität anzeucht: man sollt nichts fürgenommen haben ohn ihr Zuthun, man sollt geharrt haben bis solche Lehr ordinaria auctoritate wäre zugelassen; darauf ist also zu antworten:

Wahr ist, daß den Bischöfen befohlen, die Kirchen zu lehren und regieren. Wenn haben sie aber je ihres Amtes gewartet? Dagegen müssen sie bekennen, daß die Prediger auch ordinariam vocationem haben, und wie den Bischöfen also auch den Predigern befohlen, die Kirchen zu lehren. So haben unsere Prediger erstlich Papst und Bischöfe treulich und unterthäniglich vermahnet, wie ihre Schriften beweisen, daß Papst und Bischöfe wollten ein Einsehen haben in der Kirchen Mißbräuch; aber Papst und Bischöfe haben solchs nicht allein verachtet, sonder auch die Lehr angefangen zu verfolgen mit unerhörter Tyrannie.

Die weil nun die Prediger im Predigtamt gewesen, sind sie schuldig gewesen, die Wahrheit zu vertheidigen, und hat sie Gottes Geboth gedrungen, ihr Amt zu thun, Papst und Bischöfe machten was sie wollten. Gottes Geboth leidet nicht, daß man verziehe bis die Welt bestätige oder zulasse; ja der Teufel und die Welt müssen verfolgen. Sollt Christus und die Apostel geharrt haben, bis daß Anna und Caiphas das Evangelium zugelassen hätten, würden sie langsam geprediget haben. Aber Christus spricht: er sey kommen, daß er seines Vaters Willen ausrichte. Also müssen die Prediger alle thun, wie auch die Apostel thaten Actuum 5.; da ihnen das Predigtamt verbotthen ward, sprachen, sie müßten Gott mehr gehorsam seyn, denn den Menschen.

Auf das Ander, daß sie sprechen, sie seyen die Kirche, und die Kirche könne nicht irren; wer von ihnen abfalle, der falle von der Kirche: darauf ist leichtlich zu antworten, daß wir nicht zulassen, daß Papst und Bischöfe, Mönch und Pfaffen die Kirche seyen, wiewohl unter ihnen und bei ihnen Leut sind, die zur Kirche gehören, welche nicht in ihren Irthum willigen, sondern ein rechten Glauben haben. Denn Paulus lehret uns Ephes. 5., daß die Kirche sey allein diejenige, so Gottes Wort haben und damit gereinigt werden. Darum allenthalben, wo Gottes Wort recht getrieben und verstanden wird, da ist die Kirche und sunst nindert.

So hat uns auch der heilig Geist gewarnet, daß wir wissen sollen, daß Papst und Bischöfe nicht die

) i. e. draw.

Kirch seyen; denn es stehet geschrieben, daß der Antichrist zur letzten Zeit ein groß gewaltig Regiment in der Kirch haben werde, wie Paulus spricht, der Antichrist werde sitzen und herrschen im Tempel Gottes, das ist in der Kirchen. Darum ob schon der Gegentheil den Namen der Kirchen haben will, so sind sie doch nicht die Kirch, und hat doch die Kirch unter ihnen so viel hundert Jahr müssen bleiben und erhalten werden. Also ob wir schon des Antichrists Irrthum strafen, sind wir darum doch nicht von der Kirchen gefallen; denn wir halten eben dasselbige, welches die rechten Christen, so unter seiner Tyrannei gelebet, gehalten haben, ob sie wohl in etlichen Stücken so klaren Bericht nicht gehabt haben; denn das muß man auch zulassen, daß rechte Christen Mangel und Gebrechen haben können, und beuten müssen: *Et dimitte nobis delicta nostra.*

So weiß man, daß zum öftern Mal Leut gewesen, die des Papsts Irrthum angefochten, welche doch auch unter ihm gewesen, und ist also die Kirch blieben, wiewohl Papst und Bischöfe, Mönch und Pfaffen der mehrer Theil in öffentlichen Irrthumen und Sünden gelegen. Und ob wir schon in äußerlichen Dingen, als Fleisch essen und dergleichen, andere Weise haben, denn etliche rechte Christen zuvor gehabt, sind wir damit nicht von ihnen gefallen. Denn solch äußerlich Ding ist nicht nöthig zu Einigkeit der Kirchen; ja, wenn mans nöthig machen will, so muß man dagegen mit Wort und Werken fechten.

Aufs Dritt, vom Ungehorsam; dazu haben unsre Prediger nicht Ursach gegeben, sondern Papst und Bischöfe haben die unsern verbannet und verfolget, und kein Gehorsam von ihnen haben wollen, sie verläugneten dann Gottes Wort. Und der Spruch: *melior est obedientia quam victima* soll nicht dahin gedeutet werden, Gottes Gehorsam aufzuheben, sondern sagt davon, daß man Gottes Geboth höher achten soll denn Dpfer, so wir ohne Gottes Geboth aus eigener Wahl fürgenommen haben. Denn diese Worte stehen auch bei demselbigen Spruch: Gott wolle haben, daß man seiner Stimme gehorche, und frage nicht nach Dpfer; sagt klar, seiner Stimme.

Auf das Viert, daß man um Lieb willen die Mißbräuch sollt geduldet haben, und der Schwachen verschonet, ist zu antworten, daß Paulus von Schwachen redet; aber der Papisten Irrthum sind nicht solche Gebrechen, die bei dem Glauben stehen mögen, sondern werfen Christum ganz weg. Zudem so will Paulus, daß man dennoch die Schwachen für und für lehren soll. *Instruite eos*, spricht er. Item Papst und Bischöfe haben sich zu Widersachern gemacht, die Lehr

nicht leiden wollen, das heißen nicht Schwache, sondern Tyrannen und Gottslästerer, gegen denen man nicht schweigen soll oder kann.

Aufs Fyft, Krieg und Kergernuß belangend, ist leider also, daß derhalben Gottes Wort von Anfang der Welt verhasset, darum daß man sagt, es bringe Unfried; denn es strafft allezeit unrechte Lehr und das gottlose Wesen in der Welt, und ändert alte Brauch. Das können weise Leut nicht leiden. Aber Christus hat uns getröst, daß wir uns nicht sollen abschrecken lassen von seinem Befehl, ob wir schon Empörung, Krieg und ander Kergernuß sehen. Denn er spricht: *non veni mittere pacem sed gladium*, ich bin nicht kommen, Frieden zu senden, sonder das Schwert. Dergleichen haben wir Exempla. Moises mußte fort und seinen Befehl ausrichten, wiewohl er sahe, daß das allerschönste Reich auf Erden *) drob zu Boden gehen mußte. Nun ist der Befehl, das Evangelium zu predigen, viel höher und größer denn Moises Befehl; denn er betrifft die Ehre Christi, daran Gott viel gelegen ist, betrifft das ewige Leben, betrifft die ganze Welt, nicht allein ein Volk, wie Moises Befehl.

So wissen wir in der Wahrheit, daß aller Streit ob diesem einigen Artikel ist, daß wir lehren, daß wir durch Glauben an Christum, nicht durch unsere eigne Werke und Verdienst Vergebung der Sünden erlangen, und daß man sich gewißlich des trösten soll und darauf verlassen, daß wir um Christi willen nicht durch unser Verdienst Gnad erlangen. Denn Christus ist allein gesetzt als der Versöhner, des Gerechtigkeit uns geschenkt wird durch den Glauben. Diese Lehr will das Gegentheil nicht leiden. Dieweil nun der Handel so wichtig, und die Ehre Christi belanget, und viel größer ist denn Moises Sach, müssen wirs auch Gott befehlen, es kommen Kergernuß, Krieg oder anders. Christus und die Apostel haben auch gesehen mit großem Schmerzen, daß der Juden Reich zu Boden gehen würde von wegen der Verfolgung des Evangelii, haben dennoch müssen fortfahren und ihr Amt ausrichten.

Dieß alles ist dermaßen gegründet, daß wir nicht zweifeln, daß wir vor Gott also zu lehren schuldig gewesen, es gehe wie Gott will. Und mögen die unsern billig nicht Schismatici gescholten werden, dieweil sie durch Gottes Geboth gedrungen sind, die Mißbräuch zu strafen, und nicht schuldig gewesen, auf Papst und

*) Alia manus ad marginem scripsit: „das Königlich Egerren.“ [F.]

Bischöfe zu warten, sonderlich dieweil Pappst und Bischöfe solche Lehr verdammt und verfolgt haben.

Dergleichen aus oben angezeigten Ursachen ist das Volk auch schuldig gewesen, diese Lehr anzunehmen, die alten Irrthum und Mißbräuch fallen zu lassen, als nämlich die unrechten und ärgerlichen Messen, falschen und gottlosen Wahn vom Klosterleben, ehelos Leben etc. Denn dieser Befehl Gottes von Christo: *Hunc audite*, betrifft nicht allein die Prediger, sondern auch die Zuhörer und die ganze Welt. Darum ist jedermann schuldig, dem Evangelio zu folgen und nicht zu harren so lang, bis Pappst und Bischöfe zulassen oder bestätigen. Es stehet nicht: *Papam audite, Episcopum audite*; Es stehet von Christo: *Hunc audite*; item: *si quis aliud Evangelium praedicaverit, anathema sit*.

Die ander Frag:

Ob auch die Fürsten recht gethan, daß sie nicht allein für ihre Person die Lehr angenommen, sondern haben auch gestattet, die Mißbräuch zu ändern; Item haben in Klöstern und Stiften die alten Mißbräuch nicht dulden wollen.

Antwort.

Aus vor angezeigten Ursachen ist klar, daß die Fürsten recht gethan haben, daß sie diese Lehr für ihre Person angenommen. Daraus folget nun, daß sie recht gethan haben, daß sie zugelassen, daß die Geistlichen selbst ihre Mißbräuch haben fallen lassen. Denn wie hätte den Fürsten gebühret, diese Lehr zu verfolgen, die Prediger zu verjagen und ermorden, so sie doch die Lehr für recht gehalten?

Ja, wenn schon die Fürsten diese Lehr nicht hätten billigen wollen, sondern wären in Zweifel gestanden, ob sie recht oder nicht; hätten sie dennoch recht gethan, daß sie in solchem Zweifel kein Tyrannet hätten wollen vornehmen wider die armen Priester. Viel weniger hätte ihnen gebühret, wider ihr eigene Gewissen die erkante Wahrheit zu verdammen und zu verfolgen. Und wiewohl Kaiser und andere Potestaten gebothen, diese Lehr zu verfolgen, nicht zu ändern; sind sie doch nicht schuldig gewesen, solchen Edicten zu folgen, wie auch Jonathan seinem Vater und König nicht gehorsam war, da er ihm geboth, den David umzubringen, sondern magt sein eigen Leib und Leben, den David zu retten und nicht zu verfolgen, und *Abdias* erhielt hundert Propheten wider seines Königs *Ahab* Verboth.

Dieweil nun die Fürsten schuldig gewesen, diese Lehr des Evangelii und Abthung der Mißbräuch nicht

MELANTH. OPER. VOL. I

zu verfolgen, kann man sie billig nicht Schismaticos schelten, dieweil sie doch hierin anders nicht gethan, dann dazu sie aus Gottes Geboth gedrungen sind, und haben kein frevelich oder muthwillige Sonderung fürgenommen.

No. 356.

cod. anno.

Lectori.

Praefatio in poema: „Ad Illustrissimum Principem Ioannem Fridericum, Ducem Saxoniae, Provinciale Comitem Thuringiae, et Misniae Marchionem Antilutheromastix auctore *Euricio Cordo*, Medico.“ In fine: Vittembergae per Ioseph. Clugum. 1525. 8.

PHILIPPUS MELANCHTHON. LECTORI S.

Cum in haec tempora mira de religione dissensio variaequae mutationes rerum publicarum incidant, dignissimae mihi res visae sunt, quarum memoria extendatur et prorogetur ad posteros. Est enim perutile tenere, quae dogmata antea venerint in controversiam, quid de religione optimi viri cuiusque aetatis iudicarint, quae causae commoverint et quassarint respublicas. Nam ut melius navem gubernat is, qui novit, qui portus tutissimos receptus praebeant, qui scopuli vitandi sint, ita qui monitus superiorum exemplis didicerit, quod doctrinae genus optimum sit et sanctiss., quodque pariat tranquillitatem rebus publicis, is profecto non contemnendum instrumentum ad vitam tum privatam, tum communem agenda adferet. Verum accidit non semel superioribus seculis, ut cum quaedam utiliter essent emendata in ecclesiastica doctrina, quia defuere scriptores, qui famam earum rerum conservarent, repullularint veteres errores. Id nonnunquam vereor, ne hoc tempore etiam accidat. Video enim senescere famam quorundam dogmatum, quae oportuit esse familiarissime nota omnibus. Video totam causam renovatae doctrinae incuria hominum exolescere. Quare mihi bene mereri de posteritate videtur, quisquis memoriam maximarum rerum proferre conatur. Utinam in saxa optima fide insculperetur, pingeretur in parietibus templorum et in porticibus tantarum rerum historia, ut exstaret ob oculos et pueris, et mulierculis, et nulli non generi mortalium. Nullum est autem genus monumentorum neque durabi-

lius neque gratius, quam carmen. Proinde magnam gratiam debemus *Cordo*, qui inter primos ausus est mandare literis et describere bonam partem huius controversiae, quae de religione fuit *Luthero* non modo cum factione pontificia, sed et cum fanaticis quibusdam doctoribus, qui iactitabant, sibi clara voce dei arma esse data ad civilem statum rerum evertendum. Habebunt posteri hoc carmen, tanquam tabulam in illustri positam loco, quam intuentes commonefiant, et quod sit optimum doctrinae Christianae genus, quive purissime docuerint, et quam non sit tutum credere his, qui se nova oracula de coelo, nova phasmata, contra auctoritatem receptae scripturae adferre praedicant. Quanquam enim poema sit et, ut vocat Thucydides ἀγώνισμα, tamen non tam ad voluptatem aurium comparatum est, quam ad fidem historiae scriptum, et honestis figuris illustratum, non modo ut lectorem invitet orationis illecebris, sed etiam ut dignitate ac gravitate vetustatem ferre possit, duretque paratum in omnium temporum usus, et velut κτήμα ἐς αἰεί, ut appellat historiam idem Thucydides, adservetur.

No. 357.

eod. anno.

Lectori.

Praefatio in libellum: „Ad invictissimum Imperatorem Carolum Quintum, Caesarem Augustum, aliosque Germaniae proceres, ut veram tandem religionem agnoscant, exhortatio, cum praefixa ad Philippum Hassiae Principem praefatione. Per Euricium Cordum.” In fine: Vittembergae per Ioseph. Clugum. 1525. 4 pl. 8.

Philippus Melanchthon Lectori S.

Accepimus, Protogenem pictorem postquam Rhodum obsidione cinxisset rex Demetrius, cum in suburbano officina ad id tempus fuisset, non abs-territum esse, quo minus eodem in loco prope in ipsis hostium castris ex more pingeret, et inchoata opera absolveret. Quod resciscens rex accersi interrogarique Protogenem iubet, qua fiducia extra muros ageret. Tum ille, scire se regi cum Rhodiis, non cum artibus bellum esse. Delectatus rex liberalissimo responso pictoris, non modo nihil fecit hostile, sed disposuit etiam in officinae tutelam stationes, et per otium ad artificem postea saepe venit praeclara illius opera spectatum. Haec ego cum reputo, generosi animi

specimen edidisse Demetrius videtur, cum arti tantum honorem habuit, ut servarit Rhodiae gentis, quam non iniuria infensissime oderat, artificem. Erat autem optandum, ut nostri principes non dico picturae, non aliis levioribus artibus, posteaquam nuper ad arma conclamatum est, sed religioni parem honorem haberent servarentque eas literas, quibus et religio et honestae disciplinae omnes continentur. Neque enim aut consistere respublica, si harum rerum studia extincta fuerint, poterunt, aut dignitatem principum superi defendent, si religionem, si alias artes cum religione tanquam, ut Graeci dicunt, ἐν προσθήκῃς μέρει coniunctas collabi et occidere sinent. Et cum in Germania nuper atrocissimum motum excitarint indocti quidam vano praetextu religionis, oportebat vel hoc monitos exemplo impensius curare, ut in civitatibus sererentur rectae de religione opiniones, aliaeque artes traderentur, quae pacem alerent et conservarent. Haec cum monet *Cordus*, et velut classico ad sinceræ religionis studium invitat principes, facit profecto rem praeclaram et dignam honorum virorum favore. Deus faxit, ut succedat ex animi sententia inceptum, intelligantque principes non quemadmodum est in proverbio, de asini umbra, sed de maximis rebus in hoc carmine secum agi. Porro studiosis honestarum rerum adolescentibus poema ipsum imprimis placere debet, quod gravissima causa versibus non vulgaris monetae exposita sit. Witembergae.

No. 358.

eod. anno.

Paedagogis.

Praefatio Phil. Mel. praemissa editioni Comoediarum Terentii. Edita in libro: P. Terentii comoediae sex — editae a Ioach. Camerario. Lips. 1546. 8. Praeter Camerarii etiam Melanthonis annotationes annexae sunt, quibus praemissa sunt haec:

Philippus Melanchthon paedagogis S. D.

Cum typographus hic Terentii Comoedias recudere pararet, rogavit, ut se in optimo auctore edendo recognoscendoque adiuverem. Ego vero, tametsi non satis instructus essem veteribus exemplis, quibus in tali re opus erat, tamen homini amico in sanctissimo negotio nolui deesse. Nam mihi quidem praeclare mereri de republica videntur, qui hoc genus auctoribus edendis publicis

studiis consulunt. Praesertim autem hoc tempore, cum in perniciem literarum paene conspirasse chalcographi videntur, non mediocris gratia debetur iis, qui nonnullo rei familiaris periculo in veteribus auctoribus transscribendis sumtus faciunt. Passim enim novis et insulsis libellis, magno numero quotidie prodeuntibus, luculenta veterum scripta opprimuntur. Porro vix ullus liber est, quem perinde omnium manibus tegi referat, atque has comoedias. Nam praeterquam quod honestissima civilium morum exempla hic proponuntur, ad parandam dicendi facultatem mirifice conducunt. Vincit enim proprietate sermonis facile omnes Terentius, quae virtus in oratione citra controversiam prima est. Deinde ea in exponendo ac enarrando copia, ea dispositio argumentorum, ea in sententiis ac salibus venustas est prorsus, ut perfectius ne quidem ipsas Athenas, quas in hoc genere regnasse ferunt, quicquam facere potuisse credam. Quare hunc auctorem edentibus non invitam operam dedimus. Quid praestiterimus, indicabunt exempla, si cum aliis conferantur. Facta est copia nobis Terentiani codicis, qui videbatur vetustior, sed erant iuxta proverbium *ἀνθρώπους ὁ θεσσαυρός*. Itaque nos non magnopere adiuvit. Utinam autem libeat iis, quos audio diu iam moliri emendationem, tandem aliquando nitidiorem Terentium in proscenium producere. Neque enim alio beneficio maiorem gratiam apud studiosos omnes inire quidquam possit. Me vero non poenitebit huius operae, si qui me auctore magis amabunt Terentium. *Chrysostomum* ferunt tantopere delectatum esse *Aristophanis* lectione, ut semper in manibus haberet, dormiens etiam pro pulvino uteretur. Nec dubium est, quin alendae locupletandaeque facundiae causa tam sedulo legerit. Quanto pluris Terentius fieri meretur, cuius fabulae, cum obscoenitate vacant, tum sunt aliquanto, quam Aristophanicae, nisi valde fallor, *ἡνωροχοτέροιαι*. Proinde paedagogos omnes adhortor, ut hunc auctorem summa fide studiis iuventutis commendent. Nam et ad iudicium formandum de communibus moribus mihi quidem plus conferre, quam plerique philosophorum commentarii videtur. Et non alius auctor loqui elegantius docebit, aut utiliore genere orationis puerilem linguam imbuet. Beatas respublicas, si hoc genere literarum dedolata iuventus ad maiores res gerendas accesserit. Nunc cum nullae literae, nulla

scientia neque religionis neque virtutis sit in his, qui tenent respublicas, videmus eorum inscitia omnia sacra et profana, divina atque humana misceri.

No. 359.

eod. anno.

Ioanni Friderico.

Epistola nuncupatoria in librum: Salomonis Sententiae, versae ad hebraicam veritatem a Phil. Melan. Haganoae per Iohannem Sercerium. In fine: Ann. M.D.XXV. 8. (quam nobis contulit clar. Foerstemannus). — Iterum Norinberg per Io. Petreium, 1525. 8. — Erphordiae, 1599. 8.

Illustrissimo Saxoniae Principi, D. Iohanni Friderico etc. Philip. Melanchthon S. D.

Cum viderem in tanta Librariorum licentia futurum, ut scholia nostra in sententias Salomonis dictata, publicarentur, res postulabat, ut erratis, quae sunt in eo commentariolo non parum multa, aliqua ex parte mederer. Neque enim fieri potuit, quin in tam obscuris ac brevibus apophthegmatis multa interpretem fallerent, praesertim *πρωτόπειρον*. Et recognoscere commentarium non sinebant Librarii, qui prius videbantur edituri, quam nobis vel relegere vacasset. Nihil felicius et antea editi sunt aliquot commentarii mei, primum anteaquam maturuissent, deinde mutili, et plerisque locis opificum incuria adeo depravati, ut non agnoscerem. Atque meo sane iudicio inter huius seculi innumera mala non postremum habet locum Typographorum improbitas dicam an impudentia, qui cum citra delectum cudant edantque omnia, unde lucri spes est, Deum immortalum quantum incommodant rebus humanis.

Nam fere pessimos quosque libellos, quia plurimos habent emptores, orbi obrudunt, quibus cum labefiat alicubi religio, opprimantur honestae artes atque literae, saeviatur in bonos viros, publica tranquillitas perturbetur, quid fingi potest perniciosius? Sed valeant illi, ut merentur. Equidem putavi fidei meae referre, ut lecturis Salomonem accuratius consulerem, posteaquam id utcunque videor illius opusculi titulo pollicitus. Proinde Salomonem ipsum de integro ita Latine reddidimus, ut intelligi possit id, quod in veteri interpretatione desiderabatur.

Feci autem hoc eo libentius, quod mereri libellus videbatur, ut penitus cognoscerent ac ediscerent pueri. Nam et de pietate sanctissimas opiniones teneris pectoribus instillaverit, et de communibus moribus mire civiliter praecipit. Iam et ipsum auctorem circumferri malui, quam meum commentariolum. Praestat enim et ad conscientiam confirmandam, et ad formandum iudicium, cum Prophetis ipsis tanquam domi colloqui, quam ex commentariis sapere, qui fere prophetarum sententias procul ostendunt, si tamen ostendunt. Et ut in interprete nihil possis reprehendere, tamen et hic iuxta Proverbum, dulcius ex ipso fonte bibuntur aquae. Itaque cum pro enarratione nostra auctorem exhibeo ipsum, naevos *χαλκία χρυσείων* commutatis, integrum enim opus Salomonis pro mutilo commentario, elaboratum pro temporaneis adnotationibus, denique prophetias pro homunculi sententiis reponimus.

Porro, ut obiter hoc etiam moneam, in vertendo hoc servavimus, ut in iis locis, qui de fide aut timore praecipiant, et ad muniendam conscientiam pertinent, non modo sententias fideliter repraesentaremus, sed verba etiam fere adnumeraremus. In civilibus sententiis, sunt enim non parum multae *πολιτικαί*, fuimus liberiores, necubi Lectorem obscuritas moraretur. Quid enim attinet interpretari, si intelligi nolis? Nec moror iudicia eorum, qui Iudaicam quandam superstitionem in vertendo requirunt, qui cum liberalibus et elegantioribus disciplinis non sunt perpoliti, ne quidem possunt de ullo genere orationis recte iudicare. Hoc ergo, quidquid est, operis, Illust. Princeps, tibi dedicare volui, et ut studium tibi meum probarem, et ut adhortarer te ad pietatem interprete *καὶ προσένη* Salomone.

Par est autem hunc regem audire de officiis omnibus vitae praecipientem, quem constat primum sapientia praestitisse regibus omnibus, omnium aetatum ac gentium, deinde nihil docere, nisi Verbum Dei. Apud Homerum Agamemnon optat sibi decem *συμφράδμονας* Nestoris similes contingere, nam huius prudentiam in primis suspiciebat. Quanto melius autem tecum agitur, cui Salomonis consuetudine frui licet, et cum tali symphradmone de rebus omnibus, publicis ac privatis, consultare ac commentari, qui multis modis Homericum senem vincit. Proinde si feliciter cupis imperium gerere, et tales admittere vitae magistros, et toto pectore religionem

cole. Sic enim divinitus praeceptum est, ut librum legis habeant in manibus Principes, et ex eo se comparent. Falleris, si humana industria aut viribus defendi posse imperii possessionem censes. Frustra conaberis omnia, nisi pietate Deum devinxeris, qui consilia tua fortunet. Id subinde inculcat in his sententiis Salomo, et testantur minime obscuris exemplis Historiae. Simul autem cum religione rem literariam tibi commendo, ut honestarum artium ac disciplinarum patrocinium suscipias, quae hac turbulenta tempestate naufragium facturae videntur, nisi a bonis Principibus summa ope defensae fuerint. Nihil autem magis regium susceperis, quam hanc provinciam propugnandarum literarum, quae cum religioni ornamento sunt, tum publicarum legum, et civilis disciplinae et humanitatis scientiam continent. Quod vulnus iterum accipiet religio, ubi linguarum studium frigere coeperit, cum intelligi divini spiritus voluntas nisi ex prophetico sermone non possit, et de sermone haud fere iudicare queant hi, qui nostris literis non sunt ex culti. Iam civilem disciplinam necesse est convelli, nisi iis artibus, quae de vitae officiis et communibus moribus praecipiant, ad virtutem iuventutis animi invitentur ac instituantur. Nemo respublicas, sive religionem spectes sive civiles mores, gravius laeserit, quam qui a studio liberalium artium iuventutem retrahit. Est enim omnino vis earum opinione vulgi maior. Quare adversus prava iudicia imperitae multitudinis, adversus importunitatem indoctae turbae, adversus vim atque iniuriam, a vestro ordine opem implorent, ad vos tanquam in portum quendam et perfugium se conferunt.

Quid fuerit autem crudelius, quam barbaro furori vulgi innocentes, imo optime merentes de rebus humanis prodere, ac perpeti, ut opprimantur ac deleantur. In fabulis est Mydae, Phrygum regi, quod de Musica non satis prudenter iudicasset, ab Apolline asininas aures additas esse. Quantum autem, bone Deus, in illo procerum vulgo Mydarum hodie habemus, qui non modo literas nullas norunt, sed contemnunt etiam, et nugas esse sentiunt, quas collusitantes in scholis otiosi homines commenti sint.

O perniciosum errorem, nam si literas rebus humanis exemeris, exulare una virtutes omnes ac pacis artes continget. Quanto de sese praedicant ipsae Musae apud Hesiodum rectius, cum affir-

ant, se de gravissimis rebus agere, et vera bonaortalibus ostendere, sic enim aiunt [Theog. 28.], *μην δ' εὖτ' ἐθελωμεν ἀληθέα μνησασσθαι*. Itaque publica utilitas commoveat, et tuarum gentium has, quae incolumis esse non potest extinctis eris, ut eas adversus improborum temeritatem rriter defendas. Cum enim divino beneficio ntr reflouescere coeperint, ne agnoscere quidem si liberalitatem videberis, nisi coeleste munus ligiose conservare contendas. Et cum hoc conatu primis delectatur Christus, tum non alio officio rarius de tuis gentibus mereri poteris. Neque to usquam feliciter collocari beneficium putes, um in has; cumulate enim bene merito gratiam dident. Nam cum alumnae sint omnium virtum, cave putes, in eas ingratitude cadere use. Quare Salomonem nostrum ita excipies, sentias, te monitorem et doctorem religioset aliarum virtutum domum admittere, simulre committi tibi honestarum artium ac literarum trocinium. Id si susceperis, tum demum vere incipem agas. Quodsi hoc munus Princeps abcarit, caetera nihilo verius, quam scenicus ortos regem efficiunt. Habes autem et domestica empla, quae te ad res pulcherrimas accendere inflammare possunt, quae imitari ac sequi pars medam pietatis est, et tirocinium tuum, ac imnii rudimenta spem nobis faciunt, fore te honestudiis praesidium, ac reipub. salutarem. Vale iciter.

o. 360.

(fortasse eod. anno.)

M. Velcurioni (Feldkirch).

Edita in Manlii sarrag. p. 361. — Contuli apographa in Cod. Mebn. III. p. 80., in Cod. Basil. 39. p. 30. et in Cod. Bavar. T. II. p. 791., qui eam *Marcello* inscripsit. — De Io. Velcurione s. Feldkirch, discipulo Melanthonis, vid. infra ep. d. d. 13. Aug. 1527. — Videtur scripta eo tempore, quo Feldkirchius iam lectoris partes in Academia agebat.

M. Velcurioni

D. Doctor *Leonhardus Mertz*, Syndicus Nideburgensis, iam aliquoties hoc scripsit ad me, rogans ut filio praeceptorem quaeram: ac maxime optat sibi contingere aliquem, qui exerceret puerum in his nostris¹⁾ communibus literis,

¹⁾ „nostris” abest a codd.

et assuefaciat eum ad lectionem elementorum Iuris audiendam. Ego vero neminem video ei rei aptiorem, quam te fore. Pater vir bonus est, et erit gratus: quod ego certo scio. Sed vereor, ne pueri ferocitas absterreat te. Qui tamen videtur revocari posse ad modestiam, postquam sensit²⁾, quantum pater offensus sit nescio quibus rumoribus de eo dissipatis. Amabo te, responde. Ac velim te promittere, non respondere tantum. Adest nuntius, qui a patre venturus est ad me, a prandio. Fac sciam, quid decreveris. † Vale.”

No. 361.

eod. anno.

Quaestio de Somniis.

Editum a Pezelio in Consil. P. I. p. 40. nunc accuratius e codice Goth. 402. p. 301 b.

Pezel. inscripsit: „duae quaestiones de somniis propositae D. Luthero a Phil. Melanthono,” quare responsionem non Melanthoni sed Luthero tribuisse videtur. Sed in Cod. Goth. inscribitur Phil. Melanthonis nomine.

De Somniis.

Deus prohibet observare somnia Levit. 16. Item iussit somniorum interpretem occidi. Ergo quaeritur: 1) quomodo curanda? 2) Quare Ioseph et Daniel iuxta mandatum Dei ob somniorum interpretationem non sunt occisi?

Respondeo: Duplicia esse somnia certo scimus²⁾. Primum est naturale, quod non tantum hominibus, sed etiam plerisque animantibus convenit. Somniant enim et reliqua animalia, ut bos, equus etc. Et hoc † naturale” somnium est imperfectum, nec habet veram ac certam alicuius rei demonstrationem; sed sunt confusissimae apparitiones, quas etsi coniecturare possumus, tamen pro veritate asseverare non debemus, nec talia somnia curanda. Licet tamen aliqua opinari ex eis, † Sed omnia in bonam partem capienda sunt”. Quin³⁾ si qui somniis decipiuntur, et credunt vera esse quae somniant, id eis plerumque, permittendo Deo, † propter incredulitatem” evenit, quod timebant. Somnia igitur naturalia possunt aliquo modo⁴⁾

²⁾ „sensit” codd. pro „sentit”, quod habet Manl.

¹⁾ Pezel. quomodo ergo somnia probari possunt?

²⁾ Pezel. novimus.

³⁾ Pez. Quoniam.

⁴⁾ Cod. aliquatenus.

curari, si non addatur opinio eventus, † hoc est, si non sunt tales homines, qui quicquid somniorum credant illis evenire, et tum incipiunt pueriliter trepidare, ubi nullus est terror. Haec opinio somniorum detestanda est." *Secundum* genus est *divinum*, in quo 5) nulla est confusio; imo in tali somnio est certissima demonstratio, † hoc est, non dubitat homo, quod vidit in somniis divinitus quomodo fiat. Tale somnium, imo revelatio Dei per somnium verissimum est, et habet certam demonstrationem consentientem verbo Dei, qua 6) revelatione homo dicere potest, quid futurum sit, † et quid eveniat." Sed quoniam Satan 7) transformat se in angelum lucis, † ut dixi; ideo probandi sunt spiritus, † quales sint." Angelus enim bonus ex iussu Dei revelat non nisi bona 8) certo et vere 9), ita, ut dubitari non possit. Satan sub praetextu boni parat dolum 10). Itaque immissiones 11) per angelos malos sunt fictae, divagantes sine certis demonstrationibus, quas Christianus refutare debet 12), tantum abest 13), ut eis credat.

- 5) Cod. *divinitus factum, ubi.*
 6) Pezel. *certissima demonstratio, revelatio Dei consentiens cum verbo, ex qua.*
 7) Pez. *quia diabolus.*
 8) Pez. *bona, non nisi certo.*
 9) Pez. *vere, et.*
 10) Pez. *metum.*
 11) Pez. *Itaque revelationes factae per etc.*
 12) Pez. *quae Christiano refutandae sunt.*
 13) Cod. *absit.*

14) Somniorum interpretes, † pariter" arioli et exquisitores somniorum occidebantur ex mandato Dei, quia † somniores et eorum exquisitores" contento Deo 14) somnia tantum curabunt, item ariolis et somniorum interpretibus 16) plus fidei attribuebant quam ipsi 17) Deo, illos colebant, verebantur 18), ad eos in omni angustia † et necessitate et non ad Deum" confugiebant. Quare ob eam 19) impietatem maximam praecepit Deus, eos occidere 20), † ut et nunc ea lex rata est." Caeterum quod Ioseph et Daniel † somniorum interpretes non sunt occisi, isti" non per incantationes somnia aperuerunt, sed certa demonstratione et divina ordinatione. Habuerunt enim spiritum revelantem ea 21) somnia *).

(*Mylius in Chronologia scriptorum Melanthonis commemorat ad ann. 1525 praefationem in Euchiridium Elementorum puerilium, quem vero videre nobis non contigit. Neque definiri potest, quemnam librum habuerit Mylius in animo.*)

- 14) Praemittit hic Pez. alteram quaestionem: *quare Ioseph et Daniel iuxta mandatum Dei propter somniorum interpretationem non sunt occisi?*
 15) Cod. *contemptu Dei.*
 16) Pro *item ariol. et s. interpr.* Pezel. habet: *et illis.*
 17) *ipsi* non legitur in Cod.
 18) Pro *illos coleb. verebant* Pezel. habet: *et populus.*
 19) Pez. *Propter illam.*
 20) Pez. *iussit Deus eos e medio tolli.*
 21) Pez. *cis.*

*) Nota Pezelii: „De diversis somniorum generibus, physicis, praesagientibus, diabolicis, divinis, vide Commentarium Phil. Melanthonis de anima, ubi accuratius quaestiones illae tractantur.”

362.

2. Ian.

Vito Warbeck.

Ex apogr. cod. Goth. 26. p. 56.

Magistro *Vito Warbeck* *) amico suo!

Non vereor, optime *Vite*, ne succenseas mihi, toties tibi negotium facere **). Sed vides, non me vel amicorum vel ministrorum causas liare. Itaque te rogo, ut boni consulas meam rtunitatem. Dabitur etiam a me opera, ne causam iniustam aut invidiosam ad te de-
Ipsi ministri, homines, qui has literas reddent, petunt a principe supellectilem do-
Franciscanae in hoc oppido. Nam ipsi fuere ciscani. Quaeso te, ut vel apud Cancellam vel alios adiuves eos. Vicissim enim, si impones, oneris libenter suscipiam, referue pro virili magnis tuis meritis rationem.
Postridie Cal. Ianuarii 1526.

Philippus tuus.

363.

(hoc temp.)

Georgio Sturtz.

ist. lib. VI. p. 263. — Nunc ex autographo Mel. in Cod. Monac. I. p. 319.

no viro, *D. Georgio Sturtz, Medico.*

Nihil nobis proficiscentibus *Noribergam* in e iucundius accidere potuisset, quam si tui nobis esset *Erfordiae* data, unde tu non ita ante in illos *Hercynios* montes vestros sub-
is. Divertimus tamen ad aedes tuas, sumus-
manter ab *Oecono* tuo tractati. Id me
igebit inter reliqua tua erga me merita nu-

monico *Altenburgensi*, qui familiarissimus erat *Späla-*
),
ocere mendam esse videtur pro *facienti*.

merare. *Ioachim* domi suae [*Pabepergae*] 1) reliquimus in reditu: quem opinor ad te iam pridem de suis rebus omnia perscripsisse. Vide autem quam sim impudens, cum ita de me sis meritus liberaliter, ego tamen non desino flagitare subinde beneficium. Sed in humanitate tua spes mihi est, non invitum hac in re, quam nunc peto, gratificaturum te mihi esse. Est hic homo in re *Medica* probe, ut accipio, exercitatus. Is cogitat se recipere in vallem *Ioachimicam*, ubi victum quaerat illo suo artificio, meque rogitat, ut se tibi commendem, quod te iudicat suis rebus et posse consulere *), et facturum facile pro tanta humanitate tua, ut se egentem et non alienum a literis his duris temporibus adiuves. Proinde te rogo, ut quod sine tuo incommodo fieri queat, nolis homini, qui quidem mihi praedicatur ab his qui norunt, deesse. Vale, mense Ianuarii, Anno M. D. XXVI.

Philippus Melanchthon.

No. 364.

(fortasse hoc temp.)

Iacobo Micyllo.

Edita in *Manlio* p. 229, et iterum accuratius repetita ib. p. 353. Contuli apographa in *Codd. Gothanis* 151. p. 52^b, *Cod.* 19. p. 16. *Cod.* 401. p. 95. *Cod. Bav.* II. p. 624. Item in *Cod. Lips.* ep. 53. *Cod. Monac.* 89. no. VI. p. 21. et in *Cod. Guelph.* fol. 11. 10. p. 169^b. — Habetur etiam apographon in *Cod. Vindobon.* 58. *Vid. Denis.* p. 1963, quo vero uti non licuit.

Iacobo Micyllo.

S. D. Cum polliceretur Princeps, se scholam confirmaturum esse, videbam, nobis inprimis opus esse aliquo, qui non infeliciter carmen conderet 1), ut ad illius imitationem se compararent 2)

1) *Pabepergae* non habet autographon, sed additum est a *Spanh.**) Fuerat antea *Sturciad.* in *Valle Ioachimica.*1) *cod. Guel. cuderet.*2) *compararent*] *Manl. comparant*; *cod. 151. componerent.*

adolescentes eloquentiae candidati. Nam mihi quidem de nullo disciplinarum genere recte iudicaturus videtur, qui poëticen non attigit, videoque in soluta oratione scribenda mirifice³⁾ frigere illos, qui non degustarunt poëticen. Porro genus versuum tuorum unice semper amavi. Quare de te accersendo diligenter agebam, cupiebamque ea in re publicis literarum studiis consulere, quibus in hac frequentia nostrae scholae te nonnihil opis adferre posse arbitror. Nam scholae tuae Francofordianae⁴⁾ suffecerit⁵⁾ aliquis plebeius lector. Vere iurare possum, hoc unum mihi⁶⁾ in consilio esse, cur te in Saxoniam redire tantopere cupiam. Vides autem, mi *Micylle*, quo in discrimine sint nostrae literae, nisi summa ope a tui similibus defendantur. Quare te iterum per quicquid possum, perque hunc rei literariae statum rogo, ut, si honeste queas, commigres ad nos. Nam quod excusas, vereri te, ut sit⁷⁾ ad praelegendum satis magna extemporalis⁸⁾ facultas⁹⁾, verecunde tu quidem, sed nos non tam praelectionis causa te accersivimus¹⁰⁾, quam ut tua consuetudine formentur hi, qui ad poëticen idonei sunt¹¹⁾. Non satis perspicis consilium nostrum, si quaeri iudicas¹²⁾ professorem, qui sophisticum more vulgo suam garrulitatem ostendet¹³⁾, οὐ μοι μέλει τῶν τοιούτων¹⁴⁾. Et quanquam videam istud tuum genus solutae orationis propter subtilitatem ad docendum et scholas¹⁵⁾ appositum esse¹⁶⁾, ta-

men¹⁷⁾ hoc agimus, ut habeat iuventus, ad cuius exemplum versus adsuescat facere. *Eobanus* Norinbergam accersitur satis honesta conditione, alioqui huc¹⁸⁾ invitasset. Ceterae disciplinae habent tolerabiles professores in hac urbe. Sed mihi tota schola sordebit, nisi mihi tui copia contigerit. Sine igitur, abs te rempublicam hoc impetrare, ut operam tuam nobis adducas, et cum te reipublicae nomine vocamus¹⁹⁾, puta, te coelesti aliqua voce vocari ad honestissimam provinciam. Bene vale.

Philipp. Mel.²⁰⁾

No. 365.

(hoc fere temp.)

Io. Agricolae.

† Ex apographis in codice Bavari Vol II. p. 507. Cod. Mch. III. p. 32 b. et cod. Basil. 39. p. 35.

Ioanni Agricolae.

S. D. Proximis his diebus, cum domum rediissem, coeptum est de professore theologiae¹⁾ deliberari, qui reliquis lectoribus adiceretur. Mihi id oneris imponi quidam volunt, estque ea conditione aucta merces annua²⁾. Verum me multae causae deterrent, nec videtur ei labori sufficere valetudo, qua ego, ut scis, perpetuo³⁾ utor. Fit tui etiam ibi mentio, neque dubitare debet, quin, si libeat redire, honestam conditionem tibi nostri delaturi sint. Quare nisi nimium amas patriam, et potuisti iam ex animo veteres amicos⁴⁾ eiicere, volo, te hac de re cogitare, quid sit optimum factu. Nemo tempestivum iam⁵⁾ putat, te istinc avellere, sed per occasionem aliquanto post, scholae fundamentis iactis, multi boni in spe sunt, fieri posse rursus, ut nos illo tuo ingenio fruamur, eritque hac de re, ut alias etiam, σύμβουλος ἀριστος ὁ χρόνος, ut Graeci dicunt. *Ioachimus*, *Michael* et *Eobanus* Norinbergam commigrabunt, ut spero. Nos hic haeremus adhuc,

3) *mirifice*] addunt hoc cod. Bav. et cod. Lips. In cod. Guelph. *mirē*.

4) Manl. p. 353. et c. Guel. *Francofordianae scholae*, praetermissio tuae, quod etiam in Cod. Bav. desideratur.

5) *suffecerit*] c. Bav. *sufficeret*; c. Guel. *satisfaceret*.

6) *mihi*] deest Manl. p. 229. et cod. 401.

7) c. Bav. *sit tibi*.

8) *extemporalis*] cod. Bav. et *idonea*.

9) *facultas*] cod. 131. et c. Mon. *facundia*.

10) Cod. Bav. Cod. 401. Cod. Guel. et c. Monac. *accersimus*; male; nam antea iam vocatus fuerat Micyllus.

11) *sunt*] cod. Mon. *erunt*.

12) *iudicas*] Manl. p. 229. *iubeas*, et p. 353, *quem videas*; utrumque mendose.

13) *ostendet*] Manl. p. 229. *ostendet*, et p. 353. *ostendit*.

14) Sic. Manl. p. 229. Cod. 131. et cod. Monac. — In cod. Bav. graeca prorsus desiderantur. — Manl. p. 353. haec verba hoc loco non habet, sed post verba: *appositum esse* addit: οὐ μέλει τὰ τοῖς τῶν λεπτολογημάτων, quae rectius ceteri codd. sic: οὐ μέλει τῶν τοιούτων λεπτολογημάτων. Opinor, Melanthonem haec margini adscripsisse, et inde factum esse, ut diverso loco a describentibus insererentur. *Λεπτολογημάτων* vero videtur esse additamentum describentium. Utiq. haec verba huic, quo cum Manlio posuimus, loco optime convenire videntur.

15) C. Guelph. *dicen tum et scholis*.

16) Hic addunt quidam οὐ μέλει etc. vid. not. 14.

17) *tamen* recte addunt Manl. p. 229. et cod. Guelph.

18) Cod. Guel. *huc eum*.

19) Cod. 401: *vocaverimus*.

20) Nomen subscriptum addit c. Guelph.

1) cod. Mehn. *theologico doctore*, c. Basil. *prof. theologiae*.

2) *annua* abest a c. Bav. — Merces augebatur ad ducentos quotis anno florenos.

3) Cod. Mehn. *infirmus*, c. Bav. *perpetuo*, c. Basil. *perenni*.

4) C. Bav. *iam ex antea veteris amicitiae*.

5) C. Bav. *id pro iam*.

cturi tecum, si adesses *). Nam me reliqui non perinde delectant propter dissimilitudine studiorum. Vale.

166.

24. Ian.

Ge. Spalatino.

Ex autographo Mel. in Cod. Basil. F. 101. epist. 32.

. *Georgio Spalatino, patrono suo.*

Haesit in hac schola vir bonus et doctus alidiu, *Storo* *) nomeu est, civis Noriberg. bit stipendium, quod ex publico aerario meam discentibus pendi solet. Porro ea in re vobis opem illius amici fortasse implorabunt, is persuasum est, commendationem Illustriss. ipis nostri magnum momentum ad rem famam esse, si accesserit. Quare te quaeso, si ad vos delata fuerit, saluti huius boni viri sis. Optime collocari scias quidquid in hunc am fuerit. Nam et fide et eruditione ea litus est, ut nihil dubitem, amplissimam iam redditurum olim cum urbi, tum aliis, de se bene meritos esse putabit. Semper cavi, tibi parum exploratos commendarem, neque quam me pertinacius odit hoc imponendi gequo fere in commendationibus vulgaribus, candidi volunt videri, utuntur. Itaque pro moribus et fide spondere et tibi ausim, ssimum esse studiis et favore omnium bono-

O ταῦτα δὴ μὲν ταῦτα. Res scholae recte c habent. Ubi redieritis, quod spero brevi um, de iis rebus agemus, in quibus video cam tranquillitatem verti. Cum haec scripna, angina quadam iam triduum laboraram; emiserat iam morbus nonnihil. Vale. Priaulinae Conversionis.

Philippus.

367.

(m. Febr.)

Io. Agricolae.

Ex apographo in Cod. Mohn. III. p. 34.

Iohanni Agricolae.

etsi adolescens, qui Lucae pictoris filios dopollicetur, se provinciam docendorum regu-

onvicturi — nam non habet c. B. — cod. Bas. adhuc viuri profecto si adesses.

De eo vid. epist. ad Baumgartner. d. 24. Ian. 1526.

MTH. OPERA. VOL. I.

lorum vestrorum suscepturum esse, tamen cogitabam differendum esse de eo mittendo ad vos consilium. Nam eruditio, fides et mores eius valde mihi probantur; sed aetas verebar ut Comiti probaretur *). Itaque decrevi etiam voluntatem *Saxonis* cuiusdam hac in re experiri. Est autem *Saxo* ille grandior aliquanto, et *Goslariae* in publico ludo docuit. Non semel a te mihi praedicatus est. Proinde intra dies 14 alterutrum vobis mittemus, tametsi optarim te interea prescribere nobis, utrum magis idoneum putes fore aulae, hunc adolescentemne, an illum grandiusculum.

No. 368.

18. Febr.

Io. Oecolampadio.† Ex autographo in tabular. ecclesiae Evangel. Argentoratensi, descripta a Cl. *Strobello*.*Oecolampadio suo fratri in Christo, Basileae.*

S. Utinam quod facis, mi Oecolampadi, facias perpetuo, ut Evangelium ἀκριβῶς doceas, et, quantum fieri potest, vulgi, hoc est porcorum spurcitiem coherceas. Nimium sibi sumunt *Duragi*, causam simulacrorum moverunt praeter necessitatem. Obsecro, non intelligimus vim *χριστιάνης* libertatis, cum liceat nobis etiam in *ἰδολείοις* vel in theatris convenire. Quid refert statuas abolere, cum Evangelium, hoc est, iustitiam spiritus profiteamur, plerique tamen iustitiam carnis, hoc est, ceremonias docemus. Quare si quid potes publicae tranquillitatis causa ea in re, facias quaeso quod est ex Evangelii dignitate.

Qui tibi has literas reddet iuvenis est literis et humanioribus et sacris satis instructus. Exponere vitae nostrae statum universum poterit. Utinam liceat aliquando nobis congredi. Vale. Πρώτη κυριακῇ ieiunii **).

Philippus.

No. 369.

(cod. temp.)

Io. Agricolae.

† Ex apographis in cod. Goth. 401, p. 54. Cod. Mohnert. I. p. 60. et Cod. Mohn. III. p. 36.

*) Vid. epist. ad Agricolam post 28. Febr. scripta.

**) Adscriptum est autographo: dominica Invocavit 1526.

Iohanni Agricolae.

S. D. Me quoque delectavit in proximis tuis literis commemoratio amoris et benivolentiae erga me tuae. Noli enim putare, ullas opes aut ullum regnum apud me esse tanti, quanti tui similitum¹⁾ coniunctionem atque amicitiam facio. Nam quod *M. Cicero* dixit, *nullam esse iucundiorum possessionem quam amici*, ego ita statuo, nullam item neque ditiores neque honestiores possessionem animo liberaliter instituto posse contingere, quam amici non stulti²⁾. Itaque cum tantum tibi tribuam quantum debeo homini non mehercule vulgari vi ingenii³⁾ praedito et usu rerum ac literarum plus quam mediocri, et tantum te amem, quantum illa tua humanitas meretur, cupio inter nos hanc esse perpetuam amicitiam. Atque utinam propagare eam possimus et transmittere ad liberos nostros! Sed haec alias.

Noster *Eberhardus*⁴⁾ cupiebat se tibi per me commendari. Quanquam enim⁵⁾ noris hominem, et ingenium eius tibi iam olim probari existimem⁶⁾, tamen peto, ut mea causa familiariter etiam eum amplectaris. Est aetas, ut vides, nondum satis firma, sed quae tamen non procul a maturitate absit. Mores sunt inculpati, quos non vereor secundis rebus depravatum iri, si meminerit, se non in lautiorum culinam accersitum esse, sed ad durissimam provinciam plenam miserrimi laboris et periculi. Quod si expendet onus susceptum, metietur, opinor, suo se pede, nec corrumpi te fortunae blanditiis sinet. Habet omnino opus te rectore, et affirmat⁷⁾, se universum vitae suae cursum et rationes suas ex tuo iudicio comparaturum esse, nec a tuis unquam monitis transversum unquam discessurum. Qua mente praeditum adolescentem decet te in fidem tuam recipere gubernandum ac tuendum⁸⁾.

Ego in *Lipsiam* evocor⁹⁾ a quodam amico, qui nescio qua de re mecum colloqui vult, nec

1) c. G. *animorum similem*.

2) c. G. *Cicero dixit, nullam esse iucundiorum possessionem, quae animo liber. instituto contingere possit, quam amici non stulti*.

3) c. G. *et ingenio*.

4) c. G. et cod. Mehn. III. *Erhardus*.

5) c. G. et c. Mehn. III. *autem*.

6) c. G. *existimo*.

7) c. Mehn. I. *confirmat*.

8) De eodem scribit Lutherus ad Agricola d. 18. Febr. 1526: „Paedagogum herilium (i. e. Comitis Alberti) filiorum tibi commendo.”

9) cod. III. *evocor*.

potest aliter conveniendi illius copia nobis dari, nisi hoc tempore Lipsiae in iudicio publico⁹⁾. Inde si potero ad te iter suscipiam¹⁰⁾.

Regina Danorum^{**)} excessit e vita, mulier digna, quae inter claras Heroidas numeretur propter fidem, quam exuli marito praestitit, dum, calamitatis comes, non passa est, se a viro divelli ulla vi, cum id maxime agerent cognati, ut eam abalienarent. Putavi autem, tibi significandam esse mortem amplissimae foeminae, vel quod admirationem virtutis illius libeat meminisse, vel quia sub extremum spiritum testata est illam suam constantiam etiam erga pietatem. Nam utraque specie, idque absente viro, usa est. Vale¹⁰⁾.

No. 370.

28. Febr.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 86.

Ioachimo Camerario Bambergae, S. D.

Nunquam fuit mihi molestius cuiusquam hominis silentium, quam tuum hoc tempore. Itaque te rogo ut tuam consuetudinem scribendi renoves, proque tua erga me benevolentia hoc officium mihi impertias. Suspiciari me multa quae nollem in tam diuturno silentio cogis. Cum *Paccio* sum ipse locutus de Ulpianis sacerdotiis. Is respondit his proximis diebus mihi Lipsiae, habere se quendam amicum, qui quaerat sacerdotia. Itaque et reditus perscribi iussit, et quanta pecunia asciscant novos collegae, seu quanta pecunia redimantur, sicut ipsi vocant, statuta. Item quanti faciat *Ulpianus*, et caetera huiusmodi ante perscribi volebat, quam quicquam promitteret certi. Haec si videtur significabis isti nostro amico.

Erasmus scripsit *Emsero*, se antea de libero arbitrio nihil pronunciasse, nunc se et asserturum esse in libertatem τὸν ψυχικὸν ἀνθρώπου et διαβαπτίσαι τῷ ἀνταγωνιστῇ καλῶς, et

9) Melanthonem Lipsiae fuisse, intelligitur ex epist. ad Camerar. d. d. 28. Febr.

10) *Ego in Lipsiam* etc. tantum habet codd. Mehn.

***Elisabetha* Regina Danorum mortua est d. 19. Ian. De ea scribit Lutherus d. 18. Febr. ad Agricola: „Regia illa mulier et vere Regina Elisabeth, Danorum regis uxor, excessit e vivis, ut ipse mihi scripsit Christiernus Rex.”

10) *Regina Danorum* etc. non legitur in cod. Mehn. I. — In cod. Mehn. III. adscriptus est annus 1536, ex errore.

ut quam sit virulenta futura *μνομαχία*. De negotio iubeo te esse forti animo. Nam Deus non derelinquet inceptum, cui curae nos esse certe non dubitamus. Vale et responde. Prid. Calend. Martii, M. D. XXVI. *Sophoclem* existimo te accepisse pro hinc missum.

Philippus.

371.

(fere m. Mart.)

Io. Agricolae.

Ex apographo in cod. Mehn. III. p. 37.

Iohanni Agricolae.

Huc venisset Dominus D. *Iohannes* *), statim me requirebam, ecquid scripsisses, eratque mihi molestum, nihil abs te accipere literarum. Tu me excusavit te hospes ipse noster, quod abesse clam, non indicata tibi professione. Ego enim hinc soleo sine literis ad te dimittere, quod quidem sciam ad vos venturum esse. Id tu mihi ut facias, te vehementer rogo. Ubi prius licebit per coeli gravitatem, ad te exspatiabor. Quae tu vide, ut pro nostra coniunctione deserta sumus, ne tuas literas diutius desideremus. Sane meis verbis et familiam tuam et *Iodocum τὰχον σόν*. Vale.

372.

10. Mart.

Senatui Norinberg.

Nota ex autographo in Strobelsii Nachricht von Melancthonens östern Aufenthalt und Verrichtungen in Nürnberg p. 21. Invitatus fuerat a Senatu, ut adesset inaugurationi Gymnasii Norinberg.

Erbarn und Weisen Burgermeistern Rath zu Noriberg, Meinen günstigen Herren.

Ich willige Dienst Ew. Ehrbar Weisheit zuvor. Ich habe Ew. W. Schrift empfangen, darin E. W. begehrt daß ich mich nach Ostern Noriberg zu Anfang der Schule daselbst verfügen. Obwohl aber Ew. Ehr. Weisheit dazu andere haben, das geschieht denn ich bin, und man mein bedarf, auch ich schwerlich hie abkommen kann,

Johannes Reiffenstein?

und mir ungelegen ist von Haus zu seyn, jedoch bin ich auf Ew. Schreiben Ew. Ehr. W. zu dienen willig, sonderlich in solcher Sache die Schule und Lehre betreffend, welche zu fördern ich nach meinem Vermögen schuldig bin. Gott gebe Gnad und Glück, daß solch Fürnehmen wohl gerathe, und gute Früchte davon folgen. Diemeil ich aber dem Durchlauchtigsten, Hochgebornen Fürsten und Herrn dem Churfürsten zu Sachsen, meinem gnädigsten Herrn, mit Dienst verpflichtet bin, kann ich nicht zusagen, bis daß ich dieß Ew. Ehr. W. Begehrt an mein gnädigsten Herrn den Churfürsten zu Sachsen bringe. So mir nun mein gnädigster Herr erlaubt, hinaus zu ziehen, will ich so viel mir möglich ist, E. E. W. gern zu Willen werden, denn Ew. Erb. W. zu dienen bin ich willig. Datum zu Wittbergam Sonnabend vor Laetare, anno M. D. XXVI.

E. Ehrb. W.

williger
Philippus Melancthon *).

No. 373.

(10. Mart.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 75. — Nunc ex autographo Mel. in cod. Monac. I. ep. 48.

D. Hieronymo Baumgartnero, Senatori urbis Noriberg.

S. Institutum tuum bene fortunet Christus, quem quidem videmus tot encomiis ornasse coniugium, ut non aliud vitae genus aut in sacris literis magnificentius praedicetur, aut credibile sit Deo magis placere. Literas senatus vestri in aulam mittam, ubi si mihi Princeps noster commeatum dederit, non gravabor ad vos proficisci, tametsi existimem mea opera non magnopere opus esse, cum Professores habeatis eiusmodi, quibus ego collatus iure videar *Χτῶς*, quod *) aiunt, *πρὸς Κάους*. Neque tamen ante Lipsicas nundinas opinor me posse iter ingredi. Quare interea de re tota tibi scribam, et rogo ut cum licebit, tu quoque perscribas, quid responderit *Sigismundus* **), quam spem de schola conceperis. Vale, pridie Dominicae Laetare. De meo scripto ad senatum,

*) Melancthon? Vix illud in autographo; sed Melancthon, ut usque ad annum 1530 et 1531 ubique inveni in autographo scriptum.

1) Spanh. dedit: ut.

***) Sig. Gelamus.

miror te nihil respondisse, ubi de ceremoniis nulla mentio facta est a me, non consilio, sed forte non venerat in mentem. Nunc nescio an referat refricari memoriam eius negotii.

Philippus.

No. 374.

2. April.

Hier. Baumgartnero.

Ex apographo in cod. Monac. II. p. 149. — Ascriptum est: epistolam redditam esse d. 8. April. per Figulum.

Optimo viro D. Hieronymo πατρικίῳ Νορικῷ τῷ σὺ πατρῶνῳ.

S. Non sum tam stupidus, ut non agnoscam, quantum ponderis apud summos homunculi, infimatis de plebe, literae habere soleant, tamen singularis humanitas tua invitavit me, ut nuper στοῖφοῦ causam impudenter paene tibi commendarem. Neque sane infeliciter cessit. Accipio enim tuam diligentiam illi inprimis profuisse, quam cum interpreter meas literas accendisse, non tam ipsi St., quam mihi gratum officium tuum esse merito debet, daboque operam, ne gratitudinem in me unquam desideres. Neque vero dubito, quin de tuorum civium studiis gratis etiam bene mereri cupias, cum non alia res perinde vel munit vel ornet urbem atque literae. Quare et ego facilius adducor, ut studiosos tibi commendem, et isti nemini praeter te rectius commendari se putant. Scio autem, quanta invidia nonnumquam amicos in huiusmodi negotiis oneremus; itaque cavere soleo, ne vel indignos vel nimis multos tibi commendem.

Modo tamen invito epistolam hanc extorsit iuvenis admodum studiosus, cuius inopiae misertum est. Flagrat amore literarum, nec suppetit tamen res familiaris instituto vitae. Ob eam causam stipendio adiuvari a vobis petit. Et quo plus fidei haberet mea commendatio, iussi, ut pararet ipse literas ad aliquos, unde de ingenio suo coniectura fieret. Flagitiose impudentem me dicas, qui subinde aliis, velut conductus in foro rabula, apud vos patrociner. Verum quid faciam? Non est integrum mihi deesse studiis eorum, qui hic operam dant literis; quare te per tuam humanitatem rogo, huius adolescentis in conferendo stipendio rationem habeas. Nomen ei est βίτῳ διε-

τριχ (Vitus Dietrich), si id etiam requiris. Vale, postridie πάσχατος.

Φ*) δ M.

No. 375.

2. Apr.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 39.

Ioachimo Camerario Bambergensi.

S. D. Postridie paschatos hic adulescens iter in patriam suscepit, cui, tametsi nihil haberem quod scriberem, tamen hoc epistolion dedi, ex more, ne quem hinc sine literis ad te meis dimitterem. Angor de tuo reditu, de quo, cum primum poteris, fac me quaeso certiozem. De mea re nondum est in aulam relatum, sed referam his feriis, quibus opinor plusculum otii fore purpuratis nostris. περὶ τῆς ἀντιπροσβείας nihil audio. Nos velut in navi adversa tempestate, fracto malo, amissis velis, abruptis remis vehimur. Itaque votis tantum pugnandum est et precibus. Atqui ego non tam bellum metuo, quam quaedam alia graviora ἄφατα καὶ ἀδιήγητα. Vale feliciter. Postridie paschatos. De Eobano si quid habes scribito.

Philippus.

No. 376.

11. Apr.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 58. — Contuli cum autographo Mel. in cod. Monac. I. p. 32.

D. Hieronymo Baumgartnero, Senatori Noriberg. patrono suo.

S. Tuas literas nuper adeo Chalcographus Erlingus attulit, ex quibus de Eobano et Bornero certior factus sum, quid statueritis. Hodie rescivi de Sigismundo (**), et quanquam sperem coram de omnibus rebus me tecum collocuturum esse, tamen libuit, hoc tempore meam de Sigismundo sententiam perscribere. Ea mihi eruditio et facundia hominis esse videtur, ut singulare or-

*) Φιλίππος.

**) Sig. Gelenio. Spanh. inseruit textui Gelenio.

ntum urbi vestrae allaturum existimem, si copia contigerit. Itaque non puto faciendum, ut eius locum successor quaeratur, sed tantum vacuus relinquatur is locus, dum ille ad pertrahi per occasionem possit. Et initio tibus professoribus non magnopere opus est. latinarum literarum professionem sustinere

Ioachimus graecarum valde potest. Mataticum neminem praeter nostrum *Longicamum* novi, qui par futurus sit provinciae rite rudi. Sed habes in vicina urbe duos *Schone-* et *Eiberum* mihi ignotos. Nostrum *Simon-* non puto in disciplinis, quantum haec res t, versatum esse, ἀλλὰ παρέργως ἀσκηθῆ-
Itaque tu cogitabis una cum reliquis erudi-
omnibus, unde accersatis earum literarum
asorem.

De meo negotio nondum in aulam retuli; me necessariae quaedam res domi detinue-
his feriis. *Erasmi ὑπερασπιστὴν* vidisti or. quid? satisne videmur depexi ab illo? immerentem gravissima invidia onerat. Sed coram, ut spero. Utinam in ceremoniis ni-
pro mutetis! ego quandam, puto, non con-
endam huius iudicii causam habeo. Vale,
lartis post *χυριαζήν* Quasimodogeniti *).

* Philippus.

377.

11. Apr.

Ioach. Camerario.

dist. ad Camerar. p. 39.

Ioachimo Camerario Bambergae.

Ecquid unquam legisti scriptum acerbius, uime, quam *Erasmicum ὑπερασπιστὴν*, est iue aspis. Quo animo acceperit *Lutherus*, um scio. Sed ego iam iterum obtestatus hominem per omnia sacra, ut si quid respon-
velit, breviter, simpliciter ac sine conviciis tet. Statim edito *Lutheri* libro dicebam ram hanc contentionem in crudelissimam cri-
tionem. Id accidit, et tamen puto φορτικώ-
servari ab *Erasmo* in secundam operis par-

Me plane immerentem magna invidia one-
cum mihi partem operis et quidem odiosio-

autogr. legitur tantum: *Quasi*. Alia manus adscri-
bit: ann. 1526.

rem imputat. Sed decrevi mussitare hanc iniu-
riam, atque utinam *Lutherus* etiam taceret, quem cum aetate usuque inter tot mala sperabam mitio-
rem aliquando futurum, video subinde vehemen-
torem fieri, tales illi et pugnae et adversarii of-
feruntur. Ea res sane animum meum graviter cruciat. Sic est, nisi Deus consuluerit huic tu-
multui, et servarit nos, quam vereor ne quo non oportet evadant hae contentiones. Sed pro-
fecto hae res singulares sunt et θεῖα πράγματα. *Mutianus* pridie Paschatos in lecto mane reper-
tus est mortuus. Id huc *Draco* scripsit. Tu ut valeas curato. Christo nos curae esse non dubito, et hac spe non difficulter fero haec mala, quae me multipliciter oppugnant. Vale. die Mercurii post octavam paschatos. Nondum responsum est ex aula de comteatu.

Philippus.

No. 378.

(eod. temp.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in cod. Basil. F. 101. epist. 84. Apogr. habetur in cod. Dresd. C. 140. ep. 66.

D. Georgio Spalatino, amico summo s.

(Spalatinus adscripsit annum M.D.XXVI.)

S. Non opinor te de mea voluntate dubitare, optime Spalatine, in quantumvis longo silentio meo. Nam est inhumanum et inprimis a tua facilitate alienum, ex hoc vulgari officio literarum fidem amicorum aestimare. Nulla res incidit ali-
quamdiu, quae me magnopere cogeret ad scriben-
dum, et ego otiosas literas invitus scribo. Et si iocari pateris, novo marito puto otium non fuisse legendi otiosas literas. Gratulor autem tibi ex animo coniugium, precorque ut faveat sanctissimo vestro instituto Christus. Nam, cum authorem Patrem coniugii Christus faciat, cum inquit *quos Deus coniunxit*; non dubium est mihi, id vitae genus Deo maxime probari. Quare animum ingenti fiducia obfirma adversus illos tuos *ψευδ-ἀδελφους*, qui in lustris ac ganeis suis tuum factum vituperant. Maledicent illi et Deus benedicet. Agnoscis vocem propheticam, qua in hoc genere afflictionum consolationem uberiores non invenies. *Theodorico* *) consului, ut rursus pe-

*) Sine dubie loquitur de Vito Theodorico s. Theodoro, ut postea nomen scripsit Melanthon, quem etiam in ep. d. 2. Apr. commendat Baumgartnero.

teret scholam. Fortassis reprehendes meum consilium, sed ego certa quadam ratione adductus hoc suasi. Rogo autem te, per nostram amicitiam plurimis ac pulcherrimis officiis tuis et aliam et confirmatam inter nos, ut eum pro tua humanitate diligenter adiuves. Est enim iuvenis bonus et studiosus, et spem aliquam profectus uberioris ostendit, qualem puto non fallit, si in tractatione literarum retentus fuerit. Vale, Torgae. *Erasmus* bene violentum librum scripsit in *Lutherum* *), scripsit et Epistolam ad Illustriss. Principem, sed mihi nondum visam. Uxorem tuam meis verbis saluta.

Philippus tuus.

No. 379.

(fere m. Apr.)

Ge. Spalatino.

† Ex autogr. Mel. in cod. Basil. F. 101. epist. 24.

D. Georgio Spalat.

S. Ex Francofordia nihildum accepi. Nam *Iosephus Chalcographus* Lipsiae commoratur, nec dum ad nos ex illo Francofordiano itinere rediit. Is habet fasciculum literarum, quae mihi mittuntur. Ex Constantia hodie accepi literas, in quibus est, *Zwinglium* novum librum de Eucharistia scripsisse **). Mihi *Thomas Blarerus* ita scribit, se, quo illi eam fabulam diutius agant, eo magis subinde ab illis dissentire. In *Prisgaw* pro certo affirmatur rusticos iterum in armis esse, καὶ ταῦτα δὴ μὲν ταῦτα. Vale.

Philippus.

No. 380.

(m. Apr.)

Io. Agricolae.

† Ex apographis in codice Bavari Vol. II. p. 508. cod. Mohn. III. p. 33. et cod. Basil. 39. p. 85 b.

Ioanni Agricolae.

Ego his diebus *Torgae* in aula fui, et de com-
meatu petendo egi. Scis enim, me habere iter
Norinbergam. Multa ibi cognovi, quae cupio

*) Hyperaspist. — Epistola Erasmi ad Electorem data est d. 2. Martii. Melanthon Torgam profectus erat propter iter quod *Norinbergam* facere constituerat.

***) Videtur loqui de scripto Zwinglii: klare Unterrichtung vom Nachtmahl Christi, quod prodit 1526.

in tuum sinum effundere¹⁾; et, quia tecum sem brevi futurus, servabo ad nostras confabulationes totam historiam. Interim²⁾ audio, *Wolfgangum* dimittere uxorem; sed dicunt morbum Gallicum caussari. O quos sermones dabit ea res malevolis! Quaeso te per nostram amicitiam³⁾; ut hunc *Vandalum*⁴⁾ in schola germanica petenda adiuves summa ope, et puta, in hominem optimum et integerrimum collocari quidquid in eum conferes. Vale.

(*Norinbergam Melanthon proficiscitur mense Maio.*)

No. 381.

7. Maii (Norimb.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 40.

Ioachimo Camerario sua Bambergae.

S. D. Quod bonum, faustum felixque sit, venimus heri *Norinbergam*, *Mica*, *Secerius* et ego et puer meus, *Eobanum* reliquimus *Forchemiae*. Nam equus eius ita claudicabat, ut pergere ulterius non posset, hodie meum equum illo mitto, quo huc pervehatur *Eobanus*. Statim sub coenam venerunt ad nos salutaturi *Hieronimus* et *Ebnerus*, rogant de te deque *Eobano*. Ego illis de te, quemadmodum dixeris, promitto te brevi adventurum esse. Id ut faceres, te valde orare me iusserunt. Sed ego ob eam etiam causam maturare te velim, ut citius hinc, confectis rebus, domum recurrere possim. Nam eo me multa retrahunt, scholae publica necessitas, res familiaris, principis voluntas, cui obsequi et debeo et volo. Item tempora turbulenta, quibus si quid adversi impendet, malo domi in complexu liberorum et uxoris versari, quam usquam gentium. Nam si quaeam domo abesse, nusquam profecto cupiam quam tecum esse, ne quidem ἐν μακάρων νησοῖς. Vale, salutabis reverenter meis verbis tuum patrem et τὸν ἄλωπεκ. Nondum licuit colloqui cum

1) Adscripsit *Basarus* in margine: *dorin lute recht vorwart.*

2) c. Mohn. et c. Basil. *Inter caetera.*

3) c. Mohn. *pro nostre amicitia.*

4) c. M. *Wendelinum*. c. Basil. *Vandalinum*. Eundem *Agricolae* commendat *Lutherus* in epist. d. 18. Apr. aen. 1526. scripta. Integrum nomen est *Wandalin Siriah.*

onymo de vestris aedibus, nos tamen diverti ad Aegidianum Monasterium. Nam in Auniano magnam solitudinem esse videbam, eo primum diverti vellem. Tu, nisi aliud sit, in nostrum κατάλυμα recipias te. Iterum

Philippus.

382.

(Norinbergae.)

Hier. Baumgartnero.

pist. lib. VI. p. 61. — Autographon in Cod. Monac. I. p. 84. est parva scheda. Incertus autem sum, an non potius ad annum 1530, quam Mel. Norinbergae esset, profecturus Augustam Vindelicorum, quam ad ann. 1526 pertineat.

Hieronymo Bomgartnero, Senatori Noriberg. patrono suo.

Nostri, ut conviviorum ratio fert, mutant illa de itinere, πραγμάτων δὲ οὐ μέλει αὐ-

Nec tibi maiorem dolorem insulsitas con- tum, quae agitant, adfert quam mihi. Mox ad niemus *Ioachimus* et ego. *Ioachimus* coenapud *Stibarum* *), ego tecum manebo. Bene

Philippus.

383.

(4. Iun. Coburgae.)

Erasmio Ebnero.

ita in Manlii farrag. p. 333.

Erasmio Ebnero (tam Norinbergae)

Dedi has ad te literas nullam aliam ob cau- nisi ut te ad scribendum provocarem, hoc genere officii ostendas, quanti me facias, e vero arbitror magnopere opus esse, post- a me discedis, de mea erga te benevolentia tare, teque hortari ad nostram amicitiam com. Nam et sensum meum, si quis est alius, et illae literae, ad quas nos tibi iter osten- ti, officii te tui semper admonebunt, si ea- tudium non abieceris. Ego autem et pruden- audem tibi tribuo, ut dignitatem honesta-

ipanh. mendose: *Stilerum.*

rum artium intelligere te statuam: et constantia praeditum tanta existimo, ut confidam te haec studia nunquam depositurum esse. Illud unum nunc peto, ut, dum haerebis domi, in Graecis literis te exerceas, quam ad rem tibi multum proderit *Ioachimi* familiaritas, et vertendis Graecis fiat etiam oratio Latina suavior. Discendens dedi tibi mandatum de Livii lectione, quod velim tibi curae esse. Bene vale, et rescribe. Coburgi.

No. 384.

5. Iun.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 41.

Ioachimo Camerario Bambergensi,

S. D. Heri nos Coburgam *Sylvester* deduxit, nosque summa comitate in itinere tractavit. Mire oblectarunt me sermones eius, quos tum de moribus Italiae, tum de nostris studiis habuit, quibus, etsi non licuit ei versari satis diu in literis, tamen favere ex animo videtur. Ea virtus quia rara nunc est in illo ordine, non parum laudis meretur meo iudicio, nosse videlicet, admirari ac laudare disertos, ut pueri Iunonis avem. De te solliciti fuimus. Itaque te rogo per nostram amicitiam, ut ad me primo quoque tempore de tuis rebus scribas, quo mihi officio μὰ τὴν φιλοσοφίαν nullum abs te iucundius praestari potest. Hodie, priusquam *Coburga* abeo, est hic mihi cum quodam nugatore sacerdote rixandum περὶ τεθρολλημένου ζητήματος *). Id accedit ad alias molestias ac curas, quae subinde, quo propius venio Saxoniam, augescunt magis atque magis. Ex Saxoniam adhuc omnia pacata singulari Dei beneficio nunciantur. Vale V. die Iunii.

Philippus.

(*Domum rediit Melanthon.*)

*) de coena sacra.

No. 385.

20. Iun.

Ioanni Pr. Electori.† Ex autographo Mel. in Tabul. Vinar. Reg. N. Fol. 108. p. 171^b.

Dem Durchlauchtigsten Hochgebornen Fürsten und Herrn, Herrn Johans, Churfürsten, Herzogen zu Sachsen, Landgraven in Doringen, Marggraven zu Meyßen, meinem gnädigsten Herrn.

Durchlauchtigster, Hochgeborner Fürst, gnädigster Herr. Ewre Churfürstlichen Gnaden seyen meine arme unterthänige Dienst zuvor. Durchlauchtigster, Hochgeborner Fürst, gnädigster Herr. Es hat mir Johannes Walter, der Componist in der Cantorey, angezeigt, daß er vernommen hab; man werd ihn und seine Gesellen abfertigen, und damit angezeigt sein Noth, daß er jekund in den seltsamen Läuften nicht weiter wisse, und mich gebeten, E. c. f. G. um Gottes willen zu suppliciren, daß E. c. f. G. angesehen seine Noth, ihn gnädiglich wollen bedenken, und ihm etwas verschaffen oder leihen. Darum ich E. c. f. G. demuthlich bitt, daß E. c. f. G. wolle ansehen, daß er bisher sich stille und zuchtig gehalten, auch mit seiner Kunst gemeinen Nutz gefördert; denn er das Gesang, so jekund sehr gebraucht wird, gemacht. Es ist auch in diesen Läuften, da Kirchengesang geändert, solcher Leut von Nöthen, die da helfen konnten, daß nicht alt Gesang allein unterdrückt werden, sondern auch neue und besser wieder angericht. Solche Leut halten, acht ich gänzlich für ein gut und recht Werk, dem Gott Wohlgefallen an hat. Man hat bisher Singerei an viel Orten zu unnützem Pracht, oder andern unziemlichen Sachen gehalten, warum wollte jekund die edel Kunst Musica nicht handhaben um Gottes willen, so sie zu Gottes Dienst und Ehre recht gebraucht wurd? Darum bitt ich E. c. f. G. wolle diesen armen Gesellen Johann Walter gnädiglich bedenken, und ihm helfen. Solch würd ohn Zweifel Gott e. c. f. G. bezalen. Gott bewahre E. c. f. G. allezeit. Datum Witeberg Mittwochß nach Witi anno rrvj. *)

E. C. F. G.

armer unterthäniger Diener
Philippus Melancthon.

*) Vid. de eadem re epist. Lutheri ad Pr. Electorem apud de Wettium T. III. p. 102.

No. 386.

24. Iun.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melanth. in cod. Basil. F. 101. ep. 88.

D. Georgio Spalatino, amico suo.

(Spalatinus adscripsit ann. 1526.)

S. Non nuper ingenium aestumavi nosse Copi, sed cum ante annum et multo amplius viderem ardere adulescentem ambitione aliisque vitia, quae ambitionem sequi solent, obnoxium esse, studui eum regere ac moderari aliqua ex parte; praescrpsi discendi rationem, quae ad sanitatem, si fuisset obsecutus, profutura erat; quaedam scripta ipsius ineptissima oppressi, quae parabat etiam me clam edere. Et hactenus aetatis vitia haec esse cogitabam, quaeque usus rerum et senectus emendatura videretur. Nunc postquam tam impotenter in te quoque debacchatur, video naturae, non aetatis esse vitia. Itaque illum severe obiurgavi. Post eam obiurgationem statim hinc avolavit, nescio quid mihi minatus, cum a me semper amatissime adiutus sit, etiam nunc postremo in ista migratione. Sed mala mens, malus animus beneficiis nullis flectitur. Quare sinamus eum vadere εἰς κόρακας. Cupiebat a me Noribergam traduci, sed ego palam respondi, displicere mihi eius ingenium, et eruditionem eiusmodi conditioni imparem fore. Nam nullas plane literas scit. Nuper huc advenit sacerdos quispiam e *Norlingiaco*, quem si potes adiuvere, te quaeso per nostram amicitiam perque caritatem, ut exultantem respicias. Idoneus videtur mihi ad docendum Evangelium, et a *Theobaldo* *) mihi commendatus est. Ea de re quaeso ut brevi respondeas. Vale. Die Iohannis Baptistae.

Hanc epistolam Staufebergae Noribergae accepi tibi reddendam.

No. 387.

24. Iun.

Io. Lango.

† Ex apographo in cod. Goth. 399. p. 170 b.

*) *Bellicano.*

D. *Iohanni Lango, Doctori Theol., episcopo ecclesiae Erfordensis, amico suo carissimo,*

S. D. Dei beneficio recte iam valet D. *Lutherus*, postquam aliquot calculos *) enixus est; sed parturii fere dies octo magnus cruciatus. Nunc liberatum et doloribus et calculo spero diu fore incolumem et valetudine meliore. De *Tigurino scripto **)* audi quid iudicavit *Marchio Elector* postquam legit; ibi certo inferri omnes ethicas virtutes dixit; nunc se multo magis abhorrere ab omnibus scriptis et opinionibus *Tigurinis*, postquam videat, adeo nihil esse in eis iudicii evangelici, ut ecclesiam electorum sine vocatione et agnitione filii Dei imaginentur. Profecto hoc tetro errore sparso multorum animos a se alienarunt. Ideo non opinor huius libelli magnam auctoritatem fore, sed tamen responsurum aliquid esse D. *Lutherum* arbitror.

De republica nunc quid scribam nescio. In conventu ***) Imperator Carolus petit, ut nostri promittant, se permissuros Synodo cognitionem, et pollicetur, se perfecturum, ut res iudicentur non per pontificem, sed per delectos. Sed nemo his promissis movetur. Spero, Deum defensurum esse suas ecclesias. Oremus autem, ut gubernet eas et defendat. Bene vale. Salutem opto D. *Sturciadae*. Mitto tibi recens editam enarrationem *Hoseae ****)*. Die baptistae collegae nostri.

Ph. M.

No. 388.

1. Iul.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 51.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo Noribergae,

S. D. Cum *Urbano* in itinere Erfordiae suavissime confabulatus sum. Id molestiam ex itinere

*) Calculo laboravit *Lutherus* iam mense Mart. 1526. Vid. eius Epist. ad Spalat. d. 27. Mart. apud de Wett. III. p. 98.

***) *Zwingli*: *Klare Unterrichtung vom Nachtmahl Christi* (1526); nisi est eiusdem commentarius de vera et falsa religione, qui prodit 1525.

****) Spirensi, mense Iunio.

****) a *Luthero* editam. Vid. *Walchius* in opp. *Luth.* VI. p. 16 sq.

conceptam levavit. Lipsiae postea cum amicis fuimus hilariuscule. Et acciderat tum iocularis quidam tumultus inter Magistros ac Iuricons., quem prolixè risimus. Quidam enim ex Iuriconsultis in feriis corporis Christi inter Magistros in supplicatione ierat, magnum, ut scis, eo in loco flagitium. Cum domum redissem, nihil ibi novi erat, praeterquam, quod *Luthero* natus fuerat ante aliquot dies *) filiulus. Meum somnium sefellerat de filiola. Sed tu scis illud: *Somnia fallaci ludunt temeraria nocte.*

Nos hic in nostro pistrino strenue exercemur. Christus faxit ut hi nostri labores prosint Reipub. Meam fidem libero, *Ioachime*, mitto enim vobis *Ξενοφώντος* codicem promissum tibi ac *Hieronymo* communiter habendum. Itaque vester erit *κτήσει*. Sed *χρησιν Micae* nolim vos invidere. Quanquam enim noster *Mica* dissimili quodam genere philosophiae delectetur, atque hoc *Ξενοφώντειον* est, tamen puto lectionem huius auctoris non ingrati fore illi. Tu rescribe, an acceperis hanc epistolam et codicem. Si de vestris rebus fuero certior factus; brevis vos revisam. Nam non admodum me *αὶ βάνανσοι φίλια* delectant. Vale feliciter. Dominica post diem Ioannis. Saluta amicos, et psalmos factos ab *Eobano* mihi mitte. Cationem *Baumgartnero* mitto, eius auctorem esse accipio *Plinium **)*, Cancellarium Bavariae, cui *Rodolfus* Dialecticam inscripsit.

Philippus.

No. 389.

2. Iul.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 42.

Ioachimo Camerario, amico suo summo Noribergae,

S. D. Heri *Cordato* epistolam ad te scriptam dedi, hodie tuas literas accepi, qui dies est feriarum visitationis Marianae. Utinam *Carolovicio* contigisset mei copia, cum ob alia, tum quod eram *Iugulo* pollicitus, me, si postularet *Carolovicius*, daturum mutuo pecuniae quantum

*) d. 7. Iun.

***) *Plenningerum*.

vellet. Et dedissem, nam ab eius patruo, viro in primis honesto, id mihi haud dubie fide optima persolutum fuisset. Neque gravatim recipio eius causam agendam apud amicos, si quid ad suos scripserit. *Stibero* gratulor contigisse, ut videret Italiam, magnam felicitatis partem ducet, si recte novi, cum hominibus eius gentis doctissimis atque humanissimis habuisse consuetudinem. Ac vide, ut meis verbis illum reverenter salutes, si quando ad eum scripseris. Amo enim eius et candorem et hunc animum honestarum artium sicutientem. De literis est illa verior quam vellemus querela. Sed nos nostrum officium fortiter faciamus, nec deseramus *τάσιν* assignatam nobis divinitus in propugnandis ac iuvandis studiis liberalium artium. Deus adiuvat, ut scis, facientes. *Et multa dies variusque labor mortalibus aevi rettulit in melius.* Nam si consulescent aliqua ex parte hae turbae, fieri non potest, quin rursus magnis hominum studiis literae in urbes revocentur. Ego meam *διαλεκτικὴν* perpolio. Nunc enim pueris *meis* trado, quos per universam *ἐγκυκλοπαιδείαν χειρὶ ἡγεῖν* statui. Et iam ad mathemata adhibui, in quibus dum et ipse versor, de te saepe cogito, nec nihil operae tibi ea in re navare decrevi. Venit hodie in mentem figurae, qua usus est in suo libello *Oecolampadius κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην* *), de qua, cum forte legeremus Noribergae id scriptum, scio nos dubitasse. Ego exemplum hodie in primo Ethicorum Aristotelis reperi, nec duxi rem indignam esse, quam tibi perscriberem. Libet enim nugari tecum, quia hic nemo est nostrorum amicorum, qui eiusmodi nugis delectetur.

Coburgum hortare, ut huc mittat Theocriti exempla, sum enim enarraturus. Hesiodi commentariolum accepi. De Hippocratis vinculo Hieronymus mentionem facit contra Vigilantium. Sed eum locum transiit *Erasmus*, tametsi adparet, Hippocratem praecepisse non ligari solum furiosos, sed alligari quoque laesa ac fracta membra. *Eobanum*, *Micam* et *Durerum* meis verbis reverenter saluta. Brevi per *Apellum* scribam copiosius, nam is paucos post dies ad vos proficietur. Vale, die visitationis.

Philippus.

* Controversa de coena sacra.

No. 390.

4. Jul.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 44.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo,

S. D. Incredibile est, quam poeniteat me, non totam hanc aetatem apud vos mansisse, tum valetudinis causa, tum propter alia multa, quae piget scribere. Nemo unquam servus in pistrino occupatior fuit atque ego sum, tametsi nihil agere videar. Et valetudo est, ut scis, impar his laboribus, et male me cruciant multa alia, quae tua unius consuetudine mitigari omnia poterant. Deum immortalem, quam vere dictum est, amicum igni et aqua magis necessarium esse. Quod cum ita sit, vide quam sim infelix, qui tam procul a te, quem ego vere et statuo amicum esse et appellare soleo, abesse cogar, et carere quibusdam utilitatibus amicitiae nostrae. Tu *Micam* habes, ego hic neminem *ὄμοιον*. Sed sunt, ut vocat Plato, *λυχοφιλία*, plenae curarum et molestiae. Sed satis esto querelarum. Tu vide ut saepe scribas ad nos. Eram multa per *Apellum* et tibi et *Micae* et *Eobano* scripturus. Sed ille citius mea opinione hinc abiit, et ego nunc non admodum valeo. Ad *Sigemundum* scripsi, quam epistolam mitto. Ab *Eobano* postules eos psalmos, quos mihi praesenti fecerat, et mittas huc. Ego interea psalmum quintum breviculum illum, qui incipit *Iubilate*, commutavi versiculis, et nuper *Longicampiano*, qui nobiscum *Torgam* exspatiatus fuerat, feci redeunti *ἔρωτικόν*. Id quanquam imperfectum est, nisi tamen, ut rideres, sunt enim nugae. Ab *Eobano* et *Mica* literas flagito, quas quidem ego liberaliter compensabo, sed per otium. Vale felicissime, die Mercurii post ferias Marianae visitationis. *Stromero* eram missurus libellum officiorum, sed is nondum erat glutinatus, brevi mittam. Saluta meis verbis D. *Stromerum* et *Baumgartnerum* et *Durerum*.

Philippus.

No. 391.

12. Iul.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 45.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo,

S. D. *Apellum* existimo iam ad vos pervenisse, a quo excipiendo, mi *Ioachimè*, nullum te officium genus praetermittere velim. Est enim, ut scis, et eruditus, et invidiam quandam a suo ordine propter nostras literas sustinet. Sed accidit ei res acerba hoc tempore, filiolam amisit. Id ad eum scribit *Lutherus*. Ipse, quia scio animum eius et iam domesticis funeribus labefactatum non satis habere virium ad acerbiter luctus perferendam, te rogo per Christum, ut levetis officia, studiis et quibuscunque potestis solatiis illius dolorem. Hic a nostris amicis datur opera, ut uxoris nimis non nihil recreetur, de qua ne sit sollicitus, sciat eam recte valere, praeterquam quod in actu est. Nos ipsi misere valemus. O me sceeste stultum, qui passus sum me a vobis divelli, quibus, postquam discessi ab uxore et liberis, nihil iucundius habere possim. *Stromero* libellum officiorum mitto, eramque meam procrastinationem excusaturus per epistolam, si vivisset valendo. Vereor enim, ut, quia serius mittitur, satis grata gratia futura sit, ἐστὶ γὰρ ἡ βραδύπους χάρις χάρις. Tu responde, an Francus tabellarius noster haec tibi exhibuerit, est enim non prima fidei nuntius. Mitto et fasciculum literarum, quem quaeso ut cures reddi illi cui inscriptus est, et exige ab illo responsum; agitur enim de Gallo quodam iuvando, qui hic strenue esurit. *Sobanum* et *Micam* et *Durerum* meis verbis reverenter salutato. Vale, prid. Margaretae.

Philippus.

No. 392.

(fere med. Iul.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 48.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo,

S. D. Mitto tibi literas ad *Sigismundum* scriptas, quas ideo non obsignavi, ut legeres, et pro

tua prudentia statueres, utrum mittendae sint. De ea tibi re cum *Hieronymo* conferendum est. *Nigro* nondum misi tuas literas. Nostri enim nescio quid consilii habent, qui prohibent adhuc me hominem accersere. Ego tamen in hac sententia adhuc sum, ut putem accersendum esse. Non possum plura scribere, nunc enim domo evocor ad nescio quae negotia. Vale felicissime, una cum amicis nostris.

No. 393.

(fere med. Iul.)

Sigism. Gelenio.

Epist. ad Camerar. p. 49.

Doctissimo viro D. Sigismundo Gelenio,

S. D. Reddidit mihi literas tuas adolescens ille ex equestri ordine, cui perferendas ad me dederas, in quibus de conditione, quam tibi Senatus Noribergensis detulit, respondes. Porro non modo mihi et amicis nostris, sed optimo cuique ex principibus viris Noribergae acerbum fuit, eam te conditionem recusare. Nam quia eruditionem tuam et alias ingenii dotes non ab uno praedicari audierant, in hanc spem erant adducti, ut promitterent sibi, si suscepisses hanc provinciam, magnum te momentum ad excitanda publica studia allaturum fuisse. Neque tamen desperant te permoveri posse, ut te Noribergam conferas. Itaque rursus ad te eadem de re scribere iussus sum. Quod enim verecunde excusas in his literis, quas ad me scripsisti, oneris magnitudinem, quodque non habeas consuetudinem docendi, non satis magna, meo iudicio, ratio est recusandi negotii. Primum enim aequum est te nobis, hominibus amicis, de ingenio tuo iudicantibus assentiri, qui propter multas gravissimas causas sentimus te publicis studiis magnam utilitatem ea in urbe afferre posse. Deinde candor est liberaliter in publicum conferre quantum quisque potest, si nostram operam flagitet respublica. Vides autem te tanquam voce reipub. compelli et rogari, ut literas in hoc tumultu orbis terrarum periclitantes adjuves. Neque vero dubium est, quin vice literarum commoveare. Sed haec ita possunt reviviscere, si tua tuique similium industria invenitur. Quare te adhortor ad suscipiendam hanc docendi provinciam. Nulla enim alia in re melius mereri

poteris de tuo seculo, quam si pro virili bonarum artium studia excitaveris. Existimo autem te pro tua humanitate cupere de aliis bene mereri, ac sentire bonos viros debere operam dare, ut in iuvandis ac servandis bonis communibus iuxta proverbium *ἄνθρωποι ἀνθρώποις* dii fiant. At ille mihi vere diis similis fuerit, qui haec studia excoluerit, per quae proxime ad immortalitatem accedimus. Sed addixi, inquires, biennii operas *Frobenio*. Nihil a te vir optime petitur, quod non possis honeste praestare. Nam si ea una res obstat, quo minus concedas Noribergam, aget cum *Frobenio* senatus urbis, ut fidem tuam liberet. Proinde hoc scire cupiunt, an si permittat *Frobenius*, pertrahi Noribergam possis. Multae profecto causae sunt, quae te invitare eo debebant, quas si omnes colligerem, viderer de tua prudentia dubitare. Sed haec est praecipua, quae percellere animum tuum debebat, quod ex republ. videris factururus, si eo in loco studia bonarum literarum instauraveris. Quaeso itaque te, ut de tua voluntate *Baumgartnero* respondeas. Senatus praestabit, et ut fides tua liberetur, et ne te susceptae conditionis poeniteat. Vale felicissime. Mense Iulio in Saxonia. *Erasmus* quaeso ut mihi places, nam quod suspicatur *Lutherum* mea uti opera, valde errat, ego enim neque illis acerbis conflictationibus delector, nosti enim meam naturam, et in primis hos duos nollem inter se commissos esse. De causa autem inprimis quidem Deo, sed et bonis viris sententiam meam me probaturum esse confido. iterum Vale.

Philippus.

No. 394.

3. Aug.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 47.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo,

S. D. De adverso casu *Apelli* scripseramus ad vos, ut luctum ac moerorem optimi viri levaretis. Eas literas intelligo non esse redditas vobis, antequam abiret isthinc *Apellus*. Rediit enim domum plane eius rei ignarus. Nunc nostrae partes sunt, revocare illum, quantum possumus, a luctu. Quanquam ut dicam, quod res est, rem tantam

animo magno fert. *περὶ τοῦ ἀλωπεκ. saepe cogito, doleoque eius vicem familiariter. Sed cum reputo diligentius, video gratulandum hoc illi esse, quod in re integra suorum perfidiam experitur. Nam cum per mihi imbecilli animo esse visus sit, nullo modo perferre hanc fratris alienationem, ducta uxore, potuisset. Neque non metui semper, ut esset satis animi adversus invidiam habiturus, quae mutationem vitae undique secutura erat. Horatius scribit Herculem post tot exanclatos labores comperisse, cum invidia summum certamen restare. Itaque ad vincendam invidiam, mihi crede, plane Herculano animo opus est. Existimo autem et te nonnihil in isto nostro amico roboris desiderare. Quare facile patior τὸν γάμον differri, dum ille suorum voluntates melius exploret, dumque plus virium colligat ad rem invidiosissimam perferendam. De meis miseris possem tibi non unam *ἰλιάδα* scribere, si per valetudinem liceret. Decubui summo cum periculo *) dies plus XII deque mea vita, non ipse tantum, sed et medicus iam desperarat. Si me videas, plane cadaver esse putes prae ut fui, cum apud vos proxime essem. Et tamen erat tum mira macies corporis mei. Decrevi domum proficisci ad thermas, ubi paulum me recrearo et aestus remiserit. Et cum *σειριος ἀστὴρ βαιὸν ὑπὲρ κεφαλῆς κρητηρέων ἀνθρώπων ἔρχεται ἡμίαιος, πλεῖον δὲ τε νυκτὸς ἐπαυρεῖ*. Nam me canicula paene extinxerat. Faciam autem iter per Noricum, cupio enim te videre et colloqui tecum. *Micam* et *Eobanum* saluta meis verbis reverenter. Adamantem *Seileri* accepi, cui alias scribam. Nam profecto nunc per invaletudinem non potui. Vale. die III. Augusti. Paccius est in comitiis Spirae.*

Philippus.

No. 395.

3. Aug.

Ioach. Camerario.

Epistolae ad Camerar. p. 52.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo,

S. D. Ante duas horas hodie literas ad te dedidit cuidam nuntio Noribergensi. Postea adit me hic

*) *Melancholle hypochondriaca. G. IV.*

dos, rogans ecquid velim ad vos scribere. Erant quae cupiebam, sed ipse videbatur ad vos venturus. Itaque tantum dedi mi exemplum, de quo nuper scripseram. *τοῦ* exemplum non habebam *), et dignum quod periret. O me ineptum magis quam prius unquam fuit Philoxeno poemata recitari, qui vobis audeo meos versus mittere, electissimis hominibus insulsa poemata. Sed nec mihi, mi *Ioachime*, qui cum mihi cano ingenii famam, sed solatia miseriarum vestras, non possum tamen facere, quin tecum unicum, qui cum seria iocosque miscere. De *Sigismundo* placet tua deliberatio, et merito me eadem cura tenuit. Ego me *λεπτή* sustentent. Vale. die III. Augusti.

Φίλιππος.

396.

(fere 6 — 8. Aug.)

Ambr. Moibano.

Ex apographo in cod. Rehd. Vol. V. descripta a S. V. Schulzio.

Philippus Moibano.

Accipio, te uxorem duxisse **). Id, ut fertur, Deum oro auctorem pulcherrimae matris. Nec tu dubitare debes, quin (quia diis coniuncti estis, sicuti scriptum est: *quos coniunxit*) Deus in tam variis periculis vobis adfuturus sit.

Ferdinandus, ut audio, graviter minatur. et cor regis, ut scis, in manu Dei est, cui urae esse confido, quique vos omni humano lio destitutos defendet. Pater, inquit ille, derelinquant me, dominus autem susceperit. *Lignicenses* his diebus hic habnerunt am ***)). Dicunt de nova congregatione facta seu nova ecclesia. Mihi illud eorum limum nentiquam ex deo esse videtur. De

id. supra d. 4. Iul.

Ambrosius Moibanus, Vratislaviensis, uxorem duxit anno 1525. Vid. Adami Vit. I. p. 124.

i. e. Valentinus Krautwald et Caspar Schwenkfeld. Mihi Lutherus libros suos, verisimiliter per nuntiam, misit et respondit Lutherus d. 11. Aug. 1526. Vid. epp. Lutheri utrumque ap. de Wett III. p. 122 sq.

dogmate Eucharistiae nihil sani dicunt aut sentiunt. Tu teneto id, quod veteres ecclesiastici scriptores senserunt: corpus Christi esse in eucharistia. Hac de re, si petes, scribam tibi longius. Vale.

No. 397.

(mense Aug.)

Ioanni Agricolae.

† Ex apographis in codice Bavari Vol. II. p. 510., cod. Mchn. III. p. 33. et cod. Basil. 89. p. 36b.

Phil. Mel. Ioanni Agricolae.

Tametsi nihil habebam, quod ad te scriberem, nam post tuum discessum ex patria nihil ad me tui *υποδιδασκαλοι* scripserunt; tamen quia noster amicus *Benedictus* ad te profecturus erat ¹⁾, dedi ei hanc epistolam, magis ut consuetudini meae servirem, quam quod multa haberem digna quae perscriberem. Scis enim, me nullam occasionem, tecum per literas confabulandi ²⁾, praetermittere. Id si mutuum fieret, haberem abs te sexcentas iam e *Spira* epistolas, cum res variae comitiorum quotidie innumera argumenta tibi suppeditent. Quaeso autem te, ut aliquando nostri veniat in mentem, nec veteris amici memoriam, dum inter proceres obambulas, deponas. Verum extra iocum rogo te, ut ad me scribas, cum erit occasio. Quanquam auguror, quid a nostris Centauris fiat, quae habeant consilia, quam nihil moderate cogitent; tamen tuas literas videre cupio, quia mihi iucundum est, cum aliter non possim, cum amico hoc modo ³⁾ colloqui. Utinam liceat tibi a *Spira* aliquando *Heydelbergam* et in nostram patriam exspatiari! Est enim in propinquo utrumque oppidum. Saluta reverenter meis verbis *Spalatinum* et *Casparum Müllerum* ⁴⁾.

1) cod. Bav. *esset*.

2) cod. B. *confabulari*.

3) cod. Mchn. *loco*.

4) cod. Bav. *Huber*, et ibid. adscriptum est: 1526 data.

No. 398.

(mense Aug.?)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 54.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo,

S. D. Venit hodie mihi in mentem, ut significarem tibi de *Nigro*, quid egissem. Princeps *Ligniciensis* conducit professores literarum, iurisconsultos etiam et medicos. Scripsi itaque *Ligniciam*, ut eo accerserent *Nigrum*, nec vulgari commendatione a me ornatus est: idque *Nigro* significavi. Spero rem successuram esse. Est et aliud quod volo.

Noster *Pomeranus*, Vir optimus, vidit meas pugillares tabulas, saxeas illas, quas mihi *Stromerus* donabat, et cupit habere similes. Tu si vis apud illum non mediocrem gratiam inire, quaeso te, ut pulcherrimum illi codicillum pares, mei similem. Ego vero non unos tantum pugillares mitti huc vellem, sed ut minimum duos, ut plurimum ternos. Nam est mihi novis opus.

His diebus legi apud Senecam de rhetore Albutio haec verba: Splendor orationis quantus nescio an in ullo alio fuerit, non λέξις magna, sed φράσις. Ita haec exstant in Basiliensi editione, quae ideo putavi tibi perscribenda, ut cogitares et quid inter λέξιν ac φράσιν intersit, et an illo loco, de quo nuper quaerebamus, scribi possit λέξις. Video nobis Graecos etiam Rhetoras consulendos esse. Sed cesso tandem nugari. Vale.

Φίλιππος.

No. 399.

14. Aug.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 53.

Ioachimo Camerario, amico suo summo,

S. D. Heri dedi cuidam adolescenti hinc discedenti literas ad te perferendas, in quibus scripsi, me tibi σηλητευτικὴν epistolam *Pyrrhonis* contra me mittere. Eam non incluseram isti fasciculo. Id errore accidit. Nam dum supputamus de dodrante, quot digitis constet, et obruunt me

ituri nostri sodales rusticatum, oblitus sum addere *Pyrrhonianas* literas meis. Porro Apologiam ad *Pyrrhona* eidem adolescenti dederam, quam quia non eras intellecturus sine illius literis, cupiebam et has statim tibi mittere. Itaque hodie incidi in quendam *Sebaldum Tiliam*, suum officium liberaliter mihi deferentem, qui ad vos iturus erat. Ei dedi *Pyrrhonis* literas. Arbitror autem ante ad te perventuras has, quam, quas illi adolescenti dedi pedibus iter facienti. Leges omnino scriptum dignum *Pyrrhone*, hoc est homine non simpliciter furioso. Ego summa lenitate in respondendo usus sum. Fac rescribas mihi de utriusque literis, et nostris et *Pyrrhonis*, acciperis ne eas. De dodrante recte tibi respondi, nisi simul et nomina mensurarum, gratum opinor corollarium, adiectum dodrantis enarrationi. Vale feliciter. Postridie Iduum Augusti. Saluta amicos.

Philippus Melanchthon.

No. 400.

(fere 14. Aug.)

Ambr. Moibano.

Epist. lib. VI. p. 353. — Apographon in Cod. Rehd. Vratisl. nobis contulit S. V. Schulzius.

D. Ambrosio Moibano, Doct. Theol. Vratisl.

S. D. Cum acciperem literas tuas, dies iam aliquot periculose aegrotabam¹⁾, ideo non potui tibi tam copiose respondere, quam et res poscebat, et tu verecunde flagitaras. Miror spargi famam de mea profectione ad *Ligniciam*, quod ego nunquam somniavi, neque a me quisquam postulavit, ut ego proficiscerer. Ac vide tuorum *Silesiorum* constantiam. Iusserunt conduci Professores, id fecimus²⁾: nunc hic haerent, nec a vestris accersuntur, videlicet utiliter occupatis disputatione de Eucharistia. Sensu communi carent, qui negant pronomē τοῦτο ad panem pertinere. Sed tu multo rectius feceris, si et cum iis nihil rixeris, et publice docendo, quantum possis, vites hanc controversiam, quae prorsus nihil aedificat. Ego tuis *Silesiis* nihil respondi. Nemo enim flagitavit

1) Cod. aegrotaram. Aegrotavit mense Aug.

2) Vid. epp. mense Aug. scriptae.

responsum: et rixari cum eis nolim, etiamsi mecum de suo negotio sint acturi. *Exitus acta probat*, inquit non vanus Poëta, neque dubito, quin et huius negotii exitus declaraturus sit, quo spiritu agantur isti. Est apud vos *Antonius Niger*, quem cupiebam huc accersere: sed impediit adhuc me fortuna. Tuum erat et *Hessi* iuvare et literas et earum Professores isthic. Meis verbis saluta *Nigrum* et *Hessum*. Vale.

No. 401.

19. Aug.

Balthas. During.

E cod. Bavari Vol II. p. 828. iam a Schlegelio in vita Langeri p. 206. edita. Legitur etiam in cod. Rehdig. Vol. III. et in cod. Mehn. III. p. 48.

Balthasari During.

Scipsi ad Senatum urbis vestrae, ut ad stipendium, quod hactenus numeraverunt *Wolfgango Hoster*¹⁾, aliquid adiiciant. Probatur enim mihi hominis modestia et in studiis literarum diligentia. Itaque duxi, hanc causam tibi quoque esse commemorandam²⁾. Quare te rogo, ut, quantum potes, adnitaris³⁾, ut accedant ad 20 aureos, quos hactenus numeraverunt, aurei decem. Non enim potest sine incommodo valetudinis vivere minoris, et, quoniam hoc consilio missus est ad nos *Wolfg.*, ut urbs vestra eo aliquando ad ministerium ecclesiae utatur, aequum est, ut suppeditet ei sumptus, qui sufficient non ad voluptates sed ad valetudinem retinendam. Quaeso te, pro tua summa humanitate, ut hanc causam apud senatores diligenter ac fideliter agas. Non commendarem tibi hominem, si mihi mores eius improbarentur. Decet autem vos, bonos et studiosos favenes summa vi adiuvere, praesertim hoc tempore, in hac misera studiorum fortuna. Commenda precibus tuis nos Christo. Vale feliciter. Postridie Augustini⁴⁾ [1529]⁵⁾.

1) Post Eberbachum Rector Coburg. In cod. Mehn. scribitur *Huffler*.

2) cod. Mehn. *commendandam*.

3) c. Bav. *adiuves*.

4) c. Mehn. *Augusti*.

5) Annum uncis inclusi, nam Balthas. Thuringus mense Oct. 1528 iam mortuus et Hoster exeunte anno 1529 gubernator Scholae Coburg. factus est. Vid. d. 25. Decb. 1529 et d. 5. Ian. 1530.

No. 402.

(2. Septbr.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 58.

Ioachimo Camerario, suo summo amico,

S. D. Dedi heri nuntio vestrati literarum mearum fasciculum perferendum ad vos, in quibus unam longiusculam ad te scriptam misi. Hodie ad me *Cordatus* statim a prandio, cum ego ad scribendum *διὰ τὴν ἀπερίαν* parum idoneus essem. Nolui tamen eum vacuum dimittere. *Sigemundi* literas mittere cupiebam, sed cum quaererem, non poteram statim inter reliquas chartas invenire. Curabo tamen ne intercident. Videntur mihi vel propter ipsam brevitate figuratae esse, ac vereor, ne qui abalienent eum a nobis, quem tamen, quia bonum virum esse duco, non opinor admissurum esse, ut in suos mores videatur haec culpa cecidisse, ut amicos, non alienos a literis et studiis suis, queri quisquam possit non satis diligenter cultos esse. Si ille recte praecipit, *δοῦμεν ὅς κεν δῶ*, cur non redamaret etiam amantes ipsum unice. *Micam* et *Eobanum* saluta, et per *Cordatam* rescribe. Sed age hoc in primis volo mihi confici: in Silesios nostrum *Πύρρωνα*^{*} proficisci velle opinor. Ea de re quid constituerit, iube ut nunc respondeat. Nam hoc statim autumno eo ut veniant professores, Princeps postulat. Stipendium promittitur L aurei. Si recusat ille eam conditionem, alius nobis quaerendus est. Vale.

Φίλιππος.

No. 403.

2. Septbr.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 59.

Ioachimo Camerario suo.

S. D. Cum iam a me abisset *Cordatus*, ecce in *Sigemundi* literas forte incido, quas tibi, ne in me desiderares diligentiam in hoc genere, statim duxi etiam mittendas esse, itaque addidi priori-

* Estne Antonius Niger? an fortasse Sig. Gelenius?

bas literis et has. Nihil video caussae cur diutius rixemur cum *Pyrrhone*. Ego si tibi ac *Micae* meam causam possum probare, nihil amplius postulo. Et ut ille sibi unum Platonem pro universa multitudine esse dixit, ita ego vos mihi pro Areopagitico senatu esse statuo. Quare si vobis satisfacio, sinamus istum valere. Nos nobis *καὶ τῶν μούσων* canamus. Tantum hoc expedias, ut scribat, an velit suscipere conditionem indicatam. Vale, 4. Non. Septemb. Non puto nobis laborandum esse, quis surrogetur in *Sigemundi* locum. Nam si serio schola vestris curae erit, ipsi aliam quaerent ex tuo consilio. Sin simulata ista est erga nostra studia benevolentia, solitudine laboreque nostro nihil proficeretur.

Philippus.

No. 404.

7. Septbr.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 54.

Ioachimo Camerario,

S. D. De dodrante nihil est quod amplius dubites. Nam omnino in magnitudine metienda duodecim digitos significat, eae Unciae novem sunt pedis. Sed de Augusti statura deceptus sum. Nam cum domum a rusticatione redissem, per otium feci exemplum Romani pedis, quale exstare Romae adhuc scipsit Leonardus Porcius, postea metitus Augusti magnitudinem comperi, non usque adeo monstrosam brevitatem pedum quinque et dodrantis esse. Nam me aliquantum excedit ea magnitudo, et opinor a tui corporis modo non multam abesse. De qua re, ut certius iudicare posses, depinxi dimidiatum pedem, ut vides, hic in margine, plane instar eius qui est in Porcio. Scis nos antea in eodem Suetonii loco haesisse, nec potuisse statuere de eo. Nunc videtur satis planus. Itaque non necesse est *Durero* negotium facere, eique, si quam nobis operam navavit in hac re, magnas agito gratias, et dicito me *παλωδῆσαι*, et correxisse sententiam imprudenter, nec ante re expensa scriptam. *καὶ ταῦτα δὴ μὲν ταῦτα*. De mensurarum vocabulis nihil adhuc muto, habes itaque a me postquam et rei nummariae rationes et mensurarum vocabula explicui-

mus, totam *Budeum* ¹⁾, magnam sane librum, pro quo vides te in meo aere esse, debereque drachmas quatuor, tanti enim venditur codex in bibliopoliis. Sed extra iocum, mi *Ioachime*, scio nihil aut in his studiis, aut hisce meis fortunis praestare me posse, quae tuae erga me benevolentiae ullo modo respondeat. Sed si recte inter nos amamus, debemus non officia exiliter ad calculos revocare, sed sua dignitate metiri amicitiam, eamque gratis colere. Quare illa tuae epistolae pars, qua mihi multis verbis gratias agis, pro hac tibi navata opera, minime necessaria fuit, praesertim cum ex eo genere haec sint, quod tibi domi multo felicius, quam mihi nascitur.

Sed omitto haec. Venio ad inimici nostri querelas ²⁾. Cuius, quia me scis in eo genere Philosophiae versari, nempe Aristotelico, quod in sapientem affectus cadere non negat, ementita criminatio me initio nonnihil commovit. Nam ignoscendum puto bono viro, si in famae discrimine perturbetur. Postea vero quam haec *προπάθεια* refrixit, et hi motus tanquam venti quidam consiluerunt, cepi totam rem, tanquam alienam fabulam, vacuo animo spectare et considerare. Ibi, cum cogitarem satis esse culpa vacare, nec me praestare vulgi sermones debere, facile deposui omnem et animo molestiam. Estque mihi postea *δευτερος πλοῦς*, sicut Aristoteles praecipit, institutus, ita ut primo illo animi impetu represso, statuerem nihil adversus inimicum vehementius esse faciendum, planeque ubi me ei purgassem, si nollet mecum in gratiam redire, ipsum contemnendum. Hoc ego consilio clementius ad eum scripsi, malimque sanari eius animum, quam, quod est in proverbio, crabronem irritari. Tu vero, quia in perfectiore philosophiae genere versaris, profiteris enim *ἀπάθειαν*, da quaeso operam, ne cum homine furioso multum tibi negotii sit, ne quo mei amore studioque nimio prolapsus, facias aliquid, quod contra tuam dignitatem sit. Nihil in hoc toto negotio fieri abs te mihi gratius potest, quam ut tuae tum salutis tum dignitatis rationem habeas. Quod ad testes provocat, facile fero. Quem enim testem inveniet, qui tanta sit impudentia, ut ausit ad-

1) Budei de aere et partibus eius libri V. Lutet. Paris. 1516. fol.

2) Io. Agricola.

firmare me dixisse: eum nullius esse hominem pretii, nullas literas scire, et hoc genus alia, quae ego nunquam somniavi. Neque enim ideo contumelia debet a me affectus videri, quia praetulerunt ei alios professores ii, quibus haec res fuerat mandata. Quin cum illis, non mecum de tota re expostulat? At enim cum nullum testem sui mendacii producere possit idoneum, si Catonem audimus, vici opinor. Fertur enim Cato scripsisse: sic esse moribus maiorum traditum observatumque, ut, si quid inter duos actum esset neque tabulis neque testibus planum fieri posset, tum lis secundum eum daretur, qui ex his vir videretur melior. Ego autem qualis sim, viderint alii. Certe meus adversarius suis ipse se coloribus pingit in illa, cuius exemplum tibi misi, epistola. Quam multa enim ibi manifeste falsa in me, in scholam nostram et hanc urbem, dum vult facetus esse, summa cum impudentia evomuit? Fac a me laesum esse, quid hoc ad Witebergam, quid ad Lutheranam causam? quae si voluissem exagitare in mea ad ipsum epistola, sensisset profecto neque unguis neque dentes mihi deesse. Proinde, si placari non vult, sinas eum valere, nec cum eo amplius concertes. Sic enim permitto tibi hanc causam, ut malim te facere quod te dignum est, quam quod illo. Si quid in me scripserit, capiemus tum ex re consilium. Habes meam de toto negotio sententiam.

De mea profectioe video te esse sollicitum. Sperabam equidem statim ubi se calor frogisset, me hinc evoluturum esse, sed multa me, ut scis, domi alligant. Et tamen adhuc spero, me a Lipsicis nundinis ad vos profecturum esse. Nam quia domesticam scholam dimittere cogito, non ante Lipsicas nundinas ea res confici potest.

Princeps Hessorum molitur scholam, quod ideo ad te scribo, ut si τῷ Ἐοβανῶ τὰ παρόντα forte non arriderent, tu statim ad Adamum eius rei gratia scriberes; nam ego certa quadam de causa ibi tuas literas plus ponderis quam meas habituras existimo. Sin autem contra officium viderere tibi facturus, fac ut sciam collegae tui voluntatem, nam si vestris civibus οὐ μέλει ἢ ὑμῶν ἢ τῆς φιλοσοφίας, aliud scilicet consilium capiendum est. Sigemundi literas remitto. De quibus alias. Sum enim nonnihil hac scriptione defatigatus. Eobano gratias age amplissimis verbis, qui me suo carmine ornarit, ad quem per

MELANTH. OPER. VOL. I.

otium et ipse scribam. Saluta meis verbis amicos. Vale. Pridie Natae Mariae.

Philippus.

No. 405.

(fere ineunte Sept.)

Io. Agricolae.

† Ex apogr. in cod. Goth. 19. p. 12. Cod. Goth. 401. p. 55. Cod. Mehn. I. p. 60^b. et cod. Mehn. III. p. 86^b.

Ioanni Agricolae Ph. Mel.

Hodie inter prandendum accepi epistolam tuam longiusculam, ex qua intelligo, tuos homines esse tui cupidos. Id mihi gratum fuit; nec volo tamen te deponere animo spem reditus ad nos. Quod putas me iocatum esse de tuo ingenio, ita me ames simpliciter scriptum est. Nam quantum tibi tribuam multa¹⁾ extant testimonia. Equidem cum numero aequales meos, quibuscum mihi fuit a puero consuetudo, animadverto, mihi contigisse amicitiam trium²⁾ adolescentum excellentissimis ingeniis. Cum Theobaldo Bellicano fuit mihi familiaris usus Heidelbergae; is nunc concionatur Nordlingae; hinc tecum et cum Ioachimo. Est enim mihi pergrata vestrae³⁾ omnium consuetudinis recordatio et memoria virtutum vestrarum. Neque fui tam arrogans unquam, vere dicam quod sentio, ut praetulerim me ulli vestrum, puta oraculum esse. De amicis nostris coram. Nam ubi primum licebit exspatiabor ad te. Tuum Psalmum attigi ἄκροισ, ut aiunt, χείλσι, nec totum evolvi, perlecturus quam primum. Τῷ συμμάχῳ σου nonnihil succenseo, quod nihil ad me scribit⁴⁾. Opto, ut omnes tui recte valeant⁵⁾.

No. 406.

(Septb.)

Philippo Landgr. Hassiae.

Primum edita in epist. libr. III. ep. 16. a Peselio, sed multis vel praetermissis vel consilio mutatis. Nunc recte et accurate edita e codd. antiquissimis Gothanis, cod. 26.

1) Cod. 19. mendose: nulla.

2) cod. 19. mendose: hominum. In cod. Mehn. III. non legitur.

3) cod. Mehn. III. vestrum.

4) Tuum Psalm. etc. tantum habet cod. Mehn. III.

5) cod. Goth. 19. addit annum 26.

p. 261. et cod. Bavari Vol. I. p. 846. — (Scripserat Philippus Landgr. Hass. Melanthoni, ut suum sibi consilium daret de forma coenae sacrae recte constituenda. Argumentum potius quam verba huius epistolae dedit Scultet. in annal. dec. II. p. 12.)

Philippo, Landgravo Principi Cattorum*), S.

Saepe cum memoria repeto veteris ecclesiae rixas¹⁾ ac dissensiones, praesens mihi tumultus in Germania propemodum periculosior videtur, quam fuerint ulli antea²⁾ motus. Nam olim dogmata tantum video in disputationem³⁾ venisse; vix unquam vis publica facta est, nisi ab his, qui in imperio erant; altera pars semper fuit inermis; nunc autem † et” multa gravia dogmata contravertuntur, et mutantur ecclesiastici ritus † magna ex parte praeter necessitatem”, et periculum est, ne vis ab utraque parte † nefando scelere⁴⁾ paretur. Haec ego cum reputo, mirifice angor, ut vel mea morte cupiam redimere tranquillitatem⁵⁾. Sed principes qui in imperio sunt oportuit publicae paci operam dare⁶⁾. Sacrificuli † Caesarem” instigant ad bellum: cur non † potius” reliqui † principes” hortantur ad cognoscendam rem et constituendam tranquillitatem?⁷⁾ Id⁸⁾ erat aequius⁹⁾ et ad faciendam pacem conducibilis. Nec nihil puto Celsitudinem vestram efficere posse apud alios¹⁰⁾ principes, si hortaretur eos ad cognoscendas et diiudicandas ecclesiae controversias. Quare rogo, ut quantum in ea re poterit¹¹⁾ C. V., navet hanc operam publicae paci et tranquillitati.

Porro, ut ad Vest. Cels. literas respondeam, mihi non tantum inutiliter, sed etiam contra ca-

*) [Queritur, num haec sit Melanthonis ad Hessum epistola, de qua Spalatinus in epist. ad Vvarbeckum Sabb. post Miseric. dom. 1526. (21. Apr.) agit. cf. Schlegelii vita Spalatini p. 230. F.]

1) cod. 26. motus.

2) antea codd. pro alii.

3) Pezel. dissensionem.

4) sic recte cod. antiquiss. 26. Sed iam in cod. Bavari mitius dicitur: *magno cum dolore*; at Pezel. prorsus praetermisit, ut multa alia, quae Melanthon contra nimium studium ritus veteres mutandi scripsit.

5) *ut vel* — tranquillitatem non leguntur in cod. 26.

6) cod. 26: *publice pacis causa dare operam, ut constituerentur res ecclesiasticae*, ubi, quia qui descripsit legebat *publice pacis*, ex coniectura addita puto reliqua, ut esset aliquid, ad quod *dare operam* referretur.

7) *tranquill.* abest a cod. 26.

8) Sic codd. pro *illud*.

9) codd. pro *rectius*.

10) cod. 26. *reliquos*.

11) Pezel. *in hac re potest*.

ritatem fieri videtur ab iis, qui publicas¹²⁾ ceremonias abolerent, quae¹³⁾ tolerari poterant. Sic enim Paulus ad Corinthios: *circumcisis aliquis vocatus est¹⁴⁾, non adducat¹⁵⁾ praeputium*. Si caetera Pauli religiose servantur, audiamus † eum” in hac etiam parte † toties diligentissime praecipientem”. Itaque latinas cantiones, sacras vestes et hoc genus alios ritus¹⁶⁾ puto esse ferendos.

De *Missa*, quam sic vocant, cum rectius Paulina phrasi coenae dominicae administratio nominetur¹⁷⁾, ita iudico: in singulis parochiis unam tantum in festis diebus faciendam esse, † et quidem veteri ritu; caeteras abolendas esse¹⁸⁾. Id de monasteriis etiam servari potest, quae, ubi sunt parochiae in propinquo, petant eucharistiam¹⁹⁾ in parochia. Est enim instituta eucharistia, ut in ecclesia et congregatione utamur. Itaque inde tutissimum²⁰⁾ est petere. Et quia Paulus dicit: *iudicium sibi sumere, qui indigne sumunt*, tutissimum est, prorsus abolere eas missas, quas sine communione²¹⁾ faciunt in monasteriis alias coacti, alias pecunia conducti²²⁾. Et potest hoc, si Deusnaverit²³⁾, sine motu obtineri. Nam res non ad vulgus, sed ad sacrificulos tantum pertinet. Sed tamen antea causas mutationis oportet doceri, quam manus admoveatur. Reliquas cantiones horarum canonicarum de Christo, non de sanctis, nullo modo²⁴⁾ duco prohibendas esse nec in monasteriis nec in aliis templis. Quid enim attinet mutare eos ritus²⁵⁾, institutos non ad iustifican-

12) Mitigavit Pezel. haec ita, ut pro *publicas*, quod habent codd., scriberet: *simul omnes*.

13) Pezelius hic, ut mitigaret sententiam, inseruit *adhuc*, quod ab utroque cod. abest.

14) Pezel. *vocatur*.

15) Pezel. *accersat*.

16) Pezel. haec ita mutavit: *cantion. tempestive usurpatae, textus dominicales, festorum dierum discrimina, et id genus similia puto esse ferenda*.

17) „*quam sic* — nominetur” non leguntur in cod. 26.

18) sic recte cod. 26. antiquissimus. In cod. Bavari sic mitigata: *et quaedam in veteri ritu abolenda esse*. Pezel. ea prorsus suppressit.

19) Pezel. ita: *Quod in monasteriis etiam servari potest. Sed si quaedam propinqua sunt ecclesiis, petatur eucharistia*.

20) Pezel. *Inde igitur tutius*.

21) *sine communione* non leguntur in cod. 26.

22) cod. 26. *conductas*.

23) Pezel. *Et, si Christus fav., potest*.

24) sic cod. 26. Sed c. Bavar. *nullas non*; Pezel. autem pro *nullo modo* edidit *nondum*.

25) Pezel. hic ex suis addidit: *praesertim subito et pro institutis scripsit: qui faciunt*.

dum sed ad docendum? Quibus si adhuc abutuntur monachi²⁶⁾, doceantur rectius. Si qui non obtemperant, suo domino stant aut cadunt²⁷⁾; ritus conservari possunt, praesertim in publicis parochiis, docendi et assuefaciendi vulgi causa²⁸⁾.

Videtur idem utile²⁹⁾, prohibere dissensiones in concionibus³⁰⁾. Rixantur autem³¹⁾ non tantum papistae, sed et adversarii papistarum saepe multo vehementius³²⁾ quam alteri. Nunquam etiam lis est³³⁾ de lana caprina. Eas dissensiones, quantum fieri potest, studeat V. Cels. per praefectos cohiberi ita, ut, qui sanior videatur, solus doceat, alter taceat † prorsus³⁴⁾, iuxta Pauli regulam. Doceat autem non fidem tantum, sed timorem quoque Dei, cuius iam paene nulla in concionibus mentio fit³⁵⁾, ac caritatem, et inter praecepta³⁶⁾ caritatis summum et gravissimum³⁷⁾ obedientiam erga magistratus.

Postremo rogo Cels. V.³⁷⁾, ut, quantum pie fieri potest, pacis publicae causa veteres ceremonias conservet. Nunquam ritus ac mores sine magnis scandalis mutantur. Et Christianismus minime³⁸⁾ in ritibus situs est, sed in timore Dei, fide, caritate et obedientia erga magistratus; quae utinam tam sedulo docerent concionatores quam strenue vociferantur in papam³⁹⁾. Et cum Christus ab omni cupiditate vindictae tam longe abfuerit, ut se rapientibus ad mactandum⁴⁰⁾, velut pecudem, ultro offerret; cogitet V. Cels., quidvis potius ferendum esse, quam arma capienda ecclesiasticorum⁴¹⁾ negotiorum causa. Certe dissipat Deus, ut Psalmus inquit, gentes, quae

bella volunt. Id anno superiore in rusticano tumultu compertum⁴²⁾ est.

Haec scripsi copiosius † propterea⁴³⁾, quod video⁴⁴⁾, passim multos esse, qui vel ad vim parandam et⁴⁵⁾ V. Cels. et alios principes impie student incitare, vel ad irritandos animos eorum⁴⁶⁾, quos sanare potius oportuit, rogoque ut C. V. loquaciorem epistolam meam boni consulat. Christus servet⁴⁷⁾ et gubernet Vestram Celsitudinem. † 1526⁴⁸⁾.

No. 407.

(fere Sptb.)

Phil. Eberbachio.

Edita ex cod. Bav. II. p. 814. a Schlegelio in vita Langeri. Nunc ex eodem et e cod. Mehn. III. p. 55^b accuratius edita.

Philippo Eberbacho (gubernanti Scholam Coburgensem.)

Fuit hic quidam sacerdos Moguntinus ante menses duos. Ab hoc extorsi quinque aureos, idque scripsi tuo fratri, † et interim⁴⁹⁾ (eam pecuniam⁵⁰⁾), quia sperabam te huc iter facturum esse, † apud me retinui. Postea rescivi, te Coburgi esse⁵¹⁾; quare nunc mitto tibi eam pecuniam eo genere monetae, quo accepi, VII Schreckenberger⁵²⁾ pro XXII ℞.⁵³⁾ Dicas⁵⁴⁾, nimis magno aestimari. Et ego ita iudicabam. Sed nosti Germanicum proverbium: *donato equo*⁵⁵⁾ non esse inspiciendos dentes⁵⁶⁾. Hoc te rogo per nostram amicitiam perque omnia sacra⁵⁷⁾, ut tuam provinciam diligenter administres, ac pueros adigas

26) Pezel. aliqui.

27) Pezel. stant et cadunt.

28) Desiderantur haec apud Pezel. et in cod. Bavari.

29) Pezel. Prorsus autem utile hoc fuerit.

30) Pezel. diss. concionatorum.

31) Pezel. enim.

32) Pezel. mitius: saepe inclementius.

33) Pezel. inseruit: ut aiunt.

34) Pezel. mitigavit haec inepte ita: cuius subinde mentionem fieri in concionibus multum profuerit.

35) Pezel. in praecepto.

36) Pezel. carit. id quod est gravissimum, et Deus inprimis exigit.

37) Pezel. addidit: per Christum.

38) Hanc codd. lectionem Pezel. mutavit in hunc modum: moderetur ceremoniarum veterum mutationem, in his praesertim initiis tenerae ecclesiae, ubi mores et ritus non sine scandalo novantur, si hoc fiat subito.

39) Pezel. vociferati sunt hactenus multi, omissis: in papam.

40) Pezel. mactationem.

41) Pezel. Evangelii.

42) Pezel. mendose: coeptum.

43) Pezel. videam.

44) Pezel. mendose: ut.

45) Pezel., ut mitigaret sententiam, edidit: animos subitas mutationes faciunt apud eos, quos etc.

46) Pezel. conservet.

47) annum addit cod. 26.

1) Haec praetermissa sunt in cod. Bav. et textu Schleg.

2) eam pecuniam non habet c. M.

3) Haec exciderunt e cod. Bav., cui Schlegelius eo mederi voluit, quod post pecuniam ex coniectura addidit: me tibi traditurum.

4) numerum VII servavit c. M.

5) c. Bav. habet: 42 ℞., quod prorsus ineptum est.

6) c. B. Dices.

7) c. B. et Schleg. donati equi.

8) Est proverbium vulgi: Einem geschenkten Gaul sieht man nicht in's Maul.

9) Schleg. mendose edidit facta.

praecipue ad grammaticam. Saepe audisti me querentem, quod in scholis puerorum negligenter tradantur¹⁰⁾ illa omnium¹¹⁾ maximarum artium elementa, methodicae grammaticae praecepta. In¹²⁾ hanc igitur curam omni¹³⁾ intentione animi incumbes, Disputationem *περὶ τῆς συνάξεως* missam fac. Hoc scito¹⁴⁾, *Lutheri* sententiam per veterem in ecclesia esse. Vale. Saluta meis verbis concionatorem¹⁵⁾, quem volo te diligere. Est enim vir optimus et amans studiorum nostrorum, καὶ ἀριστοκρατικὸς, nihil habens populare. Iterum vale. Scribe mihi rursus, ut sciam, an acceperis pecuniam. Cupio etiam de concionatore habere literas.

No. 408.

30. Septb.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camer. p. 62. — Lipsiae scripta, et Melanthon, antequam Mansfeldiam proficisceretur, Lipsiam adiisse videtur.

Ioachimo Camerario amico suo summo.

S. D. Comes *Albertus a Mansfeld* legatus populorum Germaniae in Hispanias ad Imperatorem profecturus est. Ad hoc iter quaeritur aliquis qui latine calleat, cuius uti vel in scribendo vel loquendo opera alicubi possit. Ambiunt eum locum multi. Sed apud Comitem nostri quidam amici tui mentionem fecerunt. Itaque te omnibus Comes praefert, cupitque te sibi adiungere, si sine cuiusquam incommodo abesse Noriberga posses. Iter credo ingredientur mense Novembri. Haec ego iussus sum tibi significare. Video autem te avelli a schola vestra non posse, praesertim in tam exiguis scholae initiis, quae si quid te absente accipiat incommodi, vereor, ut unquam unum teruncium vestri cives in ulla literas collaturi sint. Nosti hominum voluntates, καὶ μέλει μοι τοῦ Ἑοβανού. Deinde est longinquum iter, in quod si te conieceris, magna nos tenebimur sollicitudine. Haec cum cogitarem, dubitabam

10) *negl. trad.* exciderunt e cod. Mehn.11) c. B. et Schleg. *omnium illarum.*12) Sic recte cod. Bav. et Mehn. Sed Schlegel. legit *Tu*, et in suo ausu inseruit ante *curam.*13) c. Bav. et Schleg. *cum.*14) c. Mehn. *scio.*15) i. e. *Balthasarum During.*

profecto, an Comitum voluntatem tibi significarem, metuebam enim, ne quid cupiditate visendi illas terras statueres, quod parum e re tua esset. Sed duxi tamen tibi haec scribenda esse, confisus tua prudentia. Tu delibera cum *Michaele*, quid sit tibi rectissimum. Fortasse velles, ut Comes ad Senatum vestrum tua causa scriberet. Id mihi certa quadam ratione non videtur facturum, ne quid videatur postulare, quod illi sine incommodo praestare non possint. Quicquid decreveris, mox significa per peculiarem tabellarium. Vale feliciter. Pridie Calend. Octobris.

Philippus.

No. 409.

(m. Oct. Lipsiae.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 61.

Ioachimo Camerario Noribergae amico summo.

S. D. In itinere dum *Lipsiam* ad mercatum vehor, tuam longiusculam epistolam una cum *Eobani* ac *Michaelis* literis accepi, quae me magna voluptate affecerunt. Nam et mediocre esse statum vestrae scholae, et vos amari valde laetor. Christus faveat vestro labori, ac his miserrimis temporibus conservet literarum reliquias.

De Hispanico itinere locutus sum cum scriba *Comitis Alberti*, viro prudenti mihi que amicissimo. Is ita putat non gravatim facturum esse Comitem, ut comitatum a senatu vestro tibi petat. Expecto itaque quid statueris. Ego quod decreveris, rectum putabo, ac precabor ut bene eveniat. Comes ipse vir summo ingenio est, et ingeniosorum admirator, quae virtus est in nobilitate rarissima.

Ad omnes tuae epistolae partes non libuit respondere hoc tempore. De *Pyrrhone* et gaudeo te esse tanta moderatione animi, et hortor ut pergas esse tui similis. Scribit ad me, et quidem placaturus, ita contumeliose, nihil ut se dignius scribere potuerit. O facetum hominem. Queritur indicatum stipendium tenuius esse, quam ut vel ad sitim restinguendam satis sit futurum. Tu credis hunc *βωμολόχον* sanum esse, mihi non videtur. Tu rectissime ut valeas valde opto. Christus vos custodiat. *Franciscus* salutatur te ac *Michaelem.*

Philippus.

Ianthon Mansfeldiam proficiscitur.

110.

(Mansfeldiae, Octbr.)

Io. Agricolae.

Ex apographo in cod. Mehn. I. p. 58.

Iohanni Agricolae Islebio.

Quod faustum felixque sit, heri sero veni-
Mansfeldiam ego et *Milichius* et *Sabinus*
ite nos *Ambrosio*, ferente alia via, quam
per *Salinas* ducit, et properamus ad *Guiliel-*
Reiffenstein, qui contendit ab *Ambrosio* ut
Iduceret. Etsi autem nimius hoc tempore
a domo, tamen gessi morem voluntati amici,
ne quia te quoque in itinere salutaturum me
propero. Decevi enim rediens ex *Northusen*
d vos facere. Si cras maneremus hic, abs te
em, ut, si sine tuo incommodo posses, ad-
es; sed certi nihil lubet. Ego sane propero,
te quam primum veniam. Multa enim sunt,
ibus tecum colloqui magnopere cupio, quae
modo literis committenda sunt. Peto ut
esperare quid poteris rescribas.

Phil. Mel.

111.

(Oct.)

Io. Agricolae.

E codice Bavari Vol. II. p. 823. et cod. Mehn. III. p. 41.

Phil. Mel. Iohanni Agricolae.

l hic mihi potuit contingere iucundius con-
ationibus nostris, si tui copia fuisset facta;
ostquam res tuae te domi detinuerant, malo
litate tuam adeoque publicam nostrae vo-
ti¹⁾ praeponere. Mira fama rerum Turci-
a est. Sed heri huc *Walroder* venit, qui
trat, in Suevis²⁾ et aliis vicinis³⁾ locis con-
exercitus, et ingenti animo maximaque cum
atari adversus Turcicum, latrocinium bellum.

Cod. Mehn. utilitate.

Cod. Mehn. Subbia.

Cod. Mehn. vicinis aliquot.

De *Vito*^{*}) equidem sollicitus sum, quem ut te-
cum retineas valde oro. Est tuae humanitatis ac
prudentialae, illius animum infirmum erigere et
instaurare. *Arnoldus* cupit proficisci in Silesiam.
Vale.

No. 412.

(Islebiae.)

Ioanni Reiffenstein.

Edita in Manlii farrag. p. 335. Apographon in cod. Basil.
89. p. 36^b.

Studiosissimo adolescenti Ioanni Reiffen-
stein. S. D.

Dei beneficio heri *Islebiam*¹⁾ salvi pervenimus,
sed sero admodum. Non enim sine negotio²⁾ ex
lutulentis³⁾ viis eluctati sumus. Bonam itineris
partem confecimus pedites, cum quidem et per-
plueremur, et pedes vix in lubrico consistere pos-
sent. Dom.⁴⁾ *Ioannes* mirifice stomachatus est,
priusquam huc venimus, ac de fide cum mea tum
patris tui⁵⁾ questus est. Vir optimus nihil fide
ducit antiquius. Sed facile ei satisfacimus † post-
quam advenimus. Ipsius etiam humanitas exemit
omnem itineris molestiam⁶⁾. Hoc patri⁷⁾, meis
verbis, imo tuis, (quid enim dulcius est oratione
tua?) exponito † ac simul declares ei, nos et be-
neficiorum ipsius et iuris hospitalitatis perpetuo
fore memores⁸⁾. *Milichius* te salutatur, ac iu-
bet, ingenti animo in hoc studiorum curriculo,
in quod divinitus ingressus es, peragere, atque
existimare, te ea in re necessarium reipublicae of-
ficium praestare, quae quidem a bonis ingeniis
hoc postulat, ut philosophiae professionem defen-
dendam sibi esse sentiant. Bene vale. Islebiae.
Saluta fratres † *Guilielmum* et *Albertum*⁹⁾ et
praecceptorem et rescribe^{**}).

* Luth. in epist. ad Agricolam d. 27. Iun. 1526: „Venit Vi-
tus ad me, futurus *συγγυος* vester, — est bonus, imo
optimus iuvenis.”

1) *Islebiam* c. Bas. recte; Manl. habet *heri in Salinas salvi*.

2) Manl. *negotiis*.

3) cod. *luculentis*, mendose.

4) Manl. *Doctor*, mendose. Est *Ioannes*, Frater *Guil. Reiff.*
vid. epist. ad Eberb. d. 28. Mart. 1527. et epist. d.
25. Oct. 1532.

5) *tui* abest a Manl.

6) *postq. adven.* etc. non habet Manl.

7) cod. *pro patri* haec *precor*.

8) absunt haec a textu Manlii.

9) nomina non habet Manl.

** Non satis certus sum, sitne haec epist. anno 1526 scripta,
an serius in alio itinere. Legimus, *Ioannem Reiffenstei-*

No. 413.

(Oct.)

Io. Agricolae.

† E cod. Mehn. III. p. 39.

Iohanni Agricolae *).

Fuit mihi permolestum, quod te hic non invenimus. Quanquam enim summa me humanitate exceperint cives tui, *Alexander* et frater, (addo etiam patrem,) vester ¹⁾ Cancellarius et suavissimus vir, *Guilielmus*, tamen omnes te desiderabamus, ego inprimis, quia negotia illa, quorum causa veneram, sine te non poterant confici. Tua uxor facile a me impetrasset, ut diutius mansissem, sed properabat *Langicampianus*, et nihil certi poteramus nobis polliceri de tuo adventu, cum tam diu differri viderem, et in aula non possent diem aliquem vestri adventus indicare. Sed meam erga te voluntatem scis esse perpetuam eamque amicissimam. Quod si minus multis meis officiis comprobare possum, tamen dabitur a me opera, ut voluntatem tibi gratificandi nunquam abfuisse sentias. *Franciscum* hic reliqui profectionis Hispanicae causa, quem quidem ego volo de ea tota re vobiscum deliberare. *Ioachimus* hand dubie veniet, si literis comitis commeatus ei fuerit a senatu rogatus. Si *Ioachimus* non venerit, si quidem volet comes habere latinae peritum et theologiae non ignarum, non erit quem postea Francisco praeferamus. Sed tu videris, an comiti sit placiturus. Scis eius esse singulare quoddam iudicium. Totam rem tuae diligentiae ac prudentiae permitto. Vale.

No. 414.

51. Octb. (Islebiae.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 68.

Ioachimo Camerario Bambergensi amico suo summo.

S. D. Expectabam de Hispanico itinere aliquanto certiores abs te literas, quia res celeritatem requi-

nium, *puerum*, publice disputasse d. 26. Nov. 1536. (vid. Eberi Quaestion. p. 26^b.) Si igitur Iohannes anno 1536 fuerit iuvenis XX annorum, posset utique haec epist. scripta esse hoc anno, quo Melanthon cum Milichio profectus est Mansfeldiam et Islebiam.

*) Epistola Islebiae est scripta, cum Agricola abesset.

1) Cod. *noster*, mendose; loquitur de Casp. Muelleró, Cancellario Mansfeld.

rebat. Nunc ambigis, et rem ad me reiciis. Tibi ita commeatum dari, si ego Noribergam interea concedam. Hac conditione in hoc negotio minime utendum fuit, quae, ut obtineatur, tamen extrahet consilia profectionis longius, quam oportuit. Respondebo tibi breviter de hac conditione, verum *οὐκ ἄνευ προομιᾶς*. Cum mea tibi voluntas satis nota ac spectata sit, abs te peto, ut, sicubi fortuna vetat me tibi gratificari, in amicitia nostra et in hae officiorum communicatione, quandam admittas *ἐπιείκειαν καὶ ὑφρασίαν τῆς ἀκριβείας*, et qui in comoedia servus contendit ab hero, sinas abs te amicum impetrare, ut dum sedulo conor, si quid expedire tibi non possum, boni consulas. Ego mi Ioachime, tua causa domo, uxore, conspectu liberorum carere possent etiam diutius, quam nunc posebat res. A schola sine commeatu discedere non possum, quem possem equidem impetrare a Principe, sed longa est fabula fiet, ac vix possim impetrare, nisi arte. Sed dii meliora, quam ut astute aliquid adversus Principem faciam. Habes itaque rei summam, me non posse hinc statim, atque velles evolare, *ὡς ἀργαλέον πράγμα ἐστίν, ὃ Ζεὺ καὶ θεοὶ, δοῦλον γενέσθαι*, nam quae sequuntur, profecto religione addere prohibeor. Et est in ipsa servitute satis mali, etiamsi commodum dominum nactus sis. Nihil igitur inquires mea causa hac in re facies? Ego mi Ioachime, quia non desperabam te, ut in re praesenti, animadvertere posse etiam alias rationes, quibus isthinc te explices, praesertim cum habeas in partibus propinquum tuum, statim cum tuas literas accepissem, *Mansfeldiam* contendere, ut et explorarem quando Comes iter ingressurus esset, et literas ad Senatum vestrum postularem. Aberat autem Comes procul in Saxoniam, ubi conventus aguntur a principibus Saxonis. Et expectare eum diu nolui, ne tempus amitteremus, si quam forte invenires rationem. Hoc ibi ex quodam Comitis amico viro gravissimo accepi: Comitem non esse iter ingressurum intra dies quatuordecim. Hoc tibi significandum dmi, ut si Deus offerret aliquam occasionem huius rei ex sententia perficiendae scires, quantum restaret adhuc temporis. Mihi videris intra hoc tempus, aut circiter, posse accurrere. Et cum amicis in aula ita constitui, ut, etiamsi Comes interea quaeratur alium, nam de te nihil certi possumus nobis polliceri, et illi est opus aliquo, tamen, si veneris, neminem tibi praelaturos sit. Si convenis-

Comitem, haberes ad Senatum literas. Sed
num redierit, ea tamen de re videro. Ve-
in his temporis angustiis non sunt tibi ullae
ae expectandae. Neque ego non aliquam
m tibi operam polliceor. Si Senatus vester
meatum a principe impetrarit, non gravatim
os proficiscar. Sed mihi non videretur ma-
ere periclitatura schola vestra, si tibi alius
pam interea vicarius detur. Scio enim gra-
n principem mihi commeatum daturum esse.
est honestum vestrae urbi, de suis aliquem
re legationi. Voleat Comes uti opera tua, si
quoque cupis scire, alicubi scribendo latine,
ase aliquando et germanice. Nonnunquam
terprete te utetur. Ipse quidem tui percu-
s est, et ingenio liberali est. Sed tu de hac
re cum tuo propinquo consilium capias, et id
as, quod honestissimum videtur, non quod
ime cupis. Ego quidem malim te Noriber-
nanere, sed nihil volo tibi praescribere. Vale.
iae. Die Martis post ferias Simonis et Iudae.
stus custodiat te.

Philippus.

415.

(31. Oct. Islebiae.)

Hieronymo Cammermeister.

pist. lib. VI. p. 41. Nunc ex autographo Mel. in cod.
Monac. I. p. 291.

*Missimo viro, D. Hieronymo Camer-
ster, Camerario, Bambergae Episcopi
Cancellario.*

Ego, mi Domine Hieronyme, cupio sane
ficari et vobis omnibus et imprimis fratri ve-
[*Ioachimo*]¹⁾, sed de meo, ut aiunt, corio,
de alieno. Nunc id quod a me postulatur,
iorum est potestate positum, ut istuc profi-
re. Sum alligatus hic a Principe cui servio,
illius voluntate ego domo abire non possum,
i schola, praesertim tam diu, abesse. Ego
rabar fratrem vestrum aliquam aliam magis
endiariam viam inventurum esse, quam hanc,
s negotii conficiendi. Ad hanc si quid ad-
consilii superest, non nihil restat temporis.
si significavi quantum sit, ut, si velit tamen
rere, satis tempestive possit. Christus guber-

Ioachimo non legitur in autogr.

net totam rem et custodiat vos universos, patrem
ac domum vestram. Valet. Ex Islebia.

Philippus MelanchthoN.

(*Rediit Melanthon Witebergam.*)

No. 416.

11. Nov.

Phil. Eberbachio.

E cod. Bav. II. p. 843. edita a Schlegelio in vita Lang.
p. 212. Nunc ex eodem codice, et apogr. in cod. Goth.
23. p. 88. et cod. Mehn. III. p. 64^b.

*Philippo Eberbachio docenti bonas literas
Coburgi.*

S. D. Gaudeo, te accepisse pecuniam. Ego enim
iavitus tum diu retinui. Verum quia nullum
nuntium satis idoneum habui, postquam te rescivi
istic esse, serius misi quam vellem. Et sero
rescivi, te Coburgum commigrasse. Nunc te hoc
rogo, mi Philippe, ut in docendis¹⁾ pueris eam
fidem praestes, quam abs te requiri intelligis.
Vides, qualia sint²⁾ tempora, quam turbulenta,
nec ullis latere felicius³⁾ conceditur, quam tui si-
milibus, qui pueros docent⁴⁾. Utinam ego in
simili essem ludo⁵⁾ procul a contentionibus⁶⁾ τῶν
ματαιολόγων remotus. Hic enim, et quidem a
nostris amicis indignissime tractor. Non libet,
ea de re scribere. Haec tantum⁷⁾ ideo scripsi, ut
aequiore animo tuam fortunam ferres et delecta-
reris hac tua conditione. Περὶ συνάξεως quaeso
ne litiges. Nihil enim prosunt istae rixae, et non
est boni viri, temere a veterum scriptorum sen-
tentia⁸⁾ discedere. Dixi autem alias tibi, perve-
terem mihi videri sententiam esse de synaxi, quam
hactenus secuti sumus. Rescribe saepe. Vale.
Die domin. fest. S. Martini⁹⁾.

1) *in docendis* non habent c. B. et c. 23.

2) cod. Mehn. *sunt*.

3) cod. Bav. *speculans*.

4) c. B. *doceris*.

5) c. 23. *nido*.

6) c. 23. *conventibus*.

7) c. Mehn. *tamen*.

8) c. B. *sententiis*.

9) Anno 1526. dies Domin. 24. p. Trinit. fuit die S. Martini.

No. 417.

(Nov.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 66.

Ioachimo Camerario Noribergae.

S. D. Nondum, mi Ioachime, facultatem con-
ficiendi negotii nostri amisimus. Nuper enim si-
gnificavit mihi scriba Comitum *Alberti*, Comitem
per Noribergam iter esse facturum, ubi coram li-
berare te possit, se tamen interea cum eo etiam
de literis ad senatum vestrum scribendis acturum
esse. Profectio ad Decembrem usque differtur.
Haec ego ideo significanda tibi duxi, ut, si non-
dum excogitasti rationem, qua te explices, non
magnopere laborares. Non veto tamen, si potes,
huc te accurrere. Cur tu inquis non ad nos?
Ego, mi Ioachime, intelligo, quam hac parte pa-
rum sim officiosus. Nam amicum non tantum illa
μικρὰ φιλοφρονήματα praestare, sed etiam gra-
viora officia oportuit. Sed tu scis, ut hic hae-
ream, vinculis propemodum Vulcaniis alligatus.
* *οὐ γὰρ σχολὴ δούλοισι.* Et tamen si senatus vester
rogarit mihi comitum, cupio ad vos evolare.
Et referret meae valetudinis hinc aliquantis per
abesse, quae sic est debilitata et fracta, ut omnem
vitae longioris spem abiecerim. Nihil hic me
praeter nostras literulas delectat. Nonnihil ope-
rae succisivae mihi iam in *μαθήματα* collocatur.
καὶ τὰς ἀρχὰς videor mihi propemodum com-
prehendisse. Est autem in eo genere verissimum
τὴν ἀρχὴν ἡμῶν εἶναι παντός. Has ego mutas
agitare inglorius artes, ut Virgilii verbis utar,
malo, quam *τυραννίδα* habere. Expectabam a
Comite literas, itaque nondum ad te peculiarem
nuncium misi. Hanc epistolam mitto Lipsiam,
nec satis scio an sit ad te perventura. *Blicarus*
rediit. Pro quarto senario mitto quatuor sena-
rios. Vale. Saluta *Eobanum* et *Micam*.

*βίος δ' ἀληθῶς ἐστὶ τοῦτό γ' εἶδέναι,
ὅτι τῷ θεῷ ἡμῶν μέλει. ὁ γὰρ μικρὰ
τὰ σπουδία σώζων, πάντας ἐπικαλουμένους
αὐτὸν, φιλύσσειν ἡμῶς ὡς πατὴρ θελεῖ.*

No. 418.

(Nov.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 67.

Ioachimo Camerario Noribergae.

S. D. Heri a nobis *Secerii* minister abiit, cui
ideo nihil dedi literarum, quia tot scriptis aliis

epistolis defessus eram. Hodie hinc parat abi-
tionem *Ulricus*, qui ex gravissimo morbo cum
primum cepit convalescere, vel spem potius salu-
tis concipere, iudicavit ad se recreandum et con-
firmandum, nullum fore praesentius remedium,
quam ut hinc statim discederet. Cum eo iter in-
greditur meus popularis *Blicarus*. Huic dedi
hanc epistolam, ne vacuum ad vos veniret. Scis
autem eum mihi a puero non modo notum, sed
etiam familiarem fuisse, et esse ingenio perquam
modesto. Quare non dubito, quin eius ad vos
adventus tibi iucundus sit futurus, tuamque erga
eum benevolentiam, quibus poteris officiis, de-
claraturus sis. *τὰ γὰρ φίλων κοινὰ, καὶ κοινοὶ
φίλοι.* Quanquam autem non dubitabam, quin
hoc ultro vel mea causa facturum esses, tamen
rogandum etiam te esse duxi, ut hospitem qui
hinc officii gratia *Ulricum* sequitur, familiaris
etiam complectereris.

Sed de itinere Hispanico quid statuisti? an-
xie literas tuas exspecto. *Longicampiano* dedi
tuas literas legendas de artificio faciendorum glo-
borum, quod mihi aliquanto ante praedicarat.
Nunc gravatim videtur aliis ostensurus. Ego ta-
men, ut spero, ab eo impetrabo, ut vobis descri-
ptam totam eius rei rationem mittat. Multum
enim nunc eo utor. Tu si cepisti ad *μαθηματι-
κὴν* adiacere animum, praeclare facis, precorque
ut bene fortunent Musae tuum consilium. Ego
eodem genere studiorum valde delector, et cupio
propius cognoscere. Si habuissem tuas literas de
Hispanica profectioe, cum *Ulrico* ad vos iam
profectus essem. Vale.

Philippus.

No. 419.

(Nov.)

Casp. Muellero.

† Ex apographo in cod. Mehnerti no. 4. p. 64.

*D. Casparo Mueller, Secretario Comitum
Alberti a Mansfeld, amico suo.*

S. D. *Ioachimus* noster ad vos proficiscitur, ut
de Hispanico itinere totam rem coram audiat et
cognoscat. Quanquam autem non dubitabam,
quin pro humanitate tua esses eum amanter tra-
ctaturus, eique omnia, quae vellet, expositurus
ultro, tamen te rogo, quantum possum, mi
Caspar, ut omnibus de rebus eum certiore fa-

cias, ut de itinere commodius possit consilium capere. Nondum animum plane ad profectorem adiecit, cupitque ex tuo sermone propius omnia cognoscere. Ego, quicquid decreverit, precor, ut bene eveniat. Non nihil in tua fide positum est ac prudentia diligentiaque, ut hic quam commendatissimus sit Comiti, quemadmodum ipsius virtus eruditioque meretur. Neque enim ullo modo se Comiti adiungi cuperet, nisi iudicaret, summam Comitis virtutem esse, et erga ingeniosos homines colendos admirabilem humanitatem. Vale.

Philippus Melan.

No. 420.

28. Nov.

Io. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 68.

Ioachimo Camerario Bambergensi, amico suo summo,

S. D. Hodie inter prandendum ex *Casparis Mulleri* literis accepi, te, quod faustum felixque sit, in Hispaniam cum Comite *Alberto* proficisci. Erat autem ea dies, ni fallor, ipsa, qua tu ab *Harcinia* ingressus es, qua de re exspecto tuas literas. Nihil unquam mihi perinde putes in votis fuisse, mi *Ioachime*, atque ut te salvum et incolumem statim iterum videam. Itaque Christum optimum maximum precor, ut te custodiat ac servet in tam longinquo itinere. Rogavit me *Christianus Faber* hodie ut ad te scriberem, ut vel in Hispanica aula vel *Eslingae* apud iudicii Imperatoris praetorem *Marchionem a Baden* peteres sibi excudenti latina βιβλία, ut scis, privilegium, ne cui liceret recudere intra annos aliquot, quare te rogo, ut primum *Eslingae* ea de re agas, indeque rescribas, quid effeceris. Quod sibi non successerit, in Hispania apud *Caesarianos*, si qua erit occasio, idem tentes. Invidiam facere non magnam τὰ ἀγὰ βιβλία possunt, quae exhibunt ἀρετὴ ἐπιγραφῆς τοῦ διδάσκ. Si quam tamen ullo modo videbitur res factura invidiam, tu vide, ut tibi prospicias. Id etiam Christus inquit. Multa cupiebam scribere. Sed neque domi eram, neque vacuo animo eram. Una haec res in votis mihi est, ut te salvum iterum videam. Vale felicissime. Die Merc. post fe-

MELANTH. OPER. VOL. I.

rias *Catarinae*. Rescribe ex itinere si quid me amas.

Philippus Melanchthon.

No. 421.

26. Decb.

Ioanni Pr. Electori.

† Ex autographo Melanth. in Tabul. Vinar. Reg. O. Fol. 136. Lit. JJJ.

Dem Durchleuchtigsten, Hochgebornen Fürsten und Herrn, Herrn *Johanns*, Churfürsten, Herzogen zu *Sachsen* 2c. meinem gnädigsten Herrn.

Durchleuchtigster, hochgeborner Fürst, gnädigster Herr. E. C. F. G. seyen meine arme unterthänige Dienst zuvor. Durchleuchtigster, hochgeborner Fürst, gnädigster Herr.

Es hat mir zu *Koburg* Magister *Baldassar* *), der Prediger, angezeigt, daß zu *Hilperhausen* einer viel thörichts Dings predige, er besorge auch, daß er bei der Weil aufrührische Wort untermische, darauf mich gebethen, ich sollt solches Herr *Georgen von Schawenberg* anzeigen. Solchs hab ich gethan, und halte, daß nicht unnützlich wäre Befehl zu geben genannten Magister *Baldassar*, daß er den Prediger zu *Hilperhausen* fordret, und höret, was er im Schild führet. Er hat nämlich gepredigt von einem Schwert, das in der Schmitten [*Schmiede*] sey, welche Worte verstanden sind, daß er der Oberkeit dräue. Auch sagt man, er halte sich sehr ungebührlich gegen den Pfartherrn daselb, daraus man abnimmt, daß er selb nach der Pfarre trachte. Sonderlichs aber, das lächerlich ist, doch nicht zu verachten, sagt man, hätte er ihm vorgenommen, wider die Glocken zu predigen. Es ist leider ist solcher Frovel bei dem mehrern Theil Prädicanten, daß jeder ein neu Spiel will anrichten, so doch in unnöthigen Sachen eine solche Maas gehalten sollt werden, daß es bei alter Gewohnheit um Friedens willen bleibe.

So viel weiß ich von dieser Sach. Den Mann kenn ich nicht in *Hilperhusen*, sonst hätte ich ihm ge-

*) Haud dubie *Balthasar Thuringus*. Quum *Melanthon* die *Stephani* 1527. *Witebergae* non fuerit, *Balthasar* autem die *Steph.* 1528 non amplius in vivis fuerit (quippe mortuus d. 18. Oct. 1528), sequitur, epistolam s. 1526 scriptam esse, postquam *Melanthon* d. 4. Jun. 1526 in reditu ex itinere, *Norinbergam* facto, *Coburgi* versatus fuerat et *Balthasarum* cognoverat.

geschrieben. E. G. F. G. sey Gott befohlen. Datum zu Wittenberg die Stephani.

E. G. F. G.

armer Diener
Philipp Melancht.

No. 422.

(ex. hoc anno?)

Vito Amerbachio.

† Ex autographo in cod. Mehn. III. p. 42. et cod. Basil. 29. p. 36.

Vito Amerbachio.

Cum esset hinc ad vos *adolescens Danus* *) iter facturum, non potui facere, quin illi ad vos literas darem, tametsi argumentum deesset. Id vero fit vestra culpa qui usque adeo raro huc scribitis, quo minus mihi suppeditentur ¹⁾ materiae in epistolis. Negotiosam dicis scholam habemus, in qua occupatis ²⁾ non vacat scribere. Ego vero tibi non concedo, *Vite*, quanquam norim sedulitatem et studium tuum, ut putem, tibi plus negotii isthinc esse, quam in hac urbe mihi est, ubi domesticus ludus, publicum munus, rei familiaris cura, miseria ³⁾ valetudinis paene me enecant. Certe id affirmare possum, *πόνον πόνω πόνον* ferre, quemadmodum ex graecis quidam poeta scripsit. Tu ita urge studia tua, ut memineris tamen et valetudini inserviendum esse. Non est de nihilo quod in Apollinis oraculo Socrates exstare dixit *ἀριστον εἶναι ὑγιαίνειν, δεύτερον κάλλος, τρίτον πλοῦτον* ⁴⁾. Hoc vespere ad vestrum herum scribam. Vale.

*) i. e. *Jacobus Iasparus*, Aurbhusiensis, qui an. 1526 erat Coloniae. Vito Amerbachius tum erat doctor in schola Islebiensi. Lutherus in epist. ad Agricola d. d. 27. Jun. (de Wette III. p. 118.) scribit: „Venit Vito ad me, mi Agricola, futurus *συναργός* vester.“

- 1) Cod. Bas. *suppetant*.
- 2) Cod. Mehn. *occupatus*.
- 3) *miseriae* cod. Bas.
- 4) Cod. Bas. *πλοῦστῖν*.

No. 423.

(cod. anno?)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 60.

Ioachimo Camerario, amico summo suo,

S. D. Quaeso te, tantumne est ab re tua. nosti reliqua. Non sunt, inquis, ista aliena. Quid igitur sunt? *οὐ γὰρ παρατείνοντα δὴ πρὸς τὴν ἡμετέραν φιλοσοφίαν, οὐ πρὸς ἡμᾶς ἄρα.* Dicis me *σοφίζεσθαι*, unde naturaliter abhorreo. Et ista enim ideo, quia nos attingunt, non videri aliena possunt, quia tamen a nostris moribus et sententiis recedunt, omnino aliena sunt putanda. Quare si me amas, id quod te facere mihi perspectum est, ne sis sollicitus amplius in hoc negotio. Quod vel in seipso evanescens absumetur, *ὡς περ τὰ ἀράχνια.* Vel si quid ex se gignet, crede mihi, ulciscetur id ipsum parentem. Subiicit enim mentio facta *τῶν ἀραχνίων* versus veteris nescio cuius: *ἀγνοεῖ δ' ἀράχνη παῖδας ὡς παιδεύεται, θρέψασα γὰρ τέθνηκε πρὸς τῶν φιλότων.* Levitatem istam contemni nobis honestissimum est. Neque fieri a nobis quicquam poterit, quod isti generi magis doleat. Vale.
Philippus.

No. 424.

cod. anno.

Christoph. Stalbergio.

Praemissa libro: Iustini ex Trogo Pompeio historia, recognita et ab omnibus, quibus scatebat, mendis, collatis ad authorem graecis et latinis historicis, repurgata. (Auct. *Georgio Maiore*.) Hagenaec apud Ioh. Seckerum. Anno M. D. XXVI. 4. [Lunzius].

Philippus Melanchthon Christophoro Stalbergio S.

Bonam operam navavit in recognoscendo repurgandoque *Iustino Georgius* noster *). Nam et mendas multas deterisit, et obscuris auctoris locis passim lucem attulit, dum collatis ad hunc scriptorem Graecis historicis rerum gestarum seriem ordine, et ut illi dicunt *κατὰ πόδα* transcriptis

*) *Georgius Maior*.

secorum sententiis indicat. Porro non alia res literarum plus aut voluptatis aut utilitatis ad studiosis, quam historia. Et quia me auctore filias suas edit, libuit operi praefigere hanc epigrammam, qua cum tibi, tum aliis adolescentibus, i versantur in literis, commendarem auctorem. bet autem hoc nomine tibi *Iustini* libellus in primis placere, quod omnium seculorum omniumque gentium maxime insignes historias in comendium contraxit et uno tanquam fascio comprehendit, et velut in tabula simul omnium rerum publicarum casus et conversiones, magnorum hominum consilia et eventus spectandos dedit. Iurum cognitio non dici potest quantum ad licandos hominum mores, et vel ad vitam pristinam instituendam, vel ad res communes recte gerendas conducatur. Quare, mi *Christophore*, id genus studiorum, in quo versaris, cuique vir sapientissimus, pater tuus, destinavit, non rram accessionem feceris, si adhibueris *Iustini* commentarium. Tu modo perge urgere institutum studiorum cursum. Quid enim, si recte stimes, aut utilius, aut honestius, aut suavius in immortales dedere generi hominum, quam res, quas si vera bona nossent homines, pro tanto aut solas aut in primis expetendas magno consensu iudicarent. Sed est verissimum illud, quod Satyricus scripsit: *Omnibus in terris, aequae sunt a Gadibus usque Auroram et Gangetem pauci dignoscere possunt Vera bona atque is multum diversa remota Erroris nebula.* etc.

D. 425.

eod. anno.

Lectori.

Praefatio in librum: Oratio Demosthenis κατά Ἀριστογείτωνος (graece) referta egregiis ornamentis ac luminibus verborum et sententiarum, quam et Iurisc. citavit ff. de legibus. In fine: Impressum Wittembergae per Iosephum Clug. Anno domini M.D.XXVI. 8. 4 pl. (Mibi descripta ex bibl. Noriberg. a Clariss. Rannero) — Versio latina daaram orati. Demosthenis prodiit a. 1527, mense Augusto, cum alia praefatione, quam vide suo loco.

Philippus Melanchthon Lectorib. S.

elegi ex Demosthenis orationibus enarrandam illam, quae in Aristogitonem scripta exstat, primam quia mirifice videbatur eius lectio Eloquentiae candidatis profutura, est enim cum aliis

omnibus generibus ornamentorum referta, tum adfectus habet minime frigidus, quique verum dolorem oratoris, vel in accusando improbissimo homine, vel in deplorandis malis reipublica magna cum gravitate repraesentant. Deinde quia ad mores etiam facere visa est. Nam bona pars orationis in hoc consumitur, qua religione publicae leges colendae conservandaeque sint. Ego autem, quia Christianae mentis esse statuo, leges urbium religiose vereri, doctorum hominum sententias de legum auctoritate teneris animis diligenter inculcandas esse indico. Et hic locus ita placuit Iuriconsultis, ut quaedam inde decreta in Pandectas retulerint, in quibus cum merito omnia pro coelestibus oraculis habeantur, iure dici potest et haec pars Demosthenicae Orationis coelo delapsa esse. Neque moribus officere puto improbi hominis imaginem quam hic pingit Demosthenes. Nam ut Lacedaemonii diebus festis ostendebant liberis suis servos ebrios, ut adsuescerent ebrietatem vehementius odisse, postquam belluinae rei turpitudinem in aliis conspexissent et animadvertissent, usque adeo degenerare a sua natura hominem, ut quidvis potius quam homo videri possit, ita non nihil refert, ad accendendum in iuvenilibus ingeniis odium turpitudinis, scelerati hominis monstrosam speciem summa expressam arte contemplari. Quo consilio videmus poematis descriptiones improbarum personarum insertas esse. Sed quae in ullo poeta προσωπογραφία vincit hanc varietate sententiarum aut luminibus verborum? Diligentissime colliguntur omnia indicia, omnes notae, ex quibus de animo coniectura fieri potest. Sed cum ingenia certissime aestimantur ab eorum moribus quorum consuetudine utimur, ibi mirus est artifex Demosthenes, cum scribit, cum nullis habere consuetudinem Aristogitonem nisi cum his, quos pingunt inter eos, qui apud inferos versantur, nempe cum Seditio, Furor, Contentio, Maledicentia, Invidia et aliis hoc genus pestibus. Nihil splendidius ulla in tragoedia dici potuit. Quare mihi valde digna visa est oratio, quam saepe legerent studiosi, vel propter elegantiam, vel propter argumentum. Nam optabile esset nullos hodie esse in civitatibus Ἀριστογείτωνος. sed cum Athenis fuerit unus Ἀριστογείτων, nunc ubique multi regnant, hoc deterioris illo Atheniensi, quod privatis cupiditatibus religionis titulum praetexunt. Quorum imaginem cum viderint hic depictam boni adolescen-

tes, sentiant se moneri, ut illorum dissimiles evadere, et ad res publ. modestiam et alias virtutes adferre studeant. Valete.

No. 426.

eod. anno.

Iudicium.

Editum a Pezelio in Melanth. Consil. lat. P. I. p. 50. Cuiusnam scriptum fuerit ignoramus.

Iudicium P. M. de votis monasticis; et: an coniugium sit concedendum puellae, quae aliquandiu vixit in monasterio?

Canones permittunt rescindere vota, facta ante iustam aetatem, cum voventes nondum potuerunt iudicare, an essent idonei ad onera voti ferenda. Votum enim debet esse liberum. Non est autem libertas in his, qui parentum imperio magis quam sua voluntate adducti vovent. Quare non potest intelligi legitimum votum esse, quod non ultro susceptum est. *Non debet servari promissio, quae sine peccato non potest servari.* Sic enim Canones docent. Quare si quis continere non potest, coniugium amplectatur. Nec valet votum contra scripturam factum. Scriptura autem dicit: *Melius est nubere quam uri. Item non est omnibus datum.* Ergo secundum scripturam debent coniugium amplecti, qui non sunt idonei ad coelibatum. Divinum praeceptum est de coniugio, et genus vitae sanctum et Deo placens est. Quare praecepto Divino de coniugio debebant obedire, qui non sunt idonei ad coelibatum. Iam si votum suscipitur hac opinione, quod per opera voti gratiam et remissionem peccatorum promeremur, non placent Deo illa vota aut opera votorum. Quia per fidem in Christum consequimur gratiam. Item: *Frustra me colunt mandatis hominum.* Ergo opera in votis electa, ad promerendam gratiam, inutilia sunt, et displicent Deo. Constat autem plurimos ita ingredi monasteria, ut per illa opera gratiam consequantur. Multo minus placent Deo, qui illa vota faciunt propter victum lautiores quaerendum. Sic igitur iudico, si illa puella cupit vivere in coniugio, non licet ei prohibere coniugium.

No. 427.

eod. anno.

Iudicium.

A Pezelio editum in Mel. Consil. latin. P. I. p. 41., qui vero nihil dixit, unde illud hauserit et qua data occasione Melanthon illud scripserit. Nec Seckendorffius in hist. Lutheranismi aliquid habet de hoc scripto.

De Missa et coelibatu Phil. Mel.

Tres omnino possunt opiniones de Missa recenseri, ac si quis numerat plures, illae tamen non admodum discrepant ab his, quas ego recenseo. Et quia nomen sacrificii ambigue usurpatur, ideo omisso vocabulo de re loquemur. Facile enim postea intelligi poterit, quomodo appellatio sacrificii quadrare ad Missam possit, quomodo non possit. Loquor autem nunc non de canonibus in Missa, sed de Coena Domini. Nam cum de Missa disputatur, proprie de usu Coenae Domini quaeritur, cur sit instituta.

I. Prima opinio est Thomae, Scoti et similium, quod Missa sit opus, quod exhibetur Deo, ac meretur gratiam vivis ac mortuis. Nam hoc proprie vocatur sacrificium, opus Deo exhibitum ad placandum Deum, seu meritorium. Haec opinio maxime auxit numerum Missarum in Ecclesia, postquam disputata est, utrum una Missa dicta pro pluribus tantundem valeat, quantum singulae pro singulis. Hic numerant gradus meritorum: aliud est generale meritum, aliud speciale, aliud specialissimum. Merito generali dicunt valere Missam pariter pro omnibus: dicunt item valere pro tota Ecclesia, etiamsi celebrans non sit in gratia Dei. Meritum dicunt specialissimum plus valere, singulis Missis celebratis pro singulo. Ex his somniis crevit numerus Missarum, creverunt foundationes, iusta funebria, et alia multa genera venalium Missarum. Nihil auspiciato fieri putabatur, nisi per Missam placaretur Deus.

Haec prava opinio reprehensa est a Martino Lutero de merito Missae. Utrum alio modo possit esse vel dici sacrificium, non admodum disputavit. Facile autem potest haec prima opinio de merito Missae confutari. Si iustitia est ex fide: ergo non est ex opere Missae. Unusquisque sua fide iustificatur: ergo non iustificatur alieno opere vel suo opere. Item, si hoc opus Missae nunc primum meretur remissionem peccatorum, sequitur, passionem

Christi non sufficienter meruisse remissionem peccatorum. Item, Christus ait: *Hoc facite in mei memoriam* etc. Mortui non exercent memoriam passionis Christi. Ergo mortuis nihil prodest Missa.

Haec sunt praecipuae rationes in hac causa, quas volui breviter indicare, ut facilius ab occupatis legi possent. Neque vero sunt leves rationes, ut fortasse arbitretur aliquis, cum ita breviter ponuntur: maximam vim habent explicatae. Neque apud veteres usquam reperitur haec opinio, quod Missa mereatur gratiam vivis et mortuis. Et si quis volet defendere, facillime poterit redargui. Itaque de prima opinione non erit longa inter sanos homines disputatio. Fortasse sunt aliqui improbi aut stolidi, qui non patiuntur sibi satisfieri. Horum iudicia non sunt magni facienda. Et reiicio rem ad bonorum virorum et prudentum iudicium.

II. Secunda opinio est quorundam recentium, qui defendunt privatas Missas, et tamen priorem sententiam aliqua ex parte corrigunt, et sic disputant: Missam esse opus bonum, Deo a nobis exhibendum ad gratiarum actionem, non ad promerendam gratiam vivis et mortuis. Hi tantum de merito dissentiunt a priori opinione, in reliquis conveniunt. Indicant hanc ceremoniam institutam esse a Christo in gratiarum actionem pro passione, ut cum Romae instituebantur Iudi ad declarandam gratitudinem erga cives bene meritos. Tale opus iudicant esse Missam. Et cum gratiarum actio sit bona, colligunt bonum esse, ut id opus, vel ab universis, vel a singulis saepe fiat, sicut prodest eleemosynas saepe largiri universos aut singulos. Huc afferunt sacrificia Levitica. Sicut in lege erat iuge sacrificium: ita oportet, inquiunt, quotidie celebrari Missam, et sicut in lege fuit certus ordo ad sacrificandum constitutus, ita disputant, certum ordinem in Ecclesia esse constitutum, non ad ministerium verbi, sed ad Missas celebrandas. Nam ministerium verbi ad Diaconos reiiciunt. Hic ratiocinantur, privatas Missas debere monere, quod bonum sit conducere certas personas, quae sic agant gratias Deo.

Si hanc opinionem sequuntur Episcopi, tamen oportebit magnam Missarum partem aboleri, videlicet Missas pro mortuis, et alias multas venales Missas, quae fiunt propter certas res, propter morbos, propter pericula itinerum ac civi-

lum rerum. Sed hoc agit *Faber*, et similes, ut conservatis privatis Missis, praetextu huius secundae opinionis nundinatio conservetur, et paulatim revocetur prima opinio de merito.

Si ante *Lutherum* de gratiarum actione docuissent Theologi, ne opinio de merito esset admixta. Item, ne sic ad quaestum essent Missae collocatae, fortasse non scripsisset contra privatas Missas. Nunc adversarii dissimulant prioris temporis vitia, et quaerunt praetextum, ut quoquo modo opprimant *Lutherum*.

Et ut maxime hanc opinionem receperint Episcopi, tamen non poterunt privatas Missas per eam defendere. Si tantum est gratiarum actio, quid dicent interesse inter communionem presbyteri et laici? Quid opus erit pluribus sacerdotibus? Si plures laici accipiunt sacramentum a pastore, tantumdem boni erit, quantum esset, si singuli presbyteri celebrarent. Quid opus est, facere ordinem peculiarem ad Missas, cum gratiarum actio laicorum a gratiarum actione presbyterorum non differat. Item, cum gratiarum actio tantum agenti prosit, nihil pertineat ad alios, nihil mereatur. Item frigida est gratiarum actio, quae fit per tales personas, quae reditu conducuntur, et propter reditus celebrant, et celebrant inviti. Quomodo huc convenit exemplum legis Moisaicae? Ibi non licuit populo sacrificare. At nunc vident adversarii, praebere laicis corpus Domini, nisi forte dicant, sacrificium seu oblationem aliud esse, quam ipsam manducationem.

Quaquam autem haec secunda opinio sit aliquanto tolerabilior priore, et fortasse habeat auctores multos, tamen nondum docet de vero usu Coenae. Multae autem rationes colligi possent ad confutandam hanc opinionem, sed nunc sic amat eam mundus, ut videatur non posse extorqueri hominibus. Afferam tamen unam atque alteram rationem. Si coena est sacrificium, quod a certo ordine hominum fieri dicitur. Ergo laici non debebant participare. Nunc laici participant non secus ac sacerdotes. Ergo non est opus institutum, ut tantum a certo ordine fiat. Non est igitur sacrificium, quod oporteat in Ecclesia a certis personis, praeter populum, et pro populo fieri, sicut in lege sacrificia fiebant a certis personis, quibus nullo modo participabat populus.

Secundo, omne sacrificium externum est oblatio. Corpus Christi non offertur in Coena Domini, sed est semel oblatum, ut ad Hebraeos

scriptum est. Ergo Coena non est sacrificium. Quod autem corpus Domini in Coena non offeratur, probant etiam verba Coenae: *Accipite, comedite* etc. Item: *hic est calix novum testamentum*, id est, nova promissio. Sacrificia et oblationes sunt res nostrae, quas Deo reddimus. Hic autem non damus Christo, sed accipimus ab eo. Non igitur servatur natura sacrificii vel oblationis.

Tertio, sola fides et confessio est gratiarum actio, sicut scriptum est: per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum laborum confitentium nomini eius. Igitur opus ipsum per sese non est sacrificium, sicut somniat *Faber* ipsam ceremoniam factam a sacerdote, sive bono, sive malo pro Ecclesia, sacrificium esse et gratiarum actionem.

III. Tertia opinio est nostra, quam unam veram et consentaneam scripturae esse iudicamus, quod Coena sit instituta, non ut aliquid offeramus Deo, sed ut per eam nobis aliquid offeratur et exhibeatur, videlicet, ut sit sacramentum, quo nobis offertur gratia, et quo moveamur ad credendum, et pavidas conscientias consolemur. Haec sententia ostendi potest, primum ex appellatione Sacramenti. Quia Sacramentum est signum gratiae nobis promissum. Ergo et Coena est res, quae testatur nobis offerri et exhiberi gratiam. Non est igitur sacrificium aut opus, quo nos Deo aliquid offerimus. Constat enim, Coenam a tota Ecclesia appellari Sacramentum. Deinde ex appellatione Eucharistiae, quia Eucharistia est gratiarum actio. At gratiarum actio fit pro certo beneficio. Ergo in Coena accipitur aliquid, pro quo gratiae aguntur. Non enim agis Christo gratias pro passione, si non sentias, te consolationem accipere. Veteres recte appellant Eucharistiam, sed multi parum commode acceperunt. Sed firmior probatio sumitur ex ipsis verbis: *Hic est calix novum testamentum*. Porro novum testamentum est promissio gratiae, quae offertur per Sacramentum, sicut gratia offerebatur Abrahae per circumcisionem, sicut per baptismum offertur gratia. Ergo in Coena non offerimus, sed accipimus aliquid.

Postremo hoc constat, Missam sine fide non prodesse. Alioquin enim iustitia esset ex operibus. Cum igitur Missa requirat fidem, quae credat remitti peccata, necessario sequitur, eam institutam esse, ut per eam aliquid accipiamus. Haec

ratio facile evertit priores duas opiniones, quae de opere loquuntur, et exigunt opus, omissa fide, et faciunt ex Evangelio legem, et ex novo testamento vetus: fingunt Deo aliquid offerri. Nos contra sentimus, quod a Deo offeratur nobis gratia, et remissio peccatorum, hanc ceremoniam institutam, ut commonefaciat nos ad credendum, sicut Christus ait: *Facite in mei commemorationem*. Iam meminisse Christi, non modo est meminisse historiam. Nam hanc meminere etiam impii, sed credere, quod Christus nobis donet gratiam.

Haec sententia est plena consolationis. Duae priores non iuvant conscientias. Ac prima quidem opinio manifeste est impia, quae docet Missam mereri vivis ac mortuis, sicut Canon loquitur. Sed secunda et tertia possunt habere disputationem longiorem inter eruditos. Verum ut maxime velint adversarii nostri secundam opinionem amplecti, tamen Missae venales et applicatae pro aliis erunt tollendae. Qua ex re etiam magna mutatio fiet in privatis Missis. Sed duorum posteriorum opinionum subtile discrimen est, quod homines imperiti non facile perspicere possunt. Ideo optarim paulisper disputatione omissa de more ipso deliberari. Pauci permittent ullas Missas mutari, sed interim non oportet damnari illos, tanquam haereticos, qui non habent privatas Missas. Nihil enim faciunt contra scripturam, aut Ecclesiae veteris consuetudinem, et veram opinionem sequuntur. Non est necesse, privatas Missas haberi iuxta nostram sententiam. Illi recte utuntur Coena Domini, qui cum habeant pavidas conscientias, expetunt Coenam, ut ibi erigant fidem et concipiant consolationem. Sic Cyprianus, Augustinus et alii de usu Coenae loquuntur, *quod sit consolationis cibus et pabulum cordis*. Non potest autem institui, ut certae personae certo tempore celebrent, quia non possunt pariter esse idoneae. Item, nihil interest inter talem Coenam, et laicorum. Iuxta secundam opinionem recte utuntur Coena, qui id opus reddunt Deo ad declarandam gratitudinem. Iuxta hanc opinionem non potest ostendi, quid intersit inter gratitudinem laicorum et presbyterorum. Ideo non potest probari; quod oporteat certas personas ad celebrandum conducere. Ergo neutra opinio cogit privatas Missas fieri.

Quod autem privatae Missae non habeant exemplum in scripturis, palam est ex textu L. Co-

riath. II. *Convenientes ad edendum, alii alios expectate.* Hic Paulus praecipit fieri communem Coenam. Item, Coena est instituta, ut ibi annunciatur Christi mors, iuxta illud: *Mortem Domini annunciate.* At Missa privata fit sine praedicatione Evangelii. Item, verba Christi sonant pluraliter, *accipite, comedite.* Item, confusio esset ministerii, si certus ordo constitueretur tantum ad hoc; ut sibi porrigan, et tamen nihil differret Coena laici a Coena presbyteri. Item, propter nullam causam defenduntur Missae privatae, nisi ut maneat haec falsa sententia, quod Missa sit opus, quod toti Ecclesiae mereatur gratiam, sicut et Canon loquitur.

Haec autem opinio manifeste pugnat cum iustitia fidei. Igitur non sunt propugnandae privatae Missae. Item, neque apud patres ante Gregorium invenio exemplum privatae Missae.

Tantum faciunt mentionem communis Missae, ut Chrysostomus de quotidiana Missa inquit: *per singulos dies ingrederis in templum, ubi sacerdos constitutus in sublimi, magna voce, terribili clamore, quasi quidam praeco, manum in altitudinem attolens, stans erectus, omnibus apparens, et magnum in illa tremenda quiete exclamans, alios quidem vocat, alios arcet. Nemo, inquit, accedat impurus.* Et Augustinus: *Alii quotidie communicant corpori et sanguini Dominico, alii certis diebus accipiunt.*

Hieronymus disputat: An accipienda sit quotidie Eucharistia, quod et Romanae Ecclesiae et Hispanicae observare perhibentur. Idem Hieronymus inquit in Sophoniam: *Sacerdotes, qui Eucharistiae serviunt, et sanguinem Domini populis eius dividunt.* Clemens in epistola quadam, si non fallit titulus: *Certe tot in altari holocausta offerantur, quot populo sufficere debeant.* Hae sententiae omnes de communi Missa loquuntur. Quare non sunt damnandi, qui sequuntur exemplum scripturae et veteris Ecclesiae.

Privata Missa, qualis hactenus facta est cum opinione meriti, maxime pugnat cum iustitia fidei. Deinde ut maxime fiat sine opinione meriti, sed quod opus id sit cultus Dei necessarius, pro tota Ecclesia, tamen est abusus Sacramenti. Verum cum sciam, eam sic receptam esse, ut mutari posse non arbitrer, tantum petimus, ne damnetur mos noster, qui non continet ordina-

tionem, quae cogat abuti Sacramento, sed sequitur exemplum scripturae et veteris Ecclesiae, igitur conscientia tuto potest approbare, aut tolerare nostrum morem.

Haec scripsi breviter, sperans conscientiae satis consultum esse, nec gravabor hanc meam rationem copiosius explicare, ubi opus erit.

Multa manifesta vitia tolerantur in ordinatione Missarum apud adversarios: Missae ad quae-stum collocatae, Missae pro mortuis, cultus sanctorum. Quotus quisque celebrat volens, et celebrat cum impii opinione, quod mereatur gratiam vivis et mortuis. Hic nemo disputat, utrum bona conscientia tolerari possint. De nostro more disputant, qui habet exemplum scripturae et Ecclesiae.

Sunt autem aliae opiniones de usu Coenae, sed adeo profanae, ut indignae sint, quae recenseantur. Prior est multorum, *quod coena instituta sit, non ut aliquid mereatur, non ut per eam gratiarum actio fiat, non ut per eam aliquid a Deo accipiamus, sed tantum, ut sit nota professionis nostrae coram hominibus, ut per hanc ceremoniam discernantur a gentibus Christiani,* sicut cuculla discernit monachos. Ita corumpunt isti Sacramenti usum, et gentilitatem quandam ex Christianismo faciunt, et docent haec signa nihil pertinere ad conscientias et ad voluntatem Dei erga nos apprehendendam. Est et alia opinio, *quod coena sit Symposium, institutum ad mutuam caritatem alendam. Quia convivia pariunt amicitiam.* Haec opinio etiam somniat, coenam nihil pertinere ad conscientiam et apprehendendam voluntatem Dei. De caritate tantum loquitur, de fide nihil loquitur, de qua tamen verba coenae maxime loquuntur.

DE COELIBATU.

De Coelibatu mihi videtur res esse planissima, quod ad conscientiam attinet. Tantum unum argumentum obiicitur, quod non habemus exemplum, ubi aliquis duxerit uxorem factus sacerdos. At habemus Canones, qui dicunt de Diaconis, quod sit permittendum eis, ut ducant uxores, si non promiserint continentiam. Sed quid opus est exemplis? cum scriptura non prohibeat. Item, quare Papa vi eripuit uxores sacerdotibus? Huius rei nullum habebat exemplum, nullam scripturam. Item, cur Synodi prohibuerint? Nunc a nobis requirunt exempla,

et tamen reperiri possunt. Si putatur, coniugium minuere ordinis Ecclesiastici pompam, concedatur saltem pastoribus et ministris Ecclesiarum, quia paulo post nulli erunt pastores, nisi permissio coniugio. Pauci nunc fiunt sacerdotes, hanc unam ob causam, quod fugiunt omnes coelibatum. Hoc onere remisso, scholae iterum fierent frequentiores, et plures ordinarentur sacerdotes. Mira et inaudita res est, usque adeo pertinaciter adversari coniugio. Hoc valde miror, cur hoc pro nihilo ducatur, quod cupimus obedientiam praestare, si nihil exigatur contra manda-

tum Dei. Nam haec una mihi videtur commo-
dissima ratio sarcinae concordiae et cavendi
multa mala, quae minantur horribilem vastita-
tem Ecclesiarum et Reip., quam certe prohibere
oportebat Episcopos. Deus est testis, plerosque
nostrum hortari omnes, ut sint quieti, et sinant
nos nostro periculo reddere rationem de nostra
doctrina. Optarim hoc vicissim in altera parte
fieri, sed sunt quidam, qui hoc unum agunt, ut
incitent Imperatorem ad trucidandos nos omnes,
Talia consilia non videntur profutura Ecclesiae et
Reipublicae.

PHILIPPI MELANTHONIS

EPISTOLARUM, PRAEFATIONUM, CONSILIORUM

LIBER QUARTUS,

COMPLECTENS EA, QUAE MELANTHON SCRIPSIT ANNIS 1527, 1528 ET 1529.

1940
1941
1942
1943

1944 1945 1946 1947 1948 1949 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960

1961 1962 1963 1964 1965 1966 1967 1968 1969 1970 1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980

1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000

2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020

2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040

2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060

2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080

2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100

2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120

2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140

2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160

2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180

2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200

2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220

2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240

2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260

2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280

No. 428.

(in. Ianuar.)

Io. Agricolae.

† E cod. Bav. Vol. II. p. 824. et c. Mehn. III. p. 41.

Phil. Mel. I(oanni) A(gricultorae).

Proficiscitur ad Comitem *Gebhardum* quidam vir, apud nos toto anno commoratus, homo bene literatus et civilium negotiorum tractandorum mediocrem usum habens, quem tibi pro nostra amicitia commendo, ut eum, si qua in re possis, poteris autem multifariam, adiuves. Debemus enim bonis viris, maxime calamitosis gratificari. Pro panno *) habeo tibi maximas gratias, relaturus etiam cum erit occasio. Nam cum aliis virtutibus praeditum me esse cupio, tum in primis me et videri et esse gratum volo. Non sinebat me huius viri praepropera abitio multum scribere, alioqui et locos de divinitate Christi, mihi quidem notos, misissem, tametsi iam ante abs te opinor animadversos. Sed ne desideres **) in me voluntatem gratificandi, geratur tibi mos. *Avaritia* est instituta, sed lente adhuc procedit propter alias quasdam occupationes. Vale.

No. 429.

(in. Ian.)

Io. Agricolae.

† E cod. Bav. Vol. II. p. 822. et cod. Mehn. III. p. 40.

Phil. Mel. I(oanni) A(gricultorae).

Nuper dedi cuidam ad te literas ambienti munus scribae in aula Comitis *Gebhardi*, quas quamquam non habebam rectum¹⁾ ad te perventuras esse, dedi tamen officii causa, ne quem hinc va-

*) Et Luthero et Melanthoni pannum miserat Agricola, vid. Luth. ep. d. 1. Ian. 1527.

**) cod. Bav. mendose *deseras*.1) c. Mehn. *certum*.

cum dimitterem, quem arbitrarer ad te profecturum esse. Nunc mihi necessariam causam, quam ad te perscriberem, fortuna adversa pueri *Ioannis* dedit. Nisi autem humanitas tua et fides mihi perspecta esset, vix auderem hac de re ad te scribere. Sed cum sciam, te ingenium adolescentis amare, semperque voluisse provehere, non dubitabam, quin in rebus eius adversis respecturus eum esses et sublevaturus. Laborat hic ex Gallica scabie, et misere eget. *Bohemus* eum curandum suscepit. Nunc te rogo, non tantum ipsius nomine, sed etiam meo, ut apud eius patronos conficias ei aliquantum pecuniae, ut miserrimo tempore et victum habeat, et medicis satisfacere possit. Fortasse expedit ei, ne resciscant morbi genus vestri homines. Ea quoque de re cogitabis statuesque, quod et maxime ex humanitate et illius utilitate erit. Quid enim facere potes te dignius et liberalius, quam si omnibus rationibus afflictum adolescentem respexeris²⁾, ita, ut non modo in praesentia iuvetur, sed etiam in posterum benivolentiam retineat eorum, quorum ope ei opus est. *Ioannes* tuus dixit mihi, convalescere eum iam, et paene morbum³⁾ iam depulsum esse. Nunc nostri est officii, ne deseratur tanquam in extremo casu, ubi, si respexeris eum, vitam et salutem suam se tibi debere sentiet. Pro panno⁴⁾ gratias tibi maximas agimus, et ego et uxor. Dabitur a me opera, ut intelligas, me gratum esse hominem. Vale.

No. 430.

(fero med. Ian.)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in cod. Basil. F. 101. epist. 93. Adscripsit Spalatinus inscriptioni annum 1527.

2) Cod. Mehn. *afflicti adolescentis prospexeris*.3) *omnino* addit c. Mehn.4) cod. Bav. *primo* mendose.

D. Georgio Spalatino.

S. D. Si frequentiores haberemus tabellarios, nihil gravarer ad te saepius scribere. Nam si me gratum hominem putas, quaeso ita de me sentias, tui memoriam tuaeque erga me perpetuae benevolentiae iucundissimam esse. *Anatomia* nondum est absoluta, sed inchoata. Quod Laico cum scriptura plus sit credendum quam Clerico sine scriptura est una topica Iurisconsultorum, eamque quaesivi; sed tam cito non potui reperire, tametsi antea legerim. Puto autem, in dis. XV aliquid te ea de re inventurum esse. Ego quaeram diligentius, tibi que scribam, si quid reperero quod faciat πρὸς ἔπος, ut Iureconsulti loquuntur. *Georgius Mair* *) adolescens est, ut scis, probus ac studiosus; is rogat te, ut bibliothecas monachorum apud vos lustres, et nobis indices, ecquid sit ibi librorum seu commentariorum Iuris civilis ac canonici. Cogitat enim cum alioqui videantur perituri, si qui ibi sunt, petere eos ab Illustriss. Principe suorum studiorum causa. Quaeso te, sinas tibi hoc oneris imponi, ut nobis ea de re scribas. Vale.

Philippus.

No. 431.

28. Ian.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 69.

Ioachimo Camerario Noribergae.

S. D. Quid causae esse suspicer, cur tam pertinaciter taceatis, Praesertim cum ego iam toties *Michaeli* scripserim. Lipsicis nondinis nullam a vobis literam accepi, quod non credas quam mihi molestum fuerit. Ibi rescivi mutatam rem esse de legatione comparata in Hispanias. Ea res mihi magnae voluptati fuit. Nam te domi esse malebam, quam periculosum ac longinquum iter ingredi cum quibusdam dissimilibus tui, ut aliud nihil dicam. Nunc te per nostram amicitiam, aut si quid aliud habes carius, rogo, ut mihi, quo in statu res vestrae sint, ubi gentium sis, scribas. Nihil accidere ad animum meum gratius eo officio potest. Ex tuis literis videro, quando recte con-

*) *Maier*.

venire possimus. Sunt enim multa, quae tecum vellem et in tuum sinum.

Nos pertenui valetudine utimur, sed tamen diligentia me ac τῆ λεπτῆ διαίτη sustento. *Longicampianus* convaluit, quocum agam de ratione fabricandae sphaerae, quam vester mathematicus scire desiderat. Utinam liceat mihi vobiscum unum mensem ponere. Spes enim quaedam me tenet, ita posse fieri, ut quod adhuc in disciplinarum, quae sic vocantur, προοιμείους desidero, illius consuetudine perficiatur, et tibi quoque fortasse non inutile fuerit, συμφιλοσοφῆν σοι ἡμᾶς. Sed erat hoc quoque scribendum: noster *Henricus Vangio* rex factus est. Vale. Saluta amicos Eobanum et Michaelem. Dñe Ianuarii XXIII. An. XXVII.

Φίλιππος.

No. 432.

(mense Ian.)

Christoph. Ruellio.

Ex Manlii Ferrag. p. 344.

Christophoro Ruellio.

S. D. Cum tibi, mi Christophore, qui in optimis literis bona cum spe versari videris, quantum ex tua epistola humanissime scripta iudicare potui: tum vero maxime patris tui, viri optimi causa gratulor, qui cum nihil magis expetat in hac vita, quam cum liberi virtute et doctrina instructi succedant in paterni nominis decus, dignus est qui habeat liberos optimos. Itaque maximae voluptati mihi fuit epistola tua. Nam et tuum propter singularem in omni officii genere constantiam ac fidem consilium valde amo: et te in ea amicitia, quae mihi cum patre est, complecti iure me debere statuo. Precor itaque, ut Christus faveat tuis studiis et fratris tui, eaque ad salutem et dignitatem vestram ac Reipublicae gubernet. Sic enim existimabitis, haec vestra studia non solum ad vos, sed etiam ad Rempublicam totam pertinere: cuius status haud dubie imitatur non tam, ut Plato dicit, musicos modos, quam literarum studia, et doctrinam eorum qui res gubernent.

De praeceptore surrogando, dum idoneum quaero, diutius extrahi rem video. Sed efficiam ut hac septimana aut *Emericus* aut alius quispiam, qui mihi probetur, ad vos proficiscatur: aut

et habeatis literas, in quibus intelligatis neminem hic reperiri, qui modo et idoneus sit, et hoc tempore scholam deserere velit. Magna enim, mihi Christophore, recte discentium paucitas est. Quo magis te adhortor, ut in eam rationem studiorum, in quam auctoritas patris induxit, diligenter incumbas: ut optimas res et in vita maxime necessarias, divinitus humano generi donatas, Reipublicae conservare pro tuo virili studeas.

Munus tuae matris, feminae honestissimae, gratissimum mihi est, et erit pignus amicitiae, tibi nunc propriae mecum constitutae, quam opto esse felicem.

Me hic publica et privata negotia sic alligant, ut nusquam pedem proferre licuerit. Bene vale. Saluta meis verbis reverenter patrem tuum, virum optimum: ac matrem, honestissimam feminam: et tuos praeceptores, D. *Agricolam* et *Iustum*. Anno 1527.

No. 433.

23. Febr.

Hieronym. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 83.

Amplissimo viro D. Hieronymo Cameramaister, etc. amico suo.

S. D. Est hic adolescens quidam ab *Hanhofen*, missus huc ante sesquiannum, et commendatus nobis per literas ab eo, qui annis superioribus quaestor fuit in aula vestra. Illius pueri praeceptor laudat mihi in eo probitatem ingenii et mores, sed negat idoneum esse ad discendum, et putat ex re pueri esse, si removeatur a literis, et ad aliud vitae genus traducatur, praesertim cum mores non possint culpari. Hoc ut significetur ei, a quo nobis puer est commendatus, valde peto, ut cum pueri cognatis agat, ut eum domum revertent, priusquam mores degenerent in hoc otio, quandoquidem negligenter discit. Habet amicum cuius sumtu hic vivit, virum, ut apparet, valde honestum, qui, quia offendetur negligentia pueri, placandus est et hortandus, ut servare puerum malit quam perdere, et potius ad id vitae genus, ad quod natura eum finxit, admovere. Neque enim omnes idonei sunt ad discendum literas, in quibus tamen aliae quaedam virtutes sunt. Et prodest, uniuscuiusque bona potius excitare et

provehere, quam ingenium non pessimum propter unum aliquot incommodum deserere. Vitebergae, XXIII. Februarii.

Philippus Melanchthon.

No. 434.

26. Febr.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 71.

Ioachimo Camerario Bambergensi Noribergae.

S. D. Tuas literas accepi, in quibus de die, in quem sponsalia constituta erant, scripsisti. Sed sub idem tempus ego in aulam ad iudicium quoddam evocabar. Ita factum est, ut etiamsi voluissem ad vos proficisci, ante Martias calendas non potuerim ad vos pervenire. Sed convenimus ut spero brevi, cum tu res tuas composueris aliquanto melius, et tranquilliore animo eris. Nunc Christum precor, ut consilio tuo faveat, teque gubernet ac servet. Etenim si credere nos Christus voluit, cum ait, quos Deus coniunxit, Deum huius societatis auctorem esse, profecto sperare nos iussit, et flagitare, ut hanc totam societatem regat et fortunet Deus. Ego nullam firmiorem consolationem hac in hoc toto negotio reperio, quae quoniam saepe meum animum erexit, ad tuam maestitiam et perturbationem discutiendam aliquid momenti visa est allatura esse. *περὶ τῆς μετοικήσεως* non satis prudenter deliberatum esse quereris. De qua re breviter tibi respondebo. Vides quanta in caligine versentur animi nostri, et quam procul abditum sit τὸ μέλλον, quod cum ita sit, optare potius debemus, ut divinitus regamur, quam nostris consiliis, quando et diligentissime cogitata saepe eventus, quos minime vellemus, sequuntur. Itaque etiam Xenophon scripsit: *οὕτως ἢ γε ἀνθρώπινη σοφία οὐδὲν μᾶλλον οἶδε τὸ ἀριστον αἰρεῖσθαι, ἢ εἰ κληρούμενος ἀτι λάχοι, τοῦτό τις πράττει. Θεοὶ δέ, ὡ παῖ, αἰεὶ ὄντες πάντα ἴσασι τὰ γεγενημένα καὶ τὰ ὄντα, καὶ ὅτι ἐξ ἑκάστου αὐτῶν ἀποβήσεται.* Proinde te velim praesentem fortunam aequo animo ferre, et existimare, non sine divino consilio te in hunc locum, nihil tale somniantem adductum esse. Et tamen, ut hoc tempore, non alia in urbe, moderationem vel imperii, vel eorum qui tenent Rempub. neque modestiam civium ma-

iozem reperias. Adde quod non procul tuis penatibus, quod inter propinquos et cognatos multos versari isthic contingat. Quid quod etiam exempla domestica habes. Nam et antea tuae familiae homines in ea urbe commoratos esse ex te intellexi, quae tu auspicia sequi potius καὶ δειγναι τὰ παρόντα debes, quam manibus oculis praesentia bona, quae tibi dei benignitate multa obtigerunt, corrumpere. Me vide, quanto infelicius exulem procul domo, procul amicis ac cognatis, inter eos homines, quibuscum, si nescirem latine, loqui non possem. Adde quod hoc in loco *) , qui invidia maxima ardet apud omnes gentes. Iam et in ipsa urbe non satis cohaerent eorum animi, qui rerum potiuntur **). Inter horum dissentientes voluntates homini moderato et in aliqua publica functione versanti quantum periculi sit, non ignoras. Ego tamen ingenti animo haec fero, et pertinaciter hic haereo, nulla profecto mea vel prudentia vel diligentia fretus, sed deo, in cuius me tutela esse libenter sentio, habeoque quaedam non vana eius rei testimonia. Quare te quoque mi Ioachime iubeo bono animo esse, et bene sperare, ac tuas fortunas, tuam salutem Deo committere. Is unus est in tot malis humanis tutus receptus ac portus. Pater, inquit ille, et mater dereliquerunt me, Dominus autem suscepit me.

De fratre quod scribis, valde me delectavit. Neque vero dubitavi unquam, ex quo illum vidi, quin summa in eo esset humanitas. Hunc tu ut vicissim ames et complectaris omni genere officii, te, si sinis, valde etiam rogo. Scis qui eadem de re et antea mei sermones fuerint. *Micae* gratias ago, quod libros et tabulas astronomicas mihi curavit. XVIII exempla tabularum tantum accepi. Sic enim narrat mihi meus minister, qui numeravit, sed pecuniam primo quoque tempore totam vobis mittam. Vale feliciter. III. Cal. Mart.

Franciscus et Risensteynus tibi ac *Micae* iusserunt ascribi salutem. *Eobanum* meis verbis salutabis. Et, si permittis mihi, tuam sponsam. Hic accepimus quaeri a senatu urbis Noricae medicum non omnino tironem, quod si verum est, de nostro σεβαστῆρι velim amicos nostros cogitare etiam horteris. Ego in his regionibus scio esse clariores alios, sed quantum iudicare ipse

possum, neque diligentiozem neque prudentiozem ullum adhuc vidi. Et usus sum ipse in mei corporis curatione non paucis. Sed neminem animadverti rectius iudicasse. Curavit et alios quosdam hic, de quorum salute summa desperatio erat. Hanc rem quaeso ut ita cum amicis communices, ut tamen clam habeatur.

Philippus.

No. 485.

11. Mart.

Wolfg. Rycharto.

† Ex apographo quod Cl. Veesenmeyer sibi fecit, mihiq; descripsit.

Philippus Melancthon D. Wolfg. Rycharto S. P. D.

Veni huc filius tuus *) iuvenis bene literatus, et propter inopiam hic substitit. Neque enim erat viaticum ad iter longius faciendum. Narravit mihi, quam gravanter te offenderit, meque rogavit, ut suam causam apud te agerem. Se futurum in tua potestate, et morem tibi, quicquid imperabis, gesturum esse pollicetur. Ego igitur has ad te literas dedi, teque oro, ut filium in gratiam recipias, et iuves, ut hunc studiorum cursum, quem te auctore instituit, absolvere possit. Non est opus longa oratione apud te, virum et doctrina et pietate praestantem. Non enim ignoras, quam sit hoc patrium, quam sit christiano patre dignum, lapsos erigere et ad frugem revocare. Servare filium hoc officio poteris, et utilem rei publicae civem efficere, qui si a te desertus erit, quid faciat? Et tamen existimo, te pro tua summa humanitate non exuisse illos affectus patris haerentes penitus in natura, ut illi, qui ex te natus est, male esse cupias. Quaeso igitur, ut adolescentem optimae spei ex te ortum, te, ut accipio, ore atque oculis referentem, serves. Quare Deo gratum officium mihi facturum videris. Sed facio finem. Caetera narrabit *D. Udalricus* **).

*) *Zeno Rychartus*, qui Tubingae, Viennae, Paduae literis operam dedit. Witebergam venit ex urbe Thorn. (Veesenmeyer.)

***) *Veesenmeyerus* putat, hunc esse *Udalricum Wielandum*, qui postquam finiverat studia sua Witebergae, anno 1528 rediit in patriam, Ulmam; quare hanc epistolam anno 1528 scriptam habet. Quum vero Melancthon ineunte Martio 1528 adhuc haereret Ienae, epistola haud dubie anno 1527 scripta est.

*) Witebergae. C. W.

***) Lutherus et Seburfus. C. W.

Vale feliciter. Ex Wittenberga postridie dominica Invocavit.

No. 436.

12. Mart.

Balth. Turingo.

E cod. Bavari Vol. II. p. 830. a Schlegelio in vita Lang. p. 205. edita. Praeter cod. Bavari continemus cod. Mehn. III. p. 44 b.

Balthasaro DURING Concionatori Coburg.

Utinam tranquillae sint istae ecclesiae. Multa enim huc adfert fama, quae me varie afficiunt. Nollem fieri nimis multas ¹⁾ ordinationes politicas, cuius rei multas habeo ²⁾ graves causas. *Philippum* ³⁾ ludimagistrum audio non satis probari bonis viris. Sane me poenitet meae commendationis. Itaque scribe ad eum; admone eum officii sui mea causa. Nolo, te ad illius peccata ⁴⁾ conivere. Nunc alium tibi commendandum duxi, sed ubi polliceri tibi possum, futurum, ut non poeniteat te, si quid officii in eum contuleris. Vir est magna doctrina, facundia et modestia *Ioannes Cellarius* ⁵⁾, qui diu in Bavaria concionatus est in oppido *Benna*. Nunc propter Evangelium exulat. Nos sua ⁶⁾ opera hic uti cupiebamus. Sed ipse habet ⁷⁾ quandam causam, cur in vestra regione esse malit. Audivi causam, et probo. Quaeso igitur te, ut, si quae nunc ⁸⁾ istae conditio est in ecclesia docenda, accersas eum ad vos. Fortasse opera eius in urbe vestra opus vobis erit. Nullis peregrinis opinionibus infectus est, quod ⁹⁾ hoc tempore magna laus est. Oro te, ut quam primum mihi respondeas. Vale. Si quid scripseris huc, mitte ad aedes meas, etiamsi me hinc abesse audieris. Iterum vale. Dominica post Invocavit ¹⁰⁾.

1) multas transmissum est in cod. Bav.

2) cod. Bav. priusquam res habet multas.

3) Phil. Eberbachium.

4) c. Mehn. causa.

5) Vid. de eodem narrationem Mel. de inspectione ecclesiarum mense Iun. 1539.

6) c. Mehn. eius.

7) c. M. habebat.

8) c. M. nova.

9) c. B. quas.

10) Verba: Iterum etc. desiderantur in cod. Bav., et habentur tantum in cod. Mehn. sunt autem mendosa; nam aut post delendum est, aut pro dominica scriptum fuit D. M., i. e. die vel Martis vel Mercurii.

No. 437.

15. Mart.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 74.

Ioachimo Camerario Bambergensi amico suo summo.

S. D. De fratre tuo biduo ante attulerat Doctor *Christianus*, sed incertum rumorem, quam tuas literas accepi, quae me in mediis Hilaribus, tum enim accepi, pro meo erga te et tuos omnes amore gravissime afflixerunt, neque magis de fratre coepi angi, de quo certe mirabiliter angebar, quam de te deque patris vita. Nunc quoniam plane animi pendeo, nolo meum dolorem pluribus verbis prosequi. Statim properavi in aulam, non quod arbitrarer nostros in magna gratia esse apud illos, sed quod experiri tamen, ut in maximo periculo, haec quoque remedia vellem. Ita placuit principi, ne scriberetur ad Episcopum, sed ut ad eum mitteretur legatus *Hesbergius*, qui Coburgam tenet, cui aiebant non esse iniquum admodum vestrum Episcopum. Ego si mea morte tuorum salutem redimere queam, mi Ioachime, non defuturus sim boni viri et boni amici officio. Id autem te rogo per Christum, ut in re tanta memineris Dei voluntati nos aequo animo parere debere, neque ego adhuc desperavi, in bona causa, exitum felicem. Illud etiam vereor, necubi, cum tuo periculo voles fratri consulere, facias aliquid inconsideratius. Quare ita agas hanc rem, tuae salutis tamen ut oblitus non videare. Mitto tibi literas duorum ex nostra aula ad Episcopi fratrem de tua causa. *Hesbergium* opinor iam suam legationem obisse. Non alias mihi molestius fuit, tam procul abs te abesse. Sed te rogo, ut significes mihi primo quoque tempore, vel quid speretis, vel quid acciderit. Christus servet te ac tuos. Datae postridie Id Mart, anno XXVII.

Philippus.

No. 438.

(Mart.)

Magno, Duci Megapolit.

† Ex autographo Melanth. in biblioth. regia Berolinensi. Legitur apographon huius epistolae in cod. Dresd. C. 140. p. 98 b.

Clarissimo principi ac domino D. Mag. p. duci
Meggelburgensi et Suerinensi Episcopo principi
suo clementiss.

No. 439.

(eod. temp.)

Eidem Duci.

S. D. Quanquam saepe antea studia atque ingenium tuum, clarissime princeps, praedicari audierim, tamen cum ipse tecum collocatus sum his diebus *) et coram tum facundiam tum eruditionem cognovi, mirum est, quantum accesserit ad meam de te opinionem, sed hoc meum iudicium de te brevi publico monumento declaraturus sum. Etenim cum nullos magis deceat cognitio literarum, quam principes quos in id fastigium rerum deus evexit, existimo iure optimo tui ordinis quorundam studia amplissimis laudibus ornanda esse. Nam si Plato ita scripsit, respub. tum demum fore beatas, cum principes philosopharentur, non debemus dubitare, quin ex eruditione principum plurimum utilitatis ad rempub. perveniat. Sed quoniam te cum his studiis etiam clementiae humanitatisque laudem coniungere decet, non dubitavi te meo necessario tempore rogare, ut quendam meum amicam circumventurum per iniuriam ab inimicis adiuves. Episcopus Bambergensis suum cancellarium Hieronymum *Camermeyster* coniecit in carcerem, hominem nullius reum criminis. Et ne quidem Lutheranis ita favit unquam, ut reprehendi posset. Pro hoc si intercederet Dux Saxoniae *Georgius*, multum eius literas valituras sperem. Quaeso igitur te, quoniam hominem studiosum, deinde etiam amantem christianae religionis nihil magis decet, quam calamitosis opem ferre, ut Ducem *Georgium* adeas, et ab eo, quantum gratia auctoritateque potes, potes autem plurimum, petas, ut scribat ad *Episcopum Bambergensem*, ne quid gravius de captivo illo statuatur **). Ego sic amo illum virum propter multas gravissimas causas, ut non sit mea mihi salus carior, quam illius. Proinde mihi salutem te dedisse meque servasse putes si illum invenis. Efficiam autem ut intelligas te hoc beneficium in hominem gratum contulisse. Vale felicissime.

Philippus Melancthon.

*) Educabatur *Magnus*, Filius Henrici Ducis Megapolitani, Vimariae apud Electorem.

***) Id denique Melancthon ipse impetravit, cum *Georgium* Ducem videret in nuptiis Ioannis Friderici d. 2. Iun. Torvae. Vid. infra ep. ad Rottingum (d. 5. Iun.)

† Ex autographo Melancthon. in biblioth. regia Berolin. descripta a Clar. Foerstemanno. — Inscriptione et subscriptione caret, et haud dubie est pagella, quae inclusa fuit epistolae ad Magnum, Ducem Megalop., antecedenti.

(Magno, Duci Megalopolensi.)

Clarissime princeps. Causa cur Hieronymus *Camermeyster* in carcerem coniectus sit, mihi plane ignota est. Hoc constat civium sermonibus praedicari eum bonum virum esse et inculpatum. Fortassis in invidiam eum induxit, quod dicitur migraturus fuisse Noribergam. In qua re ita se tamen gessit, ut missionem a Bambergens. flagitaverit et impetraverit. Post dies aliquot, cum iam impetrata missione plane securus nihil tale vel somnifaret, abreptus est in carcerem. Causam hanc potissimum fuisse suspicantur homines, quod diceretur migraturus Noribergam. Vulgare crimen nunc est Lutheranum esse, sub cuius praetextu quidvis multi sibi licere putant. At ego audio, hunc nihil fecisse, nihil dixisse, quod vel Episcopus reprehendere posset. Hoc scio, nullam ei familiaritatem cum ullis Lutheranis unquam fuisse. Scio etiam, vehementer adversatum esse plerisque, qui Lutherani dicebantur, et omnino non probasse, quae plerique Lutherani, ut dicuntur, agunt. In seditionem nunquam a suo domino, Episcopo, discessit. Fortassis gravat eum, quod pater filiam monialem domi suae adhuc retinet, quae in his tumultibus e monasterio ad patrem profugit, ut multis locis accidit. Pater octogenarius est, plane decrepitus, qui nisi sustentatus incedere non possit. Proinde habet opus assiduus ministris, sed assiduitatem hanc praeter filiam nemo praestat. Nusquam virgo honestius quam apud patrem esse potest, nusquam caritatis officia melius collocare quam in talem patrem. Nec video cur accusari debeat filius, si pater mavult apud se filium quam in monasterio esse. Et quidem nondum audivi, obici ei Lutheranae factionis studium. Migratio tamen creditur offendisse Episcopum. Scriptum est: estote misericordes, sicut pater vester misericors est. Itaque propter Deum rogo, ut misereamini huius captivi, eique opem feratis.

No. 440.

(4. Maii.)

Ge. Spalatio.

† Ex autographo Mel. in cod. Basil. F. 101. epist. 88. — Spalatinus inscriptioni addidit sua manu: anno 1527.

Optimo Viro D. Georgio Spalatio.

D. Non fit oblivione tui, mi *Spalatio*, quod arius ad te scribo, sed quia non saepe incido in omnes, qui hinc ad te iter faciunt. Nunc me ogavit etiam hic bonus vir, ut ad te scriberem, quod quidem sponte mea eram facturus, postquam indicavit, sibi ad te iter esse. Opinor te sapere scire, quid ex nondinis *) novi habeamus; aene nihil, nisi multa plaustra librorum *Cinglii* et *Oecolampadii* et *Buceri* περί εὐχαριστίας. Hi nunc unius dogmatis profana et perniciose matatione complent omnes bibliothecas. Sic unam rem agitant, quasi caetera religionis dogmata nihil ad pietatem conducant. *Cinglius* etiam miaces literas *Luthero* scripsit **). Christus huic magno malo medeatur. Nam nullum praeterea sanatum remedium reliquum est. Si quid huic bono viro, qui tibi literas reddet meas, commutare potes, rogo te, ut eum iuves. Credo, quod eius opera alicubi uti posset vel *Cyanea* vel alia alia urbs. Ad ministerium verbi propter vastitudinem non est idoneus, sed ad infirmos visitandos, ad confessiones et similia ministeria esset idoneus. Quaeso igitur te, ut de eo cogites iuvando. Nam quo nunc est loco, gravatur ibi esse diutius propter missas male ordinatas. Vale elicitur.

Philippus.

No. 441.

(6. Maii.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 76.

Ioachimo Camerario Bambergensi amico suo summo, aut Michaeli Rottingo Noribergae.

D. Accepi, quid responderit Episcopus *Hergio*. Nec opinor tibi ignota esse. Ea fere

*) Francoford., e quibus bibliopola ipsi libros editos advehere solebant. Lutherus ad Spalatinum scribit d. 4. Maii, advectos esse tres libros Zwinglii, Oecolampadii commentarios in tres minores prophetas ultimos, et Buceri comment. in Iohannem et Matthaeum.

***) Vid. epist. Luth. d. 4. Maii scripta ad Spalatinum: „Zwinglius mihi epistolam scripsit superbiae, calumniae, pertinaciae, odii, ac paene malitiae totius plenam, sub optimis

MELANTH. OPER. VOL. I.

sunt, quae responsurum suspicabamur: non posse de negotio fratris tui sine consilii sui sententia constitui. Sed ad finem adiecta est clausula, daturum se operam, ut intelligi possit, profuisse intercessionem ducis Saxoniae tuo fratri. Hic etiam locutus sum cum Domino *ab Heidek*. Is pollicebatur sibi rem curae fore. Sed video in Deo nobis solo spem esse oportere. Tu tamen, mi Ioachime, primum vide, ut tuae salutis rationem habeas, neve te in aliquod periculum temere conicias, dum illi voles consulere. Sic enim fratri optime consulueris, cum et tibi prospexeris. Deinde te rogo, ut significes mihi, quo in statu res sit, aut qua in spe sitis. Ego si quid alicubi facere me posse putas, quidquid illud est, libenter obibo. Sed quo loco sim, qua fortuna vides.

Me desiderium tuarum literarum valde cruciat. Et accedit iam domesticus dolor ad id ipsum. Noster *Pomeranus* periculose aegrotat ab apostemate aurium, quod quale morbi genus sit, ex medicis audire potes. Non possum ulla oratione perturbationem animi mei explicare. Tam multa sunt, cur huius viri valetudine adversa consternatus sim. Vos, ut pro eo oretis, rogo. Vale. Michaellem velim saepe scribere, si quidem tu occupatus aut absis aute scribere non queas. Deus vos servet, et eripiat ex hoc periculo fratrem. Vale.

Philippus.

No. 442.

(eod. temp.)

Io. Agricolae.

† Ex apographis in cod. Goth. 19. p. 13. Cod. Goth. 401. p. 56. Cod. Bav. II. p. 823. et cod. Mehn. III. p. 59.

Ioanni Agricolae.

Quid potuit fieri stultius, quam ut, cum de schola *Mansfeldensi* deliberarent, te non adhibuerunt ad) consilium. Mihi apparatus rei displicebat, sed disputare cum homine ignoto, praesertim cum decreta iam res esset, nolebam, ne, quod aiunt,

tamen verbis.” De eadem epistola, cum qua Zwinglius suam „Amicam exegesis” Luthero miserat, Lutherus vehementer queritur in epistolis ad Linckium et Stiefelium apud de Wett. T. III. p. 171 sqq. Edita est ista Zwinglii epistola in Weesenmeyers Literaturgeschichte der Briefsammlungen Luthers, p. 194.

1) ad] cod. Bav. et Mehn. in.

actum agere viderer. Itaque ille, qui adductus²⁾ est, ad vos proficiscitur, quod [Deus] bene vertat.

Nos hic cum magno³⁾ incommodo conflictamur. *Pomeranus* gravissime et periculosissime aegrotat⁴⁾. Sinistra auris seu profluxu⁵⁾ seu apostemate obsidetur; ea res cruciatus acutissimos parit. Rogo igitur te, ut eius valetudinem Christo⁶⁾ commendes tuis precibus. Ego magis dolere non possem⁶⁾, vel si pater meus simili in periculo esset, quam nunc doleo, et salutem eius magno meo periculo redemptam velim. O miseram vitam hominum tot obnoxiam calamitatibus! Vale.
P. M.

No. 443.

(fere d. 18. Maii.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 77.

Ioachimo Camerario Bambergae amico summo.

S. D. Lipsiae accepi tuas literas *Salveldi* scriptas, cum biduo ante longiorem illam epistolam accepissem. Itaque, quanquam dubitabam, an ad te venturus esset *Secerius*, dedi ei tamen has literas, in quibus utinam possem aliquid scribere, quod iuvaret causam vestram, aut imminueret tuum dolorem. Sed ego nihil habeo consilii, quod prodesse fratri possit. Consolatio autem nulla alia scribi potest, quam ea, quam scio tibi notam esse, ut in adversis rebus meminerimus, nihil sine certo Dei consilio accidere, et speremus Deum aliquando nobis opem laturum esse. Sic enim adversas res Paulus perferri iussit, hunc portum ostendit, cum ait: Orate sine ira et sine haesitatione. Haec si tibi ignota esse arbitrarer, scriberem ad te longius. Nunc etiam dolore impediior, quo minus libeat *μαχηροποιεῖν*, tametsi illa eadem me consolatione sustentem, et sperem fore, ut respiciat et sublevet fratrem hac calamitate Deus. *Pomeranus* convalescit. Reliquum est, quod te oro, ne quid inconsiderate facias, neve

2) *adductus*] cod. Bav. et Mehn. *conductus*.3) *cum magno*] cod. Bav. et c. Mehn. *non uno*.

4) De quo morbo vid. etiam epist. Lutheri ad Brismannum d. 6. Maii 1527.

5) *profluxu*] cod. Bav. et cod. Mehn. *fluxu*.6) *Christo*] c. 19: *domino*.6) *possem*] c. Bav. *queam*.

dolore aut iracundia victus, videare parum habuisse tuae salutis rationem. Christus gubernet et custodiat te, mi *Ioachime*. Vale feliciter.
Philippus.

No. 444.

(fere d. 6. Iun.)

Michaeli Rottingo.

Epist. lib. VI. p. 509. — Nunc ex autographo in cod. Monac. I. p. 292.

Michaeli Rottingo, docenti bonas literas Norimbergae ad S. Aegidium.

S. D. Quia incertum erat, an apud vos *Ioachimus* esset, duxi ad te, mi *Michael*, scribendum esse. A Duce *Georgio* in pompa nuptiali nostri Principis^{*}) impetravi literas ad Bambergensem Episcopum pro *Ioachimi* fratre [*Hieronimo*]¹⁾) scriptas. Eas ad vos mitto, ut, si est commodum, eis utamini. Quod si in ius vocatus est Episcopus, non admodum hoc genere literarum opus esse existimo. Misi tamen, quia quo in statu res istae essent, ego plane ignorabam. Sunt autem binae priores Torgae scriptae, postea alterae a Tretzen²⁾ huc missae. In posterioribus inclusam suspicor quandam meam, ut vocant, instructionem, quia Dux *Georgius* scire cupiebat causam, cur *Ioachimi* frater captus esset. Et nisi Lutherana causa esset, pollicebatur liberaliter, se pro eo scripturum esse. Sum igitur coactus ea de re literas ad Ducem *Georgium* mittere, quas ipsas ita temperavi, ut nihil scripserim, quod vel Episcopum offendere posset, nisi fortasse meum nomen offendant, de qua re vos deliberabitis. Est enim, ut video, mirabiliter morosus. Scripsi, ne quidem obiici studium seu favorem *Lutheri*, nec fuisse *Hieronimo* familiaritatem cum Lutheranis. De sorore rem totam transtuli in patris aetatem et necessitatem, ut debui. Potuissem a reliquis Principibus omnibus impetrare literas, sed huius nomen plus arbitrabar valiturum, quam ceteros universos. Video autem parum auxilii adhuc attulisse homines. Itaque iuvemus eum orationibus apud Deum, eiusque salutem commende-

*) Lutherus et Melanthon interfuerunt nuptiis Io. Friderici et Sibyllae d. 2. Iun. Torgae.

1) *Hieron.* abest ab autogr.2) *Tretzen* scripsit Mel. i. e. Dresden; Spanh. edidit: *Dresda*.

mus Christo, qui servet ac regat eum adversus saevitiam tyranni.

Puto omnia persoluta esse, quae istic debuisti meo nomine, et reliquum praeterea aureum fore³⁾, pro quo te rogo ut Alfraganum mihi istic cures, teque rogo etiam, si iam istinc *Vitus* discessit, et tu illi, si quid fuit reliquum pecuniae, dedisti, tamen emas mihi Alfraganum. Quantum suffurari a reliquis occupationibus temporis possum, in ea studia collocare certum est. Tanta me incessit cupiditas sequi has minime populares literas. Bene vale⁴⁾.

No. 445.

6. Iun.

Guil. Reiffenstein.

† Ex apographo in codice Bavari Vol. II. p. 803. et cod. Basil. 99. p. 19. Legitur etiam in cod. Vindob. 487. fol. 14.

Guilielmo Reiffenstein Phil. Mel.

Serias ad te mittimus paedagogum⁵⁾), quia diu nobis quaerendus deligendusque fuit, quem idoneum esse iudicavimus. Nunc, quod faustum felixque sit, quendam reperi, et paulo maiorem natu et eruditorem *Christophoro*, et moribus satis commodis. Is recepit mihi, se ad te profecturum esse post duas aut ad summum tres septimanas. Ego, nisi arbitrarer idoneum isti provinciae esse, non iuberem, te expectare. Nunc, quoniam⁶⁾) facultatem ingenii illius novi, quaeso te, ut tantillo tempore aequo animo eum expectes; nisi valde fallor, confido fore, ut tibi praeclare probetur.

Novi nihil habemus praeter rumores de capta *Roma*²⁾), quos optarim vanos esse cum ob alias multas causas, tum quia metuo bibliothecis, quae nullo in loco totius orbis terrarum locupletiores sunt quam ibi. Et tu scis, non modo milites nostros et Martem odisse libros, sed et hoc totum seculum nescio quo fato literis iniquius esse, quam ullum unquam fuisse credibile est. Vale feliciter. Die Iovis post Exaudi.

3) pro: et reliq. Spanh. edidit, nescio cur: mitto nunc aureum.

4) Subscriptio in autographo perit.

5) *Martinum Fabrum*.

1) c. Bas. quantum.

2) Expugnata est Roma d. 6. Maii 1527.

No. 446.

17. Iun.

Casp. Crucigero.

Epist. lib. VI. p. 359.

Casparo Crucigero *), amico suo.

Non potuit *Hermannus* percelli, ut ad vos commigraret. Quare alius tibi Collega quaerendus fuit. Et cum ambiret etiam id muneris nostrae urbis Grammaticus, multa moverunt, ut eum putarem tibi adiungendum esse. Usuum nonnulum docendi pueros habet, et molestiam inprimis elementis literarum tradendis videtur facile suscepturus. Novit et canere, quae fere *Hermann*o defutura verebar. Id unum desidero in eo, quod versuum faciendorum non habet mediocrem usum. Verum pollicetur in ea quoque re sumpturum se operam, ut, quemadmodum plerique solemus, docendo discat. Ego te quoque, mi Caspar, quantum possum adhortor, ut in eam exercitationem aliquid operae colles. Non alio genere scribendi magis acuuntur puerorum ingenia, quam faciendis versibus. Proficiscitur itaque ad te nostrae urbis literator, ut tecum cum magistratu et *Amsdorfio* de toto negotio colloquatur et paciscatur. Ea re confecta reliquum erit, ut bona fide susceptam διοίκησιν administretis plenam profecto negotii et periculi. Nam si quid in pueris instituendis cessatum fuerit, redit ad universam rempubl. damnum: propterea quod tales cives habent urbes quales a nobis finguntur. Primum autem in schola videndum est nobis, si frequentior paulo fuerit, ut in classes distribuatur pueri, deinde ut Grammatica et Rhetorica ordine tradantur, et diligenter inculcentur rudi aetati. Sed de ea re alias collocuti sumus. Vale. Saluta uxorem tuam. Postridie dominicae Trinitatis.

No. 447.

18. Iun.

Frid. Myconio.

Edita a *Snegassio* ep. 88. Legitur apographon in cod. Mehnert. I. p. 11.

D. Friderico Mecum, concionatori in Gotha.

S. D. Doleo me non potuisse nuper, cum hic esses, saepius tecum esse, et frui consuetudine tua

*) Tunc munere scholastico Magdeburg. fungebatur.

uberius. Impediebant enim me, ut scis, quaedam familiaria negotia. Ego tamen te, ex quo de fama novi, semper amavi, quia non solum docere, sed etiam singulari modestia uti in dicendo vicebaris, quae meo iudicio, si quid modo iudicare possum, dignissima est doctore Christianae religionis. Quid enim plurimorum inconsulta vehementia aliud effecit, nisi ut plena ea loca tumultuum essent. Fuit mecum iste tabellarius, parochus in *Goltbach* ¹⁾, et questus est mihi, se misere egere, exclusum a ²⁾ Parochia. Est autem indignissima res, miseros sacerdotes sic fame cruciari. Rogo igitur te, ut miserearis ipsius. Fortasse non faceres alienum tua bonitate ³⁾, si efficeres, ut in Parochia maneret usque ad visitationem Ecclesiarum. Ego audivi eum; et, quanquam est exigua doctrina, tamen non arbitrator prorsus imperitum esse Christianae doctrinae. Si autem non posse sufficere Parochiae gubernandae videtur, victus ei aliunde sufficiens constitui debebat. Id esset aequius, quam, quod in nostris regionibus saepe fit, ut pellantur e possessionibus. Scis hanc vocem miseram esse: *Veteres migrate coloni*. Vale.

Philippus Melanthon ⁴⁾.

No. 448.

19. Iun.

Conrado Heresbachio.

Epist. lib. II. p. 389. (Edit. Londin. II. ep. 400.)

Clarissimo viro, sapientia, virtute et eruditione praestanti, D. Conrado Heresbachio, Doctori Iuris, Consiliario Inclyti Ducis Iuliacensis, amico suo charissimo,

S. D. Magnam spem conceperam, fore, ut cum tuo Principe ad pompam nuptialem nostri Principis ^{*)} venires. Nec me ullius adparatus videndi tanta cupido tenebat, quanta tui completendi et tecum iungendae amicitiae. Iam olim enim te de scriptis deque honestissimis quibus-

dam tuis laboribus cognovi. Et quanquam ex ipso genere orationis tuae mores tuos suavitateque ingenii aestimarim, *ἔστι γὰρ ὁ λόγος χαράκτηρ τῆς ψυχῆς*: tamen magna cum voluptate saepe alios etiam audivi humanitatem tuam comitateque praedicantes. Proinde arbitrabar facile me consecuturum esse, ut in tuorum amicorum numerum me quoque adscriberes et recenses, qua re nihil gratius hoc tempore mihi accidere potuisset: sed fefellit me spes, ut saepe fit. Et quanquam hanc meam voluntatem multo ante tibi declarare cupiverim: tamen quia defuit occasio, *ἡ πρόσχημα*, arbitrabar fore, ut impudentem me esse iudicares, qui ad te irrumpere conarer, auderemque sine aliqua necessaria causa ad te scribere. Nunc me quaedam officii ratio coegit, ut ad te literas darem. Est hic quidam ditionis *Iuliacensis* ex oppido *Sustern*, is olim sutor istic in patria fuit, postea factus est sacerdos. Nuper autem abdicato sacerdotio coepit ad artem redire eamque hic exercet. Sed in collegium sutorum recipi non potest, nisi ex patria literas habeat, quae ex more testentur eum legitime natum esse et artem didicisse. Scis enim opinor collegiorum istiusmodi consuetudinem. Veretur autem hic bonus vir, se vix impetraturum esse literas a suis civibus, quibus iam sit invisus, quia sacerdotium abdicavit. Quare me rogavit, ut vel ad te vel ad *Rennebergum* Comitem scriberem hac de re. Non potui hoc officii homini valde probo et misero negare, et usus occasione, ad te scribere malui, simul ut me in amicitiam insinuarem tuam et huius boni viri causam tibi commendarem. Quaeso igitur te, ut cum *Rennebergo* Comite agas, ut efficiat, ut cives *Susternenses* huic dent testimonium, quod iure gentium debetur. Quae enim esset ista inhumanitas, ne quidem testimonio velle et quidem suum civem iurare? Non ignoras legibus cogi posse eos ad dicendum testimonium. Magnum me beneficium putabo abs te accepisse, si hanc rem mihi confeceris, propterea quod huius sutoris mores mihi noti sunt, et perspecta probitas est. Si nosset hominem, plane dignum iudicares, quem vel cum periculo adiuveres. Arbitror autem te meis literis tantum habere fidei, ut libenter credas talem esse, qualem praedico. Non potui scribere copiosius, propterantibus his tabellariis, sed si intellexero te non abhorre a nostra amicitia, dabo operam, ut in hoc genere officii et in scribendo me non pos-

1) *Paulus Salveld*, ut intelligitur ex epist. Lutheri ad Myconium, dat. 18. Iun.

2) Cod. ex.

3) cod. *dignitate*.

4) Illo tempore Philippus scribere solebat Melanthon.

*) Ioannis Friderici et Sibyllae Cliv. d. 2. Iun. 1527.

modum negligentiae accusare. Vale. Die
post Dominicam Trinitatis, Anno 1527.

449.

20. Iun.

Guil. Reiffenstein.

Sanlii farrag. p. 326.

ultimo viro *Guilhelmo Reiffenstein,*
amico suo summo,

Quod faustum et felix sit, proficiscitur
ic iuvenis *), cum quo egimus, ut suscipiat
m docendorum liberorum tuorum. Tu de eo
tuo iudicio statues; nam mihi quidem proba-
ingenium, et spero non defuturam fuisse ei
tiii fidem. Id sum secutus tunc quoque, cum
ad *Alberti* Comitis filium mitterem. Mul-
enim refert, quo genere orationis initio
iles aures personent.

Quod cogitas liberos tuos hoc tempore huc
ere, malim te eos domi retinere, donec vires
it firmiores: et praeceptor quamquam est cu-
s, tamen iudicat te debere rationem habere
tis tenerae, quod non semper aerem peregrini
vel culinam alio quam nostro more instru-
i commode tolerare possunt. Ad haec, prius
raeceptoris ingenium ac rationem docendi
estica consuetudine velim explorare. Imita-
s meum consilium. Ergo ex animo opto, ut
istus tuorum liberorum studium fortunet eos-
conservet. Bene vale. Vitebergae, die
Iunii.

450.

(fere eod. mense.)

Alex. Drachstadtio.

Epistola nuncupatoria in librum: „Scholia in epistolam
Pauli ad Colossenses. Phil. Melanch. Haganoae per Ioan.
Secerium. Anno M.D.XXVII. Mense Augusto.” (In fine:
mense Septb.) 8. — Legitur haec epist. non nisi in pri-
ma huius libri editione. In posterioribus desideratur.

*Philippus Melanchthon Alexandro
Drachstadio S. D.*

nam extent praeclare scripti commentarii in Epi-
stolam ad Colossenses, magna causa fuit, cur

Martinus Faber.

haec scholia nostra non ederemus. Quis enim
non malit legere iustam et aliquanto locupletio-
rem enarrationem, quam has tenues et ieiunas
adnotationes. Sed cum viderem futurum, ut vel
me invito ederent alicubi, ut nunc fere fit, typo-
graphi, recognovi ea, quae in scholis dictaveram,
quaedam etiam illustravi. Multae hoc tempore
controversiae tractantur, quas hic attingere oportuit.
In his explicandis volui non tantum dili-
gentiam meam probari lectoribus, sed etiam
ἐπιστάταιν, quam in Ecclesiasticis dissensionibus
in primis praestari oportebat. Neque enim aliter
aut conservari aut sarciri Ecclesiae concordia
potest. Homerus ait, omnium rerum satietatem
esse, belli non esse. Id nimis quam verum ex-
perimur in Ecclesia esse, ubi subinde nova bella,
novi tumultus sine ulla iusta causa ab ambitiosis
hominibus excitantur. Nec spes est pacis ulla,
nisi eam nobis Christus restituerit. Proinde
omnium votis ab eo petendum est, ut tam variis
nostri temporis malis medeatur. Quanquam au-
tem verebar, ne esset, ut Graeci dicunt, *ἀχαίρος
ἐγνοία*, si tibi hunc libellum dedicarem, qui,
quamquam communium literarum minime ignarus
sis, tamen in hoc vitae genere videbaris abhor-
rere a lectione huiusmodi scripti, quod vix sine
fastidio aliquis in scholis legerit, tamen sub tuo
nomine publicavi, quoniam tibi ita promiseram,
teque rogo, ut quicquid hoc est lucubrationis
grato animo accipias. Ego cupio piis et studiosis
iuvenibus prodesse, eosque tum ad religionis stu-
dium accendere, tum ad alias literas colendas in-
vitare. Nec aliud spectavi, etiam minor natu
aliquanto, certe in tractandis sacris literis nun-
quam ingenii laudem captavi, tantum hoc propo-
situm fuit, quod putabam esse boni viri, propius
considerare et cognoscere Christianam doctrinam.
Ea ex re opto, ut aliqua utilitas etiam ad alios
manet atque perveniat. Vale.

No. 451.

(Iun.)

Alberto, Archiepisc. Moguntino.

Praemissa libro: De bello Rhodio libri tres, Clementi VII.
Pont. Max. dedicati, Iacobo Fontano Brugensi auctore.
Ad — Albertum, S. Rom. Ecclesiae Cardinalem, — ut
deliberet non modo de bello Turcico, sed etiam de
sanandis Ecclesiasticis dissensionibus Philippi Melanchtho-
nis exhortatoria epistola. Haganoae apud Io. Secerium,
Anno M.D.XXVII. mense Augusto. 4.

Reverendissimo Principi ac Domino, D. Alberto S. Romanae Ecclesiae Cardinali, Archiepiscopo Moguntino et Magdenburgensi, Primate Germaniae, Administratori Halberstadiensi, Electori, Marchioni Brandenburgensi etc. Domino clementissimo, Philippus Melancthon S. D.

Metuo equidem, ut satis verecunde facere videar, quod alieno operi *), et quidem scriptoris disertissimi, meam praefationem statim in ipso vestibulo spectandam legendamque praeposui. Sed cum hanc historiam ideo mihi misisset auctor, ut edi curarem, vix arbitrabar me illi satisfacturum esse, si non exstaret aliquod meae diligentiae specimen. Itaque, quamquam arbitrabar nostro praeconio nihil opus esse edentibus hunc librum, tamen adduxit me ratio privati officii, ut praefationem adiicerem. Alioqui et res ipsae lectores invitant, et genere orationis scriptor detinere potest. Nam ex nostris hominibus nemo adhuc historiam, cum quidem ea in re permulti elaboraverint, melius scripsit. Nulli autem iustius videbatur esse dedicandus hic liber, quam tibi, Reverendissime Domine, quem Deus Optimus Max. in hoc fastigio rerum collocavit, tanquam speculatorem, verique Episcopum, ut omnium Germanicarum Ecclesiarum curam gereres. Est autem et bonitas tua tanta, ut non alius ex Episcopis aequiore animo suorum querelas audiat et accipiat. Quantum autem periculi universae Germaniae ab immanissima Turcarum natione impendat, cum alia foeda exempla commonefaciunt, tum maxime haec historia ostendit. Etenim cum legerem Turcarum tyrannum summa vi et inaudita pertinacia Rhodum oppugnasse, saepe victum reiectumque ab ipsis moenibus, amisso maximo numero latronum suorum, tamen animo vinci ac frangi non potuisse: tum profecto non illi tantum oppido, sed omnibus gentibus exitium et vastitatem denunciassse mihi videbatur. Neque enim arbitrari debemus, cum in tanto odio Christiani nominis, in tam dira siti humani sanguinis posse diutius quiescere. Praedixerunt de Turcico regno etiam sacrae literae, monueruntque fore aliquam natio-

nem, quae longe post Romana tempora summa crudelitate Christianos delere et religionem ac doctrinam coelo traditam abolere conetur. Si nulla exempla exstarent, in quibus Turcicae gentis furor cerni posset, tamen haec una propheta *Danielis* commonere nos debebat, non leve periculum gentibus omnibus, quae Christianam religionem profitentur, a Turcis impendere. Laudanda igitur voluntas est Principum Germaniae, qui diu iam de praesidio adversus latrocinium Turcicum comparando deliberant. Neque tantam rem dignam exemplis maiorum suorum, qui saepe barbaras nationes, cum in hanc nationem irrupissent, fortissime represserunt, sed etiam pie religioseque facere iudicandi sunt, cum nefariam vim a suis populis, immo a sanctissimis aris depellere conantur. Quoniam autem in illo principum concilio tu singulari quadam Dei benignitate summum locum habes, duxi ad te hanc historiam mittendam esse, ut omnium curam acueres non modo de Turcico bello, sed etiam de sanandis Ecclesiasticis dissensionibus. Neque enim non intelligis, quandum opus sit domestica concordia ad bellum foris gerendum. Et cum tu longe anteeas auctoritate reliquos Episcopos, tuum maxime officium est, Ecclesiarum concordiam constituere et dissensiones de dogmatibus tollere. Hoc a te non mea tantum voce, sed tacitis votis omnium Germaniae populorum peti existimes, ut tandem aliquando Ecclesiarum dissidio medearis. Nam cum plerique alii Episcopi violentis consiliis non tam sanare, quam perdere, gregem videantur, teque constet a vi hactenus abstinuisse, et natura ab omni crudelitate abhorrere, in te oculos coniciunt, abs te opem implorant. Paulus vetuit Episcopum percussorem esse, iussitque eum errantes conscientias ad sanitatem, quantum fieri potest, docendo revocare: qua via, nisi fallor, plus aliquanto, quam ferro, quam laqueo, quam tot novis suppliciorum et cruciatuum formis proficeretur. Finge enim, omnes necatos esse, qui palam aliquid docuerunt alienum a Papae doctrina, quid de reliquae multitudinis conscientis fiet? quae si in errorem adductae sunt, error animis docendo eximendus est. Quoties de levioribus causis Synodi coactae sunt? in hoc tam pernicioso dissidio nemo Episcoporum contrahit idoneos homines ad diiudicandas has controversias, cum tamen alia via sanandi haec mala non appareat ulla. Non ignoras autem constitutum

*) Haec Fontani Iudicis Appellationum militiae Hierosolymitanae et populi Rhodii, historia prodierat iam antea Romae in aedibus F. Minitii Calvi, Mense Februario, Anno M.D.XXIII. in folio. F.

esse in veteribus Canonibus, ut quotannis bis habeantur conventus docentium in Ecclesiis, credo non aliam ob causam, nisi ut de dogmatibus conferrent, ne qua dissensio vel oriri vel orta late vagari posset. Et simulacrum quoddam huius moris retinuimus; conveniunt enim quotannis singularum Dioecesium sacerdotes, sed de doctrina non opinor diligenter conferri. Quodsi tantopere cetera instituta patrum defenduntur, cur non etiam hunc morem conservatis accuratius de doctrina Evangelica conferendi? cur non vocantur ad eiusmodi disputationes homines sani et periti? Nam hae controversiae, quae hactenus ortae sunt, omnes diiudicari non modo ex scriptura, sed etiam ex veteribus Ecclesiasticis scriptoribus possunt: si modo adhibeantur iudices non stulti aut improbi. Cum haec tam facilis et expedita ratio sit ob oculos maxima mala sanandi, tamen tanta est quorundam pertinacia, ut vi malint uti, nihil enim dicam asperius, quam hac ratione, quae cum ipsis esset utilis, tum Reipubl. saluberrima. Et existimo futurum, ut cum diu saevitum fuerit, cum caede, incendio et similibus malis, quod Deus prohibeat, misere vexata Germania fuerit, tamen eo postea decurratur, ut coacta Synodo iudicetur de dogmatibus, et mutantur quaedam ordinationes veteres, et repurgetur aliquo modo Ecclesia. Neque enim negari potest, multa vitia, diu iam dormitantibus Episcopis, in Ecclesiam irrepisse. Ut enim alia praetermittam, res loquitur ipsa, Eucharistiam magno scelere profanari, collatam ad quaestum a vulgo sacerdotum, quae res quantum offendat Deum, aestimari ex eo potest, quod Paulus tam graviter minatur his, qui polluunt Corpus et Sanguinem Domini. Sunt alia multa, quae recensere hoc loco non est visum. Habet aliquid vitii et diversa pars, sed id corrigi non potest Principum aut Episcoporum saevitia; coacta Synodo ratio eius corrigendi iniri posset. Cum igitur res coget hoc consilii sero aliquando capere, cur non in tempore contrahitur Synodus, priusquam gravius aliquod malum accidat? Et cur non regis illius consilium apud Poetam audimus, qui inquit: *Si Turno occiso socios accire paratis, cur non incolumi potius?* Si aliquando coniungetis vobis eos, quos nunc tanquam Haereticos et consceleratos aversamini, cum aliquam magnam cladem Respubl. acceperit, satius est sine publico incommodo pacem sartam tectam, ut ita dicam,

praestare, et has discordias ratione componere. Utinam cogitent Episcopi, se aliquando rationem negotiorum gestorum Deo reddituros esse. Utinam expendant, quantas poenas minetur Deus huic pastorum generi apud Prophetas, qui lupis similiores quam pastoribus, nihil fecerunt dignum Episcopo, non consuluerunt concordiae Ecclesiarum, non dederunt operam, ut doctrina Evangelica recte traderetur. Ad has excubias agendas, et in hanc stationem divinitus collocati, cogitent, non impune fore, de ea tanquam *λεπτοταξίους* cessisse. Nemo autem ignorat, Reverendiss. Domine, in te singulare pietatis studium esse, tibi que maximae curae publicam pacem esse, et omnium earum gentium salutem, quibus praepositus es, omnes confidunt. Hanc tuam voluntatem ostende, quaeso, Germaniae populis, et da operam aliquando, ut, contracta Synodo bonorum virorum, quaerantur publicorum malorum remedia. Quidam nihil putent convenire posse inter tam varie dissentientes, tum in hac obscuritate scripturae, ut videtur, suam quisque interpretationem mordicus tenet, nec ab ea dimoveri se alterius partis rationibus vel transversum unguem patitur. Verum ego a bonis viris existimo, cum ex scriptura, tum ex veteribus Ecclesiae scriptoribus, de dogmatibus ecclesiasticis, quae in controversiam hoc tempore venerunt, posse constitui. Quod maius beneficium praestare posses tuae patriae, quam si pacem concordiamque procul exulantem in Ecclesias reduceres. Maiores tui summam belli gloriam in familiam vestram intulerunt. Utinam tu reliquis vestris praeconiis laudem restituae concordiae adicias, qua non alia magis digna principe et Episcopo esse potest: saepe etiam Moguntini Episcopi praecessores tui Synodos coegerunt propter ecclesiasticas controversias aut propter principum dissensiones. Nulla autem unquam causa dignior fuit, in qua diiudicanda omnes ordines omnia conarentur experirenturque, quam huius temporis controversiae. Nunquam enim uno tempore de pluribus dogmatibus disceptatum est, nunquam de ritibus ecclesiasticis mutandis ad hunc modum cogitatum est. Proinde decet te, quantum consilio auctoritateque potes, contendere, ut iuxta exemplum praecessorum tuorum periclitanti Ecclesiae opem feras. Nihil neque hoc tempore honestius, neque ad posteros memorabilius, neque Deo gratius hac re efficere possis. Nec minus tibi debebunt omnes

Germaniae gentes, quam Esdrae et similibus debuit gens Iudaica e Babylone reducta in Palaestinam, si dissidentem Ecclesiam dissipatamque revocaveris in viam. Hoc factum Apostoli et Episcopo dignum fuerit, cum quo nulli triumpho, nullae victoriae ullorum regum comparari poterunt. Et cum Christus filios Dei vocet pacis auctores, gratissimum haud dubie officium Deo is praestiterit, qui tot gentium pacem atque concordiam constituerit. Haec pro mea simplicitate liberius ad te scripsi, quam decuit fortasse, non quia mihi sumam tantum, ut consulere me tibi, summo Principi, posse confidam, sed ut intelligeres, cum me ipsum, tum alios multos maximam spem pacis in te positam habere. Precor autem Christum, ut te excitet, viamque tibi ostendat, praesentia seculi mala foeliciter sanandi. Valeat celsitudo tua foelicissime.

No. 452.

30. Iun.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 70.

*Ioachimo Camerario Bambergensi
Noribergae,*

S. D. Accepi binas literas abs te, quarum alteras *Cordatus*, alteras *Richelius* attulit, ex quibus intellexi eas, quas antea scripseras, mihi redditas non esse. Nihil audivi libentius unquam, quam quod scripsisti de tuis rebus. Christus fa-veat incepto, et aspiret consiliis tuis, et totam rem iuvet ac regat. Exspecto τὸ ἐκβαίν, de quo te rogo, ut primo quoque tempore scribas. Mi *Ioachime*, cogitavi semel atque iterum de tuo negotio. In tantis malis humani generis vide, ut te diligenter et tuam salutem Christo commendes. Id unum si feceris, satis adversus omnes casus praesidii habebis. Neque enim dubium est, quin in hac vitae mutatione multa incident, quae animum tuum offensura videantur. Tu tamen confide Deo. Est, ut scis, turris fortissima nomen Domini. *Micam* saluta meis verbis, eique bene precare. Saluta *Eobanum* et *Hieronymum*, et utrique meum silentium excusa. Neque enim habeo quod scribam, et otiosas epistolas ac inanes ipsi non libenter legunt fortasse, id temporis melius collocaturi, quam si ἐὼλα scripta legant.

Iterum Vale. Die regii convivii. an. XXVII. Quid autem fiet de aequatoriis? de quibus scripsi ad *Micam*, miror eius ea de re silentium.
Philippus.

No. 453.

(3. Iul.)

Georg. Spalatino.

† Ex autogr. Mel. in cod. Basil. F. 101. epist. 92. Inscriptioni Spalatinus sua manu adscripsit ann. 1527.

*Optimo viro D. Georgio Spalatino,
amico suo,*

S. D. Tametsi novi nihil habebam, quod scriberem, tamen nolui hunc nuncium vacuum dimittere. Scias autem, me Lipsiam proximo biduo profecturum esse, ubi si quid resciero dignum, quod ad te scribatur, ex me habebis. *Erasmus Betae*, Parisiensi theologo, dicitur respondisse, et aiunt, facetum scriptum esse. Mihi nondum contigit videre. Ubi videro, significabo tibi, quale mihi videatur. Huc etiam fama allata est, parare eum secundam partem aspidis de libero arbitrio contra *Lutherum*. Adeo nullus finis est contentionum acerbissimarum. Utinam Deus det nobis suam gratiam, ut potius ea doceamus in ecclesia, quae aedificant, quam quae odia et dissensiones excitant. Vale.

Philippus.

(D. 5. Iulii Melanthon proficiscitur in Thuringiam, ut ibi Ecclesias inspiciat. Postea Ienae consedit usque ad 8. vel 9. April ann. 1528.)

No. 454.

(Calae, in. Aug.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 79.

*Ioachimo Camerario Bambergensi
Noribergae,*

S. D. Diu iam absum domo, missus una cum aliis quibusdam ad inspiciendum statum Ecclesiarum. Interea apud nos aer pestilentiam minari

dit. Mea ancilla *Kuolla*, quam nosti, ut
ior, periit, non quidem domi meae. Nam
uanto ante nupsit. Sed tamen apud eam mea
r, quia singulariter eam amabat, fuit, non-
o cum periculo. Hoc tantum in Thuringia
ificatum est: de uxore quid fiat, plane nescio.
mirabiliter de salute uxoris, liberorum et
torum aliorum sollicitus sum. Nec mihi licet,
anto discrimine domum redire. Scripsi bis
l velim fieri. Accipio te scripsisse ad me, ve-
literae nullae adhuc ad me perlatae sunt,
ieso te, ut, quoniam nihil diu iam abs te ha-
, scribas ad me de omnibus rebus tuis. Ex
undensteynio redeunte ab Episcopo tuo audivi,
m non possit ullo modo ille *ou̇x old' ōri xai*
ō vester placari. Afferebatur tamen a con-
leratis susceptam esse fratris tui defensionem.
lam habeo firmiorem consolationem, quam
e est in sacris literis: Bonus Dominus his,
tribulato sunt corde. Tu quoque confide et
m ora, ut vos custodiat. Vides quantis in
culis haec nostra vita versetur, e quibus elu-
i non possumus sine divina ope. Tu quoque
ulare tibi, quod contigit prorsus otium a pu-
is rebus. O sapientem Socratem, quem scri-
t' mori maluisse quam accedere ad rempubl.
in molestissimis negotiis hoc tempore et
dem nullo cum fructu, quantum video, ver-

Adeo sunt omnia perturbata partim inscitia
entium, partim improbitate. Nunc video quid
profugus *) molitus sit. Non putavi homi-
tam nequam esse. Tu pro nobis Deum
to. Puerum *Erasmus* **), quia non proba-
i aeris quotidianas paene mutationes, mecum
no eduxi. Est et mecum *Iohannes Vangio*.
aliqua parte sollicitudinis levatus sum. Vale
citer. Calae.

Philippus.

455.

10. Aug. (Ienae)

Chiliano Goldstein.

Manlii farrag. p. 363.

D. D. Chiliano Goldstein.

m agi viderem de schola isthinc transferenda
ocum salubriorem, saepe etiam mihi tui venit

Carlostadius.
) *Esnerum*.

ANTH. OPER. VOL. I.

in mentem: quem, quicquid accidisset, optabam
una cum reliquo sodalicio docentium esse, sed
videbam certa de causa vix posse te peregrinatio-
nem longinquam suscipere. Nec poteram tibi ab-
sens quicquam adferre vel opis vel consilii, ita
alienissimo tempore me casus quidam illinc ab-
traxerat. Nunc quoniam constituisti isthic diu-
tius manere, opto ut bene eveniat. Ego si meo
arbitrio vivere mihi liceret, non fuisset passus a
vobis me avelli, cum praesertim audiam clemen-
torem esse pestilentiam, quam antea nunciaba-
tur. Verum hic me haec scholae pars, quae hanc
sedem elegit, alligat. Heri primum huc veni,
nec cognovi qui sit status huius scholae, aut quae
forma futura sit. Cum poteris, quaeso te ut ad
nos copiosissime scribas. *Longicampiano* salu-
tem dices meis verbis. Utinam ita essent eius res,
ut nobiscum vivere posset. Sed ferenda est Dei
voluntas. Die Laurentii, Anno 1527.

No. 456.

(10. Aug. Ienae.)

Io. Bugenhagio.

Primum edita in Manlii farragine p. 227. Nunc accura-
tius ex apographis in cod. Bav. II p. 759., cod. Goth.
191. p. 41^b., cod. Mehn. III. p. 69^b. et cod. Basil. 39.
p. 27.

Iohanni Pomerano Philipp. Mel. S. D.

Valde gratam rem mihi fecisti, quod ad me de
rebus nostris ¹⁾ diligenter scripsisti. Ego vicis-
sim scriberem, si quid haberem, quod magno-
pere te † velle "scire arbitrarer. † Heri "primum
† Ihenam" redii ex inspectione ²⁾ ecclesiarum.
Permisit enim nobis princeps, ut paucis tantum
praefecturis in Thuringia perlustratis domum re-
diremus. Ego mallet recta ad vos, sed retinent
me hic ³⁾ negotia scholae. Utinam locus propior
Witenbergae electus esset, in quem recessissent
adolescentes. Nunc enim dum tam ³⁾ procul
peregrinandum est, fit, ut dilabantur scholastici,
et multis ex praeceptoribus ⁴⁾ non fuit commodum,
tam longam peregrinationem suscipere.

1) Manl. tuis, codd. nostris, cod. Bas. vestris.

2) cod. Mehn. et c. Bas. a negotio inspectionis.
*) Ienae.

3) Manl. cum iam.

4) professoribus cod. Bav., c. Mehn. et c. Bas.

Commendasti mihi quendam sacerdotem ⁵⁾; Is mihi curae erit. Non desunt occasiones prospiciendi viris bonis. Sed ego deinceps neminem mittam quoquam nisi † antea ⁶⁾ auditum a me. Non credis enim, quam inepte ⁶⁾ multi doceant, tam male imitantur optime ⁷⁾ scripta a *Luthero* et aliis bonis viris ⁸⁾. Ego, ubi ⁹⁾ primum poterō, rebus aliquo modo hic constitutis, proficiscar ad vos. Neque enim liberos † meos magis ¹⁰⁾ iuvat quam vos videre. Vale feliciter cum tua familia.

No. 457.

18. Aug. (Ienae)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 80.

Ioachimo Camerario, amico summo,

S. D. In Thuringis accepi magnum fasciculum literarum, quas diversis temporibus scripseras. Sed nostri contubernales retinuerant apud se omnes, donec per certum hominem ad me mitti possent. *Franciscus* non ita multo ante eas huc attulit. In his fuit epistola de Synaxi, quae me peculiariter delectavit, non tantum ideo, quia erat elegantissime gravissimeque scripta, sed etiam, quia gaudebam in te tantum roboris esse, ut a domesticis malis aliquantisper abducere animam ad talium rerum cogitationem possis, quae etiam si nihil voluptatis aut solatii afferunt, tamen paulisper sensum acerbissimi doloris, quem ex calamitate fratris percipis, minuunt. Est, ut vides, voluntati Dei mos gerendus, qui certo consilio nos affligit, non ut perdat, sed ut ad sui cognitionem invitet. Proinde minime te frangi animo, mi *Ioachime*, oportet, sed confidere nostram salutem, vitam ac fortunas Deo curae esse, quod in secundis rebus non saepe animadvertimus. Sed erigunt nos ad huiusmodi cogitationem adversae. Hortor igitur te, ut ingenti ani-

5) Manl. *adolecentem*.6) Manl. *inepta*.7) Manl. *optima*.8) Manl. addit *edita*.9) Manl. *cum*.10) Manl. *liberos tam*; c. Bas. et c. Mehn. *liberos meos magis*; c. Goth. et c. B. praetermittunt.

mo ferre hanc fortunam, exitum, ut spero, Deus gubernabit.

De controversia illa Theologorum ^{*)} tecum aliquando prolixè commentari cogito. Scis me toto iam hiemio exerceri hac quaestione.

Lutherus, ex quo abfui domo, gravissime aegrotavit, de genere morbi mitto ad te epistolam eius. *Ionas* filiolum minorem natu amisit. Urbs *Witteberga* infesta est pestilente, quod malum quanquam adhuc satis clemens esse dicatur, tamen coegit nos scholam inde abducere. *Ienus* conседimus aliquot. Ego duas ancillas extuli, quarum alteram *Vuollam* scis valde modestam mulierculam fuisse. Meus filiolus etiam conflictatus est periculosissimo morbo, sed tamen Dei voluntate convaluit. Reliqua mea familia, Dei beneficio, incolumis est. Vale. Ienae, Postrid. Id. August. Hic habemus literas, in quibus est: *Caesarem* agere de Synodo cogenda, qua de re si quid audisti, scribe quaeso, nam nihil perinde omnes hoc tempore optare debebamus.

Philippus.

No. 458.

13. Aug.

Velcurio ad Langum.

† Ex apographo in cod. Goth. 399, p. 180. — Adieci haec epistolam, quia illustrat ea, quae Mel. Ienae illo tempore egit.

Eximio Domino Doctori Ioanni Langae, Herphardiae concionatori, suo colendissimo.

S. D. Vinum, quod abs te, *Eximie Doctor*, mihi *Wittebergam* mittendum petii, non opus est, ut mittas, cum modo ob pestem quantulamcunque illinc *Ienam*, ubi vini est abunde, concesserimus, hicque pridie Idibus Sextilis ordinarias lectiones inceperimus aliquot nostrorum, quia nondum omnes professores nostrates advenerere, praesertim ii, qui uxoribus aut aliis necessitudinibus impediti venire non possunt. *Philippus* autem propediem huc post Thuringiorum sacerdotum examen reverturus Psalterium et Demosthenem quotidie, proverbialiter Salomonis duobus feriatis sedulo praeleget. Tantum aberit modo Deus porro faveat, ut otiosi hic agentes

*) An melancholicis coena domini concedenda. C. W.

in vino et luxu vacemus. Somptus enim, iores forte plerisque, luxum repriment. Tamen ad ferias mundinarum Lipsicarum vos non futurus invisam Herphordiae. Boni enim non vocati ad bonos etiam ultro hospites vesolent. Interim cum uxore tua et matre bene . Ienae Idib. Sextilis.

Iohannes Bernhardus Velcurio (Feldkirch).

459.

22. Aug. (Ienae)

Io. Lango.

Epist. lib. VI. p. 417. Contuli autographon Mel. in cod. Monac. I. p. 339. — Apographon in cod. Goth. 399. p. 168b.

Illustissimo viro D. Ioanni Lango, Doctori Theologiae, amico suo Erfurdiae,

D. Eximie Dn. Doctor. Hic bonus vir pollicetur est, se mihi curaturum esse quinque aureos endos *Philippo Eberbach*. Eos dixit se exhibiturum esse, ut huc mihi mittatis. Id fecerit, rogo ut scribatis syngrapham, vos ab pecuniam, quantacunque fuerit, accepisse, et meas literas ei dare, adferendas ad Doctorem *Eberbach* Moguntinum, ut ille sciat de mea votate hanc pecuniam fratri suo mutuo sumptam. *Philippus Eberbach* abest procul hinc in partibus Bohemicis, huic a me pecunia primo tempore transmittetur, cum accepero. Tenim praesertim hoc tempore, et sumptibus non exiguis opus erit *) ad eam peregrinationem, quam, ut existimo, brevi suscepturus est in Coburgum. Quaeso igitur, si quid vobis erit hic tabellarius, ut mihi Ienam statim mittatis. Nomen est tabellario Magister *Iacobus Umburg*. Valete feliciter. Ienae, Die Iovis assumptionem B. Virginis.

Philippus Melanchthon.

460.

28. Aug. (eod. a.?)

ab Aichich.

† Ex apographo in cod. Basil. Vol. XXV. p. 43. mihi descripta a S. V. de Wettio.

*) Spanh. mendose: est.

Dem Gestrengen und Ehrenvesten N. von Aichich, meinem günstigen Jungherrn zu handen.

Meine willige Dienst zu zuvor, Gestrenger, Ehrenveste Jungherr. Nachdem ihr mit mir geredt, daß ich euch einen Priester sollte zuschicken, der eure Pfarr könnte versehen, hab ich mit Zeigern dieses Briefs geredt, und ihm angezeigt, wie ihr einen Priester begehret. Darauf er bewilliget, zu euch zu ziehen, und bitte, ihr wollet ihn annehmen, denn er sittsam und eines guten Wandels und Lebens ist, und viel gelahrt. So sehet ihr auch, daß er nicht jung ist, darum ihr mehr Gefallens an ihm haben mögt, denn die jungen oft zu rasch sind. Euch zu dienen bin ich willig. Datum zu Ihen, Mittwoch nach Bartholomäi.

Ph. M.

No. 461.

28. Aug. (Ienae)

Iusto Ionae.

Epist. lib. V. p. 121.

Iusto Ionae.

S. D. Quod nihil hactenus ad te literarum dedi, nulla causa est, quam quod aliquamdiu, cum suspicarer te Witeberga discessisse, plane ignorabam, quo loco substitisses. Postea, cum ex *Lutheri* literis *) rescissem, te in Patriam concessisse, diu quaerenti nemo, qui istuc iret, inventus est, cum quidem ego vel quotidie ad te scribere cuperem. Nam et tu in hoc officii genere, donec Witeberga abfui, diligentissimus fueras scripserasque de omni statu urbis, et quod maxime retulit, de *Lutheri* valetudine accuratissime. Et his tuis temporibus, cum omni genere officiorum dolorem tuum, quem ex morte filii concepisti, lenire deberem, iudicabam alienum nostra amicitia esse, ne quidem literas ullas ad te dare. Itaque tametsi non vereor, quin satisfieri tibi patiaris, tamen te rogo, ut meum silentium boni consulas. Sic enim existimo, te saepe tacite requirentem animo nostros sermones hoc tempore, cum et publicis difficultatibus et domesticis malis angereris, aegre tulisse, quod perinde atque necessarii amici oblitus tam pertinaciter silerem. Nunc autem quanquam debebam ea col-

*) Vid. Luth. epist. ad Melanth. d. 19. Aug. 1527.

ligere, quae levare aliqua ex parte moerorem tuum posse arbitraret: tamen, quoniam existimo, te ipsum in tanto usu optimarum literarum multo ante omnia remedia conquisivisse, et ipso tempore dolorem tuum mitigatum iam esse, non volebam hac de re multa scribere, ne vulnus, quod iam cicatricem ducere opinor, tua virtute et amicorum officiis curatum, nova medicina refricaret. Non agites, inquit Poeta, si qua coire voles. Proinde nec ego renovare memoriam acerbissimi casus longiore oratione volo. Te tamen adhortor, mi Iona, ut, quod facis, cogites voluntati Dei morem gerendum esse: nec sunt haec de malis maxima. Saepe enim de meis liberis cogitanti venit in mentem, non magnopere dolendum esse, si hoc modo nobis eripiantur, qui ex nobis procreati sunt. Quem enim nostrum cum ante actae vitae cursum omnem animo repetit, non poenitet vitae in tot peccatis actae? Huc adde, quod parentum expectationi non saepe liberorum mores respondent. David in magno numero filiorum quam paucos tali dignos patre, quosque, non fuit optabile in prima pueritia, extinctos fuisse? Quas ille animo spes, quam magnificas de eo conceperat, quem ad spem regni educaverat, et cui nomen divinum indiderat? Neque enim in hominem appellatio haec, pater pacis, competit. At ille heros, ille, ut putabatur, divinitus destinatus successor, quam sefellit patris expectationem! Salomonem vide, qui cum inter bonos Principes numeretur, tamen in extremo actu propemodum suae fabulae coepit esse sui dissimilis. Deduxi te velut in theatrum, in regnum historiam. Ubi vide, quaeso, quam multi ex bonis patribus dissimiles filii nati sint: quosque multo satius fuerat non nasci. Feramus igitur aequo animo Dei voluntatem, et non sine certo consilio hos casus existinemus accidere.

Saepe audisti me dicentem, nos, quoniam in tanta caligine mentis humanae et in mortis erroribus quid optimum nobis sit prorsus nescimus, iudicare debere, ea haud dubie maxime ad salutem nostram conducere, quae divinitus fiunt. Et in eam sententiam multa in sacris literis adducuntur non obscura testimonia, praesertim autem hoc re non magnopere orbitate commoveri de- cum omnis respublica fatali quodam tu- ita perturbata sit, ut suspicari non possi- in quam spem suboles educanda sit. Ne- andum esse videtur, ut si nulla

disciplina sit civitatum, si non sint religionis recte constitutae, si literae ac studia omnia virtutis extincta sint, in tali barbarie vivant hi, quos natura nobis charissimos esse facit. Neque enim vita dicenda est ea, quae in eiusmodi vastitate rerum omnium bonarum agitur. Ea quidem existimo, te nunc cum Witeberga magis videri, qualem ruinam res bonae omnes minentur, quanta sint hominum odia inter se, quantus omnium honestarum rerum contemptus, quanta inscitia eorum, qui praesunt Ecclesiis, †denique quam *βέλτερον* sint *οἱ ἀρχοντες* *). Haec, si considerabis, profecto luctus tui non exigua solatia ex his malis colliges, quae bonos viros omnes ita commovent, ut nihil optabilius morte esse stant. Sed diutius in hac parte, quam volui, commoror.

Nos, quantum possumus, *Ienae* reliquias Scholae conservare studemus. Ego enarro sententias Salomonis et *τὸν λόγον περὶ Στεφάνου*. Quo absoluto, decrevi interpretari Aristot. *Ἱθυσά*. Thuringis video famam iniquam esse praeter meritum, quae praedicat, eos parum hospitalis esse. Nos enim et publice et privatim honorifice liberaliterque tractamur.

Stolbergensi Martino, si qua in re gratificari potero, faciam id cupidissime. Tu modo hortoris, ne hanc amittat occasionem sui exercendi. Nos eius studia libenter iuvabimus. Vale feliciter. Christus servet te et tuam familiam universam. Nunquam praetermitte ad nos scribendi occasionem. Ita enim et ipse nuncios inveniam, qui nostras literas ad te perferant. Iterum vale: *Witwoch* post diem Bartholomaei.

Philippus.

No. 462.

(m. Aug.)

Matthaeo a Valdenrod.

Epist. nuncupatoria in librum: Contra Aristogitonem Demosthenis orationes duae doctissimae a Phil. Melanchthone latinitate donatae [at intrinsecus posterior in epigrapha dicitur versa a Vito Winshemio]. Item alia quaedam etc. Haganoae per Io. Secerium anno 1527. mense Augusto. 8. 11 plag. — (In fine graecus quoque textus illarum orationum, quem anno 1526 ediderat, iterum adiectus est. Vid. de hoc libro epist. Mel. ad Spalat. d. 19. Oct. h. a.)

*) Addit A. D.

*Philippus Melancthon
Matthaeo ab Valdenrod Equiti Salutem
dicit.*

Scis mihi, cum graecum auctorem paulo obscuriorum scholae nostrae interpretor, moram esse, simul convertendi eum in latinum sermonem, ut perpetuam sententiam propius conspectam graecae linguae tirones citius adsequantur. Hoc consilio saepe multa vertimus, non tam accurate, quam fieri debuit. Sed tamen ita, res ut intelligi, et ut auctoris imago ab artifice vulgari depicta agnosci posset. Nuper vero orationem *κατὰ Ἀριστοτέλους* latinam fecimus, dedimusque operam pro virili, non ut orationis graecae ornamenta in nostra translatione comparerent, sed ut res et causa plane intelligeretur; quod ipsum in tanta subtilitate graecae orationis et in tam confertis argutiis praestitisse, si tamen praestitimus, magnam laudem meretur. Nec profecto minoris negotii res mihi videtur esse, longiusculam orationem Demosthenis vertere, quam Homero versum eripere, quod nihilo facilius factu esse creditur, quam Herculi clavam e manibus extorquere. Huius rei multa exstant indicia. Nam cum tam multi hactenus Demostheni manus admovent, tamen magis adhuc conatus in laude ponendus videtur, quam eventus. Et ut veracunde fecerunt pictores, qui corruptam *Apellis* Venerem reficere noluerunt, cum desperarent, reliquo corpori eam partem responsuram esse: ita rectissimum esset, ut opinor, omnino non attingere Demosthenem, cum nullius versio exprimere exemplar possit. Sed mihi ignosci aequum est, non ad ostentationem aliquam ingenii, sed ad utilitatem lectorum vertenti: nostra enim interpretatio studiosis pro indice esse poterit: Tibi autem, *Matthaei*, dedico hoc quidquid est operis, ut exstet meae erga te voluntatis meique iudicii testimonium aliquod. Quanquam enim in me colendo nullum officii genus praetermisit: tamen hoc vere praedicare possum, te mihi magis propter optimos mores et studia literarum, quae te non minus ornant, quam avitae imagines, carum esse, quam propter meam utilitatem. Neque non aptum munus hoc esse indicavi. Cum enim in Iurisconsultorum literis verseris, arbitrabar, te libenter hanc orationem lecturum esse, quoniam ex ea legis definitio in Pandectas vestras translata est. Et maxima parte orationis dignitas legum

ab eloquentissimo viro splendide ornata atque illustrata. Ex his fontibus et his auctoribus, *Matthaei* suavissime, vestrae literae derivatae sunt, ad quos respicere interdum magna voluptas est ei, qui leges discit, non modo ut habeat in foro litigandi formulas, sed etiam ut domi habeat optima recte praeclareque vivendi praecepta, quae semper intueatur, ad quae omnem vitae cursum dirigat. Neque enim summi illi et sapientissimi viri, tuarum legum scriptores, magis instruere litigatores, quam efficere bonos viros voluerunt. Mitto igitur tibi gravissimum Encomium publ. legum, in quo videbis, quanta diligentia, quanta religione colendas eas esse vehementissimus orator contendat, idque ethnicus. Pudeat vero quosdam, qui se Christianos perhiberi volunt non alia re, nisi legum ac morum veterum contemptu, cum homo gentilis viderit et pronuntiarit, leges divinitus nobis ostensas et traditas esse. Quanto magis id sentire Christianos oportuit, et publ. leges sancte colere, cum toties divina oracula testentur, eas esse, ut Pauli verbo utar, *διαταγήν Θεοῦ*. Leges igitur haec, cum ab aliis tuis studiis vacabis, et his nostris etiam literis aliquid temporis imperties. Neque enim ad tuae artis tractationem nihil profuturae sunt. Vale.

No. 463.

1. Septbr.

Martino Fabro.

* Ex apographis in codice Bavari Vol. II. p. 804. et cod. Basil. 89. p. 19b. Legitur etiam in cod. Vindobon. 487. fol. 14. et in cod. Mehn. III. p. 31. ubi inscribitur *Martino Fabro* *).

Martino Fabro.

Heres tuus honorifica oratione et diligentiam tuam et animi aequabilitatem mihi praedicavit. Ego de diligentia quoniam in te nunquam fidem desideravi, non valde sum miratus; illa laus tuae aequabilitatis magis me delectavit. Exposuit enim mihi te *στέργειν τὰ πάροντα*, et tuam operam in posterum etiam promisisse. Quaeso

* Haec inscriptio unice vera est; non Marcello, sed Fabro scripta est. Epistola enim quum Viti Winsheimii nuptias commemoret, scripta est anno 1527, ubi Marcellus erat iuvenis XVII annorum. Imo Marcellus demum anno 1531 Reiffensteinii filios docuit.

igitur te, ut, quod facis, pergas summa fide opti-
mi viri filios docere, quos spero patris similes
fore, si praeceptoris diligentia in patris mores
formabuntur. Cum a nuptiis. *Vili* ¹⁾ nostri ex
Thuringia huc ²⁾, rediissem vehementer conster-
natus sum ea fama *διὰ τὰ κειμήλια* heri tui, quae
ibi reposita esse sciebam. Tu facies mihi gratum,
si ea de re mihi scripseris, quomodo se habeat.
De tua ³⁾ etiam voluntate et studiis certio-
rem me facito. Vale feliciter. Calendis Septembris.

No. 464.

5. Septb.

*Franciscus Burchard ad Guil. Reiffen-
stein.*

Edita in Manlii Farrag. p. 238., sed satis mendose. Apo-
graphon in cod. Goth. 401. p. 88^b. ex quo intelligitur,
epistolam non esse Melanthonis, sed Francisci Vinariensis,
tum Ienae cum Melanthono versati.

Guilielmo Reiffenstein.

S. D. Quaeso te, mi Domine Guilielme, ut pro
tua summa humanitate ac singulari erga me be-
nevolentia ignoscas, si tibi hoc tempore, quo
alioqui multis negotiis districtus esse soles, meis
quoque literis molestiam exhibere videar. Nam
profecto huiusmodi me res ad scribendum im-
pulsit, quae nisi sit honestissima, patiar ut me
summae temeritatis accuses. Sin vero satis ad
scribendum causae tibi quoque esse videbitur, oro
et obtestor, ut pro tua humanitate tum aequo
animo has literas accipias, tum me nonnullo of-
ficio iuves, quod hac (a te) epistola petere con-
stitui. Hic qui tibi has reddit literas meas, civis
Ienensis optimus vir est, quantum ex aliorum
praedicatione intellexi: et ipse hoc tempore quo
Ienis fuimus expertus sum. Quia vero medio-
cres habet facultates, easque tum conservare, tum
et augere nonnihil cupit: Francofordiam ad mer-
catam proficisci statuit, ut ibi pannum aliasque
necessarias merces coemat. Cum igitur nunc pri-
mum ¹⁾ eo proficiscatur, neque ante hoc tempus
unquam ibi fuerit ²⁾, a me petiit ut se alicui pa-
trono meo et amico, quem ibi novissem ³⁾, com-

mendarem, a quo perdisceret rationem Franco-
fordiensi mercatus. Audivit enim maximas esse
imposturas quorundam mercatorum, qui istic
versantur, ut vix quisquam sine iactura inde re-
dire, praesertim si quis ignarus fraudium istarum
et tanquam tiro eo veniat, possit. Iam vero, mi
D. Guilielme, cum memoria teneam, te ante
plurimum officii ac benevolentiae in simili causa
Ambrosio nostro, fratris tui commendato literis,
praestitisse: et persuasissimum mihi habeam, te
tanquam patronum et singularem meum fautorem
in huiusmodi petitione non defuturum mihi: vide
quid in animum mihi induxerim. Hunc bonum vi-
rum meumque popularem tibi commendare decre-
vi: oroque ut, si qua in re me velis adiutum, si ipse
in tali negotio ibi versarer, huic, qui meum con-
siliium opemque imploravit, praestes. Primum,
ut nonnihil de ratione Francofordiensi mercatus
quem adhuc ignorat informetur: deinde, ut iuves
eum in contrahenda notitia cum mercatoribus.
Hoc enim in primis scis ei necessarium esse, ne
quam ⁴⁾ adulterinis mercibus comparandis, dum
homines non satis novit, iacturam faciat. Po-
stremo, ut et (quod vel maxime oro) si res ita
postularet, spondeas pro illo ad proximas usque
nundinas. Ego vicissim me tibi pro eo obstrin-
gam fideiussorem. Neque enim dubites, ne sit
solvendo. Nam et habet unde det: et bonus vir
est, cui ab omnibus fides habetur: multique hic
cives suos fundos vineasque non dubitant pro eo
pignori exponere ⁵⁾. Quamobrem, mi Guilielme,
per tuam humanitatem ⁶⁾, quam summam in te
cognovi, oro, ut hunc virum, qui multa nobis
omnibus qui hic hospites versamur, beneficia
praestitit ⁷⁾, cuique ego prolixè de tua voluntate
et studio erga omnes bonos pollicitus sum, iuves,
et quacunque re possis necessario suo tempore
subleves. Ego omnia ea officia, quae huic prae-
stiteris, eo loco habebò, ac si in me contulisses,
daboque operam ⁸⁾, ut aliquando tibi tuisque, si
qua in re queam, gratias referam. Vale, † et
me tibi commendatum habe. Datae Ienae 5 die
Septbr.

Franciscus Vinariensis. ⁹⁾

1) Vid. epist. ad Camerar. d. 5. Mart. 1527.

2) i. e. Ienam.

3) Cod. Bas. Iul.

4) Cod. eumque nunc primo.

5) neque — fuerit, non habet Manl.

6) Manl. alicui amico meo.

4) Manl. quantum enim — faciet.

5) cod. opponere.

6) cod. pro tua humanitate.

7) Manl. beneficium et praestitit praetermittit.

8) ac si etc. non habet Manl.

9) prima etc. non habet Manl.

6.

6. Sept. (Ienae.)

Georgio Sturtz.

. lib. VI. p. 264. — Nunc ex autographo Mel. in cod. nae. I. p. 390., ex cuius scriptura vidi, epistolam non ao 1595, sed anno 1587 Ienae scriptam esse.

ssimo viro, *Georgio Sturtz, Doct. Medicinae.*

Hic iuvenis annis aliquot mecum vixit. ingenio optimo praeditus est, tum natus estissimo apud suos cives loco. Nunc subatur in patriam. Itaque non potuit tam um hic invenire. Cupit istic emere. Ea i illum adiuvari poteris. Quid, inquires, didam rem imponis mihi? Ego vero puto isimum virum et doctissimum intelligere iura. Debentur enim peregrinis huius-licia. Et hic adolescens eo ingenio est, ut o tuam humanitatem praedicaturus et ad- us sit. Est etiam huiusmodi officiis haec l similia exempla virtutis excitanda. Vale,
Die sexta post Aegidii ferias.

Philippus.

6.

2. Oct.

Mart. Luthero.

autogr. Melanth. in cod. Hamb.: *Litterae theologor. XVI. [O.]*

virtino Luthero, patri suo in Christo.

Legi bonam partem *Erasmici* voluminis editi de libero arbitrio. Longa et confusa io est, quam non multi de vulgo intelli- t video. In eo uno est, ut sententias a p callide interpretetur, ne dissentire cre- a iudicio rationis humanae. Ego etiamsi spondere, nollem tamen te properare. utem te, si quando videretur, non confu- x. huius operis, (nam istos ἀρρηκίλους λό- n facile intelligunt, nisi exercitatissimi in o genere) sed tuae sententiae simplicem onem instituere. Id non esset tibi diffi- tu et extra pugnam minus esset habitura tis oratio. Attigi in *Colossensibus* hanc usam, eamque, ubi primum occasio erit, o alio scripto cogito copiosius explicare. istuc redit profecturus *Rigam*. Rogo igi-

tur te, ut eam tuis literis diligenter eius urbis senatui commendes. Mihi mores, eruditio, iudicium eius ita probantur, ut non dubitem adfir- mare, tuto illi committi posse docendi provin- ciam. Vale et pro nobis ora.

Ex Iena. Mittwoch post diem Michaelis.
Philippus.

No. 467.

9. Oct.

Bugenhagius ad Linckium.

† E collect. Wolf. in bibl. Hamb. ubi inter Mel. epistolas legitur. [O.] — At non a Melantheone sed a *Bugen- hagin* videtur scripta haec epistola, neque Melanthoni mense Oct. 1527 erat Vitebergae.

Reverendo patri Venceslao Link.

Viderer de pietate tua dubitare, reverende pater, si ei causae, quam nunc sum acturus tecum, ini- quiozem te fore arbitrarer. Et ut non detineam te longa praefatione, paucis accipe, quid hic ac- ciderit. Scis in quo cursu res evangelicae hic sint, ac potissimum, quid de missa sentiat *D. Marti- nus* *). Visum est tuis fratribus revocare missam ad pristinam consuetudinem ita, ut unus conse- cret ac benedicat panem et dispertiatur omnibus qui- bus libeat edere et qui possit enarret evangelium sub eam synaxin. Fieri hoc facile potest nullo scandalo publico, imo applaudente hac urbe, quae iam tot annos audit Evangelium. Quanquam ne scandali quidem in rebus divinis habenda sit ratio. Atque ita fiet, ut non adigantur ad missas fratres, qua impietate nulla maior est et evangelico insti- tuto satis fiet, et verba missae omnia, omnes pre- ces, omnes benedictiones dicuntur et audiente et acclamante ecclesia. Nam, ut scias quid sentiam, nihil mihi privatae missae videntur, nisi mirum ludibrium, mira scena, et vere ii sunt, qui osten- tui habent Christum, qui privatas missas legunt. Iam hoc multo maximum est, quod non ut ante vendi poterunt. Haec atque multa alia sunt, quae istos moverunt, et ego non possum non probare, cur velint revocare priscum institutum, cui nisi faveas tu, Evangelio parum aequus videbere **). Sine scandalo res mutari potest. Cur non mute- tur igitur? Iam hoc superest, ut qui adstant al- tari, ita communiter manducaturi, utraque spe-

*) Vid. Lutheri Iudicium d. 15. Aug. 1527. Spenglero missum.

***) Manduca haec videntur.

cie utantur. In eo Pater Prior dissentit a fratribus, nam in aliis satis convenit. Porro ne hic quidem vetat scandalum, quod vos timetis unum, quo minus permittas utramque speciem; solemus enim passim hic multi, nemine adversante, utraque specie uti, et in ecclesia curabitur, ut utramque speciem porrigant omnibus sacerdotes. Non est, quod ita cogites: Bohemi vocabimur, Noribergenses ista non permetterent. Sine has cogitationes et ad te redi. Cogita quid iubeat Evangelium, cogita quam hic illa sine ulla offensione publica fiant. Plus scandali commoveris, si interdixeris, quam si vel dissimules vel etiam praecipias. Mihi omnino omnia expendenti videtur, ut, si iubere non vis quod debebas, dissimules saltem. Non mutabunt missandi consuetudinem sacrificuli, quorum unus hic victus est. Quare gaudeo, ordiri hoc, si suo exemplo forte aliquos moveant. Et ita destinarunt fratres quod bono consilio. Quod si improbaveris, crede mihi, offendes multorum conscientias; nam ita missare ut hactenus est solitum, nec debent, nec volunt. Quod ad me attinet, te oro, faveas pio consilio et aliquando assuesce Deum plus quam homines timere. Atque hoc cogita unum, plus hic scandali fore, si vetes quam si permittas. Cogita item, quia in re tali non possis iudicare aliorum conscientias et scias quod scriptum est

satisfaciat cuique sua conscientia. Vale.
Vitemberg. die 9. Octob.

No. 468.

14. Oct.

Ge. Spalatino.

† Ex autogr. Melanth. in cod. Basil. F. 101. epist. 95. cuius inscriptioni Spalatinus adscripsit ann. 1527.

Optimo viro D. Georgio Spalatino.

S. D. Misi cum meis ac tuis literis *Casparem Rudolfum* in oppidum *Weidam*, quod faustum felixque sit. Et quanquam de tua commendatione iudicabam idoneum ad eam provinciam, cui destinasti eum, tamen ut liberalius commendare eum *Aureo* ipsi possem, audiivi hominem christiana dogmata aliquot, ut prolixè quidem contulimus. Nec audiivi quod improbare possem. Recte tenet summam doctrinae christianae, quantum iudicare possum. Opto igitur, ut istis virtutibus dignam conditionem habeat. Quid esse-

cturus sit in *Weida*, ego non possum divinare. Te rogo igitur, ut mihi significes, ubi ad te redierit, quid acciderit. Quae postulasti per nostrum Quaestorem tibi mittam. Nondum enim huc rediit bibliopola, qui libros nobis allatos et Francofurdia exhiberet. Protinus nullo modo videtur mihi ad Cancellarium mittendus. Eius rei multae causae mihi esse videntur; tamen cum eo loquar de hoc negotio. Vale. Caetera alias. Die Martis *μετὰ τὴν* Burcardi. *Erasmi* scriptum de libero arbitrio est argutissimum.

Philippus.

No. 469.

19. Oct.

Ge. Spalatino.

† Ex autogr. Phil. in cod. Basil. F. 101. epist. 94., cuius inscriptioni Spalatinus adscripsit ann. 1527.

D. Georgio Spalatino, viro optimo, suo amico.

S. D. Mitto tibi orationem *κατὰ Ἀποστολοῦ*, cui paraphrasis Pliniana praefationis addita est. Mitto et Colossenses. Sero, inquires! Verum ego citius non potui. Nam bibliopola intra triduum proximum primum huc rediit. *Misissem et ὑπερασίστην Erasmicum*. Sed ex domino *Gunthero a Buna*, collega tuo, accepi; te iam habere exemplum eius scripti. De *Caesarei* iudicio, quod scripsisti, non magnopere sum miratus, quanquam non sciam, quem habeas eius dicti auctorem. Ille liber *Erasmi* cum gratiam novitatis exuerit, multos minus movebit quam nunc. Nosti hominum mores et imperitorum iudicia. Habes etiam duo exempla imaginis meae expressae a summo artifice. Formicas et alia quaedam alias mittam. Nondum enim erant transcripta. Vale. Postridie Lucae.

Philippus.

No. 470.

(fere hoc temp.)

Iohanni Reiffenstein, iuniori.

Manlii Farrag. p. 326.

Adolescenti studiosissimo Ioanni Reiffenstein.

S. *Martinus* *) reddidit mihi suavissimas literas tuas, mi *Ioannes*, quae mihi attulerunt ma-

*) *Martinus* Faber, doctor filiorum Reiffenst. Vid. epistolas d. 6. Iun. d. 20. Iun. et d. 1. Sept. scriptas.

nam voluptatem. Gaudebam enim primum patris tui causa, viri optimi, qui nulla ex re fructum capit aut voluptatem maiorem, quam ex studiis tuis ac fratrum tuorum. Deinde delectabar et reipublicae causa: adducor enim in spem, ut literae et honestae artes integrae ad posteros perveniant ac transferantur, cum te ac tui similes video tam studiose operam dare literis. Precor itaque Christum, ut faveat tuis studiis ac fratrum tuorum: idque faciet, si tu quoque eum toto pectore rogabis, ut te adjuvet, et gubernet omnem vitae tuae cursum. Amare enim se testatur hanc tuam aetatem, cum dicit: *Sinite parvulos venire ad me: talium est enim regnum coelorum.* Hoc classico, hac voce vocat tui similes ad honesta, et pollicetur pretium ingens. Hanc vocem Dei nostri ac salvatoris, mi loannes, memineris tibi sequendam esse. Idem Christus custodiat et conservet te semper, et gubernet tua studia ad utilitatem reipublicae et ad suam laudem. Bene vale. Matrem tuam verbis meis reverenter saluta.

No. 471.

(Oct.)

Ge. Spalatio.

† Ex autographo Mel. in cod. Basil. F. 101. epist. 85., cuius inscriptioni Spalatinus adscripsit annum 1527.

Optimo viro D. Georgio Spalatio,

S. D. Misi tibi imaginem meam et alios quosdam libellos, quos haud dubie his diebus accipies. Venit huc *Vincentius Stung* literis tuis ac *Planicii* commendatus, cui profecto cuperem consulere, si quem vacuum locum hoc tempore scirem. Sed venit hoc in mentem. Si *Caspar Rudolfus* proficisceretur *Olsniciam*, quo loco antea fuit *Vincentius*, et esse *Caspar* commode posset, dari posset conditio, quam hactenus habuit *Rudolphus Vincentio*, quae quamvis sit exigua, tamen ad tempus hoc hospitio homo exulans uteretur, donec inveniret conditionem uberiolem. Praeterea existimo pro *Caspere* hunc *Vincentium* *Widam* aut ad montem *S. Viti* [*Voigtsberg*] mitti posse. Quanquam enim *Aureus* recusarit *Casparum* suscipere, tamen effici potest, ut cogatur diaconum accersere. Novi istum Davum, et suspicor, gravatim recepturum esse aliquem diaconum, ne illum populus quam se malit audire. Proinde duxi scribendum esse quaestori,

MELANTH. OPER. VOL. I.

ut agat eum senatu *Widensi*, ut aut hunc aut *Rosenbergium* faciant diaconum, et agat cum monachis *Milfordianis* severe, ut alterutrum retineant pastorem in monte *S. Viti*. (Tu quoque scribes quaestori *Widensi*, ut in hanc sententiam agat et cum senatu et cum monachis.)*) Id si nolint, quanquam facturos puto, ea de re ego ipse ad principem scribam, minimeque placituram commendationem illis palliatis, imo fucatis monachis mittam. Vale. De *Islebio* miror, unde rescieris. Quaedam de poenitentia reprehendit in meo libello, quod non inchoarim eam ab amore iustitiae. Ego quae scripsi recta esse existimo. Nec video illum satis magnam causam habere carpendi eius scripti. Sed decrevi ferre, etiam si perget mihi molestus esse. Vale.

No. 472.

(fere ex. Oct.)

Ge. Spalatio.

† Ex autogr. Melanth. in cod. Basil. F. 101. epist. 96., cuius inscriptioni Spalatinus adscripsit ann. 1528.

Optimo viro, D. Georgio Spalatio amico suo summo,

S. D. Non libet mihi suspicari, *Colditium* adeo nihil habere frontis, ut ausit fingere aut serere rumores illos, quos scribis de *παλινοδιας Lutheri***) . Nullum inter nos verbum ea de re commutatum est; neque sane potuit, cum ego semper contenderim ea, quae sunt in commentario inspectionis ecclesiarum, convenire per omnia cum *Lutheri* doctrina. Tantum me hoc cavisse, ut sine acerbitate verborum res nuda proponerentur. Multae mihi causae fuerunt eius lenitatis. Nolui enim alere *Aurei* et similium amentiam, qui putant, unum hoc esse docere Evangelium, summa contentione atque amarulentia debacchari velut e plaustis adversus eos, qui a nobis dissentiunt. Neque ignoro, quantum odii apud quosdam conciliarit mihi haec mea diligentia; sed mihi magis fuit spectandum, quid Deo placeret, quam quomodo sycophantas illos mihi placarem, a quibus

*) Haec margini adscripsit Mel.

**) Adscriptus est quidem annus 1528, sed, ut argumentum docet, est referenda ad annum 1527 et mense Octobri videtur esse scripta. De rumore palinodias Lutheri vide epist. Lutheri ad Spalat. d. 13. Sept. et ad Ioannem Elector. d. 12. Oct. 1527.

nunc ut haereticus, ut fanaticus traducor. Hanc meam epistolam potes exhibere quibus voles. Si quis *Lutherum* recantare aliquid in meo opere iudicat, is multipliciter insanit. Si quid scriptum est, quod videtur pugnare cum *Lutheri* doctrina, id ad me, non ad *Lutherum* pertinet; mecum expostuletur; fortasse inveniam, quod respondeam. Nam quod nudas res proposui, cavique, ne quid admiscerem conviciorum, honesta ratione adductus sum, quam spero Deo probari. Et *Lutherus* mihi optimus testis est, me semper optasse in hac tota dissensione, ut summa lenitate καὶ ἐπιεικείᾳ nostri omnes uterentur. Non faciam longum, sed si opus esse putabis, scribam aliquando ad ipsum *Coldicium*. Vale.

Philippus.

Si *Aureus* ad te de permutatione scribit, quaeso scribas ad Cancellarium, ut eam ei curet. Idque non dubito facturum esse.

No. 473.

(tere eod. temp.)

Casp. Aquilae.

† Ex autographo Philippi in cod. Rehd. Vratisl. Vol. V. descripta nobis a S. V. Schulzio.

Caspari Aquilae, amico suo,

S. D. Mihi quidem, mi Caspar, facile patiar abs te satisfieri. Est enim perspecta mihi tua erga me voluntas perpetua. Verum hoc te rogo etiam atque etiam, ut tuam ecclesiam moderate doceas ea, quae ad aedificationem faciunt. Eos, qui tibi non commissi sunt, sinas valere καὶ αἰμώζειν. Nec te vel monachorum maledicta, vel aliorum calumniae commoveant, ut, quod alienissimum esse a doctoribus ecclesiae debet, apud miseram plebeculam rixeris, et tuos adfectus minime idoneo loco ulciscaris. Non ignorabam ego, fore qui ex illa mea partitione poenitentiae offenderentur. Sed non putabam omnium calumniis nos moveri debere. Tam leves et frivolae sycophantiae non plus ad bonos viros pertinent, quam Indorum aut Arabum plebiscita. Sine igitur maledicere improbos, nec tu ea maledicta ex cauponis in concionem adfer, sed his dissimulatis tuam rem age et doce utilia. Ita facile vinces istos sycophantas. Hoc quoque te monendum duxi, quod Christus praecepit discipulis, ut sint prudentes

sicut serpentes, ut caveas, necubi illorum etiam cupiditatibus morem geras, qui non oderunt monachos ob aliud, nisi quia in eorum possessiones invadere cupiunt. Nec accuso cives tuos omnes; sed animadverti, quosdam istic iuvenes esse plus satis vehementes. Tu autem scis, quid sit in veteri versiculo: *ecqui perdidit rempublicam? oratores, stulti, adolescentuli* *). Adversus horum consilia, crede mihi, singulari tibi vigilantia et prudentia opus est. Doctor *Hieronymus* hinc his diebus abibit. Si tamen vis, mitte huc testimonia, ut notam amissam. Deliberabo cum aliis. Cura etiam huc mitti libros mathematicos, qui istic sunt. Vale.

Philippus.

No. 474.

(tere Oct.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 76. Nunc ex autographo in cod. Monac. I. p. 50.

Optimo viro, D. Hieronymo Baumgartnero, suo patrono,

S. D. Sic est, ut scribis, Hieronymus, multo plus nocent Evangelii gloriae fanatici spiritus, qui nunc passim nova dogmata serunt, et maximos tumultus in civitatibus excitant, quam ulla unquam saevitia tyrannorum nocuit; et nisi pollicitus esset Christus, se nobiscum usque ad consummationem seculi mansurum esse, vereremur + profecto, ne tantis fluctibus oppressa religio penitus interiret. Non enim alio spectant istae haereses, nisi ut penitus deleatur nomen Christianum. Precor autem Christum, ut in tam periculosis tempestatibus gubernet ac servet naviculam suam, atque etiam communibus precibus haec mala sanare possemus. Tu quoniam istic in aliqua parte reipublicae es, quantum potes advigilabis, ne in urbem vestram irrepant novorum dogmatum professores. Ego iam dudum institui scribere contra ἀναβαπίστας, et de rerum communione; sed partim valetudine, partim quotidianis occupationibus prohibitus, non possum absolvere, quod paro, sed incurram, quantum potero, in hanc rem.

Pro *Vito*, filio cuiusdam vestri civis laboro, ut Senatus urbis vestrae conferat ei stipendium, postquam id *Stor* reliquerit; semper cavi, ne

* Vid. Cic. de senectut. c. 6. §. 20.

quem indignum vestris civibus commendarem. In *Vito* autem singulare mihi ingenium et singularis eruditio esse videtur, quare si vestro beneficio contigerit ei perdurare in studiis, spero, cum ornamento patriae fore aliquando. Rogo igitur te, ut quantum potes, adiuves adolescentem et probum et pauperem. Multum ei tua commendatio etiam apud *Ebnerum* profutura est. Ages igitur, quantum honeste poteris, ut habeatur eius ratio. Vale.

Philippus.

No. 475.

(fere Oct.)

Lazaro Spenglero.

Ex Urbani Gottlieb Hausdorf Lebens-Beschreibung Lazari Spenglers, vördersten Rathsschreibers zu Nürnberg. 1741. 8. p. 200.

*Prudentiss. Viro D. Lazaro Spenglero,
Scribae Senatus Noribergensis,*

S. D. Hic *Vitus* est, quem anno superiore vobis dicebam composuisse Panegyricum *Maximiliani* magna felicitate. Nunc domesticis necessitatibus domum revocatus est. Quaeso autem, vir optime, si qua erit occasio eius iuvandi, ut tale ingenium et tantae spei iuvenem fovendum esse existimes. Nisi enim publica liberalitate studia conserventur, degenerabit haec ratio in barbariem plus quam Scythicam. Nemo recte poterit sacra docere, nemo ius dicere. Debet autem vestra diligentia publicis malis mederi. *Billicani* scriptum ad vos vidi. Ego nullius in ecclesia novi dogmatis auctor esse velim. Itaque semper eum sum hortatus, ut veteres scriptores adhiberet in consilium, et ego quoque facio, qui cum Christum adesse praesentem in Eucharistia toties affirmant, nolo ego ab ipso ecclesiae consensu dissentire. Habes meae sententiae summam.

Cinglius mihi scripsit, meque rogavit, ut ad *Osiandrum* scriberem et hortarer, ne vehementius suae factioni adversaretur. Sed me non movent Cinglianae literae. Video enim in illa amica exegesi non valde amice tractari *Lutherum* *). Vale.

Philippus Melanchthon.

*) Zwinglius a. 1526 ad Norinbergenses scripserat de sacra coena, cui respondit *Osiander*. Alteram igitur mense Maio 1527 Zwinglius scripsit epist. ad *Osiandrum*, quam hic a.

No. 476.

(fere hoc temp.)

Chiliano Goldstein.

Edita in Manlii Farrag. p. 341. Contuli apographon in cod. Basil. 89. p. 48b.

D. Chiliano Goldstein.

S. D. Gratulor tibi filium natum: et Christum precor, ut servet te et universam + tuam" familiam incolumen. Multae fuerunt causae, cur sub discessu¹⁾ scholae domi esse cupiebam: sed in his non postrema cura erat + et" de te, et + de" *Longicampiano*. Nuper etiam scripsi de illo *Ioanni Pomerano* ²⁾. Spero tamen fore ut brevi istuc proficiscatur³⁾. *Seydler*⁴⁾ existimo nos recte prospecturos esse. *Apelles* huc misit quendam suum etiam amicum: is cras hinc ad equitem quendam ibit, ut petat ἐπισκοπήν in illius Ecclesia: cui cum prospectum erit, habeo quo *Seydlerum* mittam. Sin ille eques recusaverit *Apelli* amicum accipere⁵⁾, modo res sit integra, eo⁶⁾ *Seydlerum* mittam. Si totam Thuringiam perlustraverimus, iuvare plures poterunt, quam iam possunt, inspectis tantum tribus⁷⁾ praefecturis. Ubique multum est indoctissimorum pastorum. Sed illi eiici non possunt: ita fit ut iaceant et negligantur etiam eruditi, dum virtutis praemia possident illa hominum monstra. *Longicampiano* dices meis verbis multam salutem. Bene vale.

No. 477.

(fere 1. Nov.)

Ge. Spalatino.

+ Ex autographo Melanth. in cod. Basil. F. 101. epist. 91. Spalatinus inscriptioni adscripsit: „1527 Coronae.“

*Optimo viro, D. Georgio Spalatino,
amico suo summo,*

S. D. Fuit mecum hic his proximis diebus Quae-
stor *Widensis*, e quo intellexi, *Rosenbergium*

1527 cum responso suo edidit. Mense Maio 1527 Zwinglius librum suum „Amica exegesis“, misit *Luthero*. Scripta igitur est haec epistola anno 1527.

- 1) c. discessum.
- 2) *Ioh. Pom.* absunt a cod.
- 3) cod. proficiscar.
- 4) cod. *Sidelio*.
- 5) cod. recipere.
- 6) Manl. et.
- 7) cod. addit: ut opinor.

in oppidum commigrasse, eique successorem datum esse *Rudolfum*. Quantum autem id detestabat, tantum me perturbavit querelae de *Aureo*. Plane adfirmat, oppidum tranquillum esse non posse, nisi eo amoto; tantum, ait, esse eius saevitiam in docendo. Itaque monuit me res, ut ad Cancellarium scripserim significarimque, quem in locum transferri *Aureus* possit. Parochiam *Widanam* videtur recepturus *Cronswiciensis* ille. Nunc si *Neapolin Ulstadiensis* pastor accerseretur, *Ulstadium* commendaretur *Aureo*. Nam hoc nolim, *Aureum Neapolim* mitti. Miror ingenium hominis, cum videat se sibi ipsi tantum mali conflare, se in tanto odio bonorum esse propter linguae intemperantiam, nec sibi tamen imperat. Vellem audisses coram. Dixisses aliquid esse de veteribus comicis, quanquam, ut vere dicam quod res est, tantum acerbitatis ne quidem in veteribus comicis est. Quid quod non cum monachis, non cum collegiis canonicorum, sed cum sua plebe litigat. Audio, eum pro concione dixisse, esse, qui sibi invident; quod non omnino cogatur esurire, id se acceptum ferre Deo et Principi. Haec placent; sed audio reliqua. Plebi se non acceptum ferre; der Teufel soll's ihm danken. Obsecro quid opus est sic incurrere, imo irruere in offensionem populi. Haec tibi scripsi, ut hominem admoneres. Sed id frustra diu iam credo et me et te facere. De *Vincentio* videro, et habet aliquid spei, quae cum explorata melius fuerit, scribam tibi. Nunc enim de *Neapoli* expectandum est, quid in aula decernent.

De *Islebio* noli esse sollicitus. Ego enim, ut spero, sanabo hanc offensionem. Nec puto, esse eum alieniore erga me animo, quam fuit unquam. Ego certe de mea voluntate erga illum nihil mutavi. Est mihi, ut fuit semper, carissimus, et arbitror me ab eo redamari. Sed est, ut scis, arguto ingenio; itaque delectatur suis quibusdam inventis, quod ego illi facile permitto. Scio futurum olim, ut capiat eum satietas argutarum huiusmodi, cum videbit, quam sit utile, imo et quam difficile simplicissime docere, et attemperare se multitudinis captui. Mitto tibi *Lutheri* epistolam de hac nostra controversia*). Ex ea simul intelliges, qua sit valetudine. Christus

servet nobis et ecclesiae virum illum. Remitto et *Billicani* epistolam.

Ago tibi gratias pro exemplo *Brentianae*. Mirifice amares *Brentium*, si nosset. Est enim mihi semper modestissime gravissimoque ingenio esse. Novi enim pæns a puero. Coronas solebant a populo *Athaniensi* bene meritis vel civibus vel exteris decerni, ut apud *Livium* saepe vides graecas civitates coronas *Romanae* misisse. Existimo ita accipi in illo *Demosthenis* loco, tametsi ipsum *Demosthenem* inspicere non vacavit. De tuis *Canonicis* scribe mihi quid decreverint agere, an obtemperent postulatis principis. Ego ita sentio, si pro tempore, ut vocant, horas canere vellent, omissis omnino suis misis, eum idem *Wittebergae* fiat, non magnopere cum eis rixandum esse, aut contendendum ut legant, nisi tibi secus videtur. Vale.

Philippus.

Katίχησις nondum est scripta. Formicæ ab *Andrea* petes.

No. 478.

(6. vel 7. Nov.)

Io. Agricolae.

† Ex apographo in cod. Mehn. III. p. 34. — Haec epistola illa esse videtur, quam *Melanthon* per *Lutherum* ad *Agricolam* misit, et de qua *Lutherus* scribit *Agricolae* d. 10. Decb.: „Has *Philippus* ad te, credo sese purgans tibi nescio de qua causa.“ Scripta igitur est epist. fere d. 6. vel 7. Nov.

Iohanni Agricolae.

Tuae literae valde gratæ mihi fuerunt, quia simpliciter libereque admonuisti, quid de illo meo libello iudices. *Aristophanes* inquit, doctos homines se ἐλέγχειν καὶ ἐλέγχεσθαι. Quare et mihi moneri abs te, et amicissimo et gratissimo homine, gratum est, ut non recusem agnoscere errorem, sicubi lapsus me esse animadvertero. Libellus ille scriptus est a me non ut ederetur, sed ut illis ipsis, apud quos scripsi, indicarem principales locos doctrinae christianae, neque libet mihi suspicari, te sententiam tuam sub aliena persona indicasse. Id enim alienum esse a nostra amicitia debet. Et quoniam video, mihi plane capitalia crimina obiici, respondebo ad ea breviter; quia apud te, hoc est, ut statuo, aequissimum iudicem, causam dico.

*1 Vid. epist. *Lutheri* ad *Melanth.* d. 27. Oct.

Ego nec dictum nec scriptum a me quicquam memini, quod christianam libertatem videretur laedere, neque sciens velim aliquid scribere, quod puritatem evangelicae doctrinae contaminare posse intelligerem. De poenitentia arbitror hoc tibi mecum convenire, in animis ante vivificationem seu consolationem oportere pavorem et terrores et confusionem conscientiae existere. Hos motus vocari metum divini iudicii, aliquando etiam sensum divinae irae. Sed intelligi a vulgo facilius potest haec figura sermonis: *metus divini iudicii*. Et quidem in eo agone esse metum aeternarum poenarum negari non potest. Ego enim non de eo metu loquor, quem homines ipsi accersunt suis viribus, sed quem Deus incussit, estque a me diserte positum, Deum efficere illos terrores. Sed *illi motus*, inquis, *oriri ex amore iustitiae debent*. Quis negat? Ego autem consulto id ibi ¹⁾ praeterii, quia non tam facile intelligi video, quid sit: ex amore iustitiae oriri poenitentiam, quam facile dicitur. Et in docendo scis me fugere eiusmodi obscuros locos, iuxta proverbium: *ἀμαθέστερον καὶ σαφέστερον*. Est autem recte et religiose praecipuum de amore iustitiae. Sed scis, christianam mentem sero eo pervenire, ut perspiciat, quid sit: Deum propter se ipsum timere, aut: ad Deum amore iustitiae converti. Proinde etiam de timore filiali non sum secutus veterem definitionem, quia a parum exercitatis animadverti non satis posse intelligi, quid sit Deum timere non propter poenas. Et aliquot docti viri in hac inspectione ecclesiarum mihi, ea de re cum ipsis disputanti, assensi sunt, obscuriorem sibi veterem illam definitionem timoris filialis esse, quam haec est, quam ipse tradidi. Et tamen illa vetus reprehendi non potest. Sed ego iudicavi parvulos lacte alendos, nec veto, te grandioribus solidos cibos proponere. Quem locum Pauli male detortum putas ad urgendam legem, non descripsi; suspicor tamen, te hunc velle: *lex est posita propter transgressionem*. Lutherus eum exposuit, angendas, ego, cohortandas ²⁾. Non ignorabam me aliud exponere atque ille exposuit; sed malui sequi veteres certo consilio; nec opinor mihi propterea succensere Lutherum, quia haec interpretatio non male quadrat ad Pauli sententiam et minus habet obscuritatis. Non enim du-

bium est, quin Paulus doceat, legem propter has causas latam esse, primum ad coercendam carnem iustitia carnali, deinde ad terrendam conscientiam. Ego interpretationem Paulini loci ad effectum priorem legi accommodavi, Lutherus accommodat ad posteriorem.

Habes consilii mei rationes, quod secutus sum in informanda poenitentia et in loco Pauli enarrando. Libenter cedam rectiora monentibus, si videar propterea contaminasse scripturarum puritatem, aut laesisse libertatem evangelicam, quia, cum homines valde indoctos suscepissem admo- nendos, non satis videor omnia excussisse aut ad vivum resecurisse. Utinam omnes, qui docent, ad captum auditorum se accommodarent! Ego id certe conor. Quod si hoc peccare est aut scripturam puritatem conspurcare, fatebor id quoque, si quidem ita vis, *καὶ παλινωδήσω*. Id quod scribis te non valde) quorundam sermones, facile patior. Non enim audeo tibi, homini amico, onus nostri defendendi imponere. Id tamen te rogo, ut candide interpreteris ea, quae scripsimus. Vale.

No. 479.

(eod. temp.)

Casp. Aquilae.

† Ex autographo Philippi in cod. Rehd. Vratis. Vol. V. mihi descripta a S. V. Schulzio.

D. Caspari Aquilae, amico suo,

S. D. Binas literas abs te accepi, quarum alteras reddidit scriba vester, alteras is, qui farinam attulit. Posteriores sane gratiae fuerunt; faciunt enim *πρὸς τὸν ἄλφιτον*, ut Graeci dicunt. Sed extra iocum, utraque fuerunt gratissimae. Si scissem, quid egisses de ludi magistro quodque iam fuerat diaconus designatus, nihil mutassem. Tua culpa est, quod non satis dilucide scripsisti. Interea te adhortor, ut non sinas te commoveri improborum calumniis et maledictis. *Islebius* reprehendit, quod a metu poenarum inchoari poenitentiam scripserim, non ab amore iustitiae. Scis autem, me consulto fugisse illam de amore iustitiae disputationem, non quoniam ipse sentiam, deum propter sese timendum esse, sed quod vi-

1) tibi cod. mendose.

2) Videtur hic aliquid excidisse, fortasse: *conscientias esse lege*

3) Scriptum est *repsisse*, quod mendosum habeo; fortasse *reposecere*.

deam, mentem Christianam in illis terroribus sero eo pervenire, ut aeternarum poenarum metu non commoveatur. Meministi, quae ea de re locuti sumus, cum de timore servili et filiali colloqueremur. Sed ille, ut vereor, delectatur ingenio. Ego respondi ei, et vicissim ab eo literas expecto. Quod si videro, eum bellum parare, rogabo, ut sumat sibi alium quempiam ex his, qui adversantur nostrae doctrinae, quicum litiget. Mihi decretum est, cum eo non rixari. A *Luthero* heri literas accepi, in quibus significat mihi, qua sit valetudine. Est incerta, quare pro eo orabis dominum. Pro farina ago tibi gratias. Nec plus postulo mihi mitti, nam mea uxor non scit coquere. Pulvisculus ita faciendus est: Die Heutlein von dem Hünermeglin soll man lassen dürr werden, und viel zu Saamen sammeln, und soll die Heutlein; darnach nehmen Zingiber, galangam und calamum, und soll die Heutlein und diese Aromata mit einander stossen. Es sollen aber die Heutlein als viel seyn am pondere als des andern alles, id est, pulvisculus soll gemacht werden halb von Heutlein, die andre Hälfte von Zingibro, Galanga und calamo. Solches gestossen alles soll man brauchen a prandio et coena ein wenig, so viel als man auf ein Messer pflegt zu fassen. Ego comperi stomachum valde iuvare ea medicina. Et parabilis est. Vale et pro nobis ora.

No. 480.

12. Nov.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in cod. Basl. F. 101. epist. 89. cuius inscriptioni Spalatino adscripsit ann. 1527.

Optimo viro D. Georgio Spalatino, amico suo summo,

S. D. Ego vero non velim renovare clamores illos in templis, postquam isti morem recitandi receperunt, et gaudeo, canonicos tuos tandem esse adductos, ut urbis vestrae tranquillitati serviant. *Bornensibus* poteris ita consulere, si horaberis Cancellarium, ut Principis nomine scribatur Senatui Bornensi, ut ea, quae constituimus, numeret concionatori. Nisi enim aula defendit nostra decreta, quid erunt aliud, quam Platonis leges, ut graeco proverbio utar. Illa de cantatione aulicorum vetus est querela. Feramus igitur

ut caetera ἀναγκαῖα κακά. *Morum* haud scio an conducat potius alium in locum ad concionandum mittere. De ingenio hominis quid iudicare debeam, non sane possum constituere. De *Catechesi* *) me tu vehementer urges. Liberabo igitur et fidem meam et te ista sollicitudine. Necessesse est, magnae tibi curae hanc rem esse, cum scribas, excruciarum tuum animum hac procrastinatione. Sic flagitare est plane extorquere. Sed, extra iocum, mos tibi geretur, mi Spalatino. Sed ego nunc occupatum animum habeo, tum aliis curis, tum etiam cogitatione περὶ τοῦ ἀναβαπτίζεσθαι. Decrevi enim contra Anabaptistas scribere. *Lutheri* literas non reposco abs te. Potes eas inter alia tua κειμήλια ponere. Vale. Postridie Martini.

Philippus.

No. 481.

(cod. temp.)

Phil. Eberbachio.

Primum edita e cod. Bavari Vol. II. p. 886. a Schlegelio in vita Langeri. Nunc denuo ex eodem descripta, collato apographo in cod. Mehn. IV. p. 51 b.

Philippo Eberbachio.

Recte ita iudicas, ne vera quidem dogmata tam effrenata ¹⁾ vulgi licentia ubique spargenda esse. Eo ²⁾ magis debebas ³⁾ abstinere ab his disputationibus περὶ συνάξεως ⁴⁾, in quibus certe aliquid vitii est. Da potius operam, ut tuam provinciam gnaviter ⁵⁾ administres, nec in alienum chorum, ut est in proverbio, insilias. Concionatori responde.

Est hic apud nos *Ioannes Reiffenstein* ⁶⁾, vetus amicus tuus. Is postulat, ut ad se de rebus tuis omnibus scribas. Eam quoque epistolam, quam proxime ad me misisti, asservat ⁷⁾ ipse, ut fratri tuo exhibeat tanquam specimen tuae tum modestiae tum in hoc tuo munere diligentiae.

*) i. e. libro visitationis edendo.

1) c. Mehn. *effrena*.

2) c. Mehn. *hoc*.

3) c. Bav. *debebis*.

4) c. Mehn. *εὐχαριστίας*.

5) c. B. *mendose graviter*.

6) Io. Reiffenst., puto fratrem Guilielmi Reiffenst.

7) c. Bav. *abscondit*.

Scribes igitur ad hunc copiosius ⁸⁾. Quaeso te imprimis, adige pueros ad methodum grammaticae. Nihil potes magis pium facere, ne quidem, si, ut Paulus ait, *νομιμης πάντα τὰ ὑπάρχοντα* ⁹⁾, imo regias opes in usum pauperum. Vale.

No. 482.

18. Nov.

Balthasaro Thuringo.

E cod. Bavari Vol. II. p. 807. iam a Schlegelio in vita Lan-geri p. 201. edita. Legitur apogr. etiam in cod. Mehn. IV. p. 47.

*Phil. Mel. Balthasaro Thuringo,
Concionatori Coburgensi.*

Opportune accepi tuas literas. Nam his proximis diebus ad aulam proficiscar, quo propter ecclesiarum inspectionem vocatus sum. Ibi exponam senatui principis ea, quae ad me scripsisti, ut in tempore nascenti malo remedia adhibeant. Scio enim ¹⁾ quantum sit periculi ab istis stultis et indoctis rixatoribus. Multa sunt indicia, novam seditionem, novos tumultus Satanum per talia organa moliri. Sed defendat nos Dominus noster Iesus Christus, Deus pacis. Cum ex aula rediero, rescribam tibi, quid decretum sit et quid consilii habeant. Interea precor Christum, ut te gubernet, ecclesiamque suo sancto spiritu regat ac tueatur.

Deinde hoc tibi iuxta Pauli regulam faciendum esse principio statuo ²⁾, ut explores spiritum hominis, de quo scribis ³⁾. Habes autem satis

8) Cod. Mehn. *copiosissime*.

9) Misere depravatus est hic locus in cod. Bav., qui sic habet: *ne quidem sit ut Paulus ait, νομιμης πάντα νιαρχοντα* 1 ad Cor. 10. Schlegelius graeca, quia ea legere non potuit, prorsus praetermisit, et edidit: *ne quidem magis regias opes in usum pauperum distribuere*, quae ex suo ingenio emendavit scilicet. Cod. Mehn. habet: *ne quidem ut Paulus ait, imo* etc. et pro graecis vacuum reliquit spatium. In cod. Bav. additum est: 1 Cor. 10.; in cod. Mehn. margini adscriptum est: 1 Cor. 12. Sed est locus, 1 Cor. 13, 3. et textus ita restituendus, ut eum dedimus.

1) Cod. Bav. *scit*.

2) *Pro principio statuo* cod. Mehn. *putavi*.

3) „Intelligit sine dubio *Iohannem Mohrum*, Capitaneum in arce Coburgensi.” (Nota Schleg.) Uti que de eo est sermo, et ex Lutheri epistola ad Ioannem, Ducem Sax. Elect., d. d. 9. Ian. 1528 intelligitur, etiam Lutheri sententiam ea de re auditam esse. Vid. etiam Seckendorf. hist. Luther. lib. II. §. 43.

perspicuam notam malae mentis, quod ceremonias vestras damnat. Nondum de eucharistia dico; de reliquis ritibus ⁴⁾ loquor, in quibus nihil vitii prorsus est, vel si *Zwinglius* ipse iudicaturus sit. Furor est, non pietas, tales ceremonias, qualés ⁵⁾ vos habetis, improbare. Proinde ingenti animo contempnas istum Thrasonem eiusque convicia. Necessae est fortassis, istic semel iam ⁶⁾ esse aliquem, qui vobis maledicat, ut per eum exerceatur fides vestra. Retineas igitur eas ceremonias, ad quas iam assuevit populus. *Qui vocatus est ad circumcisionem, maneat in circumcisione*, inquit Paulus, monens, nihil necesse esse, quotidie novas ordinationes de cuiusque fanatici hominis sententia facere. Placent mihi de feriis, quae scribis, neque enim prodest, omnes ferias abolere, omnia vetera instituta abrogare. Nos ipsi in inspectione ecclesiarum fere easdem ferias servari iussimus. Interea prudens concionator docere facile poterit, has ferias tantum servari docendi gratia populi. Nam dum ⁷⁾ vacuus est populus, frequentius audiunt conciones. De inspectione ecclesiae tuae nondum desperato. Nam quia aula habet infinita negotia, fit, ut haec res etiam aliquanto diutius differatur, cum principis senatus aliis occupationibus impeditur, et moram aliquam adfert his quoque rebus Cancellarius *Iustus* ⁸⁾, qui uxorem, honestissimam foeminam, amisit. Eum virum commendabis deo precibus tuis. Si convenerimus istic inspecturi statum ecclesiae tuae, de omnibus rebus colloqui copiosius poterimus. Tu tamen interea poteris ad me saepe scribere, nec respondere gravabor ⁹⁾.

De Eucharistia hoc meum est consilium: agas cum praefecto urbis seu arcis, qui ibi in summo imperio est, ut Thrasonem illum ad se accersat, et admoneat, ut, quoniam non gerit munus docendi, desinat disputare ac docere in publico. Obiiciatur ei, quod cum palam erret in damnandis urbis ceremoniis, non debere ipsum tantum sibi sumere, ut errare se de maioribus rebus, nempe de Eucharistia, non posse statuat. Ali-

4) *ritibus* cod. Mehn. pro *titulis*, ut habet cod. Bav.

5) cod. Bav. *quas*.

6) *iam* non habet cod. Mehn.

7) cod. Mehn. *sum*.

8) cod. Mehn. *et ego respondere non gravabor*.

9) „*Iust vom Hain*, Cancellarius, obiit 27. die Febr. anno 1550 et sepultus est in ecclesia Wimariensi.” (Nota Bavari.)

quando tu etiam pro concione doceas populum de Eucharistia, ut absterreas aliquos, ne huic assentiant. Neque tamen saepe existimo de talibus controversiis pro concione disputandum esse. Satis est, fieri aliquando per occasionem et moderate, ut sciat populus, corpus Christi praesens esse in Synaxi in ecclesia iuxta promissionem et ordinationem divinam. Proderit, hoc quoque docere, quod veteres ecclesiae doctores ita senserint, vere adesse corpus Christi. Nam Hilarius palam inquit: vere carnem et vere sanguinem ibi esse. Et in eandem sententiam multa sunt apud Chrysostomum in enarratione 6 capitis Evangelii S. Ioannis. Cyprianus etiam in sermone de coena domini ait, duas in eucharistia naturas esse, et alia multa, et, ut ille sermo non sit Cypriani, certe vetus est. Ab his auctoribus sciat populus non esse tutum discedere propter somnium plane humanum, quod Christi corpus non possit esse in multis locis. Hoc commentum miror quibusdam tantopere placere. Saepius autem de timore dei, de fide, de caritate, de obedientia erga magistratum dicere te velim. Aliquando etiam Anabaptistae taxandi, et qui contendunt, rerum communionem publicam esse faciendam. Ego decrevi⁹⁾ adversus fanaticos homines scribere, qui anabaptismum et communionem rerum exigunt. Caetera alias. Vale. Die dominica post festum Martini.

No. 483.

(fere 12. Decb.)

Georg. Spalatino.

† Ex autographo Melanib. in cod. Basil. F. epist. 87., cuius inscriptioni Spalatinus adscripsit: „anno 1527 ex Iena.“

Optimo viro D. Georgio Spalatino,

S. D. Calathus, in quem poma condideramus, istic in diversorio relictus est, fecitque servulus, quod solet id genus in comoediis; est enim impudenter mentitus, cum ait a *Clamo* huc asportatum esse. Ea res tametsi levicula est, tamen mihi stomachum movit, quia verebar futurum, ut calathum amitteres. Quaeso igitur te, ut cures ab isto improbo servo hospitis' reposci sportam.

9) Cod. Meln. institui.

Nam ego ipse tradideram servo asservandam ad meum reditum. Ex *Francofordia* nihil accepi novi adhuc. Nam bibliopola me absente hic fuit, et, quia nemo postulavit, vas, in quo novos libros adduxit, non aperuit. Cum primum redierit, mitam tibi quae sum pollicitus, et quidem cum auctario. Hic audio constanter dici, Argentineses *νεωτερίζειν περὶ τῆς ἁγίας τριάδος*. Mitto tibi epistolam *Croti*, in qua de *Mutiani* morte longa narratio est*). Vides famam illam, de qua tibi dixi, permanasse usque ad Balticum mare. Postremo te rogo, ut agas cum deductore istic, ut hic vector recipiat mercedem et viaticum. Caetera mittam tibi quam primum. Vale feliciter, et meis verbis reverenter saluta tuam uxorem. Datae Ienae, postridie quam eo veni**).

Philippus.

No. 484.

(fere d. 16. Decb. Ienae.)

Iusto Ionae.

Epistolar. lib. V. p. 71.

Iusto Ionae.

S. D. Heri sero admodum tuas literas accepi, quae, quia significant, te tranquilliore animo esse factum***), fuerunt mihi iucundissimae. Si credimus, mi *Iona*, divinitus hos casus gubernari, ut docent sacrae literae, toleremus aequo animo consilium Dei affligentis nos, non ut perdat, sed ut salvet. Haec cum in aliis calamitatibus sit efficacissima consolatio, multum etiam in hoc tuo luctu adiuvarere te poterit. Meus filiolus †) non optime valet. Tanta pueri imbecillitas est, ut diuturnus fore non videatur. Egoque

*) Obiit Mutianus d. 29: Mart. 1526. — Ad hanc famam de Mutiani morte referenda sunt verba Lutheri ep. 2. Maii 1525 ad Spalatinum: „Mutiarum ita defunctum, libentissime audivi, ut scribis.“ — De eius morte scribit Spalatinus (in Schelhorn: amoen: lib. IV, 490.): „Deo igitur sit laus et gratia, tantum virum ante mortem assecutam cognitionem Christi.“ Fama fuit, ni fallor, Mutianum sibi ipsum manum intulisse.

**) Non de adventu primo, mense Iulio, loqui videtur, sed de reditu suo ineunte mense Decb. postquam mense Novembr. Torgae fuerat. Epistola igitur ineunte mense Decb. scripta est. Videtur Melanthon in reditu attingisse Altenburgum.

***) Propter filium peste extinctum.

†) i. e. Georgius, natus d. 25. Nov. 1527 Ienae.

profecto melius cum illo agi putarem, si moreretur, quam si vivus in eiusmodi miseriis incideret, in quales ego, nescio quomodo, praecipitatus sum. Et si physicas rationes sequimur, mortem ei minatur hoc, quod immaturus in lucem editus est. Est enim *ἐπταμηνιαῖος* aut aliquanto serius natus. Sed omitto haec.

Fui *Torgae* his diebus, quo et *Lutherus* et *Pomeranus* accersiti erant propter deliberationem quandam de inspectione Ecclesiarum *). *Lutherus*, Dei beneficio, satis hilaris erat, tametsi querebatur, se subinde adhuc concuti istis, quas scis, tentationibus, ac ita prosterni, ut valetudo etiam laederetur. Collocuti sumus *περὶ τῆς εὐχαριστίας*. De qua cum multa timide disputassem, dixit mihi, quod libenter audiebam, se firmissimo animo sentire ea, quae docuisset. Id ad te scribi, iudicavi fore operae pretium.

Rediens in Thuringiam accepi secundum volumen *Erasmici ὑπερασπιστοῦ*, quem tu putabas, ὡς περ *λεπτοτάξιον* non rediturum in pugnam. Verum rediit ille dolis instructus et arte Pelasga, ut Poetae verbis utar. Vaferrime enim evertit omnia, quae obiecit *Lutherus*. Sed id opus de vulgo nemo intelligit. Est enim confusum ac prolixum, nec facile est, certam auctoris sententiam in his ambagibus longae disputationis comprehendere. Sed coram de his rebus colloquemur aliquando. Scripsi vestrae urbis scribe, non hercle aequans eius illam grandiloquentiam καὶ θαύματα φημάτων. Sed tamen conatus sum plenius aliquid sonare. Sed nihil invita dices faciesve *Minerva*. Vale feliciter cum tota familia tua, vosque omnes *Christus* servet.

Philippus.

No. 485.

18. Dec.

Ge. Spalatino.

† Ex autogr. Melanth. in cod. Basil. F. 101. epist. 90., cuius inscriptioni adscripsit Spalatinus: ann. 1527.

D. Georgio Spalatino, amico suo praecipuo,

S. D. Fecit amanter optimus iuvenis, tuus collega *Crucianus*, quod cum esset istic iter factu-

* De hoc itinere vid. quae in *Annal. Vitae Mel.* diximus.
MELANTH. OPER. VOL. I.

rus, literas a me flagitavit. Nam ego si quotidianos tabellarios haberem, nihil gravarer, vel quotidie ad te scribere. Cum domum ex *Torgensi* itinere rediissem, inveni uxorem puerperam et auctam familiam meam nato filiolo. Et domesticae quidem res nostrae sunt tolerabiles, Dei beneficio. Utinam publicae etiam tranquilliores essent! *Erfordiam* ante paucos dies adducti sunt ἀναβαπτίσται, si non fallor, quatuordecim. Est in his sacerdos etiam quispiam. Et circa *Gottham* magnus numerus hominum eius factionis esse dicitur. Nondum ab *Erfordia* audiui, quid profiteantur praeter τὸ ἀναβαπτίζεσθαι. Ego autem nihil dubito, quin multa alia mala haec pestis secum habeat. Reliqui sunt *Monetarii*. Hoc magis istic advigilabis, ne eo serpat contagio. Quaeso te, si habes imagines principis *FridERICI* excusas a *Durero*, tam multas, uno ut exemplo carere possis, ut huc mihi unum mittas. Nos curabimus pro uno tibi multa exempla a *Durero*, cum primum poterimus. Hoc ita peti abs te putes, ut tamen scias, me nihil velle, quod tibi praestare parum commodum sit. Vale. Ex *Iena*. Die Martis μετὰ τὴν τῆς Λουκίας.

Philippus.

No. 486.

20. Dec.

Iusto Ionaë.

Edita a Sauberto in libro V. epistolar. p. 107. Nunc accuratius ex apographo in cod. Goth. 210. ab autographo descripto.

Iusto Ionaë.

S. D. Valde delector officio tuo, quod nihil gravaris tuo sumptu literas huc mittere, ut, quoniam aliter non potes hoc tempore, per epistolas cum absentibus amicis colloquaris. De valetudine tua saepe profecto cogito, nec raro in te diligentiam in ea curanda requiro. Nunc quia, Dei beneficio, convaluisti, precor *Christum*, ut te servet incolumem, et confirmet vires, ut vivere possis, et videre filios filiorum tuorum. Nunc o *Calliope* etc.

Scribam enim de dissensione, quae mecum *Islebio* esse videtur, tibi que simplicissime ἀνεπαθῶν καὶ προομιῶν, iuxta nostrae civitatis legem, animi mei sensa *) exponam. Non igno-

1) Saub. sensum.

rabam, cum ad te proxime scriberem per tuum ministrum, quos de me triumphos agerent quidam, quomodo circumferretur in omnibus symposiis. *Islebi* libellus, quae ἐπισημασία, qui plausus essent populi. Sed ego nihil volui ad te his de rebus scribere, ne meo dolore nimium commoverere. Nunc posteaquam ipse fecisti mentionem huius tragoediae, ut liberem te nonnulla cura, scribam omnia, quae existimo te requirere. Ego sane desidero in amico nostro humanitatem, qui, cum esset reprehensus quaedam in meo scripto, prius suam censuram spargi per universam Germaniam voluit, quam mecum expostulavit. Omnes eius sermones minacissimi inhumanissimique ad me prolati sunt. Scriptum ita celatum est, ut, cum etiam ad Ducem ²⁾ *Georgium* perlatum sit ac Lipsiae saepe descriptum, tamen mihi videre non contigerit, neque magnopere cupivi videre. Quanquam enim vehementer commovebar hac iniuria, tamen hoc statueram, in tot dissidiis non statim mihi cornua ³⁾ sumenda esse, sed hanc offensionem consilio potius sanandam esse. Multae erant ⁴⁾ gravesque causae, cur regere hoc malum, quam exulcerare malebam ⁵⁾. Itaque ad eum lenissime scripsi, purgans me ei aliqua ex parte. Postea ventum est in aulam, ubi quid acciderit, vel ex ipso vel ex Doctore *Casparo* certior fieri potuisti. Ego ei ad te literas dedi, sed verecunde scriptas et plenas humanitatis, quas, miror, tibi non esse redditas. Sed, ut scias, quid actum sit Torgae, recitabo et ipse brevissime, quae ad rem pertinent. Hoc certissimum est, inimicissime de me locutos esse quosdam in aula, accensos illo *Islebi* libello, quorum gratiam non usque adeo contemno, ut magnopere gaudeam eos a me abalienari. Feram tamen aequo animo, si fiant mihi parum aequi. Princeps iussit, quia quaedam reprehendi audisset, ut de his colloqueremur et iudicarent *Lutheranus*, *Pomeranus* et alii, quid esset rectum. Lectus liber est, ac primus ille locus de Poenitentia agitatus. Ibi cum alii nihil viderent vitii, *Islebius* contendit pugnare meum scriptum cum Scriptura et cum *Lutheri* dogmatibus: *Lutherum* docuisse, quod ab amore iustitiae poenitentia inchoari de-

beat. Et apud *Ionam* esse: Crediderunt et egerunt poenitentiam. Et in Evangelio: Poenitentiam in nomine meo, non in nomine Moisi aut irati iudicis. Haec erat summa orationis *Islebianae*. Ego respondi paucis, oportere terrores in animis existere ante iustificationem, et in his moeroribus ⁶⁾ non discerni facile posse amorem iustitiae et timorem poenarum: praesertim cum ego non dixerim de simulatione poenitentiae, sed de terroribus divinitus incussis. Fatetur hoc *Islebius*, sed ait ⁷⁾ a fide minarum inchoandam esse contritionem. Sic ille ἀκριβολογῶν ⁸⁾ amicum in summam invidiam et discrimen vocavit. Ego respondi a fide minarum, terrores non esse separandos, quod aliud est fides minarum, quam pavor. Quod si uni sibi existimet ille has disputationes de fide minarum, de amore iustitiae notas esse, ac meas aures ita peregrinari, ut tot annis versatus inter Theologos, nihil de talibus ⁹⁾ rebus audierim, nae ille non multum ingenio meo tribuit: qua in re suscepit etiam quaedam ingratitudinis culpam. Nam cum ego eius ingenium tantopere praedicarem semper, cum tam multa ei tribuerim, nunquam ut me anteponebam, civile erat, libet enim apud te iocari, et in nos + aliquam laudum partem regere ¹⁰⁾. *Lutherus* sic altercantibus nobis diremit controversiam. Sibi placere, ut fidei nomen tribuatur iustificanti fidei ac consolanti nos in his terroribus, fidem generalem sub nomine poenitentiae recte comprehendit.

Habes totam altercationem simplicissime descriptam. Postea in toto volumine nihil reprehendit amplius. Tantum inter praevidendum mecum tacite litigabat, non placere sibi, quod Decalogum iuberem doceri, quia enim simus a lege liberati, non esse Decalogum exigendum: sed praecepta, quae sunt in Paulo. Ad haec respondi, eas paraeneses nihil esse nisi Decalogum, et docendi causa Decalogo apte comprehendit posse, praesertim cum et Christus Decalogum enarrarit et docuerit. Sed ille exemplum Christi negabat ad nos pertinere, quia Christus docuisset Iudaeos. O hominem subtilem! + Quid est ἀναμετρῆν δόσους ψάλλεσθαι ἄλλοις πόδας αὐτῶν, ut ait

2) Saub. dominum.

3) mihi corn. Saub. non habet.

4) erunt, quod Saub. et apogr. habent, mutavi in erant.

5) Saub. mallem.

6) Cod. Goth. terroribus.

7) Saub. mendose ut pro ois.

8) Saub. ἀκριβολογῶν.

9) Saub. his.

10) Saub. hic ab nos alij. habet hucnam.

Aristophanes, si hoc non est? Neque enim dubito, te facere arbitrum totius controversiae" 11). Si enim videtur tibi iustam habuisse causam, sic me arripiendi mordicus, nullam recuso poenam. Quod si praeter rem movit hanc tragoediam, quam prudenter fecit, relinquo tibi considerandum, qui non mediocris scandali auctor fuit, et futurum est scandalum maius, si me, quod haud scio, an moliatur, perpulerit ad respondendum. Ego humanissime sum cum eo locutus Torgae, nullam irati animi significationem praebens 12). Ter rogavi, ut veterem erga me benevolentiam retineret, me libenter oblivisci huius offensionculae. Iste mihi nihilo plus quam statua respondit. Non postulavi, ut culpam deprecetur. Nam si hoc persuasit sibi, se vicisse, fruatur hac sua opinione. Nihil obsto. Nec vero, quo minus decernat ei triumphos is, a quo sentio impulsus ad me lacerandum. Non invidio eius gloriae aut laudi. Hoc tantum pro nostra 13) vetere coniunctione petivi, ut amicitiam nostram colere pergeret.

Ego mihi conscius sum in eo ornando nullum me unquam officii genus praetermisisse. Quod si ipse potest tam facile me ex animo eiicere, tametsi sit acerbum, feram tamen. Huc accedit, quod in tot dissepsionibus magis conveniebat nos συγχρητίζειν. Et nunc Lutherus ita omni genere afflictionum oppugnatur, ut sit mihi molestum addi ei aliquid oneris a nobis. Nec putes, mi Iona, defuturam mihi honestam orationem pro meo scripto dicenti 14). Non omnia subtiliter excussi, at nihil opus erat eo loco, ubi id egimus, ut attemperarem orationem ad legentium captum, quorum causa haec scripsimus. Quid quod illae subtilitates, quas me fugere scis, pleraeque sunt inanes ψυχρολογίαι 15), quas citius mirantur homines, quam intelligunt 16). Quid quod multas dissensiones pariunt istae nimis callidae et veteratoriae quaestiunculae. Ego vero hoc putavi agendum in hac inspectione Ecclesiarum, ut causas multarum controversiarum praeciderem. †Displicet quibusdam et hoc, quod

non satis vehemens fui in infestanda pontificia doctrina. Quid facerem? Vidi homines indoctos furere pro concione, et nihil agere totis concionibus aliud, quam ut omni genere conviciorum lapident monachos. Illos reprimendos potius, quam iucitandos putavi 17). Haec atque alia multa, si contingat mihi pro me dicere, possum optima conscientia commemorare. Neque haec eo scribo, quod magnopere cupiam cum illo digladiari. Fugio enim ut quam maxime hoc genus pugnarum Ecclesiasticarum. Sed si ille me commoverit, non erit reprehendendum, si me modeste defendero. Ego autem malo, praesertim cum de summa doctrinae Christianae nobis conveniat, pacem inter nos esse. Quid autem mihi polliceri debeam nescio, toties a me rogatus, ut pergeret amictus esse, nihil respondit. Hoc quid aliud est, quam bellum denunciare. Aut, si me illud suum silentium non animadvertisse putat, non putat me hominem esse, sed truncum aut lapidem.

Verum finiam aliquando. Ego ei condono, quicquid huius fecit, te etiam rogo, ut meis verbis ei significes de mea erga ipsum benevolentia nihil me mutare, esse eum mihi carissimum, facturumque mihi rem iucundissimam, si mutuam mihi benevolentiam praestiterit. Certe caritatem a nobis Christus requirit, huius gloriae tribuat, ut deponat hanc ex animo iracundiam. Ego quasi hac syngrapha testor, me tibi permittere, ut ἀμνηστίαν huius dissensionculae inter nos, si tamen hoc ab illo obtineri potest, sancias.

Haec scripsi ad te liberius, quam unquam adhuc cum quoquam hominum locutus sum. Sed scripsi ideo, ut eum ad pacem adhortareris.

Natus est mihi, Dei beneficio, filiulus, quem appellarunt *Georgium*, de mei patris nomine. Eram enim tunc 18) Torgae. Mater graviter aegrotat, sed fiat voluntas Domini. Vale, pridie diei D. Thomae. Christus servet te ac tuam uxorem filiumque et totam familiam.

11) Est hic lacuna in textu Saub.

12) Saub. *praebui*.

13) Saub. *mea*.

14) Saub. mendose: *dicendi*.

15) Saub. *ψυχρολογίαι*.

16) Saub. *mirantur — intelligant*.

17) *Displicet* etc. non habet Saub. Sed adduntur etiam in A. D. ubi in fine pro *illis* legitur *hos* et pro *iucitandos* habetur *conciandos*.

18) Saub. *Etiam eram tunc*, quod correctioni scilicet debetur.

No. 487.

(20. Decb.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 111.

Ioachimo Camerario suo summo,

S. D. Quod aliquamdiu distuli ad te scribere, non modo occupationes in causa fuerunt, sed etiam aerumnae tum publicae tum privatae, quae quoniam tantae sunt, ut nulla earum solatia ex his studiis, ex quibus alioqui soleo communium malorum remedia petere, auferre queam, prope modum me literarum et studiorum nostrorum pertaesum est. Ita fit ut scribere etiam pigeat. *Carmina*, inquit ille, *proveniunt animo deducta sereno*. Et haec nostra qualiacunque sunt, vacuum animum requirunt. Saepe etiam ad te cupientem scribere fratris tui recordatio retundit, quem opto ut Deus tandem ex his malis liberet. Nam auxilii nihil habeo praeter haec vota. Quantum autem doleam tali me tempore, tibi, ut pro nostra coniunctione debebam, nihil opis afferre posse, non possum verbis explicare.

Commendasti mihi quendam sacerdotem, cui, quanquam mihi satis notus est, tamen etiam tua causa cupio consulere, sicubi queam. Sed *Neapoli* *), priusquam tuae literae advenerant, iam erat designatus Pastor. Proinde alius locus quaerendus est. Miror autem, cur istic non malit esse, nisi id est, quod suspicor, quod, quo quisque loco est, putat se miserimum esse. Eius rei uterque nostrum coniecturam de suo amico facere potest. Quod si nulla magna causa est quaerendi alias sedes, meo iudicio prudenter fecerit, si istic manserit.

Libellus ille, quem edi, postulat *Spenglerus*, est in aula **), et, ut opinor, edetur. Quidam alius similis, sed brevior aliquanto latinus, minime in hoc ut ederetur scriptus, *Witebergae* me in scio excusus est, quem nihil dubito ad vos pervenisse. Nihil habet, nisi quandum puerilem *κατήχησιν*, ut ita dicam, Christianae religionis. Et tamen hic tam brevis libellus quas tragoedias excitavit? composuit quidam e nostris ***), peracerbam sane censuram in id scriptum. Et ex-

specto ab eo acerbiorum. Nunc de me aiunt eum triumphare, tanquam si regem Gallorum in acie cepisset. Sed ego dabo operam, ut intra nos componatur haec res, et vincam mea moderatione atque humanitate istius vehementiam. Reprehendit, quod non doceam inchoari poenitentiam ab amore iustitiae, quod de legis praedicatione urgenda nimius sim, quod alicubi male detorserim scripturas, quod quibusdam locis Christianam libertatem laeserim. Facit me his Papistam. Sic ego audio apud amicos. Nolo autem te hac dissensione quicquam moveri, dabit mihi, ut spero, Deus hanc mentem, ne quid faciam, quod augere discordias Ecclesiasticas possit. Et in illa ipsa *κατήχησει* quid aliud secutus sum, nisi, ut necessaria in Ecclesiis docerentur, omissis controversiis plerisque, quae vel non intelliguntur, vel ad pietatem parum conducunt. Itaque praecidi quaedam, ut prudens lector intelligere potest, dissensionum semina.

Fui *Torgae* proximo mense, atque ibi una *Lutherus* erat, qui cum multa mecum esset locutus de suis afflictionibus, mirabiliter etiam me perturbavit. Ad haec, iacet ille deformatus omnino scriptis, quae quibusdam non videntur *εὐκαταφρόνητα*. Et cum ipsius misericordia moveor, tum me gravissime angit publica Ecclesiae perturbatio. *Scinditur incertum studia in contraria vulgus*, et, nisi Christus promississet se nobiscum futurum esse usque ad consummationem seculi, profecto timerem totam religionem penitus his dissensionibus obrutum iri. Verissimum enim illud est: nimium altercando veritatem amitti. *διελέχθη δὲ τῷ Λουθήρῳ πολλὰ περὶ συνάξεως, καὶ περὶ τῆς παραδόξου ὑπὸ τινῶν δογματιζομένης συμμίξεως τοῦ ἄρτου τε καὶ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπεκρίνατο ἡτῶς δι' ὀσχυρίζομενος καὶ διαβεβαιῶν ἕπερ σχεδὸν καὶ πρότερον*. Ego nullo modo puto mihi hanc controversiam adhuc attingendam esse. Quanquam autem satis hic negotii habeam, tamen *κατὰ τῶν ἀναβαπτιστῶν* cogito aliquid scribere, vides quos ubique tumultus excitent, cum nullam necessariam rationem sui dogmatis habeant.

Haec cum scriberem, vexabar ὑπὸ τῆς *κολικῆς* *), qua dies iam quinque laboro. Causam

*) Neustadt an der Orla.

**) Remittebatur ab Electore Luthero d. 3. Ian. 1528 et prodiit mense Febr.

***) Iohann. Agricola.

*) Idem Luthero scripserat, ut intelligitur ex Lutheri responsione d. 27. Oct. 1527. Fuit Mel. Torgae mense Septemb. Non igitur 1528, ut editori visum est, sed anno 1527 est scripta epistola.

haec Thuringiaca vina puto. Multa tecum
bam in his literis commentari, sed partim im-
or morbo, partim eiusmodi sunt, ut literis
mittenda non putarim. Quanquam has ipsas
as, cum legeris, rogo te ut concerpas. Tuam
em quaeso te ut aequo animo tolereas. Saepe
tratus sum me peccasse, quod non hic te vel
ntem retinuerim. Sed multae causae sunt,
alibi te esse satius esse existimem. Vale felici-

Mitto vobis Psalmum, Dixit dominus, ad
tandum *Eobanum*, quem vere in hoc genere
m esse statuo. Ages ei meis verbis amplissi-
gratias, quod edidit illos a se factos Psalmos.
eius literis respondebo, cum plus erit otii.
iterum. X. Calend. [Novembris] (Ianuar.)*.

Philippus.

488.

(20. Decb.)

Lazaro Spenglero.

Epist. lib. VI. p. 253. — Nunc ex autographo in cod.
Monac. I. p. 293.

atissimo viro *D. Lazaro Spenglero*,
enatori urbis *Noribergeae*, suo patrono,

D. Ioachinus Camerarius scripsit mihi,
legisse quoddam meum scriptum, quod ex-
mihi in inspectione Ecclesiarum nostrae re-
is, teque cupere, ut is libellus ederetur. Est
m editus eodem argumento latinus, sed Ger-
icus est plenior aliquanto; hic est in aula.
scio quid Princeps de tota nostra inspectione
eturus sit. Multis non perinde placuit libel-
ille. Sed ego simplicissimo animo scripsi.
mendavi tibi antea *Vitum Dieterich* peten-
stipendium, quod nunc *Stor* habet. Nunc
rursum eius adolescentis causam commendo,
a nisi vos iuveritis, fortuna horum temporum
rahet a studiis, id quod indignissimum esset.
t et ingenio abundat, et brevi tempore
nos in literis profectus fecit, magnamque
e de se spem praebet non vulgaris erudi-
is.

Quaeso igitur te, ut eum diligenter adiuves.
vicissim olim declarabo, mihi et in hac re

Vid. quae diximus in *Annal. vitae Mel.*

et multis aliis negotiis benevolentiam tuam gratis-
simam fuisse. Vale.

Philippus Melanchthon.

No. 489.

(20. Decb.)

Casp. Aquilae.

† Ex autographo Phil. in cod. Rehd. Vratisl. Vol. V. a S. V.
Schulzio nobis descripta.

D. Casparo Aquilae, amico suo,

S. D. Recipio tuam satisfactionem, mi *Caspar*,
teque adhortor, ut, quod decet virum doctrinam
caritatis profitentem, benevolentiam erga me tuam
retineas. Vides quod sit secutum, quam multae
ubique dissensiones, quam vatiniiana odia eorum
inter se, qui caritatem alios docere debebant. Et
ego quotidie magis experior, quantum haec dissi-
dia noceant pietati in ecclesia, quantum pertur-
bentur vulgi conscientiae talibus scandalis. Quare
te rogo, ut cum erga me, tum erga alios carita-
tem, quam tantopere commendat nobis Christus,
summa cura summaque patientia retinendam tibi
esse statuas. Meus erga te animus est idem,
qui semper fuit, hoc est tui amantissimus. Tu
hunc amorem maxime augebis, si perges moderate
docere ea, quae necessaria sunt, quae ad aedifica-
tionem faciunt.

Fui *Torgae*, ubi sic satis vapulavi, tametsi
meus *Aristarchus* *) non fuit tam acerbus, quam
quidam fore suspicati erant. Pro *Luthero* orabis.
Is enim ne *Torgae* quidem integra valetudine erat.
Mitto istuc literas ad *Ulstadium*, quas quaeso
cures *Iohanni* reddi, quia principis nomine eum
ad me accerso. Vale. Pridie divi Thomae.

Philippus.

No. 490.

(m. Decb.)

Iudicium.

Primum editum a *Manlio* in *farrag.* p. 150 postea iterum,
haud paucis mutatis, in *Consil. lat.* a *Pezelio*, Pt. II.
p. 220. Contuli apographa in cod. Goth. 212. p. 79.,
c. Goth. 19. p. 98., c. Goth. 402. p. 235., cod. *Bavar.*
I. p. 635., c. Goth. 263. p. 10. et cod. *Basil.* 89. p. 141 b.

*) Io. Agricola.

— In Manl. inscribitur: „*Iudicium de homicidis propriorum corporum, D. Phil. Melanchth.*” In Consiliis sic: „*Iudicium de iis, qui sibi ipsi mortem consciverunt, vel aliis repentina morte obierunt.*” — In quibusdam codd. similiter inscribitur, in aliis caret inscriptione. — Cod. Basil. addit: *de morte Iohann. Kraus, D. Hallen.* — Intelligitur igitur, hunc eundem esse, de quo scripsit Lutherus in epist. ad Ionam d. 10. Decbr. 1527. Hoc igitur anno factum est iudicium, quanquam in Manlio et in cod. 263. adscriptum legitur: *anno 1529.* — Manum sibi intulerat Doct. Krause, Halensis, die omnium sanctorum 1527, perturbatus animo propter sententiam, quam protulerat de communione sub una specie.

(*Iudicium de Ioanne Kraus Hallense, qui mortem sibi ipse conscivit.*)

Paulus inquit: *manifesta sunt opera carnis etc.* Ex iis nos iudicamus, sicut et Christus ait: *ex fructibus* ¹⁾ *eorum cognoscetis eos.* Itaque non possumus aliter iudicare de iis, qui sibi mortem consciverunt ²⁾, quam quod sint in potestate diaboli, a quo sint ³⁾ impulsus ad tantum scelus. Et exempla in scripturis ⁴⁾ hoc genus mortis faciunt horribilius, quia singularis impietatis fuit in iis, qui sic perierunt, ut Saul, Achitophel, Iuda etc. Sed tamen ⁵⁾ colligi possunt aliqua verisimilia exempla, quod hoc nostrum iudicium de talibus sit incertum. Sicut enim in aliis ⁶⁾ subitis casibus, ut in naufragiis aut simili casu ⁷⁾, Deus potest aliquem peccatorem convertere, sicut convertit latronem in cruce, ita potest fieri, ut convertat talem aliquem facta caede, cum tamen diutius vivere non possit. Nam exempla aliqua exstant, ubi quidam cum se iam vulnerassent, tamen in illa ipsa perturbatione redierunt ad se, qui, quia leviter erant vulnerati, convalescerunt, morituri si vulnera accepissent maiora, et in iis signa ⁸⁾ quaedam verae poenitentiae reperiebantur, ut affirmari non ⁹⁾ posset ¹⁰⁾, si mortui fuissent, eos damnatos fuisse ¹¹⁾. Custos carceris ¹²⁾ Act. 16. volens

sibi consciscere mortem, subito ¹³⁾ convertitur et agit poenitentiam, inquit: *domine quid oportet me facere ut salvus sim.* Exstant multa similia exempla subitae poenitentiae, sicut 2 Reg. 18. ubi propheta quidam contra mandatum Dei mansit in Bethel, et obiurgatus a Deo exiit inde, et ¹⁴⁾ a leone discerptus est, Hunc miracula secuta constantur ad poenitentiam venisse. Et Esaias 6. et 9. scriptum est ¹⁵⁾: *numquid abbreviata et parvula facta est manus mea, ut reducere non possim?*, ubi dominus testatur, quod, quantacunque peccata sint, tamen condonantur et remittuntur ¹⁶⁾ invocantibus eum. Neque est spatium temporis considerandum, iuxta hanc sententiam ¹⁷⁾: *manus domini non est abbreviata.* Quanquam igitur propter opus indicamus eum, tamen non possumus de iudicio Dei esse certi, quia est arcanum et absconditum, sicut Esaias 24. scriptum est ¹⁸⁾: *secretum meum mihi.* Item: *dominus novit, qui sunt* ¹⁹⁾ *eius*, inquit Paulus. Ego ²⁰⁾ iudicare nec debeo nec possum ²¹⁾.

No. 491.

27. Decb.

Georgio Sturtz.

Epist. lib. VI. p. 260. — Nunc ex autographo Mel. in cod. Monac. I. p. 309.

Clariss. viro D. Georgio Sturtz, Medicinæ Doctori, suo amico,

S. D. Scis opinor, istuc iuvenem quendam *Paucum* cum uxore commigrasse, qui propter temporis iniuriam, quod singulari quodam fato studiosis iniquius est, multis difficultatibus iam diu conflictatur. Erfordiae speravit se, ut in magna urbe, occasionem vitae recte traducendae et parandi victus inventurum esse. Sed hoc effici sine bonorum virorum † ope atque † auxilio non potest.

- 1) Manl. *fructu.*
- 2) *consciscunt* cod. 263. et cod. Bas.
- 3) *Pez. sunt.*
- 4) *scriptura* *Pez.*, cod. 19. et c. 212.
- 5) *etiam* Manl.
- 6) Sic cod. 263., cod. Bav., cod. Basil. — *Pezel. aliis prae-termisit; Manl. sicut in malis aut subitis etc.; cod. 19. et 212. sicut in multis malis et subitis.*
- 7) *et simili casu* abest a Manl. et *Pez.* sed habent codd.
- 8) Manl. *convalescerunt.* In iis vero, qui vicini erant morti et vulnera maiora acceperant, signa etc.
- 9) Manl. addit: *aliter.*
- 10) *possit* cod. 263. et c. Bav.
- 11) Manl. *si sic mortui fuissent, non fuissent damnati.*
- 12) Manl. *Damnatus etiam fuisset custos etc.*

13) Manl. *at subito.*

14) *in via* addunt c. 263. c. Bav. et c. Bas.

15) Manl. *Huc congruit Esaias dictum, qui sic inquit.*

16) *Pez. condonentur et remittantur.*

17) *Pez. et c. 19. et 212. iuxta illud.*

18) Manl. *sicut Esaias dicit.*

19) *sunt* abest a c. 263., c. Bav. et c. Bas.

20) cod. 212. et 19. *ergo.*

21) Manl. *Ego quid iudicare debeam, statuere non possum, anno 1529.* (Ann. 1529 addit etiam cod. 263.)

aspicio te igitur pro tua summa humanitate, ut commendes eum facultati artium liberalium. Est enim ei spes quaedam ostensa consequendi stipendii, si per tui similes viros bonos istuc commentus fuerit eius facultatis Senatui. Saepe mihi magnis rebus tua liberalitas, humanitas atque es cognita est. Ideo nihil dubito, quin pro amore diligenter sis adolescentem hunc adiurus, praesertim cum eam artem profitearis, ac, cum tota iuvandos homines comparata sit, citare suos cultores ad omnia humanitatis officia et. Vale, ex Iena. 4. Cal. Ianuarii.

Philippus Melanchthon.

No. 492.

(eod. anno.)

Friderico Abbati.

Epist. nuncupat. Melanthonis praemissa *Nonni paraphrasi* *Evang. secundum Iohannem*, quae prodit Haganoae apud Ioannem Secerium anno 1527.

Reverendo in Christo Patri, D. Friderico, apud S. Aegidium Noribergae Abbati.

non alii melius de rebus humanis mereri iudicandi sunt, quam qui bonos libros ad posteritatem transmitti curant. Neque enim sine illis re religiones aut civitates teneri regique possunt. Sed ego semper ita existimavi, optimos esse fere auctores, qui vetustissimi essent: et illo verius esse de libris quam quod Germani putant, veteres aureos probissimos esse. Certe et tempore in hoc tanquam civili bello liberato, ut sunt *πολλὰ πολέμου κενά*, uberrimus inventus est non tantum nugacissimorum librorum, sed etiam perniciosissimorum. Proinde eo consulere typographis, ut potius sumptus facerent in veteribus codicibus edendis. Idque si optarim imprimis in theologicis, quos non esse scelus est sinere perire: sed Pauli regula secunda est, qui de doctoribus ait, alios aurum, alios argentum, alios stipulas superstruere doctrinae fidei. Si qui enim sunt ex eo genere, qui aurum aut argentum superstruxisse videantur, non sunt a nobis contemnendi, sed sedulo legendi aservandique. Hoc consilio et *Nonnus* editus est, us eruditissimum carmen in Iohannis Evangelium vice prolixi commentarii esse possit. Ego edicare non dubito, multis locis ab eo me ad-

intum esse, speroque fore, ut, si alii legerint, fateantur, se quoque ex hoc meliores factos. Etenim quanquam ita religiose servavit *Nonnus* leges *παραφράσεως*, ut de suo vix quidquam addiderit Iohanni, tamen plerasque sententias mira felicitate illustravit. Huius igitur aedificium putemus ex auro constare, qui proxime sequitur archetypum, nec procul ab ipsa historia evangelii discedit, tamen ut enarret et adferat lucem obscurioribus sententiis. Volui autem sub tuo nomine, R. P., hunc librum publicare, quia cum aliquod ad te munus mittere voluissem, feci scilicet quod multi solent, de alieno liberalis fui, tibi quoque alienum opus mitto, quod homini amanti pietatis et doctrinae evangelicae maxime placiturum esse confidebam. Vale.

No. 493.

(eod. temp.)

Eidem.

Epist. lib. VI. p. 811. — Contuli autographon Mel. in cod. Monac. I. p. 285.

Reverendo Patri ac Domino, D. Friderico, Abbati Noribergensi ad St. Aegidium,

S. D. Ego, mi Domine Abbas, iure possim ingratus videri, quod cum honorificentissime sim a vobis et amantissime tractatus, nunquam interea vobis scripsi, aut significationem aliquam ostendi gratitudinis meae. Sed ego quanquam me non libero omni culpa, tamen ab ingratitude semper studui quam maxime alienus esse. Neque unquam hominum vocabulo dignos esse existimavi, qui oblivisci possent bene meritorum. Sed ut publice meam gratitudinem vobis declararem, praefixi Nonno poetae, qui Evangelium Iohannis carmine perscripsit, praefationem vobis nuncupatam. Accidit autem forte ita, ut nomen vestrum non tenerem memoria. Propterea dedi Chalceographo, qui et ipse *) anno superiore mecum ista fuit, ut ad vos proficisceretur, et de nomine certior fieret. Ego aliquando honestiore aliquo officio meam gratitudinem vobis declaraturus sum. *Ebanum* et alios meos amicos vobis commendo *).

Philippus Melanthon.

1) Spanh. *ipso*, mendose.

*) Addidit Spanhem.: anno 1527, quae vero in autographo non leguntur.

No. 494.

(eod. anno?)

Eidem.

Epist. lib. VI. p. 311. — Contuli autographon in cod. Monac. I. p. 282.

Reverendo Patri ac Domino, D. Friderico, Abbati Noribergensi ad St. Aegidium,

S. D. Magister Vitus hinc exspatiatus est cum quodam suo discipulo ad nuptias quasdam Francofordiam, quae est ad Oderam. Hoc me rogavit nuncius, ut vobis significarem, ut de fide eius nihil dubitaretis. De rebus Italicis ac Turcicis cupimus a vobis fieri certiores. De *Anglicis* adhuc incerta sunt omnia, praeter ea, quae iam olim audistis. Nuper Rex expulit Franciscanos ex quinque monasteriis, nimium tenaces observantiae erga Rom. Pontificem. Ea de re heri literas accepi. *Hamburgensem* concionatorem iam aliquoties ad familiare colloquium admisit, et ostendit, se sanam doctrinam velle in regno propagari. Christus bene fortunet. Synodum ea de re indixit Episcopis. Sed opinor haec omnia vobis nota. Bene valet. Meis verbis reverenter salutate ¹⁾ D. Osiandrum.

Philippus.

No. 495.

(fere eod. anno.)

Andr. Althamero.

Edita in Andr. Althameri vita per Io. Arnold. Ballenstadium (Wolfenb. 1740. 4.). — Althameri liber, de quo epistola loquitur, videlicet „Notae et Scholia in Tacitum de situ, moribus populisque Germaniae“, prodit 1529 Norinbergae. 4. — Videtur igitur epist., quam descripsit Lunzius, scripta fere eodem anno.

*Andr. Palaeosphyrae (Althamero)
Iuveni praeter opinionem erudito S. D.
Phil. Melanchthon.*

Diligentiam et studium tuum in re tum utili, tum honesta, non modo comprobo, sed admiror etiam. Quod vero ad hunc libellum attinet, quando res omnis pendet ratione iuris, est agendum tibi, ut quam maxime verisimilibus argumentis ubique utaris, qualia esse fere *Beati Rhenani* vides,

1) Spanh. salutetis.

Alioquin quae est gloria patriae, si figmentis celebratur? Et quid dissimilius veri, quam quod fingunt de *Hercule Germanico*, de filiis Herculis apud nos, et multa hoc genus? Quare non est, quod praecipites editionem. Opto equidem, ut in lucem prodeat. Sed candoris mei est consulere, ut quam emendatissime exeat. Vides, qualia sint Germanorum hominum hodie iudicia, quibus te committis. Ipse meo malo didici, quam sit infelix praecipitantia. Relegi bonam libelli tui partem; atque utinam audias me! Nam et *Franciscum Irenicum* saepe poenituit, non audisse meo consilio. Iam hoc quoque displicet, quod novitios et ignobiles scriptores crebrius citas, per quos operi tum auctoritas tum gratia derogabitur. Non erant mihi ad manum literae tuae: quare de omnibus respondere non possum. De *Tudro* est, quod habemus. De *Ascipurgo* non placent illa vulgi commenta: et praeter alios insigniter ibi deliravit *Bebelius*. Vale, et boni consule meam sententiam: scribe enim amico et candido pectore.

Philippus tuus.

No. 496.

(eod. anno, lenae.)

Georg. Sturtz.

Epist. lib. VI. p. 262. — Nunc ex autographo Mel. in cod. Monac. I. p. 262.

Clariss. viro D. Georgio Sturciadae, doc. amico suo,

S. D. Vide quantum haec nostra *) vicinia negotii vobis faciat. Paulo ante commendavi tibi quendam meum discipulum. Nunc commendo hunc quoque bonum virum, sed ut ei in re quam liberaliore gratificeris: nempe ut tuam bibliothecam ostendas. Diu iam molitur inchoare medicinae studium, et molitur tantum. Proinde tu hortaberis eum, ut aliquando manus admoveat arti, ἔνν θεῶν καὶ ταῖς νόσοις. Forsan etiam addet ei calcaria Galenus recens editus, si videret. Vale.

*) Primum scriptum est: *nostra*, sed id mutatum est in *vestra*, et sic edidit etiam Camerarius. Sed puto *nostra* legendum esse, et epistolium, ut etiam scriptura suadet, scriptum esse lenae, ann. 1527. Camerarius ipse *nostra* in usum typographi mutavit in *vestra*. Nam typographus ipse autographis usus esse videtur.

497.

(eod. anno, Ienae.)

Georg. Sturtz.

Epist. lib. VI. p. 261. — Nunc ex autographo Mel. in cod. Monac. I. p. 318. ex cuius scriptura iudico, epistolam anno vel 1527 vel 1528 esse scriptam.

Miss. viro, Georgio Sturciadae, Medicinæ Doctori, amico suo,

D. Ex hoc tabellario intellexi, te, quod fauorem felixque sit, Erfordiam rediisse. Quia autem illi iam ante perspecta est tua et fides et liberalitas, necessario suo tempore, suae valetudinis servandae causa, coepit consilium ad te proscendi. Quanquam enim mediocribus conditionibus invitaretur ad suscipiendam certis locis vendi provinciam, tamen et valetudini suae luit consulere, et sibi tantum de tua benignitate promisit, ut speret te sibi nullo modo defurum esse. Ego multis aliis beneficiis a te auctus sum, nunc ad illum cumulum tuorum erga me ritorum quaeso ut hoc etiam accedat, ut meo mine velis hunc iuvenem tibi commendatorem esse. Ingenium est dignum quod foveatur, et studio praesertim in Graecis literis usui opinor in eo philosophiae genere, in quo versaris, esse test. Est enim vestra Medicina tota et nata et culta in Graecia. Nec mihi sine Graecis literis isquam vestrorum scriptorum perfectam intelligentiam consequi posse videtur. Vale.

Philippus Melanthon.

o. 498.

(eod. anno.)

Iustino ab Holtzhausen.

Praefatio in „Iacobi Micylli Hodoeporicon. Epicedium Mosellani et alia“ (ed. Philippo Melanthon) Wittenbergae 1527. 8. Cf. Panzeri Annal. typogr. IX. 87, 198. — Legitur Micylli carmen cum praefatione Melanthonis etiam in: Ferragine aliquot epigrammatum Philippi Melanthonis et aliorum quorundam eruditorum (ed. Ioh. Reiffenstein). Haganoae per Iohannem Secerium. An. M.D.XXVIII. mense Ian. in 8. plag. 97 seqq. [F.] — Equidem Melanthonis praefationem iuveni etiam in: Iac. Micylli libris III. de re metrica, cum praefatione Melanthonis ad Iustinum ab Holtzhausen, Senatorem Francof. Francofordiae ad Moen. 1561. 8. — Priorem editionem contulit Cl. Foerstemannus; primam videre nobis non contigit.

ELANTH. OPER. VOL. I.

Phil. Mel. Iustiniano ab Holtzhausen, (Senatori Francof.)

Quum Micyllus¹⁾ pro amicitia, quae ei mecum iam vetus est, Hodoeporicon suum mihi videndum misisset, legissentque id una mecum aliquot studiosi amici nostri summa cum voluptate, nemo fuit omnium, qui non ut saepius relegere posset, describi aut in publicum emitti flagitaret. Nam ut oculi nunquam sic explentur in excellentibus picturis spectandis, ut non, quoties in eas incidimus, resistamus, et in earum contemplatione haereamus: ita nunquam obrepere satietas boni carminis legendi potest. Quanquam autem ob eam causam Micyllus non miserat, tamen neque mihi tot amicorum sententiis, qui flagitabant editionem, adversari integrum fuit, et carmen eiusmodi videbatur, quod, ut verecunde dicam, non sine magna voluptate docti homines lecturi essent. Et cum his miseris temporibus studia Musarum passim conticescant, putavi, etiam ad exemplum pertinere, si multa huius generis scripta cederentur, ut aliorum studia languentia commoverentur excitarenturque. Trahuntur enim animi hominum commoniti aliorum exemplis ad similia studia colenda, ut significat Hesiodus cum ait: *ζῆλοῖ δὲ γέλτονα γέλτων*. Proinde libenter tradidi chalcographis hoc poema transscribendum, non modo ut amicis morem gererem, sed etiam quia eius lectionem profuturam studiosis iuvenibus existimabam, quos hoc diligentius legere poema oportet, quia meo iudicio nemo tolerabiliter solutam orationem scribet unquam, qui non multum operae in poetarum lectionem collocarit.

Tibi autem, *Iustiniane*, potissimum dedicare hunc libellum volui, non tam ut memoriam mei et iucundissimae consuetudinis nostrae renovarem, quam ut, quoniam *Micylli* studia ad urbis²⁾ vestrae laudem pertinent, te hortarer, ut eum omni generis officii colendum duceres. Nam, ut hoc omittam, in primis magnum urbis vestrae ornamentum esse tale virum, cuius monumentis etiam ad posteros urbs vestra clarior futura est, illud quanti fieri debet, quod ad id genus studiorum cives vestros adsuefacit, ex quo nro humanitas et virtus nata est, qua in re de civitate

1) Ed. Hag.: *Micillus*, et sic etiam in seqq.

2) Francofordiae ad Moenum, ubi ab Holtzhausen Senatoris munereungebatur. F.

vestra optime mereri iudicandus est. Multi fortasse tibicinem aut praeconem in urbe pluris aestimant, quia vulgus neque literarum utilitatem neque humanitatis aut virtutis vim perspicit. Eo magis prudentes viri tueri literarum studia adversum iniqua imperitorum iudicia debent. Idque fecit hactenus summa constantia vir sapientissimus, pater tuus, qui, cum ipse ad Rempublicam administrandam non vulgarem scientiam literarum attulisset, vidit, ad civitates regendas, tenenda iudicia, ad conservandas leges ac religiones imprimis necessariam esse literarum cognitionem. Itaque summa fide eos, qui apud vos studia civium excitabant, defendendos suscepit, quae res tantum laudis meretur, ut nullis profecto iustius servatarum civitatum tituli, nullis coronae rectius civicae decerni queant, quam qui efficiunt, ut in urbibus literae floreat et propagentur.

Habes igitur, *Iustiniane*, domesticum et paternum exemplum, cuius non licet tibi iam dissimilem esse, quanquam, cum ipse literas non ignores, existimo, te non dubitare, quin ad boni civis officium pertineat, summa illas ope iuvare ac defendere. Est autem *Micylli* non tantum eruditio digna favore, sed mores etiam sic sunt amabiles, ut ornare eruditionem queant. Quorundam mores officium existimationi literarum: at *Micylli* modestia et diligentia in omni genere multo cariores reddere literas omnibus bonis viris possit. Praeclare igitur facies, si quam familiarissime doctissimum hominem complexus fueris. Nec erit inhonestum tibi uti poetarum amicitia, eum in Scipionis et Catonis et multorum aliorum summorum virorum laudibus hoc quoque connumeretur, quod doctorum et poetarum consuetudine usi sint. Vale. (Wittebergae 1527 *.)

No. 499.

(eod. anno?)

Iudicium de Anabaptistis.

† E cod. Obenandri p. 84. et cod. Goth. 262. in fol.

Phil. Melanchth. argumentum, quod parvulis sit adhibendus baptismus (**).

Primum Argumentum. Infantes circumcisi sunt in Veteri Test., ergo licet et eos baptisare in Novo

*) Locum et annum non habet edit. Hagan.

**) Fortasse in inspectione ecclesiarum 1527 scriptum, et ut videtur in usum eorum pastorum ecclesiarum, quibus fuit disputanda cum eiusmodi hominibus.

Testamento. Utrumque enim et circumcisio et baptismus signum est promissae gratiae ac vitae aeternae. De circumcisio sic scriptum est Genes. XVII. *ero Deus eorum* etc. Item: *masculus, cuius praepitii caro non fuerit circumcisa, delebitur anima illius de populo suo.* De baptismo sic: *quicumque crediderit et baptisatus fuerit, salvus erit.*

Secundum. Christus iubet parvulos ad se venire sic inquit: *sinite parvulos venire ad me, et nolite eos prohibere, talium est enim regnum coelorum.* Ergo licet infantes baptisare. Huc pertinet et illud, quod Christus bene dixerat eis, quod certe aliter non potest accipi, nisi quod receperit eos in gratiam et commendavit eos patri sanctificandos et servandos. Huc exempla sunt accersenda; non enim dubium est, quin regnum Dei pertinuerit ad pueros, qui sunt interfecti ab Herode.

Confutatio obiectionum Anabaptistarum.

Nullum inquit Anabaptistae praeceptum cogit baptisare infantes. Ad hoc sic respondetur: quamvis expressum praeceptum non habemus, tamen habemus exemplum, quod valere debet, cum scriptura diversum non praeceperit. Scriptura nusquam prohibuit baptisare pueros. Item, licet exemplum circumcisionis transferre ad baptismum; nam eundem Christum docet utrumque signum. Infantes non consequuntur remissionem peccatorum nisi in ecclesia; ergo infantes sunt baptisandi.

At: non credunt infantes; propterea non sunt baptisandi; porro: sacramenta nullis sunt administranda nisi credentibus. Atqui ob eam causam maxime sunt baptisandi pueri, ut fidem consequantur, quia fidem nemo consequitur nisi ex verbo Dei. In baptismo autem est verbum Dei.

At: nondum possunt uti ratione infantes. Sine! Ob id maxime idonei ad suscipiendum baptismum. Nullus est enim rationis usus in rebus spiritualibus. Opponendum est hic Anabaptistis exemplum Iohannis baptistae. Iohannes sensit praesentiam Christi nondum natus; ergo et alii infantes electi sanctificari a Spiritu sancto sine auxilio rationis possunt. Licet parvulos afferre ad Christum. Afferre parvulos ad Christum est eos baptisare; ergo licet parvulos baptisare.

Concedant necesse est Anabaptistae ad quosdam parvulos pertinere promissionem gratiae, videlicet ad eos, qui sunt in ecclesia. In ecclesia autem sunt omnes baptisati.

Alia obiectio Anabaptistarum.

Pueri non intelligunt verbum, ergo illis non est adhibendum. Haec obiectio confutanda est exemplo circumcisionis, atque hoc exemplo testatur, solius sacramenti usum alicubi esse apud eos, qui verbum non intelligunt.

Quid prosit baptismus parvulis.

Hoc confert baptismus parvulis, quod docet, ad eos pertinere remissionem peccatorum. Omnes, quibus est adhibitum sacramentum, consequuntur remissionem peccatorum. Parvulis est adhibitum sacramentum, ergo parvuli consequuntur remissionem peccatorum.

No. 500.

(eod. anno.)

Amerbachius Erhardo.

Manlii farrag. p. 492. — Apogr. in cod. Goth. 401. p. 90. — Manlius eam inscribit Erhardo Holtzariensi; in aliis epistolis autem dicitur *Holeatius*.

D. Erhardo Holtzariensi, amicissimo suo Stolbergae, Vitus Amerbachius, S. D.

Ut nunquam de tua fide et amore erga me dubitavi, ita ante paucos admodum dies mirari coepi, qui feret, quod tot nuncios huc mitteres sine tuis literis ad me, praesertim cum nonnullis huc scripsisses aliis. Semper enim iustis de causis putavi, neminem te hic me cariorem habere: et id tu etiam nonnunquam non obscure tulisti *Erharde*. Quare fac ut me quam primum tuis elegantissimis literis a tali affectu liberet. Volo autem ut mihi significes de tota tua fortuna copiosissime. Est mihi aliquoties indicatam de tuis rebus, quam in

bono et felici statu essent: eo nihil potui audire neque iucundius neque gratius. Recte dictum est a doctissimo poeta: quondam cithara canentem ¹⁾ suscitavit Musam, neque semper arcum tendit Apollo. De rebus meis proxime satis. Fuerunt hic aliquot Islebienses ²⁾ in nuptiis *Ambrosii Reutter*: qui, quia mihi non fuerunt valde bene ³⁾ noti, cum istic essem, neque a me ipsi, neque ego ab ipsis appellatus quidem sum familiariter. *Loguleius* ille crassus, et per omnia pinguis, salutabat quidem stantem me apud alios, sed tanquam ignotissimum. *Ursam* audio relictum hic iri, et propositum iri venalem. Magnae eius opes esse dicuntur. Olfacio non frustra id fieri: possit aliquis eam comparare non magna pecunia, non magno labore, precibus aut eloquentia. Novus homo, cui quondam eram unicae deliciae, visus aspexit me: qui, praeterquam quod est pessime de me meritis, cum ego vicissim non levissima beneficia contulerim in eum, nondum etiam cessat (ut audio) meam mihi existimationem, quae alioqui satis parva est, labefactare. Si is tuus est erga *Ursam* animus, qui olim fuit, accelera: fortasse ridetur ⁴⁾ tibi. Ego istam gentem nihil moror, neque etiam ei male cupio. Argenteam poculum vide brevi ut habeas. Ego parturio nunc: ubi pepererit ⁵⁾, faciam primo quoque tempore ut scias. Vale, et nos amare commendo tibi *Martinum*, hominem profecto dignum meliori valetudine Vitebergae.

Vitus Amerbachius.

- 1) Cod. *taentem*.
- 2) cod. *adolescentes*.
- 3) cod. *admodum*.
- 4) cod. *videbitur*.
- 5) cod. *peperero*.

No. 501.

7. Ian.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 84.

*Ioachimo Camerario, Bambergensi amico
suo summo,*

S. D. Heri accepi tuas literas, quae quoniam hilariuscule sunt scriptae, mirifice me delectant. Etenim cum voluptatem singularem mihi animi tui aequitas affert, tum rebus omnibus tuis, vel secundis, vel adversis, non secus ac meis, commoveri soleo. Totam fabulam dissensionis, quae necessario nostro mecum est, perscripsi *Michaeli*. Eam epistolam mitto tibi quoque legendam, si tamen aequo animo tantas ineptias legere poteris.

De mea dignitate, quod scribis, est sane gratum, me tibi pro tua summa erga me benevolentia curae esse. Quod si autem dignitas est in recte factis potius, quemadmodum nos philosophi sentimus, quam in virtutis praemiis, dignitatem ut spero retinebimus. De praemiis vero non admodum laboro, sensi iam olim in quanto odio quibusdam essem. Et vulgi studia non nunc primum amisimus, quae si magnopere monuissent me unquam, magis fortasse succenserem hoc tempore isti scurrae *), qui me plane ludos deliciasque facit, sed apud gregales suos maxime. Ego tamen nihil alienum meo officio per iracundiam facturum sum. Nec tantopere existimatio mea curae mihi est, ut velim eam defensam cum publico incommodo. Nunquam enim iudicavi quenquam vel mediocre virum esse, praesertim *πολιτευόμενον*, qui rumores ante salutem poneret, quique e vulgi applausu penderet. Quod si ille in Epigrammatis, quae non ad usum aliquem necessarium, sed tantum ad iocos scribebantur, inquit: *Raris me iuvat auribus placere*, nos quo-

*) Islebio. C. W.

que in gravissima causa bonorum virorum iudicii contenti sumus. Caetera sunt in literis ad *Michaellem* scriptis. Epigramma inscribendum Hippocrati est sane suavissimum. Sed si adhuc apud te habes codicem, quaeso ut ipse inscribas, ita duplicabis beneficium. Ac tantum abest, ut gratius id mihi ornamentum auro ac gemmis futurum sit. *Apellum*, opinor, non patiemur abstrahi a schola nostra. Die divae Catharinae, cum essem Torgae, natus est mihi Dei beneficio filiulus *). Vale feliciter, et meis verbis uxorem tuam reverenter saluta. Fratrem tuum apudio liberatum esse, quanquam autem duras condiciones arbitrer ei impositas, tamen gaudeo ex custodia illa extractum esse. Caetera mutabit in melius Deus aliquando. Scis illud: *Multa dies variusque labor mutabilis aevi rettulit in melius*. Iterum vale felicissime. Postridie *τῆς ἐπιφανείας*. Mitto tibi *Lutheri* epistolam proxime mihi missam.

Philippus.

No. 502.

(fere 23. Ian.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 63. Nunc ex autographo Mel. in cod. Monac. I. p. 87., cui adscriptit Baumgartnerus: „1528 per Iohannem Philippi famulum.“

Ornatissimo viro D. Hieronymo Baumgartnero, Senatori Noribergensi, suo amico,

S. D. Est apud nos quispiam *Vitus Winsheimius*, quem arbitror tibi de fama notum esse. Vir est eruditione ac modestia singulari praeditus, habetque apud nos privatum ludum, neque alius ullus hoc tempore aut felicius aut maiore cum fide docet. Propter has virtutes mihi longe carissimus est, et quia saepius eius iudicio in meis

*) Georgius.

studiis utor, magna etiam cum eo mihi familiaritas est. Huic aliquot annis datum est a Winshemensi senatu stipendium, aurei viginti; id prorogari sibi certa quadam de causa petit, speratque ¹⁾ se impetraturum per primarios cives urbis vestrae, quorum auctoritas merito fit plurimi a Winshemensibus. Scripsi igitur D. *Ebnero*, et D. *Caspari Nucelio*, easque literas tibi mitto, ut tu eas exhibeas illis, simulque hanc causam suscipias. Magnum mihi beneficium puta te praestitisse, si hoc negotium susceperis.

Est hic et alius quidam sic satis studiosus adolescens, civis vestrae urbis *Wolfgangus Aupell*, cui sumptus studiorum hactenus dati sunt ex legato quodam. Huic spes est facta, fore ut amplius suppeditetur, si eius studia commendata fuerint Testamentariis. Audio in illis *Colerum* senatorem esse. Obsecro te igitur, ut *Colerum* roges, ut studiis istius ²⁾ consulat. Scripsissem ad D. *Colerum*, si mihi tantum fuisset otii; sum enim hoc tempore plus aliquanto occupatus quam soleo. Scio te pro tua humanitate cupere consultum omnibus studiosis; proinde ad te illorum causas defero; et cum *Colerus* doctrina minime vulgari sit, spero, ut facile studiosi hominis causam patiatur sibi commendari. *Ebnerus* filius recte valet. *περὶ ἀναβαπτιστῶν* absolvi disputationem, sed non edam, nisi antea eam *Lutherus* viderit. Vale feliciter.

Philippus.

No. 503.

23. Ianuar.

Ebnero et Nucelio.

Epist. lib. VI. pag. 42. Contuli autographon Mel. in cod. Monac. I. ep. 278.

Amplissimis Viris D. Hieronymo Ebnero et Caspari Nucelio Moderatoribus Reipublicae Noribergensis, Dominis suis,

S. D. Cum innumera exstent in me beneficia vestra, saepe vereor ne videar impudens, dum nullum finem facio subinde alia flagitandi. Sed quoniam existimo vos pro vestra excellenti sapientia meum consilium perspicere, minus timide ad vos scribo quam meae personae conveniat. Vide-

1) Spanh. mendose: *sperans*.

2) Spanh. mendose: *ipsius*.

tis enim me non de meis, sed de studiosorum adolescentium commedis apud vos agere, qui hoc tempore quantis difficultatibus conflictentur, non ignoratis. Et quia mihi vestra sapientia vestrumque de omnibus bonis literis atque artibus iudicium notum est, non invitus studiorum ac literarum causas ad vos defero. Non possunt honestae artes sine praesidio eorum qui praesunt conservari. Sed his nemo liberalius opitulatur hoc tempore quam vos. Ita fit ut cogar a vobis opem atque auxilium studiosorum nomine toties implorare. Haec de meo officio praefari volui, quod vobis tantae sapientiae viris magnopere velim probari.

Nunc exponam vobis causam quam agendam apud vos suscepi. Est apud nos quidam ex oppido *Winsheim Vitus Ortilin*, cui de publico cives sui annis iam aliquot sumptus studiorum praebuerunt. Is cupit sibi prorogari id stipendium, speravitque hoc ita se consequi posse, si vos pro eo apud Senatum suae patriae laboraretis. Hoc ut faciatis vos etiam atque etiam oro. Neque enim collocari melius ea pecunia potest. Norunt cives eius ingenium doctrinamque hominis et diligentiam in omni genere officii. Quod si essent tempora aequiora nostris studiis, talis vir non egeret, quem ego tanti facio, ut eius iudicio multum in studiis utar ipse. Quaeso igitur vos, ut pro vestra sapientia atque humanitate talis viri causam suscipiatis, eumque suis civibus commendetis, ut inchoata studia absolvere possit. Multum se vobis debere putabit, si haec vestra opera consecutus fuerit. Et ego reliquis erga me vestris officiis innumerabilibus hoc quoque adscribam. Valete feliciter. Ex Iena. Postridie Vincentii.

Philippus Melanchthon.

No. 504.

24. Ian.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 71.

Hieronymo Baumgartnero.

S. D. Non dubitabam, quin et causam suam tibi diligentissime ipse *Stor* commendaturus esset, et tu ultro de illo bene mereri cuperes, viro primum erudito, deinde amico etiam. Quare de universa re parcius ad te scribere institui, tantum

officii causa has literas ad te dedimus, ut currentem, quod aiunt, incitarem. Nae ego in vestris plusculum humanitatis desiderare cogar, si nullam *Stori* rationem habuerint, hominis summa fide et candore praediti, deinde de republica vestra bene meriti, postremo ad literas satis adpositi. Incumbe igitur, mi *Hieronyme*, in hanc causam summis viribus, ne amici saluti defuisse videre. Nam cum emergendi vix ei alia restet via commodior, de eius capite hic quaeso agi putes. Consului, ut, si res postularet, et a Principe nostro opem imploraretis. Is adduci se haud gravatim, ut opinor, patietur, ut causam boni viri praesertim non invidiosam suscipiat. Invenienda ratio est, qua insidieris eorum animis, penes quos huius rei arbitrium est. Quod si submonuisset me citius *Stor*, cum *Luca* pictore hinc ad vos proficiscente rem et consilia mea communicassem. Verum diligentia tua facile sarciet, si quod hic peccatum est. Nolo esse prolixior, ne de fide tua dubitare videar, qua mihi nihil usquam exploratius est. Vale, pridie Paulinae conversionis.

No. 505.

2. Febr.

Senatui Saalfeldensi.

Ex autographo edita in der „Fortgesetzt. Samml. von alten und neuen theol. Nachrichten.“ Jahrg. 1726. p. 197.

Den Ehrsamem, weisen, Burgemeister und Rath zu Saalfeld, meinen günstigen Herrn und Freunden.

Meine willige Dienst zuvor. Ehrsame, weise, günstige Herrn und Freunde. Ich füge euch zu wissen, daß so ihr willens, was mit mir zu handeln, mögt ihr solches diese Woche wohl thun; wo ich euch kann Dienst erzeigen, will ich solches mit allem Fleiß thun. Wo ihr aber gesinnt seyd, etwas des Pfarrers zu *Ust* adt halb zu handeln, acht ich Zeit seyn, daß ihr denselben samt Euren, den ihr vorhabt, hieher zu senden vermocht, herab zu ziehen, damit desto fruchtbarliche [fruchtbarliche] Handlung möchte vorgenommen werden. Denn so viel möglich ist, will ich gern helfen, daß er zu euch komme, davon ich dann jezo *Euern* Prediger, *Er Caspar Meyn*, weiter zugeschrieben. Euch zu dienen bin ich willig. Am Mittwoch nach Purificationis, anno 1528.

Philippus Melanthon.

No. 506.

27. Febr. (Frankenhusae.)

Guil. Reiffenstein.

† Ex cod. Bibl. Palatin. Vienn. Theol. No. 925. p. 25 b.

Guilielmo Reiffenstein, quaestori Comitum Stolbergensis, amico suo summo,

S. D. Quo die a vobis discessimus, venimus vesperi in *Frankenhusen*, ubi ad *Nicolaum*, Quaestorem in arce, divertimus. Is pro sua humanitate tractavit nos comiter. Forte autem iniecta est *Caesarei* mentio. Hunc primum rescivit *Nicolaus* ex nobis *Stolbergae* esse, quo quia praecceptore usus est adolescens, cupit vicinum hoc tempore salutare. Dedi igitur ei has ad te literas, ut ad *Caesareum* abs te perduceretur. Video singularem huius hominis modestiam, quae virtus hoc tempore desideratur in plerisque eorum, qui perhiberi se eruditos volunt. Cupit se in tuam amicitiam quoque insinuare, quod propter eruditionem et modestiam tantam facile ei concedes. Vale felicissime cum tota familia. Ex *Frankenhusa*.

Philip. Melan.

No. 507.

28. Febr. (Ienae.)

Guil. Reiffenstein.

† E codice Bavari Vol. II. p. 511. et cod. Basil. 99. p. 37. — Exspatiatus fuerat Mel. exeunte mense Febr. *Stolbergam* ad *Reiffensteinium*, cui nunc gratias agit pro hospitio.

Phil. Mel. M. Guilielmo Reiffenstein.

Nos Dei beneficio *Ienam* incolumes reversi sumus. Optamus autem ex animo, ut Deus te tuosque omnes servet incolumes. Ubi domum redii, inveni missas mihi ex *Norimberga* picturas quasdam, quarum tibi unum exemplum mitto, tametsi non dubitabam, quin amici tui essent tibi ex *Norimberga* missuri *) similes, et fortasse vivis coloribus illuminatas. Accipio enim, vendi distinctas coloribus. Sed ego pro ingentibus tuis beneficiis significare tibi cupio quoquo modo animi mei *) gratitudinem; posteaquam non opus

1) *picturas quasdam* — *missuri* exciderunt e cod. Bav.
2) Cod. Bav. mendose: *quoque nostro autiano meam.*

ere grates persolvere dignas. Verum non
 labit te tuae humanitatis ac liberalitatis, si,
 eteras virtutes, ista hanc quoque gratis³⁾
 lam esse statues. Neque ego unquam aliter
 vi te adduci ad benignae faciendum⁴⁾, quam
 te naturae et amore virtutis. Sumptus au-
 hic persolvimus; caeterum nihil dedimus.
 s, qui currum iungit temoni, in itinere fra-
 st. Nos refici curavimus; sed an satis fir-
 futurus sit, nescio. Nosti enim artifices
 ingos. Hac significare tibi volui, ut, si
 esset, locares alium clavum firmiorem fa-
 am vestris artificibus⁵⁾. Vale felicissime.
 ant te, uxorem tuam et universam familiam
 nostri comites. Ex Ithena, Freytags post
 ae diem⁶⁾.

08.

(in. Mart.)

Nicolao Kindt.

ita a cod. Bav. Vol. II. p. 505. in Schlegelii vita Langeri
 p. 215. Nunc accuratius ex eod. cod. et apographis in
 cod. Mehn. III. p. 49. et ib. p. 157^b. et cod. Basil. 39.
 p. 52.

*Mel. D. Nicolao Kindt, Pastori
 Eisfeldensi.*

ae tuae perspicuam significationem benevo-
 e erga me tuae habuerunt, quae mihi gra-
 a est. Nam nihil mihi iucundius accidere
¹⁾, quam nos, qui literas et religionis do-
 m profitemur, recte inter nos cohaerere, nec
 uam magis displicet mihi, quam intestinae
 orum discordiae et domestica odia, quasi non
 lii multi hostes. Videmus quantopere nos
) vulgus. Adversus haec mala noster con-
) aliquid solatii adferret³⁾. Sed desino de
 ebus declamare. Literae tuae mihi gra-
 uerunt. Pastorem Hilperhausensem com-
 o tibi, ut quantum⁴⁾ potes, des operam,

3) Bav. hanc gratiam quoque.

4) Bav. efficiendum.

5) Totum locum: *Clavum qui — artificibus*, Bavarus praeter-
 misit.

6) Freytag p. Iul. d.] non habet. c. Bav. Est hic dies 28.
 febr.

7) Nam nihil — potest] praetermissa sunt in cod. Bav.,
 deoque etiam in textu Schleg.

8) cod. Bas. adertit.

9) cod. Bas. adfert.

10) quantum] cod. Bav. et Schleg. tamen.

ne per iniuriam opprimatur. Bene et feliciter
 vale⁵⁾.

No. 509.

5. Mart.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 85 sq.

*Ioachimo Camerario Bambergensi, amico
 suo s. Noribergae,*

S. D. Cum rediret huc minister meus, ego *Stol-
 bergae* aberam, exspatiatus ad *Guilielmum Rey-
 fensteynum*, a quo cum domum rediissem, exhi-
 buit mihi *Ioannes* et literas tuas et Hippocratis
 codicem. Non agam tibi ambitiose gratias, quia
 id alienum nostra familiaritate videri potest. Ve-
 rum non possum facere, quin hoc scribam: Mihi,
 quanquam in te colendo non captarim unquam
 utilitatem aliquam, sed amavi te, quod vel iura-
 tus dicere possum, captus admiratione humani-
 tatis ac doctrinae tuae, tamen cum hoc munus,
 tum alia omnia abs te profecta esse gratissima.
 Hoc tantum in hac re vereor, te hoc tempore con-
 flictantem tot domesticis incommodis, onerari a
 me quoque. Nam video magno emtum esse co-
 dicem. Itaque pretium etiam libens misceris
 sum, si id tu patiaris. Saepe cogito de tuis rebus.
 Quanquam autem scias, unde petenda sint ad-
 versus tot iniurias fortunae solatia, tamen ego
 quoque duxi te hortandum esse ad animi aequa-
 bilitatem, qua adhuc usus es, retinendam. Gaudeo
 non posse saevire in tuum corpus eos, qui in for-
 tunas tuas tantum sibi licere putant. Teque rogo,
 ut in illa urbe, cuius hospitio satis commodo ha-
 ctenus usus es, te contineas, teque cum uxore ob-
 lectes. Atque hoc meum votum Christus, cui
 confido nos curae esse, approbet. Cum ita res
 ferent, ut quaerendus sit alius locus, non despero,
 quin aliquid consilii Deus in his tenebris nobis
 ostensurus sit. Tu modo ingente animo praesen-
 tem fortunam tolere. Cum patre bene actum
 esse iudico, quod ex his miseris ereptus est, ei-
 que opto, ut feliciter quiescat. Accepi a meo re-

5) Sequitur in cod. Bav. apographon epistolae ad Guil.
 Reiffenstein, incipientis: „Rogavit me frater uxoris“
 etc., quam Schlegelius ex errore pro postscripto, huic
 epistolae annexo, habuit.

ditu Graecam epistolam, qua de re scribis, ea cum sit maxime hic caelata, tamen istic, ut video, *θρυλλεῖται*. Sed si adhibebor in comitatum *), nihil enim adhuc certi scimus, te decrevi videre.

Περὶ Δαρείου, non numerant eo modo Hebraei, quo Herodotus. Cum erit otium exponam, quatenus dissentiant a Graeca historia. Est enim in promptu. Tu, quod veniam petis, quod Graece scripseris, non recte facis. Ego enim etsi ipse Graece non soleo scribere, tamen illo tuo genere literarum mirifice delector, videorque mihi cum eas lego, veterum alicuius scriptum legere. Nolo scribere de te, quod Plinius de Adriano, ne ipsas quidem Athenas tam esse Atticas. Sed hoc vere affirmare possim, cum ab Atticis discessi, nullius orationem mihi magis quam tuam placere. Non profecto Synesii aut sinilium, quorum circumferuntur epistolae, in quibus praeter sententiarum affectatas argutias nihil est, quod magnopere mirari quisquam possit. De me vero hoc tibi respondeo, cur Graece raro scribam, quod Horatius sibi accidisse inquit, scribendi Graecos versus: *veluit me tali voce Quirinus, Post noctem mediam visus, cum somnia vera, In sylvam non ligna feras*. Sed desino. Eram sane occupatus, cum haec scripsi, quare dabis mihi veniam, si videor tibi plus satis ineptus. Vale felicissime. Christus servet te ac uxorem tuam, tuosque omnes. Ex Iena, die III. Nonarum Mart. Noster *Vitus* **) salutatur te, et iussit tibi significari, se uxorem, puellam Thuringiacam civis Ienensis, viri mediocris, filiam duxisse ***) , quod bene vertat. Philippus:

No. 510.

(fere hoc temp.)

Urbano Otthoni.

Ex spographo cod. Goth. 188. epist. 63. descripta, iam edita in den Unschuld. Nachr. 1718. p. 519. — Haud dubie in visitatione scripta est, quum Melanthon Ienae versaretur.

Domino Urbano Othoni, Pastori in Auma, suo amico, S. D.

Ego non iubeo, renovare morem pulsandi nolas in tempestatibus illis locis, ubi iam mos ille an-

*) Loquitur haud dubie de comitiis, quae Ratisbonae indicta erant, at non habita sunt.

**) Winshemius. C. W.

***) i. e. se desponsasse. Solet ita loqui Melanthon de sponsalibus. Nuptiae erant exequente Augusto. Vid. epist. d. 1. Sept. ad Mart. Fabrum.

tiquatus est. Verum ubi nondum fuit abolitus, ibi rixari nolim pastores cum populo de re tantilla. Praeterea, si ego ipse essem pastor alicubi, non recusarem, vel abolitum illum renovare, si populus magnopere postulare. Nihil tamen tibi praescribo, nec renovare te iubeo. *Nolite*, inquit Paulus, *pueri effici sensu*, et quid aliud est pueriliter sentire, quam contendere de tam levibus rebus? Existimo initio pulsatas esse nolas, ut ad precandum homines commonefierent. Quod si et nunc retineretur mos ad eum usum, nihil haberet vitii.

De censibus parochiae scias, fore, ut agatur, cum visitatores iterum convenient. Placuit in aula, quod vestri cives tam diligenter student consulere utilitatibus pastoris. *Coldicius* discessit ex aula ducis *Georgii*. Ideo nihil adhuc cum eo actum est, sed agetur per occasionem. Vestes sacras licebit distrahere magistratibus, sed tamen cura, ut sine scandalo distrahantur, ne coram populo ebrii rustici induant eas, quod quibusdam locis scio accidisse, cum magna offensione bonorum virorum. Vale.

Philippus.

No. 511.

(fortasse h. t.)

Ge. Spalatino.

† Scheda autogr. Mel. in cod. Basil. E. 101. ep. 99. epistolae cuidam ad Spalatinum. inclusa.

De *Cronswicensi* negotio nihil adhuc agere volui propter tumultus et belli famam. Nunc agam cum *Lodoico*.

No. 512.

(eod. temp.)

Ge. Spalatino.

† Ex autogr. Mel. in cod. Basil. F. 101. epist. 86.

(*Schedula Mel., haud dubie Georg. Spalatino scripta.*)

Concionator *Cronswicensis* manet apud virgines *), nec accepit parochiam *Neapolitanam* de-

*) Sermo est de monasterio *Cronswita*, sito prope *Wildenfels* in *Misnia*. Vid. Lutheri ep. ad *Iohannem Principem Elect.* d. 14. Iul. 1529. (apud de *Wettum* T. III. p. 481.) — Definiri nunc non potest, quae fuerit res, de qua *Mel.* scribit.

am ei a nobis. Interea clam nobis scriba *Hes-*
s accersit *Ibachium* ex *Buchholtz*. Mibi dis-
cet, sine nostro consilio quemquam accersi,
que de re scripsi Doc. *Martino*. Caetera non
deo literis committere.

d. 513.

(fere med. Mart.)

Guilh. Reiffenstein.

Manlii farrag. p. 335. — Contuli apographa in cod. Basil.
39. p. 80. et in cod. Bavar. II. p. 503. In hoc caret in-
scriptione, quare a Schlegelio in vita Langeri p. 215. ex
errore pro additamento epistolae cuiusdam ad Kindium,
pastorem Eisfeldensem, habita et edita est.

D. Guilhelmo Reiffenstein S. D.

ogavit me frater uxoris meae, ut se tibi com-
endarem. Cupit enim uti tua opera tuoque offi-
istic in emendo panno ¹⁾). Ego invitus onero
verum ²⁾) hoc tantum te rogo, ut quantum abs-
e tuo incommodo ³⁾) poteris, illum iuves.
unc totam rem exponet tibi frater meus *Iohan-*
s ⁴⁾) copiosius. Nos adhuc lenae haeremus,
impediunt tempestates, quo minus in Saxo-
um redeamus: quae ubi primum erunt mitiores,
ingam me ad iter. Vale feliciter.

d. 514.

22. Mart.

Erasmus Roterodamo.

Edita ex apographo, quod Melanthon Camerario miserat in
ep. ad Camerar. p. 89. — Iterum a Pezelio in libro III.
ep. Mel. p. 138. (edit. Londin. III. ep. 66.)

¹⁾ Similem commendationem alicui empturo pannum ad
Reiffensteinium dedit Franciscus Vinariensis d. 5. Septbr.
1527.

²⁾ *verum*] non habet Manl.

³⁾ *incommodo*] Manl. *commodo facere*, mendose.

⁴⁾ Fratrem nomine Iohannis Melanthon non habuit, et
quanquam b. Veesenmeyerus (Pentae epistol. claror. viror.
hactenus nondum editarum, Ulmae 1798. 4. p. 5.), exem-
plum suum epistolarum Camerarii lib. VI. (Francof. 1583.
&), dixerit fuisse olim *Iohannis Melanthonis*, hic certe
frater Philippi esse non potuit. — Iohannem Melanthon,
avunculum vide infra in ep. d. 30. Aug. 1548. Neque vero
is vel hoc tempore vel anni 1536. mense Ianuaria apud Me-
lanthonem esse potuit, neque frater dici. Puto igitur vel pro
frater legendum esse et a Melanthon scriptum: *minister*,
quom utrumque compendio scribere solitus sit Melanthon,
ita ut *mstr* pro *str* lectum sit, — vel Iohannem fuisse fra-
trem uxoris, igitur *Iohannem Krapp*, quem fratrem ap-
pellavit ex vulgari consuetudine loquendi.

LANTH. OPER. VOL. I.

Erasmus Roterodamo S. D.

Etsi mihi semper alias literae tuae gratissimae
fuerunt, tamen proxima epistola multo fuit iu-
cundior, quam ulla unquam antea. Nam cum
aliquamdiu de tua erga me voluntate dubitarem,
quia in priore *Hyperaspiste* exstant quaedam ani-
mi subirati signa, exemerunt eam mihi sollicitu-
dinem hae literae tam amanter tamque honori-
fice scriptae. Neque enim obscure perpetuam
erga me benevolentiam ex eis cognovi. Itaque
Dilfo magnam gratiam habeo, qui et testimo-
nium tuae voluntatis et amoris mihi attulit, et
optatissimam occasionem ad te scribendi prae-
buit.

Longum esset recensere causas omnes silen-
tii mei, quo hactenus usus sum. Verum illud te
oro, quamvis ut causam potius suspiceris fuisse,
quam mutationem voluntatis erga te meae. Ego
enim quantum tibi privatim praeter alios debeam,
memini, et libenter praedicare soleo. Et cum
fieri nequeat, quin illi ipsi etiam nobis carissi-
mi sint, quorum ingenia studiaque miramur, ra-
piunt me, vel si repugnarem, in amorem tui ex-
cellentes ingenii tui dotes. Quod cum ita sit, non
existimes futurum, ut cuiusquam immodico stu-
dio adducar, ut tecum inimicitias exerceam. Haec
de meo officio putavi esse ad te scribenda, quae
si tibi probabuntur, facile liberabis me suspicio-
nibus illis, quae sparsae sunt in priore *Hypera-*
spiste. In posteriore enim animadverti me cle-
mentius tractatum esse.

Quanquam enim non soleo dissimulare, quid
de controversia illa sentiam, tamen nunquam ita
amavi *Lutherum*, ut veluti instruxerim eius in
disputando vehementiam. Tantum abest, ut nunc
adiuvare velim et, ut ita dicam, oleum igni ad-
dere. Atque huius mei iudicii ipse mihi *Lutherus*
optimus testis est. Utinam vero non esset tam
atrox certamen inter vos susceptum. Neque satis
enim habuit fortasse tuae dignitatis rationem *Lu-*
therus. Et tu vicissim illum mirifice deformasti,
quem quidem virum ego meliorem esse iudico,
quam qualis videtur facienti de eo iudicium ex
illis violentis scriptionibus ipsius. Plus profutura
erant ecclesiae utriusque vestrum studia, si ad
sananda haec dissidia conferrentur. Et faciat
Christus, ut consilescat haec inter vos contentio,
ὄς θεὶ ἀγωνοθέτας εἶναι, οὐ τῶν διχοστασιῶν,
ἀλλὰ τῶν καλλίστων ἐπιτηδεύματων.

Video te *Neseno* etiam succensere. De quo velim mihi credas, fuisse eum ad extremum usque spiritum tui studiosissimum. Nunquam enim non honorificentissime de te loqui solebat. Neque dubitem vel iuratus affirmare, semper illum singularem in te colendo pietatem praestitisse. Non est autem vel prudentiae vel humanitatis tuae, de amico mortuo diversam opinionem temere concipere. Et extinctus est tali mortis genere, ut etiam si quid in aliqua vitae parte peccasset, oblivisci conveniret, ne quid miseris manibus oneris accederet.

Quod pergis studia literarum iuvare, precor Christum, ut tuis laboribus faveat, pro quibus etiamsi haec aetas parum grata est tibi praeclare merenti, tamen, ut spero, iudicium melius posteritatis erit. Ego quoque has literulas et haec studia conterrita tumultu horum temporum utcumque propugno, tanquam gregarius aliquis miles, tua signa sequens.

Articulorum ἐξήγησιν, de quibus scribis, optarim tibi non displicuisse. Hic in magnam reprehensionem incurrit, quia moderatior fuit, quam quidam voluerint. Sed mihi nihil unquam erit antiquius publica pace, cui cum servirem, adhortatos sum eos, qui in Ecclesiis docent, et quidem de principis mandato, ad moderationem. Vale feliciter. Ex Iena Duringorum. 10. Calend. April. Anno 1528.

No. 515.

22. Mart.

Coclenio.

Edita in epp. ad Camerar. (cui Melanthon apographon miserat) p. 91.

Coclenio,

S. D. Facile perpulit me *Dilfus*, ut ad te scriberem. Tanta enim est suavitate ingenii, ut vel repugnantem potuerit in suam sententiam adducere. Ego autem huc sponte ibam. Iam olim enim cupio me in tuam amicitiam insinuare. Nam ex multis testibus cognovi, non modo quam feliciter in omni doctrinae genere verseris, sed etiam quantam humanitatem cum eruditione minime vulgari copulaveris, qua societate nihil est in universa natura aut melius aut amabilius. Et habeo quendam domesticum praeconem tuarum laudum

Ioannem Reyffenstejnium, qui tecum aliquamdiu Lovanii familiariter vixit. Neque vero te de fama tantum novi, sed aspexi propius has tuas virtutes, propemodum, ut Graeci dicunt, ἀτόπτως factus. Legi enim quaedam tua poemata, quae specimen praebent non modo doctrinae, sed etiam ingenii atque animi tui. Proinde cum te plurimi facerem, saepe optavi mihi occasionem amicitiae tecum iungendae offerri. Peto igitur abs te, ut me inter eos, qui sunt tui nominis studiosissimi, numeres. Existimo simile quiddam abs te petere *Ioachimum* ac *Eobanum*, quos cum propter eorum virtutem libenter recepturus sis in amicitiam, non poterit fieri, ut nos excludas. *ἑταῖροι γὰρ οἱ φίλων φίλοι.* Est autem cum *Ioachimo* ea mihi necessitudo, ut, cum a domestico amore discessi, nemo mortalium illo mihi carior sit. *Eobanus* autem etiam publicis scriptis suam erga me benevolentiam testatus est. Ab his quoniam divellere me non poteris, quaeso ut sinas abs te quod peto impetrari. Sed ego iamdudum plus satis ineptus sum. Caetera narrabit *Dilfus*. Vale feliciter. Ex Iena Duringorum, X. Cal. April. Anno XXVIII.

Philippus.

No. 516.

(fortasse eod. temp.)

Balthas. Thuringo.

Mendose edita a Schlegelio in vita Lang. pag. 203., nunc rectius ex apogr. cod. Goth. 19. p. 25., cod. Bavar. II. p. 811., cod. 28. p. 18. et e cod. Mehn. IV. p. 46^b. Eandem ediderat etiam Schlüsselburg. p. 104.

Ad M. Balthasarum Thuringum,
concionatorem Coburgensem.

In causa συνάξεως me ipsum diu offendit consecratio, ut vocant. Et *Oecolampadius* vehementer urget, qui fieri possit, ut vocetur de coelo Christus? fiatne hoc meritis ac precibus sacerdotis seu populi, an, ut quidam dixerunt, virtute verborum? Tandem veni in hanc sententiam, nec meritis seu precibus sacerdotis seu populi tribendum esse, quod Christus det nobis suum corpus¹⁾ et sanguinem, nec virtuti verborum; id enim, ut sonat, magicum est. Hoc magis placet, causam

1) Cod. Mehn. *carnem*.

in institutionem Christi conferre. Sicut enim sol quotidie oritur propter ordinationem divinam; sic Christi corpus propter ordinationem divinam in ecclesia est, ubicunque est Ecclesia. Et quod quidam disputant, Christi corpus non posse multis in locis esse; id non satis probant. Christus enim exaltatus est super omnes creaturas, et adest ubique. Inquit enim: *in medio vestrum sum*. Haec annotavi²⁾, ut tibi forte anxie cogitanti de hac controversia significarem, quid ipse de his argumentis sentiam, quibus maxime nituntur quidam. Vale³⁾.

No. 517.

(fere eod. temp.)

Bilib. Pirkheimero.

† Ex apogr. Dresd. in cod. Zeltneri epist. 485. p. 1., descripta a Clar. Gersdorffo.

*Amplissimo viro D. Bilibaldo Pirckamero
patrono suo,*

S. D. Non fit oblivione tuorum erga me meritum, Vir amplissime, cur ad te rarius scribam, sed verecundia potius quadam mea. Non enim ausim temere te versantem in gravissimis studiis interpellare. Nunc autem ut ad te scriberem, postulavit a me *Cordatus*⁴⁾. Et hercle gaudebam mihi offerri argumentum post tam longum intervallum renovandi meam in hoc genere officii consuetudinem. Sed hoc parum commode cecidit, quod properante tabellario breviores literas dare coactus sum. Forte dum rediit *Cordatus* de te interrogo, num te salutarit, cum per urbem vestram iter huc fecit. Ille veritum se respondit, ne tibi molestus esset, itaque intempestivo officio noluisse se tibi negotium facere. Tum ego illi ex-

2) Cod. Bav. adieci.

3) cod. Bav. addit „etc.“ ita, ut haec tantum excerpta ex epistola videantur. Sed cod. 28. et cod. M. addunt: *Vale*. Apud *Schlüsselburgium* hic non explicit epistola, sed sequuntur responsiones ex Lutheri scriptis ad varias quaestiones de sacra coena, quae haud dubie alia manu adscripta fuerunt. Non solum enim durissima Lutheri in hac re effata, quae Philippus nunquam sua fecisset, excerpta sunt, sed etiam epistola in fine non habet conclusionem et additur denique annus 1561.

4) Conrad Cordatus? — Eum Lutherus in epist. d. 6. Mart. h. a. invitat, ut Vitebergam se conferat. Cordatus iter per Norinbergam fecerat, lenamque venerat, verisimiliter mense Martio.

posui, quam de se amanter et honorifice mecum locutus esses; id mirum in modum ipsi gratum erat, meque rogabat, ut si quando ad te scriberem, se tibi diligenter commendarem, et abs te suo nomine peterem, ne benevolentiam eam, qua hactenus erga se usus es, patereris extinguere. Id ut facias, te etiam atque etiam rogo, sed ea lege, ut quemadmodum umbras in convivia amici adducunt, patiaris, ut me quoque obiter velut *Cordati* umbram tibi commendem. Bene vale et ignosce extemporabilitati. *Durerum* quaeso ut meis verbis reverenter salutes.

Philippus Melanthon. 28^{*)}.

No. 518.

25. Mart.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 88.

*Ioachimo Camerario, Bambergensi amico
suo summo Noribergae,*

S. D. Scholam nostram, quod faustum felixque sit, in Saxoniam remisimus. Me hic tempestas hactenus retinuit, et morantur nonnihil negotia ecclesiastica, quae me sane toto hoc semestri strenue exercuerunt. Sed spero me, cum domum rediero, fore liberiolem. Nam ibi sunt, in quos oneris pars reici potest. Ego praeter laborem summam etiam invidiam sustineo, quia non obsequor quorundam vehementiae. Sed de his rebus tecum, cum primum potero, decrevi coram colloqui. *Erasmii* epistolion ad me scriptum mitto tibi, nihil enim habebam aliud hoc tempore, quod magnopere requirere te arbitrabar. Sunt sane suaves literae, nisi forte irrideor. Sed libet mihi candidius de illo sentire. Mitto etiam meam responsionem, in qua brevior fui, quam res ferebat. Sed multae mihi causae fuerunt brevissime scribendi. Addidi unam epistolam scriptam ad *Coclenium*, ac nescio cur addiderim, nisi quia neminem habeo, cui legam, et de uno te noctes ac dies cogito, tibi recitare mea, tua scripta audire cupio. Noster *Nigellus* videtur mihi fieri paulatim a me alienior. Hoc accedit ad alias meas molestias, quas hoc tempore sustineo.

*) Si anno 1528 scripta est, ante mensem April. data est, quum Durerus mortuus sit d. 6. April.

Sed privata incommoda facile fero. Publica mala magis me excarnificant. Ex nostris quidam *κατὰ σοῦν* feruntur ad turbendam tranquillitatem communem. Sed Deus respiciat ac servet nos, qui certe hactenus nos iuvit. Te quoque, mi *Ioachime*, hortor, ut eam spem retineas, nec excuti tibi patiaris, sed animum adversus fortunae iniurias erigas. Dixi *Blicaro* constituisse me brevi istuc proficisci. Epistolae Erasimicae ad te scriptae exemplum videre cupio, si tamen mittere non est molestum. Vale feliciter. *Eobano* et *Michaeli* salutem dicito meis verbis. VIII. Cal. Aprilis.
Philippus.

No. 519.

(fere 6. April.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 78.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo Noribergae,

S. D. Qui dicam hoc accidisse, ut tu prius scires quid consilii domi meae coeperit meus minister, quam ego? Ego enim ex tuis literis primum cognovi eum istuc proficisci cupere *). Eram eum istuc ipse missurus, sed aliquanto post, nondum enim arbitrabar morbum maturuisse curationi. Sed cum ipse his comitibus delectaretur, et proficisci iam vellet, non fuit humanitatis meae, eius voluntati adversari. Commendo eum tibi. Dedi viaticum, sed si erit ei opus pecunia istic, te quaeso, ut mea fide ei alicunde cures. Solvam enim libenter.

Nuper dedi *Musuro* fasciculum literarum, quas si accepistis, cognovistis totam historiam mei cum *Islebio* congressus. Nunc rursus accersor in aulam, nescio qua de causa, sumque cras iter ingressurus. Verum opinor me defunctum esse illa contentione Islebiana. Aliud quiddam sit necesse est, cur modo hinc evocor.

Disputationem meam *κατὰ ἀναβαπτιστῶν* absolvi, sed accipiam mecum, ut de ea cum *Luthero* colloquar. *Carolostadius* clam discessit ex Saxoniam in Silesiam, ut fertur, multis non dubium est, quin sit novam aliquam tragoediam ex-

*) Hoc iter Ioannes, Mel. minister serius fecit, videlicet mense Iulio anni 1528.

citaturus, Mihi non lubet male suspicari. Sed iam in aula resciscam, num quid audierint eam moliri. Hae regiones divino beneficio adhuc satis tranquillae sunt. Anabaptistae minus hic tumultum adhuc quam in aliis quibusdam Germaniae partibus excitarunt. Sed nisi coniectatio patefacta esset, horribilis motus fuisset exortus.

Viti nostri causam, de qua ad *Hieronymum Baumgartnerum* scripsi, tibi commendo. Scis enim quanti faciam *Vitum*. Et hoc tempore est ei nostro auxilio opus. Vale. Epistolam a *Luthero* accepi hac hora, priusquam tuas literas ob-
signassem, hanc tibi misi.

Philippus.

(Rediit Phil. Melanthon Witebergam.)

No. 520.

10. April. (Lipsiae.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 94.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo Noribergae,

S. D. *Christophorus* reddidit mihi tuas literas, cum quidem in tota urbe apud celebriores mercatores requisissem eas. Fui libenter hic cum *Iulio*, et cum *Conricio* meo quondam discipulo. *Iulius* mirifice te praedicabat, ac veris laudibus, si quid ego iudicare possum, ornabat. Itaque tacitus optabam istic eum abs te conventum esse. Vir est optimus, et admirari philosophiam coepit, quae res, ut facile potes existimare, me delectat. *Erasmi* epistolam accepi, quam tibi mitto, nolui enim exemplum mittere certo quodam consilio. *τὸν κικερωνιαὸν Iulius* 1) non valde probat. Dixi ei de tuo consilio, valde igitur rogavit, si quid misisses, ut sibi ostenderem.

Haec scribo *Lipsiae*, iam iter ingressurus, ut redeam domum. Novi nihil plane audivi *Lipsiae*, tametsi multos conveni, qui ex Italia nuper redierunt. *ὁ φαίόλαμος* 2) latet domi suae.

1) Erasmus Iulius Pflugk.
2) Moguntinus, C. W.

ter τὸν ὁμώνυμον ἐμοῖ, de quo saepe iam scripsi, et illum Ibericum magnae dicuntur esse inicitiae. Nobilior iam probat nostra consilia, ius improbat. Vale feliciter, Χριστὸς te custodiat. *Christophorus* dicebat te iussisse, ut cultros non emeret. Erii igitur ipse tibi et uxori tales, quamvis ego delector. Vale.

Philippus.

o. 521.

18. April.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 66. — Contuli autographon in cod. Mon. I. p. 40.

D. Hieronymo Baumgartnero, suo patrono,

D. De puero statuendi tibi potestatem pro artificio tuo facio, nec aegre recipio ad me, si iniuriam videtur adpositum ad literas. Regum strorum minas expectamus; causa salusque vestra Christo curae erit, ut cadat res.

Est autem, mi *Hieronyme*, hoc tempore diligentia et opera mihi tua opus. Haeret hic olescens quispiam *Vitus*, civis tuus, qui satis licite didicit literas, verum non suppetunt porro optus studiis, et periculum est, ne prorsus deserendae literae sint. Nuper adeo accepit, pendium quoddam apud vos modo vacuum esse; gavit, ut suo nomine ad amicos scriberem. Ego cum anno superiore *Georgii* causam primum *Stori*, tam impudenter egerim, non sum ausus hanc suscipere, ne viderer vestris immodice aptus, qui subinde novis commendationibus tantam leges ferre vobis instituissem. Et tamen nem adolescenti, certe studioso, (neque enim ibito meam fidem obstringere) consultum. Gram feceris, si tu illum commendaveris tuis principibus, praesertim cum de ingenio ex ipsius literis niecturam facere possint. O miseris literas vestras, quibus usque adeo nihil honoris habent strapae, ut indignas ducant, quas suis illis infelibus opibus foveant.

Ego ad *Ebnerum* scripsi, sed penes te erit, reddendis literis statuere. Nam si videbitur modum, patior exhiberi, sin obfuturas putas, et me ridiculum fore, qui in tantum mihi su-

mam, ut summos homines meis commendationibus moveri ducam, concerpe. Nolo enim me propines deridendum nasutis illis. Committo rem omnem tuae prudentiae et fidei.

Horburgium salutabis meo nomine, neque enim vacabat scribere. De *Eobano* melius spero, et tamen, si quid peccat, non tam ei, quam illis, qui eum producunt in scenam, irascor. O perditos sycophantas! Vale, postridie πάσχατος. Literas inscriptas *Ebnero* non obsignavi, ut tu prius legeres, quam de reddendis consilium caperes: vide quanta sollicitudine scripserim.

Philippus.

No. 522.

(fere eod. temp.)

Eidem.

Epist. lib. VI. p. 73. — Contuli autographon in cod. Mon. I. p. 46.

Ornatissimo viro, D. Hieronymo Baumgartnero, Senatori Noribergensi,

S. D. Existimo *Vitum* hunc tibi notum esse, mi *Hieronyme*, quare nolo tibi pluribus verbis praedicare eius ingenium aut doctrinam, quorum utrumque mihi quidem dignum videtur, cur iuvenem amemus, eiusque studia foveamus. Et cum in urbe vestra multi sint literati senatores, tamen vides in uno te plus esse spei studiosis adolescentibus, quam in reliquis. Quaeso igitur te pro humanitate tua, ut hunc *Vitum*, quantum potes, adiuves, si quod aliquando vacuum stipendium erit, de hoc iuvando cogitabis. Opulenti pauci discunt, hinc etiam nuper duo iuvenes optima spei a literis ad mercaturam abstracti sunt. Eo magis pauperum et tenuiorum studia vobis fovenda sunt et excitanda vestra liberalitate: id etiam sacrae literae docent, neminem militare suis stipendiis. Nam et haec nostra militia ad rempublicam pertinet custodiendam et gubernandam. Vale. Amicos nostros istos *Eobanum* et *Ioachimum* et *Michaelem* tibi commendando.

Philippus.

No. 523. 524.

(ex. April.)

De Anabaptistis.

Prodiit hoc iudicium simul cum epistola ad Fridericum Abbatem primum separatim: „Adversus Anabaptistas Phil. Mel. iudicium” (anno 1528). Iterum in opp. Melanthonis Basileae editis T. I. p. 403. et in Consiliis latin. Melanthonis a Pezelio editis T. I. p. 51—73. Vid. de eo Seckendorffius in histor. Lutheranismi P. II. p. 118. — Prodiit eodem anno germanice: Unterricht wider die Lehre der Biedertäuser, aus dem Latein. verdeutschet durch Justum Jonam. Wittenb. 1528. 4. Iterum Erfordiae 1528. 8. Hanc versionem Pezelius inseruit Melanthonis „Christlichen Bedenten”, p. 51. et Valchius operibus Lutheri germ. T. XX. p. 2149. — (Primum edit. latin. non vidi.)

A.

Reverendo Patri, Friderico Abbati ad Sanctum Aegidium Noribergae Philippus Melan. S. D.

Scripti ante aliquot menses brevem disputationem *) adversus Anabaptistas. Sic enim eram eo tempore occupatus, ut non vacaret mihi ei uni argumento adsidere. Et qui meum iudicium requirebant, adeo urgebant, ut vel vacuo non viderentur relicturi satis temporis ad longiorem commentarium, permisi tamen, ut ederetur hoc quaecunque scriptum, ut interea exstaret mea sententia. Multas pestes secum trahit illud dogma, nec una in re tantum falluntur isti fanatici homines. Id quod nuper rescivi ex quodam, qui initiatus illis impiis mysteriis ultro respuit. Nulla est veterum haeresium, quae non videatur his auctoribus repullulare. Prodest igitur hortari imperitos homines, ut fugiant Anabaptistas: obambulat Satan, tanquam leo rugiens, quaerens quem devoret. Quid enim aliud sunt illorum disputationes, quam insidiae diabolicae? Non saepe scripturas citant, plerumque rationibus nituntur, et illis quidem male inter se cohaerentibus: quod iudicium est corruptarum mentium, ut Pauli verbo utar. Nos vero rogemus Christum, qui dixit Petro, se pro eo rogasse ne deficeret eius fides, ut et corda nostra custodiat, et ut exsuscitet in nobis fidem, ne a simplicitate Verbi Dei ad impias opiniones abstrahamur. Vale feliciter.

*) Videtur ea esse, quam dedimus fin. ann. 1527.

B.

Contra Anabaptistas Philippi Melanthonis iudicium.

Saepe alias diximus, quorum locorum notitia maxime necessaria sit. Indicavit enim eos Christus, cum iubet praedicari poenitentiam et remissionem peccatorum. Et voluit Paulus ostendere principalia capita doctrinae Christianae, ubi inquit: *Finis praecepti est caritas ex corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.* Idem loci proponuntur apud Prophetas: *Misericordiam volui, non sacrificium, et scientiam Dei plus, quam holocausta.* Ad hunc modum et alias saepe scriptura monet, ut maxime cognoscamus hos locos, doctrinam poenitentiae, item fidei, patientiae, caritatis et omnium bonorum operum. In hos locos intueri nos oportet, his excitanda sunt corda et exercenda, ut simul in nobis timor et fides augeantur, et crescat cognitio Dei, et quoties aliquam partem scripturae in manus accipimus, illi loci, quos recensui, maxime requirendi sunt. Et est quaedam summa doctrinae Christianae informanda. Sed hoc seculo plane praepostera quadam sapientia delectantur homines, rixantur de ceremoniis, item de traditionibus humanis sine fine, interim de poenitentia, de fide, de cruce, de caritate et omnibus bonis operibus magnum silentium est. Nos autem summam doctrinae Christianae saepe alias tradidimus, et fortasse suo loco repetemus. Nunc, quia de Sacramentis tam multae ac perniciosae dissensiones sunt, visum est hoc loco attingere illas controversias, ut praemuniamus aliqua ex parte imperitos adversus haereses, quae magno numero subinde nascuntur. Est enim difficile retinere verum inter tot scandala, in tot dissensionibus, et fere fit, ut error gignat errorem, quemadmodum significat et Paulus, cum inquit, *proficere haereticos in deterius.*

Quid sit Sacramentum.

Est autem sacramentum signum divinitus institutum promissae gratiae Dei. Et placet mihi olim usurpata vox: *Accedat verbum ad elementum, et fit sacramentum.* Nam haec duo sunt in sacramento: Res quae significat promissam gratiam, et Verbum quo promittitur gratia, et quo Deus instituit signum. Multa igitur sacramenta numerari possent, si quis omnia signa promissio-

nam divinarum diligenter vellet colligere. Afflictio est sacramentum. Est enim res, cui adiunxit Deus verbum, quo promittit gratiam, ut: *Cum iudicamur, a Domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur.* Item: *Filium quem diligit, corripit.* Item: *Invoca me in die tribulationis, et eripiam te.* Quanquam igitur sensus carnis reclamet, et iudicet afflictionem signum esse irae, tamen statuere debemus non ex nostro sensu, sed ex verbo Dei, afflictionem signum esse gratiae seu misericordiae. Sunt item sacramenta officia caritatis, quia accedit verbum Dei quo promittitur gratia: *Date et dabitur vobis, remittenti remittetur.* Ut enim arcus significat terram non esse perituram amplius diluvio: ita significant opera caritatis, quod Deus velit nobis ignoscere. Sicut vellus Gedeonis signum fuit promissae victoriae, ita afflictio signum est promissae gratiae. Neque tamen vellus iustificavit Gedeonem, sed fides qua credidit Deo, ita afflictio non iustificat: ita nec opera caritatis iustificat, sed signa sunt promissae gratiae. Oportet igitur fidem accedere quae credat promissioni Dei. Ad hunc modum et pleraeque aliae res colligi possent, quibus additae sunt promissiones gratiae, quae recte et utiliter sacramenta vocari possint. Nos autem sacramenta communi contuetudine nuncupamus haec duo, Baptismum et Coenam Domini, quia sunt caeremoniae quaedam divinitus institutae, quibus sunt additae promissiones gratiae.

Posteaquam de vocabulo sacramenti diximus, dicendum est etiam in genere de usu sacramentorum. Primum igitur hoc sciamus, sacramenta non tantum instituta esse in hoc, ut notae essent, quae discernere Christianos a gentibus, sicut toga Romanos discernebat a Graecis: aut sicut vestitus discernit Monachos. Sic enim scribunt nonnulli, *Sacramenta esse instituta, ut per haec ostendamus gentibus, nos credere Christo, et profiteamur fidem coram hominibus, et nostro exemplo alios invitemus ad suscipiendam doctrinam Christi.* Nos vero sic sentiamus, sacramenta esse voluntatis divinae signa erga nos, nec tantum signa esse nostrae professionis erga homines. Ut enim vellus erat Gedeoni non tantum pro nota qua exercitus eius ab hostibus, tanquam castrensi tessera discernetur, sed magis signum voluntatis Dei et promissae victoriae pignus. Ita et nobis sacramenta sunt signa voluntatis Dei,

sicut et Christus docet, cum inquit: *Hoc facite in mei memoriam.* Meminisse autem Christi, non est tantum docere alios, sed meminisse beneficiorum, quae accepimus et ipsi ab eo per mortem eius et resurrectionem, hoc est, meminisse remissionis peccatorum, quam per eum consequimur. Sicut enim voluntas Dei ostenditur in verbo seu promissione, ita etiam ostenditur in signo tanquam in pictura. Et ut verbum percipitur auribus, ut exsuscitet fidem in corde, sic incurrit signum in oculos, ut et ipsum exsuscitet fidem in corde. Ideoque Augustinus scripsit, *sacramentum esse visibile verbum, quia idem significat quod promissio, et est tanquam pictura divinae voluntatis, sicut verbum vox est voluntatis divinae.* Haec de usu sacramentorum iudicavi lectorem esse monendum, quia quidam docent sic tantum uti sacramentis, ut coram hominibus profiteamur fidem: hanc partem praetermittunt, esse utendum illis, quia moneant et significant, quid a Deo accipiamus, quia erigant et exsuscitent fidem. Erit autem hic locus magis perspicuus, cum exposuerimus uniuscuiusque sacramenti proprium usum.

Secundo prodest et hoc moneri, sacramenta non iustificare. Falluntur enim qui existimant se meteri remissionem peccatorum isto opere, cum manducant Coenam Domini. Paulus enim docet *iustificari nos non ex operibus, sed ex fide.* Et sicut audire verbum sine fide non iustificat, ita uti sacramento sine fide non iustificat. Nam et ipsum sacramentum est, ut ante dixi, verbum quoddam visibile. Sicut enim vox percipitur auribus, ita sacramentum incurrit in oculos, ut moveat corda ad credendum: et cum sacramenta contineant promissiones, ita demum recte utemur quae promittuntur: nam et promissiones requirunt fidem. Sicut Paulus docet Rom. 4. Et ibidem docet Abraham, *non esse iustificatum ex circumcisione, sed circumcisionem fuisse signum iustitiae,* id est, quo Deus testatus sit se misereri Abrahae, ac iustificare Abraham. Hoc testimonio confirmata est et aliter fides Abrahae, propter quam iustificatus est. Ideoque appellat Paulus *circumcisionem sigillum iustitiae.* Ut enim sigilla nos de alterius voluntate certos faciunt, ita per circumcisionem certior fit Abraham de voluntate Dei. Sic et nos uti sacramentis nostris debemus, et iudicare ea esse signa iustitiae, quae exhibuerit nobis Christus, ut testare

remittere peccata et iustificare. Quia baptizati sumus, gerimus notam, qua testatur Christus se remittere peccata agentibus poenitentiam, seu tertitis conscientis, non secus ac si quotidie novo signo de coelo idem testaretur. Nec est somnium unius esse temporis Baptismum, semper hanc notam gerimus, cum poenitentiae, cum promissae gratiae.

De Baptismo.

Baptismus est signum poenitentiae et remissionis peccatorum. Principio enim quod sit signum poenitentiae, testatur Ioan. Matth. 3., qui ait: *Ego baptizo vos aqua ad poenitentiam.* Et sic praedicatio Ioannis est praedicatio poenitentiae. Sicut Esa. 40. scriptum est. Ita et baptismus eius verbi signum est, quod a Ioanne praedicatum est. Deinde, quod baptismus sit signum remissionis peccatorum, apparet ex verbis Christi: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit.* Et Paul. ad Titum 3. vocat *baptismum lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti.* Non igitur solius mortificationis signum baptismus est, praesertim cum praedicatio poenitentiae in Evangelio non sit tantum comminatio, sed habeat coniunctam promissionem gratiae. Sic enim ait Ioan.: *Agite poenitentiam, quia appropinquat regnum coelorum.* Et Ioan. 1.: *Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi.* Non significat igitur baptismus poenitentiam ita, quin simul ostendat remissionem peccatorum per omnem vitam, sicut Paulus inquit: *Quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in mortem ipsius baptizati sumus. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem.* Cur igitur baptismus significet mortificationem seu poenitentiam, eaque effici debeat per omnem vitam, donec moriamur, satis constat baptismum non esse opus, ad unum quoddam certum tempus pertinens, sed significans in omni vita poenitentiam. Nihil igitur necesse est repetere signum, alioqui quotidie baptizari oportebat. Semper enim agere poenitentiam et terreri iudicio Dei, semper erigi et confirmari per fidem debemus.

De usu et fructu sacramenti baptismi.

Sic igitur utendum est baptismo. Terrere nos debet, et ad poenitentiam hortari, et ostendere iram Dei adversus peccatum. Et cum in

Christum baptizemur, iubet videre in Christo iram Dei adversus peccatum. Sic enim irascitur Deus peccato, ut nulla creatura, nullus angelus, nullius sancti quantumvis bona opera delere peccatum potuerint. Item ut filium suum voluerit pro peccatis offerri, sic ut non solum isto mortis genere foris afficeretur, sed etiam intus tanquam abiectus a Deo expavesceret. Cum itaque tantopere oderit Deus peccatum, admonet nos baptismus, qui consepeliit nos cum Christo in mortem, ut vere expavescamus et terreamur magnitudine irae divinae, sicut et Christus de sua morte inquit: *Ne plorate super me, sed plorate super vos, et super filios vestros.* Transfert enim mortis suae causam et exemplum in nos, quasi dicat. Ego patior, sed pro vobis, sustineo iram Dei, non quam ipse merui, sed quam vos meruistis. Nisi plorabitis, et ageris poenitentiam, dabitur poenam, et manebit ira Dei super vos. Est ergo hic baptismi usus, magnitudine irae divinae ad exemplum Christi terreri: et profanant baptismum, qui securi sine metu Dei, sine poenitentia vivunt, etiamsi quotidie abluerentur. Semel est nobis traditum signum iudicii Dei et mortis nostrae. Itaque ipsum signum renovare nihil opus est. Sed huc respiciamus, quo signum pertineat. Accepimus enim tanquam condemnati capitis, signum mortis nostrae et iudicii Dei. Expavescere igitur nos oportet, et agere poenitentiam, et sentire, quod Deus iure succenseat nobis, et iure puniat nos. Neque vero satis est baptismo perterrefieri, sed in his terroribus oportet nos fidem concipere, et intueri baptismum, ac sentire signum esse promissae gratiae et remissionis peccatorum. Et apprehendere vocem Iohannis, *appropinquat regnum coelorum*, id est, gratia, sapientia, misericordia, iustitia, vita. Item: *Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi.* Ita quoties laborat et luctatur cum desperatione conscientia, intueri debemus hanc notam voluntatis et misericordiae Dei, quae testimonium est promissae gratiae, modo credamus Deo promittenti: atque ea fides sic nos erigens in his pavoribus, est iustitia coram Deo, hanc postulat Deus, haec bene de Deo sentit, haec videt nos diligi a Deo, nos curae esse Deo, tanquam patri propter Christum. Sic igitur baptismo utendum est, etiam ad consolationem. Et sicut verbum est traditum, ut sit adversus desperationem praesidium, ita et baptismus inter arma numerandus est, quae tradita sunt depugnanti-

bus cum desperatione et incredulitate. Sic enim confirmare nos debet ad credendum, quemadmodum si nova miracula de coelo ostenderentur: et ut Gedeonem vellus ad credendum exsuscitavit. Ita et nos hortari baptismus et ad credendum erigere debet.

Secundo hic animadvertendum est, cum baptismus sit signum mortificationis, omnes afflictiones, denique mortem ipsam significari a baptismo, et ad hoc traditum esse, ut testaretur afflictiones et mortem, quae naturae imposita fuerat propter peccatum, nunc salutarem esse, nec affligi nos, ut perdamur, sed ut salvemur et insertas esse afflictiones nostras morti Christi. Sicut autem mors Christi sacrificium est, ita et nostrae afflictiones, quia sunt insertae Christo per fidem, sacrificia sunt Deo grata. Et quemadmodum glorificatus est Christus, ita significat baptismus ac testatur nos exaudiri, liberari, iuari, glorificari. In omnibus igitur afflictionibus respicere ad baptismum debemus, qui admonet placere Deo, ut humiliemur et affligamur, et significat promitti in omnibus afflictionibus auxilium.

De baptismo Iohannis et Christi.

Externus baptismus, quem administrat Iohannes, nihil differt ab externo baptismo, quem Christus administrat sive Apostoli. Idem enim signum est institutum divinitus per ministerium Iohannis, qui est minister novi testamenti, sicut inquit Christus: *Lex et Prophetae usque ad Iohannem* etc. Christus igitur signo iam instituto et ipse usus est. Iohannes vero non distinguit externum baptismum, sed suum ministerium ab officio Christi, quia Iohannes baptizat tantum aqua, hoc est, externum baptismum administrat, et praedicat verbum, idem faciunt Apostoli. Sed Christus non tantum externum baptismum administrat, sed satisfacit pro peccatis nostris, tollit peccata, dat Spiritum sanctum. Nihil igitur signum externum administratum a Christo differt a signo administrato a Iohanne, idem significant et efficiunt utraque, sed personae differunt ac officia. Iohannes enim missus est tantum, ut praedicaret, sicut et Apostoli. Christus vero missus est, ut tollat peccata, ut det Spiritum sanctum. Non igitur nostris operibus aut satisfactionibus deleri peccatum, significavit Iohannes. Sed docuit, filios Dei fieri non posse, nisi Christus mittat in corda nostra Spiritum sanctum, per quem

MELANTH. OPER. VOL. I.

sanctificemur et renovemur ac gubernemur. Et sicut verbum externum, quisquis tandem praedicat, sive Iohannes, sive Christus, sive Apostoli, idem est, ita et signum idem est. Sed hoc proprie Christi opus est, dare Spiritum sanctum. Datur autem Spiritus sanctus, quando Deus vel per verbum, vel per signum perterrefacit et consolatur ac vivificat corda. Nam et verbum et signum adhibentur, ut per ea Deus moveat corda, perterrefaciat ac rursus erigat per fidem, cum intuentur vel verbum vel signum. Haec de usu baptismi tenere nos ac scire prodest, ne somniamus baptismum opus esse, quod ad unum aliquod tempus pertineat, sed ut eo utamur in omni vita, iuxta Pauli doctrinam Rom. 6., cum ait: *Consepultus sum cum illo per baptismum in mortem.*

De baptismo infantium.

Baptismus infantium constat a veteribus scriptoribus Ecclesiae probari. Nam Origenes et Augustinus scribunt, ab Apostolis receptum esse. Et Cyprianus, Chrysostomus et Augustinus adversus Iulianum, item de peccatorum meritis clare probant. Hoc praefari volui, quae prodest scire; quid veteres iudicaverint de re tanta, nec est ab illis sine certis et perspicuis scripturae testimoniis dissentendum. Hoc tempore improbant quidam baptismum infantium, et postulant adultos denuo baptizari. Haec dogmata, cum nulla firma testimonia ex scripturis habeant, tamen aliqui amplexi sunt. Et huius erroris auctores alia multa impia dogmata sparserunt de rerum communicatione, de tollendis magistratibus. Cum autem haec signa et has notas impietatis isti fanatici spiritus prae se ferant, merito debuit etiam suspecta esse novitas in aliis dogmatibus. Sed Christus praedixit de novissimis temporibus, fore ut multi seducantur, hoc magis vigilare debemus, et nullum dogma recipere sine certis et perspicuis scripturis. Nunc ad causam. Hoc constat, promissionem gratiae et regni Dei etiam ad infantes pertinere. Huius sententiae habemus manifesta testimonia in scripturis. Primum, quia praeceptum est, ut etiam infantes circumciderentur. Fuit autem circumcisio signum promissae gratiae, et promissi seminis, in quo benedicendae sunt omnes gentes. Et Paulus *circumcisionem vocat signum iustitiae*, Rom. 4., et Genes. 17. scriptum est: *Ero Deus eorum.* Item: *Masculus cuius praeputii caro non fuerit circumcisa, delebitur anima il-*

lius de populo suo. Hae sententiae quid aliud sunt quam promissiones gratiae? Nam cum ait, *ero Deus eorum*, significat se velle misereri et servare eos. Et postea cum minatur iis, qui non circumciduntur, certe testatur se circumcisos in gratiam recipere, non circumcisos non recipere, ut circumcisio pro vero ac certo signo gratiae habeatur. Nondum de baptismo dico, tantum hoc colligo, quod promissio gratiae et vitae aeternae pertineat etiam ad infantes. Etenim si circumcisio, quae est signum gratiae, ad infantes pertinuit, necesse est etiam gratiam ac remissionem peccatorum ad infantes pertinere. Secundo, Matth. 19. scriptum est: *Sinile parvulos ad me venire, et nolite eos prohibere, talium est enim regnum coelorum.* Hanc sententiam ita eludunt quidam, Christum non hoc dicere, quod regnum coelorum sit puerorum, sed eorum qui pueris similes sint, verum haec interpretatio praecedentibus verbis refellitur. Christum enim iubet parvulos ad se adferri, quare necesse est ad eos etiam gratiam pertinere, alioqui non erant adferendi ad Christum, sed abiiciendi inter inimicos Dei. Item, ut maxime Christi verba non de parvulis interpretemur, sed de his qui sunt illorum similes, apparet tamen cum approbare et recipere parvulos, alioqui enim neque eos probaret, qui illorum evasisent similes. Postremo Marcus inquit: *Benedicebat eis*, quod accipi non potest aliter, nisi quod receperit eos in gratiam, quod commendaverit eos patri sanctificandos et servandos etc. Huc exempla etiam sunt accersenda. Non enim dubium est quin regnum Dei pertinuerit ad pueros, qui sunt interfecti ab Herode, sicut significat Evangelista, citans locum Ieremiae de sanctis martyribus. Cum itaque hoc constituerimus, quod regnum Dei pertineat etiam ad pueros, iam videndum est ad quos pueros pertineat; nam si ad omnes pueros etiam extra Ecclesiam pertinet, nihil eis opus est baptismo: sin autem remissio peccatorum non est, nisi ubi Verbum est et Sacramenta, remissio peccatorum ad eos pertinebit, quibus aut verbum aut sacramentum adhibetur. Nullum autem e scripturis testimonium adferri potest, quod promissio gratiae pertineat ad pueros qui sunt extra Ecclesiam. Et in confesso est remissionem peccatorum non esse, ubi neque verbum est, neque sacramenta, sicut Petrus inquit Actor. 4.: *Neque enim aliud nomen est sub coelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos*

feri. Cum itaque tantum sit remissio peccatorum, ubi aut verbum est aut sacramentum, consequitur, salutem ad eos infantes pertinere, quibus adhibetur quod est signum ac testimonium promissae gratiae omnibus aetatibus, non tantum adultis. Nullam firmam rationem, nullum perspicuum scripturae testimonium video adversus hanc rationem opponi posse. Cum remissio peccatorum ibi tantum sit, ubi verbum est ac sacramentum, consequitur, ad eos infantes pertinere remissionem peccatorum, qui Ecclesiae inseruntur, quibus signum promissae gratiae adhibetur. Quod si non satis firma haec ratio adversariis videtur, ostendant ipsi ac probent remissionem peccatorum ad infantes extra Ecclesiam pertinere. Nisi forte hoc malunt sentire, promissionem gratiae omnino ad infantes non pertinere. Sed nos diversum supra ostendimus. Sed inquirunt: *Baptismus requirit verbum ac fidem, infantes autem, cum nihil intelligant, neque verbum habent neque fidem.* Huic adversariorum rationi exemplum circumcisionis opponitur, quae cum etiam verbum ad fidem requireret, tamen adhibebatur infantibus divino mandato. Sunt autem plane gratiae eiusdem Christi signa, circumcisio et baptismus. Non enim fuit circumcisio tantum promissionum corporalium signum, sed potius promissi seninis, scilicet Christi, sicut et Paulus ad Roman. 4. testatur, cum vocat signum iustitiae. Et ad Galat. docet, ante legem fuisse promissionem gratiae ac iustitiae. Sicut igitur circumcisio testabatur tunc remissionem peccatorum ad infantes pertinere, tametsi nondum uterentur ratione, nondum intelligere verbum possent: ita et nunc baptismus testatur ad infantes remissionem peccatorum pertinere, etiamsi praedicationem verbi nondum intelligant. Quod si magnopere contendunt adversarii infantes nihil intelligere, eodem modo colligere poterunt, aut infantes omnes ad regnum Dei pertinere, aut nullos omnino. Quod cum sit absurdum, fateantur ad eos infantes pertinere remissionem peccatorum, quibus sacramentum adhibetur. *Sed nullum praeceptum, inquirunt, cogit baptizare infantes.* Ad hoc respondeo, tametsi praeceptum expressum non habeamus, tamen habemus exemplum, quod valere debet, cum scriptura diversum non praecepit. Habemus itaque causas ex scriptura sumtas. Primum igitur ostendant adversarii, ubi scriptura prohibeat baptizare infantes. Deinde ostendant,

cur non liceat transferri exemplum circumcisionis ad baptismum, cum eundem Christum significet, utrumque signum. Postremo hanc causam nostram, quae ex scriptura sumpta est, confitent scilicet, cum pertineat promissio gratiae ad infantes, nec sit extra Ecclesiam remissio peccatorum, efficitur, ut sit adhibendum signum infantibus, quod testetur, ad eos pertinere remissionem peccatorum. Haec causa cum sit de scriptura sumpta, falso accusant nos adversarii, quod sine auctoritate scripturae baptismum infantum probemus. Ac videte, quam non sit tutum assentire iis, qui vetant baptizare parvulos. Nusquam neque scriptum neque pictum est, remissionem peccatorum ibi esse, ubi neque verbum neque sacramentum est, quare nunquam poterunt affirmare Catabaptistae, quod illi pueri, quibus non adhibetur baptismus, servantur, aut consequantur remissionem peccatorum. Quod testimonium scripturae, quod exemplum, quam ex scriptura rationem adferant, ut sciamus, infantes extra Ecclesiam consequi remissionem peccatorum? Hinc intelligi potest, quam incerta doceant adversarii. Et haec una res Catabaptistis fidem detrahere possit, quod, cum improbant baptismum parvulorum, affirmant rem incertissimam, remissionem peccatorum alicubi esse, ubi nec verbum sit, nec sacramentum. Cum igitur tam sint incerta dogmata eorum, apparet, quantum periculum sit ea recipere contra veterem Ecclesiae consensum, qui gravissimas causas habet de scriptura sumptas. Sed hic obiter etiam dicendum est, quod peccatum remittatur infantibus. Video autem, veteribus scriptoribus hoc placuisse, remitti peccatum originale infantibus. Sic enim scribit cum saepe alias, tum maxime adversus Iulianum Augustinus, citans etiam aliorum scriptorum testimonia, eamque sententiam nos sequemur. Non enim accipiendus est baptismus pro inani signo, sed pro signo remissionis peccatorum, proque testimonio divinae voluntatis, ut supra diximus. Est igitur hoc loco exponendum, quomodo remittatur peccatum originale. Vocant autem peccatum originis Christiani scriptores corruptionem humanae naturae, quod sine notitia Dei, sine timore, sine fide nascimur. Et praeterea adferimus nati concupiscentiam, qua attrahimur ad manifesta flagitia. Haec autem corruptio humanae naturae secuta est maledictionem post lapsum Adae. Porro, sunt hoc tempore quidam, qui dum nimium philosophantur, negant hanc

corruptionem peccatum esse, sed hi prorsus dissentiunt a scriptura. Augustinus miratur suis temporibus fuisse, qui peccatum originis negarent, cum nemo antea fuerit in Ecclesia qui sic senserit, et inquit: *Ab initio usque ad praesens tempus, quo ista novitas orta est, hoc de originali peccato apud Ecclesiae fidem, tanta constantia custoditum* etc. Hoc magis nostris temporibus vituperanda est quorundam calliditas, qui vetus dogma de peccato originis irrident. Sed colligimus ex scripturis locos, qui docent et naturam corruptam esse, et eam corruptionem vere peccatum esse. Rom. 5.: *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et deinde in omnes homines mors pertransit, quia omnes peccaverunt.* Et Ephes. 2.: *Eramus natura filii irae, sicut et caeteri.* Esse autem filios irae, est eiusmodi peccatum habere, cui Deus irascitur, et quod damnat. Et in Psal. scriptum est: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea, id est, cum formarer, eram immundus, et contrahebam peccatum.* Et Genes. 8.: *Formatio cordis humani mala est a pueritia.* Significat enim nos non imitatione seu exemplis ualorum corrumpi, sicut Pelagiani senserunt, et iudicant philosophi: sed naturam humani cordis secum inde usque ad pueritiam adferre concupiscentiam, quasi dicat prius existere in natura concupiscentiam, quam sensum imitandi, et haud scio, an nomen *formatio* hic de nativitate ac formatione foetus sit accipiendum. Huc pertinet et locus Ioannis 1.: *Qui non sunt nati ex sanguinibus.* Damnatur enim Evangelista omnes qui non sunt ex Deo nati. Et Iohannis 3.: *Quod natum est ex carne, caro est.* Et Paulus Roman. 8.: *Caro non potest legi Dei subiici.* Posset autem legi Dei subiici, si non adferret secum corruptionem ac peccatum nascens. Sentire igitur debemus quod natura corrupta sit, hoc est: quod nascamur sine timore Dei, sine fiducia erga Deum. Item, *quod adferamus nati concupiscentiam nobiscum quae est efficax, ut inquit Paulus, in membris nostris, et parit vitia.* Praeterea sentiamus eam corruptionem eiusmodi peccatum esse, quod damnet Deus. Philosophi mirati sunt quid sit causae, cur homines tanta vi ad vitia ferantur, nec possint obtemperare rationi recta monenti; sed docet nos Christiana doctrina causam esse peccatum originis, quia post Adae peccatum maledicta sit eius posteritas, hinc illa naturae corruptio est. ¶

enim arbor fit sterilis, si maledicat ei Deus, ita natura corrupta est et debilitata, posteaquam filii irae facti sumus. Nunc redeo ad institutum. Remittitur peccatum originale infantibus, non ita ut morbus totus statim sanetur, sed ignoscitur eis, ne rei habeantur istius peccati, seu, ut veteres loquuntur, donec in hac carne vivimus, manent morbi reliquiae, sed reatus tollitur. Recipiuntur enim in gratiam pueri et sanctificantur a Deo. Sicut enim de circumcisione scriptum est: *Ero Deus eorum*, quod est: recipiam eos in gratiam, custodiam eos, et sanctificabo eos, gubernabo eos; ita et isti pueri commendati Deo, recipiuntur in gratiam, sanctificantur et custodiuntur a Deo. Quanquam enim ratione nondum utantur, tamen agitat eos Deus pro modo ipsorum. Nam neque in senibus ratio efficit iustitiam Christianam, sed Deus incutit verum timorem, et ostendit peccatum his quos ad poenitentiam revocavit, eosque rursus per fidem erigit ac iustificat. Effecit Spiritus sanctus, ut sentiret Ioannes nondum natus praesentiam Christi. Ita sanctificari a Spiritu sancto et alii infantes electi sine rationis auxilio possunt. Hactenus de infantium baptismo diximus. Pro quibus inquit Augustinus, *ideo vehementius contendere debere, quia pro se ipsis non possunt dicere*. Fuit autem nostrae ratiocinationis haec summa. Cum remissio peccatorum non sit, ubi nec verbum est nec sacramentum: sequitur, ut ad illos infantes remissio peccatorum pertineat, quibus est adhibitum sacramentum, quod testatur pertinere ad remissionem peccatorum. Et si quis contendat sacramentum non esse administrandum his, qui verbum non intelligunt, aut solum sacramentum non significare remissionem peccatorum, huic exemplum circumcisionis opponatur, quae significavit ad infantes gratiam pertinere, tametsi verbum nondum intelligerent, atque hoc exemplum testatur solius sacramenti usum alicubi esse apud eos, qui verbum non intelligunt. Si quis interroget, quid conferat baptismus pueris? Huic respondeo, quod significet ad eos pertinere promissionem gratiae. Porro cum non sit remissio peccatorum, ubi nec verbum nec sacramentum est, fit ut illi consequantur remissionem peccatorum, quibus sacramentum adhibetur, nam tota Ecclesia credit remissionem peccatorum hic esse, ubi verbum ac signum est. Et hanc fidem prae se ferens, commendat infantes Deo, quia Christus inquit: *Sinite parvulos ad me venire*. Et signum

adhibet, quia non est certum remissionem peccatorum alibi esse, ubi nec verbum nec signum est. Hanc Ecclesiae fidem nulla causa prorsus est, cur improbent Catabaptistae, neque enim poterunt unquam ostendere remissionem peccatorum extra Ecclesiam esse. Qui postulant ut denuo baptizemur, hanc unam sequuntur causam, quia non liceat infantes baptizare. Atqui nec prohibet scriptura eos baptizari, et Christus testatus est eos ad regnum Dei pertinere. Iubet enim ad se adferri, dicit talium esse regnum coelorum, significat eis custodes angelos esse datos a patre, sic enim inquit: *Angeli eorum in coelis semper vident faciem patris mei in coelis*, sunt haud dubie filii Dei, qui custodiuntur ab angelis. Quae cum ita sint, cur excludunt eos isti ab Ecclesia et a sacramentis, cum non constet remissionem peccatorum esse, ubi nec verbum est nec sacramentum. Cum igitur nulla sit causa, cur improbetur baptismus infantium, nihil necesse est denuo baptizari, sed qui postulant ut denuo baptizemur, hi cogitant baptismum certi alicuius temporis opus esse, videlicet, cum coeperis agere poenitentiam et credere, tum demum iubent baptismum uti, ut signum cum animo consentiat. Quid facient isti? Totiesne baptizabunt, quoties relapsi agunt poenitentiam? Sed isti non satis neque signi officium, neque poenitentiae naturam intelligere mihi videntur, ipsi signa adhiberi arbitrantur, ut sint testimonia fidei nostrae apud homines. At nos supra docuimus, signa non tantum esse testimonia fidei nostrae adversus homines, sed tradita esse, ut sint testimonia divinae voluntatis erga nos, sicut ipsum verbum. Sicut igitur doctrina alicubi praecedat iustificationem, ita etiamsi baptismus praecederet alicubi poenitentiam, tamen non esset propterea damnandus. Multa discunt aliqui, antequam perveniant ad iustificationem, num verbum propterea quod didicerunt, falsum est, aut ex animo eiiciendum? Ita nec baptismus, etiamsi ante tempus adhiberetur, propterea abluendus erit, nihilo enim verbum minus habet dignitatis quam signum. Porro ut verbum quod semel didicetis, postea etiam exsuscitat et confirmat corda, ita etiam baptismus semel adhibitus per omnem vitam exsuscitat ad poenitentiam et ad fidem. Quare non ad unum aliquod tempus pertinet baptismus, sicut nec poenitentia unius alicuius temporis est, sed per omnem vitam caro mortificari debet, et carnalis securitas

exui, et contra crescere fides et pax spiritualis cō-
 dia debet. Ex his colligi potest, non oportere
 baptizatos in infantia postea rursus baptizari. Vide
 autem quam nihil utilitatis adferat doctrina Cata-
 baptistarum. De ipsa cerimonia valde rixantur,
 de usu signi magnam silentiam est. Nos potius
 usum consideremus, ac verba baptismi intueamur,
 quae mirabiliter erigere et confirmare territas con-
 scientias possunt. Quo pertinent enim illa verba:
In nomine patris, et filii, et Spiritus sancti ba-
ptizari? Testantur quod pater et filius et Spi-
 ritus sanctus recipiant nos, et ita recipiant, ut
 quanquam sentiamus nos esse meritos aeternam
 iram, quanquam moriamur, tamen adsint nobis,
 remittant peccata, velint novam vitam donare.
 Sic paciscitur nobiscum Deus, et per signum et
 per verbum, quod nostri misertus sit, et in hac
 mersione velit nos aspergere sanguine filii sui, et
 mortificata carne, vitam spiritualem in nobis effi-
 cere. Quando igitur prostrata conscientia quam
 maxime territa est, et sentit se nihil nisi mortem
 ac iram mereri, tunc respiciat ad hoc spectaculum,
 et se vere mergi in aquam sentiat, et sciat adesse
 patrem et filium et Spiritum sanctum, qui velint
 ignoscere et servare. Ideo enim ut crederetur re-
 missio peccatorum, iusserunt in suo nomine ba-
 ptizari, suum nomen nobis ostendi, ut invocare-
 mus ac crederemus promissionibus divinis. Fi-
 guram orationis, *in nomine patris et filii* etc. ita
 intelligere poteris, ut in Psalmis accipitur, *illi*
enim in curribus et in equis, nos autem in no-
mine Domini, id est, nos mandato Dei, et pro-
 pterea freti eius praesentia et auxilio pugnamus.
 Ita baptizamur in nomine patris, et filii, et Spi-
 ritus sancti, quia iussu eius et ordinatione baptiza-
 mur, sentire debemus, quod nos receperit in gra-
 tiam, quod adsit, quod iuvet, quod sit servatu-
 rus. Eodem redit res si exponas in nomine, id
 est, vice, quia qui vice Dei baptizat, testa-
 tur Deum baptizare. Ergo si mergit nos ipse pa-
 ter in mortem, et aspergit sanguine filii sui, et
 sanctificat per Spiritum sanctum, vivificabit nos
 haud dubie. Nec alia erit sententia, si legas, in
 nomen patris, ut significet nos esse iam factos pe-
 culium Dei, et reconciliatos Deo, ut possimus in-
 vocare nomen domini Dei, et sciamus nos ei curae
 esse, nos ab eo servari, et gratis iustificari. Haec
 verba baptismi sunt consideranda ad fidem exci-
 tandam, in quibus videre licet, quomodo se ef-
 fundat erga nos divina bonitas, et ostendat se no-

his ut credamus et servemur. Oremus itaque
 Deum, ut exsuscitet ac provehat in nobis fidem, ut
 tantam vim bonitatis cernere et praedicare possi-
 mus. Atque haec fidei exercitatio est, ut verbis
 Christi utar, inter graviora legis, ceremonia ipsa
 est in altero genere. Quantum potuimus hoc
 tempore, ostendimus quam sit inane dogma Ana-
 baptistarum, nam et infantes baptizare licet, cum
 ad eos remissio peccatorum pertineat, quae non
 est, ubi nec verbum nec sacramentum est. Et
 ut ante tempus baptizaretur aliquis, non propterea
 baptismus est improbandus, ut neque verbum de-
 descendum est aut improbandum, quod ante iu-
 stificationem didiceris. Habent autem Anabapti-
 stae multas alias notas, quibus declarant quo Spi-
 ritu agantur. Paulus iubet probare spiritus. Ita-
 que sibi male consulunt hi, qui se cum ea factione
 coniungunt, priusquam totam cognoverint ac in-
 spexerint qualis sit. Simpliciter impium est, quod
 docent, *non licere Christianis gerere magistra-*
tus, aut obire officia magistratum, exercere
iudicia, gladio uti adversus sones et similia,
 de quo loco alias saepe dictum est. Est et hoc
 dogma impium, quod exigunt, ut Christiani con-
 ferant totas facultates in commune, de qua re
 obiter hic dicemus. Est enim et hoc dogma de
 communicandis facultatibus una inter seditionum
 faces, quas fanatici isti spargunt in vulgus. Ego
 non minus pro seditiosis habendos censeo, qui
 publicas et receptas leges de rerum divisione im-
 probant, quam illos qui prorsus negant fas esse
 Christiano gerere magistratus. Sic igitur statuo
 Christianis licere proprias facultates tenere aut di-
 vitias possidere. Hoc confirmat Paulus 2 Cor. 9.:
 ubi docet *largiendum esse quantum quisque velit*
non ex moestitia aut coactione, ubi clare Paulus
 testatur non esse cogendos Christianos ad deserend-
 das facultates suas. At si peccatum esset divitem
 esse, profecto exigeret ac praeciperet eis discedere
 a divitiis, nec permetteret arbitrio uniuscuiusque
 largiri quantum velit. Et ad Tim. inquit: *Prae-*
cipe divitibus ne superbiant, neve confidant in
incertis divitiis etc. Hoc non praecipit, ut disce-
 dant a facultatibus, ut totas in commune con-
 ferant. Et si divites esse peccatum est, cur nu-
 merat eos ibi inter Christianos. Oportuerat enim
 antea abdicari possessionem rerum, si id postula-
 bat doctrina Christi. Et Christus Matth. 19. non
 ait, impossibile esse divites intrare in regnum coe-
 lorum, sed difficile. Postremo, ut approbat

Evangelium magistratum, et reliquas civiles ordinationes, ita etiam emptionem, venditionem, ac legitimam rerum divisionem. Id vult Paulus, cum inquit: *Ementes tanquam non teneatis*. Licet emere, augere possessionem, sed sine cupiditate ac avaritia. Et ad similes casus vitae huius civilis pertinet, quod sequitur: *Utentes mundo sic, ut non abutamini*, hoc est, gerite magistratus, contrahite matrimonia, laborate, exercete alii alias artes, docete liberos, curate eis victum, sed haec cum timore Dei ac fide gerite. Est autem sequenda Salomonis regula in Oeconomia, quam tradit, cum inquit: *Bibe aquam e tuis fontibus, et tui fontis rivulos bibe, fontes tui foras deriventur, et rivi manent in plateas. At tu dominus esto horum solus, non alieni tecum. Benedicentur enim fontes tui*. Est autem haec sententia praecepti, unumquemque sui fontis dominum debere esse, hoc est, possessiones suas ac fundos retinere debere, sed ex illis foras deducendos esse rivulos, hoc est, largiendum esse egenis, quantum usus nostri patiantur. Et postremo est addita promissio, pollicetur enim fore, ut Deus benedicat facultatibus eorum, qui illas hoc modo administrant. Ita scriptura officia caritatis praecepit, non ut perturbet civiles ordinationes de rerum divisione aut alias, sed ut conservet eas. Sed obiicitur locus in Evangelio: *Si vis perfectus esse, vade, vende, quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelo, et veni, sequere me*. Hunc locum leviter interpretabimur, ne longa disputatione res fiat obscurior. Praeceptum est personale, quod ad illam proprie personam pertinuit, non ad omnes. Est enim adiectum: *Veni, sequere me*, quae verba testantur, eum ad munus docendi esse vocatum, et sicut non omnes ad munus docendi accersit: ita neque omnibus praecipit facultates distrahere. Haec est, meo iudicio, simplicissima interpretatio. Nam et circumstantiae testantur, non generale praecceptum tradi, sed temeritatem illius iuvenis castigari, speciali modo vocationis. Cum enim gloriaretur, se omnia praecepta servasse, Christus significat, quod ne primum quidem praecceptum servaverit, quod iubet Deum diligere ex toto corde. At is ita diligit suas facultates, ut propter illas gravetur suscipere ministerium verbi. Et Christus, cum vellet ei ostendere, quod divitias praeferret Deo, iussit eum illas propter Deum distrahere. Praeterea hic locus praecipit distrahi facultates, non autem

discedere a facultatibus, easque in commune conferre: nam etiamsi vendidisset, erat tamen pecunia futura penes dominum, non collata in commune. Et est Augustinus interrogatus alicubi: *Liceatne Christianis retinere divitias?* Non semel enim hac de re dissensiones in Ecclesia ortae sunt. Sic igitur enarrat hunc locum Augustinus, perfectionem quandam esse sentit discedere a facultatibus, sicut et virginitas quaedam perfectio est. Aut sicut donum linguarum quaedam perfectio est, et in hanc sententiam iudicat Christi dictum accipiendum esse, *si vis perfectus esse*. Caeterum posse esse Christianos sine hac perfectione, sicut sine dono linguarum. Nam vera perfectio Christiana non est sita in ulla re externa, in divitiis, aut inopia, in coniugio, aut alio vitae genere, sed in timore, fide, spe, caritate perfecta. Obiicitur et exemplum Apostolorum, qui contulerunt omnia in commune. Ad quod respondeo. Nos de praeccepto disputare, utrum praecceptum sit a facultatibus discedere. Potest fortassis alicubi inter paucos talis communicatio facultatum fieri, sicut in prima Ecclesia fiebat inter Christianos, quos cogebat etiam haec causa, quia eripiebantur facultates his, quos constabat Christianos esse factos, quare ipsi antea distrahebant, ne praedae essent tyrannis. Exemplum vero illorum non imponit necessitatem aliis: sicut non sequitur, coelibatum praecipendum esse ministris Ecclesiae, quia Paulus vixerit coelebs. Non igitur necessaria est illa communicatio facultatum, sed libera inter paucos, qui ultro suas res in commune conferunt. Ananias vero occisus est, quia mentitus erat, non quia retinuerat pecuniam. Nam Petrus aperte ait, futuram fuisse pecuniam in ipsius potestate. Et ideo se irasci, inquit, quia Ananias mentitus erat non hominibus, sed Spiritui sancto etc. Obiicitur et illud, *da omni peccanti* etc. Sed facile intelligi potest, hanc sententiam non postulare, ut discedamus a facultatibus sive possessionibus. Cum enim iubet dare, certe retinere possessiones permittit, ex quibus sumatur, ut subinde largiamur. Et Paulus 2 Cor. 8. interpretatur hanc sententiam, *ita largiendum esse, ne sit aliis remissio, nobis afflictio*. Est itaque sic accipienda haec sententia, ut non temeritas eleemosynas, sed copiosas largiamur. Abutuntur hac sententia, qui eam detorquent ad talem communicationem facultatum, qua civilis ordinatio de rerum divisione perturbatur. Sicut autem,

adversus magistratus arma capiunt, seditiosi, ita seditio est tollere illas ordinationes, quae a unumquemque tenere iubent, et ab alieno neri. Nihil ad nos Socratis somnium pertinet in illa commentitia sua republica suaviter de rerum communione. Christus enim nos, ne perturbemus legitimas civitatum ordinationes. Interea tamen liberaliter iuvenimus, ac praesertim ministros Ecclesiarum ac oves: nam iis maxime debemus, sicut scriba saepe docet. Sed nunquam in Ecclesiis illius habitus sunt sacerdotes, quam hoc tempore. Quidam vehementer Evangelici invadunt possessiones donatas usibus Ecclesiae, aut sine quibus doctrina religionis conservari potest, et vulgus ubique defraudat suos pastores, idque faciunt hi maxime, qui se gloriantur Evangelicos, cum Doctores Evangelii nusquam inhumanius tractentur. Paulus hos dupliciter dignos esse scribit, qua re omnia caritatis a erga hos maxime oportuit exercere. Sic sentiamus, Christianos recte facere, si iuxta leges civitatum ordinationes maneat in possumis, modo pro facultatibus unusquisque aliter largiatur egentibus. Talibus officiis est posita merces in Psalm.: *Dispersit, dedit pauper, iustitia eius manet in seculum.* Hoc obiter admonere, quia comperi inter impia baptistarum dogmata hoc quoque esse, Christus oportere discedere a facultatibus, easque commune conferre. Porro, qui huiusmodi dogmata docent, hos satis apparet non esse ex

Nullum fuit periculosius tempus unquam, magis vigilandum est, ne quos spiritus inextollos recipiamus.

125.

(in. Maio.)

Nicolao Gerbelio.

lita a Fechtio in Supplem. hist. eccl. sec. XVI. p. 842.

Nicolao Gerbelio, Doctori Iuris, amico suo, S. D.

nostro *Setzero* meam sententiam κατ' ἀναστροφῶν, cui locus adiunctus est de rerum communione: quae, si non fallor, urbis tuae dogmatis displicebunt. Attigi enim alicubi tollam factionem: tametsi περὶ εὐχαριστίας

nihil scripserim. Videntur mihi ex Theologis paulatim fieri ματαιολόγοι: video enim, eos plane ad rationem revocare dogmata Christi, et philosophari. Ergo certo consilio adhuc non admiscui me contentioni περὶ εὐχαριστίας, dicam tamen, ubi primum tantum nactus fuero otii, meam sententiam. Ipsi sic pingunt Christum, certo aliquo loco sedentem, sicut *Homerus* Iovem suum, conviventem apud Aethiopas. Mihi alienissimum a scriptura videtur, tollere praesentiam Christi ex Eucharistia. Vale feliciter.

Philippus Melanchthon.

No. 526.

(in. Maio.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 95.

Ioachimo Camerario, amico suo summo,

S. D. Sic sum defatigatus scribendis epistolis, et nescio quibus aliis nugis sub discessum *Secerii*, ut non potuerim tibi et vestro sodalicio respondere. Excusabis igitur illis meum silentium. De *Dureri* morte *) fama citius huc e *Francofordia*, quam e *Noriberga* perlata est, sed ego, ut fit, nolebam tantam rem temere credere. Doleo tali et viro et artifice Germaniam orbatam esse. Hic *Capellam* amisimus subito quodam leti genere extinctum, amplissimae spei iuvenem. Tunc aberam ego in *Thuringia*.

Quod scribis te metuere bellum, agnosco tuas sollicitudines, et amorem erga nos perpetuum. *Marchio* nihil movet. ἄλλοι τινὲς θορυβοῦσι. Tota ea res nota est vestrae urbis principibus. Deus obtulit nobis pulcherrimas occasiones pacis faciendae. Sed quidam ex nostris sociis non satis dextre utuntur illis, ut videri queant bellum quam pacem malle. Vota res θεοῦ ἐν γούνασι κεῖται. Vale feliciter. Mitto tibi *Erasmicam* tuam, et addidi quaedam *Sibirari* epistolam sane probabilem, quia animadverti te eam requirere.

Philippus tuns.

*) Mortuus d. 6. April. 1528.

No. 527.

(eod. temp.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 64. — Contuli autographon in cod. Monac. I. p. 98.

Optimo viro, D. Hieronymo Baumgartnero, amico suo,

S. D. Non est oblivione officiorum tuorum, quae in me collocata esse summa abs te liberalitate memini, factum, quod aliquamdiu nullas ad te literas dedi, sed tum occupationibus, tum etiam desidia, nihil enim dissimulo apud amicum: sed desidiam nulla alia causa parit, nisi valetudinis perpetua vexatio. Ignosces igitur mihi, mi *Hieronyme*, pro humanitate tua, quam semper tribui tibi maximam, si hoc genus *μικρὰ φιλοφρονήματα* parum sedulo praestiti. Neque enim eram commissurus, ut meum officium desiderares, si qua res gravior incidisset, in qua cum aliqua tua utilitate meam diligentiam tibi probare potuissem. Nunc te rogo, ut veterem erga me benevolentiam tuam conserves: ego vicissim in te colendo efficiam, ut intelligas, me non minus constantiae amantem esse, quam aliarum virtutum, neque enim nihil mihi abs te tribui iudico.

Valde gratam rem fecisti mihi, quod pecuniam ab *Ebnero Michaeli* curasti, videor enim mihi magno onere liberatus, pecunia illa persoluta. Verum profecto est, quod aiunt, partem felicitatis esse, nihil debere. Ego sum bibliopola factus quodam meo incommodo, nam mihi nondum dimidium persolutum est, sed hos libros publicae utilitatis causa volui huc adferri. *Ioachim* necessario suo tempore, ut vides, quaeso te, ut pro tua fide adiuves. Vale. *Secerium* tibi commendo.

Philippus.

No. 527^b.

(in. Maii.)

Martino Luthero.† Ex autographo Phil. in cod. Rehd. Vratisl. Vol. V., descripta a S. V. *Schulzio*.*D. Martino Luthero* *).

S. D. Dei beneficio familia tua universa salva est et incolumis, coniux et liberi. Nam et heri

* Videtur hoc anno scripta esse, fere Cal. Maii; Lutherus tum erat Vinariae, ut intelligitur ex eius epist. ad Menium, data Wimariae d. 1. Maii (apud de Wett. III. p. 808.).

domi tuae coenavi et hodie salutavi dominam. Novi nihil admodum hic reperimus, praeter ea quae cognosces ex *D. Pomerani* literis. Quaedam mittit *Franciscus* principi *Ioachimo* scripta ad me ex Norico de Gallicis et Turcicis rebus. Domina dixit mihi, sibi nescio quid in pede molestum esse. Curari vult a te ipso. Idque officium sibi deberi ait, cum tibi medicata sit toties et dederit, ut apud Homerum regina hospiti; *μητρὸς θεῆς*. Et profecto nulla neque gratior neque instior est *ἀμοιβή*, quam inter coniuges servari talem legem, *χάριν ἀντὶ χάριτος*. Conventus *Torgensis* *) coget vos maturare reditum. Omnes optamus, ut quam primum salvi et incolumes redeatis **). Bene vale.

Φίλιππος.

Hodie venit huc quaedam monialis; quae ad te divertit. Id quoque scribi domina iussit.

No. 528.

7. Maii.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerari. p. 116. — Data quidem dicitur haec epistola „nonis Ianuarii“ 1529, sed haud dubie mutatio editoris ex errore profecta agnoscenda est. Quae enim Melanthon de Landgravio Hassiae scribit, cogunt, epistolam non ad Ianuarium a. 1529 referre, sed ad Maium a. 1528, quo mense copiae Landgravii in castris prope Herrenbreitungen erant. Editor epistolarum ad Camerarium in errorem inductus esse videtur per verba: „in hoc conventu, nostri enim apud vos sunt“, quae de conventu Spirensi 1529 intellexit, quum tamen Melanthon de conventu quorundam amicorum, qui tunc Noribergam profecti erant, loquatur. Puto, Melanthonem scripsisse tantum; „Lipsiae in nondum“, et reliqua addita esse ab editore.

Ioachimo Camerario Bambergensi, amico summo,

S. D. Has literas dedi cuidam bono ac docto viro *Iohanni* Harlemensi, qui cum diu apud nos versatus esset, nunc propter minacissima edicta, quae in Belgio proposita sunt adversus eos, qui videnter esse nostri studiosi, cogitur ex Saxonia discedere. Constituit autem aliquantis per in urbe vestra commorari, ubi sperat sibi nihil periculi a

* Melanthon fere d. 15. Maii Torgae erat cum Brückio, ut deliberarent de bello, quod Philippus Hassiae tum movere conabatur propter terrores ipsi incussos a foedere catholicorum, quod Packius ad Principes Evangelicos detulerat.

** Apogr. habet *redeatur*.

sua fore. Rogavit igitur me, ut æ tibi commendarerem, ut haberet aliquem, cuius vel notitia vel amicitia commendationem aliquam ipsi afferret. Cupit innōtescere medicis. Nam in ea arte multos iam annos versatur. Nec aliam ob causam ambit illorum familiaritatem, nisi ut possit otiosus cum illis *συμφιλοσοφείν*. Non hoc agit, artem ut exerceat, nec periculum est, ne *πρώχος πρώχῳ*. Quaeso itaque te, mi *Ioachime*, per amicitiam nostram, ut des te huic *Harlemensi*, et sicubi opus erit, adiuves eum. Nihil petit præter vulgaris illa *καὶ μικρὰ φιλοφρονήματα*. Nec commendarem tibi eum, nisi pudor eius singularis esset mihi perspectus. Erit igitur humanitatis tuæ, non deesse viro hono ac docto in hoc officii genere, quod sine molestia præstari potest. Pluribus verbis agerem tecum, nisi mihi tua in omni genere humanitas nota esset.

De literis tui fratris proxime admonuisti, de quibus cum cogitassent multo ante ad te scribere, tamen nescio quomodo oblitus sum. Opinor te iam in hoc conventu, nostri enim nunc apud vos sunt, eam rem confecturum esse. Sed si non confeceris, nos hic tamen, ut spero, perficiemus. Hactenus, quia in aula non fui, nihil egi, et nisi assim monitor *καὶ ἐργοδιώκτης*, alia negotia, quae sunt infinita, excutiunt huius rei memoriam. Mirabilis est rerum facies hoc tempore, quod ut vides plane est Martium. Ille Argivus *) iam furit, conscribit exercitum, et coelum territat armis. Nos quantum possumus hominem dehortamur a violentis consiliis. Omnia bene habitura essent, si istius posset ingenium vehemens *καὶ ἀδάμαστον* regi.

Blicarius uxorem duxit, quod faustum felixque sit, filiam sororis Lottherae. *Spenglerus* misit ad me quandam deliberationem, de qua brevi respondebimus *Lutherus* et ego **). Addidit literas, in quibus *περὶ τῆς συνθήκης* iam in meam sententiam it, quod aliqua ex parte meas sollicitudines levat, quae quidem tantae sunt, ut nulla humana ope, nullo humano consilio possint mihi eximi. Vale feliciter, Lipsiae in nondinis. Nonis Ianua. An. XXIX.

Φίλιππος.

*) Landgravius. C. W.

***) Responsum serius datum est a *Luthero* solo d. 15. Aug. 1528. Vid. de eadem re *epist. Mel. ad Baumgartn. d. d. 15. Iun. h. a.*

No. 529.

(h. temp.)

Consilium.

Consilium de bello adversus ordines imperii catholicos. vi-tando, Principi Electori Saxon. scriptum a *Mart. Luthero*, cui etiam *Melanthon* subscripsit, vide in *Epistolis Lutheri* apud de *Wettium* T. III. p. 814 sq. et in opp. *Luth. a Walchio* editis, T. XVI. p. 462.

No. 530.

17. Maii.

Gregorio Brück.

† Ex autographo *Mel.* in tabul. *Vinar.* Reg. H. fol. 29 transcripta in cod. *Goth.* 452. p. 158 b.

D. Gregorio Brück, Cancellario Ducis Saxoniae Electoris, suo domino,

S. D. Maximas gratias agimus Illustrissimo Principi, quod significavit nobis sua diligentia de faciendâ pace. Mirifice gavisi sunt et alii lectis his; ostendi enim eas praefecto et *D. Hieronymo*. De instituendo filio Illustriss. Principis scripsi, quid mihi videatur, et locutus sum cum *Mag. Luca* *), ut se ad eam rem paret. Is pollicetur, se voluntati Principis libenter obtemperaturum esse. Vir est singulari humanitate et suavitate ingenii praeditus. De mercede autem vobis rem permittit. *D. Martinus* scribit ad Illustriss. Principem, iterum eum hortatur, ut quoquo modo potius pacem faciat, quam bellum suscipiat. Ego ita iudico, nullum bellum posse bona conscientia suscipi, cum Deus obtulerit occasiones pacis faciendae, praesertim cum etiam potestas superior principibus mandaverit pacem. Rogo igitur, ut Illustriss. Princeps respiciat se ac suam animam, deinde suos suavissimos liberos, postremo suas gentes, et non pertrahat nos ad iniustum bellum propter *Landgravi* temeritatem. Ego ex quo a vobis *Torga* discessi, paene cura et dolore consumtus sum. Hoc vehementius rogo vos propter gloriam Christi, quia certe in hac re gloria Evangelii periclitatur, ut, quantum potestis, faciendae pacis vias quaeratis. *Foedus* **), quod alle-

*) *Seckendorffius* in margine sua manu adscripsit: *Edinberger.*

***) Videlicet *Vinariae* inter Electorem et *Landgravi* pactum. — Totam rem, caeterum satis notam, uberius narravit *Seckendorffius* in *hist. Luth.* ad ann. 1528.

gut *Landgravius*, nihil debet impedire pacem, quia iniustum est servare foedus, si bellum suscipitur, si aliis modis pax constitui possit. Haec rogo, ut meis verbis Illustr. Principi referatis, et scripsit eadem *Martinus*. Christus servet vos, et gubernet consilia et mentes vestras. Valet feliciter. Ex Wittenberga postridie Dominic. Voc. Iucunditat. 1528.

Philippus.

No. 531.

18. Maii.

Ioanni, Pr. Elect. Sax.

Epistolas, alteram ad Ioannem, Ducem Saxon. Principem Elect., alteram ad eius filium Ioannem, Fridericum, a Luthero scriptas, quibus Melanthon quoque subscripsit, vide in Epistolis Lutheri apud de Wettium T. III. p. 322 sq. et in opp. Lutheri a Walch. ed. T. XXI. p. 245.

No. 532.

18. Maii.

Ioanni Pr. Electori Sax.

† Ex autographo Mel. in tabular. Vinar. Reg. H. fol. 24. lit. E. in codicem Goth. 452. p. 88b. transcripta.

An den Churfürsten Johannes.

Gnade und Friede von Gott. Durchlauchtigster, Hochgeb. Fürst, gnädigster Herr. Ich danke E. Ch. G. ganz demüthiglich, daß Er. Ch. G. uns gnädiglich solchen Trost zugeschrieben hat. Gott wolle E. Ch. G. helfen in dieser Anfechtung, und behüten vor Sünd und Schaden. Ich bitte auch, E. Ch. G. wolle in dieser Sache sich selbst, ihrer Seelen Heil, allerliebste Kinder, und dazu die armen Land und Leute bedenken, und allewege Krieg zu fliehen suchen. Denn wo E. Ch. G. Krieg anfinge, so mans doch mit Gottes Gnade fliehen möchte, wäre ein solches dem Gewissen beschwerlich, nicht allein E. Ch. Gnaden, sondern auch allen frommen Leuten, so dazu sollten gebraucht werden. Ach wie ein jämmerlich Ding wäre es, mit bösem Gewissen Seel und Leib, Land und Leute in solche Fahr führen, und nicht allein die Menschen, sondern auch Gott zum Feinde haben. Mich bewegt auch nicht wenig das Kaiserliche Edict, darin Frieden gebothen, welches so es ganz in Wind geschlagen würde, weiß ich nicht, wie man solches gegen Gott und die Welt verant-

worten wolle. Es soll auch billig dagegen kein Verbündniß angesehen werden; denn kein Verbündniß soll wider Gottes Wort gelten. Nun stehet je geschrieben: *qui gladium acceperit, gladio peribit, et qui potestati resistit, iudicium acquirat*; Gott wolle uns gnädiglich vor solchem Urtheil bewahren. Es ist doch der größte Trost in allen Leiden, ein gutes Gewissen haben, und Gott nicht zu Feinde haben. Wo wir aber zum Schwert erst greifen, und mit bösem Gewissen Krieg anfangen, hätten wir solchen Trost verloren. Dieß zu schreiben bin ich aus großem Kummer und Sorgen bewegt. Gott weiß, daß ich mein Leben nicht so hoch achte; bedenke aber neben andern, was Schmach dem heiligen Evangelio daraus folgen würde, so E. Ch. G. anfinge zu kriegen, und nicht vorhin andere Mittel und Wege, wie recht ist, zu Frieden suchte. Darum bitt ich demüthiglich, E. Ch. G. wolle kein ungnädiges Mißfallen an meinem einfältigen Schreiben haben. Gott bewahr E. Ch. G. allezeit gnädiglich. Datum zu Wittenberg, Mondtagß nach Voc. Iucunditat.

Er. Ch. G.

armer unterthäniger
Philippus Melanthon.

(*Georgio Brück Cancellario*)

S. D. Scripsi et ipse epistolam ad Illustr. Principem, quam his literis inclusi. Si quid ea in re inepte facio, imputabitis nostrae sollicitudini et miserrimis curis nostris. Neque vero obsignavi eas literas, quia cupio, ut vos prius legatis, deinde si videbitur, exhibeatis Principi. Nam si aliud videbitur, patiar, ut concerpatis. Ego non magis discrimine mei capitis quam optimi Principis et gloriae Evangelii moveor. Valet felicissime.

Philippus.

No. 533.

24. Maii.

Fr. Myconio.

Edita a *Snegassio* ep. 60. Contuli apogr. in cod. Mehnert. p. 3.

D. Friderico Mecum etc. S. D.

*Draconem*¹⁾ hortatus sum, ut Ecclesiae suae tranquillitati consulat, et desinat cum Ministro

1) *Snegassius* tacuit nomen, quod restitui e codice. Vid. de eadem re Lutheri epist. ad Mycon. Sabbatho post Ascens. 1528. — *Draco* tum erat Parochus in oppido Gothano *Waltershausen*.

suo rixari. In tantis tumultibus publicis plus satis scandalorum est, quae onerant Evangelii gloriam. Hoc magis oportuit nos domesticas offensiones ac dissensiones sonare. Quid sit facturus nescio. Tu tamen hortare magistratus, ut eum compescant, si non velit habere modum sui. Quid enim attinet tam leves ac pueriles causas ad aulae cognitionem reiicere? Princeps non ita vacuus est, ut istiusmodi nugas omnes considerare ac cognoscere possit. Vale mi Friderice, et ora Deum, ut det nobis pacem. Dominica Exaudi.
Philipus Melanthon.

No. 534.

(mense Mai.)

Scriptum.

Lutheri, Bugenhagenii et Melanthonis responsum „auf des Landgrafen Replik auf die Wäynzische Verbündniß“, vid. in opp. Luth. apud Walch. T. XVI. p. 462.

No. 535.

5. Iun.

Frid. Myconio.

Ex apographo in cod. Mehnert. no. 1. p. 5.

*Venerabili viro Dom. Friderico Myconio,
amico suo summo.*

Accepi literas tuas de Isenacensi consilio. Feramus aequo animo, mi Friderice, mundi improbitatem. Oportet Evangelium pauperibus annuciari. Ego sic angor, ut nihil supra vel cogitari possit, cum considero horum temporum conditionem. Nulli evangelium acerbius oderunt, quam qui volunt videri nostrarum esse partium. Mittam primo quoque tempore ordinationem Isenacensem. Si tamen interea opus erit tibi aliqua mutatione, quaeso te, ut constituas ea, quae videbuntur esse necessaria. Oportet te in ista aulae tam magna negligentia quoquo modo consulere ecclesiis. Serviendum est Christo, etiamsi non respondeant *) hominum beneficia. Hic, Dei gratia, tranquilla sunt omnia. Ego brevi edam meum scriptum de coena domini ¹⁾, in quo for-

*) *videant* scriptum est. Fortasse: *respondeant*.

1) Haud dubie: epistola ad Ioan. Oecolampadium de coena domini, quae anno 1529 prodiit.

tasse multis videbor vehementior quam alioqui esse soleo. Tu, si quando ²⁾ poteris, venias huc ad nos, visurus amicos veteres. Negotia ecclesiae *Cruceburgensis* tibi commendo. *Waltershusano* pastori ³⁾ dicas meis verbis, ut patienter ferat suam sortem, det operam, ut, quantum poterit, reditus suos ipse auxilio magistratuum a debitoribus extorqueat. Nihil enim aliud constitui adhuc potest. Novisti rusticorum summam et intolerabilem malitiam, quos quidem ego vereor citius poenam gravissimam daturus esse impietatis, quam vellemus. Crede mihi non procul abest iudicium. Doctoris illius in urbe vestra semper fuit mihi suspectum ingenium. Tu plus eum audivisti, quam opus erat. Sed feramus quod mutari non potest. Omnia pati malo quam reiicere aliquid ad aulae. Vale, et scribe mihi quoties poteris. Die Bonifacii.

Φίλιππος.

No. 536.

8. Iun.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 95.

*Ioachimo Camerario Bambergensi Nori-
bergae amico suo summo,*

S. D. Gratulor tibi filiolam natam, ac precor Christum, ut et ipsam, et te patrem matremque servet. Cum enim sit auctor coniunctionis vestrae Deus, cumque illius beneficio contigerit soboles, sic enim scriptum est: Ecce haereditas Domini, filii: et sperare et postulare debemus, custodem eum nobis affuturum esse. Hanc te spera concipere una cum nomine patris et curis paternis oportet. De *Ciceroniano* ¹⁾ risi profecto tuam *σπουδήν*. Plane, quod pace auctoris dixerim viri summi, mirificus libellus est, nec videtur in aliud scriptus, nisi ut *Longolii* manes darent quorundam dictorum poenas. *Bembi* epistola ²⁾ mitto. Estque addita quaedam *Pici*, contraria illi, in qua, quanquam nec genus orationis nec sententiam probem, tamen quaedam me argumenta delectaverunt. Mihi ad haec studia parum est otii.

2) *qu* scriptum est.

3) Is tum erat *Dracosites*.

1) *Erasmus*.

Bonam diei partem nunc collocamus in recognitionem *Esaias*, versi a *Luthero*²⁾. Reliquum diei consumo in *Salomonis* proverbii enarrandis. Id oneris nobis imposuit *Severius*. Et hic excudantur τὰ ἡθικὰ *Aristotelis*, quae non sine magno labore in tanta negligentia Chalcographorum emendari possunt. Et addo Scholia, quae adjuvent nonnihil lectorem in tam obscura et perplexa disputatione. Ad hos labores accedunt operae quotidianae, praeterea cognitio causarum matrimonialium, cui me saepius, quam vellem, interesse oportet. Accedunt curae publicae multae hoc praesertim tempore.

De bello quae fuerint consilia nostra, exponam tibi aliquando coram. Nam nec brevibus explicari possunt, et non est tutum omnia literis committere. Ego tamen bona in spe sum, fore ut sine dimicatione negotii quod reliquum est etiam conficiatur. Summa vi obstitimus, ne inferretur bellum. Quorundam³⁾ consilium erat, statim indicere ac inferre bellum, et occupare hostium ditionem, priusquam ullae pacis conditiones offerrentur. Sed Deus ab eo proposito mentes τῶν δυναστῶν revocavit. Tu orabis Deum, ut propter Evangelii gloriam sedet hunc tumultum. In his nostris regionibus adhuc Dei beneficio summa tranquillitas est, quam precor, ut Deus faciat diuturnam. *Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.*

Fama de Turcis consiluerat, nunc iterum percrebrescit. Horribiles rumores huc afferuntur de expeditione Turcica. Et dicuntur indicta esse comitia ad Cal. Iulii in urbe *Ratisbona*. De his rebus quaeso te, ut mihi, si quid audisti, scribas. Vale feliciter, et ignosce tam negligenter scribenti. Die Solstitiali. Saluta *Eobanum* meis verbis reverenter.

Philippus.

No. 537.

15. Iun.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 65. Nunc ex autographo in cod. Mon. I. p. 89.

²⁾ Vid. ep. Lutheri d. d. 25. Maii 1528.

³⁾ Landgravi et Episcopi C. W.

Viro optimo, D. Hieronymo Baumgartnero, amico praecipuo,

S. D. *Lutherus* aliquot diebus abfuit hinc in inspectione vicinarum Ecclesiarum, quare nondum potuimus respondere ea de re, de qua *Spenglerus* ad nos scripsit. *Macedo* has deliberationes non exspectat, quem quidem noster ἡγεμῶν summa fide ac diligentia ad otium et tranquillitatem hortatur, sed ille satis contumaciter respondet. Nobis tota res est in precationibus posita, nec dubito, quin *Christus* sit his curis ἐμβασιῶν tolerabilem daturus. Tu igitur magno animo sis, et memineris, oportere nos, si quidem *Christi discipuli* sumus, experiri et pericula maiora, quam ut humanis consiliis gubernari queant, et auxilia supra hominum existimationem. *Iacta curam tuam in Deum*, inquit *Psalmus*. Has voces si ad nos pertinere iudicamus, erigere nos debemus, et bene de voluntate Dei sperare. Haec scripsi κοινῶν ταῖς μερίμναις σου.

Figuli causam tibi commendo, qui, ut opinor, non abhorrebit a theologico studio; nec obest his, qui aliquando ad Ecclesias regendas adhibebuntur, attingere doctrinam rerum civilium; πόλις ἄνδρα διδάσκει aiunt: quare mirum in modum sunt inepti, qui rerum civilium prorsus sunt imperiti. Vale, Dinstag post Antonii festum. Philippus.

No. 538. 539. 540.

(m. Iun.)

Ioanni, P. Electori etc.

Tres epistolas scriptas a Mart. *Luthero*, quibus vtro etiam *Melanthon* subscripsit, primam et secundam ad *Ioannem Pr. Elector. Sax.*, tertiam ad eius filium *Ioannem Fridericum*, in quibus theologi graviter hortantur Principes de pace publica in Germania non turbanda, vide in *Lutheri opp.* apud de *Wett.* T. III. p. 332 sqq. et in *Opp. Lutheri* a *Walchii* edit. T. XXI. p. 247 sq. — Nulla harum epistolarum *Melanthonem* auctorem habere videtur.

No. 541.

15. Iul.

Ioach. Camerario.

Epist. ad *Camerar.* p. 96. repetita et hoc libro in *Consil. Melanth.* lat. T. I. p. 78. Contuli epigraphon antiquissimum in cod. Monac. II. p. 151., ex quo nunc edidi.

Quot et quanta Camerarius in epist. Mel. edendis mutare ausus sit, ex hac ep. clare perspicitur.

*D. Ioachimo Camerario, Bambergensi,
amico suo summo Noribergae,*

S. D. Quae te curae, mi *Ioachime*, nunc sero exercent, eadem nos non tantum *μετὰ πόλεμον*, ut aiunt, sed etiam multo ante vehementer cruciarunt *). Non deerant nobis monitores in illis ipsis deliberationibus, qui ratiocinarentur, quemadmodum et tu prudentissime colligis, quid periculi futurum esset, si bellum nunciaremus, non etiam inferremus, si coniuratione ¹⁾ patefacta inimicorum odia multo magis accenderemus ²⁾. Neque stulte disputabant, nullam cum coniuratis ³⁾ fidam ⁴⁾ ac certam pacem qualicunque conditione fieri posse. Recitabantur exempla perfidiae ipsorum ⁵⁾, quoties bellum parassent ac paene denunciassent, fuisse militum copias ante biennium firmissimas contractas, et nobis huc ob oculos adductas. Id periculum divinitus discussum esse. Talem exitum non semper sperandum esse. Multos odia certorum hominum ad bellum, multos certa victoriae ac praedae spes ⁶⁾ incitabat. Nos tamen summa contentione bellum dissuasimus, tametsi intelligebamus, quorundam animos nostris sententiis mirabiliter offendi. Neque ego ignoro huiusmodi consilia eventis, et, ut noster civis inquit, *κατὰ τὸ ἐκβᾶν* ponderari; sed nos, quod sensimus, sequendum putavimus, qualiscunque exitus impenderet, iudicavimusque potius in consilium adhibendam esse Dei voluntatem, quam vel iracundiam nostram vel spem. Non plane intelligo quid tu reprehendas ⁷⁾. Verum suspicor, hoc vulgo suspicari, aut non fuisse ostendendum belli terrorem, aut etiam inferendum illud ⁸⁾ fuisse, quia hae minae apud inimicos odia auxerint, et videatur inimicis exemplum ostensum esse, quo per occasionem adversus nos usuri sint; ab aliis vero, qui nostrae parti bene

voluerunt, hunc inanem apparatus irrideri, iudicari etiam minus [†] in nobis" roboris esse, et quandam nos timoris significationem praebuisse, quia pacem quam bellum maluimus. Hos enim existimo sermones esse eorum, quos significas [†]istic" consilia nostrorum improbare. Moverunt mihi stomachum iniquissima istorum iudicia. Neque enim concedo eis, ut plus eos de nostra salute, aut etiam de publica tranquillitate sollicitos esse credam, quam nos esse convenit, qui plurimum periculi sustinemus. Vellent ⁹⁾, opinor, deletos esse *τοὺς ἀστυγείτονας ἐπισκόπους* ¹⁰⁾, ipsis otiose spectantibus tanquam in theatro fabulam aliquam, et alieno periculo ac, ut dici solet, de alieno tergo sihi partam esse *ἀσφάλειαν*. Sapiunt profecto, ut ille in Comoedia inquit. Verum nobis spectandum fuit, non quid homines iudicaturi essent, sed quid deo probare possemus. Itaque contenti nostrae conscientiae iudicio non moremur vulgi sermones, et exitum rerum obscurissimarum atque incertissimarum deo committamus.

Sed redeo ad id, unde paululum discessi, ut exponam tibi aliquam nostri consilii rationem. Optarim et ipse, non fuisse contractum exercitum, aut ostensum belli terrorem. Sed hoc obtineri non potuit, *ὄψε γὰρ προσεκλήθημεν πρὸς ταύτας συμβουλίας, καὶ πρὸ τοῦ ἐνηφιῆσαντο οἱ ἄρχοντες ἄρασθαι πόλεμον, καὶ τὰ ἐπιτήδεια παρασκευάζειν, καὶ τοὺς ξενοὺς μισθώσασθαι* ¹¹⁾, *καὶ τὰς ξυμμαχίας μεταπέμπειν*. Noli enim putare prodita coniuratione ¹²⁾ leviter commotus esse nostrorum animos praesertim *τοῦ ἕντος ὁμωνύμου ἐμοῦ*. Nam is affirmabat, se archetypum vidisse, commemorabat *σφραγίδας* ¹³⁾; breviter, mirabiliter incensus erat. Postea nos accersiti diximus sententias, et quanquam videbamus, quid esset periculi, si bellum ostenderetur, id enim impediti non poterat, non etiam ¹⁴⁾ inferretur: hoc tamen potius censuimus, ut pacis conditiones inimicis proponerentur ¹⁵⁾. Magnae causae erant, cur apparatus totus impediti non posset. Hoc igi-

* De tota re, de qua Mel. hic agit, videlicet de foedere Catholicorum adversus Evangelicos, a Paekio delato, vid. Seckend. hist. Luth. ad ann. 1528.

- 1) Cam. bellum minarentur non etiam inferrent, si offensione.
- 2) Cam. accenderentur.
- 3) Cam. inimicis.
- 4) Cod. fidem.
- 5) Cam. malitiae quorundam.
- 6) Cam. ac securitatis communitatis spes.
- 7) Cam. reprehendi significat.
- 8) illud non habet cod.

9) Camer. Vellent aliqui.

10) ἐπισκοπ. non edidit Camer.

11) Cod. μισθῶσαι.

12) Cam. prodita conatus istius iudicio. Oblitus est prodita in prodito mutare.

13) Cam. Nam illi persuasum fuerat de archetypis, commemorabantur σφραγίδες.

14) Cod. autem.

15) Cod. proponerent.

tur obtinimus, ut de pace agi paterentur, ut adhiberent *δαιτητάς τὸν τρηβιρέα, καὶ τὸν τῆς ἐμῆς πατρίδος ἡγεμόνα*. Nam antea decreverant¹⁶⁾, *μὴδ' αἰτοῦντας εἰρήνην ἢ διαλλαγὰς ἐσβαλεῖν εἰς τῶν πολεμίων χώραν*.

Facile autem pro tua prudentia colligere poteris, quae nos argumenta moverint. Videbatur infinita caedes futura, et caetera mala omnia, quae in bellis civilibus accidunt, *μεταβολαὶ ἑλασῶν τῶν πολιτειῶν*, perturbatio religionum multo latior, direptio templorum, novae tabulae et alia innumera; ut etiamsi iustissima belli suscipiendi causa esset, tamen constanter aggredi conveniret. *Τοῦτο δὲ ἄδικον ἐδόκει ἡμῖν, οὔτε δικάζειν, οὔτε φιλοκρινεῖν, οὔτε δαιτιάσθαι πρὸ τοῦ πολέμου· ἄλλως τε καὶ τοῦ αὐτοκράτορος προστάξαντος ἡσυχίαν ἄγειν*. Et quoniam natura putantur homines post factum sapere rectius, ego saepe nunc mecum disputo de illo nostro consilio, cumque collegi omnia, tamen in hac sententia maneo, pacem petendam fuisse. Itaque cum neque dissimulare tantam iniuriam possent *οἱ ἄρχοντες*, legisti enim coniurationis¹⁷⁾ exemplum, et movebantur nostri etiam aliis exemplis¹⁸⁾, non tantum illa fama coniurationis, itum est ad arma, non ut bellum inferretur, sed ut ad aequas pacis condiciones pertraherentur inimici. Cupiebamus hoc agi alio modo, cupiebamus impedire belli apparatus. Sed, ut gubernatori cursus tenendus est, quem sinunt venti, non quem rectissimum esse novit: ita nobis, cum impedire apparatus nullo modo possemus, satis fuit hoc obtinere *περὶ τῶν διαλλαγῶν*. Et haud scio, an Deus voluerit, ne nostri lenius agerent, quia non dubium est, quin superbe responsuri fuerint quidam imparatis.

Noster princeps, et quod mireris, filius etiam valde abhorruerunt a bello. Et filius magna ex parte suis consiliis suoque labore, quod mihi affirmanti credere te velim, hanc qualemcunque tranquillitatem confecit, quam ut efficiat Christus perpetuam optare debemus. Et noster *ἄρχων* magnam moderationis laudem aufert, quod¹⁹⁾, cum esset paratissimus, cumque tot iniuriis irritatus sit, tamen iracundiam vicit, ac

16) pro: antea deerev. Camerar. edidit; quibusdam placuerat.

17) pro coniurationis Camerar. certe τῆς μνηστειας.

18) Camer. argumentis.

19) Camer. qui.

ne stipendium quidem flagitavit in conditionibus, ut appareat, nihil eum aliud quam pacem voluisse. Alter *) sane odiose extorsit pecuniam nobis valde dissuadentibus²⁰⁾; *αὐθὺς δ' οὐκ ἀγαθὴ + κεχημένω ἀνδρὶ*, ut scis." Sed inquires, quid si falso credita est coniuratio? Scio non signasse episcopos²¹⁾, et cuius poëma sit illa ipsa coniuratio²²⁾, non enim prorsus conficta²³⁾ est, tempus palam faciet. Nosti illud Pindari: *ἡμέραι δὲ ἐπίλοιποι μάρτυρες σοφώτατοι*. Oïho causam dicit his proximis diebus apud multorum principum legatos, qui in Hessian eius rei gratia missi sunt.

Habes historiam fere totam, quam scripsi tibi ad levandas aliqua ex parte animi tui molestias. Quanquam enim de exitu nihil possum promittere, tamen arbitrabar, te aequiore animo fore, si perspectis nostris rationibus intellexisses, nihil a nobis improbe factum esse, et cognovisses, quanta nostra fuerit diligentia in retrahendis a bello quibusdam cupidis hominibus. De eventu non minus sollicitus sum, quam tu; sed ille est *ἐν γούνασι Θεοῦ*, qui nos et servavit hactenus singulari clementia, et, ut spero, non deseret in posterum. Quantum ego iudicare possum, horribile bellum fuit futurum, nisi Deus prohibuisset, ac mentem tantopere amantem pacis atque otii nostro principi dedisset. Proinde minime dignus est, cui isti, quos significas, maledicant, cum quodam ipsius beneficio hoc tempore pacem habeant. Et quanquam exitus est incertus, tamen ista eius voluntas ac probitas laudem atque amorem meretur. Hactenus *πολιτικά*.

Desidero prudentiam in illo **), qui ex Lutheri epistola profert verba, quae recenset in tuis literis. Non enim scripta est, ut pro concione recitetur. Sed quid deceat isti non vident, cum toties legant in Paulo *τὸ εὐσχημόνως περιπατεῖν*.

Nunquam vacavit ad *Haloandrum* scribere, et hercle²⁴⁾ prohibeor pudore. Quaeso igitur, nisi tibi aliter videtur, ut ei significes meis verbis, plurimum eum a me fieri, meque amicitiae eius cupidissimum esse.

*) Landgravius.

20) Camerar. Pecuniam si qui petiere, excuset sane illos quod dicitur a poeta prisco:

21) Pro episcop. Camerar. quosdam qui perhibentur.

22) pro coniuratio Camer. κατασκευή.

23) Camer. conficta res.

***) Wencesl. Linolio, qui apud Lutheri d. 14. Jun. h. a. scriptam de Duce Georgio publicam fecerat.

24) Camer. sane.

Iulio *) meis verbis salutem reverenter dicto, ad quem, cum redierit in Mysiam, advolabam primum occasio erit, ut cum eo de Italorum studiis confabuler. Doctum hominem *Lazarum* audivit, et quidem in philosophia. Nam et apud nos Suevus quidam *Schillingus*, cui in utroque, id est *Iulio* ac *Lazaro* mediocris vis fuit. Tum commentarium *κατὰ τοῦ μισοπλήλιου* **) libenter legam. Mihi valde ²⁵⁾ innotuit videtur ille + senex" censor, et haud scio, an totus libellus scriptus sit, ut quaedam ulciscar salse dicta *Longolii* ²⁶⁾, de quo mortuo styli oenas sumit contra atticam legem, quam *πρὸς Ἰσπίνην* recitat Demosthenes: *μη λέγειν κακῶς ἐν τῶνθεῶτα*. Sed faciam finem. Sum enim efatigatus non + tam" scribendo, libenter enim cum quasi colloquor, sed quia hac nocte valde incommode dormivi.

Hoc quoque te scire volo his diebus hinc sententiam adversus *Hans Schott* ²⁷⁾ latam esse, ut emittat Torgiaco civi ²⁸⁾ uxorem. Vale feliciter cum uxore ac liberis. Saluta meis verbis *Eobam* ac *Michaellem*. *Lutherus* iussit ascribi tibi his verbis salutem. Ex Vuitteberga die divisionis Apostolorum ²⁹⁾.

Φίλιππος.

No. 542.

16. Iul.

Balthas. Thuringo.

Ex apographo in cod. Goth. 168. p. 338. edita, sed satis mendose, a Schlegelio in vita Langeri p. 204. cuius textum etiam edidit de Wettius in epist. Lutheri T. III. p. 352. Legitur enim in apographo cod. Goth. nomen subscriptum: *Martinus Lutherus*. Sed in eo is, qui apographon fecit, profecto erravit, quum, quae ipse non satis intellexisse videtur, in inscriptione habeat: "*Philippus Melanthon*) *D(omino) M. Balthasaro Thuringio.*" Suo igitur arbitrio is, qui descripsit, nomen Lutheri in fine addidit. Nec convenit, ut de Wettio visum est, consilium et scribendi genus Lutheri, sed Melanthoni. Huic tribuitur epistola non solum in cod. Bav. Tom. II. p. 331.

*) Iulio Pflugk.

**) *Erasmii Ciceronianum*, C. VV.

25) pro valde Camerar. edidit: *hic satis interdum*.

26) pro *Longolii* Camerar. edidit: *cuiusdam*.

27) Camer. *adversus Alexandrum*.

28) pro civi, Camer. *Menelao*.

29) Pro die div. Ap. Camerar. edidit: *idibus Iulii*. Intelligitur ex hoc exemplo, causam cur in epistolis ad Camerarum dies soleant scribi Romanorum more in Camerario, non in Melanthoni quaerendum esse.

sed etiam in apogr. cod. Goth. 213. cod. Goth. 401. p. 154. et cod. Mehn. IV. p. 45. — Menda textus Schlegelii, quem etiam sequutus est de Wettius, non notavimus quum tantum sint vitia describentis.

M. Balthasaro Thuringo, Concionatori Coburgensi,

S. D. Commendavi tibi ante hoc tempus + quendam" concionatorem e ¹⁾ Regiomonte, sed ita commendavi, ut tu + etiam" eum adhortareris ad moderationem ²⁾. Nam illius concionatoris nova et inusitata petulantia iudicabam multas dissensiones in eo oppido excitatas esse. Non excuso ³⁾ vulgi improbitatem, quanquam sit summa ⁴⁾; tamen ⁵⁾ concionatoris est, vulgi improbitati cedere, eamque patientia vincere. Videbatur nescio quas leges civitati ferre de cauponis ⁶⁾, de choreis ⁷⁾ et similibus rebus. Quia ⁸⁾ haec non mutarent ⁹⁾, acerbissime in quosdam invehebatur, credo quos aliis de causis privatim oderat. Istiusmodi mores concionatorum pariunt graves dissensiones et odium Evangelii acerbissimum. Primum igitur erit, si voles in Regiomonte ecclesiam constituere, ut cures, ut concionator sit moderatus ac patiens. Non versetur in ecclesiastico officio, qui non vult iniurias vulgi perferre ac dissimulare. Hoc est prudentis dispensatoris sanare dissimulando errata hominum ¹⁰⁾, et intelligere medendi tempora, non de quibuslibet rebus rixari ¹¹⁾, nec ulcisci quaslibet offensiones. Praecipua igitur cura sit de moderando ¹²⁾ concionatore.

Alterum etiam prodest: non nimis multas conciones fieri. Audio tres conciones in Regiomonte singulis dominicis fieri. Quid opus est? Duae satis erant, et per totam septimanam duae aut tres ¹³⁾. In illa copia obrepat satietas populo. Sit igitur modus quidam, ne nimis etiam onerentur concionatores, et ut habeant aliquid vacui

1) C. Mehn. in, c. 168. et c. B. a.

2) c. Bav. *modestiam*.

3) c. B. *accuso*.

4) c. 213. *maxima*; c. Mehn. *quae summa est*.

5) c. B. *nam*; c. Mehn. *sed*.

6) c. Bav. c. 168. et c. Mehn. *de campanis*.

7) c. B. *cereis*.

8) c. M. et c. 168: *et quia*.

9) c. B. *probarent*; c. 168. *imitarentur*.

10) c. 213 et 401: *populi*.

11) pro *rixari*, c. 401: *cum populo dimicationem suscipere*.

12) c. 213: *medendo*.

13) *Audio tres — — aut tres non habent c. 168. et c. Mehn.*

temporis ad discendum. Nihil ¹⁴⁾ fit, cum quotidie coguntur concionari, nisi ut immeditati ¹⁵⁾ veniant in publicum et effundant ¹⁶⁾, quae in buccam inciderint; et, si nihil venerit in mentem, transferunt se ad locum communem, quem unum habent plurimi, nempe ad convicia ¹⁷⁾. Utinam Deus tandem respiciat nos, et det concionatoribus animos et linguas moderatiores. Haec scripsi pluribus verbis, ut curam in hac re tuam acuerem. Scio, te esse moderatissimum, sed ille Regiomontanus concionator minime mihi moderatus ¹⁸⁾ visus est. Ingenium vehemens est; oratio tragica; querelae de rebus levissimis, quod hic de eo male locuti essent ¹⁹⁾ ipsius cives. Obsecro, nonne oportuit haec dissimulari? Age ²⁰⁾ igitur cum eo, si ibi docet ²¹⁾, ut istam naturae vehementiam mutet, ut modeste doceat, ut patientiam praestet dignam evangelico doctore.

Venio ad alia. Placet mihi, quod accersitus es ²²⁾ ad Regiomontem, ut ecclesiam ordines. Sed primum hoc te oro per Christum, ne multa mutes. Locus vicinus est ditioni Episcoporum. Non igitur valde dissimiles ceremonias veteribus istis esse velim ²³⁾. Si latina missa non est abolita, non aboleas eam totam. Satis est alicubi miscere germanicas cantiones, sicut hic fecimus, et scis, me id voluisse apud vos quoque ²⁴⁾ ante triennium. Obsecro quantum ex veteribus ceremoniis retineri possit ²⁵⁾, retineas. Quid enim attinet, schismata sine necessitate fieri? Aut quomodo excusabimur ²⁶⁾ Deo, nos in rebus non necessariis schismata fecisse, † nec aliorum consuetudini cessisse? ²⁷⁾ Quod si latina missa iam ante est abolita, vide tamen ²⁸⁾, ut servetur aptus quidam ordo, non dissimilis veteri, ut retinean-

14) c. 168: nihil enim; c. M. nihil aliud.

15) c. 215: impraemeditati.

16) c. B. effutiant.

17) c. 401. convitia populi.

18) c. B. addit esse.

19) c. 215. hic vel illic de eo male locuti sint, et essent.

20) c. B. ages, c. 168. agas.

21) c. B. et c. 215: si tibi deceat.

22) c. B. c. 168. et c. M. accessisti.

23) c. 168: ditioni; rogo igitur valde dissimiles ceremonias veteres.

24) c. M. voluisse, ut idem apud vos quoque fieret.

25) c. B. potest.

26) c. B. et c. M. excusabimus.

27) haec verba addunt c. 215. et 401.

28) c. B. et c. M. tantum,

tur vestes unitatae in sacris † propter viciniam ²⁹⁾. Non possum plura consulere, quia nescio, quis sit status in Regiomonte; neque tu vero magnopere meo consilio indiges. Tantum te oro, ut non multa mutes. Omnis enim novitas nocet in vulgo. Sunt igitur tolerandi veteres ritus ac mores ³⁰⁾, quatenus sine peccato tolerari possunt. Habes summam meae sententiae et consilii. Deus gubernet et tuam mentem et nos omnes ad ecclesiae utilitatem. Quaeso autem te ³¹⁾, ut mihi rescribas, quid egeris in Regiomonte, et de concionatore tuum iudicium mihi significes. Vale feliciter. Ex Witteberga, postridie divisionis ³²⁾ Apostolorum, anno 1528.

Phil. Mel.

No. 543.

24. Jul.

Petro Suavenio.

Manlii farrago p. 495. Apographon in cod. Goth. 401. p. 89 b. — A Manlio, ex errore, tribuitur Francisco Vinariensi, in Codice autem rectius Malanthoni.

Franciscus Vinariensis D. Petro Suavenio,
Equestris ordinis viro, in aula regis Daniae,
amico suo S. D.

Cum arbitrarer Erhardum nostrum ad te perventurum esse, dedi ei has literas, cum quidem praeter vulgaria, quod scriberem non haberem. Nam Erhardus ipse coram exponet tibi omnem statum rerum nostrarum multo copiosius, quam in brevi epistola fieri potuit. Est enim homo aulicus, quod genus scis solere πολυπραγματονειν. Narrabit tibi totam historiam apparati belli, et alia multa. Nisi Deus admirabili casu prohibuisset, bellum horribile suscipiebatur. Sed hactenus misertus est nostri Deus, ne scandalo tanto oneraremur. Te rogo, ut nos precibus tuis iuves. Benivolentiam erga me tuam, quaeso te, pro tua humanitate atque fide, ut retineas. D. Ioannes Bugenhagius instaurat Ecclesias Saxonicas Brunsvigae et Hamburgi. Ea de re arbitror illum tibi multo ante scripsisse. Est apud nos

29) haec c. B. et c. 168. non habent.

30) ac mores non habent c. 215. et c. 401.

31) c. 215: opto autem, c. Mehn. quaeso etiam. Cod. 168. haec ultima verba non habet.

32) c. Bav. dimissionis, mendose.

pellio quidam, cuius legi adversus *Ambsdorfium* criminationem valde ineptam. Eius consuetudinem vereor tuo Principi obfuturam esse. Scis illud, σοφοὶ ὑπάρχοι τῶν σοφῶν συνοσίᾳ. Optarim igitur uti Principem meliorum ¹⁾ familiaritate. Quam sit iste ²⁾ fanaticus, tale ³⁾ scriptum arguit. Vale feliciter. Pridie divi Iacobi, 1528.

No. 544.

25. Iul.

Hier. Baumgartnero.

Edita in lib. VI. epist. p. 62. ex autographo in cod. Monac. I. p. 36. Mutavit autem editor in autographo, quod typothetae dedisse videtur, quaedam, quae suo loco notavimus.

*Optimo viro D. Hieronymo Bomgartnero,
Senatori Noribergensi,*

S. D. Hanc epistolam dedi meo ministro, magis ut videres, me retinere tui memoriam, quam quod haberem aliquod dignum te argumentum. Omnia, quae passim in Germania moventur, existimo tibi propter vestri Senatus vigilantiam notiora esse, quam mihi sunt. *Nicolaus a Minguitz* ¹⁾ magnas copias equitum contrahere conatus est, ut impetum in Lusatiam faceret. Dicitur conductus a *Iohanne* ²⁾, qui regnum Hungariae invasit ³⁾. Nos tamen speramus, impedituros esse consilium nefarium ac seditiosum principes Saxoniae et alios quosdam *Ferdinandi* amicos. gensis ²⁾ molitur res novas, sed hodie intellexi, τοῦ ἡμετέρου ἡγεμόνος filium ad *Landgravium* iter con-

1) *meliorum*] Manl. *meliori*.

2) *iste*] non habet Manl.

3) *cod. tale enim*.

1) Editor deletis a *Minguitz* superscripsit et edidit: *Mingui-*
cius.

*) *Iohannes Zepusiepsis* a plurimis Hungariae nobilibus rex electus, et *Ferdinando* oppositus.

***) De *Minguicio* vide *Lutheri* epist. hoc anno d. 14. Iul. et post scriptas. De eadem re scribitur in *Andr. Angeli Mär-*
kingher Chronik p. 316.: „*Nicolaus von Minguitz*, das
malts Inhaber der Herrschaft *Sünnenwalde*, hat sich etnes *Edels-*
manns Pirholz genannt, wider den *Bischoff* von *Lebus*,
Georgen von Blumenthal, angenommen, und neben
Otto von Schlieben das *Städtlein Fürstenwalde* überfal-
ten, und den *Bischoff* darin fangen wollen, anno 1528. Die
Sache ist zur Klage vor den König von *Böhmen* kommen, aber
vertragen worden.“

3) Delevit hic editor atramento superdueto nomen proprium,
ita, ut legi nunc non possit, et pro eo margini adscripsit,
ut etiam edidit: *Quidam fortes, ut scribis*. — Ex *Secken-*
dorffii hist. nil intellexi, unde hoc verbum deletum re-
stitui possit.

stituisse; is haud dubie dabit operam, ut ab incepto dehortetur illius reliquos amicos ³⁾. Colloquium cum *Oecolampadio* condixit *Lutherus*; neque enim finem ullum faciebat *Landgravius* petendi, ut sibi hoc officii tribueretur. *Bucerus* scripsit ad *Brentium* iam triumphans de illo congressu. Tanta est levitas illius *Buceri* ⁴⁾.

Senatui urbis vestrae pro missis voluminibus Iurisconsultorum, quaeso te, ut meis verbis reverendis verbis agas gratias. Rem praeclaram et utilem reipublicae facit urbs vestra, quod sumptu suo vindicat ab interitu talia merita. Vale feliciter. In die S. Iacobi ⁵⁾.

Philippus.

No. 545.

26. Iul.

Friderico Abbati.

Epist. lib. VI. p. 318. — Contuli autographon in cod. Monac. I. p. 285.

*Reverendo Patri, D. Friderico, Abbati ad
S. Aegidium Noribergae,*

S. D. Cum meus minister iter ad vos haberet, non potui facere, quin te per literas salutarem, ut intelligeres memoriam tui mihi iucundissimam esse. Utinam vero mihi ipsi liceret istuc exspatiari hoc tempore, cum hospitio tuo vir doctissimus *Haloander* utitur. Nihil enim malim, quam illius doctrina ingenioque frui. Vidi Iurisconsultorum libros ab eo recognitos atque emendatos, in quibus praeclarum specimen doctrinae atque ingenii sui studiosis ostendit. Neque enim vulgaris cuiusdam doctrinae est tot vulnera in tali corpore sanare. Nam animadverti, tantum degustatis adhuc libris, plurimos locos felicissime restitutos esse. Ego semper ita iudicavi, has nationes primum exuisse illam veterem barbariem *Scythicae* similem tunc, cum hae leges importatae sunt, quae profecto omnem humanitatis doctrinam continent. Quare magnopere eas amavi semper. Hoc magis gaudeo nunc eas repurgatas tanquam

3) Verba: *ut ab incept.* — — *amicos*, editor delevit, et pro iis scripsit et edidit: *ne quid temere neve improbe geratur*.

4) *Tanta est* etc. delevit editor. Primum tantum delevit *Buceri* et superscripsit: *hominis*; post totum locum.

5) Editor mendose: *in die V. Iacobi*, et legit literam S pro numero 5. — Annum 1528 adscripsit alia manus.

renasci. Neque enim negari potest, foede conspurcatas atque *) contaminatas antea exstitisse. Nec leviter mereri de Repub. iudicandus est *Holoander* suscepta emendatione talium scriptorum, quae continent omnem regendae Reipub. rationem. Pars huius laudis etiam quaedam urbi vestrae debetur, quae suo sumptu hanc editionem adiuvat. Vale feliciter. Witebergae. Postridie S. Iacobi.

Philippus Melancthon.

No. 546.

(fere in. Spt.)

Balth. Thuringo.

Primum edita in *Schlegelii* vita Langeri, et quidem bis p. 94. ex apographo in cod. Goth. 168. p. 341., ubi Lutheri nomen subscriptum legitur, sed ex errore, et deinde p. 231. e cod. Bavari. Nunc eam e cod. Bavari accurate descripsimus et apogr. in cod. Mehn. IV. p. 44. contulimus.

Balthasaro During., Concionatori Coburg.

Accepi tuas literas, in quibus scripsisti de statu ecclesiae in *Regiomonte* 1). Gaudeo, factam esse aliquando tranquillitatem 2) ac precor Deum, ut det nobis concordiam. Scripsi pastori, ut rudes non gravet longo examine accessuros ad Eucharistiam, neque tamen admittat inexploratos. Dicitur, multos absolvi more *Carolostadiano* 3), et inexploratos admitti ad eucharistiam, quod fieri non est utile 4). Admonebis igitur hominem. Audio etiam, eum alioquē esse negligentem in ecclesiasticis officiis 5), et aegre pati, se admoneri. Quaeso te, adhibe medicinam, si quam potes, his vitiis, et hortare utrumque, ut leniter doceant ea, quae ad aedificationem faciunt, nempe doctrinam poenitentiae, fidei et bonorum operum, et sine vitiis et sine privatis affectibus, sine iracundia, sine cupiditate vindictae dispensent ministerium Christi. Misera res est, quod pro concione nostri fere omnes sic ulciscuntur privatos affectus. Vituperantur nostri 6) adversarii, quod serviant

*) Span. et pro atque.

- 1) Regiomonte in Franconia, vid. epist. d. 16. Iul. huius anni.
- 2) Cod. Mehn. et c. 128. *tranquillioem.*
- 3) *Dicitur* etc. non habet c. 128.
- 4) c. 168: *et inexpl. admitti nequaquam est utile.*
- 5) c. 168: *ecclesiastica officio.*
- 6) cod. Mehn. et c. 168. *a nostris.*

in docendo ventri 7). At nostri sic indulgent iracundiae 8), ut videantur gloriae suae inservire 9). Rogo te igitur propter Deum, ut, quantum potes, des operam, ut Evangelium modeste doceatur. Vale feliciter.

No. 547.

4. Sptb.

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Melancthon. in cod. Basil. F. 101. epist. 100. cuius inscriptioni Spalatino adscripta: ann. 1528.

Optimo viro, D. Georgio Spalatino, amico suo summo.

Nulli perinde fuit incommoda tua praepropera habitio atque mihi. Nunquam enim licuit mihi tecum colloqui; alii te totum occupant isto biduo, quo adfuisti *). Mihi sperabam postea tui copiam fieri posse; sed quando hoc ita cecidit, sarcinem literis eam iacturam. Gaudeo, te saluum rediisse domum. Eram enim non vulgariter de tuo itinere propter multas causas sollicitus. Locum *Isocratis*, quem postulas, adscripsi. Est autem in principio orationis *περὶ εἰρήνης*, quam vertit olim *Mosellanus*: *ἀλλ' ὡς ἠσυχίαν ἔχειν θεῶν, καὶ μὴ μεγάλων ἐπιθυμῆν παρὰ τὸ δίκαιον, ἀλλὰ στέργειν τοῖς παροῦσιν, ὃ χαλεπώτατον πάντων τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων ἐστίν*, id est: sed quod otium agere oportet, et non magna cupere praeter aequum, sed boni consulere praesentia, quod difficillimum omnium plurimis hominibus est. Idem Isocrates ad *Demonicum* praecipit: *στέργε μὲν τὰ παρόντα, ζήτηε δὲ τὰ βελτίω*, id est: boni consule praesentem fortunam, quaere autem meliorem. Scripsi tibi abeunti vocum *κάθαρμα* et *περίφημα* etymologias, in quibus, si quid desideras, libenter scribam tibi copiosius. Nam mihi magnae voluptati est, talium vocum vim recte intelligere **). Puto, te eodem

7) sic rectius mat. 1 Schleg. et c. Mehn. quam cod. Bav., qui habet: *quod serviant veneri.*

8) cod. Mehn. *At nostri multo saepius iracundiae indulgent.*

9) *ut videantur* — *inservire*, non habentur in cod. Mehn. — Cod. 168. habet tantum: *At nostri duri, iracundiae indulgent.*

*) Spalatino Witebergae fuisse intelligitur etiam ex epist. Lutheri ad Spal. d. d. 3. Sept. b. a. (apud de Wett. III. p. 372.)

***) Haec quae Melancthon de his voc. scripsit non habentur. Legitur vero in cod. Goth. 263. p. 22. scriptum de his voc.

esse animo. Et me in his molestiis, quas patimur, magis consolatur Paulus his verbis, postquam ea propius considerare et rectius intelligere coepi. Si quid habueris novi, quod putas nos scire debere, quaeso ut vel *Luthero* vel alicui nostrum perscribere velis. Intelligis, opinor, qualia requiram. Vale feliciter. 4. September.

Philippus.

Saluta reverenter meis verbis tuam uxorem.

No. 548.

13. Septb.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 104.

Ioachimo Camerario Bambergensi amico suo summo,

S. D. Negotium τοῦ ἀλωπεκ. curabo diligenter ac fideliter. Ante triduum rediens huc ex aula *Apellus* narravit mihi τὸν ἀλωπεκ. de eadem re cum *Ebrardo*, nescio ubi, collocutum esse. Cum hoc igitur primum communicanda sunt consilia nostra. De illo, quo de Graece scribis, eadem fere sum suspicatus. Ducebar enim quibusdam coniecturis, in quibus haec quoque fuit, *ὅτι θρυλλεῖται καινοτομεῖν, καὶ οὐ μόνον ἐπανόρθωσιν τῶν βιβλίων, τοῦτο γὰρ ἐπαινώ, ἐπαγγέλλεσθαι, ἀλλὰ καὶ παράδοξά τινα τῆς αὐτοῦ τέχνης οὐπω τὰ δικαστήρια ἰδῶν φρονεῖν.* Quae sic sunt, valde delectantur ingenijs suis. Quantae nostrae contentiones fuerint ὑπὲρ εἰρήνης, sub-observe tibi nuper significavi. Sed arbitrabar, te hominem prudentem facile intellecturum esse, quanti res negotii, quantae contentionis fuerit. Ardebat enim ὁμώνυμος ἐμοὶ *), et videbatur incensus ab illo tragico **), qui διῶσχυρίζετο αὐτὸν εἰσρακέναι τὸ ἀρχέντιον τῆς συνομοσεως. τοῦτο γὰρ λέγοντος αὐτοῦ πολλοὶ τῶν καλοκάγαθῶν ἀκηκόασιν. νυνὶ δὲ διαφωνεῖ τῆς διηγήσεως ἡ ἀπολογία. Quae ex re quid consequatur, quid suspicari cogamur, pro tua prudentia facile poteris ratiocinari. Non defutura erat probatio. Nam

de ea re initio etiam disputatum est, si illa διήγησις fuisset firma. Caetera relinquo tibi cogitanda. Ego gratias ago Deo, qui non permisit nos probare belli consilium. Plus enim boni inscientes, quam scientes fecimus. Nam quidam vehementissime contendebant, ut sibi fides haberetur. Quanquam non dubito, nos nunc in maximo odio esse, quia existimo quosdam putare, tutius sibi fuisse, disceptare armis quam iure. Vide, mi *Ioachime*, quanto in periculo versemur, irritatis inimicorum odijs atque auctis vanitate indicij, alterius autem vel facilitate vel incogitantia vel etiam timore πιστεύσαντος illi. Quanquam illud quidem quid dicam? διαβεβαιούν τὰ ἄδηλα, ut supra scripsi. Ego hac cura paene absumor, cum cogito, quanto scandalo onerata sit optima causa. Neque habeo quo me sustentem ἔξω τῶν δεήσεων καὶ εὐχῶν. Scriberem tibi multo plura, si esset tutum res tantas committere tabellariis.

Faber *) ex Bohemia ad me scripsit, hortaturque, ut deficiam a causa, habiturum me defectionis praemium, conditionem aliquam apud *Ferdinandum* regem. Et interpretatur me labascere, quia in libello inspectionis Ecclesiarum fuerim ἐπιεικέστερος, in quo tu vides nihil aliud me scripsisse, quam quod passim tradidit *Lutherus*. Et tamen, quia sine asperitate verborum scripsi, iudicant isti, scilicet homines acuti, me dissentire a *Luthero*. Audi generosam vocem *Iberici* **) nostri. Quidam magnus cum eo in convivio, nam ibi tantum θεολογοῦσι, forte de libello inspectionis confabulabatur; ibi cum esset mentio de confessione iniecta, de qua quid scripserim scis, et caput illud huic non valde probaretur, subiicit *Ibericus*, debere ipsos dare operam, ut eam libertatem, quam nunc sint consecuti, retineant, alioqui futurum, ut iterum a nobis redigerentur in servitutum. Nos paulatim veteres traditiones renovare. Illa vox statim ad nos a ministris, ut fit, perlata est. Ita vides quid de nobis sentiant: non solum inimici, sed hi qui harum partium voluerunt videri. Sic est, ut scripsit *Thucyd.* ὁ μὲν χαλεπαίνων πιστὸς αἰεὶ, ὁ δ' ἀντιλέγων, ὑποπτος.

Michaeli mittam pecuniam ex his nondinis. Nam *Ionam* convenire modo non licuit. *Eobano*

has, quod vero dicitur exaratum d. 9. Iunii 1547, quo tempore Melanthon errabat in exilio, et, ut videtur, est scriptum Schoerckelii, discipuli Melanthonis.

*) Philippus Landgrav. Hass.

**) Otfone Packio.

*) Io. Faber, concionator aulicus Ferdinandi Regis, postea episcop. Viennensis.

**) Ibericum clavis Thomas. interpretatur *Ferdinandum*, non video quo iure.

quoque scribam e nondinis. Te quaeso, ut statim mihi significes, an hanc epistolam acceperis.

Ex Francofordia nondum redierunt nostri, qui si quid attulerunt nobis, quid arbitrabor te quoque scire oportere, perscribam diligenter e Lipsia. *Sebaldus* noster adeptus est lectionem institutionum, quod illi bene vertat. τέχνην πᾶσα γαῖα τρέφει, praesertim τὴν τῶν πραγματικῶν. Stultos nos, qui cum ista nostra philosophia esurire maluimus, quam sectari quaestuosas illas artes. Vale feliciter cum tua coniuge et filia. Idibus Septemb. Nullo modo patiaris te nostri amore adduci, ut domo exeas ad nos profecturus. Nam heri comperi quosdam, quos tu fortasse non arbitraris inimicos tibi esse, aut te ne nosse quidem, atrocissime de te locutos esse, qui quidem eiusmodi sunt, quibus in odio esse gloriosum ducere debeas.

Philippus.

No. 549.

27. Sept.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 107.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico summo suo Noribergae,

S. D. Quanquam nihil habebam, quod scriberem, tamen ut assiduitatem tibi meam probarem, dedi hanc epistolam Doctori nostrati *Lutheri συνηγόρω* *) istac iter habenti. Ducit secum *Fachsum* doctorem e Lipsia, hominem ingeniosum. Novisti opinor, proficiscuntur enim Tubingam ad causam *Landgravii* agendam de comitatu Catorum. Ego ad urbis vestrae laudem pertinere putavi, ut tales hospites honorifice excipi curaretis. Ea itaque de re cum *Baumgartnero* deliberabis. Est inepta, ut vides, mea σπουδή. Sed bene audire urbem vestram cupio apud huiusmodi homines. Gratum fiet nostro, si ostendetur ei armamentarium. Vir est magnus ac sapiens. ἀλλ' οὐ κατὰ ἡμεδαπὴν φιλοσοφίαν. πάνυ γὰρ μεμπτήμοιρος ἐστὶ. πρὸς δὲ τοὺς μεταβαλόντας παλαιὰν διδασχὴν τῆς ἄνομασμένης ἐκκλησίας δοκεῖ μοι μικρότερον τοῦ δέοντος διακείσθαι λογιζόμε-

*) Hieronymo Schurfio. C. W.

νος μὲν ἀκριβῶς τὰ σφάλματα καὶ τὰ σκάνδαλα, τὰ δὲ κατορθώματα οὐδενὸς λόγου ἄξια νομίζων. Si quid igitur cum eo voles, μέμνησο τοῦ Ἐπιχαρμείου, in quo verissime scriptum est, nervos inesse atque artus sapientiae. Tu tamen putabis te mihi gratissimam rem facturum esse, si eum ambitiose etiam exceperis ac reverenter, χαίρει γὰρ ὡς εἰκὸς θεραπευόμενος. Estque mihi multus cum eo usus.

Misi tibi ante dies decem opinor epistolam plenam πολιτικῶν πραγμάτων, ad quam, quaeso te, ut respondeas, ac velim Graece, ut significes mihi, satisne intellexeris ea quae tibi subobscure significavi.

Ego valetudine misera utor, sentioque subinde eam fieri imbecilliolem. Sed nihil malim, quam statim e vita excedere, nisi me cura de liberis teneret, quos, si quid acciderit, volo tibi esse commendatos. Negotium τοῦ ἀλάμπ. est mihi curae, deque eo brevi scribam, quid effecerimus. Christus servet te ac tuos. Vale feliciter cum uxore ac filia, tertia Cal. Octobris. Saluta reverenter amicos *Micam* et *Eobanum*. Ab *Erasmio*, audio, mihi scriptum esse. Literas, cum accepero, mittam tibi videndas.

Philippus.

No. 550.

(eod. temp.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 62. — Contuli autographon in cod. Monac. I. p. 56.

Optimo viro, D. Hieronymo Bomgartnero, Senatori Noriberg.,

S. D. Quaeso te, Vir optime, ut pro tua humanitate meum silentium, quo hactenus usus sum, boni consulas. Nam in his miserrimis curis, quibus exerceri nos scis, cum minus me delectent haec ipsa studia, fit ut signior ad scribendum fiam. Accedit ad haec valetudo incertissima, et quaedam quotidianorum negotiorum varietas: haec saepe volentem scribere ab incepto revocant. Nunc cum istud irret Doctor *Hieronymus Schurf*, rogavit me *Wolfgangus Aubeck*, ut te rogarem, ut nobis significares quid sperare debeat de stipendio, quod ex testamento, nescio quo, petit.

Scripta est de re Academia ad Senatores quosdam vestros, qui nondum, quod sciam, responderunt. Si quid potes, rogo te, ut illum bonum iuvenem adiuves. Est enim valde studiosus, et mores dignos habet optimis studiis. Scis quae nunc sit fortuna nostri ordinis. Nisi enim a tui similibus defensae literae fuerint et excitatae, quid futurum est aliud, nisi ut Scythica quaedam barbaries, aut si quid hac deterius est, Germaniam opprimat. Doctor *Hieronymus* etiam orabit urbis vestrae Senatores, ut hunc iuvenem adiuvent. Quae in hoc motu nostra consilia fuerint, ἔγραψα ποτὲ πρὸς Ἰωάχμω (*). Vale felicissime cum uxore.

Philippus tuus.

No. 551.

12. Oct.

Friderico Abbati.

Epist. lib. VI. p. 315. — Contuli autographon Mel. in cod. Monac. I. p. 287.

Reverendo Patri, D. Friderico, Abbati ad S. Aegidium Noribergae,

S. D. Existimo vobis exhibitum esse libellum contra Anabaptistas, quem edi passus sum, ut exstaret de tanta causa meum iudicium, seu testimonium meae fidei. Ac spero me vobis † rem non ingrati fecisse, quod vobis inscripsi. Volui enim vestri etiam nominis auctoritate factionem illam premere, a qua videmus multa impia dogmata proficisci. Multos vidi, qui resipuerunt. Hi mera portenta narrant, quae tanquam mysteria celare solent † isti, ne impietas eorum deprehendi facile possit. *Hoffman* accepit titulum magisterii (**). Nunc habet opus vestra opera, ut ad eam rem sumptus ei curetur. Commendo vobis eam causam. Valet. Die 12. Octobr.

Philippus Melanchthon.

*) Vid. epist. ad Camerar. d. 15. Iul. 1528.

***) Vid. Luth. epist. d. 12. Oct. h. a.

No. 552.

18. Oct.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 109.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo Noribergae,

S. D. Adolescenti, quem mihi commendastis, non sum defuturus, sicubi mea opera uti volet. Nunc apud *Vitum Noricum* habitat, qui ei futurus est velut operarum exactor, exercendi se in nostris studiis. Audiet praeterea elementa iuris civilis. Id enim eius propinqui ab eo postulant, quorum consilium ego sane vehementer probo. Soleo enim ut scis iuvenes hortari, ut sequantur literas, quae faciant πρὸς τάλφιτα. Quid enim aliud faciant in tam perversis hominum iudiciis, et tam miseris temporibus, ubi virtuti non est honos.

De mea valetudine gaudeo te bene ominari. Sed *Cricius* *) errat, qui me, quia non decumbo, incolumi valetudine esse iudicat. Sentio attenuari quotidie corpus, ac paulatim vires deficere. Illa etiam diaeta, quae antea conciliabat somnum, nunc impedit, et commutari tamen sine aliquo incommodo non potest. Sed haec me non admodum angunt, libenter enim ex his quasi vinculis evolabo, cum evocabit Deus, modo ut ipse sit mihi propicius. Alia sunt quae me magis afficiunt.

Crescit Ecclesiae dissidium. Legi nuper epistolam *Billicani*, in qua totam Lutheranorum, κατὰ τὴν νυνὶ ἐπιπολάζουσαν ἐπιωνμίαν, doctrinam condemnat. Incipit mirari Dionysium? quid dicam? mihi quidem, quisquis illum tantopere suspicit, ut prae eo τὰ τοῦ Λουθήρου omnia contemnat, satis esse non videtur. Quae in illo aut similibus litera de iustificatione, de gratuita remissione peccatorum, de fidei vi ac natura, de iure magistratum et aliis quibusdam locis, quos hic noster aperuit? Et tamen audet scribere, nec praeceptorum, nec sacramentorum rationem recte traditam esse a nostris, ac insanire, qui Ecclesiam apud nos esse existiment. Haec ideo tibi scribo, ut *Spenglero* dicas. Nam huic quaedam cum illo est notitia, non ut illum admoneat, serum enim videtur esse, sed ut meminerit προσέχειν

*) Episcop. Cracov. C. W.?

ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων, si tamen me monitore indiget. Ego per occasionem ad *Billicanum* scribam.

Contuli in *meos annales* res hoc anno gestas optima descriptas fide. Ibi seriem earum rerum cognosces de quibus tecum aliquoties iam. Prodest memoriam tantarum rerum conservari, quanquam nunc quidem celandae sint. Tu tamen olim in lucem proferre debbis perpoltas et pictas artis coloribus. Nunc ego illustrare non possum, tantum in narrando mediocre adhibeo prudentiam.

Mei *Vangiones* *) sunt in urbe Galliae *Genebo*, sic dicunt a Caesare vocari Aurelianum, quo nunc *Cricius* proficiscitur. Rogo te, ut, quoniam te semper et amarunt et coluerunt, scribas ad eos, scis enim eos a me quoque valde amari. Ad extremum te oro, ut forti animo sis, saepe enim vituperat Christus ὀλιγοπίστους. Et fidei imbecillitas solet tristitiam animi parere. Vale III. Id. Octobris. Christus servet te ac tuos.

Philippus.

(D. 15. Octob. Melanthon proficiscitur in Thuringiam ad inspiciendas Ecclesias [vid. Lutheri ep. ad Michael Stiefelium d. 16. Oct. apud de Wett. T. III. p. 389.], ibique versatus est usque ad d. 23. Ian. 1529.)

Nó. 558.

(m. Oct. Wimariae.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 102.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo,

S. D. Statim a Lipsicis nondinis in Thuringiam ad statum Ecclesiarum inspiciendum profectus sum **). Ibi cum in aulam venissem, egi primum omnium de negotio τοῦ ἀλωπεκῆθεν. Nar-

*) Adscripsit vetusta manus: Siccinger et Bliearus.

***) Lutherus in epist. ad Spalatinum d. d. 20. Oct.: „Pomeranus Hamburgam est profectus, Philippus in Durin-

ravit itaque mihi Cancellarius, se de ea re cum principe collocutum esse, rogo in quam sententiam. Is respondit, se ex *Ebrardo* audisse, petere τὸν ἀλωπεκ. praefecturam aliquam exiguam. Ad eam rem benigne ac liberaliter respondit Princeps, cupere se tali viro gratificari, sed nunc praefecturam nullam vacuam esse. Mirabar rem hoc modo ab *Ebrardo* susceptam esse. Nam praefecturae per occasionem petendae sunt, cum fiunt vacuae. Dixi igitur quae mihi videbantur ex literis illius, non laborare eum magnopere de praefectura, sed ambire mediocre stipendium, ut nostris adiunctus tutior sit. Hanc dixi summam consilii illius esse. Meum non fuit praefinire stipendii vel modum vel formam, et scis me harum rerum imperitum esse. Sed bene promittebant nostri amici. Si igitur ὁ ἀλωπεκῆθεν vult confici rem, scribi curet ad *Dolscium* de suo consilio ac voluntate. Facile opinor impetrabit, quod volet.

Vidi hic exemplum epistolae ad *Νικόλεων* scriptae ¹⁾, de qua tu, ut video, non sine magna causa questus es. Et sane violenter scripta, sed ego non tam auctori irascor, qui sui similis est, nunquam enim magnopere videre studuit, quid hominum iudicio deceat, idque certo quodam consilio vel fato etiam, quam illi qui talem epistolam non est veritus istic circumferre et ostentare. Perlata est ad *Agricolam* nostram γείτονα ²⁾. Is misit huc ad *ποιμένα* nostrum ³⁾, et postulat decerni quaestionem in *Ἀρχιεπίσκοπον* ⁴⁾. Scribit literas valde minaces. Ita maxima de nihilo nascitur historia. Nam quantum ego suspicor, mittetur illius epistolae exemplum ad omnes principes, ad Caesarem, ut illis persuadeatur nostrum tumultus cupidum esse, et belli facem, et huiusmodi alia, quae affingi ex arte, non illa quam nos profite-mur, rhetorica, sed ex sycophantica solent. Sed Deus corrigat istiusmodi σφάλματα nostra. Vale et delectare tuo otio. Nos in miserrimis negotiis versamur. Iterum vale, ex Wuimaria.

Fuit mecum his diebus *Portunnus*, qui mihi maximae voluptati fuit, quia tuum nomen semper habet in ore. Praediolum quoddam a principe consecutus est.

Philippus.

1) ad Wencesl. Linckium, epistola d. 14. Iun. scripta a Luthero.

2) Ducem Georgium. C. W.

3) Electorem.

4) Lutherum.

No. 554.

(m. Oct. Wimariæ.)

Eidem.

Epist. ad Camerac. p. 108.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico summo,

S. D. Heri sero huc venit Doctor *Hieronymus* *), quem quidem ego valde praedicasse audio officia vestrorum, sed ego nondum cum homine potui colloqui. Tantum paucis salutavi. Nunc redit ad vos. Da operam, quaeso, ne ulla ex parte in vestris humanitatem ulla in re desideret. Ego non ignoro quam sim ineptus, dum ista curo. Sed nihil vereor, mi *Ioachime*, propter nostram amicitiam, omnes meas curas, quamvis ineptas, in tuum sinum deponere. Et haec meam sollicitudinem, si quid refert, *Hieronymo Baumgartnero* indices. Habeo enim nonnullam causam **) huius meae voluntatis, quam te suspicari, quam scribere malo. Hodie tabellarium existimo huc venturum esse, missum *Vuiteberga*, qui mihi afferet, si quid interea, dum absum, ad me scripsisti. Si quid ad me voles scribere his duobus mensibus, si poteris, *Vuimariam* mitte ad Cancellarium. Quanquam etiamsi *Vuitebergam* miseris, curabunt mei, ut statim ad me perferatur. Invitus absum domo, et versor in negotiis molestissimis. Nec me pigeret laboris, si quid proficeremus. Sed oportet nos obsequi temporibus. Vale feliciter. *Eobanum* et *Michaelem* saluta. Vale felicissime cum uxore et filia. Ex *Vuimaria*.

Philippus.

No. 555.

(exunte Oct. Ienae.)

Friderico Abbati.

Epist. lib. VI. p. 314. Contuli autographon Mel. in cod. Monac. I. p. 286.

Reverendo Patri, D. Friderico, Abbati ad S. Aegidium, suo patrono,

S. D. Saepe me ad scribendum hortatur *Ioannes Hoffman*. Nec mihi argumentum defuturum

*) Hieron. Schurf.

**) Quia violabat suam gratiam apud principem. C. VV.

erat de tuis meritis ac beneficiis erga me dicenti. Sed fit occupationibus meis, quo minus aut tibi aut illius voluntati satisfacere possim. Nunc tamen nostro *Figulo* hoc epistolium dedi, tantum ut significarem, me tui memoriam non eicere ex animo.

De *Anabaptismo* quae sum commentatus, opinor te vidisse. Cum domum et ad libros rediero, spero me etiam de Eucharistia meam sententiam scripturum esse. Intellego enim hoc et te et alios quosdam bonos viros desiderare *). Paulus iussit, ut spiritualibus donis nos mutuo consolemur. Ego vero talibus commentationibus hoc etiam consequor, ut me ipsum confirmem et meam constantiam **) munitiorem. Quare non illibenter eam quoque controversiam attingam. Vale feliciter. Ex Iena.

Philippus

No. 556.

(tere ex. Oct.)

*Wencesl. Linckio.*Manlii Farrag. p. 227. — Data dicitur „ex Buciano,” quod fortasse est oppidum *Battstaedi*.*D. Vuenceslao Lynco, Doctori Theologiae, Philippus Melancthon,*

S. D. Misit huc ad Principem nostrum dux *Georgius*, exemplum cuiusdam epistolae ad te scriptae ¹⁾, ac videtur vehementer iracundus auctori. Id tibi significandum duxi, ut cautior esses in posterum in adservandis ²⁾ literis huius generis. Plena sunt omnia fucatis amicis, quorum simulatione vide ne aliis in rebus decipiaris. Miror quis sit, qui hanc epistolam non veritus est ad *Georgium* perferre. Tu suspicari facile poteris. Neque enim ignoras, cui ad transscribendum dederis. Inde ratiocinari caetera poteris. Quaeso

*) Spenglerus, cui iam Lutherus responsum dederat d. 11. Aug. h. a.

**) Scriptum est: *constiam*, quod Sparrh. legit *consolantiam*, et addidit: *reddam*, quod autographon non habet.1) Non „a te” ut Manl., sed „ad te” scribendum est. Est enim sermo de *Lutheri* epist. ad *Linckium* d. 14. Ian. 1528. (Luth. ep. T. III. p. 340.), quam *Linckius* incaute descripserat aliis, a quibus ad *Georgium* Ducem perista fuerat.2) *Manlius* mendose „adversandis.”

te significes mihi, per quos tam late propagatam esse hanc epistolam existimes. Vale, ex Buciano.

No. 557.

2. Nov.

Ioanni ministro.

Epist. lib. V. p. 497.

Ioanni, ministro Philippi Melanthonis fidelissimo,

S. D. Scribe mihi, quaeso, de omnibus rebus vestris, de puerorum valetudine, deque aliis omnibus. Huc adfertur, quosdam istic pestilentia periisse. Ego, quanquam non ignoro, quid, priusquam istinc abii, acciderit, tamen dissimulo omnia. Si malum ingravescere coepit post meum abitum, aliud consilium quaerendum est. Amabo te, scribe mihi certa et explorata.

Mitte mihi duos libellos *Colossensium*, quos iussi ligari istinc abiens. Si *Iosippus* distulit excudere *Dialecticam*, age cum eo, ut differat, donec rediero: nam omnino indiget emendatione. Non enim est diligentius excussa a *Secerio*, quam ante annum Coloss. *Secerius* mea patientia inepte abutitur, at viderit, ut diu tolerare hanc tantam negligentiam possim. Vale feliciter. Postridie omnium sanctorum. Saluta *Georgium Eberhardum* et *Vitum*. Dic his, ut mihi scribant. *Vitum* volo nostra mensa uti.

Philippus Melanchthon.

No. 558.

10. Nov.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 114.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo,

S. D. Heri accepi literas tuas, in quibus admones me negotii *Othonis*. Scis me toto paene semestri abfuisse *Vuiteberga*. Quare, cum primum ea de re scripsisti, nihil agere, cum domo abessem, potui. *Velcurius* collocutus est cum *Ambrosio*. Isque videtur non abhorreere a vestro negotio. Sed questus est sibi nimis duras leges

imponi. Idque et mihi videtur. Quod si minus aliquanto foenebris pecuniæ repeteretur, videtur conditionem accepturus. Proinde deliberabit cum amicis *Otho*, quid aequum esse arbitrentur. Ego, quia audio his proximis diebus *Ambrosium* huc venturum esse, de eius voluntate certiora scribam ad vos non ita multo post.

Scripti ad te ante paucos dies epistolam longiuseulam et querelarum plenam, quo genere literarum talibus tuis temporibus uti non debbam. Sed, ubi dolet, aiunt, ibi quisque habet manum. Ita ego ad deploranda nostra mala vel invitus delabor. Neque nunc sum aequiore animo. Nec me tam domesticae miseriae conturbant, quam mala publica, quae tanta sunt, ut iam videantur ipsis remediis exacerbari. Noster *Arcesilas* mirifice afflicatur. Orabis igitur Christum, et ut servet virum, et ut gubernet periculosissimis tempestatibus. Quaeso te, ut saepius ad nos scribas. Ego vicissim, si intellexero te hoc officio meo delectari, scribam sequentius. Nusquam magis acquiesco, quam in tuis dulcissimis literis. *Micae* solvam diligenter, quod pro Psalmis debeo. Vale, III. Id. Novemb. Uxorem tuam et amicos omnes meis verbis reverenter saluta.

Philippus.

No. 559.

(Nov.)

Nobili cuidam.

† Ex apographo in cod. Goth. 402. p. 324.

Ad nobilem quendam Phil. Mel.

Gottes Gnad durch unsern Herrn Jesum Christum. Gestrenger, Bester und würdiger. Uns berichtet Briefß Zeiger dieser Schriften, Blasius Wille auß dem Dorfe Werchem, daß er vor drei Jahren einer Jungfrau, Margaretha, in bemeldetem Dorfe Werchen *) eine Ehe gelobt hat, und fast ein Jahr hernach habe er sie beschlafen, und hat also ein Kind mit ihr gezeuget, welches noch lebet. Nachmals hat er wollen mit ihr Hochzeit machen; aber solches ist ihm nicht zugelassen von wegen der Sippschaft zwischen ihm, dem Blasio, und dem Weib Margaretha. Denn des

*) Werchen, ubi situs est hic pagus?

Blasius Vater ist der Margaretha Mutter Bruder gewest. Nun sucht Blasius bei uns als den Visitator an, und bittet um Gottes Willen, so solche Ehe nicht wider Gottes Verboth sey, ihm dieselbige zu erlauben, im Ansehen, daß das arme Weib sonst verlassen würde, und der arme Waise unverforgt bliebe. Auf diese seine Bitte haben wir ihm angezeigt, daß der Pfarrherr recht gethan, daß er diese Ehe ohne weitem Rath nicht zugelassen. Denn wiewohl zweierlei Verboth sind von Sippchaften, etliche gradus in Gottes Wort verbothen, dazu sind etliche mehr gradus um der Zucht willen durch die Obrigkeit verbothen: so ist doch der Visitatoren Befehl, daß beiderlei Verboth sollen gehalten werden aus vielen Ursachen. Und wie in den göttlichen Verbothen ganz keine Dispensation zuzulassen, also trägt sich's etwa mit den menschlichen Verbothen zu, daß von wegen der Umstände die Obrigkeit, so davon Befehl haben, Ursache und Macht haben zu dispensiren. Nun ist in diesem Fall zwischen Bruder und Schwester Kindern kein göttlich Verboth, wie denn Laban der Rebecca Bruder gewest, und ihre Kinder, Rachel und Jakob, zusammen gefreiet haben. Item Constantinus und Gallus sind Brüder gewest, dero Kinder, Helena und Juliana, auch zusammen gefreiet haben. Und ist dieser gradus öffentlich in alten kaiserlichen Rechten zugelassen. Wo sich nun dieses Blasii Fall also hält, haben wir aus Erbarmung von wegen des armen Weibs und des armen Waisen jegund nach der That bedacht, zu dispensiren, und willigen, daß die Ehe zwischen Blasio und gedachter Margaretha nicht soll verhindert, sondern soll vollzogen und in Gottes Namen solennisirt werden.

Damit aber nicht aus diesem Exempel Andere Ursache nehmen, wie leider oft geschieht, zu größerer und unziemlicher Freiheit, und daß männiglich wisse, daß solche gradus verbothen seyen, so ist dem Blasio eine Strafe aufgelegt, darein er auch gewilliget, nämlich daß er durch seinen Junkern drei Wochen soll im Gefängniß genommen werden, zuvor ehe die Hochzeit gemacht wird. Dieses ist unser Bedenken und Antwort auf diesen Fall und diese Bitte. Wo nun Euer G. (Gestrengen) ihr diese Meinung gefallen ließe, bitten wir Euer G. wollt in diesem Fall Gedult tragen, die Ehe lassen solennisiren, und den armen Mann dulden, doch mit vorhergehender Strafe, wie gemeldet. Gott bewahr Euer G.

No. 560.

(Nov.)

Georgio Marchioni Brandenb.

† Ex autographo Mel. in tabul. Vinar. Reg. O. fol. 127. Lit. LLL. — Scripta est Georgio Marchioni, ut intelligitur ex epistola Ducis Electoris den Sonnenberg nach Wartburg, anno XXVIII., ubi scribit, se hanc Marchionis quaestionem proposuisse Melanthoni, inspicienti Ecclesiam Thuringiacam, et Iurisconsultos hoc Mel. et Myconii iudicium probasse.

(Georgio Marchioni Brandenburg.)

Non sunt nova exempla sine magnis et necessariis causis approbanda, quia novitas contra receptas leges laedit auctoritatem etiam aliarum legum; quare diligenter quaerendum est, utrum liceat dem *Hansen von Neustat* dimissa priore uxore aliam ducere. Christus de divortio loquens non prohibet innocenti coniugi, qui adulteram dimittit, aliam uxorem ducere. Quid enim erat opus excipere causam fornicationis, si ille etiam moechatur, qui ducit uxorem dimissa adultera? Nunc Christus manifeste ait: *moechatur, excepta causa fornicationis*; ergo non moechatur, si causa fornicationis, dimissa uxore, aliam duxerit. Et in hac sententia est *Ambrosius* in commentario prioris epistolae ad Corinthios, et exstat exemplum *Fabiolae* apud *Hieronymum*, unde apparet, a veteris ecclesiae moribus has nuptias non esse alienas. Canones fieri divortium patiuntur. Sed quale divortium est, si persona innocens adhuc ligata est, et periclitatur, si non potest continere?

Secundo, neque tamen in tali casu novae nuptiae permittendae sunt sine iudicio eorum, qui praesunt. Sed sequenda est regula Christi Matth. 18.: *dic Ecclesiae*; primum propter scandalum, quia, si sine iudicio magistratum liceret novas nuptias contrahere, fingerentur quotidie causae deserendi coniuges. Secundo opus est iudicio eorum, qui praesunt, propter conscientiam eius personae, quae ducitur in matrimonium ab illo, qui dimisit adulteram. Si enim res non esset iudicata, nunquam illa persona, quae postea ducitur, certa esset, licuisse ipsam duci. Si qua sine iudicio nubit ei, qui dimisit adulteram, illa cum sit incerta, utrum vir ius habuerit aliam ducendi, nubit dubitante conscientia, quare vere moechatur; *quod enim non est ex fide, peccatum est.*

Sentio igitur, non esse permittendum *dem Hans von Neustat*, ut ducat aliam uxorem, nisi prius re cognita et iudicata prior uxor fuerit declarata adultera. Quae autem probationes adulterii sint legitimae, sciunt Iurisconsulti. Ego hic nondum vidi sufficientes probationes, etiam si mihi constaret, illas literas a muliere scriptas esse, quas produxit *der von Neustat*. Cognoscat igitur Princeps causam, ubi si *Hans von Neustat* legitime probaverit, mulierem esse adulteram, et fuerit absolutus, Evangelium non prohibet ei aliam uxorem ducere.

Propemodum suspicor, *den Neustäter* quaerere etiam aliud argumentum, quod propter discessum seu fugam mulieris liceat aliam ducere, sed hoc argumentum valere nihil debet, quia, tametsi inconsulto marito discessit, tamen non est a marito requisita aut revocata, imo maritus volens permisit ei, ut discederet. Sola desertio non patrocinator desertae personae; requiri enim deserta persona legitime debet. Nec patrocinator *den Neustäter* confessio illa mulieris obscura *im Vertrag*. Non igitur alia ratio tueri *den Hansen von Neustat* potest, nisi adulterium mulieris, si tamen re iudicata mulier fuerit adultera declarata.

Philippus Melanchthon.

Idemque quoque et mihi *Fridericho Myconio* placet *).

No. 561.

(Decb.)

N. N.

Edita ex autographo in d. Unschuld. Nachr. Jahrg. 1716. p. 950.

An den gestrengen und Ehrenvesten Herrn Camerer (vermuthlich dem Camerer Joh. Grafendorf zu Weimar).

Gestrenger, Ehrenvester Herr Camerer. Ich bitt um Gottes willen, E. S. (Ew. Strengen) wolle den Schöfser zu Neumarkt ernstlich befehlen lassen, daß er dem Pfarrer zu Balstedt helfe, damit er die Zins zur Vicari zu Berlstedt gehörig erlangen möge. Denn die Vicariatores haben befunden, daß dieselbige Vicari

*) Haec manu Myconii subscripta sunt.

des gedachten Pfarrers ist, und daß sich derselbige Pfarrer ohne die Vicari nicht erhalten kann.

Er. Str.

williger
Phil. Melanchthon.

No. 562.

(Decb.)

Chr. Beyero.

† Ex apographo in cod. Mehn. III. p. 69. et iterum p. 182. et cod. Basil. 39. p. 37 b.

Magnifico viro D. Christiano Beyer, Doctori Iuris, Cancellario, suo Patrono.

Magnifice Dom. Cancellarie. Scio vos nihil ardentius cupere, quam ut prospiciatur ecclesiis. Quare nihil erat opus ad nos ¹⁾ scribere. Ego vero libenter scripsissem ad Illustriss. Principem; sed quis audit illas miserrimas querelas, quis afficiatur necessitate publica? ²⁾ Si non volunt constituere ecclesias, brevi ³⁾ funditus interibit religio. Ego in inspectione coniunxi, quantum potui, pagos, sed quidam ⁴⁾ ita dissiti sunt, ut omnino habeant opus peculiaribus pastoribus. Et nunc Anabaptistis ista loca Thuringiae sunt obnoxia. Ideo vos oro propter Deum, ut literas *Menii* et praefecti *D. Eberhardi* diligenter commendetis Principi. Bene valete.

No. 563.

(Decb.)

Frid. Myconio.

† Ex autographo in bibl. Guelpharb. descripta ab Olshausen.

Friderico Myconio, Concionatori Gothensi, suo amico,

S. D. Multo ante e Witeberga misissem tibi scriptam sententiam de causa divortii, sed me quidam maximus metus remoratus est, quominus pronunciarem. Movet enim me exemplum.

1) Cod. Basil. nos; cod. M. vos.

2) quis afficiatur etc. desiderantur in cod. Bas. et in apographo 1 codicis Mehn.

3) penitus cod. Bas.

4) quidam abest ab apogr. 2 cod. M.

ma res est, mi *Friderice*, movetur vulgus his nplis, ut facile deserant coniugia et nova conant. Huic periculo veteres canones mediterunt. Non disputo quale fuerit remedium; e hoc manifestum est, etiam prodesse, ut duibus iusto vinculis coniugia astringantur. un scriptum ostendas consulis, ut permitnubere mulierulae. Ceterum pro concione iac re nihil dicas, sed saepe in genere veheter exaggeres turpitudinem sceleris eorum, coniugia deserunt, et summa diligentia aderis ad colenda iura coniugii. Scis quantum eris haereat nostris in partibus propter negotrimoniorum male tractata. His scandalis eri concionatores omnes ubique oportuit. Sed ti nihil agunt, nisi ut vituperent monachos aut states. Quaeso te, mi *Friderice*, expendas nto in ministerio Deus te collocaverit; pro reddemus rationem vellicationis nostrae

Lupnicensis *) ecclesia est vacua. Statim ur mitte tuum *Davidem*, ut ad tempus hic at, donec veniat eo *Crucebergensis* concioer, cui haec parochia promissa est. Nihil eris, si *David* non volet rem suscipere, alium aras, ut habeant *Lupnicenses* his feriis pastoro! miserum statum ecclesiarum! Da li ad quaestorem *Isennachensium* illi, quem ad nicz mittes.

Veniet ad te quidam *Bonifacius Kemp*, qui, acebunt tibi eius doctrina et mores, in *Cruce* mitti potuit. Scripsi illi *Bonifacio* rogatus caestore *Isennachensi*, ut ad te proficiscatur. amen ad reditum meum voles differre *Cruce* gensis ecclesiae ordinationem, non valde licebit mihi, quidquid statueris. Vale ex naco.

564.

eod. anno.

Phil. Gluenspiefs.

Ex apogr. in cod. Mehn. III. p. 58.

Philippo Gluenspies.

mae voluptati nobis hic *Nicolaus* fuit propter ularem suavitatem morum et iudicium de no-

Lupnitz, pagus in Principatu Eisenach.

stris studiis aequissimum. Anadverti enim, longe dissimilem esse quorundam sui ordinis hominiam, qui nullas artes, nulla studia virtutis admirantur; sola pecunia metiuntur hominiam felicitatem. Multo tamen iucundior mihi cum homine congressus fuisset, si tempora laetiora essent. Vix enim credas, quantum me perturbent tristissimi isti de bello rumores; quod si Deus non prohibuerit, multarum optimarum rerum ruinam secum trahet, et mirifice augebit odium ecclesiasticae doctrinae, quam nos probamus et profitemur. Rogemus igitur Christum, ut, quoniam hac in re ipsius gloria periclitatur, ferat opem vobis, nec patiatur in nos diabolum pro sua libidine grassari.

Hoc afferebat *Nicolaus*, quod mihi iucundissimum erat, tibi desponsatam esse filiam tui propinqui. Opto itaque ex animo, ut tuis nuptiis faveat Christus, easque gubernet et fortunet. Prostromo te oro pro nostra coniunctione et veteri amicitia, ut retinere benevolentiam, qua erga me fuisti, velis. Intelligis enim, opinor, quanti tuam amicitiam faciam. Vale feliciter. 1528.

No. 565.

(eod. anno.)

Nicolao Kindt.

Edita a Schlegelio in vita Langeri p. 217. ex apographo in codice Bavari Vol. II. p. 502. Contulimus simul apogr. in cod. Mehn. III. p. 49^b. et aliud ibid. p. 157^b. et eod. Basil. 89. p. 32.

Ph. Mel. Doctori Nicolao Kindt.

Eximie Domine Doctor. Commendo vobis hunc Magistrum *Arsacium* petentem ¹⁾ ludi literarii administrationem apud vos. Olim *Ingolstadii* captus est et crudeliter tractatus a theologis suis. Id eo scribo, ut et agnoscere hominem facilius possitis, et complectamini familiarius, cum intelligetis, eum singulari doctrina praeditum esse.

1) Cod. B. et c. M. in apogr. secundo *petenti*, quod nendum est. — Est M. *Arsacius Seehofer*, Monacensis, pro quo Lutherus apud Io. Stauplitzium d. 17. Sept. 1528. intercessit. Ob Evangelii confessionem a Rectore et Universitate *Ingolstadiensi* in monasterium *Etal* detrusus, tanquam in carcerem, fuga se subduxerat et 1528. *Witebergam* venerat, ubi in annum circa 1528. vixit, ut patet hac epistola. In *Borussiam* missus, postea in *Sueviam* rediit et *Augustae* et *Winiidae* scholis et ecclesiis praefuit. (Haec Schlegel.)

Mihi pollicetur, omnia se de ²⁾ vestro consilio facturum istic ³⁾. Quare vos pro humanitate vestra suscipiatis ⁴⁾ hominem et ⁵⁾ iuvandum et tuendum. Bene vale ⁶⁾.

No. 566.

(eod. anno.)

Eidem.

E codice Bavari Vol. II. p. 508. iam olim a Schlegelio in vita Lang. p. 218. edita, nunc denuo descripta, collato apogr. in cod. Mehn. IV. p. 49b.; cod. Bas. 89. p. 32b.

Phil. Mel. Doctori Nicolao Kindt.

Exposuit mihi *Arsacius*, summa humanitate se a vobis exceptum atque tractatum esse, quod fecit mihi gratissimum. Existimabam enim, partem eius officii ad me pertinere, quod propter meam commendationem videretur benignius a vobis adiutus esse. Ego si quo genere officii vicissim vobis gratum facere potero, operam quoque dabo, ut intelligatis, hoc beneficium apud hominem gratum collocatum esse. Nunc iterum vobis commendo *Arsacium* et iuvandum et tuendum. Hortatus sum eum accuratissime, ut vos et tanquam pastorem et peritum virum atque amantem studiorum nostrorum diligenter ac reverenter colat atque observet. Idque faciat non solum, quia virtuti vestrae hic honos debetur, sed quia expedit tranquillitati urbis concordia vestra. Hoc mandatum spero *Arsacium* non neglecturum; nam et literatus est et non omnino rerum imperitus; sed erit ¹⁾ humanitatis vestrae, ostendere ei, quibus rationibus optime et suum munus obire, et publicam concordiam retinere possit. Bene valete.

2) de addit c. Mehn. et c. Basil.

3) Pro istic cod. Basil. esse.

4) cod. Bav. et c. Bas. suscipietis.

5) cod. Bav. ad.

6) Bene vale tantum habet c. Mehn.

1) erit habent c. M. et c. Basil. pro est quod Schleg. edidit e cod. Bav.

No. 567.

(eod. anno.)

Iusto Waldhausen.

Manlii farrag. p. 242.

*Iusto Vualhausen *) Philippus Melanchthon,*

S. D. Non solum ex alumnorum literis, sed etiam ex tuis coniecturam facio de tua fide et tua sedulitate. Video enim te operam dare, ut ipse docendo discas, teque ipsum meliorem reddas. Nam epistola tua ita est scripta, ut superiores tuas epistolas facilitate atque elegantia vincat. Ita autem quisque studiosissime docet, si se quoque meliorem reddere conetur. Cum autem videam te tali natura atque ingenio esse, ut consequi genus orationis probabile possis, non dimittam te quin adhorter, ut omnibus viribus in hanc rem incumbas, ut in ratione dicendi labores. Itaque te velim conferas summo studio ad imitationem Ciceronis. Interdum tamen te epistolas *Erasmi* legere velim: et de ipsa ratione imitandi scribam ad te plura, si cognovero te hoc studio delectari. Eodem autem vocandus erit alumnus tuus, cuius natura ad eloquentiam videtur idonea. Vale.

No. 568.

(eod. anno?)

Ge. Spalatino.

† Ex autographo Mel. in cod. Basil. F. 101. epist. 98., cui Spalatinus in inscriptione adscriptus ann. 1528.

Optimo viro, D. Georgio Spalatino, amico suo summo,

S. D. Tuas literas, quas ad me dedisti; exhibui legendas Doct. *Martino*. Is recepit mihi, se scripturum ad te ea de re, de qua mecum egisti. Ego sic iudico. Si vires patiuntur illius concionatoris, quisquis est, et vel paucos habet auditores, vocationem non esse relinquendam. Negociantur in Evangelio multi, sed dissimilibus donis ac successu; neque tamen illi improbantur, qui vel pauca lucrati sunt. Ego etiam ad exemplum pertinere

*) Waldhausen scribit hoc nomen Lutherus, in epist. d. 29. Jan. 1540. scripta, e qua intelligitur, Iustum 12 annos versatum esse Witebergae, et anno 1540. vocatum esse in urbem Hameln, ut munus Syndici ei demandaretur. Scripta igitur videtur epistola fere anno 1538.

ror, ut in ecclesia diebus illis fiant conciones. Equam enim, qui nunc sunt homines, male effecti sint, nec studeant audire frequenter um Dei; tamen est futurum, Deo volente, entura posteritas libentius ac frequentius au-

Id ita fiet, si nunc retineatur docendi condido. Haec enim invitabit aliquando tempore tranquillioribus homines ad discendum. *bum Dei abundet*, inquit Paulus, *inter vos*. ipse me voce semper consolor, cum obstrepit i versiculus ille: *peccatori dixit deus, quare ras iustitias meas?* Quo enim respiciam, ad verbum? qua me consolatione, qua doctrinastentem, nisi narratione scripturae? Prodest it vel ipsi concionatori, non intermittere mirium. Paulus ait, oportet agricolam priam peragere fructus; quasi dicat, docentem et ntem verbum Dei primum sui laboris fructus ipere, hoc est, crescere in cognitione Dei. idam absterrent multitudinem prolixitate conum. Ea res laedit ipsorum quoque valenem et onerat auditores. *Nazianzenus* conciones debere breves esse, quia nullus us citius quam aures defatigetur *.) Vale.
Philippus.

569.

(eod. anno?)

Ge. Spalatino.

† Ex autogr. Mel. in cod. Basil. F. 101. epist. 22.

Georgio Spalatino,

Cum esset hinc abitura *Ebrarti* uxor, quia timabam te domum redire, dedi ei has ad te as perferendas, ut tibi gratularer reditum. o enim, ut redeunti faveat Christus, et servet e coniugem tuam. A *Rasmano* contumeliositeras accepi. Nihil illo est, in speciem, ma-compositum ad modestiam, nihil natura fero-et insolentius, si inspicias penitus. Itaque eius miseret. Nam quod eius res mihi curae ant nonnihil hactenus, non meis affectibus, illius utilitati serviebam. Nunc quia meam evolentiam pro nihilo ducit, valeat sane ac res sibi habeat. Ego manum non verterim me amico sive inimico cupiat uti. Noriberin similem hominem illius incidi, qui me nunc

Haec uncis inclusa margini adscripta sunt a Melanthono.

lacerat humanissimis scriptis. Sic sunt isti nostri amici donec numeres. Vale, et per otium, ne nostri obliviscaris, rescribito.

Philippus.

No. 570.

(eod. anno?)

Ge. Spalatino.

† Ex apogr. in cod. Dresd. C. 140. p. 88 a. epist. 110. descripta a Cl. Gersdorffo.

Ad Spalatinum.

S. Si recte descripta est *η γερὰ Francisco Bergman* et puellae *Elissae Ultricae*, contingunt se quarto gradu. Iuxta regulam quoto gradu distant personae a communi stipite, toto inter se distant. Porro adolescens est abnepos communis stipitis, puella abneptis. Vides gradum longinquum esse, et est in collateralibus, ubi veteres coniugium in propioribus gradibus concedebant. Nosti enim et Mosaicas et Romanas hac de re leges. Quare sentio concedi posse his personis coniugium. Sed mores prius explorandi sunt, ne iterum dissiliat coniugium, si mores non sunt commodi ac probabiles. Postea res in tua potestate est tanquam inspectoris, qui debet τὸ ἀκριβοδίκαιον Pontificiarum legum pro tempore moderari. Si mores et circumstantiae invitarent, ne quidem in tertio gradu vehementer refragandum existimaverim. *Περὶ πληροφορίας* scribam alias, etsi nihil est nisi fiducia crescens in quotidianis exercitiis ac periculis, quae erigitur et confirmatur verbo Dei. Nunc quae de fide dici vides, accomoda et ad *πληροφορίαν*. Bene vale et quoniam me accusas, quod literas sine consule mittam, adscribam.
DICTATORE PERPETUO MOGUNTINO.

Φίλιππος.

No. 571.

(eod. anno?)

Iac. Micyllo.

† Ex apogr. in cod. Mehn. III. p. 59 b.

Ad Iacobum Micylum.

Cum in secundis tuis rebus perinde ac meis gaudeam, mi *Micylle*, magnam voluptatem cepi ex tuis literis, quibus significas, quid de uxoris tuae bonis acciderit, tibi gratulor tuas res ut ius

fasque erat restitui. Nam indignissimum mihi videbatur, cum ingenium hoc tuum et eruditionem ornare amplissimis praemiis deberemus, tamen esse crudelitatem tantam Centauri istius, ut nihil veritus sit, in tuas fortunas, in orbae puellae lares per summam iniuriam summumque scelus invadere. Sed cum toties appellet (se) Deus patrem orphanorum, dubitare non debes, quin et tuae uxoris salus et fortuna ei curae sint. Nam etiamsi non contingeret haec recuperare, tamen hanc iacturam aliunde magno comodo Deus haud dubie sarciet, quanquam nunc bona in spe sum, fore, ut haec tota res ex sententia tua conficiatur. Tamen, etiamsi quid accidet secus, nolim te perturbari, aut de vitae tuendae rationibus magnopere sollicitum esse. Multa nobis fidem faciunt, poetas Deo inprimis curae esse. *Simonidem* scis e convivio vocatum esse, cum aedes ruiturae essent; *Arionem* a delphine in portum et loca tuta

transvectum; quae, etiamsi non acciderunt, tamen a sapientissimis hominibus in hoc prodita sunt, ut scirent homines docti, se divinitus adversus vulgi saevitiam tegi; quod cum illi summi homines senserunt, (meministi enim versiculum: sunt et commercia coeli), tum etiam christianae literae gravissime docent. Quare te, qui in eodem genere studii versaris, animo adversus haec pericula firmo esse iubeo, delectarique tuis studiis, et operam dare, ut inde quantum potes ad utilitatem publicam promas, nec ingratitude hominum, quo minus bene merearis de iuventute, absterreare. Deo enim curae erit, ut vicissim tibi pro pulcherrimis tuis laboribus gratiam cumulado reddat, et uxorem quoties adspicies considerabis, te divinitus cum illa copulatum et consociatum esse. Quod si feceris, et illius consuetudine unice delectaberis et facile omnes molestias perferes.

No. 572.

6. Ian. (Erfordiae in itinere.)

Frid. Myconio.

† Ex autographo cod. Mehnert. I. p. 11 b.

*Dom. Friderico Myconio, concionatori
Goth., amico suo,*

S. D. Senex *Breitebachensis* nobiscum ad Erfordiam usque profectus est. Ibi audivimus eius postulationem. Cupit sibi concedi, ut concionetur, quia aliter tranquillam conscientiam habere non possit. Nec sacramento utatur, quia putet, se contra conscientiam facere ea, quae sibi revelata sunt. Haec est summa negotii. Nos egimus cum illo, ut domum redeat. Diximus satisfacisse eum suae vocationi, quia nobis revelavit suas ἀποκαλύψεις. Idem tu dicas homini, satis esse, si magistratibus patefaciat sua mysteria; vulgo patefacere nec opus est, et est mali exempli, quia homines seditiosi volent ipsius exemplum imitari, et concionari similiter. Habet quandam querelam, quod dominis suis mulctam dederit, cum antea alio loco solverit. Quaeso te, scribe ad *Wangenhemienses*, ut misereantur eius. Erphordiae audivi minacissima edicta Ducis *Georgii*, quibus mandat, ut sui parent se ad bellum. Oro igitur Christum, ut det pacem. Erphordiae in Epiphania. Salutant te praefectus, et *Iustus*, et *Erasmus*.

Philippus.

No. 573.

(8. Ian. Wimariae.)

Eidem.

† Ex apographo in cod. Mehnert. I. p. 6.

*Venerabili viro, D. Friderico Myconio,
amico suo carissimo,*

S. D. Quod faustum felixque sit, redivit istuc *Bromius* ex Witteberga. Etsi scholae et meae

familiae causa cupio domum properare, tamen optarim, mihi licere comitari *Bromium* aut *Paulum*, qui Erfordiae a nobis discessit. Duos tibi commendo praeficiendos Ecclesiis, *Cunradam*, qui nunc est in *Harsdorf*, et cogitur assidue litigare cum *Fürstsher*. Scis qualis possit esse consuetudo sacerdotibus cum illis vulturibus. Est et civis Erfordiae, quem *Lutherus* vocat *Bips*, qui habet affinem, cui opus est conditione. Rogo ut eius rationem habeas. Gratum facies *Luthero*, qui valde amat eum civem. Qui sit civis, ex *Langio* intelliges. Bene vale. Wimariae hodie.

Phil. Mel.

No. 574.

9. Ian. (Wimariae.)

Frid. Myconio.

† Ex apographo in cod. Mehnert. I. p. 6 b.

D. Friderico Myconio,

S. D. *Portunus* reddidit mihi literas et sylvam de generibus concionum. Si quid ero nactus otii, absolvam, ut petis. Sed in his curis et miseriis non libet animum intendere in huiusmodi argumenta. Nosti poetae sententiam:

Carmina proveniunt animo deducta sereno.

Heri misit mihi princeps iunior *) videndum *Lutheri* libellum, in quo respondit ad Ducis *Georgii*

*) i. e. Iohannes Fridericus, post Elector. Georgius Dux, offensus propterea, quod Lutherus non solum Ducem Georgium propter foedus fictum et delatum a Packio valde incusaverat, sed etiam Archiepiscopum Moguntinum in libello suo „de communione sub utraque”, proditorem appellaverat, apologiam sub anni finem d. 29. Decb. emisit, in qua Luthero eiusque doctrinae acerbissime insultavit. Lutherus, qui nactus fuerat folia ex typographia recens formis expressa, graviter erat responsurus, ut ipse Principi Electori in proluxa epistola d. 31. Decb. a. 1528. scripsit. Vid. de ea re Seckendorf. h. L. II. p. 99. Fere igitur simul cum Georgii Ducis „apologia” prodit Lutheri acerbissimum scriptum „von heimlichen gestohlenen Briefen” adversus Georgium Ducem, quod scriptum, ut ex hac epistola intelligitur, iam d. 6. Ian. 1529. erat in manibus Iohannis Friderici.

apologiam. Quid dicam, mi Friderice? Neque mitior est hic quam alibi, et meo iudicio non satis est in scripto gravitatis. Poterat tota causa civilius defendi. Valde igitur perturbati sumus nos omnes, quotquot legimus. Mitterem tibi libellum, sed exemplum aliud non habeo quam Principis, quanquam existimo, intra biduum multa millia allaturos esse bibliopolas. Tales libri amantur, habentur in manibus, leguntur, praedicantur a stultis. Nulla spes est pacis, nisi in Deo, quem tu, mi Friderice, rogabis sedulo, ut misereatur nostri. Princeps iam deliberat de *Gothano* et *Isenachensi* negotio. Bona in spe sum. Nam propter hanc fabulam *Lutheri* et *Ducis Georgii* nihil hoc tempore hic est, quod magnopere curetur. *Pontanus* Cancellarius est in itinere, re, utut audio, satis transacta. Vale feliciter. Ex Wimaria.

Phil. Mel.

Hodie noster praefectus *Planicius* ingreditur iter, domum rediturus. Bono animo est. Saepe hic in aula suas laudes audivit. Disputavit etiam cum iuniore Principe cum de aliis multis locis quas audivit, tum de hac controversia: *an liceat Christiano in foro litigare?* Itaque ego eo actus sum, sententiam meam scribere *). Adferet eam ad te *Menius* scriptam. Vale. Sabbatho post Epiphaniam. Saluta meis verbis *Osvaldum* et *Basilium*.

Φίλιππος Melanchthon.

No. 575.

(h. t.)

Iudicium Casp. Muellero scriptum.

Iudicium Mel., quod in lucem prodit sic inscriptum: *Christianis an liceat litigare in iudicio. Philippo Melanchthonis auctore.* Haganoae per Iohan. Secerium, anno M.D.XXIX. 8. Habetur etiam in opp. Mel. Basil. I. p. 442. Etiam germanice: „ob auch die Christen mit gutem Gewissen vor Gericht handeln, und gerichtliche Ordnung brauchen moegen, ein kurzer Unterricht, Phil. Melanch, Hagan. 1529. 4.

Philippus Melanchthon Casparo Mullero, Cancellario Comitis a Mansfeld.

Quatenus ista probet civilia munera Christus Nosse, operae pretium, Casparo, id esse puta. Haec ignota scholis, quondam res tota iacebat, Et velut aeterna nocte sepulta fuit.

*) Prodiit anno 1529. Haganoae.

Quam nunc in lucem melior cum protulit aetas,
Spreta tamen modo adhuc et sine honore iacet.
Nemo virtuti meritos impendit honores,
Et quotus e populo te, bone Christe, colit?

An liceat Christianis litigare.

In omnibus negotiis praestandum est, ne quid suscipiamus contra conscientiam. Proinde, consulendum est verbum Dei, quod omnia nostra consilia gubernet. Quale iudicium Dei impen-deat, nemo ignorat. Nec habent in hac vita secundos successus impia consilia. Quidam cum dubitante conscientia aliquid agunt, ex illa dubitatione incidunt vel in desperationem, vel in blasphemiam, et manifestum Dei contemptum. Sicut sacerdotes, cum non legebant horas Canonicas, paulatim induebant contemptum Dei, et amissa spe salutis, omne studium religionis abieci-bant. Alii, minus mali, angebantur ad desperationem usque, idem accidit in similibus rebus. Si quis litigat, dubitans, utrum id Christiano liceat, cum et peccare se putet, et desinere non possit, induit contemptum Dei. Haec impietas facit, ut litiget etiam hostiliter, experitur omne genus calumniarum ad opprimendum adversarium. Nec dubium est, quin boni viri, si scirent, quatenus Christiano liceat litigare, minore acerbitate contenderent, eatenus uterentur auxiliis iudiciorum, quatenus sine peccato possent. Quotusquisque enim est etiam honorum virorum, quem non casus aliquis in forum ac iudicia pertrahat. Quidam dicunt, perfectionem esse non litigare. Nos perfectionem Christianam collocamus in timore perfecto, fide perfecta, caritate perfecta. Res externae, cibus, potus, divitiae, genera vitae licita, proprie, nec perfectos reddunt, nec imperfectos. Sicut neque cucullus, aut lignei calcei Monachorum, ad perfectionem faciunt. Sed ut aliis bonis Dei creaturis male utuntur plurimi, ut et foro male uti multos videmus. Auro, Magistratibus, cibo, potu, quam multi abutuntur, ita etiam iudiciis multi, cupiditati suae aut odio morem gerentes, abutuntur. Nos abusum non probamus, de re loquimur, et honorum virorum conscientis consultum volumus, qui graves et iustas causas litigandi habent, qui sine odio civiliter disceptant, qui serviunt, non cupiditati, sed necessitati, qui non hoc agunt, ut circumveniant arte aliqua adversarium. Est autem triplex quaestio, una de Actore, altera de Reo, tertia de Casidico. Quod autem liceat accusare

aliquem in iudicio, vel vocare in iudicium, hinc intelligi potest, sicut Christiano licet uti cibo et potu, ita licet iudiciis uti, quia sunt ordinationes Dei, seu bonae creaturae Dei. Paulus enim ordinationes civiles vocat ordinationes Dei. Sicut igitur Paulus permittit emere, vendere, ita conceditur, ut litigent Christiani, si tamen regulam servant, ut mundo utantur, non abutantur: hoc est, si sine improba cupiditate, sine odio litigent. Paulus ait, Magistratum honori esse bonis, serviret autem Christianis ad peccandum, non ad honorem, si implorantes operam Magistratus peccarent. Quomodo enim honori est Christianis Magistratus, si turpe est Christiano uti auxilio Magistratus? Et cum liceat Christiano petere in publica via a Magistratibus defensionem adversus latrones: cum liceat in bellis petere, ut adversus hostes tegamur, cur in solis iudiciis non licet defensionem petere? Consequitur igitur licere de iniuria queri apud Magistratus; item Paulus provocavit ad Caesarem. Est autem provocatio, agere in iudicio.

Christus sine lege apparuit, nec venit, ut novas leges ferret, sicut somniant quidam, Iudaeas leges latas esse ad ferocem quandam multitudinem coercendam. Postea Christum venisse, ut adsuefacto iam mundo ad meliores leges recipiendas, ferret novas leges procul a civili consuetudine abhorrentes, putant legem Christi esse, nihil possidere proprium, nulla defensione neque iuris neque Magistratum uti, non gerere Magistratus, ita ex Evangelio legem quandam faciunt, et ex iustitia Christiana quandam ridiculam hypocrisis certorum operum. Non abolet Christus civilis vitae instituta, sed aeternam quandam iustitiam adfert. Foris uti sinit sine discrimine legibus et moribus omnium, apud quos vivimus. Sic Daniel apud Assyrios ac Persas, illorum more, Rempublicam administravit, ius dixit, accusavit, punivit cives improbos; ita Christiani utuntur alibi aliis legibus ac moribus, sicut alibi aliis dierum spatiis utuntur. Non igitur satis intelligunt vel Evangelium, vel libertatem Christianam, qui alligant nos ad huiusmodi leges, quae laedunt politicas ordinationes.

Ad haec, cum non tollat Christus ordinationes civiles, non vetat tenere proprium. At id sine iudiciis teneri non potest, iure praetorio, res et occupantur et retinentur, Postremo, cum nul-

MELANTH. OPER. VOL. I.

lus locus clare prohibeat litigare in iudicio, quid opus est Evangelio legem adfingere.

Sed obiicitur locus in Matthaeo capite quinto: volenti tecum contendere in iudicio, et tunicam tuam auferre, concede et pallium. De hoc loco varie iudicaverunt veteres, verum res cogit, ut intelligamus eum de privata vindicta, quod prohibeat Evangelium omnem privatam vindictam. Nam hoc totum caput ita accipiendum est, ut non abroget politicum regnum. Veteribus, ait, dictum est: oculus pro oculo. Ego autem dico vobis etc. Hic Christus non abolet civiles ordinationes, sed docet Apostolos, quod non instituat regnum mundi, sicut ipsi somniabant. Nam in hac opinione erant Apostoli, Christum venisse, ut restitueret libertatem Iudaeorum et regnum civile. Sed Christus in his verbis clare profitetur, se non dare Apostolis potestatem occidendi homines et vindicandi. Vult illa legitimis Magistratibus permitti, praeter Magistratus nemo debet ulcisci, nemo occidere, nam Magistratibus hoc ius aliis locis concedit Evangelium Rom. XIII. Vindicta Dei opus est, id per Magistratus fieri, non vetat Christus. Praecipit autem in genere, ut vacent odio, iracundia, omnes et privati et qui imperant. Quidam interpretantur hunc locum consilium esse, quorum sententia nullo modo ferenda est: si enim consilium esset, liceret etiam vindictam omittere Magistratibus. Item liceret vindicare privatis, quia non violarent praeceptum, sed tantum consilium. Nos igitur constanter hunc locum interpretamur, praeceptum esse, et prohibere odium, cupiditatem vindictae, et omnem privatam vindictam, interea ius suum Magistratui non eripitur. Praeterea si hic locus nullam recipit commodam interpretationem, nec reo licebit in iudicium venire. At de reo innocente non dubium est, is enim et venit, mandato potestatis coactus, et ut de re cedat ac tolleretur iniuriam, certe nullo modo debet tacitus probare adversarii falsam et e mentitam actionem. Nihil igitur peccat reus innocens, cum excusat se, nec agnoscit crimen quod obiicitur. Quare oportet hunc Matthaei locum sic accipere, quod privatam vindictam et vindictae cupiditatem prohibeat, si Magistratus non defenderit innocentem, ferat iniuriam. Sic accipiendus est locus Lucae sexto capite: ab eo, qui aufert tua, non reposce. Neque enim prohibet admonere, ut furtum restituatur, sed prohibet vi privata recuperare, in-

terea non prohibet queri iudici, et implorare iudicis auxilium. Neque enim Evangelium licentiam improbis et violentis concedit, sed vult eos auctoritate Magistratum coerceri et puniri.

Obiicitur et illud in priore ad Corinth. capite sexto: iam quidem delictum est inter vos, quod lites habetis inter vos. Paulus non damnat iudicia, permittit enim, ut coram arbitris licita est, cur non esset licita coram iudicibus? Tantum hic scandali causa vetat contendere coram iudice Ethnico.

Quod vero postremo ait, delictum esse, quod sint lites inter eos, constat in omni controversia, alteram partem iniustam esse. Arguit igitur Paulus eos, qui iniuriam inferebant, cum queritur esse inter Christianos, qui iniuriam inferunt, non propterea omnes accusat sotes et insontes.

Possunt obiici et alii loci: da omni petenti te. Sed hic meminerimus Evangelium non praecipere, ut facultates in commune diripiendas conferamus. Largas eleemosynas dare praecipit, non abrogat ius publicum de rerum divisione.

De reo non dubium est, ut ante diximus, quin liceat ei venire in iudicium. Cogitur enim mandato potestatis, cui obtemperare eum oportet. Deinde cum falsum crimen obiicitur, non debet mendacium adversarii probare, ne communicet illius peccato. Sed debet se purgare, si iniquo iudicio circumventus, iniuria adficietur, non vindicet vi privata, postquam a iudicio non defensus est. Eo referatur locus Matthaei quinto: si abstulerit pallium, concede et tunicam. Quasi diceret, ne vindica iniuriam privata vi, si te defenderit Magistratus, eam defensionem et vindictam scias Dei opus esse.

Nec de Causidicis dubium est, quin possint patrocinari aliis, sunt enim ministri, non litigantium, sed potius iudicis. Sicut iudici licet cognoscere controversiam, ita licet adhibere, qui possunt eam perspicue exponere, sive illi sumtu Magistratum sive litigantium alantur. Sed et litigatores et causidici servant regulam, ut mundo utantur, non abutantur. Nos enim haec non scripsimus his, qui in iudiciis morem gerunt cupiditatibus suis.

Necesse est magnum robur caritatis esse in eo, qui sine odio litigaturus est. Quare cum periculum sit, ne augeantur odia inter litigandum, dehortandi sunt homines a re periculosa, sicut navigationem dehortamur, non quod sit illicita, sed

quia periculosa sit. Vinum etiam saepe interdictur his, qui bibunt avidius, ne quid mali faciant poti: ita prodest non litigare, non quod uti auxilio Magistratus sit illicitum, sed ne magis accendantur odia. Sicut liberum est, vinum bibere aut non bibere, ita liberum est, litigare aut non litigare. Sed ut alicubi vinum bibere periculosius est, ita saepe minus habet periculi, ferre iniuriam, nec adversarium vocare in iudicium. Et boni viri, exempli causa, fugiant lites, nam cum litigant, invitantur eorum exemplo alii ferociores, ac idem sibi licere putant, cum non sciant mundo sic uti, ne abutantur. —

No. 576.

11. Ian. (Wimariae.)

Frid. Myconio.

† Ex apographo in cod. Mehnert. I. p. 4b.

Dom. Friderico Myconio, concionatori in Gotha, amico suo,

S. D. Vide rusticorum improbitatem. Priusquam nos huc venimus, questi sunt *Naienses* de nostris actionibus. Mitto igitur tibi eorum querelam, ut eos ad te accersas et rem totam transigas. De *Eslebensis* nihil puto te suscepisse. Scis, me voluisse, ut decerneretur ei accessio ex templi reditu, qui magnus est. Possunt eis autem 10 Sexagenae addi; *Pontanum* expecto, quem spes est hodie aut cras hic adfuturum esse. *Menium* post biduum domum remittam. Magno mihi usui fuit his diebus in scribendis literis. Obrui enim quotidie novis negotiis, in quibus hoc est gravissimum, quod noster declamator non interpellat. Principi iuniori filius natus est die Veneris post Epiphaniam, vesperi inter octavam et nonam. Christus saveat universae familiae principis, et tueatur eum. Quaeso te, committas *Basilio*, ut agat cum *Heresbacho*, ut consulat de genesi pueri astrologos. Idem nos agemus cum nostris mathematicis. De Sacerdotio *Stoltzen* respondebo confecta re apud principem, quam, ut scis, agimus. De negotio mulieris velim sententiam *Lutheri* expectes. Sed si longum videtur, permittatur ipsius conscientiae, ut nubat. Tu convocatis consulibus et muliere testes, quicunque produci poterunt, audias; ubi audieris feras sententiam, te non prohibere illi nuptias, sed

permittere totam rem ipsius conscientiae. Nec magistratum debere impedire nuptias, quanquam mihi plane displicet mulier. Vale. Montag post *Erhardum*. *Basilio* salutem et tuis et *Oswaldo*. Age cum *Basilio*, ut de *Waltershusanis* rescribat certa. Nostra consilia de illis ecclesiis varie extrahuntur. Aula illum, qui in monte *divae Annae* fuit, mirifice praedicat *). Novi, ut scis, placent. Volunt illum in loco frequenti esse ac celebri. Nescio, quid sit futurum. Nihil habebam hoc tempore amplius. Iterum vale.

Philippus.

No. 577.

12. Ian. (Wimariae.)

Eidem.

Edita a *Snegassio*, ep. 16. Apographon habetur in cod. Mehn. I. p. 11^b.

*D. Friderico Myconio, amico suo,
Gothae,*

S. D. *Wimariae* aulam invenimus, sic satis tranquillam, Dei beneficio. Statim enim, ut veni, properavi ad decuriam scribarum, ut, quantum possem, explorarem, quis esset rerum status. Te adhortor, ut Deum ores, ut pacem principi ac nobis largiatur, utque inter tot pericula nos defendat. Cancellarius *Pontanus* nondum rediit. Christus faciat, ut brevi feliciter redeat. Ipse enim valde usui nobis etiam in his negotiis conficiendis esse posset, quae mihi a vobis mandata sunt; tametsi novus Cancellarius operam suam benigne promiserit. Et ego non dubito, quin cupiat Ecclesias bene constitui. De *propheta Breitebachensi* diligenter cogitavi. Prorsus non est admittendus ad concionandum. Nam multum habet in ore: communem rerum, et similia πολιτικά, quae sunt seditionum faces. Heri dicebat, iniquum sibi videri, quod unus tam multa possideret, interea aliis egentibus, cum Deus ad omnium usus res condiderit. Audis vocem popularem. Cavebis igitur, ne quid istic moveat ille miser. Iam paro literas ad principem de *Gothana* et *Isenachensi* Ecclesia. Christus faveat

*) Videtur esse *Ibachius* ex *Buchholz* (prope *Annabergam*), quem clam accersitum esse ab *Hesso*, scriba, queritur in epistola ad *Spalatinum* supra No. 512.

nostris negotiis. *Landgravius* dicitur cum uxore ad Ducem *Georgium* venturus, officii causa. Utinam congressus ille prosit ad pacem publicam. †Caeterum de negotio *Pak* nihil adhuc ex *Wormatia* allatum est" *). Principi iuniori valde plauerunt imagines seu picturae Regnorum. *Iohanni Oswald* et *Basilio* **) dices salutem meis verbis. Tuae uxori ***) precor, ut feliciter pariat. Vale felicissime et ora pro nobis. Ex foro vinariorum *Dinstag* post *Epiphaniam*. *Wolfgangus* salutat te. *Menius* adferet cetera.

Φίλιππος.

No. 578.

(18. vel 14. Iar.)

Eidem.

† Ex autographo cod. Goth. 79. fol. 23. Apogr. est in cod. Mehnert. I. p. 6.

*Venerabili viro D. Friderico Myconio,
amico suo,*

S. D. *Menius*, quod faustum felixque sit, ad vos redit. De negotio *Isenachensi* et *Gotthano* liberalissime respondit princeps. Id cuiusmodi sit post biduum aut triduum scribam ad vos. Nunc enim, ut ex *Menio* audies, res nondum prorsus erat confecta. Rogo autem te, mi *Friderice*, per Christi lenitatem, qua nos tolerat, ut leniter ea, quae necessaria sunt, doceas; quae non prosunt populo, omittas. Quantum potes a politicis negotiis abstineas. Brevi istuc novus quaestor veniat, cui nolim te, quisquis erit, non enim novi, nimis familiarem fieri. Nimis es credulus, et tua bonitate homines callidi abutuntur. Si qui etiam istic alii sunt, quorum familiaritate uteris, etiamsi sint boni viri, tamen memento praecepti veteris, ne quid suscipias propter eos alienum tuo officio. Nemo militans implicat se aliis praeterea negotiis. Ea de re tibi quoque praeceptum putes. *Menius* erit optimus testis summa me fide

*) Haec non dedit *Snegass.* — Referenda autem sunt ad ea, quae *Sleidanus* in commentario de statu religionis etc. p. 165. habet: „Suevici confederati *Landgraviis* incusabant, quod sociis vim et iniuriam fecisset; cumque novus ex eo motus impenderet, sedata demum res fuit *Wormaciae*, sub exitum Decembris [a. 1528.], interventu *Palatini Principis*.”

**) *Basilio Monnero.*

***) *Margaretha*, filia civis *Gothani*, quam *Myconius* duxerat a. 1525.

hic vestra negotia egisse. Sed ut spero res declarabit ipsa. *Pontanus* nos valde adiuvat. Ora deum pro principe et nobis omnibus. Vale feliciter. Ex *Wimaria* *).

Philippus.

No. 579.

(16. Ian.)

Eidem.

† Ex apographo in cod. Mehnert. I. p. 7.

Dom. Friderico Myconio

S. D. Mitto literas istuc de *Gotthensi*, *Isenacensi* et *Cruceburgensi* negotiis. Vestra urbs habet redditus Augustiniani monasterii **). *Isenaciaci* iubet princeps indicari, unde ii sumi possint. Nam de *Iohannsthal* non est integra res. Vides meam in vestris rebus diligentiam. Ego, quod potuit fieri a me, profecto praestiti. *Pontanus* autem totam nobis rem Dei beneficio confecit. Nec princeps gravatim adnuit. Tantum offendit ***)) eum virorum perfidia et ingratitude. Tibi merces sexaginta constituitur. Ad haec habebis principis beneficium. Quid *Isenaciaci* velim fieri scribam. Iussus enim sum explorare, quomodo se habeat res de illo in monte *S. Annae*. Interea neminem mitti velim pastorem, neque *Isennacum*, neque ad *Cruceberg*, neque ad *Waltershausam*. Mitto tibi ordinationem *Cruceburgensem*, quam lege et cura transscribi. Tu tamen quae voles addito aut mutes. Rogavi te saepe, ut a politicis negotiis abstineres. Heri autem legi scriptam tuam epistolam sane vehementem ad Cancellarium de polypragmone. Non placuit mihi. Videris nimium impatiens. Sine quaeso illum vociferari

*) In apographo cod. Mehnerti hic additur postscriptum, quod in autographo non legitur. Fortasse fuit inscriptum singulari pagellae, quae nunc periit. Est vero hoc:

„Si diutius quam velles differuntur negotia ecclesiarum, quaeso te inducas animum ad patientiam. Multa sunt, quae occupant aulam. Hoc duxi ad te scribendum esse, quia scio, quam sis impatiens morae. De *Temershusa* commisi rem *Menio*. De *Isenacensibus* Pastoribus et *Waltershusano* accipietis brevi quod existimem faciendum.
Ph. M.”

***) Literae, quibus Princeps Elector donavit redditus monasterii Aug. Senatui Gothano in utilitatem ecclesiarum et scholae urbis, datae sunt Dom. Reminisc. 1529. — Caeterum conf. epist. Pontani et Visitatorum d. 19. Ian. h. a.

***)) Cod. mendose: ostendit.

et age tu negotium tuum. Obsigna literas, cum voles ad *Creutzburg* mittere. De canonicis sic curavi, ut quotannis quaestoribus rationes referant. Monialibus tuis est prospectum. Meum negotium cura diligenter, ut redditus vacuorum sacerdotiorum collocare possint in usus studiosorum.

Doctor *Osmenstatensis* ad vos se conferet. Miser homo est, et non diu victurus. *Osvaldus* exposuit 6 loachimicos integros scribis nomine vestrae urbis et *Isennacensium*, quos curavi ei reddi. Significa *Waltershusanis*, nos brevi pastorem istuc missuros esse. Literas *Isennacum* a Principe scriptas tu mitte, et scribe illis, ut statim faciant, quod petit Princeps. Nos postea eo mitemus idoneos pastores. Vale et rescribe. Ex *Wimaria*.

Philippus.

Mitto tibi *Lodoici Fischer* et *Portuni* literas.

No. 580.

(eod. die.)

Eidem.

† Ex apographo cod. Mehnert. I. p. 10 b.

Friderico Myconio

S. D. Scripsi tibi longiusculam epistolam de omnibus negotiis, quae putavi tibi esse commendanda. Nunc aliquid nactus insuper temporis adieci alterum epistolium. Ni tam diu fuisses domi, redirem ad vos, reliquias negotiorum confecturus. Nunc te rogo, ut me absente ea, quae mandavi, pro tua fide et diligentia administres. Neminem conducant pastorem *Waltershusani* et *Cruceburgi* et *Isenacensii*, priusquam ego de *Eringo* rescripsero, ut quid de *Menio* recte fieri possit, sciamus. Habes mei consilii summam. In urbe tua non poterit queri senatus, se gravari sumtibus ecclesiarum; magnos enim redditus iam adipiscitur. De *Isenaco* certiore me facies, ubi Princeps tradiderit ea, quae pollicitus est. Quicquid scribes, mitte *Sebastiano Piscatori* in decuria scribarum; is mihi reddi curabit. Ad extremum te per Christum oro, ut patientiam in tuo munere praestes et a negotiis politicis abstineas. Tantum pro concione diligenter hortaris, ut suum officium recte faciant et illi, qui praesunt, et illi, qui parent. Ora

pro principe et praecipe *) populo, ut suis orationibus invent optimos principes. Iterum vale.

Philippus.

No. 581.

19. Ian.

Visitatores ad Senatam Gothanum.

Edita in den Unschuld. Nachrichten, Jahrg. 1757. S. 254. — Melanthonem huius epistolae auctorem non esse, scripti ratio satis docet. Sed Melanthonis nomine eam simul cum aliis scriptam esse, dubio caret, quum hoc tempore officio visitatoris, ut vocant, in Thuringia simul cum aliis fungeretur.

(An Burgermeister und Rath zu Gotha.)

Unsern freundlichen Dienst zuvor, Ehrbare, Weise, günstige Freunde; diemeil unser gnädigster Herr, der Churfürst zu Sachsen zc., eine gnädige Steuer zu Unterhaltung der Kirchen diener und Schulen bei Euch gewilliget, übersenden wir Euch ein Verzeichniß, wie Kirchen und Schulen bestellet werden sollen, und wollet bedenken, daß ihr solches von Eures Amtes wegen schuldig seyd, den rechten Gottesdienst zu fördern, und die Jugend zur Lehr auferziehen zu lassen. Derhalben Ihr billig Fleiß anwenden sollet, daß dasjenige, so zu der Kirchen Versorgung geordnet, fleißig gehandelt werde. Und wollen Euch nicht bergen, daß unser gnädigster Herr in Erfahrung kommen ist Eures Unfleißes, so bei Euch in Verwaltung der Kirchengüter und sonsten befunden. Derhalben Seine Churf. Gnaden bedacht, daß künftig solcher Unfleiß in großen Güthern mehr zu besorgen sey, und haben schwerlich [d. i. ungerne] diese Steuer bewilligt. Damit aber Ihr und Andere erkennen mögen, wie gern Seine Churf. Gn. Gottesdienst fördern und christliche Lehr erhalten wollen, haben demnach Seine Churf. Gnaden nochmals gnädiglich diese stattliche Steuer Euch zukommen lassen, doch also, daß Seiner Chf. Gn. jährlich davon Rechnung geschehe, daß Seine Chf. Gn. allezeit wissen, wie mit diesen Güthern gehandelt werde, und nach Gelegenheit damit schaffen mögen (?), und wollet Euch hierin erzeigen, wie Ihr wisset, daß Ihr Gott schuldig und pflichtig seyd, darzu auch, daß unser gnädiger Herr unterthänige Dankbarkeit von Euch spüren möge. Das wollen wir Euch freundlicher Meinung nicht verhalten, denn Euch freund-

*) Cod. mendose: *principe*.

lichen zu dienen sind wir willig. Datum zu Weymar. Dienstags nach Antonii anno 1529.

Gregorius Brück, Doctor und Visitatores.

No. 582.

eod. temp.

Io. Lango.

Epist. lib. VI. p. 416. — (Apographon in cod. Goth. 399. p. 168.) — Nunc ex autographo Melanthonis in cod. Monac. I. p. 588. descripta, ex cuius scriptura colligo, epistolam post annum 1527. et ante annum 1531. scriptam esse. Quum vel Wimarum vel Ienae scripta sit, putavi, eam hic inserendum esse.

D. Doctori Iohanni Lango

S. D. Vereor ut possim te ante abitum convenire. Hodie praecise negaverunt se nostra postulata facturos esse, quae tamen et honesta ipsis, et tutissima futura erant. Sed ut video, odio nostri sunt impediti quorundam animi. Fidem τοῦ δημηγόρου ἡμετέρου intelligo tibi suspectam esse. Mihi hoc negotium, quod in manibus fuit, candidè egisse videtur. Et magna ex parte πολιτικὸν fuit. Ceterum de alieno servo non est iudicare meum. Non potest fieri ¹⁾, ut istiusmodi homines probent causam, quam plane non intelligunt. Quotusquisque enim ex eruditis satis perspicit, quid habeat causa doctrinae correctae boni. Cum *Plico rixati* ²⁾ sumus de utraque specie. Ausus est affirmare in ³⁾ Decretis prohiberi usum utriusque speciei. Et pollicitus est, se locum ostensurum esse. Hac in re suae inscitiae magnum specimen dedit. Nam in Decretis nihil tale inveniet. *Menio* S. opto. Vale feliciter in Christo.

Φίλιππος.

No. 583.

23. Ian.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 117.

Ioachimo Camerario Bambergensi Noribergae

S. D. Cum *Figulus* ad vos iter haberet, facere non potui, quin ei literas darem, quanquam quod

1) *ferri* potius mihi videtur legendum esse.

2) Spanh. male: *boni cum Plico? Rixati*.

3) Spanh. mendose: *a*.

scriberem, non habebam. Nolo enim te perpetuis querelis, molestia maiore afficere. Apud nos tranquillae res adhuc sunt, sed ille ¹⁾ de quo nuper, non quiescit, quem quidem nostri summa fide conantur retinere. Sed quantum profecturi simus, *θεοῦ ἐπὶ γούνασι κεῖται*. Quidam ἀρχιερεῖς dicuntur optare, ut Turca potius adveniat quam *αὐτοκράτωρ*. Hoc quid sit, satis intelligis; metuunt non Hispanos, sed alterum ²⁾, ut suspicor, quem recte ratiocinantur, si quid movebitur, *φθάσειν χρῆσθαι τοῖς πράγμασι*. De Anglis multa dicuntur, quae cum existimem tibi esse notiora, omitto. De rebus Italicis a te exspecto literas. Meum ministrum vobis commendo. Vale feliciter. X. Cal. Februarii. Saluta[m]eis verbis amicos, *Eobanum* et *Micam*. Meo *Iohanni* des hunc Ioachimicum.

Φίλιππος.

(Rediit Melanthon Witebergam.)

No. 584.

30. Ian.

Ge. Spalatino.

† Ex autogr. Mel. in cod. Basil. F. 101. epist. 97.

Optimo viro, *D. Georgio Spalatino*,
amico suo summo,

S. D. Nae tu plus satis officiosus es erga me, qui, ut mihi morem gereres, imaginem principis tuae socrni ademisti. Utinam vel tibi vel illi possim ostendere, tuum hunc animum mihi gratissimum esse. Officium hoc non perinde iucundum est, quia vereor, cum quadam illius optimae feminae molestia coniunctum esse.

De *Eucharistia* respondi, planeque subito effudi, ut vides ea, quae adnotavi in his chartis ^{*}); quare tuo iudicio omnia permitto, tametsi existimem consentanea pietati. Quidam in aliorum periculis fortes sunt; ego malo in meo discrimine, quam alieno, fortis videri. Neque tamen consului quidquam, quod videatur posse laedere

1) Landgrav. Hassiae.

2) Landgravium Hass. C. VV.

^{*}) Fortasse est scriptum, quod huic epistolae adiunximus.

conscientiam. Cancellario hodie scripsi de *Bornensi* negotio literas sane vehementiusculas. Commoverat enim me rei indignitas et improbitas hominum, qui in illo oppido non optima fide ecclesiae facultates tractant. Vale feliciter. Sonnabend post diem Conversionis ^{*}).

Philippus.

No. 585.

(30. Ian.)

De Carlostadii sententia de coena s.

† Ex autographo Philippi in tabul. Vinariensi Reg. N. LL. No. 183. Fol. 367. in cod. Goth. 451. p. 12b. transcriptum. Videtur pertinere ad epistolam Spalatino scriptam d. 30. Ian. h. a. Caeterum vid. scriptum d. 9. Oct. 1525.

(*Scheda Melanchthonis MS. circa annum 1529* ^{**}).

Carlostadius duobus argumentis nititur. Primum est: sanguis Christi fusus est in cruce; ergo non oportet in calice esse, alioqui funderetur saepius.

Quis autem hoc dicit, fundi sanguinem Christi, aut mori Christum per eucharistiam. Non enim ex nostris cogitationibus, sed ex institutione Christi res iudicanda est.

Alterum est: Christus sedet ad dextram patris; oportet igitur eum certo loco esse, nec potest simul in coelo et terris esse. Hoc argumentum omnino ex carnalibus cogitationibus est natum, quia fingunt certum locum maiestatis divinae. Ubi enim fuit maiestas illa ante conditum mundum? Et non est fingendum, alicubi esse divinitatem Christi, ubi non sit humanitas. Quid hoc est aliud, quam separare Christum? Nec dubito, *Cinglium* et omnes in isto loco falli.

Proinde videtur mihi recte facturum Princeps, si se non admisceat isti negotio, sed reiiciat ad nos, ut nobiscum per occasionem communicet.

(*Lutherus sua manu addidit*.)

Et mihi idem placet, uti etiam in primo libello contra *Carlostadium* fusius tractavi.

^{*}) Adscriptus est quidem huic epistolae ab antiqua manu annus 1528., sed eo anno dies Conversi erat dies Saturni. Patet igitur ad annum 1529. esse referendam, ubi mense Ianuario Spalatinus inspectione ecclesiarum occupatus erat. Bornense negotium videtur idem esse quod commemoratur in Lutheri epist. d. 15. Iun. et 29. Iun. anni 1529.

^{**}) Sic inscribitur in cod.

No. 586.

15. Febr.

Phil. Eberbachio.

† Ex apogr. cod. Goth. 28. p. 99., cod. Bav. II. p. 837.
et cod. Mehn. III. p. 52.

*Philippo Eberbachio ludi literarii in
Coburgense oppido Magistro.*

Familiariter doleo, te non perinde firma valetudine uti ut velles, quae tamen, ut audio, confirmari posset, nisi per intemperantiam subinde vires magis affligeres. Neque enim pro nostra amicitia duxi dissimulandum esse, quod in te desiderari audiam¹⁾. Nemo ad me de tuis moribus verbum ullum scripsit, ne quid gravius de ullo suspicereris²⁾. Tantum illi, qui istinc ad nos veniunt, afferunt publicam querelam³⁾, et magno consensu narrant, desiderari in te diligentiam et assiduitatem in ludo. Ferunt et sodalitiis te neutiquam idoneis uti; ad haec in conviviis solere profanas opiniones de religione serere. Haec me fama valde commovit. Nam mea existimatio hac in re periclitatur. Scis enim, quam prolixè te illis laudaverim, ac paene pro te fidem dederim, te moribus eiusmodi esse, qui in ludi magistro probari possint. Meministi, quis status tuarum rerum tum fuerit, quid mihi pollicitus sis⁴⁾; quare te moneo, ut decori⁵⁾ rationem habeas ac satisfacias susceptae conditioni. Si nihil aliud, certe ipsa dignitas studiorum nostrorum te commovere debebat⁶⁾, quae propter istiusmodi mores male audiunt. Quam fuerim semper ad te adiuvandum propensus, multa exstant testimonia; quare velim existimes, haec optimo animo esse scripta. Cupio enim et tuae utilitati et meae existimationi⁷⁾ hac in re consultum. Vale. Witebergae, postridie dominicae Invocavit.

*(Proficiscitur Melanthon Spiram ad
Comitia.)*

1) Cod. Bav. iudicavi.

2) cod. 28. suspiceres.

3) c. B. asserunt; publicam quandam querelam esse.

4) c. Mehn. fuerit, quando mihi meliora pollicebaris.

5) c. B. decoris.

6) c. Mehn. debeat.

7) c. 28. aestumationi.

No. 587.

(20. Febr. Wimariae.)

Iusto Ionae.

Edita a Sauberto in libro V. epist. Melanth. p. 79.

Iusto Ionae

S. D. Pridie Dominicae Reminiscere venimus ad forum *Vinarium*, ubi, quia *Landgravius* eo uxorem adduxerat, aula nihil agitat rerum feriarum. Aderat et Dux *Brunsvigensis Henricus*, qui nuper ex Italia † amisso exercitu¹⁾ rediit. Statim, cum venissemus, ivimus spectatum ludos equestres. Aliquot enim paria concurrebant hastis. Noster iunior princeps bis concurrit cum Comite *Blessensi*, sed deerrabat uterque; secuti sunt *Andernacensis* et Dux *Henricus Lindenaensis* maximo impetu provectus est adversus Ducem. Nec sustinuit impetum equus Ducis, qui collapsus effudit etiam sessorem. *Lindenaensis* in equo mansit, et quanquam post ephippium paulum emotus erat, tamen suis se viribus in ephippium retulit, ovante *Landgravio*, qui eum comitabatur, ut fit. Habes ludum²⁾, sed optabilius est, sic ludere inter se comiter istos, quam belligerari. Et in his ludis ac conventibus conciliari principum animi inter se videntur.

De meis rebus scribam certiora per D. *Augustinum*. Audio Principem in hac manere sententia, ut me secum ad comitia principum abstrahat. Est sane periculosa et multifariam molesta profectio. Sed orabis Deum, ut nos gubernet. *Pontanus* te salutat. Meam familiam tibi commendo. Saluta D. Praefectum. Vale.

Pontanus iubet tibi gratias agi pro cerevisia; ait, se Saxonem esse, quare miretur ac praedicet bonam cerevisiam.

No. 588.

24. Febr. (Wimariae.)

N. N.

† Ex apographo cod. Obenand. p. 55.

Consilium Philippi.

S. P. Non erat mihi otium hoc tempore prolixè respondendi. Sed poterimus etiam posthac inter

1) Addit A. D.

2) A. D. nugae.

nos de ea re disputare, de qua ad me scripsistis. Ego sic sentio: infirmis, qui nondum sunt idonei ut patiantur pro Evangelio, parcendum esse, nec cogendos esse, ut utraque specie utantur. Nam aliquoties accidit, ut qui erant usi, postea capti a suis magistratibus propter infirmitatem professi sunt, se peccasse, et iuraverint, se deinceps non esse usuros utraque specie. Ex hac blasphemia inciderunt in extremam desperationem. Itaque quanquam rectum sit, uti utraque specie, tamen meum est consilium, ut toleretis istos vestros homines nondum utentes. Dissimulandum est hoc peccatum, ne quid accidat deterius, sicut et Apostoli toleraverunt Iudaeos fideles, qui per errorem et peccatum utebantur legalibus, et urgebant legem. Hoc exemplo mihi videntur satis se tueri posse pastores tui similes, si tamen talia doceant.

Et ut maxime sint inter vos alioqui firmiores, tamen et illis consulo, ne quid ibi faciant novi, ne imbecilles incitentur ad exemplum, qui tamen postea ad crucem ferendam non sint idonei. Omnino cavere debet meo iudicio bonus pastor, ne quid imponat oneris infirmis, quod postea desperationem allaturum videatur. Valète feliciter et rescribite. Die Mercurii post Reminiscere anno domini 1529.

No. 589.

15. Mart.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 119.

Ioachimo Camerario, amico summo suo Noribergae,

S. D. Venimus Spiram pridie τῆς κυριακῆς πρὸ τῶν βαΐων ¹⁾. Hodie, qui fuit postridianus dies eiusdem Dominicae, exposita sunt Caesaris mandata, πάνυ φοβερά. Decretum Spirensis conventus, qui ante biennium fuit, abrogatum est. πολλὰ καὶ μεγάλα ζημίαι constituuntur in eos, qui non obtemperent novo edicto. Caetera sunt περὶ πόλεμον τουρκινού. Habes summam eorum, quae adhuc gesta sunt, facile intelligere potes, quanto in periculo versemur. Nunquam fuit tanta frequentia ullis comitiis ἀρχιερέων, quanta

1) i. e. d. 13. Martii.

in his est. Et quidam vultu significant, quantum nos oderint, et quid machinentur. Sed Christus respiciet et salvabit populum pauperem. Plane enim sumus in hac urbe, καθάρματα καὶ περιηρήματα. Scis multa me solitum in nostris desiderare, sed hoc loco non id agitur, ut nostra vitia corrigantur, illud agitur, ut optima causa opprimatur. Quod, ut spero, prohibebit Christus, ac dissipabit consilia gentium, quae bella volunt. Amabo te, scribe mihi per nuncios urbis vestrae, qui nunc quotidie istinc mittuntur. A me exspectato vicissim omnium rerum huius conventus historiam fide optima scriptam. Saluta meis verbis uxorem tuam, *Eobanum, Micam, Hieronymum et Spenglerum*. De tua historia alias. Vale. Ex Spira.

Φίλιππος.

No. 590.

19. Mart.

Frid. Myconio.

Edita a Snegassio ep. 58.

D. Friderico Myconio

S. D. Quod faustum felixque sit, Spiram venimus pridie Dominicae Iudica ^{*}). Princeps quotidie de iis rebus, quarum causa indicta sunt Comititia, deliberant. Frequens conventus est. Initio mandatum Caesaris lectum est, quo abrogatum est decretum superioris conventus, qui Spira fuit ^{**}), in quo haec erant verba: ut liceret cuivis principi religionis negotia ita constituere, ut speret posse excusari Deo et Caesari. Scis id Decretum hactenus tanquam vallum pacis publicae fuisse. Nunc si aboleri patientur Principes, magno erimus in periculo. Res agitur non sine magna contentione in concilio. Quare te adhortor, ut Christum ores, ut nos respiciat ac defendat. Plane sumus hic despectio superbis, et irrisio locupletum. Tuam provinciam vide ut fideliter administres. Ruit enim doctrina Christiana subinde,

^{*}) i. e. d. 13. Mart. — Historiam huius conventus Spirensis prolixiorum habes in libro: Beiträge zu der Geschichte der Reformation. Von A. Jung. 1ste Abtheilung. Geschichte des Reichstags zu Speyer in dem Jahre 1529. Straßb. und Leipz. 1830. 8. (Adiecta sunt epistolae et scripta publica ex tabular. urbis Argentorat. CXVII pagg.)

^{**}) inde a d. 25. Iun. 1526.

adverti. Hoc diligentius nos docere conne funditus intereat. Vale feliciter, Freie Palmarum.

Philippus.

1.

22. Mart.

Iusto Ionae.

. farrag. p. 397. Legitur etiam et quidem accuratius in d. lib. V. p. 88. et iterum edita est in d. Unschuld. chr. 1720. p. 1079. et 1743. p. 959.

Iusto Ionae.

hic geratur scripsi *Luthero*. Bona pars um non abhorret a consiliis pacis. Sed illis consiliis quidam homines plebeii, sine qui seditiosis clamoribus obruunt sententia. Talibus nebulonibus coguntur *) illi ipsi, qui rerum potiuntur *). Nihilquam hic sol impudentius *Fabro*, et quoequali illius *Wolfseck* 2). Heri pro concioniferatus est *Faber*, Turcas Lutheranis esse, quia Turcae ieiunia servant, quae Lutherani. Deinde pollicitus est, se de religione tota esse concionaturum. Comavit barbara nomina gentium, quae illius parent. Et quidem honorifice de illis lo-

undgravius adduxit secum *Sneppium*, donec hominem et copiosum in docendo. tem, me pressum orationis genus magis *) *Islebius* et ille alternis *) concionanleque diligentiam neque moderatorem de in *Islebio*. Et illum rumore comperinum, quo ferebatur *Islebius* favere τῷ α τῶν Κιζζλιανῶν 3). De exitu conventus neque divinare neque polliceri quicquam; sed scribam post paucos dies, si quid *Erasmus* litigat cum Hispanis, nescio qui-

D. addit: „Sic est, ut scripsit Homerus, τὰ χείρανα

ml. nolunt credi.

ml. nomen suppressit. In d. Unschuld. Nachr.: *Fabro* egali illo. *Etsi*.

is autem etc. non leguntur in epp. V.

ernatim, Unschuld. Nachr.

illum runtor. etc. non leguntur in Manl. et Unschuld. chr.

PH. OPER. VOL. I.

bus, et cum *Alberto*, Principe Carpensi 6), qui totius Lutherani tumultus auctorem eum esse scribunt. Vale. Postridie Palmarum 1529.

Philippus Melancthon.

No. 592.

23. Mart.

Ionae et Pomerano.

† Ex autogr. in bibl. Norinberg. descripta a Clar. Rannero.

Clariss. et optimis viris, D. Iusto Ionae, Praeposito, et D. Ioanni Pomerano, Pastori Ecclesiae Willebergensis, amicis suis carissimis

Philippus.

S. D. Post proximas literas meas pauca allata sunt memoratu digna. Quanta expectatio fuerit conventus Electorum meministis. Nunc eventus ostendit, quantum haec curent. Non conveniunt ipsi, sed miserunt quosdam singuli, a quibus cum interrogarent nostri, quid spei esset, hi responderunt, se habere arcanas quasdam deliberationes, quas cum ad dominos pertulerint, hos interrogandos esse, quid decreverint. Agnoscitis servorum in comoediis technas. Trahere rem volunt, donec videant, quo sit futura inclinatio. Bene valete, viri optimi mihi que carissimi. Die 23. Martii.

Philippus Melancthon.

No. 593.

24. Mart.

Phil. Eberbachio.

Ex apographo in cod. Bav. Vol. II. p. 835. edita a Schlegelio in vita Langeri p. 209. Nunc ex eodem cod. descripta collatis simul apogr. in cod. Goth. 23 p. 37. et cod. Mehn. IV. p. 51.

Philippo Eberbachio, docenti iuventutem Coburgensem, suo amico,

S. D. Ego, mi *Philippe*, quoniam hoc ad amici officium pertinere indicavi, scripsi ad te, non ut te accusarem, sed ut significarem, quid in te nonnulli desiderarent. Quare nihil erat opus tam longam

6) Manl. nescio quibus — Carpensi non habet; in Unschuld. Nachr. nescio de quibus. Nam totius Luther. etc.

apologiam remittere, vel ἀντικατηγορίαν potius. Videris enim me accusare, quod temere crediderim his, qui de te rumores sinistros sparserint. At ego nec fidem unquam illis habui, et tantum pro nostra veteri amicitia sollicitus sum tua causa. Quod si hanc curam in amico reprehendendam putas, non satis perspicis, quae sit amicitiae vis¹⁾. Nunc²⁾ te oro per Christum, ut provinciam tuam diligenter ac fideliter administres. Eius rei praemium a Deo exspectes, si, ut sunt haec tempora, non iustam reddunt gratiam homines. Praedicabat tuam operam hic civis³⁾ Coburgensis. De disputatione περὶ συνάξεως scripsi tibi antea⁴⁾, teque rogavi, ut βεβήλους⁵⁾ λόγους fugeres. Non poenitebit olim te, defugisse istiusmodi disputationes. Vale. Spirae, Mittwoch post Palmarum⁶⁾.

No. 594.

(eod. temp.)

Comiti Novae Aquilae.

Epistola nuncupatoria in librum: „Dispositio orationis in epistola Pauli ad Romanos. Authore Philippo Melancthone. Haganoae per Iohann. Secerium. Anno M.D.XXIX.“ 2½ pl. 8. — Repetita, Haganoae ap. Io. Secer. anno 1530. mense Sept. 8. — iterum Wittebergae 1530. 8. 5½ pl. apud Ios. Clug., et denique in opp. Melanth. edit. Basil. T. II. p. 355; et edit. Peucer. T. IV. p. 1. — Dedimus hic epistolam, ut in edit. prima legitur, indicavimus autem, quomodo Mel. eam in posterioribus edit. amplificaverit.

Clarissimo viro, D. Hermanno, Comiti Novae Aquilae, Domino suo, Philippus Melancthon¹⁾ S.

Quidam in lectione hoc agunt unum, ut insignes sententias excerpant, non in²⁾ hoc student, ut totam causam quamcunque legunt animo com-

1) Cod. Mehn. ius.

2) cod. M. nuae recte, pro nam, quod reliqui habent.

3) civis abest a cod. Bav.

4) cod. 23. autem tibi.

5) βεβήλους recte cod. 23. et cod. Mehn. — Langius edidit δαιδαλέους e codice Bavari, ubi Bavarus ipse graecae linguae ignarus scripsit δειδαλοῦς, δ pro β legens, et alius quis margini ex coniectura adscripsit δαιδαλέους. Sed βεβήλους repetitum est ex epist. Paul. ad Timoth.

6) Spirae — Palmar. habet tantum cod. 23.

1) In post. edit. Melancthon.

2) in] non habet text. Peuc.

plectantur. Verum ut in statua diseiecta, neque de totius operis pulchritudine, neque de partium symmetria iudicari potest, ita nullius auctoris sententiam recte perspiciet, si quis non cognoverit totum auctorem. Et saepe fit, ut fragmenta a reliquo avulsa corpore depraventur, nec accipiantur iuxta auctorem voluntatem. Prodest igitur in unaquaque re disputationes integras animo complecti atque tenere. Cum autem epistola ad Romanos praecipuum doctrinae christianae locum tractet, ac veluti methodum universae scripturae contineat, non satis est, unum atque alterum ex illa versiculum decerpere. Tota legenda est, et considerandum, quomodo omnes inter se partes, omnia membra cohaereant atque consentiant, et venanda certa, perpetua et simplex sententia Apostoli, ut bonae mentes de maximis rebus certo doceantur. Ad eam rem conducet, ordinem orationis nosse et argumentorum locos, quasi notas, ut agnosci possint. Ego igitur in hac epistola totius seriem disputationis breviter ostendi. Quos ad causam aditus faciat Paulus, ubi proponat, quomodo confirmet propositionem, locos etiam argumentorum propemodum digito indicavi, admonui, ubi in causa commoretur, ubi paulisper a causa discedat. Haec nisi viderit Lector, non poterit adsequi certam auctoris sententiam. Ac desiderari iure diligentia non tantum in recentioribus, sed etiam in veteribus potest, qui cum in enarratione huius epistolae non attenderint orationis dispositionem, alicubi tanquam via lapsi a voluntate auctoris aberrarunt. Sed me fortasse nonnulli ridebunt, quod orationem Pauli ad vulgaria dicendi praecepta exigam. Verum res loquitur ipsa, non sine certa ratione disputasse Apostolum. Nam, ut fuerit illiteratus, tamen omnes sani atque ingeniosi homines in dicendo rationem aliquam adhibent, ut auditorem ordine de re doceant, et ne quid temere admisceant alienum a causa. Concedant saltem communem sensum Paulo, si qui trivialem doctrinam adimunt. Nam ego de Elocutione non loquor, de inventionem ac dispositionem loquor, quae mediocris cuiusdam sunt prudentiae, tametsi quaedam notae³⁾ libera-

3) Nam, ut fuerit illiteratus — — notae] Seriores edit. sic: „Nam, ut maxime defuerit ei illa pars artis, quae continet Elocutionem, tamen inventionem ac dispositionem, quae non tam doctrinae quam mediocris cuiusdam prudentiae sunt, concedi ei necesse est. Tametsi quaedam etiam notae.“

lis doctrinae in Pauli oratione comparent⁴⁾. Verbis enim utitur et figuris multis, graecam doctrinam redolentibus; nec sine arte ratiocinatur. Tantum deest illi compositio, quam sic vocant rhetores, hoc est ratio texendarum periodorum, quibus quia non est adstricta oratio, saepe longius fluit, alicubi concisa et imperfecta membra relinquuntur. Et eae sunt aliquando causae obscuritatis in eius sermone⁵⁾.

Sed faciam finem. Tibi autem, generose Comes, hanc foeturam dedicavi, ut a me pignus aliquod meae in te observantiae haberes. Vale. Spiraе. Anno M.D.XXIX.

No. 595.

30. Mart.

Iusto Ionae.

Edita a Sauberto in libro V. epp. Mel. p. 73.

Iusto Ionae,

S. D. Accepi literas tuas, quibus addidisti praefationem Psalmorum conversam in linguam latinam. Ex his te intelligo antea scripsisse *περὶ θανάτου Longicampiani*. Quanquam autem non magnam spem de vita illius longiore habe-

bam (sic videbatur mihi ingravescere morbus, ipsius quadam culpa), tamen opinione vehementius perturbatus sum illa tuarum literarum particula, teque rogo, eam ut rem copiosius mihi perscribas. De eius uxore multum cogito.

Scripti vobis ante diem Palmarum^{*)}, quid hic geratur. Interea quoniam nihil decretum est, non habeo, quod scribam. Adhuc rixamur de mitiganda Caesaris sententia, qua aboletur decretum factum Spiraе ante biennium^{**)}. *Faber* lapidat nos quotidie pro concione. Nuper dixit, se, si alterutrum sit deferendum, malle abiicere Scripturam, quam veteres errores Ecclesiae. Haec vox ne inimicis quidem probatur. Longa illas esset scribenda, si omnes illius *βλασφημίας* recitare vellem.

Mitto tibi pro luculenta praefatione, quam nobis misisti, germanicum poema non adspernandum de simulacris, id donum *Islebii* esse scias. Hodie venit huc *Ioachimus*, qui adfert nobis ante duos menses *Iacobum Fuchs* Canonicum Bambergensem duxisse uxorem, factis publicis de more nuptiis. De Turca magnum hic silentium est, tamen avide libellum *Lutheri* exspecto, teque rogo, vel ut meo sumptu mittas. Vale. *Σίνταγὴ* post *Πάσχα*.

Φίλιππος.

4) *comparent*] Seniores edd. hic addunt: „quae indicant, eum has artes, quibus puerilis aetas instruitur ad bene dicendum, degustasse.”

5) *Tantum deest* — — *in eius sermone*] Pro his postea dedit Melanthon haec: „Nam et definit prudenter, et diligenter quaerit causas et fontes earum rerum, quas tractat, et videt ea quae obsunt, et singulari artificio alias tollit, alias mitigat. Est et hoc ab arte sumtum, quod argumentis addit epilogos, non otiosos, sed affectuum plenos, ac vehementiores illos motus, quos vocant *πάθη* tempestive miscet lenioribus affectibus, qui vocantur *ἡσθη*, in quibus mirifice valet. Ego igitur non modo inventionis et dispositionis laudem ei concedo, sed quandam etiam elocutionis partem tribuo. Nam in verbis quoddam pondus est, et elegantia quaedam, verum adspersit interdum Hebraismos, qui reliquis luminibus verborum offiunt. Ad haec deest compositio, quam sic vocant, hoc est ratio texendarum periodorum, quae, quia ad absolvenda membra sententiarum et argumentorum conducit, multum momenti solet ad perspicuitatem orationis afferre. At saepe longius iusto fluit oratio Pauli, quia non est adstricta periodicis. Interdum argumentum velut puncto designat duobus aut tribus tantum verbis: ita relinquuntur imperfecta et quasi mutila sententia. Talis solet esse sermo eorum, qui compositionem negligunt, praesertim si brevitatem ament, ut est cernere in Salustii orationibus. Videmus autem Paulum pene Thucydideo more, brevi, exili et confragoso genere orationis uti, quae quidem plus aliquanto lucis haberet in tanta brevitate, si accessisset aliqua compositionis cura.”

No. 596.

(in. April.)

Io. Schwebelio.

Ex Centuria epistolar. theologiar. ad Schwebelium p. 20.

Philippus Melanthon, Venerabili viro, Ioanni Schwebelio, docenti Evangelium ad Vogesum, S. D.

Binas a te literas accepi in his Comitibus, quae mihi veteris amicitiae nostrae memoriam magna cum voluptate renovarunt. Multo iucundius fuisset coram alloqui, et veras audire et reddere voces. Quod significas de dissidio Ecclesiae, facile credo tibi, viro optimo, tam perniciosam discordiam maximum adferre dolorem; si hic esses hoc tempore, tum vero magis illius mali vim ac saevitiam

*) Vid. epist. d. 22. Mart. h. ann.

**) In Comitibus Spirens. mens. Iun. 1526.

cerneres. Ego nullum remedium video, nisi preces. Oremus igitur Christum, ut restituat pacem. Proximum illud est, ut tui similes doceant in Ecclesiis ea, quae ad aedificationem faciunt, de poenitentia, fide, caritate, omissis controversiis, quas aut non intelligit populus, aut videmus parum frugiferas esse ad pietatem excitandis mentibus. *Περί δέληνου κυριακού* quid opus est istis rixis, cum fateantur omnes, Christum, secundum divinitatem, adesse in Synaxi, quid attinet discernere humanitatem a divinitate? Quis gignit has tam callidas distinctiones? Haec te volui breviter monere, ut caute doceas. Vale ex Spira *).

No. 597.

4. April.

Frid. Myconio.

† Ex autographo in cod. Cypriani Goth.

*Viro optimo, D. Friderico Myconio,
pastori ecclesiae Gothanae, amico suo
cariss.,*

S. D. Etsi conventus nullum mihi suppeditat argumentum, nihil enim nunc quidem agitur, tamen has ad te literas dedi *Bromiis* fratribus **). *Ieremias*, filius hospitae nostrae Francofordianae ducitur Witebergam, quod faustum et felix sit, quem iussi, ut te in itinere salutet. Addito et tu preces tuas, ut Deus studiis iuventutis benedicat. Heri allatae sunt literae, in quibus scribitur, *Turricam* classem vagari circa *Siciliae* oram, et ut portus Siculos occupet. Interea heroes in Belgico ludos et spectacula faciunt, aut disputant, an sacerdoti liceat uxorem ducere. O degeneres animos! Sed Sed quid istos accuso, qui cum sint hostes Christi, non sunt digni qui res honestas gerant. Nostorum ignaviam magis detestor, quos utinam Deus exsuscitet. Bene vale. 4. Aprilis.

Philippus.

*) Ex errore editor centur. epist. hanc Philippi epistolam retulit ad annum 1520. Est, ut argumentum docet, scripta mense April 1529.

***) Francofordiensibus, qui tum Witebergae literis operam dabant. Cf. epp. Mel. d. 22. Aug. 1538., d. 15. April. et 16. Nov. 1540.

No. 598.

(8. April.)

Io. Oecolampadio.

Separatim primum prodit: „Epistola Philippi Melanthonis ad Iohannem Oecolampadium de coena domini.” Haganoae per Io. Secer. Anno M.D.XXIX. 8. — Iterum edita in: Io. Oecolamp. et Huld. Zwinglii epist. lib. 4. (Basil. 1536. f.) p. 151 b; porro in Mel. Declamatt. T. II, p. 655; in Ioh. Oecolampadii dialogo de Eucharistia (Amberg. 1609. 8.) p. 11 sq. et in Sculteti annal. ad ann. 1529. p. 259. — In iisdem p. 256. habes epistolam Oecolampadii, ad quam Melanthon hic respondet, et p. 243. responsum, quod huic epistolae Oecolampadius opposuit, et Melanthoni in conventu Marpurgensi ipse tradidit.

*Doctissimo viro, D. Iohanni Oecolampadio, suo amico,
Philippus Melancthon.*

Aliquot accepi tuas Epistolas, quae, quoniam exstant in eis multae non obscurae significationes veteris tuae erga me benevolentiae et voluntatis in amicitia constantissimae, valde gratae mihi fuerunt. Nam meus animus idem est erga te, qui fuit semper. Ego autem admiratione doctrinae et virtutum tuarum incensus semper et amavi te plurimum et singulari quadam pietate colui. Atque utinam ea essent tempora, ut frui hac nostra amicitia possemus. Sed incidit horribilis dissensio de Coena Domini, quae veterem consuetudinem officiorum, quibus inter nos certare solebamus, impedivit, benevolentiam vero erga te meam non labefecit. Itaque si quid in me desideras officii, tempora magis quam fidem meam accusare te velim.

Quod ad causam, quam agis, attinet, valde doleo, ea de re dissensionem exortam esse, quae a Christo ad glutinandam caritatem instituta est. Scis autem, me hactenus magis exstitisse spectatorem huius fabulae, quam actorem. Et multas graves habui causas, cur non admiscuerim me tam odioso certamini. Interea nulla alia cura ullius rei animum meum magis exercuit, quam huius negotii. Et non modo cogitavi ipse, quid in utramque partem dici possit, sed inquisivi etiam veterum ea de re sententias. Ego enim nolim alicuius novi dogmatis in ecclesia vel auctor vel defensor existere. Cum omnia, quae in utraque parte firmissima videntur, expendi, dicam pace tua, non tamen eo in sententiam tuam. Nullam enim firmam rationem invenio, quae conscientiae discedenti a proprietate verborum satisfaciat. Nihil autem ad hunc diem de hoc negotio scripsi,

quia videbam, futurum, quicquid scriberem, ut me allegari a *Luthero* tanquam domesticum testem iniqui indices dicerent. Nihil auctoritatis in nostra sententia futurum erat, quia in alterius gratiam scripta videretur. Sed spero, te melius de meis moribus sentire.

Ἐχθρὸς γὰρ μοι κείνος ὁμῶς αἰθεο πύλησιν,
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθει ἐν φρεσίν, ἄλλο δὲ εἶπη.

Qualiscunque enim sum, certe nunquam amavi Epicureos istos, cuiusmodi multi sunt hoc tempore, qui religionem irrident, et quibus voluptati est, de maximis rebus homines fallere. Semper, ut scis, studiosus fui doctrinae Christianae; fuitque ob eam causam mihi curae, ut eam diligenter cognoscerem: nec sine parvo negotio, dum quaero quid tuto sequi possim, extricavi me ex scholasticis disputationibus, partim etiam ex amicorum meorum disputationibus, cuius rei nonnulla exstant testimonia. Quod si gratiam aucuparer, non ignoro, quam multos magnos et eruditos viros habeat vestra factio; horum amicitiam non contemnerem. Itaque, si mihi vestra sententia de Coena Domini placeret, simpliciter profiterer.

Vos absentis Christi corpus tanquam in traegodia repraesentari contenditis. Ego de Christo video exstare promissiones: *Ero vobiscum usque ad consummationem seculi*, et similes, ubi nihil est opus divellere ab humanitate divinitatem; proinde sentio, hoc sacramentum verae praesentiae testimonium esse. Quod cum ita sit, sentio, in illa Coena praesentis corporis *κοινωνίαν* esse. Cum proprietates verborum cum nullo articulo fidei pugnet, nulla satis magna causa est, cur eam deseramus. Et haec sententia de praesentia corporis convenit cum aliis scripturis, quae de vera praesentia Christi apud nos loquuntur. Nam illa est indigna Christianis opinio, quod Christus ita quandam coeli partem occupavit, ut in ea tanquam inclusus carceri sedeat. Tu colligis absurda multa, quae sequantur hanc sententiam. Colligis etiam quasdam veterum sententias, quae pro te videntur facere. Sed absurda minus offendunt eum, qui meminerit, de rebus coelestibus ex verbo Dei, non ex Geometria faciendum esse iudicium, quique tentatus didicerit, nullam esse rationem, quae conscientiam satis docere possit, cum a Verbo Dei discesserit.

In iis locis, qui citantur ex veteribus, agnosco quandam esse dissimilitudinem; sed tamen ex his,

si quis prudenter eligit gravissimorum auctorum dicta, inveniet pleraque, quae ostendunt, hanc, quam nos sequimur, veteris ecclesiae, quatenus nobis nota est, communem fuisse sententiam, tametsi tu quidem homo disertus quosdam locos nimis¹⁾ callide interpretaris et ad tuam causam detorques. Veteres, cum de resurrectione disputant, allegant Coenam, nec inepte meo quidem iudicio; significavit enim Christus Apostolis, se resurrecturum esse, quia sui corporis *κοινωνίαν* instituit. Necessesse enim erat, ut viveret corpus, quod nobis impartendum erat. Quod si veteres sensissent, absens corpus repraesentari, quomodo inde probarent resurrectionem? quia etiam si non resurrexisset Christus, tamen absens corpus et consumptum repraesentari potuit, sicut in fabulis Hector repraesentatur.

Sed non institui nunc disputationem; tantum haec scripsi, ut meam erga te benevolentiam perpetuam cognosceres, neque tamen volui quid sentiam, dissimulare. Teque rogo, ut consideres, quantam rem quamque periculosam susceperis. Verum illud est, nimium altercando amitti veritatem, atque haec multo magis periclitatur in his tam violentis concertationibus. Quare satius esset, hac de re aliquot bonos viros in colloquium una venire. Video, quae semina harum disputationum sparsa sint in veterum libris. Sunt et in quibusdam nuper natis ante hunc tumultum. Video causam vestram praesidiis ingeniorum niti, et vos habere studia theatri non tantum manifesta sed occulta etiam, quae haud scio an efficacius vobis suffragentur quam manifesta. Satis nota est mihi tua modestia, quare non arbitrabar opus esse, ut te admonerem, ut cogitares, homines ingeniosos et prudentes interdum labi posse, et in negotiis spiritualibus imprimis periculosa est ingenii fiducia. Scis, scriptum esse: *Abominatio apud Deum est quicquid est sublime in mundo*. Et multo plures sunt, quam putentur, qui tantum ea amplectuntur in religione, quae ingenii eruere ac comprehendere poterunt. Postremo te rogo, ut hanc meam Epistolam, optimo atque amicissimo scriptam animo, boni consulas. Vale. Spiraе. Anno M.D.XXIX.

1) *nimis*] Declamatt. male: *minus*.

No. 599.

8. Apr.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 120.

*Ioachimo Camerario Bambergensi amico
suo summo Noribergae,*

S. D. Utinam feliciter domum redieris *). Nos hic rixamur adhuc iis de rebus, quae cum ades- ses, in consilio principum iactabantur, nihil ad- huc convenire potuit. Ac nobis quidem satis aequae conditiones feruntur, sed quoniam attingitur causa *δέιπνον κυριακού*, nolunt eas condi- tiones recipere *πόλεων τινῶν* **) *πρεσβευταί*. Ita pendet res in incerto. Ante biduum venit huc legatus Pontificius *Thomas Picus Comes Miran- dulae*, qualia mandata habeat, nondum audi- vi. In literis *βασιλέως κελτικῶ* nihil erat novi, pur- gat se, quod per ipsum non steterit hactenus, quo minus pax fieret. Obtulisse se Caesari magnam pecuniae vim, ut redimeret obsides, vult videri magna affectus iniuria, quia obsides non sint red- diti. Hoc fuit in illis literis. *μάλα κελτικόν*, quod in summa pecuniae nominanda usi sunt veteri appellatione sestertii. Nihil habeo praeter haec, quod quidem in mentem venerit. literas a te exspecto. *περὶ Τούρκων* si quid habebis, signi- fices nobis. Praefationem in *Danielem* misi *Sec- cerio*, quae mihi prorsus non placet, sed hoc tempore non potui melius scribere. Saluta *Eo- banum*, *Micam* et uxorem tuam. Vale. V. Id. April.

Philippus.

No. 600.

8. Apr.

Ferdinando Regi.

Epistola nuncupatoria cum carmine, praemissa libro: „*Danielem* enarratio, praefatio ad Regem Ferdinandum. Au- thore Phil. Mel. Haganoae apud Io. Secerium. 1529.” 8. — Etiam separatim prodit: „Praefatio ad Regem Ferdinandum in *Danielem*, autore Phil. Melanth. 1529.” (s. l.) 8., quam contulit nobis Clar. Foerstemannus. Recusa in Mel. *Declamatt. select.* T. II. p. 232. (ed. Rich. T. III. p. 164 sqq.) — Habetur etiam versio ger- manica: „*Ein christl. Ermahnung Philtippi Melanchthons an*

*) Spiram venerat. Vid. ep. ad Ionam d. d. 30. Marti.

**) Argentiensium et eorum confederatorum, C. W.

König Ferdinandum, west jüngst zu Speyer geschrieben. Auf dem Latein ins Teutsch gebracht.” (s. l. et a.) 4. — In fine epistolae versio germanica addit: „geben zu Speyer, anno M. D. XXIX. am zwenzigsten Tag im April”, sed aut erravit is qui vertit epistolam, aut diem ad suam referri vult versionem. Nam iam d. 8. April. Melanthon scribit ad Camerarium, se hanc praefationem Secerio misisse.

*Inclyto Regi Hungariae ac Bohemiae, Archi-
duci Austriae, D. Ferdinando, Domino suo
Clementissimo Philippus Melanchthon
S. D.*

Quum publico quodam more nullum non scripti genus summis Principibus ac Regibus dedicari soleat, nemo fortasse consilii mei causam requiret, cur sub tuo nomine hunc commentarium in lucem ediderim. Tanta enim literarum dignitas semper fuit, ut nulla magis idonea munera Regibus offerri posse, quam literaria, creditum sit. Nec paucae aut leves causae sunt receptae huius opinionis. Nam cum sine studiis literarum neque religiones coli, neque retineri iudicia, neque explicari leges, quae omnia his, qui imperant, tuenda sunt, possint, visa est et haec cura ad Reges pertinere excitandorum studiorum atque defendendorum. Itaque cum propter alia multa studiosi homines Regum titulos ac nomina suis operibus inscripserunt, tum maxime, ut significarent monumenta literaria propter publicam utilitatem ab iis, qui tenent republicas, defendenda esse. Sed in maxima varietate scriptorum nulla magis conveniunt Principibus, quam quae religionis doctrinam continent; hanc enim praecipue illos et cognoscere et propugnare decet.

Ego igitur ad te hunc libellum misi, inclyte Rex, in quo *Danielem* Prophetam enarravi, qui praeterquam quod de Christo plane et perspicue vaticinatur, plurima etiam praecepta et exempla utilia imperantibus tradit. Accipio ab his, quibus interior tua vita nota est, libenter te veterum historias et praeclara poemata legere, ac saepe publicis occupationibus aliquam suffurari temporis partem, quae in lectionem collocetur. Quae res quantam mereatur laudem, non possum verbis consequi. Neque enim sine literarum tractatione perfecta sapientia, quae in principe requiritur, existere potest. Faciebat idem avus tuus *Maximilianus* Caesar, nulli regum aut imperatorum optimorum apud Graecos aut Romanos in omni genere laudis secundus. Hic in ipsis castris etiam legebat, et cum doctis non modo de reli-

gione deque omni ratione regendae Reipublicae, sed etiam de levioribus artibus commentabatur, de siderum motibus, de aliis naturalibus causis, de historiis. Nulla res erat, quae quidem digna esset hominis ingenui cognitione, in quam ille non intenderet animum.

Cum autem et naturae tuae bonitate et hoc domestico exemplo extimulatus tantopere studia literarum ames, existimabam futurum, ut a lectione Danielis non abhorreres. Si enim prodest his ¹⁾, qui in administratione reipublicae versantur, praecepta regendarum civitatum a Platone aut aliis conscripta tenere: quanto magis conducit nosse Danielem, in quo tam multa coelestia praecepta exstant, sine quibus imperium pie gerere nemo potest? Prudenter de iure, de legum aequitate deque aliis multis rebus, quae ratione deprehendi poterant, Philosophi scripserunt. Sed de voluntate Dei nihil tradere potuerunt, quod in animis principum aut fiduciam erga Deum, aut timorem Dei aleret. Philosophi consilio hominum aut casu ²⁾ iudicant imperia constituta esse. At hic Propheta non semel ait, Deum regna constituere ac mutare, Deum custodem esse Regum, et mittere Angelos, qui tanquam excubias agant ad defendendos reges. Quae autem arces, quae propugnacula perinde muniunt principem adversus omnia pericula atque hae sententiae, quae iubent credere, quod a Deo tegatur? Sic enim hae sententiae accipiendae sunt, ut non modo ad illos pertinuisse, sed ad nos quoque accommodandas esse iudicemus.

Hic proponuntur piorum et impiorum regum dissimilia consilia dissimilesque exitus, Monarchiae depinguntur, quarum successionem Propheta tot ante seculis praevidit, ut indicaret, quo tempore Christus venturus esset. Significat, postremis temporibus futurum, ut existat regnum, quod longe late grassetur ac sanctos opprimat; id Saracenicum ac Turcicum regnum esse, dubitari non potest. Voluit autem Propheta consolari pios, ne gloria impii imperii offensi fidem abiicerent, ne putarent, se casu aut ignorante Deo affigi, ne felicitatem illam tyrannidis fore perpetuam arbitrarentur, postremo, ut scirent etiam, cum illud regnum in fastigio stabit, brevi venturum esse Christum ad iudicandos vivos et mortuos. Quam

autem regia Danielis concio est? qua Regem Assyrium hortatur ad poenitentiam, *libera te a peccatis per iustitiam et per beneficia in pauperes collata*. Non praescribit novos aliquos ritus aut ceremonias, sed summam pietatis discrete complectitur. Iustitiam enim initio vocat agnitionem Dei ac fidem, per quam in gratiam a Deo recipimus. Cum contigit fides, reliquum est, ut unusquisque suae vocationi serviat, suum officium sedulo faciat, Spartam, quam nactus est, summa diligentia exornet. Est autem regum, ut ita dicam, vocatio, ius rite dicere, defendere innocentes adversus vim iniustam, punire sotes, pacem et disciplinam civilem legibus atque armis munire. Haec beneficia, has eleemosynas iubet Regem in subditos miseros et iniuriae obnoxios, sic enim in sua lingua loquitur, conferre. Ac ne potest quidem homini quidquam contingere melius pace ac certa et aequabili iuris descriptione. Haec atque alia multa comperies profutura vel ad agnitionem Christi vel ad rempublicam gubernandam, quae profani scriptores non affigerunt.

Quare nihil dubitabam, quin magnam tibi voluptatem Danielis lectio allatura esset. Nos addidimus adnotationes, quae alicubi lucem adferrent obscurioribus locis. Multa enim ex historiis omnium temporum ad intelligendum Danielem petenda sunt, quae tibi, occupato tot regnorum gubernandorum curis, tot etiam implicato bellis, procul quaerere non vacat. Quanquam autem volui tibi hac in re meam observantiam meumque erga te studium probare, tamen et aliam quandam habui causam ad te scribendi multo iustiore et ac plane necessariam.

Magno in odio multorum sunt hoc tempore nonnulli, qui sacras literas pure tractant. Adversus hoc cum Sycophantae quidam ubique principes concitant, nullum hoc tempore gravius est crimen, quam genuinam religionis doctrinam amplecti. Et annis iam aliquot multi boni viri considerant aequitatem in nonnullis, qui quovis alio modo dissensiones Ecclesiae malunt opprimere, quam ordine cognitae dogmatibus. At non modo aequius erat, sed etiam publicae paci utilius, doctrinam prius cognoscere, quam edictis iugulare. Neque enim potest esse diuturna pax, si in Ecclesiis falsae opinioniones haeserint.

Misi igitur ad te hunc libellum, ut specimen eius doctrinae, in qua versor, tibi ostenderem, teque rogandum duxi, ut des operam, ut Eccle-

1) Declamatt. iis pro his.

2) casu] Ed. I. legit: causa.

siasticae controversiae cognoscantur. Idque non modo abs te peti existimes, quia in hoc imperio secundum fratrem principem locum obtines, sed multo magis, quia maxima fama est iustitiae tuae apud gentes. Hanc convenit bonis viris praesidio esse. Nec petitur aliud, nisi quod non modo scriptum exstabat in Atticarum legum tabulis, *δμοίως ἀμφοῖν ἀχροῶσθαι*, sed omnium hominum animis divinitus insitum est, ut utraque pars audiatur. Ubi cognoveris, quale sit doctrinae genus, quod quisque profitetur, pronunciare tutius erit. Maxime optant omnes, ut Synodus cogatur: sed, si hoc tam turbulentis temporibus fieri non potest, tamen meo iudicio ita consuli posset Ecclesiae concordiae, si aliquot probis ac doctis viris auctoritate summorum Principum committeretur, ut de dogmatibus iudicarent. Quidam ita saeviunt in eos, qui non probant omnes vulgo receptas opiniones, quasi nihil vitii irrepserit tot seculis in Ecclesiam. Multa doctuerunt olim Monachi, quae pietati officiant; multa usu recepta sunt aliena ab Evangelio. Denique Ecclesiastica doctrina multis impiis constitutionibus atque opinionibus oblita est. Decet autem praestare eos, qui vel praesunt Ecclesiae, vel imperia tenent, ut quam maxime pura Christi doctrina populo proponatur.

Quare in hanc curam incumbe, Rex inclyte, propter gloriam Dei, ut, repurgata doctrina Ecclesiastica, concordiam sarcias. Nihil Deo gratius facere poteris, nihil ad omnem posteritatis memoriam gloriosius, nihil Austriaco nomine dignius. Semper enim familia vestra praecipuam pietatis laudem habuit. Quae sunt autem officia pietatis meliora, quam publicam pacem constituere ac efficere, ut de religione recte doceantur homines? Christus pacis auctores beatos vocat, et pronunciat esse filios Dei. Quod si excitatus hac voce discordiam sanaveris, vicissim favebit tibi Christus, et consilia maximarum rerum, quas utilitatis publicae causa suscipis, fortunabit. Si quis autem arbitratur, posse sedari discordiam, si altera pars vi opprimatur, mea quidem sententia longe errat. Illud fuerit remedium magis idoneum huic morbo, si rite diiudicatis dogmatibus recte doceantur homines. Nam et doceri expetunt, et Christianos decet sanare magis errantes, quam perdere. Contra, videntur religionem ludibrio habere, qui docere nolunt; tantum cogunt am-

plecti, quod commodum est ipsis; rectum sit, nec ne, ridicula quaestio putatur.

Non suscepi hic cuiusquam defensionem. Si quis Evangelii praetextu seditiones excitat, si imperia Principibus abrogat, si in alienas possessiones invadere, si diripere sacerdotum facultates conatur: det sceleris poenas. Tantum hoc oro, ut in tanta varietate dogmatum ratio ineatur, per quam ita restituatur concordia, ut ambiguae mentes etiam sanentur. Haec cura regibus christianis digna est, quorum nulli potentia et regni amplitudine cedis, multos etiam iustitiam, pietate, clementia, quae sunt vera regum ornamenta vincis. Nulla tropaea durabiliora erigere poteris, quam futura sit huius memoria beneficii, si Ecclesiae tranquillitatem restitueris, atque ita munieris, ut esse diuturna possit. Quoties maiorum tuorum imagines consideras, incurrunt in oculos tuos nonnulli, qui Synodos coegerunt, ut dissensiones Ecclesiae componerent. Horum exempla te admoneant, quid in huiusmodi dissensionibus maxime christianum principem deceat, quidque reipublicae sit utilissimum.

Haec ad te fortasse praeter decorum, sed tamen bono studio scripsi, teque rogo, ut libertatem meam pro tua clementia boni consulas. Nam si alias unquam, hoc tempore maxime merentur hae querelae veniam, cum, ut ait Poeta: pellitur e medio sapientia, vi geritur res.

Christus det mentem omnibus Principibus et cupidam pacis et amantem Evangelii. Vale feliciter, Rex inclyte. Spirae, Anno M.D.XXIX. Mense Aprili.

Germania ad regem Ferdinandum.

Hanc afflictata tibi, Germania, mitto salutem,
 Quae mihi non tribui, te nisi dante, potest.
 Usa diu rebus quae sum tranquilla secundis,
 Hoc iaceo multis tempore pressa malis.
 De quibus ipsa tuum supplex cum numen adoro,
 Fere mihi solus qui potes, adfer opem.
 Ecce vides rerum quam tristis forma inearum,
 Qualis et imperii sit status iste mei.
 Omnia dissidiis sunt, omnia plena tumultu,
 Illa fuit quanti res mihi causa mali?
 Serviles acies sumptis nos vidimus armis,
 Nuper et agrestes rure coisse manus.

Testis adhuc exstat miserandae *Francia* cladis,
 Tota cadaveribus squalida facta suis,
 Ipsaque fertilibus laudata *Alsatia* campis,
 Quae fuit in multis caede cruenta locis.
 At pars ulla meo ne possit abesse dolori,
 Insuper externo nunc et ab hoste petor.
 Turca ferox nostras descendere fertur in oras,
 Alterius nobis altera causa mali.
 Infestis qui cum tot regna subegerit armis,
 Posse suo sperat me quoque Marte capi.
 Si qua proinde meae remanet tibi cura salutis,
 Adfer in adversis his mihi rebus opem:
 Ne, toties claris quae sum prius aucta triumphis,
 Hostibus hoc fiam tempore praeda meis.
 Nam tibi si rerum sunt cognita gesta meorum,
 Cognita quae cunctis Regibus esse puto,
 Semper adhuc invicta fui, nullosque per annos
 Ullius invenies me subiisse iugum.
Roma, suis totum domuit quae viribus orbem,
 Nominis est nunquam laudibus aucta mei.
 Neque laessivit quoties hostilibus armis,
 Hanc liquet incepti poenituisse sui.
 In me nil potuit virtus animosa *Neronis*,
 Funere qui Rheni nobilitavit aquas.
 Nil potuere tuae, *Quintili Vare*, cohortes,
 Quas meus *Arminius* depulit ense suo.
 Nec maris *Adriaci* tota cum plebe senatus
 Nostra suo potuit subdere colla iugo.
 Denique nec magni potuerunt lilia *Galli*,
 Lilia saepe mea languida facta manu.
 Quin neque *Turcarum* nos iam superabimur armis,
 Auxilio si nos iuveris ipse tuo.
 Ducat in exemplum celebris te fama *Camilli*;
 Nam patriae vindex et fuit ille suae.
 Secula nulla tuum nomen ventura silebunt
 Inferiorque tua laude *Camillus* erit.
 Tu modo pro nobis et libertate meorum
 In *Mahometigenas* suscipe bella *Getas*,
 Totius infestos Christi quos nominis hostes
 Novimus, adversus armaque ferre Deum.
 Hac de gente fera *Danielis* scripta Prophetae
 Multa canunt, paucis hic memoranda mihi.
 Viderat is quatuor sub imagine regna ferarum;
 (Aspice, vera tibi, non ego ficta loquar)
 Regibus *Assyriis*, primis fera prima monarchis.
 Altera sed *Persis* assimilata fuit.
 Tertia *Graiorum* referebat bestia sceptrum,
 Quarta potestatem, *Martia Roma*, tuam.
 Huius dira ferae facies truculentior illis,
 Dissimilisque tribus conspicienda fuit.
 MELANTH. OPER. VOL. I.

Ferratos dentes, bis cornua quinque gerebat,
 Et pedibus plodens conoutebat humum.
 Exiguum vero cornu sub fronte latebat,
 De mediis ortum cornibus illud erat:
 In quo terrificis oculis vultuque minaci,
 Humani capitis forma videnda fuit.
 Hoc cum coelitis divis violenta gerebat
 Proelia, blasphemos ore loquente sonos.
 Turca ferox autem caput est immane, quod audis
 Adversus summum bella movere Deum.
 Hoc tibi frangendum caput est, hoc concute cornu;
 Succumbet manibus bellua victa tuis.
 Ergo age, Rex, animo praesenti suscipe bellum,
 Hei mihi quas poenas impie Turca dabis!
 Non tibi consuetae mitti post terga sagittae,
 Non tibi velocis proderit usus equi.
 Aut ultra *Tanaim* patriis eiectus ab oris,
 Ludibrium cunctis gentibus exul eris.
 Aut tua submittens iniectis colla catenis,
 Ante triumphales Regis obibus equos.
 Inolyta nobilibus gaudebit *Graecia* Musis,
 Praebuit invitas quae tibi victa manus,
 Exultansque suis laetabitur omnibus *Ister*,
 Quem tuus infestum reddidit ante furor.
 Hoc precor esse ratum coelesti numine Christus,
 Hoc velit omnipotens rexque paterque Deus.
 Sed prius externos quam progrediaris in hostes,
 Certa tibi pax est constituenda domi,
 Sedandique graves de religione tumultus.
 Hoc Regem tantum, quantus es ipse, decet.
 Nec minor ingenuas studiis florentibus artes,
 Ac fovisse sacras sit tibi cura deas.
 Quae spretae sine honore iacent hoc tempore passim,
 Hac re nulla tibi gloria maior erit.
 Tunc Deus indomitas, tibi Marte favente, cohortes
*Turcarum*que dabit vincere posse manus.
 Tunc, quas nulla tibi poterit delere vetustas,
 Laudes semper erunt, gloria semper erit.
 Longior immensis ne crescat Epistola verbis,
 Desino, tu felix incolumisque vale.

No. 601.

(med. April.)

N. N.

† In apographis in cod. Bav. Vol. II. p. 760. et in cod. Mehu. III. p. 69^b, ubi inscripta est: ad quosdam. Habetur descripta etiam in cod. Vindob. 487., ubi inscriptione caret.

N. N.

Mihi neutiquam videtur opus esse, ut moveatur¹⁾ apud nostrum principem ea res²⁾, de qua scribitis. Nam princeps noster non usque adeo vehementer interpretatur consilium eorum, qui subscripserunt decreto Senatus imperii. Articuli enim ibi facti non gravant nos; imo plus tuentur nos, quam superioris conventus decretum. Si statim Argentinenses condemnassemus, haud dubie ex nostra sententia fuisset factum decretum. Protestatio hic edita est verbis modestissimis, nec ullius nomen civitatis adscriptum est³⁾. Nihil melius est in hac re, quam dissimulare, etiamsi quid incommodi habere conventus decretum, contemnere etiam iudicia quorundam debetis⁴⁾, qui sunt cupidi tumultus, et nihil probant, nisi violenter et vehementer factum. Date operam potius, ut Evangelii gloriam augeatis moderatis et tranquillis consiliis.

No. 602.

(21. April.)

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 121.

Ioachimo Camerario, Bambergensi Noribergae amico summo,

S. D. Hactenus argumentum scribendi defuit, heri pronunciata est illa decreti formula, de qua tibi dixi, in qua videmur obligare nostros adversarios, ut retineant Pontificias leges. Itaque nostri opposuerunt protestationem, in qua decla-

1) moneatur cod. M.

2) c. Mehn. eam rem.

3) c. B. delectorum; c. M. debetis.

*) De quibusnam articulis et de quam protestatione Melanthon loquatur intelligitur ex narratione, quam Müllerus („Historie von der evangelischen Stände Protestation und Appellation“ etc.) dedit, quam Frickius in versione vernacula operis Seckendorffiani his verbis exposuit: „Wie nun dieses Bedenken (i. e. decretum propositum a delectis ad componendas lites de religione et rebus ecclesiasticis) König Ferdinand und die Kaiserlichen Commissarien placet, also ist es auch am Sonntag Quasimodogeniti [d. 4. April.] als ein gefasster Schluss verlesen worden. Wogegen die Evangelischen Stände ihre Beschwerde hierwider in eine Schrift verfasst [quam Mel. hic protestationem appellat], und gleich des andern Tags öffentlich verlesen und ad acta bringen lassen.“ — Solemnis protestatio contra conclusum Imperatoris, cui etiam civitates subscripserunt, demum d. 20. Apr. tradita est. Epistola igitur scripta est post d. 4., sed ante d. 20. Aprilis.

rant, se non consentire de ea formula; subsequente sunt aliquot civitates nostrorum protestationem, habes rem horribilem. Duae sunt imperii factiones, quas *Faber* et *Eckius* suis illis stultis et nefariis consiliis, dicendum enim quod res est, contra se mutuo armant, ἀλλὰ δοκεῖ μοι τοὺς ἀνταγωνιστὰς τῶν ἡμετέρων οὐκ ἄνευ φόβου εἶναι, καὶ ἴσως μεταμέλει τοῦ φορτικῆς πράγματος. Ambiant nunc nostros, ut maneat, significant se moderaturos decreti acerbiter, quid sit futurum nescio. Nos sine periculo essemus, si nostri paulum modo essent commodiores, ac in aliis negotiis praeberent se aequiores, de conferenda pecunia ad Turcicum bellum et ad sumtus regiminis Imperialis. De oratore Pontificio scripsi tibi antea quid egerit, fuit omnino summissa et timida oratiuncula, adhortabatur ad apparandum bellum adversus Turcas. περὶ σχισμάτων ἐκκλησίας φησὶ: Quod ad fidem attinet, summo dolore afficitur S. D., quod audivit veteres haereses cum novis in Germania seri et paulatim serpere. Neque durius quicquam dixit. Deinde hortatus est, ut qui hactenus perseveraverint in Ecclesia, sic loquebatur, manerent in sententia, et si qui ab Ecclesia discessissent, ad eam redirent. Ad extremum excusabat, quare hactenus non coegerint Synodum. Nihil habebam amplius. Christus servet et gubernet te, fortasse intra biduum abituri sumus, scribam ex itinere, cum primum potero. Vale feliciter.

Fabro nihil scripsi, nolo enim hominem stultissimum et impudentissimum hoc afficere honore, ut gloriatur se mecum pugnasse. Non. Maii^{*)}. Vale felicissime.

De signo expectat *Mylo* quid respondeas. Hic ferunt Helvetios civile bellum movisse, ac iam maximos utrinque exercitus in armis esse. *Faber* huius famae vel auctor vel amplificator est. Si quid ea de re habes, quaeso, ut significes nobis. Psalmos *Eobani* expecto. Vale feliciter. Amicum tuum velim non obligari iureiurando eorum, qui initiantur. Adhibebit te in consilium fortasse. Haec mea fuit sententia, in quam vellem eum adduci posse, ne reciperet illas ordinum leges et consecrationes.

Φίλιππος.

*) Error est in die, aut Mel. non scribere poterat heri pronuntiata est. Protestatio tradita est d. 19. April., et Mel. iam advenit Witebergam d. 7. Maii.

No. 603.

(21. April.)

Phil. Eberbachio.

E codice Bavari Vol. II. p. 813. edita a Schlegelio in vita Langer. p. 213. Nunc ex eodem et cod. Mehn. III. p. 55.

Philippo Eberbachio.

Si quid ex his comitiis requiretis, tu et concionator, velim vos scire, si unquam alias nunc maxime ¹⁾ opus esse oratione. Decretum, factum *Spirae* ante biennium ²⁾, abrogatum est, quo iactenus pax publica bene munita fuit. Meministi quantum profuerit ³⁾. Nunc mandat imperator, ut Wormatiensi edicto pareamus; qui non parent, habentur proscripti ⁴⁾ sine ulteriori declaratione. Quid unquam ulla ¹⁾ in historia atrocius actum est? Principes adhuc deliberant de mitigando edicto imperatoris, ac nondum ratio idonea aut tolerabilis reperta est, qua mitigaretur. Principes non omnino abhorrent a pacis consiliis, sed propositos etiam principes oportet cedere quorundam turbulorum clamoribus, *Fabri* et similium. Haec vobis totam historiam earum rerum, quae adhuc restant sunt. Haec velim etiam concionatori descripta legenda. Vale.

No. 604.

23. Apr.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 122.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico summo,

S. D. De eo periculo, quod noster amicus ^{**} vitavit, quae me itemque aliis narrantibus cum videres cognovisti, sunt verissima, et a me cele-

1) maxime non habet c. B.

2) c. Mehn. quanti fuerit.

3) eod. proscriptis, mendose.

4) ulla non habet c. Bav.

* In Comitibus Spirensibus a. 1526. inde a 25. d. Iunii habitis, ubi decretum fuit: „mittlerweile bis ein Concilium zu Stande komme, solle sich jeglicher Stand das Wormsische Edict betreffend also gegen seine Unterthanen verhalten, und sein Leben und Wandel anstellen, wie er es gegen Gott und den Kaiser verantworten könne.“

** Simon Grynaeus, qui Spiram venerat, ut Melanthonem videret, quemque inimici Evangelio vi opprimere conati fuerant.

brabantur aliquando per occasionem aliquo scripto. Omnino est ille divino auxilio ereptus quasi e faucibus eorum, qui sitiunt sanguinem innocentium. Et me considerantem ea, quae isti plane hostes veritatis agere non desinunt, potentes incitando contra reprehensores eorum, quae ne ipsi quidem possunt aut audent iam defendere, nonnunquam illorum subit misericordia, magis quam metus propter nos, et veniunt mihi in mentem Pindarica illa, quibus malorum et invidorum animos negatur delectari praeceptis docentibus non esse repugnandum Deo, *σταθμᾶς δὲ, τινὸς ἐλκομένης περισσᾶς, ἐνέπαξεν ἔλκος ὀδυναρὸν ἐξ ἡ καρδίας, πρὶν ὅσα φροντῖδι μῆτιόνται τυχεῖν*, nosti locum in Pythiis. Et ita est profecto, ut ingrediantur lubricum isti iter impingendo stimulis calces, ut ibidem dicitur. Nam etiamsi ex nobis aliqui opprimantur, non tamen ideo obticescet vox veritatis. Utinam modo causa optima recte agatur. De quo reliquum est, ut invocemus filium Dei, orantes, ut nobis largiter impertiat spiritum suum sanctum *ὁδηγὸν εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν*. Cyclops ille nunc ferocem se facit, quia a Regibus auditur. Qua occasione utinam istud genus non abuteretur ad publicam privatamque multorum perniciem. Sed in quae tempora inciderimus, vides. Quod autem aliquos, quasi nos composuerimus fabulam, argumento ex illa discessione conficto, de tota re loqui significas, ferendum scilicet est, nam cogimur ferre alia graviora. Modo ille evaserit, quod factum est Dei beneficio, loquatur quisque quod volet. Nos tamen quod verum esse scimus, et gloriosum opus Dei commemorare debemus, ad laudem illius et nostram consolationem.

Quod scribis questum esse amicum illum tuum, me nimis *ἀποτόμως* respondisse de quaestione sua, nescio quid potuerim aut debuerim respondere aliud. Et eram illo tempore non solum multis negotiis occupatissimus, sed variis etiam curis gravissime perturbatus. Iam quid potest disputando de talibus rebus explicari? Ante omnia enim unumquemque se ipsum in consilium adhibere oportet, et discernere non tantum quid faciendum si putet, sed etiam quid confidat se sustinere posse. Hortando autem reddere animimum eventu tam dubio, habet magnum periculum. Sed tu sibi affuisses, quod optare illum scribis, fuissent omnia faciliora. Nunc quod factum est, ipse boni consulat, et tu probabis. Ut ille

autem sequatur quod optimum et rectissimum sit, ex animo opto. Vale. Die Georgii.

Philippus.

No. 605.

28. Apr.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 78. Contuli autographon Mel. in cod. Monac. I. p. 51.

D. Hieronymo Bomgartnero, Senatori Noriberg.,

S. D. Quid hic actum sit, ex fratre et aliis legatis urbis vestrae intelliges. Nunc coactus sum ad te scribere de negotio *Haneri*. Is valde cupit sacerdotium suum mutare cum quodam fratris *Marsilii* sacerdotio. Ea in re speravit meam commendationem apud vos aliquid habituram momenti. Video hominem calamitosum esse, non uno nomine, quare optarim ei prospectum. Nihil autem a vobis peto, quod praestare sine incommodo non possitis: et suspicor quaedam in *Hanero* desiderari, quae hactenus impedierunt, quo minus a vestris adiuutus sit. Ego tamen bona in spe sum, futurum tractabiliorem atque commodiorem, si quo beneficio vestro obligatus erit. Quare te rogo, mi *Hieronyme*, ut, si poteris *ὁ καίριος*, nihil enim postulo aliud, respicias hominis miseriam eumque adiuves. Vale feliciter. Ex urbe Spira, die Georgii *).

Philippus Melancthon.

(*Melancthon Witebergam rediit, ibique advenit d. 6. Maii.*)

No. 606.

7. Maii.

Frid. Myconio.

† Ex autographo in cod. Goth. 79. fol. 24. (Apographon legitur in cod. Mohn. I. p. 11.)

D. Friderico Myconio, Pastori Gothensi, amico praecl. suo,

S. D. Statim ut veni Witebergam **), quaesivi pastorem oppido *Cruceburgensi*. Is istuc proficiscitur. Iussi autem, ut te conveniret, ut tua

*) Alia manus adscripsit: an. 1529.

**) Videtur advenisse d. 6. Maii. Nam illo die Lutherus scribit Ionae: „expectamus Philippum.“

diligentia tota res conficeretur. Agendum est cum *Simone* *), ut statim discedat cum Senatu, ut huic tradat habitandum domum et recipiat eum, si tamen placuerit actio in docendo, quod spero. Te quaeso, ut rem suscipias et pro tua singulari fide cures. Vir bonus est, et diu hic versatus et nostrae doctrinae probe peritus. Non dedissem ei literas, nisi probarem hominis tam doctrinam tum mores. *Lutherus* Dei beneficio recte valet. Nuper auctus est filiola **). De Isennacensi negotio rescribe. Freitags vor Exaudi.

Philippus.

Da operam, ut huic *Georgio* viaticum istic ex aerario ecclesiae detur. -

No. 607.

14. Maii.

Ioanni Friderico.

Edita in der „gründlichen und wahrhaftigen Historia der Augsb. Confession.“ (Lips. 1584. fol.) p. 93. Iterum in operibus Lutheri ed. Halens. XVII. p. 2356. Latine in Hospiniani historia sacrament. P. II. p. 120. — Nunc ex autographo Melancthon. in Tabular. Vinar. Registr. N. fol. 452.

Dem Durchleuchtigen hochgebornen Fürsten und Herrn, Herrn Johans Friedrich, Herzogen zu Sachsen, Landgraven in Doringen, Markgraven zu Meyssen, meinem gnädigen Herrn.

Durchlauchtigster hochgeborner Fürst und Herr. Ew. Fürstl. Gnaden sind meine unterthänige schuldige Dienst allezeit zuvor. Gnädiger Herr. Ew. Fürstl. Gnaden wissen, wie sehr mein gnädiger Herr, der Landgraf, begehrt, daß sich Doctor Martinus mit Decolampadio und Andern vom Sacrament unterrede. Nu gebührt uns in solcher großer wichtiger Sach ohn mein gnädigsten Herrn und Ew. F. G. Rath und Bewilligung nichts zu thun. Wo E. F. G. bedächten, daß gut seyn solt, daß solche Unterrede würde vorgenommen, solte an uns kein Mangel befunden werden; denn es muß doch einmal zum Reden kommen. Ich habe aber E. F. G. mein thöricht Bedenken zu Weimar gestellt **), daß hic

*) Vid. de Simone pastori Cruceb. epist. Lutheri d. 5. Jun. 1529., qui illum commendat Ionae, scribens: „hic Simon, qui has affert, ab Episcopis Thuringiae absolutus aut liberatus potius Cruceburgae, nullo sane suo magno vitio, sed magis odio plebis istius durae, ut pax constet eius loci, commendatur mihi valde a Friderico Mecum, quanquam antea mihi valde notus. Nam in doctrina multum valet, facundia etiam inter primos.“

**) Magdalena, nata d. 4. Maii 1529.

***) Wimarum ore tantum, ut videtur, prolatum, nunc deum literis mandatum.

beigelegt (ist), warum die Unterrede zwischen Doctor Martino, Decolampadio und Andern nur diesmal nicht anzunehmen sey. Ich habe auch mit Doctor Martino davon geredt, der besorget auch, es werde unfruchtbar seyn, so sie sich allein *) unterreden würden. Zu dem sey keine Besserung bei den vornehmsten Widersachern zu hoffen. Ich weiß aber, wie diese Sach meinem gnädigsten Herrn, dem Landgraven, angelegen, und besorg, wo Seine Fürstl. Gnaden hören würden, daß D. Martinus abermals die Unterrede abgeschlagen, daß Seine F. Gn. mehr **) Willens zu dem Zwinglio gewinnen würde, und hab nicht geringe Ursach dieser meiner Sorg. Derhalben bitt ich unterthäniglich, E. F. G. wollen bedenken, was hierin zu thun sey. Ich sehe für gut an, daß mein gnädigster Herr, als wären Seine Churfürstl. Gnaden darum angefucht von mir, solches abschuffe ***), daß ich meinem gnädigsten Herrn, dem Landgraven, diese Antwort zuschreibe: mein gnädigster Herr, der Churfürst, wolle uns diesmal nicht erlauben †), damit Seine Fürstl. Gnaden mit glimpflicher Antwort gestillet würde. Ich bitt unterthäniglich, E. F. G. wolle die Sach, die meines Bedünkens nicht zu verachten, bedenken, und mir gnädiglich antworten lassen, daß ich meinem gnädigen Herrn, dem Landgraven, wie ich billig soll, wieder antworten möge. Gott bewahr Ew. F. G. durch seine Barmherzigkeit ewiglich. Datum zu Witeberg, Freitags nach Erandi.

E. F. G.

unterthäniger
Diener

Philippus Melancthon.

testantur Hospinian. in hist. sacram. P. 2. p. 120., Loescher in hist. motuum P. I. c. 6. p. 157. et Seckendorf. in hist. Lutheranismi II. p. 137. et auctores der „gründlichen und wahrhaltigen Historia von der Augsb. Confession etc. (Lips. 1584. fol.) p. 92., clarissime vero intelligitur ex epist. Electoris ad Mel. d. 19. Maii, et Melanthonis ad Iohannem Fridericum d. 14. Maii, cuius autographo in tabular. Vinar. quidam adscripsit: „Philt. Mel. der Lehr halben mit dem Sacrament, und zeigt sein Bedenken an, ob des Landgrafen Begehren und Anhalten nach sich D. Martinus mit dem Decolampadio unterreden müge ic. und ist insiegender sein Bedenken zu befinden.“

(*Iudicium Melancthon. de Colloquio cum Zwinglio et Decolampadio Marburgi habendo in causa coenae domini, scriptum filio Principis Electoris, Iohanni Friderico.*)

Ich habe für meine Person keine Scheu mit Decolampadio und seines Gleichen von dem Sacrament zu reden, derhalben ichs auch dem Landgraven nicht abgeschlagen. Und wollte Gott, es möchte füglich geschehen; denn dieser Handel ist nicht gering, und ihr Fürgeben hat einen Schein, hat auch einen großen Anhang aller, so gelehrt geachtet im ganzen deutschen Land, aus Ursachen, die ich weiß; aber es fehlt ihnen an einem Stück, daß sie noch nicht wissen, wie schwer ist, vor Gott zu stehen ohne Gottes Wort. Fürwitz und Frevel kann nicht anders handeln, denn wie sie handeln.

Mit Zwingeln zu handeln ist ganz unfruchtbar. So ist auch gedacht, daß er nicht, sondern Decolampadius sollte gefordert werden, und ob er schon gefordert, ist doch nicht zu hoffen, daß er kommen würde. Wenn nun die andern, so dem Zwingel zu Lieb diesen Tanz tanzen, schon genugsamen Unterricht haben, würden sie dennoch Scheu haben, sich mit uns zu vergleichen. Und so man zusammen kommen sollte, müßten nicht allein sie und die Unfern darbei seyn, sondern auch etliche von Papisten, gelehrte und vernünftige Männer, die unser beider Bewegungen anhörten; sonst würde es viel Neben machen: „die Lutherischen und Zwingler zögen zu Haufen, Conspirationes zu machen“ etc. Auch würden die Zwingler, so niemand als unpartheiisch dabei gewesen, vielleicht desto mehr rühmen wollen. Derhalben habe ich dem Landgraven angezeigt, daß, so man zusammenkäme, noth wäre, daß Leute dabei wären von Papistischen, als unpartheiische. Ich kenne etliche, die ich hoffe zu bewegen wären, daß sie von ihrem Irrthum abstränden, als nämlich Hedio und Ambrosius Blarer, aber mit den andern würde es ärger, und möchte darnach mehr Unruhe daraus kommen, wie nach der Leipzigerischen Disputation geschehen. Item, es ist nicht gut, daß der Landgraf

No. 608.

(14. Maii.)

Eidem.

Éditum a Müllero in: Historie der Augsb. Confession lib. 2. c. 20. §. 5. p. 309., qui illud Luthero tribuit, ut etiam Walchius in opp. Lutheri Vol. XVII. p. 2354. Hausit illud Müllerus ex tabular. Vinar. Reg. N. fol. 405. No. 199. ubi legitur apographon, cui nihil de auctore adscriptum est, quare Müllerus hoc iudicium tantum ex sua opinione Luthero tribuit. At est Melanthonis iudicium Wimarise scriptum, Principi Iohanni Friderico, ut etiam

*) Libri editi mendose: allehlet.

**) Libri editi: nicht wenig.

***) d. i. abschlebe von mir, es nicht auf mich kommen lasse, daß ich darum angefucht habe.

†) d. i. beurlauben, Urlaub geben.

viel mit den Zwinglern zu thun habe; er hat sonst [i. e. ohnedieß] mehr Lust zu ihnen, denn gut ist. Denn die Sache ist dermaßen, daß sie spitzige Leute, dafür ich den Landgraven auch halte, sehr ansieht, und fällt die Vernunft leichtlich auf das, das sie begreift, sonderlich wenn gelehrte Leute darzu stimmen, die der Sache aus der Schrift eine Gestalt machen, als denn viel gelehrte Leute jegund dem Zwingel anhangen. Aber mir ist diese Sache also angelegen, und habe mich, so viel möglich, darum erkundet, und beruhe darauf, daß ichs mit den Straßburgern nicht halten will mein Leben lang, und weiß, daß Zwingel und seine Gefellen unrecht vom Sacrament schreiben.

No. 609.

17. Maii.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 124.

*Ioachimo Camerario Q. Bambergensi
amico summo Noribergae,*

S. D. Non dubito, quin magnopere admireris, cur nihil scripserim ad te sub exitum comitiorum. Ego vero, mi *Ioachime*, ita fui perturbatus, ut primis diebus paene extinctus sim, omnes dolores inferni oppresserant me. O felices, qui abstinent a publicis negotiis. Scribam itaque tibi breviter κεφάλαια rerum, ut cognoscas, quid me tantopere cruciet. Redii huc neutiquam afferens domum illam, quam solebam, hilaritatem, ut ex *Sebaldo* intelliges.

Initio conventus scis horribile edictum propositum esse a Pontificia factione, ut pareamus edicto Wormatiensi. Si quis nolit parere, ut proscriptus habeatur sine ulteriore, ut loquuntur isti, declaratione. Sed haec tam atrox sententia postea mitigata fuit, et post longum certamen capita quaedam comprehensa, quae iam sunt edita. Ne haec quidem nobis placebant, quia in his hoc erat positum, ut qui hactenus servassent veteres traditiones, cogerentur et in posterum servare. Nobis αὐτονομία concedebatur. At nos non volumus obligare alios. Erat in articulis etiam, ut Ecclesiastica Iurisdictio redderetur Episcopis. Erant quaedam περί λειτουργιών, quae recipere non potuimus. Et quia additum erat decretum περί δέπνου κυριακού, quo damnabantur qui-

dam nominatim *), id quoque attigimus. Nondum sciebamus, quid de capitibus, quae ad nos pertinebant, facturi essent, et nolimus statim a nobis divelli quosdam non nimis pertinaces. καὶ γὰρ οὐ πάνυ ἐσπευδον περί ἐκείνου πράγματος ψῆφον ἐνεργεῖν. Non igitur condemnavimus ullos, sed disputavimus, controversa esse reiicienda ad Synodum, aut eos, qui accusarentur, vocandos esse, ne indicta causa queri possent se damnatos esse. Si qua vis adversus eos pararetur, verendum ne ἔξωτικοί τινες in Germaniam adducerentur, id quoque providendum esse, ne accideret. Et haec disputabamus tantum, nequaquam defensuri hos aut illos, neque verbum ullum facturi amplius, si capita ad nos pertinentia essent mitigata.

Ecce autem interea veniunt legati quidam ad Principes nostros, qui de retinendo superioris conventus decreto, quod aliquo modo tuetur ipsos, pactum faciunt. Postea igitur et nostri contabantur damnare τοὺς ἐξαιτουμένους et senatus Imperii, dum nos illos damnare contamur, nullam correctionem aut interpretationem illorum capitum tolerabilem instituunt. Ita accidit, ut illa ederentur quemadmodum vidisti. Postridie veniunt *Marchio Badensis* et *Henricus Brunsvicensis*, leniunt capita, et nos improbamus quaedam, ut postulabatur. Verum rex nolebat illam interpretationem recipere, sic discessimus. Principes tamen de pace inter se pacta fecerunt. Postea rescivi, cupere **) quosdam cum nostris et urbe vestra foedus facere. Ibi coepi horribiliter angere, nollem enim a nobis defendi aliena. ἄλλως γὰρ τῶν οἰκείων φροντίδων. Etsi an ad huius defensionem foedus expetatur, nondum plane scio, sed dum metuo omnia, mirabiliter animo consternari coepi. Et in illa ipsa consternatione sensi, quantum sit vitii in quibusdam. Dolebam item, quod non statim auctor vel certe suasor separationis fuisset. Cogitabam occasionem datam esse, per quam latius serpat βεβηλότης. Veniebat in mentem hanc rem imperii et religionis mutationem afferre posse. Infinita sunt, quae me adhuc excruciant. Tam parva momenta quantam vim habent? Cum ego nihil contra conscientiam fecerim, tantum timidus in damnando fui eos, quos nondum rite audieramus. Et quidem est Synodi illa cognitio, quod me maxime ut in dolore consolatur, et ta-

*) Helvetii et Argentinenses. C. W.

**) Helvetios. C. W.

men permulta *ἡμαρτηθῆναι δοκῶ*, nisi Deus errata nostra corrigat. Adhuc sum in ea opinione, omnes bonos et pios foederibus istiusmodi opponere sese oportere, sed iam Deo eventum permitto.

Necessario tuo literas certis de rebus misi, nec obsignavi, ut prius legeres, quam illi exhiberes. Sed volo exhiberi, et tu diligenter agito cum eo et cum affine tuo, ut curent quod peto. Christus respiciat nos. Nunquam enim periculi plus fuit. Vale feliciter. Postridie *πεντηχοστῆς. νυνὶ σύγγραμμα διὰ χειρὸς ἔχω ἐκδοτέον περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων.*

Φίλιππος.

No. 610.

17. Maii.

Lazaro Spenglero.

Epist. lib. VI. p. 254.

Lazaro Spenglero, Reipub. Norinbergensi a secretis,

S. D. Magnam ac necessariam causam ad te scribendi habui. Quare magnopere gaudebam me hoc tempore nactum esse certos nuncios. Acta Conventus *Spirensis* audivistis ex Legatis vestris. Haec si recte expenderitis, animadvertetis haud dubie, quinam potissimum accusandi sint. Pontificii etsi initio horribile edictum proponebant, tamen ad extremum articulos omnes videbantur mitigaturi, prorsus ex nostra voluntate atque utilitate. Sed dum nostri cunctantur, dum differunt, accidit ut decretum ederetur neque nobis utile et imperio periculosum. Porro ex quo fonte manarit totum negotium, quae res occasionem praebuerit, longum esset scribere. Postquam autem exitus talis fuit Comitiorum, intelligo ex hoc peccato nasci plura alia. Et nonnihil periculi mea conscientia in his rebus sustinet: interea etiam paene exanimatus sum harum rerum cogitatione. Et est periculum, ne qua Imperii mutatio ex his principiis sequatur. Magna res est et periculi plena. Admonuimus etiam nostros, sed quid facturi sint nescio. Obsecro vos propter Deum, ut huius rei curam pro vestra prudentia et pietate suscipiatis. Non enim tantum imperium, sed religio etiam periclitantur. Hoc tempus me propter plurimas causas et commovit ad suscipien-

dum certamen et confirmavit. Video plus esse periculi, quam quisquam credat. Vale feliciter. Postridie Pentecostes. Anno 1529.

No. 611.

17. Maii.

Hier. Baumgartnero.

Edita primum in Strobellei Beyträgen zur Literatur, Vol. II. p. 469. Autographon huius epist. est in cod. Monac. I. p. 26. quod contulimus.

Clariss. viro D. Hieronymo Baumgartnero, Senatori Noribergensi, suo amico,

S. D. Historiam totius conventus *Spirensis* ex fratre existimo te copiose audivisse. Sed ego *Spenglero* quaedam scripsi, non historici more, qui acta narrat, sed alio quodam modo. Errata enim quaedam nostra illi iudicavi. Ex his secuta sunt alia plura. Foedus cupiunt facere *Argentinienses* et alii quidam *Cinglianæ* doctrinae iurati cum nostris et cum vestra urbe. Ea de re putavi vos admonendos esse, teque oro, mi Hieronyme, ut meam hanc sollicitudinem boni consulas. Moveor conscientia, ut ad vos de hac rescribam. Quaeso autem, ut quantum poteris, des operam, ne recipiantur *Cingliani* in ullius foederis societatem. Neque enim convenit, impiam sententiam defendere, aut confirmare vires eorum, qui impium dogma sequuntur, ne latius serpat venenum. Non est opus multa scribere. Tu ipse enim intelligis, quid in hac re bonos viros movere debeat. Vides *Basileense* exemplum, ubi Senatus in ordinem coactus est. Missas abolent etiam sine discrimine. Id quoque mihi non probatur. Et dogma ipsum *περὶ δέλπνου κυριακοῦ βεβηλον* est omnino. Ego iam scribo adversus sententiam *Cinglii* *). Video enim summa vi illis obsistendum esse. Quidam ex nostris societatem illam cum *Argentinensibus* non aspernantur. Sed vos quaeso effcite, ne talis ac tam turpis societas coeat. Caetera *Spenglerus* dicet, cui copiose scripsi. Vale vir optime. Postridie Pentec.

Philippus.

*) Est liber de sententia patrum de sacra coena, qui prodit anno 1530, Myconio datus. — Vid. praeter hanc etiam epist. ad Baumg. d. 20. Iunii 1529. et epist. ad Camerar. d. 17. Maii h. a. et Lutheri epist. ad Spalat. d. 23. Maii h. a., qui scribit: „Philippus in Sacramentarios aliquid molitur.“

No. 612.

19. Maii.

Pr. Elector ad Melanthonem.

† Ex prima scriptura in Actis Tabul. Vinar. Reg. LL. no. 199.

An Philipp Melanthon.

Johannes 2c. (Churfürst).

Unsern Gruß zuvor. Hochgelehrter, lieber getreuer. Der hochachtbare Fürst, unser freundlich lieber Sohn, Herzog Johanns Friedrich zu Sachsen, hat uns eine Schrift, so ihr an seine Lieb gethan, zugestellt, die haben wir ihres Inhalts gelesen, und daraus befunden, daß es die Sache mit Unterredung des Sacraments belangen thut. Vermerken euer Bedenken, so ihr darinnen habt, gar gnädiglich, und haben eben bei uns die Besorg wie Ihr, wo von diesen Dingen soll disputirt und Unterredung gehalten werden, daß allerlei weitere Unrichtigkeit und Beschwerung daraus erfolgen möcht. Aber damit unser Dhem der Landgraf nicht ohne Antwort gelassen, so achten wir dafür, Ihr hättet seiner Lieb ungefährlich die Meinung anzuzeigen, daß ihr diese Sache an uns hättet gelangen lassen, aber ohne unsern Rath und Willen wüßtet ihr euch aus unsrer Universität, darinnen man euch dieser Zeit nicht entrathen möchte, nicht zu begeben. So ihr aber vermerktet, daß von uns den Dingen nach ihrer Wichtigkeit weiter sollte nachgedacht werden, und ihr doch dafür hieltet, es würd nns nicht sonders entgegen seyn, daß Doctor Martinus, Ihr und Andere euch eineten, an einem gelegnen Ort mit Decolampadio zusammen füget, und von dieser Lehr des Sacraments euch nothdürftiglich mit einander unterreden thätet, doch müste solches zur Zeit beschehen, daß man bei unsrer Universität und den Schülern nichts versäumte, wie ihr ein solches seiner Lieb wohl mit mehrern Umständen werdet anzuzeigen wissen.

Und weil jetzt eben vorfället, daß wir unsern Ganzler etlicher Sachen halben gen Nürnberg abfertigen, so wollen wir die Sache durch ihn dermaßen anrichten, daß durch die von Nürnberg und etlichen andern Städten bei uns gesucht werde, Doctor Martinum, Euch und andre dahin zu verordnen, damit von denselben des Sacraments halben geredt und gehandelt möcht werden, und zu Nürnberg Tag angesetz, weil unserm Dhem, dem Landgrafen, gegen Nürnberg zu reisen unser Ahtens ungelegen, so möchte die Sache in seinem Abreisen (Abwesen?) desto fruchtbarlicher gehandelt werden, und daß darauf gedacht würde, wie

die Papisten dahin desto eher zu bewegen seyn möchten. Das haben wir euch gnädiger Meinung nicht verhalten wollen. Datum Weimar Mittwoch in der Pfingst-wochen, anno Domini 29.

No. 613.

(ex. Maio.)

Philippo (?) Reiffenstein.

Manlii farrag. p. 156. — Apographon in cod. Vindobon. 487.

Philippo Reiffenstein S. D.

Scio Valerodum¹⁾ his moribus atque hac dexterritate ingenii praeditum esse, ut D. Comes maxime sit probaturus hominem. Scripsi igitur ad eum, ita ut significem eam totam rem ex Comitibus literis intellecturum esse: et ad Comitem breviter scripsi (properabat enim nuncius) id minime facturum, si scivissem aut te aut fratrem apud Comitem. Itaque, cum apud eum estis, excusate meam rusticitatem, quod tam agrestes et breves literas scripsi: meque et Vualredum commendate. Nomen est Vualredo Matthias von Walrod:²⁾ sic enim scribitur. habitat in arce Striiten, non procul a Coburg, milliaribus quinque. Christus bene fortunet totum negotium. Bene vale. Quaeso, mi domine Philippe, ut curetis hunc fasciculum literarum mitti Coloniam, ad Caesarium: et scribatis Caesario, ut nobis mittat vicissim, si quid acceperit responsi.

No. 614.

2. Iun.

Guil. Reiffenstein.

Manlii farrag. p. 338.

Optimo viro Guilhelmo Reiffenstein

S. D. Forte his diebus venit N.^{*)}, de quo nobis scripsi. Exposui igitur homini, quid ad vos scripsissem: an possit adduci ad suscipiendam provinciam docendi civium vestrorum liberos. Satis leniter mihi respondit: Cupere se de tota re cer-

1) Manl. nomen suppressit.

2) Postea ab Electore Coburgensi ditioni praefectus vid. Seckend. hist. Luth. III. p. 260.

*) Videtur esse Valerod.

tiorem fieri. Dedi igitur ei hanc epistolam, ut te admonerem, ut si ita videretur vobis, in tempore cum eo paucis pacisceremini. Neminem in utraque schola, meo iudicio, magis idoneum invenietis. Quamquam illius ea est doctrina et probitas, ut tranquilliori conditione dignus sit, quam est scholastica servitus. Difficile et periculi plenum negotium est, regere ingenia aulica. Quaeso ut cures rem diu non extrahi aut differri. Ego misere valeo: clam cura conficior. *Dialectica* tuorum puerorum hic pulchre emendatur et recudetur. Vale feliciter. Postridie Calendas Iunii.

No. 615.

10. Iun.

Frid. Myconio.

† Ex apographo in cod. Mehnert. I. p. 5b.

Dom. Friderico Myconio, amico suo summo,

S. D. Scribunt ad me *Cruceburgenses* de vico *Pfendorf*, et queruntur, iniustum onus imponi ministris ecclesiae suae docendi illius vici. Ego illis respondeo, tibi ea de re ad me scribi. Nihil enim habeo quod respondeam. Quare te rogo, ut explores statum vici, quis antea docuerit ibi, an possit alere proprium pastorem? Si non potest, coniungatur cum viciniore parochia. Nec displicet mihi cum oppidi ecclesia coniungi, si loci propinquitas postulat. Nec valde moveor querelis *Cruceburgensium*. Tantum sua quaerunt. Magis movet me, quod saluti animarum in vico consulere nos oportet. Ideo te rogo propter Deum, rem ut suscipias diligenterque conficias. Ad aulam frustra coniiicimus haec negotia. Meum fuit consilium, ut tertius minister constitueretur *Cruceburgi*. Is etiam curaret vicum *Pfendorf* 1) ad id confertur, cogendi erunt rustici. Et facile ex monasterio aliquid a principe impetrabimus. Hoc meum consilium non spero tibi displiciturum esse. Interea tamen curent eum vicum hi duo qui sunt *Cruceburgi*, donec res constituetur. Habes meam sententiam. Novi hic prorsus nihil est. Mirum silentium est de conventu. Ego misere valeo, ita confectus doloribus animi, ut vix spiritum du-

1) Videtur, qui descripsit, hic lineolam transsiliisse.

cere queam 2). Nec ignoras, quae res sic me exerceat. Ora igitur Christum, ut misereatur nostri, et gloriam evangelii ac nominis sui contra Sathanae insidias defendat. *Lutherus* adhuc Dei beneficio satis valet. Novum testamentum germanicum recognoscitur iam summa diligentia 3). Ordinationem ministrorum *Isenacensium* nondum scripsi impeditus valetudine. Et plurimum negotii fecit mihi *dialectices* meae emendatio, quae hic editur, ut spero, futura longe melior quam fuit antea 4). Mitto tibi paginas de mensuris, et re nummaria veteri 5). Tu cures reditus sacerdotum meorum (?) 6) istic. Saluta meis verbis *Basilium*, et iube, ut brevis pro ecclesia. Vale feliciter. 10. die Iunii.

Φίλιππος.

No. 616.

11. Iun.

Iusto Ionae.

Edita a Manlio in farrag. p. 278. sed satis mendose. Nunc rectius et plenius ex autographo in cod. Rehd. Vratislav. Vol. V., a S. V. Schulzio descripta. — Manlium hanc epistolam et eam, quae sequitur, contraxisse in unam, quisque facile videt.

Iusto Ionae (qui tum aberat in inspectione ecclesiarum),

S. D. Non dubito, quin magnopere mireris, cur nihil ad te literarum adhuc post meum reditum

2) *Lutherus* ad Ionam scribit d. 14. Iun. (de Wette III. p. 410.): „*Philippus* sese macerat cura rei ecclesiasticae et rei publicae usque ad periculum valetudinis.”*) Vid. *Lutheri* epist. d. 23. Maii 1529.**) Erravit *Mylius* in Chronol. script. Mel., qui alteram *dialectices* editionem ad annum 1528. retulit. Commemorantur quidem a *Pauzero* editiones emendatae ex anno 1528, videlicet: „*Dialectices* Phil. Mel. libri quatuor ab autore nuper ipso de integro in lucem conscripti ac editi. Eiusdem rhetorices praeceptiunculae doctissimae. Hagan. per Io. Secer. 1528. mense Aug.” 8. — Item: „Ph. Mel. *dialectica*, ab autore adaucta, ita ut in multis veterem non queas agnoscere. Paris. Rob. Steph. 1528. X. Cal. Nov.” 8. Sed hi libri tantum repetierunt edit. anni 1527, quae *Haganoae* prodit: „*Dialectica* Phil. Mel. ab autore adaucta et recognita. Hagan. per Io. Secer. anno 1527.” (Prima prodit a. 1520. et saepius.) Nam 1) non *Haganoae*, sed *Vitebergae* haec de qua hic loquitur editio prodit, vid. etiam ep. d. 2. Iun. h. a.; 2) argumentum huius ad *Myconium* epistolae clarissime docet *Melanthonem* haec anno 1529. scripsisse. 3) Idem docet ep. ad *Camerarium* d. d. 26. Iul.***) Nisi chartam scriptam, ut *Myconium* de mensuris ac ponderibus consuleret, quod idem fecit in ep. ad *Camerar.* d. 26. Iul. — Prodit libellus anno 1529.

****) Verisimiliter eos dixit suos, quos in visitatione ecclesiis praefixerat pastores.

dederim, praesertim cum † et" nuncios habuerimus et ego non ignorem, earum te rerum esse cupidissimum¹⁾, quas requiris. Ac plane in tam pertinaci silentio dissimilis mei videri possum. Nec alias in hoc genere † sic" satis officiosus existimari volo. Ego vero, mi Iona, sic sum acerbissimis † animi" doloribus oppressus, ut omnia officia, omnia studia mihi excutiantur²⁾. Historiam narrabo tibi † coram" totius conventus, non ut populus recitat, sed ut nostri ordinis homines, qui † eventuum" occasiones et consilia observant. Inde intelliges, quae res me in tantum luctum coniecerit. Ἀλλὰ ὑπόθεσις τῆς τραγωδίας αὐτῆ ἐστὶ: nimis diu procrastinati sumus, cum a nobis postularetur, ut edictum adversus Zinglianos comprobaremus³⁾. In ea contatione quantum mali fuerit, non possum epistola complecti, quamquam iniquitas principum, qui nobis male volunt, causam illi contationi aliquam praebebat. Nunc horribiliter angor, cum animo pericula reputo, et metior, quae ex ea re existant⁴⁾. Christus faciat, ne ex hac offensione totius imperii mutatio sequatur. Omnino infinita sunt, quae me horribiliter afficiunt his de rebus cogitantem, et nunquam non versantur ob oculos.

Hic res scholastica pristinum statum tenet. *Lutherus* Dei beneficio utitur valetudine medicari. Novum Testamentum germanicum recognoscimus summa diligentia. † *Μελίχιος* ducit uxorem, quod faustum felixque sit, sororem uxoris *D. Augustini*. Tuam uxorem semel in aedibus Lutheri salutavi. Domi tuae non fui; non enim prodeoque in publicum tali meo tempore⁵⁾. Albis iterum intumescit mirabiliter. † Astrologi causam esse iudicant ad aspectum *τετραγώνων* Saturni et Iovis, et ad constitutionem siderum, quae fuit anno vicesimo quarto respicere aiunt⁶⁾. Minan-

1) Manl. earum rerum te cupidissimum esse.

2) Manl. addit: „atque mortem oppetere malim, quam has miseras ferre. Omnes dolores inferni nos oppresserunt; sed tamen spero, Christum remedia his rebus ostensurum esse. Sumsit Manl. haec ex epist. seq.

3) Pro ἀλλὰ ὑπόθ. etc. Manlius edidit haec: nemo scit praeter me et Pontanum quae fuerint totius conventus Spirae negotia. Una res nocuit nobis, quod diutius procrastinati sumus, cum a nobis postularetur, ut edictum adversus N. comparemus. Quae partim repetita sunt ex epistola seq.

4) Manl. existunt.

5) Praetermisit haec Manlius.

6) Haec quoque Manl. praetermisit.

tur alia quoque⁷⁾ signa multa. In Hassis⁸⁾ vidi magnum saxum † quadratum" vi fluminis e testudine templi ita eiectionem, ut si arte esset exemptum, Christus respiciat nos. Ego non leviter commoveor his rebus. Tu vale feliciter⁹⁾. Die Iunii undecimo.

No. 617.

14. Iun.

Iusto Ionae.

† Ex autographo Philippi in cod. Rhed. Vraisl. Vol. V. descripta a S. V. Schulzio.

D. Iusto Ionae, praeposito Vitebergensi,

S. D. Purgavi me tibi, mi Iona, proximis literis^{*}), quas dedi cuidam *Ioachimo*. Non dubitabam, quin vehementer mirareris tam pertinacis silentii causa quatenam esset. Sed me acerbissimi dolores animi impediunt, quo minus officia praestem, quae debeo, amicis. Si ille *Ioachimus*^{**)} reddet literas, intelliges, quae res tale nobis vulnus fecerit, quamquam est merus asinus. Ac poenituit me, tali vappae tradidisse literas. Conventus historiam ex me totam audies, ita nihil ut desideres. Nam quae fuerit *ἐπίτασις* totius conventus praeter me et *Pontanum* nemo scit. Una res nocuit nobis, quam diutius procrastinati sumus, cum postularetur a nobis, ut damnaremus Zinglianos. Hinc ego in tantam incidi perturbationem, ut mortem oppetere malim, quam has miseras ferre. Omnes dolores interni oppesserunt me. Sed tamen spero, Christum remedia his rebus ostensurum esse. Πάντα ἐξηγήσομαι, postquam veneris^{***)}. Non enim possum literis rem tantam complecti. Haec subito et invitatus scripsi. Sed gessi morem tuae voluntati. Vale feliciter. 14. die Iunii.

Φίλιππος.

7) Manl. mendose: mirantur alioqui signa multa, et posuit haec verba post exemptum.

8) Manl. In Hassia.

9) Manl. addit: Vitebergae.

*) ad eundem d. 11. Iun. 1529.

***) De eo scribit Lutherus Ionae, tunc versanti in visitatione ecclesiarum d. 6. Maii: „obsecro, si vacant parochiae, voces Ioachim Hund et Volf Holzward; nam hi ungulas suas sugunt. Alter est e Marchia" etc. — Et iterum in ep. d. 5. Iun.: „de Ioachimo mittendo ad te pro parochia prope Colditium mutata est sententia: nam is, qui Saxonice loquitur, ineptior ad eum locum visus est" etc.

***) i. e. Vitebergam; aberat enim Ionas in visitatione.

No. 618.

20. Iun.

Hier. Baumgartnero.

† Ex autographo Melanth. in cod. Monac. I. p. 24. — Cur Camerarius in libro VI. hanc epist. non ediderit, argumentum docet.

Ornatissimo viro D. Hieronymo Baumgartnero, Senatori Noriberg., amico suo,

S. D. Hanc epistolam dedi illi *), cuius uxorem apud se habet *Marchio Iochimus* Elector. Scis enim, exerceri iudicium Ratisbonae ea de re. Est autem huic misero opus causidico, et hinc abduxisset, nisi iter longius esset; ac speravit, apud vos inveniri posse. Rogamus igitur te, *Lutherus* et ego, ut des operam, ut aliquem habeat patronum. Valde gratum facies ea in re *Luthero*, et res est, ut vides, honesta. Nec merces deerit causidico.

Scripsi tibi nuper **) de consilio foederis faciendi. Utinam illa coniunctio impediatur. Nam mori malim, quam societate *Cinglianae* causae nostros contaminari. Magna, mi *Hieronyme*, res est, sed pauci considerant. Ego ad mortem usque vapulabo eius rei causa. De Turcicis rumoribus, si quid habes, quaeso ut scribas. Vale feliciter. 20. Iunii.

Φίλιππος.

No. 619.

22. Iun.

Philippo Landgr. Hassiae.

† Ex apographo Pl. Rev. Baehrii, descripto ex autographo Mel. in tabular. Elect. Cassel.

(Philippo Landgraviae Hassiae.)

Durchlauchtiger, Hochgeborner Fürst und Herr. Erw. Fürstl. Gnaden meine arme unterthänige Dienst zuvor.

*) Wolf Hornung, de quo Lutherus ad Wenc. Linckium scribit d. 20. Iun. 1529. (de Wett. III. p. 472.): „Wolf Hornung, vocatus tandem ad Regensburgam in causa sua audiendus: nosse enim te credo, quomodo Marchio Brandenburgensis eius uxore abutitur violenter et impudenter, ipso Hornungio, quia hoc probare noluit, expulso a domo, liberis, facultate et omnibus.“ Caeterum legatur de eadem re epistola Lutheri ad Iochimum, Principem Electorem, d. d. 5. Oct. 1528. (apud Walch. XXI. p. 262., de Wett. III. p. 381.)

**) Vid. epist. d. 17. Maii 1529.

Gnädiger Herr. Wiewohl ich vorgehabt habe in Kurzem E. F. G. Doctoris *Martini* Bedenken der Unterrede halb mit *Oecolampadio* zuzuschreiben, so werden doch E. F. G. sein Gemütthe jekund aus seiner eigenen Schrift vernehmen *), von daß gedachter Dr. *Martinus* herzlich gern wollet, daß dieß große Xergerniß des Sacraments halb gestillet wäre, zu dem, daß er E. F. G. unterthäniglich zu dienen ganz willig ist. Jedoch besorget er, es werde zu dieser Unterrede nichts fruchtbarliches ausgericht. Denn *Oecolampadius* und etliche andere haben sich dermaßen an den Tag gegeben, daß nichts zu hoffen, daß sie etwas zurückziehen; so wisse er seine Lehre vom Sacrament mit gutem Gewissen in keinem Weg zu strafen. Darum, acht ich, sollte demnach zu bedenken seyn, ob es gut wäre, die Unterrede vorzunehmen. Wie nun E. F. G. darauf beschließen werden, daß solche geschehen soll, bin ich willig, meine geringen Dienste auch dazu zu thun. Denn ich habe kein Scheu, mit *Oecolampadio* oder andern von dieser Sache zu handeln. Denn ich weiß, daß die Zwinglisch Lehr vom Sacrament des Leibes und Blutes Christi nicht wahr ist, und mag in keinem Weg vor Gott verantwortet werden, und ist mir herzlich leid, daß so viele Leut so eilend auf solchen Irrthum gefallen, daß man daran billig Gottes Zorn spüren mag. So kann wohl abnehmen, was *Oecolampadium* zu diesen Fall gebracht. Ich habe aber zu Speier E. F. G. gebethen, so die Unterrede solle vorgenommen werden, daß mehr Leute dazu gefordert werden denn wir, und hab dazu viele Ursach. Derhalben bitte ich E. F. G. unterthäniglich, E. F. G. wolle aus hochfürstl. und christlichen Verstand diese Sache wohl bewegen, damit nichts vorgenommen werde, das zu größerer Uneinigkeit, und dem Namen Christi zu Schmach gereichen möchte. Denn so Erw. F. G. darauf beruhen werden, daß wir zusammen kommen sollen, soll an mir kein Mangel gespüret werden, so mich E. F. G. neben andern fordern werden. Dann E. F. G. unterthäniglich zu dienen bin ich allzeit bereit. Gott bewahr E. F. G. gnädiglich. Datum zu Wittenberg d. 22. Jun. anno XXIX.

E. F. G.

unterthäniger Diener
Philippus Melanthon.

*) Vid. epistola Lutheri ad Landgrav. d. d. 23. Iun. apud Walch. IX. p. 288., de Wett. T. III. p. 478.

No. 620.

1. Iul.

Guil. Reiffenstein.

Epistola nuncupatoria praemissa libro Melanthonis „de dialectica libri quatuor.“ Non, ut Mylius in chronologia libror. Mel. habet, anno 1528., sed anno 1529. prodiit hic liber, ut ex serie epistolarum intelligitur. Cf. ep. ad Hessum d. 24. Iul., ad Camerar. d. 26. Iul. et ad Myconium d. 10. Iun. h. a. — Descripsit epistolam Lunzius ex editione, quae prodiit Witebergae anno 1581. 8. — Legitur etiam in Mel. operibus Basileae editis T. V. p. 287.

Philippus Melanchthon Guilielmo Reiffenstein, Viro optimo S. D.

Humanissime praeceptum est ab Hesiodo Poeta, ut, quae mutuo sumseris, pari mensura aut etiam cumlatiore reddas. Idque in universum existimant in gratia referenda pro beneficiis omnis generis praestandum esse. Sed tamen idem Poeta ita ¹⁾ iubet, ut maiore mensura reddas, si possis. Ego itaque tametsi intelligo, quantum tibi pro tuis innumerabilibus erga me officiis debeam: tamen quoniam fortuna impediatur, quo minus id persolvam, veniam mihi dari peto, quod parum gratiosam ²⁾ gratiam hactenus tibi retulerim. Porro ut significationem aliquam gratiae mentis tibi ostenderem, dedicavi tibi hos de Dialectica libellos, ad utilitatem pueritiae scriptos. Et quamquam munus magis idoneum liberis tuis videbatur, quam tibi: tamen ad te potius mittendum ³⁾ duxi, non ut te adhortarer, ut in his studiis liberos tuos retineres, (nihil enim erat opus, tali te virum prudentia et de nostris literis honorificentissime sentientem monere), sed, quia ⁴⁾ plus auctoritatis arbitrabar hos libellos habituros esse, vel apud tuos ⁵⁾ liberos, vel apud alios, si tibi probarentur. Proinde misi eos ad te, ut pro tua prudentia iudicium de eis faceres. Nos quidem prodesse volumus, et ad Dialecticam revocare studiosos. Quod ut facilius consequeremur, adpersimus varia exempla, vel tanquam lectionis illecebras, vel profutura ad hoc, ut usum Dialectices melius cernant imperiti, quod quidem nobis pueris in scholis desiderabatur. Nam praecepta ipsa non de-

1) ita non legitur in textu Basil.

2) pr. edit. *gratiosam*, text. Bas. *copiosam*, quae emendatio fortasse Mel. ipsius est.

3) text. Bas. addit: *esse*.

4) text. Bas. *quod*

5) pr. edit. *vos ex mendo pro tuos* ut habet Basil.

erant: verum, quis in dicendo aut in iudicandis aliorum scriptis usus artis esset, nemo tradebat. Itaque quamquam alicubi videri poterit ineptum, adscripsi praeceptis multos locos ex bonis auctoribus, et ex sacris literis sumptos, et ut lumen adferrent exempla praeceptis, et ut videri posset, quantum utilitatis adferat haec ars ad intelligendas doctorum hominum disputationes. Neque vero hoc agimus, ut aliorum de Dialectica libros iuventuti de manibus excutiamus. Nihil enim magis optamus, quam ut his elementis instructi adolescentes gradum faciant ad eos cognoscendos, qui copiosius artem tradiderunt. Exstant enim *Iohanni Caesarii* libelli accuratissime scripti, et *Rudolphi Topica*. Et Aristotelem maxime velim omnibus studiosis in manibus esse, ad cuius lectionem viam sternere hoc nostro commentariolo volumus. Quare, si iudicabis hoc nostro labore studia discentium adiuvari posse, misimus tibi munus profuturum liberis tuis. Sciebam autem futurum ob eam causam, ut non modo gratum esset, sed etiam videretur tibi amplissimum, quoniam velut ad patrimonium liberorum tuorum pertineret. Vale feliciter. Ex Witeberga, Calendis Iulii.

No. 621.

8. Iul.

Philippo Landgr. Hass.

Edita in Kuchenbeckeri Analectis Hassiac. IX. pag. 406. (Danz) — Puto Lutherum scripsisse hanc epistolam, quae autem in epp. Luth. a de Wettio editis non legitur.

Dem Durchleuchtigen, Hochgebornen Fürsten und Herrn, Herrn Philipps, Landgraven zu Hessen, Graven zu Casenelnbogen, Biegenhahn, Dieß und Ribba, meinem gnädigen Herrn.

Gnab und Friede in Christo. Durchleuchtiger, Hochgeborner Fürst, gnädiger Herr. Daß E. F. G. unser beider Schrift empfangen und darauf fürder bestehet, daß wir gen Marburg kommen sollen, guter Hoffnung, es solle Einträchtigkeit daraus folgen, so wollen wir auch gerne und geneigtes Willens das unser dazu thun, und nach Gottes Gnaden auf bedeuete Zeit, so wir gesund und leben, zu Marburg erscheinen. Der Vater aller Barmherzigkeit und Einigkeit gebe seinen Geist, daß wir ja nicht umsonst, sondern zu Nutz und nicht zu Schaden zusammenkommen. Amen. Christus sey E.

Æ. G. Regierer und Leiter. Amen. VIII. Iulii
1529.

Æ. G. G.

unterthänige
Martinus Luther.
Philippus Melanchthon.

No. 622.

15. Iul.

Studiosis literarum.

† Ex apographo in cod. Monac. 90. No. VII. p. 398. — Pertinet, ut puto, ad ann. 1529., quo prodiit denuo dialectica Melanthonis. Illum vero eodem anno enarrasse orationem Ciceronis pro Murena, discimus ex Riccio: In selectiores M. T. Ciceronis orationes Philippi Mel. enarrationes ed. per St. Riccium, T. I. p. 150. (Lips. 1568. 8.)

*Philippus Melanthon in praelectionem
dialecticas, die 15. Iulii.*

Deo iuvante hodie rursus inchoabo Dialecticem, quia propter recentes auditores et iuniores assidue repetenda est. Decreveram autem alterum diem harum praelectionum tribuere organo Aristotelis, idque faciam aliquando. Nunc cum allata sint exempla orationis pro Murena et a multis empta; et familiariter notam esse adolescentibus utile est, cras enarrare eam incipiam. Postea tempus aliquid consilii afferet, ut in veteri versu dicitur: *σύμβουλος οὐδείς ἐστὶ βελτίων χρόνου.* Oro autem filium Dei, *λόγον ἀδίου πατρὸς*, ut *τῶν λόγων θεοῦ* studia regat.

No. 623.

24. Iul.

Eobano Hesso.

Edita ab Eob. Hesso in libello: „Psalmus CXVIII ex ipsius M. Lutheri scholiis: praeterea XVI alii latino carmine redditi per Helium Eobanum Hessum. Eiusdem de fructu lectionis Psalmorum Elegia. Epistola M. Lutheri. Epistola Ph. Melanchthonis. Iacobi Micylli psalmi duo. E Schola Norica, mense Februario M. D. XXX.” (plagg. 4. in 8vo.) — (Descripta a Lunzio, cum editione ipsa collata et emendata a Foerstemanno.)

*Philippus Melanchthon Eobano Hesso
S.*

Mirifice placuit Psalmus tuus nuper huc missus, non tantum mihi, sed et *Luthero, Ionae*, denique universo sodalitie nostro. Habent in mani-

bus, legunt studiosi omnes. Scitum est, de alieno gratiam inire. Id quoque consequor, cum illis copiam facio tui poematis. Nam mihi etiam debere se praedicant liberaliter impartienti ipsis tales delicias. Ego vero cupidissime ostendo huiusmodi scripta, ut ad haec studia colenda et ad imitationem talium exemplorum aliquos accendam. Eodem consilio versus interdum ipse scribo, hoc est *ὄνος καθαρῶς*, ut Graeci dicunt; sed cupio excitare iuventutem, ne hoc genus exercitationis intermittat. Magnam enim vim qualiacunque exempla non tantum in hac re habent. Nam et Hesiodus inquit, vicinos vicinorum diligentia excitari. Quare magnam tibi gratiam habeo pro misso Psalmo. Digna plane divina illa vis ingenii tui est, quae versetur in gravissimo propheta illustrando. Nos nuper utcunque reddidimus Psalmum: Deus stetit in synagoga Deorum. Hunc typographus Dialecticae meae nuper hic editae addidit, cum quidem non esset in hoc scriptus, ut publicaretur. Tu si quando in illum obiter incidis, veniam dabis mihi parum assecuto quod conatus sum. Nihil praeter studium in hac re probari postulo, neque enim ignoro imbecillitatem virium mearum, quae longe absunt ab illo, cui honorem nominis poetici tribui permittit Horatius; sed desino. Opto, ut felicissime cum tota familia valeas. Vuittenbergae pridie S. Iacobi. M. D. XXIX.

No. 624.

26. Iul.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 127.

*Ioachimo Camerario Noribergae amico
summo,*

S. D. Occupationes quotidianae, quarum magna est varietas, abducunt animum meum nonnihil a conspectu earum rerum, quae me redeuntem e comitiis tantopere angebant. Itaque dolor, tametsi eximi nulla vi humana mihi possit, tamen interdum est hebetior, quam fuit. Et ea sunt consecuta alicubi, ut me minus poeniteat non fuisse prorsus *δμόψηφον ἐκείνοις*, qui dicuntur auctores esse eius tumultus. Intelligo consilia omnia istorum eo spectasse, tum ut nos ab his,

tum ut quosdam ab illis seiungerent. Non hoc agunt, ut Ecclesiae consulant.

Tumultum in Helvetiis sedatum esse ex tuis literis accepi, et ferebatur idem in aula. Verum heri sero huc allatum est sine certo auctore, *Tigurinos* praelium commisisse cum nescio quibus, ac superiores discessisse.

De Turcis nihil habemus explorati. Et ὁ βασιλεὺς *) nihil praesidii adversus illos comparare dicitur. Fama hic fuit quosdam moliri res novas. Sunt et in Saxonia conscripti equites a Brunsvicensibus, credo ne se commovere possint isti, qui ab illis conducti sunt. Omnino certum est pecunia externa **) multos in Germania sollicitari, ut aliquid moveant, sed Christus respiciat nos, et propter sui nominis gloriam retineat pacem.

Meus frater scripsit mihi, cum quidem casu nactus esset nuncium, matrem nostram decessisse, non satis clare scribit, sed conicio Synancha extinctam esse. Negligor omnino a meis. Nam et de morte vix paucis verbis scribit, et praeterea nihil significat earum rerum, quas mea interest scire, sed haec recenti dolori et luctui ascribam.

De *Ocami* dialogis habeo tibi gratiam, tametsi sunt frigidiores, quam putaram, nulla plane in isto toto genere solida est doctrina. Mitto tibi, ut promiseram *Spirae*, *Plutarchi φιλοσοφούμενα*, habes eruditas nugae pro nugis. *Ocami*, sed varietas rerum delectare potest hominem otiosum, at mihi subinde minus otii conceditur, et si quid contigit, malo consumere in aliis scriptoribus.

De *Pothino* ***) quod mones, si tamen recte intellexi literas tuas, ne quid ad illum amplius scribam, geram tibi morem. Et scis me antea non magnopere ambivisse eius amicitiam. Vide quantum iudicii sit nostris inimicis, illum amant, qui multorum dogmatum semina in suis libris sparsit, quae fortasse longe graviore tumultus aliquando excitatura fuerant, nisi *Lutherus* exortus esset, ac studia hominum alio traxisset. Totā illa tragoedia *περὶ δείπνου κυριακοῦ* ab ipso nata videri potest. Quam non iniquus esse videri alicubi possit *Ario* et illius factioni, quam

nos hic constantissime improbavimus. Quae litera in libris est magnopere digna viro Christiano, de Iustificatione, de iure Magistratum? Horum locorum perfectam tractationem a magnis viris requiro. Sed tollant eum, qui non norunt.

Ego nunc rixor cum turbulentis quibusdam. Ad haec institui *Enchiridion* dogmatum Christianorum *), ut quid de omnibus fidei articulis senserimus, posteritas iudicare possit. Nam saepe mihi stomachum movet veterum Pontificum negligentia, sive inscitia, quod nullus ordine complexus est summam Christianorum dogmatum, nisi illa fortasse scripta ad nos non pervenerunt. De multis magnis rebus vix suspicari possumus, quid senserint veteres. Causam de divinitate filii video firmissimam esse, et sane gaudeo me in promptu tam multa habere de re tanta testimonia.

Mitto tibi chartam de mensuris et re numaria, teque rogo, ut in myropoliis iubeas tibi ostendi sextarium, eiusque mensuram mihi mittas, ut conferam cum his quos vidi. Ac vidi duos, aliquantum dissimiles. Nam *Sebastianus Urbachus* curaverat sibi arte fieri mensuram illam, ea erat minor aliquanto, quam usitata est.

Dialectica mitto *Michaeli*, quae nuper recognovi, et posteriores duos libellos retexui, et ita tractavi, ut totam artem complexum me esse putem.

Rogo te, ut quaeras, quod genus vestimenti fuerit *ἐπενδύτης*. Scio quid *Suidas* dicat. Sed ego historiae alicuius testimonium requiro. Valde vellem te, quoniam abundas otio, omnium difficultium verborum novi testamenti explicationem colligere. Gratus labor studiosis futurus esset. Nos iam Germanicam editionem recognoscimus. Vale, VII. Cal. August. *Iohannem* meum tibi commendo.

Φίλιππος.

No. 625.

(ex. Iulio.)

Guil. Reiffenstein.

Edita in Manlii farrag. p. 299. Nunc emendata ex apographis in cod. Bavar. Vol. II. p. 799., cod. Goth. 401. p. 103. et cod. Basil. 39. p. 18.

*) Ferdinandus.

**) Gallica. C. W.

***) C. W. intelligit Zwinglium, videl. ποθεινόν exponens Huldaricum; sed est *Desiderius* vid. *Erasmus*.

*) Locos theolog. (?) C. W. — (minime, sed aliud scriptum, quod autem non perductum esse ad finem videtur.

Guilielmo Reiffenstein

S. D. *Martinus* ¹⁾ exhibuit ²⁾ mihi tuum munus ³⁾, quod cum sit amplissimum, nescio quibus verbis tibi gratias agam. Sic antea ⁴⁾ effusa erga me liberalitate es usus, ut si me tibi Atticum ⁵⁾ in nexum obligem, satisfacere pro tot beneficiis non possim. Nunc hoc munus, quod me ⁶⁾ magis etiam obligat. Dabo tamen operam, ut intelligas, haec in hominem gratam et memoriam collocata esse.

Rhetorici libelli iam exhibent, dedicati tuo nomini, ac spero, si qua est futura posteritas, hos dialecticos libellos et rhetoricos in manibus hominum futuros esse. Nam ego non desinam eos expolire, qui qualescunque sunt, † certe melius ostendunt artis usum quam ⁷⁾ omnium in hoc genere scripta aliorum, quod simplici animo † dico ⁸⁾, et apud amicum. Nam alioqui nolim de laudibus aliorum detrudere quicquam.

Audio, te deliberare de schola tua huc transferenda. Scis autem, meum consilium semper fuisse, ut diutius domi retineres imbecillum aetatem, et in hac sententia adhuc sum, nisi ⁹⁾ metus pestilentiae aliud suadet. Apud nos *Ambrosius* plurimum ornavit suas aedes. Quare ibi commodissime ⁹⁾ videntur fore, si tamen eos huc mittere constitueris, de quo tibi etiam atque etiam deliberandum censeo.

Ex Sarmatia scribitur mihi, *Turcam* tyrannum rediisse Constantinopolim. De *Caesare* nihil habemus quod tibi sit ignotum. Adventus eius in expectatione est. *Macedo* dicitur dimittere milites, et mutasse consilium apparandi belli ¹⁰⁾, de quo si quid habes, quaeso mihi significes.

1) *Martinus Stolbergensis*.

2) Manl. obtulit, codd. exhibuit.

3) Fortasse munus pro dedicatione dialecticae.

4) antea codd. pro autem, quod Manl. habet.

5) cod. Bav. et c. Bas. mendose addicam.

6) Sic codd. pro: Nunc aureum hoc munus me magis etc., ut Manl. edidit.

7) Manlius tantum: qualesc. sunt, tamen omnium in hoc etc. et post aliorum addit vincunt.

8) nisi codd. pro tamen quod Manl. habet.

9) Manl. tibi commodissimae.

10) De eo Lutherus ad Brismannum d. 2. Aug. (de Wette III, p. 491.) „luvenis ille Hassiae inquietus est et cogitationibus aestuat” etc.

Mitto *dispositionem epistolae ad Romanos* ¹¹⁾, exiguum opus in specie ¹²⁾, sed non sine magno labore scriptum. Si possis ¹³⁾ per occasionem mittere exemplum *Comiti Novae Aquilae*, gratam mihi rem faceres, si ei mitteres. Vale feliciter.

No. 626.

(ex. Jul.)

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 73. — Nunc ex autographo Mel. in cod. Monac. I. p. 47.

Viro optimo D. Hieronymo Baumgartnero, Senatori Noribergensi, amico suo,

S. D. Hic adolescens *Georgius* domum revocatus est a propinquis suis, cum ipse magnopere cupiat in studiis versari. Illi diu iam hoc agunt, ut a literis avellant. Neque tamen vicerunt adolescentem, donec novo consilio minantur ei hic fame pereundum esse, nisi ipsis obtemperet. Rogavit itaque me, ut se tibi commendarem. Neque enim dubitat, cum intelligas vim atque utilitatem studiorum, te auctorem fore suis propinquis, ut consilium mutent de eo removendo a literis, et sperat auctoritatem tuam plurimum valituram esse apud suos. Et quia ex patrimonio non potest tolerare sumptus studiorum, decrevit ambire stipendium, quod nunc *Musurus* habet, ut cum erit vacuum, sibi concedatur. Ea etiam in re utetur et consilio et auctoritate tua. Quare te rogo, ut eum adiuves, et principibus civitatis commendes. Magnos profectus fecit in literis, ut videatur nobis res indigna fore, si a studiis removeatur.

Deliberatio illa, de qua mihi scripsisti, nunc est in manibus nostris. Nam et noster Princeps ea de re consuluit. Quicquid scriptum fuerit *πρὸς τὸν ἡμέτερον*, mittam vobis. Sed erit summa, ut arbitror, unumquemque suo periculo debere, non alieno credere. Itaque Princeps non debet arma sumere ad eorum defensionem, qui eam neque postulant, neque bona conscien-

11) Prodiit ann. 1529.

12) Manl. et c. Bas. in specie; c. Bav. in speciem; c. 401. in specimen.

13) Manl. posses; c. Bas. et 401. possis; c. Bav. poteris.

tia postulare possunt. Iurisconsulti possunt aliquid excogitare, ut defendant illam rem non esse iniustam, quia ius concedat πόλεμον αἴρειν, si recuset magistratus causam cognoscere; sed est nimis calidum. Nos non utemur. Mitto tibi *dispositionem ad Romanos*, de qua te oro, ut mihi per occasionem, cum habebis otium, tuum iudicium perscribas. Vale.

Φίλιππος.

No. 627.

23. Aug.

Guil. Reiffenstein.

Manlii farrag. p. 232. Contuli apographa in cod. Goth. 401. p. 88., et in cod. Basil. 89. p. 58.

Guilielmo Reiffenstein Philippus Melanchthon S. D.

Nepotes tui ¹⁾ cupiebant ad te proficisci, quia hic formidabatur Anglica pestis ²⁾, quae pervagata est fere totam Saxoniam. Dimisi itaque eos non invitus. Tuum erit, efficere, ne studia prorsus intermittant. Scio patris fuisse consilium, ut *Theodicum* ablegaret in aliquam decuriam scribarum, ubi disceret usum, qui nunc in administratione ³⁾ magis est, quam doctrina. Ego tamen putavi meum consilium tibi etiam indicandum esse. Talia fundamenta iecit in literis, sic etiam ingressus est in Iuris studium, ut sperem eum consecuturum solidam in ea re doctrinam, si non abstraxeritis eum ab eo studio. Melius et dignitati et utilitati consuleret, si praeferret perfectam doctrinam illiterato usui scribarum. Vide ⁴⁾ quanta sit discentium paucitas: mihi crede, magno erunt in pretio aliquanto ⁵⁾ post solide eruditi. Haec scripsi admonendi tui causa, non docendi. Nihil malo, quam ut haec studia retineantur: quibus amissis, nulla erit legitima forma rerum-publicarum. Vale feliciter. † Postridie Bartholomaei ⁶⁾.

1) tui cod. Bas. pro uti ut habet Manl.

2) Sudor anglicus dicebatur.

3) Manl. admiratione.

4) cod. Bas. vides.

5) aliquanto non habet Manl.

6) Haec addit c. Bas.

No. 628.

23. Aug.

Magno, Duci Megapol.

Epistol. lib. I. p. 77. (ed. Lond. Lib. I. ep. 33.)

Magno, Duci Megapolensi S. D.

Et ex literis tuis amantissime scriptis, et ex gravissimo *Arnoldi* sermone, qui tuarum literarum humanitatem verbis subsequutus est, benevolentiam erga me tuam singularem cognovi. Quamquam autem nihil mihi accidere gratius ac honorificentius tali tuo vel studio vel iudicio potest, tamen hanc tuam voluntatem magis reipublicae literariae quam mihi privatim gratulor. Nam cum his ferreis temporibus literae publico tumultu quasi conterritae interiturae videantur, nisi studia earum rursus excitent isti, qui rerum potiuntur, maximae mihi voluptati est, existere aliquem vestri ordinis, qui studiosos homines, et ut Poetae verbis utar, *tristes hac tempestate Camoenas*, respiciat. Neque enim dubito quin studiis nostris ea tribuas, quae mihi tribuenda esse duxisti. Proinde etsi mihi in hac misera fortuna literarum gratum est habere veluti aliquem Maccenatem, tamen hoc multo iucundius est, quod publicum honestarum artium ac studiorum patrocinium suscipere mihi videaris. Atque hanc meam de te opinionem literae tuae nunc confirmarunt, Pepererunt autem anno superiore ^{*)} doctissimi sermones tui, cum me ad colloquium familiarissime accersivisses, ubi facile intelligebam te haec studia literarum, non adductum inani ambitione, complexum esse: sed quia statueres neminem sine hoc instrumento ad rempublicam bene gerendam idoneum esse. Ego igitur hactenus tuorum studiorum libenter memini, eaque publice praedicavi. Nam ut exstaret huius mei de te iudicii testimonium, dedicavi tibi commentarium in sententias Salomonis scriptum, qui propediem in lucem edetur ^{**)}. Tu vero quod facis, omnibus ingenii atque animi viribus in haec studia, ad quae sapientissimo patris consilio adhibitus es, incumbere. Nullum enim ornamentum vestrae nobilitati honestius est, quam perfecta doctrina. Etsi verum est, quod scribit Plato, natura inter se cohaerere

^{*)} Haud dubie Mel. cum esset in Thuringia Magnum vidit Wimarum, ubi educabatur iste princeps.

^{**)} Prodiit 1529.

et cognatas esse, magnam potentiam et sapientiam; profecto potentiam sine sapientia retinere nemo potest, neque sapientia sine harum artium cognitione, in quibus versaris, perfecta esse ulla potest. Quare hanc doctrinam existimes ad regendam rempublicam non modo utilem, sed etiam necessariam futuram esse. Haec, quanquam mihi tua et voluntas et assiduitas nota est, scripsi tamen, ut currentem hortarer, perinde atque ille apud Homerum ait, *διδύμων σπείδοντά*. Nihil autem in omni ratione discendi utilius est styli exercitio. Hic est, ut inquit Cicero, optimus ac praestantissimus dicendi effector et magister. Neque vero tantum ad locupletandam sermonis copiam conducit, sed habet aliam longe maiorem utilitatem, quod iudicium acuit ac format mentemque excitat, ut multo altius introspiciat omnia, quam solent isti, qui styli usum nullum habent. Non consilia auctorum, quos legis plurimos atque optimos, non sententias penitus intelliges, nisi scribendi exercitium ad lectionem adhibueris. In exemplo tuo lineamenta quaedam comparent, ex quibus coniecturam facio, plurimum te facere posse, si hanc exercitationem non remittas. Est enim sana oratio tua, nihil habens ineptiarum, ut fere possit Attica dici, quo ego genere orationis plurimum delector. Sed haec convenit *Arnoldum* domi monere. Ego adductus magnitudine amoris, ulterius provehor quam decet. Quare te rogo, mihi ut ignoscas, si videor iusto loquacior, et ut pro tua summa humanitate constantiaque benevolentiam, qua me complexus es, retineas, neque mei amorem abiicias. Vale feliciter. Ex Vuiteberga; postridie Bartholomaei. (Anno M.D.XLVIII. *)

No. 629.

(fere eod. temp.)

Eidem.

Epistola nuncupatoria in librum: Phil. Mel. nova scholia in Proverbia Salomonis, ad iusti paene commentarii modum conscripta. Excudebat Hagenoae Ioh. Setzerius. 1529. 8. — Iterum in opp. Mel. Basil. T. I. p. 32. — Hoc tempore praefationem esse scriptam docet ep. antecedens.

*) In anno, quem Mel. ipse non adscripsisse videtur, error est.

MELANTH. OPER. VOL. I.

Illustri Principi ac Domino, Domino Magno, Duci Megelburgensi etc. Episcopo Suerinensi, suo Domino clementissimo,
Philippus Melancthon, S. D.

Editus est ante annos *) aliquot commentariolus quidam in Sententias Salomonis, quem me dictante forte aliqui ex auditoribus exceperant, quem, quia iustissimis de causis cupiebam abolere, scripsi hoc tempore nova scholia paene ad iusti commentarii modum in eundem Salomonis libellum, ut primam illam editionem his, qui forte requirunt nostram enarrationem, de manibus excuterem. Hoc consilio adductus sum ad scribendum novum commentarium: nam prior ille nusquam mihi satisfaciebat. Saepe in explicandis sententiis aberraveram, ut dici solet, a scopo: saepe in explicatione sermo non cohaeret. Neque enim scripseram ipse, sed inter enarrandum quidam adnotaverant pro suo iudicio, quae placuerant. Itaque non poterat is libellus paucis mutatis locis conservari, sed ut *Martialis* de suis versibus inquit:

Non possunt nostros multae, Faustine, liturae
Emendare iocos, una litura potest.

Ita una litura hoc meum scriptum universum inducendum fuit. Nunc totum argumentum retexui, dedique operam, ut quam simplicissime interpretarer auctorem: non enim minus flagitii mihi videtur, gravissimas sententias male detorquendo corrumpere, quam publicam monetam adulterare. Haec praecepta tradita sunt, partim ut timorem Dei nobis incutiant: partim ut erigant fidem, et iubeant confidere bonitati Dei, et a Deo expectare omnis generis bona: partim ut doceant, quomodo in afflictionibus de Deo sentire debeamus; partim ut mores et actiones gubernent. Ab his locis nunquam discessimus, quorum quidem cognitio pietatem alit, et, ut Pauli verbo utar, in primis aedificat. Quidam, non contenti una interpretatione in singulis sententiis, finxerunt ex se, velut aranei, quatuor aut plures etiam sententias, literalem, allegoricam, tropologicam, et nescio quas praeterea, cum una et simplex sit scripturae sententia, videlicet quam aperit ratio Grammatica, eam nos pro virili conati sumus lectori tradere. Porro multae causae sunt, cur hoc genus enar-

*) [A. 1525. Cf. *Strobel's histor.-literar. Nachricht von Phil. Melancthons Verdiensten um die heilige Schrift* (Altd. u. Nürnberg. 1778. 8.) pag. 40. F.]

69

randi hoc tempore maxime proberem. Video enim in tot dissensionibus Theologorum, ut ita dicam, senescere et obscurari eam partem doctrinae Christianae, quae hos, quos dixi, locos maxime necessarios continet. Itaque nos libenter in illis agitandis operam sumimus, ut ad memoriam posteritatis quam maxime illustrati transmittantur. Sic enim statuo, bonos viros debere adniti, ut doctrinam religionis posteritati quam purissimam relinquant. Nullum enim patrimonium aliud locupletius fuerit. Ego igitur, tametsi non ignoro, quantum reprehendant quidam hoc scriptorum genus, tamen id omittendum non arbitror, eaque in re videor mihi, si non aliis, certe liberis meis et Christo canere. Dedicavi autem tibi, clarissime Princeps, hanc lucubrationem, quia non alius ex principibus ad domesticum splendorum scientiam optimarum literarum et artium simili studio adiunxit, atque tu, qui in utraque lingua tantum promovisti, ut nullum ornamentum latine dicenti desit, graecos etiam scriptores ita notos habeas, ut aliquando in gravissimis deliberationibus de republica illorum sententiis utaris. Nam hoc totum doctrinae genus non ad inanem ostentationem amplexus es, sed utilitatis causa. Memini enim te aliquando dicere, neminem videri tibi satis instructum esse ad rempublicam regendam sine harum nostrarum literarum scientia. Proinde speravi tibi, sic amanti nostrarum literarum, non ingratum hoc nostrum officium fore. Ego vero ob hanc causam etiam sub tuo nomine edidi hunc commentariolum, quia, cum vulgus hoc tempore studia nostra mirabiliter contemnat, quaerendus mihi patronus aliquis fuit, qui auctoritate sua modo hunc libellum, sed auctorem quoque tueretur. Et cum ad omnium Principum officium pertinet, publica studia iuvare et literarum professores defendere, tum maxime decuit hoc Episcopos facere, quia sine scientia literarum religio Christiana retineri non potest. Itaque et veteres synodorum constitutiones episcopis praecipiant, ut doctores literarum in urbibus constituent, qua de re Decretum exstat, distin. XXXVII. Quare cum iudicarem, te et amantissimum esse nostrorum studiorum, et quoniam Ecclesiae gubernandae destinatus es, arbitrarer, te officio etiam ad defensionem nostri ordinis adduci, scripsi ad te, ac peto, ut et hoc meum munus boni consulas et causam studiorum suscipias, quae nisi summa ope conservaverint hi, qui respublicas tenent, magnum

detrimentum accipiet religio. Habes domesticum exemplum, clarissimum patrem tuum, praelucentem tibi in omni genere virtutis, qui quantum nostris studiis tribuat, cum aliis in rebus saepe declaravit, tum ostendit in eo, quod tibi doctissimos praeceptores praeter principum aliorum morem procul accersivit, quodque dedit operam, ut non tantum obiter attingeres literas, sed ut altius vim atque utilitatem earum introspiceres, nec desinit huius tibi studii hortator esse. Nihil honestius facere potes, quam ut talem patrem ab omni parte imitari et effingere studeas. Quod si facies, profecto statues, pacis artas principi maxime colendas esse, et artes pacis sine literis neque retineri neque exerceri posse. Vale, ex Vuittenberga. Anno M.D. XXIX.

No. 630.

28. Aug.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 150.

Ioachimo Camerario, Bambergensi amico suo summo,

S. D. Rogavi te in proximis literis, ut colligeres interpretationem vocum insignium et subobscurarum in novo testamento. Mihi crede laborem sumseris utilem, si eam rem susceperis. Incidi post illas literas in duos locos in Actis, quos plane non intelligo. Obsecro te, quid vocat *δεξιολάβους* cap. 23., nam exemplum aliud non invenio, tantum exponunt *παραφύλακας*. Sed ego exemplum requiro. Cap. 27. magna contentio est *Stunicae* cum *Erasmus* de *Artemone*. Mihi nec *Stunicam* videre contigit, nec *Erasmii* postremam recognitionem. Nec usquam invenio *Artemonem* apud Graecos. Neque tamen assentior iis, qui locum mutant, ut sicut illi censent, legendum putem *τὸ ἄρμενον*, etsi, quod eruditi vocant *ιστιον*, video vocari *ἄρμενον*. Et eo loco velum intelligi possit, neque repugnet ipsa historiae series. De his quaestionibus velim te mihi respondere.

Cum nuper legerem apud *Pontanum* tuas literas, in quibus de quodam, quem graece nominas, scripseras, risit ille, et nomen graecum saxonice interpretabatur, ut significaret, facere negotium aliis, et recte interpretatus est. Ecce autem ille irascitur in literis, quas *πρὸς τὸν ἡμέτερον ἡγεμόνα* scribit: *ὅτι τὰς συνθήκας καὶ*

συνομοσίαν ξὺν τοῖς ἔξω ἐκείνοις *) οὐκ ἐπικυρεῖ.
Nos tamen arbitrator ituros ἐς τὴν διάλεξιν.

De meis acerbissimis doloribus nihil possum ad te scribere. *Georgium* filium puerum elegantissimum amisi **), id accessit ad alias meas miseriae ac aerumnas, quibus hoc tempore conflictor.

Mitto tibi enarrationem duorum librorum ἠθικῶν *Aristotelis* ***). In fine insunt grammatica quaedam de altera navigatione, quae te videre velim. *Vitum* mea causa sic excipias, ut intelligat meos amicos tibi curae esse. Vale. Saluta amicos. *Χριστὸς* servet familiam tuam. V. Calend. Septemb. Si istic inveniri possunt in bibliopoliis exempla Urspringensis, mitti cures mihi quatuor aut quinque.

Φίλιππος.

No. 631.

2. Septbr.

Frid. Myconio.

Edita a *Snegassio* ep. 12. Legitur apogr. in cod. Mehn. I. p. 16.

Optimo viro, D. Friderico Myconio, suo amico summo,

S. D. Misi sacerdotem hunc in aulam, cum commendatione accurate scripta. Et supplicationem composui, cuius exemplum tibi exhibebit tabellarius. Tu bene fecisti, quod formam supplicationis misisti, ex qua argumentum et negotii summam potui cognoscere. Christus faciat, ut bene succedat res. Neque ego despero posse constitui *παροικίας*. Sed magna est, ut scis, in aula negotiorum varietas, quae facit, ut paulo serius ista perficiantur, quam nos vellemus. Obsecro te, quod facis, da operam istic, ut recte doceatur. Nos brevi, ut arbitrator, tecum erimus. Scripsit enim nobis *Landgravius*, ut te ad congressum illum adducamus, de quo scis opinor. Vocavit enim *Landgravius Oecolampadium* et alios quosdam, ut de Coena Domini colloquantur. Mihi accessit ad reliquas meas miseriae acerbissimus luctus. Amisi enim filiolum minorem natum, suavissimum puerum †), quae res incredibili do-

*) Cum Helvetiis. C. W.

**) Lutherus ad Ionam d. 17. Aug.: „Philippo nostro abstulit dominica proxima [i. e. d. 15. Aug.] Dominus filium Georgium.“

***) „In Ethica Aristotelis commentarius Phil. Mel. Wittebergae apud Ios. Clug. 1529. 8.“

†) Georgium, natum d. 25. Nov., mortuum d. 15. Aug.

lore me afficit. Mitto tibi et *Basilio* *) ἠθικά, ut si quando velis tempus perdere, legas ista φιλοσοφούμενα. Cetera coram. Saluta meis verbis *Basilium* et *Osualdum*. Postridie divi Aegidii. Vides ut cures pecuniam exigi.

Philippus.

No. 632.

2. Septbr.

Iusto Menio.

† Ex apographo in cod. Mehnert. No. 4. p. 60.

Venerabili Viro D. Iusto Menio, amico praecipuo,

S. D. Silentium meum tam diuturnum, de quo saepe in literis tuis questus es, excusare multipliciter possim. Scis, me totam hanc aetatem in luctu et lacrimis egisse; nuper etiam filiolum *Iennae* natum, suavissimum puerum, amisi. Nec multum otii mihi fuit a scholae negotiis. Ego tamen ad te libenter scripsissem, si quos idoneos tabellarios habuissem. Ordinatio tua videtur nimium oneris tibi imponere. Itaque cogitandum est, quomodo per occasionem corrigatur, deque ea re tecum coram loquar. Brevi enim erimus istic ituri, ut opinor, ad colloquium condictum *Oecolampadio*. De matrimonialibus negotiis edet *Lutherus* suam sententiam, in qua rescindit clam contracta. Magnam et odiosam rem suscepit, sed ut spero profuturam publice. Nec ipse magnopere moratur odia in causa honesta. Nosti hominis constantiam. Omnia vobis erunt faciliora edito isto libello in cognitionibus causarum matrimonialium. Hanc epistolam cum legeris conserpe, et de consilio edendi libellum de matrimonialibus negotiis nihil cuiquam dicas, ne res ante tempus in offensiones incurrat. Non credis, quam valde ament *οἱ νομιχοὶ* suos canones, quanta vi depugnent pro eis. Metuunt enim suo regno. Vale feliciter. Salutem dic meis verbis *Dom. Schultes*, et *D. Praefecto*. Iterum vale. Postridie *S. Aegidii*.

Philippus.

(*Melanthon cum Luthero proficiscitur Marburgum ad Colloquium cum Zwinglio et Oecolampadio.*)

*) *Basilio Monnero*, gubernatori scholae Gothanae. Misit ei: „In Ethica Aristotelis commentarius Phil. Melanchth. Witteb. apud Ios. Clug. 1529.“ 8.

No. 633.

30. Septbr. Marburgi.

Christiano Beyero.

† Ex Olshausenii collectione, qui eam descripsit e cod. Wolf. Hamb.

Christiano Beier Cancellario

S. D. Sciebam vobis praefectum Isennacensem historiam itineris nostri praescribere: duxi tamen hanc epistolam officii causa addendam esse. Satis honorifice et deducti in via et hic excepti sumus a *Landgravio*, Hospitium et nobis et adversariis in arce datum est. Adsunt *Cinglius*, *Oecolampadius*, *Hedio*, *Bucerus*. Nihil adhuc egimus. Nam hodie primum huc venimus. Tantum salutarunt nos *Oecolampadius*, *Hedio*, *Bucerus* satis familiariter, qui mihi sic videntur affecti, ut, si causa non esset mota, libenter quiescerent. *Carlostadius* petivit a *Landgravio*, ut liceret sibi publica fide venire. *Landgravius* respondit se ita concessurum, si nobiscum veniret et voluntate nostra. Cancellarius Landgravii aperte favet Cinglianis, qua in re nonnihil est periculi, quanquam princeps ipse adhuc constanter defendat nostram sententiam. Cras Deo volente congregiemur. Christus iuvet nos. *Osiander* et *Brentius* nondum adsunt. Verum expectantur brevi affuturi. Valet felicissime. Marburgi, postridie Michaelis Archangeli.

Philippus Melanchton.

No. 634.

4. Oct.

Jonas ad Reiffenstein.

Ex apographo in codice Goth. 28. p. 22b, iam edita a Seckendorffio in hist. Luth. II. p. 139., sed non satis accurate. Germanice eam dedit Valchius in opp. Luth. T. XVII. p. 2370. ex Seckendorffio.

(Epistola I. Ionae scripta Guilielmo Reiffenstein.)

Gratiam et pacem Dei in Christo Iesu. Isenaci proxime, carissime *Guilhelme*, amice et patrone vetus, recepi me, tibi scripturus ¹⁾ per occasionem de rebus conventus illius quorundam eruditorum ²⁾ in Germania, qui nunc auctore et auspice principe *Hassorum* in *Marpurg* institutus est. De hoc breviter sic habeto. Altera die post Michaelis pervenimus *Marpurgum*, ut uno verbo dicam, clementer omni genere humanitatis et plane

1) Seck recepi, me tibi scripturum.
2) erudit. deest ap. Seck.

βασιλικῶς excepti a principe Hassiae. Diversoria quidem primum destinata nobis erant satis comoda in urbe, sed ex commissis ³⁾ mutavit herus Hassicus sententiam, et nos omnes exceptit in arce hospitio et mensa regali. Is honos habitus in his silvis non tantum literis et musis, sed etiam Deo et vero Christo, cuius verbum praedicamus. Utinam ad gloriam Christi omnia dirigantur! Sexta feria post Michaelis (1. Oct.) privatim sic rem, ordinante principe, collocuti sunt hi, qui utrinque sunt duces doctrinae, *Lutherus* cum *Oecolampadio*, *Philippus* cum *Zwinglio*. Sed tum non convenit inter nos, die mox sequenti sabbato post Michaelis (2. Oct.) coeptum est colloquium, non quidem publicum per omnia, sed tamen coram principe, admissis aulicis principis Hassiae et consiliariis primae notae, et his, quos utrinque Antagonistae secum adduxerant. Aderant ex altera parte *Zwinglius*, *Oecolampadius*, *Hedio*, et cum his *Jacob Sturm*, senator summus Argentinus, quem nosti, vir minime mediocris. Etiam *Ulricus Funck*, Tigurinus senator, *Rodolphus Frey*, Basileensis senator. Ex altera parte *Lutherus*, *Philippus*, *Eberhard a Than*, praefectus Isenacensis, ego *Jonas*, *Caspar Cruciger* et reliqui nostri. Coram principe, assidentibus aulicis omnibus, mensa posita consederunt quatuor illi, *Lutherus*, *Philippus*, *Zwinglius*, *Oecolampadius*. Cum ventum esset ad colloquium, et iam proposita utrinque argumenta, *Oecolampadius* ursit paene toto biduo hoc argumentum: Christum habere verum corpus et esse in coelo; nullum autem verum corpus posse esse in locis pluribus. Secundo sic immoratus est 6. cap. Io. de spirituali manducatione carnis et bibitione sanguinis, ut rem eandem tantum aliis verbis dixerit. *Lutherus* non passus, ulla vi aut astu extorqueri verba Christi in coena simplicibus et claris verbis pronuntiantis: *hoc est corpus meum*, et verba Pauli: *hoc accipi a domino*; hoc male habuit adversarios, ac per stomachum paene vocarat ⁴⁾ prodicionem principum etc. De hoc acerrimo certamine coram tibi dicam aut e *Witeberga* scribam, et aliquid etiam audies a praesente latore tuorum liberorum paedagogo.

3) Fortasse: ex comitate; Seck. edidit: ex certis causis.

4) Nimirum Zwinglius. Obscura haec sunt et videntur mendose scripta. Seckend. edidit: vocarunt prodicionem principum, ex coniectura; codex enim ea habet, quae nos verba dedimus.

Dominica post Michaelis (3. Oct.) reditum est ad colloquium sub spe⁵⁾ concordiae, sed cum⁶⁾ disputatio pertracta esset⁷⁾ paene ad vesperam, tandem adversariis suum errorem mordicus tenentibus, et nobis etiam nihilo segnius partes veritatis defensantibus, discessum est, et haud scio an ulla unquam futura sit nunc de sacramento inter eos concordia. Hodie, die Lunae (4. Oct.), princeps per suos consiliarios et eruditos adhuc quaerit vias syncretismi alicuius, sed re⁸⁾ et negotio sacramenti non sarcietur gratia aliqua, non coibitur⁹⁾ concordia. Vellem, mihi tui copiam dari¹⁰⁾ coram, ut audires, quid de ingeniis singulorum iudicem. In *Zwinglio* agreste quiddam est et arrogantulum; in *Oecolampadio* mira bonitas naturae et clementia; in *Hoedione* non minor humanitas et liberalitas ingenii; in *Bucero* calliditas vulpina, perverse imitata prudentiam et acumen. Docti sunt omnes, nihil dubium est; prae quibus papistae non sunt adversarii habendi. Sed *Zwinglius* iratis Musis et invita Minerva videtur versatus in literis. Sed de his omnibus coram. Princeps spectator unus omnium in hoc theatro attentissimus fuit, et dicitur palam proclamasse: *nunc malo simplicibus verbis Christi credere, quam acute cogitatis hominum.* Sed Deo res tota est in manu.

Ex eruditis, qui non sunt incelebres, affuerunt *Osiander* e Norimberga, *Brentius* ex Hala Suevorum, uterque doctissimus et humanissimus. Deinde *Hoedio Lenicerus*, Doctor *Stephanus* est concionator. A *Francofordia*¹¹⁾ confluxerunt plerique, alii ex Rhenanis partibus, e *Colonia*, *Argentina*, *Basilea*, *Helvetiis* etc., sed non sunt admissi ad colloquium. Fiebat enim hoc in interiore parte¹²⁾ ad cubiculum principis. Exceptis nobis reliqui sunt exclusi. *Bucerus* etiam prolixo colloquio etiam privatim multa mecum disseruit in maximis articulis, de trinitate, de peccato originali. Concordavimus tamen articulo *εὐχαριστία*, in quonam gut gerecht, in quonam

5) Seck. specie.

6) Seck. tamen.

7) Seck. est et post vesperam plene interpunxit, quae omnia ex arbitrio mutavit.

8) Seck. de re, nescio cur?

9) Seck. legit coibit.

10) Seck. inseruit iam.

11) Sic ad verbum codex; Seckend. edidit: *Stephanus concionatur e Francofurto. Confluxerunt* etc.

12) Pro parte Seckend. edidit *hypocausto*.

concordatum esse¹³⁾. Vale. Marpurgi datae raptim in mediis occupationibus.

No. 635.

(fere 4. Oct.)

Philippo Landgr. Hass.

Simul cum Luthero scribit ad Philippum, Landgravium Hassiae, de sententia veterum doctorum ecclesiae christ. de coena sacra. Epist. vide in Lutheri epp. apud de Wetium T. III. p. 508.

No. 636.

6. Oct.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 131.

Ioachimo Camerario

S. D. Quantopere requiram literas tuas hoc tempore, facile potes existimare. Nulla res est, in qua perinde acquiescam, atque in tuis scriptis. Quare te rogo, ut consuetudinem veterem tuam in hoc officii genere renoves. De congressu *Marpurgensi* non habeo quod scribam, de aliis capitibus doctrinae Christianae omnibus convenit, tantum controversia de coena explicari non potuit. Leges capita quae ibi composita sunt. Tantum triduanum colloquium fuit. Et adversarii leniores visi sunt, quam fore arbitrabar, reliqui omnes praeter *Lutherum*, fuimus *κῶφα πρόσωπα*. Nam *Landgravius* properavit dimittere conventum propter pestilentiam grassantem eo loco. Caetera narrabit *Osiander*, qui mirifice delectavit *Lutherum* et nos omnes. Si *Brentius* cum eo Noribergam venerit, amabo te, des operam, ut eum salutes, *κοινοὶ φίλοι* ut scis. Vale. In Hessia, III. Non. Octob. Salutant te *Ebrard a Than*, *Lutherus*, *Jonas*, *Caspar*.

Philippus.

No. 637.

(fere 5. Oct.)

Ioanni Pr. Elect.

Germanice editum in der „gründlichen und wahrhaftigen Historia der Augab. Confess.“ (vel: Historia des Sacramentsstreits) Lips. 1584. fol. p. 96. — Repetitur in operibus Lutheri a Walchio, Tom. XVII. p. 256.; Latine in *Sculteti* anal.

13) Descripsi ut leguntur in cod., quanquam haud dubie mendosa sunt. Seck. edidit: *concordavimus tantum relicto articulo eucharistiae, in quo non concordatum est.* Sensum sic utique dedit.

Philipp Melanthon's Bericht von dem Mar-
purgischen Colloquio an den Churfürsten Johannem
zu Sachsen.

Erstlich schaffet mein gnädiger Herr, der Landgraf, daß sich Doctor Martinus allein mit Decolampad, und Philippus allein mit Zwingel unterredet. Da ward ihnen vorgehalten, daß wir sonst viel Artikel befinden in ihrer Lehr, die auch sträflich, davon auch zu reden. Als nämlich, daß Zwingliuß geschrieben, daß keine Erbsünde sey, und lehret, Sünde sey allein äußerliche böse Werke und Thaten, und meinet des Herzens angeborne Unreinigkeit und Lüste. Item, daß wir von Natur Gott nicht fürchten, nicht glauben, sey nicht Sünde. Dieß ist eine große Anzeigung, daß Zwingliuß nicht viel von rechter christlicher Heiligkeit wisse, dieweil er Sünde allein in äußerliche Thaten setzet, wie die Pelagiani, alle Papisten und Philosophi.

Zum Andern irren sie sehr vom Predigtamt oder Wort, und vom Brauch der Sacramente. Denn sie lehren, daß der heil. Geist nicht durchs Wort oder Sacrament gegeben werde, sondern werde ohne Wort und Sacrament gegeben. Also lehrte auch Münzer, und fiel dadurch auf eigene Gedanken; wie denn folgen muß, wenn man den heil. Geist ohne Wort vermeinet zu erlangen.

Zum Dritten sind Reden erschollen von denen von Straßburg, daß sie nicht recht halten von der heiligen Dreifaltigkeit, davon wir auch ihre Meinung begehret zu wissen. Denn wir haben vernommen, daß etliche unter ihnen von der Gottheit reden wie Juden, als sollte Christus nicht natürlicher Gott seyn.

Zum Vierten reden sie und schreiben ansichtlich davon, wie der Mensch vor Gott gerecht geschätzt werde, und treiben die Lehre vom Glauben nicht genugsam, sondern reden also davon, als wären die Werk, so dem Glauben folgen, dieselbige Gerechtigkeit. Auch thun sie bösen Bericht, wie man zum Glauben komme. Nun haben sie Unterricht in diesem Artikel von uns dazumal, so viel in der Eil geschehen mögen, empfangen. Je mehr sie davon hörten, je baß es ihnen gefiel, und sind in allen diesen Stücken gewichen, wiewohl sie vor [zuvor] öffentlich anders geschrieben.

Des andern Tags in der öffentlichen Unterredung, dabei mein gnädiger Herr, der Landgraf, gewesen, zeigte D. Martinus erstlich an, daß Noth wäre von den obgeschriebenen Artikeln zu reden; doch ist die Sache des Sacraments allein vorgenommen, und Zwingel und Decolampad auf diesen dreien Argumenten allein standen.

Johann. 6. lehret Christus seinen Leib geistlich essen, darum soll im Sacrament allein geistlich essen verstanden werden.

Ein Leib möge nicht an vielen Orten seyn: dieweil nun Christus einen wahren Leib habe und sey im Himmel, so könne er nicht zugleich im Sacrament seyn. Hat hierunter viel ungeschicktere Reden fallen lassen; Gott gebe uns nicht so unbegreifliche Dinge vor; äußerliche Niesung, äußerlich Ding sey nicht nütze zc. und viel dergleichen.

Decolampadius las viel gemeiner Sprüche aus Augustino, daß Sacrament Zeichen seyen, die etwas bedeuten, wie die Schlange in der Wüste etwas bedeutet.

Dieß sind ihre Gründe gewesen, darauf Decolampad oft gesagt: ich meinete ja, es wäre genug, wenn man allein bei der geistlichen Niesung bliebe zc.

Doct. Martinus hat diese Argumenta verlegt, und sind zween Tage damit zugebracht.

Auf das erste Johannis am 6ten, ist geantwortet, daß dasselbige Kapitel der Einsetzung des Sacraments nicht entgegen sey. Denn wiewohl Christus da allem von geistlicher Niesung seines Leibes lehret, nämlich vom Glauben, so ist's doch allhie eingesetz, auch leiblich zu essen, und wird damit dem geistlichen Essen nichts abbrochen noch gehindert, sondern wir lehren, daß auch solch geistlich Essen im Sacrament seyn soll; also ist laut der Worte: *hoc est corpus meum*, die äußerliche Niesung eingesetz, ob sie schon Joh. am 6ten nicht eingesetz ist.

Die Widerpart vermeinet, sich sehr zu helfen mit diesem Spruch: das Fleisch ist nicht nütze, als sollte Christi Fleisch im Sacrament nicht nütze seyn. Darauf ward geantwortet, daß dieser Spruch nicht sollte von Christi Fleisch verstanden werden. Denn Christus saget droben, sein Fleisch bringe Leben; sondern soll verstanden werden von unserm fleischlichen Wesen und Gedanken. Und ob man's schon von Christi Fleisch wollte verstehen, möchte man nicht mehr daraus erzwingen, denn daß Christi Fleisch, ohne Glauben genossen, nicht nütze sey; denn dieß muß man ja bekennen, daß Christi Fleisch nicht unnütze sey, sonderlich denen, so da glauben.

Auf das andere ward geantwortet, daß Vernunft nicht sollte Gottes Macht und Heimlichkeit richten, ob ein Leib möchte an vielen Orten seyn oder nicht. Aber auf diesem Argument stehen sie sehr fest, ziehen viele Sprüche an, die zu dieser Sache nicht dienen: daß Christus einen wahren Leib habe, daß Christus und gleich sey, daß ein Leib müsse eine Statt haben etc. Auf das alles ward geantwortet und oft repetirt, daß

unsre Vernunft davon nicht richten sollte, denn Gott kann wohl einen Leib ohne Statt erhalten, wie die ganze Welt außen keine Statt hat.

Der Widerpart pochet sehr, es wäre ein großes Mirakel, und wie solche Mirakel durch böse Priester auch geschehen möchten etc. Darauf ward geantwortet, daß man in Aemtern der Kirchen in keinem Wege der Priester Würdigkeit ansehen sollte, sondern Gottes Befehl. Kein Engel, kein Heiliger möchte nützlich predigen oder Sacrament reichen, so es nicht Gottes Befehl wäre, wie Paulus schreibet: er sey nicht tüchtig von sich selbst. Und das ist ein sonderer Irrthum und Kezerei der Donatisten gewesen, und jezund der Anabaptisten, daß niemand Sacramente reichen möge, er sey denn heilig. Nach dieser Solution haben sie dieß Stück fallen lassen.

Auf das dritte, daß Augustinus oft spricht: Sacramenta sind Zeichen, die etwas bedeuten, ward geredt, daß wahr ist, alle Sacramenta bedeuten die Verheißung, so an dasselbige Werk gehänget ist. Also das Nachtmahl bedeutet, daß durch den Tod Christi für unsre Sünde genug geschehen, und uns Vergebung der Sünden zugesaget; dennoch folget nicht, daß Christi Leib nicht da sey.

Dieß ist die Summa gewesen der ganzen Disputation. Dieweil aber Dsiander und Brentius nicht gehört, haben wir eine Schrift an meinen gnädigen Herrn, den Landgrafen, zuletzt gestellt, darin viel Sprüche der Alten angezeigt. Denn der Widerpart berühmet sich oft der Väter: darum, damit mein gnädiger Herr, der Landgraf, gewisse und klare Sprüche aus den Vätern hätte, sind klare Sprüche erzählt worden, darinnen angezeigt, daß die Alten unsrer Meinung gewesen *).

Und zum Beschluß der Sachen haben Zwingel und Decolampadius sehr begehrt, daß wir sie als Brüder annehmen möchten. Solches haben wir in keinem Wege willigen wollen, haben sie auch hart darum angerebet, daß uns Wunder nehme, mit welchem Gewissen sie uns für Brüder halten wollen, wenn sie meineten, daß wir irreten. Denn wie wollten sie leiden, daß bei ihnen unsre Meinung gelehrt, gehalten und gepredigt würde neben ihrer Lehre? Nun möchte solches zugelassen werden, wenn wir einander nicht excommunicirten.

Daß aber die Handlung nicht unfruchtbarlich wäre, sind doch Artikel von andern Sachen gestellt, weiter Irrthum zu verhüten, so viel möglich. Denn wir

*) Videtur loqui de scripto Lutheri, quod legitur in epp. Luth. apud de Wettium T. III. p. 508.

haben befunden, daß von denen Artikeln, so oben gesetzt, ungeschicklich geredet worden. Also haben sie ihnen unsre Meinung in allen Stücken gefallen lassen, ausgeschlossen diesen einigen Punkt von der Gegenwärtigkeit des Leibes Christi im Nachtmahl. Wir halten auch, so dieselbige Sache nicht zu weit geführt, sie sollte niemals nicht vorgenommen werden; ist auch zu hoffen, so man geschickte Wege vornähme mit ihnen zu handeln, sie würden die Sache fallen lassen.

Sie haben auch sonst gar nicht unfreundlich sich gegen uns erzeiget. Wir befinden aber, daß sie der Lehre, so D. Martinus lehret, nicht genugsam berichtet (sind), wiewol sie die Worte nachreden.

No. 638.

(eod. temp.)

Henrico, Duci Saxon.

Edita in operibus Luth. germanicis, e quibus hanc narrationem dedimus secundum Valchium, opp. Luth. T. XVII. p. 2865. Habetur etiam in Chytraci Historia der Augsbürgischen Confession p. 159. Apographon eius legitur in cod. Goth. 28. p. 18^b. Latine in Sculteti annal. ad ann. 1529. p. 199., et ex eo transcripta est latine in cod. Goth. 397. ep. 80. Dubio vero caret Melanthonem germanice scripsisse. Hanc narrationem Iohanni, Duci Saxoniae, Electori scriptam fuisse dicit Scultetus, ex errore.

Phil. Mel. summarischer Bericht von der Marpurgischen Handlung an Herzog Heinrichen zu Sachsen.

Der Durchlauchtige, hochgebohrne Fürst, mein gnädiger Herr, der Landgraf zu Hessen, hat diese nachgeschriebene gefordert, auf Michaelis anno 1529 zu Marpurg zu erscheinen, sich mit einander zu unterreden vom heiligen Sacrament des Leibes und Bluts unsers Herrn Jesu Christi, und sind zu Marpurg einkommen, erstlich Decolampadius, Zwinglin ¹⁾, Bucerus und Hedio. Darnach D. Mart. Luther, Justus Jonas, Phil. Melancthon. Zuletzt auch Andreas Dsiander von Nürnberg, Johann Brentius von Hall ²⁾, Stephanus Agricola von Augsbürg.

Als D. M. Luther kommen, hat mein gnädiger Herr, der Landgraf, erstlich ¹⁾ befohlen, daß sich D. Luther mit dem Decolampadio, † und † allein, und Zwinglin mit Philippo Melancthon auch allein unterreden sollen. Diefem Befehle nach haben diese mit ein-

1) Cod. Zwinglin hic et in aliis locis pro Zwingel, quod Valchius habet.

2) Valch. Halle, cod. Hall.

3) Scultet. serio, legit igitur ernstlich.

ander gehandelt. D. Luther hat Decolampadio vorgehalten viel Artikel, davon er etliche zum Theil unecht geschrieben, zum Theil beschwerliche Reden erschollen, daß mehr und größer Irrthum zu besorgen. Von solchen Artikeln hat † auch ⁴⁾ Philippus ⁵⁾ mit Zwingel gehandelt, und sind nämlich diese gewesen:

Zwingel hätte unecht geschrieben de peccato originali, daß Erbsünde nicht sollte Sünde seyn; daß auch die Taufe nicht dazu dienet, daß dadurch die Erbsünde den Kindern vergeben werde. Item, vom heil. Sacrament des Leibes und Blutes Christi hätte er unecht geschrieben, daß Leib und Blut Christi nicht wahrhaftig ⁶⁾ im Sacrament seyen ⁷⁾. Item, de uso verbi et sacramentorum lehren sie nicht, daß Wort und Sacrament instituirt, daß dadurch der heil. Geist gegeben werde. Derhalben ministerium verbi et sacramentorum in ecclesia leichtlich fallen möchten. Item, man sagt, daß sich etliche bei ihnen hören lassen, als halten sie nicht recht von der Gottheit Christi.

Darauf Zwinglin geantwortet: erstlich von der Gottheit Christi, daß er allezeit gehalten und noch halte, daß Christus wahrhaftiger Gott und Mensch sey. Item, daß er auch sonst halte de trinitate, wie Synodus Nicæna gelehret. Es gehe ihn aber nichts an, daß etliche broben im Lande gewesen, von denen ungeschickliche Reden gehört. Zeiget auch an, daß Heger ⁸⁾, ein Wiedertäufer, der zu Costniz gerichtet, contra divinitatem Christi ein Buch geschrieben habe, welches er, Zwinglin, verhalten, daß es nicht ans Licht kommen.

Von den andern Artikeln, nämlich von der Erbsünde, item, daß der heil. Geist durchs Wort und Sacrament nicht gegeben werde, ist viel disputirt worden, wie viel daran gelegen, und ist Zwinglin hierin gern von seinen Schriften gefallen.

Darnach ward geredt vom Artikel des Sacraments. Was aber Zwinglin und Decolampadius fürwenden zu ⁹⁾ Schutz ihrer Lehre, hat man in der öffentlichen Unterrede gehört. Denn dieweil man von diesem Artikel nicht war eins ¹⁰⁾ worden, wollte mein gnädiger Herr, daß man einmal davon handele ¹¹⁾. Bei solcher Unterrede wolle E. Fürstl. Gn. selbst seyn, und etliche von den Rätthen zu sich ziehen.

4) auch addit cod.; Scultet. *etiam*.

5) Melanthon addit Walch., sed abest a cod. et Scult.

6) cod. warlich, Scult. *vere*.

7) cod. seyen, Walch. sind.

8) Walch. mendose: Heger.

9) Walch. zum. 10) Walch. einig.

11) Clarius textus latinus: „cum de hoc articulo *privatim* non convenisset, voluit illustr. princeps Hassiae, ut in suae Celsitudinis et aliquot consiliariorum praesentia de eo ageretur.“

Als nun die öffentliche Unterrede ward angefangen, zeigt Luther an, daß die Noth fordere, von der ganzen Summa christlicher Lehre mit ihnen zu reden. Denn man finde in Zwinglins Schriften viel Irrthum; so hätten † sie ¹²⁾ auch wenig de iustificatione gelehrt, daß zu besorgen, daß sie nicht viel vom Evangelio wissen.

Zum andern protestirt Luther, daß er wüßte, daß er ¹³⁾ vom Sacrament recht geschrieben; wollte auch dabei bleiben. So aber Decolampadius und Zwinglin vermeinten, etwas aufzubringen wider die Wahrheit, das wollte er anhören und verlegen.

Darwider redet Zwinglin: man wäre nicht zusammen kommen von andern Artikeln zu reden, sondern allein vom Sacrament; doch, so man davon einig würde, wollte er auch von andern Sachen reden. Also ward der Artikel vom Sacrament allein vorgenommen, und wurden vornämlich drei Argumente gehandelt.

Das erste Joh. 6, 68. habe Christus gesprochen: das Fleisch sey nicht nütze, darum soll man nicht im Sacrament verstehen, daß † das ¹⁴⁾ Fleisch da sey; denn fleischliche Niesung sey nicht nütze. Dieß verlegte Luther also: daß diese Worte: *caro non prodest quicquam*, sollen nicht von seinem Fleisch verstanden werden; denn er hat zuvor gesprochen B. 54.: sein Fleisch bringe das Leben; sondern vom Fleisch, da nicht Geist bei ist; darum setze Christus hinzu: *Spiritus est, qui vivificat*, und will sagen, unser Fleisch sey kein nütze, und verstehe Gottes Werk nicht. Es wäre ja eine schreckliche Rede, daß Christi Fleisch kein nütze seyn sollte. Und ob man schon das zuließe, daß Christus von seinem Fleisch geredet: *caro non prodest quicquam*, möchte doch Zwinglin seine Meinung vom Sacrament nicht daraus erzwingen. Denn diese Worte sagen nicht, daß Christi Leib im Sacrament nicht sey; sondern so man schon zuließe, daß sie von Christi Fleisch zu verstehen, mögen dahin gedeutet werden, daß Christi Fleisch nicht nütze sey denen, so nicht glauben, wie auch diese Worte Augustinus ausleget. Denn Christus will, daß das ¹⁵⁾ Fleisch ohne Geist nicht nütze sey; darum er denn hinzusetzet: *spiritus est, qui vivificat*.

Das andere Argument war aus der ¹⁶⁾ Vernunft: ein Leib möge nicht an vielen Orten seyn; nun sey Christi Leib im Himmel etc. Von diesem Argument war ein sehr langer Zank. Luther saget: die ¹⁷⁾ natürliche Vernunft sollte nicht, könnte auch nicht die Allmächtig-

12) Cod. pro daß er habet: er hätte.

13) daß, abest a cod.

14) aus der, non leguntur in cod.

15) die, abest a cod.

Zeit Gottes richten. Zwinglin sagt: Gott gäbe uns nicht solche unbegreifliche Dinge vor. Solche ungeschickte Reden entfielen ihm, so doch Christi Lehre viel unbegreiflichere, höhere ¹⁶⁾ Artikel hat, als: daß Gott Mensch worden, daß dieselbige Person, Christus, so wahrer Gott ist, gestorben.

Zwinglin sagt auch, wie solche große Werke durch böse Priester geschehen möchten, daß Christi Leib dahin gebracht wurde. Darauf Luther geantwortet, und einen klaren Bericht gethan, daß solches geschehe nicht aus des Priesters Verdienst, sondern aus Christi Ordnung; hiereil solches Christus befohlen, so geschehe es. Also soll ¹⁷⁾ auch gehalten werden von Kraft des Wortes und aller Sacrament, daß sie kräftig sind und wirken, nicht aus Verdienst oder Heiligkeit des Priesters oder Predigers, sondern aus Kraft göttlicher Ordnung und göttlichen Befehls. Es sey auch error Donatistarum, daß Sacramenta nicht kräftig sind, so von bösen Priestern gehandelt werden. Auf diesen guten Bericht Luthers replicirt Zwinglin nicht.

Das dritte Argument trieb Decolampadius: Sacramente sind Zeichen, darum soll man verstehen, daß sie etwas bedeuten; derothalben soll auch hie verstanden werden, daß der Leib Christi allein bedeutet werde, und nicht da sey. Auf solch Argument ward geantwortet, daß es wahr sey, daß Sacramenta Zeichen sind; aber wir sollen sie nicht anders deuten, denn wie sie Christus hat geedeutet. Item, daß Sacramenta Zeichen sind, soll verstanden werden vornämlich, daß sie die angehangenen Promissiones bedeuten. Also bedeutet die Beschneidung vornämlich das Wort, das Gott daran hängt, er wolle gnädig seyn. Und so einer eine andere Deutung suchen wollte, als: daß Beschneidung bedeutet Kasteiung des Leibes; wäre es eine unnütze Deutung, so er die andere Deutung der Promission, welche die vornehmste ist, nicht achtet. Darum sollte man in Deutung nicht freventlich handeln, sondern sehen, wie sich Gottes Wort selbst deutet.

Zuletzt wurden viel Sprüche aus den Vätern gelesen, dadurch Zwinglin und Decolampadius vermeinten ihre Sachen zu erhalten. Es waren aber weitläufige Sprüche, deren etliche gar nicht vom Sacrament geredt waren, als: daß ein Leib einen Raum muß haben; item: daß Christus einen wahren Leib habe. Dagegen wurden meinem gnädigen Herrn, dem Landgrafen, viel klarer Sprüche aus den Vätern schriftlich zugestellt, die da lehren, daß wahrer Leib und Blut Christi im Abendmahl sind.

16) unbegreiflicher hoher, cod:

17) es, quod Walch. habet, abest a cod. et recte, ut videtur.

Das ist die Summa der gehaltenen Unterrede kürzlich verfasst, und bestund also D. Luther auf seiner Meinung, daß wahrer Leib und Blut Christi im Abendmahl sey. Die Widerpart wollten nicht von ihrem gefassten Glauben weichen, beehrten aber, D. Luther sollte sie annehmen als Brüder. Solches hat D. M. in keinem Wege wollen willigen, hat sie auch hart angedrückt, daß ihn sehr Wunder nehme, wie sie ihn für einen Bruder halten könnten, so sie anders ihre Lehre für recht halten. Es sey ein Zeichen, daß sie ihrer Sache nicht groß achteten.

Doch zu Verhütung weiterer Irrthum und Uneinigkeit ist bedacht worden, daß etliche Artikel gestellt würden, welche durch den Druck ausgingen. In denselbigen haben Zwinglin und Decolampadius gern in allen Stücken Luthers Meinung gefolgt; allein vom Sacrament haben sie nicht folgen wollen, denn die Sache ist zu weit geführt. Es ist aber Hoffnung, daß sie es fallen ließen, so eine Pötestat gute Wege hierin vornähme. Gott gebe seine Gnade.

No. 639.

(cod. temp.)

Concionatoribus Reutlingensibus.

Edita in J. G. Füsings umständlicher Relation, wie es mit der Reformation der Stadt Reutlingen bergegangen. (1717. 8.) p. 151. Iterum in Actis et script. publ. Eccles. Wirtemberg., rec. Matth. Pfaffius. (Tubing. 1720. 4.) p. 80. Hos libros nobis contulit Cl. Foerstemannus. — Porro edita in den Unschuld. Nachrichten, a. 1730. p. 9. — Apographon contuli in cod. Wernsdorfii p. 267.

*Viris optimis, Ioanni Wimpinensi ¹⁾,
Matthaeo Aalbero, Martino Ro-
sero ²⁾, amicis suis Reutlingen,*

S. D. Non volui sine literis dimittere ludimagistrum urbis vestrae, tametsi historiam conventus ipse copiosius narrare poterit. Articuli conditi sunt, quibus fere totam doctrinam christianam complexi sumus. Inter nos de aliis rebus convenit. Tantum de coena domini dissidemus; hic unus in Ecclesia haeret scrupulus. Mea sic est sententia, non posse defendi *Cinglii* dogma contra verborum proprietatem et contra veterum scriptorum auctoritatem. Ideo vos adhortor, ut nihil recipiatis contra auctoritatem scripturae. Ego etiam non sine maximo certamine

1) [Ioh. Schradino, ni fallor, qui Reutlingae concionator erat. Exstat l. Brentii ad Schradinum epistola de colloquio Marburgensi Halae Suevorum d. 14. Novemb. 1529. scripta, in Act. et script. publ. Eccles. Wirtemb. ed. Pfaff. p. 203. F.]

2) [Füsing eum p. 160. scribit *Reiser*. Erat item Concion. Reutling. F.]

in hanc sententiam adductus sum, ut statuam, corpus domini vere praesens in coena esse; sicut ³⁾ scripsi ad *Oecolampadium*. Gratum facietis mihi, viri optimi, si ad me saepius scripseritis. Ego pro mea virili libenter, quantum potero, vobiscum, ut aiunt, faciam paria. *Lutherus* iussit, ut suis verbis vos salutarem, scripturus ipse, si per occupationes licuisset. Valet. Ex Marpurgo.

Philippus.

(Capita, de quibus convenit inter Lutherum et Zwinglium, quae dedit Pezelius in Melanthonis Consil. lat. P. I. p. 84., quare in Lutheri operibus.)

(Redit Melanthon Wittebergam.)

No. 640.

12. Oct. (Ienae.)

Io. Agricolae.

Edita ex MSto in den Unschuld, Nachr. 1721. p. 1038. Legitur descripta in cod. Goth. 28. p. 22. et in cod. Mehn. III. p. 41 b. Germanice eam dedit Walchius in opp. Luth. T. XVII. p. 2374.

Iohanni Agricolae, Islebio.

Forte incidimus Ienae in civem Salveldensem ¹⁾, quare duxi tibi historiam nostri itineris describendam esse.

Fuerunt Marburgi *Zwinglius*, *Oecolampadius*, *Bucerus*, *Hoedio*; nobiscum *Osiander* et *Brentius* erant. Agitata est causa coenae dominicae per triduum. *Landgravius* videbatur properare, ut conventum dimitteret, quia locus infectus est pestilentia. Duo tantum argumenta tractata sunt, quibus maxime confidunt adversarii, primo sextum caput Iohannis, secundo quod unum corpus multis in locis esse non possit. Multa obiter dixerunt adversarii, ex quibus apparet, eos rerum spiritualium rudes esse. Interrogati sunt, quid sentiant de trinitate deque aliis multis rebus; itemque ²⁾ articuli compositi sunt, in quibus *Zwinglius* suam recantat sententiam de peccato originali, de usu sacramentorum deque aliis quibusdam, de quibus semper incommode loeutus est. Tantum hic scrupulus de praesentia corporis Christi in coena reliquus est. De ea re

3) Cod. Wernsd. et Unschuld. Nachr. pro *sicut* habent *semel*; mendose.

1) Unsch. Nachr. addunt: *iter facturum versus Eislebiun*, quae ex margine irrepsisse perspicuum est.

2) *itemque* habet c. Goth., sed Unsch. Nachr. et cod. Mehn. *Itaque*.

non convenit ³⁾. Visi sunt multo frigidiores, quam fore arbitrabar. Magnopere contenderunt, ut a nobis fratres appellarentur. Vide eorum stultitiam! Cum damnent nos, cupiunt ⁴⁾ tamen a nobis fratres haberi! Nos nolimus eis hac in re assentiri. - Sic ⁵⁾ omnino arbitror, si adhuc rea integra esset, non moturos amplius tantam ⁶⁾ tragoediam ⁷⁾. Articuli editi ⁸⁾ Marpurgi haud dubie istuc ⁹⁾ perferentur. Vale. Ienae.

Philippus Mel.

No. 641.

17. Oct.

Frid. Myconio.

Snegass. ep. 19. Apographon in cod. Mehnert. I. p. 4 b.

Viro venerabili, D. Friderico Myconio, Pastori Ecclesiae Gothensis, amico suo praecipuo,

S. D. In itinere bono animo fuit *Lutherus*, donec ventum est *Torgam*. Ibi cognovimus, *Viennam* a *Turcis* summa vi oppugnari. Nec iam dubii rumores sunt, sed omnia feruntur ¹⁾ explorata certo. Ea re valde omnes consternati sunt. *Princeps* cum tota aula maxime videtur hoc periculo commotus. Ante nostrum adventum fuit hic *Dux Georgius*, qui contulit consilia cum nostro *Principe* de mittendis auxiliis ad defendendam Austriam. Dicitur hilariter et amanter cum nostris conversatus esse. Nunc igitur de comparando exercitu deliberatur. Haec cura sic occupat omnes, ut nihil loci sit aliis negotiis. Itaque ego nihil egi cum ullo de negotiis inspectionis. Tu interea, quantum poteris, curabis, ut tolerabiliter gubernentur Ecclesiae. Adhortaberis etiam Ecclesias, ut orent Dominum, ut depellat *Turcum latrocinium*. De *Caesare* prorsus nihil audio. Fortasse cum redibo domum, aliquid inventionem literarum ex *Norico* missarum. Valde te rogo, ut historiam Monachi illius, de quo loquebamur *Marpurgi*, qui Danielem enarravit, credo nomen esse *Hiltin* ²⁾, totam et diligenter nobis

3) Unsch. Nachr. *convenit eis nobiscum*, praetermisso *seq. visi*; sed uterque cod. ita, ut hic editum est.

4) Unsch. Nachr. *cuperent*.

5) *Sic* non legitur in den Unsch. N.

6) Unsch. N. *non inuituros amplius talem*.

7) Verba: „*Valde contenderunt* — — *tragoediam*” adiecta sunt etiam epistolae Lutheri ad Agricolam d. d. 12. Oct. 1529. Vid. Lutheri epp. apud de Wettium T. III. p. 514.

8) cod. Mehn. addit: *sunt*.

9) cod. Mehn. *isthinc*.

* Cod. *veniunt* pro *feruntur*.

** *Ioh. Hiltin*, monachus Franciscanus Fuldae. De eo habentur in cod. Goth. 451. excerpta „aus dem Hiltinschen

perscribas. Vale feliciter. Torgae. Pridie S. Lucae. S. *Basilium* meis verbis reverenter et iube eum pro Ecclesia orare.

Φίλιππος.

No. 642.

2. Nov.

Io. Feselio.

† Ex apographo in cod. Monacens. 89. No VI. p. 7.

Venerabili viro, D. *Iohanni Fesel*, ministro Ecclesiae Coburgensis,

S. D. Hic bonus vir, qui tibi has literas reddet, mittitur istuc ab illius principe, ut succedat M. *Balthasaro* *). Utinam Deus prorogasset vitam *Balthasaro*. Sed quando aliter visum est, habetis successorem, ut spero, non dissimilem illius. Nam Evangelium diu iam docuit summa cum moderatione. Duxi itaque tibi commendandum esse hominem, ut quoniam istic heminem novit, tua familiaritate uti possit. Illius princeps haud dubie commendabit eum senatui. Tu tamen multis in rebus eum adiuvere poteris; quare te rogo, ne ei desis. Illud etiam oro propter Christum, ut des operam, ut et in doctrina et in aliis negotiis cum eo consentias. Multum prodest Ecclesiae vestra concordia. Si qua mea officia in te collocata esse putas, quaeso etiam te, ut mea causa familiariter hunc virum complecti velis. Sed te multo magis movere debet utilitas publica, cui expedit, vestros sensus per omnia congruere. Ad extremum te admoneo, ut vites dogmata *Zwinglianà*. Vester Iudimagister **) nimium amat, ut metuo, profanas illas disputationes. Ego scio, sententiam *Zwinglii* nec

Richtsbuche MS. haec: „Johann Hilten, ein Franziskaner, im Stift Fulda, wie man meinet, geboren, ist lange Zeit in seinem Kloster gefangen gehalten worden, auch also gestorben. Hat gelehrt wider die menschliche Verdienst und Werke, Bestimmung des Abendmahls, Anrufung der Heiligen und andre Mißbräuche, hat geweissagt von der Veränderung anno 1516. Item vom Türkenkrieg und andern Dingen ums Jahr 1482, hat nicht wollen auf dem Todtbette unter einerlei Gestalt communiciren.“ — In Paulini historia Isenacensi leguntur de eo p. 122 sq.: Ioh. Hilten, Monachum Franciscanum, Isenaci mortuum esse exeunte sec. 15. et praedixisse: an. 1516. sub Leone exoriturum esse Eremitam, reformaturum sedem Romanam et Clerum; et a. 1600. Turcam dominaturum esse in Germania et Hispania. Cf. etiam de eo epist. Lutheri ad Mycon. d. d. 17. Oct. h. a. (apud de Wett. III. p. 514.).

*) Balthasar Thuringus, mortuus d. 28. Oct. 1528. — Lutherus in epist. ad Ducem Saxon. Electorem, d. d. 29. Oct. 1529. commendat in eius locum „*Johannem Langer* von Wolkenhayn, zu Naumburg Prediger gewest, daselbst von durch den Bischof verjagt.“ Eundem hic Melanthon commendat. Vid. epist. d. 25. Decb. 1529.

**) Philippus Eberbachius.

scripturis nec auctoritate veterum scriptorum posse defendi. Quare de coena domini ita doceas, ut docet *Lutherus*. Vale feliciter. Postridie omnium sanctorum.

No. 643.

14. Nov.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 132.

Ioachimo Camerario Bambergensi Noribergae amico suo summo,

S. D. Summis animi doloribus impediabar, quo minus possem multa scribere, cum quidem nihil magis velim, quam iis de rebus tecum commentari, quae me tam misere cruciant. Filioli interitus gravissime me afflixit, sed is dolor aliqua medicina levare potest. Hi cruciatus, quos sustineo διὰ τὰ ἐκκλησιαστικά, nulla ratione mitigari possunt. Nullus abit dies, quo non optem ex hac vita discedere, sed omittam ista, nam causam totam scribere non audeo.

Hic nihil novi prorsus habemus, quod quidem arbitrer te aut cupere scire, aut requirere. Nam Turcicos rumores et Italicos istic melius nostis, de quibus te rogo, ut mihi quam plurimum scribas. Nonnulli hic ferunt *Caesarem* *) iam de more Pontificis pedes adorasse. *Ionas* hic componit libellum de Turcis, cuius operis silvam nos congesimus. Nec feci aliud quicquam a reditu e Catts.

Attuli a *Lango* huc Epiphaniæ Graecos libros περὶ αἱρέσεων, qui mihi valde placent. Prope modum historiam veteris Ecclesiae continent, ex his decrevi excerptare ἐπιτομήν.

De vocabulis in Novo Testamento positis scripsi tibi antea, ut obscuriora explicanda suscipias. Valde mihi iucundam rem faceres et utilem studiosis, si eum laborem non defugeres. Vale felicissime. Postridie Id. Novemb.

Φίλιππος.

No. 644.

15. Nov.

Io. Feselio.

† Ex apographo in cod. Monac. 89. No. VI. p. 8 b.

M. *Iohanni Feselio* (concionatori Coburg.). Existimo iam ad vos pervenisse concionatorem 1), missum istuc a principe. Is tibi omni officii ge-

*) Bononiae. C. W.

1) Vid. ep. d. 2. Novemb. 1529.

nere excipiendus et confirmandus erit. Magna nunc impendent pericula; hoc ²⁾ oportet ministros Ecclesiarum diligentius omnia facere.

De *Eberhachi* morte ³⁾ primum ex tuis literis certior factus sum, qui si monitis nostris obtemperasset, melius consulisset valetudini suae et officio suo functus esset maiori cum fide. Noram hominem, cum istuc mitterem; sed sperabam fore meliorem degustatis tam multis aerumnis. Nondum volui successorem istuc mittere, quia senatus nihil scripsit. Duxi tamen tibi significandam meam sententiam. Non displicet mihi *Wolfgangus Hoffler* ⁴⁾, qui olim istuc docuit pueritiam. Si hunc revocare volet senatus, bene erit; sed si maluit alium, inuenimus hic aliquem doctrina et fide tanta, ut ei tuto ludus committi homini possit. Quicquid censuerit senatus, rescribe. Omnino in hoc uno erunt omnia, ut is qui ludum aperiet, Grammaticam fideliter doceat. Si quid novi habebis de Caesare, scribes id quoque mihi. Vale feliciter. Die 15. Novembris.

No. 645.

1. Decb.

Theob. Billicano.

Edita in Strobelii Neuen Beiträgen zur Literatur, P. II. p. 330 sq.

Viro Doctissimo D. Theobaldo Billicano, Concionatori Noribergensi,

S. D. Nolim te brevitatem meam offendere, aut existimare meam erga te benevolentiam effluxisse mihi ex animo. Sic properabat tabellarius, cui has literas dedi, ut plura non possem scribere.

De dissensione in doctrina quod scribis, sane valde commovit me. Nam ego, quod reprehendas in nostris dogmatibus, nondum satis scio. De ritibus nunquam admodum rixatus sum. De aliis locis christianae doctrinae quid sentiam, aperui in postrema editione commentarii ad Colossenses ⁵⁾, ex quibus iudicium de me prorsus fieri potest: nec ego defugio Ecclesiae iudicium. Tu veteres scriptores videris iam immodice amare. Veneror eos et ipse, sed iis in locis libentius lego (eos), quos susceperunt ex professo tractandos. Placent valde, quae adversus Arianos, Valenti-

²⁾ Fortasse: *ideo* vel *hinc*.

³⁾ Obiit d. 18. Oct. 1529.

⁴⁾ Vid. de eo ep. d. 25. Dec. 1529. et d. 5. Ian. 1530.

⁵⁾ *S. Pauli ad Colossenses* epistola cum commentariis Ph. Mel. iam ultimo ab ipso multis in locis repognatis ac locupletatis. Hagae. 1529. per Io. Secarium.

nianos, Manicheos, Pelagianos disputant. Interdum in aliis partibus christianae doctrinae de poenitentia, de iustitia fidei, de discrimine legis et Evangelii, de discrimine iustitiae spiritualis et politicae desiderari iure diligentia in eis potest.

De gradu sic se res habet. Sumtus sunt faciendi aureorum circiter triginta; nam prandium dare nihil necesse est. Sed neminem promovent, nisi antea confessione eius cognita de doctrina. Vale postridie Divi Andreae. 1529.

Φίλιππος.

No. 646.

1. Decb.

Ioach. Camerario.

Epist. ad Camerar. p. 133.

Ioachimo Camerario Bambergensi,

S. D. Quod scribis putare te non expeti talem doctrinam, qualis esset explicationis tuae *λεξικῆς* in isto genere, cum aliud quaerant et spectent plerique, quanquam nimis est verum, hac consideratione tamen te deterreri ab honestissimo consilio et utilissimo labore nolim. Non intueamur τὸν ξύγκλυδα ὄχλον. Quid enim futurum est, si aliquando turbae istae consulescent, et non exstabit certa cognitio eorum, supra quae omnis veritatis scientiam fundari scimus. Sed tu facies tamen, quod erit tibi commodum et arridebit.

Περὶ τῶν Ἐπιφανίου, habet se res ita, ut nuper scripsi. *ἱστορικὰ* in illo libro sunt multa, et indicantur magis quidem quam exponuntur eae res, quae alibi non exstant. Disputatio autem huius auctoris *περὶ δογματῶν* omnino languidior est, et illae etiam narrationes non ubique disertae sunt, et alicubi negligenter perscriptae. Sed nosti illud, *ἦν μὴ κρίαι παρή*. Quaeso te, ne ullam occasionem mittendi mihi literas praetermittas. Potes habere, opinor, quando vis, cui illae dentur perferendae, et tibi ad scribendum otium esse spero. Et mihi lectione tuarum literarum nihil est iucundius. Vale. Calend. Decembr.

Φίλιππος.

No. 647.

7. Decb.

Ge. Spalatino.

Edita a Manlio in farrag. p. 102. a Pezelio in Consil. Mel. latin. P. I. p. 643. — Apographa in cod. Goth. 19. p. 66., cod. Bav. T. I. p. 637., cod. Goth. 263. p. 190., cod. Goth. 402. p. 336^b, et c. Goth. 168. p. 176. — Spalatino inscribitur a Manlio et in codd.

Giorgio Spalatino.

De consensu coniugum in sponsalibus casus quidam controversiam habere videntur ¹⁾. Ego et *Ionas* pronunciavimus cum Iurisconsultis de negotio matrimoniali ²⁾ et secuti sumus iura recepta. Nam Iurisconsulti non discedunt a suis legibus et putant ³⁾, his nos quoque debere parere, quia potestatem condendi leges non habeamus, et, ut haberemus, nondum essent approbata ⁴⁾ usu, quae nos censeremus ⁵⁾.

Lutherus † non attingit haec negotia, et ⁶⁾ iam editurus est libellum, in quo suam sententiam aperiet ⁷⁾ de clandestinis desponsationibus ⁸⁾. Nos tamen non leves rationes moverunt, cur non voluerimus a Iurisconsultis ⁹⁾ dissentire.

Primum ius est, quod, qualecunque est, usus comprobatur ¹⁰⁾; *κακὸν εὖ κείμενον μὴ κινετέον*. Deinde *Hachi* ¹¹⁾ conscientiae tutissimum est, ut ducat. Postremo ad exemplum pertinet, astringi vincula Italium promissionum. Nihil nunc vulgarius est, quam hoc praetextu decipere puellas, dare fidem cum ¹²⁾ placet ¹³⁾, cum placet alia, rescindere, et allegare auctoritatem parentum. Ad ¹⁴⁾ haec puella non videtur admodum gravata, si non ducet *Hachus*. Ipsa statim se sine ullo incommodo ex hac re expedierit ¹⁵⁾; et suspicor, *Hachum* non facturum esse † iudicatum. Videtur enim homo perditus esse ¹⁶⁾, qui auctoritatem magistratum nihil moretur ¹⁷⁾. Id si fiet, libera est puella. *Hachus* certe de sententia nostra queri non poterit, quia ipsius confessio testatur, eum dedisse fidem. Sed si erunt causae, cur putes nostram sententiam sequendam esse,

1) Haec verba praemittuntur tantum in cod. 168.

2) *de neg. matr.* non habet Pez.

3) Manl. sic: (*nam I. C. discedunt a suis legibus*) et putamus, ubi, propter praetermissum non, ex arbitrio uncas addidit, et putant mutavit.

4) *approbatae* Pez. et cod. 168. et 402.

5) *quae nos censer.* non habet Pez., Manl. mendose: *opprobriatas, usuque receptas nos cens.*

6) Haec addunt codd.

7) *aperit.*

8) Lutheri: *Schrift von Ehesachen*, quae prodit anno 1530, vid. in opp. Luth. ed. Hal. T. X. p. 895 sqq.

9) Pez. et cod. 263. hic et aliis locis: *Iureconsultis.*

10) Pez. sic: *Primum hoc ius hactenus receptum est, et probatur usu, nec dum publica constitutio facta est in contrarium, κακὸν* etc.

11) Nomen nec Pezel. nec Manl. habet; ille hic et aliis locis scripsit *adolescens*; hic posuit *N. N.*

12) c. 263. : *cui.*

13) Manl. praetermisit: *dare fidem cum placet*; Pezel. et c. 168. et 402. praemittunt: *cum placet.*

14) cod. 402. : *At.*

15) Pez., cod. 168. et c. 402. *expediat.*

16) Hoc addunt codd. praeter cod. 168.

17) Pez. *moratur*, Manl. *movetur*, c. 168. *miratur.*

significabis. Fortasse in hoc casu ¹⁸⁾ disputari possit de iure sponsalium, quae rescindi posse ¹⁹⁾ sentiunt nonnulli, cum contracta sunt per verba futura. Nec velim tamen hanc *ἐπιχειρίαν* adhiberi, nisi magnae causae sint. Omnino ²⁰⁾ ad exemplum pertinet, haec vincula non nimium laxare. Vale die septimo Decembr. ²¹⁾ M.D. XXIX.

Φίλιππ.

Iustus Ionas tuus ex animo ²²⁾.

† Casus hic est: Hermannii Hachi filius, qui tibi notus fuit, dederat fidem puellae (*der koese Walpen*), quam item tibi notam fuisse scio, sicut et *Miseno* tuo, se habiturum eam uxorem. Poenituit adolescentem facti. Distractum se esse voluit a puella. Quod ut fieret citius, patrem subornabat, ut suam auctoritatem interponeret. Sed frustra; est enim relegatus, cum iudicatum facere nollet.

Iustus Ionas ²³⁾.

No. 648.

12. Decb.

Friderico Abbati.

Epist. lib. VI. p. 316. — Nunc ex autographo Mel. in cod. Monac. I. p. 289.

Reverendo Patri ac Domino, Friderico, Abbati ad S. Aegidium Noribergae,

S. D. *Cunradus Muser* rogavit me, ut suam causam vobis commendarem, quam ex ipsius literis, ut opinor, intelligetis ¹⁸⁾. Puellam virginem honesti civis filiam apud nos uxorem ducet. Et sponsalia iam facta sunt de more. Nunc orat, ut pro veteri vestra erga se benevolentia agatis cum patre, ut boni consulat hanc rem. Ego quoque pro nostra amicitia vos rogo, ut hunc adolescentem, quantum poteritis, apud patrem adiuvetis. Magna cum spe versatur in studio Iuris, et prope iam illud usitatum curriculum, ut vocant,

18) cod. 263. *haec causa*; Manl. *hoc loco.*

19) Manl. *possunt, ut.*

20) Pez. habet *Res pro Omnino.*

21) Manl. *die 8. Dec.*; Pez. *10. Septb.*, cod. 168. *die Septembris.*

22) Nomen Ionae subscriptum legitur tantum in cod. 168.

23) Hoc postscriptum habent codices. Pezel. illud vidit, et ea de causa proposuit huic epistolae haec: „Quidam adolescentem dederat fidem puellae, habiturum se illam uxorem. Poenituit eum postea facti, distractum se esse voluit a puella, quod ut fieret citius, patrem orabat, ut suam auctoritatem interponeret, sed frustra. Est enim relegatus ex Academia, cum iudicatum facere nollet.” — Intelligitur vel ex his, quali fide Pezelius versatus fuerit in edendis iudiciis Melantii.

* Vid. de eadem re epistolam Lutheri d. 18. Decbr. 1529.

confecit. Si nunc pater desereret eum et inchoata studia cogeret relinquere, plane rem faceret alienam paterno officio. Plura scriberem, nisi scirem vos pro vestra prudentia omnia melius posse colligere, quae ad hanc rem faciunt, quam ego scribere possum. Valetate feliciter. Meum ministrum vobis commendo. Postridie Laeciae.
Philippus Melanchthon.

No. 649.

12. Decb.

Hier. Baumgartnero.

Epist. lib. VI. p. 77. — Nunc ex autographo in cod. Monac. I. p. 50.

Optimo viro, D. Hieronymo Baumgartnero, suo patrono,

S. D. Quanquam oppressus eram summis et acerbissimis animi doloribus, mi *Hieronyme*, tamen ad te de re neutiquam tali meo tempore conveniente scribo, nempe de negotio quodam nuptiali. *Conradus Musurus* ducit uxorem, filiam civis cuiusdam apud nos. Itaque contendit a me, ut ad te scriberem teque rogarem, ut, si ea res patrem nonnihil offenderet, tu pro tua auctoritate placares illum. Habes totam rem, neque enim opus est, me tibi argumenta *ὑποθέσθαι*, quibus flecti pater debeat: tantum hoc addam, praeclare vos facturos, si huius adolescentis studia et res adiuveritis. Nam in eo studio, cui se dedit, quodque nunc plurimum habet † et dignitatis et splendoris, videtur mihi vir acer futurus. Sic de eo iudicant etiam praeceptores ipsius. Si quid in eo desiderant amici suavitatis, multa mutabit aetas, et *ἄλλος βίος ἄλλην διαίταν* adferet. Vale feliciter.

Philippus Melanchthon.

No. 650.

25. Decb.

Senatui Coburgensi.

Edita in Schlegelii vita Langeri p. 87. unde descripsit eam *Lunsius*, qui haec addidit: „quanquam huic epistolae simul Lutheri nomen est subscriptum, nullus tamen dubito, eam ex Melanchthonis penna esse profectam, vel quod orationis forma ei, quae in aliis apparet, est simillima, vel quod constat, hanc ei fuisse demandatam provinciam, ut omnia eiusmodi publica scripta conciperet. Legitur ibidem [apud Schlegel.] p. 86. Senatus Coburgensis ad Lutherum et Melanchthonem epistola germanica, data Coburgi, Freytags nach Martini, anno 1529., qua rogant, ut, cum *M. Phil. Eberbach*, qui scholae adhuc praefuerit, die 18. Octobris obierit, alium sibi commendent, qui in eius locum succedat, simulque salarii et emolumenta ex eo munere percipienda indicent. *Hoeflerus* vero provinciam illam adisse ac *Eberbacho* successisse videtur. Certè an. 1544. illius

„Scholae Rector fait, ut ex Senatus Coburg. literis eo „anno scriptis apparet.“ Haec *Lunsius*, et mihi quoque epistola a Mel. exarata videtur. Dedit eam in epistolis Lutheri de Wettius Vol. IV. p. 205., sed ex errore ad annum 1530. retulit. Item Walch. in opp. Luth. T. XXI. p. 381.

Dem Ehrbaren und Weisen Burgermeister und Rath der Stadt Coburg, unsern gũnstigen Herrn und Freunden.

Unsere freundliche Dienste zuvor. Ehrbare, Weise, gũnstige Herren und Freunde. Wir haben Wolfgang Hœfler eur Meinung, die Schul belangend, angezeigt, darinnen er euer freundlichen Willen gegen ihm vermerket, und uns gebethen, wir wollten euch, wie sich gebühret, von seine wegen fleißig danken, und folgende Meinung zuschreiben, daß er geneigt sey, die Schul zu Coburg anzunehmen, und sich derhalben förderlich nach Ausgang des jetzigen Leipziger Markts aufmachen, hinaus zu ziehen. Diemeil ihr aber in eurer Schrift anhanget: so er lieber wollte länger hie studiren, sollte euch nicht entgegen seyn, dasselbige will er zu euch als seinen Herrn und Förderern ganz gestellt haben; denn miewohl er geneigt sey, die Schul anzunehmen, so wolle er sich doch gegen euch zu allem Gehorsam erzeigen, und so es euer Bedenken seyn würde, daß er länger allhie studiren sollte, und ihr ihm eine gewisse Zeit und *) Studium bestimmt, will er sich gehorsamlich halten, und euch folgen. Von diesem allen werdet ihr ihm euer Gemüth, so er mit Gottes Hülff hinaus kommt, anzeigen. Euch freundlich zu dienen sind wir allezeit willig. Gott bewahr euch. Datum auf den Tag Natalis Domini 1530 **).

Martinus Luther.

Philippus Melanchthon.

No. 651.

25. Decb.

Io. Feselio.

† Ex apographo in cod. Monac. 89. No. VI. p. 7b.

Venerabili viro, Dom. Iohanni Fescl, Coburgensi Pastori, amico suo,

S. D. *Wolfgangus Hoefler* libenter suscepit scholam, modo cum bona gratia Senatus ei commendata fuerit. Statim a Lipsicis nundinis suscipiet iter ad vos, ut de tota re cum Senatu agat.

De causa matrimoniali huic missa nihil habeo quod scribam. Nam cognitio ad alios pertinet, qui suam sententiam haud dubie istuc mittent. Ego

*) Fortasse: zum.

**) i. e. 1529. Die enim nativitatis domini inchoabant tum novum annum. Epistola Senatus Coburg., cui hic respondet Lutherus et Mel., data est d. 11. Nov. 1529.

tamen illis ea, quae mihi significasti, indicavi. Te quaeso, ut moderate doceas ea, quae prosunt Ecclesiae. Miror mihi nihil scribi ab eo, quem istuc misimus, qui antea fuit Naumburgi concionator *). Scire cupio, an placeat homini conditio. Nam si displicet, quaerendus ei alius locus esset. Nuper huc scripsit comes *Gebrurdus a Mansfeld*, accersens ad se illum bonum virum. Haec expones ei. Si quid novi habebis, quaeso ut mihi perscribas. Vale feliciter. In natali domini 1530 **).

Literas quas inclusi, quaeso, cito mittas Noribergam.

No. 652.

(m. Decb.)

Caesarius ad Melanthonem.

† Ex apogr. in cod. Goth. 401. p. 68.

Jonas Caesarius D. Philippo Melanthoni S. D.

Laudanda mihi fuisset *D. Iunipii* et aliorum amicorum consuetudo Coloniae, nisi interim duo iuvenes ***) et pii et docti fuissent traditi ob Evangelium, quam publice confitebantur, pietatem et doctrinam. Inprimis autem exustionis causa fuit, quod Romanum pontificem noluerint agnoscere caput ecclesiae, nec illius decreta ex omni parte probare. Quanta autem constantia ignis supplicium non tantum aggressi quam perpessi, latius scriberem, nisi crederem, iam vobis nota esse. Monachi et Theologi magistri nostri existimabant tunc, incendio illo extinctum iri in populo Coloniensi Evangelii ardorem; sed contra evenit, videlicet plures hodie ardentius desiderare evangelicos concionatores quam antea. Fuit autem inprimis iuvenum mira constantia, ut aliorum alter *Adolphus* nomine, cum educerentur ambo, coepit statim populum adhortari atque admonere, hanc unicam esse viam, qua ad aeternam gloriam itur, per crucem, quam quisque, quicumque esse volet discipulus Christi, tollere non recusaverit. Et hac de re inter eundem usque ad supplicium concionem habuit admirandam. Alter ridenti quemadmodum vultu ibat, qui, cum in supplicii loco staret, ad ipsum iudicem se convertit, atque iis illum verbis adorsus: Nunc tu redito (inquiens)

*) Vid. epist. d. 2. Nov. h. a.

***) i. e. 1529.

***) Fuerunt *Petrus Flistedius* et *Adolphus Clarenbach*, propter purae doctrinae confessionem Coloniae anno 1529. exusti. Vid. *Sleidani commentar. lib. VI. p. 175.*

in urbem, et Pilati more manus tuas abluito, quo tamen hoc longe differs, utpote, qui te melior sit, quod is quae fecerat plane ignorabat. Quod vero tu nunc facis, non ignoras. Tunc iussit illum carnificem, ut os ei obstrueret, atque ita illico stipiti sive trunco obligatus, iacta in illum catena, qua guttur eius ita constringebatur, ut libere loqui iam non potuisset. Audiavi a multis, qui proxime adstiterunt exurendis illis innumeros sese vidisse ex tanta turba, quae ad spectaculum illud convenerat, illorum calamitatem flevisse, si modo calamitas illa dicenda fuit. Colonia tandem discessi, et Moguntiam redii, ubi multa, quae nollem, videre quotidie cogor. Vale.

No. 653.

(eod. anno.)

Studiosis.

Descripsit hanc praefationem *Lunsius*, oblitus tamen adscribere titulum libri. Quum *Mylius* in *Chronologia* scriptorum *Melanthonis* dicat, *Melanthonem* hoc anno scripsisse praefationem in *Erasmi Copiam vocabulorum*, eam hic dedimus.

Philippus Melancthon Studiosis S.

Exstat de *Copia Erasmi Commentarius* *), cuius optarim utilitatem vulgo tam perspectam esse, quam est titulus ubique notus. Quanquam enim opus in specie minutum videatur, tamen, si propius inspexeris, comperias, vere esse quod audit, *Copiae cornu*. Nam cum figuras omnes locupletandae illustrandaeque orationis tradat et informet, non vulgarem eloquentiae thesaurum continet. Miseret me profecto iuventutis nostrae, cum video, optimis quibusque auctoribus velut ordine motis, in pretio esse, amari, teri libellos quosdam *ἐφημέρους*, quorum alii simpliciter inepti, alii etiam perniciosi sunt. *Catullus* seculi incommoda malos poetas vocat: nos quanto iustius de novitiis illis scriptis queri possumus? Nullum est enim venenum praesentius malo libro. Quare oportuit iudicio optimos quosque libros, tanquam magistros studiorum omnium ac officiorum vitae, deligere. Mihi vero nulli de hominum ingeniis melius mereri videntur, quam qui exercitationem dicendi adjuvant. Nam reliquae literae omnes, ubi non accesserit usus aliquis styli, cum mutae sunt, tum ad acuendum animi iudicium non multum conducunt; suntque ad dicendi scribendique exercitationem, tanquam ex umbra in lucem, ex

*) Des. *Erasmi Roterod.* de duplici copia verborum ac rerum Prodiit primum *Argent. 1513. 4to.* Cf. *Panzer VI, 61 No. 289. (Först.)* — Iterum *Argent. 1516. 4.*

pulvere in arenam, proferendae. Porro cum hic libellus de Copia mirifice conducatur ad eam studiorum partem, dignus est, quem in deliciis habeas, summa cura evolvas atque ediskas. Hoc ego religiosius moneo, quod intelligo, quasdam pesteis hominum esse, qui ab humanarum artium studio imperitam iuventutem dehortantur, digni sane, in quos publicis legibus animadvertatur. Crede mihi, opinione maior vis est harum artium, nec poenitebit in his discendis operam sumsisse. Quare adhortor, ne quis patiatur hoc librorum genus importunitate cuiusquam sibi e manibus extorqueri. Bonam operam navavit adolescens, qui

totum de Copia Commentarium in hanc tabulam contulit et oculis subiecit, ut memoriam adolescentium adiuuaret. Valete.

No. 654.

(cod. anno.)

Duci Saxoniae Electori.

Consilium a Luthero conscriptum, cui etiam Melanthon subscripsit, vid. in Opp. Lutheri apud Walch. T. XVI. p. 360. et de Wettium in epp. Lutheri T. III. p. 458. — Non vero medio Aprili scriptum est, ut de Wettius putat, quo tempore Mel. fuit in Conventu Spirensi, sed postea.

CORRIGENDA.

- pag. 447. No. 126. lin. 6 a fine pro *aegnare* l. *regnare*.
 — — — — lin. 4 a fine pro *sibi* l. *ibi*.
 — 448. No. 127. lin. 18 et 19 pro *iucundissimis* l. *iucundissimas*.
 — 449. No. 128. lin. 16 et 17 pro *Auerbachius* l. *Amerbachius*.
 — 451. No. 130. lin. 5 pro *magnificere* l. *magnificare*.
 — — — — lin. 22 pro *expectum* l. *expecto*.
 — 454. No. 134. lin. 16 a fine pro *ultissimam* l. *utilissimam*.
 — 468. lin. 14 pro *volebant* l. *nolebant*.
 — 464. lin. 25 pro *tenius* l. *tenuius*.
 — 482. lin. 29 pro *condide* l. *caudide*.
 — — lin. 33 pro *ipsum*; l. *ipsum*,
 — 487. Nota * pro *leprosis* l. *de leprosis*.
 — 488. lin. 9 a fine pro *qua* l. *quo*.
 — 569. lin. 2 pro *sic* l. *si*.
 — 574. lin. 6 pro *iucundissimo Eobano* l. *iucundissime Eobano*.
 — 586. Nota * pro *Ubique* l. *Utique*.

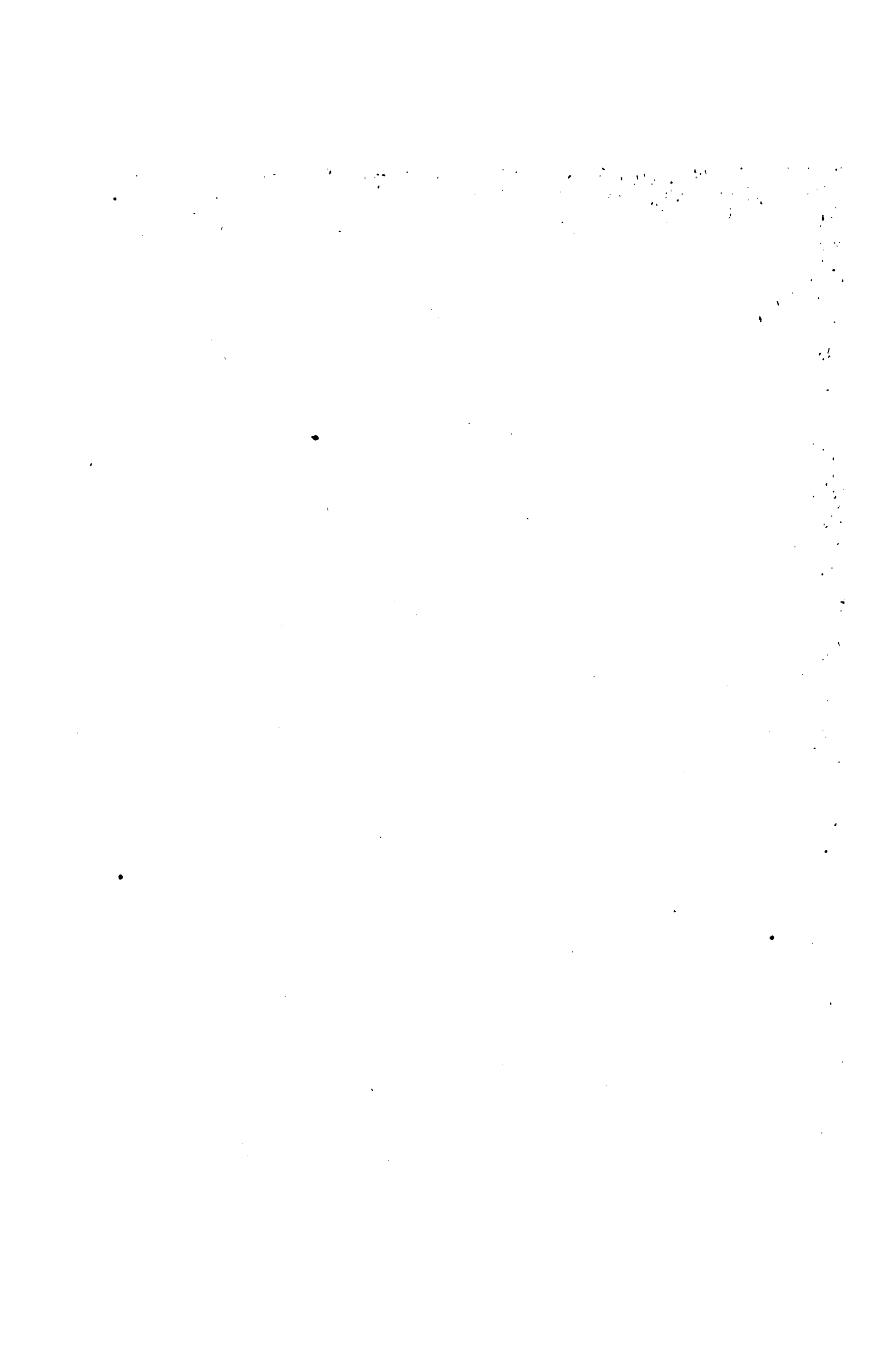
- pag. 587. lin. 20 pro *quam* l. *quam*.
 — 607. lin. 22 pro *tum* l. *tam*.
 — 612. lin. 7 pro *Iulichio* l. *Tulichio*.
 — 627. No. 255. lin. 6 a fine pro *quam* l. *quam*.
 — 639. lin. 8 a fine pro *dicendum* l. *dicendam*.
 — 662. Nota * lin. 1 pro *Solus* l. *Totus*.
 — 691. lin. 26 pro *notariam* l. *notaverim*.
 — 721. Nota * lin. 1 post *Camerar.* excidit *sed*.
 — 890. No. 468. lin. 2 post verba: Basil. 39. p. 19 b. addenda sunt: *ubi Marcello inscribitur*.
 — 907. lin. 2 a fine pro *contatione* l. *contatione*.
 — 941. lin. 3 pro *ista* l. *ita*.

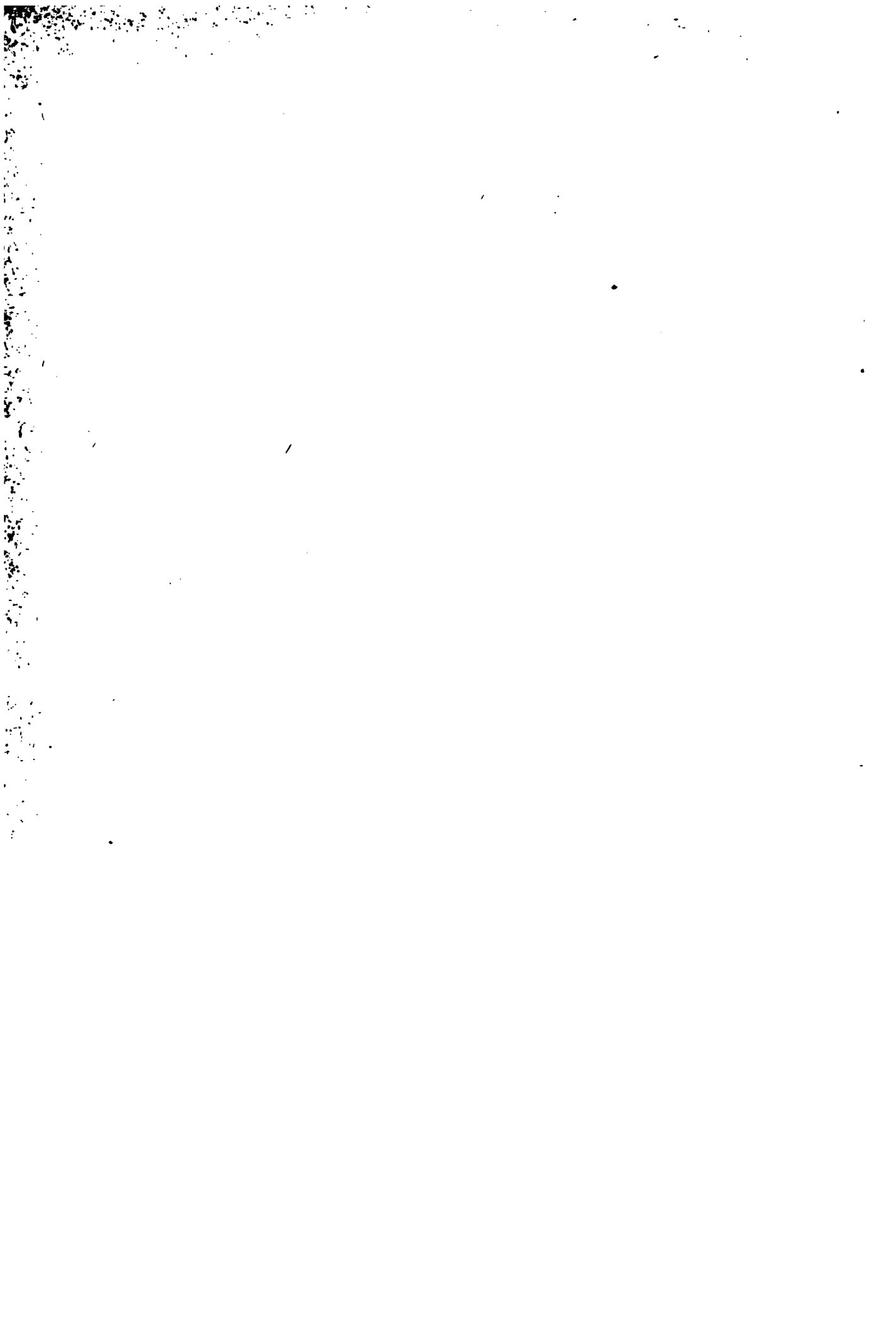
Addendum est ad pag. LIV. praemonendorum, libellum Snegassii: „XVI. selectiores vereque theologiae clarorum virorum epistolae“ etc. recusus esse in Tenzelii Supplemento histor. Gothanae tertio (len. 1716. 4.) p. 86—107.

HALIS

TYPIS EXPRESSUM GRÄUVERII.

J. L.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be
taken from the Building

